BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
68
3 A
1

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu
IV. 13. 9

61. 6. 11.

DE
VSVRIS
LIBER,

CLAVDIO SALMASIO
auctore.

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO E. MANUELE

LVGD. BATAVOR.
Ex Officina Elseviriorum.
cIↃ IↃ c xxxviii.

PRÆFATIO

Ad Reverendum & Clarißimum Virum,

IOH. CLOPPENBVRGIVM,

Theologiæ Doctorem, & verbi divini Ministrum in Ecclesia Brielensi.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

CUm alia multa in manibus essent, haud paulo majoris operę ac momenti quæ agere vellē ac possem, fortasse etiam deberem, cur ab usuris de quibus paulum admodum habebam parati, placuerit auspicari, non nemini potius quam tibi mirū videatur, Doctissime Cloppenburgi. Tu ideo minus id miraberis, quoniam tenes quid me cum nihil tale meditarer, aliudque omnino agitarem, ab ea in qua tunc eram cogitatione deductum, ad hanc quæ nec in somniis nobis inhæserat, repente traduxerit. Nunc operæ pretium est id aliis etiam per te indicari, si qui erunt tam ab re sua otiosi, quales multos esse non dubito, qui quid agam, quid non agam, aut cur hoc potissimum, curiosius sibi inquirendum putabunt. Decrevi quidem

alias rationem illis reddere, si qui tales erunt, longæ cessationis meæ, vel potius obdormitionis, si sic mallent appellare, interim sciant, qui me casus vel occasio velut è profundo emersum somno suscitaverit, ut huic curæ hoc tempore vacaturus evigilarem. Neminem certè puto, etsi nihil causæ afferrem cur hæc nunc conscribam, adeo peritum calumniandi artificem fore, aut mei ignarum, qui me quod hîc causam tueor fœneratorum, familiaris & amicæ mihi professionis, vel ut egenti, vel ut abundanti, patrocinium arguat suscepisse. Quo magis credo facile persuasum iri hominibus qui me noverint, mihi non aliud in hoc opere propositum esse quam veritatem propugnare cum nullum ex illis qui usuras impugnarunt æque aversum à versura unquam fuisse fidenter ausim adfirmare. Si quis hoc idem tentaret quod ego nunc aggredior, fœnerator notus, ut suam ipsemet professionem verbis extolleret ac commendaret, fidem non magis, nec majorem inveniret quam quilibet alius artifex instituto artis suæ præconio. Pleriq; tam contrario vitio laborant, ut quibus maxime ipsi vivunt obnoxii, ea in aliis omni occasione reprehendere conentur, non alio fini quam ut cui culpæ proximè affines deprehenduntur, ab ea quam longissime abesse videantur. Sic gloriæ cupidi glorioſos

omni

omni sermone carpunt, avaros verbis exagitant qui non minori se ipsos avaritia intus agitari re ipsa ostendunt. Cum ærarium insanis largitionibus exhauriret Gracchus, idem se maximum ærarii defensorem ferebat. Nulla denique neque nunc neque olim visitur avis aut visa est, frequentior, quam Clodius mœchorum accusator, aut Cethegorum Catilina. Ceterum id mihi eo vitæ genere quod hactenus sum sequutus, totoq; ejus cursu ac tenore quem adhuc egi, satis caviſſe videor, ut aut in accusando fœnore, si ita visum esset, aut in defendendo, quod à me rectius judicatum est, neutrum mihi jure exprobrari possit. Si damnantibus illud accessissem, nemo de me diceret quod de pleriſq; eorum dici potest, lingua illos aversari quod corde adamarent, discidiumque esse inter vitam quam exercerent, & chartam quam exararent. Quod & in illum Catonem Censorium merito cadere, non immerito quis miretur, qui cum fœnerari, homine esse occidere, prędicaret, hujusmodi homicidiis omnes ætatis suæ mortales longo intervallo antecessisse, existimandus est, quatenus genus improbissimum fœnoris, quale est nauticum, diligentissime traditur excoluisse. Quo minus fidem merentur quę contra usuras ille jactavit, quibus & ipse auctoritatem detraxit aliud agendo quam diceret,

nisi ea joco dixisse verius sit. Idque verisimile mihi magis. Quid enim, ut ait ille, verba audiam, cum facta videam? At quam multos hodie conspicere est Catoni hac in parte pares, aliis virtutibus multum dispares, adversus usuras ad ravim usque declamantes, & turpioribus quam quos usuræ dant, quæstibus avidissime inhiantes? Alia mea ratio est, qui sola vi veritatis adductus non amore fœnoris, quod nullum ad hoc novi ut exerceam, aut exercitum ab aliis mihi prosit, omnibus sæculis odiosæ negotiationis defensionem susceperim, qua tamen nulla usque adhuc sæcula, nullæ fere gentes carere potuerunt. Vt illud Comici in eos conveniat qui acerbius invehuntur in hoc nundinationis genus, *culpant & comedunt tamen.* Vtuntur ea libenter quam liberè carpunt, aut certè aliis quæstibus, si non isto, qui quod non sint honestiores, fidem faciunt hunc ipsum sibi reapse non displicere, etsi odium ejus simulent verbis. Et sane dicendo ac scribendo facilius extrudi fœnus è vita ac societate humana, quam re & facto posse exterminari, ut ostenderemus, hanc omnem operam insumpsimus. Isque omnis labor tanto magis utilis rei cui præstatur apparebit, minusque adeo suspectus, quod in hanc materiam forte fortuna incidi, non dedita opera, nec à longo tempore meditata

ad

ad eam tractandam accessi. Etenim si ex Galliis ante annum aut paulo minus redeunti, rectum cursum quo ventus minus quam animus ferebat, tenere licuisset, nulla mea forsitan unquam, certe non hoc tempore, de re usuraria commentatio in manus hominum venisset. Scis ipse, Cloppenburgi, vir Clarissime, quomodo me ad littus urbis vestræ ejectum verius quam adpulsum, cum ultra glacies tendere vetarent magna mole Mosæ fluminis meatum obstruentes, per aliquot eæ septimanas in oppido subsistere coëgerint, donec bona fide resolutus amnis, immanibus quas vehebat crustarum fragminibus repurgaretur, ac liberum navigiis iter præberet. Ibi me in terra haud secus atque in medio mari deprehensum, & domuitionis non minus quam Vlissem post longos errores cupidum, nullo non officii genere humanissime excepisti. Quibus officiis & cætera omni comitate effecisti ut suavissimæ tuæ conversationis fructum ne longioris quidem detentionis dispendio, si ita fors tulisset, redemptũ nollem. Nam profecto, ne si diutius quidem Brielæ me aut tempestas continuisset, aut glacies commorata esset, eo nomine de mala mea fortuna queri libuisset, quæ moram illam quantumlibet alias morosam molestamque futuram, tam bona mercede pensaverit.

Alio sanè quam isto pretio tædium quo glaciales ferias tam longas Hiberno deo ibi residere sum coactus, non facile devorassem. Hoc tu doctissimis tuis sermonibus non solum deleniisti, sed ita totum ex animo absterfisti, ut si alio quam ad meos properassem, recusanti ac tantum non repugnanti discessus ex urbe tua fuerit futurus. Vnus quippe in illis locis mihi repertus, qui commercium quod alii omnes cum Mercurio habent, ipse cum Musis haberes, id est cum humanitate ac doctrina. Absque quo fuisset, in portu ipso me naufragium fecisse, aut certe portum pro naufragio habuisse, jure merito potuissem existimare. Domus tua, bibliotheca, pectus ita mihi tum patuere, ut quodcunque benevolentiæ ac benignitatis ostendi & præstari potest homini peregrino, nulla in re defueris quin præstiteris, quod homo Gallus ab homine Hollando posset in tali re ac tempore desiderare. Inter illa porro colloquia quæ quotidie de litteris aut inambulantes, aut sedentes domi habebamus, cum significasses te Belgice scriptum de Vsuris tractatum jam edidisse, eundemq; etiam Latine factum ut à pluribus legi posset, paratum ad prælum habere, familiariter illum mihi communicasti, simulque scisitatus es, quid de tota illa quæstione sentirem. Nec potui tunc tibi dissimu-

dissimulare me semper in ea fuisse sententia usuras non esse juri naturali contrarias, nec jure divino positivo, ut vocant, debere illicitas videri. Et cum plurima in eam partem attulissem in medium, quæ tuæ opinioni confirmandæ facerent, meamque item assererent; insuper rogasti, ut quæcunque super ea re mihi adnotassem Epistolæ committerem, tibique mitterem, simul cum tuis edenda. Quod in ipso articulo ita me facturum recepi ut nulla de re minus quam de libro vel libris in eo argumento conscribendis in mente destinatum quidquam haberem. Epistolam promisi quam ne in justi quidem libelli modum molemque ituram putabam. Si eventus me fefellit, nec te forsitan minus. Sed quis nollet hoc genere fraudis decipi ut dum minus expectat, de improviso plus quam sperat recipiat? Quod in alio genere rerum procul dubio verum esset, ut meliorum, ita & magis expetendarum. In istis quod plus datur & pollicitationem excedit, in damno numerandum est. Lucro id è contra debet apponi, plurisque æstimari quod infra spem opinionemq; ei cui te debitorem constitueris, persolvitur. Nihil tamen malim quam tibi non ingratam accidere tantopere ultra promissi mensuram redundantem scriptionem hanc, quæ ut enormior justo evaderet nonnihil etiam

adjuvit quod de usuris est. Nam præter benignam admodum & largam materiam, quę paucis contineri, ut recte explicaretur, non potuit, illud etiam sum visus vereri, ne non satis eas asserere existimarer, nisi facto comprobarem, si honestũ sit cum fœnore quod acceperis reddere, multo esse honestius amplius dare quam promiseris. Sic dum diligenter omnia congero quæ stabiliendæ sint qua firmandus erat fœneratorum status, sententiæ, dumque curam obnixius intendo ne fœnori funus ducatur, pro uno Epistolio duo libri exierunt. Quorum hic prior, qui an licita ea res sit tractat, ad te jam proficiscitur, ut tibi debitus quia promissus, & ab eo promissus, qui quidvis perpeti prę optaret quam non pollicitis stare, fidemque datam prestare. Sequetur alter de modo Vsurarum, merito suo secundus, quia nisi prius constiterit licitas esse, frustra agitetur de earum modo, quo veluti fræna nimium evaganti licentiæ fœnebri injiciuntur, per quæ impediatur ne res confessæ & probatæ utilitatis, si moderata sit, in perniciem convertatur nisi intra suos ac legitimos coërceatur fines. Quæ ratio autem faciat ut tam multi hodie sint inter Christianos qui nullas omnino usuras censeant permittendas, ne modicas quidem, nedum immodicas, eam rem quam magis apud me quærere institui, tam minus

id

id me fateor reperire. Etenim cum nullo unquam seculo profundior avidiorque & insatiabilior avaritiæ gurges extiterit, quam hoc nostro, quo hæc tabes maximè eorum animos invasit, quorum minimè deberet, cur hoc genus quæstus infinitæ isti aviditati explendæ, si modo expleri potest, pabula subinde & affatim congerere in primis aptum, tam pertinaciter à plerisque repudietur, quos tamen & ipsos inexplebili siti opum quærendarum exardescere constat, id vero mirandum. Vnde hoc igitur? Nimirum verbis potius bonis, quam bonis operibus studemus inclarescere, vano strepitu magis quam vero ullo effectu vigentes, & quæ improbamus in scriptis ac sermonibus, in vita & factis affectare non dubitamus. Pares arboribus lętioribus, quę foliorum luxuria cum exuberent, fructum aut exiguum aut nullum ferunt, umbra delectare tantum idoneæ qua opacæ sunt, non fruge pascere qua sunt omnino steriles. Quid aliud causæ fingi queat cur hujus sæculi, & aliquot retro ætatum, homines, Theologiæ præcipuè & Canonici juris doctores, tanto animi ardore in disputationibus suis, ac thesibus, librisque, id condemnent quod studio & actu ipso commendant, nisi si simulare se esse dicamus eos velle quod non sunt? Cui enim dubium est omnis antiquitatis non imperitissimo,

simo, quin pietas, caritas, æquitas, justitia & societatis inter homines retinendæ, immo & cum omnibus, etiam à fide alienis, & alios ritus profitentibus, colendæ studium primis priscisque Christianis in majore mensura ac fervore cognita, & culta fuerint quam nostris? Cum illi sic viverent ut nos loquimur, ac scribimus, talique essent ceteris exemplo, quod nec sequi, nec imitari nunc audent hodierni, nunquam tamen iis in mentem venit, ut usum usurarum plebi Christianæ vetandum putarent. An meliores sumus qui nunc eas vetamus? An dilectionis qua proximum amare tenemur, observantiores? An religionis quam Christus suo sanguine sanxit, cultores acriores? Nihil minus. Quid igitur? Volumus videri sanctiores iisiptis quos fuisse sanctissimos scimus, cum tamen ab eorũ integritate vitæ ac morum, tantum dissiti simus quantũ dicta dissident factis. Sic non vanè dici potest, eundem exitum fecisse apud Christianos Theologiam, quem apud Græcos & gentiles Philosophia habuit, quorum ultima sæcula viderunt hanc sectam terentes plurimos, qui virtutis professionem quam promittit philosophus, barba tantum & pallio implerent, vitiorumque sola reprehensione, quibus ipsi tamen scatebant toti, tam sanctum nomen ementirentur. Si sibi in omnibus constarent, vitamque scriptis consen-

consentientem agerent, omnes reprehensores & accusatores fœnoris, facile eos ferrem non ferentes rem adeo parum suis moribus consentaneam. Nunc cum plerique eorum sub pallio mendicantium fœneratorium animum gestent, quis illos ferat? Haud sane magis quam & plures alios eidem accusationi subscribentes, qui cum alia nundinationum genera admittant, & per eas ipsi ditescant, huic uni nec turpiori, nec magis ex verbo ac jure divino vetitæ, iniquiores sunt. Sed viderint ipsi, qua ratione moti id faciant. Quod si Christus usuram expresse vel per se vel Apostolos suos, interdixisset suis sectatoribus, indignus esset sacramento dicere tam augustæ disciplinæ, tum qui eas permitteret, tum qui tanquam sibi permissas usurparet. Nec sane vetera concilia primitivæ Ecclesiæ eo usque impietatis progressa essent, ut rei districte divino mandato prohibitæ tot patrum legitime in his congregatorum consensu atque auctoritate, permissionem vellent sancire, communiter plebeiis omnibus indulgendam, solis negatam clericis. Non particulares tantum Synodi Occidentis Orientisque in eo conspirarunt ut liberum fœnus laicis relinquerent, Ecclesiasticis illicitum vellent, sed etiam œcumenicæ. Quarum prima & auctoritate præcipua Nicæna cum legitimę usuræ licentiam

tiam his tantum qui in Canone Ecclesiæ essent constituti, ademit, eo ipso plebi non ademptam declaravit. Idque hodie servat Ecclesia Græca. Quę praxis perpetua primorum Ecclesiæ temporũ etiam Sidonii Apollinaris ætate, Arverni Episcopi in occidente obtinuit, qui in quadam Epistola cum inversas rerum vices, turbatumque officiorum ac professionum ordinem designare vellet, *Syros psallere* dixit, & *Clericos fœnerari*. Qui Syri in republica Christiana tunc temporis idem munus habuere publice profitendæ fœnerationis, quem nunc habent in Hollandiæ urbibus Longobardi. Miratus sum nũper quemdam ex illo grege qui sub specie & habitu sanctitatis usuram pronuntiant, non de levioribus peccatis, sed ex illorum esse numero quæ lata ac regia via ad mortem ducunt sempiternam. Hic cum satageret probare à Christo vetitum esse fœnus, nec Christi verbis id ostendere posset, testimonium Paulo denuntiavit. Quem & ipsum testem productum cum diserte pro se dicere vix videret, ita verba ejus interciandum ampliavit, ut non ab Apostolo sed à monacho interdictam versuram testimonio illo affirmari possit. Ita igitur Paulum loquentem inducit, in Epist. ad Ephesios, C. v. *Et ambulate in dilectione. Et fornicatio autem & omnis immunditia aut avaritia, & omnis usura nec nomine-*

nominetur in vobis, sicut decet sanctos. Nisi de suo verba illa Paulo donasset, non poterat jus suum Canonemque obtinere, quem sine suffragio veteris & sanctioris Ecclesię, immo & contra ejus sententiam, sancitum iverunt novi juris Canonici auctores, de tollendis ex commercio Christianæ plebis usuris. Verum hanc fraudem vel pessimo fœnoris genere scelestiorem ausim dicere, quæ verbo addit divino quod contra ejus mentem est, ac Dei voluntatem, cum fœnus ex pacto & consensu contrahentium adjiciat facultatibus fœneratorum id quod pro usura præstanda convenit. Non ergo Apostolus sed Canonista præter sententiam Apostoli, subditivis vocibus id eum dicere facit de quo nihil cogitavit. Quod si ex sensu sacri scriptoris putavit ei recte talia affingi posse, quasi parum referret in eo legi quod necesse esset intelligi, sane errat plusquam vice simplici. Nam πλεονεξίας nomine omnem usuram etiam comprehendi, quod ille doctor cum aliis pluribus censet, haud ita esse rectius censeret. Id si esset, ubicunque Christus, aut Apostoli ejus, sanctique Ecclesiæ veteris & Græci patres πλεονεξίαν nominant, & ab ea prohibent homines, usuram quoque omnem prohiberent, quia omnis usura πλεονεξία. Atqui nullum genus fœnoris hoc nomine meretur appellari nisi quod ultra modum

dum legibus præscriptum exercetur. Ceteri modi qui infra sunt nihil pertinent ad πλεονεξίαν. Ponamus πλεονέκτην esse ac dici avarum illum qui supra concessam lege mensuram fœneratur. Qui obseruabit legitimas in mutuando usuras numquid erit πλεονέκτης? Quod licet jure capere qui id percipit, nec amplius petit exigitq; , an is videtur ponendus inter πλεονέκτας? Multo minus in hunc censum referri debeat qui levioribus quam sunt legitimæ usuris est contentus. Quid? qui levissimas omnium paciscitur, an dicemus & hunc πλεονεκτεῖν? Immo vero μετονεκτεῖν potius dicēdus, cum tanto minore quam quanto leges permittunt, fœnore pecuniam suam locet. Vt ecce sub Constantino usuræ legitimæ vulgo erāt centesimæ. Si quis tum fœneratus semissibus esset, age si quis trientibus, descendamus adhuc inferius, si quis unciis vel semunciis, qui tam levem mercedem pro usu pecuniæ suæ poscoret, cum leges longe graviorem permitterent, an πλεονεξίας hic homo merito arguendus foret, & non potius μετονεξίας laude donandus? Si inter hunc adeo sobrium ac modestum fœneratorem, & illum qui immodicis atque inconcessis usuris inopes trucidat, nihil interercrit, tollantur per me licet eadem opera cuncta rerum discrimina, & nihil non linea signetur alba. Profecto

si quod

si quod agit iste improbus danista πλεονεξία est. nihil minus quam id fuerit, quod ille alter facit, arctioribus gyris quam quos fœnori cohibendo posuere jura, semetipsum sua sponte coercens. Si mercator toleratur immania captans compendia ex mercibus quas vili emit, ut immenso easdem vendat pretio, qui adeo parva affectant lucra ex pecunia sua fœnore locata, cur non tolerabuntur? Cur eos eliminabit Ecclesia? Cur Ecclesiastici damnabunt? Plus adhuc dicam. Cur fœnus lege permissum exercentes pejoris erunt conditionis in Ecclesia Christi quam mercaturæ operam dantes? Quæ ratio differentiæ, ubi utraque legibus permissa? Non solum mensas fœneratorum subvertisse dicitur dominus quos in templo deprehenderat, sed etiam vendentes & ementes inde ejecisse. Si nemo est qui dicat mercaturam propterea à Christo fuisse vetitam, cur quisquam ausit dicere trapezitas sive mensarios, qui publici tunc erant fœneratores, eo facto quod communirent cum mercatoribus passi sunt, videri solos condemnatos? Hoc posito, quod certum est ac stabile, fundamento, non esse à Christo prohibitum fœnus, non ad Ecclesiam pertinere constat ejusdem prohibitionem, saltem Laicis injungendam. Si ad jurisdictionē spectat civilem, monopolia permittere,

& pretium iisdem constituere, si cociones admittere qui emunt vilius ut cariùs vendant, quidni & ab eadem potestate pendebit, permisso jure naturali fœnori modum quo exerceri debeat, imponere? Dejecti ab hoc præsidio qui usuras à Christo vetitas adfirmant, aut parum, si forte, illi fidentes, ad Iudæos confugient, ut quia inter ipsos lege Dei non licuit fœnore dare, cum liceret alienis, ad Christianos idem præceptum extendant, quasi eo obligatos. Sed hac eadem ratione pugnari posset, immo & evinci Christianos pariter obligari propositione novarum tabularum quæ septimo quoque anno in gratiam pauperum & obæratorum apud eosdem Iudæos observabantur. Annum etiam Iubilæum similiter, ut à Mose institutus est, custodire Christiani deberent, quo licebat obæratis non persoluto debito recuperare possessiones quas ob æs alienum vendidissent. In pari horum præceptorum causa, parique fine, cur alia Christianis servanda proponunt, alia relinquunt, & nihil faciunt? Cur annus remissionis non obligabit Christianos ex Iudaicis legibus in usum revocatus, obligabit usuræ interdictio qualem illi justi sunt tenere? Si abrogantur illa Iudaica præcepta, nec locum nunc habent in republica Christiana, quæ tamen longe majoris erant momenti ad sublevan-

dos

dos fratres pauperes, cur quæ minus ad hoc valent, reducuntur ac retinentur? Longe meliori ratione statuatur Christiano in Christianum usuras debere permitti, quandoquidem populo Dei cum alienis erant licitæ, cessante nimirum causa inter Christianos, propter quam Iudæis inter ipsos fuere Dei mandato prohibitæ, & cum extraneis permissæ. Cessat autem causa quæ producere effectum non potest. Quis autem efficere possit ac præstare ut in orbe Christiano nullus indigens reperiatur? In populo suo ullum extare indigentem Deus noluit, & omnia præcepta per Mosem data Iudæis eum finem habebant, quorum hæc tria fuere præcipua, usuratum prohibitio, anni remissionis, & anni Iubilæi institutio. Quæ omnia cum aliis essent inter Christianos revocanda, si causa propter quam Iudæis data sunt, effectum inter nos posset habere. Præcipi autem aliquid quod non possit observari, operam est perdere, & quod peius est aliis legibus, quibus melius potest obtemperari, ut ne & ipsæ observentur, occasionem exemplo præbere. Nam ut Græci recte dicunt, οὐδὲν διαφέρει μὴ κεῖσθαι νόμον, ἢ μὴ χρῆσθαι. Immo præstaret non esse legem, quam esse, & non esse qui legi pareat. Profecto si tollendo usuras revocari posset intermortuus pridem atq; extinctus ille pristinus

caritatis affectus qui fervebat in prioris sæculi Christianis, primus vel inter primos dissuasor accederem legis illius quæ rogaretur ad eas permittendas. Ne scilicet à virtute Christianis omnibus adeo necessaria obstaret hæc permissio. Nunc vero quid fiet si prohibeantur? Tolletur simul remedium quod habent unicum plerique inopia ad tempus laborantium, qui maximum inde levamentum, & adjumentum sentiunt in temporaria sua necessitate. Frustra enim quis expecter, ut interdicta mercedis pro usu pecuniæ commodatæ pactione, reperiantur qui ultro eam gratis dent mutuam. Ipsi illi Canonistæ qui adeo infensos se gerunt fœnerationi, ut crimen esse majoris abollæ determinent, edicant omnibus sub inopiæ fasce gementibus, ut ad se veniant sumpturi quantum velint ac desiderent pecuniæ gratuitæ, quo suas relevent & expediant difficultates. Si bene eos novi, non puto facturos. Cur igitur, si quod efficacissimum est antipathes paupertate afflictis sublevandis, caritatem ipsi plenam nolunt impendere, quod proximum est miseris, ac solum pœne pharmacũ egestatis, id eis ademptum eunt? Non auget caritatem qui usuras tollit, sed fraudes & perfidiam multo magis. Ne sint jam licitæ. Age pauper urgeat ut sibi succurratur, & clam in petendo mutuo, quoniam

aliter

aliter non impetraret, vel à Canonista, promittat usuras quantas libet. An promittenti credet ille qui daturus est sine jusjurando? Quia enim rem illicitam paciscitur, si debitor aliquando inficias iret se promisisse, vel etiam si promisisse fateretur, negaret tamen debere quoniam contra legẽ promissæ sint, non haberet creditor in jure quidquam opis ac præsidii ad solutionem exigendam. Iurabit ergo egenus iste facile, nihil aliud curans quam ut statim ex angustiis, quibus premitur, emergat. Quam temere juravit, tam ex proclivi postea fortasse pejerabit, si nollet præstare, quas promisit usuras. Quid si bona fide solverit ut jusjurando satisfaciat, sed postea ductus pœnitudine easdem in jure quasi male solutas reposcat? Iste qui accepit, ne reddat, forsitan & jurabit se non accepisse. Quæ perjuria frequenter evenisse ab utrisque partibus per illud intervallum quo usuras prohibet Basilius, Leo filius in quadam Novella refert. Qua potissimum ratione se adductum testatur ut bonam per se legem paternam, meliori, propter vitia hominum, constitutione abrogaret. Rursus si permittendo usuras refrigesceret ullo modo caritas, & vel tantillum de suo ardore remitteret, nullam tanti causam esse judicarem qua id introduceretur, quod vel tenue frigusculum fervori dilectionis inferret, qua se Chri-

ſtiani invicem mutuo & fraterno affectu proſequi tenentur. An illi in quibus caritas illa eſt plane funerata, ſi vetentur uſuræ, occaſionem inde arceſſent qua faces amoris erga proximum in ſuo ſibi pectore pridem extinctas ſuſcitent, atque ut verbo Tertulliani utar, redaccendant? Nihil, mihi crede, tale continget. Nec enim ad eorum dilectionem inflammandam, aut refrigerandam permiſſa quidquam faciet uſura, vel vetita. Si permittas, utentur beneficio conceſſionis ad rem ſuam faciendam. Si prohibeas, aliud quærent quod quæſtum ſibi ferat, nec erunt ſuo judicio tam ſtulti, ut ſterile ſibi patiantur eſſe quod fructuoſum alio quovis modo ſe poſſe concinnare intelligent. At in illis qui caritate abundabunt, non eſt periculum ne permiſſio uſurarum defectum ullum inſitæ virtutis hujus ingeneret. Immo tanto magis ac manifeſtius quam habent eam oſtendent, clariuſque lumen ejus emicabit in media oppoſitorum libertate ac licentia. Qui vetitis abſtinet nihil magnum præſtat quem ad hoc compellet pœnæ, ſi contra faciat, metus. Qui vero ab ſuo animo impetrat conceſſorũ abſtinentiam, id ab omni parte laudandum, quia hoc dat amori boni, non formidini ſupplicii. Vt qui matrimonium prohibuere Clericis, continentiam incontinentibus per vim non infulſere, ſed pro legitimis maritis

mœchos

mœchos multos, gloria continentiæ solis illis relicta qui sponte sua pro regno Christi se εὐνουχίζοντες permissis abstinuerunt hymenæis. Nunc vero si ad utilitatē fœnoris provocemur, in primis necessarium esse, ne dum utile sit, reperietur. Nec eam hic dico necessitatem quæ solos respicit accipientes, cum ea sit in confesso, sed illam etiam quæ dantes spectat. De lucro nemo me loqui putet, quod dantibus ex eo redit. Quæ enim ex re lucrum captatur nullam habet vim necessitatis, cujus ex transverso venientis impetum nemo potest effugere, cum lucro quivis possit carere. Artificem nobis proponamus, aut operarium, illum opere manuum, hunc opera ac labore corporis victum sibi quærentem. Uterque ex quæstu quotidiano, aliquam summam sepoſuerit ultra id quod vitæ in singulos sufficit dies. Ea summa recondita sit ad casus, si quiacciderint, aut morbi, aut cessationis alicujus, improvisos. Hic meus artifex manum qua operatur aliquo infortunio amittat, aut in morbum lectualem ac longum incidat. Ille autem operarius vel bajulus paralysin totius corporis, aut partis ejus quæ inutile totum reddat, incurrat. Si ex illa pecuniæ summa ad hos aut alios casus repoſita & otiosa in arca jacente semper aliquid quotidie decerpatur, nihilque ad acervum, ut antea, adda-

tur, atque ægritudo diutnaverit, brevi exhausta deficiet. Consumpta ea, nec redivivo ex arca pullulante nummo, quid restabit miseris nisi fame citius quam morbo perire? Et ista quidem evenient si vetitum sit nummos in fœnore collocare. Sed permitte illis id quod habent superfluum & vacans ex capturis quotidianis fœnore occupare, tum lecto affixi, & artis exercendæ impotes, ex pecuniæ fœneratæ usuris se tuebuntur tantisper, donec reddita sanitate redeat & quæstus cum artis exercitatione pristinus. Atque hæc de dantibus. De accipientibus autem & accipere coactis quis in dubium vocare possit quam plurimos certo, non arbitrario parituros, inventa qua finem ultimum jam instantem protelarent sub usuris vel maximis pecunia mutua, ab orci cancris, ut ait ille, fuisse liberatos? Quod eorum elevat & eludit sententiam qui dixere olim, fœnerari idem esse quod hominem occidere. Immo nisi fœnus esset, plurimi occiderentur qui vivunt. Sed eos postmodum, dicet aliquis, quos ita vis servatos, perdidit fœnerator. Nec pili interest quo genere sit consumptus, egestate præsenti, an fœnore quod iterum ad egestatis terminos ducit, quamvis longiore circuitu. Si nihil interest, certe non pejor erit pernicies quæ à fœneratore impendet. Vel hoc ipso quidem levior

vior est futura quod in diem protollitur, & pro præsenti exitio quod timebatur, longinquius donatur. Hæc mora interim in lucro est. Multa interea possunt accidere quæ obæratum ab hac ipsa clade quam tocullio minatur, eripiant. Utcunque res ceciderit, nihil illi deterius contingit quod imploraverit opem Danisticam, nisi quis optatius beatiusque existimat hodie perire, quam ad annum. Cui opinioni optionique natura humana repugnat. Ejusdem quippe voti est, quæ bona sibi quisque putat, ea repræsentari cupere, & quæ mala, differri. Iam ferre non possum qui fœneratorem cum fure ita bene componi posse censent, ut non melius olim cum Bitho Bacchius. Qui sic eos componunt, & per omnia pares faciunt, vellem necessitas ipsis utrum mallent eligendi alicunde imponeretur, aut furtum pecuniæ suæ pati, aut parem argenti summam fœnore ab aliquo accipere. Quamvis fastidiosi sunt, nulla ad deliberandum mora petita, ad fœneratorem vel præcipitio irent potius, quam furem ad se venire paterentur, præsertim si ea lege esset venturus, ut quod suum est ageret, & manibus vacuis ne discederet. Eo pacto judicium illis verũ, quod sponte non audent facere, vi & ingratiis extunderetur. Sed & sumptos si quis recens fœnore nummos, & vix bene in lo-

culum reconditos priusquam utatur; alicujus furtificæ lævæ rapina amittat, sentiet quid sit inter fœnus & furtum discriminis, nec invitus fatebitur uter de se melius sit meritus, fur an fœnerator. Ea furis & fœneratoris differentia maxima cernitur, quod alter in necessitate expetitur, ut ei succurrat, alter eam ipsam facit frequenter necessitatem quæ ad fœneratorem cogit recurrere. Ecce enim, ubi fur supellectilem omnem cujuspiam expilaverit, si præsentes nummos non habet quibus aliam comparet, cum iis quæ surrepta sunt carere diu non possit, quia ad vitam necessaria, ad fœneratorem confugiet, ut habeat. Utut sit prætor in Edicto suo de notandis infamia, fœneratores non comprehendit cum illis quos furti vel vi bonorum raptorum damnatos pro infamibus habuit. In jure Talmudico fœnus illicitum nec inter furta reponitur, nec inter rapinas, quæ גזלה appellant. Ut in utroque quoad noxam omnia sint paria, quod tamen longe abest, minus noxium illum censerem quem vitare si velis, possis. A fure si omnia feceris ut caveas, ne sic quidem cauebis, quin aliqua irrepat aut irrumpat, aliquid perfodiat aut perforet, ita nihil illi occlusum, nec obseratum, nec obsignatum potest esse. Fœneratorem palam, in medio foro, luce media, ad te venientem

potes

potes tribus verbis repellere si dicas ejus opera opus non habere. Immo tibi molestus non erit, si poteris pati ne sis ipse illi molestus. Si lædi ab illo non vis, illum adire noli. Quid facilius? Hoc facile, dices, difficillimum sæpius concinnat non una peristasis. Quænam illæ sunt? Quid te cogit perfugium habere ad hominem generis humani hostem certissimum, & plane homicidam? Immo & minimo minus quam parricidam, quatenus te, qui es illi frater, necat. Dura & imperiosa, inquies, domina, vel vehemens potius dea, nempe Necessitas. Ergo ut in necessitate tua adjuvari queas, ac sublevari, & ab extremo miseriæ onere quod tibi incumbit respirare, curris ad fœneratorem. Qui fit autem, ut quem tui refrigerii gratia in medio ardore, atque impetu sævientis egestatis tum interpellaveras, idem nunc post aliquot annos elapsos, de eo queraris tanquam tui exitii, & calamitatis indubitatissima causa? Vide ne injusta sit tua querela. Tunc perieras, nunc demum peris. Tempus in medio lucratus es. Sed & videamus, quis in culpa istius ultimæ perditionis tuæ, tu an ille quem incusas. Vereor ne calculis bene positis, & subducta probe summa, temet ipsum tuæ perniciei fabrum esse dictet recte putata ratio, non eum quem adjutorem tibi extremo necessitatis casu quæsieras

sieras & inveneras, qui postea, sed tuo ipsius vitio, tuarum factus est fortunarum everssor. Quam multa sunt quæ juvant cum modo sumpta, eademque si modus in his sumendis excedatur, nociva & pernicioſa evadunt, non earum rerum culpa quæ sumuntur, sed eorum qui sumunt. Fœnus, ut ignis est. Accede ad ignem; si commoda intercapedine id feceris, quantum satis erit, calefies. Si propius te admoveas & adplices, ut prope tangas, uret. Si te obfirmaveris ad diutius manendum, amburet tandem. Statim recede ubi nimis calidum sentire cœpisti, nihil nocebit. Non secus est de fœnore. Qui ejus subsidio uti vult ad emergendum ex anguſtiis paupertatis quibus constringitur, si temporaria est illi difficultas, ubi liberatus ea fuerit, creditorem suum absolvat, protinusque ab eo recedat tanquam ab igne cui se præ nimio frigore aliquis propius admovere coactus fuerat, sed simul ac calore membra regelata sensit, absistit longius. Contrarium facere constat pleroſq; eorum, qui confugiunt ad opem mutui fœnebris, ut copia aliena suæ medeantur inopiæ. Quod ad id accedunt tanquam ad ignem, nullum eos ambustionis inde maneret periculum, si tempori abscederent, simul ac refotos ac refocillatos se viderunt. Sed dulcedine illecti retinendæ alienæ pecuniæ, qua tanquam

sua

sua utuntur, indormiunt securitati suæ, vel inertiæ potius, & quasi frigore torpentes non prius vim ignis, cui admoti sunt, sentiunt, quam sese pæne crematos, & consumptos animadverterint. Ad summam, concluſa hæc omnis ratio eo tendit, ut certo certius sit non alios perditum ire fœneratorem quam qui jam perditi sunt, aut perdi volunt. Multi etiam tanquam in mediam flammam se sponte conjiciunt, & quantam possunt invenire vim pecuniæ mutuaticiæ nihil accipiendo parcunt, dum libidinibus & profusionibus indulgeant, qui mos est prodigorum ac nepotum. Quis de his aliter judicet, aut dicat quam ultro perire velle? Nec pereunt ipsi tantum, sed etiam suos in eamdem ruinam trahunt fœneratores, seram, sed seriam, agentes pœnitentiam, quod nimis creduli fuerint creditores. Hoc idem faciunt, qui & fraudandi animo nomina contrahunt, quorum est & non pœnitenda multitudo. Certe quicunque se alieno ære onerant, aut sciunt jam inde ab initio se id quod accipiunt non posse dissolvere, aut sperant posse. Si sciunt se solvendo non esse, antequam sumant, pejores hoc ipso sunt cives habendi fœneratoribus, quia fraudatores, & sic pro furibus, immo & pro latronibus puniendi sunt. Hi crimine absolvunt fœneratorem, quia majoris ipsi criminis

rei

rei manifesto tenentur. Qui confidunt se futuros solutioni pares, & animum habent reddendi quod acceperunt, plerumque id præstare impediuntur variis de causis. Quosdam sua inertia prohibet & ignavia, aut Siren quædam improba, sed improvida, alieno fruendi, quod postea cum majore animi dolore ac difficultate reddendum sit. Quod possunt, non posse volunt, & quemadmodum non nisi urgente necessitate se intricarunt, ita nequeunt se extricare nisi vi coacti. Hi fœneratores ut insimulare non possunt, sic propter eos non oportet ut vapulet fœnus, quasi causa sit eorum infortunii, quod sibi solis imputare debent. Alii cum spe ac fiducia quam semper habuere refundendi quod mutuati sunt, etiam bona voluntate non destituuntur, verum ea deseritur interdum facultate, quam calamitas improvisa, atque ex transverso impacta destruxit. Vellent si possent, & posse olim crediderunt. Nunc in luto hærent, non suopte peccato, sed ob adversam fortunam. Interim usuræ currunt, & pergunt peragere decreta fatorum, jacentemque sic obruunt, ut penitus demersum nunquam postilla caput allevare finant. Habent isti sine dubio quod querantur, sed de mala sua sorte, non de malitia fœneratoris. Absque illius iniquitate fuisset, ab istius importunitate se facile liberassent.

rassent. Qui neminem ad se invitum venire compellit, qui neminem bonis evolvit nisi volentem, quomodo culpam sustinebit mali quod fecit rogatus invitanti? Haud sane magis quam si quis, ut olim sæpe, mortem sibi inferre cupienti, nec audenti, manum commodaret. Quod si nolentes aliquos neci dat auctor fenoris, non alios certe id cogit pati quam qui mortualem suarum fortunarum diem vel facto suo debent adscribere quia lenti, vel fato quia calamitosi. Idque etiam dicendum de illo improbo fœneratore qui non alium fœnerandi modum servat quam suum, sibique placitum quem habet pro lege. At qui legibus se morigerum præbet, non majorem mereatur reprehensionem negotiationis hujus, quam mercator suæ. Hic mercium, ille pecuniarum quæ & ipsæ merces sunt, negotiator est. Quinetiam si mercaturam cū fœneratione, sive fœnebri mutuatione comparati placet, in ea comparatione recte pensitata, perspiciemus eam nec magis necessariam esse quā fœnus, nec magis laudandam. Non de illa loquor mercatura quam arillatores vel cociones olim Romanis dicti, faciunt, qui ab aliis mercatoribus emunt quod vendant carius. Nec enim ullo modo illa utilis civitatibus censenda, nec ulla laude digna, quin potius & perniciosa judicanda est & pro

sordi-

sordidissima habenda, nedum in comparationem & contentionem de utilitate aut honestate cum fœnore debeat venire. Sed illam honestiorē sumamus quæ ex longinquis regionibus advecta infert mercimonia, & cum lucro suo, atque ementium pariter commodo ea vendit. Quis non eam vel maxime necessariam judicabit? Aut quis negabit summis, quia tam necessaria sit, laudibus afficiendam? Ego sum qui utrumque negem. Nam si ad illam simplicissimam, integerrimam, & sanctissimam vitam redeamus, quo nos vocare videntur isti qui adeo scrupulosi sunt, ut de fœnore tanquam de summo peccato pronuntient, nec honestatis nec utilitatis laudem ullam merebitur. Primū valde aliena est ab ea simplicitate ac puritate quam Christiana professio requirit, si eam velimus æque perfectam exigere, ut in primi sæculi Christianis fuisse novimus. Illi certe non magis mercaturæ faciendæ operam dabant quam fœnori exercendo, quia virtutibus quas Christus in suis postulat, nimis inimicam crederent. Deinde multæ olim gentes Christianis priscis in virtutum exercitio minime pares, quæ tamen fortitudinis & temperantiæ aliquam gloriam adeptę sunt, mercatoribus aditum ad se patere noluerunt. Lycurgus in sua republica non alia de causa pecuniæ aureæ argenteæque usum abdica-

vit,

vit, ſolumque ex ferro, eoque inutili ad ferrarias fabricas vi aceti reddito, retinuit, quã ut mercatores indé abigeret, qui ſolent ad luxuriam potius facientia invehere, quam ad vitam neceſſaria. Cæſar in ſecundo de bellis Gallicis commentario ſcribit, Nervios qui Belgicæ populi fuere tum fortiſſimi, nullum aditum ad ſe voluiſſe eſſe mercatoribus, nihil paſſos vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus relangueſcere animos, eorumq; remitti virtutẽ exiſtimarent. De Belgis in genere alio loco dicit, minime ad eos mercatores ſæpe commeaſſe, nec ea importaſſe quæ ad effœminandos animos pertinent. De Suevis, qui bellicoſiſſimi inter Germanos, etiam refert, mercatores quidem admiſiſſe, ſed magis eo ut quæ bello ceperant, quibus venderent, haberent, quam quo ullam rem ad ſe importari deſiderarent. Eſſeni, Iudææ populus vel ſecta, qui monachiſmo Chriſtianorum, ut quibuſdam placet, normam dederunt & formam, interiora regionis longe à littoribus, quia nocent, incolebant, pecuniam & commercia neſciebant, nunquam ad eos mercatores ventitabant, & tamen vivebant, & quidem, quod ad rem facit, innocenteſſime. Quod mercaturis implicati haud ita facile potuiſſent. Saltem ita videntur exiſtimaſſe. Plura poſſem exempla referre gentium quæ

nec ipsæ negotia emporica noverunt, nec mercatoribus exteris aditum ad se præbuerunt. Quod tot igitur nationes sine mercatura vixere, argumento est singulos sine illa vivere, & respublicas stare sine mercatoribus posse. Quod eam à civitatibus suis legum ii conditores ejecere qui optimis illas institutis fundatas habere voluerunt, signum est non adeo esse commendandam, quin continentiæ, temperantiæ ac fortitudini magis contraria videri debeat, non solum, quia importat quæ pertinent ad animos enervandos, sed & quia avaritiæ causas dat. Quæ avaritia pecuniæ studium habet, ut inquit Sallustius, quam nemo sapiens concupivit. Ea enim quasi venenis imbuit corpus animamq; virilem effœminat. Ideo & Christiani antiqui mercaturam, ut maximam avaritiæ adjutricem & administram, maxime aversabantur, quæ omnis virtutis idcirco putanda est hostis, quatenus omnium vitiorum merito existimatur mater & radix, vel Apostolo teste. Quę tamen à me eo animo non dicuntur ut mercaturam censeam in eo politiæ statu quem hoc tempore sequimur, à reipublicæ finibus esse tanquam extorrem expellendam, sed ut ostendam, si illa retinetur, nihil causæ esse cur non etiam fœnerationi locus detur, nec magis bonis moribus noxię, nec minus commerciis utili.

Vbi

Vbi sunt nunc qui negant divertere mores ejus qui furatur & ejus qui fœneratur, eo argumento, quod uterq; habet alienum? Quis alienum æs facere & habere dicitur? Num fœnerator? Non, sed qui ab illo fœnus accipit. Is quamdiu vult alienum retinet, quamdiu retinet, pro usu ejus & de suo quod pactum fuit, aliquid elargitur, pauxillulum pro maxima summa, mercedis nomine. Nec aliter potest in alieno & conducto habitare inquilinus, nisi & ipse de suo aliquid locatori rependat. Si porro furtum est quacunque causa & titulo alienum ambire & habere, qui ita sentiunt, non sentiunt se totum orbem Christianum furibus implere, ita ut nullus ejus angulus vacet fure. Nullas artes sine furti crimine dabit exercendas, quia omnes jacebunt cessabuntque si faculam extinxeris qua spes earum opificibus affulgeat ex alieno lucrandi. Quis ad maximas unquam pecunias pervenit quin suis adjunxerit alienas, aut si nullas habuit suas, quin totum ex alieno in suum sinum converterit? Quanto plus quisque in bonis habet atque amplissimo gaudet patrimonio, tanto plus sese, aut illos quibus hæres fuit, de alieno quæsisse, sibique adplicasse tacitus prædicat. Vnde nisi hinc, pecuniosi sunt advocati, bene nummati medici, opulenti mercatores, locupletissimi publicani? Quæ

ergo invidia est & inde divites esse fœneratores? Quod scelus hic eorum proprium in communi omnium peccandi libertate, hoc est, de alieno ditescendi? Inde etiam vivunt doctrinarum professores, inde & victitant ludimagistri, atque omnes minorum gentium pædagogi. Illis ipsis qui ex altari debent vivere, quod datur, ex alieno datur. Quid in minutis moror? An principes & reges aliæ res, id quod sunt, fecere quam alienæ? Potentissimis hodie regnis, si quod suum ab ultima antiquitate non est, eripueris, ad quæ initia, Deus bone, revertendum habebunt! Exemplo sit omnium quotquot fuere unquam maximum Romanum, si bona olim fide id factum fuisset, ad Romuli casam rediturum. Vastissima vides in ostiis & exitu suo flumina? Qui opibus ea spoliaret quas eundo adquisierunt, aut retro ad fontes unde mere sui prodeunt recurreret, miraretur ex tam tenui ab origine vena tanta incrementa, quæ ex alieno tota. Ipsa illa sancta mater Ecclesia Romana quæ nunc tanquam de suo ditat suos, non hoc facere posset, nisi de alieno ditata prius fuisset, piorum piarumque veteris ævi donis, oblationibus, & legatis. In hac universitate tam late diffusa alieno beneficio ac munere subsistentium, etiam illi quos minime oporteret alienæ quadræ debent quod edunt. Hi

sunt

sunt qui mendicatis non tralaticiam austeritatem venditant escis. Hoc enim tempore sanctitatis habetur instar & religionis, mendicitatem ex voto profiteri quasi humilitatem. Quod antiquitas Christiana ignoravit, cujus politia civilis ne mendicantes quidem validos potuit ferre, nedum Ecclesiastica tulisset, cum hæc mendicitas voluntaria in valente pigritiæ potius testimonium præbeat, quam sanctimoniæ. Onerosa denique est civitatibus quibus incumbit, & suo demenso defraudat legitima, hoc est, infirma mendicabula. Non ita veteres Ascetæ, sive singulares velis & vere μοναχούς, quales à principio fuere omnes, sive in commune sub uno præposito viventes. Ad horum cœtum & κοινόβιον nemini adgregari fas erat, & sub eadem cum reliquis regula constitui nisi qui se scire aliquam artem probaret, unde posset, si solus esset, vitam tolerare. Saltem isti aliquid suum dabant ut alienum acciperent. Nam vænalia in urbem deferebantur, quæ singuli per septimanam manibus erant operati, ut ex eo sustentaretur communitas. Eremitæ hodierni qui in priscorum Anachoretarum solitudinem & singularitatem successerunt, an quos imitari se dicunt ad vivum expressos eos repræsentant? Cellulas suas habent non longe ab urbibus aut pagis amplioribus, aut via pu-

blica ædificatas in sylvulæ secreto, vel monticuli recessu, ne nomen ex toto mentiantur. Inde in viam quoties visum est descendunt ut à viatoribus stipem, aut in urbem ac vicinos pagos commeant, ut ab incolis ad victum necessaria corrogata, pera vel bisaccio in cellulam reportent. Sic illis vita de alieno tota, nihil in vita operantibus. Quæ pars est injusticiæ duplex, ut qui societatem humanam deserunt, nihilque in eam conferunt, de alieno tamen tanquam ipsi aliquid agentes quod hominum communitati conducat, omnia mutuentur. Non ad hoc instar vixere prisca gens Eremicolarum, quorum sectam nomine potius adumbrant nostri, quam exemplo & re exprimunt. Illi enim cum à vitæ societate recessissent, nihilque operæ, nihil studii, nihil facultatum in eam conferre laborarent, altero tamen injusticiæ genere vacabant, quod ii incurrunt, qui tanquam fuci immunes ad aliena sedent pabula. Et hi quidem certe qui nomen idem hodierno die gerunt, vix se furti crimine alienos poterunt probare, si verum est omnes esse fures qui ex alieno aliqua capiunt commoda. Sed illi primis noti sæculis quales nobis describuntur Eremiticæ & Anachoreticæ vitæ conditores, Pauli & Antonii, soli venient extra communia ponendi, nihil cuiquam debentes, nec ulli mortali

acceptum ferētes quod comedebant, quod vivebant, soli proinde ex universo hominum genere furti non obligandi, quia nihil alienum sumebant. Sive illis hanc viam vitamque præiverit Elias, sive monstraverit Iohannes, ad hoc genus & exemplum revocanda esset Christianitas omnis, si nemini nato quicquam liceret alienum sperare, aut tractare sine furti suspicione. Quinimmo eo necessario veniendum esset, si hoc credi & obtineri deberet, nullū jure posse tenere quod cujusquam alterius fuisset, quin peccatum se ad mortem committere existimaret. Depulsi ab hac spe & facultate quæstus faciendi quo victus quæritur, aut opes parantur, quantum est hominum artificum, aut aliorum qui alieno carere non queunt ut vivant, in deserta ac sola loca omnes secederent, baccis, radicibus, aliisque agrestibus & sponte nascentibus rebus victuri, quoniam nihil aliud ipsis suppeteret, unde innocenter & sine crimine se alere possent. Qui juberet medicum gratis facere medicinam, medentem ægrotus tu haberes nullum, & vocatus tibi diceret, æger cura te ipsum. Advocatus nullus adesset suis clientibus si gratuitum ipsis patrocinium præbere cogeretur, & causidicinæ potius renuntiaret, quam ut advocationem commodaret, solitus eam vendere. Dic mercatori, & si potes per-

suade, nec recte eum facere, si pluris suas vē-
dat merces quam emit. Si te irridere non
poterit, & obsecundare præceptis vi majoris
imperii coactus necesse habuerit, deseret
mercaturam. Cui ædes erunt propriæ, mer-
cede alii ad habitandū locandæ, si quis eum
vetet cui obedire debeat, inquilinum ad-
mittere à quo aliquid pro conducto exigat,
vacuas potius relinquet, licet in ruinam itu-
ras, quam ut sine pretio quemquam in suo
sinat habitare. Si operam requiras fabri, aut
operarii, aut bajuli, quam velis gratuitam ti-
bi præstari, frustra id quæres quod non sis re-
perturus. Quid igitur faciet qui neque ædes
gratis habitandas reperiet, neque ædifican-
das gratis poterit curare, neque ullam mer-
cem, aut rem ullam ad victum necessariam
uspiam gratis præbendam inventurus est?
Sub dio degat, quæ sponte fert tellus ad vi-
ctum usurpet, alienæ opis ac rei nullius us-
quam indigeat, quia uti ipse alieno non
queat sine peccato, nec quisquam sit qui ul-
tro ei velit præbere. Nam cum mercede ne-
fas est, sine mercede non est tanti ut quis-
quam habeat ac servet, quod alteri commu-
nicare gratuito debeat. De mutuo hoc idē ut
dicamus, ratio ipsa suadet. Sine mutuo vix
possit, ut omnes consentiunt, societas hu-
mana consistere ac durare, ut nec sine iis re-
bus, quas ante attigimus. Vis mutuo locum
esse

esse in rebus humanis, ut & illis quæ supra retulimus? Da illi quo vitale esse possit, atque inter homines diurnare. Id quale sit, ex iis quæ in aliis diximus, facile perspici potest. Nam si gratuitum facere volueris, feceris nullum. At præstat esse aliquod etiam cum accessione reddendum quam nullum, quoniam nisi sic reddatur, nullum est futurum quod detur. Nec illis fortasse assentiendum, qui hanc propriam esse naturam mutui contendunt, ut sit gratuitum, non enim aliud proprie mutuum posse appellari. Ego vero, ut hanc quæstionem alibi fusius discutiendam hic omittam, æque naturale esse scio in referenda gratia, si recte eam relatam velis, & nisi ingratus sis, plus reddere quam accepisti. Quasi mutuum non sit, nisi in libra, quod reddi oportet, paribus momentis examinata ponderetur cum eo quod acceptum est, ne illud præponderet & propendeat, vix mutui nomine dignum si non datis reddita juste ad lancem respondeant. Ut in redamante ardentior vis affectus non raro existit, quam in eo qui prior amare cœpit, quatenus interdum Ἀντέρως acriores animo subjicit amoris faces, quam Ἔρως ipse, non propterea tamen amor ille minus est mutuus, quia major est, immo tanto magis. Nec mutua beneficia majore mensura repensa, aut officia, desinunt esse

ea de causa mutua. Cum enim mutuum sit proprie quod refertur, non necesse est, ut hanc appellationem servet, par pari semper referri, ut in rationibus reddendis paginæ acceptorum pariare debent cum paginis expensorum. Cum naturale ergo etiam videatur, aliquid in referenda gratia, quæ mutuo fit, ad mensuram addere, non multo minus secundum naturam erunt mutuationes pecuniæ fenebris, quia non gratuitæ, quam gratiæ relationes quæ cum augmento procedunt. Nam nec ipsæ videntur gratuitæ, licet tales non exegerit cui referuntur, sed sponte sibi tales indixerit qui refert. Sed nec magis, si quid judico, gratuita opera censeri naturæ conveniens debet, quam mercenaria. Non enim unius modi & indolis à natura facta omnium hominum ingenia. Alii benigni & liberales procreati sunt, alii maligne parci & avari. Quidam sibi se natos tantum putant, quidam omnibus. Sunt grati & memores multi acceptorum beneficiorum, plerique ingrati & immemores. Ita vero usu venit non sæpius, sed sæpissime, immo semper, ut quos natura ad benefaciendum promptos creavit, eosdem ad gratiam redhibendam pro benefactis fecerit propensissimos. E contrario non alii magis ex sua sibi indole, ingrati animi notam vulgo subeunt, quam qui in beneficiis dandis ab

eodem

eodem illo ingenio, quo sunt nati, tenaces & lenti apparent. Ejusdem quippe genii est benefacere alicui libenter, & sibi ab alio factum meminisse, & contra. Nam qui nemini gratificari volunt, ut vicem cuiquam reddant à quo gratiam acceperint, vix à se impetrare possunt. Utrobique eadem mens est, idem animus, in dando ac reddendo malignus æque & ingratus. Et sane si quis recte æstimet, duo sunt genera liberalitatis, unum quod in dando versatur beneficio, alterum quod in reddendo. Sed hic qui reddit liberalis non est habendus, nisi addat ad mensuram accepti. Hoc enim ex voluntate, quod adjicit, proficiscitur, extra quam non est liberalitas. Quippe cum is qui par pari reddit quodammodo id teneatur reddere, ac veluti ex causa debiti. Nec sane integrum est viro bono, quod debet, non reddere. Si plus reddit, quia id in ejus potestate est facere, vel non facere, liberalitati ejus imputandum est, quia voluntarium est. Ut beneficia igitur exæquentur, & par sit in dando & reddendo liberalitas, mensura majore, qui reddit, debet reddere, quia fere solum illud quod amplius redditur ex liberalitate est. Hoc qui non potest præstare, ab illo non debet expectari ut in dando sit liberalis qui in reddendo non est. Si natura benefici cum paribus semper rem habere

bere contingeret, aut si omnes essent tales, egregia quædam inter homines officiorum & beneficiorum faciendorum ac recipiendorum exsurgeret concertatio. Utraque pagina ubique par esset datorum & acceptorum. Immo, ut mos est ac natura gratiæ quæ refertur, ampliore semper mensura eam referre contenderet qui deberet. Si vero omnes essent ejusmodi, ut qui alienum appetunt cupidissime, & suum nemini impertiuntur nisi invitissimi, ratio dandi & reddendi pari etiam numero & gradu procederet, hoc est, nulla foret. Quis enim locus tum relationi gratiæ, ubi nullus esset dationi? Nunc autem cum ea sit mixtura ingeniorum & naturarum, ut aliæ bonæ, aliæ malæ reperiantur, aliæ, ut stellæ in cælo, maleficæ, aliæ beneficæ, sæpe accidere necesse fuit, ut malis boni benefacerent, hoc est, ingratis. Hoc dum crebrius in civitate usu veniret, quia beneficentia multorum exinde frigore feriebatur, quos pigebat tam male collocare quod boni facerent, ne boni propter malos, grati propter ingratos paterentur, quod suadebat æquitas naturalis, ut gratia relata superet ante datam, id jus etiam ac lex in mutuo induxit. Iubet Hesiodus in præceptis bene vivendi, quæ quis acceperit à vicino utenda, cumulatiore mensura, si modo possit, reddere. Hęc etiam

natura

natura est agrorum fertilium, ut multo plus afferant colono quam acceperunt. Quam multi sunt porro, qui donis ac muneribus, quos sibi profuturos sperant, deleniunt, atque in antecessum devinciunt? Quanto magis tales in eos esse debemus, qui jam aliquid in nos boni contulerunt? Qui sponte quod æquum est non facit, id ut vi legis coactus faceret, justum visum est legislatori. Atque inde usuræ introductæ, quas proinde non minus esse naturales liquet, quia lege jussæ, quæ deberent esse voluntariæ, & essent, si boni semper bonos nancisci possent quibus benefacerent. Sic origo plane à jure naturali. Modus quoque earum exigendarum voluntarius esse debuit, ut erat gratiæ persolvendæ, cum penderet à voluntate ejus qui mutuum acceperat. Sed eadem res & vitium, quod libertatem in reddendo constrinxit, eam in exigendo pariter cohibuit. Cum liberum erat gratiam pro usu pecuniæ mutuo sumptæ quantam quis vellet reddere, nullam reddebant mali. Ideo lex eos ad reddendam eam compulit, naturali æquitate nixa. Eo tempore autem quo arbitrarium fuit, non plus reddere in mutuo aut plus reddere, nihil tum mali dare solebant, ne in mala nomina inciderent sibique similia. Postea ubi lex imposuit necessitatem reddendi mutui cum accessione usurarum,

rum, qui gratis non sustinebant esse benefici, ubi mercedem viderunt paratam, & ipsi ad benefaciendum accesserunt, ea spe, ut plus ad se rediret boni quam quantum dedissent. Sed hic quoque illis quod à sollemni & naturali improbitate non discederent, & modum non tenerent in avare constituendis pecuniæ quã dabant mutuam usuris, & iis immodicis acerbe exigendis, præscribenda fuit lege mensura, quam non excederent. Ita impositus fœnori modus est jure civili, cum fœnus ipsum à jure naturali ortũm sit. Fatendum tamen est, illi modo imponendo non tantum avaritiam improborum causam præbuisse, sed etiam morem regionis ex circumstantia temporis & loci, rerumque ipsarum quæ darentur mutuo, prout copia esset aut difficultas rei nummariæ, & quatenus fruges mutuo dandæ majores expeterent usuras, propter incertum earum pretium, & instabilius quam pecuniæ. Neque enim credendum est minus voti immodicos fuisse, aut minore cupiditate flagrasse fœneratores libera stante republica quam Cæsaribus regnantibus. Illo tempore semunciarium fœnus in usu fuit, quod ducentis annis sortem æquat, cum sub imperio Cæsarum centesimæ fuerint legitimæ, quæ centum mensibus capitis summam æquiparant. Hanc diversitatẽ non

modo

modo fecit avaritia fœnerantium, quæ omni tempore eadem, sed temporũ & ipsius reipublicæ diversus status & conditio. Vellem hæc attentius considerassent Theologiæ & juris canonici doctores, non tam præcipites ad usuras condemnandas cucurrissent. Saltem non pro horribili & nullis sacris piando delicto id habendum decrevissent, cujus negotiatores à limine Ecclesiæ idcirco arcendi & cõmunione Christiani sacramenti privandi forét. Si omnem πλεονεξίαν cum Apostolo damnant, recte faciunt, qui & instrumentum ad eam provehendam magnopere idoneum amoliuntur ac submovent. Verum non hoc tantum, sed etiam alia quæ huc faciunt, nec minus etiam faciunt, amovere pariter deberent. Cur fœneratio sola plectitur, cum mercatura maneat non solum pœnæ immunis, sed etiam vacua reprehensionis? Si satis illis esset fœnerandi professionem, ut sordidam & inhonestam notare, huic non invitus & punctum quo notaretur adderem. Non plus honestatis nec minus sordium habent pleræque artes quæstuosæ, quædam etiam turpiores & magis probrosæ, ne dicam infames. Ipsa illa mercatura quæ res emit ut carius vendat, quid sordidius potest reperiri, cum nullum genus ejus sit magnopere honestum? Si ad Christianos Ecclesiæ primitivæ ascendimus,

ut

ut eorum ſuffragia petamus, & ſententias perrogemus, non eos illi generi mercaturæ quod diximus, magis favere deprehendemus quam fœnori. Utroque pariter abſtinebant, qui ſe totos Chriſto addixerant, nec tamen damnabant qui utrumvis exercerent. Atqui nulli decentius potuerant eam damnare, quam qui illam non uſurparent, nec quicquam aliud quod ad lucrum, quæſtumque faciendum uſurariæ ſimile aut par eſſet. Nunc contrarium fit. Age, parumper animo & cogitatione fingamus, diem conſtitutam eſſe ac prædictam per omnes orbis Chriſtiani oras, qua in medio ſtare debeat capitis condemnatus aliquis fœnerator famoſus, repetito in uſum jam pridem deſueto ſupplicio, lapidibus obruendus. Nimirum ad famam repente concurrent & convolabunt omnes Canoniſtæ, & Theologi ex unis caſtris, & plurimi ex alteris, non ſolum ſpectaculo interfuturi & oculos paſturi, ſed etiam ipſimet miſerum pro virili crudeli morte multaturi. Hora inſtante, ecce jam paratis & intentis ad ſupplicium omnium animis oculiſque, de ſubito Deus aliquis tanquam ex machina pronuntiet à ſolis eſſe lapidandum qui purum purgatumque pectus ab omni avaritiæ labe habere ſibi fuerint conſcii. Sed nec alium quemquam ſpectatorem pœnæ adeſſe opor-

oportere nisi quis ex cõscientia sua certus sit nihil in se posse merito tale quicquam statui. Quid jam ex ea denuntiatione futurum credimus? Putamusne aliquem tam duri oris, & tam firmi pectoris fore, qui post illud edictum oculos adjicere sustineat tanquam spectator, aut lapides tanquam carnifex conjicere? Nempe facturos idem omnes liquet quod olim Pharisæi qui mœcham in adulterio deprehensam Christo obtulerunt, postquam interrogantibus quid ea merita esset, & an aliud in eam, præter lapidationem à lege decretam, decerneret, respondit, *Qui sine peccato est vestrum, primus in eam lapidem mittat.* Quid tum accidit? *Audientes id unus post unum exibant incipientes à senioribus, ac remansit solus Iesus, & mulier in medio stans.* Ita sine dubio solus etiam remansurus fuit, si quem ex suis Iudæi Domino proposuissent fœnoris illiciti convictum. Quod enim Christus in adultera dixit fecitque quam lex Mosis supplicio lapidationis addicebat, multo magis in fœneratore dixisset fecissetque, quanto levius est peccatum fœnerationis quam adulterii, & quanto plures avaritiæ morbo solent tentari, quod fœnori causam præbet, quam libidine, quæ adulteros facit. Certe quamvis vetitum fœnus Iudæis fuisse constet, inter ipsos tantum fuit vetitum, cum exteris & alienigenis permissum. Nec agi-

mus porro quæ pœna lege Dei per Mosem fœnori impermissō fuerit imposita, ex quo non gravem fuisse, aut nullam verius, conjici potest. Corporalem quidem non fuisse satis compertum est. Sed ne pecuniariam quidē, ut dupli aut quadrupli. Illud certum, est, intestabiles fuisse fœneratores ex Codice Sanhedrin cap. III. cum aleatoribus, & his qui columbas ad volatum erudiebant. Si tamen fœnoris exercitionem dimitterent, admittebantur ad testimonium dicendum. Sic apud Romanos sub Imperatoribus ex lege Diocletiani, *improbum fœnus exercentibus, & usuras usurarum illicite exigentibus infamiæ maculam lex irrogabat.* Intra modum lege permissum id agitanti impune fuit. At prætoris edicto olim non comprehensi inter infamia notandos qui illicitum fœnus agitarent. Sola quadrupli pœna multari eos mos fuit. Pro modo Hebræis erat, quod lex Mosis concedebat, peregrinis sine modo fœnerari. Modum lege licitum transgredi existimabatur, qui Hebræo, hoc est, fratri fœneraretur. In eadem porro causa apud illos fuit, qui accipiebat fœnore ut qui dabat, pariterque intestabilis habebatur. Quod confirmat, usuram, si crimen est, ut sane est cum legitimum modum exuperat, ex eorum esse delictorum genere, quæ utrumque ex æquo attinent,

nent, agentem & patientem, ut alio loco docemus. At primis Ecclesiæ Christianæ temporibus cum publica pœnitentia vigeret, inter pœnas Ecclesiasticas & Canonicas, quæ pœnitentibus irrogabantur, quibusque pro criminum modo tempus brevius aut longius exomologeseos faciendæ statuebatur, nullam actam unquam pro fœnore pœnitentiam, maximam minimamve, satis constat. Ex quo luce clarius apparet non tantum hoc peccatum visum illis fuisse sanctissimis purioris sæculi patribus, quantum postea videri voluerunt isti juris canonici recentioris, qua auctores, qua interpretes. Hęc fusius disputata, & argumentis dilatata, possem dicere veris, sed dicam probabilibus, ideo præmittere libuit, ut animi lectorum præparentur, ad accipiendã hanc invidiosam odiosissimi plerisque fœnoris, quam instituimus, defensionem. Nec par est ei me sperare æquiores futuros multos quam ipsi sunt fœnori, nisi rationibus, quas in ista veluti ejus apologia, præstruximus, fracti, meliorem induant mentem, & molliorem facilioremque recipiendæ veritati, quam in ipso opere plane ac plene adstruimus. Si qui afferent meliora, non ero trahendus, sed duci me patiar, statimq; victus veris dedam me, si ejusmodi fuerint, ut approbationem extorqueant etiam repugnantibus. Sed nova

prorsum esse oportebit, quibus sim concessurus, & alia quam quæ hactenus à viris doctissimis fuere allata. Nam si eadem iterum producantur, aut non multum dissimilia, non eam vim habebunt, quæ manum dare me, assensumq; his commodare cogat.

Scripsi Leydæ Idibus Ianuariis,
cIↃ IↃ c xxxviii.

Leonis,

Leonis, cognomento Philosophi, Novella, qua vetitum patris Basilii constitutione fœnus, ab omnibus retro Imperatoribus Christianis permissum, iterum ipse permittere ac restituere coactus est, desumpta ex Codice Novellarum ejus.

Περὶ τῶν ἐπὶ τόκῳ τοῖς χρῄζουσι τῶν δανείων παρεχομένων.

Διάταξις πγ'.

Ο ΑΥΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΣΤΥΛΙΑΝΩ ΤΩΙ ΑΥΤΩΙ.

ΚΑΛΟΝ μὲν ἦν, καὶ σωτήριον, τοῖς ὑπὸ μαλακῶν νόμοις ῥυθμιζόμενον τὸ αὐθράδιστον, μηδὲν αὐθαδιάσειν παρὰ δύναμιν ὑποδεδιότας ἐπιλήμματος. Ἐπεὶ δὲ οὐδὲ τὸ ὕψος τοῦ πηδήματος τὸν ἴσον πηδῶντος ὑπερβῆναι ἐδύνατο, θέσει νόμου τὸ ἀπύχημα διέξαγε, ἀλλ' ἀριθμῷ τινὶ πάντως ἐς ὀκεῖ ἄγει τῆς δρομικῆς ἡ ἀνάβασις, ἀγαπητὸν εἰ καὶ τῷ νόμῳ ἀνθρωπίνως βιάσεται. Τὰς λογισμὰς τῶν δανείων τόκοις παντοίοις τοῦ πηδήματος ὁ ὑψηφόρος ὑπὸ καθίκεμα πίπτειν. Καὶ τὸν σωτῆρα ὁ ἀείμνηστος ἡμῶν βασιλεὺς καὶ γονεὺς, τὸ καθολικὸν τῶν τόκων οἰκεῖῳ διέγνω κωλύειν θεσπίσματι. Γίνεται οὖν τῷ δὶ ἄλλα πενίαν ὑπάγεσθαι, ἢ ὡς τὸ ἄμεινον, ὅπερ καὶ τῷ νομοθέτῃ, ὡς ἦν τὸ χεῖρον φίλτρον. Οἱ γὰρ περὶ ἐλπίδι τῶν τόκων, ὡς τὸ δίκαιον αὐθυμοῦσι, τηρεῖ τοῦ νόμου λαβὸ τὸ μὴ δύνασθαι κέρδος ἐξάγειν· ὁπότε δὲ δανείσασθαι, ἀφιλάνθρωποί ἴσως καὶ ἀμέλικτοι ὡς τὰς δεομένους τοιαύτης φιλανθρωπίας καθίστανται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὄρκων ὑποβολὴς, καὶ τοῦ ἑκόντος, ἀθέσπιστος οὐκ ἔστιν ὁρᾶν αἰτίαν λαμβάνουσα. Καὶ ἀπλῶς λαβὸ τὸν ἐπιπολάζουσαν εὐβίᾳ κακίαν, ἡ δρετὴ τοῦ νόμου σῶσαι, ἀλλὰ καὶ ὑποστρέψαι. Οὐκ ἔχοιμι αἰτιᾶσθαι τὸν νόμον οὐκ ὀκεῖον, μὴ ῥᾳδίως, λαβὸ τὸ, ὥσπερ εἶπον, μὴ ἐφικνεῖσθαι τοῦ ὕψους αὐτῷ τὸ αὐθράδιστον, τὸ καλὸν παύσαι ὅρισμα, ἀνθορίζοντος ἐπὶ τόκῳ τοῖς χρῄζουσι τῶν δανείων παρείκασι, καθὼς τοῖς παλαιοτέροις ἔδοξε νομοθέταις. Φημὶ δὴ τοῦ λογισμοῦ ὑπὸ τρίτης ἑκατοστῆς, ὅπερ ἐπὶ κεφάλαιον ἦν ἐφ' ἑπτὰ ἑκάστῳ νομίσματι ἀνὰ πᾶν ἔτος τοῖς δανιστὰς εἰς κέρδος γινόμενον.

* * * * 3 Vetus

Vt usurarum usus procedat in mutuationibus.

Constitutio LXXXIII.

Idem Imperator eidem Styliano.

SI à Spiritus legibus ita se mortale genus regi sineret, ut humanis præceptis nihil indigeret, id vero & decorum & salutare esset. At quoniam se ad Spiritus sublimitatem elevare, divinæque legis vocem amplecti non cujusque est, ac vero quos virtus ducat, numero valde pauci sunt: bene sese adhuc res haberet, si saltem secundum leges humanas viveretur. Qua vocantur pecunia credita usura, ubique à spiritus decreto condemnantur. Id sciens pater noster, æterna memoriæ Princeps, usurarum solutionem sanctione sua prohibendam putavit. Atqui propter paupertatem res illa non in melius, quem tamen finem Legislator proposuerat, sed contra in pejus vergit. Qui enim antea usurarum spe ad mutuandam pecuniam prompti fuerunt, post latam legem, quod nihil lucri ex mutuo percipere possint, in eos qui pecunias indigent, difficiles atq; immites sunt. Quinetiam ad facile jurandum, quodque id fere consequitur, ad jusjurandum abnegandum, id occasionem præbuit. Breviter, propter redundantem in humana vita perversitatem, non modo non profuit legis virtus, sed etiam ebfuit. Quanquam igitur ex se legem culpare, quod quidem etiam absit, nequeamus, propterea tamen quod humana natura, quomodo diximus, ad illius sublimitatem non perveniat, egregium illud præscriptum abrogamus, ac in contrarium statuimus, ut aris alieni usus ad usuras procedat, idque quomodo veteribus legislatoribus placuit, ad trientes centesimæ nempe, qua quotannis in singulos solidos singulas fœneratoribus siliquas pariunt.

Per

Per veteres Legislatores, intelligit Principes Christianos qui à Iustiniani temporibus vixerunt, ipsumque adeo Iustinianum, qui primus usuras legitimas cum prius essent centesimæ, vel usque à Constantini ævo, ad trientes centesimæ reduxit. Quod autem dicit Leo Spiritus Sancti calculo ubique usuras condemnationi subjacere, de veteri tantum testamento id intelligendum in opere nostro docemus. Quod si & de novo intellexit, erravit. Verba porro legis quibus pater ejus fœnus sustulerat, extant apud Harmenopulum, lib. III. Tit. VII. Quam tamen veteres omnes libri quos contuli, ipsi Leoni inscribunt ad hunc modum:

ΝΕΑΡΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΥΡΟΥ ΛΕΟΝΤΟΣ,
τὸν τόκον ἀπαγορεύοντα.

Εἰ καὶ πολλοῖς τῶν ἐφ' ἡμῶν ἔδοξε δικτεῖαν εἶναι τὸ τῶν τόκων ἔκλυσιν, ἴσως διὰ τὴν τῶν δανειστῶν δυσκληρίαν καὶ ἀμότητα, ἀλλ' οὖν ὡς ἀναξίαν τῆς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν πολιτείας ἀποδικτεῖαν εἶναι κεκρίκαμεν, ὅτι ὥσπερ τῆς θείας νομοθεσίας κεκωλυμμένον, διὸ καὶ δικαίᾳ ἡ ἡμετέρᾳ γαληνότης, μηδενὶ μηδαμῶς ἐξεῖναι σὺν μηδεμίᾳ ὑποθέσει τόκον ἐκπράττειν, ἵνα μὴ τῷ νόμῳ φυλάττῃ, νόμοι Θεοῦ ὥσπερ βαίνωμεν. ἀλλὰ κἂν εἴτις ὅσον δήποτε λάθοι, εἰς τὸ χρέος λογισθήσεται.

Etsi majorum nostrorum pleriſque viſum eſt, tolerandam eſſe uſurarum præſtationem, forte propter creditorum duritiam & inhumanitatem, nos tamen ut noſtra Chriſtianorum Rep. plane indignam & averſandam cenſuimus, tanquam jure divino interdictam. Ideoque noſtra vetat ſerenitas, ne cuiquam omnino in ullo negotio liceat uſuras accipere, ut nedum juri ſervando ſtudioſius addicti ſumus, legem Dei violemus. Sed & ſi quis vel tantillū ceperit, ſorti debebit imputare.

Lex illa divina Mosaica est. Ideo Canones Apostolorum, veteresque omnes tam generales quam locales Synodi in Oriente & Occidente habitæ solis Clericis usuras interdixere, permissas Laicis. Quod non fe-

ciſſent ſi Chriſti mandato veritas ſciſſent. Dum enim Clericis ſolis interdicendas ſanciunt, eo ipſo cæteris permittunt.

Canon XLIV. Sanctorum Apoſtolorum.

Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τόκους ἀπαιτῶν τοὺς δανιζομένους, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω.

Epiſcopus aut presbyter, aut diaconus, uſuras à debitoribus exigens, aut deſinat aut certe damnetur.

Canon XVII. Nicænæ primæ Synodi Oecumenicæ.

Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξεβιάζοντο, τὴν τελειοτέραν καὶ κατ' αἰχμοκέρδειαν διάκονος ἐπιλάθονται καὶ θείᾳ χρήσασθαι λόγῳ, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἐδάνεισεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δανείζοντας ἐκέλευσεν ἀπαιτεῖν, ἐδικαίωσεν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος, ὡς εἴ τις εὑρεθείη μετὰ τὸν ὅρον τοῦτον λαμβάνων, ἐκ μεταβολείστου ἢ ἄλλως μεταπεραιούμενον τὸ πεφωγμένον, ἡμιολίαν ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν, αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρεῖσθαι καὶ κλῆρον καὶ ἀλλότριον ἑαυτοῦ ἔχειν.

Quoniam multi ſub regula conſtituti, avaritiam & turpia lucra ſectantur, oblitique divinæ ſcripturæ, dicentis: Qui pecuniam ſuam non dedit ad uſuram; mutuum dantes centeſimas exigunt, juſte cenſuit ſancta & magna Synodus, ut ſi quis inventus fuerit poſt hanc definitionem, uſuras accipiens, aut ex adinventione aliqua, vel quolibet modo negotium tranſigens, aut hemiolia id eſt ſeſcupla exigens, vel tale quid prorſus excogitans turpis lucri gratia, dejiciatur à Clero, & alienus exiſtat à regula.

Canon X. Synodi Sextæ in Trullo Oecumenicæ.

Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τοὺς τοῖς λεγομένοις ἐκκλησιαστικοῖς λαμβάνων ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω.

Epiſcopus, presbyter vel diaconus, qui uſuras vel quæ dicuntur centeſimas accipit, vel ceſſet vel deponatur.

CLAVDII SALMASII
DE
VSVRIS
LIBER.

BIBLIOTECA NAZ
ROMA
VITTORIO EMANU

CAPVT I.

Mutui etymon. Ab eo incipiendum de Mutuo tractaturis. Idem esse interdum etymon cum definitione & definitionis instar habere. Theophilus etymon & definitionem esse docet, qua Testamentum dicitur esse testatio mentis. Vt vera definitio ita falsum veriloquium. At in Mutuo quod de meo tuum fiat nec veriloquium videri nec definitionem veram. Vox est Sicula Μοῖτον. *Vnde Mutuum. Varro & Hesychius emendati.* Μοῖτον ἴνλμον *quid sit.* Μοῖτον *esse* χάριν, *hoc est, gratiam qua pro beneficio accepto refertur. Gracis etiam* δωρεὰν *pro eo dici. Ita & Latinis donum pro remuneratione, & mercede. Quæ diis offeruntur, sive sacrificia sive preces sint, dona etiam dici. Alia esse* ἱλαστήρια, *alia* χαριστήρια. *Donaria. Donativa. Dona militaria.* Δωρεῶν *& Gracis pro* χαριζίων. *Grates* χάριτες. *Duplicem esse gratiam, qua datur & qua redditur. Proprie olim dictam* χάρις *qua reddebatur.* Χάρις *&* ἀντίχαρις *ut* ἴσως *&* ἀντίσως, δῶρον *&* ἀντίδωρον. Μοῖτον *esse proprie gratiam qua refertur, &* ἀμοιβάω. *Inde mutuum* ἀμοιβαῖον. *Mutationis habere significationem ut &* ἀμοιβάω. *Non idem specie reddi in mutuo sed genere. Paulus Iurisconsultus emendatus & explicatus. Sufficitur*

aliud pro alio in mutuo reddendo, inde suffectio apud Paulum pro functione reposita. Mutitare apud Agellium esse mutua convivia agitare. Ovidius expositus. Romanorum mos mutitandi per Megalensia. Ἀμοιβὴ Græcis etiam usurpata in eadem notione qua Latinis Mutuum. Inde & versura quoque pro mutuo. Mutuum proprie esse ex parte reddentis. Abusivam esse loquutionem qua mutuum dare dicit. Mutuo dare & accipere veteres dixisse. Mutuare pro mutuum dare, vix Latinum. Idem esse quod mutuari; id est, mutuum accipere. Alia multa.

DE mutuo dicturis, & mutuo quidem fœnebri, hoc est, fœnore, an licitum sit & quatenus licitum & quo jure, civili an naturali an divino, aliquo ex his tantum an nullo an tribus simul, ab etymo vocis videtur incipiendum. Intellecta enim vocabuli proprietate facile erit veram quoque ejus definitionem invenire & falsas refutare, consequentiasque omnes absurdas quæ inde adversus fœnus ducuntur pariter refellere. Ex eo quippe quod mutuum quidam dictum volunt quia ex meo fiat tuum nonnulli argumentati sunt, injustum esse fœnus, & proinde illicitum. Iniquum enim videri ut pro usu ejus pecuniæ quæ jam tua est ac mea esse desiit, quicquam à te exigam. Nihil moror Jurisconsultos hujus veriloquii auctores esse leg. 11. D. de rebus creditis. Nimirum illi ipsi sunt qui testamentum ex eo appellari scripsere, *quod sit testatio mentis*. Quod si esset, æque dici posset & *fragmentum* esse mentis fractionem, & *Lomentum*, lotionem mentis. Sed ut plerumque etymum instar definitionis habet, si falsum est illud quo testamentum dicitur testatio mētis, definitio saltem vera. Ita si pro etymo recipi non poterit, pro definitione

utique

utique valebit. Nam & Theophilus in Institutionibus lib. II. cap. De testamentis, cum hanc ipsam vocis testamenti proprietatem adducit, definitionem cum Etymologia eandem facit: ὡς δ' ἄλλων, inquit, ἀναγκαῖον εἰπεῖν τὸ δ' Διαθήκης ὅρον, ἤτοι ἐτυμολογίαν. ἡ δὲ Διαθήκη διὰ τῶν Ῥωμαίοις λέγεται πεπαμένον, οὐλεῦται δηλοῦν τὴν ἐτυμολογίαν, *quod testatio mentis sit*. Ad quem locum male notat doctissimus Jurisconsultus, etymologiam igitur esse, non definitionem, cum dicitur testamentum *testatio mentis*. Utrumque dicit auctor & etymologiam esse, & definitionem, id est, ὅρον. Certe si ut definitio accipitur, verum est, si ut etymologia, falsum. At in mutuo, quod *ex meo tuum fit*, neque definitio vera neque etymologia. Nam in mutuo dando quod meum est non facio tuum, cum ea conditione tibi dem ut ad me redeat. Et bene doctissimus Varro, mutuum ita definit, l. IV. de Ling. Lat. *Si datur, quod reddatur, mutuum*. Quæ est verissima in hoc mutui definitio. Quod ita tibi dedi, ut mihi reddatur, tuum fieri me nolle inde palam est. Ut sæpe autem definitio alia est ab Etymo, ita nunquam debet contraria esse etymologia definitioni aut definitio etymologiæ nominis. Si falsum itaque est in mutuo, *de meo fieri tuum*, neque verum potest esse hoc mutui etymon quod affertur. Contra rei quippe naturam facit, cujus proprietatem explicare debet. Dicemus autem in sequentibus, cur & quomodo in mutuo pecunia credita fiat accipientis, & tamen proprietas non amittatur, nec mutet dominum. Vocem esse Siculam *mutuum* quæ ad Romanos cum aliis multis manavit, asserit Varro ibidem. Cui in hac re eo magis credendum est, quod non nisi invitus solet Romanarum dictionum origines è Græco arcessere, adeo ut plerumque ineptire malit, quam veras originationes fateri. *Si datur*, inquit, *quod reddatur, mutuum est, quod Siculi* Μοῦτον. *Ita scribit Sophron*, Μοῦ-

τον ἴνλμον. Ita legenda nunc mihi videntur Græca Sophronis verba, ut & apud Hesychium, μοῖτον ἴνλμον. Ubi μοῖτον Siculis idem esse interpretatur, quod est Græcis cæteris χάρις. Ergo μοῖτον ἴνλμον, idem quod λμία χάρις. Proverbium esse Siculum, Hesychius, ut vulgata ejus verba sunt, significat, sed corruptissima esse semper judicavi, nunc vero & quomodo sint emendanda video, ad hunc nimirum modum: Μοῖτον ἴνλμον, χάρις λμία Σικελοῖς. ἡ γὰρ χάρις μοῖτον, μία χάρις. Proverbium quin fuerit Siculis, non valde repugnarim, quo gratiam caram esse, & in pretio habendam declarabant. Sic Plato ἴνλμον posuit pro eo quod est in honore & pretio, lib. v. de Legibus: οὗ ἕνεκα φαμὲν τὸ νόμιζμα κλητέον, αὐτοῖς μὲν ἴνλμον, τοῖς δὲ ἄλλοις ἀνθρώποις ἀδόκιμον. Sic Sophroni μοῖτον ἴνλμον, *gratia cara & pretiosa*. Et Aristoteles de Rhetorica lib. II. cap. XIII. τὰ ἴνλμα ἀγαθὰ pretiosa bona, & magni æstimanda: ἐπεὶ δ' ἐστὶ ζηλωτὰ τὰ ἴνλμα ἀγαθὰ, ἀνάγκη ἴσως τε δρεῖς εἶναι τοιούτους. Quibus autem gratia magni fit, hi sunt qui gratiam pro beneficio referre student. Μοῖτον porro Siculis ita gratiam significat, ut ex vero dictionis sensu τλὼ ἀμοιβὴν potius designet. Nam & inde verbum μοιλᾶν apud eos idem quod Græcis ἀμείβειν. unde Latini suum fecerunt, *mutare* quod prius dicebant *moetare*, ut *coerare & oetier*, pro curare & uti. Et χάρις etiam Græcis eam habet significationem, ut sit id quod reddit quis, & rependit pro beneficio accepto; quæ Latinis quoque proprie *gratia* est quo quis se gratum & memorem beneficii testatur. Cicero in Dialogo Lælius, vel De amicitia: *Ut enim benefici liberalesque sumus non ut exigamus gratiam, neque enim beneficium fœneramur, sed natura propensi ad libertatem sumus.* Ubi vides signanter *gratiam* ab eo dici id quod rependitur ac refunditur pro beneficio. Sic *gratiam referre* idem quod vicem reddere, ac beneficium beneficio pensare. Ita & χάρις

Græcis

Græcis non tantum beneficium est quod alicui datur, sed illud quod redditur. Hesychius: χάρις, δωρεὰ, καὶ ἀμοιβὴ μὴ ἀντεξαίτιον. Dicitur quidem sic & ipsa ἀντεξαίτιος, ut & Latinis *gratia*. unde apud Senecam, *peris gratia*, & *relatio gratia*, Epist. LXXIV. ἡ χάρις καὶ ἡ ἀμοιβὴ τὸ χάριτος. Ita τὴν χάριν definit Aristoteles lib. II. Rhetoricãn cap. IX. ἔστω ἡ χάρις καθ' ἣν ὁ ἔχων λέγεται χάριν ὑπουργεῖν τῷ δεομένῳ μὴ αὐτὶ τινος, μηδ' ἵνα τι αὐτῷ τῷ ὑπουργοῦντι, ἀλλὰ ἵνα τῷ ἐκείνῳ τι. Gratuitum itaque beneficium est quo bonum tantum & commodum accipientis quæritur, non dantis. Si beneficium acceptum pensetur beneficio pari ab accipiente, tum χάρις quoque est quod rependitur, & δωρεά. Hanc propriè χάριν antiqui dixere. Quam & δωρεὰν Hesychius exponit. Inde & δωρεὰν Græcis adverbium est, quod Latini *gratis* dicunt. Et istud quidem de omni re quæ gratuito datur. At δωρεὰ etiam ut χάρις pensatio beneficii. *Donum* interpretatur Hesychius, & remunerationem post beneficium. Quod δωρεὰν enim exponit cave censeas accipiendum pro munere vel beneficio quod primum datur: immo id est quod refertur ac rependitur. Nam & δωρεὰν Græci pro remuneratione posuerunt, atq; etiam pro mercede ac pretio quod bene meritis redditur quacunque de causa. Pollux lib. VI. cap. XLII. Ἐπὶ δὲ αὐτοῦ λέγοιτ' ἂν δωρεὰ, μισθὸς, ἆθλον, χάρις, μισθὸς, ἐπίχρα. Deinde commemorat mercedum nomina in eodem capite quæ variis artium professoribus dantur, aut etiam opificibus, ut medico τὰ σῶτρα, ludimagistro τὰ διδακτρα, militi τὰ ἀρίστεια, Athletæ τὰ ἆθλα, opifici, τὰ ἐπίχρα, id est, manupretia, nuntio τὰ εὐαγγέλια, bajulo τὰ κόμιστρα, benefico τὰ χαριστήρια. Ergo χάρις & δωρεὰ pro retributione & compensatione beneficii ponuntur Græcis. Græci Glossatores: δωρεὰν, ἀμοιβαῖς. Hinc & δῶρον, à quo δωρεὰ, pro stipendio militum apud Homerum Iliad. ρ.

Τὰ φρονίων δῶροισι κάθαπτύχω κὴ ἐδωδῇ
Λαὸς. —

Vbi grammatici: δῶρα δὲ λέγε τὰ δίχα τῆς ἐδωδῆς μισθοφορᾶν. Sic vocem Hebraicam מחיר quæ pretium significat, & mercedem, Helleniſtæ aliquando etiam vertunt δῶρον. In aliquot aliis vocabulis Hebraicis μισθὸν & δῶρον reddiderunt pro eodem. Omnes quoque oblationes & ſacrificia tam quæ de frugibus terræ fierent quam quæ de pecudibus, ſive igne conſumenda eſſent, ſive non eſſent, δῶρα iidem appellarunt, cum id quod in Hebræo מנחה dicitur tum id etiam quod קרבן appellatur. Sed & vota preceſque ac gratiarũ actiones ſimiliter nomine δώρων intellexerunt. Quæcunque autem Deo offeruntur ab hominibus duorum fermè ſunt generum, aut enim ad placandum eum propitiandumque comparata ſunt, qualia vocantur ἱλαστήρια, aut ad grates ei agendas, quæ χαριστήρια appellantur. Quæ ad grates perſolvendas adhibebantur, quæque ad εὐχαριστικὸν genus pertinent, Græci δῶρα magis ut & Latini *dona* dixerunt. Vnde & *donarium* ubi dona apponebantur diis & appendebantur, ut ἀναθήματα varia votivæque tabulæ ad gratias his agendas & memoriam beneficii ab his accepti conteſtandam. Cornelius Fronto: *Donum quod diis datur, inde ubi dona ponuntur, donarium appellatur.* Gloſſæ veteres: *Donum*, δῶρον, χάρισμα, ἀνάθημα, χαριστήριον. Item: *Donaria*, χαριστήρια, ἱερὰ ἀναθήματα. Nonius Marcellus: Dona conſuetudine *hæc habentur quæ aut propitiandis diis dantur, aut hominibus pro benefactis redduntur, ſed auctoritate pro ultione poſitum manifeſtum eſt.* Si dona ſunt in conſuetudine loquendi quæ pro benefactis homini ab homine redduntur, quidni & per quæ Deo grates agimus? Ita tamen etiam dici quæ ad propitiandum dantur non negem, uti & χάρις pro beneficio etiam ponitur. Vt in hoc verſu: Δῶρα Διὸς πέιθῃ κὴ ἀοιδοίκις βασιλῆας,

& in

& in aliis locis sexcentis. Sed & quod pro ultione usurpari hanc vocem notat, mercedis & pretii significationem ei ab antiquo inesse ostendit. Quæcunque enim in bonæ rei remuneratione dicuntur, etiam in malæ locum habent, ut *gratia, pretium, merces, præmium*. ita ergo & donum, ut apud Virgilium: *Quas illi philomela dapes quæ dona pararit.* Χάρις igitur & δωρεὰ ac δῶρον ut Latinis *donum*, id est, quo refertur gratia benefico ab eo qui beneficium accepit, vel merces quæ pro opera præstatur, ut *dona militaria* & *donativum* quod militibus pro opera fortiter navata dabant imperatores. Vnde & δωρεῶσθαι Grammatici χαρίζεσθαι, & Glossæ *donare* similiter χαρίζεσθαι exponunt, quod æque de relata, ut de collocata gratia dici potest. At *grates* Latinis, quæ sunt χαρίτες, nunquam dici invenies nisi quando persolvendæ sunt aut agendæ sive diis sive hominibus ob beneficium quod præcessit. Glossæ: *Grates*, χάριτες. Hoc igitur proprie μοῖτον fuit Siculis, nempe idem plane quod χάρις, quæ redditur, non quæ datur, quæque alio nomine est ἀμοιβή, id est, mutatio vel mutuatio, immo mutuum. Non enim ille revera mutuum dat qui dare incipit sed qui datum reddit, mutuum facit. Ex parte quippe reddentis mutuum, & μοῖτον, non ex parte primi dantis. Postea per usurpationem etiam de dante id dictum est, quia ea spe dat ut recipiat. Eodem modo χάρις Græcis & Latinis *gratia* quæ inde descendit, cum antiqua notione vicem beneficii significarent, ut omnia invertuntur, pro ipso beneficio à posteris acceptæ sunt. Inde ut amorem amori respondentem & mutuum vocarunt ἀντίχαριν, sic etiam gratiam quæ priori gratiæ respondit & par pari refert ἀντιχαρίν dixere, quam Attici, ut notant veteres Grammatici, appellabant χάριν ἀμοιβόν, id est, mutuam gratiam, ut notat ad Homerum Eustathius. Andronicus Rhodius lib. v. cap. vi. δὴ δὲ τοῦτο καὶ χαρίτων ἱερὸν ἐν ἑκάστῃ τῶν

τῶν πόλεων ἱδρῦλαι, ἵνα αἱ χάριτες μεῖναι) ἀφὸ τ ἀνθυχάριτος. At Aristoteles in Nicomachiis quem ἀνθυφιλοῦς non meminit ἀνθυχάριτος. Sic enim habet: διὸ καὶ χαρίτων ἱερὸν ἐμποδὼν ποιοῦσι, ἵνα ἀνθυποδίδωσις ᾖ. τοῦτο γὰρ ἴδιον χάριτος. Ergo χάρις etiam τὸ ἀνθυποδίδοσιν significat, id est, ἀνθυχάριτος. Sic ἀνθίδωρον Græci & ἀνθιδωρεὰν, cum δῶρον & δωρεὰ utriq; notioni sufficeret. Hinc *gratum alicui facere*, & *gratificari* etiam Latini dixere, ut Græci χαρίζεσθαι de eo qui primus beneficum se alicui præbet, cum de illo qui se gratum ostenderet & gratiam, id est, vicem referret, dici potius deberet, absque quo non fit mutuum. Inde ἀχαριστεῖν & δύσχαριστεῖν de beneficii memore aut immemore. Cum enim hæc vox à *mutando*, idque verbi à Siculo μοῖτον quod est in eadem ipsis significatione, derivetur, nisi ἀμοιβὴ interveniat nullum est mutuum. Ergo *mutuum* proprie est ἀμοιβαῖον. Hinc *mutuus amor*. qui paria facit inter amantem & amatum, qui si à parte tantum amantis veniat, nec à parte amati reddatur, non dici potest mutuus. *Amo te*, dixero, & respondeas, *mutuum fit*, ut ille apud Comicum, te amantem tui redamare significas. Si dedero igitur quod non sim recepturus, non est mutuum, si quod sis mihi redditurus, est mutuum. Tota itaque vis ac proprietas mutui in eo sita est, ut reddatur quod acceptum est Mutationis autem & ἀμοιβῆς significatio, unde μοῖτον & *mutuum* dicuntur, inde pendet, quod non idem redditur sed aliud. Qui gratiam refert pro beneficio, non idem tenetur beneficium reddere, quod nec plerumque posset, sed aliud debet. Alias si ei qui vitam mihi conservavit non tenerer gratiam referre nisi quando & ipsi vita conservata esset opus, nunquam fortasse referrem. Nunquam enim id usu eveniret, ut aut ille opus hoc beneficio haberet, aut ego possem retribuere. Nam ut ait post Aristotelem Andronicus, ὁ δυνατὸν τῷ χάριν τῷ αὐτῷ εἶναι τῇ ἀνθυχάριτι, ἀλλ' ἀνάλογον.

ἀνάλογον. *Non potest gratia eadem esse cum relatione gratiæ, sed proportione par esse debet.* Unde & in pecunia danda quam vicissim recipiam & in aliis speciebus quas utendas alicui concessero, ideo mutuum de his dicitur, quoniam eædem specie reddi non possunt, sed satis est easdem genere reddi. Quod enim datur ad utendum ut idem recipiatur, non dari mutuo id dicitur, sed commodari. Recte Paulus leg. 11. de rebus creditis: *Mutuum damus recepturi non eamdem speciem quam dedimus. alioquin commodatum erit aut depositum, sed idem genus. Nam si aliud genus, veluti ut pro tritico vinum recipiamus, non erit mutuum.* Quæ sequuntur ibidem apud Paulum fœde contaminata sunt, nec mirum si ex his se extricare non quiti sunt Jurisconsulti legum intelligentissimi: *mutui datio consistit in his rebus quæ pondere, numero, mensura consistunt, quoniam eorum datione possumus in creditum ire, quia in genere suo functionem recipiunt, per solutionem quam specie. Nam in ceteris rebus ideo in creditum ire non possumus quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest.* Tota loci difficultas in illis consistit, *quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem quam specie.* Quæ alii explicare conantur de unius rei functione vice alterius. Alii ut faciliore defungantur explicatione, mutant ea ac transponunt. Nonnulli etiam *functionem* hic accipiunt pro præstatione vel pensione. Sed quid opus, cum addiderit, *per solutionem?* Solutio quippe idem quod functio. Quale enim istud esset loquendi genus, *quæ functionem in suo genere recipiunt per solutionem?* id est, solutionem per solutionem. Præterea *functio* in tributorum & vectigalium pensionibus potius locum habet quam in mutui præstatione. Unde *functio tributaria* in Codice Theodosiano & alibi. Quis enim *functionem usurarum* dixit, aut *debiti functionem?* Aliud est quod habetur apud Ulpianum

leg.III.D.de Dot.coll. *fungi dotis collatione.* Certe dotis collatione fungi recte dicitur qui dotem confert. Æque bene aliquem loqui putarem qui diceret præstatione usurarum fungi de eo qui usuras præstaret. Sed *functio* simpliciter, pro usuræ vel mutui solutione, nullo mihi modo probari potest. *Functio* enim est proprie ἐισφορὰ δημοσίων, quæ etiam *fusio* appellata. De quo nos alibi. Cum explicari, ut legitur, ea lex non possit, nihil propius quam ut alia lectio reponatur quæ interpretationem aliquam saltem admittat. Eam me puto reperisse sic emendando: *quia in genere suffectionem recipiunt per solutionem, quam in specie.* Ubi subintelligendum est, *potius* vel *magis*, tralatitia loquendi consuetudine bonis auctoribus, ut, *mulier bona tacita quam loquens.* Quæ usu pereunt & consumuntur ab utente qui mutuo accepit, cum necesse tamen sit ea reddi ei qui dedit, necessario oportet alia suffici in locum consumptorum quæ restituenda sunt. Nec enim aliter fieri potest. Quomodo enim quod consumpsisti possis repetenti ex pactione reddere nisi aliud subroges ac sufficias? Non enim illud ipsum quod abusus es potes reddere, sed aliud debes ejusdem qualitatis & naturæ. Species igitur eadem non potest reddi, sed debet genus idem. Si nummos dedero, dabis nummos: si frumētum, frumentum. At idem non potes specie, redde ergo idem genere, quamvis aliud specie. Hoc est quod Paulus voluit, *res quæ mutuo dantur, in genere suffectionem potius per solutionem recipere quam in specie*: id est, cum solvuntur ac redduntur, suffici quidem ac subrogari in vicem cōsumptorum genus idem potius quam eamdem speciem. *Suffectio* est ὑποκατάστασις, ut *suffectus* ὁ ὑποκατασταθεὶς. Non est quod laborem pluribus eam correctionem confirmare, quæ nisi stultis alii nemini potest improbari. Permutatio porro in mutuatione duplici modo spectatur, non solum ex

reci-

reciprocatione quadam qua res datæ à dante ad accipientem transeunt, ac deinde ab accipiente ad dantem redeunt, sed etiam ex suffectione per solutionem alterius speciei quam quæ est data. Nam species specie in reddendo permutatur, pro abolita quippe alia suppletur. Inde Agellius, qui *mutua* inter se convivia agitarent, ut mos erat Romæ, Megalensibus, *mutitare* ea dixit, id est, frequenti mutatione reciprocare, vel quod idem est, mutuatione. Sic autem ille lib. II, cap. XXIV. *Legi nuper in Capitonis Ateii conjectaneis senatus decretum vetus C. Fannio & M. Valerio Coss. factum, in quo jubentur principes civitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est, mutua inter se dominia agitarent, jurare apud consules verbis conceptis non amplius in singulas cœnas sumptus esse facturos quam centenos viceno∫que æris.* In senatusconsulti verbis, *mutitare* sine dubio positum fuit, quod Agellius, mutua inter se dominia agitare exponit, vel ipse potius Ateius Capito. Quod verbi nollem mutatum à viris doctis in *mutuitarent*. Sic enim iterum apud eum ea vox legitur lib. XVIII. cap. II. *Quam ob causam patricii Megalensibus mutitare soliti sint, plebes Cerealibus.* Mutua convivia nonne sunt ἀμοιβαῖα? At unde hæc nisi ἀπὸ τοῦ ἀμείβειν à mutando vel mutitando, ex quo & ipsum *mutuum* dictum est, quod in mutatione vices dandi reddendiq; officii alternantium consistit? Ovidius IV. Fastorum morem istum *mutitandi* per Megalensia narrat, ex quo constat *mutandi* vel *mutitandi* vocabulum de conviviis quæ tunc agitabantur mutuis, usurpari solitum, sed ejus mutationis, sive mutitationis aliam causam reddit:

Cur vicibus factis ineunt convivia, quæro
Tunc magis, indictas concelebrantque dapes?

De Megalensibus loquitur. Vicibus factis convivia indicta & inita, sunt *mutua*. Cur ea mutitarent, vel muta-

pluribus dicturi sumus in sequentibus. Nec alia fortasse quærenda vocis *versura* pro mutuo originatio. Nam versura est ἀμοιβὴ sive mutuum. Et *versuram facere* dicitur qui pecuniam sumit mutuam. Ex parte autem reddentis sic dictum docuimus mutuum ut nisi sit qui reddat quod accepit, non fiat mutuum. Vicis igitur habet significationem. Nec enim qui dat aut credit alteri pecuniam suam ut eam recipiat, mutuam eam dare proprie dicendus est, sed qui reddit. Abusiva itaque illa loquutio qua passim *dari pecuniam mutuam* legimus apud auctores Latinos. Purius ac melius loquutos veteres constat, qui dicebant, *mutuo dare pecuniam & sumere.* Hoc est, ad mutuum vel ea conditione ut redderetur mutua. *Sic fœnore dari & accipi* dicebatur, id est, ad fœnus, ut aliquid præter sortem mercedis nomine pro usu pecuniæ cum mutuo redderetur. Plautus in Asinaria,

Nam si mutuo non potero, certum est sumam fœnore.

Inde & *mutuari*, & *mutuare* veteribus de eo qui mutuo pecuniam sumeret, hoc est, ad hoc acciperet, ut mutuum in restituendo faceret. Cæcilius in Asoto:

Ad amicos curret mutuatum, mutuet mea causa.

Idem enim *mutuare*, & *mutuari*, ut *fœnerari* & *fœnerare.* Veteres quippe verba patiendi pro agentibus libenter usurparunt. Ex his & *mutuari* pro *mutuare: fœnerari* pro *fœnerare: pignerari* pro *pignerare.* Mutuare itaque proprie est mutuo pecuniam vel aliam rem accipere, ad hoc nempe accipere quam reddas mutuam. Recentior autem Latinitas inter mutuare & mutuari distinxit, & *mutuare* quidem posuit pro mutuum dare, *mutuari* pro accipere. Quæ distinctio prorsus caret ratione, nisi dixeris ad Græci moris imitationem introductam. Ut enim illi δανείζειν de eo dicunt qui dat mutuo, & δανείζεσθαι de eo qui accipit, sic isti *mutuare* similiter pro δανείζειν usurparunt, *mutuari* ἀντὶ τοῦ δανείζεσθαι. Tunc istud *mutuari* oporteret

patiendi

patiendi non solum habere formam, sed etiam significationem, & sic differre λάω & *mutuare* agente quemadmodum δανείζω differt λάω & δανείζω. Certe *mutuare* hoc sensu pro mutuum dare occurrit in Codice Theodosiano & Justinianeo aliisque auctoribus illius ævi. Quod etiam optimus priscarum Glossarum auctor observavit: *mutuat, χιχρᾶ, δανείζει. Mutuum dat, δανείζει. mutuatur, χιχρᾶται, δανείζεται.* Quod ultimum, est, mutuum accipit. Atqui veteribus idem est *mutuare*, & *mutuari*. Nempe τὸ δανείζω. Sic etiam quidam recentiores distinxere inter *fœnerare* & *fœnerari*, ut illud esset δανείζειν, hoc δανείζεσθαι. Quod contra usum & auctoritatem est antiquiorum. Utut sit, mutui datio improprio loquendi usu appellata, cum nulla sit proprie mutui notio nisi in restitutione. Sic multa per abusum in sermonem invecta in omnibus linguis. Idemque evenit in voce χάρις apud Græcos & *Gratia* apud Latinos, ut ante ostendimus.

CAP. II.

Græci Δάνειον *vocant à parte dantis, quod Latini Mutuum & Siculi* Μοῖτον *ab reddentis. Inde verbum* δανεῖν & δανείζειν, *mutuum dare.* Δάνος, *datio vel donum. Hinc* δάνειον. *Danere vetustis Latinis pro dare. Dare id proprie quod repetas.* Δωρεῖσθαι & *donare quod non recipias. Græcis vero* δίδοναι *est donare non redditurо.* Δάνειον *idem quod mutuum, & proprie quod par pari refertur, sine usuris. Ea re differt mutuum à fœnore. Mutuum ab amicis, Fœnus accipitur ab ignotis & trapezitis vel Nummulariis.* Δάνειον, *duplex,* ἔντοκον & ἄτοκον, *fœnebre & non fœnebre.* Δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, *fœnerari.* Δανείζειν *absolute, mutuo dare. Postea etiam usurpatum pro mutuo dare sub usuris. Sic etiam Latinis mutuum, pro fœnore positum sive mutuo fœnebri.* Δανείζω *utrumque*

utrumque significare, tam debitorem quam creditorem, ut & χρήστην. De voce Fœnus, quid proprie significet, & unde dicta. Non à fœtu videri appellatam sed à Graco τοῖνος, quod idem est ac ποινὴ, ut τῖμος, & τιμή. Ποινὴ non solum pœna & multa, sed merces. Sic τιμὴ & pro pretio & pro pœna. Ita etiam pretium, præmium, merces, donum & similia Latinis æque in mali ac boni remuneratione. Sic apud Arabes ثمن *pro munere ac mercede & pro usura. Fœnus non simpliciter usura, sed mutuum cum usuris. Nauticum fœnus quare dictum. Loca varia auctorum de hac voce explicata. Apud Tertullianum fœnus pro simplici mutuo. De Arabum voce* سلف & عوض *de. Fœnore pecuniam occupare, fœnore locare, fœnus exercere, pecuniam exercere, pecuniam in fœnore habere. Aliquando tamen & pro usura, quia nunquam fœnus sine usuris. Varro & Festus explicati. Hic etiam correctus. Centesimum fœnus de terra fœcunda reditu, quomodo accipiendum. Multi auctores expositi. Vlpianus emendatus & explicatus. Aristoteli δανεισμὸς de mutuo.* Τοκισμὸς *de fœnore.* Τοκιστὴς *apud eumdem Aristotelem qui Latinis fœneratores.* Δανίστὴς *comparati τοῖς δανειστάις. Apud alios iidem cum* τοκιστὰις. *Theophrasto* δανειστικὴ ἐργασία, *fœneratio.*

CONtrariam viam Græci instituere Latinis in mutuo exprimendo. Ut enim illi mutuum à parte reddentis denominarunt, Siculos sequuti qui & μοῖτον dixere, id est, gratiam sive gratiæ vicem, isti è contra à parte dantis nuncuparunt δάνειον. Antiquum apud eos vocabulum δάνος, quod est datio vel donum. Et inde δάνειον, ut à πέλανος τὸ πέλειον deductum est. Et inde verbum δανείζω factum, quod tamen melius scriberetur δανίζειν, quomodo

modo & in antiquissimis manu exaratis exemplaribus scriptum reperitur. Nec enim à voce δάνειον id verbi formatum liquet, cum potius dicendum inde foret δανειάζειν. Sive autem à δάνω ducatur, æque erit δανίζειν, ut à σκέλω σκελίζω, sive à verbo primitivo δανῶ, sic δανίζειν ab eo futurum est ut ἀπὸ τοῦ γαμῶ γαμίζω. Quinimo, ut de hoc melius constet, brevem habet syllabam in δάνισον & δανίσας, quæ longa esse deberet, si scriberetur δάνειστον & δανείζας. Lucillius in Epigrammate:

Φειδάρδω, δανίσας, τοκίσας τόκον, ὑδροπόλησας.

Et apud Aristophanem: δάνισον μοι τρεῖς δραχμάς, secunda correpta. Nec obstat quod in Epigrammate Palladis scribitur,

Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκδεδάνεικας, ὁ δ' ἄρδις δίδως, ὁ δ' οὐ μέλλεις.

Nam ibi legendum, ἐκδεδάνηκας, quod à verbo ἐκδανῶ, non ab ἐκδανίζω derivatur. δεδάνηκας ut γεγάμηκας. Atque hæc obiter. Primitivum itaque est δανῶ, unde δανίζω. Inde Latinum antiquum *dano* pro do, quo etiam usus est Plautus in Pseudolo:

Cui servitutem Dii danunt lenoniam.

Pacuvius apud Nonium:

Dii me etsi perdunt, tamen esse adjutum expetunt.

Quum prjusquã intereo spatium ulciscendi danunt.

Festus: *Danunt, dant.* id est, δανῶσι. Hesychius, δανεῖν, δανίζειν. Inde nomen δάνω pro dono apud Euphorionem: τό ῥα οἱ δάνω ὤπασεν Ἔκλῳ. quod est δῶρον. Ut à τέλω τέλος, sic à δάνω δάνειον. Quod Grammatici dictum κατ' ἀντίφρασιν esse putant, quasi τὸ μὴ δῶρον, quia non donatur ab eo qui id nõ sit recepturus, sed datur reddituro, quod est *mutuum*. Certe hæc etiam differentia ponitur apud Latinos inter *dare* & *donare*. Hoc enim ἐπὶ τοῦ ἀναφαιρέτως dicitur: at *dare*, est *quod repetas*, ut in Terentium Donatus notat. Sane si δῶρον id est Græcis quod aut mercedis loco datur, aut pro beneficio redditur, aut diis offertur, in his

omnibus

omnibus sic dari certum est ut repeti non possit. Hinc δωρεὰν est χαρίζεσθαι, & δωρεὰ χάρις, gratia nimirum quæ non datur ut repetatur. Δῶρον ab antiquo δῶ, δίδωμι. Unde δώς & δωλίη. Hinc & δῶναξ & δίδυναι, quod Græci ponunt pro donare quod non recipias. Inde apud Aristotelem in Nicomacheis. ὡς ἐ δώσας ἀπὸ χρήσας. *Dare* Latinis alio sensu, si fides Grammaticis, & eodem quo Græcum δανεῖν. Δάνος vero vel δάνον aliud est à dono vel δώρα, quia datur à repetituro & ad tempus, quæ est vera mutui notatio. Theophilus & cæteri omnes Græci juris interpretes, *mutuum* Latinorum per δάνος reddunt. Recte id quidem. Quod sine usura mutuum datur, [illegible] prie dicendum. Nam & *mutuum* prima ac propria significatione id designat quod ex æquo reddendum sit, & par pro pari, idemque & δάνειον. Qui enim putarunt, δανείζειν esse fœnore dare, falsi sunt. Nihil quippe aliud est quam mutuum dare, & quidem sine usuris. Id enim olim mutuum. Nonius: *Mutuum à fenore hoc distat quod mutuum sine usuris, fenus cum usuris sumitur, & est accepti fetus, unde & fenus dictum est, ut Græce τόκος quasi partus mutui sumpti.* Citat deinde versum Plauti ex Asinaria, quo & planum nempe fiat, mutuum à fœnore distingui:

Nam si mutuo non potero, certum est sumam fœnore.

Ita accipiendum est apud Terentium in Phormione, ubi *sumere argentum* de mutuo debet intelligi, quod opponitur fœnori:

GE. *Non ratio, verum argentum deerat.* DE. *sumeret Alicunde.* GE. *Alicunde? nihil est dictu facilius.*
DE. *Postremo, si nullo alio pacto, vel fœnore.*

Alicunde, inquit, sumeret, nempe mutuum sine usuris, aut si id non poterat, saltem vel fœnore. Ab amicis mutuo sumebatur, à trapezitis fœnore. Hinc illæ querelæ apud comicos amatorum adolescentum qui mutuum se nec unum argenti nummum invenire

posse gemunt. Quod de mutuo ab amicis sumendo intelligitur. Nam mensæ Trapezitarum omnibus patebant pecuniam fœnore accipere volentibus. Nonius: *Honestius mutuum, quod sub amico affectu fiat meum tuum usu temporis necessarii.* Saltem ille melius, quod non simpliciter in mutuo, de meo tuum fieri dixit, sed usu temporis necessarii. Et verum illud de mutuo à fœnore distinguendo, & quod ab amicis sumeretur. Suidas: Δανεῖσαι, τότε τὸ χρῆσαι αἱρεῖ ὑπερον. Τὸ μὲν δὴ χρῆσαι ἐπὶ φίλων, τὸ δὲ δανεῖσαι ἐπὶ τοκογλύφων. Verbum χρῆσαι de mutuo accepit, quod ab amicis datur. Sed fallitur quod δανεῖσαι fœnoris proprium esse voluit, & respexit ad usum sui temporis. Δάνειον, ut sit fœnus, addendum est, τόκου, ut recte in veteribus Glossis earum auctor observavit: δάνειον, *mutuum.* δάνειον τόκου, *fenus.* Ergo δάνειον τόκου, est mutuum usurarium, vel fœnebre. Δάνειον simpliciter mutuum, quod sine usura datur. Quod adeo certum est, ut veteres Græciæ auctores raro δανείζειν absolute pro fœnerari usurpent, sed sæpius addere soleant, δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, mutuum dare sub usuris. Plato de legibus v. μηδὲ δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, ὡς ἐξὸν μὴ ἀποδιδόναι τὸ ὠφλημένον τῷ δανείσαντι μήτε τόκου, μήτε κεφαλαίου. Aristoteles in œconomico v. δάνεισαι τῇ πόλει ἐπὶ τόκῳ. Appianus lib. 1. de bello civili: νόμος τινὸς παλαιὸς ἀπαγορεύοι μὴ δανείζειν ἐπὶ τόκοις. *Cum lex quædam vetusta vetaret fœnore dare.* Quid opus erat, addere, ἐπὶ τόκοις vel ἐπὶ τόκῳ si δανείζειν significationis suæ vi id exprimeret? Immo δανείζειν est simpliciter dare & largiri. Hesychius: δανείζει, μεταδίδωσι, τοῖς ἐνδεέσι χαρίζεται. Largiri & egenti commodare. Alio loco δανεῖν, ἀγαθουργεῖν bene facere explicat, vel δανείζειν. Perperam in Hesychio legitur κακουργεῖν. quod ab illis suppositum est qui ex temporis sui usu δανείζειν idem esse putarunt quod *fœnerare.* Nec aliter ea voce usi sunt septuaginta

ginta interpretes quam pro simplici absque usuris mutui datione. ut Exod. cap. XXII. ἐὰν δὲ ἀργύριον ἐκδανείσῃς τῷ ἀδελφῷ σου τῷ πενιχρῷ τῷ παρά σοι, οὐκ ἔσῃ αὐτῷ καθεπόμενος, οὐκ ἐπιθήσεις αὐτῷ τόκον. *Si mutuum dederis fratri tuo egeno qui apud te est, non impones ipsi usuram.* Ergo ἐκδανείζειν est mutuum sine usura dare. Auctor libri sapientiæ Siracidis hoc verbum ita semper accipit, de mutui datione citra usuras, ut cap. XXIX. ὁ ποιῶν ἔλεος δανεῖ τῷ πλησίον, καὶ ὁ ἐπισχύων τῇ χειρὶ αὐτοῦ τηρεῖ ἐντολάς. Non soleo alio sensu sumere apud Lucam cap. VI. καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε λαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα. Quæ de mutuo gratuito & non usurario palam est intelligi debere, cum dicat, peccatores peccatoribus mutuum dare, ut paria recipiant. At in mutuo fœnebri non par pari redditur, sed cum accessione. De quo loco infra pluribus erit agendum. Hæc prima & vera mutui ratio, qua datur aliquid, ut τὸ ἴσον recipiatur. Altera, quæ τὸ πλέον reddi sibi postulat, quæ est usuraria. Utramque breviter attigit Aristoteles lib. VIII. de Moribus cap. XV. ubi amicitiam quæ utilitate probatur, & propter emolumentum conciliatur describit: νομίζουσι δὲ ἀξιοῦν τὸ ἴσον ἢ πλέον, ὡς ὃ δεδωκὼς ἀλλὰ χρῆσας. *postulatque recipere aut par pro pari aut amplius, tanquam qui non dono dederit, sed mutuo.* De eo tamen amicitiæ genere loquitur quæ moralis est, quam ἠθικὴν appellat & utilitatem sectatur, non in certis & constitutis rebus & pactis sed οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς. Duo enim genera facit amicitiæ quod utile est spectantis, alteram ἠθικὴν, alteram νομικήν. Quæ legalis est, ex pactione & conventione quid sibi dari aut reddi debeat constituit. Et hoc duobus modis. Aut enim de manu datur, & de manu accipitur. Quod genus ad mercaturam pertinet, & cocionaturam, & ἀγοραῖον vocat idem Aristoteles, id est, cocionatorium, & nundinatorium. τὸ δὴ μὴ δόσιν εἰς μὴ αὐ-

δίκαιον εἶναι λαβεῖν ἐκ χρεὸς εἰς χέρα, πάντα ἀγοραῖον. Nam ἀγοραῖοι, Aristoteli sunt mercatores vel cocionatores qui in foro vendunt, & emunt. quos & κάπηλους aliter vocabant, de quibus infra. Hinc illa Sophoclis apud Scholiastem Pindari sic legenda:—

— δύθ' φοίνιξ γίνομαι,
Τῇ μὲν δίδωμι χρεὼ, τῇ δ' λαμβάνω.

At ejusdem amicitiæ legalis ob quæstum institutæ alteram speciem tradit, quæ non de manu in manum dat & accipit, sed dat ut post tempus recipiat, & certum quid pro certo. Hanc liberaliorem esse dicit, & quod interpretes non animadverterunt, mutui dationem respicit. Aristoteles lib. VIII. cap. XV. Ἡ δὲ ἐλευθεριωτέρα ἐστὶ χρέων, καθ' ὁμολογίαν μέν, τὴν ἀντὶ τινός. De mutuo plane accipiendum. At moralis amicitia ob utilitatem contracta nullis pactis aut conventis invicem mutua beneficia agitat, sed ex sola voluntate bene faciendi, quæ tamen & sibi benefacta sua reddi postulat, aut pari mensura aut etiam majore. Andronicus paraphrastes pro illis Aristotelicis, καὶ τὸ μὲν χρήσιμον φιλίας ἡ μὲν ἠθικὴ, ἡ δὲ νομικὴ εἶναι, legisse plane videtur ὠφελείας. Nam νόμιμον χρήσιμον & ἠθικὸν χρήσιμον appellat, sed ut puto perperam. De quo tamen alibi. Quod illa autem mutui species quæ repetit amplius quam dedit pro usu pecuniæ quam commodavit, passim magis frequens ac celebris facta, rara contra altera, & paucorum hominum, hinc absolute δανείζειν Græcis, & δανείζεσθαι, item *mutuum dare*, & *mutuari* Latinis usurpari cœptum est pro fœnerari & fœnore accipere. Nec solent Jurisconsulti hæc verba in alia notione sumere quam de mutuatione sub usuris facta, etiam si nomen usuræ vel fœnoris non sit adjunctum. Quod & comici veteres Latini qui de Græco suas verterunt fabulas, observant in Græca dictione potius quam in Latina. Cum enim mutuum à fœnore distinguant, *danistam* pro fœneratore dicunt

cunt & *genus danisticum* pro fœneratorio. Festus, *Danista, fœnerator.* Pollux lib. III. cap. IX. ὁ δανιστὴς, ὃν τρόπον ὁ τοκιστής. Inde & ἡμεροδανειστὴς, fœnerator qui diarium fœnus exercet, non menstruum. Plutarchus libru inscripsit περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι. ubi δανείζεσθαι posuit absolute pro mutuo pecuniã sub usuris accipere. Alias δανειστὴς etiam pro debitore accipitur, ut & χρήστης, qui tam de eo dicitur cui fœneratum est, quam qui est fœneratus. Ammonius: χρήστας καὶ δανειστὰς λέγειν καὶ τοὺς χρεωφειλέτας. Hesychius: Δανειστὴν, τὸν δανείσαντα, καὶ τὸν δανεισάμενον. Qui mutuum dat & qui accipit. Nunc de dictione *Fœnus* videamus, quid ea proprie significetur, & unde facta sit. A fœtu dictam volunt antiqui Grammatici, qui Varronem omnes sequuti sunt, ut Græci τόκον ἀπὸ τοῦ πίκτειν. Verba ejus referuntur ab Agellio & Nonio, qui ab Agellio ea sumpsit mutua: *Fenus ab eo dictum, quod pecuniam pariat increscenti tempore, quasi fœtus, aut fœtura. Nam & Graci τόκον dicunt ἀπὸ τοῦ πίκτειν.* Ita Nonius, qui & verba Varronis producit, ut & Agellius, ex lib. III, de Latino sermone: *Fenus autem dictum à fetu quasi fetura quadam pecuniæ.* Scribebant eam vocem per *a*, ut ex eodem Varrone constat ex lib. IV. de eodem Latino sermone, atque etiam detracto *a* per *e* solum, ut *fenus*. Ἀπὸ τοῦ φαίνειν nescio quis nugator apud Agellium vocatum autumat, & φαινεράτορα scribit, quia *fenerator* Latinis. Sed ineptum est falsumque etymum *fenus* a *fetu* Quomodo enim hoc fenus è fetu nasci ac produci potest? Haud magis sane quam fetus è fenore fieri. Non dubium quin à Græco originem duxerit, unde res ipsa traducta est. Græcis ποῖνος idem quod ποινὴ, ut πῖμος veteribus quod recentioribus ποινή ut apud Archilochum, *μίσπιλα πῖμον ἐστυγνὸν, nullo pretio illato.* Sic ὦνος quæ postea ὠνὴ, & χάλος, quæ χαλὴ, & alia sexcenta. Ex ποῖνος igitur natum illud Latinis *fœnus*, ut *Fidus* ex

Æolico πίτης, & *fides* ex πίτις. Ita enim Æoles, unde Latini, pro πίστις. Ceterum ποινὴ vel ποῖνα Græcis non solum pœnam vel multam notat aut pecuniam qua depeciscebatur, is qui aliquem occiderat, cum cognatis vel affinibus mortui, sed etiam quod in mercedem ac pretium, præmiumque vel compensationem cujuslibet rei dabatur. Sic Troi Juppiter præstantissimos illos equos dedit ex immortali seminio, ut illi essent pro pretio Ganymedis filii quem ad se rapuerat. Homerus Iliad. E.

Τοίης γὰρ ἕνεκα τοὶ Τρωὶ πρὸ σύνοπα Ζεὺς
Δῶκ' ὑὸς ποινὴ γανυμήδεος.

Similiter & aliis in locis ea voce usus est, ἀντὶ ἀμοιβῆς, ἀνθ' ἀλλάγματος, & ἀντικτύσεως. Frequens quoque Pindarus in ea dictione ποινὴ, hoc sensu usurpanda. In Nemeonicis Od. 1. καμάτων μεγάλων ποινὰν λαχόντ' ἐξαίρετον, ὀλβίοις ἐν δόμοις ἀτέραμνον θαλερὰν ἥβαν ἄνεσθον. Ubi ποινὰ ἐξαίρετος, præcipua merces & eximium præmium laborum Herculi datur Hebe uxor. Omnia ejusmodi vocabula quæ retributionem denotant, tam in malo pro pœna, quam in bono pro præmio & mercede Græcis Latinisque pariter sumuntur, & vicissim alternant mala pro bonis ut bona pro malis. Ut hic ποινὴ quæ pœna est, aliis est merces. E contrario μισθὸς quæ merces est & præmium, pro pœna ponitur Callimacho in Lavacro Minervæ. qui nudam eam viderit, μισθῷ τὸν ἰδεῖν μεγάλῳ, dicit; id est, magna pœna proposita. Et alibi:

— μεγάλῳ ἐπικόμπασε μισθῷ.

Gloriationis suæ magnam tulit pœnam. Τιμὴ pretium est, & pro pœna similiter poni solitum. Unde τιμωρία, & ἀτίμωμον, quod multa est. Sic Latinis *pretium* in malo. In Epistola Hypsipyles ad Jasonem:

Perfidia pretio, quæ nece digna eras.

Ita enim libri, quod qui mutarunt insciitiæ pretio, quibus flagris digni erant? Notum est illud Comici,

pretium

pretium ob stultitiam fere. Livius Achille apud Nonium: *Si malas imitabo, tum tu pretium pro noxa dabis.* ipse recte interpretatur, *pœna exitum.* Sic gratia æque in malo. Comicus: *qui referam illi sacrilego gratiam.* Priamus apud Poëtam Pyrrho, qui natum Politen ante oculos ipsius interfecerat:

At tibi pro scelere hoc pro talibus ausis
Dii si qua est cœlo pietas quæ talia curet,
Persolvant grates dignas, & præmia reddant
Debita.

Ita & *dona* alibi, apud eumdem, quæ ut δῶρα Græcis, pro mercede operæ bene præstitæ, aut pro gratia benefactori reddi solita, ad mali retributionem & pœnam traducta:

Quas illi Philomela dapes quæ dona pararit.

Ultionem Nonius exponit. Pariter & ἀμοιβὴ Græcis & vindictam, talionemque maleficii designat, & præmium pretiumque beneficii. Non minus & ποινὴ vel ποῖνος utrumque. Nam idem quod ἀμοιβὴ. Et inde *fœnus.* Sic Arabibus ab eadem radice ربا *Riba* usuram significat, & cum alia vocali ربا *Raba* gratiam. Similiter apud eos رشوة munus & mercedem significat & pro usura quoque sumitur. Sic iisdem Arabibus قرض pœna & merces simul. Hinc اقرض fœnerari. Idcirco & fœnus idem quod *mutuum* significat. Mutuum quippe ἀμοιβὴ, sed illud cum usura, nimirum *fœnus*, hoc sine usura, nempe *mutuum.* Ex eo mutuum à fœnore distinguunt comici. Fœnus autem non simpliciter usuram pecuniæ creditæ significare, ut hactenus est creditum, sed rem ipsam quæ mutuo data est, & æs alienum sub usura contractum, exemplis patefaciendum est. Tacitus de moribus Germanorum: *Fenus agitare & in usuras*

extendere ignotum, ideoque magis aversantur quam si vetitum esset. Ita obiter menda liberamus Tacitum. Nam sensu caret, quod editum est, *ideoque magis servatur.* Fenus non potest ibi esse pro simplici usura. Quid enim esset, *usuram agitare, & in usuras extendere?* Fenus eo loco plane est δάνειον ἐπίκοκον, ut mutuum est δάνειον ἄτοκον. Idem auctor lib. VI. Annalium, *ut debitores fœnoris duas partes solverent,* dixit. pro quo Suetonius, *æris alieni duas partes,* in eadem re narranda. Ergo *fœnus* est æs alienum, ac debitum usurarium. Titulum Codicis & Digestorum, *de Nautico fœnore*, Græci interpretes non verterunt περὶ ναυλικῆ τόκε, sed περὶ ναυλικῆ δανείε. At δάνειον non est usura, uti jam satis supra monstravimus, sed debitum sub usura. Operæ pretium autem attendere cur tam in digestorum compilatione quam in codicis tractatus de usuris communibus, ita hunc titulum habeat, *de usuris*; qui vero tractat de trajecticia pecunia, non inscriptus sit, *de nautica usura*, aut *nauticis usuris*, sed de *nautico fœnore.* Hoc nemo dum animadvertit. sed est verissimum quod observavi, ideo *nautici fœnoris* titulo inscribi digestum, de trajecticiæ pecuniæ usuris, quia in communi mutuo usuræ successive cumrunt & pro rata temporis solvuntur seorsim ab ipsa sorte, cum in trajecticia pecunia, de sorte simul solvenda cum usuris in exitu navigationis fiat conventio. Quia igitur de certa summa usurarum nomine repetenda simul cum ipsa capitis summa, ubi navis rediisset, inter partes conveniebat, ideo *de nautico fœnore* inscribitur, quia totum nimirum fœnus simul & semel solvebatur, hoc est, sors ipsa cum usuris de quibus convenerat. In vulgari porro mutuatione ubi usuræ separatim penduntur pensionibus statutis, nec repeti sors potest quamdiu præstantur usuræ, idcirco *de usuris*, tractatum earum placuit inscribi. *Fœnus* igitur in fœnore nautico usuras simul & sortem comprehen-

prehendit, quod simul erat solvendum post navigationem peractam, ut infra pluribus sumus dicturi contra sententiam doctissimorum Jurisconsultorum. Quinimmo & in leg. 111. quæ Diocletiani est, Cod. de Nautico fœnore, ita prorsus ut diximus accipi debet: *Cum proponas te nauticum fœnus ea conditione dedisse, ut post navigium, quod in Africam dirigi debitor asseverabat, in Salonitarum portum nave delata fœnebris pecunia tibi redderetur.* In his verbis *Nauticum fœnus* quod datum dicitur, non potest capi pro usura nautica. Id enim dedit creditor, qui usuram dedisse non queat intelligi. *Pecuniam* ibidem *fœnebrem* vocat quod initio dixit *nauticum fœnus.* Nam idem etiam genere redditur in trajecticiæ mutuo, quod datum est. Et *pecuniam* Jurisconsulti plerumque pro ipsa mutui sorte ponunt. Clarum ergo est hic *nauticum fœnus* dici pro pecunia fenerata sub usuris nauticis. Cyprianus in libro de Lapsis fœnus manifeste posuit pro pecunia credita quam augent usuræ: *Episcopi plurimi quos & hortamento oportet esse ceteris, & exemplo, divina procuratione contempta, procuratores rerum sæcularium fieri, derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari, esurientibus in ecclesia fratribus non subvenire, habere argentū largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, usuris multiplicantibus fœnus augere.* Et aperta res est, si *fœnerari* est δανείζειν, *fœnus* esse τὸ δάνειον, & quidem ἔντοκον. Nam gratuitum & ἄτοκον proprie mutuum. Tertullianus tamē quia τὸ δάνειον simpliciter *mutuum* significat, etiam *fœnus* pro mutuo usurpavit, & *fenerari* pro mutuum dare, lib. IV. adversus Marcionem: ubi *fructum fœneris* vocat, quæ est usura, & *fœnoris redundantiam* his verbis: *percurre sequentia Ezechielis de eodem viro justo. Pecuniam, inquit, suam fœnore non dedit, & quod abundaverit, non sumet: fœnoris scilicet redundan-*

tiam; quod est usura. Prius igitur fuit, ut fructum fœnoris eradicaret, quo facilius assuefaceret hominem ipsi quoque fœnori, si forte, perdendo, cujus fructum didicisset amittere. Ubi clarum est *fœnus* ab eo appellari sortem ipsam creditam, & hujus fructum, usuram. De fœnore perdendo, id est sorte, ideo dixit, quia ante citaverat verba Euangelii secundum Lucam: *Et si fœneraveritis à quibus speratis vos recepturos, qua gratia est vobis?* Quæ verba non de amissione usuræ sed de ipsa sorte amittenda & non speranda debent intelligi, ut infra ea explicabimus, quomodo & ea Tertullianus clare accepit in his quæ attulimus. Cujus hæc mens est, deum in veteri testamento usuram vetuisse, qui est fructus mutui sive fœnoris. In novo autem etiam his mutuum dandum præcipere qui fœnus ipsum, hoc est sortem, nedum usuras non essent reddituri. Sed & supra *fœnus* sic posuit: *aperiens aperies illi manum, fœnus fœnerabis illum quantum desiderarit: fœnus enim nisi petenti dari non solet.* Non usura est ibi fœnus, sed mutuum. Non enim usura datur à creditore sed à debitore. præterea eo loco deuteronomii quem citat Tertullianus mutui datio præscribitur sine usuris: ἀνοίγων ἀνοίξεις ἐπὶ χεῖρά σου αὐτῷ, καὶ δανείζων δανείσεις αὐτῷ ὅσου ἂν ἐπιδέηται. Nam δανείζειν id esse Græcis quod mutuum dare sine usuris, satis in superioribus exposuimus. Verbum Hebræum ibi est נשׁה, quod est proprie ἐνεχυράζειν vel mutuum dare sub pignoribus. In Arabico interprete Erpenii تسلف quod est, mutuum dabis sine spe alicujus inde præter sortem recipiendi emolumenti, ut lexicographi Arabum notant. Nam سلف *Selph*, mutuum est cum par pari redditur sine usuræ accessione. Alias tamen & pro mutuo usurario sumitur hæc vox. Immo & pro usura apud Persas qui ab Arabibus eam acceperunt, ut infra sumus dicturi. At Saadias Gaon

verbo

verbo usus in عوّض quod est similiter mutuum dare ab عوض quod est permutatio vel suffectio cum aliquid datur pro alio, ut fit in mutuatione. Δανείζειν igitur hoc apud Græcos, quod Tertullianus ubique vertit *fœnerari* etiamsi nulla inde usura speranda sit, quia fœnus illi ut & plerisque Latinis auctoribus idem quod mutuum. Ex his collige quam longe à vero absint qui hactenus crediderunt fœnus esse usuram, quique non dubitant jactare, se *usuras* quidem admittere, sed *fœnus* minime. Fœnus, est creditum, non τόκος. Nec in illis loquutionibus *fœnore dare* & *fœnore pecuniam occupare*, fœnus pro usura accipiendum, sed pro mutuo fœnebri. Nam *fœnore pecuniam dare* & *fœnore accipere*, sic dicitur, ut *mutuo accipere*, & *mutuo dare*. In loco quidem Ezechielis Græce habetur, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ ἢ δόσει, cui respondet Latinum, *pecuniam suam fœnore non dedit*, non tamen inde sequitur, *fœnus* esse usuram. Dat pecuniam fœnore qui eam fœneratur, hoc est sub usuris mutuam dat. At non dicunt Latini *pecuniam usura dare*. Aliud ergo fœnus, aliud usura. Tertullianus qui in versione Ezechielis Latini *fœnus* accepit pro simplici & gratuito, quod apud eum sequitur, καὶ ὃ πλεονασμὸν λήψεται, de usura interpretatus est, quæ est abundantia fœnoris, hoc est augmentum supra fœnus creditum. *Pecuniam suam fœnore non dedit, & quod abundaverit non sumet, fœnoris scilicet redundantiam, quod est usura.* Non observavit Tertullianus qui Hebraicæ linguæ imperitus fuit in illis Ezechielis verbis duplici appellatione usuram vocari; una qua fit relatio ad debitorem, & appellatur נשך *Nescech*, à morsu; altera qua significatio rei refertur ad creditorem, & dicitur תרבית *Tarbith*, id est abundantia vel accessio. Quod utrumque simul ibi positum à propheta, ut infra docebimus. Qui fœnore

pecu

pecuniam occupare dicitur, dici non posset Latine usuris eam occupare; non enim est occupata usuris, sed credito, ut usuras ipsi pariat. Sic pecuniam agris mercandis occupat apud Columellam qui ea agros mercatur, ut inde fructus percipiat ex agrorum nempe cultu. Locat pecuniam fœnore, qui credendo locat ut mercedem hoc est usuram recipiat. *Usura locare pecuniam*, nemo dicat. *In fœnore pecuniam* habet, qui eam habet in rebus creditis. nec enim eam in usuris tantum habere existimandus est, sed etiam in sorte ipsa. Valerius lib. VIII. de Considio quodam: *Cum centies atque quinquagies sestertii summam in fœnore haberet, neque de sorte quemquam debitorum suorum, neque de usura à suis appellari passus est.* Sic pecunia in fœnore esse Varroni dicitur lib. v. de Lingua Latina quæ est in credito, vel ut loquuntur nostri Jurisconsulti, quæ in creditum ivit: *Ab hoc pecunia quæ in fœnore est: sors, impendium quod inter se jungat.* Ita enim scribendum. At in usura esse pecuniam quæ in fœnore est, quæro quis dixerit. Ergo fœnus & sortem & usuram comprehendit. Ex pluribus aliis loquendi generibus apud bonos auctores usitatis id colligere licet, aliud esse fœnus, aliud usuram, & æque ab usura differre, quam mutuum ipsum. Hinc est quod *trientarium* quidem *fœnus* solent appellare, *usuras* vero *trientes*. Usuræ quippe trientes sunt quæ trientem centesimæ dant, at *trientarium fœnus* est, quod trientes usuras reddit. Idem de *fœnore unciario* quod usuras uncias exigit, & *semunciarium* semuncias. De quo infra pluribus. Unum adhuc addam, *fœnus exercere?* passim apud auctores idoneos occurrit de his qui fœnerationem faciunt. Dic pro eo, *usuras exercere.* non liceat. At *pecuniam* similiter *exercere* apud Jurisconsultos nostros legas, de his qui otiosam eam non sinunt, sed fœnore locant. pecunia itaque credita est fœnus, & utrumque sic exerceri dicitur,

itur, ut terra quæ colitur ut fructum reddat. Unde pud Poëtam:

At si triticeam in mensem robustaque farra
Exercebis humum.

Et alibi:

Exercet tellurem, atque imperat arvis.

Exercetur itaque ager, non fructus. Eodem modo exercetur pecunia & fœnus, non usura. Græci quoque ἐργάζεσθαι de eadem re dicunt, & ἐργασίαν & νοσίσμα, cujus exercitionis & operationis opus & effectum est usura. Unde usura Græcis τόκος appellatur, quæ sic differt à fœnore, ut opus ab operante. Nam fœnus est quod dat usuram, eaque re distat à mutuo proprie appellato, quod gratuitum est & usuram non producit. Ut brevius fiat, fœnus est mutuum ἔντοκον, mutuum vero est fœnus ἄτοκον. Et recte Nonius cujus verba jam supra retulimus, *mutuum à fœnore hoc distat, quod mutuum sine usuris, fœnus cum usuris sumitur.* Si fœnus sumitur cum usuris, ab usura differt. Quis enim dicat, usuram cũ usura sumi? Quæ subjicit, non videntur convenire: Et *est accepti fœtus, unde & fœnus dictum, ut Grace τόκος quasi partus mutui sumpti.* Sed ita intelligendum, ut de usuris hoc dixerit, quæ sunt accepti fœnoris fœtus, unde fœnus dictum est. Et sic omnino scribendum: *fœnus cum usuris sumitur, & sunt accepti fœtus, unde fœnus.* Et fœnus cum usuris sumitur, & usuræ illæ sunt accepti fœnoris fœtus, unde & fœnus appellatum. Idem tamen sensus ex vulgata exoritur si referatur τοκὸς τὸ ὁμωνύμως, quasi præcessisset usura. Idem Nonius alibi scripsit, *fœnus ab eo dictum est, quod pecuniam pariat, increscenti tempore quasi fœtus est aut fœtura.* Ergo fœnus est quod pecuniam parit, id est usuras. Nec Varronis verba alio sunt trahenda, qui fœnus dictum scripsit *à fetu, & quasi fœtura quadam pecuniæ parientis & increscentis.* Pecunia credita

dita pariens & increſcens fœnus eſt, cujus fœtus & fœtura uſuræ, à quo fœtu ac fœtura *fœnus* nominatum. Aliud credat qui leget hæc apud abbreviatorem Feſti, *Fenus appellatur naturalis terræ fœtus, ob quam cauſam & nummorum fetus fenus eſt vocatum, & de ea re leges fenebres. Fenus & feneratores & lex de credita pecunia fenebris à fetu dicta, quod crediti nummi alios pariant, ut apud Græcos eadem res τόκος dicitur.* Fruſtra aliquis mihi perſuadere cupiat hæc eſſe Feſti. Ne Paulo quidem adſcribenda, quamvis non bene de eo ſentiam, probat vetuſtiſſimus meus liber in quo iſta tantum leguntur: *Fenus & feneratores, & lex de credita pecunia, fenebris à fetu dicta, quod crediti nummi alios pariant, ut apud Græcos eadem res τόκος dicitur.* Ut hæc ſe habent, nihil faciunt adverſus ea quæ ſuperius expoſuimus, & fenus & feneratores lexque fenebris à fetu nominantur, quia nummi crediti alios pariant. Hoc certe verum. Nam fœtificat fœnus & uſuram parit, ideo à fœtu dictum. Sed illa quis ſani ſcriptoris, ſanus qui ſit ipſe, eſſe audeat aſſerere? *fenus appellatur naturalis terræ fetus.* Video tamen quid voluerit, quicunque ille ſcripſit. Terræ fœcunditate nobiles cum fœnore quinquageſimo & ſexageſimo ſata reddere dicuntur. Hinc ille ineptus fœnus naturalis terræ fœtum eſſe adnotavit. Plinius lib. v. cap. IV. *Libyphœnices vocantur, qui Byzacium incolunt. Ita appellatur regio* CCL M. *paſſuum per circuitum, fertilitatis eximiæ, cum centeſima fruge agricolis fœnus reddente terra.* Ecce quod occaſionem præbuit illi fatuo quiſquis fuit, ut diceret *fœnus* appellari naturalem terræ fetum. Alibi idem Plinius dixit cum quinquageſimo fœnore meſſes fertilitatem ſoli reddere, & cum centeſimo quintodecimo, lib. XVIII. cap. XVII. Immane quantum diverſum ſit hoc centeſimum ſoli fœnus ab uſura nummorum centeſima. Hic ſane, quod obſervandum, *centeſimum*

fœnus

nus dicitur, ut in trajecticia pecunia *nauticum fœ-*
s, ubi simul cum sorte usura persolvitur. Ita cum
rra perhibetur centesimum fœnus reddere, non de
ura id intelligendum mera ac nuda, nec enim fœ-
s usura, sed semina simul quæ vicem sortis habent,
m incremento, quod usuræ loco est, reddit. Hæc
o simul juncta centesimum fœnus efficiunt. Semen
im etiam in illo centesimo fœnore comprehendi-
r. Atque ea loquutio ideo tolerabilis est quia fœ-
s, id est sors, sive semen quod jactum est, reddit cen-
simum, hoc est centesima pars est, incrementi quod
rra ex eo edidit. Alias si *centesimam usuram* sub-
itueris pro centesimo fœnore, nugàs ageres. Et hal-
cinatus est plane Solinus qui *centesimam frugem*
m incremento maluit dicere, præ Pliniano *centesi-*
o fœnore. Hoc modo unum & centesimum fœnus
rra reddidisset. Sed & ineptum prorsus illud de cen-
esima fruge, nec ferri potest. Centenam enim fru-
em dicere debuisset, ut Græci solent, qui δηκόσια &
χιλιόσια terram χιλιοδόνιον dicunt, hoc est, ut Plinius
oqueretur, ducentesimum & trecentesimum fœnus,
empe fœnus ipsum sive sortem seminis quæ ducen-
esima pars est vel trecentesima usuræ vel incremen-
. Ita fœnus erit interpretandum ubicunque aut apud
oëtas, aut apud oratores occurret, agrum sementem
um fœnore reddere, quia sortem simul cum usuris
efundit, id est fœnus, Græce δάνεισμα. Cicero de se-
ectute: *Habent enim rationem cum terra quæ nun-*
uam recusat imperium, nec unquam sine usura red-
it quod accepit, sed alias minore plerumque majore
um fœnore. Nunquam terra sine usura reddit, quod
ccepit, plus enim reddit quam accepit sed aliquando,
nquit, majus fœnus reddit, aliquando minus, hoc est
suram cum semente ipsa majorem vel minorem.
Manilius lib. v.

Arvorum ingenerat studium, rurisque colendi,
Semi-

Seminaque in fœnus sulcatis credere terris,
Vsuramque sequi majorem sorte, receptis
Frugibus innumeris, atque horrea quærere messi.

In fœnus semina terræ committuntur, id est fœnore, ut usura major sorte inde percipiatur. *In fœnus dare*, idem *quod fœnore dare*, nempe ita dare, ut fœnus, id est creditum, vel sors ipsa cum usuris recipiatur. Ut mutuo qui dat, ea lege dat ut sortem recipiat, id est pecuniam quam dedit in pari summa. At si usuræ, aut in usuram pecuniam quis dare diceretur, ita videretur dedisse quasi recepturus tantum usuram pro usu pecuniæ, non ipsam pecuniam. Atque hæc est ratio cur in usuram dari pecunia nunquam soleat dici, sed in fœnus aut fœnore, vel mutuo. Nam qui in fœnus dat, ita se dare intelligit ut sortis ipsius summa cum usuris sibi restituatur. Si quando autem fœnus pro usura positum reperietur, inde erit quod fœnus proprie est mutuum cum usuris, unde & pro usura accipitur. Nunquam enim fœnus sine usura. Hinc & pro usura potest usurpari. Et sic accipiendum leg. unica Cod. Theod. de Usuris rei judicatæ, *duplum fœnus*, pro duplici usura. Et *quantitas sortis quantitati fœnoris adæquetur*, id est usuræ. Aliter tamen potest in omnibus locis exponi. Apud Livium lib. VI. legimus Manlium Capitolinum *produxisse homines quadringentos quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset*. Hoc vult, non dedisse illis pecuniam fœnore, sed gratuito mutuam dedisse, vel ut veteres loquebantur *mutuo*, apud quos *mutuo sumere pecuniam*, & *fœnore sumere* ita differunt ut illud sit sine usuris sumere, hoc cum usuris. Ergo mutuum opponitur fœnori apud Latinos, ut gratuitum commodatum opponeretur non gratuito, id est, locato. Sed cōmodatum est proprie, cum res alicui data est utenda nulla mercede constituta, ut & mutuum nullis usuris statutis. Quod autem & *fœnore obruta plebs*, *circumventa*, *demersa*, apud eumdem

lem Livium sæpe occurrit, non *fœnus* ibi significat
ıſuras, ſed æs alienum, hoc eſt ſortem cum ipſis uſu-
is. Nam & ære alieno oppreſſus, merſus, obrutus,
eque frequenter in auctoribus, & in ipſo Livio ſeſe
ffert. Inde *ærarius mergus* Lucillio de fœneratore,
ui ære alieno mergeret inopes. Sed & apud eum-
lem *fœnore laborare civitas* invenitur, uti & *are*
lieno laborare. At nunquam reperias dici, *uſuris la-*
orare, aut *uſuris demerſam vel obrutam eſſe plebem.*
Non enim uſuræ ſolæ obæratum gravant ac pre-
nunt, ſed etiam ſors ipſa quæ reddenda eſt. Livius
ib. VII. *Non eadem domi quæ militiæ fortuna plebi Ro-*
manæ. Nam etſi unciario fœnore facto levata uſura
rat, ſorte ipſa obruebantur inopes, nexumque ibant.
Hinc patet cur aliquis fœnore circumventus & de-
nerſus dicatur; quod de ipſa ſorte potius accipi debet,
uam de uſuris, quæ interdum leviſſimæ ſunt. Certe
trumque ad opprimendum facit debitorem qui in
olvendo lentus eſt, aut omnino ſolvendo non eſt,
ors cum uſuris, hoc eſt fœnus. *Vnciarium fœnus fa-*
tum, dicit quia non liceret fœnore dare pecuniam
iſi ſub uſuris unciis. Quod jam ſupra explicavimus.
dem Livius lib. VI. *An placeret fœnore circumven-*
am plebem, ni totius ſortem crediti ſolvat, corpus
a nervum ac ſupplicia dare? Ita ibi ſcribendum.
Nec enim propter uſuras non ſolutas quæ tunc ad-
modum leves erant, utpote uno in centenos num-
nos annuo pendendo taxatæ, ſed propter ſortem
ſam ſi ei ſolvendę impares eſſent in nervum & com-
edes adducebantur. Sequitur ibidem: *Atqui nec*
gros occupandi modum nec fœnore trucidandi plebem
lium patribus unquam fore affirmabant, niſi alierum
e plebe conſulem cuſtodem ſuæ libertatis facerent.
œnus, id eſt, pecunia credita ſub uſuris, trucidat quia
ım incremento in dies augeſcente tandem eſt per-
lvendum. Nec aliter Juriſconſulti, ſi recte capian-

tur, hanc vocem fœnus accepisse deprehendentur. Ulpianus leg. v. D. de reb. eor. qui sub tutela. *Idem prætor æstimare debebit utrum vendere potius an obligare permittat. Nec non illud vigilanter observare ne plus accipiatur sub obligatione prædiorum fœnoris quam quod opus sit ad solvendum æs alienum, aut distrahendum arbitrabitur, ne propter modicum æs alienum magna possessio distrahatur.* Ubi fœnus plane pro credito accipiendum patet. Ait prætorem æstimaturum utrum vendere prædia pupilli potius permittat an obligare. Si obliganda potius videantur, illud observandum ipsi ne plus accipiatur fœnoris sub obligatione prædiorum quam quod opus sit ad æs alienum solvendum, id est, ne amplius pecuniæ mutuæ sub usuris sumatur, quam quod opus sit ad æs alienum dissolvendum. Si autem distrahendum aliquid arbitrabitur, ne similiter plus distrahat quam quod sit necesse ad satisfaciendum æri alieno, ne propter æs alienum modicum, magna possessio distrahatur. Ut hic sensus ex verbis Jurisconsulti emergat, scribendum est: *Idem si distrahendum arbitrabitur.* vel: *aut ne distrahatur, si distrahendum arbitrabitur,* id est, ne plus distrahatur, quam quod opus sit ad solvendum æs alienum. Quod repetendum ex superioribus. In hac lege *fœnus* non potest pro usuris sumi, ut nec in illa constitutione Honorii Cod. Theod. si certum petatur de chirographis: *Et quamvis ad illuminandam hereditarii debiti fidem, & causas oporteat fœnoris adprobari, & pecuniæ bajulos hinc inde produci, his ac talibus si destituetur taciturnitas longinqua documentis, in evidenti est veteratorum calumnias non solum repetitione privandas, verum etiam severitate cohibendas.* Per fœnus cujus causæ approbandæ sunt non usuras intelligit, sed totum creditum quod ex chirographo petebatur, hoc est, fortè ipsam cum usuris. Symmachus l. 1. Ep. xix. *At nunc eruditissimus imperator*

& opum largus & honorum, quasi pro usura tibi prima detulerit, ita semper ad sortem fœnoris redit, id est, ad sortem debiti. Juvenalis Sat. IX. *viginti millia fœnus, Pignoribus positis.* Ubi fœnus pro credita pecunia sub usuris. fœnoris sors, viginti millia. Plura tædet congerere, cum ad manum adhuc sint infinita quibus hoc probem. Ad summam, fœnus exercere levioribus aut gravioribus usuris Latini non dicerent si fœnus idem esset cum usura. Fœnoris porro & mutui discrimen ex ipsa utriusque origine eluceſcit, tanti est ad veritatem rerum eruendam, ipsos fontes ex quibus vocabula profluxerunt inquirere. Nam mutuum à Siculo μοῖτον, quod est χάρις & gratia. Inde mutuum pecuniæ usus gratuito commodatus, in quo reddendo nihil ultra accepti summam debetur, quam grati animi testatio, hoc est, χάρις. At *fœnus* è contra quia è Græco antiquo ποῖνος venit, quæ est merces, vel pretium, vel etiam pœna, idcirco sic proprie appellarunt pecuniam creditam ea conditione, ut pro ejus usu medii temporis quamdiu maneret apud accipientem, solveretur aliquid mercedis nomine, quæ est usura. Ita etiam aliquando solebat pecunia dari mutuo, ut si intra præstitutum tempus non esset reddita, pro moræ pœna incrementum penderetur, quod instar etiam usuræ habuit, de quo infra dicturi sumus. Auctores tamen interdum hæc duo confundunt, & mutuum pro fœnore ponunt, quod est mutuum fœnebre, & fœnus pro mutuo, id est, gratuita pecuniæ mutuæ datione, ut Tertullianus. Græci veteres etsi δάνειον quoque quod est proprie mutuum gratuitum pro usurario ponere soleant interdum, qui verborum tamen proprietates observarunt, δανείζειν de mutuatione sine usuris dixerunt, & τοκίζειν de fœneratione, sive mutuo fœnebri. Aristoteles in Politicis lib. I. cap. VII. ubi ὁ οἰκονομικὸς, quæ ars est fœnerandi, carpit, ex tribus μισθοδοτικῆς generibus primum statuit

tuit τὴν ἐμπορίαν, id est, mercaturam quæ navigati secundum τὸν τοκισμὸν, id est, fœnerationem: & tertium τὴν μισθαρνίαν. Ergo τοκισμὸς fœnus est, sive mutuum quod usuras parit. Idem in Moralibus ad Nicomachum lib. VI. cap. v. ubi contractuum qui inter volentes fiunt hæc genera ab ipso traduntur, ὠνὴ, πρᾶσις, δανεισμὸς, ἐνεχύη, χρῆσις, παρακαταθήκη, μίσθωσις. Ibi δανεισμὸς est mutuatio gratuita, eaque diversa ἀπὸ τοκισμοῦ, quæ est fœneratio. Idem lib. VIII. Ethicorum ad eumdem cap. v. scribit esse gentes circa Pontum feras, quæ sibi invicem Infantes mutuos dare soleant ad edendum: τὰς δὲ τὰ παιδία δανείζειν ἀλλήλοις εἰς ὠμοφαγίαν. Ibi δανείζει est mutuum dare sine usura, & mutitare. Ideo antiquiores cum τοκισμὸν vellent significare, δανεισμὸν ἐπὶ τόκῳ appellabant. Ergo si δανεισμὸς simpliciter diceretur, erat mutuatio sine usuris. Comici Latini qui palliatas scripsere cum mutuum à fœnore discernunt, videntur in Græcis quos verterunt, δανεισμὸν ἀπὸ τοκισμοῦ distinctum reperisse. Τοκισταὶ apud Aristotelem lib. IV. Nicomacheorum appellantur inter eos qui sordidas artes profitentur, & illiberalem quoq; quæstum ex quocunq; negotio facere satagunt, cap. I. οἷον οἱ ἐπὶ ἀνελευθέρους ἐργασίας ἐργαζόμενοι, καὶ πορνοβοσκοὶ, καὶ πάντες οἱ τοιοῦτοι, καὶ τοκισταὶ, καὶ τὲ μικρὸν ἐπὶ πολλῷ. Hi sunt omnino Latinorum fœneratores. At idem lib. X. ejusdem operis τοὺς δανειστὰς comparat τοῖς ὀφειλέταις. Utrosque ait magis diligere quibus mutuum credidérunt aut beneficium dederunt quam ab his amantur. Rationem addit quia debitores nollent esse quibus aliquid debent, ne scilicet reddant. Similiter & in quos aliquod beneficium collatum est, dolent extare, quibus gratia referenda est. E contra creditores & benefici ut suum recipiant, curam habent eorum salutis quibus & beneficium contulerunt, & mutuam pecuniam dederunt. Hujusmodi δανειστὰς, vocat χρήσ-

ωσους

σαντες Andronicus, qui scilicet pecuniam utendam modo commodarunt, non sub usuris crediderunt. Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ, inquit, λέγουσι τοῦτο φασὶ φιλεῖν μᾶλλον τοὺς δεομένους, διὰ ὃν καὶ οἱ δανειστὰὶ φιλοῦσιν οἷς ἐδάνεισαν μὴ φιλέμενοι ὑπὸ τῶν ὀφειλόντων. οἱ μὲν γὰρ χρήσιμοις βάλλουσι τοῖς ὀφείλουσι τὸν σωτήριον καὶ πάντως πρόπον βοηθοῦσιν ἵνα αὐτοῖς τὰ χρήματα ἐπανέλθῃ. Confunduntur hæc tamen apud alios scriptores qui fere suppares illi ævo vixere, immo vel contemporanei fuere; ut apud Demosthenem aliosque oratores, & ipsum quoque Theophrastum, qui δανειστικὸν ἐργασίαν appellavit, fœnebrem negotiationem sive fœnerationem.

CAP. III.

Altera mutui gratuiti species Græcis usitata ἔρανος nomine. De ea per occasionem dictum. Ab amicis in amicos præcipue exercita. Hic etiam mos apud Latinos frequens conferenda pecunia in amicorum aliqua fortuna adversa incendii aut ruinæ adium, aut similium casuum. Ea collatio ab Erano Græcorum diversa. Æs collaticium proprie ἔρανος. Multis statuæ erectæ, & monumenta structa ære collato ob meritum tam ab amicis quam ab ipsis civibus. Hoc æs collatum ab Erano dispar. Qui Erano & collecta amicorum adjuti fuerant, ad inopiam temporariam sublevandam, id postea reddebant, cum abundarent. Non coacti Eranon reddere intra mensem, ut falso docti opinantur. Verba Harpocrationis de alio ἐρανικῷ genere exponenda. Ab eo ἐρανισταὶ appellati, & ἐρανιστῶν collegium. Huic simile & θιασωτῶν. Utriusque mentio apud Aristotelem in Ethicis Nicomacheis. Athenæus eamdem facit Thiasotarum & Eranistarum sodalitatem. Ἐρανίζειν & ἐρανίζεσθαι ita differunt ut δανείζω & δανείζομαι. In lege Solonis συσσίτους vocari Eranistas. In

omnibus fere collegiis sodalitiis quæ conveniebant religionis & sacrorum causa epulas communes ex ære collaticio agitari solitas. Æs illud collaticium ex stipe menstrua quam singuli ex collegio conferebant, collectum. Fuisse & ὁμοδόξων sodalitium. De more inter milites stipis conferendæ ad contubernalium sepulturam. Collegia alia voluptatis causa contrahi tantum solita, alia negotiationis & quæstus communis. Arcam omnia habuisse communem. Ἐρανικὴ δίκη, & ἐρανικοὶ νόμοι, ad Eranistarum sodalitatem pertinentes. Quid sit πλήρωσις ἐράνου. De tenuiorum collegio. Multa alia ad eam rem pertinentia. Græce σύσσιτια collegium. Aliud fuisse convivium de symbolis, aliud Eranisticum, aliud ἐπίδειπνον. Quid differant symbola convivales ab Erano. Quid σύλλογος & συλλογή· συλλέγειν & συλλέγειν. Lysias explicatus. Ἐρανιστὴς quinam proprie dicti apud Aristotelem, & reliquos veterum. Obiter idem explicatus de scena παρόδου. Andronicus Rhodius notatus. De Erano amicorum quod erat genus mutui. Aliquando & redditum cum usura ex Aristotele probatum. Alia multa. Theophrastus expositus & emendatus. Ἐρανίσπολοι qui.

PRæter mutuum superiori capite memoratum, aliud etiam fuit mutui genus gratuiti apud Græcos frequentati, quod ἔρανος nomine appellarunt. De quo occasione data hic etiam dicendum, ne quidquam relinquamus indictum quod ad materiam mutuaticiam facere videatur. Ubi quis ære alieno premeretur, aut inopia etiam alias laboraret, nec haberet unde viveret, ad amicos erat paratum refugium. qui quod poterant conferebant, ut eum liberarent, & sustentarent. Præcipue tamen ad æs alienum dissolvendum amicorum patebant facultates. Nam si cui non esset unde victum quæreret,

quæreret, ἐλεημοσύνη potius locum habuit quam ἔρανος. Inter utrumque hæc differentia, quod ἐλεημοσύνη dabatur non repetenda, ἔρανος vice mutui ad tempus conferebatur reddituris cum in re meliori esse cœpissent. Deinde honestioribus ἔρανος usurpatus, ἐλεημοσύνη in tenuiores erogata. *Æs collaticium* Latine liceat dicere. quod Græci ἔρανον appellant. Aliud tamen fuit quod *æris collaticii* appellatione Latini donarunt, quam ἔρανος Græcis, eo sensu quo diximus vocitatus. Ex ære collaticio statuæ ponebantur bene meritis, aut monumenta struebantur, vel ab amicis, vel etiam à civibus ob merita. Æs illud repeti moris non erat, nec ab illis cui id honoris habitum, nec ab eorum hæredibus. Hinc sæpe occurrit in antiquis saxis, *ære collato factum monumentum, statua posita*, & alia hujusmodi. In antiqua inscriptione, *ære collato sepulti milites* leguntur. Et in historia Romana, *quadrantes à plebe collati in funus Valerii Publicolæ*. Alio etiam genere collationis usi Romani reperiuntur erga amicos, quibus aliquod acciderat infortunium domus ruina dejectæ aut incendio consumptæ, vel aliquid tale. Certabant omnes amici conferre quo damnum illud sarcirent, adeo ut multis utile esset domum sic amisisse, plus enim ex liberalitate amicorum colligebant, quam quanti esset ædium jactura. Unde illud Satyrici:

— meliora & plura reponit
Persicus orborum lautissimus, & merito jam
Suspectus tanquam ipse suas incenderit ædes.

In orbos præcipue, ut hinc videre est, & ex quibus aliquid sperare poterant, hoc studium conferendi jactabant. Non enim alia via mos erat recipi, quod isto modo collatum fuerat. Nec absimilis nasi, quod in Tongilianum contorsit Martialis, qui domum ducentis constantem incendio amiserat:

Collatum est decies; rogo non potes ipse videri
Incendisse tuam Tongiliane domum?

Si decies istud sestertium ab amicis collatum restituendum fuisset aliquando, quid inde ipsi lucri accessisset? Non igitur id repetebatur. Et ea re differebat à Græcorum Erano, cui collationem illam comparant docti viri. In his autem collationibus non tantum pecunia erogari solebat, sed etiam materiæ ad ædificandum idoneæ, ut æs, plumbum, marmora, & alia hujusmodi, atque etiam quæ ædibus ornandis inservirent, ut statuæ, picturæ & similia. Juvenalis:

Ardet adhuc, & jam accurrit qui marmora donet,
Conferat impensas: hic nuda & candida signa,
Hic aliquid præclarum Euphranoris & Polyceti.

Per *impensas* cave accipias sumptus. Nam sequitur paulo post: *Hic modium argenti.* Impensæ, sunt res omnes quæ ad ædificandum aptæ sunt, ut lignum, lapides, & quæ *materialia* vulgo vocamus. Sic etiam accepit Marcellinus lib. XXVII. *Ædificia erigere exordiens nova, vel vetusta quadam instaurans, non ex titulis solitis parari jubebat impensas, sed si ferrum quærebatur, aut plumbum, aut æs, aut quicquam simile, apparitores immittebantur qui velut ementes diversas raperent species nulla pretia persolvendo.* Ubi æs, plumbum, ferrum, & alia hujusmodi, impensarum nomine veniunt. Sicque ea vox apud eumdem exponenda lib. XXIX. *Hac ratione opere velociter absoluto, quod impensas ædificandi causa theatri dudum congestas, sufficientes ad id quod efficere maturabat, invenit.* Non ἀνὶ & φυράμασι impensæ istæ debent intelligi, sed pro omnibus rebus quarum in ædificando usus est, ut sunt lapides, ligna, æs, ferrum, plumbum & reliqua. Atque ita impensæ in loco Juvenalis exponendæ. Alias scio etiam sumi *impensam*, pro eo quod *mortarium* vulgo vocitamus, voce etiam antiqua hoc sensu, pro arenato quo farciuntur muri. Hinc pro farcimine

mine etiam *impensa* legitur, & pro amylato, de
o nos alibi. Iſtæ igitur impenſæ quas amici confe-
bant non repetebantur, & comparari poſſunt ſym-
lis conviviorum, quæ ἀπὸ συμβολῶν dicebantur.
oi autem pecuniam conferri moris erat, ad ἔρανον
agis id accedebat, & ἐπίδοσις huic rei nomen erat
oprium, ut infra dicetur. Omne quidem æs col-
um dici poteſt ἔρανος, ſed quomodo Græci id con-
re conſueverant, ejus dabatur repetitio, non æque
ud Romanos. Opera igitur amicorum ære alieno
eratus, ſi quando ipſi poſtea abundare contingeret,
n reddere quod ab illis acceperat unicuique debe-
t. Quod hæc Theophraſtea teſtantur in μεμψι-
ίρᾳ notatione: καὶ ἐράνου ἐστιγχάνοντος αὐτῷ τοῦ φί-
ου, καὶ φήσαντος πίνων, ἱλαρός ἐστι· καὶ πῶς ἐπεῖν, ὅτι δεῖ
ἀργύριον ἀποδόναι ἑκάστῳ καὶ χωλὸς τούτων χάριν ὀφεί-
ὡς δύο γάληθμον. Non tamen ita reddi debuit hæc
cunia collata, ut intra menſem omnino reſtituen-
eſſet, quemadmodum nobis perſuadere vult vir
ctus ad leges Atticas. Qua enim ratione cogendus
et ad hanc reſtitutionem intra tam breve tempus,
i commodum emerſerat ex ære alieno amicorum
neficio? Unde tam cito conquirere potuiſſet pe-
niam? profecto & ad alios amicos confugiendum
i fuiſſet qui alium ἔρανον inferrent ut priorem poſ-
diſſolvere. Verba Harpocrationis quæ fidem ei
jus rei facere viſa ſunt aliter ſunt exponenda, & de
ο ἐράνου genere: Ἔρανιστὴς μόνον κυρίως ἐστὶν ὁ ἐξ ἐράνου
υτίχων, καὶ τὸν φορὰν, ἣν καθ' ἑκάστου μηνὸς ἔδει καλεῖ-
θαι, εἰσφέρων. Primum hæc verba, καὶ τὸν φορὰν,
καθ' ἑκάστου μηνὸς ἔδει καλεῖσθαι, εἰσφέρων, & *penſio-
n quam ſingulis menſis dependere oportebat, infe-
s*, non poſſunt accipi de eo qui intra menſem
od debet, ſolvere cogatur. Hoc enim ſermo eſt
penſione menſtrua quæ quot menſibus præſtanda
Nec enim verum eſt quod addit, hunc ἔρανον fuiſſe

quasi creditam pecuniam quæ singulis mensibus exigebatur à creditoribus. Quid ea res, quæso, juvisset illum ære alieno obrutum quem amici stipe collaticia liberaverant, si eodem modo quo creditoribus solitus erat, similiter amicis solvere coactus esset per singulos menses quod illis debebat? Quid erat *versura solvere*, si hoc non erat? Tum enim creditor mutabatur, & sumpta ab alio pecunia mutua, alius absolvebatur. Nec quicquam facit, quod ex Polluce afferunt judicia ἐρανικὰ quot mensibus reddi solita, ut & ἐμπορικά. quorum omnium ἐμμήνους fuisse δίκας Pollux docet. Aliud quippe genus ἔρανος fuit de quo Pollux est interpretandus, ut & ille superius allatus Harpocrationis locus. Singulis certe amicis restituere debuit quod ab illis stipis collaticiæ nomine acceperat ad creditores absolvendos ille erani collector, sed cum suo commodo, ubi id facile posset, & postquam in re esset lautiore, nullo ad hoc præstituto tempore. Genus δανείσματος hoc sane fuit, quod non tamen ad libitum eorum qui contulerunt repeteretur, ut in credita pecunia solebant quandocunque vellent eam reposcere creditores, sed quando posset debitor. Alias durum fuisset, ut qui amicorum officio functi erant in amico liberando; iidem postea partes acerborum implerent exactorum in reposcendo mutuo, alieniori tempore, & cum facultates amici nondum paterentur hujusmodi collaticiæ stipis restitutionem. Nunc verba Harpocrationis expendamus, & explicemus, quæ non pertinere diximus ad hoc ἔρανος genus. Ἐρανιστής, inquit, ὁ δ' ἔρανος εἰλίχνη. Non hæc accipi debent, aut queunt, de illo qui collecticiam ab amicis stipem accepit mutuam. Qui particeps est ἔρανος, vocatur ἐρανιστής. At illo sensu potuis dixisset, ὁ τὸν ἔρανον λαβὼν, vel συνάξας. Profecto ἔρανος hic pro sodalitio, vel ἑταιρείᾳ debet intelligi; cujus qui particeps est, nuncupatur ἐρανιστής· vel sane pro stipe ipsa collaticia, cujus

cujus omnes sodales erant participes. De qua Glossæ veteres: Ἔρανος, *stipes sodalium*. Heic enim *sodales* etiam accipimus eos qui in collegium, sive sodalitium, cooptantur, non ut vir doctus voluit, æquales aut amicos qui pecunias conferunt ad eruendum ex ære alieno amicum. Collegium sive sodalitium illud fuit τῶν ἐρανιστῶν, qui coibant ad epulas una celebrandas, ut in commune jucunde essent. Collegii hujus ἐρανιστῶν meminit Aristoteles lib. VIII. Ethicorum ad Nicomachum, quo loco plura societatum particularium genera commemorat, quæ partim utilitatis & quæstus gratia, partim voluptatis ac delectationis contrahebantur. In hoc secundo genere ponit θιασώτας & ἐρανιστάς, quorum illi propter sacrificia conveniebant in unum, hi propter epula communia. cap. IX. ἔνιαι δὲ τῶν κοινωνιῶν δι' ἡδονὴν δοκοῦσιν γίγνεσθαι, θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν· αὗται γὰρ θυσίας ἕνεκα καὶ συνουσίας. Hi eranistæ sunt de quibus Harpocration. Nec enim ἐρανιστὴς apud eum possit esse is in quem confertur ἔρανος, ut viro erudito placet, sed aut ille qui particeps est erani, aut qui confert. Quod neutrum cadit in ære alieno obrutum quem amici stipe collaticia juvant, quique stipem ab illis emendicatam colligit. Ἐρανιστὴς quippe dicitur, qui ἐρανίζει, quique in amicum confert: at ἐρανίζεται in quem confertur. Sic δανείζειν & δανείζεσθαι differunt. Hinc Pollux lib. III. cap. XXVI. cum hujusmodi collectas exponeret quæ in gratiam fiunt obæratorum, ipsos obæratos qui eas colligerent, posse συλλογεῖς vocari notavit, nam ἐρανιστὴν aliud esse. ὀνομάσαι δὲ μόνον, inquit, ὁ συλλογεύς. ἕτερον γάρ τι ὁ ἐρανιστής. Certe aliud est ἐρανιστὴς, ut proprie significat eum qui φίλον ἐρανίζει, hoc est, qui amico stipem commodat, unde æs alienum dissolvat. Ut ille apud Antiphonem qui jactat se pecunias suas ad omnia honesta & splendida impendisse: λαμπρᾶς χορηγοῦντα, πολλὰς δὲ ἐρανίζοντα, μεγάλας δὲ ὑπὲρ πολλῶν ἐγὼ ἀπολύοντα. Ille vero

qui

qui juvatur ſtipe collecticia ab amicis emendicata, ἀπὸ φίλων συλλέκτου illam dicitur. Ergo ἐρανίζει), non ἐρανίζει. Sic apud eumdem Antiphontem, ἀπειληφὼς μὲν ἀπὸ τῶν καὶ ληφθεὶς, καὶ ἔρανον ἀπὸ τῶν φίλων συλλέξας, οὐκ ἂν εἰς τοῦτο ἔρχεσθαι κακοῦ ἦλθον. Ita & δανείζει) qui pecuniam mutuatur, δανείζει qui mutuam dat. Inde Sophiſtæ qui mercedes à diſcipulis corrogarent, ἐρανίζειν φέρεσθαι ἀπὸ τῶν μαθητῶν dicebantur. Ipſi diſcipuli ἠράνιζον τοὺς σοφιστάς. Non igitur ἐρανιστὴς apud Harpocrationem is eſſe queat, in quem nummi conferuntur, ſed ille qui ſocietatis eſt particeps, aut qui confert in ſocietatem, unus nempe τῶν ἐρανιστῶν. De quorum ſocietate & collegio Ariſtoteles loco ante citato; quos cum θιασώταις junxit, qui religionis cauſa coibant. Conjunxit pariter illos & lex Solonis apud Caium leg. IV. D. de Collegiis & corp. ἢ σύσσιοι, ἢ ὁμόταφοι, ἢ θιασῶται. Ubi σύσσιοι, ſunt iidem qui & ἐρανισταί. Nam ad hoc coibant & ſodalitatem contrahebant, ut in commune epularentur. Inde Pollux συσσίτιον & θίασον & ἔρανον ſynonyma facit lib. VI. cap. I. τὸ δὲ πρόγμαθε, πότον, συσσίτιον, συμπόσιον, ἢ θίασον, ἢ συνόδου τινὸς οὐ οἴνου, ἢ ἑλλαπίνου, ἢ ἔρανον. Et qui ſimul congregabantur in illis conviviis & computationibus, θιασῶται, συσσίτους & ἐρανιστὰς, paulo poſt vocat: Τοὺς δὲ συμβόλους, ξυμπότας, ὁμοσίτους, συσσίτους, συνεσταιεῶτας, θιασώτας, ἑλλαπινατὰς, ἐρανιστάς. In illis enim ſodalitiis & ἑπιρείσιος quæ religionis & ſacrificiorum cauſa conveniebant, quales erant θιασωτῶν, etiam epulæ cōmunes ex ære collaticio celebrari ſolitæ. Ideo & eorum ſocietates δι' ἡδονὴν, & voluptatis delectationiſque gratia contrahi dixit Ariſtoteles. Hinc θιασεμὸν, σύνοδον interpretatur Heſychius, & θιασεμὲς, σύνοδος. Qui θιασῶται etiam ἐρανισταὶ dici poſſunt, quia etiam ſtipem conferebant ad illa ſacra obeunda, & convivia ineunda. Niſi quis putet ex reditu templorum eam impenſam ſuffici conſuetam.

Quod

Quod ut in quibusdam factum non inficior, ita in aliis certum id factitasse ex stipe collata. Athenæus lib. VIII. θίασον & ἔρανον idem esse scribit, & proinde θιασώτας & ἐρανιστὰς, eosdem facit: Καλεῖται ὁ αὐτὸς, καὶ ἔρανος, καὶ θίασος· καὶ συνιόντες, ἐρανίζειν, καὶ συνθιασῶται. Aristoteles tamen, ut ante vidimus, separat. Sane, ut ἐρανίζειν etiam fuerint, qui erant θιασῶται, non tamen omnes Eranistæ θιασῶται. Hi religionis causa conveniebant. Nam vel ipso teste Athenæo οἱ θίασοι nomen habent ἀπὸ τοῦ θιῦ, quem Cretica & Æolica dialectus θιὸν dicebat. Unde Lacones qui θ in ζ vertebant, Σιὸν appellabant Deum. Hinc à θιὸς θιάζειν· & ἀπὸ τοῦ θιάζειν θίασος· ut à κραυγάζειν κραύγασος, clamator: & ab ἀγοράζειν ἀγόρασος emptor. Unde apud Pherecratem πολυγόρασος qui multa emit. Vide Pollucem lib. VII. cap. II. Isti Thiasotæ convivia etiam ex erano celebrare soliti erant, hoc est, ex stipe quam singuli quot mensibus in arcam communem conferebant. Alii tamen erant ab Eranistis proprie nominatis. Sic enim dicti qui hujusmodi cœtus una convivantium concelebrare consueti, nulla sacrorum causa aut religionis, sed solum privatæ delectationis; cui ut sufficerent, conferebant singuli stipem eamque menstruam. Hi sunt σύσσιτοι in Solonis lege. Forsan & ὁμόκαποι in eadem dicendi, pro ὁμόταφοι. Nulla enim collegia ad hoc tantum instituta legi, ut una sepelirentur, & communia sepulcra haberent. Hoc enim potius singularum fuisse familiarum proprium comperi, ut monumenta haberent non aliis communia nisi qui ex eadem essent gente. Quia tamen ὁμόκαποι iidem sunt qui & σύσσιτοι & præterea vox est Cretensis, qua Epimenides eos vocaverat qui ejusdem mensæ in eadem domo erant consortes, nihil hoc ad Athenienſium συσσίτια aut ἐρανους. Sic enim Epimenides appellavit, quos Charondas ὁμοσπύους ἀπὸ τοῦ σπυρὸς, quod est canistri genus

nus in quo panis reponitur, quia una vescebantur, & quotidie una essent, omnes ex una familia ac domo. Aristoteles in Politicis lib. I. cap. II. ἡ μὲν οὖν εἰς πᾶσαν ἡμέραν συνεστηκυῖα κοινωνία κατὰ φύσιν οἰκός ἐστιν, ὃς Χαρώνδας μὲν καλεῖ ὁμοσιπύους, Ἐπιμενίδης δ' ὁ Κρὴς ὁμοκάπους. Nam κάπη est cibus, de quo infra. At σύσσιτοι isti sive ἐρανισταὶ, de quibus lex Solonis, ex diversis domibus & familiis unum collegium constituebant non ut una semper viverent, sed ut aliquando una esse possent. Ὁμόταφοι ergo retinendi. In hujusmodi porro ὁμοτάφοις sodalitio menstruæ etiam stipes à sodalibus conferri, ut apparet, solebant, unde ad sepulturam si quis ex eo corpore & collegio decederet, sumptus fierent. Ita & in militia Romana per singulas legiones saccus unus servabatur, *in quem tota legio particulam aliquam cõferebat, sepulturæ causa, ut si quis ex contubernalibus defecisset de illo sacco ad ipsius sepulturam promeretur expensa*, ut ait Vegetius. In omnibus sane collegiis & corporibus, sive sacrorum causa societatem colentibus, sive professionis ejusdem, sive etiam ad Epulationes tantum communes comparata forent, collatio illa menstrua fieri consueverat ab unoquoque sodalium. In collegio ἐρανιστῶν quod convictus tantum gratia, & solennium inter sodales epularum erat institutum, id maxime obtinuit. Atque inde nomen. Omnes certe hujusmodi ἑταιρεῖαι, & sodalitates etiam quæ religionis & sacrorum causa conciliarentur; vitam in epulis jucunde agendam pro fine & proposito habebant, ut Aristoteles ait lib. IX. ad Nicomachum. Nam magna pars sacrificiorum illo tempore anni apud veteres instituta quo fructus erant collecti. Tum igitur genio indulgebant liberius & à laboribus requiem captabant per hujusmodi sodalitates. Hinc Firmicus eas fere semper cum epulis & conviviis conjungit, aliisque quibus vitam hilariter traduci moris est. lib. V. cap. VI. *Sed ludis tantum, fabulis*

bulis ac ioculationibus intenti, qui convivia, cantus & sodalitates ament. Et cap. IV. *In cancro venus si fuerit inventa, quicunque sic eam habuerint homines, erunt epulis tantum, conviviis ac sodalitatibus intenti.* De hoc igitur collegio intellexit Harpocration cum ἐρανισὼ interpretatur, esse proprie τὸ δ' ἐράνου μετέχειν, καὶ τῶν φορτίων, ὧν καθ' ἑκάστου μηνὸς εἰδὴ καβάλλειν εἰσφέρουσι. Sic Marcianus leg. I. D. de collegiis dicit permissum fuisse Cõstitutionibus principum, *tenuioribus stipem menstruam conferre, dum tamen semel in mense coëant, ne sub pretextu ejusmodi collegium illicitum coëat.* Idem paulo post, leg. III. D. eodem meminit *collegii tenuiorum*, quo servos quoque recipi liceret. Ad hoc collegium ἐρανιστῶν pertinebant & judicia ἐρανικὰ, quorum mentio extat apud Pollucem, & quæ menstrua fuisse docet, ut & ἐμπορικά. Nam & mercatorum quoque collegia & corpora fuere, ut ipse Aristoteles scribit in Ethicis ad Nicomachum loco jam supra citato, quæ utilitatis & quæstus gratia contraherentur, cum Thiasotarum & Eranistarum societates sola voluptas conciliaret. αἱ μὲν οὖν inquit, ἄλλαι κοινωνίαι κατὰ μέρη δ' συμφέρουσιν ἐφίενται, οἷον ναυτῶν ἢ ἐμπόρων κοινωνίαι πρὸς χρημάτων, ἢ τι τοιοῦτον. Hæ sunt ἐμπόρων κοινωνίαι & ἑταιρεῖαι. In quibus & corpora collegiaque *Naviculariorum* reponenda, de quibus in Codice & in Inscriptionibus antiquis. Horum collegiorum etiam meminit illa lex Solonis à Cæio allata. ἢ σύσσιτοι, ἢ θιασῶται, ἢ εἰς κραπάλειαν οἰκοῦντες, ἢ εἰς ἐμπορίαν. Sic enim emendamus. His omnibus collegiis tam utilitatis communis quam voluptatis ergo consociatis potestatem, ut Cajus ait, lex illa faciebat, *pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumperent.* Ὅτι ἂν τέτων ἅπαντες πρὸς ἀλλήλους κύριοι εἶναι, ἐὰν μὴ ἀπαγορεύῃ δημόσια γράμματα. Hinc ex pactionibus quas sodales ejusdem ἑταιρείας facerent,

qua

qua ἐρανιστῶν, qua θιασωτῶν, qua ἐμπόρων, aut ὁμολόφων actiones nascebantur, & in jus vocabant & vocabantur. Ut inter Eranistas si quis stipem conferre ex pacto negaret, aut societatem desereret aut aliis societatis conventionibus contrairet, judicium in eum reddebatur. Hinc δίκαι ἐρανικαὶ, quæ & ipsæ menstruæ haud minus quam ἐμπορικαί. Pollux lib. VIII. cap. XIII. Ἐρανισταὶ, κοινὸν ἐρανιστῶν. ἐρανικὴ δίκη, ἐρανικὸς νόμος. ἐράνου φορὰ, ἐράνου καταβολή. Hæc omnia ad collegium & sodalitium Eranistarum pertinent. Nam κοινὸν ἐρανιστῶν est commune Eranistarum, hoc est, eorum collegium, non *convivatorum symbolum*, ut inepte ibi interpres. Φορὰ autem & καταβολὴ est pensio menstrua ejus stipis quam conferre debebat unusquisque Eranistarum. Et ἐκλιπεῖν φορὰν dicebatur, qui pensionis collatione fungi amplius nolebat, desertor nempe sodalitii. Ut contra πληρωκέναι τὸν ἔρανον, & πληρώσαντα τὸν ἔρανον, qui partes suas implebat in solvenda stipe, nec bonam ejurabat copiam. Hæc enim ἐράνου πλήρωσις auctoribus Græcis proprie dicta, cum quis collationi stipis eranicæ non deerat pro virili parte in sodalitio Eranistarum. Quæ non est accipienda, ut putavit Casaubonus, de collatione eorum quę vel publice pendi solent à civibus, vel ea quæ privatim amicis pauperibus, & afflictis præstabatur nomine Erani. Nihil enim istæ collationes ad Eranistarum collegium, de quo loquimur & in quo locum habuit ista ἐράνου πλήρωσις. Philostratus lib. VI. de vita Apollonii: ἀλλ' ὁ μὲν γυναῖκα σκηπτόμενος οὐκ ἄγαμαι, ὁ δὲ ἥδη πλουσίᾳ εἰς ἄνδρας, ὁ δὲ ἐράνου πλήρωσιν, id est, stipis menstruæ pensitationem quam debet in collegio Eranistarum. Sic πλήρωσις ἐράνου apud alios oratores Atticos antiquos semper est exponendus de eo qui satisfecit pensioni Erani eamque adimplêvit. Ut enim *promissum implere* dicitur qui promissioni satisfacit, ita & qui debitum solvunt, creditorique satisfaciunt

tisfaciunt, *implere debitum* dicuntur apud Latinitatis recentioris auctores. Anianus in expositione leg. unicæ Cod. Theod. de usuris rei jud. *Debitor qui post emissum judicium à quo victus fuerit, debiti summam implere neglexerit.* Quod & apud alios invenies. Græci quoq; recentiores πληροφορίαν pro debiti solutione & satisfactione ponunt. Εἰσφορὰ quidem etiam de ea dicebatur collatione quam cives pendebant, sed nihil illa ad hos Eranistas. Locus Platonis quem citat vir doctissimus in commentario ad Theophrasti Characteres, ex lib. XI. de legibus, non de eranis amicorum accipiendus est, sed de eranistarum collegiis: ἐρανίσαι δὲ πέρι τὸ βελόμενον ἐρανίζειν φίλον σὺν φίλοις. ἐὰν δέ τις ἀθροφορὰ γίγνηται σὺν τοῖς ἐρανίσταις, ὅταν πράττηται, ὡς δικῶν μηδενὶ εἶναι τόπον μηδαμοῦ ἐσομένων. Non enim ut censet vir summus, lex hæc statuit, ut eranon ab amico exigere liceat, sed ut amicus apud amicos possit convivari qui in hujusmodi eranistarum societatem admitti velit. Et notandum est, non eum dicere, τὸν βελόμενον ἐρανίζειν φίλον σὺν φίλοις, vel ἅπαξ φίλων, sed σὺν φίλοις. Lites quæ disceptabantur inter sodales Eranistas quas ἐρανικὰς δίκας vocabant, nullas in sua republica eo nomine esse vult Plato si qua discordia in corpore Eranistarum extiterit, nullasque actiones nasci sanxit ex collationum controversiis. In plerisque autem Græciæ civitatibus hujusmodi collegia Eranistarum fuere frequentata, quæ communem arcam habebant in quam quot mensibus, certam stipem qui ex eo corpore & sodalitate essent conferre solebant, non eo fini ut adjuvarentur illis collationibus si qui ex collegio cum adversa fortuna conflictarentur, sed ut Aristoteles dicit, δι' ἡδυτῆτα, ut in commune convivarentur & saliaribus se exciperent dapibus. Non dubito tamen quin si quem ex sodalitate aliquando ære alieno premi contingeret, ex communi sodalium pecunia sublevaretur.

Quod etiam habuisse puto omnium artium collegia & corpora quæ coibant negotiationis alicujus gratia. Cum enim stipem omnes in arcam conferrent communem, ea stipe collaticia, si qui necessitate aliqua constringebantur ex corporatis, juvari consueverant. Quodcunque autem genus stipis collaticiæ Græcis ἔρανος vocabatur. Nunquam certe apud Græcos sodalitates aliquas institutas ad hunc solum finem crediderim, ut ex stipe collaticia, communis arcæ tenuiores sustentarentur. Alia de causa in corpus unum congregabantur, aut negotiationis communis gratia, aut religionis, aut etiam voluptatis ad convivia celebranda, tum ex collatione quæ in arcam communem inferebatur à singulis menstruatim, si quid supereset quod in Epulas non impenderetur, ea summa utebantur ad sublevandum casum sodalium, qui incidissent in aliquod infortunium. Sic accipio quod legimus apud Plinium in Epistolis, cui Trajanus consultus super Amisenorum libello oblato de Eranis, ita respondit, se eos quidem Amisenis permittere, *eo facilius si tali collatione non ad turbas & illicitos cœtus sed ad sustinendam tenuiorum inopiam uterentur*. Eo refero tenuiorum collegium cujus mentio apud Marcianum leg. I. & leg. III. D. de collegiis & corporibus, ubi dicit *imperatores constitutionibus suis permisisse stipem menstruam conferre dum tamen semel in mense coëant*. Cum coibant, semper una cœnabant ex stipe collaticia sodales, etiam si ad alia sodalitatis negotia expedienda convenirent, non ad cœnandum. Ubicunque porro stipis conferendæ mentio, aut mos extat, ibi ἔρανον fuisse dicendum est. Nam omnis collatio ἔρανος, qui nihil aliud est ex veriloquio vocis quam erogatio, contributio, aut fusio. Ἔρανος quippe ἀπὸ τοῦ ἐρῶ, σωρεύω φορὰ, δόσις, δῦρον, & similia. Ἐρῶ autem non est hic amare sed fundere. Unde composita, ἐξερῶ, καθερῶ, effundere, infundere.

fundere. Hinc ἔρανος proprie fusio, id est, præstatio. Nam fusio est εἰσφορά. Hinc & pecuniam refundere pro reddere. Athenæus δὸς δ' ὅπως ἐράνῳ & συμφέρειν dicit ἔρανον dictum à conferendo. Thiasotæ porro & Homotaphi & quæcunque aliæ sodalitates quacunque de causa aut negotio coirent, hujusmodi utebantur collationibus & ut plurimum menstruis, arcæ communi infundendis. Præterea tamen sodalitas una sic dicta proprie fuit apud Athenienses & reliquas Græciæ civitates, τῶν ἐρανιστῶν, quæ non ob aliam causam convenirent, societate ad hoc tantum contracta, quam ut convivia & epulas coagitarent cõmuni sumptu curandas. Hujusmodi Epulæ ἔρανοι etiam appellati, ut ex Polluce supra ostendimus. Hesychius: ἔρανον, τὸ πολλῶν δεῖπνον. Pollucem de illo Eranistarum collegio loqui lib. VIII. cap. XIII. περὶ ἐρανίων δὲ τῶν περὶ αὐτὸν, ex eo liquet, quod similem esse Erano & Eranistis, τὸν συμμορείαν & τὰς συμμορίτας ibidem dicit: ἐοίκασι δὲ τοῖς ἐρανισταῖς, καὶ οἱ συμμορῖται, τὴ συμμορεία. Vide Harpocrationem. Ita Græci vocant cujuscunque societatis corpus, vel collegium, σωμάτιον ἢ φρατρίαν, aut πολιτικὸν σύστημα. Græci juris interpretes σύστημα reddiderunt quæ in Digestis vocantur *collegia*, & quæ in leg. 1. D. de collegiis dicuntur *collegia sodalicia*, in Basilicis Græce versa fuere συστήματα ἑταιρικά. Glossæ veteres: *Collegium*, σύστημα. Atque hæc de Eranistarum collegio quos & συστίτους Attici dicebant, ut paret ex Solonis lege. Sicut in superioribus notavimus. Viri docti cum his confuderunt, qui de symbolis cœnabant. Quod genus etiam ἐρανος fuisse certum est. unusquisque enim symbolam suam conferebat; quod soliti tunc ut plurimum adolescentes facere, qui ex Ephebis excesserant. Ut est apud Terentium in Eunucho:

Heri aliquot adolescentuli coijmus in Pyraeo
In hunc diem ut de symbolis esseimus.

Id est, ἀπὸ συμβολῶν. Inde ἀσύμβολος dicitur, qui gratis apud aliquem cœnat, nulla re pro virili parte in convivium collata. Sed hæc convivia quæ de symbolis agitabantur, non ultra epuli tempus duraturam inter convivas societatem inducebant. Soluto convivio, dissolvebatur etiam cœtus convivantium, nulla in posterum societatis aut sodalitatis lege constrictus nisi si quando pari conditione ad similes epulas congregari & convenire placeret. At ἔρανοι corpus erant, plurium hominum certo numero ea conditione in unum collegium consentientium, ut menstruas stipes singuli conferrent ex quibus una vel semel in mense vel pluries convivarentur, communibus sumptibus. Hujusmodi sodalitas certorum hominum ad convivia communia una agitanda contracta distabat ab illo convivarum cœtu, qui de symbolis una cœnitare aliquando consueverant prout occasio eos in unum compellebat, aut ipsorum libido. Præterea δεῖπνον ἀπὸ συμβολῶν, quod ita vocabatur, multum differebat ab Erano Thiasotarum aut Eranistarum, etiamsi de sodalitate ipsa vel collegio taceamus, quod nullum fuit in cœnis & conviviis de symbolis convivantium comparatis. Symbolæ quippe & ἔρανος multum differunt. Stipis collaticiæ nomen ἔρανος proprie convenit qua à pluribus per menses singulos collata, convivia inde Eranistarum instruebantur. At Symbolæ partes erant cœnæ, & mattyæ quas quisque convivarum in cœnam pro virili conferre & afferre tenebatur. Hinc Attici dicebant teste Polluce, de his qui magnas afferebant lautasq; symbolas, μακρὰς εος διδόναι συμβολὰς, hoc est, ut ipse interpretatur, μεγάλας. Exempli gratia si tres una cœnaturi essent de symbolis, unus pro sua symbola leporem conferebat in medium, alter perdicem, tertius porculum lactentem. Hæ sunt symbolæ, longe ab Erano differentes. Id colligi potest ex his versibus Alexidis apud Athenæum lib. VIII.

Ἦ ξω φέρεσαι συμβολὰς τίνιν ἅμα.
Πῶς συμβολάς; ἢ ταινίας οἱ Χαλκιδεῖς,
Καὶ τὰς ἀλαβάστους συμβολὰς καλοῦσι χραῦ.

Subjicit ibidem ipse auctor, Symbolam quam una potaturi in convivium afferebant apud Argivos vocari χῶν, id est, χεῖν, vini nempe congium; at μερίδα, hoc est, partem, αἶσαν. Nimirum partes ejusmodi quæ ederentur, ut pullus gallinaceus, pipio, turtur, armus ovillus, & similia. Male igitur Eustathius apud Homerum, qui ἔρανον cum συμβολῇ eamdem facit, & ἐρανιστὰς exponit τὰς ἐξ ἐράνων, ὅ ἐστι συμβολῶν, συνδειπνοῦντας, item ἔρανον esse τὸ ἀπὸ κοινῆς συμβολῆς ἄγειν καλοῦσι καὶ δαπάνης πολλῶν πινόντων δυνηρίαν. Certe si per συμβολὴν intellexit Eustathius καλοῦσι, ut heic explicat, id est, collationem vel præstationem, nihil ille peccaverit. Sed non ita Græci veteres. Nusquam συμβολῆς meminit Pollux in expositione τῶν ἐρανων, sed καλοῦσι, φορᾶς, & εἰσφορᾶς. Hesychius quidem ἔρανον etiam exponit τὸ ἐκ συμβολῆς δεῖπνον. Quod non ita fortasse est interpretandum ut sit convivium ἀπὸ συμβολῶν. Nam numero multitudinis ita fere semper hæc convivia nuncupare Græci amant. Quia enim unusquisque symbolam suam conferret, ex pluribus symbolis constabant, ideoque ἀπὸ συμβολῶν appellata. Sed συμβολὴ fortasse pro conventu, & multitudine πολλῶν συμβαλλομένων una coëuntium explicanda est apud illum Grammaticum. Quod etiam Erano convenit. Et sic plane Athenæus lib. VIII. ἔρανος δέ ἐστιν, οὗ ἀπὸ τῶν συμβαλλομένων εἰσαγωγαί· ἀπὸ τοῦ συνφέρειν καὶ συμφέρειν ἔκειθεν. Qui locus non est vulgo intellectus viris Græce doctissimis. Εἰσαγωγαὶ ibi sunt εἰσφοραὶ, illationes vel collationes. Sic εἰσάγειν pro εἰσφέρειν apud Hesychium. Et εἰσαγώγαζε, pro εἰσήνεγκαν. Item, εἰσαγωγὰς, εἰσενεγκάν. Exponit igitur ἐράνους esse illationes ἀπὸ τῶν συμβαλλομένων, ab his qui una congregantur & conveniunt ad cœnam. Hi & συναγώγιμοι

ξύμβολοι dicebantur, & συνάγωγοι qui sic convenirent. Unde & συναγώγιμα convivia hujusmodi appellata. Quæ vox de omnibus epulis potest usurpari in commune celebratis, sive de symbolis fierent, sive ex erano. Hæc erit ergo συμβολὴ quam intellexit Hesychius, sive pro εἰσφορᾷ τῶν συμβαλλομένων, & collatione ipsa, quod non est rejiciendum, sive pro ipso cœtu. Ut ut sit, Eranos lõge aliud convivii genus ab illo quod de symbolis dicebatur. Addit Athenæus, ἀπὸ δὲ συνερᾶν καὶ συμφέρειν ἔνιοι. Per συμφέρειν, vel συνεισφέρειν explicat illud συνερᾶν. De quo nos supra. Ἔρανος & convivium ipsum significat, & stipem quæ conferebatur. Ab hoc longe alia convivia de symbolis. Quas Latini ita etiam dixere retento Græco vocabulo, quia vocem non haberent qua proprie eam exprimerent. Symbolæ quidem collationes, sed generale istud nomen etiam ad pecuniam. At symbolæ illæ conviviorum non in pecunia datæ & collatæ, sed in ipsis speciebus, & variis ferculis ciborum. Dicat aliquis, an non & ita convivia agitari solita ut etiam pecunia conferretur viritim à convivaturis? Hodieque hoc fit; quid ni & olim? Certe & olim factum, sed hujusmodi convivia dicebantur ἐπιδόσιμα, vel ἐξ ἐπιδόσεως, eoque diversa à symbolis. Athenæus lib. VIII. ὀνομάζουσι δ' οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἐπιδόσιμά τινα δεῖπνα ἄπιρ Ἀλεξανδρεῖς λέγουσιν ἐξ ἐπιδομάτων. Eadem erant dicta & ἐξ ἐπιδόσεων. Sic vocata in quæ singuli pro parte pecuniam erogabant, non ut vir summus censuit quæ conferent ex ea pecunia quam conferebant sodales ultra id quod tenebantur ex pacto vel ex infelici jactu aleæ. Ἔπιδοσις simpliciter est contributio pecuniæ quæ etiam publice olim usitata erat apud Athenienses in ærarii inopia, cum pro se quisque quod vellet aut posset elargiretur, & in ærarium publicum inferret ad explicandam ejus angustiam. Ἔπιδόσεις fieri ac celebrari tum dicebantur, id est, intributiones vel contributiones,

nes. Inde exponendum illud dictum apud Athenæum lib. IV. de Phoco Phocionis filio, luxu diffluente ac nepotatu perdito: ἐπιδόσεων δὲ, inquit, ποτὲ γενομένων παρελθὼν καὶ αὐτὸς εἰς τὸ ἐκκλησίαν ἔφη, ἐπιδίδωμι κἀγώ. καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὁμοθυμαδὸν ἀνεβόησαν εἰς ἀγαθὰ ζέαν. Non animadverterunt viri docti hoc dicto Atheniensium alludi ad ἐπιδόσιμα convivia nepotũ hujusmodi & gulæ magistrorum qualis fuit Phocus. Cum ille ἐπιδίδωμι dixisset, quo significabat se cum aliis quoque largiri pro virili ut subveniretur publicæ necessitati, populus ita visus est accepisse quasi diceret se in convivium id conferre quod cum congerronibus suis de more esset celebraturus, in quod stipem quisque pro se ἐπιδιδόναι solebat. Cujusmodi convivia ἐπιδόσιμα dicta fuisse certum est. At vir summus in hac Atheniensium acclamatione ἐπιδίδωμι ea notione docet usurpatum, quasi pro crescere, & proficere positum esset. Quod naso caret, & plane etiam ratione. Ἐπιδιδόναι quidem est etiam increscere, & incremento proficere, & ἐπίδοσις incrementum, sed & pro illatione sumitur; ut ἐπιδιδόναι similiter pro largiri, dare, porrigere. Glossæ; ἐπιδίδωμι, *porrigo*. Item: ἐπίδοσις, *porrectio*. Latino-Græcæ optime: *Porrigit*, ἐπιδίδωσιν, ὀρέγει. Ἐπιδόσιμα igitur convivia, vel ἐξ ἐπιδόσεων, & ἐπιδομάτων, ea differebant ab illis quæ ἀπὸ συμβολῶν vocata, quod in istis species ipsæ ac cibi vel missus collati, in illis pecunia. Ἔρανοι vero erant proprie convivia ἐρανιστῶν qui sodalitatem ad hoc inierant, & collegium composuerant ut una ex stipe collata à singulis epularentur. Convivium ipsum ἔρανος, & stipes ipsa eodem nomine. Unde ἐξ ἐρανῶν δώρια. Nec aliter ἐρανίζειν accipiendi quam de his sodalibus & collegiatis, quoties eorum apud veteres occurrit mentio, ut apud Aristotelem lib. IV. Nicomacheorum cap. II. οἷον ἐρανισταὶς γαμικῶς ἐστὼν, ἢ κωμῳδῖς χορηγῶν ἐν τῇ παρόδῳ, πορφύραν ἐσφέρων. Hæc pro exemplo

BIBLIOTECA ROMA VITTORIO EMANUELE

adfert eorum qui in parvis atque ubi minime oportet sumptuosi sunt, & magnifici videri præter rem volunt, & πρὸς μέλον. Quæ verba minime intellecta interpretibus nō miror cum usq; adhuc quid essent ἐρανισταὶ ignoratum fuerit. Eranistarum convivia ex stipe collaticia modica & non magno sumptu, ut hinc apparet. Eveniebat aliquādo, ut unus ex eranistis ceteros sodales convivio exciperet non cōmuni impensa ex stipe omnium collecta sed propriis sumptibus. Qui igitur Eranistas accipit pari apparatu, & magnificentia ac si nuptias celebret, πρὸς τὸ δεῖον sumptus facere eum dicit Aristoteles & ad solam divitiarum ostentationem. Andronicus: Οἷον ἐρανισταὶς ἑστιᾷ πολυτελέστερα ὥσπερ ἐπὶ γάμους ἐκτείνει. id est, Et *Eranistas, id est, sodales suos & collegas magnifice excipit atque ac si nuptias faceret.* Vir doctus interpres perperam vertit: *qui symbolam in cœnam contulerunt.* Quomodo enim liberalis & splendidus possit videri aliquis in excipiendis convivis qui singuli symbolam in cœnam contulerunt? Nec enim puto heic ἑστιᾷν dici ἐρανιστὰς qui convivio instruendo à cæteris eranistis præfectus esset, quod de communi impensa parare necesse haberet. Hoc quippe ineptum. Ille ἑστιᾷ proprie qui suo sumptu convivas accipit. At Eranistæ ac sodales, cum quibus sæpius convivaris exiære omnium collaticio, si quando eos ad te invites non tam splendide accipiendi sunt & opipare, homines nimirum noti & familiares, & ex eodem collegio, quam si nuptias celebrares. Hic enim sumptus fit πρὸς τὸ δεῖον, & ridicula profusionis erga tales jactantia. Potuerit fieri ut & invicem mutua inter se factitarint convivia Eranistæ. Ex. gr. ut unus hoc mense ex collegiatis totum collegium acciperet, ex stipe collaticia hujus mensis, alter sequenti mense similiter suo munere fungeretur, & sic in orbem ceteri. Nam & Hesychius ἔρανον τὸ ἀνὰ μέρος δεῖπνον inter alia quoque interpretatur. Quod mutitationem conviviorum

vivforum significat. Sive suo sumptu hoc facerent, sive communi, cum singuli sua vice omnes exciperent, non paria conviviis nuptialibus debuerunt esse ista Eranistica convivia. Sed nec sequentia illa apud Aristotelem, καὶ κωμῳδοῖς χρηγῶν, ἐν τῇ παρόδῳ παρφύχων ἑισφέρων, satis assequutus est Andronicus, neque Andronicum interpres. Πάροδον quid esset non ille intellexit, nec quid κωμῳδοῖς χρηγεῖν. Non enim dixisset in sua Paraphrasi, καὶ τοῖς κωμῳδοῖς χρηγῶν παρίῃσι. Nec scio etiam quid sit quod voluit doctus interpres, qui vertit, *aut qui comicis ad se venientibus omnia præbet*. Norunt vel mediocriter Græce eruditi quinam dicerentur χρηγεῖν κωμῳδοῖς, qui sumptus nimirum omnes facerent, quos comœdia aliqua in scena agenda postularet. Πάροδον in scena fuit via vel transitus, dextra & sinistra, qua in proscenium intrabant actores. Pellibus sterni vulgo solebat. qui purpura eum sternendum curarent, ut Megarenses, stulte ac præter decorum magnificentiam ostentare dixit Aristoteles. Verba Andronici satis recte haberent si sic legerentur: καὶ τοῖς κωμῳδοῖς χρηγῶν παρεῖσι, καὶ χρήμασιν φιλοτίμως ἀναλίσκων ἐν αὐτοῖς, ὥσπερ ἐκ κινὸν ὀφειλον, ποιεῖ ἐν τοῖς κωμῳδίαις αὐτὸ κωδίων, ἃ ὠνομασμένα ἐπὶ τὴν σκηνῆς, πορφυρίδας ἔχλν, ὥσπερ οἱ Μεγαρεῖς. Per κωμῳδὸς παιδόνας intelligit actores in scenam intrantes & transeuntes, & sic πάροδον comœdorum exprimere voluit. At πάροδον etiam dicebatur ingressus chori in scenam. De quo etiam hic posset accipi, & melius quidem. Πάροδον in navi est via quam Latini *Ageam* vocabant, qua utrimque à puppe ad proram, & à prora ad puppim transibant nautæ. Ita & πάροδον in theatro. Sed nec de aulæis theatri aut ὠνομασμένα hic locus sumendus, ut fecit Andronicus, sed de ὑποστρώμασι. Sive enim de παρόδῳ chori in orchestram procedentis accipiamus, sive de πάροδῳ actorum, viam illam purpureis vestimen-

tis ſtratam intelligere debemus. Hoc enim honoris cauſa fiebat, ut ſubſterneretur pedibus ambulantium purpura. Sic apud Æſchylum reducem Agamemnonem excipit Clytæmneſtra in tragœdia cognomine. Nam de curru deſcendenti jubet ancillas veſtimenta purpurea ſubſternere.

Δμωαί, τί μέλλετ' αἷς ἐπίσταλ') πόλῳ
Πέδον καλύψαι φοινύσσαι πορφύρας;

Ἐυθὺς χωρείσθω πορφυρόστρωτος πόρος.

Hunc ille honorem recuſat, & ſolis Diis habendum eſſe monet:

Μηδ' ἵμασιν στρώσασ' ἐπίφθονον πόρον
Τίθει. θεὰς γὰρ τοῖσδε πμαλφεῖν χρεών.

Sic Megarenſes τὸν πόρον Chori, hoc eſt, ingreſſum in Orcheſtram purpura ſternendam curabant. Plus honoris choro exhibebant, quam actoribus. Plus ſumptus in chorum faciebant, & magnificentius eum ornabant. Inde χορηγοὶ dicti à parte qui ſumptus ſcenæ præberent in totam fabulam, non in ſolum Chorum, ut quidam arbitrati ſunt. Hinc apud Plautum in Trinummo: *ornamenta ab chorago ſumito.* Inde & choragium. Atque hæc obiter. Ut ad rem redeam, ſi quis eſt profecto qui ſe hactenus ſcire putavit quid eſſet ἔρανος & ἐρανισῶν collegium vel ſodalitas, nunc his edoctus fateatur oportet ſe neſciviſſe antea quid eſſet, & qua ratione differret, cum à convivio de ſymbolis dicto, tum ab Erano quo amici ab amicis pecunia collecta in ſua inopia & difficultate æris alieni ſublevabantur. Hic Eranus, ut jam docuimus, fuit mutui quædam ſpecies gratuiti, qua velut ſtipem ab amicis corrogabat qui creditoribus non habebat unde ſolveret. Ubicunque porro apud Græcos auctores fit συλλογῆς mentio in Erano, non de Eraniſtarum ſocietate id intelligendum, ſed de collecticia illa ſtipe quam amicus inops ab amicis ditioribus veluti emendicabat. Lib. XIII. Athenæi hæc verba ſunt Lyſiæ de Æſchine:

ὅσους

ὅσους δ' ἐράνους συνέλεξε), ἐξ ὧν μὲν τὰ ὑπολοίπους φορὰς ὃ καλοῦσιν, ἀλλὰ τοῦτο τὸ κάπηλον ὡς τοῦτ' ἤλλω διαφθείροντας. Quæ Casaubonus accepit de erano ad dissolvendum æs alienum collato, & horum hunc sensum esse ait, *pecuniam omnem quam ab amicis potest Æschines corradere nomine Erani, non impendi ab eo in solvendis bona fide reliquiis pensionum quas debet, sed universam apud proximum cauponem perire*, &c. Hæc vera esse possent si συλλέγεσθαι idem esset quod συλλέγειν. Sed συλλέγεσθαι est convenire, coire in unum, συλλέγειν colligere & corradere quod de illis dicitur qui Eranon ab amicis colligebant. A verbo συλλέγειν fit nomen συλλογή, id est, collectio. At ἀπὸ τοῦ συλλέγεσθαι σύλλογος, id est, cœtus & conventus hominum qui ad convivium cōgregantur, aut etiam ad alias res. Quod igitur dixit Lysias de Æschine, ὅσους ἐράνους συνέλεξε), de conviviis quibus tanquam unus ex eranistis interfuit intelligendum. *Quibuscunque*, inquit, *conviviis ex eranistarum collaticia stipe instructis interfuit, pensiones quibus reliquatus est, non dependit.* Sic enim ὑπολοίπους φορὰς interpretari placet, pensiones sive functiones quibus ipse reliquator extitit. Ἐκλιπεῖν φορὰν dicebantur in collegio Eranistarum qui ὑπολοίπους φορὰς non solvebant: qui reliquationes pensionum faciebant. Multa alia sunt loca auctorum quæ viri docti prave intellexerunt, quæ hic, ne sim longior, non attingam. Satis est, quod ex istis, quomodo illa exponenda sint, non nimis tardos instruximus. Eranus autem ad æs alienum amici dissolvendum ab amicis collatus, alia res ut diximus fuit, & haud multum mutuo gratuito dissimilis, immo mutui quoddam genus. De quo apud Terentium in Phormione:

Interea amici, quod polliciti sunt, dabunt.
Inde iste reddet.

Et nescio an ita capienda sint apud Plautū hæc verba:

Nam si mutuo non potero, certum est, sumam fœnore.

Ab

Ab amicis enim mutuo sumebatur, à trapezitis fœnore. Certe versus Cæcilii apud Nonium eo videtur plane trahendus: *Ad amicos curret mutuatum, mutuet mea causa.* Amicos dicit, non ad amicum. Quod enim amici multi mutuo dabant, erat plane ἔρανος, qui pecuniam amico commodabant ad aliquod tempus, quæ proprie χρῆσις pecuniæ dicebatur, id est, commodatum. Sed & omne mutuum χρῆσις Græcis, quod sine usura datur. Unde apud Suidam inter δανείσασθαι & χρήσασθαι discrimen quod hoc sit ab amicis mutuo sumere sine usuris, illud fœnore à quolibet, ut ab argentariis & nummulariis. Nec interest porro utrum amicus unus summam amico qua opus habet commodet, an plures conferant quam totam ab uno non possit auferre. Aristoteles certe de his eranis amicorum exponendus est in VIII. Ethicorum, ubi duo genera amicitiæ ob quæstum & compendium instituendæ genera statuit, unum νομικὸν, alterum ἠθικόν. In illa venditio & emptio de manu in manū locum habet & etiam fœnus, sive mutuum fœnebre, ut diximus supra: in hac Eranus, cum amicus amico gratificatur, & pecuniam commodat. ἡ δ' ἠθικὴ, inquit, οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς, ἀλλ' ὡς φίλῳ δωρεῖται, ἢ ὅτι δήποτε ἄλλῳ, κομίζεσθαι ἄξιοῦ τὸ ἴσον ἢ πλέον ὡς ἃ δέδωκὼς, ἀλλὰ χρῆσας. Ubi δωρεῖσθαι non est donare, sed dare quod repetas, τὸ χρεΐζεσθαι, ut ante explicavimus. Ex quibus patet etiam, in Erano sive mutuo amicorū interdum etiam, τὸ πλέον, id est, usuram exigi solitam, ὡς ἃ δέδωκὼς ἀλλὰ χρῆσας, tanquam qui non donaverit sed mutuo dederit. Hinc τὸ χρῆσαι & δανεῖσαι αἱρετώτερον Grammatici fuisse observant, quod illud inter amicos locum haberet, hoc inter extraneos. Utcunque se res habeat, hoc inter ἔρανον & χρῆσιν distat, quod omnis ἔρανος etiam est χρῆσις, non omnis χρῆσις est ἔρανος. Quod enim mutuum à pluribus simul conferebatur, & quod unus à multis amicis colligebat, & mutuo ab illis accipiebat,

id

id proprie ἔρανος Græce dictus. Quod unus autem mutuo dabat, id χρῆσις & mutuum, non ἔρανος. Vox enim ἔρανος Græcis quocunque sensu accipiatur, multitudinem designat. Cum pro epulis accipitur, non unius μονοτρόφου cœnam significat, sed convivium, & plurium una cœnantium cœtum. Sic & pro collegio vel corpore multorum sodalium sumitur. Si amicus adjuvandus veniret, fœnore laborans, aut alias inopia pressus, quem plures pecunia mutuo data sublevarent, reddenda quandocunque posset, ea pecunia ἔρανος, ex multis collecta, à multis in unum collata. Collatio est ex parte mutuo dantium, collectio ex parte accipientis, qui à pluribus eam summam corrogabat quam ab uno non posset obtinere. Hinc ἔρανοι Grammatici, & συνεισφοραὶ interpretantur, & συλλογίλ. Hesychius: ἔρανον, συνεισφοράν. Item ἐράνης, συλλογῆς. Sed & δεῖσι πολλῶν esse dicit, vel οὐ συνεισφορᾶς δεῖσθαι. Sed & ἀνταπόδοσιν explicat, & recte. Ut enim plures uni dabant, ita unus pluribus reddebat. Ἀνταπόδοσις autem est mutuum. Reddi solitum ἔρανοι ut mutuum, supra docuimus. Demosthenes apud Lucianum se multis amicis ἐράνους συνδιαλύσασθαι dicit, hoc est, eos adjuvisse in dissolvendis debitis Erani nomine quem collegerant, contractis. Quinimmo & cum accessione, id est, usura aliquando id sibi reddi amici qui Eranon cōtulerant postulabant, ut ex verbis Aristotelis quæ supra retulimus, satis liquet. Nec sane mirum. Quid enim si ille qui Eranon acceperat, aliquo casu dives extitisset, & quidem omnibus illis à quibus pecuniam ante corraserat, locupletior, nonne justum fuit ut in reddenda pecunia, quam diutius si forte retinuerat, aliquid præter sortem usuræ nomine præstaret? Iniquum quippe esset tamdiu amicos suæ pecuniæ usu carere, & damnum forte eo nomine non leve perferre, nec quicquam vice interusurii accipere ab eo præcipue qui nunc in re foret maxime

lauta

lauta & abundanti. Eleemosynæ tamen etiam speciem præ se tulit. Inter vias enim colligebatur, & si quis nollet amico ea in re gratificari, satis erat declinare de via cum à longe videret qui eranum colligebat, & recta domum contendere. Theophrastus in Characterismo illiberalis: καὶ φίλῳ ἔρανον συμβάλλοντι ἀποκάμψας οὐκ εἰς ὁδὸν εἶπε παρελθών. Sic mulierculæ nostrates faciunt in plerisque Galliæ urbibus, quæ tempore quadragesimali collectas pro concionatoribus faciunt, urbem ea gratia perreptantes, solis quos obvios in plateis habent, negotium facessunt, & lacinia vestis apprehensa stipem exigunt. Quæ collectio nomen etiam ἐράνου potest ex merito sumere. *Stipem* quoq; Latini dicunt pro Eleemosyna, ut ante observavimus, iidemque Latini ἔρανον stipem solent reddere. Præter Glossarum auctorem Theophilus etiam id notat lib. II. Instit. cap. De rerum divisione: καὶ αἱ δημόσιαι καλήθησαν εἰσπυδιαρίαι εἰλεῖθαι, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἔρανος, ἐὰν μικρὸν γενομένη δ' ὀφειλὴ καὶ τῶν ἄλλων συλλογή. Ad summam Eranus Eleemosyna est si non reddatur, si reddatur, mutuum est. Qui poterant, jus & mos erat ut redderent. Theophrastus in characterismo dissimulatoris Eranum colligentes & mutuum rogantes jungit: καὶ τοὺς τὰς δανειζομένους, καὶ ἐρανίζοντας ὡς ἀπαλῶν, καὶ μὴ πολλῶν φησὶ πολεῖν. Qui locus misere vitiatus, defectu aliquot vocum insuper laborat. Nec enim ἐρανίζοντας Græci dicunt qui ἔρανον exigunt & colligunt, sed ἐρανιζομένους, ut ante adstruximus. Nam ἐρανίζοντες sunt à quibus exigitur, & qui præstant. Deinde quæ ratio, ut hic εἴρων ac dissimulator, amicis mutuam rogantibus pecuniam aut stipem petentibus respondeat se nihil vendere? Hoc esset proverbio Græco locum facere: Ἄμας ἀπήτουν, οἱ δ' ἀπηρῶντο σκάφας. Ut integer sit & sanus, sic debet restarciri & legi: καὶ τοὺς τὰς δανειζομένους, καὶ ἐρανιζομένους ἐπεῖν ὡς οὐκ ἀργύριον εἶεν. Πρὸς δὲ τὰς

τὰς ἀνηλώσεις ὡς ὁ πωλεῖ, καὶ μὴ πωλῶν φησὶ πωλεῖν. Nunc omnia ibi plena & plana. In caritate præterea annonæ solebant apud Athenienses, qui inter cives essent opulentiores, pauperioribus subvenire, & sumtus ad vivendum suppeditare. Quæ subventio ἔρανος etiam appellationem induebat. Illustris de ea re locus apud eumdem Theophrastum ubi describit ostentatorem. Alazon ille ibi jactat se plus quam quinque talenta insumpsisse caræ annonæ temporibus, ad inopes civium sublevandos, & coram ignotis, ut ratio dicti sibi constet, jubet calculum poni, & summam subduci; qua subducta pro quinq; talentis decem impensa in Eranos pauperum inveniuntur. Verba, quibus hoc dixit, vulgo mendosissima, sic jam olim emēdavimus: ἓ ἀγνώσων ᾧ προσκαθημένων, κελεύσας θεῖναι ἓξ ψήφους, καὶ ποσῶν αὖ ἓξ καθ' ἑξακοσίους, καὶ μιᾶν, ἓ συνεθιὲς πίναξ ἐκφέρειν τῶν ὀνόματα καὶ ποιῆσαι δύο πάλαντα, καὶ τοῦτο φῆσαι εἰσπεπωκέναι εἰς ἔρανον αὐτῶν. Scribitur in excusis, καθ' ἑξακοσίους καὶ μίαν. Quæ vir summus vertit: *qui ut sexcenti reperiantur, calculis sigillatim multiplicatis.* Quod nihil est. Si sexcentos ponas quibus ille ostentator se stipem dedisse profitetur, & singulis minam dederit, decem omnino talenta efficies. Hoc est, quod dixit, καθ' ἑξακοσίους καὶ μνᾶν. Fuere porro qui non ipsi stipem illam colligerent ab amicis, quos fortasse verecundia impediebat, sed allegabant qui pro se rogarent. Hi tanquam Erani quo opus amicus habebat redemptores erant. Ut ecce verbi gratia aliquis opus habet centum aureis, quos ab amicis, quia plures sunt, potest corrogare. Existit qui hanc operam pro ipso velit sumere & amicos illos sollicitare ad stipem conferendam. Si plus colligat, hoc ipsius lucro cedit, centum tantum aureos quibus indigebat cui hanc operam navavit, dat. Hi ἐρανίμπολοι dicebantur. Hesychius: ἐρανίμπολοι, οἱ ἐξ ἐράνων ἐμπολῶντες. Non tam bene de his exponeretur, qui Eranos redime-

redimerent collatos ad conviviaEraniſtarum collegii. Certam illi ſtipem conferre ſoliti menſtruam, certus erat conferentium numerus. Nullum inde lucrum poterat ſperari collectori. Deinde in communem arcam omnes conferebant, quæ apud unum ex collegiatis, ut veriſimile eſt, ſervabatur. At in Eranoamicorum colligendo, cum alii plus, alii minus conferrent, & res voluntatis eſſet, qui colligendam hanc ſtipem alterius nomine conduxerat ea lege ut certam redderet inde ſummam, poterat quod ſupra eam ſummam corraſiſſet lucrari, mercedis nomine quia amicum onere quærendi & colligendi levaſſet.

CAP. IV.

Vtrumque mutui genus, δάνειον & ἔρανος crediti nomine Latinis poſſe dici. Quod ſub uſuris & ſine uſuris creditur creditum eſſe. Creditum proprie dici quod creditur ea lege ut reddatur idem genere, non ſpecie. In creditum iri ſolis rebus, quæ pondere, numero & menſura conſtant. Credendi tamen vocabulum etiam ad commodatum & pignus porrigi. Creditum etiam differre à mutuo, ut genus à ſpecie. Quomodo hæc concilientur. In lacrimas ire, & flammas & maciem & ſenium. Aliud creditum cum per ſe dicitur, aliud cum in creditum itur. Cum res fit accipientis in creditum iri dicitur. Credendi vocabulum latius patere. Credita pecunia proprie de mutuo. De pignore ac depoſito non dici. Fiduciatam vocari pro pignerata, non creditam. De fiducia. An idem cum pignore vel hypotheca. Paulus in libro ſententiarum correctus. Aliud fiduciatum & fiduciarium. In locato etiam in creditum itur cum res alia pro alia redditur. Alphenus explicatus. Crediti latiſſima ſignificatio. Ita diſtingui à mutuo, ut Græcis τὸ χρεῖον δάνειον & δάνεισις diſtat.

Aliud

Aliud esse cum res in creditum abisse alicui dicitur, aliud cum quis ire in creditum. Vtriusque loquutionis discrimen, non fuisse animadversum hodiernis Iurisconsultis. Res in creditum abit debitori qua ab eo debetur. Creditor ipse it in creditum debitori qui ei pecuniam credit. Qua ratio sit diversitatis in utraque loquutione. Relativa esse creditum & debitum. Creditoris appellatione comprehendi, cuicunque aliquid ex quacunque causa debetur. Debitum id omne esse quod debetur, ut Graecis ὀφείλημα. Stricta notione creditum de mutuo, hoc est, pecunia credita dici. Creditum ire pro credere antiqua loquutione. Forte ita reponendum apud Iurisconsultos pro in creditum ire. Ὄφλημα, & ὀφείλημα Graece differre. Χρέος Graecis Iurisconsultis idem quod Latinis creditum, & δάνειον mutuum. Graecis antiquis idem esse χρέος quod δάνειον. Basilicorum auctores male δανειστὴν reddere creditorem, cum latissima significatione sumitur. Δάνειον etiam fœnus esse. Aliud esse usuram quam fœnus. De nomine usura. Latinis usum sic proprie appellari. Alias etiam mercedem dici qua pro usu alicujus rei datur, ut vectura qua pro vectione. Vsuras nomine multitudinis potius appellari eam mercedem, quam usuram. Eo modo ab usura qui est usus, proprie à Iurisconsultis discerni. Vsuras alias ex fœnore esse quæ proprie fœnebres, alias ex alia causa quæ non fœnebres.

VTrumque mutui genus, quod δάνειον dicitur, & quod ἔχρεον, *crediti* appellatione apud Latinos venire posse, certum est. Immo quocunque modo pecunia credatur sive cum usuris, sive sine usuris, *creditum est*, dum modo ita credatur, ut idem genere, reddatur, non specie. Nam si eadem species redderetur, tum in crediti non

caderet appellationem, sed in alium contractum. Id clare Paulus ostendit leg. 11. De rebus creditis, his verbis: *Mutui datio consistit in his rebus quæ pondere, numero, mensura consistunt, quoniam eorum datione possumus in creditum ire, quia in genere suffectionem recipiunt per solutionem, quam in specie. Nam in ceteris rebus ideo in creditum ire non possumus, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest.* Ergo in creditum iri poterat solis illis rebus quæ pondere, numero, & mensura constabant, quia eorum datione aliud quoque pro alio creditor vel invitus accipere cogebatur, dummodo genus idem sufficeretur, etsi non eadem species redderetur. Ut si libram auri à te mutuo accepi, dum libram auri reddam, etsi non illam ipsam quam dedisti, sed auri alterius, satis erit, quia aurum est quod redditur, eodem pondere. Similiter si centum denarios dederis mutuo, totidem ego si reddidero, quamvis non eosdem denarios, nihil amplius poteris petere; & in creditum isse his denariis poteris dici. Æque id dicatur & in his quæ mensura consistunt. Dedisti mihi mutuo tritici modium. Debeo tibi reddere modium quoque tritici non ejusdem, sed eadem mensura. Extra eas res, quæ pondere numero & mensura continentur, quas quis alicui crediderit, non potest aliud pro alio creditori obtrudi. Ut si equum tibi commodavero, aut bovem pignori dedero, non poteris mihi alium bovem, aut alium equum reddere, sed illum ipsum quem dedi teneberis restituere. *Credendi* enim vocabulum etiam ad ea quæ commodato & pignori dantur extenditur. *Ergo*, inquit Jurisconsultus, *creditum à mutuo differt, quomodo genus à specie. Nam creditum consistit extra eas res quæ pondere, numero & mensura continentur.* leg. 111. D. de rebus creditis. Idem tamen paulo ante dixit solis his rebus *in creditum iri posse, quæ pondere, numero, ac mensura consisterent.* Ergo creditum & mutuum

mutuum plane idem. Nam mutui datio, ut ipse dixit leg. 11. D. eodem, in his rebus consistit quæ pondere, numero & mensura consistunt. Quomodo igitur hæc conciliari possunt & convenire, ut *in creditum eatur* illis tantum rebus quæ quantitate constant, in quibus & solis mutui datio consistit, & nihilominus *creditum* à mutuo differat, ut genus à specie? Si creditum est generis nomen, in creditum itur omnibus rebus quæ sub hoc genus cadunt, & proinde etiam illis quæ extra pondus, numerum & mensuram sunt, in quibus mutuum consistit, quod species est tantum crediti. *In lacrimas ire* dicuntur qui lacrimant. Ut apud Virgilium: *Ire iterum in lacrimas.* In hac loquutione *lacrimæ* non aliam significationem habent quam cum solæ per se pronuntiantur. Sic apud Ovidium, *in flammas abiit:* Nec *flammæ* hic alia notione dicuntur, quam si flammas absolute enuntiavero. Ita & *in maciem ire & abire* qui emaciantur; & *in senium ire*, qui senescunt, apud auctores eodem sensu legimus, quo *senium* per se, & *macies* usurpata reperiuntur. Solis Iurisconsultis licebit statuere aliud *creditum* esse cum solum dicitur, aliud significare cum *in creditum itur.* Etenim *in creditum iri* de mutui datione sola usurpatur quæ in rebus ponderis numeri & mensuræ consistit, *creditum* vero à mutuo differet, quia præter has res quæ mutuo dantur, etiam in his consistit, quæ pondere numero & mensura non continentur. Hoc tamen verum est. Nam & Alphenus leg. xxxi. D. locati, ita scripsit: *Respondit, rerum locatarum duo genera esse: ut aut idem redderetur, sicuti cum vestimenta fulloni curanda locarentur: aut ejusdem generis redderetur, veluti cum argentum pusulatum fabro daretur, ut vasa fierent, aut aurum ut annuli: Ex superiore causa rem domini manere: ex posteriore in creditum iri.* In creditum itur ergo tantum cum res sit accipientis, & rem eamdem, non specie, sed genere,

tenetur reddere qui accepit. Quod in mutuo duntaxat locum habet. Credendi autē vocabulum etiam ad depositum & pignus pertinet, ut Paulus diserte dixit leg. 1. D. de rebus creditis. *Ideo*, inquit, *sub hoc titulo prætor & de commodato & de pignore edixit. Nam cuicunque rei assentiamur, alienam fidem sequuti, mox recepturi quid ex hoc contractu crediti dicimur.* Potest & ad depositum extendi. Nam fidem ejus præcipue sequimur apud quem rem nostram, ut servetur, deponimus. Quippe, ut ait Aristoteles, in Problematis, sect. XXIX. διὰς ἀδικώτερον μὴ ἀποδῶναι. Ideo & turpius ac sceleſtius haberi dicit, pecuniam depositam fraudare, quam creditam, id est, mutuo datam. Præter damnum enim quod dat, etiam fidem violat, & quidem amico. Ut amico fidem habet qui depositum ei credit. At cuilibet etiam ignoto mutua pecunia creditur. Si verbum *credendi* tam late patet ut etiam ad pignus & depositum & commodatum possit porrigi, ergo & *creditum* ad utrumque quoque pertinebit, & alia plurima in quibus fidem alienam sequuti aliquid credimus. Quid enim *creditum* quam id quod credidimus alienæ fidei? Mirum tamen *creditæ pecuniæ* nomine, mutuo tantum datam intelligi, non depositam apud Latine loquentes, immo ne apud Jurisconsultos quidem aliter. Sed nec *rem creditam* apud eos uspiam legimus pro depositā. *Fiduciam* quidem vocant pignus vel hypothecam. Ut apud Paulum lib. II. sententiarum, titulus est, *de commodato, depositō, pignore, fiduciave.* Ubi fiduciam à pignore distinguit. ergo pro hypotheca posuit, ut & lib. III. cap. VII. *Rem legatam testator si postea pignori vel fiduciæ posuerit*, id est, hypothecæ. At Isidorus fiduciam & à pignore & ab hypotheca separat. De quo infra. Alibi idem Paulus fiduciam cum pignore confundere videtur, & *fiduciarium servum*, pignori oppositum appellat. Hic rem *fiduciæ datam*

quæ

quæ pignori vel hypothecæ data est, nunquam tamen creditam pro eodem dixit. Quamvis enim alienæ fidei credat qui apud aliquem rem suam deponit, & qui illam fiduciæ dat, quia nimirum illi fidit, vel potius quia pro fiducia est debiti apud eum cui data est, nunquam tamen *rem creditam* pro fiduciæ data vel pignori memini legere. *Fiduciatam* potius dixeris quam creditam. Glossæ: *Fiduciatus*, ὑποθέμενος. *Fiduciat*, ὑποτίθεται. *Fiducia*, ὑποθήκη, ἐνέχυρον. Inde apud Paulum *fiduciatus servus* potius dicendus, id est, fiduciæ positus, quam *fiduciarius*. Quod aliud est. Ut *fiduciarius emptor*, & *fiduciarius heres*, cujus fidei suam hereditatem ad tempus credit testator. Similiter & *rem fiduciatam* apud eum legere malim quam *fiduciariam*. lib. II. Tit. de lege commissoria. *Si creditor rem fiduciatam fecerit meliorem*. Aliud quippe esset res fiduciaria, ut *hereditas fiduciaria*, quæ alterius fidei commissa & credita est, quæ etiam *fidei commissaria* dicitur. *Fiduciata* autem res, quæ apud creditorem pro fiducia est, id est, pro pignore, id est, fiduciæ data. *Creditam* certe pro fiduciata nusquam legere est. Sed fac crediti æque latam esse significationem ac credendi, cur strictior erit crediti notio in ea loquutione qua in creditum iri dicitur ea re quæ mutuo sit data? Restringere quippe eam ad mutui dationem videtur Paulus. At Alphenus, quamcunque rem damus, ut recipiamus, non eandem, sed aliam ejusdem naturæ & qualitatis, pari pondere, numero, & mensura, *in creditum itionem* locum habere censet. Ut in locato cum argentum aut aurum fabro datur, ut vas aut annulum ex eo faciat, res non domini manet, sed abit in creditum, quia non idem illud aurum & argentum faber reddit qui faciendum annulum ex auro, aut vas ex argento accepit, sed aliud. Quod idem etiam in depositio obtinere respondit, si quis pecuniam numeratam ita deponat, & neq; clau-

sam neque obsignatam tradat, sed adnumeret. Tunc enim nihil aliud debet is apud quem depositа est hæc pecunia, nisi tantumdem solvere. Ergo *in creditum ire* non tantum de mutuo dicitur, sed etiam de locato & deposito, si res fiat accipientis, & non eadem, sed alia restitui debeat, modo ejusdem generis & qualitatis. Certe, quod hoc modo locatum aut depositum est, cadit in speciem mutui. Nam præterquam quod reddi debet, fit etiam accipientis. Ideo & aliud pro alio redditur, quod in alio genere depositi, & locati locum habere non potest, quandoquidem nec potest aliud pro alio solvi creditori. *Creditor* porro est non tantum qui pecuniam credidit, sed omnis cui ex aliqua causa debetur, ut est in leg. XI. D. de verborum significat. *ut si cui ex empto vel ex locato, vel ex alio ullo debetur.* leg. XII. D. eodem. *Creditum* ergo similiter id erit omne quod ex quacunque causa debetur, non tantum ex pecunia credita. Hinc Græci juris interpretes creditum verterunt χρέος, & καθολικώτερον id esse nomen scribunt ἢ δανείου, id est, mutuo. Harmenopulus lib. III. cap. tit. V. τὸ χρέος καθολικώτερόν ἐστι ἢ δανείου. δάνειον μὲν γὰρ τὸ ἀπὸ δόσεώς τινος καὶ καθόλου χρεωστούμενον, τὸ ἄλλοτι ἄλλῳ τοῦτο οὖν ὀνομάζεται δάνειον. *Crediti appellatio generalior est quam mutui. mutuum enim, quod debetur, ex datione & enumeratione cujusque rei. Nec prater hoc aliud dicitur mutuum.* Melius dixisset, *mutuum enim est quod consistit in datione rerum quæ pondere, numero, & mensura constant.* At χρέος καὶ αὐτὸ δάνειον, καὶ τὸ ἀπὸ λεγάτου, καὶ τὸ ἀπὸ ἢ πιπράσκου πραθέντος ὑστερῶν παυόμενον, καὶ τὸ ἀπὸ διαθήκης, καὶ ἁπλῶς τὸ ἀπ' αἰτίας ὁποιασοῦν ὀφειλόμενον. *Creditum vero, & ipsum est mutuum, & prater id, quod ex legato, & quod ex reliquatione pretii rei venditæ, & quod ex testamento, & omnino quod ex quacunque causa debetur.* Ergo & quod ex locato & deposito. Non tamen in omni de-

posito

posito aut locato res in creditum abit, sed in eo tantum genere, quod supra diximus, in quo non eadem res restituitur, sed alia. Qua in loquutione *crediti* appellatio non tam laxa est ac generalis, quam in simplici ejusdem nominis enuntiatione. *creditum* enim dicitur etiam de omnium rerum debito, in quibus aliud pro alio invito creditori solvi non potest. At *in creditum ire* non possumus nisi earum rerum datione quæ in genere suffectionem recipiunt dum solvuntur, potius quam in specie, id est, in quibus aliud pro alio reddi potest, dum sit ejusdem generis, & qualitatis. In quo proprie mutuum versatur. Ergo in creditum ire tantum in mutui datione possumus? Immo etiam in depositio & locato, si eo modo res locetur, aut deponatur, ut reddi alia possit ejusdem substantiæ. Hoc est, si fiat accipientis. In summa, quodcunque fit accipientis, ita tamen ut debitor ejus rei existat, & pretium pro ea re solvere, aut aliam rem restituere debeat, *in creditum ei abire* dicitur apud Jurisconsultos. Res quippe dono data *in creditum abire* ei cui donata est non dici queat. Creditum enim relationem habet ad debitum, ut creditor ad debitorem. Nec intelligere possumus creditum aut creditorem, quin intelligatur etiam debitum & debitor. Cui merx vendita est, & pretium pro ea debet, ea merx ei in creditum abiit. Ulpianus leg. v. D. de Tributoria actione. *Sed si dedi mercem meam vendendam, & extat, videamus ne iniquum sit in tributum me vocari. Et si quidem in creditum ei abiit, tributio locum habebit. Enimvero, si non abiit, quia res vendita non desinunt esse mea, quamvis vendidero, nisi ære soluto vel fidejussore dato, vel alias satisfacto, dicendum erit vindicare me posse.* Qui dedit servo mercem suam vendendam, si ea extat, non vocatur in tributum, quia res vendita non desinit esse domini nisi pretio soluto. Si non extat, sed jam pro ea servus pre-

tium ab emptore accepit, eam mercem, cujus pretium domino debet, & servo, *in creditum abiisse* dixit Jurisconsultus. Tunc ergo locus est tributioni quia res amplius vindicari non potest, sed pro ea debitor pretii ejus domino servus existit. Sic apud eumdem Ulpianum leg. III. D. ad S.C. Macedonianum, id *in creditum abire filio familias* dicitur, quod ex causa emptionis debet, vel locati, vel quocunque alio contractu, in quo non ipsi pecunia numerata est: *Is autem solus senatusconsultum offendit, qui mutuam pecuniam filio familias dedit, non qui alias contraxit, puta vendidit, locavit, vel alio modo contraxit. Nam pecuniae datio perniciosa parentibus eorum visa est. Et ideo etsi in creditum abiit filio familias vel ex causa emptionis vel ex alio contractu, in quo pecuniam non numeravi, etsi stipulatus sim, licet coeperit esse mutua pecunia, tamen quia pecuniae numeratio non concurrit, cessat senatusconsultum.* Ex his verbis liquet, quacunque ex causa aut quocunque ex contractu aliquis aliquid debet id *in creditum ei abire* dici. Quo sensu & *creditum* in hac loquendi formula aeque late patere constat quam cum per se solum enuntiatur. Ergo in locato ubi etiam res eadem quae locata est reddi debet, locum habebit haec in creditum abitio. Supra tamen contrarium apparebat in verbis Alpheni leg. XXXIII. D. locati, ubi dicebatur in ea sola specie locatarum rerum in qua non idem redderetur, *in creditum iri.* Et leg. II. D. si certum petatur, *in creditum iri,* in sola mutui datione rebusque quae pondere numero & mensura constarent, Paulus definit. Non dubito quin haec turbatura sint parum attentos lectores. Haec igitur, ut distinctius intelligantur, operam dabimus. Non observarunt doctissimi hujus aetatis Jurisconsulti, alio sensu dici apud antiquos Jurisconsultos *rem in creditum alicui abire,* & *aliquem* ipsum *in creditum ire.* Res abit alicui in creditum, qui ad eam redden-

reddendam obligatur, quacunque ex causa id facere debeat, aut quocunque modo se debito illo liberet, sive aliam rem tam genere quam specie pro ea quam accepit solvendo, aliam genere, ut ex empto, aliam specie, ut ex mutuo: sive denique eamdem ipsam, ut ex locato, commodato, & depositio. Hinc servus, qui pro merce, quam vendendam à domino accepit, pretium exegit, & domino id debet, *in creditum* id *ei abire* dicitur. Sic filius familias qui alicui obligatus est ex causa emptionis aut locati, aut quocunq; alio contractu, id quod eo nomine debet *in creditum eidem abire* dixit Ulpianus leg. III. ad S.C. Macedonianum. Quo loco Duarenus notavit *in creditum ire* generaliter usurpari, non specialiter pro mutuum cõtrahere, ut in leg. II. De rebus creditis. Sed longe errat, ut opinor, cum aliis omnibus qui hæc non distinxerunt. *Res in creditum abit* debitori, quacunque ex causa aut contractu eam debet. *In creditum* vero *ire* créditor debitori dicitur, qui ei mutuam dat pecuniam. Quod in sola mutui datione locum habet, & his rebus mutuo dandis quæ pondere numero & mensura constant, ut diserte habetur apud Paulum leg. II. D. de rebus creditis; ubi negat Jurisconsultus in cæteris rebus, quam quæ pondere numero ac mensura dantur, ideo *nos in creditum ire posse, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest*. Ergo in locato ubi res eadem redditur, nec aliud pro alio creditori solvi potest, creditor non potest dici in creditum ire debitori, cum tamen quod ex locato debet quis, id ei *in creditum abire* recte dicatur, ut constat ex leg. III. ad S.C. Maced. Hæc nova sunt, & mira, sed vera. Et licet Alphenus lege quam supra adduximus qua duo rerum locatarum genera facit, uno tantum *in creditum iri* velit quo nimirum res fit accipientis, certum est tamen, & in altero in quo rem domini manere dixit, ut cum fulloni vestimenta data polienda sunt, quia ex causa locati illa

ipsa reddere tenetur, ea *in creditum ipsi abisse.* Denique quidquid quis debet restituere, id ei *in creditum abit.* In mutuo solo *in creditum ire* potest creditor, cui aliud pro alio reddere necesse habet debitor, dum ejusdem sit substantiæ & qualitatis. Sic Africanus leg. XIX. in fine, ad S.C. Velleianum: *An vero perinde habendum sit ac si initio ego pecuniam mulieri credidissem, ac rursus tu mihi in creditum isses.* Quod idem est, ac si dixisset, *ac si initio ego pecuniam mulieri credidissem, ac rursus tu mihi credidisses.* Item Mæcianus leg. LXV. D. ad S.C. Trebell. *Idem erit & si jussu meo tradantur cui ego ex fidei commisso aliave qua causa eas præstare debuerim, vel in creditum ire, vel donare voluerim.* Quis & hic negaverit quin in *creditum ire* sit idem quod credere? Si enim ita loquutus esset, *cui ego eas præstare debuerim, vel credere, vel donare voluerim,* idem prorsus dixisset. Differentia porro rei quæ in creditum abit, & creditoris qui it in creditū, vel ex hac lege intelligi potest; Nam qui ex fidei commisso, vel ex alia qua causa aliquid præstare debet, id ei *in creditum abiit:* qui autem pecuniam alicui mutuam credere vult, *in creditum illi ire* Jurisconsulti dicunt. Quod non animadversum viris doctis, in causa fuit ut hæc duo loquendi genera confuderint. Certum quidem est *in creditum ire*, & *abire*, si sic sumatur, ut *in maciem ire* & *abire*, pro emaciari, & *in senium ire* vel *abire*, pro senescere, non multum discriminis esse habitura. Sed aliud est cum de persona sermo est, aliud cum de re ipsa. Res in creditum it vel abit, cum creditur. Homo it in creditum cum credit. Quæstionis vero est, cur *res in creditum abire* dicatur de omni re quæ ex quacunque causa debetur, homo autem non aliter in creditum ire dicatur quam qui mutuam dat rem aliquam pro qua aliud sibi reddatur in specie. Quæ enim ratio differentiæ ut in priore loquutione generalis sit crediti

appel-

appellatio, & porrigatur ad omnis debiti causam, in posteriore vero specialis sit, & restringatur ad solum mutuum? Ad priorem quod attinet facile ratio reddi potest. Creditum ita à mutuo differre Iurisconsulti statuunt, ut genus à specie. Nam creditum consistere extra eas res quæ pondere numero mensura continentur. *Sicut si eamdem rem recepturi sumus, creditum est.* leg. 11. D. si certum petatur. Ergo quod ex locato quis debet, etsi eamdem rem redditurus, hæc eadem res in creditum ipsi abiit, hoc est, in naturam ac modum debiti transiit, quod exsolvere tenetur, eamdem rem reddendo. Quæ res quoniam domini mansit, nec facta est accipientis, ideo locator in illa danda, non in creditum ivit conductori, quamvis conductori in creditum abierit ea res. At in mutuo dando res abit in creditum debitori, quia in naturam debiti transit, nec minus in ea danda creditor it in creditum debitori qui eam illi credit. Quid ita? Quoniam crediti nomen in ea loquutione qua res *in creditum abiisse* dicta est *debitori* generalior est, & omne debitum ex qualibet causa comprehendit, non solum ex mutuo. Miror itaque in leg. 11. De rebus creditis, cum Paulus dixisset, earum rerum datione quæ pondere numero mensura constant, nos posse *in creditum ire*, in cæteris autem rebus ideo non posse *in creditum ire*, quia aliud pro alio solvi non posset, statim post hæc subjici, *creditum ergo à mutuo differt qua genus à specie, nam creditum consistere extra eas res quæ pondere numero mensura continentur.* Quæ enim ista foret illatio? *In creditum ire* non possumus nisi in his rebus quæ pondere numero mensura continentur? Ergo *creditum* à mutuo differt qua genus à specie, quia creditum consistit etiam extra eas res quæ pondere numero mensura continentur. Atqui *creditum* in hoc paragrapho non differt à mutuo, sed prorsus idem est. Ea causa est, cur putē hos duos paragraphos

graphos ab ipso Paulo non ita continenter fuisse in eodem scripto junctos, sed ex diversis Pauli locis à Triboniano in hunc locum traductos & cohærenter adnexos. Quod esse verissimum vel cæco apparet. Hæc verba, *creditum ergo à mutuo differt, ut genus à specie*, sequebantur apud Paulum ex libro ad Edictum prætoris, ubi adnotaverat, *credendi* verbum generale esse: Idcirco prætorem sub hoc titulo edixisse & de commodato, & de pignore, aliisque contractibus in quibus alienam fidem sequimur, aliquid recepturi. Quæ verba Tribonianus perperam subjunxit ejusdem Pauli aliis verbis quibus de mutuo tractabat, & de crediti itione in mutuo. Restat explicanda causa cur *in creditum ire* creditor specialiter in mutui datione dicatur, res autem *in creditum abisse* debitori videatur quæ ex quacunque causa ab ipso debetur. Exposuimus jam quomodo *in creditum abeat* id omne quod quis ex qualibet causa solvere debet. Quia autem relativa sunt *debitum* & *creditum*, qui quacunque ex causa aliquid debet, creditorem etiam habere videtur, cui ipse debitor est. Inde *creditorum appellatione*, ut ait Caius, *non hi tantum accipiuntur qui pecuniam crediderunt, sed omnes quibus ex qualibet causa debetur*, leg. XI. D. de verborum significatione. Ex eo etiam *crediti* appellatio generalior facta quam *mutui*, & proinde *in creditum abire* dictum est quodcunque æque deberetur ac si revera creditum esset, quia crediti naturam indueret. Hæc enim invicem Latinis confunduntur, *creditum* & *debitum*, ut Græcis χρέος & ὀφείλημα. Unde & nomen compositũ χρεωφείλημα quasi crediti debitum, id est, debitum ex causa crediti. Nam quodcunque vel ex qualibet causa debetur, id *debitum* est, hoc est, ut Græci, ὀφείλημα, τὸ πᾶν nimirum ἐξ ὅτιας δήποτε αἰτίας ὀφειλόμενον. *Creditum* vero id proprie censetur quod quis alienæ fidei credidit, ut in mutuo. Quod & ipsum tamen & ad alia

porre-

porrectum est, in quibus fidem alienam sequimur, ut in depositо & commodato, & aliis bonæ fidei contractibus. Stricta tamen & speciali appellatione de pecunia credita usurpatum est. Nec enim rem commodatam alicui aut locatam aut apud aliquem depositam, solemus appellare *creditam*, quamvis fidem ejus in ea deponenda, commodanda, aut locanda sequamur, sed *creditam* proprie dicimus mutuo datam, & *creditum* pro mutuo, hoc est, δανείῳ. Seneca lib. VI. de Beneficiis cap. IV. *pecuniam aliquis mihi credidit, sed domum meam incendit, pensatum est creditum damno.* Reliqua debita habent sua nomina ex causis quibus debentur, ex empto, ex locato, ex depositо, ex fidei commisso, ex delicto, at *debitum* ex mutuo proprium gerit nomen, *ex credito.* Idem paulo post: *Sic debitori suo creditor sæpe damnatur, ubi plus ex alia causa abstulit, quam ex crediti petit. Non tantum inter creditorem & debitorem judex sedet, qui dicat, pecuniam credidisti. Quid ergo? pecus abegisti, servum occidisti.* Quæ res ergo *in creditum abiisse* dicitur, in eam debiti naturam transisse intelligenda est, quæ vere credito comparatur, quamque eodem modo exigi jus est, ac si ex causa crediti peti posset, sive eadem res sive alia restituenda sit. Cum autem *in creditum ire* dicitur creditor, propria ac stricta crediti appellatione mutuum dare intelligitur quod in his tantum rebus consistit quæ pondere numero ac mensura constant. Putavi aliquando, Tribonianum in illis omnibus loquutionibus ubicunque in creditum ire creditor pro mutuum dare in jure occurrit, id corrupisse adductum ea loquutione qua *res in creditum abire* dicitur, cum Jurisconsulti scripsissent, *creditum ire.* Nam *creditum ire* antiquo sermone scriptoribus etiam illius ævi tralaticio nihil aliud est quam credere, ut apud Apuleium *furatum ire* pro furari, *prohibitum ire*, similia sexcenta etiam apud alios Latinitatis

tis auctores idoneos. Sic enim hæc pro eodem accipiuntur apud Africanum, *credere*, & *creditum ire*. *Si initio pecuniam mulieri credidissem, & tu rursus mihi creditum isses.* Et apud Mæcianum clarius etiam apparet meliorem futuram lectionem si legatur: *Idem erit & si jussu meo tradantur cui ego ex fidei commisso aliave causa eas præstare debuerim, vel creditum ire vel donare debuerim.* Repetendum enim ex proximo, *cui eas creditum ire, vel donare voluerim.* Id est, credere, vel donare. At Syntaxis non fert, ut dicamus, *cui eas in creditum ire voluerim.* Cum igitur loquutionem illam melioris sæculi non intelligeret Tribonianus, *creditum ire*, pro credere, & sæpius legisset in scriptis Jurisconsultorum *res in creditum abire* quæ deberentur, ad hunc modum & illam reformasse verisimile est, immo & verum est. *Creditum ire* & *iri* proprie Jurisconsulti dixerunt de his rebus quæ mutuo darentur. Unde *credita pecunia* passim pro mutuo data. Et ex *causa crediti* petere debitum dicebatur qui ex mutui causa id petebat apud Senecam. Quia autem in mutuo res fiebat accipientis, ideoque non eadem in specie res, sed genere, reddebatur, in ea locati specie in qua non eadem res sed alia restituebatur, Alphenus *creditum iri* respondit, quia creditum similiter itur in mutuo, cum in genere suffectio fit, non in specie, per solutionem. Sed & quod *creditum ire* creditor debitori dicitur, hoc nihil aliud est, quam credere. Nec sana esset ibi loquutio, *in creditum ire.* Nec etiam dubito quin ita scripserit Paulus leg. 11. de rebus creditis: *Nam in ceteris rebus ideo creditum ire non possumus quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest.* Et certe in locato ubi alia res pro alia solvi non potest, non ex credito actio nominatur, sed ex locato, & ita in aliis. Ex credito actio & petitio in mutuo tantum locum habet, in quo creditum itur, & proprie *credi* dicitur pecunia sive *creditum iri.* Alias

& *crediti* appellatio etiam extenditur ad quodcunque debitum, propter eam quam dixi rationem, quoniam debitum non potest intelligi, nisi creditor, cui debetur, simul intelligatur. Ad instar ergo creditorum quibus pro credita pecunia debitum solvendum est, inde etiam *creditum* pro quolibet debito, quamvis creditum proprie sit id quod creditum est debitori à creditore. Unde debitor *creditum solvere* proprie dicitur, ut creditor *debitum petere*. Sed hæc invicem confunduntur, quia relativa sunt, & æque dicunt auctores debitum à debitore solvi ut creditum à creditore repeti. Græci autem inter ὀφείλημα & ὄφλημα distinguunt, ut ὀφείλημα sit quod ex alia causa debetur, ὄφλημα quod ex judicato. Inde compositum χρεωφείλημα quod proprie usurpatur de debito ex causa crediti, sive χρέος. Sed istud χρέος Græci juris interpretes verterunt pro Latinorum *credito* cum latissima significatione accipitur, quodque ideo ἀπὸ τοῦ δανείου distinguunt, id est, mutuo. Iidem tamen *creditores* in leg. XI. de verborum significatione qui accipiuntur non tantum pro his qui pecuniam crediderunt, sed etiam pro his quibus ex qualibet causa debetur, reddunt δανειστάς. Debuerunt potius χρεώστας, si quidem χρέος ἀπὸ τοῦ δανείου differt, ut genus à specie. Nam ut δάνειον est mutuum, ita δανεισὴς qui mutuum dat. Glossæ: *Creditor*, δανεισής. proprie hoc quidem, non illa latissima significatione. Græci tamen in Basilicis δανεισὴν interpretantur, τὸ ἐξ οἱασοῦν αἰτίας χρεωστούμενον cui ex quacunque causa debetur. Is esset magis χρεώστης, si χρέος est creditum, quomodo notione illa generali sumitur. Græci tamen, qui purius loquuti sunt, χρέος de mutuo proprie posuerunt, & χρεωφείλημα de debito ex causa crediti, & χρεωφειλέτην vocarunt debitorem ex mutuo. Unde & τοῦ χρέους δανείσματος, & ὁ δανείζων χρέα apud Pollucem lib. III. cap. περὶ τραπεζίτου καὶ δανείζοντος. Unde & δίκη χρέους

apud

apud Athenienſes, actio ex mutuo, non depoſito, ut placet interpreti Pollucis lib. VIII. cap. VI. Et in Gloſſis, χρέ@, *as alienum*. Ex quo ὑπέχρεως, καθέχρεως, ὑπόχρεως, ἀφέχρεως, de ære alieno oppreſſis, & plus aut minus illo malo laborantibus. Apud Ariſtophanem in Nubibus:

Ἀπὸ τί χρέ@ ἔοικε μὴ τὴ Πασίαι;

Quod fœnus, quod creditum. Inde & χρεόκοπ@, decoctor, & χρεῶν ἀποκοπαί, de Novis tabulis quæ debita omnia uſuraria reſcindunt. De quibus infra. Verum hæc vox eumdem exitum facit apud Græcos quod creditum apud Latinos, ut etiam ſumeretur pro eo quod deberetur ex quacunque cauſa. Inde illa ſunt Grammaticorum: χρέ@ ὐ μόνον τὸ δανειθὲν, ἀλλὰ τὸ ἁπλῶς ὀφειλόμενον. At τὸ δάνειον nunquam niſi de mutuo. Errarunt igitur Græci Baſilicorum interpretes, qui δανειστὰς reddiderunt, pro creditoribus, cum accipiuntur in generali ſignificatione, quibus debetur ex quacunque actione vel perſecutione. Χρεώστας potius vertere ut dixi debuiſſent, quorum notio latius patet quam δανειστῶν. At Ariſtoteles in Oeconomico ſecundo τὰ χρέα & τὰ δάνεια ſynonyma facit his verbis: Χίοι ϑ, νόμε ὄντ@ αὐτοῖς ἀπογράφεσϑ τὰ χρέα ἐις τὸ δημόσιον, δεηθέντες χρημάτων, ἐψηφίσαντο τὰς ὀφειλομένας μὴ ἀποδίδναι τῇ πόλι τὰ δάνεια, τὼ δὲ πόλιν εἰς τῶν ἀποδόντων τὰς τόκες τοῖς δεδανεικόσι καθαφέρειν ἕως ἂν ☾ τὸ ἀρχαῖον δύ πορήσωσιν. Sic legendum. Ut i ſubintelligendum eſt, καθαφέρειν, id eſt, *donec facultatem habeant & ſortis ipſius exſolvendæ*. In illis verbis δάνεια vocavit philoſophus quæ paulo ante χρέα. Sic δάνειον & χρέ@ hoc ſenſu pro credito ſive debito uſurario. Alias Græcis χρέ@ quod quacunque de cauſa debetur, cui reſpondet creditum. Δάνειον vero olim quidē de mutuo gratuito, poſtea & de uſurario. Quo nomine tam fœnus quam mutuum comprehendit. Immo & tranſiit in contrariam ſignificationem & pro fœnore tantum uſur-

usurpari cœptum est, pro fœnore, inquam, id est, credita sub usuris pecunia, non pro usura. Sic enim usura differt à fœnore, ut τόκος καὶ δανείσμα. Hinc Satyricus *mercedem fœnoris* dixit, pro usura fœnoris. Et Isidorus ex antiquiore aliquo auctore usuram definit, *incrementum fœnoris ab usu æris crediti appellatam.* Ubi *fœnus* idem est illi cum ære credito, cujus incrementum vel accessio, usura dicitur. Quam differentiam inter fœnus & usuram miror non fuisse hactenus animadversam eruditissimis Jurisconsultis qui de usuris aliquid commentati sint, cum tot præsertim auctorum testimoniis id in promptu esset colligere. Molinæus hæc si observasset, non dixisset, *usuram & fœnus idem esse, & συνώνυμα proprie loquendo, nisi quod usura nomen latius patet in jure, quia fœnus non capitur nisi pro usura stricte sumpta, videlicet in mutuo.* Quam sint hæc falsa, ea quæ supra disputavimus, arguunt. Fœnus enim cum sit mutuum ἐπίτοκον, nunquam est sine usuris, nec usuræ porro quæ ex credita pecunia debentur sine fœnore sunt, quatenus credita pecunia sub usuris fœnus est proprie loquendo. At si quæ debentur ex alia causa quam ex credito usuræ, eæ fœnebres non sunt, quia ex fœnore non veniunt. Distinguendæ igitur usuræ sunt, in fenebres & non fœnebres. Ut enim pecunia fœnebris dicitur non de usura, sed de sortis summa quæ sub usuris credita est: ita usuræ etiam fenebres dici possunt, quæ ex fenore sivè fœnebri pecunia, vel fœnore locata debentur. Aliæ omnes non fœnebres quas ex alia deberi causa certum est, ut ex mora, vel si tutor pecuniam pupilli in suos usus cõverterit. Hotomannus in disputatione de fœnore non meliorem adfert distinctionem fœnoris & usuræ, *quod usura*, inquit, *usum quodammodo repetit, aut ipsius usus æstimationem, fœnus vero lucrum ex ipsis nummorũ corporibus captat.* Immo & usura est quæ lucrum ex ipsis nummorum corporibus captat.

non fœnus, sed est usura fœnebris, vel ex mutuo fœnebri debita, quod est fœnus, cum & aliæ sint non fœnebres, ad harum tamen instar constitutæ. Jam igitur occasio est, ut & de usura dicamus, unde ipsa nominata sit, & quare. *Ab utendo dictam esse, & si ad verilóquium revocetur aliud nihil esse quam usum*, idem Hotomannus in disputatione de usuris affirmat. *Unde*, inquit, *lucus, vita, pecunia usura ei concedi dicitur, cui uti luce, vita, pecunia conceditur*. Quomodo hæc consistere possint, non video. Si usura in mutuo nihil præter usum est qui conceditur pecuniæ, certum est, usuram pecuniæ suæ concedere illum qui dat eam mutuam; qui vero accipit rursus usuram pro usu pecuniæ quæ ipsi data est, creditori suo solvit. Non igitur hæc eadem usura erit, quam dat creditor cum usum nummorum suorum debitori concedit, & quam solvit creditori debitor pro usura nummorum quos mutuo accepit. Usura illa usus ipse est qui conceditur: hæc usura veluti pretium pro illa usura sive usu persolvitur. Aliud igitur est quam usus hæc usura quæ pro usu datur. Non dubium certe quin *usuram* pro usu dixerint veteres. Plauto *uxor usuraria*, cujus usuram, id est, usum corporis ad tempus aliquis cepit. Idem in Trinummo: *Nec adeo hasce emi mihi, nec usura mea*, id est, ad meum usum. Cicero ipse passim ea voce utitur, ne quis nimis calcam censeat. Sed *usura* in fœnore non est usus, saltem cum accipitur pro illo augmento quod præter sortem debitor solvere tenetur creditori. Nam & usuram pecuniæ dari à creditore qui ejus usum concedit, dixit Cicero Tusc. 1. *Natura dedit usuram vitæ tanquam pecuniæ, nulla præstituta die. Quid est igitur, quod querare si repetit cum vult? ea enim conditione acceperas.* Cum hac usuræ significatione nullum est mutuum sine usura. Nemo enim dat mutuo pecuniam quin usuram ejus permittat, id est, usum. Alioquin commodata

tantum

tantum ad ostensionem intelligeretur, sicut argentum factum, non mutuo data. Usura vero quam is qui accipit mutuum, pro usu pecuniæ solvere debet, longe aliam ab usu notionem habet. *Vectura* vocatur merces quæ pro vectione datur naviculario, quod ναῦλον Græci appellant. Glossæ: *Vectura*, φόρετρον, ναῦλον. Similiter & *latura* dicebatur quod pro onere ferendo accipiebat bajulus. Eædem Glossæ: *Latura*, φόρετρον. Unde & *Laturarii* Firmico, bajuli. *Mercaturam* quidam pro lucro quod ex mercibus caperetur, proprie dici voluerunt. Sic mercem & mercaturam hoc distare notat Nonius, *quod merx est species ipsa, mercatura actus ipse, vel lucrum de merce.* Ita ergo & *usura*, merces est quæ pro usu pecuniæ datur, ut *vectura* quæ pro vectione. Eo sensu ut *vectura* longe alia est à vectione, ita & *usura* ab usu vel usione. Hæc est verissima usuræ fœnebris notatio, quæ ne cum usura, qua usus significatur, confunderetur, observavi veteres auctores *usuram* de usu in numero singularitatis potius usurpasse, *usuras* vero dicere maluisse quæ ob usum pecuniæ fœnebris debentur, qui τόκοι Græcis nominantur. Et perspicue hæc ita discrevit Cicero in Verrina v. *Quis enim hoc fecit unquam, ut cum senatus publicanos usura sæpe juvisset, magistratus à publicanis pecuniam pro usuris audeat auferre?* Qui pecuniæ usura aliquem juvat, is est qui pecuniam illi dat utendam. Usuras autem pro pecunia aufert qui exigit mercedem pro usu pecuniæ. Hæc differentia inter usuram & usuras proprie loquentibus. *Usura* est χρῆσις, *usuræ* τόκοι. Ideo Jurisconsulti titulos tractatuum περὶ τόκων, non *de usura* inscripserunt, sed *de usuris.* Nec opponat mihi quis, *de usuris* ideo inscribi quia de pluribus usurarum generibus in his tractent. Nam & de uno genere usuræ cum loquuntur, nō aliter appellant. Hinc *usuras quincunces, semisses, besses, trientes* nominant, non *usuram quincuncem, semissem, bes-*

sem aut *trientem*. *Centesimas* quinctiam *singulas* pro centesima Cicero dixit in Epistolis ad Atticum, & *binas centesimas*, pro bina centesima in v. Verrina. Qui extulerunt numero singularitatis, non ita pure sunt loquuti. Usuræ igitur sunt τόκοι, id est, mercedes quas aliquis solvit pro usu pecuniæ quam ab alio accepit utendam mutuo. Et nimis subtiliter Hotomannus, qui usuram, id est, τόκον, ideo appellatam autumat, *quia, qui hanc petit, ipsum quodammodo usum petere videtur, quippe qui ejus perpetuo remanserit, nec unquam cuiquam ab eo datus aut concessus est*. Quæ sunt, ut mihi quidem videntur, absurda. Qui enim pecuniam mutuo dat, si nec usum concedit, multo minus proprietatem. Quid ergo est quod dat mutuo? Qui pecuniam alicui commodat, nec usu ejus concesso, nec proprietate alienata, non aliter eam dare censendus est, quam, *si ostendendi gratia daret*, ut loquitur Jurisconsultus leg. XVIII. D. de rebus creditis. Atqui hoc non est mutuum. *Sed*, inquit, *quoniam eum usum repetere non potest, utpote consumptum, ejus petit æstimationem ac fructum*. Si nihil petit præter æstimationem ejus usus qui consumptus est, cum in eo usuram constituat, id est, incrementum, quod præter sortem datur, nulla inde usura debebitur, nullum augmentum, quia æstimatio parem summam ei quæ consumpta est, plane restituit. Hac summa restituta, fors non ultra debebitur. Quæ enim usu consumpta fuerit, & per æstimationem restituta, non amplius est restituenda. Alias bis idem solveretur. Exemplum affert emptoris, qui rem traditam possidet, neque tamen pretium exsolvit, itaque contra voluntatem venditoris utitur pecunia. poterit igitur venditor ex empto actione, non pretium cõsequi, quia consumptum est, sed certe illius æstimationem. Si æstimationem pretii consequetur, nihil certe plus, quam quo pretium ipsum æstimabitur, poterit consequi. Ubi igitur usu-

ræ? Nam lex illa quam ad hoc citat, ultima D. de periculo & commodo rei venditæ, clare dicit, emptorem, si in pretio solvendi moram fecerit, usuras duntaxat præstaturum, non omne omnino quod venditor mora non facta consequi potuit, veluti si negotiator fuit, & pretio soluto plus ex mercedibus inde cõparatis, quam ex usuris quærere potuit. Vsuræ illæ æstimationem pretii non faciunt, nec differunt à fœnebribus, nisi quod ex credita pecunia, hoc est, fœnore, non veniunt. Præter pretium qui in eo solvendo moram fecit emptor, medii temporis, quo id penes se retinuit, usuras debet, æque ac si venditor, non ex causa venditionis, eam pecuniam penes emptorem manere sivisset, sed ei credidisset sub usuris. Qui igitur aut pecuniæ creditæ usuras petit aut exigit à debitore, non usum petere putandus est, qui est consumptus & quem ad hoc dedit ut consumeretur, sed mercedem pro illo usu. Et hæc merces sic *usura* dicta quia pro usu datur, uti *vectura* quæ pro vectione. Sed nec quod datur, æstimatio proprie est habenda illius usus, sed merces qua illum usum redemit debitor à creditore. Quod igitur ibidem adstruit fœnus esse proprie ac speciatim accepto nomine lucrum illud quod quis captat ex nuda pecunia, scire debuit, nullum tale fœnus proprie loquentibus unquam fuisse cognitum. Et hoc quod hic fœnus esse vult, vere *usuram* fuisse dictam. Quæ si ex fœnore venit, hoc est, ex pecunia credita, *fœnebris* est dicenda, si ex alia causa, æque quidem est usura, hoc est, merces pro usu pecuniæ, sed non fœnebris. Verum de his iterum infra.

CAP. V.

De mutui definitione. Duplex hujus genus, fœnebre & non fœnebre. Hoc Arabibus عوض, *alterũ,* قرض.

Varronis mutui definitionem esse imperfectam. Vera & plena mutui definitio, quod est gratuitum. In quibus rebus consistat secundum Arabas. Usuræ definitio secundum veteres ac recentiores, & secundum Arabes. Illorum quam horum videri veriorem, sed nostram verissimam. Usura non est lucrum sed merces. Quid lucrum à mercede differat. Lucrum opponi damno, ut Græce κέρδος τῇ ζημίᾳ. Græcis usuram ἔργον appellari, & ἐπιμαχρίαν, nunquam κέρδος. Latinis quoque dici mercedem & commodum, & fructum. Volusianus emendatus. Commoda etiam pro præmiis & salariis. De crediti ac mutui discrimine, iterum. Male Hotomannum creditum velle esse gratuitum, & fœnerationē quæstuosam. Crediti nomine etiam fœnus comprehendi. Credere pro fœnerari poni. In Digestis sæpe mutuum pro fœnere usurpari, & mutuari pro fœnore accipere. Aliquot leges partim expositæ, partim emendatæ. Basilicorum interpretes emendati. Mutuatica pecunia, ἡ δανειστική. Differentia inter mutuaticam pecuniam, & mutuaticiam, ut inter venaticum & venaticium. Mutuum esse obligationem quæ re contrahitur, & esse naturalem. Posse mutari in civilem stipulatione interposita. Usuræ in multis casibus etiam citra stipulationem debebantur. Non alium contractum mutui fuisse & usurarum. Si ex pacto deberentur, ex pacto etiam mutuum debitum: si ex stipulatione, æque & illud. De nudo pacto, & de eo quod cum numeratione junctum. Tam ex pacto quam ex numeratione simul, non ex altero, actionem nasci. Multa ad eam rem pertinentia contra Hotomannum dicta. Inventa ratio à Patricio qua usuræ deberentur etiam post extinctam de sorte principalem actionem. Id non placitum Iustiniano. Non magis certam fuisse mutui quam usurarum stipulationem, nec ea re recte distingui stipulationem usurarum

varum à stipulatione sortis. Multæ leges explicatæ. Aliquot chirographorum veterum exempla producta & explicata. Obligatio naturalis an maneat ex numeratione, si sequuta sit stipulatio. Pauli & Vlpiani sententia diversa. Veriorem videri Vlpiani opinionem qua statuit, naturalem mutari in civilem, sive præcedat numeratio stipulationem, sive subsequatur. Pomponium quoque ei sententiæ accedere contra Paulum. Alia quædam toto capite tractata ac disputata. De fœnoris & usuræ differentia iterum. Quid fœnus sit proprie, quid impropriè.

DE veriloquiis mutui, fœnoris & usuræ, satis in superioribus disputatum. Nunc ad definitiones ipsas veniamus. Mutui, ut jam diximus, duo genera sunt. Unum, quod proprie *mutuum* nuncupatur, quod sine usuris datur, quale Arabes vocant عوض à commutatione. Et inde verbū عوّض, *mutuum dare*. Hinc & معاوضة vocant *permutationem* quæ fit in mutuo, sine qua mutuum non constare definiunt, quæ *suffectio* dicitur Paulo. Alterum cum usuris, quod est *fœnus*. Arabibus قرض. Et verbum اقرض *fœnerari*, ab arrosione & detractione, & abrasione. Prius illud δάνειον ἄτοκον Græcis dici docuimus: hoc secundum, δάνειον ἐπίτοκον vel ἔντοκον. Hoc mutuum usurarium, & fœnebre, illud sterile & gratuitum. Mutuum Varro definit, *quod datur, ut reddatur*. Sed valde imperfecta, & multis defecta numeris hæc definitio. Nam & in commodato datur quod reddatur, atque in depositio. Quid detur, ad quid detur, & qua conditione, exprimendum est, ut mutuum quid sit recte definiatur. Dantur primum res omnes quæ pondere numero & mensura consistunt, ut constat ex leg. 11. D. de rebus creditis. Ad quem locum notant docti Jurisconsulti,

consistere ergo in omnibus rebus mutuum, in veste, supellectile, lapidibus, & ligno. Nihil enim dici fingique posse in hoc universo, quod non vel pondere, vel numero, vel mensura constet. Falsum est mutuum consistere in omnibus quæ pondere, numero, & mensura constant. Multa enim sunt hujusmodi quæ in mutui contractum non cadunt, ut illa omnia quæ usu non possunt consumi. Quod idem in his specie redditur, mutui datio ideo non consistit, quia suffectionem in genere eodem postulat. Ideo Arabes in sui juris regulis duo in mutuo intervenire debere observant, quantitatem, & genus, القدر & الجنس. In quibus hæc duo interveniunt, usuram ex lege Muhammedis non admittunt, quæ proprie mutui contractum constituunt. Per قدر quantitatem intelligunt, hoc est, mensuram, & pōdus. De quo nos in sequentibus. Hæc duo igitur in mutuo, ut sit mutuum, debent concurrere, genus, & quantitas. Nam si quantitas sola spectetur, hoc est, pondus, numerus, & mensura, & species eadem reddatur quæ accepta sit, in aliud genus cōtractus transit. Res quippe pondere numero & mensura consistentes, æque in commodato & in deposito dantur ut in mutuo, sed species eadem redditur, non idem genus. Speciem Jurisconsulti vocant rem quamlibet quæ pondere, numero, & mensura continetur. Triticum illis species est, oleum species, hordeum, & similia. Hinc species etiam appellant fruges omnes. Hinc cum speciem eamdem reddi dicunt, ipsum illud triticum, hoc est, illam ipsam speciem, intelligunt quæ data est. At genere eamdem restitui ajunt, cum ejusdem generis, hoc est, ejusdem qualitatis & substantiæ restituitur. Quod genus Philosophi speciem appellarent. Τὸ εἶδος Græci ita plerumque vocitant, præsertim recentiores, ut Latini *species*. Ergo ex supellectile multa sunt quæ commodari quidem possint,

sint, sed dari mutua non possint, quia non fiat in his generis suffectio, sed species ipsa reddatur. Pleraque etiam in his nec pondere, nec numero, nec mensura constant. Ad vestem quod attinet, quam idem Jurisconsultus in mutui contractum cadere posse opinatur, non idem censeo. An erat mutuum, cum Lucullus aliquot numero chlamydes scenæ commodavit, easdem recepturus? Sed nec vestes inter eas res locum habent quæ pondere, numero, & mensura continentur. Si syntheſibus compositæ vestes mutuæ darentur, ut moris erat per syntheſin, hoc est, certo numero structas in arcis componi, tum certe numerus in his dandis definiretur. Quid vero si singulares vestes præberentur? Nec numerus, nec pondus, nec mensura in his spectaretur. In aliis præterea contractibus quam in mutuo, pondus & numerus ac mensura observantur. Qui aliquot millia aureorum amico ad ostendendum commodaverit, non mutuum ex ea pecunia sic numerata contrahitur, quia eosdem aureos, non solum eandem summam, recipere debet. Cum centum lanæ pondo aliquis apud amicum deponit, aut cujuscunque rei quæ pondere constet, libras plures, depositum hoc vocatur, non mutuum. Qui gallinas viginti alicui utendas dederit ut ova apud eum faciant quibus ille utatur, si easdem gallinas qui dedit, repetiturus est post certum tempus, nihil certius est quam mutui dationem in harum numero gallinarum non consistere. Nulla enim fit mutuatio. Atqui si eas dederit non ad usum tantum, sed etiam ad esum, tum certe mutuatio locum habebit, quia alias gallinas reddere ille tenebitur, non solum totidem numero sed etiam æqualis bonitatis. Si materiam, hoc est, trabem alicui dem commodato, ut pro destina sit & tibicine ædificii, ad id ne ruat suffulciendum, non opus est scire quot pedum mensuram habeat illa materia, siquidem ipsa reddenda est, non

alia. Si vero non à me illam commodati nomine accipiat, sed mutui, quam ædificio suo impendat, quandoquidem alia par restituenda mihi ab illo est, tum sciri oportet quot pedum sit, tam in longo quam in quadrato, ut paris longitudinis aliam recipiam, & paris crassitudinis. Hæc igitur omnino ratio est, cur mutui datio consistere dicatur in rebus quæ pondere, numero, ac mensura constent, non illa quam mox doctissimus idem Jurisconsultus ibidem allegat; *ideo non omnes res, quæ in pondere, numero, & mensura consistunt, in mutui cadere contractum, quia usu hominum exigente & commerciis res tantum quadam ad pondus, numerum, & mensuram dari soleant.* Atqui videmus, res easdem, exempli gratia, in depositio, & commodato, non dari ad pondus, numerum & mensuram, & in mutuo dari. Et quare istud? Quia in mutuo suffectio fit generis ejusdem, non speciei ipsius redditio quæ data est. Cur hoc autem? Quoniam res proprie dantur mutuo utendæ quarum usus in abusu & consumptione consistit. Cum hoc ita sit, necesse est alias in specie reddi quam quæ acceptæ sunt; & proinde, ut par pari referatur, pondus teneri oportet rei mutuo datæ, si pondere constet; numerum, si numero; mensuram, si mensura. Ea de causa etiam creditum, quod à mutuo differt, quia in eo recepturi sumus eamdem rem quam dedimus, Jurisconsultus extra res eas consistere dicit quæ pondere, numero, & mensura continentur. leg. 11. D. de rebus creditis. Sed nec mutuum in rebus tantum consistit quæ constant quantitate. Res enim possunt mutuo dari, quæ nec pondere, nec numero, nec mensura contineantur, si modo ita dentur ut alias ejusdem generis recipiamus. Sane, ut ante diximus, si vestem utendam sic dedero, ut pro usu consumpta aliam reddat mutuator ejusdem pretii, & artificii, ac materiæ, mutui datio plane in ea veste singulari consistet. Hæc

autem

autem vestis singularis neque pondere, neque numero, neque mensura proprie constare dici poterit. Nisi quis dixerit, quia æque ampla & æque lõga reddenda est, ad mensuram pertinere. Sed & Arabes non solent comprehendere vestes inter illa quæ quantitate constant; cum his enim eas recensent quæ ad genus idem pertinent sine quantitate. Jurisconsultis porro placet, si vestis illa data sit vendenda ei qui mutuam accepit, ut pecunia utatur, mutuum contrahi. Sic mutuam pecuniam factam putat Ulpianus quæ confecta sit ex lance mihi data ut eam venderem, & nummis uterer, leg. XI D. eodem. Hinc constituit Constantinus leg. XXV. Cod. de Usuris, *pro auro & argento & veste, facto chirographo, licitas solvi vel promitti usuras.* Certe antequam nummi signati usus esset, cum æs & ferrum rude in mutuo dabatur, aut cum massa auri & argenti, ad hoc dari certum erat, ut cum aliis rebus, qui ea accipiebat utenda, permutare posset, non tantum ut conflare, & aliter quocunque modo vellet in usum suum convertere. Arabes in jure Muhammedico in mutui definitione res tantum quæ pondere & mensura constant, solent comprehendere, ut ex eorum regulis Juris colligere est, quarum mihi copiam fecit clarissimus Golius, ubi sub titulo de usuris, ita definitur usura, quæ vocatur الربوا, id est, incrementum: فضل احد التجانسين على الاخر بالمعيار الشرعي اي الكيل والوزن. Hoc est, *accessio vel additamentum rei unius ex iis quæ sunt ejusdem generis, ex alia re ejusdem generis præstandum, in quantitate legali, hoc est, mensura & pondere.* Tempore Muhammedis nondum Arabes nummi signati notitiam habuere, nec proinde pecuniæ numeratæ, quæ numero maxime constat. Anno quippe LXXII Hegiræ primum apud Arabes cusi sunt

nummi aurei & argentei. Sed quamvis tum Arabes non uterentur nummis suis, id est, Arabicis; alienos tamen semper usurparunt, ut Persicos & Romanos. Muhammedus autem cum usuram in his tantum quæ pondere & mensura continentur, vetuisset, in his quæ numero constant eam admisit, ut in follibus, hoc est, minutis nummis æreis. Quod aliis Arabum doctoribus non placuit, ut infra dicam. Ergo ad ربوا, hoc est ad usuram vetitam, pertinere tantum voluit, quod in pondus ac mensuram cadit. Vocant معيار *mihar*, id est, libramentum vel sacoma quo ἰσοῤῥοπον aliquid constituitur tam in ponderibus quam in mensuris. Nam عيار vel عاور est examinare rem æque pōderis ac mensuræ, de quo infra. Præter illa quæ cadunt in المعيار, & pondere ac mensura constant, æqualitatem in permutando ac mutuando quamdam agnoscūt quę vocatur ab his مخلص المساواة, id est, *æqualitas libera*, quā distinguunt ab ea quæ الشرعي dicitur, id est, legalis. Hæc est, quæ in mensura proprie consistit. Illa autem altera oculis, si forte, æstimatur, aut etiam numero. Si totidem ova, totidem poma ejusdem generis reddidero, aut totidem panes, etsi non pondus examussim respondeat, erit tamen æqualitas مخلص. Panes, non numero in fœnus dari, sed pondere, placuisse Abujosepho, in eodem jure notatum reperi. Ab censu τῶν γαλικῶν καὶ μιστρητῶν solent etiam excludere quod nominant حفنة, id nimirum, quod pugillo solet comprehendi, ut sunt quas Græci vocant δέσμας, fasciculos & manipulos rerum quarumlibet, quæ sic possunt teneri ut de manu in manum dentur. Fruges præterea arboreas, ova, & alia

hujus-

hujusmodi, extra pondus & mensuram constituunt. Ideo & accessionem in his permutandis non improbant. In vestibus quoque & pannis ejusdem generis dandis eam admittunt, quia genus quidem in his reddendis spectatur, pondere tamen & mēsura non constituunt, hoc est, وزنى. Sed hæc alibi. Quod ad res attinet solo pretio caras, vix etiam possint ac ne vix quidem intra quantitatis normam redigi, ut mutuo dentur. Certe si rem aliquam mutuam utendam alicui concessero quæ solo manupretio, non materia, cara sit, recepturus non eamdem sed aliam paris manupretii, quia meam detritam, si forte, usu, ac deteriorem factam, vilioremque, non paterer mihi reddi, hoc mutuum consistet non in quantitate, pondere utputa, numero, ac mensura, sed in pretio. Sive enim major sit, sive minor, nec usquequaque respondeat materiæ corpus, dum artificium & manupretium idem sit, mutui datio & in his procedet. Quæ pondere autem constant, ut sciamus quantum nobis inde sit reddendum, appendenda sunt, ut olim ante nummi signati usum, æs, ferrū, plumbum, argentum, aurum, immo & post nummos repertos, etiam nunc aurei argenteique, quibus, ob metalli pretium, ratio ponderis constare debet. Præterea pix, cera, mel, aliaque hujus generis. Mensura constant omnes species, ut vocantur, hoc est, fructus tam aridi quam liquidi, vinum, oleum, triticum, hordeum, & similia. Numero expensa feruntur minuta omnia nummorum genera, quæ non appenduntur, sed numerantur, etiam aurei argenteique, si appareant integri & asperi, aut si mos sit eos non appendi; quidquid denique *pecunia numerata* nomine Latinis appellatur. Dantur hæc omnia ad utendum, nec enim aliter mutuo sumerentur, sed quia usu consumuntur, ne usu concesso etiam proprietas donata videretur, ideo conditione

opus

opus est, uti ea nobis reddantur, non in eadem specie quæ consumpta est, sed in eodem genere. Ut non idem triticum, non idem vinum, sed aliud: non iidem nummi, sed alii. Tenemus quid detur in mutuo, & ad quid detur. Nunc est definiendum. *Mutuum*, igitur, *est quod utendum datur ut reddatur, in eodem genere, ex his rebus quæ pondere, mensura, numero constant.* Hæc gratuiti mutui & vere mutui, verissima ac plenissima definitio. Nec opus est addi, ut Molinæus censuit, *ut pecunia vel aliud, quod mutuo datur, fiat accipientis.* Quod enim utendum ex his datur, cum aliter usus earum non procedat nisi accipientis fiant, ideo adjicere superfluum. Nec debet etiam adjici, quod *gratis*. Hoc enim habet verum mutuum. Ne tertio quidem adjecto opus, quod *detur jus utendi aliquo tempore.* Nam qui in mutuo aliquid dat utendum, si tempus non præstituat, potest repetere cum velit. Atque ita olim solebant in mutuo. Cicero Tusc. I. *Natura dedit usuram vitæ tanquam pecuniæ, nulla præstituta die. Quid est igitur quod querare, si repetit cum vult? Ea enim conditione acceperas.* Quandoquidem autem liberum est ei qui mutuo dat, aut diem præfinire, aut non præfinire, non debuit id definitio complecti. De quarto vero ut accipiens teneatur reddere idem genus in definitione comprehendimus. Eadem omnia cōveniunt & fœnori sive mutuo fœnebri, si huic adjeceris usuram, quasi pro usu mercedem, quam illud non habuit. Hæc igitur seorsim definienda. Quidam ex veteribus *accessionem esse crescentis in dies singulos pecuniæ* dixerunt. Isidorus ex antiquo scriptore aliquo, & fortasse Iurisconsulto scribit esse *incrementum fœnoris, ab usu æris crediti appellatam.* Et melius quidem illi quam recentiores, qui omnes lucrum esse definitionibus suis volunt. Arabes in regulis juris Muhammedani capite de usuris sic eam definiunt:

هى فضل خال عن عوض شرط لاحد العاقدين فى المعاوضة ،

Est excessus vel accessio præter mutuum, quæ pacto constituitur uni ex contrahentibus in mutui conventione, vel potius, *in permutatione*, vel *mutui reciprocatione*. Nam واضع in tertia conjugatione, est cum aliquo rem pro re commutare, خال عن عوض ad verbum est, *vacuum à mutuo*. Id enim quod ultra sortem mutui datur, extra mutuum est. Quidam ita eam definiunt: *usura est lucrum supra sortem exactum tantum propter officium mutuationis*. Quæ multis modis non mihi probatur. Primum usura non est proprie lucrum, sed merces. Nec propter officium mutuationis accipitur, sed propter usum pecuniæ. Aliud autem est *merces*, aliud *lucrum*. Hoc adventicium est, & extra rem. Illa profecticia ex ipsa re. Lucrum est, cum minore fœnore acceptam quis pecuniam majore occupat. Lucri enim facit quod plus è pecunia fœnore ad hoc accepta, ut fœnore daret sub gravioribus usuris, percipit. Merito itaque Augustus referente Suetonio Equites aliquot notavit, *quod pecuniam levioribus usuris mutuati, graviore fœnore collocassent*. Nihil habebat quod reprehenderet, si graviores illas usuras ex sua pecunia percepissent. Ibi lucrum turpe honestioris conditionis homini, hic merces ex re sua, & quæstus non inhonestus nec prohibitus. Lucrum erat cujus causa olim sectores bona damnatorum in auctione æstimabant, atque redimebant, quæ postea singulis è populo pecunia vēderent, Inde enim dicti *Sectores* teste Asconio quod spem lucri sui sectarentur. Lucrum est etiam quod captat omnis cocio, qui rem emit viliori pretio, ut carius vendat. At qui suas merces, ut vinum, & triticum quod in

suo

suo agro natum est, venum exponit, non lucrum facit, sed ex re sua pecuniam conficit. Rursus qui pecuniam suam dat mutuam & pro usu stipulatur usuram quasi mercedem, non in lucro id magis deputandum, quam quod ex ædium locatione mercedis adeptus est, aut ex agro quem colono exercendum locavit. Quod ex opera sua capit bajulus, non id ei lucri vicem obtinet, sed pro mercede est laboris quem impendit. Merces denique est quod quis ex merito capit pro re quam dedit, aut opera quam præstitit. Atque inde nomen à *merendo*. Nam & *merere* dicuntur qui mercedem ex suo labore, opera vel opere capiunt. Lucrum vero ob nullum meritum percipitur. Locatur autem pecunia quæ fœnore datur, non alio modo, quam ædes, aut ager, aut opera pro quibus merces exigitur, ab his qui ea conduxerunt. Græci nunquam τόκον nominant, quod ex usuris acquiritur pecuniæ mutuaticæ, sed ἔργον usuram proprie nuncupant, & ἐπικαρπίαν, id est, *fructum*, & ὠφέλειαν, id est, *commodum*, & μισθὸν, mercedem. Latini similiter his omnibus nuncupant nominibus. Horatius:

Hic quinas capiti mercedes execat.

Et apud Pomponium in Atellana *Græca merces* pro usura Græca. *Commodum* Volusiano: *Centesima quæ commodi aut usurarum nomine ad sortem applicaretur.* Constantinus leg. 1 Cod. Theod. de usuris: *Quod si conventus creditor propter commodum usurarum, debitum recuperare noluerit.* Forte etiam apud Volusianum scribendum: *quæ commodi usurarum nomine.* Sic *commodum usurarum* dixit Constantinus supra scripta lege. Ita apud Acronem vetustum Horatii interpretem, *commoda fœnoris*, in secundam Epodôn: *fœneratorem quemdam inducit Alphium qui laudans vitam rusticam, commoda tamen fœnoris non omittit.* At *commodum* etiam pro salario, præmio & mercede. Ut *commoda* militum. *Romule militibus*

tibus scisti dare commoda solus. apud Ovidium. Et apud Cassiodorum *solemnia commoda* quæ συνήθειαι Græcis, lib. XI. Var. epistol. VIII. Et alibi passim apud eumdem *commodum* est salarium. Tertulliano *fructus fœnoris* usura appellatur, id est, creditæ pecuniæ fructus. Nulla igitur harum definitionum placet, quæ usuram *lucrum* esse statuit, ex *mutuo exactum*, vel ut alii, *debitum*, vel ut quidam *contractum*. Qui in ære suo est, & pecuniam suam exercet, dum utendam foris dat, mercede pacta, quod ex usu ejus capit non est lucrum, sed merces. Quodcunq; enim in pensationem aut laboris, aut operæ, aut artis, aut rei cujuscunque nobis datur, non lucri vicem obtinet sed mercedis. Lucrum quippe id proprie quod aliunde nobis obvenit, ex occasione aliqua, aut causa, quæ nobis plus ex re quam sperabamus reddit, & supra quam res ipsa æstimatur: aut etiam quum calliditate nostra & industria, ut plus reddat quam valet, efficimus. Sic κέρδος Græci appellant à calliditate, & astutia. Inde & κερδώ vulpes. Latini *lucrum* à luendo, ut Varro recte docet, & est contrarium damno. Nam damnum, ut idem dicit, *à demptione cum minus refectum quam quanti constat.* Qui rem magno emptam, minoris vendit, damnum facit. E contrario lucrum est cum minore emptam, pluris vendit. *Lucrum*, inquit, *à luendo si amplius quam quantum ex eo luerit est refectum.* Ita enim apud Varronem legendum. Ita Græci ζημίαν & κέρδος opponunt. Qui minus quam debet ex re sua percipit, illi ζημία est. Qui plus quam recipere par est, capit, κέρδος facit. Qui ergo minoribus usuris pecuniam mutuatur, quam majoribus fœneretur, non merces ea usura est quam capit, sed lucrum. Contra emptor, qui rem majoris emptam minore pretio alii addicere, vel illi ipsi à quo emit, cogitur, damnum patitur, ac ζημιοῦται. At qui suam pecuniam mutuam dat, & pro ejus usu quanti sua interesse judicat, usuras

petit, mercedem exigit pro usu rei suæ non lucrum captat. Itidem qui rem suam vendit, aut locat quanti plurimum potest, pretium aut mercedem rei suæ auferet, non lucrum. Quod & ex his quæ in sequentibus sumus dicturi magis constabit. Non igitur brevius, aut verius potest usura definiri quam, *esse mercedem pro usu pecuniæ mutuo datæ*. Multæ quidem aliæ res præter pecuniam in mutui contractum cadunt, & usuræ ex aliis pluribus causis debentur quam ex mutuo. Præterea certum est eas non aliter in plerisque casibus jure civili Romano deberi nisi in stipulationem deductæ sint. Quæ omnia tamen non est necesse definitione comprehendere. Quæ enim ex alia causa quam ex mutuo debentur, ad exemplum usurarum mutuaticarum constitutæ sunt, & præstantur citra conventionem, vel ex lege, vel ex officio judicis. Ex lege, ut usuræ rei judicatæ: ex officio judicis, quarum modus æstimandus judicis arbitrio permittitur, ut in omnibus bonæ fidei judiciis, idque ex more regionis in qua contractum est, ut habetur leg. 1. D. de usuris. Satis igitur fuerit si definiamus hoc modo: *Usura est merces pro usu rei mutuo datæ, sive ex stipulatu, sive alia conventione debeatur præstanda*. Reliquæ usuræ quas proprie compensativas volunt esse Jurisconsulti quæque ex alia causa quam ex mutuo debentur, ex credito deberi, potius videntur. Nam *in creditum abire* dicitur, quodcunque quis ex qualibet causa debet, ut superius docuimus. Atqui de mutuo tantum hic agimus, cujus usuræ proprie sunt, & ad ejus instar etiam ad alios contractus bonæ fidei translatæ, ut in venditione & emptione ex mora pretii tardius soluti, & in aliis. Quæ usuræ ex credito potius, quam ex mutuo præstari quis dixerit, ut *creditorem*, cui eæ debentur. In creditum quippe abiit conductori merces quam debet, & emptori pretium quod non solvit, cujus usuras ex mora uterq; præstare tenetur, non ut rei quam mutuo acce-

pit,

pit, sed ejus quæ ipsi abiit in creditum, hoc est, pensionis aut pretii cujus solutioni mora facta est. Certum tamen est, quamvis tam late pateat *crediti & credendi* significatio, Jurisconsultos & reliquos idoneos auctores non dicere, *ex credito* deberi, quod ex alia causa debetur quam ex mutuo, ut ex Seneca ante notavimus. Nec aliter Ulpianus intellexit, cum *crediti nomine* obligari eum dicit qui ex mutui contractu erat obligatus, leg. IV. D. de rebus creditis. *Crediti* nomine nihilominus non tantum quod mutuo datum est, intellexerunt, ex iis rebus quæ quantitate constant, id est, pondere numero & mensura, sed quidquid alicui debetur ex quacunque causa. Nam inter *creditum* & *mutuum* tantum interest quantum inter genus & speciem. Quod igitur ex empto debetur, quod ex locato, etiam quod ex delicto & quacunque alia ex causa, *crediti* nomine cēsetur, quia *creditor* est cui debentur, ut constat ex leg. XII. D. de verborum signif. ut supra pluribus adstruximus non hic repetendis. Ex quibus apparere potest, quam falsum sit quod scribit Hotomannus ad Tit. de usuris, creditum, sive mutuum *gratuitum* esse, fœnerationem vero *quæstuariam*. Et fugit eum plane ratio dum aliud esse *credere*, aliud *fœnerari* probare contendit ex leg. *gravius* de fidejussoribus, quæ aliter capienda. Verba legis sunt: *placet mandatorem teneri etiam si creditori fœneraturo mandet pecuniam credere.* Vult agi de eo in hac lege cui mandatum erat, ut crederet pecuniam Titio, quam illi fœnerarat, id est, non solum crediderat, verum etiam aliquam accessionem stipulatus erat. Atqui quisquis fœnerat pecuniam, etiam credit, non vero quisquis credit, utique etiam fœnerat. Græci auctores τὸ πιστεύειν in mutuo & deposito præcipue usurpare solent. Hinc illa Nicolai Damasceni de Indis: Παρ' Ἰνδοῖς ἐάν τις ἀποστερηθῇ δανείου ἢ παρακαταθήκης, οὐκ ἔστι κρίσις, ἀλλ' αὐτὸν αἰτᾷ ὁ πιστώσας. Non esse

actionem ei apud Indos qui depositō aut mutuo fraudatus sit, sed ipsi sibi imputare qui credidit. Vide & Aristotelem in Problematis sect. XXIX. Atqui non minus πιστῶ qui commodat, & qui pignori dat. Sed nec minus credit qui pecuniam mutuam dat cum usuris, quam sine usuris. Tamen credita pecunia proprie de mutuo data. Hinc Ulpianus leg. IV. & leg. X. D. Si certū petatur, *creditā pecuniam*, à depositā distinguit. Placet autem Hotomanno, *credere* esse proprie sine usuris; & *fœnerari* cū usuris. In quo falsus est. In supradicta enim lege *credere pecuniam* pro fœnerare etiam accipi potest, immo & debet. Dicit enim mandatorem teneri etiamsi creditori qui pecuniam fœneraturus est, mandet, ut pecuniam credat, id est, ut fœneret. Nā quamvis sine mādato alicujus id facturus est, si tamen mandet ei aliquis, ut pecuniam fœneret, tenetur ille mandator. Hic sensus hujus legis in qua *credere pecuniam*, idem est omnino quod fœnerare. Apud Cæsarem de bello Civili lib. III. Cœlius legem promulgat in favorem obæratorum, *ut sexennii die sine usuris credita pecunia solvantur*. Quæ nimirum creditæ erant cum usuris, ad expediendos debitores, ut sine usuris per sexennii tempus solverentur, edixit. Idem Cæsar dictator *de modo credendi* legem tulerat de qua Tacitus lib. VI. Annalium, qua lege non tantum modum usurarum determinaverat, sed etiam quantum quisque in fœnore pecuniæ positum habere deberet, præscripserat. Quod ad mutuum attinet, quod est crediti species, male idem Hotomannus perpetuo censet à fœnore distinguendum, & gratuitum haberi. Atqui non ita est. Nam in jure Digestorum & Codicis fere semper *mutuum* accipitur pro fœnore sive mutuo fœnebri, & *mutuari* pro mutuam fœnebrem pecuniam accipere. *Mutui nummi* sunt cū usuris accepti, in exēplo chirographi quod extat leg. XLI. D. de usuris. *Ille scripsit me accepisse & accepi ab illo mutuos & numeratos*

numeratos decem, quos ei reddam Kalēdis illis proximis cum suis usuris placitis inter nos. Sed clarissime id patet ex leg. IV. D. *Si certum petatur*, his verbis: *Si quis nec causam, nec propositum fœnerandi habuerit, & tu empturus prædia desideraveris mutuam pecuniam, nec volueris credita nomine antequam emisses suscipere.* Ubi *mutua pecunia* dicitur, quæ fœnore datur. Et alibi passim. Nec etiam puto distingui in lege *præsidis*, D. eodem titulo, ut perperam putavit Hotomannus: *Præsidis provinciæ officiales quia perpetui sunt, mutuam pecuniam dare, & fœnebrem exercere possunt.* Non enim hic *mutua pecunia* distinguitur *à fœnebri*, sed idem est ac si dixisset, mutuam pecuniam fœnebrem dare, aut mutuam dare cum usuris. Est enim figura ἐν διὰ δυοῖν. Ut & in lege quæ præcedit: *Principalibus constitutionibus cavetur, ne hi, qui provinciam regunt, quia circa eos sunt, negotientur, mutuamve pecuniam dent, fœnusque exerceant.* Non, ut hic putat magnus Jurisconsultus, mutuam pecuniam dare, est sine usuris & gratuito dare, sed fœnerato. Cur enim prohiberentur rectores provinciarum mutuam pecuniam gratis dare? Nam & ipsi fœnebrem à provincialibus sumere non vetantur, lege sequenti: *Præses provinciæ mutuam pecuniam fœnebrem sumere non prohibetur.* Ad tollendum ambiguum, cum dixissent *mutuamve pecuniam dent*, ne quis istic de mutuo gratuito intelligere posset, subjunxit, *fœnusve exerceant.* Nec enim interdictum credo provinciarum rectoribus illa lege, benignos, & benevolos, se ostendere provincialibus quos regebant, sed ne fœnore eos demergerent & usuris vexarent. Lex III. C. eodem, simpliciter dicit, *eos, qui officium administrant, neque per se, neque per suppositas personas tempore officii sui in provincia fœnus agitare posse, sæpe esse rescriptum.* De fœnore igitur tantum cautum, non de gratuito mutuo. *Fœnus agitare* ergo posuit pro eo

quod est in lege Principalibus, *mutuam pecuniam dare fœnusq; exercere.* An non hæc verba idem volunt quod pecuniam mutuam fœnore dare, vel pecuniam fœnebrem mutuo dare, & in mutuo dando fœnus exercere? Græci interpretes aliter acceperunt, in Synopsi Basilicorum, & *pecuniam mutuam dare* reddiderunt δανείζειν, *fœnus* autem *exercere*, τοκίζειν. Sic enim verterunt: οἱ ἄρχοντες τῆ ἐπαρχίᾳ, καὶ οἱ παρὰ αὐτὰς κεκώλυν) πραγματείαν ἢ δανείζειν, ἢ τοκίζειν. οἱ δὲ πλείοσιν ἐδανείζοι, καὶ τοκίζοιεν. Hinc notant doctissimi Glossatores tria interdicta hac lege præsidibus provinciarum, negotiationem, mutuum & fœnus. Ergo *mutuum* heic gratuitum. Quod non concedo. Cur enim non & commodatio ipsis quoque prohibita? Æque sane potuit, immo & debuit. Atqui non vetiti præsides provincialibus beneficos se præbere, gratuitam pecuniam mutuam dando, & commodando, sed damnis eos afficere & usuris gravissimis pro libito enecare, quod ipsis impune cessisset. Qui jus enim reddere adversus improbos fœneratores, eosq; modum lege præscriptum excedentes coërcere debebant, merito eos lex fœnerari vetuit. Si modum quippe ipsi excessissent, quis ausus fuisset in jus vocare? Nemo vero fœnerationi tū se dabat quin si liceret ad infinitum eam extenderet, præsertim ubi abesset metus pœnæ, ut in judice ac præside. At iidem non vetabantur pecuniam fœnebrem à provincialibus sumere. Et hoc merito etiam. Nullum enim inde periculum vexationis aut maletractationis à præside provincialibus. Multo validior ratio qua permitti præsidibus oportuit gratuitam pecuniam hominibus è provincia cui præerant, mutuo dare. Munificentiam hoc modo suam in provinciales exercuissent. Quam quis unquam præses exercere prohibitus est? Inter liberalitates & munificentias Cæsarum referendas legimus in Historia Romana aliquot ex his eo nomine commendatos,

mendatos, quod magnam pecuniæ vim ex publico gratuitam populo dandam mutuam curaverint, sine usuris in annos paucos utendam. Hoc de Tiberio narrant Tacitus & Suetonius. De Alexandro Severo Lampridius, quem dicit *Fœnus publicum trientarium exercuisse, ita ut pauperibus plerisque sine usuris pecunias dederit ad agros emendos, reddendas de fructibus.* Quis hoc officii vel beneficii genus improbasset in rectore provinciæ, quod factum ab Imperatoribus pro maxime munifico ac liberali animo in plebem Romanam auctores tantopere laudant? Pecuniam itaque mutuam dare in illa lege, non est gratuitam ac sine usuris dare. Nam & Jurisconsulti ipsi, & auctores illius ævi, *gratuitam pecuniam* solent vocare quæ sine usuris mutuo datur, ut alibi in hoc opere observamus. Præterea quod interpretes Basilicorum *pecuniam mutuam dare* δανείζειν hic reddunt, & ἀπὸ δ' τοκίζειν distinguunt, δανείζειν ibi non videtur accipiendum, pro *mutuam pecuniam gratis dare.* Nam lege III. Cod. eodem, qua dicitur, *sæpe rescriptum esse, eos, qui officium administrant, neque per se, neque per suppositas personas, tempore officii sui in provincia sua fœnus agitare posse,* iidem interpretes, illud *fœnus agitare,* verterunt simpliciter δανείζειν, his verbis: ὁ ἄρχων ὃ ὀφφίκιον ἐν ἐπαρχίᾳ πεπίπλων, ὅτε δὲ αὐτῷ, ὅτε μέσου στρατεύεται, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ τ' ἰδίας ἀρχῆς δανείζειν δύναται). Quomodo igitur in illa lege, δανείζειν & τοκίζειν distinxerunt, si δανείζειν est *fœnus agitare?* Quid enim aliud erit τὸ τοκίζειν? Si non est figura ἐν μέρει δυοῖν, ut diximus paulo ante, certe illud erit quod jam dicemus. Prohibentur præsides suprascripta lege, *negotiari, mutuamve pecuniam dare, fœnusve exercere.* Tria sane hæc sunt, sed *mutuam pecuniam dare,* & *fœnus exercere,* non aliter differunt, nisi τῷ ἥττον καὶ τῷ μᾶλλον. *Fœnus exercet,* qui hoc ipsum agit ex professo, qui omnem suam pecuniam in fœnore positam habet,

qui merus est fœnerator, & nundinationem illam negotiationemque fœnebris pecuniæ profitetur, ut solent argentarii & nummularii. Pecuniam vero mutuam dat, qui sub usuris partem aliquam pecuniæ dat mutuo, non studio fœnerandi, sed ut aut amico petenti gratificetur, aut ut inopia temporaria laboranti subveniat. Sic leg. IV. D. Si certum petatur, qui empturus erat prædia pecuniam mutuam petit ab eo qui nec causam, nec propositum fœnerandi habebat. Quodcunque horum sit, certum est, aliud esse *mutuam pecuniam sub usuris dare*, aliud, *fœnus exercere*. Qui calceum facit, ut faciebat ad usum suum Hippias, non tamen est sutor. Qui vero sutrinam exercet, is sutor dicendus. Ita de aliis. Qui rem suam vendit sibi superfluam, & alienam emit cujus indiget, non vere est mercator, etsi vendat ematque. Bonum patrem familias dicebat Cato *vendacem magis quam emacem esse oportere*. At qui mercaturam exercet, is solus habendus mercator. In sequenti ejusdem legis paragrapho similiter distinguuntur, *pecuniam mutuam dare*, & *fœnebrem exercere*. Ad hanc legem autem quod adnotant periti Jurisconsulti qua negotiari judices prohibentur, addendum esse quod de Thebanorum lege scribit Aristoteles lib. III. de Rep. cap. III, id prorsus ἀπροσδιόνυσον, nec ad rem pertinet. Ibi enim tradit philosophus, legem hanc fuisse Thebanis, non posse magistratum apud eos capessere τὸν δέκα ἐτῶν μὴ ἀπεχηδόνα τὴν ἀγορᾶς. Quod non de omni mercatura intelligendum est, ut censuit paraphrastes, sed de solis cocionatoribus, & κάπηλοις, aliisque artificibus sellulariis, qui in foro totos dies sedent, aut ibi tabernas habent & officinas ad res suas & merces vendendas. Sensus illius legis, qui artem sellulariam fecerit, aut negotiationem sordidam, non posse Thebis ad magistratum pervenire, nisi totos decem annos illa negotiatione & arte abstinuerit. Quod ad alios merca-

mercatores, quos Græci vocant ἐμπόρους, non pertinet, ut infra sumus dicturi. Parum denique illud convenit cum hac Romana lege, quæ Præsides provinciarum in provincia cui præsunt quamdiu eam regunt, negotiationem ullam exercere, sive fœnebrem, sive aliam, ac ne quidem pecuniam ulli mutuam sub usuris dare permittit. Illi porro cōstitutioni, quæ iisdem permittit pecuniam in provincia fœnebrem sumere, videtur adversari alia constitutio Honorii, leg. xvi. Cod. eodem quæ sic habet: *Quisquis judici pecuniam fœnebrē mutuaverit, si in provincia fuerit versatus, quasi emptor legum atque provinciæ: vel si quis collectarius honoris pretium dederit ambienti, exilii pœna una cum ipso judice plectetur* Mirum leg. xxxiv. D. eodem, non prohiberi præsides provinciarum mutuam pecuniam fœnebrem sumere, & in hac quæ in Codicem relata est sub eodem titulo, non solum prohiberi, sed etiam exilio multari qui sumpserint, cum eo qui dederit. Si simpliciter utriusque Legis mentem interpretemur, nihil magis contrarium, quam altera est alteri, fingi potest. Si aliqua est ἀβελτερία quæ crimen in hac ultima prægravet, videndum qualis sit. In his verbis esse oportet, *si in provincia fuerit versatus.* Quod docti Jurisconsulti exponunt, *si creditor qui pecuniam mutuam præsidi dedit, in provinciam venerit cui ipse præses præest.* Non potest hic esse sensus eorum verborum, *si versatus in provincia fuerit.* Sed ponamus esse. Cum hæc causa allegetur, quia præses ille quasi emptor habeatur provinciæ atque legum, ut statim adjicitur, nullam possum talem odorari in his quæ dicta sunt. Quid enim? Lex digestorum, quæ permittit præsidibus pecuniam fœnebrem in provincia cui præsunt accipere, ab omnibus ut accipiant, licentiam dat, sive in provincia maneant & versentur, sive ex alia regione in eam venerint. Immo tanto facilius permitteret mutuari ab his qui non sunt ejusdem pro-

vinciæ sed advenæ. Ne Græcam quidem Basilicorum hujus legis interpretationem satis intelligo quid velit: ἐὰν οὖν τῇ ἐπαρχίᾳ ἧς ἄρχει παραγένηται. Quod vertunt, & vero sic verti debet: *si in provinciam cui præest, venerit.* Aliud est, *in provincia versari*; aliud, *in eam venire.* Minima mutatione, transpositis tantum unius vocis litteris scribendum arbitror in Latino; *si servatus in provincia fuerit.* Hoc est, si conservatus ac retentus in provincia fuerit, si prorogatum ipsi tempus regendæ provinciæ fuerit. Nec puto aliter legisse Græcos Basilicorum interpretes, si recte ac quomodo ipsi scripserunt in eorum interpretatione legatur, nempe hoc modo: ἐὰν οὖν τῇ ἐπαρχίᾳ ἧς ἄρχει σεσῳσμένος. Apparet plane eos in Latino inveniisse, *si servatus fuerit.* Nam σεσῳσμένος, est servari, superesse, superstitem esse. Ad verbum quidem reddiderunt, sed nescio an mentem legis assequuti sint. Potest tamen & σεσῳσθαι si forte intelligi de tempore administrationis prorogato, quo in provincia adhuc servati ac retenti quasi ipsi sibi superstites sint. Utut res sit, certum est hunc esse hujus legis sensum. Si præses provinciæ pecunia data effecerit, ut provinciæ administrationem, finito tempore, adhuc conservet & retineat, tempusque ipsi prorogetur, quasi emptor provinciæ atque legum habendus est. Si pecuniam illam mutuam sumpserit qua provinciam quodammodo emat, qui eam mutuavit, simul cum ipso exilio plectitur. Quæ sequuntur in eadem lege id plane confirmant, *vel si quis collectarius honoris pretium dederit ambienti, exilii pœna una cum ipso judice plectetur.* Par quippe crimen est, si quis novum honorem ambiens, præsidatum puta provinciæ, pecunia eum obtinere studeat, &, si jam adeptus, ut sibi ultra statutum tempus honos ille continuetur, nummis datis assequatur. Pari ergo crimini par supplicium lex irrogat, & utrumque exilii pœna afficit, cum illis etiam

fœnera-

fœneratoribus à quibus pecuniam ad hoc mutuati fuerint. Collectarii sunt nummularii, sive fœneratores qui mensæ argentariæ præsunt, & publice profitentur fœnerandi negotiationem. De quibus in sequentibus nos plura. Ut ad rem redeamus, Digestorum multis & Codicis locis, & fere ubique, qui mutuam pecuniam accipit aut dat, sub usuris dat aut accipit. Leg. XIV. Cod. de usuris. *Si ea pactione uxor tua mutuam pecuniam dedit, ut vice usurarum domum inhabitaret.* Vide & leg. VIII. eodem. Hinc apud Agellium lib. XX. cap. I. *pecunia mutuatica*, ἡ δανειστική. *Hanc autem fidem majores nostri non modo in officiorum vicibus, sed etiam in negotiorum quoque contractibus sanxerunt, maximeque in pecunia mutuatica usu atque commercio.* De lege ea loquitur qua fas erat partiri ac secare corpus debitoris qui solvendo non esset inter creditores. Mutuatica ibi plane est δανειστική ac sub usuris credita. Quo loco male corrigunt *mutuaticiam* viri docti, pro *mutuatica*. *Mutuatica* est quam dat mutuam creditor, *mutuaticia* quam accipit debitor. Sic *venaticus* canis ὁ θηρευτικὸς, *venaticia* præda ἡ θηρευτική. Sic *multatica* pecunia qua multat reum judex. *Multaticia* qua multatur reus, & quam solvit. Sic *locaticius* qui locatur, μισθώσιμος. Et *conducticium* quod conducitur, τὸ ἐκμισθώσιμον. Non bene hæc à quibusdam confunduntur. Sic & *fœneraticia* apud Justinianum eadem cum *mutuaticia*. Hæc obiter. Ita ergo mutuum passim pro fœnore. Mutuum quidem per se est conventio quæ re contrahitur, & eatenus obligat quatenus res datur, in quo si usuras pro usu præstandas adjungi quis velit, nova conventione opus est quæ verbis contrahitur, hoc est, stipulatione, quæ est nova obligatio, ut est in leg. CXXI. de verb. signif. Ubi dicitur, *usuram pecuniæ, quam percipimus, in fructu non esse, quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, id est, nova obligatione.* Novam illam

illam obligationem interpretatur ſtipulationem ſubjectam Hotomannus, & recte quidem. Sed quod etiam vult, *diverſam eſſe conventionem mutui & uſurarum, & illam quidem re ſemper contrahi, iſtam verbis, id eſt, ſtipulatione: mutuum eſſe contractum juris gentium, qui naturalis appellatur in leg.* CXXVI. *D. de verborum oblig. uſurarum contractum eſſe juris civilis, ſtipulationem quippe eſſe quæ ex jure civili: Præterea ex pecuniæ numeratione actionem mutui naſci, at ex illa uſurarum petitionem non naſci, ſed ex nova obligatione, id eſt, ex ſtipulatione:* videndum an hæc omnia recte ab illo tradantur. Primum quod uſuras non niſi ex ſtipulatione deberi poſſe innuit, in eo falſus eſt; nec enim fallere voluit. Non tamen potuit ignorare in multis caſibus etiam ex nudo pacto exigi ſolitas. Quod & Juſtinianus clare dixit in Novella CXXXVI. καὶ εἴ γε πολλῶν ὄντων ἐφ' οἷς καὶ ἀνατοκισμὸς ἔκρι, καὶ οὐ συμφώνου μόνου τοῦτο. Qui mutuam pecuniam accipiebant ab argentariis, ex nudo pacto uſuras ſolvebant, etſi in ſtipulationem deductæ non eſſent, ut ea ipſa Novella traditur. In trajecticia pecunia non ſolebant ſtipulari uſuras creditores, ſed ex ſola pactione eas percipiebant. Ex nudo pacto debebantur civitatibus uſuræ creditarum ab eis pecuniarum, ut dicitur in leg. XXX. D. de uſuris. In tritico & hordeo, aliiſque frugibus mutuo dandis, acceſſio, id eſt, uſura, etiam ex nudo pacto præſtanda erat. leg. XII. Cod. de uſuris. Præterea, etſi uſuræ fœnebris mutui ſine ſtipulatione vulgo peti non poſſent, tamen ex pacti conventione, ſi contigiſſet eas ſolvi, neque repetebantur, neque in ſortem erant accepto ferendæ. leg. III. Codic. eodem. His adde, quod & citra pacti conventionem, nedum ſtipulationem, etiam uſuræ exigebantur, ut in omnibus bonæ fidei judiciis, ex mora. Quod & Juſtinianus in ſupra ſcripta Novella CXXXVI, καθὸ ἐγγεγραμμένων σωαλ-

σκευλλαγμάτων, non omisit monere his verbis: ἴσῃ δ' ὅτι οὐκ συμφώνων, ἀλλ' αὐτομάτως ἐπαχθέντων ὅμως ἀπαιτεῖται). Apud Græcos sola pactione usurarum obligatio contrahi solebat, ut & mutui ipsius. Ex his ergo constat, ne apud Romanos quidem semper necessariam fuisse stipulationem ad usuras exigendas, nec proprium ubique hunc dicatum usuris contractum. De mutuo nunc videamus, hoc est, ipsa sorte, quomodo ejus obligatio constituatur. Inter obligationes quidem refertur, quæ re contrahuntur, non verbis; quæque eatenus contrahentes obligant, quatenus res data est. Non propterea tamen crediderim, ex numeratione sola pecuniæ actionem mutui nasci. Nam & in depositio numeratur pecunia, nec tamen ejus dominium transfertur; ut nec in commodato, cum pecunia ad ostendendum tantum commodatur. In donatione ex numeratione transfertur dominium ad eum cui donatur; in mutuo ita fit accipientis, ut tamen post certum tempus ad dantem redire debeat. Intervenire ergo ad hoc pactionem necesse est, ut reddatur. Non itaque ex sola numeratione actio mutui nascitur, sed etiam ex pacto. Ergo ex utroque. Nam numeratio præstat ne nudum sit pactum. Ex nudo quippe pacto non datur actio. Pactum vero legem numerationi ponit ne ad alium contractum facta cenſeatur quam ad mutui. Et re quidem contrahi hæc obligatio dicitur propter numerationem quæ intervenit. Naturalis autem hæc obligatio non solum numerationis gratia, sed, quia quæ debentur ex pacto, etiam naturaliter debentur, ut habetur in leg. v. D. de solutionibus. *Quod solvitur in usuras, ad utramque causam usurarum, tam debitarum, quam indebitarum, pertinere. Puta quadam earum ex stipulatione, quadam ex pacto naturaliter debebantur.* Hoc non de nudo pacto, sed de eo cui numeratio intervenit, intelligendum. *Numeratione autem pecuniæ*, ut ait Ulpianus

pianus leg. VII. D. de rebus creditis, *æque atque stipulationibus omnia inseri possunt, atque adeo etiam conditiones.* Hinc, ut notat Pomponius, lege sequenti, mutui datio interdum pendet, ut ex postfacto confirmetur, veluti, si quis det alicui mutuos nummos, ut, si aliqua conditio extiterit, ejus fiant, sibiq; sit obligatus. Ita certe. Nisi enim qui dat mutuam paciscatur sibi reddendam, & in alia quidem specie, nec jus repetendi haberet, cum videri posset donasse, nec usum accipienti videretur concessisse si eamdem speciem reddi conveniisset. Et pactum quidem istud, quo de reddenda in eodem genere pecunia mutua cavetur, non nudum est, ut illa sunt ex quibus nulla actio nascitur, sed cum re ipsa conjunctum, id est, numeratione pecuniæ. Sic explicanda lex XX. Cod. de pactis. *Traditionibus & usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur.* Nuda pacta sunt, cum non præcessit datio, sed de dando tantum convenit. Atque ita Græci: ψιλὸν δὲ σύμφωνόν ἐστιν, ὅπερ μὴ παραγέγονεν δόσις, ἀλλὰ μόνον συνῆλθεν ἐπὶ δόσει. In mutui datione, cum numeratio ac traditio pecuniæ creditæ præcedat, non est nudum pactum, ideo ex eo actio nascitur. Et sic etiam accipienda verba legis X. Cod. de pactis. *Nec obesse tibi poterit, quod dici solet, ex pacto actionem non nasci. tunc enim hoc jure utimur, cum pactum nudum est, alioquin cum pecunia datur, & aliquid de reddenda ea convenit, utilis est condictio.* Ergo & in mutuo ubi pecunia datur, & de reddenda pacto convenit, ex ipso pacto actio mutui nascitur, non tantum ex numeratione pecuniæ. Jam intelligi potest in quibus casibus usuræ ex pacto præstabantur, non diversam fuisse obligationem mutui & usurarum. Ex nudo pacto eas præstari dicitur leg. XXX. D. de usuris, & leg. XII. Cod. eodem. Sed *nudum pactum* ibi intelligendum est, ad differentiam ejus cui subjecta, vel interposita stipulatio. In quibus igitur contractibus locus erat

usuris

usuris ex pacto petendis, ut diversa non fuit obligatio mutui & usurarum, ita unico instrumento conventionis utrumque in pactionem deduci solebat. Sic enim chirographum concipiebatur: *Lucius Titius scripsi, me accepisse, & accepi, à Cajo Sejo mutua & numerata domo ex arca sua decem millia nummum, quæ ei reddam Kalendis Maij proximis cum usuris semissibus, sicut pacti sumus inter nos.* Ubi autem stipulatione opus erat ut usuræ præstarentur, mutui quoque ipsius solutio in stipulationem deducebatur, nec duæ exinde nascebantur obligationes, sed una verborum, ut est in leg. CXXVI. D. de verborum obligat. *Nam quoties pecuniam mutuam dantes eamdem stipulamur, non duæ obligationes nascuntur, sed una verborum.* Nec aliter certe fieri mos in omnibus chirographis, quibus mutuum simul & usuras se redditurum promittebat reus, & spondebat stipulanti creditori, ut infra pluribus dicam. Neque porro, quod addit Hotomannus, uno judicio sortem, altero usuras peti, nec unius petitionem alteri præjudicare, efficiet ut credamus diversam esse obligationem mutui & usurarum. Leges certe quas ad hoc probandum adducit nihil ejus opinionem adjuvant. Nam lex XXIII. D. de exceptione rei judicatæ, dicit, *si in judicio actum sit, usuraque sola petita sunt, non esse verendum ne noceat rei judicatæ exceptio circa sortis exceptionem.* Quis enim ex his concludat, alia obligatione usuras deberi, alia, sortem, quia in judicio petitæ usuræ non præjudicent sortis petitioni? Non certe magis, quam ex eo, quod additur statim in eadem lege, aliquem etiam posse tantum persequi usuras ex bonæ fidei judicio. Nihilominus enim cedere & futuri temporis usuras dicit Jurisconsultus. Atqui dicendum etiam esset, diverso jure usuras ejusdem sortis deberi, quia petitio partis earum jam debitarum non præjudicium afferat petitioni futuratum, quæ nihilo secius current, quam-

quamdiu contractus bonæ fidei manebit. Nihilo magis facit lex xc. D. de verborum obligationibus. In ea Pomponius ait, cum stipulatus sum pro usuris legitimis pœnam in singulos menses, si sors soluta non sit, etiam si sortis obligatio in judicium deducta sit, adhuc tamen pœnam crescere, quia verum est, solutam pecuniam non esse. Quid inde colligere est, quo nobis probetur diversam esse obligationem usurarum, & sortis sive mutui? Immo certum eodem genere contractus, & conventionis, pœnam pro legitimis usuris in stipulatum deductam in singulos menses quamdiu sors soluta non esset. Ait Jurisconsultus, etiam si sortis obligatio in judicium deducta sit, non tamen pœnam cessare, sed crescere & singulis mensibus fieri auctiorem. Quam pœnam certum est ex eadem illa obligatione deberi quæ in judicium deducta sit. Ideo enim & pœnam crescere respondit, quia nondum soluta sors esset, etsi in judicio cœptum esset agi de obligatione sortis. Nam judicio cœpto, ut habetur leg 1. Cod. de judiciis, non perimitur usurarum stipulatio. Nec tamen inde sequitur, alium fuisse sortis, alium usurarum contractum. Immo quamdiu durat sortis stipulatio, manet etiam usurarum: si illa peremta sit, & hæc perimitur. At Patricius Quæstor & antecessor sub Justino ante Justinianum rationem excogitaverat, qua actione principali sublata quoad sortem, nihilominus usuræ peti possent. Ut in actione personali quæ triginta annorum exceptione tollitur, sortis quidem nomine sublatam eam concedebat, sed nō quoad usuras. Renovari enim eas quotannis ac renasci. Inde fieri ut trigesimo anno rei creditæ currente, curreret tantum vigesimus nonus usurarum. Quæ ratio non placuit Justiniano. Ideo recte constituit, qui principali actione cecidissent per exceptionem triginta aut quadraginta annorum, fructus aut usuras præteriti temporis frustra petituros. Nam principali

actione

actione non subsistente, actionem pro usuris & fructibus non posse moveri. Vide leg. *eos.* Cod. de usuris Ceterum, ut duo diversi videantur contractus, & duæ obligationes, fœnoris, ut loquitur, & crediti, hoc est, usurarum, & sortis, alia re contracta, alia verbis, adfert & hanc rationem idem Hotomannus, nec meliorem supra dictis, quod nimirum stipulatio sortis certa sit, usurarum incerta. Quasi vero hoc proprium sit usurarum, ut semper incertæ in stipulationem deducantur, aut sortis, ut semper certa. Incerta est stipulatio usurarum si incertæ veniant in stipulatum. ut, *qui sortem stipulatur, & usuras quascunque, certum simul & incertum stipulatus videtur*, inquit Jurisconsultus leg. LXXV. D. de verborum obligat. Certum quantum ad sortem; incertum, quantum ad usuras. Adeo autem falsum est ea re distingui debere stipulationem sortis à stipulatione usurarum, quod illa certa, hæc incerta, ut usuras incertas in stipulationem deductas non deberi certum jus sit. leg. XXXI. D. de usuris: *Quod in stipulatione sic adjectum est, & usuras, si qua competierint, nullius esse momenti, si modus certus non adjiciatur.* Et leg. XLI. D. eodem, quidam in chirographo suo scripserat se mutuum redditurum Kalendis proximis, cum suis usuris & placitis inter contrahentes: cum quæreretur an ex eo instrumento usuræ peti possent, & quæ, Modestinus respondit, *si non appareat de quibus usuris conventio facta sit, peti eas non posse.* Qua de re & Græci in suis prochiris: τὸ χωρὶς ὅλης ποσότητος ἐπερωτῆσαι τὰς ἀμοίζους τόκους ἀδύνατον. *Usuras competentes stipulari, sine quantitate certa, nihil est.* Ulpianus porro in eadem ipsa lege, qua certum & incertum simul aliquem stipulatum esse dixit, sortis etiam incertas fieri stipulationes ostendit æque ac usurarum, statuitque ubi non apparet quid quale quantumque est in stipulatione, incertam esse stipulationem dicendam. Ut, si quis fundum sine

propria appellatione, vel hominem generaliter sine proprio nomine, aut vinum frumentumve sine qualitate, sibi dari stipulatus est, incertum deducit in stipulationem. Vide totam legem. At lex Africani quam idem Jurisconsultus citat, ut adstruat incertam esse usurarum stipulationem, D. de eo quod certo loco, nihil minus quã hoc probat. Nam in ea lege, qui certum sibi Capuæ solvi stipulatus est, fidejussorem accepit. Scribit Africanus, eam pecuniam ab eo similiter ut ab ipso promissore peti debere, id est, ut si alibi quam Capuæ petatur, arbitraria agi debeat, lisque tanti æstimetur quanti ejus vel actoris interfuit eam summam Capuę potius quam alibi solvi. *Nec oportebit*, inquit, *quod forte per reum steterit, obligationem fidejussoris augeri. neque enim hæc causa recte comparabitur obligationi usurarum; ibi enim duæ stipulationes sunt, hic autem una pecuniæ creditæ est, circa cujus executionem æstimationis ratio arbitrio judicis committitur.* Quod incerta est hæc æstimatio, ut quæ ab judicis arbitrio pendeat, nihil ad hoc facit, ut incerta usurarum stipulatio dicatur. Immo contra, hoc non simile esse usurarum obligationi, dicit Africanus. Quod autem ait idem Africanus, in usurarum obligatione duas esse stipulationes, ita certe est, una nempe sortis, altera usurarum. Non tamen id impedimento est, quin uno eodemque contractu stipulatio sortis & usurarum fieri possit, etiam si duæ sint stipulationes. Quinimmo in duplæ stipulatione dubitarunt Jurisconsulti an duæ essent stipulationes, quia duæ essent summæ. leg. XXXII. D. de Evictionibus. *Quia dicitur, quotiès plures res in stipulationem deducuntur, plures esse stipulationes; an & in duplæ stipulatione hoc idem sit, videamus.* Vides in unam eamdemque stipulationem si res plures aut summæ deducantur, quot summæ sunt, tot esse stipulationes, ut expresse etiam dicitur leg. XXIX. D. de verb. oblig.

Nec

Nec mirum igitur, in creditæ pecuniæ sub usuris stipulatione, quamvis simul sortis & usurarum fiat stipulatio, duas esse stipulationes. Non tamen duo erunt contractus eo modo quo voluit Hotomannus, qui utrumque contractum nominatum esse dicit; & de fœneratione, quam à mutuo distinguit, certum fuisse caput in XII. Tabulis. At caput, quod de fœnore unciario positum fuit in XII. Tabulis, mutuum etiam comprehendebat, sub unciis usuris nempe dari solitum. Nec enim verum est quod idem sentire videtur Hotomannus, mutui semper obligationem re contrahi, & ex pacto deberi: at fœnerationem contrahi verbis tantum & stipulatione. Contra ea facit lex *Lecta*, D. de rebus creditis; in qua, stipulatione interposita de mutuo quindecim millium reddendo, pactum de usuris subjicitur, ut menstrui triceni denarii refundantur ex illa summa suprascripta quindecim millium. Quæ usura est bina centesima. Sic per stipulationem de sorte reddenda convenit, per pactum de usuris. Et dicit Paulus, pacta in continenti facta stipulationi inesse credi. Sed de legis illius vera explicatione nos infra. In multis etiam casibus, ut ante observavimus, ex solo pacto citra stipulationem præstabantur usuræ. In his casibus mutui obligatio pacto tantum, non stipulatione, contrahebatur. Sed nec sola numeratione, cui pactio de reddendo non interveniret, reus obligabatur. Ubi autem stipulatio erat necessaria ad usuras petendas, tum quoque mutuum dantes idem stipulari solebant cum usuris, una quidem stipulatione in qua tamen duæ essent, quia duæ summæ in stipulatum deductæ. Hujus stipulationis exemplum in chirographo, quod creditori dabat debitor, hoc erat: *Lucius Titius scripsi me accepisse & accepi à Publio Manio mutua & numerata de domo ex arca sua decem millia nummum, & hæc decem millia reddi sibi Kalendis Iuniis proximis futuris cum*

usuris semissibus stipulatus est Publius Manius, spopondi ego Lucius Titius. Si pecunia non esset numerata, sed per scripturam mensæ data pro illis verbis, *numerata domo ex arca sua*, scribebant in chirographo, *scripsi, me accepisse, & accepi, mutua & data ex mensa scriptura decem millia.* Hic vides, in unicam stipulationem mutuum & usuras pariter deducta, in qua tamen insunt duæ stipulationes, quia duæ sunt summæ. Alio modo solebant stipulari, primo summam ipsam sortis, quæ mutuo daretur, reddi intra certum tempus: quod nisi fieret, pœnam subjiciebat creditor quæ pro usuris esset, aut etiam ipsas usuras nominatim stipulabatur. De pœna in lege, *Lecta* D. de rebus creditis, chirographi hujusmodi exemplum extat: *Lucius Titius scripsi me accepisse à Publio Manio quindecim mutua numerata mihi de domo, & hæc quidem proba recte dari Kalendis futuris stipulatus est Manius Publius, spopondi ego Lucius Titius. Si die sua suprascripta summa Publio Mavio, sive, ad quem ea res pertinebit, data, soluta, satisve eo nomine factum non erit, tunc eo amplius, quo post solvam, pœna nomine in dies triginta, inque denarios centenos denarios singulos dare stipulatus est Publius Manius, spopondi ego Lucius Titius.* Exemplum usurarum hoc modo in stipulatum deductarum habetur in chirographo servi cujusdam actoris, qui præsente domino & subscribente sic pro eo stipulatur in leg. *si ita stipulatus*, D. de verb. obligat. *Chrysogonus Flavii Candidi servus actor scripsi coram subscribente & adsignante domino meo, accepisse eum à Iulio Zosa rem agente Iulii Quintiliani absentis mutua denaria mille, quæ dari Quintiliano hæredive ejus, ad quem ea res pertinebit, Kalendis Novembribus, quæ proxima sunt futura, stipulatus est Zosas libertus, & rem agens Quintiliani. spopondit Candidus dominus meus. Sub die suprascripta si satis eo nomine factum non erit, tunc*

quo

quo post solvetur, usurarum nomine denarios octo præstari stipulatus est Iulius Zosas, spopondit Flavius Candidus meus. Atque hæc frequentissima fuit forma usurarum stipulandarum. In hoc autem chirographo non solum duæ stipulationes altera pecuniæ creditæ, altera usurarum separatim factæ, sed etiam duo contractus, qui unus est in prioris formula chirographi. Nam usuræ simul cum sorte in stipulatum veniunt. At hic prima est creditæ pecuniæ stipulatio; quæ si intra diem, de qua convenit, solvitur, nullæ præstandæ usuræ: si vero ad diem non reddatur, usuræ debentur ex nova stipulatione; quæ deberi tantum incipient ex die quo mora facta est solutioni. Hinc est quod scripsit Pomponius lege CXXI. de verborum significatione, *usuram non ex ipso corpore nummorum esse, sed ex alia causa, id est, nova obligatione.* Hæc obligatio, stipulatio est. Sed non inde sequitur quod voluit Hotomannus, hanc esse mutui, & fœnoris, hoc est, ut ipse interpretatur, usuræ, differentiam, quod ex pecuniæ numeratione actio mutui nascatur, at ex illa usuræ petitio non nascatur, sed ex stipulatione. Nec quod mutuum sit contractus juris gentium, id est, naturalis; usura autem juris civilis, quippe ex stipulatione. Nam & cum mutuum stipulabantur, desinebat esse contractus juris gentium. Et credita quippe pecunia, quæ in stipulationem deducta erat, non amplius actione nata ex numeratione petebatur, sed ex nova obligatione, hoc est, ex stipulatione, non secus atque usurarum quæ in stipulatum veniebant. Sic ex naturali obligatione hoc modo mutui contractus in civilem transibat. Id diserte in chirographo Chrysogoni supra allato probat Paulus. In eo chirographo proponebatur Julius Zosas libertus Julii Quintiliani, & rem agens ipsius, mutuos dedisse Flavio Candido denarios mille, quos Julio Quintiliano tunc absenti reddi stipulatus erat Kalendis No-

vembribus proximis futuris, vel hæredi ejus, aut, si die suprascripta eo nomine satisfactum non esset, tunc ob moram solutionis stipulatus idem Zosas fuerat, usurarum nomine octo denarios præstari. His positis, respondit Jurisconsultus, per liberam personam, quæ neque nostro juri subjecta est, neque bona fide nobis servit, obligationem nullam acquirere nos posse. Inutile ergo esse quod libertus patrono dari stipulatus est, ut nec ad solutionem proficere, absentis adjectionem cui principaliter obligatio quærebatur. *Superest ergo*, inquit, *ut quæramus, an ex numeratione ipse, qui contraxit, pecuniam creditam petere possit.* Cum inutilis esset stipulatio quæ nomine absentis erat facta per hominem qui in ipsius potestate non erat, quærit, an saltem ex numeratione ille Zosas, qui contraxit, pecuniam creditam petere possit. Nam re obligatus fuit Zosæ qui mutuam ab eo pecuniam accepit Flavius Candidus, & ex numeratione eam petere potuit Zosas, actione quæ vocabatur certi condictio. An possit tamen, dubitat Paulus: & rationem hanc reddit: *Nam quoties*, inquit, *pecuniam mutuam dantes eamdem stipulamur, non duæ obligationes nascuntur, sed una verborum.* Ergo quoties in mutui datione pecunia credita in stipulatum deducebatur, obligatio, quæ re contrahitur, & actionem ex numeratione parit, cessabat, & in locum ejus succedebat quæ verbis contrahitur, nempe stipulatio. Addit tamen statim: *Plane, si præcedat numeratio, sequatur stipulatio, non est dicendum, recessum à naturali obligatione.* Naturalis itaque obligatio ex numeratione nascitur. Si præcesserit numeratio, & deinde interposita sit stipulatio, non recessit creditor à naturali obligatione, quæ re contrahitur, & ex pecuniæ numeratione nascitur. Quid, si præcesserit stipulatio, deinde sequuta sit numeratio? Contrarium nempe erit, & naturalis obligatio in civilem mutabitur. Totum

tum itaque inde pendebat, ut repetere mutuam pecuniam posset libertus qui alieno nomine inutiliter eam mutuo dederat. Non enim poterat petere ejus nomine cui stipulatus erat, si stipulatio præcessisset numerationem. Ex stipulatu quippe agendum fuit, quo casu nullam actionem habuit, quia non potuit eam pro alio stipulari, cujus juri non fuit subjectus, nec bona fide ei serviit. At potuit suo eam petere si numeratio præcessisset stipulationem. Tunc enim ex numeratione actionem habuit certi condicticiam, quæ naturalis est obligatio, à qua non recessisse judicandus est, per subjectam & sequentem stipulationem. Sequitur apud Jurisconsultum: *Sequens stipulatio, in qua sine adjectione nominis usuras stipulatus est, non eodem vitio laborat. Neque enim maligne accipiendum est, eidem stipulatum usuras, cui & sortem, videri.* Sortem non potuit domino nominatim stipulari hic libertus, ideo ex vitiosa stipulatione non potuit creditum petere, sed potuit ex numeratione, cujus obligationem naturalem non potuit vitiare sequens stipulatio. In usurarum vero stipulatione cum neminem nominaverit, vitio carere stipulationem censendum est. Nec enim maligne credendum, eidem stipulatum esse usuras cui & sortem. Ergo ex numeratione pecuniam creditam petere poterit, non ex stipulatu, qui vitiosus est, quia patrono dare stipulatus est libertus: ex stipulatione vero usuras petet, quæ sine vitio est, quia nemini eas stipulatus est, ideoque in liberti persona valet stipulatio, & cogitur eam patrono cedere. Notandum tamen Ulpianum in alia sententia esse quam Paulum quoad novationem obligationis quæ ex naturali fit civilis, per stipulationem. Paulus enim hic ut in aliis multis ab Ulpiano dissentiens. Si præcedat stipulatio & sequatur numeratio, tum mutari obligationem vult deque naturali existere civilem. At si numeratio ante celebretur, deinde

subjiciatur stipulatio, ex numeratione petitionem dari & naturalem ex pacto manere obligationem. Contra Ulpianus utroque casu sive antecedat numeratio stipulationem sive subsequatur, unum esse contractum scribit, & ex stipulatione pecuniam deberi, non ex numeratione. leg. VI. D. de novationibus: *Cum pecuniam mutuam dedit quis sine stipulatione, & ex continenti fecit stipulationem, unus contractus est. Idem erit dicendum & si ante stipulatio facta est, mox pecunia numerata sit.* Ex quibus colligitur magis dubitatum fuisse an ex stipulatione agi deberet, si post stipulationem sequuta esset numeratio. Cum enim posteriores obligationes derogent prioribus, obligatio sequens re contracta, hoc est, numeratione, videretur magis servanda, & ex ea potius, utpote naturali, & posterius facta, actio danda. At Paulus non dubitavit quin si numeratio ante facta sit, deinde post numerationem facta stipulatio, quin prior obligatio tenere debeat. In quo plane eum ratio fugit. Quod ex Pomponio subjungitur leg. VII. eodem titulo, ad numerationem pertinet quæ præcessit stipulationem. *Cum enim*, inquit, *pecunia mutua data stipulamur, non puto obligationem è numeratione nasci & deinde eam stipulatione novari. Quia id agitur, ut sola stipulatio teneat, & magis implenda stipulationis gratia numeratio intelligenda est fieri.* Quod Pauli sententiæ manifeste adversatur. Non duo igitur sunt contractus diversi generis, sed unius, cum mutua data pecunia sortem cum usuris stipulamur, sive numeratio præcedat sive subsequatur. Sive igitur ex pacto præstarentur usuræ, ut in multis casibus non alio contractu fors ipsa petebatur, sive in stipulatum essent deducendæ, ut exigi possent, stipulatio quoque pro ipsa sorte reddenda interponi solebat. Quod ad crediti nomen attinet, ut eo redeam, non aliter differt à fœnore quam quomodo idem distat à mutuo, id est, ut

genus

genus à specie. Duæ enim crediti species, ut jam docuimus, mutuum & fœnus, illud sine usuris, hoc cum usuris. Nec usura itaque alio modo à fœnore discernitur, quam ut accessio à summa principali, vel à sorte cui debetur usura. Mutuum enim cui accedit usura, *fœnus* est. Errant quippe primarii Jurisconsultorum qui *fœnus* definiunt, proprie *esse lucrum quod ex conventione accedit ad sortem mutuo acceptam*. Quod si autem ex alio contractu quam mutui accedat præter sortem aliquid officio judicis non lucri causa sed ne in damno versetur creditor, *usuram* esse, non fœnus volunt. At nequicquam volunt. Usuram esse aio quidquid ex quocunque contractu præter sortem accessionis & incrementi vice exigitur, *fœnus* vero sortem creditam sub usura. Quod satis supra demonstratum est. Non negaverim quidem & fœnoris nomen aliquando reperiri apud probatos Latinitatis auctores, etiam Jurisconsultos, pro usura ex causa crediti debita, ut apud Papinianum leg. IX. D. de usuris, *uberius fœnus*, pro usura ampliore: *Non enim pœna sed fœnus uberius juxta rationem sortis promittitur*. Ita legendum pro eo quod est in Florentinis, *Iuxta ratione*. Idem Papinianus sic etiam *fœnus* usurpat leg. IV. D. de Nautico fœnore: *Vtrobique enim majus legitimæ usuræ fœnus debebitur*. Quod & alibi potest occurrere, cum Ulpianus & alii Jurisconsulti *fœnus* pro credita sub usuris pecunia, quæ propria est ejus vocis significatio, posuerint. Si enim usura esset proprie, nunquam pro mutuo ipso fœnebri usurpatum esset, ut nec *usuram* uspiam legimus pro mutuo usurario appellatam. Cum autem fœnus pro usura dictum invenitur, similis figura est ei qua totum pro parte dicitur, aut principale pro accessione, aut etiam continens pro contento, ut poculum & πῶμα, pro vino quod est in vase. Eadem prorsus ratione, cum *seges* sit ἄρουρα Latinis, vel arvum quod conseri solet, accipitur

etiam pro ipso fructu, quem ager reddit. Primo ac genuino sensu dixit Horatius:

Hac seges ingratos tulit & feret omnibus annis.

Nam & oratores passim sic usi sunt. Optimus Latine loquendi magister Cicero in Hortensio: *Vt enim segetes agricola subigunt aratris multo ante quam serunt.* Proprie etiam loquutus est Virgilius cum scripsit:

Nec Cereri opportuna seges nec commoda Baccho.

Idem tamen alibi improprie usurpavit pro fructu:

Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ.

Vides segetem illam Cereri opportunam, id est, sementibus idoneam, ferre segetem, frumenti fructum. Ita seges proprie appellata, id est, ager, fert segetem abusive nominatam, id est, frumentum. Ita & *fœnus* proprie dictum, id est, pecunia sub usuris credita, parit fœnus improprie appellatum, id est, usuram. Nec porro credendum est segetem κυρίως magis debere dici de fructu, sed abusive pro terra usurpari. Nam si hoc esset, nunquam ad terram consitam vel arvum significandum translatum fuisset. Idem est & de fœnore. Hæc dictio de credita sub usuris pecunia κυριολεκτεῖ, abusive autem & pro usura ipsa quæ creditæ illi pecuniæ præter sortem accedit, quia nunquam *fœnus* sine usura. Id enim est mutuum quod cum usuris datur. Ideo & non de alia usura sumitur, cum ita usurpatur, quam quæ ex causa creditæ in mutuo pecuniæ debetur, quia non potest alio referri quam cujus fructus est aut accessio. Sic pars quæ nomen gerit totius, ad aliud non refertur quam ad id totum cujus pars est. De usura fructus tamen etiam dicitur quam terra culta & frumento consita reddit. Cujus rationem supra reddidimus. Non igitur perspicio nec percipio, quæ causa sit distinguendi inter usuram & fœnus iis, qui profitentur se usuras admittere, sed fœnus refutare. Omne enim sub usura mutuo datum *fœnus* est, & aliquando hujus mutui usura etiam

fœnus,

fœnus, id est, usura ex mutuo. Leviș an gravis sic potest appellari. Aut omnem igitur usuram ex pecunia mutuata recusent oportet, aut fœnus etiam agnoscant necesse est, qui usuram non improbant. Etenim inter *pecuniam fœnebrem*, id est, quæ fœnore locatur vel sub usura datur, & *fœnus*, nulla est proprie loquentibus differētia. Quod præter illa quæ jam superius attulimus manifesto etiam probatur leg. XIII. quæ Diocletiani est, Cod. ad SC. Velleianum: *Si fœnebris pecunia juxta fidem veri à creditore tibi data est, sive tota quantitas fœnoris, sive pars ejus in usum mariti processisse proponatur.* Ubi *fœnus* est τὸ δάνειον, τὸ χρέος, pecunia sub usuris credita, aut ut in ipsa lege dicitur *pecunia fœnebris*.

CAP. VI.

Vsura in stipulatum deducta, ex nova obligatione debita, non ex ipso corpore nummorum. Aliud in his quæ ex pacto deberentur, & ex numeratione pecunia. Si in fœnore nummus nummum parit, & inde τόκος & usura Græcis, certe usura ex corpore ipso pecuniæ percipi censenda. Nudum dici pactum quoad stipulationem si non intervenerit, at non nudum quoad numerationem, si ea facta sit. Omnibus ferme pactis stipulationem apud Romanos subjici solitam. Vnde dicta sit stipulatio. Stipulum idem esse quod firmum, ex Græco. Frustra à stipula, vel à stipe originem ejus deduci. Debita duplici modo probata; scriptura, vel testibus, apud Græcos & Romanos. Theophrastus explicatus & illustratus. De chirographo vel cautione. Cavere pecuniam chirographo dicitur debitor. De Apocha. Cautionem etiam eam esse ac securitatem non minus chirographo. Quomodo differat ab acceptilatione. Quosdam utramque confudisse. Cur Græci acceptilationem vocaverint

ἀθέω-

ἀθώωσιν. *Quid distet syngrapha à chirographis. Quid sit proprie syngrapha. Ejus exemplum. Reddito chirographo remissum debitum intelligitur, & cur. Inane, vacuum & vanum chirographum, fieri solutione debiti. Evacuatoria eadem cum apocha. Reum teneri cujus chirographum tenetur. Seneca emendatus & illustratus. Debitorem vel fidejussorem teneri à creditore. De nominibus faciendis per pararios. De scriptura obligatione. De litterarum obligationibus. Ulpianus & Paulus explicati. Cujacius reprehensus. Triboniani & Theophili hallucinatio. Littera quid. Apud Cajum litterarum obligationem pro delegatione sumi. De chirographaria scriptura. Cauta & non numerata pecunia exceptio utrum data contra chirographum an syngrapham. De scriptura qua nomina fiebant. De Tabulis rationum privatis quæ fidem debiti in judicio facerent. Alias fuisse à Kalendario. De adversariis.* Περὶ χειρογράφων & τεταδίων. *Rescriptis imperatorum ante Justinianum fidem illis tabulis abrogatam. Ignorata prorsus ea ratio Justiniani ævo. Ideo non intellecta Triboniano nec Theophilo. Quattuor modis ante Justinianum pecuniam creditam caveri à debitoribus solitam. Nomina etiam κοπτικὰς dicta de usurariis debitis. Proprie tamen nomina sumpta absque usurarum stipulatione fieri solita & fuisse gratuita. Parariorum interventu facta. Mercedem accepisse Proxenetici nomine ab ipsis debitoribus.* Quid προξενητικὸν, φιλάνθρωπον & ἐμμισθωτικόν. *Iterum de syngrapha & chirographi differentia. Ex chirographo, non ex syngrapha exceptionem datam non numeratæ pecuniæ. Justinianus chirographis credi in jure noluit nisi cum subscriptione trium testium. Supra quinquaginta libras auri non valuisse primo chirographa sub eo privata, non firmata testibus. Postea lege reduxisse ad libram auri. De Tabellioni-*

bellionibus cur ἀγραφεῖοι dicti. Vetus interpres Novellarum emendatus. Forensia instrumenta, quæ. In villis & agris pristinum morem servari voluisse Iustinianum super chirographis sine teste conscribendis.

EX his quæ fusius ante declarata sunt, perspicue colligitur, mutui actionem non semper ex numeratione & obligatione naturali procedere, sed etiam ex civili cum in stipulatum credita pecunia deducitur. Quod fere semper fiebat cum usuræ in stipulatum erant etiam deducendæ ut deberentur. Tunc usuræ non ex ipso corpore, sed ex alia causa, id est, ex stipulatione, vel obligatione verbis contracta præstabantur. Quinimmo nec ipsa pecunia credita, tanto minus usuræ. Ceterum in illis casibus in quibus usuræ etiam ex nudo pacto citra stipulationem debebantur, non dubium, quin ex ipso corpore perciperentur, vice fructus quem reddit pecunia mutuo data, præstandæ. Si enim Jurisconsultus ideo ex ipso corpore eas tunc præstari negant quia ex nova obligatione, id est, stipulatione deberentur, ergo ubi jam non ex stipulatione debentur, ex ipso corpore sumi necesse est, hoc est, pro ipsius corporis fructu. Si in fœnore nũmus nummum parit, & inde τόκος usura dicitur Græcis, certe usura quæ nummi est partus, ex ipso corpore nummorum percipitur. Iidem Græci & inter eos Demosthenes usuram vocant ἐπικαρπίαν, id est, fructum. Fructus autem ex semine. Ergo & usuræ ex ipso nummorum corpore capi censendæ. Ἔκγονον quoque pro usura iisdem Græcis. Opus ex operante procedit, ut usuræ ex nummis ipsis. Petuntur porro & ipsæ ex numeratione, quæ numeratio in mutuo dando hac conditione facta, ut usuræ etiam sorti accederent, & præter sortem solverentur. Nudum pactum in mutui datione

id dici-

id dicitur quod sine numeratione interponitur, quod est nullius momenti. In usuris autem exigendis, ubi non debentur citra stipulationis vinculum, tunc nudum vocatur cui subjecta non est stipulatio. Paulus de usuris: *Si pactum nudum de præstandis usuris interpositum sit, nullius est momenti. Ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur.* Ideo nudum pactum in usuris appellatur quod sine stipulatione fit, quia ut præstarentur jure civili Romano intervenire stipulationem oportebat. Stipulatione itaque carens pactum de usuris præstandis interpositum, *nudum* appellabatur. Anianus: *Pactum nudum dicitur si cautio creditori à debitore, in qua se centesimam soluturum promisit, sine stipulatione fiat. Et ideo usuræ ex nuda cautione creditori penitus non debentur.* Ubi *cautionem* vocat chirographum. Hujus pacti nudi nescio an exemplum extet leg. XLI. D. de usuris, in chirographo his verbis concepto: *Ille scripsi me accepisse & accepi ab illo mutuos & numeratos decem, quos & reddam Kalendis illis proximis cum suis usuris placitis inter nos.* Quod si est, cautum argentario hoc chirographum videretur, cui hominũ generi usuræ debebantur citra stipulationem, ut & civitatibus quæ mutuas dedissent privatis pecunias. Uno eodemque pacto tum usuras cum sorte reddi conveniebat inter contrahentes, quod nudum erat quoad stipulationem quæ de usuris præstandis non intervenerat, non nudum quoad numerationem pecuniæ in mutuo dando. Ideo actio inde nascebatur, quæ non nascitur ex nudo pacto. Numeratio quippe pecuniæ faciebat, ut diximus, ne nudum pactum videretur. Et cum ex numeratione pecuniæ actio mutui nasci dicitur, de pactione id intelligendum, quæ interposita est numerationi pecuniæ mutuæ, eam redditum iri sine usuris, vel cum usuris, si casus sit in quo ex pacto præstandæ veniant. Apud Romanos autem omnibus fere

pactis

pactis stipulatio subjici solebat, quo firmiora redderentur. Atque inde nomen. Nam *stupulum* veteres quod erat firmum dixere, & solidum, ex Græco στυφελὸν & στυφλὸν, quod στερεὸν, στερρὸν, & σκληρὸν Grammatici exponunt. Inde *stupulum*, & postea *stipulum*, ut Σικελὸς, *Siculus*. Ab eo *stipulari*, firmare. Et *stipulatio*; quæ interponitur ad firmandum pactum, quam Græci interpretes ἐπερώτησιν reddiderunt, quia interrogatione fiebat. *Dabis? dabo. Promittis? promitto.* Hinc & *interrogatio* sæpe in jure pro ipsa stipulatione. Et apud Senecam lib. III. De beneficiis: *Ille non est interrogatione contentus, nisi reum manu sua teneat.* Id est, stipulutione. Nec aliter Græci *stipulationem* dicere norunt quam ἐπερώτησιν. Paulus lib. v. sententiarum: *Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductæ sunt, quæ quadam verborum sollemnitate concipiuntur. Et appellatæ quod per eas firmitas obligationum constringitur. Stipulum enim veteres firmum appellaverunt.* Quod est verissimum. Glossæ Nomicæ: στιπὸλον, ἰσχυρὸν. Idque & in Institutis posuit Justinianus, lib. III. de stipulatione, *quæ hoc nomine inde utitur quod stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte à stipite descendens.* Sed illud falsum de stipite. Nec verius qui à *stipe* deducit, & *stipem* à stipando, quod stiparetur in cellis grave æs, non in arca conderetur. Falsum id esse, syllabæ modulus arguit in uno brevis, in altero longæ. Στύπος Græcis est κέρδος. Unde *stipes*. Glossæ ἐλεημοσύνη reddunt. Sic lucrum est. *Stipulationem* Isidorus nescio quos antiquos sequutus, à stipula deducit. *Veteres enim*, inquit, *quando aliquid sibi promittebant, stipulam tenentes frangebant, quam iterum jungentes sponsiones suas agnoscebant.* Nugatur, vel ille unde sumpsit. Quamvis enim crediderim, stipula fracta & dimidiata, usos ad hanc rem veteres, nihil hoc ad stipulationem. Talea lignea utuntur hodie per medium

divisa,

divisa, cujus altera pars emptori, altera venditori traditur. *Taleas* inde appellant. Græci olim dimidiatos nummos usurparunt ad has tesseras, quæ σύμβολα dicebantur. Ἡμίτομον νομισμάτιον appellant. Qualia hodieque & in usu esse scio plerisque. Vapulat tamen Pollux eo nomine viro doctissimo. Quod non debuit. Nam etsi annulis etiam uterentur ἀντὶ συμβόλων; non tamen inde sequitur, hujusmodi nummulos ἡμίτομα non habuisse qui huic rei servirent. Qui scripta auctorum integra legerat, melius de eorum mente judicare poterat, quam nos ex minutis fragmentis. Versus Aristophanis apud eum ita legendus est: Τὸν αὐτὸ πρᾶτον συμβόλῳ διῳδύκει. Stipula dimidiata eumdem usum præbuit. Cujus rei vestigium adhuc durat, cum dicimus, *stipulam aliquem cum alio fregisse*, qui ejus amicitiæ renuntiavit. Qui enim suam partem stipulæ fregit, eo ipso fidem facit, nullam sibi esse contesserationem velle cum illo, qui dimidiam habet alteram. Non tamen inde dicta *stipulatio*, sed à *stipulo*, quod firma redderet pacta conventa. Hinc Paulus dicit lib. II. *omnibus pactis stipulationem subjici debere, ut ex stipulatu actio nascatur.* Actio qua mutuum repetitur, ut notum est, vocabatur *condictio*; cujus hæc erat formula, *si paret, eum, quam mutuam pecuniam accepit, dare oportere.* Probatio autem non tantum ex numeratione pecuniæ petebatur: nam numeratam & donatam dicere à quo repetebatur poterat: sed etiam ex pactione interposita, ut redderetur, vel ex stipulatione si in stipulationem deductum esset creditæ pecuniæ mutuum. Tum ista formula condictionis erat: *si paret Aurelium Lucinio stipulanti centum spopondisse.* Parebat autem duplici modo: vel ex scriptura, puta chirographo: vel sine scriptura, testibus. Lex I. Cod. de usuris: *Si interrogatione præcedente promissio usurarum recte facta probetur, licet instrumento conscripta non sit, tamen optimo jure debentur.* Instrumentum

tum est chirographum, quod dabatur scriptum manu debitoris creditori, qui illud asservabat donec solutio facta esset debiti, cujus formulam, qua vulgo fieri soleret, nos supra retulimus. Si instrumento conscripta non esset sortis & usurarum stipulatio, testibus erat probanda, coram quibus stipulatio & promissio inter contrahentes, item numeratio pecuniæ creditæ facta fuerat. Ideo & testes advocabantur cum pecunia numeraretur, & stipularetur eam reddi creditor, sponderetque debitor. Apud Græcos similiter sub testibus pecunia credebatur mutua, aut chirographo vel syngrapha de reddenda cavebatur. Aristophanes in Nubibus :

Κεἰ μάρτυρες παρῆσαν ὅτ' ἐδανειζόμην·
Πολλῷ γε μᾶλλον κἂν παρῶσι χίλιοι.

Theophrastus in Characterismo stupidi hanc ejus notam recenset, quod recipiens debitum testes adhibeat : καὶ λαμβάνων ὀφειλόμενον μάρτυρας παρακαλεῖν. Merus hic stupor est. Adhibentur enim testes cum pecunia creditur, non cum recipitur. Sane qui debitas pecunias solvebant, ut ostenderent se bonæ esse fidei, & alios invitarent hoc facto ad sibi credendum, testes advocabant cum creditum redderent, & quidem plures quam cum mutuum acciperent. Demosthenes in ea contra Phormionem : ἴστε δήπου πάντες, ὅτι δανείζων μὲν μετ' ὀλίγων μαρτύρων, ὅταν δ' ἀπαιτῇ, πολλοὺς παρέσχεν· ἵνα ἐπιεικεῖς δοκῶν εἶναι καὶ τοῖς συμβόλαιοις. At ille qui creditum recipit à debitore, cui bono testes advocet, quibus ipsi nihil opus? Utcunque quidem illi necessarii videri possent ei qui reddit, ne creditor aliquando inficiari possit se accepisse, at creditori, nisi stupidissimus sit, supervacui. Ideo inter notas stuporis, & merito, hoc ponit Theophrastus. Nec assequutus est ejus mentem vir summus interpres. Non enim simile est quod idē. Theophrastus in Notatione refert increduli ac diffi-

dentis, quem dicit, cum usuras à debitoribus exigit, testes adducere. Hoc enim ille facit, ne debitum postea abnegare possint. Quod erat frequens malum apud Athenas Atticas. Qui autem semel usuras pro debito præstitisse testibus convictus fuit, debitum illud non amplius inficiari potest. Verba Theophrasti: καὶ τὸν ὀφείλοντα αὐτῷ δεῖσθαι μὴ μαρτύρων ἀπαιτεῖν τοὺς τόκους, ὅπως μὴ δωσάντῳ ἕξαρνοι δώσωσι. Hoc tamen etiam superfluum. Quo enim attinet hoc modo credito suo probationes quærere, quem verisimile sit non aliter pecuniam credidisse quam pluribus testibus præsentibus, aut sub cautione chirographi vel syngraphæ? Sed qui tales sunt, nunquam satis sibi securi videntur, & omnia exquirunt etiam parum profutura, quibus fiduciam suam adaugeant semper ex nativo metu vacillantem. Si scripto caveretur, non opus erat testibus, nisi qui syngrapham subscriptione sua firmarent apud Græcos, & puto etiam apud Latinos. Sed in chirographo sola scriptoris manus olim sufficiebat sine testibus, aut ipsius debitoris subscriptio, si instrumentum aliena manu conscriptum foret. *Chirographum* vocabatur, quod erat ipsius manu scriptum. Quod alterius etiam χειμμαφεῖον, & συμβόλαιον. Quod erat nomen generale & ad chirographum & ad alias cautiones, vel syngraphas alia manu scriptas. Hesychius: χειρόγραφον, χειμμαφεῖον, συμβόλαιον. Theophilus τὸ ἐπερωτήσεως συμβόλαιον vocat, l. III. t. XX. Paulus: *Si scriptum in instrumento fuerit, promisisse aliquem, perinde habetur atque si interrogatione præcedente responsum sit.* Chirographum intelligit, quod & nomine *cautionis* veniebat Latinis Jurisconsultis, quia chirographo cavebat debitor se pecuniam redditurum. ut leg. v. D. commod. *si tibi codicem commodavero, & in eo chirographo debitorem tuum cavere feceris.* Unde *cautio.* In leg. *Lecta*, D. de rebus creditis: *Lecta est in auditorio Papiniani cautio hujusmodi:*

modi: Lucius Titius scripsi, me accepisse à Publio Mævio quindecim mutua numerata de domo. Quæ formula fuit chirographorum. Nihil frequentius in jure occurrit. Glossæ: *Cautio*, ἀσφάλεια. Ea est securitas. Nos hodieque *Securitates* vocamus hujusmodi chirographa, quibus testamur nos debere pecuniam alicui quam ab ipso mutuam acceperimus. *Caveri* proprie *pecunia credita* dicebatur in chirographis. Unde & apochæ hæc sollemnis formula fuit: *Fateor accepisse, & habere, tot denarios, quos mihi cavit.* Hinc Cajus in Institutionibus cap. XVIII. *Nam si cuicunque pro pecunia, quam creditori cavit, acquiescente creditore aurum, argentum, aut mancipia, vel alias quaslibet species, habita æstimatione, consentiente creditore, dederit, obligatio evidenter tollitur.* Et leg. v. Cod. de non numerata: *Cum ex præcedente causa debiti in chirographum quantitas redigitur, non requiritur an tunc cum ea cavebatur, numerata sit.* Ita omnes habent eo loco scripti Codices. Quam scripturam imperite transponit doctissimus Jurisconsultus, legendo: *an tunc, cum cavebatur, ea numerata sit.* Cautionis igitur & *securitatis* etiam nominibus appellabatur *apocha*, scriptura nimirum, qua se creditor pecuniam à debitore recepisse testatur, quod etiam ἀπέχειν dicitur, id est, ἔχειν, ἀπό τινος, habere & accipere ab aliquo. Quo sensu & in Euangelio accipitur, ut alibi erit dicendum. Hesychius: ἀπέχῃς, λάβῃς. Inde Latinum, *Habeo.* Quod perperam scriptum, pro *Abeho.* Nam ω in β mutatur. Alias significat arcere, prohibere, & facere ut aliquid longe habeatur & absit. Unde ἀπέχει χρεὸς, id est, ἀπὸ χρεὸς ἔχει, longe à corpore habere. Hinc ἀπέχεσθαι arceri, ab aliqua re, & abstruere. Sic ἀπελπίζειν duo significat, ἀπό τινος ἐλπίζειν, *sperare aliquid ab aliquo*, &, *spem longe habere*, quod est *desperare.* Ἀποχὴ igitur est instrumentum quo fidem facit creditor se debitum recepisse. Dabatur & pro

sorte cum redderetur, & pro usuris quoties earum pensiones præstarentur. De sorte Artemidorus lib. IV. cap. LXXXII: ἐπιθυμῶν τις τέκνων ἔδοξε χρεώσῃ συναλλήσας τὸ χρέος ἀπολαβεῖν ἢ ἀποχὴ τῆς χρεώσης δῶναι. Et paulo post: ὁ γὰρ ἀποχὴ ἐκδεχόμενον τόκον ὁ λαμβάνει. Sorte enim reddita, usuræ non amplius præstantur. De apochis usurarum lex XVIII. Cod. de fide instrumentorum: *plures apochis vel redituum, vel usurarum perceptis, si quando super his dubitatio fuerit exorta.* Apocha solutionem indicat, eoque nomine differt ab acceptilatione. Ut enim solutio respondet numerationi, ita acceptilatio stipulationi. Obligationes enim eodem modo resolvuntur quo contractæ sunt. Quam verbis quis contraxit, ut stipulatione, verbis quoque debet dissolvere, ut acceptilatione. Verbis quippe fit acceptilatio, ut stipulatio. Ut enim in ista verba erant solemnia, ex parte creditoris ad debitorem, *Promittis? Promitto*: ita in illa ex parte debitoris ad creditorem, *Acceptum facis*, vel *habes? Acceptum facio*, vel *habeo*. Quemadmodum autem & in numeratione pecuniæ stipulatio quoque inseri solebat, ita etiam in solutione acceptilatio. Sic enim concipiebatur solutionis apocha: *Lucius Titius dico me accepisse & habere, & accepto tulisse Publio Mævio centum denarios quos mihi caverat.* Inde & quidam confuderunt acceptilationem cum apocha. Glossæ Nomicæ: Ἀκκεπτιλατίων, ἀποχή. Ideo hoc factum quia apochis etiam inserebatur acceptilatio. Quæ acceptilatio per se etiam locum habebat cum nulla erat facta solutio. Apochæ autem non erat aliter locus nisi solutione facta. Acceptilatio vero omni modo liberabat debitorem, sive pecunia soluta esset, sive non soluta. Hinc ἀθῶωζιν Græci Juris Interpretes Græce reddiderunt. Et hæc quidem notissima, ut & illud, utrumq; instrumentum tam chirographi quam apochæ *cautionis* & *securitatis* nomine veniisse. Nam ut

chiro-

chirographo cavebat debitor creditori, ita apocha creditor debitori. Ut leg. LXXXIX. D. de solutionibus, *ex pluribus causis & chirographis creditor ita cavit.* Sequitur exemplum apochæ. Apocha quoque, æque securitas est debitori, ut chirographum est creditori. De antapocha quid sit, videantur Jurisconsulti. *Cautionem* hodie vocamus eum qui pro alio fidejussit, apocham autem *Quitanciam*, id est, dimissionem & liberationem. At Seneca lib. VII. de Beneficiis *cautiones* pro chirographis posuit, quas à syngraphis distinxit: *Video istic diplomata & syngraphas, & cautiones vana habendi simulacra.* Syngraphæ à chirographis differebant, vel eo discrimine, quod non sicut in chirographis debitor ipse fatebatur se accepisse pecuniam, sed exponebatur in ea, quid inter utrumque convenisset de sorte, de usuris, aliisque debiti conditionibus, item de pignoribus & hypothecis sub quibus pecunia esset credita, eo plane modo quo narratio historica contexi aut fabula narrari solet. Unde & συγγραφὴ nuncupata, quo nomine Græcis vocabatur historiæ conscriptio. Hinc συγγραφεῖς historiarum scriptores. Ita igitur formabatur: *Lucius Titius mutuo dedit Caio Seio decem millia nummum numerata de domo, vel data ex scriptura mensæ, sub usuris centesimis, ea conditione, ut post navigationem peractam, quam Caius Seius in Africam destinat, ubi navis salva in portum redierit, ea summa sibi cum usuris de quibus convenit restituatur, suscepto in se periculo totius navigationis. Quod ita fieri promisit Caius Seius.* Neutrius manu scripta, sed utriusque manu signata, utrique contrahentium servanda dabatur syngrapha. Et inde fortassean dicta syngrapha scriptura inter duos, quæ & duobus servanda daretur. At chirographum debitoris manu exaratum penes solum creditorem manebat. Reddito chirographo debitum remissum intelligebatur, non item pignore reddito, ut

constat ex leg. II. & III. D. de pactis. Cujus rei causam quærunt Jurisconsulti nostri. Non longe erat arcessenda. Qui instrumentum reddit quo constituitur obligatio, vel, ut verius dicam, quo constat obligationis probatio, etiam obligationem remittere videtur. Immo & *obligatio* etiam vocatur in Codice cautio chirographi, ut infra dicam. Hanc qui reddit non minus debitum remittere cēsendus quam si apocham daret. Immo & apocha, quæ dabatur à creditore, locum interdum obtinebat chirographi redditi, si reddendum non posset reperiri, ut est in *Evacuatoria* formula apud Marculphum. Non idem de pignore dici queat. Nam & sine pignore contrahi ab initio potuit obligatio. Dices & potuisse similiter obligationem sine chirographo constringi. Hoc quidem verum est, sed qui sine chirographo eam contrahit, saltem testes adhibet, quorum depositione creditum possit probare. Qui vero chirographum reddit, qua sola probatione niti poterat ad petendum debitum, cum eam sponte dimittit, debiti quoque gratiam facere censetur. Si solutione facta inane fit chirographum, ideoque redditur, & qui ante solutionem id reddit, nolle sibi solvi significat, aut pro soluto habet quod credidit. Ita ergo & reddito chirographo, nulla jam restat facienda solutio, & inanis est, ut *inanes actiones* dicuntur quæ nullæ sunt, nec dantur, Paulo sentent. lib. II. cap. XV. Sic & *inanes tabulæ* Ulpiano debito persoluto leg. XXVII. De furtis. Et *inane chirographum* post solutionem eidem leg. XVIII. De solutionibus. *Solutione chirographo inani facto, & pignoribus liberatis.* Satyrico *vanum* dicitur:

Debitor aut sumptos pergit non reddere nummos,
Vana supervacui dicens chirographa ligni.

Qui dicit se solvisse, vanum etiam chirographum esse intendit, & supervacuas ejus tabulas. Ita & *vanum* dixit Scævola leg. XLVII. D. de pactis, *Si quod instrumentum*

mentum apud me remansit, vanum & pro cancellato habebitur. Hinc *Evacuatoria* apud Marculphum in formulis, quod vacuum & inane chirographum reddat, de apocha. Qui debitoris fidem sequi noluit nisi chirographo ab eo accepto, cum id reddit, pro vano habet, & inani & cancellato. Nam reum quodammodo tenere videtur, qui chirographum ejus tenet, quod cum de manibus suis dimittit, reum quoque ipsum liberare existimatur. Eleganter Seneca & nasute, ut solet, nisi nasum suum ei eripuissent mordicus correctores, lib. III. de beneficiis, cap. XV. *Adhibentur ab utraque parte testes. Ille per tabulas plurium nomina interpositis pararis facit. Ille non est interrogatione contentus nisi reum manu sua tenuit.* Ita scripserat, ille, quod testantur omnes ejus scripti codices, pro quo placuit emendatoribus reponere: *nisi rem manu sua tenuit.* Inficetissime hoc ab illis factum, licet de pignoribus intelligant, alii etiam de obsignatis tabulis. De chirographo debitoris accipiendum, per quod reum quodammodo ipsum tenere videtur creditor. De eo creditore loquitur, qui non contentus est interrogatione, id est, sola promissione debitoris, interrogatione præcedente, sed ipsum tenere vult, id est, ipsius chirographum habere. Idem aliis verbis & expressius supra dixerat, lib. II. cap. XXIII. *Quidam nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios, nec signatores advocari, nec chirographum dare.* Tria hic similiter posuit, eadem quæ supra: *testes adhibitos*, quos hic *signatores* appellat: *nomina facta*, per interpositos pararios: & *chirographum datum*, quod ibi expressit, cum dixit, non esse contentum creditorem interrogatione, sed reum ipsum tenere velle, id est, chirographum ipsius. Alias & *debitorem tenere* dicitur creditor vel *fidejussorem*, qui alterutrum elegit, ut alterum absolvat. Cajus in Inst. cap. XVII. *Creditor, qui pecuniam dedit, in potestate habet ad reddendam*

pecuniam, quem velit, tenere, utrum ipsum debitorem, an fidejussorem. Quod in utroque autem loco Senecæ habetur de nominibus factis per interpositos pararios, de ratione accipiendum faciendorum nominum quæ tunc in usu fuit, & postea abolita est, adeo ut tempore Justiniani prorsus ignoraretur. Hujus tamen extat mentio lib. III. Institutionum, cap. XXII: *Olim scriptura fiebat obligatio quæ nominibus fieri dicebatur, quæ nomina hodie non sunt in usu.* Caput illud inscriptum est *de litterarum obligationibus.* At litterarum obligationes etiam accipi possunt pro chirographis. De quibus nescio an & sumenda sint verba illa Pauli leg. XXXVIII. D. de obligat. & actionib. *Non figura litterarum, sed oratione, quam exprimunt litteræ, obligamur, quatenus placuit non minus valere quod scriptura, quam quod vocibus lingua figuratis significaretur.* Alio tamen sensu ibi litteræ possent accipi; fortassean ἀντὶ τῶν στοιχείων, pro elementis quibus oratio componitur, quia *figuram litterarum* dicit. Nihilominus de scriptura istas *litteras* accipiendas, quod sequitur ostendit. De quo scripturę genere intellexerit, videndū. Dubito enim, an de scriptura chirographorum dixerit, non minus valere quod ita scriptum esset quam quod lingua enuntiaretur, cum verum sit, plus etiam valuisse chirographis conscriptas stipulationes quam non scriptas, ut apparet ex leg. I. C. de usuris. Quin & Seneca loco, quem paulo ante adduximus, id planum facit in creditore illo, quem non contentum interrogatione, reum ipsum tenere voluisse dicit, hoc est, ipsius chirographum. De eadem scriptura capio quod Ulpianus in Regulis: *manumissus inter amicos omnia tăquam servus adquirebat manumissori, sive quid stipulabatur, sive per scripturam acceperat.* Chirographi scriptura non recte si forte distingueretur à stipulatione, cum per chirographa etiam stipulationes scripto solerent consignari. Certum tamen

men est, *scripturæ* nomine tam apud Paulum quam apud Ulpianum locis supra allatis intelligendam esse quamcunque scripturam, sive chirographiam, sive syngraphiam qua aliquis obligatur. Distinguit autē Ulpianus scripturam à stipulatione, quia stipulationem proprie sumit non de ea quæ scripto consignata est, sed quæ verbis tantum pronuntiata. Ut & Paulus, cum dixit, *non minus valere quod scriptura, quam quod vocibus lingua figuratis significaretur.* Quod de stipulatione interpretandum. Cum enim stipulatio proprie sit obligatio, quæ verbis contrahitur, quæque in interrogatione & promissione consistit, quamvis ex hac ipsa verborum sollemnitate, quibus concepta est, robur & vim pactis addat, non minus tamen valere quod scriptum sit, quam quod lingua pronuntiatum scripsit. Ergo cum stipulationem dixit Ulpianus quam à scriptura discrevit, non eam intellexit quæ scripto chirographo inserta est, sed quæ sollemnibus verbis concepta lingua est enunciata. Cujacius apud Ulpianum de *scriptura mensæ* exponit, sed fallitur. Longe quippe alia hæc scriptura cujus hic Ulpianus meminit, à mensæ scriptura, de qua nos infra pluribus, ubi de mensariis agemus. Servum domino acquirere dicit, & illum libertum qui inter amicos manumissus est, quod *scriptura*, id est, chirographo, & per stipulationem, nempe meram, & nudis verbis conceptam, accepit. At *litterarum obligatio* in Institutis titulus est qui Tribboniani manum mihi sapere videretur, stilumque ejus sæculi, nisi apud Caium hujus mentio obligationis fieret quæ *litteris* contrahitur, in Institutionibus tit. XVII. de obligationibus. De qua infra. Sed ut eam vocem hoc loco Tribonianus visus accepisse de chirographorum scriptura, eodem plane sensu capitur & apud Julianum antecessorem in Novella LXVI. *Si quis instrumentis componendis adhibere prædictam observationem neglexerit, vel depo-*

fuerit alicui vel mutuaverit sine testium præsentia, solis litteris debitoris credens incaute quidem facturus est. Ubi nescio an idiotismo illius temporis *litteras* pro scriptura chirographi posuerit, quæ in Græco τὰ γράμματα. Nam γράμμα & scripturam & litteram significat. Idem ibidem: *Si instrumentum prolatum fuerit, & litteræ quidem Titii esse non videantur, testes autem dicant, Titium eas scripsisse.* Iterum *litteras* pro scriptura usurpavit, ut & infra in his: *comparatio litterarum, sicut supra diximus, sine testimoniorum confirmatione non sufficiat ad veritatis probationem.* Pro quo *scripturam* dixit Lex Honorii cod. Theod. si certum petatur. de chirographis: *Hoc enim toto jure cantatum est, ut scripturam prolator affirmet, quam tamen adstrui, non sola manus collatione conveniet.* Sed & apud Justinianum, leg. XIX, Cod. de fide instrumentorum, ita *litteræ* accipiuntur; ubi sancit, *non licere comparationes litterarum*, id est, scripturæ comparationem, ex chirographis fieri, nisi trium testium habuerint subscriptiones. Sic & apud Firmicum, lib. IV. cap. V. *litteræ* sumuntur pro scripturis Tabellionum, his verbis, quæ ex codice veteri ita legenda sunt: *Si vero per noctem à sole defluens Luna ad Mercurium feratur, faciet publicos vel Tabelliones, & qui his litteris quærant vitæ subsidia. Erunt tamen ex hoc studio in suis civitatibus ornati. Litteræ*, τὰ γράμματα. Suidas in voce Ταβελλίων, ὁ τὰς τῆ πόλεως γράφων συμβόλαια, ἅπαντα ἐπιτελῶν τὰ τῆ πολιτῶν γράμματα ἐπίστηται, καὶ τῶν οἰκείοις ἐπισφραγίζων γράμμασιν. Non esse idiotismum illius ævi, fidem facere possunt antiqui & idonei Latinitatis auctores, qui vocem illam *litteras* eo sensu usurparunt. Unus, pro centum, testimonium dicturus Cicero procedat. In ea pro Flacco ita scripsit: *Cum civitate mihi res est, acerrima & conficiendarum litterarum diligentissima, in qua nummus moveri nullus potest, sine quinque Prætoribus*

tribus, tribus Quæstoribus, quattor Mensariis, qui apud illos à populo creantur.. Istæ litteræ συμβόλαια sunt, & syngraphæ. His adde quod Ulpianus & Paulus, atque etiam Caius sic nomen *litteras* acceperint. Apud Caium nunc videndum quo sensu *litteris obligatio fieri* dicatur. Tribonianus id esse *per scripturam nominibus factis obligari* voluit. Sic enim interpretatur. Theophilus vero eam scripturam manifesto accepit pro chirographaria, qualis ante Justinianum in usu fuit, nullis testibus firmata, sola subscriptione debitoris munita, aut holographa ipsius manu scriptione. χειόγραφον hinc dictum, quod aliis ἰδιόχειρον. Definitio, quam subjungit, ita eum accepisse, manifesto adstruit: λιτίεις δέ ἐστι τὸ παλαιὸν χρέων ἐς χαρτὸν, δάνειον μεταχηματιζόμενον ῥήμασι καὶ χράμμασι τυπικοῖς. Hujusmodi enim novatio, quam describit, pertinere videtur ad chirographa, quæ inter præsentes post duodecennium contestari & renovari à debitoribus sanxit Lex Honorii & Theodosii, Cod. Theod. si certum petatur ex chirographis. *De catero vero sancimus, ut omnes deinceps cautiones intra duodecennium vim contestationis accipiant, quam debitor facta novatione promittat.* Quo facto, ut ait Theophilus, ἡ μὲν πρώτη χρεωγραφία ἀπεσβέννυτο, καινοτέρα δὲ ἐλάμβανε. *prior obligatio extinguebatur, & nova nascebatur*, τυπέσι καὶ λιτίεσι. Quæ *litterarum* vocabatur *obligatio*. Sed nugatur, nec intellexit quid esset obligatio *nominibus factis*, & per scripturam contrahi solita. Id se non intellexisse, apertius etiam prodit iis quæ subjicit: ubi ait, si quis diligentius rem consideret, animadversurum, etiam tum in usu & more fuisse litterarum obligationem. Quod sic probat. Si quis, inquit, à me pecuniam velit mutuari, deque ea mecum colloquatur, & ego ipsi permittam scribere *grammatêon*, id est, chirographum, idq; me non præsente apud se conscribat, in quo hæc verba posuerit; *Hodie ego ille ab illo mutuos accepi*

accepi tot denarios, quos illi me debere fateor; si stipulatio non interposita sit, aut inutilis eo nomine fuerit quia id instrumentum me absente confecit, post aliquantum temporis elapsum quæstionem esse dicit, an agi possit contra eum qui tale instrumentum emisit. Et non posse quidem conveniri, ait, actione quæ nascitur ex numeratione, tanquam obligationi obnoxium quæ re contrahitur, quia nulla numeratio intervenerit. Nec posse rursus actione pulsari quæ ex verborum obligatione datur, quia stipulatio non interceſſerit, aut, si interceſſit, non interposita sit utraque parte præsente. Quid igitur? Reliquum est, inquit, ut agatur adversus eum ex obligatione quæ *litteris* contrahitur. Atqui nullam unquam talem obligationem notam fuisse Romanis liquido possim affirmare, quæ à *litteris* nomen habuerit, præter chirographum. Per χειρόγραφον & συμβόλαιον quod sua manu scripserit debitor, palam est, chirographum intelligi debere. Sed in his chirographis stipulatio etiam interponebatur, aut, si non interponeretur, satis erat, si se promisisse debitor fateretur. Hoc enim idem valebat ac si interrogatione præcedente responsum esset, ut ait Paulus lib. v. collectaneorum, Tit. VII. *Verborum obligatio inter præsentes, non etiam inter absentes, contrahitur. Quod si scriptum fuerit instrumento, promisisse aliquem, perinde habetur ac si interrogatione præcedente responsum sit.* Quibus ex verbis colligo, si stipulatio scripto non esset mandata, necessariam fuisse præsentiam duorum contrahentium, quia alter interrogare, alter ad interrogata respondere necesse habuit. *Dabis? dabo. Promittis? promitto.* At si chirographum quis daret, cum satis esset, si in illo scriberet debitor, se promittere, ac perinde id haberetur quasi interroganti respondisset, non puto necessarium fuisse ut præsens utraque pars esset. Quod ex hoc loco Theophili aperte constat, qui nihil aliud

voluit

voluit describere quam antiquam cautionum & chirographorum formam qualis ante Justinianum frequentabatur. Anianus ad illa verba Pauli quæ supra attulimus, clarius id etiam affirmat: *Verborum*, inquit, *obligatio ideo inter præsentes constare videtur, quia necesse est, ut is qui aliquid se redditurum promittit, ad creditoris interrogata respondeat. Si interrogatus fuerit, Istud dabis? ille respondet, dabo. Si interrogatus fuerit, Promittis? ille respondet, promitto. Sed si scribat aliquis, se quamcunque summam redditurum, ita habetur, quasi ad interrogata responderit. Ideo ad redhibitionem secundum scriptura ordinem retinetur.* Exemplum hujusmodi chirographi habetur leg. XLI. D. de usuris: *Ille scripsi, me accepisse & accepi ab illo mutuos & numeratos decem, quos ei reddam Kalendis illis proximis.* Si illud *reddam* in chirographo appositum, perinde habebatur ac si quis præcedente interrogatione redditurum se stipulanti promisisset, non erat necesse adesse creditorem qui interrogaret, cum chirographum conscriberet debitor. Litteris igitur obligabatur ante Justinianum, qui instrumentum, quale diximus, confecerat, nec alia hoc sensu fuerit litterarum obligatio veteribus nota, nisi chirographaria. Sic Paulus in sententiis lib. v. cap. v. *Confiteri quis in judicio, non tantum sua voce, sed & litteris, & quocunque modo, potest. Convinci autem nonnisi scriptura, aut testibus potest.* Non solum autem Theophilus, sed etiam Tribonianus ipse, in eo Institutorum loco, circa obligationem scripturæ, quæ *nominibus* olim fieri dicebatur, erravit, & pro chirographaria scriptura accepit. Cum enim scripsisset, ea nomina tunc non esse in usu, subjicit: *Plane, si quis debere scripserit, quod sibi numeratum non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest. Hoc enim sæpissime constitutum est. Sic fit, ut & hodie, dum queri non potest,*

potest, scriptura obligetur, & ex ea nascatur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. Hoc est plane quod & Theophilus pluribus expositi, tunc temporis adhuc manfisse vestigia obligationis per scripturam & litteras: Si quis, inquit Tribonianus, debere se scripserit quod sibi numeratum non esse postea intendat, ea exceptione uti non numeratæ pecuniæ post quinquennii spatium non poterit. Manebit itaque obligatus non verborum obligatione, sed scripturæ, & ex ea nascetur creditori condictio cessante verborum obligatione. Illius exceptionis tempus, quod tunc erat quinquennium, constitutione Justiniani intra biennii metas coartatum, nemo nescit Sed & his non hic locus. Ad chirographariam igitur scripturam id esse omnino referendum, patet, non ad eam quæ *nominibus factis scriptura* contrahebatur. Vide leg. 1. Cod. Hermog. *de cauta & non numerata pecunia.* De cauta nempe per chirographum, quod etiam *cautio* dicebatur, & *cautum.* Glossæ Veteres: *cautum, χειρόγραφον.* Paulus de sententiis: *quod cautum chirographo.* De syngrapha tamen id potius diceretur, quam de chirographo, si vera est distinctio quam inter *syngraphum* & *chirographum* statuit Asconius, qui in chirographis, *ea tantum, quæ gesta sunt, scribi solita* notat: in syngraphis *etiam contra fidem veritatis pactionem venire, & non numeratam quoque pecuniam, aut non integre numeratam, pro temporaria voluntate hominum scribi solere.* Syngrapha autem æque ac chirographo cavebatur creditum redditum iri. Sed hoc inferius explicabitur. Nunc ad obligationem, quæ *litteris* contrahitur, redeamus. Quam vereor ne plus vice simplici male intellexerit Tribonianus, cum eam esse dixit quæ nominibus fieri & per scripturam antiquitus dicebatur; qui perperam eam quoque, quæ nominibus fieret, interpretatus est de chirographaria scriptura. Atqui alia est obligatio quæ

litteris

litteris olim contrahebatur ab ea quæ factis nominibus, alia autem quæ nominibus fiebat, ab illa quæ chirographis fieri solebat. Cajus in Institutionibus, tit. de obligationibus, quattuor genera facit obligationum quæ ex contractu nascerentur; quæ hoc ordine distinxit: *Aut enim*, inquit, *re contrahitur obligatio, aut verbis, aut litteris, aut consensu.* Cum eam, quæ *litteris* contrahitur, explicat, nihil de nominibus faciendis interjicit, aut obligatione per scripturam contrahenda, sed hæc tantum habet: *Litteris obligatio fit, aut à re in personam, aut à persona in personam. A re in personam, velut, si id quod ex emptione, conductione, aut societate debes, alii reddas. A persona in personam, velut, si id, quod mihi alter debet, alteri personæ delegem, ut reddere debeat.* Delegationem his verbis plane designavit. De qua junctim cum novatione tituli sunt in Digestis & in Codice; ex quibus tamen non colligas, cur *litteris* obligatio contrahi dicatur cum fit delegatio. An, quia qui delegabat vice sua creditori alium debitorem, ei per litteras mandabat, ut non sibi sed creditori suo solveret? Ulpianus leg. XVII. D. de Novationibus & Delegat. *delegare scriptura vel nutu, ubi fari quis non potest, debitorem suum posse*, dicit. Ergo si fari poterat, verbis hoc faciebat. Sic nihil hoc facit ad probandum, *obligationem per litteras*, proprie dici de delegatione. Idem certe Ulpianus leg. XI. D. eodem, fieri delegationem, ait, *vel per stipulationem, vel per litis contestationem.* Theophilus videtur hanc *litterarum obligationem* in novatione ac delegatione contrahi solitam referre ad certam verborum, quæ dicenda & scribenda essent, ac sollemnem formulam, quod ῥῆμα & γράμμα τυπικὸν appellat. Id est, scripturam imaginariam certa verborum sollemnitate conceptam. Sic Acceptilationem Græci Jurisconsulti definiunt ἐκχυκλὼ καθόλου ῥήματος τυπικῶς γινομένου, ὅπως ἀφαιρῇ πᾶν τὸ πῶς βέβ-

βαιος

ζοις ἐνοχλῶ. Alii brevius ἐκχωρικῶ ἀποχλῶ appellant. Formulæ illius, qua imaginaria illa novatio sollemnibus verbis fiebat, exemplum adfert. Cui centum aurei debebantur ex causa locationis, si vellet suum debitorem sibi obnoxium reddere obligatione quæ litteris dicitur, ita dicebat ac scribebat: *Centum illos aureos, quos mihi debes ex causa locationis, tu mihi ex conventione & pactione dabis propriarum litterarum.* ἐκ συνθήκης καὶ ὁμολογίας δῶσίς μοι τῶν οἰκείων γραμμάτων. Deinde scribebatur ex parte debitoris qui debitum novabat: ἐκ τῆς συνθήκης ὀφείλω σοι τῶν οἰκείων γραμμάτων. *Ex conventione vel pacto illos debeo mea scriptura, vel mearum litterarum.* Hæc quidem ad novationem debiti, sed nihil ad delegationem pertinent, quæ novatio est debitoris, non debiti, de qua delegatione Caius. Nam litteris obligationem fieri duobus modis tantum scripsit, aut à re in personam, aut à persona in personam. A re in personam, si te delegem ut alii reddas quod mihi debes ex emptione aut societate, aut conductione. A persona autem in personam fit litteris obligatio, ut quod mihi alter debet, alteri, cui debeo, delegem, ut non mihi, sed illi reddat. Nullam hic vides fieri debiti novationem, sed delegationem debitoris, ad quam nihil omnino pertinēt τυπικὰ illa ῥήματα Theophili, quæ stipulationis instar habent ad novationē debiti faciendam. Novatio quippe proprie fit à re in rem, cum, quod ex una causa mihi debebatur, ut ex alia debeatur, procuro. Deinde in novatione facienda, quæ obligatio re contracta fuit, verbis novari potest. In qua novationis specie nullum habet locum litterarum obligatio. Sed & illam litterarum obligationem mox confundit idem Theophilus cum chirographaria obligatione, ut supra docuimus, qui omnino parum hic sibi constat. Cum delegationis tantum propria sit illa quæ litteris fit obligatio, ut aperte verba Caii ostendunt, videtur id mihi verissimū, quod

jam

jam attigi, ideo litterarum obligationem dici, quia creditor debitorem suum per litteras obligat ad solvendum alii cui debet ipse, cuique eum delegat ac substituit in locum suum. Nam *delegare*, est mandare, & injungere; quod scripto plerumque fit. Et certum est ex verbis Caii, ita fieri olim solitas delegationes. *Litteras* autem hic in hac, quæ litteris fit, obligatione, nihil aliud esse quam scripturam, ipse Caius mox declarat, ubi de obligationibus agit quæ consensu fiunt. Eas fieri dicit ex emptionibus & venditionibus, locationibus & conductionibus, societatibus & mandatis. *Quia*, inquit, *in hujusmodi rebus consensus magis quam scriptura aliqua aut solemnitas quæritur.* Quod de *sollemnitate* dixit, refertur ad obligationem quæ verbis fit, & stipulationem. Quod de *scriptura*, ad obligationem quæ litteris contrahitur, quam delegationem interpretatus est. Ergo quæ litteris fit obligatio, ea est quæ scriptura contrahitur. Sed de sola delegatione accipiendum, verba Caii plane evincunt. At Tribonianus sub illo titulo De litteris obligatione, nihil minus, quam quod ad rem pertinebat, in ipso capite exposuit. De scriptura, quæ nominibus fiebat, id intellexit, eamq; ipsam altero errore de chirographaria interpretatus est. Neutrum ex his posse consistere, certum est. Non posse de mensæ scriptura accipi, ut Cujacius putavit, id argumento est, quod Justiniani ævo contractus & obligationes ad mensam argentariorum scriptura fieri, sive cum ipsis argentariis, sive cum aliis, solitas, patet ex ipsius Justiniani Novella περὶ ἀργυροπρατικῶν συναλλαγμάτων, ubi meminit λογισίων & γραμματείων quæ contrahentes cum argentariis faciebant, sive ipsi manu sua ea conscriberent, sive ab aliis confecta subscriberent. *Ratiocinia & cautiones* vertit Julianus antecessor. Alia igitur erat quæ nominibus factis per scripturam contrahebatur obligatio. De Codice ra-

tionum id accipiendum, quæ tabulæ erant in quibus nomina eorum perscribebant qui sibi quid deberent. Tabulæ illæ privatę quidem, quas patresfamilias apud se domi habebant, ac servabant, quæ prolatæ tamen in judicio fidem facerent debiti. Id ita fiebat. Si quis pecuniam mutuam invenire vellet sine usura, si forte, per proxenetas & pararios inquirebat quisnam ex amicis pecuniam haberet ita collocandam. Ulpianus leg. 11. D. de Proxeneticis: *Si proxeneta interveneriit faciendi nominis, ut multi solent, videamus an possit quasi mandator teneri. Et non puto teneri: quia hic monstrat magis nomen quam mandat, tametsi laudet nomen.* Hi sunt qui *pararii* dicuntur Senecæ, non, ut placet quibusdam doctis, actuarii vel librarii ac tabellliones, conficiendis contractuum instrumentis, sed à parandis ad contractum & conciliandis animis dicti, οἱ μεσίται, vel μεσίδιοι, quales apud Græcos qui emptores venditoribus conciliabant, οἱ πρωπῶλαι & προπώλαι appellati. Horum igitur pararioram & proxenetarum interventu nomina fiebant. Seneca de illo, qui nollet sciri se pecuniam accepisse mutuam, quique id clam esse cuperet, lib. 11. de beneficiis: *Quidam furtive agunt gratias & in angulo & ad aurem. Non est ista verecundia, sed infitiandi genus. Ingratus est qui remotis arbitris agit gratias. Quidam nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios, nec signatores advocari, nec chirographum dare. Idem faciunt qui dant operam, ut beneficium in ipsos collatum quam occultissimum sit.* Ergo illa omnia non clam nec secreto, sed palam & coram testibus fiebant. Verba illa, *quidam nolunt nomina secum fieri*, sic omnino ex omnibus scriptis legenda sunt, non ut quidam ea citant ac legunt: *Quidam volunt nomina secum fieri.* Sensus Senecæ, nolle illos præsentes esse cum pecuniam mutuam accipiunt, & secum nomina fieri, id est, præsentibus ipsis nomen suum in tabulas creditoris

toris referri. Nomen faciebat creditor, qui in tabulis suis expensi & accepti nomen illius, cui pecuniam dabat mutuam, perscribebat. Præsente debitore id fiebat, qui & ipse quoque in suas tabulas referabat quod deberet. Cicero pro Roscio Comœdo: *Quod si ille suas proferet tabulas, proferet suas quoque Roscius. Erit in illius tabulis hoc nomen, at in hujus non erit. Cur potius illius, quam hujus creditur? Scripsisset ille si non jussu hujus expensum tulisset? Non scripsisset hic quod sibi expensum ferri jussisset? Nam quemadmodum turpe est scribere quod non debeatur, sic improbum est non referre quod debeas. Æque enim tabulæ condemnantur, hujus qui verum non retulit, & ejus qui falsum perscripsit.* Ex his perspici clare potest, creditorem, cum nomen faceret, hoc est, pecuniam alicui crederet, nomen debitoris in tabulis suis scripsisse, & summam debiti, quam *& expensam ferre* dicebatur, quia expendebat. Unde *expensum τὸ δάνειον* in Glossis exponitur. Expensum sibi ferri jubebat creditor debitorem, qui in tabulas suas referebat, quod acceperat, ac debebat. Hinc *tabulæ accepti & expensi* ab utraque parte conficiebantur. Ab illo more referendi nomina debitorum, quibus aliquid credidissent, in tabulas, *nomen facere* creditor, & *nomen locare* dicebatur qui pecuniam credebat. Contra debitor cum creditum solveret, *nomen dissolvere, expedire, expungere*, quia expungebatur nomen ejus è tabulis creditoris, ubi solvisset. Solebant primo nomina debitorum referre in Adversaria, quæ erant chartæ opistographæ, potius *Aversariorum* nomine appellandæ, quæ tumultuaria opera conscribillabantur, & cum multis lituris, quæ nec auctoritatem ullam habebant aut fidem, nec in judicio proferebantur ad probationem debito conciliandam. *Schedas* vocat Justinian. leg. XVI. Cod de fide instrum. Græce *χάρται*. Ibi jacebant nomina in Adversariis per mensem

ut plurimum à pecuniæ creditæ die, postea in tabulas transferri solebant. Eas tabulas *mundum* vocat Justinianus lege suprascripta, ubi *in scheda conscriptis* opponit *in mundo conscripta*. Græci vocant τραπεζικὰ. De quibus nos alibi diximus. Cicero pro Roscio Comœdo: *Illud vero quod ad rem vehementer pertinet, quæro, quampridem hoc nomen, Fanni, in Adversaria retulisti? Erubescit, quid respondeat, nescit: quid fingat extemplo non habet. Sunt duo menses jam, dices; tamen in Codicem accepti & expensi referri debuit. Amplius sunt sex menses. Cur tamdiu jacet hoc nomen in Adversariis? Quid si tandem amplius triennium est? Quomodo, cum omnes, qui tabulas conficiant, menstruas pene rationes in tabulas transferant, tu hoc nomen triennium amplius in Adversariis jacere pateris? Vtrum cetera nomina in Codicem accepti & expensi digesta habes, an non? Si non; quomodo tabulas conficis? Si etiam; quamobrem, cum cetera nomina in ordinem referebas, hoc nomen triennio amplius, quod erat in primis magnum, in Adversariis relinquebas?* An hæ tabulæ eædem sunt cum iis quæ nomine à Kalendis ducto dicebantur *Kalendaria?* An potius Adversaria magis conveniunt Kalendariis quia in his rationes menstruæ tantum tumultuaria scriptura conferri solebant, quæ mox in tabulas regerebantur? Hinc supra & Adversaria *menstrua* esse dixit, tabulas *æternas*. Sequitur apud eumdem: *Quid est quod negligenter scribamus Adversaria? Quid est quod diligenter conficiamus tabulas? Qua de causa? quia hæc sunt menstrua, illæ sunt æternæ: hæc delentur statim, illæ servantur sancte: hæc parvi temporis memoriam, illæ perpetuæ existimationis fidem & religionem amplectuntur: hæc sunt dejecta, illæ in ordinem conjectæ. Itaque Adversaria in judicium protulit nemo, codicem retulit, tabulas recitavit.* Hinc & ἐφημερίδες etiam vocatæ, quod in his diurnæ rationes scriberentur.

tur. Nam ἐφημερὶς & *Kalendarium* idem. De Kalendario tamen infra dicemus, & ostēdemus aliud omnino fuisse ab his tabulis de quibus hic agimus. De hoc rationum codice capiendus iste Juvenalis versus: *Ad dubium veniet grandi cum codice nomen. Liber rationum* hæ tabulæ vocantur leg. XLVI. D. de Administ. & peric. Tut. *Tutelæ judicio tutor conventus edidit librum rationum, & secundum eum condemnatus solvit. Postea cum à debitoribus paternis, quorum nomina libro rationum non inerant, exigere vellet pupillus, & prolatæ sunt ab his apocha tutoris.* Delenda omnino negatio, & legendum: *quorum nomina libro rationum inerant.* Unde enim sciisset pupillus, eos debitores aliquid sibi debere, nisi in libro rationum paterno eorum nomina inveniisset? At cum vellet ab illis exigere, apochas tutoris protulerunt, cui solverant. Eæ tabulæ in judicio prolatæ antiquitus fidem faciebant, & petitio ex his pecuniæ creditæ dabatur. Ceterum hæc ratio faciendorum nominum per tabulas, & ex tabulis probandorum ac petendorum, ignorabatur Justiniani ævo. Ideo tam perperam eam accepere Tribonianus ac Theophilus, ut de chirographariis scriptis interpretati sint, quia alium contrahendæ obligationis per scripturam modum nesciebant. Quinimmo longe ante Justiniani tempora ex variis Imperatorum rescriptis fidem haberi hujusmodi privatorum rationibus, non amplius licitum, ut constat ex Constitutione Philippi leg. VI. Cod. De Probationibus: *Rationes defuncti, quæ in ejus bonis inveniuntur, ad probationem sibi debitæ quantitatis solas sufficere non posse, sæpe rescriptum est.* Vide & leg. V. & VII. Cod. eodem. Verum enimvero quid dicemus de usurarum obligatione in his nominibus quæ per tabulas fiebant? Certum illud quidem, ex tabulis creditoris in judicio prolatis sine alia probatione peti olim potuisse debitum, sed cum usuræ non

aliter præstarentur quam interposita stipulatione, quomodo de his solvendis cavebatur cum nomina fierent? Sciendum, *nomina proprie* dicta de hujusmodi debitis quæ sine usuris contraherentur. Ideo & pararii proxenetæque interpositi, qui pecuniam mutuam quærentibus, quam sine usura acciperent, creditores conciliarent qui sic dare vellent. Quorum proxenetarum opera non erat opus his qui pecuniam fœnore sumere cogitarent. Recta enim ad mensam argentariorum ibant, atque inde, si pignoribus & hypothecis idonee cavere poterant, sumebant quantum vellent. Pararii & proxenetæ inter amicos & notos ut plurimum operam suam impendebant, ut nomina facienda curarent, aliquando etiam inter ignotos, quos commendabant amicis suis & notis ut idoneos, qui tamen non tenebantur, ut mandatores. In gratiam mutuum accipientium hanc curam sumebant, & propterea ab his non à mutuum dantibus remunerabantur, quia illis potius quam his id genus officii præstare soliti. Gratuitum enim hoc mutuum eo gratius accipientibus. Mercedem, quam accipiebant, τὸ ξενικὸν dictum, ut ἐρμηνεῖλικὸν, honorarium, quod interpretibus, & internuntiis, & cujusque rei ut conditionis amicitiæ, assessuræ proxenetis, dabatur, φιλάνθρωπον vocat Jurisconsultus, & præmium quod proxenetæ nominum contrahendorum accipiebant, non φιλανθρώπιον, ut viri docti censent. *Idem dico & si aliquid philanthropi nomine acceperit.* id est, φιλανθρώπου. Τὰ φιλάνθρωπα vocabant mercedes, salaria, commoda, quæ quis pro navata opera accipiebat. Glossæ: *Salarium*, φιλάνθρωπον, ἀναλικόν. In Græcis auctoribus passim τὰ φιλάνθρωπα hoc sensu legere est, ut alibi pluribus diximus. Tabulæ igitur illæ per quas nomina fiebant, & in quæ referebant nomina debitorum creditores quibus sine usura crediderant, diversæ à Kalendario. Nam Kalendarium liber quoq; ratio-

rationum, sive Tabulæ, in quibus perscribi solita nomina debitorum, sed sub usura pecuniam debentium. Quia enim Kalendis pecuniam fœnore occupare consueverant fœneratores, & usuræ pensiones erant menstruæ, inde Kalendario nomen. In Kalendarium autem regerebantur ipsa etiam instrumenta debitorum, qui non tantum de sorte reddenda, sed etiam de usuris solvendis caverant. Scævola leg. *uxorem*, D. de legat. III. *Item quæsitum est; Kalendarii, quod in patria sua vel intra fines ejus defunctus exercuit, instrumenta in domo, quam in patria habuit, reliquit; an id quoque Kalendarium propter verba suprascripta Mævio ex causa fidei commissi deberetur?* Hinc *nomen factum* à stipulatu distinxit Pomponius leg. I. D. de annuis leg. *Cum in annos singulos quid legatum sit, neque adscriptum quo loco detur: quocunque loco petetur, dari debet, sicuti ex stipulatu aut nomine facto petatur.* Nomen factum ex tabulis petitur, non ex stipulatu, quia in nominibus faciendis per tabulas stipulatio non interveniebat, ergo nec usuræ in nomine facto competebant, quæ non nisi ex stipulatu debebantur. Kalendarium igitur Tabulæ erant, sive codex rationum pecuniæ fœnebris. Tabulæ vero illæ, per quas nomina fiebant, codex expensi & accepti, qui rationes continebat pecuniæ mutuaticæ sine usuris. Sed de Kalendario nos infra. Nam hoc etiam nomine vocarunt librum rationum pecuniæ fœnebris, in quo perscribi solita nomina omnia usuraria cum instrumentis ipsis & chirographis quibus usuræ erant promissæ cum sorte. Ceterum inde καλενδαριακὰς apud auctores *nomen* pro quolibet debito etiam usurario positum passim legitur, licet *nomen* id proprie sit quod diximus. De quo nos in sequentibus plura. Quattuor itaque modis pecunia mutuo danda ante Justinianum in creditum ibat, deque ea reddenda creditori cavebatur: Per stipulationem sine scriptura,

ptura, per tabulas nomine facto, per chirographi cautionem, & per syngraphas. Quos quattuor modos his verbis Seneca comprehendit lib. III. De beneficiis. *Sed necessaria optimis prætulerunt, & cogere fidem quam spectare malunt. Adhibentur ab utraque parte testes: ille per tabulas plurium nomina interpositis pararijs facit: ille non est interrogatione contentus, nisi reum sua manu tenuit.* Testes adhibiti tantum in syngraphis qui signarent. Paulo infra idem: *O turpem humano generi fraudis ac nequitiæ publicæ confessionem! Annulis nostris plus quam animis creditur. In quid isti viri ornati adhibiti sunt? In quid imprimunt signa? Nempe ne ille neget accepisse se quod accepit. Hos incorruptos viros & vindices veritatis existimas? At his ipsis statim non aliter pecunia committentur.* Signatores supra vocavit lib. II. *Quidam nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios, nec signatores advocari, nec chirographum dare.* Testes isti signaturi non adhibebantur chirographo, ut ex hoc loco constat, & ex leg. unica Cod. Theod. si certum petatur de chirographis. Privata enim scriptura manu debitoris facta, quæ testium subscriptione non firmari solebat ante Justiniani constitutionem. Sed nec tabulis per quas nomina fiebant, signatores adhiberi soliti, quibus tabulis fides habebatur sine testibus. Restat ut ad solas syngraphas advocati fuerint. Quod verum est. Cautiones & syngraphas alio loco simul commemoravit idem Seneca, ubi cautiones pro chirographis accipi supra demonstravimus. Qua forma concipi solerent syngraphæ, ante docuimus, & quid differrent à chirographis. Tribus testibus subscribebantur, ut ex Syngrapha Androclis de pecunia trajecticia videre est apud Demosthenem in ea πρὸς Ἀνδροκλέα συγγραφὴν. Hæ syngraphæ tabellionis etiam manu conscribi solitæ, utrique parti servandæ dabantur. *Obligationes* eas vulgo vocitamus, quia debitorem

rem obligant, & actio ex his in eum datur, statimque ad solvendum compellitur, vel pignoribus captis, quod non licet in simplici chirographo. Nam prius scripturam suam in judicio agnoscere debet aut inficiari. Si agnoscat, ad solutionem compelletur. Si inficiabitur, & probet creditor, condemnabitur; si non probet, liberabitur. In chirographo locum etiam habuit exceptio non numeratæ pecuniæ, ut passim videre est in Codice Tit. *de non numerata pecunia*, quod tamen in syngrapha potius debuit, ex ejus definitione quam Asconius attulit. Cum enim chirographo accepta tantum pecunia caveretur, numeratam etiam oportuit. Atque ita olim, postea, ut videtur, æque chirographis non numerata caveri cœpit, ut syngraphis. Non tamen hoc inde explicandum. Ut enim apocha, quæ chirohrapho respondet, nulla erat nisi probaretur solutio facta per numerationem, ita chirographum, si probaretur non facta numeratio, nihil valebat. Quippe quod non consisteret, nisi numerata pecunia esset. Nam hoc de essentia chirographi, ut in eo tantum, quæ gesta sunt, ut ait Asconius, scribi soleant. Si igitur in eo scribatur pecunia numerata, quæ non numerata sit, vitiosum instrumentum & nullum. At in syngrapha aliud fuit. Etiam in hac contra fidem veritatis pactio interposita obligabat debitorem, & quamvis non numerata pecunia, pro numerata tamen ut haberetur, inter contrahentes convenerat, cui conventioni standum erat. Testes in ea subsignabant tres. Utrique parti servanda tradebatur. Contra id, de quo in ea contrahentes consenserant, venire non licebat. Ex chirographis itaque, non ex syngraphis, exceptio dabatur pecuniæ non numeratæ. Cautionem sive chirographum etiam *obligationem* vocavit lex Alexandri VII. Cod. eodem: *Si quasi accepturi mutuam pecuniam adversario caviſtis, quæ numerata non est, per conditionem obligationem*

tionem repetere, & si actor non petat, vel exceptione non numerata pecunia adversus agentem uti potestis. Ubi *obligationem* posuit pro cautione chirographaria. Eæ tunc obligabant debitorem ad sortem reddendam & ad usuras etiam solvendas. Nam & stipulatio in his interponebatur, qua solebant firmari. Quod & Constantini ævo obtinuit, ut palam est ex leg. unica Cod. Theod. *Si certum petatur de chirographis*; & manfit usque ad Justiniani tempora; qui primus sanxit, chirographo debitum probari non posse, nec debiti solutionem, nisi tres testes subscripsissent. Id patet ex leg. ult. Cod. *si certum petatur.* Qua quidem lege ita demum chirographariis Instrumentis trium testium subscriptione non munitis fidem haberi prohibet, si creditæ pecuniæ, & in illis cautæ summa quinquaginta libras auri excedat. Paucis sane chirographis hac sanctione fidem derogatum tunc iviſſe existimandum. Nam quinquaginta auri libræ aureorum qui tunc erant in usu, efficiunt summam trium millium & quingentorum, nostrorum vero coronatorum fere quinq; millium & amplius. Recte itaque hoc mutavit Novella constitutione LXXIII, & quinquaginta illas auri libras ad unam reduxit. Chirographa igitur in judicio prolata debiti probationem non facere constituit, πλὴν ἐὰν μὴ καὶ μαρτύρων ἔχῃ παρουσίαν ἀξιοπίστων ὡσὰν ἑλαττόνων τῶν τριῶν. Quod & in deposito locum habere voluit. Julianus anteceſſor: *Si quis sine tabellione componere instrumentum maluerit, sive de mutuo, sive de deposito, sive de alia quacunq; causa, tres testes adhibeat, alioquin littera ipsius sola, & comparatio earum credenda non sunt.* Græca Novellæ verba sic habent cap. II. ἀλλὰ καὶ εἴπερ ἡ δανείσματος συμβόλαιον, ἢ ἄλλο τινὸς πράγματος, καὶ μὴ βέλτιον τοῦτο ἐπ' ἀγορᾶς σωθεῖναι, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων ὀφείλομεν, μὴ αὐτάρκειν δοκεῖτω πίστιν τὸ γεγραμμένον ἐν τῷ δανείσματος συμβόλαιον, πλὴν ἐὰν μὴ καὶ μαρτύρων ἔχῃ παρουσίαν ἀξιοπί-

στων

πων ὅσα ἐλαττόνων τῶν τριῶν. Hoc in privata & chirographaria scriptura mutui aut depositi, quæ olim nullam habuit testium subscriptionem, hac constitutione Justiniani, & ea quæ in Codicem relata est ultima, si certũ peratur, à tribus testibus debuit subsignari. Nihil igitur in numero testium mutatum est, sed in summa pecuniæ creditæ quæ chirographo caveretur. Lex Codicis chirographis credi noluit sine trium testium subscriptione, quæ continerent summam quinquaginta libras auri excedentem. In hac constitutione restringitur hæc pecunia ad libram auri, ut patet ex cap. IX. ejusdem Novellæ. Immanis semper mihi visa est illa summa quinquaginta auri librarũ, supra quam non liceret pecuniam acceptam cavere ἰδιοχείρῳ scriptura. Hoc est, dimidiatum centenarium auri, ut tunc loquebantur; nam κεντηνάρια χρυσοῦ vocabant cētenas auri libras. Vereor ne ex numerali nota error obrepserit, &, cum scriptum esset, *supra* v. *libras auri*, fecerint librarii, L. *libras auri*, hoc est, quinquaginta, pro quinque. Quæ & ipsa satis notabilis videtur summa, ut quæ efficiat trecentos sexaginta aureos, quales in libram auri illo in tempore septuageni bini inibant. Præterea magis mollis descensus à quinque libris auri ad unam, quam à quinquaginta, quod merum est præcipitium. Verba illa Novellæ, καὶ μὴ βούληται τοῦτο ἐπ' ἀγορᾶς συνθέσθαι, de eo accipienda qui non vult publice instrumentum mutui per tabellionem conficere, sed privata ac propria scriptura tantum componere, quod est chirographum. Vetus interpres pessime vertit, si vere ita reddidit: *& noluerit hoc in publico confiteri.* Sed suspicor eum scripsisse: *Et noluerit hoc in publico confieri.* Instrumenta ἐπ' ἀγορᾶς confieri dicebantur quæ per tabelliones conficiebantur, quia stationes suas in foro vel circa forum habebant. Unde & ἀγορᾶιοι appellati, ut illi mercatores, quibus tabernæ in foro, aut qui totos

dies

dies in foro desidebant ad mercimonia sua vendenda. Glossæ veteres: *Tabellio*, ἀγοραῖος, νομικός. Hinc Novella CXXXVI, quæ est de argentariorum contractibus, cap. V, instrumenta distinguuntur in in foro composita, nempe per tabellionem, & privata debitoris manu conscripta: καὶ λογοθέτια ποιοῦνται, καὶ τὰ μὲν ἐπ' ἀγορᾶς πίθου, τὰ δὲ αὐτὸ συγχεόμενα τῇ ἰδίᾳ χειρί. Ea forensia & publica instrumenta dicuntur leg. XIX. Cod. de fide instrumentorum, hæc chirographa: *Aliter enim fieri comparationem nullo concedimus modo, licet in semetipsum aliquis chartam conscriptam proferat, sed tantummodo ex forensibus, vel publicis instrumentis, vel hujusmodi chirographis, quæ enumeravimus, comparationem trutinandam.* Ceterum Justinianus constitutionis supra scriptæ LXXIII. observationem in illis tantum contractibus teneri voluit qui fierent supra libram auri; intra auri libram pristinum morem servari sanxit, & rationem addit, ἵνα μὴ περὶ σφαγμάτων σμικρῶν μεγάλας σωμάτων ὀχλήσεις ἄνθρωποι, *ne in rebus parvis magnas vexationes sufferant homines.* Infra auri libram tantulum debitum non tanti faciendum visum est, ut propterea quis debeat tres testes in chirographo conscribendo advocare qui signarent. At lege ultima Cod. si certum petatur, non erat nimis magna crediti quantitas, quæ usque ad quinquaginta auri libras excurreret. Quod omnino mendosum censeo. In agris autem & villis ubi major est simplicitas contrahentium, & penuria litteras scientium, ac testium, antiquum pariter morem retineri circa chirographaria instrumenta constituit, ut sine testibus, ut olim, valerent, fidemque facerent. Atque hæc hactenus.

CAP. VII.

Definitio fœnoris. Vt in commodato cum merces intervenit, locatio est, ita in mutuo cum usura accedunt,

dant, fœneratio dicitur. Gratuitum fœnori oppositum, & pecunia gratuita fœnebri. Fœnus instar locationis habere. Ideo locatam & collocatam pecuniam dici fœnore datam. In fœnore poni, idem esse ac locari. Ita & Græcos loquutos. Ἔκδοσις, *locatio pecuniæ.* Ἐκδόσειν ἱμάτιον, *vestem locare fulloni poliendam. Aliud esse cum locari, collocari & poni simpliciter pecunia dicitur, ut in agris aut mancipiis, aliisque rebus emendis, aut in fœnore. Condere pecuniam in agris mercandis, pro eodem, apud Tacitum. Quid sit fundata pecunia Horatio. Commodari pecunia dicta qua gratis mutuo datur. Ita Græcis* χρῆσαι & χρήσασθαι. *Idem* δανείζασθαι *cum* χρήσασθαι *apud Theophrastum. Etiam pro fœnerari id positum. Inde* χρήστης *fœnerator. Commodare proprie esse utendum dare. Labeo distinguebat inter commodatum & utendum datum.* Χρῆσις *usus est, & usus datio.* Χρῆσις *qua est commodatio vel ad utendum datio, distinguitur* ἀπὸ τοῦ δανείσματος. *Andronicum perperam τὸν χρῆσιν cum* μισθώσει *confundere, & male utrumque apud Aristotelem interpretari. Quid intersit inter* μίσθωσιν & χρῆσιν. Μισθῶσαι & μισθώσασθαι *differunt, ut* δανείσαι & δανείσασθαι. *Quid sit* ἐκμίσθωσις. Ἐκμισθῶ *quid. Quod Latinis Iurisperitis commodatum, id Græcis interpretibus* χρῆσις. *Ita differt* ἀπὸ δανείσματος, *ut genus à specie.* Χρῆσιν *etiam pro fœneratione accipi.* Χρῆσιν *Græcis esse duorum generum, in rebus qua usu consumuntur, & qua non consumuntur.* Κιχρᾶν & κιχρᾶσθαι, *pro fœnore dare & accipere. Idem esse quod* χρῆν & χρᾶσθαι. *Appianus explicatus. Cur Persa improbarent τὸ κιχρᾶσθαι. Commodatam pecuniam mutasse Iustinianum in mutuo datam in quadam lege Theodosiani Codicis. Præstare idem esse quod commodare, in nostro idiotismo, & apud Latinos. Duo genera videri commodati, quo res accipientis*

fiunt,

fiunt, & quo non fiunt. Iurisconsultis hoc non placere, sed mutuum velle esse in quo res fiunt accipientis. Inter commodatam & mutuo datam pecuniam ita eos distinguere, ut commodata ad pompam tantum & ostensionem sit data. Non posse commodari ex eorumdem sententia, quod usu consumitur. Rationem hujus sententiæ vix posse dari ex vi ac proprietate verbi. Locatas pecunias iidem dicunt fœnori datas. Atqui locationem non differre à commodatione nisi mercede. Si locata est pecunia, dicitur fœnore data, commodata dici poterit gratis data. Commodatum, quod mutatum redditur, mutuum proprie vocari. Generalior appellatio commodati quam mutui. Vt sub mercede commodatum, est locatum, ita commodatum, quod mutatum necesse sit recipi, mutuum: & mutuum, quod sub usuris datum, est fœnus. Duo fœnoris genera, commune & nauticum. Duo etiam genera usurarum. Omnes usuras in genere compensativas esse. Ex mora etiam ferme omnes deberi. Vsuram fere semper esse pœnam. Inde fœnus à voce Græca τόκος, quæ idem quod τοκή. Arabibus نَسِيئَة *dicitur usura quæ debetur ex mora solutionis pretii pro re vendita. Quid proprie significet ea vox, & quomodo ab usura mutui distinguatur. Quod sit Hebraïs* נֶשֶׁךְ. *De voce Græca* τόκος, *unde dicta. Hoc Hebraïs* תַּרְבִּית, *&* רִבִּית. *Arabibus* رِبًا. *Ab eadem origine & Chaldæis* רִבִּיתָא. Πλεοναστμὸς *septuaginta interpretibus dicitur.* Πλεοναστμὸν & τόκον *ita his distingui, ut Hebraice Neschech & Tarbit. Hæc duo nomina simul in Hebræo ponuntur in eadem sententia. Diverso respectu idem videri. Tarbit augere pecuniam creditoris, Neschech quasi morsu deterere debitoris pecuniam. Ita* قَرْض *Arabibus vocari usuram, à mordendo.*

mordendo. Quid sit ἄλφα *apud eosdem. A defluxu ita vocari. Quid sit* שוער *Persicum*, & שלף *pro usura. Explicatio vocis* τόκος. *Quid sit* ἀπουσία. *Impendium quid proprie. Non esse sortem, sed usuram quæ in sortem cedit. Imperium terra non recusat. Male impendium corrigi. Cur Neschech & Tarbit junctim posita in usura interdictione. De duplici usurarum genere, quod de summa creditæ pecuniæ in antecessum detrahitur, & quod ad sortem accedit. Sors in mutuo, caput, summa, idem.* Κεφάλαιον & ἀρχαῖον *Græce. Arabice* اصل. *Vnde sors. Abusus. Inepta hujus vocis apud Varronem originatio. Alia nonnulla. Pecunia pro sorte crediti, ut nummi apud Horatium.*

HActenus demonstratum est expositis variis contractuum generibus, & instrumentorum quibus reddenda pecunia cavebatur aut reddita, non aliam fuisse obligationem sortis quam usurarum, sed prout naturaliter, aut civiliter contraheretur sortis in mutuo obligatio, ita aut ex numeratione & pacto usuras quoque peti solitas, aut ex stipulatione. Quin & post datam seorsim definitionem mutui, quo gratuita datur pecunia, & usurarum, sequitur, ut fœnus, hoc est, mutuum cum usuris, definiamus. Hoc enim à mutuo proprie sumpto non distare probavimus, nisi quod usurarium est fœnus: mutuum, non usurarium. Definiatur itaque sic: *Fœnus, esse mutui dationẽ cum usurarum stipulatione legitimarum, pro creditæ rei qualitate & contrahentium conditione.* Sic omnes omnino usuras, quæcunque ex mutuo fenebri competunt, comprehendimus, quarum non unus modus est, sed varius, lege permissus, pro rei, quæ sub usuris creditur, qualitate,

ejus,

ejus, qui credit conditione, & illius cui creditur. Nam si fruges fœnore dentur, majores usuræ præstantur, quam si pecunia. Si senator fœnore dare velit, non tantas exiget quam si fœnerator, aut negotiator. Si utervis horum agricolæ dederit, legitimæ non erunt usuræ, quas stipulabuntur, tam magnæ, quam si alicui cuilibet credidissent. De quibus omnibus nos infra. Quemadmodum autem in commodato, si merces interveniat, id transit in aliud contractus nomen, & vocatur *locatio*, ex parte dantis, & *conductio*, ex parte accipientis: ita in mutuo, quod esse ex propria nominis notatione gratuitum debet, si interceserit merces pro usu pecuniæ creditæ, aliam appellationem sortitur, & *fœnus* nuncupatur. Hinc gratuitum opponitur fœnori apud Suetonium in Julio Cæsare: *Omnibus gratuito, aut levi fœnore obstrictis.* Et passim in jure *pecunia fœnebris* dicitur, & opponi solet *pecuniæ gratuitæ*. Mentio fit *fœnebris* leg. IX. D. de usuris: *gratuitæ* multis locis, ut leg. VIII. D. in quibus causis, & alibi. Certe hoc quoque mutui usurarii genus, quod appellatur fœnus, locationis instar habet. Nam & *locari pecunia* dicitur quæ sic datur. Cujus loquutionis exempla crebro occurrunt apud auctores. Sed & *collocatæ pecuniæ* sic dicuntur leg. XXXIII. D. de usuris. Idem quippe *collocare* quod *locare*; quod est μισθῶσαι. Sic *collocatus servus* apud Papinianum leg. IV. D. de condictione indebiti: *Nam si servus conlocatus mercedem, ut domino, prædoni rettulit, fiet accipientis pecunia.* Ita enim ibi legendum. Vulgo perperam editur, *si servus non locatus.* Item, *non fiet accipientis.* Quod falsum est. Nam à prædone locatus servus, si mercedem ei ut domino retulerit, certum est eam fieri accipientis, ut diserte verba legis in præcedentibus adstruunt. Sic in Querolo non Plautino: *Sed novi egomet te: vade nunc jam, & cauponibus tete colloca.* Idem auctor: *De istis quondam magnus*

magnus, dixit Tullius. Anseribus cibaria publice collocantur, & canes aluntur in Capitolio. Ita enim scriptum extare in vetustis codicibus, eruditi monent. Nec aliter loquutus ipse Tullius in Pisoniana: *Deprehensus denique cum ferro ad senatum is quem ad Gn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat.* Quod & Glossæ veteres confirmant: *Conlocat, ἐμισθοῖ, ἐκμισθοῖ.* Item aliæ: *ἐκμισθῶ, loco, conloco.* Græci ἔκδοσιν pariter appellant, hoc est, pecuniæ locationem quæ fœnore datur. Pollux lib. III. cap. IX. περὶ τραπεζίτου καὶ δανείζοντος, De mensario & fœneratore: καὶ ὃ χρέως δανείσασθαι, ὀφειλήσασθαι ἐκδοσιν· ἐκδιδόναι ἐγγύα δανείσασθαι, παλιγκ. Ita verba hæc distinguenda. Notum est, ἐκδοῦναι esse locare, & ἔκδοσιν, locationem. Glossæ: ἔκδοσις, *locatio.* ἐκδόσιμον, *locaticium.* Eædem: ἐκδίδωμι ἐπὶ μισθῷ, *conloco, loco.* Qui vestimenta locat fulloni polienda, ἐκδοῦναι Theophrastus dixit, in ἀπίστου Characterismo: καὶ τὸ ἱμάτιον δὲ ἐκδοῦναι δεινὸς ἦν ὡς βέλτιστα ἐργάσεται, ἀλλ' ὅταν ἡ ἄξιον ἐγγυητὴς καὶ ἀνάφερον. *Et fulloni pallium locare suetus, non ei, qui optime fit polituras, sed qui idonee possit, de reddendo, fidejussore dato, cavere.* Sic ergo pecunia fœnebris *locari* & *collocari* dicitur, pro cujus usu merces exigitur. Plautus: *Locare argenti nemini nummum queo.* Id est, ἐκμισθῶσαι. Duplici tamen sensu *locatio* vel *collocatio* pecuniæ sumitur; cum mercede pacta alicui locatur, quomodo & aliæ res solent locari, pro quibus mercedem conductores præstant: & simpliciter, cum pecunia possessiones aut aliæ res emuntur, in his locari, poni, & collocari, vel etiam fundari pecuniæ dicuntur. Quod in fundis & agris præcipue locum habet, in quibus veluti non peritura pecunia, sed stabilis & perennis futura conlocari censetur, id est, ἐδραιοῦσθαι, & firmiter consistere. Ad differentiam id dici censeo earum rerum quæ usu depereunt, quibus si impendantur nummi, &

ipsi, veluti nullo fundamento nixi, dilabuntur, atque effluunt. Utramque notionem reddidit expositione sua optimus Glossarum auctor: *Conlocat*, ἱδράζει, ἐπιμισθοῖ. Item: *Locat*, ἐπιμισθοῖ, ἱδράζει. Cicero pro Cæcina, aut alibi, *pecuniam in agris collocari* dixit, qua agri emuntur. Metaphora ducta ab ædificiis, quæ in fundamentis *locari* & *collocari* dicuntur. Hinc apud Hermogenianum, leg. v. D. de Jure & Justicia; *agris termini positi, ædificia collocata.* Plautus *locari*, quod idem est, de eadem re dixit, nempe de pecunia quæ collocatur in mancipiis emendis. In Mostellaria:

Nec quicquam argenti locavi jam diu usquam a-

Horatius *fundari* pro eodem usurpavit: *(que bene.*

— *quorum*

Conspicitur nitidis fundata pecunia villis.

Id est, quorum pecunia in culris & nitidis villis collocata est. Sane & fundamenta ædium *locari*, *poni*, & *collocari* proprie dicuntur. Salvianus, lib. IV. de gubernatione Dei: *Et qui domum ædificat, vel fundamentum locat.* Eodem sensu Tacitus, Annali sexto, *condere pecuniam* posuit, pro collocare, quod est κλίζειν: *Eaque, quæ remedio quæsita venditio & emptio, in contrarium mutari, quia fœneratores omnem pecuniam in mercandis agris condiderant.* Sic enim legendum. Id est, posuerant, collocaverant, fundaverant. Quæ omnia ex eadem tralatione. Poni quoque pecunia similiter dicebatur, quia *ponere* idem quod ædificare, collocare & fundare. Horatius:

Ponendæque domo quærenda est area primum.

Hinc apud Isidorum in Glossis: *Positiones, ædificia.* Inde igitur & *poni pecunia* dicitur, ut condi, & fundari, quæ in solido locatur, & bene constituitur. Quod non solum de agris, qui fructum reddunt, sed & de mancipiis quæstuosis ac de fœnore usurpatur, quia in his omnibus pecunia ponitur, compendium domino & lucrum allaturis, non in res otiosas & steriles

aut

aut voluptuarias insumitur. Ita & *poni in fœnore pecunia* vocatur, ut & collocari. Horatius:

Dives agris, dives positis in fœnore nummis.

Et sic Græci quoque loquuti. Hesychius, Τιθήσεται, Ἡφαιστίων, δανειθήσεται. Alio sensu *locari alicui pecuniam*, dixere, quæ mercede pacta, id est, usura *locatur*. Quæ locatio est proprie ἐκμίσθωσις. Cui opponitur *commodatio*, cum sine usura datur. Tum enim *commodata* potius quam *locata* alicui videbatur. Et sane ita etiam dicta Græcis pariter & Latinis. Suidas: χρήσασθαι, δανείσασθαι. τὸ χρῆσαι, & δανεῖσαι ἀσφαλέστερον. τὸ μὲν γὰρ χρῆσαι ἐπὶ φίλων. τὸ δὲ δανεῖσαι πρὸς τοὺς τυχόντας. *Commodato accipere, mutuum est accipere. Commodare, optatius est quam fœnerari. Nam commodare ad amicos pertinet: fœnerari ad quoslibet.* Theophrastus idem facit δανείζεσθαι cum τῷ χρήσασθαι, cum illud accipitur pro mutuo gratuito, in Notatione ἀναισχύντου, his verbis: καὶ ἐπὶ τὴν ἀλλοτρίαν οἰκίαν ἐλθὼν, δανείζεσθαι κελεύει, πότε ἂν ἄχυρον, ἢ τοιοῦτόν τι χρήσωνται ἀναγκάσων ἀποφέρειν πρὸς αὐτόν. *Et ubi ad alienas ædes venerit, hordeum, vel paleam mutuo accepturus, qui hac sibi commodaverint, cogit domum ad se portare.* Eo usque denique progressus est abusus, ut illud χρῆσαι pro fœnerari usurparint. Hinc χρήστης pro fœneratore, cum proprie ille sit, qui commodavit. Antiphon apud Stobæum: ἐσί δέ τις λόγος, ὡς ἄρα ἰδὼν ἀνὴρ ἄνδρα ἕτερον δεόμενον ἀναιρεῖσθαι, πολὺ ἐδεῖτο οἱ δανεῖσαι ἐπὶ τόκῳ. Paulo post, quod heic δανεῖσαι ἐπὶ τόκῳ dixerat, χρῆσαι dixit, id est, commodare: πρὸς ἁπάντων ἔν τῇ συμφορᾷ πάντα ἄλλα, ἢ ὅτι τὸν ἐχρήσατο τῷ δεομένῳ, ὃ ἂν αὐτὸς καὶ τῶν ἴσων, & ἕτερον προσοφείλειν. *Unde multum dolens propter infortunium, tum alias quod petenti non commodasset pecuniam quæ & ipsi salva fuisset, & insuper aliam usuræ nomine adjecisset,* Ita illi nihil discriminis, quoad vocem, posuerunt inter eum qui gratis commodat usum suæ rei, & qui constituta merce-

de usum ejus concedit. Et certe uterque quidem commodat, sed ille qui gratis, magis. Nam cum *commodare* & *utendum dare* idem sit, qui non vult utendam rem suam dare nisi mercedem pro ejus usu recipiat, æque profecto utendam dare censeri debet, atque ille qui gratuitum ejus usum commodat. In edicto prætoris *commodasse* scripserat qui id conceperat, pro quo Pacuvius *utendum dedisse* posuerat, ut est in leg. 1. D. Commodati. Labeo autem, ut ibi Ulpianus notavit, inter *commodatum* & *utendum datum* tantum interesse voluit quantum inter genus & speciem. Commodari enim proprie rem mobilem cum utenda datur: rem autem soli non commodari, sed utendam dari. Sed alii melius, rem soli etiam commodatam æque bene dici arbitrati sunt. Et sane *utendum dare*, proprie dicitur de eo qui usum rei suæ ad tempus alicui concedit, sive gratis, sive mercede pacta. At *commodare* pro eodem usurpatur, tralatione facta non ex vi ac proprietate verbi. Quia enim, qui suam rem dat utendam alieno, commodat ei, id est, rem gratam, utilem & commodam facit, inde *commodare* μεθοδικῶς pro rem utendam dare. *Commodare* enim, & *incommodare*, opponuntur. Nulla re autem magis homini ab altero commodatur, quam usu ejus rei concesso quam desiderat, quaque opus habet. *Commodus* est alicui qui ei est utilis, id est, εὔχρηστος. Ut apud Horatium: *sibi commodus uni.* Χρήσιμος, λυσιτελής. Alii etiam est commodus qui eum re adjuvat, ut rem, qua opus habet, utendam gratis dando. Hinc ab εὔχρηστος, quod est commodus & utilis, verbum εὐχρηστεῖν, pro commodum se præbere, & commodare rem aliquam, apud vulgum. Phrynichus: Εὐχρηστεῖν· ἀπόῤῥιψον· λέγε δὲ κιχρᾶναι. Κιχρᾶναι, vel κιχρᾶν, est commodare. De quo infra. Isidorus *commodum*, quod est εὔχρηστον, dixit pro commodatione: ut *mutuum* sæpe capitur pro mutuatione, & *fœnus* pro

fœnera-

fœneratione. Verba ejus lib. v. Originum cap. xxv. sic ex vetustissimis codicibus scribenda sunt: *Commodum est id quod nostri juris est, & ad alium temporaliter transiatum est; cum commodo temporis, quamdiu apud eum sit, unde commodum dictum.* Ita legendum, *cum commodo temporis*, non, ut vulgo est, *cum modo.* Sic accipitur *commodum temporis* apud Jabolinum, leg. xv. D. de annuis legatis; *quod si tempus hæredis causa prorogatum esset, ut commodum medii temporis ipse sentiret, liberatum eum intelligi.* Et apud Paulum leg. xlv. D. ad legem Falcidiam: *In lege Falcidia non habetur pro puro quod in diem relictum est; medii enim temporis commodum computatur.* Ab illo commodo medii temporis *commodatum* dictum, quod non tantum obtinet in contractu qui inde nomen habet, sed etiam in mutuo. Nam commodo medii temporis fruitur quamdiu aliena pecunia utitur, pro quo commodo, quod ipse sentit, aliud commodum vicissim ei, à quo mutuum accepit, rependit, nempe usuras. Ab usu Græci χρῆσιν dixerunt, quod est *utendum dare*, & χρήσασθαι *utendum accipere.* Quod de rebus soli & mobilibus æque dicunt. Χρῆσις apud eos duas res significat, & usum ipsum, & usus dationem. Cum usus est tantum, ἀπὸ τοῦ χρῆσθαι fit, quod est uti, unde χρήσιμον utilis. Cum usus dationem designat, ἀπὸ τοῦ χρῆν descendit, vel χρῆσαι, quod est, *utendum dare*, atque, ut etiam Latini dixerunt, *commodare.* In utraque significatione ne aliis testimonium denuntiem, apud Aristotelem in eodem opere reperitur. In Nicomacheis, lib. iv. cap. i: Χρῆσις εἶναι δοκεῖ χρημάτων δαπάνη καὶ δόσις ἢ λῆψις ἢ φυλακὴ κτῆσις μᾶλλον. Usum divitiarum in expensa esse dicit, possessionem in custodia. Et notum illud in Epistolis Ciceronis quo χρῆσιν & κτῆσιν similiter opponit, usum, & proprietatem sive dominium: χρήσει *sum tuus*, κτήσει *autem Attici nostri.* Apud eumdem Aristotelem, lib. v. ad Ni-

comachum inter contractus voluntarios, quæ ἐκούσια συναλλάγματα vocat, hæc recenset, πρᾶσιν, ὠνὴν, δανεισμὸν, ἐνοίκιον, χρῆσιν, παρακαταθήκην, μίσθωσιν. Ubi χρῆσις est commodatio, vel commodatum, quam hic distinguit ἀπὸ τ δανεισμοῦ, id est, à mutuo, cum δανεισμὸς etiam sit genus χρήσεως, & Græci χρῆσαι de eo dicant qui pecuniam dat mutuam, sive fœnebrem, sive gratuitam. Unde χρῆσαι δυσκολώτατοι, *acerbissimi creditores*, Aristophani in Nebulis. Grammatici δανείσασθαι interpretantur. Quidam debitorem quoque sic vocarunt. Nam ut χρῆσαι est mutuo dare, ita χρήσασθαι mutuo accipere. Χρῆσις igitur eo loco apud Aristotelem est commodatio rei quæ gratis alicui datur utenda, atque eo nomine differt ἀπὸ τ μισθώσεως, quæ est *locatio*. Paraphrastes tamen Aristotelis, quem volunt esse Andronicum, χρῆσιν in illis philosophi verbis accipit pro commodatione rei quæ sub mercede utenda datur, ut est domus aut equus. Χρῆσις, inquit, ὅταν τις ἐπὶ μισθῷ τὸν ἴδιον οἰκίαν ἢ τὸ ζῶον δώσῃ τινὶ χρήσασθαι. At μίσθωσιν, quæ apud eumdem ultimo loco ponitur, ac refertur inter contractus qui consensu fiunt, explicat μίσθωσιν ἢ δόλῳ ἢ τεχνίτῃ. Doctus interpres *conductionem* hic reddidit, quæ est in Græco μίσθωσις, & *locationem*, pro eo quod χρῆσιν Andronicus post Aristotelem dixit. Ergo eadem inter χρῆσιν & μίσθωσιν apud Græcos differentia est, quæ inter *locationem* & *conductionem* apud Latinos. Quod vereor, ut possit doctioribus probare. Hic enim χρῆσιν Aristoteles ἀπὸ τ μισθώσεως toto genere discrevit. At in eodem contractu *locatio* & *conductio* intervenit diverso respectu. Qui ædes dat utendas, mercede eas locat; qui accipit, conducit. Nam *locatio* & *conductio* ita in eadem obligatione locum habet, ut *venditio* & *emptio*. Hæc quis nescit? Falsus est igitur Andronicus, deinde & ejus interpres. Ut ille Aristotelem non capit, ita nec iste Andronicum. Μίσθωσις

apud

apud Aristotelem *locationem & conductionem* comprehendit. Quod χρῆσιν ille ad domum refert quæ utenda ἐπὶ μισθῷ conceditur, sane errat. Nam & μίσθωσις ibi locum habet, ut in aliis omnibus, quæ utendæ dantur & accipiuntur mercede, aut faciendæ. Inter privata judicia Athenis actio οἴκου μισθώσεως dabatur, tam ex parte locantis quam conducentis. Quippe μισθῶσαι οἶκον dicebatur qui locabat, μισθώσασθαι qui conduxerat. Quod idem est discrimen inter χρῆσαι & χρήσασθαι, δανεῖσαι & δανείσασθαι. Idq; etiam apud Jurisconsultos Græcos obtinuit, ut observat Harmenopulus περὶ μισθώσεως, ubi dicit in jure τὸ μισθώσαντα esse qui dat mercedem, τὸ μισθωσάμενον qui accipit, in usu autem vulgari τὸ μισθώσαντα non dici, μισθωσάμενον autem dici qui mercedem accipit. Quod contra usum est antiquorum. In Jure Græco μισθώσεις est *locator*, μισθωσάμενος *conductor*. Quidam ex Græcis interpretibus juris μίσθωσιν proprie appellarunt quæ est Latinorum *locatio*, ἐκμίσθωσιν quæ est conductio. Unde apud Theophilum titulus *de locatione & conductione* Græce vertitur περὶ μισθώσεως καὶ ἐκμισθώσεως. Alii contra ἐκμίσθωσιν pro *conductione* posuerunt. In multis sane casibus *locati & conducti* significationes permiscentur, ut nescias utra ex parte sit *locatio*, ex qua *conductio*. De quo videndi Jurisconsulti. Hinc Græci antiqui μίσθωσιν utrumque appellarunt, quemadmodum videre est in illo Aristotelis loco supra citato. Nam ἐκμίσθωσις eo sensu Græcum non est, cum ἔκμισθος proprie sit qui mercedem non accipit. Qui locat aliquid faciendum, ἐκδιδόναι dicitur, ut & qui dat utendum. Qui accipit, λαβεῖν. Sic res ipsæ distinguuntur. Cum igitur μίσθωσις sit quodcunque mercede constituta utendum alii datur, ubi gratuita erit usus concessio, quod nomen habebit? Nempe χρῆσις. Sic igitur apud Aristotelem accipiendum. Atque ita *commodatum* Græci interpre-

tes juris reddiderunt, quod gratuitum esse debere iidem dicunt. Glossæ veteres: *commodatione*, χρήσ. Χρῆσις apud Græcos, hoc est, *commodatio*, duum est generum. Aut in rebus versatur quæ usu consumuntur, aut quæ non. Sic igitur differt ἀπὸ τῦ δανεισμῦ, ut genus à specie. Nam δανεισμὸς est χρῆσις earum tantum rerum quibus uti quis non potest, nisi easdem & absumat. Generaliore vocabulo χρήσεως Græci antiqui sæpius utuntur ad earum rerum usum, in quibus propria & stricta significatione locum habet ὁ δανεισμὸς, hoc est, mutuum, sive sit gratuitum, sive usurarium. Deparcus ille apud Theophrastum uxori interdicit, μήτε ἅλας χρᾶν ὠδενὶ, μήτε ἐλλύχνιον, μήτε κύμινον, μήτε ὕλας, μήτε σέμιδαλιν, μήτε ὑγιηλίμμαζα. *Non commodare, aut utenda dare cuiquam neque salem, neque ellychnium, neque cuminum*, & cetera. Quæ omnia inter utendum depereunt. Alio loco χρῆσαι & δανεῖσαι pro eodem usurpavit de palea, & hordeo commodato. Idem χρᾶν παλαίσραν, & σφαιρισήριον, in Charactere τῦ ἀρτοκόπου, ut Latinis *ædes commodare*, apud Satyricum. In pecunia quoque, tam gratuita quam fœnebri, hæc χρῆσις, sive commodatio apud Græcos auctores solet aliquando usurpari. De gratuita jam satis constat, & supra diximus. De fœnebri clarum est ex nomine χρήσης pro fœneratore. Sed & Appianus, lib. III. de bellis civilibus, ubi narrat, Græcos juxta ac Romanos semper fœnus aversatos esse, & Persis similiter non placuisse fœnore accipiendæ pecuniæ morem, ut rem fraudi ac mendacio obnoxiam. Locus ab interprete non intellectus ita Græce habet: ἀποσραφῶσι χάριν μοι δοκῆσι οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι, καθάπερ Ἕλληνες, τὸ δανείζειν ὡς καπηλεύειν, & βαρὺ τοῖς πένησι, καὶ ἐπιπόνου, καὶ δύσερι. ᾧ λόγῳ καὶ Πέρσαι τὸ κιχερῶαχ ὡς ἀπαίδηλόν τι καὶ φιλοψυδές. Non assequuti sunt quid esset illud κιχερῶαχ, & putarunt, æque Persis invisam fœnerationem eo sermone dici,

quam

quam Græcis & Romanis. Sed τὸ δανείζειν est fœnerari, quod aversabantur Græci & Romani, fœnore nimirum pecuniam dare. At τὸ χιχρᾶν idem plane quod δανείζεσθαι, id est, fœnore accipere. Quo sensu & Plutarchus scripsit librum περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι. Diversas porro rationes adfert, cur Græci cum Latinis abhorruerint à fœnerandi negotiatione; quia nempe molesta est ac gravis pauperibus, & litium inimicitiarumque causa, ut & cocionatoria. Persæ vero non tam τὸ δανείζειν improbabant quam τὸ δανείζεσθαι. Cum enim illi veritatem in primis colerent, & à mendacio abhorrerent, rem, quæ mendacium semper post se traheret, vitabant. Mendacissimi enim hominum sunt qui aliquid debent. Semper quippe se soluturos promittunt, & semper fallunt. Ideo ἀπιστιλόν τι τὸ φιλοψεύδες, fœnore pecuniam accipere, illi judicarunt. & merito. Clare id de his confirmat Herodotus, his verbis in Clio: Αἴδεσιν τὸ αὐτοῖσι τὸ ψεύδεσθαι νενόμισται, δεύτερον τὸ ὀφειλήν· χρέος, πολλῶν μὲν ἕκαστον εἵνεκα, μάλιστα δ' ἀναγκαίην φασὶν εἶναι τὸν ὀφείλοντα καὶ τι ψεύδεσθαι λέγειν. Æs alienum oderunt quia mendaces facit, cum necesse habeat mentiri qui debet. Κιχρᾶσθαι est accipere mutuam pecuniam fœnore; κιχρᾶν, dare, idem plane quod χρᾶν. *Commodare* utrumque proprie est, sive *utendum dare*. Glossæ: Κιχρᾶ, *commodo*. Κιχρᾶμαι, *commodor*. Ita hæc distinxerunt Latini ex agendi & patiendi diversa notione, quemadmodum & Græci. Sic *fœnero*, & *fœneror*; *mutuo*, & *mutuor*; pro δανείζειν & δανείζεσθαι recentiores Latini posuerunt, cum antiquis sola esset verbi utriusque differentia in terminatione agendi & patiendi, ceterum quoad significationem nulla. Multa enim ejusmodi protulerunt ancipiti modo terminata quæ idem significarent. At mediæ Latinitatis ætas *fœnerare* dixit *aliquem*, pro fœnore alicui dare, vel, ut veteres loquebantur, *fœnerare alicui*, vel *fœnerari*. Tertullianus lib. IV. ad-

versus Marcionem: *fœnus fœnerabis illum quantum desiderarit.* Sic ibi legendum ex veteri nostro Codice. Et paulo post: *Et, si exsoluturo, quum reposci vetat, quid aliud docet, quam non exsoluturos fœneremus?* Nec aliter loquutus Martialis:

— *Hæc omnes fœnerat arca deos.*

Inde ergo *fœnerari* ab aliquo dicitur patiendi notione, quem quis fœnerat, de eo qui pecuniam accipit ab aliquo mutuam. Et sic apud Alphenum accipitur leg. xxxv. D. de solutionibus: *Sed & si quis dominicam pecuniam ab eo fœneratus esset.* Hoc est, ἐδανείσατο, fœnore accepisset. At veteribus δανείζειν tantum id verbi significat, non δανείζεσθαι. Idem de *mutuo*, & *mutuor*. Ut ante memini monuisse. Quod aliæ Glossæ pariter κιχρᾶν & κιχρᾶσθαι exponunt. *Mutuatur*, κιχρᾶται, δανείζεται. *Mutuat*, κιχρᾷ, δανείζει. Hesychius: Κιχρήσῃ, δανείσῃ. In Psalmo cii: Χρηστὸς ἀνὴρ ὁ οἰκτίρων καὶ κιχρῶν. Id est, *commodans*, aut *sine usura mutuum dans*. In Hebræo est verbum לוה. Unde מלוה *mutuum*. Quod verbi septuaginta sæpe solent reddere per δανείζειν. Nec minus Latini quam Græci *commodare* pro *mutuare* crebro posuisse inveniuntur. In leg. unica, Cod. Theod. quod jussu: *Ut qui servo colono conductori procuratorive possessionis pecuniam commodat.* Justinianus id mutavit, &, cum eam legem in Codicem suum referret, *mutuam dat*, maluit. In eadem lege paulo post, pro, *ut pecuniam commodet*, reposuit, *pecuniam præstet*. Sane hodieque *præstare pecuniam* dicimus in nostro idiotismo, pro *mutuam dare*, & *præstum pecunia*, pro mutuo. Quod verbi apud nos de omnibus rebus quæ commodantur, non accepta mercede, accipitur. Hinc *præstare ad usuram* idem in nostra lingua est quod Græcis δανείζειν ἐπὶ τόκῳ. Sic utrumque significat, & *commodatum* & *mutuum*, quemadmodum & *commodare* de utroque accipitur. In lege Salica, & in lege Ripuaria,

puaria, Titulus est, *de re præstita*, id est, commodata. In Longobardicis, Tit. CVII: *Iumentum præstitum ad vecturam*, est commodatum. In lege Francica ponitur pro mutuare, cap. CXXIV. *Fœnus est injustum, si quis aliquid præstat, & requirit amplius. Iustum fœnus est qui amplius non requirit, nisi quantum præstitit.* Ubi notabis, & *fœnus ἀνὶ τοκετοῦ* sumi, non pro usura. Salvianus lib. I. ad Eccles. Cath. rem præstitam, id est, commodatam, opponit alienatæ: *Iusque immemor illius à quo fructum rerum indeptus est, avertere ab eo ipso proprietatem præstitæ rei atque alienare conetur.* Sub finem legis Theodosianæ: *creditaque quantitate multari volumus creditores, si hujusmodi personis non jubente domino, nec fidejussoribus specialiter acceptis fuerit commodata pecunia.* Nec id vocabulum ibi hærere passus est Justinianus, sed *commodatam pecuniam* cedere jussit creditæ, rescribendo, *fuerit credita pecunia.* Anianus in hujus legis expositione *præstare* quoque posuit pro commodare, vel mutuam dare: *nisi servo suo, vel actori pecuniam rogante domino præstitisse convicerit.* Id est, commodasse, vel mutuam dedisse. Alibi passim apud eumdem Anianum *commodare pecuniam*, pro credere. Quod nec grammatici diligentes alias proprietatum sermonis observatores refugerunt. Cornelius Fronto in libello de proprietate ac differentiis Latini sermonis: *commodat, mutuam pecuniam: accommodat, aptat.* Isidorus ex antiquo auctore inter illa quæ ex jure naturali descendunt, recenset, *rei depositæ, & pecuniæ commodatæ restitutionem.* Sidonius Apollinaris, lib. IV. Epist. XXIV: *Ergo, quod restat, enitere, ut auctorete protinus saltem commodata summa solvatur.* Commodatam fuisse cum usuris ex ipsa Epistola intelliges. Commodatur tamen quidquid ad usum alteri gratis datur, ad certum tempus. Nam si accedat merces, non amplius est commodatio, sed locatio,

quæ

quæ res est ad utendum data, cum definitione mercedis. Et merito etiam Græci μίσθωσιν ἀπὸ τῆ χρήσεως distinguunt. Sed & pecunia cum utenda datur fine usura, quidni & in *commodati* appellationem abire possit? Sic *commodatum* dividi posset in eas res quæ fiunt accipientis, & quæ non fiunt. Quæ usu consumuntur, ut possit illis uti cui commodatæ sunt, fieri accipientis oportet. Aliter frustra darentur utendæ, quarum usus foret inutilis. Dominium vero earum proprie non transfertur, quia reddi debent, si non eadem specie, quia consumpta est usu, saltem in genere. Reliquas quæ in abusu consistunt, non opus est fieri accipientis, quia debet res eadem reddi. Sed Jurisconsultis placuit, *mutuum* tantum esse earum rerum quæ absumerentur usu, quasque adeo propterea necesse esset fieri accipientis: *commodatum* autem de illis solis dici quarum & proprietas à commodante retinetur. Ideo pronuntiarunt, *non posse commodari id quod usu consumitur, nisi forte ad pompam, vel ostentationem quis accipiat*, ut dicitur in leg. III. sub finem, D. commodati. Hinc pecuniam *commodatam* à *mutuo data* distinxit idem Ulpianus leg. XVIII. D. de rebus creditis: *Idem est & si tu quasi mutuam pecuniam dederis, ego quasi commodatam ostendendi gratia accepi.* Hæsissent tamen certe, si quis ab ipsis quæsisset, cur commodari non possit id quod usu consumitur. Cum enim commodare sit commodo ejus inservire cui res aliqua utenda gratis datur, non video, cur non & pecunia possit commodari quæ datur gratis utenda. An quia usus ejus consumitur? Atqui non aliter ejus usus constat, quam in abusu. Cur igitur *locatas* & *collocatas* pecunias non verentur dicere quæ mutuæ datæ sunt, usuris constitutis? Certe locatio non differt à commodatione, nisi quod pro re locata, id est, ad usum data, merces constituitur, quæ nulla in commodatione intervenit. Rei locatæ pro-

prietas

prietas retinetur à domino. At pecuniæ mutuo sub usuris datæ non magis retinetur quam quæ gratuito mutuo data est. Nam & fœnebris æque usu consumitur, ut gratuita. Cur igitur *locatam* dicunt pecuniam quæ fœnore datur; *commodatam* dicere reformidant quæ sine fœnore creditur? Quinimmo non dubitant iidem affirmare res quasdam ita locari, ut in creditum abeant conductori, & ejus fiant, veluti cum argentum fabro datur, ut vas inde faciat. Quod ex Alpheno supra notavimus. Quidni igitur & rerum commodatarum genus admittatur, quæ ejus fiant qui accepit, & in creditum ipsi abeant? Tales sunt quæ mutuo dantur. Sola merces inter *res locatas* & *commodatas* discrimen statuit, ut inter *mutuum*, & *fœnus*. Si *fœnus* pecunia est locata, *mutuum* erit commodata. In locatis & commodatis proprietas domini ac dantis manet, possessio sola & usus transfertur ad accipientem. In mutuatis ac fœneratis, ubi possessio, id est, usus rei, cum proprietate confunditur, quia res ab usu non potest distingui, idcirco proprietas cum possessione temporaria penes accipientem manet, postmodum tamen ad dominum reditura, in eodem genere, si non in eadem specie. Quod & ipsum cum obtineat in certo genere rerum locatarum, potest certe etiam obtinere in certo genere commodatarum, quale est mutuum. His adde quod & *mutuari* pro commodato accipere Latini etiam auctores idonei dixere cum res eadem reddenda est. Auctor Dialogi de Oratore: *ut sint qui dignentur audire, & ne id quidem gratis: nam & domum mutuatur, & auditorium extruit, & subsellia conducit.* Quod & apud alios invenies. Parum distare Agroecius de Orthographia, inter hæc duo notat: *Inter commodatum & mutuo datum nonnihil distat. Commodamus amico pro tempore animal, servum, vestem, hæc ipsa, quæ dedimus, recepturi. Mutuo damus*

damus pecuniam, triticum, vinum, & his similia, quæ mutata recipi necesse est. Ergo mutuum à mutando dici existimavit. Quod certe verum est, & satis id supra adstruximus. Nam & μοῦλον Siculis idem quod ἀμέλγειν, à μοῖτον. Sic mutuum species erit commodati, in quo non res eadem redditur, sed mutata, quia suffectionem in genere recipit, ut Paulus dixit. Generalior itaque appellatio commodati quam mutui. Quidquid enim utendum datur, sive usu sit consumptile, sive non sit, id *commodatum* dici potest, ut Græci τὸ χρῆσθαι & κιχρῆσθαι de his omnibus usurpant. Caper vetustissimus Grammaticus de Orthographia; *Commoda*, χρῆσον. Quod & in Glossis veteribus reperitur. Si quid autem mutabitur in reddendo, *mutuum* proprie dicetur. Quamvis & *commodatam pecuniam* pro fœnerata plerosq; veterum dixisse supra notaverimus, proprie tamen loquentibus, quod cum mercede commodatur, *locatio* est, uti quod cum usura mutuo datur, *fœneratio*. Ad hæc omnia lata ac generali significatione se porrigit *commodandi* appellatio. Duo autem *fœnoris* genera sunt, alterum commune, alterum nauticum, quæ totidem etiam usurarum genera reddunt, communium & maritimarum. Illud, ἔγγυον δάνειον Græci vocant; hoc δάνειον ναυλικόν. Cum periculo creditoris istud, sine periculo illud, ideoque ἔγγυον appellatum, ut infra explicabimus. *Trajecticia pecunia* etiam appellatur fœnus nauticum, de pecunia vel sorte quæ trans mare vehenda mutuo datur, id est, trajicienda cum periculo creditoris. De qua nos infra pluribus. Præter distinctionem communium & maritimarum usurarum, ipsæ communes etiam duum sunt generum, quasque ideo in fœnebres & non fœnebres divisimus. Quæ ex causa fœneraticia veniunt, hoc est, ex fœnore, vel propter pecuniam debentur quæ est in fœnore, eæ *fœnebres*. Græci δανειστικὰς τόκους appellant. Quæ ex aliis causis descen-

descendunt, ut ex rei venditæ ac traditæ pretio quod non est solutum, ex mora in bonæ fidei judiciis, ex legatis & fidei commissis, ex dote & susceptis oneribus matrimonii, ex condemnatione post quadrimestre spatium rei judicatæ, & quibuscunque aliis ex causis, eæ non fœnebres. In genere omnes usuræ, quæcunque eas causa pariat, sive fœnus, sive aliqua earum quas hic commemoravimus, compensativæ sunt, &, si verum quæris, omnes propter moram debentur. Nec placent mihi, qui alias ex his *compensativas* dici & esse volunt, quæ in pensationem dantur ejus, quod creditoris interest, pecunia sua nō caruisse: alias *lucrativas*, quæ scilicet præstantur propter officium mutui. Si ullæ tales essent quæ propter officium tantum mutui darentur, δίκαιας eas potius dicerem quam χρημαλιστικάς. Nam parum sane officiosa ista mutui datio quæ lucrum ex officio facere postulat, & mercedem pro re quæ gratuita esse debet, reposcit. Deinde officium non est, pecuniam mutuam dare, non magis quam ædes suas alii habitandas commodare. Beneficium potius foret, si gratuita esset mutui datio. Si non sit gratuita, tum nec officium nec beneficium dici debet, sed potius *locatio*. Qui pecuniam enim suam alii dat utendam gratis, beneficus & liberalis est. Qui pro ejus usu mercedem, hoc est, usuram paciscitur, non pro officio eam exigit, quod nullum est, sed pro eo quod sua putat interesse, pecuniæ suæ usu non carere. Nullæ igitur usuræ quæ pro mutui officio præstentur, & nullæ proprie *lucrativæ*, sed cum mercedis instar habere omnes definierimus, quæ pro usu pecuniæ mutuaticiæ datur, nullas quoque non esse compensativas dicendum, quia merces genus est compensationis. Et sane non video, quod discrimen constitui possit inter usuram quæ debetur, pro pretio rei venditæ ac traditæ non soluto post traditionem, & eam quæ præstanda est pro usu pecuniæ creditæ, ut

hæc

hæc *lucrativa* videri debeat, illa *compensativa*. An, quod ait Jurisconsultus, leg. XIII. D. de action. empti & vend. *cum re emptor fruatur, æquissimum est eum usuras pretii pendere*? Hoc quidem æquissimum fateor, sed pro compensatione rei qua fruitur emptor, deberi, non tam existimo quam pro ipsius pecuniæ usu, ejusque compensatione. Rem enim suam pecunia permutatam voluit venditor, quam si statim post rei suæ traditionem recepisset ab emptore, ea usus esset quomodocunque voluisset. Aut enim cum illa, quam jam domi habuit in arca otiosam, conjunxisset & commiscuisset, aut, si nullam habuit cessantem, & hanc quoque cum alia fœnore occupasset. Quid igitur differentiæ est, quoad usum ejus & usuras, inter eam pecuniam quam domi jam habet, & eam quam habiturus fuit, si statim pretium emptor solvisset? Quod retinet id emptor, & moram facit solvendo, pecunia hæc deinceps, quam pro pretio debet, eodem jure & conditione penes eum manebit, quam si venditor illi pecuniam ex arca sua dedisset mutuam, pro qua usuras esset stipulatus. Ita & in aliis. *Compensativa* igitur omnis usura, ut, quod interest, pensetur. Hinc omnem usuram in idiotismo Gallico *interesse* vocamus. Et *pecuniam dare ad interesse*, id est, fœnore. Quæ res plus & minus recipit, prout magis aut minus sua interesse creditori contingit ex circumstantiis rei, temporis, aut loci, pecuniam suam penes se & in potestate sua habuisse. In quo lucri cessantis, aut damni emergentis ratio habenda est. Magis enim ejus interest sua non caruisse pecunia cui damnum ex eo certum emergit, quam cui lucrum ea gratia cessat, quod facere potuit. Id non solum ex præsenti occasione considerandum est, sed etiam ex ea quæ potest accidere quamdiu mea pecunia caruero. Quo tempore tibi meam dedi mutuam, poteram fortasse ea facile carere, sed ii postea casus possunt emer-

emergere, qui facient, ut præstaret meam pecuniam otiosam jacere, & paratam mihi adesse ad omnia accidentia, sive ad lucri adlucescentis captationem, sive ad damni impendentis evitationem, sive jam præsentis reparationem. Ecce enim, aut prædii emendi vili pretio occasio se obtulit, quam inopia præsentis pecuniæ dimittere sum coactus, cujus prædii fructus majus mihi compendium attulissent quam pecuniæ creditæ, & fœnore positæ usuræ. Hic lucri cessatio vertitur. Quid autem si interim dum argētum meum fœnore occupatum tenetur, ædes meæ incendio consumptæ fuerint, aut ruinam ex vetustate minari cœperint, quibus reparandis nisi statim occurram, triplo major labes processu temporis futura est? Si æs ad manum non sit, quo eas instaurem, & mutuum cogar eo tempore sumere quo res nummaria erit rarior, & proinde tum majoribus usuris invenienda mihi pecunia quam quantis mea collocata est, an nō hic damni certi emergentis species oborietur? Multa talia fingi possunt. Sed pone, nihil tale mihi eventurum, quamdiu pecunia mea penes te manebit. Quia tamen potest evenire, merito id possum timere, & in incertum rei eventum, quo jacturam detrimenti inde mihi occursuri, aut lucri cessaturi dispendium compensatione sarciam, usuras pro usu pecuniæ, qua in tui gratiam, & ut commodis tuis inserviam, sponte careo, jure stipulor. Quidquid inde futurum sit, nihil causæ est, quare pecuniæ meæ usum gratis ignoto & alieno magis concedere debeam, quam ædium, aut alterius rei vel possessionis qua æque facile carere possim ac pecunia. Finge aliquem ex locupletioribus plures habere ædes, quas omnes habitare ipse & occupare non possit. Si præter eas quas inhabitet, ceteras inquilinis locet, pensionesque ex his menstruas, aut annuas percipiat, *lucrativas* dices has pensiones an potius *compensativas* sumptuum quos in illas domos ædificandas

das impendit? Certe *compensativas*. Atqui nisi mercede locet, nihil est alterum quo quæstum ex his facere possit. Pecuniam vero si non fœnore occupavero, multis aliis modis quæstuosam mihi facere & exercere potero, aut agris mercandis fructuosis eam occupando, aut mancipiis emundis, quorum operas diurnas locem plus mihi reddituras, quam quanti est usura pecuniæ fœnore locatæ. Nemo denique tam est locuples ac pecuniosus, quem dicere possis, nihil omnino ejus interesse, pecuniam habere præsentem. Quid est enim omnium rerum quæ ad vitam necessariæ putantur, quod non malis ad manum habere, ut possis uti cum velis, quam in aliena potestate relinquere, unde nihil plus commodi percipias quam si apud te otiosa esset, & præterea id incommodi capias, ut, cum velis ad usum depromere, non possis? Inter res autem ad vitam necessarias, pecunia in primis necessaria. Maxime autem locupletes, maxime ea indigent, quatenus longe majores ipsis sumptus faciendi, quam quibus minores suppetunt copiæ. Si dicat quis, avidos & avaros esse multos, qui plura quærant quam absumant; cum in opinione situm sit quod quisque sua putat interesse, & huic opinioni plane indulgendum. Nec enim præscribere omnibus eumdem modum possumus, & cupiendi, & habendi. His accedat periculum, quod frequenter incurrunt qui pecunias suas dant mutuas, ex cessione bonorum debitoris & decoctione. Qui in hoc se periculum demittit, nonne usuræ, quas exigit, compensativæ habendæ sunt, ejus damni cui multi quotidie sunt obnoxii, & cujus metu ipse non est vacuus, nisi pignoribus & hypothecis aut sponsoribus idoneis securitati suæ consuluerit? Quæ & ipsa omnia interdum fallunt. Non igitur tuta timet qui pecuniam suam credit, & perdere eam metuit. Hoc amplius: illud interesse, quod usurarum mercede pensari pro utenda data pecunia

cunia debet, magis etiam locum habet in fœneratoribus, qui ex professo id agunt, & nummis negotiantur, quam in aliis. Cum enim hunc solum habeant quæstum pecuniæ exercendæ & hujusmodi negotiationis agitandæ, si ab hac expellerentur, ad aliam se converterent nundinationem. Quo magis eorum interest, pecuniam non gratis mutuam dare, ut nec mercatoribus suas merces donare. Ideo & majores iis permissæ usuræ quam aliis privatis. Quod more primum usuq; commerciorum obtinuit, deinde & legibus firmatũ. Hinc legitimas usuras in hoc genere hominum besses esse placuit, quæ semisses in aliis lege observatæ. An hoc ipsum recte legibus fuerit sancitum, infra explicabitur. Quod autem supra diximus, usuras omnes propter moram videri debitas, id certe verissimum. De illis, quæ ex mora deberentur, in bonæ fidei judiciis, nullum est dubium. In ceteris, quas *fœnebres* nuncupavimus, id etiam pressius pensiusque eas consideranti certum apparebit. Qui pecuniam mutuam sub usuris accepit his Kalendis Juliis, si Idibus Juliis eam reddit, pro rata temporis usuras præstabit. Si diutius retineat, & ante Kalendas Augustas sortem non est redditurus, ex mora jam usuras debebit, &, quo tardius debitum reddet, eo plures usurarum pensiones solvet. Et hæc prima usurarum origo & causa fuisse videtur, ut, qui pecuniam accepisset mutuam, nisi intra certum tempus redderet, pro moræ pretio usuras ejus penderet. Hujusmodi mutuæ pecuniæ stipulationes, sub pœna usurarum, nisi ad diem sors solveretur, conceptæ, ita frequentes in jure nostro occurrunt, ut nihil frequentius sit. Hinc genus *usurarum pœnalium*, à quibusdam leguleiis inventum. Sed etsi non in stipulatum expresse ita deductæ sint, tacite tamen omnis usura, moræ solutionis pœna est. *Usura enim*, ut dixit Paulus, in libro singulari de usura, leg. XVII, D. eodem, *non propter lucrum petentium*,

tium, sed propter moram solventium infliguntur. Atque inde certe *fœnus* ex Græco τοῦκος, quod idem est ac τοκή, dictum videri, præter eas rationes, quas ante attulimus, maxime debet. Sed & τοκή etiam pro mercede. quo sensu etiam usura est pœna, id est, merces pro usu. Arabes usuræ quoddam genus vocant نَسِيئَة, quæ ex mora solutionis pretii debetur pro re vendita, à verbo نَسَاء & أَنْسَاء, quod est, non præsenti pecunia vendere, sed tempore dato ad solvendum, & pacto interusurio medii temporis. Hebræis נשה. Græcis ὁ τόκος, & τὸ δάνειον. Unde illud Arabicum, quod etiam نَسِي dicitur, cujus vocis proprietas à protrahendo & prolongando. Quam etiam significationem habere videtur verbum Hebraicum נשה, quod oblivisci inter alia significat. Quorum enim obliti sumus, & in longum protrahuntur tempus, nec præsentia se nostræ memoriæ sistunt. Ita ergo iidem Arabes in Jure suo distinguunt نَسِيئَة & نَقْد *Nesia* & *Necd.* Hoc posterius enim repræsentatum in venditione pretium denotat, prius illud dilatam ejus solutionem, sed usura constituta. Quam usuram ideo discernunt à فَضْل, quæ proprie est usura ex mutui causa, ut supra docuimus. Græcis Latinisque non licet esse tam disertis: nam illi nullum habent vocabulum præter τόκος, isti quoque nullum præter *usuram.* Sic appellant Latini quidquid accessionis vice debetur ex quacunque causa. De hujus appellationis ratione supra. De Græca τόκος nunc videndum. Græci, ut notum est, usuram τόκος appellant, quæ vox proprie γένεσιν, & generationem significat, sive partū. Quod igitur nummus nummum parit, ut pater sibi similes liberos, inde usura τόκος.

Vel

Vel potius à multiplicatione: Nam & generatio multiplicatio est. Hinc & Chaldæis usura רבית. Arabes ab eadem causa & origine ربا, & Hebræi similiter רבית. Septuaginta interpretes πλεονασμὸν verterunt, atque usuram vocarunt, ut in Levitico cap. xxv. μὴ ἐπὶ πλεονασμῷ δὸς δώσεις, pro ἐπὶ τόκῳ. Et alibi passim. Ubi in Hebræo est *Tarbit*. Latini quoque *accessionem* pro usura dicunt. Ut leg. xii. Cod. de usuris: *Frumenti vel hordei mutuo dati accessio etiam ex nudo pacto præstanda est.* Et sane, quid aliud est usura, *quam crescentis in dies singulos pecuniæ accessio?* ut dicitur in lege xviii. Cod. Theod. de lustrali conlatione. Quo sensu & alibi in jure aliquoties occurrit nomen *accessionis*. Alii vocant *incrementum*. Ut Isidorus qui usuram incrementum esse definit, ut Arabes فضل, id est, accessionem, excessum, & additamentum. In eodem tamen Ezechiele, πλεονασμὸς & τόκος distinguuntur: Τόκον καὶ πλεονασμὸν οὐκ ἔλαβες. Ubi πλεονασμὸς in Hebræo est *Tarbit*, τόκος vero est נשך *Neschech*. Similiter & in Levitico cap. xxv, vers. xxxvi: Οὐ λήψῃ παρ' αὐτοῦ τόκον, οὐδὲ πλεονασμόν. Legitur quidem in Græco nunc, οὐδὲ ἐπὶ πλήθει, sed in Hebræo est רבית. Et paulo post, πλεονασμὸν reddit; quod in Hebræo est מרבית *Marbit*, quod est ab eadem origine: τὸ ἀργύριόν σου οὐ δώσεις αὐτῷ ἐπὶ τόκῳ, καὶ ἐπὶ πλεονασμῷ οὐ δώσεις τὰ βρώματά σου. Ex quibus liquet, πλεονασμὸν & τόκον esse συνώνυμα. Ut & Hebræis *Tarbith* & *Neschech*. Quod si junctim ponuntur, non recte inde colligitur, invicem differre quæ diverso respectu eadem sunt. Nam *Tarbit* usura est quantum ad creditorem, quia ad sortem ei accedit, & opes ejus amplificat: *Neschech* vero quantum attinet ad debitorem, decessio est, non accessio; & ita dicta est usura ex parte debitoris, quia veluti quodam morsu deterat atque oblimet ejus facultates. Qua igitur incrementum est

pecuniæ creditoris usura, *Tarbit* nomen habet; qua decrementum est debitoris, appellatur *Neschech*. Ut ἀπουσία hoc quod abscedit & abest à summa, ita è contra παρουσία pro facultatibus & copia vel abundantia Græcis ponitur, ut videre est apud Harpocrationem, qui idem esse dicit quod οὐσιῶσαι, & interpretatur πλοῦτον, πλεῖστον, ὄσιαν. Ita Demosthenes, ita Dinarchus ea voce usi sunt. Etiam Menander in his versibus:

—ἔχοντες δύπαθῆ βίον
Παρουσίαν τε χρημάτων.

Neschech plane est ἀπουσία, *Tarbit* παρουσία. Arabes quoque usuram قرض *Kertz* vocant, à morsu. Nam verbum قرض est arrodere, & detrahere, ab Hebræo קרץ, quod *succidere* & *amputare* significat, & Chaldæis pro *caluminari* & *criminari* usurpatur, quod faciunt scilicet alienæ famæ adrosores, qui detrahere & detrectare iis dicuntur quorum famam imminuunt. Qua in significatione & *carpere*, & *mordere* Latinis accipitur, ut apud Terentium & Horatium. Hic, *obscuro odio morsuq; venenat*. Ille, *mordere omnes clanculum*, id est, detrahere. Apud eumdem Horatium, *dente Theonino circumrodere*, pro eodem. Usura autem mordet debitorem, dum sensim facultates ejus adrodit. Quantum quippe addit fœneratori, tantum demit ac detrahit debitori, metaphora sumpta à flumine, qui sensim abradit ripam alteram, ac diminuit, alterique per adluvionem addit. Horatius: *qua Liris quieta mordet aqua taciturnus amnis*. Et apud Callimachum: Τοῖχον ὑποτρώγων ἠσύχιος ποταμός. *Stringere* eodem sensu apud Virgilium de flumine qui ripam radit: *Ego sum quem pleno flumine cernis Stringentem ripas*. Inde & *stringere baccas, ramos, frondes*, pro excidere, decerpere. Hinc *rem stringere*, pro abligurire: *strinxit malus ingluvie rem*, apud Horatium. Quod & *oblimare* idem dixit, à lima,

cujus

cujus proprium est rodere & radere. *Rem patris ob-limare, malum est.* Servius ad illud Virgilianum quod citavimus, *stringentem ripas* exponit, radentem & imminuentem, & *hoc esse proprium Tiberini fluminis, adeo ut ab antiquis Rumon dictus sit, quasi ripas ruminans & exedens.*. Onkelos in loco illo Levitici Neschech vertit חבולא, quo nomine usuram vocant Chaldæi, à verbo חבל, quod est *destruere, perdere, ledere,* atque etiam *incidere*, & *excidere.* Unde מחבל, cui dempti sunt testes, castratus. Contrario sensu iidem usuram etiam appellant רבית *Ribitha*, ab augendo & adjiciendo. Atque ita idem Onkelos reddidit quod in Hebræo est תרבית. Saadias Gaon, in sua paraphrasi Arabica, ربـا *Riba* vertit, quod est proprie augmentum & incrementum. At illud *Neschech*, quod à morsu, ac per morsum deminutione, derivatum est, Arabice dixit عِينَة, quod usuram quidem Arabibus notat, ut & *Riba*, non illam tamen adcrescentem quæ creditorem respicit, sed decrescentem quæ spectat debitorem. Nam عينة defluxum denotat, à verbo عان. Unde عان الما, *aqua manavit, defluxit,* & عين الما, *defluxus aqua.* & عان الدمع, *fluxerunt lacrimæ.* Inde عين & عينة usura, qua pecunia defluit debitori ut creditori adfluat. Inde verbum عيّن, *fœnerare.* Sed & عيّن التاجر, hoc est, fœnerare emptorem, de eo dicunt, qui mercem emptori dedit certo ad pretium solvendum statuto tempore, à quo mercem eamdem postmodum recipit pretio minore quam quanti vendidit. In quo est detrimentum, & ἀκυσία emptoris,

ut Græci vocant. Quod est proprie ἔκτοκος. Sed & arbores, cum flores aut folia producunt, عجّن dicuntur. Quæ omnia ab eadem origine. Josephus Tavosius interpres Persa pro *Neschech* reddit سود, quod est Persice *lucrum* & *usura*, idemque quod Arabicum قرض, & pro *Tarbit* سلف. Quæ vox est Arabica idem cum ἔκτοκος, ac pro usura etiam sumitur. Viderint Persice peritiores, an ille Persa interpres proprietatem vocum Hebraicarum *Neschech*, & *Tarbit*, in sua paraphrasi expresserit. Alter interpres Arabs, quem Erpenius edidit, pro *Neschech* Hebræo posuit رشاء. Certe Chaldæis נשך fœnerari & δανείζειν significat, & רשו usuram. Id verbi tamen iisdem Syris Chaldæisque pro *carpere*, *accusare*, & *criminari* ponitur. Ut & קרץ. unde etiam קרץ pro *usura* Arabibus. Alias ارشوة Arabibus munus est, & merces quæ datur pro opera præstita. Qua ratione & pro usura potuit accipi, ut ante docuimus. Ut Chaldæus autem & Arabs recte expresserunt vim utriusque nominis Hebraici, quo usura una eademque significatur, diversa relatione ad debitorem & creditorem, qua isti adjicit quod alteri adimit: videndum an & Græci similiter interpretes æque bene id reddiderint, vertendo, τόκον καὶ πλεονασμόν. Non sane videtur. Etenim τόκος reapse idem quod πλεονασμὸς, quatenus fœtura res multiplicantur & augentur. Et Aristophanes in Nebulis τόκον ita definit:

— τοῦτο δ', ἔσθ' ὁ τόκος, τὸ θηρίον,
Τί δ' ἄλλο γ', ἢ κυμῖνα καθ' ἡμέραν
Πλέον πλέον παρχύμενον ἀεὶ γίνῃ;

— &

— & ista usura qualis bellua est?
An alia, quam in menses diesque singulos
Subinde major facta cum pecunia
Majorque, suevit tempore ipso increscere?

Per illa', πλέον πλέον τεκνούμενον ἀεὶ γόνῳ), plane πλεονασμὸν designavit. At id τόκῳ est. Ergo proprie hoc *Tarbit*, non *Neschech*, quod abradendi arrodendiq; ac proinde diminuendi ac deterendi, habet significationem; non addendi aut multiplicandi. Non igitur recte expresserunt vim utriusque nominis Hebraici, quod diverso respectu & ratione eamdem rem designat. Sed in causa fuit Græcæ linguæ hac in parte inopia, qui vocem non habuerunt qua illud *Neschech* exprimerent, quam τόκον, quæ usura quidem est, sed non ea quæ debitorem pauperat, verum quæ fœneratorem ditat. At illud *Tarbit* non aliter ad verbum reddere potuerunt quam per πλεονασμόν. Qui reapse idem cum nomine τόκῳ, qua τεκνούμενον ἀεὶ πλέον πλέον γόνῳ). Ceterum illud forte dici posset, τόκον, qui est partus & generatio, etsi revera augeat gregis numerum in animalibus, & liberorum in hominibus, ad quod exemplum & usura sic appellata Græcis, quia multiplicat pecuniam fœneratoris, tamen non sine detrimento fieri matris è qua partus exit. Tantum enim ex substantia ejus, quæ peperit, detrahitur, ac decerpitur. Quin & ipsa educatio infantis, ac nutritio, non constat sine detrimento nutricis quæ lac ei præbet. Ipse enim infans augetur & nutritur, sed lacte quod nutrici decedit. Ideo & usuram nutritioni etiam compararunt. Persius:

— nummi, quos hic quincunce modesto
Nutrieras, pergant avidos sudare deunces.

Sane & verbum רבה Chaldæis in Paël etiam nutrire est & educare. Unde תרבות *educatio* & *nutritio*. At תרבית Hebraice *usura*, & רבותא Chaldæis ab eadem radice. *Pascere* Horatius dixit quod Persius *nutrire*

de nummis fœnore positis, qui augentur & nutriuntur: *nummos alienos pascit.* Eleganter autem Persius & proprie modestas & leves usuras pecuniam nutrire dixit, graves autem & immodicas avido sudore peragi, quia minus sui deperdit nutrix, & minore cum malo & incommodo, quæ lac infanti præbet, quam qui totus sudore diffluit. In τόκῳ igitur etiam fit ἀπουσία genitricis, dum puerum parit, ut in coitu ἀπουσία patris est, qui semine arva muliebria conserit. Unde Clemens in pædagogo, lib. II, hominem ab homine abstrahi dicit per ἀπουσίαν illam quæ fieri solet ἐν τῇ συνουσίᾳ. Hæc verba ejus sunt: ὅρα τὸ μίγεθος τῆς βλάβης. ὅλος ἄνθρωπος ἀποσπᾶται, καὶ συνουσίας ἀπουσίαν. *Vide jacturæ magnitudinem. Totus homo ex homine avellitur, per intertrimentum coitus.* At quanto majorem fieri ἀπουσίαν in partu credendum, & quanto verius pronuntiari potest, ὅλον ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπου ἐκφύεσθαι καὶ ἀποσπᾶσθαι? Illa autem ἀπουσία, quæ fit in coitu, est quasi impendium agricolæ qui semen in terram jacit, quæ illud reddit cum usura. Partus mulieris est τόκος quo impendium illud acceptum, & multis partibus adauctum, & amplificatum redditur. Quod tamen & ipsum multum de substantia matris traxit. Inde enim & incrementum suum accepit, ut semen ex terra succum quo increvit in segetem. Hinc ergo τόκον Græci pro usura usurparunt, quæ ex pecunia credita, cum damno debitoris novum pariens fœtum, multiplicatum eum reddit creditori. Nam primum impendium sive prima ἀπουσία creditoris est, qui pecuniam suam à se avelli patitur, ut alteri utenda detur. Eam ille diutius retinens, ut semen in terra servatur aut in utero muliebri, fœtum inde reddit majorem quam acceptus est. Hæc secunda ἀπουσία est debitoris, quæ id reddit quod accepit & aliquid de suo amplius. Quod in fœtu terræ usu venit, atque etiam in humano partu. Impendium autem ita dicitur sors pecu-

pecuniæ quam fœnore dat creditor, ut etiam semen quod terræ cõmittit agricola. Vnde & quidam ita hæc legenda putat apud Ciceronem de senectute: *Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat impendium, nec unquam sine usura reddit quod accepit.* Scriptum fuit *impedium* pro *impendium*, unde *imperium* feciſſe homines credit male feriatos. Sed non ego credulus illi. Nam *imperium* rectum eſt. Sic apud Virgilium agricola *exercet tellurem, atque imperat arvis.* Ita terra nunquam recuſat imperium. Idem Virgilius: *Et quamvis avido parerent arva colono.* Parent, quæ imperium accipiunt. Ceterum, quod in ſortem cedit, *impendium* proprie appellatum. Varro lib. IV de L. L. cujus verba vulgo corruptiſſima, ad hunc modum emendari debent: *Compendium, quod, cum compenditur, una ſit. A quo uſura, quæ in ſortem cedebat, impendium appellata: quæ accederet ad ſortem, ex uſu uſura dicta, ut ſors, quod ſuum fit ſorte.* Ex quibus conſtat, impendium non eſſe, ut vulgo docti putant, ipſam ſortem, ſed uſuram quæ in ſortem cedit, & ſorti imputatur, & impenditur, ut in Anatociſmo ſolet. De quo nos infra. Utut ſit, *Neſchech* eſt τόκος, *Tarbit* πλεονασμός, hoc incrementum, illud decrementum. Nec ulla alia inter eas voces differentia, niſi ex diverſa relatione. Omnis enim uſura *Tarbit* eſt creditori, & *Neſchech* debitori. Quantumlibet dentatam & mordentem uſuram fingas, ſemper erit πλεονασμός. Immo quanto magis mordebit, tanto majorem dabit πλεονασμόν. Atque ut *Tarbit* omnis eſt πλεονασμός, etiam quod ex levi uſura redit, ita & *Neſchech* quælibet uſura detrahens, etiam ſi valde modica. Levis enim levius mordet & carpit, graviſque gravius. Ita & modica acceſſio nihilominus acceſſio eſt, quamvis minutatim id faciat ac lente. Nam uſura plane ut alluvio eſt, ab una parte incrementum latens, quod ex alia terras minutatim *abſtrahit* & *ambedit*,

dit, ut loquitur Alphenus leg. XXXVIII. de adempto rer. dom. Sic etiam *debitum* & *creditum* unum idemque est, nempe πρὸς ἕτερον, diverso respectu, uno ad debitorem relatione facta, altero ad creditorem. Idem porro esse *Neschech* & *Tarbit*, vel inde constat, quod in Deuteronomio cap. XXIII. vers. XIX. לא תשיך, quod est à נשך, *non fœnerabis*, Onkelosius vertit Chaldaice, לא תרבי, quod habet significationem increscendi, ut illud נשך habet adrodendi & diminuendi. Sed & nomen נשך pro usura eodem versiculo idem interpres Chaldæus vertit רבית, quod plane idem est cum Hebraico illo *Tarbit*. Iidem Chaldæi usuram etiam ניכתא vocant, à rodendo, & mordendo. Nam נכח est mordere. Inde & נכח Thesaurus, quia, quod decerpitur, & abstrahitur debitori per usuram, cum accedat creditori, thesaurum ei accumulat, & acervo addit. Sic prorsus à nomine נשך, quod est *usura mordens* & *deterens*, נשכה *Thesaurus*, & γαζοφυλάκιον apud Nehemiam. Utrumque etiam jungunt Arabes, cum dicunt اقرض بالربا pro *fœneratus est*. Nam ربا est πλεονασμὸς, & اقرض est *fœnerari*, ut & قارض, à verbo قرض, quod est *excidere, amputare, admordere*. Ita Arabica habet versio in Can. XVII. Concilii Nicæni, اقرض بالربا. Cur igitur apud Mosem in Levitico, & apud Ezechielem, hæc duo in eodem significatu junctim usurpantur, *Neschech* & *Tarbit*? An ad majorem emphasim? Atqui alterutrum sufficiebat. An more Orientalium respexit, qui etiam apud Græcos Romanosque percrebuit, qui duplici usuræ genere debitores conterebant: uno, quo ex summa, quæ dabatur fœnore, summulam ante omnia detrahebant, ac veluti execabant, & in reliquum sortis, quasi si tota summa mutuo data fuisset, usuram impo-

imponebant. Hæc usura quæ ad sortem accedebat, merito vocata est *Tarbit*, quia pecuniam creditoris multiplicabat: illa autem, quæ detrahebatur ex summa, nomen habuit *Neschech*, quod decerperetur ex sorte & veluti excideretur. De ea usuræ specie intellexit Horatius, cum dixit: *Hic quinas capiti mercedes execat*, ut infra pluribus explicaturi sumus. Hoc usuræ genus etiam قرض Arabibus videtur appellatum, ab excisione & amputatione summulæ de tota crediti sorte. Postea pro qualibet usura cœpit usurpari, ut & *Neschech*, quod ab eadem causa deque eadem usura dictum est. Quid aliud afferri possit, non video. Verum de his inferius, ubi docebimus ratione carere, quod quidam adstruunt, *Neschech* de majoribus usuris proprie dici, quod æque posset affirmari, immo & meliori jure, de voce *Tarbit*. Sors porro & usura sic opponuntur, ut radix vel truncus & rami, fons & rivi. Nam ut isti à radice exeunt, aut è trunco, ita usuræ à sorte. Inde Arabes verbum عين & de arboribus dicunt, quæ folia & frondes germinant, & de fœnore, quod usuras parit, & de fonte, unde rivi defluunt. Ita ergo & usuræ à sorte ceu fonte, vel capite profluunt. Unde & ipsa quoque sors caput dicitur, ut Græcis κεφαλὴ & κεφάλαιον. Arabibus quoque اصل, id est, radix. Glossæ: *Sortes* χρησμοὶ, κλῆροι, καὶ αἱ κεφάλαι τῶν δανεισμάτων. Forte, καὶ κεφάλαια τῶν δανεισμάτων. Quamvis & illud ferri posset. Græci etiam ἀρχαῖα appellant passim, ut Demosthenes, Aristophanes, aliique:

— ἰὼ, κλάετ', οἳ βολοστάται,
Ἀνζίτη, καὶ πράγματα, καὶ τόκοι τόκων.

Sors vero idem quod caput, est credita pecunia, id est, principalis summa rei creditæ, cujus usura est accessio. Non inde dicitur, ut placet Varroni, quod impen-

dium,

dium, id est, usuras sorti imputandas, inter se jungat. Ille enim usuram, quæ in sortem cedit, *impendium* appellat; quæ ad sortem accedit, *usuram* ex usu. *Sortem* autem appellari ipsam, quod impendium & se jungat. Quod est ineptissimum. Atque hoc etymum illi placuit, lib. v. Libro vero IV *sortem* ex eo dici ait, *quod suum sit sorte*. Sed & *sortes*, id est, oracula, putavit inde appellatas, quod in his juncta tempora cum hominibus ac rebus. Tria Latinis hæc vox *sors* significavit: τὸ κλῆρον, id est, possessionem, sive fundum. Oraculum, & caput, sive pecuniam principalem in mutuo. Omnia hæc ab una eademque origine Græca, quæ in totidem significationes dispalata est. Ex ὄρος enim *sors*, ut ex μόρος *mors*. Ab ὄρος porro *sors*, ut ab ὀλκὸς *sulcus*, ab ὄροξ *sorex*, & similia. Sors, & κλῆρος, sive possessio, ab ὅρος, qui terminus est, quia descriptæ limitibus, & terminis invicem aliæ ab aliis distinctæ ac separatæ privatorum possessiones. *Sors* pro oraculo etiam ὅρος, quæ dictio est, vel definitio, quod fato eventurum est, veluti ex ore divino pronuntians. At *sors* pro capitali summa pecuniæ creditæ etiam ὅρος, quia veluti definita ac determinata summa principalis erat, non solum ex qua petebantur usuræ, sed etiam in quam imputabantur & simul coacervabantur, ut in Anatocismo, & usuris usurarum, de quibus infra. Nam & κεφάλαιον Græcis ea summa dicitur, quæ ex pluribus parvis subducitur in ratione putanda. Ut apud illum: μέγα κεφάλαιον ἡροίδη ἀφ' μικρῶν κερμαλίων. Inde & *summa* quoque pro sorte Latinis, quia *summa* etiam in Logistica τὸ κεφάλαιον. Lucillius: *An est ratio, perversa ara, summa subducta improbe?* τὸ κεφάλαιον. Theophrastus in Characterismo stupidi: ὁ δ' ἀναίσθητος τοιαῦτός τις, οἷος λογισάμενος τοῖς ψήφοις τὸ κεφάλαιον ποιήσας, ἐρωτᾷν τὸν προσκαθήμενον, τί γίνεται; Hinc librorum sectiones majores, quæ in alias minores, hoc est, versus, dividuntur,

duntur, κεφάλαια. *Summam* quoque Latini dixerunt ipsam sortem pecuniæ creditæ. In lege 1. Cod. Theod. de usuris: *summa crediti*, τὸ κεφάλαιον. Et Paulo in collectaneis sententiarum, tit. eod. *capitis summa*. Ἀρχεῖον etiam Græcis appellatur ad differentiam novarum summarum, quæ ex usuris accedunt, ut *principalis & capitalis summa*, pro sorte, ad distinctionem accessionum, quæ usuræ sunt. De renovatione porro usurarum, & anatocismo, item usuris usurarum, inferius erit suo loco dicendum. Pecuniam κατ' ἐξοχὴν pro ipsa sorte appellatam, in sequentibus docebimus. Sic & *nummos* Horatius: *Mercedem, aut nummos.* Id est, usuram, aut sortem.

CAP. VIII.

Posit mutui, fœnoris & usuræ definitiones & differentias expositas, item commodati & locati, transitus factus ad quæstionem de fœnore, an licitum. Non aliud discrimen inter commodatum & locatum, quam inter mutuum & fœnus. Si locatio rerum permissa, debere esse & fœnerationem. Qua ratio fœnus impugnat, mutuum etiam evertit. Prima objectio refutata, quia fœnerator vendat id quod non est, aut duplicem pro eo petat mercedem. Responsio ad secundam objectionem, qua dicitur, sterilem esse suapte natura pecuniam, ac proinde nihil ab ea fructus exigendum. Nihil sterile esse quod esse sterile nolis. Pecuniam eam solam videri sterilem quæ usuras non parit, nec fœnore occupata est. Eo sensu sterilem vocari à Iurisconsultis, Græcis quoque ἄτοκον dici. Exercitio pecuniæ Græcis ἐργασία. Pensionem, mercedem, fructū pro usura usurpari. Ἔργον Græcos usuram appellare. Tertia objectio infirmata, quare pro mutuo nihil debeat exigi, quia pro re jam alienata, & non amplius tua nihil tibi debeatur.

Ridicu-

Ridiculam esse hanc rationem, demonstratum. Quod utendum datur, non alienari. Aliud χρῆσις, aliud κλῆσις. De mancipio & usu. Inter modos acquirendi rerum dominii mutuum non computari. Duo praterea alienationum genera Aristoteli notata, δόσιν καὶ πρᾶσιν. Quid sit δόσις? An traditio? De traditione pluribus tractatum. Tradi tantum res corporales. De jure prisco traditionis à Iustiniano innovato. De simplici traditione, ac de traditione nexus. De rebus mancipii & nec mancipii. De sollemnitate nexus & mancipatione. Boethius correctus. Mancipia dare & accipere, vendere & emere. Inter quos hac mancipatio locum habuerit. Quid sit nexum. Pro oppignerato sumi. Manilii & Scævolæ diversæ de nexo sententiæ. De jure mancupii, & jure nexi, quomodo differant. Quid sit jus auctoritatis apud Ciceronem. Non esse usucapionem. Nomen auctoritatis quomodo accipiendum in lege XII. Lex Atinia exposita. Ratio redditur differentiæ inter res mancipii & nec mancipii. Vlpianus in Regulis correctus. Turnebus reprehensus. Nuda & naturalis rerum traditio etiam locum habuit Ciceronis ævo. Varro emendatus. Δωλίη quid? Δόμα, δόσις, δῶς, δωρεὰ. Dos, donatio, & dono datio. Δῶς & δόσις ab eadem origine diversam habent significationem: illa, pro donatione, hoc pro mutuo. In traditione requiri etiam animum alienandi. Mutuum qui dat, non eo animo dare, ut alienet rem suam. Dono datio à mutui datione distincta. Inter acquirendi modos mutuum non reponi. Quod proprium alicui datur, discerni ab eo quod utendum datur. Reddi aliam rem in mutuo, genere tamen eamdem, & aque bonam. De usu fructu rerum quæ usu tolluntur, qui à senatu introductus est; an similis mutuo, & quatenus similis. Quarta objectio refutata, quæ non vult periculo accipientis rem mutuo datam esse, & præterea usu-

ras

ras pro ea debere. Quinta ratio similiter explosa, qua objicitur, fœnerationem agriculturæ & omnibus artibus officere. Frustra id objectari. Non posse agriculturam sine mercatura subsistere, nec mercaturam sine fœneratione. Monopolia Reip. esse perniciosiora fœnore. Nec meliores aut utiliores pauperibus videri, qui res vili emunt, ut carius vendant, quam fœneratores. Alia plura eodem pertinentia.

EXplicavimus ante sat multis cum definitione mutui & fœnoris, etiam quæ ad rem pertinere visa sunt, circa commodati & locati, commodati & mutui, mutui & fœnoris differentias. Docuimus inter alia, quod maximi erat ad hoc, quod tractaturi sumus, momenti, inter *commodatum* & *locatum* non esse majus discrimen, quam inter *mutuum* & *fœnus*. Nunc ergo hic locus est ei disceptationi, qua discutiendum est, utrum *fœnus* numerari debeat inter licitos & naturales contractus, an vero inter vetitos ac minime naturæ consentaneos. De *mutuo*, quod dicitur gratuitum esse, æque libenter id concedam, ac de *commodato*, quod & ipsum gratuitum esse debere inter omnes convenit. Sed quæstionis est, quemadmodum pro commodatæ rei usu non inter vetita est mercedem postulare, an similiter, & pro usu rei, quæ mutuo datur, licitum sit usuram exigere, quæ merces est non solum pecuniæ mutuo datæ, sed etiam cujuslibet rei, ex earum genere, quæ pondere, numero, & mensura constant, si utendæ alicui dentur. Quæ res facit ex *commodato locatum*, eadem præstat ut pro *mutuo* sit *fœnus*, nempe merces. Qui eam in commodato probant, cur in mutuo improbent, nescio, nec ullam hujus diversitatis rationem video. Locatio ædium, vestis animalis, servi, agri, operæ, operis, licita erit: non erit fœneratio quæ proprie locatio est pecuniæ, tritici, hordei,

vini, & aliarum hujusmodi specierum, frugumque tam arentium quam humidarum? Si ulla potest afferri causa, quare tam diverse de *commodati* mercede licita, *mutui* vero illicita pronuntietur, eam solum probabilem reddet usus differentia in rebus *mutui*, & in rebus *commodati*. Rerum enim usus, quæ mutuo dantur, in abusu consistunt, cum eæ, quæ commodantur, non soleant usu absumi. Quid est præterea quod adducere queant sententiæ illius auctores, quod vel in speciem videatur verisimile? Hoc ipsum vero argumentum videamus, quanti sit faciendum. Profecto hæc ratio nullo modo valebit ad *fœnus* impugnandum, quin ipsum *mutuum* funditus evertat. Nam si usum non admittunt earum rerum quæ in abusu consistunt, mutuum plane tollunt. Atqui hoc tantum pugnant, ut fœnus modo de medio abeat, qui mutuum gratuitū debere esse contendunt. Quod quo telo evincere se sperent posse, vellem apertius declarassent. Si datur quippe mutuum in his rebus quas quis utendo abutitur, non erit discrimen, si gratuitum existat hoc mutuum, nihilque petatur præter rē quæ pro re reddenda est, an aliquid amplius exigatur, ut solet in locato cum res ipsa restituitur. Stultum enim est quod allegant, quia in mutuo usus rei ab ipsa re separari nō possit, & in abusu consistat, ideo pro eo nihil exigi debere. Immo tanto magis debere aio. In locato rem suam, quando vult, potest vindicare dominus, quia dominus ejus manet: in mutuo non potest quæ abusa est. Si rem aliam, quam pro consumpta reddat, non habet qui mutuo eam accepit, expectandum est creditori donec facultas debitori suppetat rei alterius in locum ejus, quam accepit, sufficiendæ. Quid si solvendo non sit? si decoquat, & bonis cedat? Periculum certe sæpe incurrit æris sui, qui mutuum dedit. Propter has moras, & metus, ac sollicitudines, atque etiam damna quæ patitur in pecunia debita

debita qui eam credidit, tanto impensius æquum est ex *mutuo* mercedem expeti quam ex *commodato*. Si nihil debetur commodi, aut mercedis pro usu mutui, quia in abusu est & consumptione, tollatur & ipsum mutuum, nec res ulla detur utenda qua non possis aliter uti, nisi abutaris. At si datur hujusmodi usus, ut dari non est dubium, concedatur & pro usu illo, quamdiu quis eo fruetur, quæ inter dantem & accipientem convenerit merces, hoc est, usura. Sophisticum omnino est, quod inter primarias causas ponunt mercedis propter usum pecuniæ mutuæ non exigendæ, quia vendatur nimirum id quod non est, & duplex veluti pro una merce pretium flagitetur. Nam qui aliquid, inquiunt, accipit præter sortem, aut id accipit pro rei usu quæ consumpta est, & sic pro nihilo capit, aut, si pro sorte capere putandus est, bis idem vendere existimari debet. Quæ ridicula sunt, & nullo negotio difflari possunt. Non enim pro sorte usura exigitur, sed pro usu sortis. Usus autem ille non est nihilum, nec pro nihilo datur. Quod haberet rationem, si alicui pecuniam mutuam darem, ea lege ut statim in flumen eam projiceret aut alio modo perderet sibi non profuturam. Sed qui pecuniam ab alio mutuam desiderat, ad necessarios sibi usus illam expetit. Aut enim ædes inde comparat, quas ipse habitet, ne in conducto diutius maneat, vel quas alii cum fructu & compendio locet: aut fundum ex ea pecunia emit salubri pretio, unde fructus & reditus magnos percipiat: aut servum, ex cujus operis locatis multum quæstus faciat: aut ut denique alias merces præstinet, quas vili emptas pluris vendat. Quid si postremo pecuniam ad hoc mutuam sumit, ut molestum absolvat creditorem, quo se liberari magno velit redemptum? Ea autem de causa senatusconsultum Macedonianum factum, ne filiisfamilias ad libidines suas tantum explendas & profusiones faciendas mu-

tuari, ut plurimum, solitis, aliquis pecuniam crederet, nisi qui debitum vellet perdere. At patri familias rei suæ intelligenti ac parcenti si quis pecuniam det mutuam, quam in usus suos convertat, cur, quod accipienti non solum utile, sed etiam lucrosum fuerit, id sterile & vanum danti existet? Non est porro mei muneris, inquirere scrupulosius, an ille, qui mutuam sibi dari petit, ad causam quæstuosam id expetat, an ad alium usum necessarium? Satis est, si sciam, me dare non homini luxu diffluenti, non prodigo ac nepoti, aut filiofamilias, cui lex dari vetat, temere profusuro, sed illi qui bene pecunia à me accepta sit usurus. Gladium, qui militi commodaret in militiam ituro, non male faceret, sed qui insano & mentis suæ male compoti traderet. Qui ædes locat, non curiose explorat aut exquirit, an utiles, aut commodæ futuræ sint ei qui eas constituta mercede conducit, & tamen non dubitat mercedem pro his pacisci. Post finitum tempus locationis, ædes domino restituit præter pensiones quas pro usu ædium præstitit. Sic & in mutuo fœnebri sortem pro sorte reddit quam accepit, præter usuras, quas pro usu pecuniæ ex pacto, aut stipulatione dependit. Hoc non est sortem bis vendere, nec pro nihilo aliquid percipere. An pro nihilo computandum, quod tu dum meis nummis uteris, sive ad ea quæ tuæ postulant necessitates, sive ad tua compendia, ego interim his careo cum meo interdum damno & jactura? Et cum mutuum non in sola sit pecunia numerata, sed etiam in aliis rebus quæ pondere & mensura continentur, ut in frugibus humidis vel aridis, an, qui indigenti mutuum vinum aut triticum dederit, quod usuræ nomine pro usu eorum consequetur, pro nihilo id capere existimabitur? Qui fruges meas in egestate sua consumpserit, quas care emere ad victum coactus esset, aut qui eas aliis care vendiderit, præter ipsam mensuram quam accepit, si aliquid

aliquid vice mercedis propter usum admensus fuerit, an id injustum habebitur? Atqui poteram, si eas servassem, carius fortasse in foro vendere, & plus lucri ex illis venditis efficere, quam quantum possim percipere ex usuris quas mihi reddent. Certe & propter incertum pretium fructuum majores in horum mutuo usuras permiserunt semper leges quam in pecunia mutuaticia. Sed nec pro usu tantum usuræ accipiuntur, verum etiam pro eo quod interest creditoris, non carere sua pecunia, qua in gratiam debitoris caret. Etiamsi autem non in gratiam accipientis hoc semper fiat, sed etiam pro compendio & quæstu dantis, non tamen ad accepturum it fœnerator, sed ad fœneratorem debitor futurus, ut, quod opus habet, ab eo sumat mutuum. Sic rem suam uterque agit. Fœnerator hoc pacto reperit cui nummos suos cum quæstu collocet, ne otiosos diu custodiat ac steriles, &, qui eos mutuaturus est, suis etiam rebus, dum eos accipit, consulere se putat, sive ad lucrum, quod inde prospicit, captandum, sive ad damnum, quod imminens ea ratione se propulsare posse videt, vitandum. Cum venditor in merce venum exponenda emolumentum suum considerat, hoc non obstat quo minus & emptor, qui ab eo illam pretio dato accipit, rem suam bene se facere cogitet, etiamsi carius emat. Nam aut necessitas ad emendum eum compellit, aut se aliis sperat venditurum pluris quam emerit. Idem in locatore & conductore dicendum. Idem ergo erit & in creditore ac debitore, & in quibuscunque contractibus utriusque partis utilitas versatur. In gratuito enim mutuo, ut & commodato, sola ejus, cui datur, ut ei bene sit, habetur ratio. Quod & in omnibus beneficiis spectatur, quæ non causa dantis, sed accipientis tantum solent tribui. *Nec enim*, ut ait Cicero, lib. II. de Finibus, *si tuam ob causam cuiquam commodes, beneficium hoc habendum est, sed fœneratio.* In omni-

bus commerciis, in quibus pretium aut merces intervenit, utriusque contrahentium agitur commodum. Ob meam causam tibi do, tu ob tuam accipis. In venditione & emptione pretium pro re datur. In permutatione res pro re. In locatione & conductione res ipsa redditur, & pro ejus usu, quanti interest non eo caruisse locatorem, merces de qua convenit. In mutuatione fœnebri res alia pro re restituitur, & præterea pro usu rei mutuaticæ merces quoque, quæ proprie usura, quanti interest creditoris, hunc usum non sibi potius reservasse, sed alii concessisse. Nihilo melioris est notæ & altera ratio quam objectant, pecuniam suapte natura sterilem esse, ac proinde iniquum esse, fructum ex ea re quærere quæ per se infructifera sit. Facilis responsio. Nihil non sterile est, quod tibi sterile esse volueris. Ut contra nihil non fructuosum, quod cultura exercere, ut fructum ferat, institueris. Nec de agrorum fertilitate regeram, qui non essent feraces nisi humana industria redderet tales. Alia sunt plura magis analoga fœnori, quæ æque infructuosa forent, si sine quæstu dominis suis, ut natura ea fecit, relinquerentur. Adde quod ager si semente non conseratur per hominum laborem, possit tamen sua sponte esse pascuus. Et nisi homini utilis existat, erit pecori, & per hoc etiam domino pecoris homini. Prata sunt id quod sunt, sine hominum arte, & opera, unde & sic dici quasi parata volunt Romanæ litteraturæ magistri. Terram esse fœcundam, vel per se, vel alieno ingenio, quid mirum? Magis mirum de aëre, & hunc quæstuosum imperio factum. Qui ἀερικὸν imposuerunt vectigal singulis domibus Constantinopolitani imperatores, aërem sterilem esse pati non potuerunt. Sed hæc minus cum fœnore conveniunt. Nec mare hic sollicitandum, quod piscatoribus, urinatoribus ac nautis ad quæstum patet, ceteris sterilitate occlusum est. Quid sterilius ægroto? Nec ferre

se,

se, nec movere interdum potest. Hunc tamen in reditu habet medicus. Una res est ægroto sterilior, nempe mortuus. Unde proverbium de eo qui lucratur unde nihil potest lucri avelli, κἂν ἀπὸ νεκροῦ φέρειν. Hic tamen sterilis non est pollinctoribus, neque sandapilonibus, neque vespillonibus, neque fossariis. Immo nec præficis olim, nec nunc sacerdotibus, qui eum ad sepulcrum cantando deducunt. Quæ corpus alit corpore, etiamsi liberos non pariat, non tamen sibi infecunda est. Nec artem hic cogites; natura potius victum quærit. Meretricem me dicere nemo non sentit. Artes omnes suis artificibus steriles essent, nisi ipsi sibi quæstuarias efficerent. Nec enim artis finis est, quæstus, sed opus, quod artifex perfecit. Cui vita est opera, nisi eam mercede locaret, non haberet unde viveret. De pecunia quod ajunt, nihil ex se producere natura, cur non idem de ceteris rebus, & frugibus omne genus, quæ mutuo dantur, asserunt? Sed triticum duplici modo frugiferum est, & cum in terram jacitur, & cum in fœnus locatur. Utrobique fœnus est. Nam & terra id reddit cum fœnore. Cur natura ædium, quas mercede pacta locavero, magis potest videri fœcunda, quam nummorum quos fœnore dedero? Si gratis eas commodavero, æque ac si hos gratis mutuo dedero, tum steriles tam hi quam illæ mihi evadent. Vis scire igitur, quæ pecunia proprie sterilis sit dicenda, immo & dicta sit? illa certe, quæ fœnore non erit occupata, quæque nihil mihi pariet usurarum, quas & propterea Græci τόκον nomine appellarunt. Adeo viri sapientissimi, qui nomina primi rebus imposuerunt, pecuniam non esse sterilem agnovere, cujus fructum vocarunt τόκον, id est, partum. Hinc sterilis pecunia Jurisconsultis, ut ager aut mulier, quæ nihil parturit. Leg. VII. D. de usuris: *Ex eo die ratio non habebitur usurarum. Quod si postea conventus, ut solveret, moram fecerit, nummi steriles ex eo tempore*

non erunt. Item leg. III. D. de contraria: *Et magis ut quoad ei reddatur pecunia, usuras ejus consequatur. Nec enim debet ei sterilis esse pecunia.* Ergo ea sola domino sterilis habenda pecunia, quæ nihil ei adfert emolumenti, sed iners & otiosa domi in arca jacet. Occupari semente ager perhibetur qui seritur: nec minus occupari pecunia memoratur, quam fœnerator otiosam & vacuam non patitur. Græci quoque ἐργαλεῖα pecuniam dicunt, & usuram ejus ἔργον appellant, & nummi ἐργαστικὰ haud secus atque in alia mercium negotiatione. qui etiam id verbi de terra, quæ exercetur, usurpare amant. Quod ex fundo bene culto redit, fructus ejus est. Quod ex pecunia bene collocata colligitur, fructus quoque ejus censetur. Et usuras Jurisconsultus vicem fructuum obtinere dicit, ac merito non debere à fructibus separari. Pensiones etiam prædiorum urbanorum pro fructibus accipi, Paulus scripsit. *Pensio* non minus appellatur merces quæ ex pecunia fœnerata solvitur: quæ ipsa etiam locari & conduci dicitur, haud secus atque ædes, quæ sic locantur, ut pro earum usu atque habitatione pensio exigatur. Hinc *nummi conducti* apud Horatium pro fœnore sumptis: *Omnia conductis coëmens obsonia nummis.* Est qui pro habitatione ædium, quas locat, pecuniam paciscitur: at rursus est alius, qui ex pactione sic mutuam dat pecuniam, ut accipientis domum inhabitet. Quod Imperator Alexander, leg. XIV, Cod. de usuris, admisit, usque eo, ut nec illicitum fœnus contractum rescripserit, etiamsi plus domus locata quam locata pecunia domino suo referret. Vilius enim cōductam domum pronuntiavit, quasi tanti modo locata sit, quanta esset pensio pecuniæ mutuo acceptæ. Hæc igitur sibi invicem respondent; pro domo ad habitandum data pecuniam stipulor; pro pecunia domum habitandam. Sed & pro ipsa pecunia, quam utendam locabo, pecuniam. Quidni?

Quod

Quod aliarum rerum est pretium, cur sui pretium ac merces esse non queat? Si queat, nec sterilis esse cuiquam pecunia poterit, aut aliæ quæcunque res mutuo dandæ, nisi qui steriles eas sibi esse patiatur, nec quicquam mercedis exigere pro earum usu voluerit. Hinc ἄτοκον Græcis & sterile est ac minime usurarium debitum, ut contra ἔντοκον & ἐπίτοκον δάνεισμα, fœcundum & quod fructum affert domino ex pecunia fœnebri. Ἐπίτοκος tamen mulier Græce non dicitur fœcunda, ut ἄτοκος est sterilis & quæ non parit. Nam ἐπίτοκος, cui partus instat, appellatur, quæ aliis ἐπίτεξ, quam τοκᾶσαν, id est, parturientem Cratinus dixerat. Sed ἔντοκος opponitur τῇ ἀτόκῳ. At pecunia, quæ ἐπὶ τόκῳ mutuo datur, ea est proprie ἐπίτοκος, ut mulier ἐπὶ τόκῳ quæ prope partum est, ea ἐπίτοκος. Ridiculum est & illud, quod tamen pro ratione magna obtruditur, ut mutuum non esse debeat usurarium, quia in mutuo dando fiat de meo tuum. At injustum est, ajunt, me tibi vendere quod tuum est, videlicet usum æris tui. Potens sane argumentum. Atqui non fit tuum, nisi hac lege, ut pro eo, quod accepisti utendum, certam mihi præstes mercedem, usuræ nomine, absque qua frustra tuum id esse cuperes. Non igitur tibi, quod tuum est, vendo, sed, quod meum est, ea conditione ad te transfero, ut pro usu ejus, quamdiu te uti patiar, mihi, quod pactũ inter nos est, persolvas. An aliter fit in locato? Usum rei quam à me aliquis conduxit, ea lege atque omine vendo, ut quamdiu possessionem ejus retineat, pensionẽ de qua conventum est, mihi præstet. Sed in locato, dicet, non ita de meo fit tuum, ut in mutuo. Ineptum & falsum hoc etymum mutui in superioribus satis confutavimus. Saltem addidissent, quomodo de meo tuum fiat, nempe usu. Quod bene adjectum est à Grammatico Nonio Marcello. *Mutuum, quod sub amico affectu fiat meum tuum usu temporis necessarii.* Alias

donatio justius nomen mutui ferret quam ipsum mutuum. Quid enim aliud vere fit in donatione, quam ex meo tuum? Ipsa enim transfertur proprietas ἀναφαιρέτως cum usu. Quod usu vero datur tantum, non alienatur ejus proprietas. Inde illa: χρήσῃ *tuus*, κλήσῃ δὲ *Attici nostri*. Item hæc ejusdem Ciceronis: *Attici quoniam proprium te esse dicis mancipio & nexu, meum autem usu & fructu, contentus isto sum.* Sic vitam nobis utendam datam, non mancipio nostram esse, poëta ille philosophus recte cecinit: *Vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu.* Quod de mutuo intelligendum, poëtæ illius amator summus, qui & ipsum emendasse, & perpoliisse traditur, Cicero ostendit, his verbis, lib. I Tusc. Quæst. *At ea quidem*, de natura loquitur, *dedit usuram vitæ tanquam pecuniæ nulla præstituta die.* Quod igitur mutuo datur, usu tantum datur, non mancipio, nec ut proprietas alienetur. Præterea quod datur, ut reddatur, non animo alienandi datur. Hoc fit in mutuo. Ergo mutuatio non est alienatio. Inter modos dominii rerum acquirendi, cum plura dominiorum, & acquisitionum genera à Jurisconsultis tradantur, & à philosophis, nemo unquam mutuum inter illa nominavit. Aristoteles, lib. I Rhetorices, cap. V, duo genera abalienationis ponit, donationem, & venditionem. ubi definit proprium id esse cujusque, quod abalienare possit, id est, donare aut vendere: τὸ δ' οἰκεῖον εἶναι, ἢ μὴ, ὅταν ἐφ' αὑτῷ ᾖ, ἀπαλλοτριῶσαι. λέγω δὲ ἀπαλλοτρίωσιν δόσιν καὶ πρᾶσιν. Idem in Nicomacheis, lib. VIII, τῷ δόσει distinguit λαὸ τ χρήσεως, id est, donationem à mutuatione: quo loco dicit, qui amico dedit aliquid aut contulit, non animo scilicet donandi, tantumdem sibi reddi aut etiam amplius postulare. κομίζεσθαι δ' ἀξιοῖ τὸ ἴσον ἢ τὸ πλέον, ὡς οὐ δεδωκὼς, ἀλλὰ χρῆσις. *Vt qui non dono dederit, sed mutuo.* Ergo aliud χρῆσις, id est, mutui datio, aliud δόσις, donatio, quæ species est abalie-

abalienationis. Δόσις hic non est, ut nomen sonat, datio. Nam & in mutuatione datio est, nec tamen ea datione res acquiritur. Non etiam est traditio. Traditio quidem inter modos recensetur ab Ulpiano quibus dominium in alium transfertur. Sed traditio apud illum ex veteri jure, rerum tantum est quæ *nec mancipi* dicebantur, capite de dominiis & acquisitionibus rerum: *Traditio proprie est alienatio rerum, nec mancipi. Harum dominia ipsa traditione adprehendimus, scilicet, si ex justa causa tradita sunt nobis.* Libro porro II Instit. cap. de rerum divisionibus, traditionis nomen ad ea tantum porrigitur quæ manu tangi ac tradi possint, ut sunt res omnes corporales. Quia, ut inquit Theophilus, τὰ ἀσώματα ἀφῆς ὄντα χρείαν οὐκ ἐπιδέχεται παραδόσεως. Sed dicit ibi Justinianus, *cujuscunque generis rem corporalem tradi posse, & à domino traditam alienari posse.* Quod ita innovatum fuit à Justiniano ex jure prisco. Nam inter res mancipi, quas tamen simplici traditione acquiri non licebat, multa fuere quæ corpore constarent, ut prædia tam urbana quam rustica in solo Italico, servi, quadrupedes dorso collove domitæ, ut boves, muli, equi, asini. Hæc erant mancipii. In quibus etiam traditio locum habuit. nec enim aliter eorum dominium in alterum potuit transmitti, sed traditio nexu. Duplex igitur traditio fuit; rerum mancipii, quæ *traditio nexu* dicebatur, & traditio simplex & naturalis rerum non mancipii. Illa fiebat certis ac sollemnibus verbis, libripende, ac quinque testibus præsentibus. Justinianus sollemnem illam & imaginariam cum nexu traditionem sustulit, & omnia ad unam reduxit naturalem traditionem, ἀπαρέσεσεν καὶ φυσικὴν τὴν παράδοσιν ἔχουσαν. Hinc & prædia urbana & rustica Italici soli, quæ olim non aliter abalienari poterant nisi traditione nexu, simplici ac naturali traditione qua res nec mancipi alienabantur, posse dominum mutare san-

sanxit, haud secus ac stipendiaria ac tributaria prædia quæ in provinciis sita erant. Quæ ut clarius explicentur, sciendum est, inter res corporales ad quas traditio pertinebat, alias fuisse mancipii, alias nec mancipii. In tradendis quæ mancipii erant, nexus sollemnitas interveniebat; cum alia, quæ nec mancipii, traderentur, sola traditione naturali opus erat. Hæc ex jure gentium, illa ex jure Quiritium. Traditionem istam vocat mancipationem Ulpianus, & distinguit à traditione sic proprie dicta quæ naturaliter fit. *Singularum*, inquit, *rerum dominia nobis acquiruntur, mancipatione, traditione, usucapione*, & cetera. At eam mancipationem Cicero in Topicis *traditionem nexu* vocavit his verbis: *Abalienatio est ejus rei quæ mancipii est, aut traditio nexu, aut cessio in jure inter quos ea jure civili fieri possunt.* Traditio hæc nexu sequitur mancipationem. Ad eum locum notat Boethius *Mancipii res* veteribus appellatas, *quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quamdam nexus fieret sollemnitatem.* Citat deinde verba Gaii ex primo Institutionum, quibus explicat nexus faciendi sollemnitatem in mancipatione, & traditione nexu, ubi dicit, *mancipationem esse imaginariam quamdam venditionem: quod ipsum jus proprium Romanorum est civium; eaque res ita agitur, adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus, ac præterea alio ejusdem conditionis, qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens.* Quæ sequuntur statim, sic apud eum legenda sunt: *Is qui mancipio accipit, as tenens, ita dicit.* Perperam editum est: *Is qui mancipium accipit.* Idem mendum paulo post in his: *Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus esto hoc ære æneaque libra. Deinde ære percutit libram, indeque as dat ei à quo mancipio accipit, quasi pretii loco.* Inde illæ loquutiones natæ, *mancipio dare*, & *mancipio accipere.* Item *mancipio*

pio vendere & emere. Ut leg. IV, D. de Evictionibus: *qui mancipio vendidit.* Nam venditor, qui mancipio rem aliquam dabat, periculum judicii, quo res repeteretur, in se suscipiebat, & præstabat. Hinc rem suo periculo emere dicebatur, qui mercimonium mancipio non accipiebat. Quod apud Plautum sæpe occurrit. Hæc mancipatio, sive mancipio datio, sive traditio nexu, locum habebat inter cives Romanos, teste Ulpiano, & Latinos Colonarios, Latinosque Junianos, eosque peregrinos, quibus commercium, hoc est, emendi vendendique invicem jus cum Romanis datum erat. Ergo cum aliis peregrinis, quibus id jus concessum non fuit, locum mancipatio non habuit. Differentiam inter hanc ex mancipatione traditionem quæ juris fuit Quiritium, & aliam traditionem quę ex jure gentium, id est, naturali descendebat, sola sollemnitas nexus statuisse videtur. Qui igitur hoc sollemni nexu se dominum rei venditæ asserebat ac præstabat, mancupationem facere, & mancupio dare censebatur. Nexus enim est obligatio. Sic junguntur in lege XII. Tab. *Cum nexum faciet, mancupiumque, uti lingua nuncupassit, ita jus esto.* Manilius apud Varronem omne, quod per libram & æs geritur, ita appellari scripsit, *in quo sint mancipi*, id est, res mancipii. Nam falluntur viri docti, qui *mancipi* hic accipiunt in dandi casu, pro, *emptori.* Res itaque mancupii, quæ dabantur mancupio, nomine nexus contineri voluit Manilius. Eorum quippe, quæ ita traderentur, traditionem fieri nexu, Cicero in Topicis dixit, & ejus interpres ex Jurisconsulto Gaio hoc probavit. Mucius autem Scævola eodem Varrone auctore, *quæ per æs & libram fiant, præterquam quæ mancipio dentur*, ita dici putavit. Varro ipse suam interponit sententiam, & pro Scævola stat. *Hoc verius*, inquit, *esse, ipsum verbum ostendit, de quo quæritur. Nam idem, quod obligatur per libram, neque*

suum

suum sit, inde Nexum dictum. Quod ita obligatur alicui per libram, ut tamen suum illi non fiat, nec proprium existat, cum Scævola Varro *Nexum* dici proprie existimat, & rationem addit, quia sic dicatur quasi *nec suum.* Quod ex æquo mihi probatur, ut *mutuum* de meo tuum. *Nexum* sane idem quod obligatum, vel oppigneratum, & quocunque modo obstrictum & obnoxium. Apuleius de deo Socratis: *Solutum ab omnibus nexibus patiendi aliquid gerendive.* Pro oppignerato. Glossæ veteres: *Nexum,* ὑποκείμενον. Inde *nexum facere prædiorum,* pro, prædia obligare, leg. 11. Cod. Theod. de pignoribus: *Nexum non faciat prædiorum, nisi persona quæ jure potuit obligari.* Hoc est, non obliget prædia, & oppigneret. Et leg. 1, D. ne vis fiat: *Si quis ideo possessione arcuerit, quia rem suam putabat, vel sibi nexam.* Hoc est, pignori obligatam. Sic accipienda *nexi datio*, & *nexi obligatio*, pro pignoris datione & liberatione, apud Festum, ubi Nexum explicat ex Galli Ælii opinione: *Ælius Gallus necti dicit quidquid per æs & libram geritur, cujus generis est testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio.* De *nexu*, quem inibant obærati, non solvendo, & de *nexis*, id est, compeditis, nos infra. Alio enim pertinent. Si, quidquid per libram geritur, nexum est, etiam res mancupii eo continentur; quæ sententia Manilii fuit. Nam mancupio dabantur res mancupii per æs & libram, quam *nexu traditionem* vocavit Cicero in Topicis. Scævola vero quæcunque per æs & libram fiunt, ut obligentur, hoc nomine tantum voluit censere, & ab hac appellatione, quæ mancupio dabantur, excluſit. Cujus opinionis hanc habuit, ut videtur, rationem. *Nexus* proprie obligatio, à nectendo, id est, obligando. Hinc ea sola *Nexi* nomine venire voluit, quæ per æs & libram fierent, ut obligarentur. Qui dant mancipio, rem ipsam tradunt, nec auctoritati obligantur, nec evi-

evictionis nomine tenentur. Satis est, si se dominos fuisse probent. In judicio tamen emptorem defendunt, & judicii periculum præstant, ut paulo post dicam. Ideo eos à nexi appellatione removet. Si non excipere à nexu quæ mancipio dantur, Scævola incideret in eamdem cum Manilio sententiam, quæ ea sub nexu, ut speciem sub genere, comprehendit. Non puto, tam bardum fuisse Varronem, ut nequierit mentem Manilii & Scævolæ ex ipsorum scriptis integris capere. Præterea verba illa Scævolæ, *præterquam quæ mancipio dantur*, non alium, quam quem diximus, sensum admittunt. Cicero, lib. III de Oratore, *Nexum*, quod per libram agitur, improprie dici notavit, ut *divortium* in uxore, quia proprie sunt aquarum divortia: ut *pes* in navi. *Si res*, inquit, *suum nomen & proprium vocabulum non habet, ut pes in navi, ut nexum quod per libram geritur, ut in uxore divortium, necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere.* At *Nexum* proprie est quod vinculo ligatum est. Hinc non suo nomine dicitur, si quid per libram obligatum est. Idem de *obligatione* dici potest. Incertum tamen eo loco, Cicero utrum Manilii an Scævolæ sententiam sequatur. Potius est, ut hic sequi videatur Manilium, qui, quidquid per libram geritur, eo nomine intellexit, & mancipium etiam comprehendit. Alibi tamen Scævolæ sententiæ accedere videtur idem Cicero, ut in ea de aruspicum responsis, cum *jus mancipii* à *jure nexi* separat: *Multa sunt domus in hac urbe, P.C. atque haud scio an pene cuncta jure optimo; sed tamen jure privato, jure hæreditario, jure auctoritatis, jure mancipii, jure nexi.* Quibus verbis per *jus auctoritatis* non intelligi ab eo puto, ut placet doctis, jus usucapionis, sed distinguit plane jus mancipii à jure auctoritatis, quia, qui mancipio aliquid dederant, auctoritati non erant obnoxii, id est, actioni pro evictione, ut explicat lex ult. D. de Eviction.

Nam

Nam qui rem aliquam vendebat, auctor ejus dicebatur, ut dominus ac venditor. Et, si dominus quidem ejus non erat, malus auctor audiebat, nec auctoritatem, quam in re non habebat, poterat transferre ad emptorem. Ideo evincebatur ab emptore, qui ad auctorem suum, id est, à quo emerat, confugiebat, ut aut auctorem bonum ac dominum rei venditæ se probaret, aut evictionem præstaret, duplæ aut simplæ pœnam, sicut convenerat, & præterea id quod intererat. Nec aliter autem auctoritatis nomine tenebatur venditor, quam si rei dominus non esset. Nam si vere dominus fuisset, non obligabatur. Paulus, lib. II. sentent. Tit. XVII: *Venditor, si ejus rei, quam vendiderit, dominus non sit, pretio accepto, auctoritati manebit obnoxius. Aliter enim non potest obligari.* Ita legendum. Certe, qui rem bona fide, cujus erat dominus, vendidisset, non erat obnoxius auctoritati. Duplam tamen quam promiserat, solvebat: sed ad quod interest, non tenebatur. Nam si mancipio non dabatur, dupla aut simpla promitti solebat, ut constat ex Varrone, lib. II. de R. R. cap. x. At qui mancipio dederat, neque duplæ nomine tenebatur, quia non moris erat promitti, neque auctoritatis si res evinceretur, quia sollemnitas nexus in mancipatione verum dominum videri efficiebat res quæ mancipio dabatur. Paulus eodem titulo: *Res empta mancipatione & traditione perfecta si evincatur, auctoritati venditor nullatenus obligatur.* Ita enim ex vetustissimo suo libro legi debere, recte Cujacius admonet. Quid igitur præstabat evictionis nomine venditor, qui mancipio dederat, si neque duplam neque auctoritatem præstare tenebatur? Periculum judicii eum præstitisse, ait Cicero pro Muræna: *Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipii sunt, is periculum judicii præstare debet qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in judicio consulis designati is potissimum consul, qui*

qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani defensorque periculi esse debebit. Vides, eum, qui mancipio dedit, esse auctorem rei quæ data est, ac proinde non obligari auctoritati, quam is solus præstare debet qui non est ejus dominus. Defensionem tamen in judicio pro emptore suscipit, quia & periculum judicii præstat, si res, quæ mancipio data est, repetita & evicta fuerit, non etiam duplam, neque id, quod interest. Sic igitur jus auctoritatis, & jus mancipii, in domibus, quæ jure bono possidentur, à Cicerone discernitur. Jure namque mancipii possidebantur quæ mancipio erant emptæ, jure auctoritatis quæ non erant mancipio venditę, sed quarum venditor auctoritati erat obligatus & actione tenebatur de evictione. Auctoritas in his non est proprie actio pro evictione, etsi ita exponat Venuleius, leg. ult. D. de evictionibus, sed id quod illi actioni locum facit. Qui enim auctorem bonum se rei venditæ promisit & dominum, id præstare debet, & sic auctoritati obnoxius censetur, quam nisi præstet, actione tenetur pro evictione. Non est etiam titulus vel jus, quo quis possidet, ut Hotomannus & alii accipiunt, sed ἀξιοπίστωσις, qua se dominum rei spondet qui eam vendit. Is primus auctor est. Si fidejussorem etiam det ob evictionem, secundus auctor appellatur, ut est in leg. xv. D. de evictionibus, *an id, qui mancipio vendidit, debeat fidejussorem ob evictionem dare, quem vulgo auctorem secundum vocant.* Quo loco haud scio quid voluerit Cujacius, qui, Observat. lib. xxi, cap. xv, dicit, cautionem illam sive satisdationem, quæ ob evictionem datur, vocari *secundum mancipium.* In venditionibus dicitur *auctor secundus*, qui in aliis contractibus appellatur *sponsor* aut *fidejussor.* Glossæ veteres: *Secundus auctor*, βεβαιωτής. Quia nimirum ipse, qui vendit, primus auctor est. Hinc *auctoritatem defugere* dicitur qui non vult se auctorem dici; ut con-

tra, qui auctorem se promisit, auctoritati obnoxius est; ut & ille, qui pro venditore spopondit, *secundus auctor*, qui nimirum suo periculo affirmavit, illum bonum esse auctorem, quem & βεβαιωλὴν Græci inde nominant. *Auctorem* etiam *suum laudare* dicebatur emptor, qui nominabat dominum, à quo emisset, & ad quem confugiebat, si res empta in eo esset ut evinceretur. Sed & Scævola, leg. ult. D. de pigneraticia actione, quod *instrumentum emptionis* primo dixerat, paulo post, *instrumentum auctoritatis* appellat. Nam Auctor proprie venditor, & qui pro venditore fidejussit. Hinc titulus est in sententiis Pauli, lib. v. *de contrahenda auctoritate, quo ob metum impendentis damni vicinus vicino satisdare debet, additis sponsoribus super eo quod damni acciderit.* Qui apud Ciceronem verbis supra citatis *jus auctoritatis* pro usucapione acceperunt, mihi falli videntur, viri alias summi; etsi *auctoritas* etiam in usucapione dicatur, sed quæ hinc sit explicanda. Verba legis de Usucapione, in XII. Tabulis, sic erant concepta: *Usus, auctoritas fundi biennium esto: ceterarum omnium rerum usus auctoritas annus esto.* Ita enim legenda ac distinguenda verba legis, ex Cicerone patet, in ea pro Cæcina: *Lex usum, auctoritatem fundi, jubet esse biennium. At utimur eodem jure in ædibus, quæ in lege non appellantur.* Frustra igitur est auctor interpretamenti ad legem XII, qui *usus auctoritatem* hic accepit pro perfecta usucapione, ex qua jus dominii, & titulus sive causa, ut in lege Atinia apud Agellium. Atqui in lege illa Atinia *auctoritas* non est titulus sive causa. Verba legis: *Quod surreptum erit, ejus rei æterna auctoritas esto.* Si titulus esset sive causa qua quis possidet, penes furem eam esse lex diceret. Jure ergo fur possideret rem surreptam. Auctoritas, ut jam docuimus, est id quod actionem parit pro evictione. Jurisconsultus pro ipsa actione accipit. Quod evinci

poteſt omni tempore, nec unqam poteſt uſucapi à poſſidente, ejus æterna eſt auctoritas, quia æterna eſt evictio, ſive actio pro evictione. Sic, in XII Tabulis, lex fuit, quæ *æternam eſſe auctoritatem cum hoſte*, id eſt, cum peregrino, ut tunc loquebantur, ſanciebat. Nunquam poſſe uſu capere rem ſibi ab eo, qui non eſſet dominus, traditam, peregrinum, lex illa voluit, ſed ſemper evictioni locum eſſe & actioni pro evictione. At cum cive Romano, ut cum peregrino, æternam eſſe auctoritatem eædem tabulæ decemvirales noluerunt. Quid igitur, & quouſque eam manere in cive ſtatuerunt? In rebus ſoli ad biennium, in mobilibus ad annum. Inde illa legis interpretanda ſunt; *Vſus, auctoritas fundi biennium eſto.* Nempe non ultra biennium patere locum auctoritati, ſive actioni pro evictione, atque adeo evictioni ipſi. Notandum, quod jam ante monuimus, auctoritatem tantum habuiſſe locum in eo qui rem alienam vendidiſſet, cujus dominus non erat. Nam qui dominus erat, auctoritate non tenebatur. Qui bona fide ab eo, qui dominus non eſſet, aliquid emerat, dum crederet eum dominum eſſe, *is eam rem, ſi mobilis erat, anno ubique uno; ſi immobilis, biennio tantum in Italico ſolo uſucapiebat, ne rerum dominia in incerto eſſent*, ut habetur lib. 11 Inſt. de Uſucapionibus. Hic proinde ſenſus legis ſupraſcriptæ, *uſum auctoritatem fundi biennium eſſe.* Dum in incerto eſt dominium rei penes emptorem qui rem alienam accepit, propter evictionem, uſum tantum in ea habet. In ſuſpenſo itaque proprietas eſt, donec biennium elapſum ſit in re ſoli, vel annus in re mobili. Ab eo tēpore emenſo uſucapere eam incipit, & propriam poſſidere. Hæc uſucapio dicebatur. Intra illud temporis ſpatium, quod ſtatutum eſt uſucapioni, uſum tātum habet rei, ſed & auctoritatem etiam, ſive actionem adverſus venditorem malæ fidei, qui auctoritati obligatus eſt.

ob evictionem. Certum quippe est, eum, qui rem alienam per venditionē alicui tradit, usum quidem, quam in re habet, ad emptorem transmittere, qui bona fide eam accipit, quia dominium credit, dominium tamē non transmittere quod nō habet. Theophilus: Τίς ὅτι ἀλλότριόν ἐς πρᾶγμα, ἔδοκι ἐμοὶ διαστῆσαι, καὶ ἀποδότου μοι, ἤτοι ἐπώλησεν; ἆρα μεῖζον φέρει σύνταξιν ἡ διαστάσεως; λέγομεν ὅτι ἐδαπάνησε πῶς γάρ, ἐμοὶ δοκεῖ εἶχε τί ἔτι; μεῖζον ἔχει ἐπ' ἐμοὶ αὐτὸν ἐμοὶ δοκεῖ εἶχε νομὴν ἤτοι κατέχω. Possessionem, inquit, tantum transfert, sive detentionem, non dominium, sive proprietatem. Per possessionem, hoc est, νομὴν, utendi jus intelligit, quod *usus* nomine ipsa lex XII. nuncupavit. Et usus ille fundi per biennium continuatus, sive rei mobilis per annum, causam dat usucapioni, quæ ipsam quoque transfert proprietatem. Post quam acquisitam neque amplius locus est auctoritati. Tamdiu igitur illa durat, quamdiu & usus. Idcirco in lege dicitur: *Usus, auctoritas fundi biennium esto.* Cujus mentem nemo hactenus fuit assequutus. Auctoritas enim cessat, ubi actio inanis est, quæ emptori datur adversus eum qui rem alienam tradidit. Actio porro ipsa cessat quando evinci res amplius nequit. Venuleius, leg. ult. D. de Evictionibus: *Si alienam rem mihi tradideris, & eamdem pro derelicto habuero, amitti auctoritatem, id est, actionem pro evictione, placet.* At in verbis Ciceronis supra allatis *auctoritas*, qua possideri jure auctoritatis domus dicuntur, aliud significat, ipsam nempe emptionem, quæ non mancupio facta est, ut *instrumentum emptionis*, & *instrumentum auctoritatis*, apud Scævolam, idem est. Certe & totam emptionem præstare debet, qui auctoritatem præstat, quique actione pro evictione tenetur. Eam autem ut jam superius dictum est, præstare debet, qui pro domino vendidit rem cujus dominus non esset, cui non erant obnoxii, neque dominus, neque qui mancipio dederat rem

manci-

mancipii. Non omnes enim res eo modo dabantur, sed tantum res quæ dictæ mancipii, quas aliter alienari non licebat nisi cum illa sollemnitate ac verborum formula quam supra exposuimus. Boëthius ad illum Topicorum locum quem ante retulimus: *Quæcunque igitur res lege* XII. *Tabularum aliter nisi per hanc sollemnitatem abalienari non poterant, erant mancipii: cetera res nec mancipii vocabantur.* Sic verba hæc corrigenda sunt, quæ valde corrupta extant in editis. Ulpianus in Regulis certum earum rerum numerum, quæ mancipii dicerentur, ita videtur definisse, ut inde colligi possit, sic proprie vocatas, quæ in cujusque maxime potestate essent, & quasi manu captæ tenerentur. Nam cum dixisset, servos, & quadrupedes, quæ dorso collove domantur, velut boves, mulos, equos, asinos, esse mancipii, addit ceteras res nec mancipii esse. Deinde statim subjungit, elephantos & camelos, quamvis collo dorsove domentur, nec mancipii esse, quoniam bestiarum numero sint. Ergo animalia maxime cicuria, & domestica, quæque mancipio veluti possidebantur, ea mancipii appellata; quæ feritatis aliquid haberent, etiamsi mansuefactæ essent, inter res nec mancipi repositæ, ut bestiæ. Inde est quod & prædia tantum in Italico solo, tam rustica, quam urbana, hac appellatione & jure rerum mancipii comprehendit; quæ in provinciis sita erant, ab eo numero exclusit. Sed nec cum peregrinis mancipatio locum habuit, nisi si quibus esset cum civibus Romanis jus commercii; sed propria fuit civium Romanorum inter se & Latinos Colonarios, Latinosque Junianos. Ut non omnes res igitur mancipio accipi poterãt, ita nec ab omni. Hinc Varro de R. R. lib. II. cap. X. *si, ut debuit, mancipio ab eo accepit à quo jure civili potuit.* Id est, si rem mancipii ab eo, cum quo jus mancipii fuit, & ea sollemnitate qua oportuit, nempe per æs ac libram. Inde

& mancipia pro rebus mobilibus proprie usurpata, quia ea videntur maxime mancipio possideri & quasi manu teneri, quamvis non omnia mobilia inter res mancipii reponerentur. Sic *mancipia* opponuntur prædiis apud Modestinum, leg. III, D. de diverſ. temp. præſcript. Sed & res mobiles, quæ mancipii erant, ſi quando mancipio darentur, *non niſi præſentes mancipari poterant*, ut ait Ulpianus, *& non plures quam quæ manu capi poſſent.* Apud eumdem Ulpianum ita ſcribendum eſt: *Mancipatio proprie ſpecies eſt alienationis rerum mancipii: eaque fit certis verbis, libripende, & quinque teſtibus præſentibus.* Mancupationem eam ſequebatur traditio, quam *nexus traditionem* vocat Boëthius ad Ciceronis Topica. Paulus quoque cum mancipatione jungit traditionem, quæ eſt illa traditio nexu Ciceroniana: *Res empta mancipatione & traditione perfecta.* Nam, ubi res empta eſt ac vendita tanti, ac pretium convenit, poteſt emptor ex empto vendito venditorem damnare, niſi tradat, ut ait Varro. Simili judicio venditor emptorem damnat ſi non reddit pretium. Nec enim venditæ res & traditæ ante acquirebantur emptori, quam pretium eſſet adnumeratum, vel alio modo ei ſatisfactum. At ea traditio, quam proprie eſſe alienationem rerum nec mancipi ſcribit Ulpianus, in Excerptis Regularum, quarum dominia ipſa traditione apprehendi dicit, eſt nuda & naturalis traditio nulla ſollemnitate verborum peragenda, quæ conſummatur de manu in manum facili tranſlatione. Doctiſſimus ſuæ vir ætatis Turnebus non putat, eam ſimplicem ac nudam traditionem Ciceronis ætate fuiſſe uſitatam, nec aliter tum cenſet res nec mancipii mutare dominum ſolitas quam ſola in jure ceſſione. Sed fallitur. Nam cum traditio nexus in ſola mancipatione locum haberet, mancipatio autem non niſi in rebus mancipii, in ceteris rebus nec mancipi alienandis tradi-

traditio illa, per quam res jure naturali acquiruntur, necessaria summe fuit. Quæ non tantum in emptionibus, sed etiam in alia omni alienatione, quocunque titulo & causa fieret, ubi res esset tradenda, usurpata est. Nam traditio modus est naturali jure dominii acquirendi, cum ex aliqua causa, puta venditionis, permutationis, legati, dotis, donationisve, traditur. Ideo addit Ulpianus, *traditione dominium rerum nos adprehendere, si ex justa causa tradita sunt nobis.* Traditio, qua aliquid donatur ab eo, qui id non est repetiturus, Atticis δόσις dicebatur. Hinc Aristoteli, ut duo præcipui modi, memorantur, quibus res abalienari solent, δόσις καὶ πρᾶσις, donatio & venditio. Varro, lib. IV de L. L. *Dos erit pecunia, si nuptiarum causa data. Hac Græce δῶλιν. Ita enim Siculi. Ab eodem donum. Nam Græce & hocce δῶλιν, ut alii δῶμα, ut Attici δόσις.* Ita scribendus locus ex antiquo codice. Dicit, dotem esse pecuniam quæ nuptiarum causa datur, à Græco δῶλιν. Nam Siculos ita dotem vocare. Ab eadem Græca voce δῶλιν Latinam *donum* deductam. Nam & hocce donum, quod ita Latini vocant, Græce etiam δῶλιν appellari, non ut Siculis, qui pro dote, id est, pro pecunia nuptiarum causa data, id accipiebant. Quod verum esse, Hesychius docebit: Δῶλιν, δωρεὰν, δόσιν. Unde liquet, & δόσιν apud Aristotelem esse donationem, sive dono dationem. Nam *Donatio* Romanis paulo aliter sumitur quam Græcum δόσις, quamvis & Græci δωρεὰν vertant Donationem Jurisconsultis notam. Sed Latinum *dos*, ex Græco δῶς, quod & dotem etiam significat. Idem: Δῶτ(ον, δῶς, φερνή. Sed & δῶς, idem quod δόσις, Hesiodo: Δῶς ἀγαθὴ, ἅρπαξ δ' κακή. Ubi δῶς est quæ Aristoteli δόσις. Idem auctor in problematis, si modo eorum auctor est, τὸν δόσιν καὶ δ' δανεισμὸν distinguit, id est, dono dationem à mutuo, Sect. XXIX. ὁ μὲν δανείζει ἐπὶ τῇ φίλῳ, ἀλλὰ δίδωσιν. Certum tamen

est, τὸ δάνειον, quod & pro δανείσμα, accipitur, ab eodem verbo descendere. Antiquum enim δῶ contractum ex δάω. Ab illo δῶ δάσω, ut ἀπὸ τοῦ φῶ, quod etiam contractum ab antiquo φάω, φάσω. Inde & φάσκω. Inde & φᾶσκε apud Hesychium pro φάσκε. Sic ἀπὸ τοῦ βῶ βάσω. Quinetiam à φορῶ dixerunt φορέσω. Ita igitur δάνω à δάσω, quod idem est ac δῶ, ut à φάσω φάνω. Hinc δάνω pro δῶρον, ut supra notavimus. Sed & pro δάνειον usurpatur. Sic usus ab eodem verbo diversas significationes traxit. In traditione porro quacunque ex causa alienatio fieret, oportebat & dominum esse qui rem traderet, & animum habere alienandi. Hoc secundum ideo se adjicere testatur Theophilus, ut exciperet τὸ χρῆσιν καὶ τὸ παρακαταθήκην, commodatum & depositum. Nam quamvis in his & dominus sit qui tradit, & res sit corporalis quæ traditur, quia tamen tradit eo animo ut paulo post recipiat, idcirco rem eam traditione non alienari. Ἀλλὰ παραδίδωσιν, inquit, μικρὸν ὕστερον ἀναλαμβάνειν ἐλπίζων παῦτα. Annon æque hoc dici posset & in mutuo, quod χρήσεως nomine Græci etiam appellant? Non tamen Theophilus. Propterea de mutuo id non addidit, quia res non eadem recipitur, sed alia. Ergo alienatum videtur quod mutuo datum est. Verum non ita est. Inter modos rerum acquirendarum, qui iidem sunt & alienandarum, nemo unquam reposuit, ut jam dixi, mutuationem. Sex enumerat Ulpianus: *Mancipationem, traditionem, usucapionem, jure cessionem, adjudicationem, legem.* Nullo horum potest intelligi aut comprehendi mutuum. Si sub ullo horum modorum posset genere involvi, aliqua traditionis specie contineretur. Atqui nulla omnino potest. Nec enim donatio est, non permutatio, non venditio, non aliquid tale cujus dominium per traditionem apprehenditur. Vendi usum in mutuo, aliquis possit dicere. Non tamen alienatur. Nam ut simul

mul cum re traditur, ita etiam cum re repetitur. Præterea si usus venditio est in mutuo, æque erit & in locato. Postremo, cum usus sit res incorporalis, non potest traditionem recipere, nec in ullam causam cadere, quæ traditioni subsit. Hæc enim propria tantum rerum corporalium. Varro lib. II. de R.R. cap. XI, sex fere res dominum legitimum perficere dicit: *hæreditatis justa additionem, mancipationem, in jure cessionem, usucapionem, è præda sub corona emptionem, & ab auctione publica, cum bona cujuspiam sectione veneunt.* Jam diximus, quod proprium cuique ut sit datur, id alienari, non quod datur utendum. Hinc opponuntur apud Plautum, in Trinummo, Act. V, scen. I:

Nam beneficium homini proprium quod datur, proprium sumpserit. (quando velis.

Quod datum est utendum, id repetendi copia est Ita mutuum idem opponit proprio, quia mutuum est quod utendum datur. Act. IV, scen. penult.

Si quis mutuum quid dederit, sit pro proprio perditum:

Cum repetas, inimicũ amicum beneficio invenis tuo. Ex quibus proprium manere mutuum ei qui dedit, prorsus liquet, cui pro proprio perditum fit si non reddatur cum repetitur. Sed quid respondebitur juris nostri auctoribus, qui in mutuo rem fieri debere accipientis tradunt, nec aliter constare mutuum, & ea re distare à commodato & locato, in quibus similiter res utendæ dantur, sed non fiunt accipientis? Mutuum consistit in his rebus, quarum usus non potest usurpari absque ipsius rei consumptione. Cum igitur res ipsa ab usu non queat separari, nec usus à re, quia utendo res deperit, necesse est, cui usus rei datur, eidem etiam rem ipsam absumendam dari, alioquin nullus ejus esset usus. Sic res fit accipientis, ut & usus in ejus sit potestate. Non ea tamen mens est mu-

tuum dantis, ut rei suæ proprietatem amittat, & eam alienet, cujus usum tantum concedere vult. Par enim, ut repetat, & quando velit. Sic enim olim mutua dabatur pecunia. Quoniam vero reddi non potest eadem species, utpote usu consumpta, redditur idem genere. Nec licet debitori deteriorem rem, quæ ex eodem genere sit, reddere, veluti novum vinum pro vetere, ut expresse habetur leg. III, D. de rebus creditis. Nec opus est, ut caveat, qui dat mutuum, æque bonum sibi reddi. Hoc per se postulat jus mutui ut æque bonum reddatur. Hæc itaque suffectio, quam in genere recipiunt res in quibus consistit mutui datio per solutionem, non solum in eadem quantitate, sed etiam qualitate & bonitate, ne proprietas amissa domino aut alienata videri possit, plane efficit. Quippe cum idem ferme restituatur, hoc est, ex eodem genere, quantitate, & qualitate, omnino par substantia. Ubi enim in locum consumpti subrogatur aliud eo modo quo diximus, vix potest aliud videri. Quid refert, ubi centum aureos à te accepero mutuos, si eos ipsos reddam, an alios totidem ejusdem notæ ac ponderis? Si modium tritici mihi dederis, utrum hoc ipsum reddam triticum, an aliud æque bonum eadem mensura? Pone, teneri me illos ipsos nummos reddere, ut in locato solent res ipsæ restitui, facile possem, si vellem, tibi imponere, & alios reddendo affirmare eosdem esse. Quod non æque licet in rebus quæ commodantur aut locantur, quæque extra eas res sunt, quæ pondere, numero, mensura continentur. Nam equum si velim alium reddere, non potero ita similem, ut formæ errore decipiaris, & tuum possis putare. Sic neque ædes, neque aliud ex his quæ locantur aut commodantur, ut idem reddatur. Ideo in his omnibus aliud pro alio invito creditori solvi non potest. Huc adde, quod in ejusmodi rebus neque paritas bonitatis ita ex amussim respondere potest,

ut

ut in illis, quæ pondere, numero, & mensura constant. Meliorem reddendo gravaretur debitor, deteriorem recipiendo creditor. Æque bonam difficile esset reperire, ut omnia constarent. In mutuaticiis contra. Atque hæ quidem quodammodo fiunt accipientis, & non fiunt. Fiunt accipientis propter usum, qui non potest aliter procedere. Non fiunt accipientis, quia redire ad dominum debent quandocunque ea repetet, in eadem natura & qualitate qua data sunt, ex eodem genere. Sed quod fiant accipientis, non id eo valet, ut non liceat aliquid pro usu earum paciſci, qui non alia daretur conditione. Usus enim est proprie qui datur. Sed quia sine re nullus est, ideo & res ad dominum cum usu reversura simul atque appellaverit. Non alienari proprietatem in mutuo, usura, quasi merces quæ pro usu ejus domino solvitur ab eo qui mutuum accepit, satis indicat. Nemo enim mercedem pendit pro usu rei suæ. Qui pensionem præstat pro usu ædium, eo ipso satis ostendit ædes ad eum pertinere cui eam mercedem pensitat. Idem est & in mutuo. Quod quidam afferunt de usufructu rerum quæ usu pereunt, qui senatusconsulto inductus est, longe aliud est. Ususfructus earum rerum est proprie quæ non tolluntur nec consumuntur usu, quorum proprietas penes dominum, qui usumfructum dedit, manere debet. Nam, ut Jurisconsulti definiunt, *ususfructus est jus alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia.* Non igitur naturaliter datur ususfructus earum rerũ quæ usu delentur. Cum enim ususfructus ad dominum proprietatis redire debeat post mortem fructuarii, in iis rebus, quæ usu tolluntur, vel minuuntur, non solum ususfructus ad dominum non posset redire, sed etiam ipsi periret proprietas, usu consumpta & sublata. Mutuum contra earum proprie rerum est quæ usu consumuntur, non aliarum. Ideo & mutuum dicitur, quia mutata res, hoc est, spe-

cie

cie diversa, restitui debet. Hinc μόῖτον Siculis, quod est idem cum ἀμοιβῇ, appellatur, ut supra dictum est. In eo non de meo fieri tuum, usura, ut dixi, quæ pro usu ejus solvitur, argumento est. Senatus cum censuit omnium rerum, quæ in cujusque patrimonio sunt, usumfructum legari posse, hoc decreto induxit etiam usumfructum earum rerum quę usu depereunt. At nullo senatusconsulto opus fuit, ut pecunia mutua daretur utenda, aut alia quælibet res quæ usu tollitur, quia hæc natura mutui est. Qui usumfructum alicujus rei legat, quæ usu consumi potest, proprietatem ejus legare intelligitur, quia non potest fructus ex ea percipi sine substantiæ ejus abolitione. Ad instar igitur mutui constituendus fuit ususfructus earum rerum quarum substantia utendo perit. Pecuniæ itaque usufructu legato, ita datur legatario, ut ejus fiat, & legatarius satisdet hæredi de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. Idem fit in mutuo. In usufructu vero & naturali proprietas nunquam domino abscedit. In ficticio & quem ad instar mutui constituit senatus, ne ea quoque abscedat, provisum est senatusconsulto. Et hac in re hic *quasi ususfructus* imitatur verum usumfructum. Nec in mutuo igitur amittitur proprietas, quæ redit ad dominum, qui non alia conditione rem suam dedit quam ut sibi redderetur. Locavit, non donavit, nec alienavit rem suam, pro cujus usu & mercedem stipulatus est, donec proprietas sibi reddatur, quæ in usufructu rerum usu deperditarum post mortem fructuarii simul cum jure utendi fruendi etiam restituitur. Hæc etiam differentia ususfructus rerum usu consumptilium à mutuo, quia legatus hujusmodi ususfructus non finitur nisi morte fructuarii. At mutuum, si nulla dies præstituta sit, repetitur ex voluntate creditoris; si sit præfinitum restitutioni tempus, statim tempore exacto redditur, aut usura pro mora solutionis

nis præstatur, quæ argumentum est proprietatis, si mentem ejus ac propositum spectes, à domino retentæ. Sic minus etiam alienatur rei proprietas in mutuo quam in usufructu qualem in rebus quæ usu tolluntur introduxit senatus. Hæc pluribus dicta sint, ut magis diluceant. Quartam rationem addunt quidam Canonistæ, quamobrem nefas sit aliquid ultra sortem exigere, quæ Molinæo ceteris probabilior visa est. Quando, inquiunt, pecunia statim est periculo accipientis, non par videtur, eum præterea gravari, & fructum ejus alii præbere ad quem periculum non pertinet. Mihi longe abest, probabilem videri, qui potius eam risu explodendam existimem. Si aliter quippe fieret, nihil esset injustius. Cur enim res ea, quam fieri accipientis necesse est, ut usum ejus habere queat, non esset periculo illius qui eam accepit, & cujus propria facta est quamdiu ea utetur? Qui mutuo aliquid accepit, potest eo tanquam re sua uti, abuti, profundere, perdere, atque in mare, si velit, projicere. Non amplius est domini qui dedit, sed ejus qui utitur, quique adeo non potest uti nisi absumat. Ideo nec potest id dominus vindicare. Periculo igitur ejus esse æquum est qui jam illud veluti proprium possidet, non illius è cujus dominio & potestate exiit, cuique non eadem res sed alia debet reddi? An debet esse periculo creditoris id quod dat perdendum & consumendum arbitrio debitoris, dummodo aliud in ejus locum substituat quod sibi reddat? Si periculum rei mutuaticæ respiceret creditorem, ut rem eamdem recipere non potest, ita nec aliam unquam reciperet. Nec enim dolum præstaret debitor, nec culpam, nec etiam diligentiam. Hæc in rebus alienis præstantur, quæ apud aliquem depositæ sunt, aut commodatæ, aut locatæ. At in re sua nemo hæc præstat, quia nemini hæc præstare debet quam sibi. Suo sibi damno aut lucro unusquisque negligens est aut

dili-

diligens. Nemo contra se dolosus est. Culpam suam, qui admittit, ipse sentit; nec enim in alium recidit. Si aliquod ipsi damnum fatale contigit, ut vel ruina, vel incendio, vel vi latronum, vel quocunque alio casu rem suam amittat, sibi imputet, non ei ad quem res non amplius pertinet, sed pro qua, quodcunque sit eventurum, aliam ex pactione restituere obligatus est. Res locata aut commodata non ad hoc datur ut consumatur usu, sed ut eadem ipsa reddatur. Ideo domini manet, qui & potest eam statim vindicare, si videat, cum periculo aliquo esse apud commodatarium aut locatarium. Sed & qui commodatum accepit, & culpam & diligentiam præstare debet. Immo & omne periculum, si forte res æstimata data sit, & æstimationem ejus se præstaturum recepit, ut habes in leg. v, D. Commodato. Quanto magis in mutuo hoc obtinere debet; ubi res mutuaticia sua fit accipienti? Sed dicet aliquis; Nihil hæc omnia obstant, quin videatur iniquum, eumdem rei quam mutuo accepit periculum præstare, & tamen pro usu ejus aliquid solvere. Sic enim plus vice simplici gravari. De periculo jam diximus, non aliter posse fieri, quam ut periculum quis præstet rei jam suæ. Si sua est, inquient, cur pro re sua aliquid solvit? Jam responsum est, non pro re sua solvere, sed de solvendo convenisse, uti res fieret sua, id est, ut posset uti tanquam sua, atque etiam abuti. Præterea in rebus mutuo datis culpa est debitoris si aliquod periculum incurrat. Potest eas statim consumere, potest expendere, potest denique, si pecunia sit, in agris emendis aut ædibus collocare, aut in alios usus convertere. Nemo enim mutuum sumit, quin præsenti necessitate adductus sumere id cogatur, quin statim destinet cui usui sibi futura sit res mutuo accepta. Non, ut diu servet ac reponat, eam accipit. Nec enim, eam ipsam ut reddat, accipit, sed ut aliam. In commodato & locato

cato aliud est. Res servandæ accipiuntur ut ipsæ restituantur. Non fiunt accipientis; ea gratia nec periculo debent esse ejus qui non factus est earum dominus, sed ejus qui dominus earum mansit. Culpam tamen & diligentiam præstare debet. Additur & quinta ratio contra mutuum usurarium; quæ reipublicæ utilitatem spectare videtur. Fœnerationem enim ajunt idcirco non admittendam, quia facit, ut homines huic studio addicti minus curent agriculturam, mercaturam, & alias artes bonas publicoque necessarias. Ut omnes homines in Republica non possunt nec debent esse agricolæ, nec omnes mercatores, nec omnes artifices, ita concedendum est, & aliquos ex his esse fœneratores. Quemadmodum agriculturam non impedit mercatura, nec mercaturam artium professio, ita nec omnia illa fœneratio poterit impedire. Immo si quis recte calculum ponat, invenietur omnibus supradictis vel adprime necessaria. Ut enim agricultura sine mercatura vix potest subsistere; habere quippe debent agricolæ quibus in urbe sua vendant, & à quibus vicissim emant sibi necessaria: ita nec mercatura sine fœneratione stare. Nam quibus ad manum pecunia non est, qua merces aut exportandas, aut importandas emant, eo tempore, quo maximum ex his lucrum captari potest, nisi fœnerator in proximo sit, à quo adjuventur, occasiones luculenti compendii sui plerumque amittere cogentur. Sciunt, me verum dicere, qui negotiantur. Sed & in sequentibus hoc clarius & accuratius probabitur. Quinimmo & ipsis interdum agricolis, & artificibus, omnique adeo hominum generi fœneratores utiles deprehendentur, si intra modum suum exercere quæstum adigantur, & fræna, ex lege, eorum cupiditati injiciantur. Sic enim prohibebuntur exhaurire cæterorum omnium facultates; quod pro valido argumento quintæ illi rationi stabiliendæ subjicitur. Mercato-

catores si monopolia exercere sinantur, æque & amplius reipublicæ exitiales ausim asserere quam fœneratores nulla lege cohercitos. Sed & qui res emunt ut carius vendant, non minus publico bono nocere judico, quam qui licenter, ut lubet, fœnerantur. Quod dicunt, agriculturæ studium ea fœnerandi negotiatione remissius curari, quia multi illiciantur pinguiore & paratiore lucro ex fœnore, an aliquid hoc sit, nescio. Desertos agros qui colendo essent idonei præ copia fœnerantium, nusquam memini legere, etiam in his locis ubi passim fœneratio permissa. Querelæ veterum auctorum nullæ super eo occurrunt, non Græcorum, non Romanorum. Neque nunc tales audiuntur. Immo fœneratores ubi multi sunt, ipsi sibi invicem incommodant, non agricolis aut aliis artificibus. Ut enim ubi plures ejusdem mercis propolæ reperiuntur, quæstus eorum minor fit, qui esset uberior si pauciores forent, ita multitudo fœneratorum viliorem reddit hanc negotiationem, & capturæ steriliorem. Nam inter multos aliquem semper invenire est qui levioribus usuris paratus sit pecuniam locare, ut plures ad se accurrant mutuaturi. Hoc in omnibus usu venit artibus & professionibus quæ sunt quæstuariæ. Copia opificum ejusdem artis, singulorum artem minus quæstuosam magisque inopem reddit. De fœneratoribus exemplum obvium est. Cum in singulis Hollandiæ urbibus singuli sint fœneratores, quos vocant vulgo Lombardos, si decem essent, non plus ex privatorum facultatibus haurirent quam unus facit. Unus quippe omnibus sufficit qui pecuniam qua opus habent sub pignoribus & cum usuris ingentibus coguntur sumere. Si plures forent, inter omnes hic quæstus divideretur, qui unius est. Immo & ex pluribus aliqui existerent leviores usuras exigere contenti, quo magis multis fœnerarentur. Ita numerus eorum non magis noceret reipublicæ quam unus, & privatis

magis

magis prodesset. Hoc amplius, cum pecunia rarior est, eo usuras graviores capi jus fasque est. Tum plures verisimile est hoc genus quæstus sectari, quo majus ex eo compendium speratur. Sed tunc propter rei nummariæ angustias minus multi sunt qui hanc nundinationem capessere possint. Quis eo in tempore ex agricola posset evadere fœnerator? Solorum divitum & bene nummatorum hæc tunc ars est, aut eorum qui ex antiquo id semper professi sunt. E contrario cum pecuniæ vilitas est ex abundantia, levissimas esse usuras contingit. Ibi maxime friget fœnerandi studium. Quæ res ut incendit pretia agrorum, ita multitudinem agricolarum excitat. Divites omnes certatim ad agros mercandos pecuniam suam transferunt, ob leve ex fœnore lucrum, & impensius ex agrorum reditu. Ex his perspicue intelligitur, quam falsum sit quod objectatur, ab terræ colendæ cura homines averti, quos ad se rapit fœnoris studium. Sed & videndum, quinam sint illi agricolæ, quos ab opere suo abducit fœnoris illecebra. Si αὐτουργοὺς intelligimus ipsos, hoc est, mercenarios, colonos, vel glebæ addictos, hi non sibi sed dominis arant. Non de his metuendum ne ad fœnus exercendum relicto agro transvolent. Nec tantum illis animorum aut opum, quibus satis est, si alliato suas fungi fortunas sinantur, ut ait Comicus. Si qui alii sunt qui ruri vivant in avito fundo, quem proprium colant, nec istis tam disertis esse licet, ut ad fœnus publice profitendum adspirent, & mensam argentariam exerceant. Proverbium est, auletas fieri qui citharœdi esse non possunt. Præterea certum est, qui se fœnore divitiis augendis dediderunt, sublata fœnerandi licentia quidvis potius facturos, quam aratores & rusticos futuros. Mercaturæ potius instarent, aut alii cuilibet professioni incumberent. Si per agricolas accipimus locupletes, qui latifundia possident, & colenda aliis locant, quiq;

omnes suas fortunas in agris & prædiis rusticis habent collocatas, nemo non potest qui dives sit & bene nummatus, esse agricola, nec fœnus tales à proposito avocat. Possunt quippe, si velint, & in fœnore pecuniam habere, si ea abundent, & agriculturam non negligere, quæ ipsis nummorum vim suppeditat ultro, quos etiam fœnore, si in rem videatur, occupent. Utrumque enim prisci illi Romani lautiores faciebant; nec alterum alteri officiebat, quandoquidem & mutuas operas hæ duæ sibi res invicem præstant. Fœnus dat pecuniam quam ad agros coëmendos convertas: agrorum reditus etiam nummos subministrant quos fœnore colloces. Sic altera alterius poscit opem res, & prout videtur ex temporum ratione consentaneum, atque ut est inopia aut copia rei nummariæ, ita aut fœnerationem consectantur, aut agricolationem, si plus hanc quam illam sibi redituram prospiciunt. Immo & utrumque simul sæpius factitabant. Unde illud poëtæ Satyrici: *Dives agris, dives positis in fœnore nummis.* Quam multæ provinciæ sunt, ubi agri aut nulli sunt, aut steriles, quæ tamen loca populis differta sunt, ob maris aut fluminum navigabilium, quibus adjacent, opportunitatem? In illis regionibus cum artes aut mercaturas præcipue vigere necesse sit, nec fœnerationem abesse oportet, sine qua vix mercatura se potest tueri. Atque hæc hactenus.

CAP. IX.

Sexta & ultima objectio refutata, qua fœnus non esse naturale pertenditur. Quot modis non naturale possit dici. Civilia quomodo opponantur naturalibus in jure. Aliquando & eadem esse, & obligationes dari utriusque juris participes, naturalis & civilis. Quædam originem habere à jure naturali, formam à ci-

à civili. De matrimonio & patria potestate. Inter obligationes, quæ jure gentium introductæ, maximè naturales haberi quæ re contrahuntur. In his mutuum præcipue numerari. Pacta etiam juris esse naturalis, id est, juris gentium, quibus mutuum contrahitur. Omnes pæne contractus à jure gentium ortos. Genera contractuum à jure gentium introductorum. De quo genere mutui intelligendum sit, quod inter contractus juris gentium reponitur. Etiam de usurario vel fœnebri deberè intelligi. Aristoteles explicatus. An usuræ non exigantur nisi ex obligatione civili, hoc est, ex stipulatione. Apud Græcos semper ex solo pacto deberi. De Syngrapha iterum quædam notata. Apud Romanos etiam ex pacto aliquando exactas. Stipulationes à jure civili introductas, ut firmarent pacta, id est, obligationes naturales. Interpositas eas non solum in usuris paciscendis sed etiam in ipso gratuito mutuo. Solutiones verè factas ac per numerationem pecuniæ etiam acceptilatione firmari solitas, quæ erat stipulatio. Naturalis obligatio non abolita per civilem. Mutuum cum usuris non minus esse inter contractus naturales numerandum quam mutuum cum usuris. Nec enim locationem minus habere locum inter obligationes naturales, quum commodationem. Nummum in mutuo rationem differentiæ non facere, quasi ad hoc non sit inventus. Mutuum non tantum esse pecuniæ numeratæ, sed etiam omnium rerum quæ pondere, numero, ac mensura constant. Si nummus tantum inventus, ut vicè pretii sit in venditione & emptione, præter usum ejus naturalem etiam nummi mutuum gratuitum futurum. De usu plurimarum rerum, naturali, & non naturali. De naturali omnium inventionum progressu. Virgilius explicatus contra Scaligeri sententiam, qui versum ejus perperam emendabat.

Naturale esse homini, edere & bibere, non tantum ea qua natura sponte ipsi subministravit, sed etiam qua ipse sua industria commentus est. Vt venditio & emptio successit rerum permutationi, ita mutuationem nummi signati successisse mutuationi aris, argenti & auri rudis. An contraria juri naturali. De jure naturali per occasionem disputatum quo usque pateat. An idem cum jure gentium. Definitio ejus ex Iurisconsultis. Nimis laxam eam videri, qua animalia etiam bruta comprehendit. Vbi ratio non est, ibi jus non esse. Inter quos nulla societas, non potest esse idem jus. Animal ut non est injuriæ capax, ita nec juris. Ius gentium esse jus naturale, hominum tantum inter se commune. Confundi utrumque à Iurisconsultis. Vim esse naturæ, non jus, qua animantes ratione carentes multa habent communia cum homine. Qua differentia sit inter conjunctionem maris & fœminæ bestiarum, & hominum matrimonium. Τὸ λογικὸν in homine juris naturalis fundamentum. Iuvenalis locus expositus de jure gentium sive naturali. Locus Epicharmi, qui λόγῳ ἀνθρώπινον & λόγῳ θεῖον discernit. Quid differant λόγῳ συνιέναι & σοφρονεῖν. Cujacius reprehensus. Ius naturale quomodo à gentium jure distinguant Iurisconsulti, & quare. De servitute. De bellis à jure gentium introductis. Quo sensu id dictum sit, multis edissertatum. Bella, quibus injuria & vis propulsatur, justa esse, & maxime naturalia. De his intelligere Iurisconsultos, non de his quæ inferuntur ad alienum rapiendum. Cessantibus bellorum causis nulla esse bella. Ideo cum omnia essent communia, non videri Iurisconsultis bella tum fuisse. In eo illos errare. Quomodo bellum servos faciat. Ad eam rem pertinentia multa. Ius gentium Ciceroni non de omnibus gentibus, sed unius tantum gentis. Duplex jus naturale, primum,

& secundum. Vtroque solos homines comprehendi. Rudis hominis primum esse, perfecti secundum, quod & jus gentium. Alia plura. Servitutem aliquam esse voluntariam & naturalem. De ambactis & clientibus Gallorum apud Cæsarem. Alia.

NUnc restat ultimæ objectionis telum retundendum, vel potius refringendum, qua dicitur, fœnus non esse naturale. Duplici, vel etiam triplici modo potest non naturale dici. Aut enim eo sensu id negabitur esse, quo naturalia à civilibus passim in jure distinguuntur: aut quod præter naturam sit, utpote nummo perficiendum, qui non ad hoc naturaliter inventus: aut denique quasi contra naturam videatur institutum, hoc est, contra jus naturale, veluti societati humanæ inimicum. Hæc discutienda sunt, & videndum, utrum his omnibus modis non esse naturale fœnus statuere debeamus, an contra omnibus naturale, an aliquo tantum. Posset quippe uno ex his modo non naturale videri, cum tamen alio esset naturale, & contra. Nam & præter naturam posset videri esse, cum tamen contra naturam, id est, contra jus naturale non esset. Ceterum, uti civilia opponuntur naturalibus, non propterea sequitur, quod ex civili jure descendit, contra jus naturale facere. Nam jus civile in multis naturam sequitur, ejusque rationi se accommodat, eamque confirmat. Sunt quippe obligationes naturales, sunt civiles, sunt & mixtæ, quæ, cum æquitate naturali subnixæ sint, à jure civili comprobantur. Etenim, ut ait Cicero, lib. III de Officiis: *Quod civile jus, non idem continuo gentium: quod autem gentium, idem civile esse debet.* At jus gentium Jurisconsulti etiam naturale vocant. Alia etiam sunt quæ cum ex naturali jure originem habeant, certam ex jure quoque civili formam induerunt, qua in civilem ra-

tionem transmutantur, pro naturali, qua sola censebātur. Exemplo sit matrimonium, quod esse juris naturalis, inter prudentes convenit. Cum varii ejus contrahendi ac celebrandi modi qui apud Romanos fuerint usitati, civili eorum juri accepti ferri debent per confarreationem, coëmptionem & usum. Patria potestas & naturali jure pariter & civili nititur, atque utriusque est particeps. Nonnulla alia allegari possunt, quæ ita à civili jure fuere instituta, ut contraria naturali minime habeantur, quamvis aliquid amplius à civili constitutione acceperint. Et recte Ulpianus jus civile definit, *quod neque in totum à naturali vel gentium recedit, nec per omnia ei servit.* Addendo & detrahendo juri communi & naturali, jus civile effici dicit leg. v, D. de justicia & jure. Quod ad contractus autem & obligationes attinet, quæ ex jure naturali ortum duxere, hoc est, ex jure gentium, eas maxime in hunc censum deferri decet, quæ re contrahi dicuntur. Inter obligationes vero, quæ re contrahuntur, mutuum in primis numeratur. Theophilus obligationem, quæ re contrahitur, fieri ἀπὸ φάκλα dicit, ἤτοι ἀριθμήσεως, καὶ τὸ ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα μεταβάσεως, ἢ ἐστὶν ὑπ' αὐτῶν τὸ δάνειον. De facto contrahitur, hoc est, numeratione, & de manu in manum translatione. Quod & πραγματικῶς fieri dixere. Ea re maxime naturalis videri debet hæc obligatio. Nam quæ naturaliter fiunt, in jure passim facti esse dicuntur, & quod revera fit, id fieri naturaliter censendum. In his, quæ hoc modo fiunt, mutuum est. Sed &, cum sic datur ut reddatur, pactio intervenit. Nihil autem naturalius est, quam ut pacta serventur. Quin & naturaliter obligari qui pacto obligantur, Jurisconsultis placet. Iidem & *mutuum* cum aliis multis contractuum generibus à jure gentium, quod idem esse cum naturali infra adstruemus, originem cepisse affirmant. Hermogenianus leg. v, D. de justitia & jure:

Ex

Ex hoc jure gentium introducta bella, discretæ gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, ædificia collocata, commercium, emptiones, venditiones, locationes, conductiones, obligationes institutæ, exceptis quibusdam quæ à jure civili introductæ sunt. Per obligationes planum est intelligi contractus; inter quos ii maxime naturales quærere, & de facto contrahuntur, quale est mutuum. Quod inter eas obligationes reponere non licet quas à jure civili introductas ibi asserit. Quinimmo disertis verbis in Institutionibus mutuum refertur inter eos contractus qui originem debent juri naturali sive gentium, lib. 1, cap. 11. *Et ex hoc jure gentium omnes pæne contractus introducti sunt, ut emptio & venditio, locatio & conductio, societas, depositum, & mutuum.* Theophilus inter exempla juris gentium quod idem cum naturali facit, recenset, τὸ γένος συναλλάγματος, πρᾶσις, ἀγορασίας, μισθώσεις, ἐκμισθώσεις, ὑποθήκας, κοινωνίας, δάνεια, τὸ γένος δωρεᾶς, καὶ παραθήκας συγχωρεῖ. Alio loco paulo post, ubi verba ex Institutis superius allata Græce vertit, *mutuum*, τὸ δάνεισμα, reddit: μίσθωσις, ἐκμίσθωσις, κοινωνία, ὑποθήκη, δάνεισμα. Quale hic mutuum accipiendum, aut δάνειον? Protinus occurrent, de solo gratuito debere intelligi. Non ita ego sentio. Pluribus ante probavimus, & *mutuum* Latinis, ut Græcis δάνειον, pro mutuo fœnebri, id est, fœnore, cujus usus erat frequentior, vulgo usurpatum. Glossæ veteres optimæ: *Fœnus*, δάνειον, χρέος. Diphilus Comicus:

Εἰς δὶς ἐπὶ τῇ μνᾷ γεγένηται καὶ δώδεκα.
Λαβὼν πὲ ναῦλα, καὶ δάνει' ἐργάσῃ.

Aristoteles in Problematis, si modo eorum auctor est, sectione XXIX, δάνειον plane pro mutuo usurario posuit, ubi quærit, cur turpius & gravius habeatur, intervertere depositum, quam δάνειον, id est, creditum. Quo nomine δάνειον accipere eum pro mutuo usura-

rio, & δανείζειν pro pecuniam sub usuris credere, ex rationibus, quas subjunxit, plane liquet. Ὁ μὲν δῶ, inquit, ἔδωκεν ὡς φίλῳ, ὁ δὲ ἀπιστέρησεν ὡς ἐχθρόν. Qui rem apud aliquem deposuit, tanquam amico credidit & commisit. At qui depositum negat, tanquam inimicum fraudat. Sequitur: ὁ δὲ δανείζων, οὐχ ὡς φίλῳ ἔδωκεν. *Qui mutuo dat, non tanquam amicus dedit.* Quod idem est ac si dixisset, *qui fœnore dat.* Nam qui pecuniam gratuitam mutuo daret, tamquam amicum daturum, nullum est dubium. Immo & magis amicum habet qui pecuniam gratuitam ei credit, quam qui depositum commendat. Quæ sequuntur, id etiam magis arguunt: ἐπὶ τῷ μὲν ἡ δόσις, φυλακῆς καὶ ἀποδόσεως χάριν· τῷ δὲ ὠφελείας. Quæ in depositio dantur, custodienda traduntur, atque ut reddantur. Quæ in mutuo dantur, cōmodum dantis spectant. Ideo, inquit, minor indignatio subit, cum quidpiam amittimus dum quæstum captamus, ut piscatores, qui escam, quam hamis imposuere, perdunt: ἧττον γὰρ ἀγανακτεῖ μὲν ἀποβάλλοντες εἰς χέρδος θηρεύοντες, οἷον ἁλιεῖς τὰ δελέαζα. Ergo & δάνειον ibi mutuum, id est, fœnus, & δανείζειν fœnerare. Nec aliter mutuum & δάνειον, quod inter contractus naturales, & juris gentium numeratur, interpretandum. Si aliter jurisconsulti intellexissent, nec de mutuo fœnebri inter naturales obligationes reponendo cogitassent, distinguendum hoc illis fuerat. Quod cum non fecerint, de utroque mutuo sensisse existimandum est. Cum enim duo mutui genera supra dixerimus esse, unum quod in generis sui nomine consistit, & *mutuum* Latine vocatur, & Græce δάνειον, alterum, quod proprie *fœnus*, hoc secundum plerumque etiam *mutui* appellatione generaliori continetur. Certe & Græcis δάνειον ἔνδοκον, & absolute etiam δάνειον vocatur. Cum hoc ita sit, causæ non est, ut mutuum gratuitum unum sit de contractibus naturalibus, & fœnebre in earum numero obligationum locum

cum habeat quas jus civile introduxit. Dicent, immo ita fieri debere, & rationem hanc esse, quod usuræ, quæ appellationem dant mutuo usurario sive fœnebri, & sine quibus non constat, minime præstentur nisi ex obligatione civili. Nam jure, quo Romani usi sunt, usuræ non debebantur, nisi in stipulationem essent deductæ. Atqui stipulatio inter obligationes non naturales, jure civili utpote introducta. Verbis enim, non re, nec facto, contrahitur. Ergo nec mutuum usurarium naturale, cujus contrahendi ratio non naturalis, sed per stipulationem fit, quæ civilis est juris. Hæc primum ratio apud Græcos & alias gentes, quibus stipulationes ignoratæ, parum valeret. Fœnus enim apud illos ex pactione tantum & per syngrapham contrahitur, ut & mutuum quod non est fœnebre. Ælianus de Indis, qui nec fœnore darent nec acciperent, lib. IV. Variarum: Ἰνδοὶ ὅτε δανείζουσιν, ὅτε ἴσασι δανείζεσθαι, διὸ ὅτε ποιοῦσι συγγραφὴν ἢ ὡδηποτοῦν γράμμα. Diodorus lib. II: τὰς μὴ συγγραφῆς δανείσασθαι ἐκώλυε λαβὼν ὅρκον τὸν κεφάλαιον ποιεῖν ὠνητὸν ἢ ἀπωλάσιον. Hesychius: συγγραφὴ, ἀσφάλεια, γράμμα. Cautiones etiam exponit, cum supra docuerimus, cautionis vocabulum proprie datum chirographis. Sed nec minus de syngraphis Græcorum id aliquando usurpatum. Cicero pro domo sua: *Aut si tuus scriptor in illo incendio civitatis non syngraphas cum Byzantiis exulibus & cum legatis regiis faceret.* Paulo post eas syngraphas cautiones appellat: *Sed uno tempore cautiones fiebant pecuniarum.* Deinde ne inter Romanos quidem magni ponderis aut pretii est quod allegatur in iis casibus in quibus usuræ ex solo pacto debebantur, quales multos extitisse supra observabamus. Quod enim hic maxime consideratione dignum, nummularii, qui artem fœnerandi ex professo exercebant, sive darent, sive acciperent pecuniam fœnore, citra stipulationem ad usuras præ-

ſtandas aut obligabant, aut obligabantur. In illis autem caſibus, in quibus ſtipulatio erat neceſſaria ad exigendas uſuras, videamus quid ſtipulatio faceret. Eam proprie ad hoc introductam, ſupra docuimus, ut firmaret pacta, atque inde nominatam. Nam *ſtipulum* firmum, & *ſtipulari* firmare, veteri Romanorum ſermone. Naturalem igitur obligationem, quæ re contraheretur, ut numeratione & pacto, ſtipulatio, quæ interveniebat, ſive præcederet numerationem, ſive ſequeretur, firmabat quodammodo & ratam faciebat. Sic mixta quodammodo erat obligatio, partim naturaliter ex facto & numeratione, partim civiliter; hoc eſt, per ſtipulationem contracta. Ex poſteriore tamen nexu, ut firmiore, hoc eſt, ſtipulatione, petebantur uſuræ, ubi ſtipulatio interveniſſet. Qua ratione ex naturali fiebat civilis obligatio. Hæ ſtipulationes non ſolum in uſuris pacíſcendis locum habuere, ſed etiam ipſo pecuniæ gratuitæ mutuo. Quod tamen juris eſſe gentium, Juriſconſulti ſcribunt. Sic ſolutio, quæ vere facta fuerat, & per pecuniæ numerationem, ſtipulatione etiam, quæ juris erat civilis, firmabatur per acceptilationem. Acceptilatio enim verbis fiebat, & tollebat verborum obligationem. Juriſconſultus quippe ait, *acceptum ferri non poſſe, niſi quod verbis colligatum eſſet*, leg. VIII. D. de acceptilatione. Quod utrumque ſtipulatione fieri ſolitum, nemo juris paulo peritior ignorat. Hanc tamen acceptilationem idem Ulpianus ibidem Juris gentium eſſe pronuntiare non dubitat. Solutio ita facta per numerationem, interveniente acceptilatione, quæ per ſtipulationem fiebat, non magis eſt mixta & utriuſque juris particeps quam obligatio pecuniæ ſub uſuris mutuo ſumptæ, per numerationem contracta adjuncta ſtipulatione. Invicem enim hæc ſibi reſpondent, numerationi ad dandum, numeratio ad ſolvendum: ſtipulationi ad obligādum, ſtipulatio ad liberandum,

hoc

hoc est, acceptilatio: cautioni denique, qua reddenda pecunia cavebatur, cautio, qua cavebatur reddita, hoc est, apocha chirographo vel syngraphæ. Stipulatio itaque ex jure civili addita pactis naturalibus firmandis, etsi jus immutaret obligationis, ut actio jam nasceretur ex posteriore nexu potius quam ex priore, non tamen penitus abolebat vim naturalis contractus qui re & facto consistebat. Ita enim plerumque usu veniebat, ut in contractu mutui cui stipulatio interjecta fuerat, quod ex stipulatu quia vitiosus erat, peti non poterat, ex numeratione peteretur, hoc est, ex naturali obligatione quam non extinxerat vitium stipulationis. Qua de re in superioribus. Nulla certe ratio potest evincere, ut mutuum sine usuris inter naturales obligationes suum locum tueatur, mutuum cum usuris, sive *fœnus*, ad civiles rejici ac relegari debeat. Hoc si obtineretur, id imputandum foret mercedi quæ exigitur pro usu pecuniæ mutuo datæ. Quæ causa mihi etiam idonea videretur, ut commodationem quidem inter naturales contractus & ex jure gentium introductos computaremus, locationem vero quia mercedem exigit pro rei locatæ usu, extra eum numerum ac censum poneremus. Atqui locationem & conductionem inter eos contractus nominant Jurisconsulti quos jus gentium introduxit, quæ sine mercede non constat. Ergo & mutuum quod in eodem numero recensent, tam de gratuito quam de usurario intelligendum. Cur usura porro, quæ merces est pecuniæ creditæ, atque, ut ita cum veteribus loquar, locatæ, præter naturam magis videri debeat, quam rei cujuslibet quæ similiter utenda detur, mercede constituta, id equidem videre me non posse fateor. Si hujus differentiæ causam in nummum rejiciunt qui non inventus sit, ut *esset terminus sed medium acquisitionis*, & proinde non debere esse mercem, sed pretium, sequitur inde, ut, si mutuum usurarium

rarium pecuniæ admittere nolint, cogantur saltem usuras in aliis rebus, quæ pondere, numero, & mensura constant, præter nummum, ut sunt fruges aridæ & humidæ, admittendas confiteri. Quid enim contra possunt hiscere? Jurisconsulti *mutuum* cum nominant, non de pecunia tantum intelligunt, sed mutui dationem consistere ajunt in his rebus quæ pondere, numero, & mensura continentur, ut est leg. 11. D. de rebus creditis. Institutiones juris clarius id explicant, & expresse addunt, postquam docuerunt, mutui dationem in iis rebus consistere, quæ pondere, numero, ac mensura constant, *veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro.* Theophilus etiam disertius inter illa quę pondere constant, & mutuo dari possunt, hoc est, δανείζεσθαι, refert χρυσὸν, ἄργυρον, μολίβδου, καὶ σίδηρον, κηρὸν, πίσσαν, καστίτερον. Alia multa possent etiam adjici, sevum, butyrum, caseum, & quæcunque adpendendo in hoc dantur ut accipientium fiant, quæque usu consumuntur. *Mensura*, οἷον ἔλαιον, οἶνος, σῖτος. Fructuum omne genus aridorum & liquidorum huc etiam adgregari debent. *Numero*, οἷον νέμμοι λεπτοί. Sunt etiam multa quæ adnumeratione mutua dari possunt, ut panes, ova, nues, poma, aliaque ejusmodi non minus quam minuti nummi. Si hæc omnia mutuo dantur, præter pecuniam, fasque est, naturaliter & pro earum usu exigere accessionem, quæ usuræ vicem sit, ne pecuniæ mutuæ datio similiter naturalis habeatur, sola ratio nummi facit non ad hunc usum inventi & destinati. Bene est. Habemus jam quod voluimus, usuram nimirum in frugibus & quibuscunque aliis rebus, pondere, numero, & mensura consistentibus, licitam ac naturalem, excepta sola pecunia. Contra solam quippe pecuniam militat illa rationis tragula quæ injicitur de nummo, cujus hic usus præter naturam. Pro merce enim non debere exponi, sed pro

pretio

pretio mercium expendi. Hac ratione non usura tantum pro mutuæ pecuniæ usu tollitur, sed etiam ipsa prorsus mutui datio, qua pecunia datur citra usurarum exactionem. Si enim nummus ad hoc tantum inventus, ut vice pretii venditionibus & emptionibus inserviret, ut hic modo usus ejus naturalis habendus, si ad alias res, ut ad mutuum dandum, impendetur, præter naturam ejus fuerit. Quod si admittimus, ne frugum quidem, aut aliarum mercium rerumque, naturalis erit permutatio inter se, aut venditio. Quid enim? An ad hoc inventæ fruges, ut vendantur, aut cum alia re permutentur? Immo ut edantur. Solus hic earum naturæ cõsentiens usus, nempe esus. Vinum quoque, ut bibatur, repertum, non ut venum eat, aut permutetur alia merce. Idem de ceteris quæ esui sunt & potui. Nec de his, quæ amictui inventa fuere, aliter judicandum. Vestis tegendo homini primum facta, non ad permutationem aut venditionem ab inventore texta. Aristoteles in Politicis calcei duplicem usum statuit, naturalem propriumque, & non naturalem. Qui utitur calceo ad pedes tegendos, naturalem & οἰκεῖον usum ejus sequitur & capit. Qui alii vendit calceis indigenti, aut pro alia re permutat qua ipse opus habet, cum calceo utatur loco nummi, aut rei ad victum necessariæ, verum hujus usum ac naturæ convenientem pervertit. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἕνεκεν γέγονεν. Idque de aliis quibuscunque rebus dici posse affirmat; Τὸν αὐτὸν δ' τρόπον καὶ περὶ τἄλλων κτημάτων. Secundum hæc nulla permutatio, nulla venditio & emptio, naturalis erit dicenda, sed nec mutui datio ulla, quæ tamen, ut cæteræ obligationes quæ naturales dicuntur, ex jure gentium introductæ censentur, quod idem esse cum naturali, paulo post asseremus. Si omnes hi contractus juris gentium sunt, & illa erunt sine quibus hæc esse non possunt. Venditio autem & emptio, locatio & conductio, sed & mutuatio

pecu-

pecuniæ, sine nummo expediri & exerceri nequeunt. Ergo & nummi inventio ex jure gentium. Certe non ex jure civili. Nam ex consuetudine potius quam ex lege, unde νόμισμα dictum, ut infra adstruemus. Permutatio quidem prior venditione & emptione, non tamen ista minus à jure gentium quam illa. Sic omnes artes è rudibus principiis ad summum venere. Nec proinde initia earum magis naturalia putanda quam finis & perfectio. Per gradus enim ab infimis ad suprema ascenditur. Qui secundum gradum à primo ascendit, non minus naturam ducem sequutus est, quam qui primum cœpit ascendere. Ergo nec qui supremum attigit, rem minus naturæ consentaneam feciſſe existimandus est, quam qui infimum instituit, qui primus fuit. Immo facilior à primo ad ultimum progressus, quam à nullo ad primum, & proinde magis naturalis. Qui in viam jam se dedit, etsi parum processit, minore negotio, quod reliquum est, conficit, quam qui cogitat ac deliberat, an dare in viam se debeat, aut inire eam possit. Sic omnia per gradus & numeros inventa, eodem modo quo via carpitur in itinere faciendo. Inde illud poëtæ: *Sunt alii quos ipse via sibi repperit usus.* Esse nimirum alios modos quos usus via sibi repperit, hoc est, τῇ ὁδῷ προϊόν. Quæ perperam sollicitavit vir magnus in prolegomenis ad Manilium, & vellet frustra sic legi: *Sunt alia quas ipse vias.* Et putem magis iniquum, qui neget à poëta scriptum sicut vulgo excusum est. Invento nummo nova ratio contrahendi nata est, quæ proprie venditio & emptio appellata, à prisca illa rerum permutatione diversa, non minus tamen naturalis. Nisi quis credat, magis esse naturale homini aquam bibere quam vinum, aut alias factícias potiones, quibus vinum imitari didicerunt apud quos natura vites nasci non patitur. Naturale est homini edere & bibere. Quodcunque vero esui & potui usurpaverit, sive panis

sit,

sit, ut postea, sive glans, ut olim, sive aqua ex priore usu, sive vinum ex posteriore inventione, æque naturaliter hæc omnia bibet & comedet. Qui glandes enim esitarunt, βαλανήφαγοι homines, non magis naturaliter edebant quam qui frugibus inventis, panem ex his factum esu consumere cœperunt, etsi minus naturalem quam glandes erant. Hoc enim hominis naturæ consentaneum, multa invenire, ac non tantum sponte natis uti, quæ magis naturalia videntur, sed etiam inventis, & æque quidem naturaliter. Ante nummi signati usum & venditio si forte & emptio in usu non fuit, ita nec mutui dationem, nec usuram in nummis & pecunia numerata usitatam constat. At fuit in auro, argento, ære rudi, & ferro, item in fructibus aridis, liquidis, & quæcunque alia pondere, numero, mensura constant, in quibus consistit mutuum. Post nummum inventum ita nummi aurei, argentei, ærei cœpit esse mutuatio, ut antea aurum, argentum & æs rude mutuo solebant dari. Quarum rerū mutui datio ita naturalis & à jure gentium profecta censeri meretur, ut olim illarum quas mutuo tum dari moris erat. Qui argentum & æs rude antiquitus dabat mutuo, ut is, qui accipiebat, ea in rem suam & usum converteret, & in permutationibus, quomodo vellet, usurparet, non aliter dedisse illa putandus est quam qui postea nummos ex ære & argento signatos ad usu simile dedit mutuos, ut in res, quascunq; vellet, emendas eos impenderet. Ut enim venditio & emptio successit permutationi rerum, ita mutuatio æris & argenti signati subrogata est in locum mutuationis æris & argenti rudis. Nec minus hæc quam illa naturalis, & ex jure gentium instituta, quamvis hujus quam illius inventio posterior. Sed illa ex rudi, hæc ex politiore & perfectiore natura. Et prout gentes eruditi magis ac politi cœperunt, ita etiam jura magis perfecta, legesque magis absolutas condi-

condiderunt. Nimis inique de natura humana sentit, qui saniora judicat ac sinceriora, quæ magis rudia & indigesta, tanquam magis naturæ ipsi consentanea. Sed hæc infra pluribus. Nunc de omni in genere cum usuris mutuo videndum, an contra naturam sit, id est, contra jus naturale, vel, ut clarius dicamus, an sit humanæ societati cõtrarium, qua societate omnium hominum inter se jus illud naturale maxime consistit. Hoc ut planius pleniusque explicetur, de jure naturali differendum, quousque pateat, utrum differat, an idem sit cum jure gentium. Nisi enim hæc enucleatius exposita fuerint, difficile erit, scire & judicare de quæstione proposita, quomodo sit definienda. Jus naturale Jurisconsulti nostri dici volunt, *quod natura omnia animalia docuit*, & jus istud non humani *generis proprium esse, sed omnium animalium, quæ in cœlo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur.* Nimis profecto hæc laxa, nimisque late patens juris naturalis definitio, quæ omnia etiam rationis expertia animalia comprehendat. Falsa etiam deprehendetur attentius consideranti. Ubi enim ratio non est, ibi jus esse non potest. Quomodo igitur eodem jure cum homine comprehendi possunt quæ rationem non habent? Præterea societas esse debet inter eos quos idem jus complectitur. At quæ societas inter hominem & brutum animal? Si idem jus commune foret hominum generi & animalibus ratione carentibus, talem communionem societatemq; inter hæc & illos statui oporteret, ut offendi non posset quin illi etiam juri detraheretur. Et hac potissimum ratione usi sunt illi philosophi qui animalibus abstinendum homini sanxerunt, quia μετεμψύχωσιν crediderunt, ac proinde, cognationem hominibus cum brutis esse existimantes, non tantum occidi ea vetuerunt, sed etiam quocunque modo offendi. Metuendum quippe erat, ne in porco aut bove avum aut atavum aliquis necaret

caret & comederét. Jus profecto inter eos qui una societate continentur, nisi æquale sit, nullum est. Quæ vero æqualitas juris ubi unus imperat, alter sub imperio est? Deus in prima creatione omnia animalia homini subjecit, quæ in cælo, quæ in terra, quæ in mari nata sunt. Quin & statim, ut è paradiso terrestri ejectus est protoplastus, pecudes, quibus vesceretur, mactasse, verisimile est. Nam & Abel oblationem Deo fecisse dicitur de primogenitis pecudum suarum & de earum adipe. Quæ occidere impune homini licet, quæque eidem, ut eis vescatur, data sunt, cum illis societatem colere, & æquo jure vivere debere, quis dixerit, nisi & ipse ratione caßus? Injuriam non sentit animal ab homine; ergo nec juris cum illo communis capax, quia nec injuriæ. Leg. 1. D. *Si quadrupes*: *Nec enim potest animal injuriam feciße quod sensu caret.* Ideo pauperiem facere dicitur, non injuriam, quia pauperies est damnum sine injuria facientis datum. Si non facit injuriam animal, nec ei fieri potest. Melius igitur & rectius jus naturale restringatur ad omnes omnino homines ratione utentes, ut non omnibus animalibus, sed solis hominibus, inter se commune sit. Quod *jus gentium* iidem Jurisconsulti appellant, quo gentes humanæ, id est, genus humanum, utatur. Theophilus ἐθνικὸν νόμιμον vocat, & definit, τὸ κοῖνὸν πάντων ἀνθρώπων, ἅπερ λελογισμένως βιοῶντων ἐπεκτεινόμενον. *Quod naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraque custodiri vocarique jus gentium, quasi quo jure omnes gentes utantur*, scribit Juris Institutionum compilator lib. 1, cap. 1. *Commune jus* ibidem vocatur, quia omnibus gentibus commune est: *Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utitur.* Quæ verba Theophilus de jure gentium, id est, naturali interpretatur, his Græcis, quæ sic ex veteri codice scribenda

sunt: Ἅπας δῆμος ἢ ἐγγράφοις κέχρηται νόμοις ἢ ἀγράφοις, καὶ πᾶν μᾶλλον ἴδιοις, τέλεσι, πολιτικοῖς, πᾶν δὲ κοινοῖς, τέλεσι, ἐθνικοῖς, τέλεσι, νομίμοις ἐθνικοῖς ἢ ἅτε φυσικοῖς. Alio tamen loco paulo ante jus gentium per abusionem etiam naturale appellari dicit: ἡ γὰρ ἐθνικὴς δίκη, ἣς καὶ φυσικὴς καλεῖσθαι δύναται μᾶλλον, ἢ πολιτικὴς, καὶ ἢ ἐγγράφους, ἢ ἀγράφους. Ego vero vel maxime proprie sic vocari judico. Ut in iisdem Iustitutis lib. II, cap. I. ubi dicitur, res venditas & traditas non aliter emptori acquiri, quam, si aut pretium solverit venditori, vel alio modo ei satisfecerit: additurque, *id, quamquam caveatur ex lege duodecim tabularum, tamen recte dici, & jure gentium, id est, jure naturali id effici.* Sed & alibi passim in Digestorum libris *jus gentium* cum naturali confunditur, & naturale intelligitur quod humani tantum generis proprium est, non etiam animalium. Quæcunque enim jure gentium introducta fuere, jure quoque naturali censeri, & naturalia esse, Jurisconsulti tradunt, idque jus gentium cum humano genere proditum affirmant. Communia certe multa hominum generi cum animalibus natura esse voluit, ut illa sunt quæ Jurisconsultus ibidem notat, maris ac fœminæ conjunctio, liberorum procreatio, educatio, & alia nonnulla, quæ tanti non sunt, ut, quando præcipua sui parte ab illis homo disjungitur, id est, ratione, propter illa cum his conjungi debeat sub eodem jure quæ eam non habent. Ratio est, eaque homini naturalis, quæ unum idemque jus inter omnes homines constituit, eosque una societate inter se continet, à qua bestiæ excluduntur, quæ juris istius peritia censeri non possunt, quia ratione carent, qua jus istud constat. Vis enim est naturæ, non jus, qua animantes cæteræ communia quædam habent cum homine. Hæc cum eadem homo facit, rationem in consilium adhibet, quam veluti ducem lucemq; sequitur, cum bestiæ in iisdem agendis

dis solo instinctu naturæ, & cæco impetu, sine judicio ac ratione, ducantur. Quod videre est in maris ac fœminæ copulatione, quæ utrique est communis. Matrimonium ex ea homines fecerunt, quæ non est simplex copulatio, sed individuum duorum una vivendi, una habitandi, natosque liberos una educandi, consortium usque ad mortem alterius. At bestiæ certo anni tempore, cum calor ossibus rediit, vi veneris incitatæ, prout casus fœminam mari objecit, coëunt. Mas deinde discedit, fœmina seorsim parit, & sola prolis alendæ curam gerit. Quinimmo & in multis mas interdum catulis natis insidiatur, eosque nactus devorat. Qui mos est felibus, & onagris, & aliis. Anno sequente non idem mas ad eamdem fœminam redit, sed casus iterum eos conjungit. Atqui hæc in quadrupedibus præcipue, quorum natura ad humanam magis accedit. Sic ergo in plerisque, quæ natura homini & animali communia reddidit, homo, ratione utens, quæ ipsi soli propria est, ea naturæ suæ, id est, rationali, convenientiora ut sint, efficit, & ad societatem cum aliis hominibus colendam, cujus solus præter cæteras animantes capax est, accommodatiora. Statuamus igitur ex his, naturale jus non aliud proprie dici posse, quam id quod hominum ratione utentium proprium est, & solis hominibus inter se commune, ad tuendam humanam utpote societatem & conservandam comparatum. Hæc enim iniri aut conservari non potest sine ratione, jure, & justicia. Et naturale quidem dicitur quod naturæ hominis conveniat, vel potius quod naturæ rationalis vi hominum mentibus insitum sit atque ingeneratum. Inde est *religio, pietas, vindicatio, observantia, veritas.* ut ait Cicero de Inventione. His adde virtutes morales. His adde & quæcunque humanæ societatis causa excogitata pleræque gentes communi consensu receperunt. Unde & *jus gentium* etiam appellatum

pellatum est. Hujus juris τὸ λογικὸν in homine principium & fundamentum censendum est, quo uno cum ab animalium natura discernatur, non possunt ea hujus juris, ut loquitur Jurisconsultus, peritia censeri. Egregie Satyricus juris hujus naturalis originem & progressum descripsit, Satyr. xv. ubi *imperium naturæ* vocat vim illam innatam humanæ menti qua istud jus proditum & inventum.

Naturæ imperio gemimus, cum funus adultæ
Virginis occurrit. Quis enim bonus & face dignus
Arcana, qualem Cereris vult esse sacerdos,
Vlla aliena sibi credit mala?

Multis deinde enumerat, quibus in rebus jus illud situm sit, quod ratio naturalis inter omnes constituit, & unde nobis influxerit.

— separat hoc nos
A grege mutorum, atque ideo venerabile soli
Sortiti ingenium, capiendisque artibus apti,
Sensum à cælesti demissum traximus arce,
Cujus egent prona & terram spectantia. Mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas; nobis animũ quoq;. mutuus ut nos
Adfectus petere auxilium & præstare juberet.
Dispersos trahere in populum, migrare vetusto
De nemore, & proavis habitatas linquere silvas.
Ædificare domos, laribus conjungere nostris
Tectum aliud, tutos vicino limite somnos
Vt collata daret fiducia. protegere armis
Lapsum, aut ingenti nutantem vulnere civem.
Communi dare signa tuba, defendier iisdem
Turribus, atque una portarum clave teneri.

Non poterat luculentior & plenior veriorque istius juris gentium, quod & naturale, descriptio ac definitio institui, cujus fontem & originem assignat, ingenium hominis, sive sensum cælo demissum, atque animum, quo carent animalia in terram prona. Quibus

bus omnibus νῶν καὶ λόγον humanum designavit, quem & θεῖον λόγον similiter Epicharmus indigetat, quia humana ratio à divina profluxit; qui & distinguit simplicem illam ratiocinationē qua homines utuntur circa victum & res ad vitam necessarias comparandas, quæ & ipsi cum bestiis est communis; & λογισμὸν, & λόγον simpliciter appellat. At rationem illam, qua artes omnes invenit, resque alias quibus jus illud naturale constat quod hominis proprium est, θεῖον λόγον vocat:

Ἐστὶν ἀνθρώπῳ λογισμὸς, ἐστὶ καὶ θεῷ λόγος.
Ὁ λόγος ἀνθρώπῳ πέφυκε περὶ βίον καὶ δεῖ τροφάς.

Ita enim recte hunc versum emendavit summus vir & nunquam satis laudatus Hugo Grotius, Suecicæ Coronæ nunc ad Regem Christianissimum Legatus. Sequentem sic emendatiorem legi posse putamus:

Περὶ γὰρ δεῖ τέχνας ἅπας τις σωφρονῶν θεῖος λόγος,
Ἐκδιδάσκειν ἀεὶν αὐτὸς ὅπ ποιεῖν δεῖ ξυμφέρον.
Οὐ γὰρ ἄνθρωπος τέχναν εὗρ', ὁ θεὸς παῦσαν φέρει,
Ὅ δ' γε ἄνθρωπος λόγος πέφυκε λόπ θεὸς λόγος.

Quæ verba Epicharmi in animo vel ante oculos Juvenalem habuisse, certum est, cum illa scriberet de ingenio humano, sensuque & animo cælitus delapso percipiendis artibus idoneo, quo bruta carent animalia. Nam & hæc quamdam videntur habere rationem, qua fugiunt naturaliter sibi nocitura, & sequuntur quæ profutura judicant, sed illius divinæ, quæ artes per hominem excogitavit ac prodidit, prorsus sunt expertia. Atque hæc proprie ratio dicenda, ut Græcis λόγος, qua separatur τὸ λογικὸν λόπ ἀλόγε, homo ab animali bruto. Hujus λόγε duæ sunt partes, ὁ ἐνδιάθετος, καὶ ὁ προφορικός. Cogitatur ille tantum, & mente concipitur: iste vero voce enuntiatur, & exprimitur. Sermo est, & oratio. Et miror, doctissimum Jurisconsultorum sui ævi Cujacium notasse ad juris Institutiones, lib. 1, cap. 11, Jus ἐνδιάθετον & rationem ἐνδιάθετον hominibus cum brutis communem

esse, προφορικὸν hominum proprium. Atqui non differt hic λόγος ab illo qui ἐνδιάθετος dicitur, nisi sola expressione & enuntiatione. Si quis, quod in animo habuit, loquendo efferat, id proferre plane intelligitur; atque is προφορικὸς λόγος, ἀπὸ τῆς προφορᾶς, quæ est pronuntiatio. Glossæ veteres: *Pronuntiatio*, προφορά, ὑπόκρισις. Si quid in mente ipse ratiocinatur ac meditatur, non etiam proloquatur, ad ἐνδιάθετον λόγον pertinet. Et hac maxime parte nos λογικὰς censeri, philosophi asserunt. Nam & qui muti nati sunt, aut vocis usum aliquo casu, aut morbo, aut vi, ut quibus lingua abscissa est, nihilo secius rationales ducendi, quamvis solo ἐνδιαθέτῳ λόγῳ utantur, nec προφορικὸν habeant. Qui quod animo prius concepit antequam diceret, deinde & sermone extulit, in eo qui fuit ἐνδιάθετος λόγος, factus est προφορικός. At si discerneretur alia re προφορικὸς ab ἐνδιαθέτῳ quam enunciatione, προφορικὸς, quem facit hominum proprium, etiam brutis communis foret. Psittaci enim, & picæ, & corvi, cornicesque, atque etiam sturni, προφορικοὶ quoque λόγον habere essent dicendi, quia verba humano more pronuntiant ubi imitari didicerunt. Non est autem προφορικὸς λόγος quod loquuntur, quoniam non præcessit in eorum cogitatione formatus ὁ ἐνδιάθετος, qui vim dat ac sensum τῷ προφορικῷ. Alias omnes sine mente soni etiam προφορικοὶ vocari possent. Quod est absurdum. In mente fit ἐνδιάθετος: ex ἐνδιαθέτῳ deinde prodit ac nascitur per vocis ministerium ὁ προφορικός. Cum προφορικῷ igitur careant animalia, omnino etiam τῷ ἐνδιαθέτῳ, quod illis cum homine commune assignat Cujacius, privari ea necesse est. Et cum jus nullum extare possit quod non ab ἐνδιαθέτῳ & προφορικῷ λόγῳ; qui hominum proprius est, conditum sit atque fundatum, frustra jus naturale alibi quam in solius hominis natura quærunt, aut aliunde denominatum

natum volunt. Falsa est proinde definitio jurisconsultorum veterum, qui *jus naturale* id esse statuunt, *quod natura omnia animalia docuit.* Sed nec ipsi sibi constant. Nam jus naturale alibi cum jure gentium confundunt, ut ante docuimus, alibi separant. Jure naturali omnes homines æquales esse dicuntur, lege XXXII, D. de Regulis Juris. Libertas ergo æqualis inter omnes, juris est naturalis. Ac servitutem juri gentium passim adscribunt, ut & manumissionem. Nec necesse, leges notare quibus id asseritur, quæ satis notæ sunt. Non minus itaque in hoc casu jus naturale contrarium est juri gentium, quam libertas est servituti. Non primario tamen servitus à jure gentium introducta dici potest, sed secundario. Quatenus enim bella ex illo jure quoque manasse creduntur, eatenus & servitus instituta. Quos in bello captos jus esset occidere, jus fuit & servare, vel ut ei, qui cepisset, servirent, vel ut eos, cui vellet, tanquam rem cujus dominus esset factus, venderet. Quod inde etiam primum institutum est, ex quo rerum dominia eodem jure distincta sunt. Nam cum omnia omnium erant communia jure naturali, non poterat quisquam alterius esse servus, ut proprius, cum nemo quicquam proprium habuit. Ex venditione & emptione, quam cum aliis contractibus jus gentium invexit, aliud etiam genus servitutis natum, eorum, qui, cum liberi essent, propria voluntate se ob pretium participandum venderent. Jure tamen civili hanc servitutis speciem & hoc servorum genus fieri vult auctor Institutorum Juris, lib. 1, cap. III. Sed, nec ante venditionis usum bello capta mancipia emi, moris fuit. At permutabantur, inquies, cum aliis mercibus. Ne hoc quidem; cum omnia essent communia. Nam & illa permutatio locum habere cœpit post distincta rerum dominia. Bella porro introducta esse ex jure gentium, dicit Hermogenianus, leg. v, D. de Justitia &

jure. Quomodo hoc conveniet cum illa juris gentium definitione, quæ docet, humanæ societatis tuendæ causa id constitutum? Quid enim magis contrarium humanæ societati quam bellum? Nec enim hac in parte jus naturale pugnat cum jure gentium, sed plane jus gentium cum jure gentium. Nam Florentius, leg. III, D. de justitia, dicit, *cum inter nos cognationem quamdam natura constituerit, consequens esse, hominem homini insidiari nefas esse.* Quod ad jus gentium referendum, de quo præcesserit: quod etiam naturale est, si solam hominis naturam, quatenus est rationalis, eo comprehendi intelligamus. Qui cognationem illam offendit, etiam societatem humanam destruit, quæ jure illo continetur. Hinc, ut paulo ante diximus, ii philosophi, qui hanc cognationem hominis etiam ad animalia extenderunt, propter μετεμψύχωσιν, quam adstruebant, animalibus etiam abstinendum pronuntiarunt, ne porcum aut bovem vel ovem mactantes animæ hominis in ejusmodi animantis corpus transfusæ eædem inferrent. At in Institutis juris, lib. I, cap. II, quod bella ex jure gentium orta sint, & captivitates inde sequutæ, & servitutes, juri naturali eo nomine derogari, legimus, quia *jure naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur.* Jure ergo naturali ut captivitates & servitutes incognitæ, ita & bella ignorata. Hac etiam in parte jus naturale juri gentium oppositum est. Atqui jus naturale ut distinguatur à jure gentium, non aliud agnoscunt quam quod ipsa etiam animalia bruta complectatur. *Ius* enim *gentium esse quo gentes humanæ utantur, quod à naturali recedere facile intelligere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit*, Lex II docet, D. de Justitia & Jure. Si animalia exemeris ex hac generali juris naturalis definitione, & solas humanas gentes in ea reliqueris, manebit nimirum illud jus gentium, quod

solis

solis hominibus inter se commune est, quod erit & ipsorum hominum naturale, sed non tam late patens quam cum etiam animalium adjectam naturam una involvit. Nam & sua hominibus, ut puto, natura est. Quod ad bella autem attinet, quæ ex jure gentium orta perhibentur, cur non ea ex hominum naturali jure introducta possumus dicere? Cur hoc nomine jus naturale, quod & bestias comprehendit, à jure gentium, quod solos homines complectitur, diversum esse sancimus? An animalia muta in unam definitionem juris naturalis cum hominibus comprehensa, in causa sunt, ut bella hominibus prorsum incognita fuisse videantur? An in eamdem cum animalibus vitam homines redacti non belligerarunt, & ubi ratione sua uti cœperunt, & extra brutorum censum poni, bella inter se sumpserunt? Hoc profecto est ridiculum; ut jus gentium, quod solorum hominum est proprium ac naturale, bella introduxerit, naturale illud, quod omnibus animalibus cum homine est commune, bella non cognoverit. Fuit tempus, inquiunt, cum homines, dispersi per agros, & in antris ac speluncis incolentes, ritu ferarum vitam exigerent. An tunc bella nescierunt homines? Immo, si pecudum ritu tum vixerunt, haud minus inter se quam pecudes certasse ac pugnasse verisimile est. Ut enim porci pro pabulo ipsis in commune appositio se rostris impetunt; & equi, una hordeum aut avenam, quomodo nunc mos est, aut fœnum comedentes, morsibus se plerumque lacessunt & calcibus; ut tauri denique inter se pro juvenca in communi pascuo frequenter cornibus decertant, & arietes pro ovicula, hirci pro capra: ita & homines tum temporis, ferino ritu vitam degentes, & pro fœminis inter se depugnarunt saxis & rudibus præustis, & pro glande quam ex arbore alter præ altero excutere satageret. Unus cum uno, quod duellum est, sæpe congressus est, ut & be-

ſtiæ ſolent. Aliquando & plures cum pluribus, quod magis homini proprium eſt, conflixere. quod prælium eſt. Nam natura homo ἀμιλαστικὸν eſt. Inde & familiæ cum familiis certamen habuerunt. Quantumlibet ſane velis, olim homines eodem more cum beſtiis vixiſſe, & proinde eodem jure cum his debere comprehendi, non ſine bello fuiſſe, vel à ſua prima creatione, credendum eſt. Ut enim λογικὸν habet proprium quo ab animalibus diſcernitur, ita τὸ θυμικὸν cum beſtiis illi eſt commune. Unde iram, rixas, jurgia, prælia, vel eo tempore inter homines magis percrebuiſſe probabile eſt quo minus ratione ſua utebatur, in illis nimirum primordiis in quibus minimum à beſtiis differebant. Quod luculenter oſtendit diſertiſſimus ille Romuli nepotum, in ea pro Sextio. *Quis ignorat*, inquit, *ita naturam tuliſſe, ut quodam tempore homines, nondum neque naturali, neque civili jure deſcripto fuſi per agros ac diſperſi vagarentur, tantumque haberent quantum manu ac viribus per eadem ac vulnera aut eripere aut retinere potuiſſent? Qui igitur primi virtute & juſtitia præſtanti extiterunt, ii, perſpecto genere humanæ docilitatis atque ingenii, diſſipatos unum in locum congregarunt, eoſque ex feritate illa ad juſtitiam atque manſuetudinem traduxerunt.* In his verbis ſummopere notandum eſt, jus naturale ab eo nominari, quod jus eſt proprie gentium, nec minus proprie jus naturale dici queat, quo homines, ad juſticiam ac manſuetudinem traducti, urbes condere, domos ædificare, & ſub juris legumque imperio vivere cœperunt. Antea enim, cum vitam feris ſimilem colerent, ut ratione tum ſua non utebantur, ita jus nullum agnoſcebant, cum potius vi & inſtinctu quodam naturæ, ut belluæ, quam jure aut more humano, ævum traducerent. Tunc igitur nullum jus naturale inter homines fuit, niſi valde improprie. Multo minus fuerit, ſi & beſtias inigas & conclu-

concludas in eamdem juris naturalis definitionem. De quo tamen jure non jure, capiendum est quod Isidorus refert lib. v Originum, & ab eo transtulit in compilationem Juris Canonici Gratianus, ubi *jus naturale* ait *esse commune omnium nationum, eo quod ubique instinctu naturæ, non constitutione aliqua habeatur, ut viri & fœminæ conjunctio, liberorum susceptio & educatio, cõmunis omnium possessio, & omnium una libertas, acquisitio eorum quæ cœlo, terra, marique capiuntur.* Hæc omnia referenda sunt ad illam juris speciem, sive umbram, sive vim potius naturæ, quam primi homines usurpasse creduntur, cum adhuc feri essent, nec multo aliter quam feræ viverent, antequam jus illud naturale, quod homini proprium est, repertum foret. Quod autem ibidem subjicit idem Isidorus inter exempla juris illius naturalis: *Item depositæ rei vel commodatæ pecuniæ restitutio, & violentiæ per vim repulsio:* hæc pertinent ad jus naturale gentium, à quo animalium communitas excludi debet. Atque ut hæc duo juris genera confunduntur etiam apud ipsos Jurisconsultos, qui uno eodemque nomine utrumque vocitant *jus naturale*, ideo, quæ juris gentium propria essent, transtulit & ad illud generalius, quo etiam animalium naturam comprehendi juris prudẽtes docent. Quomodo enim depositum aut mutuum sive pecuniæ commodatum in illa juris notione naturalis locum habere possunt, quo cõmunis omnium bonorum possessio inducitur? Quod ad violentiæ per vim repulsionem attinet, eam quoque juris gentium esse, sive naturalis hominum juris, testatur Florentinus leg. iii, D. de justicia & jure, quæ ad jus gentium revocat, *ut vim atque injuriam propulsemus. Nam jure hoc evenire, ut, quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, jure fecisse existimetur.* Inde fortasse intelligendum est, quod scribunt alii Jurisconsulti, bella ex jure gentium originem sumpsisse.

Cum

Cum enim jus fasque sit, eos, qui per vim nostra nobis ereptum veniunt, vi quoque repellere, qui, cum armis bellum inferunt, ut nostra rapiant, possumus & bello, quæ jam rapta erunt, vindicare, aut, ne rapiantur, omnibus viribus prohibere. Si vim illatam ab uno quolibet, unicuique licet vi repellere, idem licebit & pluribus, si à pluribus manu juncta lacessantur, ut civitas si à civitate provocetur, aut gens à gente. Unde proprie bella conflantur, si gens in gentem insurgat, & à provocante lacessita se defendere conetur. Quæ lex adeo justa est, ut *natum nobiscum, non scriptum*, Cicero pro Milone dicat, & *nos eam non didicisse, sed ab ipsa natura hausisse*. Et ubique ille *jus naturale* vocat, quod aliis *jus gentium* appellatur. De hoc jure Juvenalis capiendus in illis versibus quos supra citavimus, cum dicit, migrasse priscos mortales de nemoribus ac silvis, & urbibus condendis animum adjunxisse, ut se munirent adversus arma inferentes, & collata fiducia somnos magis securos unam incolentibus civitatem præberet:

— mutuus ut nos
Adfectus petere auxilium & præstare juberet,
Dispersos trahere in populum, migrare vetusto
De nemore, & proavis habitatas linquere silvas:
Ædificare domos, laribus conjungere nostris
Tectum aliud, tutos vicino à limite somnos
Vt collata daret fiducia: protegere armis
Lapsum, aut ingenti nutantem vulnere civem:
Communi dare signa tuba, defendier iisdem
Turribus, atque una portarum clave tueri.

Antequam homines, belluino ritu viventes, ex agris & silvis ac montibus, in quibus dispersi, ferarum more, degebant, in unum conducerentur, atque intra urbium claustra compellerentur, imbecilliores, si qui erant, à valentioribus impune diripiebantur. Nec bellum hoc erat, ubi aliis perire erat necesse, cum

alii

alii vellent perdere. Inique quippe hæc admodum comparata concertatio, ut ait Comicus, ubi unus verberat, alter vapulat tantum. Ceterum, ubi muratas ac situ & opere munitas subire civitates cœperunt, tum, ut securius dormire, ita facilius vim à vicinis arcere potuerunt. Hinc bella orta. Cum enim satis præsidii unicuique civitati fuit ad civitatis alterius arma armis repellenda, æquatis utrimque viribus; cum illi instarent, si non cederent instantibus, sic bellum factum, quod antiqui dixerunt *duellum*, à duorum certamine. Nam nisi sit qui resistat impugnanti, non duellum neque bellum est, sed injuria, quam alius infert, alius patitur. Pisces qui reti capit, aut feras indagine, aut aves panthera, non bellum cum avibus aut feris, aut piscibus gerere dicitur. Sic patebant olim primi homines valentiorum rapinæ ac prædæ, priusquam resistendi vias inveniissent, & belli ex æquo gerendi artem. Hæc quidem vera sunt, non tamen satis scio, an hoc voluerint veteres illi Jurisconsulti, qui bellorum originem adscribunt juri gentium, quo soli homines continentur, & ab jure naturali abjudicant, quod etiam animalibus commune faciunt. Immo non eos id sensisse censeo. An igitur, ut matrimonium à jure gentium factum, quod simplex erat conjunctio maris & fœminæ jure naturali, ita bello, quod jure naturali simplex & rude fuit, formam additam per jus gentium dicemus, per fœciales nempe indicendo, & alias cerimonias adjiciendo, ut justius videretur? Ne hoc quidem opinari licet. Sic enim ex jure naturali bella originem sumpsisse dixissent, ut matrimonium, quod formam accepit à jure gentili, ortum tamen habere à jure naturali affirmant, quia maris & fœminæ conjunctio inde oritur. Hinc Justinianus in Institutis lib. 1, cap. 11: *Hinc*, ex jure nempe naturali, *descendit maris atque fœminæ conjunctio, quam nos matrimonium appellamus*. Utriusque juris

juris hoc modo particeps matrimonium. Ortus & materia à jure naturali, forma & ceremoniæ à jure gentium, quæ accessiones sunt ad jus naturale, non innovationes ejusdem. At bella plane introducta esse à jure gentium asserunt, & orta. Instituta lib. 1, cap. 11: *Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam usu exigente & humanis necessitatibus gentes humanæ quædam sibi constituerunt. Bella enim orta sunt, & captivitates sequuta, & servitutes, quæ sunt juri naturali contrariæ.* Sed & manumissiones, ut & servitutes à jure gentium originem sumpsisse, dicit Ulpianus leg. IV, D. de Justicia & Jure. Atqui servitutes non nisi ex bello. Ergo & bellum, quod est causa efficiens servitutum, à jure gentium originem sumpsit. Quid igitur illi sequuti sunt, ut bella à jure gentium deducerent? Jure naturali omnes nasci liberos fatentur, & æqualem natura omnium hominum esse libertatem. Quæ causa ergo pro liberis servos efficit, non naturali juri imputari debuit, sed juri gentium. Non eadem quippe causa, nec ab eodem jure descendens, nasci homines omnes liberos facit, & quosdam ex his servos reddit. Eadem plane ratione adducti, & communem omnium rerum & indivisam possessionem juri naturali assignant, & dominia rerum distincta juri gentium. Antequam enim dominia distincta forent, ut nulli fuere privati domini, ita nulli servi. Hæc enim sunt relata. Et servi quoque inter res, quæ dominio privato subjiciuntur. Nulla porro alia causa, ut alii aliorum potestati ac dominio subderentur, alii aliis tanquam servis imperarent, efficere potis fuit, præter bellum, quo qui superior evaserat, victos captosque sibi subjectum ibat. Ubi omnia vero communia essent inter omnes, quid opus bello? Cessante itaque contentionum ac bellorum causa inter homines, ne bella quidem fuisse tum volunt. Causa non erat illo in tempore, quo quis potentior

alio

alio aut ditior esse contenderet, pluresque res possidere, aut latiores agros tenere cuperet. Non igitur propter hæc pugnabant. Nihil ergo erat propter quod pugnare deberent, cum omnia omnibus tellus in commune ferret, & sumeret quisque quantum opus haberet, nec plus affectaret. Hoc illi cogitarunt, & propterea eidem juri, cui & servitutes captivitatesque adtribuerunt & dominiorum distinctionem, bellorum etiam originem imputandam crediderunt. Etenim qui primi res communes proprias sibi facere conati sunt, ab invitis & per vim id extorquere debuerunt. Vincendi & domandi bello fuere qui id se passuros negabant. Hinc victi etiam ipsi concessere in dominium ac ditionem victorum. Et hæc prima dominia fuisse crediderim, per vim ac victoriam homini quæsita, hominum nempe ipsorum. Ex homine quippe opera non minus homini utilis ac necessaria, quam equi aut jumenti, immo etiam magis. Animalia ipsa, quorum usus hominibus, cicuria præcipue, aut minus fera, primi erant occupantis. Homines ut servirent, partim bello subigendi fuere qui ferocioris essent naturæ, partim sponte ad hoc se dediderunt qui ingenio & natura mitiores & cicuriores. Nam quidam homines ita nati ut parere potius debeant quam imperare. Adversus hos æque justum ac naturale esse bellum, si recusent imperium, ut adversus feras quas venatores persequuntur, Aristoteles in Politicis dicit. Inde & bellum inter eos dominii adquirendi modos recenset qui naturales sunt, haud secus ac venandi artem. Θηρευτικὸν enim partem facit τῆς πολεμικῆς. Cujus tamen sententiæ non accedo, & contra eam infra pluribus disputabimus. Ejus tamen hæc verba sunt è lib. 1 Politicῶν, cap. VIII. διὸ καὶ ἡ πολεμικὴ φύσει κτητική πως ἔστιν. ἐν ᾗ μὲν γὰρ θηρευτικὴ μέρος αὐτῆς, ἣν δεῖ χρῆσθαι περὶ τὰ θηρία, καὶ περὶ ὅσα τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πεφυκότες ἄρχεσθαι μὴ θέλωσιν ὡς φύσει δίκαιον τοῦτον ὄντα τὸν πόλεμον.

λιμῶν. Adeo autem naturale bellum homini videri potest, ut causis illis remotis propter quas bellum ab hominibus geri Jurisconsulti credunt, inter nudos adhuc & quales primi ævi homines ab auctoribus describũtur, bella quotidie agitari acerrima novus orbis nobis detectus aperiat. Ibi insulæ multæ sunt, quarum incolæ cum vicinis solo hostili animo gratuita exercent odia, usque ad internecionem alterius partis, & plerumque ambarum, eruptura. Nihil possident, & nudi agunt, nihilque ex victoria quo fiant locupletiores, sed tantum vindictam quærunt. Quo cumulatior sit, non captos bello hostes servant, ut sibi serviant, sed ut saginatos in ventrem ingerant. Et ridicula sane Jurisconsultorum etymologatio *servorum*, quia servarentur bello capti, ut servirent. Isti servant, ut mactent. Ita bello captos multos ex Phrygibus Achilles servavit, ut ad tumulum Patrocli immolaret, & combureret. Græcum est Æolicum Σέρκοπος pro θέρσψ communi. Inde *Servus*. Adeo igitur bellum homini naturale, ut cum illo natum esse Horatius scripserit his versibus:

Cum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus, glandẽ atq; cubilia propter,
Vnguibus & pugnis, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quæ post fabricaverat usus.

Caini, Abelem fratrem eodem protoplasto patre natum necantis, historia ex scriptura sacra, quam vetus res homicidium fuerit inter homines, declarat. Et quid aliud agit bellum quam homicidia, ac concessa quidem si legitimum sit, si illegitimum, nefanda ac scelerata? Versibus, qui statim sequuntur, docet idem Horatius, homines ubi orationis & rationis participes facti sunt, oppida cœpisse munire, leges condere, & bello absistere:

Donec verba, quibus voces sensumque notarent,
Nominaque invenere; dehinc absistere bello,

Oppida

Oppida cœperunt munire, & ponere leges,
Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

Quæ ex diametro pugnant cum sententia Jurisconsultorum, bellum à jure gentium ortum sancientium, cum hic contra aperte dicat, bella eo jure sublata. Certe illud in primis consideratione & quæstione dignum, cur, cum jus gentium humanæ societatis tuendæ causa maxime comparatum sit, bella, quæ eam societatem maxime dissipant & destruunt, ab eo jure nata ab iisdem Jurisconsultis tradantur. Cur non dixerunt & furta à jure gentium esse introducta? Sane nec furta prius cognita fuere quam & dominia distincta sunt. At hæc jure gentium. An ergo & furta? Tamen contra jus naturale ea esse scribunt iidem Jurisconsulti. An per jus naturale hic etiam intelligunt jus gentium? Atqui ineptum, ut eadem res ortum ducat à jure gentium, & contraria eidem sit. Servitutes cum dicunt contrarias juri naturali, quas deducunt à jure gentium, jus naturale & gentium distinguunt. Ut servus nemo erat cum omnes essent liberi, ita nemo fur esse poterat, cum omnia essent communia. Illud obtinuit jure naturali, ergo & hoc. An idem jus naturale accipiendum cui contrariæ servitutes & cui furta? Furta tamen semper mala, bella aliquando justa. Sed furta privatorum sunt bella gentium. Illa ex singulorum cupiditate, ista ex populorum. Et quo in plurium perniciem ista cadunt, eo humanæ societati magis exitialia. Bella igitur, quæ Jurisconsulti necessitate exigente à jure civili introducta memorant, de solis justis ac legitimis bellis interpretanda sunt, quibus bellum per injuriam ab alia gente illatum, alia gens jure propulsat. Sic lites in civitate jure civili sunt permissæ, & ab eodem jure introductæ eo nomine actiones, ut quis repetat quod per vim sibi ablatum est, aut injuriam sibi factam jure vindicet. Eadem prorsus ratione & bella jure gentium per-

missa & introducta. Hinc Livius lib. XLII *jure gentium ita comparatum esse* dicit, *ut arma armis propulsentur.* Non dicit, ut arma inferantur. Arma itaque justa sunt quibus injusta arma propulsantur. Ut injusta societatem humanam destruunt, ita justa, quibus gens aliqua se defendit adversus aliam, ei conservandæ inserviunt, quia violentiam vi repellunt. Quod esse maxime naturæ consentaneum, & naturali æquitati congruum, iidem Jurisconsulti pronuntiant. Injusta itaque bella jure gentium vetita: de quibus locus ille Horatii, quem supra attulimus, intelligendus: qui & latrocinia simul & furta & adulteria cum bello per idem jus gentium sublata docet. At justa eodem jure introducta ac permissa; eaque sunt de quibus exponendi sunt Jurisconsulti. Cicero jus gentium non tam late accipere videtur quam Jurisconsulti. Isti enim omnes gentes, aut plerasque, certe ratione utentes, hoc jure veluti colligunt & constringunt; Cicero gentis unius id proprium statuit, ut jus civile unius civitatis. Ergo jus naturale eidem dicitur quod omnes generis humani gentes comprehendit; quod est jus gentium Jurisconsultorum, & sæpius etiam ab his juris naturalis nomine vocatur. Libro III Officiorum ita scribit: *Societas enim est, quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius, latissime quidem quæ pateat, omnium hominum inter omnes: Interior, eorum qui ejusdem gentis sunt: propior, eorum qui ejusdem civitatis. Itaque majores, aliud jus gentium, aliud jus civitatis esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuo gentium: quod autem gentium, idem civile esse debet.* Societas illa, quæ latissime patet, omnium hominum inter omnes, jus naturale proprie dictum efficit. Quod & jus gentium dici potest, si omnes gentes eo nomine intelligamus, ut Jurisconsulti intelligunt. At si per jus gentium, hujus aut illius gentis accipiamus, ut fecit Cicero,

Cicero, diversum hoc à naturali, quatenus hoc unius tantum gentis proprium. Gens autem à gente non institutorū magis diversitate quam linguæ, ut verbo Lucretiano utar, differitate discriminanda. Nunc aliter, ut etiam olim. Plures gentes sunt sub uno imperio coactæ, aut una in plures ditiones divisa. Ut disceptationem hanc tamdem concludamus, jus naturale, priusquam homines ulla jura nossent, vix dici potest. Naturam potius ducem, ut cetera animalia, sequebantur. Quia tamen rationem habebant ἐνδιάθετον, qua juris illius notitiam τῇ δυνάμει in se continebant, etsi τῇ ἐνεργείᾳ nondum eam exeruerant ad leges condendas, justitiam colendam, & illa omnia excogitanda ad societatis humanæ conservationem quæ à jure gentium introducta juris prudentes perhibent, jus hoc etiam naturale dici & haberi, facile patiar. Non tamen concessero & animalia bruta illius juris definitione includi, quæ ut rationis sunt expertia, ita nullius juris possunt esse capacia. Duplex igitur jus naturale. Unum hominis rudis adhuc & impoliti, rerumque & artium omnium imperiti, sibique viventis, quales primis sæculis multis orbis partibus extitisse, verisimile est, & nunc etiam extare, verum est: alterum politi & perfecti, & ad societatem non solum cum civibus suis, sed etiam cum omnibus hominibus, intelligentia & usu facti, ac ratione sua utentis. Hoc *jus gentium* Jurisconsulti indigitarunt, immo etiam naturale. Primum illud jus naturale dicere liceat, non quod perfectius; nam minus longe perfectum; sed quod ordine prius, istud vero secundum. Primum à secundo differt ut infantia à virili ætate, aut ver ab autumno. Quod in secundo est, & in primo non fuit, non statim contrarium juri naturali illi primo dicendum est. Δυνάμει quippe in primo fuit, in secundo ἐνεργείᾳ. Legum & artium inventio secundo juri debentur, nec propterea primo contrariæ putandæ

artes, & leges, & alia omnia, quæ ad bene & commode vivendum à posteris reperta sunt, prioribus incognita. Sed nec servitutes, quas contra jus illud naturale primum esse contendunt à secundo introductas, adeo sunt à natura illa prima hominis alienæ, ut non expressa in ea hujus rei vestigia videantur & seminia. Non enim solum gentes aliquæ magis serviles & ad serviendum natæ inveniuntur, aliæ magis liberæ, sed in una gente licet ferociore, multi nascuntur animo abjecto, subjecto, obnoxio & servili, ut parere suopte ingenio semper parati, ita imperandi prorsus imperiti. Quinimmo & apud plerosque populos ex more & instituto gentis, alii servi, alii liberi. Ut in Polonia nobiles plebeiis & ignobilibus, ut captis, ferme imperant. In Persia quoque idem est cernere, nobiles in equis semper agitare, plebeios pedites militare: hos ut servos haberi, illos tamquam dominos. Nec secus fuit apud antiquos nostros Gallos. Nam, ut scribit Cæsar lib. VI commentariorum de bello Gallico, *in omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero, genera sunt duo. Nam plebs pene servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio.* Et paulo post ait, in servitutem plebeios illos se dicare nobilibus solitos, & *in hos eadem omnia fuisse jura quæ dominis in servos.* Unde & in sequentibus *clientes* & *ambactos*, eos appellat, id est, servos. Sic enim Romani etiam servos appellarunt, quasi circumactos, ab ultro citroque cursitando & gyrando, ut faciunt inter famulandum & ministeria obeunda ministri. Cæsar de equitibus Gallis, quod alterum genus fuit in Gallia in aliquo honore & pretio post Druidas: *Atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet.* De illis plebeiis loquitur, quos ante dixit vulgo se in clientelam ac servitutem nobilibus dedisse. Notavimus olim, perperam abbreviatorem

torem Festi de suo inseruisse, *ambactum* esse lingua Gallica *servum:* cum ita Festus scripsisset: *Ambactus apud Ennium servus appellatur.* Quæ statim sequuntur in vetustissimo meo codice, id ostendunt: *Am prapositio loquelaris significat circum, unde supra servus ambactus, id est, circumactus dicitur.* Ita hæc scribuntur in illo exemplari, ut post illa de ambacto protinus ista subjiciantur de *Am* præpositione loquelari. Glossæ: *Ambactus*, δοῦλος μισθωτὸς, ὡς Ἕννιος. Immo simpliciter δοῦλος, à sursum deorsumque discurrendo & circumagendo. In Indiæ aliqua regione non solum plebeii & ignobiles servorum numero habentur, sed etiam contaminari se putat nobilis, si tangatur à plebeio. Inter formas ac modos regendæ reipublicæ, monarchalem juri naturali magis esse consentaneam quam ceteras, plerique consentiunt. At si nimis intendatur illud regimen, quis nescit, sub Imperio despotico, ne dicam tyrannico, subjectos pro mancipiis esse? Ut hodie apud Turcas unus dominus est qui regnat, ceteri omnes nullo discrimine servorum loco. Quod & in plerisque orientis regnis obtinet. Nec sine ratione dixisse videtur Aristoteles, multos reperiri suapte natura πφυκότας ἄρχειν. Ab omni autem ferme ævo utriusq; juris naturalis exempla simul fuere. Neque nunc affirmare est, utrum plures gentes juxta illud primum jus naturale vivant, an juxta secundum. Nepos Adami ipso adhuc vivente, filius Caini Henochus orbem primus condidisse in scriptura traditur, ac de suo nomine *Henocham* appellasse. Deinde non diu post artes pleræque inventæ, organa musica reperta, æris & ferri fabricæ, & alia, quæ juris gentium esse Jurisconsulti docent, hoc est, juris secundi naturalis. Tempore ex illo usque ad hoc ævi multæ nationes jure illo secundo, quod gentium appellatur, usæ sunt, aliæ ab antiquo illo & primo non recesserunt. Nihil autem eorum, quæ in

ſecundo ſunt, quibus primum caret, primo contrarium eſſe exiſtimandum, niſi ſit æquitati adverſum & humanæ ſocietati inimicum. Ut bella, quæ ad vim atque injuriam faciendam inferuntur, non ſunt ideo ex jure gentium quia ſocietatem humanam lædunt, ac proinde etiam juri naturali, quod idem cum jure gentium, contraria ſunt. Bella vero, quæ ſumuntur ad injuriam propulſandam, ea ex jure gentium orta, & æquitati naturali conſentanea, & ad ſocietatem tuendam facientia. Furta, fraudes, & omnino quidquid ſocietatem, quæ omnium inter omnes eſſe debet, violat, & æquitatē offendit, ab jure utroq; naturali longe debent faceſſere, cui & maxime contraria deprehenduntur. Simplex illud primū, & hominis naturam tantum ſuam ducem ſequentis, animalium more: ſecundum, multiplex, & varium, in aliis perfectius, in aliis minus; ut & illud ſimplex apud alios ſimplicius, apud alios minus. Ad ſummam, primi juris naturalis ratio circa βίους καὶ τροφάς, ut eleganter ac vere dixit Epicharmus, fere tantum occupata eſt, quam λόγον & λογισμὸν ἀνθρώπινον proprie vocavit. At juris ſecundi vel gentium rationem, quæ circa artes & jura legeſq; verſatur, θεῖον λόγον appellavit, quia divinæ mentis veluti particula ſit. Hæc præſtruenda nobis fuere de juris naturalis generibus ac differentia, ad eam, quam in ſequenti capite contra Ariſtotelem habituri ſumus, diſputationem melius intelligendam: tum ut de fœnore quæſtio promptius expediatur, an juri naturali, ut quidam opinantur, ſit cōtraria. Quod nos negamus.

CAP. X.

Mutuum fœneraticium, ſive fœnus à jure naturalis ſecundo, quod eſt jus gentium, ortum. Non eſſe eidem contrarium, ſed nec juri naturali primo. Perfectionem

factione martium non pugnare cum rudimento, ita nec jus naturale secundum cum primo. Mutuationem humanæ societati maxime videri necessariam. Etiam in primo jure naturali usurpatam. Neutri itaque juri contrariam dici posse quæ in utroque locum habuit. Æquum esse in reddendo mutuo aliquid plus quam acceptum est, sive gratiæ nomine referendæ, sive mercedis inferendæ dare. Gratiæ relatio antiquior, mercedis solutio posterior. Illa à primo jure naturali, hæc à secundo. Illa ex voluntate & arbitrio dantis, hæc ex pactione & veluti ab invitis data. Mutui redditionem cum accessione naturalem esse, multis probatum. Naturalem etiam visam antiquis Iurisconsultis. Etiam citra pactum ex mora deberi. Lex Pauli explicata. Alia multa eodem facientia. Versus Hesiodi explicati. Quid sit μετρέϊν apud eumdem. De his proprie hoc dici quæ mensura constant in mutui datione. Posse tamen etiam hoc verbum accipi de his quæ in pondere & numero consistunt. Μέτρησις *Aristoteli pro ponderatione.* Μετρεῖν, δανείζειν. Μετρεῖν, δανείζειν. *Sic* ἰσάναι *&* ἴσα *de his quæ appenduntur ut mutuo dentur, ut* ἀριθμεῖν *&* ἀριθμεῖν *quæ numerantur. Mutuum agricolarum quale. Vsura in frugibus ampliores permissæ quam in pecunia numerata. Ex æquo has & illas Iudæis prohibitas inter suos, ut concessas eisdem cum extraneis. Procli locus ad Hesiodum emendatus. Non bene referri gratiam, si par pro pari in mutuo reddatur. Idem esse in injuria atque in beneficio. Talionem, si par pari reponat, non rite retaliare. Qui usuras pro pecunia mutuo data accipere nollent, vel lege non possent, saltem munus accipere solitos, idque iis permissum. Mutuum nomine suo non excidere, etiamsi plus reddatur quam acceptum est. De mutua opera & mutua laudatione. Rationes excussæ cur usura pecuniæ*

mutua contra naturam videantur esse. Contra Aristotelem, qui hujus sententiæ auctor est, disputatum. Non per se usuram contra naturam esse ab eo statui, sed quatenus species est μισθολη-τικῆς. Omnē μισθολη-τικὴν ab eo improbari, ut παρὰ φύσιν. Tria ejus genera statui, mercaturam, fœnerationem, & mercenariam. Nummi mutuum usurarium ideo contra naturam Aristoteli videri, quod non ad hunc usum nummus sit inventus. Quid ille intellexerit nomine Naturæ. Falsa eum scripsisse, & pugnantia, ostensum. De duplici usu cujusque rei; proprio, & improprio; naturali, & non naturali. an vera ejus sit sententia, examinatum. Permutationem quamdam ab eo agnosci quæ non sit à natura aliena. Quænam illa sit. Nulla tali permutatione opus fuisse, cum omnia omnium essent communia. Permutatio vini cum frumento non magis naturalis quam aliarum rerum, quæ non è terra sumantur. Non operosiorem esse metallorum effossionem, fusionem & flationem, ex quibus nummi cuduntur, quam ars panis & vini conficiendi. Quæ faciliora & paratiora, etiam magis naturalia videri. Frugem pro reditu usurpari non solum qui ex fructibus capitur, sed etiam qui ex silvis caduis, cretifodinis & lapiicidinis. Γλοιοτομία facilior agricultura, & magis proinde naturalis. De modis victus quærendi variis, quos pro naturalibus habet Aristoteles, quorum nonnulli societatem humanam destruunt, & juri naturali vel gentium contrarii sunt. Omnes illos modos non posse exerceri & consistere sine arte aut artificum opificio. Fœneratorem longe in Rep. tolerabiliorem videri latrone. Latrocinium Aristoteli naturale esse; ergo & furtum debere videri tale. Contra naturam esse, Iurisconsultis placere; ergo & latrocinium similiter contra naturam. Bellum, quod ad vim propulsandam paratur, naturale esse, & à jure gentium

tium introductum. Quod vero ad vim & injuriam inferendam geritur, esse contra naturale gentium jus.

EXplicata superiori capite juris utriusque naturalis differentia, jam cuivis potest perspicuum esse, cujus ex juris genere, primo an secundo, originem sumpserit pecuniæ fœneraticiæ mutuum. A jure quippe gentium patet inductum, quod secundum appellavimus, à quo & ceteri pæne omnes contractus initium duxere. Sed non jam quærimus, quo ex genere ortum sit fœnebre mutuum, sed cui generi sit contrarium. Certe planum est, illi generi contrarium dici non posse à quo ortum dicitur habuisse. Nihil enim introductum jure gentium, aut alio quolibet, ut divino, civili, publico, privato, militari, quod contra illud jus faciat, à quo primum fuit constitutum. Non jus esset quod aliqua ipsi sibi contraria statueret, ut nec legis nomine digna foret lex illa quæ sibi pugnantia, aut nocitura sanciret. Constat igitur, à jure gentium institutam fœneraticiam mutuationem, quod secundum jus naturale esse diximus, huic juri naturali non posse haberi contrariam. Restat, ut primo juri naturali contraria videatur si ulli est contraria. Illud sane liquet, ut nec mercatura illo jure cognita fuit, nec permutatio rerum, nec venditio & emptio, nec ullus alius contractus, nec ars ulla; ita nec mutuandi & fœnerandi negotiationem fuisse tum notam, aut nunc esse apud eas gentes, quæ jure illo adhuc utuntur, si jus est appellandum simplex illa & rudis secundum nudam naturam vivendi ratio. Atqui non sequitur, si quid in primo jure ignoratum fuit, quod in secundo, id est, jure gentium, repertum est, id contrarium esse priori juri naturali, quia illud non habuit. Alioquin dici etiam posset quod in artibus & scientiis postremum

ad eas perficiendas inventum est, rudibus earum initiis esse contrarium: item cum summa manus alicui imponitur operi primæ ejus inchoationi id adversari: finem cujuscunque rei cum principio pugnare: tectum denique ædium & fastigium cum fundamento pugnare. Postquam homines, qui antea dispersi & dissipati agebant, in unum convenire, una habitare, & urbibus, quæ receptacula plurium simul viventium essent, ædificatis, societatem inter se exercere & tueri cœperunt, nulla alia re magis juvari potuisse, certum est, quam rerum omnium mutitatione invicem facienda, mutua auxilia dando, mutuas operas conferendo, mutua consilia communicando, mutuos sermones conserendo, mutua beneficia & officia præstando, mutuas res quascunque, quibus aliquis indigeret, præbendo, mutuum deniq; affectum in omnibus alter alteri testando. Nihil magis post introductam inter mortales, ex jure gentium, dominorum distinctionem, necessarium humanæ societati retinendæ fuisse reperio, quam has mutuationum omne genus vices, & reciprocationes. Cum enim unus omnia habere non posset, sed aliquis aliqua, alius alia haberet, non poterat aliter fieri, quin, quod uni deesset, alteri superesset. Non aliud igitur remedium, nec magis naturale provideri potuit, ut aliorum copia, aliorum inopiam sublevaret, quam, si, qui aliquo indigebat, mutuum id sumeret ab eo qui abundabat. Egenus id accipiebat cum maximo suo commodo, abundans hoc ipsum dabat sine ullo suo incommodo. In communione omnium rerum, qualem fuisse auctores volunt primo illo jure naturali cui eam vindicant, non adeo fortasse necessaria fuerit hæc mutuatio, immo, si illis credimus, prorsus fuerit superflua. Qui sumebat è medio quodcunque sibi opus esset, non habebat necesse à vicino quidquam mutuari, ut nec bestiæ faciunt quæ in communi pascuo pabu-

pabulantur. Ego vero ne tunc quidem mutuandi morem abfuisse mihi persuaserim. Nam & illis temporibus ævi rudioris & innocentioris non omnes homines pari ingenii filo & indole naturam creasse, plusquam verisimile est. Alii tunc quoque nascebantur qui avidi essent & parci: alii prodigi, qui nec in futurum possent consulere. Omni tempore anni terra ipsis victum non suppeditabat. Post autumnum, quo soli fructus sponte nascentes ab his colligebantur, hiems etiam tum sequi consueverat, humi gignentium inops, & nuda, nisi quod nive vestita. Ignavus & in longitudinem parum prospiciens, nisi glandes & arbuta pomave agrestia plura conderet, & in hiemem comperceret, nihil habebat quod ageret, præterquam esurire. Si quis aliquid reposuisset quod sufficere in totum tempus hibernum sibi putaret, & opinionis falsus esset, vel quia prodegisset, vel quia longiora spe frigora fuissent, eamdem famis fortunam experiebatur. Extitisse vero tum plures crediderim, æque ut nunc sunt quam plurimi, animatos, qui & cupidius colligerent, & diligentius conservarent, & parcius promerent quæ ad usum longi temporis suo necessaria victui prævidebant. Hos non solum quantum satis esset, condere solitos ac reponere, sed etiam ut est aviditatis ingenium, cui grandiores esse dicimus oculos quam ventrem, quod sibi supereset, & aliis etiam sufficeret, coacervare & colligere verisimile est. Inertes illos, & improvidos, prodigosque, ab his sollertibus ac deparcis, si mutuas, quibus vescerentur, fruges non sumpsissent, quis aliud censeat quam esuritione fuisse morituros? Sic nimirum in fabula Æsopea cicada, quæ totam æstatem, quam longa fuit, cantu strepero contriverat, futuri incogitans præ studio cantillandi, ubi hiems escæ admonuit, quæ nihil quæsierat, ad formicam venit, quam noverat in hiemem sepositisse multa, ut ab ea mutuaretur, sed repulsam

repulsam tulit, cum illo responso, quod Æsopus illi tribuit. Sed & sapiens Salomon ad formicam ignavos remittit, ut ejus exemplo sibi aliquando prospiciant. Mutuationis igitur ex jure gentium, sive secundo naturali, ita origo deducenda est, ut in primo, quod cum bestiis commune esse hominibus Jurisconsulti tradunt, non fuisse inusitatam, liquido comprobetur. Neutri itaque juri contraria mutuatio probari potest quæ in utroque jure locum habuisse firmatur. Cum in secundo autem jure naturali, quod gentium vocatur, maximum usum habuerit, ut & ceteri pæne omnes contractus, qui inde orti sunt, an huic juri contraria sit, quod nunc solum quæritur, perspici ex eo atque æstimari poterit, si æquitati & societati contraria deprehendetur. Etenim hoc jus gentium, ut societatis humanæ bonum præcipue considerat, cujus tuendæ gratia repertum receptumque est, ita in æquitate naturali totum positum est, sine qua nec societas humana consistit. Ad societatem quod attinet, jam ostendimus antea, nihil æque utile esse ad eam conservandam, quam omne genus mutui, sed illud præcipue quo ad usum & victum necessaria mutuo dantur ei qui indiget, & aliter aut aliunde habere non potest nisi mutuetur, multum incommodi, vel damni, vel etiam mali perpessurus, si non ea ab aliquo accipienda mutuo inveniat. Si æquitatem spectes, nihil æquius, quam hoc modo subvenire alienæ egestati, qua maxime ratione societatis humanæ vinculum retinetur. Verum hujus æquitatis hic rationem non habemus, quæ satis per se apparet, sed illa æquitas in hac quæstione versatur, an justum sit, ut, qui mutuo aliquid ab alio acceperit, in reddendo amplius det quam accepit, vel gratiæ referendæ nomine, vel mercedis persolvendæ. Gratia à volente refertur sine conventione ulla, merces ex pacto præstatur etiam ab invito. Gratiæ relationem magis naturalem

turalem videri, facile conceſſerim, vel ex illo naturali jure quod primum appellavimus. Quid enim naturæ humanæ convenientius, quam gratiam pro beneficio accepto referre? Mercedis vero penſitatio ex jure ſecundo naturali, ſive gentium tota videtur deſcendere, cui & locationis conductioniſque contractus, ſed & mutuationis fœneraticiæ accepto ferri debent. Prior quidem & antiquior in mutuo reddendo gratiæ referendæ mos: mercedis ſolutio ut poſterior, ita certior. Gratia quippe, quæ in volentis arbitrio reponitur, raro refertur. A gratia igitur referenda ad mercedem perſolvendam ideo ex jure gentium ventum eſt, quia pauci reperiebantur, qui cum ingratis eſſe liceret, grati eſſe mallent. Quinimmo gratia illa, quæ referebatur à volentibus ob mutuum acceptum, quid aliud erat, ſi vero ac ſuo nomine vocanda ſit, quam merces voluntaria, ut merces, quæ nunc pro uſu pecuniæ mutuo datæ penditur, gratia eſt coacta, & ab invitis relata? Hæc igitur ratio primam fœnori dedit originem, eamque omnino naturalem. Arbitrarium ab initio fuit, ut in reddendo mutuo, qui vellet, & quantum vellet, grati animi teſtandi cauſa, ad menſuram accepti adderet. Poſtea id in conſuetudinem trãſiit, magis ſubinde corroborari cœptam, quod ad rem attentiores aliter ſe daturos rem ſuam mutuo negavere, propterea quod plurimi ingrati exiſterent, qui officium ſuum nollent ſponte facere. Poſtremo conſuetudo lege etiam confirmata eſt, quæ modum etiam huic rei ponere debuit, propter avaritiam & improbitatem quorundam, qui plus, quam æquum eſſet, ob mutuum dandum exigerent. Enimvero hæc mutui datio, & cum augmento gratiæ aut mercedis nomine recepto, adeo naturalis mihi videtur, ut non dubitem, & inter homines primos, qui glande juxta poëtas victitabant, fuiſſe uſurpatam. Glandis certam quantitatem acervo metiendam, cum modii nondum

dum essent, vicinus, qui abundabat, vicino, qui egebat, mutuam dare solebat, quam iste, mox copiam ejusdem frugis nactus, ut se gratum testaretur, ac memorem beneficii accepti, majore ac cumulatiore acervo reddebat. Nisi hoc feciſſet, frustra alias interpellaturus erat vicinum de glande mutua præbenda, qui in priore beneficio reddendo tam avarum se & ingratum ostendisset. Quod honestum fuit, sponte facere, cum homines majorem honesti curam haberent, quid mirum, si lex postea & consuetudo non aliter dantibus quam pactione interposita gratiæ referendæ suffragata est, ubi minor grati animi respectus inter homines esse cœpit? Atque inde nata usura, quæ merces est pro usu rei mutuaticiæ ex pactione præstanda, quæ successit in locum ejus gratiæ voluntariæ, quam olim referre homines consueverant, cum vitio ingratitudinis nondum laborarent. Jurisconsultis porro antiquis divinarum humanarumque rerum peritis adeo æquum visum est, rem alienam aut pecuniam diu apud aliquem non manere sine augmento reddendam, ut etiam citra pactionem ex pretio emptionis tardius soluto usuras deberi pronuntiarint. Nec in emptionibus ac venditionibus tantum, sed & in aliis bonæ fidei contractibus id obtinere censuerunt. Eodem refero quod & Paulus scripsit leg. VIII, D. in quibus causis; *Cum debitor gratuita pecunia utatur, posse creditorem de fructibus rei pignoratæ ad modum legitimum usuras retinere.* Ne gratuitam quidem pecuniam, hoc est, gratis mutuo datam, non fœnore, sine usuræ accessione diutius apud debitorem remanere, æquum putarunt. Adeo ut creditorem pecuniæ gratuito datæ, si pignus à debitore haberet, de fructibus rei oppigneratæ usuras legitimas retinere posse sanxerint. Atqui dices, gratuita tunc nõ erit futura pecunia, si pro usuris ejus fructus rei pignori positæ retineantur à creditore. Non

tamen

tamen vera est conjectura Hotomanni. legentis cum negatione, *non gratuita pecunia.* Dixisset potius Jurisconsultus: *cum debitor fœnebri pecunia utatur.* Nam passim *gratuitam* & *fœnebrem* pecuniam opponunt. Præterea nulla ratio est, ut creditor, cui usuræ ex debito solvantur, ut fit in non gratuita pecunia, usurarum etiam nomine fructus ex pignore percipiat. Usuras fere omnes supra notavimus ex mora deberi. Præstituta die ita plerumque dabatur pecunia mutua, ut ad diem, quo constitutum erat eam reddi, leviores usuræ præstarentur; si ultra differretur solutio, tum graviores deberentur. Interdum & sine usuris usque in certum diem credebantur pecuniæ, qui cum veniisset, nisi redderetur mutuum, tum usuras paciſci moris fuit. Alias vero cum gratuita daretur præstituto tempore sine ulla usurarum stipulatione, si moram solutioni sortis faceret debitor, ipso jure & æquitate postulante, tametsi nullum de usuris præstandis pactum interveniisset, poterat creditor de fructibus rei pigneratæ ad legitimum modum usuras retinere. Hic est casus, qui in Pauli verbis superius debet intelligi. Nullam enim habet actionem creditor ad exigendas usuras quas neque pactus neque stipulatus est, quia gratuitam dedit utendam pecuniam, sine ulla usurarum mentione, sed quoniam eam tantum dedit ad certum tempus, tempore elapso, quod solutioni statutum fuit, ex mora incipient usuræ deberi, ut ex mora pretii non soluti post rem venditam & traditam. Ceterum quia actionem non habet ad petendas eas creditor, poterit legitimas retinere de fructibus rei fiduciatæ. Inde est, quod, etsi quis sortem tantum deberet, & non sortem sed usuras indebitas solvisset, repeti non poterant, ut patet ex leg. XXVIII. D. de condictione indebiti. Quod omnino de pecunia gratuita intelligendum est. Harmenopulus: ἐάν τις χρεωστῶν κεφάλαιον, τόκους μὴ χεχρεωστημένους καταβάλλῃ, οὐκ ἀναλαμ-

ἀναλαμβάνῃ. Non dissimili ratione, cum usuræ non deberentur jure Romano, nisi ex stipulatione, si pignora tamen interveniissent, usuræ ex pacto poterant retineri. Leg. IV. & leg. XXIV. Cod. de usuris. Similiter usuræ, quas supra duplum exigi non licebat, si pignora data essent, eorum occasione & ultra duplum exigebantur. In quibus casibus nullum est dubium, quin & de fructibus rerum pigneratarum usuras servare potuerint creditores. Alias, si quis pecuniam gratuitam mutuam dederit, cui solvendæ moram faciat debitor, si ad solvendum à judice condemnetur, ab eo tempore usuræ debebuntur. Vide Harmenopulum lib. III. Tit. de usuris. Verum hic sine judicio, sine actione creditor gratuitæ pecuniæ, post moram factam solutionis, ex pignorum fructibus usuras legitimas servat. Nec cogitanda ulla in illis Pauli verbis tacita antichresis, ut hariolantur Jurisconsulti. Male etirm Tribonianus legem illam Pauli sub titulum eum retulit: *Quibus in causis pignus vel hypotheca tacite contrahatur.* Nullum enim hic tacite pignus contrahitur. Immo sermo est de pecunia gratuito utenda data sub apertis & confessis pignoribus, de quorum fructibus creditor servare potest usuras, de quibus præstandis non convenit. Verum de his adhuc infra. Ex his sane constat, æquitatis naturalis rationem usuras non aversari. Nec antiquissimi philosophorum poëtæ inter præcepta & ὑποθήκας, quibus mortales sui sæculi meliores reddere satagebant, de hoc admonere omiserunt, ut in reddendo mutuo, qui posset, aliquid amplius ad mensuram accepti adjiceret, si non ob aliam rationem, certe ob hanc, ut, si iterum mutuari necesse haberet, promptum ad hoc officium haberet suum benefactorem, cum videret mutuum bene apud gratum & memorem collocari. Præcipit ergo Hesiodus:

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, αὖ δ' ἀποδοῦναι

Αὐτῷ

Αὐτῷ τῷ μέτρῳ τὸ λώϊον, αἴκε δυώνᾳ,
Ὡς ἂν χρήϊζων καὶ ἐς ὕστερον ἄρκιον ᾖσι.

Quæ verba de mutuo intelligenda esse, omnes veteres interpretes consentiunt. Nec id fugit doctissimum Grammaticum Hesychium, qui sic exposuit verbum hoc μιλητός, cum in animo hos versus Hesiodi haberet: Μίλητι, δανείζει. Μιλητός, δανείζων. Videndum utrum id de omni mutui datione accipi oporteat, an de earum rerum tantum, quæ mensura constant. Cum de agricultura tractet illo opere Hesiodus, & agricolis præcepta det, non de alio mutuo loquutus videtur, quam quod agricolarum proprium est, in frugibus siccis & liquidis dandis, quæ mensura constant. Contra ἰσάνιον idem Hesychius δανείσιον interpretatur, & ἴσασος, δανείζων. Quod debet de mutuo intelligi quod rebus constat in pondere consistentibus. De quo nos paulo post. Ἀριθμεῖν similiter & ἀριθμητός diceretur de rebus mutuo dandis & accipiendis, quæ numero continentur, ut de pecunia numerata, & aliis quæ numerando dantur. Ita Græcis omnia quæ creduntur in mutuo, quibusque in creditum ire, qui mutuo dat, dicitur, sunt στατά, aut μετρητά, aut ἀριθμητά. Ceterum de pecunia fortasse ideo nihil monuit Hesiodus, quia ejus ætate nondum erat in usu nummus signatus, ut infra docebimus. Poterat tamen & de aliis præcipere mutuo dandis, quæ pondere constant, ut de cera, pice, larido, plumbo, stanno & aliis. Nam & Homerus χρέος ἀποσήσας dixit de mutuo reddendo id genus quod in pondere consistit, quod στατόν est, vel ἰσάσιμον, ut explicabimus in sequentibus. Nec deerunt, qui sub verbo μιλητός, quæ ponderantur, etiam intelligi posse censeant. Sane & Aristoteles in Politicis μέτρησιν de nummo dixit, qui appenditur. Nam certo ponderi æris aut ferri gravis, inter initia nummi inventionis, notam, quæ ponderis quantitatem exprimeret, imponi solitam scribit,

ἵνα ἀπολύσῃ τ̃ μιξέιτεως αὐτὲς, *ut moleſtia ponderandi liberarentur.* Ita certe & hoc loco Heſiodi μιξῆζ poſſet accipi, & pro mutuatione rerum quæ in pondere & menſura conſiſtunt. Cicero tamen in primo Officiorum, *menſuram* tantum vocat his verbis: *Quid ſi ea, quæ utenda acceperis, majore menſura, modo poſſis, jubet reddere Heſiodus, quidnam beneficio provocati facere debemus?* Nec aliter ſenſit Moſchopulus, qui μίτρῳ δανείζεσζ exponit: Καλῶς μὲν θέλι μίτρῳ δανείζεσθαι φησὶν ὁ γέιτων, καλῶς δ θέλι ἀποδοῦναι τέτο δι' αὐτ̃ μίτρε. Apparet de menſura ſtricte ac proprie ſumpta hos verſus intellexiſſe, non de ea quæ latiore ſignificatu pondus comprehendit; & de his tantum cepiſſe quæ menſura dantur, ut ſunt fruges liquidæ ac ſiccæ. Sic etiam Tzetzes: ἐιδὼς τὸν ἀδελφὸν τοῖς δανείζεσιν ἀπιτρέπονθα τὰ δάνεια, ὡδὲι τέτε διδάσκει κ νεθέλει, λέγων, καλῶς μὲν μιξῆ, καὶ δανείζε φησὶν ὁ γέιτων, εὐ μίτρῳ καὶ σκοπῷ, καὶ μεδίμνῳ τινὶ λαμβάνων ἅπερ δανείζῃ, οἷον σῖτον, ἔλαιον, οἶνον, καὶ τὰ τοιαῦτα, καλῶς δὲ ἀπόδο τῷ γέιτονι αὐτὸ τὸ μίτρον καὶ τ μοδισμὸν, ὡς ἂν εἴπῃ τις, κ κρεῖτον, ἐὰν δωῇ, ὅτι ἐσκαθήρξαθο χάριτο. De ſolis videtur accepiſſe quæ in menſura proprie appellata conſiſtunt. Sed ſane verum eſt de omnibus ſpeciebus Poëtam intellexiſſe quæ menſura, vel pondere, atque etiam numero, dantur & accipiuntur, excepta pecunia numerata. Quod autem arbitrarium eſſe in his mutuo acceptis vult Heſiodus, ut acceſſio etiam fiat in illis reddendis, quo gratum ſe, qui reddit, præbeat, & lubentiorem in poſterum ad eadem ſibi præſtanda efficiat ſuum benefactorem, jure etiam civili Romanorum, ut liceret, conſtitutum, & admiſſa additamenta uſurarum ejuſdem materiæ, longe etiam ampliora quam in uſuris pecuniæ mutuaticiæ, ut infra ſumus dicturi. Atque hic eſt ſenſus illorum verborum, *additamenta uſurarum*, nempe ultra uſuras communes augmenta admiſ-

admissa. Leg. XXIII, Cod. de usuris: *Oleo quidem, vel quibuscunque fructibus mutuo datis, incerti pretii ratio additamenta usurarum ejusdem materiæ suasit admitti.* Accessionem simpliciter dari præscribit Hesiodus: Αὐτὴ τὴ μέτρῳ καὶ λάϊον. In proverbiis Salomonis mentio fit pigri, qui in messe muticum frumentum quærit, nec invenit: Θηειδιζόμενος ὀκνηρὸς σὺν αἰχμωλήσῃ, καὶ ὁ δανειζόμενος οὗτον οὐ τὴ ἀμήτῳ. Pro quo Symmachus vertit proxime Hebræam veritatem: καὶ οὗτον αἰτήσῃ σὺν ἀμήτῳ καὶ ἐκ εὑρήσῃ. Rogabit mutuum in messe frumentum, nec inveniet. Hoc est enim δανείζεσθαι. Æque tamen in frugibus prohibita usura Judæis inter suos quam in pecunia, & utraque pariter iisdem permissa cum exteris. Quod prius in illis rebus obtinuit, quæ consumuntur usu, & ad victum sunt necessaria, postea invento etiam nummo, ut mutuo etiam similiter daretur, introductum, cum accessione & augmento pariter reddendus, ob easdem etiam nempe causas, grati animi testandi, & conciliandæ benevolentiæ, ac lubentiæ ejus provocandæ qui mutuum dedit, quo pronior etiam alias ad dandum fiat. Nec enim gratiam referre existimandus est qui tantumdem refert. Reddit enim quod accepit, quod & reddere omnino tenetur. At quod auctarii adjicitur in reddendo quod debetur, gratiæ relatæ vicem habet. Et recte Proclus illa Ἡσιόδεια sic explicat, ut poëta per accessionem, quam in reddendo mutuo addi præcipit, nihil aliud velit quam gratiam referri. Cujus verba sic legenda sunt, ac distinguenda: Ἐν τὴ μείρεσθαι καὶ τὴ μείρεσθαι καὶ ἀποδιδόναι τὰ δοθέντα πλέον ἢ γέντον· αὐτὴ τὴ μέτρῳ. τοῦτο μὲν ἦν ὡς ἀναγκαῖον, τὸ δὲ, αἶκε δυνῆται, καὶ λάϊον, ἵνα τι κεδνότερη καὶ ὁ γείτων, ἄρξας τ' χαρίζεσθαι· ὡς μὴ μάτην, ὅσον ἐλάσσονα δόμεν, ἀποδιδόναι, μὴ δὲ πλέον ἀπαιτήσῃς τ' ἡμῖν δυνατῆς. τοῦτο γὰρ καὶ ποιήσῃ, καὶ ἡμῖν αὖθις χρήζουσιν τυχεῖν ἐπαρκεῖν ἢ γέντον. ἡ γὰρ πεῖρα τὰ μικρὰ τ' σωαλλαγμά-

τῶν ἐλαττόνων τὴν χάριν ἐμποδὼν γίνεσθαι ἡμῖν πρὸς τὰ μείζονα, προσδιαβάλλουσι τὸν τὸ λαμβανόμενον γνώμονα ὡς ἀχάριστον, καὶ ὃ περίπου συνέχουσι προσέχειν καὶ τὸν νοῦν τοῖς μείζοσι τῶν χρείας ἐκτελούσιν. *In minoribus contractibus*, inquit, *non relata gratia, nobis obstat ne in majoribus gratificationem mereamur, nosque ut ingratos & beneficio indignos traducit.* Hoc habet certe natura beneficiorum, ut qui prior nobis in aliqua re gratificatus est, aut mutuo dando, aut commodando, non digne, nec idonee pensationem recipiat, si tantumdem modo accipiat quantum dedit. Par pro pari relata gratia non est gratia, nisi exuperet ac redundet, prioremque in beneficio dando, hoc saltem quia posterior est, exæquare nitatur. Quæ exæquatio, non procedit, nisi plus adjiciatur ab eo qui vicem reddit. Nam qui beneficus esse incipit, plus eo ipso fecit, quam qui accipit, etiam si ille paria faciat, dum rependit. Debet ergo, qui tempore posterior est, amplius facere ut pariare possit cum priore. Nec aliter obtinet in injuria quam in beneficio. Qui prior eam accipit, non recte acceptam vindicare se unquam putaverit, si talionem tantum reddat, hoc est, dentem excutiat pro dente excusso, & non cum additamento; id est, cum usura retaliet. Hinc apud nos vulgari proverbio fertur, primi pugni incussi ictum duobus secundo inflictis æquivalere. Quo significant, si cui mala palma percussa est, non bene sibi ultionem processisse existimare, nisi ambas illi percusserit qui injuriam primus intulit. Pari certe ratione, atque etiam meliore, vices non recte redduntur ei qui prior beneficium dederit, nisi incrementum accesserit, quod quasi usuræ locum obtineat. Hinc illæ loquutiones, opem aut gratiam ab alio petentibus familiares; *fœneratum istuc tibi dices, cum usura reddam.* Ex his omnibus liquido patet, non adeo rationi naturali contrariam videri mutui dationem, & cum accessione redditionem,

nem, quin magis eidem naturæ consentanea censenda sit. Certum quippe est, hac maxime humanam societatem contineri & conservari, si modo, quod ex ea pernicioſum potest esse, tollatur, nempe excessus, & quod Græci vocant, τὸ ὑπὲρ μέτρον. Non utilem tantum, sed etiam necessariam esse humanæ vitæ consortio, vel unicum illud argumentum evincit, quod ab omni ævo, & apud omnes gentes eam mutuandi consuetudinem cum accessione & usuris receptam cõstat ante nummi signati usum in rebus omnibus quæcunque in id genus commercii cadere poterant, ut frumento, vino, oleo, & aliis quæ usu consumuntur. Post nummi vero inventionem, nulla gens, quæ usum ejus ac notitiam habuit, non etiam in nummo eam exercuit. Quod summã mutui utilitatem & necessitatem prodit ac probat. Communionem enim illam non patitur desiderare omnium rerum inter homines, quam prius jus naturale habuit, sustulit autem secundum, id est, jus gentium, introducta dominiorum privatorum divisione, *Meique & Tui* distinctione. Usuras autem in mutuo reddendo exigi solitas, maxima æquitate niti ostendimus, sive pro gratiæ relatione accipiantur, ut ab amico in amicum collatæ, sive pro mercedis solutione præstentur, ut inter extraneos mutuo dantes & accipientes juris est. Idque adeo æquum & naturale semper visum est, aliquid recipere pro usu rei mutuo datæ, ut Imperatores moderatissimi & omnis iniqui quæstus inimicissimi certis personis quibus ob dignitatem qua conspicuæ, noluerant licere usuras exigere, munus tamen aliquod accipere permiserint. Alexander Severus, Lampridio auctore in ejus vita; *senatores, si fœnarentur, usuras accipere primo vetuit, nisi aliquid muneris causa acciperent: postea tamen jussit ut semuncias acciperent; munus tum sustulit.* Sic legendum illum locum in sequentibus dicemus. Ita igitur juris

gentium esse usuras in mutuo exigendas, affirmare possumus, ut nec juri naturali eas repugnare censeamus, cum potius ei conveniant & consentiant, quatenus jus naturale primum hac in parte non discordat à jure gentium, id est, naturali jure secundo. Quæ sunt in secundo, & non sunt in primo, non idcirco pugnare cum primo statim dicendum, eique adversari vel contraria esse. Nam sic & multa jure civili constituta sunt, quæ, quamvis non sint ex jure gentium, non tamen ei juri ita opposita & adversa videri debent, ut illud offendant, multo minus oppugnent, & evertant. Quippe & ipsum jus gentium etiam naturale ubique à juris nostri prudentibus appellatur, ut ante notavimus. Adeo autem consentire & concordare cum illo primo hoc secundum crediderunt, ut & nomine confuderint utrumque, ut in Instit. lib. II, cap. I. Sed & in jure passim testimonia extant quæ id confirment. Et lib. Inst. II, Tit. I, traditur, res venditas & traditas non aliter emptori acquiri, quam si aut pretium solverit venditori, vel alio modo ei satisfecerit: additurque, *id quamquam caveatur, ex lege duodecim tabularum tamen recte dici, & jure gentium, id est, jure naturali, id effici.* Quia, inquit Theophilus, naturalis justitia ei adhæret, quum apud omnes gentes æque observatur. Idemque Theophilus lib. I, Tit. II: Ἰσοστάσιον, hoc est, jus gentium, interpretatur τὸ νόμισμα ἐθνικὸν, ὅτι φυσικόν. Et profecto, dissentire & alienum esse à naturali ratione, non oportet videri, quod omnes adæque gentes veluti una conspiratione custodiant. Inter exempla juris gentium Theophilus ponit, τὸ χρεώστου συγγνώμην γενέσθαι πρὸς τὸν καιρὸν ἀνάγκης χρήσιμον ὀφείλοντα. *Ut debitor memorem gratumque se præbeat illi qui sibi in rebus arctis ac tempore necessitatis subvenerit.* Hæc incunabula, ut ita dicam, fuere usurarum. Quod gratiæ referendæ nomine à principio reddi solebat amicis

cum

cum acceſſione acceptæ ſummæ à volentibus ſe gratos teſtificari, poſtea in mercedem ceſſit, ubi ignoti ab ignotis eam gratificationem petierunt. Non æquum enim viſum eſt, ut homini alieno & nulla mihi cognatione, aut affinitate, aut amicitia juncto, & vix noto, pecuniam meam aut aliud darem utendum, quin pro uſu paciſcerer aliquid præter ſortem reddi. Si ab amicis mutuum reddentibus gratiæ relatio expectabatur, & expetebatur, quæ in eo conſiſtebat, ut non ſolũ par pari referrent, ſed etiam amplius, quanto magis id exigi debuit ab extraneis & ignotis? Si amici ſæpe pro gratis ſe ingratos præbebant, & fraudabant creditum, quanto magis id metuendum ab his qui amici non erant, ne fidem fallerent? Ideo conſtringendi fuere pactionibus, cautionibus, ſyngraphis, ſtipulationibus, hypothecis, pignoribus, fidejuſſoribus, ac ſponſoribus, quæ partim jus gentium, partim jus civile invenit, & ſic adigendi ad reddendum non ſolum ipſum creditum, ſed etiam mercedem pro uſu crediti. Mutuum autem non minus mutuum, etiamſi aliquid plus rependatur. Nec enim in omnibus, quæ mutuo fiunt ac dantur, beneficiis & officiis ad exactum par ſemper menſura poteſt reddi. Si aliquid ſuperabundet dum redditur, hoc non perdit nec abolet nomen & naturam mutui. Ecce enim, ſi operam vicino dederit vicinus & huic ille viciſſim, ſed majorẽ, & in re majoris momenti, nihilo ſecius dicetur operam mutuam præſtitiſſe. Si aliquem ſimiliter, qui mihi laudandus ſit, *maximum virum & incomparabilem*, ut nunc hæc protrita ſunt, appellavero, & ille *phœnicem* me *litterarum*, & *principem eruditorum*, & *illuſtriſſimum*, & *heroem*, ut ſunt hæc etiam pervulgata, nominaverit, mutua nihilominus hæc erit laudatio, etiamſi plus ille mihi regerat quam ipſi ingeſſerim. Ut ſi aſini vel muli duo alter alterum invicem ſcabant, quamvis unus ex his qui ſecundo loco fri-

cabit, vehementius ſocium aſellum deſtringat, non minus tamen de his uſurpabitur, *mutua muli.*

—ἐις γὰ ἀμοιβὼ,
Ὡς ὁ λόγος, κνήθειν οἶδεν ὄνος τ' ὄνον.

Hinc ſane auctores Latini *mutuum* paſſim de uſurario ac fœneraticio uſurparunt, quod præter capitis ſummam etiam exigit aliquam uſuræ acceſſionem. Hoc in omnium rerum mutuatione cum ſemper pro licito & maxime naturali habitum fuerit, cur in ſolius pecuniæ mutuo illicitum habeatur & præter naturam, nihil cauſæ poſſum comminiſci. Unam quidem & præcipuam video afferri, quæ auctorem habet Ariſtotelem, qui παρὰ φύσιν maxime ideo eſſe vult, quia pecunia ex pecunia quæritur, quod præter uſum ejus eſt naturalem, quæ ad permutandas res comparata eſt. Sed nullius rei mutuum fingi poteſt, quin idem dicatur. Triticum mutuo datum cum additamento uſuræ, non verſatur in uſu ſuo naturali. Nec enim ad hoc habetur. Et ſic de aliis. Si quis autem recte Ariſtotelis mentem attendat, non ille ſimpliciter fœnus παρὰ φύσιν eſſe contendit, quia pecunia pecuniam pariat, nam & in tritico mutuo, triticum quoque tritico generatur, ſed quatenus res uſuraria pars eſt τῆς μεταβλητικῆς, hoc eſt, rerum permutandarum rationis. Quam cur permutatoriam dicere etiam non liceat, una voce, ut *Amatoriam artem* dixit Ovidius, τὴν ἐρωτικὴν τέχνην? Sic enim vetuſtiſſima exemplaria, inſcribunt libros ejus τῆς ἐρωτοπαιγνίας, *Artis amatoriæ.* Statuit igitur Philoſophus, omnem omnino μεταβλητικὴν, cujus pars eſt fœneratio, contra naturam videri. Duplicem facit in Politicis rei quærendæ rationem, unam, quam vocat οἰκονομικὴν, quæ è fructibus terræ & animalibus ad victum ſibi neceſſaria cõparat, alteram quam μεταβλητικὴν & καπηλικὴν nominat, quæ in mutandis mercibus verſatur, aut mercedibus ex manuum opificio captandis conſiſtit.

consistit. Illam naturæ consentaneam affirmat, necessariam & laudabilem: hanc non secundum naturam esse, eoque vituperandam & rejiciendam, ut minime nimirum necessariam. Verba ejus hæc sunt: διὸ κ) φύσει ἐστὶν χρηματιστικὴ πᾶσιν, ἀπὸ τ κατρπῶν καὶ τ ζώων. διτοκῆς ὃ ἔστι αὐτῆς, ὥσπερ εἴπομεν, καὶ τ μὲν καπηλικῆς, τ ὃ οἰκονομικῆς, κ) ταύτης μὲν ἀναγκαίας κ) ἐπαινουμένης, τ ὃ μεταβολικῆς ψεγομένης δικαίως, ὃ γὰ κ) φύσει, ἀλλ' ἀπ' ἀλλήλων ἐστίν, δύλογώτατα μισ(εῖ) ὀβολοστατική. Vides in genere τὸν μεταβλητικὸν, ab eo damnari quia sit contra naturam, cujus species est ἡ ὀβολοστατικὴ, usuraria. Quo loco perperam doctus interpres, μεταβλητικὸν vertit, *nummi permutationem*, cum sit cujuscunque rei vel mercis cum nummo permutatio. Cur vero illa contra naturam Aristoteli? Quia ἀπ' ἀλλήλων ἐστὶν, hoc est, fit mutuo. Nempe quia homo hominem in quæstu habet, atque alter de altero lucrum facit, non de terræ proventu, vel de animalium fœtu. Quam solam quærendæ pecuniæ rationem naturæ congruere vult. Cum jure, inquit, improbetur permutandarum mercium omnis ratio, meritissimo ante omnes invisa videri debet fœneratio. Non per se quidem, sed quia species est μεταβλητικῆς, quam in universum condemnavit, ut naturæ parum consentientem & accommodam. Nam & capite sequenti τ μεταβλητικῆς tria genera statuit: primum ac maximum τὸν ἐμπορείαν, id est, mercaturam: secundum τ τοκισμὸν, fœneraticiam negotiationem: tertium, quam vocat μισθαρνίαν, *mercenariam*. Quo nomine intelligit omnes sellularias artes quæ mercedem ex arte & opificio suo captant, & omnes omnino qui corporis opera & labore victitant, ut operarii, bajuli, & id genus omne. Fœnerationem igitur, quatenus species est μεταβλητικῆς, contra naturam facere judicat, quia omnis μεταβλητικὴ contra naturam. Cur vero etiam plus quam ceteras

μισθοληπικὸς odio dignam statuat, rationes affert: Διὰ τὸ ἀπ' αὐτῆς δὲ νομίσματος εἶναι τὸν τόκον, καὶ οὐκ ἐφ' ὅπερ ἐπορίσθη. μισθολῶς δὲ ἐχρῆτο χάριν. Quoniam, inquit, hic quæstus fit, ex ipso nummo, non ex alia re, cujus gratia nummus inventus, cum qua permutari posset. Atqui nummus non ad hoc inventus & signatus est, ut se ipsum amplificaret, sed ut aliarum rerum permutationi inserviret. In hoc usu vero, qui ipsius proprius non est, sed alienus, usura eum auctiorem facit. Atque inde nomen nactus est. Quod enim similis soboles parentibus, nummus autē nummum in fœnore similem sibi gignit, ideo τόκος appellatur. Quapropter, inquit, maxime præter naturam hic rei quærendæ modus. Μισθολῆκαὶ ille quidē omnem, ut videmus, contra naturam esse pronuntiavit, quo etiam nomine mercaturam comprehendit & omnia quæstuosa artificia, sed præter ceteras fœnerationem, cum sit genus μισθολῆκῆς, ob eas, quas attulit, causas, quæ jam examinandæ erunt. Ὀβολοστατικὸν vocat, quæ fœnerandi ratio Atticis Athenis longe à nostra dispar, ut non merito Aristoteles tantopere vituperabilem atque odiosam censeat. De qua re paulo post. Nunc videndum, quid naturæ nomine Aristoteles intellexerit, & quam ipsi male cum nostris Jurisconsultis conveniat in hoc naturali jure definiendo, quantumque ipse absurda & pugnantia scribat. Quod priusquam aggrediamur, illud ante omnia considerandum, quisquis mutui sub usuris dandi rationem è republica exterminandam judicabit, quia Aristoteles contra naturam eam esse pronuntiet, debere illum etiam eadem opera omnem mercaturam, & omnia artificia, & operarios omnes, quique oneribus ferendis se locant, & qui omnimodo, quacunque arte & labore, quæstus sui gratia aliquid afferre ad communem utilitatem possunt, à republica ejicere & longe relegare. Nam & illa similiter omnia, in quibus homo

ab

ab homine lucrum quæstumve sperare potest, una cum fœneratione, tanquam parum naturali rationi concinentia, procul amandat & amolitur. Quo facto parum abest, quin hominis naturam, jam perpoliti & perfecti, iisdem terminis circumscribat, quibus circumscriptam habent novi orbis rudes ac barbari homines, qui casas temere è straminibus factas capite inclinato succedunt & inhabitant, nudi ambulant, nec ferunt, nec metunt, sed sponte natis ac vulsis radicibus, aut ferina victitant. Nudum sane hominem suum constituere debuit, si per omnia naturæ suæ congruenter eum vivere voluit. Quo enim vestes ad naturam quam fingebat? Si vestes secundum naturam, & earum quoque contexendarum & concinnandarum naturale habendum artificium. Si vestificina, & textrinum, non contra naturam, nec sane contra eamdem fuerit si vestes cum aliis rebus permutentur. Alias dicendum illi foret, unumquemque debere sibi vestem texere, non aliunde parare. Quod sane non multum abest quin dixerit. Quis enim hæc aliter potest intelligere? Duplicem usum cujusque rei esse docet; unum naturalem; alterum minime ex natura. exempli gratia, ut calcei ἢ τε ὑποδέσις, καὶ ἡ μεταβλητική, *calcei inductio, & ejusdem cum alia re permutatio.* Solus ille naturalis calcei usus, qua pedibus inducitur; non naturalis, qua alii non habenti venditur, & cum alia re, quam is habet, qui calceum emit, permutatur. Non enim calceus ad hunc usum factus, ut permutetur, hoc est, ut vendatur. Ergo unusquisque sutor & calceolarius esse debet, ut secundum naturæ præscriptum vivat. At ego magis eum naturæ convenienter agitare dicerem, qui nudis pedibus incederet. Primi enim homines, ut investes, ita nudipedes agebant, ad quos referendum jus illud naturale primum, de quo supra diximus. Ceterum si calceum inducere non contra naturam est, nec erit profecto

contra

contra naturam, eumdem fuere, & alii vendere, aut permutare, & pro eo aut victum in specie, aut pecuniam, qua victus paretur, accipere. Ἀμφότερα γὰρ, inquit, ὑποδήματος χρήσεις. ὁ γὰρ ὁ ἀλλαττόμενος τῷ δεομένῳ ὑποδήματος ἀνὴρ νομίσματος, ἢ τροφῆς, χρῆται τῷ ὑποδήματι ἢ ὑποδήματα, ἀλλ' ὃ τῷ οἰκείαν χρῆσιν. ὁ γὰρ ἀλλαγῆς ἕνεκεν γέγονεν. Quibus verbis οἰκείαν χρῆσιν & χρήματος, usum, qui rei proprius est, & naturalis, describit. Id enim cuique rei proprium & accommodatum, quod naturale est, id est, naturaliter conveniens. Qui utitur calceo, non ut pedem tegat, sed ut pro eo nummum aut victum accipiat, non secundum naturam eo utitur, quia non videtur sutus ad hunc usum ut permutetur. Hac ratione motus, cum aliis sellulariis artibus etiam sutrinam, ut par est, sub tertio μεταβλητικῆς genere complexus est, & cum aliis generibus ex æquo τῇ φύσει esse negavit. Calceus non est factus ἀλλαγῆς χάριν; Ergo præter naturam & usum rei est, quum alteri venditur. Nummus cusus est χάριν ἀλλαγῆς; Ergo contra ipsius naturam est, cum in alium usum convertitur, quam cui est destinatus. Atqui calceus non ad alium usum venalis habetur, quam ut emptoris pedes tegat. Ideo fuitur ab artifice, ut vendatur. Ideo emitur ab emptore ut pedibus inducatur. Si naturale est calceum in pedibus habere, naturale quoque erit eumdem facere, & vendere non habentibus qui eo sic utantur. Nisi enim fieret, & nisi venderetur jam factus, eum usum, quem habet, pedum tegendorum, habere non posset. Quid enim refert, utrum quis sibi calceum suat, an alii? Si alii suit, aut donare illi debet, aut vendere. Si donat, an contra naturam erit? At quid magis naturale? Quid autem si vendat, aut cum alia re permutet? An minus erit? Atqui utrumvis ex jure gentium, quod & naturale vocant Jurisconsulti. Idem de aliis ad amictum pertinentibus dici posse, quis non videt? Id quoque

extendit

extendit ipse ad alia pariter quorum in vita usus est: ἢ ἡ αὐτὸν τρόπον ἔχει καὶ περὶ τὰ ἄλλων κτημάτων. Post paulo tamen agnoscit aliquam permutandi rationem quæ non sit à natura aliena, utpote quæ à natura profecta sit. Ea est, qua res ad victum necessarias cum rebus ad victum æque necessariis permutat. Quia nimirum alius alio abundet, alius egeat. Ut autem illi qui abundant, illis qui egent, impertiant, opus fuit permutatione. Atqui vel hoc ipsum nego à naturâ esse. Cur enim aliis supersit, aliis desit, nulla causa est quam naturalem possis approbare. Ut hoc enim sit, aliquid tuum, aliquid meum intelligi necesse est. Quod natura, quæ omnibus omnia communia esse voluit, longe ab se spernit. De ea natura loquimur quam philosophus hic homini adsignat. Hujus naturæ jure, ut & Cicero in Officiis scribit, *privata nulla sunt, sed aut veteri occupatione, aut qui quondam in vacua venerunt: aut bello, ut qui victoria potiti sunt: aut lege, conditione, sorte: ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur*; *Tusculanus Tusculanorum: similisque est privatarum fortunarum descriptio, ex quo quia suum cujusque fit eorum quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit ut quisque teneat.* Ubi igitur omnia debent natura esse communia, nihil cuiquam est proprium. Ubi nihil est proprium cuiquam natura, non potest in re communi quisquam plus possidere quam alius: ac proinde non alteri res superfluent, alterum deficient. Non igitur illa permutatio, qua suppletur alteri quod ipsi deest, ex alterius abundantia jure videatur naturalis. Illius permutationis, quam vult videri esse à natura, exemplum adfert, cum vinum pro frumento datur: hujus autem, quam contra naturam esse adstruit, cum pro vino aut frumento nummus præbetur. Hanc μεσεγγυκὴν ab hominibus inventam dicit, illam alteram è naturæ principiis fluere. At ego alteram plus quam alteram

naturæ

naturæ aut arti debere vix cenſeam. Frumenti quidem cum vino permutationē magis naturalem contenderem quam nummi cum alterutro, ſi frumentum aut vinum non æque humana induſtria inveniſſet quam æs, argentum, aut aurum, unde fabricati nummi. Si nihil cujuſquam proprium eſſe natura admittimus, ſed omnia pro indiviſo inter omnes communia, jure illo primo naturali nullam terræ partem cuiquam velut propriam addicemus, ex qua aut metalla effodere unde nūmi cudantur, aut in qua frumentum ſerere ex quo panis conficiatur, poſſit. Præterea non operoſior aut majoris artis metallorum effoſſio, fuſio, nummique adeo ipſius ex metallis formatio, quam frumenti ſatio, vinique aut panis confectio, mihi videtur. Immo etiam longe minore illa negotio conſtant. Aurum purum putum plerumque è terra eruitur, quem ἄπυρον χρυσὸν Græci appellant. Arabes vocant تبر *Tibar*. Ut Geographus Nubienſis de latere aureo regis Ghenæ, quam *Guineam* puto, triginta eum librarum fuiſſe dicit, من ذهب تبرة واحدة. ex auro unius maſſæ nativæ καὶ ἀπύρου. Hoc ſi fundatur, fletur & feriatur, nummum dabit aureum. At quantæ molis eſt, terram junctis bubus proſcindere, invertere, arare, idque ſæpius, deinde conſerere, ſatum occare, ſarrire, deinde metere, tribulo terere vel flagello excutere, vanno & cribro purgare, condere, promere, molere, conſpergere, coquere, quæ omnia prius facienda ſunt quam panis ſit & ad veſcendum apponi poſſit. Nec vinum ſane è terra in calicem faciliore cura tranſit. Cum hæc ita ſint, idem tamen Ariſtoteles, præter illum acquirendi modum, qui ipſi naturalis eſt, quo res cum rebus ad victum neceſſariis permutantur, & alterum non naturalem, qui nummi opera res permutat, tertiam quandam

dam rationem mixtam excogitavit, quæ partim naturalis sit habenda, partim non naturalis, ut ὑλοτομίαν & μεταλλικὴν, *lignorum cædendorum & metallorum effodiendorum artem.* Naturalem ea parte utramque probat, quia è terra; non naturalem, quod non è frugiferis rebus quæstum paret, sed ex sterilibus. Quod profecto mirum, quasi nullus hominis quæstus naturalis sit, præter eum, qui è terra capitur, & è rebus quas natura frugiferas produxit. Si rem ipsam spectemus, quæ minus artis habent, minus longe à natura discedunt. At ὑλοτομία, sive lignorum confectio, facilior quam agricultura. Quid enim expeditius, paratiusque, quam arborem cædere, & inde lignari? At ferro opus est ad cædendam arborem. Numquid & terræ proscindendæ ferro non est opus? Natura igitur prius fuit metalla effodere, fundere, & conflare, & inde cultros, & alia instrumenta non solum sylvæ cædundæ sed etiam terræ colendæ idonea comparare. Quod natura prius, etiam naturalius. Sed nec ὑλοτομία ex rebus infrugiferis. Arbores sunt quæ renascuntur & cæduntur. Inde cæduæ silvæ fructus. Haud paulo melius nostri Jurisconsulti, qui *frugem* pro reditu appellari dixerunt, non solum quod ex frumentis, aut leguminibus, verum quod ex vino, sylvis cæduis, cretifodinis, lapidicinis capitur. Æque igitur naturalis illis, & merito sane, fructus & quæstus qui capitur ex ὑλοτομίᾳ & μεταλλικῇ, quam qui ex frumentis, aut leguminibus, aut vino, aliisque frugibus, quæ non minus opera & labore hominum è terra educuntur, quam illa sponte producta eruuntur aut cæduntur. Sed videamus, quam sibi non constet noster philosophus. Qui negabat hoc loco, aliam quærendæ rei rationem à natura esse, quam quæ fructus è terra colligeret, Capite quinto, ubi de modis vivendi tractat quos hominem sponte natura docuit, nec ulli permutationi aut mutuationi sunt obnoxii, eos

sic

sic recensetur, νομαδικὸν, γεωργικὸν, ληϊκὸν, ἁλιευτικὸν, θηρευτικὸν, pastorum, agricolarum, latronum, piscatorum, & venatorum vitam per hæc designans. Atque hi sunt, inquit, βίοι τοσοῦδε μόνοι, ὅσοις γε αὐτόφυτον ἔχει τὴν ἐργασίαν ἡ μὴ δι' ἀλλαγῆς ἡ κτήσεως περίεστι τὴν τροφήν. Sed quæro jam, quomodo agricola terram potest exercere sine ferro aut ferreis instrumentis terræ proscindendæ idoneis? Quomodo vero illa habere poterit, quin ea sibi præstinet ab aliis aliqua earum permutatione quæ ipsi abundanter suppetunt? A ferrario nempe illa sibi comparabit. Atqui hic μεταβολὴ locum habet, quam tamen idem Aristoteles inter eas species permutationum recensuit quæ naturæ non convenirent. Faber autem ille ferrarius ab alio mercatore ferrum coëmere necesse habebit. Quod nec ipsum sine permutatione ac nundinatione fieri licet. Nam sane per veterem illam permutandi rationem, cujus meminit Homerus, æs & ferrum Græci cum vino & frumento ad Troiam permutare sunt soliti. Mercator ille porro, qui ferrum habet promercale, ab alio debuit emisse, nempe à metalli opifice sive μεταλλουργῷ. Hæc μεταλλουργία variis etiam instrumentis perficitur, & mixti eam generis facit idem philosophus, naturalis, & non naturalis, ut ante diximus. Quid deinde? Quomodo piscator pisces è mari aut flumine capere poterit, sine piscatoriis instrumentis, quorum etiam tam varia supellex est, & tam varia arte opus ad ea fabricanda, ut nec ea habere sine permutatione piscator, nec artifex sine arte facere, aut sine materia aliunde quæsita possit. Longe illi magis secundum naturam vivunt, quorum Busbequius meminit, qui ab ipso interrogati, quare pisces è vicino flumine, & piseulento, non caperent, responderunt, ideo capi à se non posse, quia captantium manus eluderent. Tunc ille expediri retia, quæ famuli ad hoc attulerant, jussit, magnamque

piscium

piscium copiam multum illis mirantibus in littus ex aqua profudit. Retia illa an putamus texi & fieri sine arte potuisse, aut sine ulla nundinatione comparari? De venatoria arte idem respondeo. Jam vero illud quale est, quod λῃστικὸν βίον è natura esse pronuntiavit, cum fœnerationem præter naturam exerceri asserat? Necari hominem fœnore dicebat Cato. An aliud facit latro? Immo idem, & longe quidem velocius. Uno momento hic hominem peragit, quem fœnerator velut longa tabe conficit. Habere tamen illum latronem etiam arma oportet, quibus vitam adimat. An spoliabant tantum, non etiam necem inferebant tunc temporis latrones? Non hoc ille dicit. Quid magis porro contrarium humanæ societati quam latrocinium? Quid ergo magis præter naturam? Si latrocinium homini naturale, multo magis furtum erit. Non enim omnium hominum idem ingenium, & eadem natura. Alii vulpeculis similes, alii leonibus. Qui viribus valebit, is rapto victum quæret.

Qui pote plus, urget: pisces ut sæpe minutos
Magnus comest, ut aves enecat accipiter.

Qui imbecillior est, si idem sit callidior, furabitur, cum ille valentior, *arte despecta furtorum, rapere audebit propalam.* Hic etiam nostri Jurisconsulti Aristoteli dicam impingent, quasi furibus & latronibus suffraganti, quorum vitam magis naturæ consentaneam, quam mercatorum, asserit, ne dicam fœneratorum, cum isti furtum naturali jure prohibitum ac natura etiam turpe sanciant. Et merito quidem. Aliud igitur illi jus naturale sequuntur quam Aristoteles. Naturale quippe illis jus est, quod cum ratione hominibus vivere destinantibus à natura bene instituta insitum est, quæ humanam societatem non destruere sed tueri satagit. Eo jure si quis plus sibi appetat quam debet, aut ipsi ut proprium obtigit, *violabit jus*

humanæ societatis, ut ait Cicero in Officiis. Aristoteles vero eam hominis naturam considerat quæ ipsi cum belluis communis est, quæ, dummodo sibi bene faciant ipsis, aliis nocere nihil pensi habent. Si in ea nuda hominis ac simplici natura maneret, quæ omnia hominibus, ut & animalibus, communia decernit, excusandus foret. Sed cum eam instituat quæ ab illa communitate, ut ita dicam, discessit, ut suum cuique assignet, quod à jure gentium introductum fuit, non leviter in eo peccat, quod & in hanc transfert quæ sunt illius primi juris naturalis quod natura omnia animalia docuit. Ubi enim privata facta sunt, & singulis divisa quæ erant communia, tum recessum est ab illo primario jure naturali quod bestias etiam comprehendit, & aliud inductum hominibus tantum peculiare longe à priore diversum, rationique magis consentaneum, & humanæ societati accommodatum. Tertium itaque jus quoddam naturale admittendum foret, si Aristotelicæ staremus sententiæ, quo daremus unicuique suum, & tamen etiam alienum rapere & furari concederemus. Nemo potest esse agricola, quin suam sibi habeat possessionem, ut privatim sibi adscriptam excolat. Si vero quæ ille conseverit, alius, ad quem nihil hæc satio pertinebit, vi metere & auferre instituat, tum λῃστρικὸς ille βίος inducetur, quem tamen ille vult æque naturalem ut χωρητικόν. Inde est, quod & belligerandi artem scribit quoque unum esse ex modis illis naturalibus victus quæritandi. Quippini, cum sit arti venatoriæ simillis & pars ejus? Atqui paulo post dicit, ideo non videri sibi è natura fœnerationis negotiationem, quia lucrum de homine homo ibi facit; & latrocinium bellumque inter eos acquirendi modos qui naturæ consentanei sunt, reponit. An non & illæ de homine quæstum faciunt, quæ bonis suis eum evolvunt, vitaque etiam sæpius exuunt? Bellum quidem Jurisconsulti

consulti à jure gentium introductum scribunt, sed de eo sentiunt solo quod ad vim propulsandam, bellumque injuste illatum à finibus suis arcendum gens, quæ ab alia gente vexatur, parare cogitur. Hæc bella ut à jure gentium orta, ita non lædunt, nec violant humanæ societatis jus, quod jus gentium proprie appellatur. At bellum illud, de quo Aristoteles, quod inter modos vitæ quærendæ recensetnaturæ congruentes, non vim vi repellit, sed infert, ut alienum auferat, & illi juri naturali affine est, quod nihil juris aut justiciæ præ se fert, utpote quod belluis commune sit, quo in genere, quæ fortior est ac ferocior, infirmiorem & mitiorem opprimit. Quod longe abest ab æquitate juris gentium, quæ maximam societatis inter omnes homines tuendæ & conservandæ habet rationem.

CAP. XI.

Aristoteles iterum ad partes vocatur. Pro ratione locorum, quæ ab hominibus primum occupata sunt, varios natos vivendi modos. Id multis probatum. Non minus naturalem videri victum homini ex aliis rebus ad esum idoneis, quam ex frugibus quas terra fert. Aristotelem sibi contradicere, qui piscationem, inter naturales victus quærendi rationes ponit, cum tamen neget, alium esse naturalem quam qui ex terra quæritur. De Ichthyophagis & Chelonophagis. Βίος ἐμπορικὸς non minus secundum naturam quam quilibet alius ex illis quos Philosophus in eo albo reponit. Agriculturam vix antiquiorem mercatura videri, saltem illam quam primi homines norunt, rudem ac simplicem. Multas alias artes necessario præcessisse agriculturam, sine quibus illa non quit consistere. Quibus mercatura constat, ut faciliora, ita magis naturalia. Agriculturam inter artes, & quidem operosissimas, ab omnibus poëtis &

philosophis recenseri. Ἔργον & ἐργασία proprie de agricolatione. Cum mercatura erat incognita, ne tum quidem fuisse cognitam agriculturam. Aureo saculo poëtarum neutram fingi hominibus notam, ut nec alias artes. Omnes simul in medium venisse. Pastorum vitam antiquiorem esse quam agricolarum, ex Dicaarcho monstratum. Varro emendatus & explicatus. Pastoritia vita simplicissima omnium. Tres humanæ vitæ gradus, secundum Dicaarchum. Primum solum naturalem haberi, cum homines ex sponte nascentibus viverent. Hunc fuisse statum hominis ante lapsum. Post lapsum terræ exercendæ pro pœna addictus fuit, ut ex labore suo viveret. Ex primogenitis Adami duobus, alter pastor, alter agricola. Quomodo agricola, cum instrumenta nondum essent inventa terræ invertendæ idonea? Noacus agricola appellatur. Aucupium, venatus, & piscationem, post diluvium inventa. Imperium Noacidis à Deo datum in omne avitium cæli, terræ animalia reptiliaque, & pisces maris, ut iis ad victum uterentur. Permutatio rerum, quæ mercaturæ dedit initium, ab Adami filiis originem cepit. Divitias Patriarcharum non solum in pecoribus, sed etiam in servis constitisse. An naturale servorum dominium. Aristoteli ita visum, qui, quæ bello acquiruntur, naturalibus rei quærendæ modis accenset. Rem pecuariam semper ab omnibus nationibus magni factam. Ante nummi usum pecora pro pretio ad alias merces emendas fuisse. Permutationem cum nummo signato, quæ est venditio, æque naturalem censeri, quam illam quæ fieret olim cum pecore, quando pretii vicem obtinebat. Cum ære & ferro antiquitus, ut cum pecore, peragi solitam permutationem. Hanc Aristoteli naturalem existimatam, non alteram, idque nulla ratione. De origine nummi. Massam rudem certa forma & magnitu-

dine

dine primo placuisse ad hunc usum, mox certo etiam pondere examinatam, cum nota quæ pondus indicaret. Aristotelis verba emendata & explicata. Quid nomine μεσότητος intellexerit. Interpretes notati. Proverbium, metiri nummos. Βῦς *Græcis pro certo metalli pondere, quod vicem & usum nummi præstitit.* Βῦς *quidvis magnum & gravis ponderis, tam in compositione, quam per se. Græci veteres usi verubus ferreis pro nummo. Inde dicti* ὀβολοὶ, *qui olim* ὀβελοί. *Aristotelis de eorum etymo sententia. Quid sit* ὀφέλειν. *Pollux correctus. Talia ferrea apud Britannos olim vice nummi. Cæsar emendatus. Massa æris rudis, quæ inter initia nummi usum præbuit, parum discrepabat ab illo ære & ferro quod cum vino mutabant Græci ad Troiam. Ideo inventus ex consensu populi nummus, aut quod pro nummo fuit, ut nemini liceret eum in permutando recusare. Sic expeditior reddita permutandi ratio, impeditissima alias futura. Aristoteles in Ethicis Nicomachiis & Eudemiis illustratus. Nummus sponsor pro futura necessitate.* Νόμισμα *unde dictum. Iuris esse gentium nummum, ut & ipsam permutationem. Romanis & aliis plerisque gentibus æs grave certo pondere examinatum nummi instar habuisse. Hinc nomen libræ, ex Græco Siculo* λίτρα, *pro asse librario. Partes ejus unciæ, hoc est,* ὀγκίαι, *dictæ* ἀπὸ τοῦ ὄγκου. *Cetera partium nomina, sextantem, trientem, quincuncem, & alia, à Siculis sumpta. Ponderis notam his quoque gravibus Romanorum nummis fuisse impressam. Ex librariis assibus postea sextantarii facti, deinde unciarii, mox semunciarii, postremo & unciæ quartarii. Quomodo, & quando, ibi explicatur. Nunquam postea ad priorem formam librariorum assium redisse Romanos. Idem pretium æris in gravi nummo ab initio observatum quod in ære rudi. De Laconico nummo*

gravi, vel potius pondere. Plutarchus & Pollux explicati. Quid sit ferri τόμωμα, quid ferrum ἄτομον. Aceto ferrum candens immersum fragile reddi & ineptum ad opera. Nummus Laconicus πίλανορ appellatus, & quare. Plato emendatus. Pondus habuisse illum nummū Æginetica drachmæ, & quattuor tantum æreolis valuisse. Non tantum apud Lacedæmonios, sed etiam apud alios æris gravis nummos percussos. Id testari nomina ponderum nummis imposita Græcis, Latinis, Chaldæis, & Arabibus. Hinc πίλωθον, λίτρα, ὁλκὴ, σταθὴρ, פלס, مثقال, & alia. Follis pro nummo, ex Syriaco. Inde & vox Græca ὄβολὸς, vel ὀβολός. Arabicum فلس pro squama, ex Græco φολίς. Duo genera apud eos follium; majus, & minus.

PErgamus cum Aristotele pedem conferre, manumque conserere. Cum varias vivendi rationes recenseret, quas & maxime naturales putavit, rectius feciſſet si pro locorum ac regionum diversitate institutionem & exercitionem earum assignasset, & has potius quam illas, ab his potius quam ab illis hominibus, & in his potius quam in illis locis primum eas inventas & in actum productas docuisset. Quid enim causæ putamus fuisse, ut mortalium, à principio naturam tantum ducem in vivendo victuque quærendo sequentium, alii agricolæ extiterint, alii pastores, alii piscatores, venatores alii, alii denique latrones? Nimirum perinde ut locorum natura fuit, quæ primum his aut illis occupata sunt, & insessa, tales etiam incolæ ex necessitate evaserunt. Cur enim qui longe à mari dissitas regiones primi insederunt, agrosque ibi fertiles nacti sunt, agriculturæ potius quam mercaturæ & navigationi animum studiumque adjecerunt? Ratio in promptu

est

est vel lippo, atque etiam cæco. Eadem quippe causa est quæ & nautas fecit & navicularios, mercatoresque, quos casus scilicet ad inhabitandam maris oram egerat. Inde Phœnices omnium primi mercaturis instituisse, quæ trans maria merces veherẽt, memorantur. Stagnorum & amnium piscosorum accolæ piscationi se dediderunt. Quibus silvæ aut propinqua silvis cessere incolenda, operam dederunt venatibus. Ad montana metu compulsi, ut in tutum secederent, si eadem sterilia essent, coacti tandem tempore procedente latrociniis & rapto vivere, quoniam non alia vitæ via suppeteret. Inde olim Isauri infames. Pascuis campi accommodi, saltusque, pastoritiæ vitæ viam munierunt. Si qua regio hæc omnia simul habuit, ut & mari vicina esset, agrisque tam pasturæ idoneis quam aratro bonis abundaret, partim nautas, partim & pastores eadem, partimque aratores etiam suos incolas vidit. Ad hæc variæ artes ex solertia hominum proditæ, initium magis invenerunt in illa cæli inclinatione quæ aërem nacta est subtiliorem, quam quæ crassum & paludosum. Ingenia quippe ibi nata subtiliora & inveniendis artibus aptiora, hic obtusiora. A sollertioribus tamen eas repertas postea ipsi etiam tardiores imitari cœperunt, addiscere, & excolere. Cum Aristoteles autem fateatur, piscationi addictos hominum quosdam ex eo præcipue fuisse, quod paludes, stagna, lacusque, aut amnes piscosos accolerent, cur non & in ceteris vitis, quas naturæ concinere videri voluit, idem asserit? Τὸ δ' πλεῖστον, inquit, ἡμῶν τῶ ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς γῆς ζῇ, καὶ τῶν ἡμέρων καρπῶν. *Maximam partem humanum genus ex terra victum sibi parat, & ex frugibus mitioribus.* Hoc profecto verum est, ubi hujusmodi frugum copiam terra suppeditat. Tum enim ex his fructibus victus maxime hominibus, qui terram illam incolunt, naturalis censendus. Ubi vero frugum tam arborearum quam aliarum proventum

maligna ac sterilis negat seges, quid faciendum? An nulli ibi debent homines esse, nec vivere, ne scilicet vivant alio quam naturali modo? Atqui idem Philosophus inter naturæ convenientia vivendi genera etiam τὸ ἁλιεύτικὸν numerat. Non hi tamen è terra, sed ex aqua vitam sustentant, nec ex frugibus, sed ex piscibus. Quam multi enim & fuere olim, & sunt hodie populi, qui alterius victus penuria solo piscatu vixerint ac vivant? Piscem siccum pro pane habent. Immo & ex molito & in farinam redacto panem quosdam confecisse lectum est. Suntque etiam nunc qui sic utuntur. Unde ἰχθυοφάγοι nominati apud antiquos Geographos? Inde certe, quia nihil quod ederent, haberent, præter pisces? Ab eadem causa & χελωνοφάγοι appellati, qui testudinum carne, nec alia re præterea, vescerentur. Hæ naturales nimirum videbuntur Philosopho vivendi rationes, ut & θηρευτικὸς βίος, qui venatu se tuetur. At ferina hunc alit, non fructus è terra. Quid dicemus de λῃστρικῷ? Hic homines ipsos, non feras pro victu habet. Inter naturæ consentaneos victus à Philosopho tamen reponitur. Quid igitur voluit, cum dixit, maximam partem generis humani è terra res ad vivendum necessarias sibi comparare, & è fructibus domesticis & mitibus alimenta petere? Sequebatur, ut hanc vitæ speciem solam probaret, ut naturæ præcipue congruentem. Subjungit tamen statim: *οἱ μὲν δὴ βίοι τοσοῦδοί εἰσιν, ὅσοι γε αὐτόφυτον ἔχουσι τὴν ἐργασίαν, καὶ μὴ δι' ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας ποιοῦνται τὴν τροφήν. Atque hi fere sunt vitæ modi, qui nativam habent exercitionem, nec alimenta sibi comparant permutatione rerum, & mercimoniis emundis vendendisque.* Quæ sunt istæ vitæ? Νομαδικὸς, inquit, γεωργικὸς, λῃστρικὸς, ἁλιευτικὸς, θηρευτικός. Nõ video, cur ἐμπορικὸς æque suo jure locum hic tueri non debeat, ac γεωργικὸς, aut ἁλιευτικὸς, aut aliorum, qui ibi nominantur, quilibet. Si plurimos homines

homines è terræ fructibus victũ quæritare dixit, & ea gratia τὴν γεωργικὸν βίον ut maxime naturalem homini probavit, cur ea ratio, sive negotiatio, quæ procurat per mercium invectionem ut homines frumento importaticio utantur, minus erit naturalis quam quæ homines aut piscibus pascit, aut ferinis carnibus? Atqui hæc est mercatura. Ubi enim loca sunt maritima, quæ frumenta non ferunt, ea aliunde advehit, & facit ut, qui piscibus in sua patria essent victuri, frugibus terrenis, quem maxime naturalem homini victum Aristoteles censet, vesci queant. His adde, quod vix agriculturam antiquiorem credere sit mercatura, quæ navibus merces per maria in longinquas trajicit regiones, aliasque inde importat. Ut ista primum cognitâ est & inventa hominibus qui littoralia & oram maritimam accoluerunt, ita agricolationem primos reperisse probabile est, qui mediterranea feracesque in his terras sedibus occuparunt. Ut mercaturam multa alia inventa præcesserunt sine quibus non potuere naves fabricari, ita & agriculturam. Μεταλλικὴ ante omnes prodire debuit, deinde ὑλοτομική. Post ὑλοτομικὴ insequuta est τεκτονική. Absque his omnibus agri colendi ratio non potuit in medium procedere, quia nec instrumenta, quibus exercetur, citra ferri & ligni artificia parari potuere. Bryso in Oeconomico apud Stobæum: οὐ πάνυ γὰρ, εἰ τὶς γεωργίαν τις ἐπιθυμοῖ, ἆρ' οὐ πρῶτον ἡμῖν δεῖ τεκτονικήν; εἰ τεκτονικὴν, δεῖ δὴ χαλκευτικήν. εἰ χαλκευτικὴν, δεῖ δὴ μεταλλευτικήν. Ita hæc verba legenda sunt: *Ecce enim si quis agricultura studium persequatur; nonne primum oportet esse lignariam fabricam? Si lignariam; nonne & ferrariam? Si ferrariam; oportet etiam prius fuisse metallifodinam.* Quinetiam addit, præcessisse omnino agriculturam τὴν ὑφαυλικὴν, ἢ τὴν οἰκοδομικήν. Quomodo enim in agris homines durare possent, interdiu terram versantes nudi, aut noctu sine tecto

manere? Ἀλλ' ἵνα ἀρραυλεῖν δυνατοὶ ὦσιν, δεῖ σκέπην ἢ ἄλλο τὸν τοιοῦτο τὸ σῶμα. τοιγαροῦν ὑφαντικοὺς καὶ οἰκοδομικοὺς σύντροφα. Hæc referunt interpretes ad μιλαιοδυλικήν. *Item ut, qui fodinis vacant, ruri degere possint, corpore tegantur necesse est; ad quos textores ac domus structores requiruntur.* Ego ad agricolas ipsos refero. Nam metallorum fossores in ipsis fodinis sub terra etiam hodieque, ut plurimum seminudi agitant, & in specubus effossis dormiunt. At de agricolis Bryso loquitur. Ἀρραυλεῖν est proprie οἰκεῖν ἀγροὺς κυλιομένους. Qui student agriculturæ in agris degere necesse habent. Nec vero ruri possent sine tecto agitare. Opus igitur fuit οἰκοδομικῆς. Nec porro terram proscindere de die sine veste. Ad quam parandam necessaria textrina. Etiam in orbe novo cum primum detectus est, quæ gentes ferri usum ignorabant, agricolationem pariter nescire deprehensæ. Naves autem, quibus mercatura ad sua trajicienda utitur, sine ferro & ligno pleræque earum gentium contexunt, quas vocant *Canoas*. Indi quoque olim ex singulis harundinum internodiis naviculas antiquitate teste concinnabant, haud magna arte. Ægypti præter papyraceas fictilibus etiam perhibentur usi. Unde illud Satyrici de Ægyptiorum populo; quem dicit

Parvula fictilibus solitum dare vela phaselis,
Et brevibus picta remis incumbere testa.

Britanni veteres vimineis alveis navigabant, quos, ut ait Solinus, *ambitione tergorum bubulorum circumdabant*. Ut igitur facilior mercatura, & magis parabilibus constans instrumentis, ita prior inventu videri queat quam agricultura. Illam dico quæ ad summum artis venit, ut hodie exercetur, & olim exercita est. Poëtæ sane Græci Latinique Saturni sui aureum sæculum æque ignoraviſſe canunt agriculturam quam mercaturam. Hinc illa Tibulli:

Quam

Quam bene Saturno vivebant rege, priusquàm
Tellus in longas est patefacta vias!
Nondum caruleas pinus contempserat undas,
Effusum ventis præbueratque sinum.
Nec vagus, ignotis repetens compendia terris,
Presserat externa navita merce ratem.
Illo non validus subiit juga tempore taurus,
Non valido frænos ore momordit equus.

Ecce mercaturam prius illum nominare quam agriculturam, quasi quæ prius etiam inventa fuerit. Sane si opus ipsum spectes, quanta opera, labore & arte constet, agri colendi rationem cum mercatura de antiquitate non debere contendere, nisi ut posteriores ferat, facile judicabis. Plutarchus in libro de Divinatione post texendi,& ædificandi artes, etiam post medicinam quoad inventionis tempus, eam recenset. Τῶν τεχνῶν, inquit, ὡς ἔοικε, ζωὴ μὲν ἡ χρεία συνέσηκεν ἐξ ἀρχῆς, καὶ μέχρι νῦν διαφυλάττει

Χρειὼ πάντ' ἐδίδαξε, πὶ δ' ἔ χρειώ κεν ἀνδρὸι
τῶν ἀναγκαίων; ὑφαντικὴν, οἰκοδομικὴν, ἰατρικὴν, γεωργίαν, καὶ ὅσαι τοῖς γεωργίαν ἀναρρέφονται. Plato quoque inter artes eam ponit in Sophista: Ἀλλὰ μήτε τὰ τεχνῶν ἡγεῖσθαι πασῶν εἶδη δύο. πῶς; γεωργίαν μὲν, καὶ ὅση τοῖς τὸ θνητὸν πᾶν σῶμα θεραπείαν, τό τ' αὖ τοῖς τὸ σώθεζον καὶ τακτὸν, ὁ δὴ σκεῦος ὀνομάζομεν. Quanti operis res sit, Græci ostendunt, qui ἔργα de agricultura proprie usurpant, & ἐργάζεσθαι, & γῆς ἐργασίαν. Sed & ἐργάται vocantur operarii qui laborant in terra colenda mercede ad hoc conducti. Hesychius: ἔργα πολὺ μὲν τὰ τοῖς τῶν παλαιστρικῶν, πολὺ δὲ τὰ τοῖς τῶν γεωργίαν. Hinc titulus Ἡσιοδείου Operis, ἔργα καὶ ἡμέραι. Eo igitur tempore, quo tellus omnia ferebat omnibus in commune, facillimam fuisse constat hominibus vivendi rationem, ac proinde maxime naturalem. Quæ ab ea longissime distat, eam oportet censeri minime naturalem, utpote difficillimam. Ea est quam confert agricul-

agricultura. Quod nec dissimulavit his versibus eruditissimus poëta:

—pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit, primusq; per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda.

Hic pater Juppiter est, sub quo omnes artes, meditando, exercendo, ab hominum industria inventas & excultas, poëtis placet. Nam, ut statim subjicit:

Ante Iovem nulli subigebant arva coloni:
Ne signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat; in medium quærebant.

Tum omnium erant omnia communia, nulla privata. Atque hæc præ cæteris naturalis vivendi victusque quærendi ratio, non illæ quas describit Aristoteles, quas postea liquet introductas, cum reliquæ artes proditæ sunt, ubi pro se quisque sibi acquirere & propria facere occœpit, quæ ante in medio erant posita & indivisa. Omnes sane illas vitas, quas naturalibus victus parandi modis accenset Philosophus, cum artibus ceteris tum primum invectas, ubi ab illa naturali ac prima discessum est, idem Virgilius scribit:

Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas,
Navita tum stellis numeros ac nomina fecit.

Hic est βίος μεθολικὸς, quem contra naturam esse adfirmat Stagirites Sophus. Sequitur apud Poëtam:

Tum laqueis captare feras, & fallere visco
Inventum, & magnos canibus circumdare saltus.

Hic θηρόλικὸς est, quod unum ex naturalibus acquirendi generibus esse visum Alexandri Præceptori. Subjicit noster protinus:

Atque alius latum funda jam verberat amnem,
Alta petens; pelagoque alius trahit humida lina.

Ἁλιόλικὸν designat, qui & inter naturales est Aristoteli. Addit Mantuanus vates:

Tunc ferri rigor atque argutæ lamina serræ.
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum,

Mi-

Μίλανθελικὴ & ὑλοθρικὴν significat; quæ duo genera nec secundum naturam omni ex parte sunt nostro Philosopho, nec in totum contra naturam. Subjungit Poëta, tum demum varias venisse artes, & laborem improbum omnia vincere, durisque in rebus urgentem necessitatem. Post quæ de agricultura subnectit, quando & à quo primum inventa:

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit, cum jam glandes atque arbuta sacra
Deficerent sylvæ, & victum Dodona negaret;
Mox & frumentis labor additus.

Atque hic unus est de illis naturalibus, ut autumat Aristoteles, vitæ quærendæ modis, quem γεωργικὸν βίον appellat, quem tamen ceteris omnibus, quæ præcesserunt apud Poëtam, posterius vitæ humanæ cognitum & usurpatum fuisse, prorsus inter omnes convenit. Nam & ferri rigor prius excogitari debuit, & ligni cædundi ars, immo etiam ipsa μιλανθελικὴ, & permutandi ratio, quatenus absque ista nec instrumenta agricolis idonea haberi potuerunt: nisi eumdem & agricolam fuisse, & fabrum lignarium, ferrariumque velimus. Longe melius Dicæarchus apud Varronem, doctissimus, ut ipse vocat, Philosophus, qui pastorum vitam esse *incentivam*, agricolarum *succentivam*, esse dixit. Quod ita, auctore eodem Varrone, explicabat, cum ostenderet qualis Græciæ vita ab initio fuerit, & doceret, superioribus temporibus fuisse, *cum homines pastoritiam vitam agerent, neque scirent etiam arare terram, aut serere arbores, aut putare: ab his inferiore gradu ætatis susceptam agriculturam.* Quod in Græcia ita usu venisse ait, in aliis etiam regionibus idem contigisse verisimile est. Pastoritia itaque vita, ut prior agricultura, & simplicior, ita etiam naturalior. Nec enim tam multis opus habet quam agricultura. Si nunc ferro tondentur oves, olim vellebantur, unde *vellus*. Quod de illis

locis

locis intelligendum, quæ pastioni accommoda, ob saltus & nemora. Nam mari vicina loca, sterilia si forte, & passionibus inepta, nec agriculturæ apta, mercaturis insistere suos incolas coëgerunt. Ac proinde hæc illis vita ex regionis situ æque naturalis videri debet quam pastoribus pastoritia, qui regiones occuparunt ubi pecus pasci posset, aut agricolis agricultura, qui culturæ patientes agros insederunt. *Quos*, inquit Varro, *agros non colebant propter sylvas, aut id genus, ubi pecus posset pasci, & possidebant, ab usu suo saltus nominarunt. Hæc etiam Græci τὰ ἄλσεα καὶ νομάς, nostri nemora.* At pastoritia ista vita quæ simplicissima omnium fuit, eoq; naturalior, antiquiorem tamen illam fuisse constat quæ sponte è terra nata ad usum suum victumque sumebat, qualis fingitur à poëtis sub Saturno viguisse. Tres itaque gradus humanæ vitæ constituebat Dicæarchus teste eodem Varrone lib. II de R. R. *Igitur, inquam, & homines & pecua; cum semper fuisse sit necesse natura. Sive enim aliquod fuit principium generandi animalium, ut putavit Thales Milesius, & Zeno Citticus, sive contra principium horum extitit nullum, ut credidit Pythagoras Samius, & Aristoteles Stagirites, necesse est, humanæ vitæ à summa memoria gradatim descendisse ad hanc ætatem, uti scribit Dicæarchus, & summum gradum fuisse naturalem, cum viverent homines ex iis rebus quæ inviolata ultro ferret terra: ex hac vita in secundam descendisse pastoritiam è feris & agrestibus. Vt ex arboribus ac virgultis, decerpendo, glandem, arbutum, mora, pomaque collegerant ad usum; sic ex animalibus, cum propter eamdem utilitatem, quæ possent, silvestria deprehenderent, ac concluderent, & mansuescerent.* Ita legendus, ac distinguendus ille locus, qui vulgo utroque vitio laborat, lectionis, & interpunctionis. Sequitur statim: *Tertio denique gradu à vita pastorali ad agriculturam de-*

scende-

scenderunt, in qua ex duobus gradibus superioribus retinuerunt multa. Sed notandum in primis est, Dicæarchum in illis Varronis verbis solum illum primum summumque vitæ humanæ gradum naturalem agnovisse, quo homines vixerunt ex his quæ intacta ferro terra ferret; reliquos duos, pastoralem, & agro colendo occupatum, pro non naturalibus habuisse. Et profecto, si naturales etiam isti habendi, non ab eo censu excludenda cetera vitæ genera, quæ simul cum illis cœperunt, aut etiam priora extiterunt, ut mercatura, & varia artificia, quæ totidem etiam vivendi constituerunt mores modosque. Si ad sacras litteras provocemus, quæ veram primæ hominum vitæ continent historiam, ut & ipsius creationis; qualis homini futura erat vita in paradiso terrestri, si non peccasset, in quo ad breve tempus fuit, quia peccavit, talem poëtæ sub Saturno rege fuisse fingunt, qui primus ac summus Dicæarcho naturalis vitæ gradus.

— ἠθλὲ ἔτ' ἀπίστα

Τοῖσιν ἵλω. καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα
Αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον —

inquit Hesiodus. Post lapsum primus homo, *in ergastulum*, ut cum Tertulliano loquar, *terræ laborandæ datus*, non naturalem tum, sed laboriosam & exercitam agere cœpit vitam, quæ ipsi pro pœna inobedientiæ à Deo creatore imposita fuit. Talem sub regno Jovis adscribunt poëtæ, qui haud facilem colendi viam esse voluit, *ut curis acueret mortalium corda*. Hinc ex duobus Adami primogenitis alter pastor, alter agricola extitit. Sed quomodo agricola, cum nondum ferrum esset, quod procudi demum cœptum est à Tubal-Caino, qui sextus inter descendentes è Caino? Per τὸ γῆν ἐργάζεσθαι fortasse hortorum cultura intelligenda, arborumque insitio, quæ levior & facilior quam agrorum satio. Sed cum eodem capite scriptura dicat, Cainum urbem ædificasse, ac de nomine

nati

nati sui Enochi appellasse, non majoris erat molis urbem condere quam terram aratro invertere. Jubal quoque ibi dicitur inveniſſe pſalterium & citharam. Quæ fabricaſſe non minoris artis fuerit quam terram proſcindere. Certum tamen eſt, ſimpliciſſimam illam fuiſſe agri colendi rationem, nec acceſſiſſe ad eam artem agricolationis, quæ poſtea progreſſu temporis cum aliis artibus excogitata fuit. Præterea compertum etiam eſt, pleraſque artium poſt diluvium demum à Noacidis aut inventas fuiſſe aut perfectas. Ipſe Noacus *agricola* appellatur Geneſeos IX. Ad verbū, *vir terræ* איש האדמה. Qui & primus vitiſator fuit, ut ibidem dicitur. Ergo & vineæ colendæ ratio, viniq; uſus ante Noacum ignorabatur. Atqui hæc non minima pars agriculturæ. Aucupium, venatus, & piſcatio, ab iiſdem inſtituta, cum antea homines ex ſolis terræ fructibus viverent, Deus autem Imperium Noacidis dedit in omne avitium cæli, in omnia terræ animalia, & piſces maris, & reptilia, ut ad eſum illis ſervirent. Adamo autem Dominus in comminanda pœna prædixerat fore, ut ex terra comederet, & in ſudore vultus ſui pane ſuo veſceretur. Hinc inter nepotes Noaci Nembrodus *potens venator* memoratur. Atque inde ἡ θηρευτικὴ originem habet. Atqui permutatio rerum, quæ mercaturæ originem dedit, jam inde à filiis Adami initium, ut videtur, cepit. Cum enim ex his alter paſtor eſſet, alter agricola, veriſimile eſt, quod alter non habebat, cum altero permutaſſe, pecudum fœtus cum terræ fructibus. Ceterum plerique ex poſteritate ejuſdem Noaci paſtionibus operam dederunt, & in pecore magnam divitiarum ſuarum partem conſtituerunt. Quin & ſervos etiam ancillaſque habuerunt, quæ non minima erat fortunarum, quas habebant, portio, ut de Abraamo dicitur, & Loto. Quæ poſſeſſio præter naturam eſſe neſcio an Ariſtoteli videretur; certe Juriſconſultis noſtris ita videtur,

detur, quia natura omnes liberos produxit. Antiquissimam tamen eam acquirendi rationem fuisse constat, & quidem æque antiquam ut bellum. Quæ bello acquiruntur, si naturaliter acquiri putavit Aristoteles, non possit inficiari idem, quin justa & naturalis servorum acquisitio fuerit. Bello captos sibi servire cogebant, in quos jus vitæ & necis habebant. Ideo & vendere poterant tam bono ac naturali jure quam cetera quæ sibi legitime comparaverant. Verum de his jam satis superque dictum in superiori capite. Pecuaria porro res non solum ab antiquis Judæis semper magni facta, sed etiam Græcis & Romanis in honore ac pretio habita. *De antiquis*, inquit Varro; *illustrissimus quisque pastor erat, ut ostendit Græca & Latina lingua, & veteres pœtæ, qui alios vocant πολύαρνας, alios πολυμήλους, alios πολυβόους. Quin ipsas pecudes propter caritatem aureas habuisse pelles tradiderunt: ut Argis Atreus, quam sibi Thyestem subduxe queritur: ut in Colchide Æeta, cujus arietis pellem profecti genere regio dicuntur Argonautæ: ut in Libya ad Hesperidas, unde aurea mala, id est, secundum antiquam consuetudinem, capras & oves, quas Hercules ex Africa in Græciam exportavit.* Ut autem nummus ex ære, auro, & argento, pretium aliarum rerum ac mercium postea fuit, sic ante nummi usum pecora ad alias merces coëmendas pro pretio fuere. Hinc apud Homerum arma Glauci aurea, ἑκατόμβοια dicuntur, hoc est, pretio centum boum digna, & Diomedis ærea, novem tantum boves contra emenda. Et falluntur ex veteribus Grammaticis, qui βοῦν, eo loco pro nomismate accipiunt, cum ætate Homeri nondum nummus Græcis esset cognitus. Primus inde nummus, qui percussus est, forma bovis signatus fertur, ad indicandum, usum & morem antiquum, quo boves & alia pecora non solum in pretio, sed etiam pro pretio. Οἱ δὲ παλαιοὶ, inquiunt

Grammatici, πρὶν ἐπινοηθῆναι τὸ νομίσματα, ἐπὶ σταθμοῖς ἦν τῶν ὠνίων. Sed primo quidem, ut principia omnia rudia sunt, massam æris gravis ad certum pondus examinati pro nummo usurparunt, quod pretii vicem esset. Aristoteles: τὸ μὲν πρῶτον ἁπλῶς ὡρισμένον μεγέθει καὶ σταθμῷ, τὸ δὲ πλούσιον καὶ χαρακτῆρα ἐπιτεθειμένον, ἵνα ἀπολύσῃ τὸ μέτρησις αὐτός. ὁ γὰρ χαρακτὴρ τοῦ ποσοῦ σημεῖον. Hæc verba examinanda sunt. Non enim carent difficultate, & eorum mentem non videntur assequuti interpretes. Dixit paulo ante, quod inter exteros & peregrinos ratio exerceretur rerum permutandarum, cum invehendis iis quibus egerent, tum evehendis quibus abundarent, nummi usum necessario fuisse excogitatum. Non enim ἀδύνατον, inquit, unumquodque rerum ad vitam necessariarum. Ob eam rem ad permutationes explicandas ejusmodi aliquid inter homines convenit dare & accipere, quod ipsum cum esset & inter res vitæ utiles, usum exhiberet ad vitam accommodatum & facilem. Ferrum & argentum, & si quid aliud simile metallum, ad eam rem visum idoneum, scribit idem Aristoteles. Subjicit deinde verba quæ supra habuimus: *Primo quidem æs & argentum simpliciter magnitudine & pondere certo definitum, postremo & signum eidem impressum est, quod quantitatem indicaret, ut molestia appendendi liberarentur.* Hæc est mens verborum Aristotelicorum quæ citavimus ut hodie leguntur. Ea paraphrastes ita reddidit, vir in Græcis quidem doctissimus, sed quod ex hac ejus versione non apparet: *Quod cum primum rudi adhuc sæculo pondere & mensurâ esset definitum, tandem illi nota cœpit imprimi, tanquam videlicet examinis compendium.* Hæc non intelligo; neque ipse fortasse qui scripsit. Μέτρησις quidem ibi vocat Aristoteles pensitationem, ut paulo post dicam: sed si distinguas *pondus* & *mensuram*, ut hic fecit interpres, id fieri non potest

quin

quin mensuram in propria & stricta significatione accipiatur. Sic enim Jurisconsulti accipiunt, cum mutui dationem consistere scribunt *in rebus quæ pondere, numero, & mensura continentur*, hoc est, τῷ στεθμῷ, τῷ ἀριθμῷ, καὶ τῷ μέτρῳ. At μέτρησιν hoc loco posuit Aristoteles ἀντὶ τοῦ σταθμήσεως, latiore nempe significatu, qui extenditur non solum ad res quæ mensura continentur, sed etiam quæ pondere & numero constant. Quidquid enim est quo quantitas dignoscitur, sive in ponderibus sit, sive in numeris, sive in mensuris, id Aristoteli μέτρον appellatur, quod definitur ab eodem in Metaphysicis lib. x, cap. 1. μέτρον ἐστὶν ᾧ τὸ ποσὸν γνωρίζομεν. Et paulo post: ἐνταῦθα δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις λέγεται μέτρον, ᾧ πρώτῳ τι ἕκαστον γνωρίζομεν, καὶ τὸ μέτρον ἑκάστου ἐστὶν, ἐν μήκει, ἐν πλάτει, ἐν βάθει, ἐν βάρει, ἐν τάχει. Quæ in sequentibus fusius explicat. Hinc ergo τὸ μέτρησιν in his verbis, quæ attulimus, usurpavit ἀντὶ τοῦ σταθμήσεως. Pondus igitur est, non mensura. Nec enim mensura, si eam distinguas à pondere, ulla ratione hic conveniet. Numquam enim nummus ad mensuram datus est, sed ad pondus, aut etiam ad numerum, ut pecunia numerata. Nemo igitur possit illud capere, quod scribit paraphrastes, *argentum & as rudi sæculo pondere & mensura primo definitum fuisse.* Quid? an modio tunc expendebantur nummi? Hoc postea factum in signato nummo, ære & argento conciso in facies minutas. Nec tamen ea usitata communiter ratio nummorum expendendorum, sed in eos hoc jactabatur qui tantum viderentur habere in pecunia numerata, ut metiri eam modio possent. Inde illa Horatii:

— dives, ut metiretur nummos.

Et apud Petronium Trimalcionis uxor, *fortunata* appellatur, *quæ nummos modio metitur.* Proverbium Græcum est, ἀργύριον μεδίμνῳ ἀπομετρεῖν, de bene nummatis, & profuse liberalibus. Quo allusit & Xeno-

phon in Hellenicis lib. VI: βυλόμβροι οἱ πρὸς ξυνίαν τὸ κεγχόμβρον μεδίμνου ἀπομετρήσασθαι πρὸς δὲ παλαιὸς νόμος. Si nunquam mos fuit modio nummos metiri, nisi apud eos, qui tam largiter eo abundarent, ut rationem aliter suorum nummorum facile inire non possent, multo minus tralaticium id fuerit inter initia & rudimenta æris gravis certo pondere determinati quod pro nummo esset, & præcipue quidem cum expenderetur in permutationibus. Aristoteles præterea dixit, ὁρισθὲν τῷ μεγέθει καὶ σταθμῷ, *mole & pondere*, non *pondere & mensura*, ut placuit Paraphrastæ. Verum ne sic quidem satis assequor quid voluerit Philosophus. Æs & argentum primo ait definitum mole & pondere. Ad certum pondus examinatum fuisse intelligit. Quid opus ergo fuit magnitudinis aut molis meminisse? Ut pondus est, ita etiam moles. Majoris quippe molis massa æris bilibris quam libraria. Vice versa, prout est moles, ita etiam pondus. Nam æs trilibre in majore massa est quam bilibre, & hoc quam librarium. Præterea cum dicat, certo pondere determinatum fuisse æs quod tum inter initia in permutationibus exhiberi solitum fuit, quo pertinent, quæ subjicit, mox signo impresso illi æris aut argenti massæ, certo pondere definitæ, liberatos homines molestia ponderandi, quia signum sive character impressus, quantitatis sive ponderis indicium esset? Quid enim opus hac nota ad dignoscendum pondus, si ejusmodi massæ fierent, quas omnes scirent in civitate id pondus habere? Sic, cum scribit Cæsar, Britannos ære aut ferro ad certum pondus examinato uti pro nummo, nulla nota æs illud aut ferrum insignitum fuisse ostendit quæ pondus testaretur. Non igitur video quorsum pertineat illa notæ posterior impressio, quæ pondus massæ designaret, si eodem pondere, quo antea, massæ illæ, quibus pro nummo uterentur, cudebantur. Exempli gratia, massa æris bilibris primo

mo nummi usum præstitit, postea eadem massa ad hunc usum retenta est, sed cum nota quæ ponderis indicium faceret. Verum cui bono hæc nota, si satis constabat de pondere? Dices, propter exteros, cum quibus contraheretur permutatio, hoc factum, ut hac nota agnita hujusmodi massam pro ære duarum librarum pondo acciperent. Hoc aliquid est, & nihil est. Quis enim cogebat illum peregrinum huic notæ fidem habere? Si sine examine crederet, poterat & non signatam talem massam recipere, quam ex commercio, quod haberet cum illius civitatis hominibus, satis sciret ejus esse ponderis. Præterea si hoc voluisset Aristoteles, satis habuisset dicere, τὸ μὲν πρῶτον ἀπλῶς ὁρισθὲν σταθμοῦ. Nihil enim fuit necesse adjicere, μεγέθει, cum pondus massæ certum, constituat etiam certam ejus magnitudinis formam. Hæc cum ita sint, omnino persuasum habeo, scripsisse Aristotelem; τὸ μὲν πρῶτον ἁπλῶς ὁρισθὲν μεγέθει, ὃ σταθμοῦ, τὸ ὁ πλάσσοντες καὶ χαρακτῆρα ἐπιβαλόντων, ἵνα ἀπολύσῃ τὸ μέλημα τοῦτο. ὁ δὲ χαρακτὴρ ἐπέθη ὅτι ποσοῦ σημεῖον. Primo habuere massas ferri aut argenti rudis certa molis forma, ut puta pugni magnitudine, aut panis librarii. Eæ nummi vicem implebant; sed appendebantur, quia præter propter cum eadem magnitudine fierent, non tamen examussim idem pondus erat in omnibus. Tamdem vero cum placuisset, non tantum certa magnitudine eas fieri, sed etiam ad certum pondus examinari, verbi gratia, ut hæc massa pugni magnitudine, etiam libræ pondus exactum haberet, aut duarum librarum, tum & signum quoque incusum est, quod pondus notaret, ut molestia appendendi abesset. Non enim prius nota massis illis rudibus certa olim magnitudine pro nummo flari solitis imprimi cœpta est, quam & pondus certum justumque iisdem imponeretur, cujus indicium & fidem illa nota impressa faceret. Ab his igitur initiis originem sumpsit, auctore

Aristotele, nummus signatus. Σταθμὸς proprie dicebatur massa infecti metalli, certo pondere formati, ut pro nummo esset. Hinc quidam βοῦν illum veteris Græciæ, à quo res æstimantur, nomine σταθμοῦ & ἀκτοῦ, unde & mulieres ἀλφεστοῦσαι appellatæ, quæ bene essent dotatæ, σταθμὸν fuisse volunt, ut alii νόμισμα. Sed magis illis accedo, qui σταθμὸν fuisse contendunt, si recedendum sit à vera significatione, quam plures ei voci attribuunt. Nam Homerus nummum signatum non novit. At quæ bove æstimantur, non ignoravit. Si bos non est unde ea denominantur, erit σταθμός. Grammatici de σταθμοῦ, & similibus: Οἱ μὲν ἐπὶ νομίσματος ἀκούσαι, βοῦν ἐρρῆξθαι λέγοντες, ἀφ' οὗ τὸν τύπον ἐν αὐτῷ ἔχ βοός· οἱ δὲ σταθμὸν ἴσον, τὸ ζυγοῦντες νοῦσι. Si pro σταθμῷ hanc vocem accipiamus, non ab æstimatione boum factam interpretabimur, quod iisdem Grammaticis placet, ut tale pondus pretium bovis aut plurium fuerit, sed à magnitudine sic constabit appellatum. Nam Græcis βοῦς dicitur quidquid est magnum, ut in compositione nominum βότυνον, βότρυς, & similium. Immo & per se pondus & magnitudinem designat. Hesychius: βοῦς, βάρος. Non mirum itaque, si & pro pondere certo metalli hæc dictio accepta sit, quæ vice nummi fuerit. Sic Lacedæmoniorum νόμισμα Plato σταθμὸν esse dixit. De quo infra. Grammatici observant, ὀβολοὺς Græcis ex eo dictos, quod olim ante nummi usum obelis, id est, verubus ferreis, pro nummo uterentur. Nam Iones ὀβελοὺς dicebant, non ὀβολοὺς, de eo nummi genere. Unde & ἐπωβελία apud Atticos τὸ ἕκτον τοῦ πρώτου, quia obolus sexta pars drachmæ. Quantum ex his verubus & obeliscis tenere manus posset, eam summam ideo vocasse δραχμὴν, ἀπὸ τοῦ δράσσω, iisdem placet Grammaticis. Pollux lib. IX, cap. VI: τὸ μέντοι τῶν ὀβολῶν ὄνομα, οἱ μὲν ὅτι πάλαι βάκτροις ὀβελοῖς ἐχρῶντο ἐν ταῖς ἀγοραῖς, ὧν τὸ ἴσον τῇ δραχμῇ ἐτάττετο ἑξάκις κα-

λεῖσθαι

λεῖας δραχμή. Τὰς ὀνόμασε δ' νομίσματος καὶ ἀπισόντος ἐς τὴν χρείαν, ἐνέμενεν ὀκ τῆς χρείας τὸ παλαιᾶς. Ἀριστοτέλης δ' αὐτὰ ταῦτα λέγων ἐν Σικυωνίων πολιτείᾳ σμικρόν τι καινοτομεῖ, ὀφέλους γε αὐτὰς ὀνομάζειν λέγων, δ' μὴν ὀφέλειν δηλοῦν τὸ αὐξειν, αὐτῶν δ' ἀπὸ τοῦ εἰς μῆκος αὐξεσθαι ὧδε κληθέντων. Totus hic locus ita constituendus ex scriptura antiquorum codicum, quos olim contuli. Et notandum, quod ex Aristotelis sententia refert, non ὀβελὰς dictos esse obolos prius, quod verubus ferreis uterentur ad permutationes, sed ὀφέλους, quod virgæ ferreæ essent in longitudinem ductæ, ab incremento & extensione. Nam Græce ὀφέλειν est *augere*. Unde ὄφελος, *lucrum, augmentum*. A quo verbo ὀφέλω pro *augeo* & *increfco* aliud deductum volunt τὸ ὀφείλω, id est, *debeo*. Unde ὀφείλημα τὸ αὐξανόμενον τῷ τόκῳ δάνειον, de fœnore, quod usuris multiplicatur ac debetur. Quod & Aristoteles opinatus est, ut constat ex sequentibus Pollucis verbis, si recte legantur; nam vulgo sunt corruptissima: ὄθεν καὶ τὸ ὀφείλειν ὠνομάσθαι φησίν, ὃν οἶδ' ὅπως. Rationem paulo ante attulimus, quam Pollux non vidit. Quæ sequuntur apud eumdem ita corrigi debent: ἐπὶ μὲν τοῦ ὀβολῶν ὑπηκόντων τὸ φ ἐς τὸ β, καὶ συζυγίαν. Ex his apparet, in ea etiam fuisse Aristotelem opinione, verubus usos veteres in certam longitudinem extensis ferreis, antequam nummus signatus esset repertus. Hoc ipsum forte an sit quod in Politicis scribit, τὸ μὲν πρῶτον ἀτάκτως ὁρισθῆναι μεγέθει, ὕστερον δὲ σταθμῷ. Non enim certo pondere constabant illa verua, sed cum dabantur inter permutandum, appendebantur. Impolita & aspera fuisse illa verua, sunt Grammatici qui notent ex antiquis: πρὸ γὰρ τούτου τοῖς ὀβελίσκοις τραχέσιν ἐνομίζοντο: *Antea enim obeliscis ac verubus impolitis pro nummo utebantur.* Ideo autem fortasse in Sicyoniorum πολιτείᾳ de his tractaverat Aristoteles, quia Phidon Argivus in Sicyone urbe primum nummum signasse juxta quosdam fereba-

tur, secundum alios Æginæ, aut, ut quidam, etiam Corinthi. Hic percusso nummo collectos omnes obeliscos illos veteres, quorũ usus olim vice nummi fuit, in templo Junonis Argivæ consecravit. Sic enim hæc intelligenda: Πάντων δὲ πρῶτος Φείδων Ἀργεῖος νόμισμα ἐκόψεν ἐν Αἰγίνῃ, καὶ ἀφ' τὸ νόμισμα ἀπαλαιοῦν τὸς ὀβελίσκους ἀνέθηκε τῇ ἐν Ἄργει Ἥρᾳ. Ἐπειδὴ ὁ πάνυ οἱ ὀβελίσκοι τὸν χεῖρα ἐπλήρουν, ἡμεῖς, καὶ πρὶν πληρῶντες τοῖς ἐξόβολοῖς, ἀραχμιοῦν αὐτὸν λίγομεν ἀφ' τὸ ἀράξαι. Ex quibus colligi potest, non istos obeliscos certo tum pondere fuisse factos, sed solam magnitudinem in his quæsitam, quæ tamen esset in permutando appendenda. Qui primus autem nummus signatus est, non aliud habuit insigne sive notam, quam qua declararetur ejus pondus, ut supersederent appendendi morositate. Quæ omnia confirmant nostram de loco Aristotelico, qua explicato, qua emendato, sententiam. Ceterum in oboli & drachmæ tradenda originatione nugari more suo solito Græcos, inferius ostendemus. Non multum aberant à verubus Græcorum taliæ ferreæ Britannorum veterum, quibus ad certum pondus examinatis pro nummo usos eos fuisse memorat Cæsar lib. v de bello Gallico. Nam *Talia* est baculus oblongus, ut σκυβάλη. Sic enim legendum apud Cæsarem: *Vtuntur aut ære, aut taliis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo.* In quadam regni Tatarici provincia virgulæ aureæ certo pondere, quod nota adposita testatur, pro nummo solent exhiberi, ut est apud Paulum Venetum. Ad rem nunc ut è diverticulo regrediamur, certum est, massas ferri aut æris rudis informes, aut etiam veruum vel taliarum forma, vel alia quacunque conflatas, usum nummi olim præbuisse, & per hæc rudimenta ad nummi signati inventionem homines perveniisse. Jam igitur quæro, ista æris massa quid habuerit diversum aut discrepans ab illo ære

cum

cum quo vinum permutabant Græci? Nam & pondus ejus æris & ferri etiam æstimabatur. Hæc certe fuit differentia, quod tunc ex mercatoribus illis Lemniis, qui vinum in castra Græcorum apportaverant, non alii ferrum & æs pro vino suo accipiebant quam qui eo indigebant, aut qui maxime id volebant. Cæteri, quibus hæc merces non placebat, aut boves, aut pelles bubulas, aut etiam captivos sumebant. Ubi autem semel constitutum est, ut certum æris pondus pro pretio mercis exhiberetur, etiam ille, qui æris non indigebat, nec mercem hanc probabat, eam tamen accipere pro eo, quod venditabat, cogebatur. Non tanti tamen hoc discrimen, ut contractus permutationis, qui olim naturalis fuerat, evaserit non naturalis. Ementium & vendentium utilitati & commoditati sic prospectum est. Quod ubi semel ex consuetudine & consensu receptum fuit, æque haberi debuit naturalis venditio hoc modo celebrata, quam quæ olim fiebat cum massa æris qualibet ad permutandum volentibus oblata. Mos, qui pro lege estt, antum effecit, ne liceret venditori rejicere ac recusare æs illud grave quod ipsi vice pretii ab emptore offerebatur. Quod antea nēpe licitum erat. Sed tunc non adeo facilis & expedita fuit permutatio. Cum enim necessitas aut ab altera parte inter contrahentes, aut ab utraque permutationem rerum alteri aut utriq; necessariarum inducere soleat, si neuter egeat, neuter volet permutare. Si alter vero indigeat tantum, nec aliquid habeat quod velit accipere is, contra quem rem suam permutare vult, quia ipse etiam rei illius copia abundet, ne tum quidem procedet permutatio. Quid fiet igitur, aut quomodo explicabitur rerum permutandarum ratio inter egentes & abundantes? Nummus, aut quod pro nummo est, huic difficultati subvenit, more & communi omnium consensu receptus, ad hoc, ut qui nulla alia re egeret,

quam pro illa, qua abundabat, posset accipere, hanc saltem speciem non recusaret, quæ sibi quandoque futura esset usui, cum egere & ipse aliqua re cœpisset, quam comparare permutatione vellet. Hoc vidit etiam Aristoteles in Ethicis, tam Nicomacheis, quam Eudemiis. Hæc enim mens est horum ejus verborum: ὅτι δὲ ἡ χρεία συνέχει ὥσπερ ἓν τι ὄν, δηλοῖ, ὅτι, ὅταν μὴ ὁ χρεία ὦσιν ἀλλήλων ἢ ἀμφότεροι ἢ ἕτερον, οὐκ ἀλλάττουσι, ἅπερ ὅταν ἃ ἔχῃ αὐτὸς, δίνηταί τις, οἷον οἶνα, διδόντες σῖτα ἐξάγουσιν, δεῖ ἄρα τοῦτο ἰσασθῆναι. ὑπὲρ μὲν οὖν τῆς μελλούσης ἀλλαγῆς, ἐὰν οὕτω μηδὲν δέωμεν, ὅπ ἔχομεν ἐὰν δέηθῇ τὸ νόμισμα, οἷον ἐγγυητής ἐστιν ἡμῖν. δεῖ γὰρ τοῦτο φέρειν εἶναι λαβεῖν. Quæ elegantissima pariter & verissima sunt. Nummus pro sponsore nobis est ad futuram permutationem, si quando egere cœperimus, non recusatum iri cum eum dabimus pro re alia cujus indigeamus. Hoc obtinuit, ut sic fieret, mos receptus communi hominum consensu. Inde νόμισμα dictum, quia ὑπάλλαγμα τῆς χρείας γέγονε κατὰ συνθήκην. Quod & hic in Politicis dicit: διὸ καὶ δοκεῖ δικαία τοιοῦτον τὸ συνίθεντο καὶ σφᾶς αὐτοὺς διδόναι καὶ λαμβάνειν. Sed de voce νόμισμα, quare sic appellatum, nos infra pluribus. Necessitas igitur, ἡ χρεία Aristoteli, genuinum μέτρον est, ac naturale rerum permutandarum: nummus subsidiarium, ex more & instituto. Atqui omnis permutatio, etiam illa quam habet Aristoteles pro naturali, pariter à lege, vel certe consuetudine, quæ instar legis est, originem accepit. Certe juris est gentium, ut & ipse nummus; quem juris gentium esse, utpote ab omnibus fere aut plerisque gentibus receptum, nemo neget. Permutatio ipsa rerū inde est. Ubi enim privata nulla natura, ut supra dicebamus nulla permutatio ullius rei quasi propriæ potest esse natura. Sed persequamur gradus & numeros nummi ad perfectionem tendentis. Primo metallum rude magnitudine & molę certa tantum determinatū. Deinde

de ad certum etiam pondus examinatum, cum nota impressa, quæ ponderis esset indicium. Hinc Romani æri suo gravi, cum assibus uterentur librariis, notam incusserunt quæ pondus ejus significaret. Sciunt enim antiquarii, reperiri hodieque hujusmodi asses, in quibus ab una parte visitur globulus ἔκλυπτον, qui unius libræ argumentum exhibet. In dupondio ergo duo hujusmodi globuli expressi & extantes, duas libras pondo habere, monebant. Quinimmo & semisses veteres inveniuntur, dimidium libræ examussim pensantes, in quibus notam eam videre est qua Romani olim semissem designabant, & quidem aversam hoc modo ☾. In trientibus & quadrantibus assis, globulos similes, sed minores, effigiatos cerni, non latet antiquarios qui eos possident, ad numerum unciarum denotandum. In Romano quadrante gravis æris manus aperta ostenditur, cum tribus sphærulis, quæ numerum trium unciarum repræsentant. Monuit me per litteras olim Amplissimus Peireschius, penes se esse nummos æris gravis Ethruscos, in quibus triens manum similiter exhiberet expansam, non supinam, ut in Romano quadrante, sed inversam, cum quattuor sphærulis, quæ quaternas trientis uncias figurarent. Hinc patet, non solum Romanis grave æs pro nummo à principio fuisse in usu, sed etiam plerisque aliis gentibus, cum ære signato uti cœperunt. Siculi λίτραν vocarunt æreum nummum oboli Æginæi æstimatione, quo nomine etiam *libram* pondo appellabant, quia nimirum obolus ille æreus pondere λίτρας esset, hoc est, libræ. Inde librarios suos asses Romani mutuati & imitati sunt, qui æque, ut Siculi, in duodecim æreos nummos dividebantur, quos ὀγκίας illi dixerunt, ἀπὸ τοῦ ὄγκου, quia, minimi pretii cum essent, ὄγκον tamen & molem habebant, utpote qui duodecimam libræ partem penderent, sive minæ æris, quam illi λίτραν. Inde illi singulas etiam partes

sui

sui assis denominarunt, *Sextantem* ex nomine Siculo ἕξας, *quadrantem* ex τέτρας, *Trientem* ex τρίας, *Quincuncem* ex πεντόγκιον, *Semissem* quod illis ἡμίλιτρον, hoc est, semias librarius, & sic alia, de quibus latius in sequentibus erit dicendum. Librarios autem illos asses Romani inter bellum Punicum primum, necessitate æris alieni cogente, & penuria rei pecuniariæ, cum sumptibus par non esset respublica ferendis, ad sextantariorum pondus redegerunt, & sic quinque partes lucri factæ. Postea iterum secundo bello Punico, Annibale urgente, ex sextantariis ob eamdem publicam inopiam unciarii facti. Postremo lege Papyriana semunciarii. Ita certe Plinius lib. XXXIII, cap. III. Nec unquam postea restituta antiqua illa ærei assis in moneta forma, ut necessitate cessante redierint ad illud grave æs librarii assis, quemadmodum temere & falso opinati sunt viri doctissimi, quos in eum errorem induxit Festus ea parte mendosus, à quo, per septennium tantum duravisse sextantariorum assium formam, eruditi acceperunt. Sic enim ille; qui in re ipsa etiam à Plinio dissentit: *Sextantarii asses in usu esse cœperunt ex eo tempore, quo propter bellum Punicum secundum, quod cum Hannibale gestum est, decreverunt patres, ut ex assibus, qui tum erant librarii, fierent sextantarii: per quos, cum solvi cœptum esset, & populus ære alieno liberaretur, & privati, quibus debitum publice solvi oportebat, non magno detrimento adficerentur. Septennio quoque anno usus est, ut priore numero: sed id non permansit in usu, nec amplius processit in majorem.* Corruptissima hæc Festi postrema verba, & falsissimam concinnant sententiam. Ex Plinio quippe & aliis auctoribus constat, non per septem annos tantum in usu fuisse sextantarios asses, & post id temporis restitutam priscam formam librariorum. Immo contra constat, etiam postea imminutum bis eorum pondus. Nam ad semuncia-

munciarios reducti sunt asses sextantarii lege Papyria. Sic igitur emendanda sunt: *Semunciario quoque usus est, auctiore numero: atque id permansit in usu, nec amplius processit in majorem.* Postea etiam, inquit, populus usus est semunciario asse, quod lege nempe Papyria obtinuit, auctiore vel ampliore numero, quia nimirum pro senis assibus, qui in libram æris incurrebant, ex libra viginti quattuor facti, qui tantumdem tamen valerent ac sextantarii. Nam & cum sextantarii facti ex librariis, tantumdem quoque valere jussi sunt. *Atque id*, inquit, *permansit in usu, nec amplius processit in majorem.* In majorem, nempe numerum. Non plures in libra æris asses in posterum cusos significat, sed semunciarios in usu permansisse. Quod de suo tempore Verrius aut Festus potuit affirmare. Atqui certum est, etiam postea imminutum quoque dimidia parte eorum pondus fuisse, adeo ut quadraginta octo ex libra æris signati fuerint, ac quadrantem unciæ singuli habuerint. Quod quando institutum fuerit, non liquet. Omnes tamen ex antiquis auctores, qui de re nummaria, aut de ponderibus, scripserunt à temporibus Antoninorum, assi æreo Romano quadrantem tantum unciæ attribuunt, & dupondio semunciam; sestertio æreo, qui quattuor asses pendebat, unciam. Ita enim apud Africanum legi capite de ponderibus & mensuris, idemque apud alios etiam inferioris ævi reperitur. Idque experientia & *αὐτοψία* confirmat. Nam asses, quicunque visuntur sub Imperatoribus signati, hoc pondus non excedunt. Unde *πεντόσσαρον λιτρικὸν* Cleopatra vocari unciam scribit. Quod est sestertius quattuor assibus pondere ac pretio par. Apud Marcellum Empiricum de ponderibus & mensuris: *Tetrassarius semuncia est.* Quod ex Græcis hausit. Ergo as tum unciæ quadrantem habuit. Fit mentio hujus *πεντοσσαρίς* apud Arrianum in dissertationibus Epicteti.

Quod

Quod nos in nostro de re nummaria pluribus confirmabimus. Ut eo revertamur, unde summus digressi, cum primum nummi percussi sunt, gravioris ponderis omnes ferme facti sunt, præcipue in ære aut ferro cusi, ut ne ab antiqua permutationis facie res nimirum exorbitans deterreret venditorem. Ecce enim, cum permutatio fiebat alicujus mercis cum ære aut ferro, si exempli gratia dolium vini cum æris magna & gravi massa permutarem, æs illud accipiebam ut ad opus aliquod ex eo fabricandum converteretur. Repente mutato instituto qui pro gravi æris pondere minutula aliquot frusta accipere coactus esset, novitate rei percussus, à tali permutatione abhorruisset. Idcirco quando communi consensu in aliquo populo obtineri cœptum est, ut æs aut ferrum certo pondere definitum daretur, & acciperetur, quo expeditius permutationes procederent, non longius primo discessere à sollenni æris pretio quo æstimabatur in antiquæ permutationis usu. Ea de causa gravioris etiam ponderis à principio nummum flari oportuit, ut idem ferme pretium haberet quod antea habere solitus esset cum vicem nummi non impleret, quod hodièque in argenteis & aureis nummis fere observatur. Exemplo hoc illustremus. Antiqua permutatione, quæ nummi usum præcessit, in permutando cum ære, frumento, unum frumenti verbi gratia modium cum æris aliquot libris aut ferri permutari mos erat, libera nempe tum permutatione utrum æs an rem aliam vellem pro meo frumento accipere. At ubi more receptū fuit ut in omnibus permutationibus æs, certa mole & pondere formatum, pretii & æstimationis loco cederet, nec à quoquam refutaretur, non tanta immutatio & imminutio ponderis in ære illo fieri debuit, ut, cum aliquantas libras æris antea pro uno modio frumenti acciperem, nunc accipere mihi necesse esset, æs puta semunciarium. Hoc

satis

satis visum est in nova illa recipienda consuetudine, qua certum æris pondus pro nummo ac pretio mercium institutum est, si omnibus permutationibus inserviret, modo ab antiquo æstimio non discederetur. Ideo librarii, atque etiam majoris ponderis nummi ærei à principio sunt percussi, quinetiam adeo magni, ut nota his imprimeretur, quæ pondus proderet, ut appendendi abesset mora. Quod adeo verum est, ut Lycurgus in sua republica, cum nummum ferreum feriri curasset, gravissimæ molis & ponderis, qui vilis tamen esset pretii, etiam aceto candens intingi id præceperit, quo ad opera redderetur inhabile. Ex quo liquet, ita suum in illo ferreo nummo pretium ferro servatum, ut tantumdem aliquis lucri facere posset, si ferrum illud ad opus aliquod fabricandum converteret, quam si pro nummo expenderet. Noluit tamen Lycurgus ferrum illud, quod in nummum verterat, alium usum habere quam nummi. Idcirco ut operibus esset inutile, aceto intinctum fragile reddi curavit. Cujus rei hanc causam videtur habuisse, ne ullus mercatoribus exteris ad suos aditus esset, qui ad luxuriam pertinentia inveherent. Nihil enim erant habituri quod inde possent loco mercium quas importassent, exportare. Res suas cum nummo Laconum ferreo non commutassent, si pro nummo acciperent, quia nummi ex ferro ut nullus usus, ita nullus respectus in reliqua Græcia. Si pro merce essent reportaturi tanquam aliud ferrum fabricæ idoneum, id ne fieret caverat Lycurgus, qui vim ejus ineptam ad opera aceto candenti infuso reddiderat. Verba Plutarchi in Lycurgo: Ὄξει γὰρ, ὡς λέγω, λαφύρου σιδήρου τὸ σίμωμα κραιδοῦσης, ἀφείλετο τὴν εἰς τὰ ἄλλα χρείαν καὶ δυνάμει, ἀδρανῆ καὶ δυσέργαστον ἐποίησε. In vita Lysandri idem dicit paulo aliis verbis: Τοῦτο γὰρ ὁ Λυκοῦργος σιδηροῦν, προῆκτο μὲν ὄξει μεγάλοις βάφοις ἐκπυροῦσθαι, ὅπως μὴ κραιπαλκέσιος, ἀλλὰ λαβὼν τὴν βαφὴν ἄχρηστον καὶ ἀδρανῆ ποιοῖτο. In eadem re

ἀργείῳ. Καὶ ὁ πολὺ σταθμὸν σιδήρου ἢ τριάκοντα κεκλημένῳ πολίσιν ὀλκὴν εἶναι, ἑπέρωθι δὲ ἑβδόμου ἄξιον τὸ κέρμα. Sic legenda hæc ejus verba. Nam in vulgatis pessime est: καὶ παῦται μόνοι τῷ ἀργείῳ ἢ σιδήρου. Posset tamen etiam legi: καὶ παῦται μόνοι ἀργείου ἢ σιδήρου. Sed quia præcessit, σιδηροῦ σταθμοῦ, vix videtur repetendum. Quam grave pondus illius nummi Laconici fuerit, vel hinc patet, quod Plato σταθμὸν vocat, non νόμισμα. Lacedæmonii, inquit, σταθμοῦ σιδηροῦ νομίζουσι, id est, *ferreo pondere pro nummo utuntur*. De mole nummi Laconici ferrei constat vel ex nomine quo vocabant. Πέλανον illis dicebatur nummus ille sive ferri pondus quod βαρύσταθμον & δυσπαραχόμιστον fuisse refert Plutarchus. Græcis πέλανος genus est libi vel panis, satis magni, cujus formam habuit. Ex pondere ipso, quam magnus illę nummus fuerit, etiam colligi potest. Ægineticam minam pondere æquasse, scribit in Apophthegmatis idem Plutarchus, & quattuor tantum æreolis fuisse æstimatum. De eo sine dubio intellexit Hesychius his verbis: Πέλανον, τετράχαλκον Λάκωνες. Illi enim Idiomate suo Πέλανον dicebant, qui ceteris Græcis πέλανος. Plutarchi verba hæc sunt ex Lycurgi Apophthegmatis: ἐδὲ γὸ νόμισμα παρ' αὐτοῖς οὖχρην εἶναι, μόνον δὲ τὸ σιδηροῦν εἰσηγήσατο, ὁ ἐστι μνᾶ ὁλκὴ Αἰγιναία, δυωδέκατον δὲ χαλκοῦ τέσσαρες. Quattuor ærei, dimidius obolus, hoc est, duodecimæ pars drachmæ Atticæ, cum Æginæa mina ad Atticam esset, ut sunt decem ad sex, ut infra dicemus, cum de ære gravi Romanorum agemus. Ex his perspicuum est, ferri, cum in ipsa specie permutatio ejus ad alias res fieret, non potuisse vilius pretium dari quam in ipso nummo, qualis à Lycurgo percussus est. Vix enim minoris potuit tunc libra ferri emi quam quattuor æreolis, qui duodecimam drachmæ sive Realis argenteæ partem facerent. Atqui nummus ferreus pondere minæ Ægineticæ apud Lacedæmonios, hoc est, libræ plus quam unius & di-

midiæ, quattuor tantum hujusmodi æreolos valebat. Xenophon in republica Laconica adeo gravem hunc nummum fuisse significat, & adeo vilem, ut ejus quantitas decem minarum pretio æstimata carro vehendæ esset, & magnum spatium in domo occuparet: Πρῶτος δὲ νόμισμα τοιοῦτον κρίνεται, ὃ δέκα μνῶν μόγις ἂν εἷς οἰκίαν εἰσελθόν, ὅπου δειπνοῦσι, ὅτε οἰκέται λάθοι. καὶ δὲ χώρας μεγάλης καὶ ἀμαξῶν ἀγωγῆς δεῖται ἄν. Vocat νόμισμα, id est, nummum, cum Plato σταθμὸν appellet, id est, pondus, quasi nummus signatus non fuerit, sed tantum ferri moles certi ponderis. Quod & nomen testatur, quo vocabant, πέλανον. Pro nummo multis habitum non fuisse, etiam fidem facit Trogus, qui scribit, Lycurgum Lacedæmoniis, *emi singula non pecunia, sed compensatione mercium, jussisse.* Vide Justinum lib. III, cap. II. Tale vero æs grave Romanorum σταθμὸς potius quam nummus, etsi signatus, qui non pluris valeret in nummo quam in massa rudi. Nec secus fuit de aurea & argentea pecunia, cum primum feriri cœpit. Etsi enim non tam gravi pondere percussa est, ut ærea & ferrea, pretium tamen idem habuit in nummo quod habebat in massa informi, cum eo modo cum aliis mercibus permutaretur. Qua de re suus erit dicendi locus infra. Nec apud Lacedæmonios tantum hujusmodi graves ex ære aut ferro nummi, inter initia inventionis signati, sed etiam apud alias gentes, ut Siculos, Terentinos, Romanos, immo & alios Græcos. Quod satis testantur nomina nummorum, à pondere fere omnia formata. Ut à maximo incipiamus, πέλανος, Græcis & lancis nomen est, & ponderis, quod certa nummorum summa coacervata traheret. Nec dubito, quin primitus eó pondere in ære nummus fuerit signatus. Ubi autem discessere ab ære gravi, ponderis nomen in argento & auro remansit de ea aureorum & argenteorum nummorum quantitate quæ id pondus exæquaret.

ret. Τάλαντον pro nummo olim fuisse usurpatum, argumento sunt varia talentorum apud varias gentes genera, quæ cum minimum valerent, pro nummis proinde antiquitus in usu frequentata constat. Festus: *Talentorum non unum genus. Atticum est sex millium denarium. Rhodium & Ciſtophorum quatuor millium & quingentorum denarium. Alexandrinum duodecim denarium. Neapolitanum ſex denarium. Syracuſanum trium denarium. Rheginum victoriati.* Quæ verba nos alibi explicamus. Ad Syracusanum quod attinet, trium tantum denarium fuisse, confirmatur testimonio Aristotelis, ut à Polluce refertur, lib. IX, cap. VI: τὸ μὲν τοι Σικελικὸν τάλαντον ἐλάχιστον ἰσχυε. τὸ μὲν ἀρχαῖον, ὡς Ἀριστοτέλης λέγει, πεντήκοντα καὶ εἴκοσι τῶν νόμμων, τὸ δὲ ὕστερον δύο καὶ δέκα. Qui trium esse denarium Talentum Siculum ex Latinis auctoribus notavit, νόμμως apud Aristotelem ea significatione accepit quam nummus sestertius apud Latinos haberet. Duodecim autem tales nummi, tres denarios efficiunt. De quo inferius. Rheginum autem talentum minus Siculo, cum omnium minimum fuisse tradat Syracusanum Pollux. Nam victoriatus talenti nomine apud Rheginos vocabatur, qui sunt duo nummi sestertii, idemque erat cum Quinario Romanorum sive dimidio denario. Sic multis aliis minutis nummis ab antiquo instituto gravioris æris, à pondere nomina imposuerunt pleræque nationes. De nomine λίτρας jam diximus, quæ & pondus & nummum Siculum significabat, libræ pondere, minimi pretii. Sed & minutum postea nummum sic appellarunt, postquam grave æs reliquerunt. Pollux lib. IV, cap. XXIV: καὶ μὴν οἱ γε Δωριεῖς ποιητὴν τὸν λίτραν πολὺ μᾶλλον νόμισμα πλεῖστον λέγουσιν, πολὺ δὲ σταθμόν τινα. Græci ὀβολὸν vocant drachmam & pondus. Σταῖρας quoque iidem appellarunt quattuor drachmarum nummum, ἀπὸ τοῦ ἵστασθαι, quod est pendere. Unde

Σφαικὴ, ponderaria. Et Σφᾶς Hesychio Pondus. Quod Æolibus Σπαῦς & Σπᾶς, mutato, ut solent, *A* in *O*, & ejecto sigma, ut etiam moris habent, Πᾶς. Hinc suum *pondo* & *pondus* inserta littera *N* Latini fecerunt. Sic ex λᾶϛηρ *Lunter*; & ex θησαυρὸς, ut olim scripsere, *Thensaurus*. Hebræi etiam שכל genus nummi à pōdere nominarunt, quem Græci ab his Σίκλον vocant. Ita פלס *pheles*, nomen libræ est & stateræ apud Chaldæos, qui etiam & Siclum, פלס *philes*, hoc est, שכל, sic appellarunt. Ex quo Latini recētiores suos *folles* pro exiguo nummo usurparunt, qui & *follem* quoque pro aliquot nummorum coacervatione dixerunt. Quam vocem Græci perperam per τὸ βαλλάντιον reddiderunt, ut Epiphanius, & alii, cum certum sit, à Chaldæis vel Syris acceptam esse, quibus verbum פלס est ponderare & trutinare. Unde פלס nummus minutus, & plurium numorum & aliarum rerum pondus. Arabes quoque ab eadem origine فلس *phalas*, de minuto nummo, qualis est *Follis* Latinorum, dixerunt. Duo interpretes Novi testamenti, quem Erpenius edidit, & quem scriptum habemus, in Luca فلسين reddiderunt δύο λεπτά. Pro quadrante tamen iidem interpretes, quæ duo erant λεπτὰ, vocem فلس reddunt, quasi duo genera follium fuerint, majorum & minorum. Ab ea voce Syriaca *Pheles* nihil est dubii quin & Græca ὀβολὸς deducta sit. Nam olim ὀφελὸς & ὀβελὸς dicebatur, ut magna est affinitas inter has duas litteras φ & β. Sic ex *Phrat*, fecerunt Εὐφράτης: ex κέφι, Αἴγυπτος. Ex סוכה Αἴσυμνον, qui Hesychio ramus lauri est. Ita addito ο in principio, ὀβελὸς vel ὀφελὸς, ex *pheles*. Etiam Arabibus فلس est squama piscis. Sed nihil hæc cum folle nummi. ex Græco quippe est, φολὶς φολίδος. Arabes

bes porro iidem drachmam quoq; appellant מִתְקָל, *Mitgal*, à pondere. Quæ omnia exponuntur in noſtro de Re Nummaria, quibus hic locum eſſe noluimus, nec eſſe debuit. De drachmæ appellatione, quam Græci perperam in ſuo natam putarunt, ἀπὸ τῆς δράξασθαι, aliunde eam ad ipſos perveniſſe, non minus quam ὀβολῶν, inferius docebimus.

CAP. XII.

De origine & progreſſu nummi. Quid in ejus uſu mutatum à priſtino permutationum more. Cur electum potius metallum, ut nummi ac pretii ad res permutandas vicem ſubiret. In pretio metalli, cum nummus ex eo primum cuſus, nihil declinatum ab antiqua metalli rudis æſtimatione. De auri, argenti, & æris proportione inter ſe. An pretia mercibus ante nummum repertum ſua fuerint. Fuiſſe, oſtenſum. Ærei nummi graves, quales ab initio cuſi, pro metallo rudi plerumque in permutationibus accepti. Nummus pro pecunia fuit, & proxeneta ad exæquanda rerum pretia. Pretium unde dictum. Falſa Varronis originatio, nec vera Iſidori. Ex Græco πέπρασται deduci. Inde etiam Interpres quaſi μεσοπεπράτης. Eum dici qui Græce μεσοπράτης, & μεσοπώλης, & μεσίτης. De permutationibus quæ naturales, quæ non, contra Ariſtotelem diſceptatur. Permutatio rei edulis cum eduli an magis ex natura, quam rei ad veſcendum aptæ cum metallo aliquo, aut cum ære ſignato. Invento nummo id genus permutationis proditum quod Ariſtoteles καπηλικὴν appellat. Non recte cauponarium reddere interpretes ex æquo omnes, & paraphraſtas. Κάπηλος quo ſenſu ſumendus apud Ariſtotelem. Quemcunque negotiatorem eo nomine accipi qui mercibus mutandis

quæstum facit, quem Graci μιζοπώλην appellant. Inde μιζοπωλικὴ omnis talis negotiatio, qua & καπηλικὴ Aristoteli. Vox κάπηλος duplicem habet notionem, generalem, & specialem. Speciali caponem sive taberna vinaria exercitorem vocari. Αὐτοπωλικὴ & μιζοπωλικὴ duo genera ἀγοραστικῆς à Platone ponuntur. Apud eumdem μιζοπωλικὴ rursus in duo genera subdividitur, in ἐμπορικὴν, & καπηλικήν. Platoni longe differre κάπηλος ab his quos Caupones Latini vocant. Platoni καπηλικὴν speciem alteram & μιζοπωλικῆς, Aristoteli sumi pro omni μιζοπωλικῇ. Alias καπηλείαν esse diversam ab ἐμπορίᾳ. Lex Solonis apud Caium emendata & explicata. Quæ differentia sit inter κάπηλος, ἐμπόρους, & βαναύσους. De artibus sellularibus; cur ita dictæ. Ἑδραίους τέχνας Gracis, dici & βαναυσικάς. Quinam proprie ἔμποροι vocentur. Qui κάπηλοι, iidem & ἀγοραῖοι Græce. Herodotus & Nymphodorus explicati. De mercatura stataria & vaga. Lex Thebana apud Aristotelem exposita. Quomodo ἡ ἀγορὰ in ea lege sit accipienda. Qui de omni mercatura accipiunt, falli. Opifices sellularii etiam ἀγοραῖοι dicti. Quid sit Latinis foraneus & conforaneus. Opifices suas artes vendidisse negotiatoribus καπήλοις appellatis; qui eas aliis civibus porro vendebant. Inde discrimen inter negotiatorem alicujus artis, & opificem. Mercatores Ciceroni qui Gracis ἔμποροι. Cociones Latinis nuncupatos qui Gracis κάπηλοι. Vnde dicti cociones. De his tria loca Petronii emendata, & Plautus explicatus. Quintilianus in Declamationibus emendatus. Quid sit καπηλεύειν κάχλῳ apud Æschylum. Aliud esse, Caponari bellum, apud Ennium. Vertere, Latine eadem significatione, qua Græce μιζοπωλεῖν de mercibus, qua in vicem, aut pretio mutantur. Inde versura, usura; quæ Aristoteli species est & μιζοπωλικῆς.

Inde

Inde & Vertumnus Deus, præses rerum vertendarum, id est, emendarum ac vendendarum. Κάπηλοι *etiam pro cauponibus apud Græcos. Copones non à copiis sed à Græco* κάπη, *vel potius Æolico* κόπη, *quæ idem cum* φάτνη, *vel præsepi. Taberna absolute pro taberna vinaria vel copona.* Κάπη *etiam* τροφή, *unde* ὁμοκάποι, *qui ex eadem mensa viverent.* Κάπηλα *Tarentinis forum carnium. Macellarii Latinis qui carnes venderent. Macellum unde dictum. Errare Varronem in ejus etymo. De propola, & copa, & tabernario.* Καπηλεῖον *apud Aristotelem etiam de œnopolio. Locus ejus explicatus ex problematis. An differant* πανδοκεῖα *&* καπηλεῖα? *Qui sint proprie* πανδοκεῖς, *qui* καλοῦν. *Adventores Latine dici qui Græce* καλοῦν. *Vnde* καλαγώγιον *diversorium. Diversoria taberna. Quid distent caupones & stabularii, caupona & stabulum. Quid sit* σταθμὸς, στάσις, ξυνόσταξις, ξυνὼν, ἱπποστάξις, ἱππών. *Stabulum etiam pro caupona. Stabula, proprie dicta quibus jumenta accipiebantur, adjuncta fuisse diversoriis. Quid distet stabulum & præsepe,* στάσις *&* φάτνη. *Locus Lucæ explicatus. Sic differre apud Talmudicos* אצטבלאות *&* ארווח. Φάτνη *aliquando pro præsepi. Quid sit* καλύπτω, καλύπτις *&* καλυπτοῦσα. Καπηλεῖον *&* καπηλεῖα *differre.* Καπηλεῖον *idem esse cum* πανδοκείῳ. *Apud Platonem aliam esse* πανδοκίαν *&* καπηλείαν. *Male interpretes apud Platonem* πανδοκίαν *vertere stabulariam &* καπηλείαν *cauponariam. Alia quædam.*

HÆc igitur origo fuit, hic progressus nummi, quem superiori capite exposuimus. Primo æs rude, & aurum argentumque infectum, aliaque metalla, in permutationibus versabantur, quæ æque esset liberum recusare ut res alias, si quis aliud mallet, aut eo metallo non egeret.

Deinde constitutum, & publico consensu admissum, ut æs grave aliudve metallum certa forma & magnitudine figuratum pro pretio mercis cujuslibet in permutandis rebus cederet quod respuere non liceret. Cur enim respueretur, quod æque aliis, pari conditione & lege æstimatum, inter permutandum expendi posset? Postremo ut ponderandi carerent molestia, ponderis etiam nota insignitum exhibitum est. Tum alias pro libito notas unaquæque civitas imposuit, de quibus in Opere de re nummaria satissime. Nihil igitur immutatum aut innovatum in hac re primitus fuit ab antiqua ratione permutandi, nisi hoc unum, ut æs aut ferrum, sic flatum ac formatum, cum qualibet alia merce commutari posset, communi omnium quasi compacto & conventione ita sanciente, ut nemo ejusdem civitatis aut gentis iret contra. Metallum potius ad hoc electũ, quia potest servari ac perennare, donec aut voluntas, aut occasio, aut etiam necessitas domino nascatur eo emendi quod libuerit. Etenim si res alia eorum, quæ usu & tempore deteruntur, aut depereunt, adsumpta ad hoc fuisset, necessitas permutandi plerumque prævertisset voluntatem, aut occasionem possessoris, ne res amitteretur citius, si non mutata foret. In pretio autem metalli nihil declinatum aut discessum à prisca æstimatione, quam habuit cum liberæ essent permutationes, id est, cum metallum hoc vel illud, priusquam in nummi speciem transisset, liceret vendenti pro rei suæ compensatione non recipere. Exempli gratia, ponamus alicujus rei commercium inter duas nationes, quam altera ab altera debeat sibi comparare vel pretio nummi signati, vel antiqua commutandi ratione. Græci sericum à Persis petebant. Finge, eo tempore petitum id à Persis quo nondum nummi aurei signati usus apud Græcos fuit; vel fac, Persas nummum Græcanicum in compensatione serici noluisse recipere,

sed

sed malluisse aurum purum putum non signatum. Libra ferici cum libra auri vulgo commutabatur. In veteri permutatione, quæ obtinuit ante nummi inventionem, Græcus mercator, auri libram dando infecti & rudis, libram ferici à mercatore Persa abstulisset. Pone, mercatorem istum Græcum aurum non habere, sed argentum. Quoniam semper servata est proportio inter ipsa metalla ex raritate ipsorum majore, aut perfectionis gradu differenti, vel etiam ex usu frequentiore, immo, si vis, etiam ex opinione hominum, quæ omnia caritatem rebus conciliant, ut carius eo modo habitum est semper aurum quam argentum, videndum erit qualis sit differentia auri & argenti in communi mercatorum conversatione & negotiatione. Et hoc quidem poterat cognosci ex ipsa permutatione horum metallorum inter se. Apud quos enim argentum in venis nascebatur, id permutabant cum iis qui aurifodinas apud se habebant. Fuit tempus in Græcia, cum auri ratio ad argentum decupla esset. Libra igitur auri æquiparatur decem libris argenti. Mercator ille Persa, qui commercium habet cum Græcis, hoc non potest ignorare. Pro libra itaque ferici sui quam vendit, si aurum non habet Græcus mercator, loco auri libræ quam acciperet, non dubitabit denas libras argenti accipere, quia tantumdem valent. Idem erit de ære, idem de ferro, & aliis quibuslibet metallis. Atque hæc quidem de prisco permutandi modo, qui nummum præcessit. Nunc veniamus ad ipsum nummum. Ex libra auri fac ab initio nummum percussum fuisse cui nota impressa sit, libræ pondus significans. Duos hujusmodi nummos qui dabit, nonne idem dabit ac si duas libras appensas exhiberet auri rudis, quale antea locum in permutationibus habebat? Finge, ex una auri libra non singulos aureos nummos percussos, sed denos, vicenos, tricenos, aut etiam centenos, nonne eadem

res fuerit? Profecto graves illi nummi librarii non ex auro & argento flati primo fuere, sed ex ære & ferro. Et in his duobus metallis principium & originem nummi, qualem supra explicavimus, constituit Aristoteles. Verum, ut dixi, nullum discrimen est inter majorem & minorem numerum nummorum certo pondere percussorum & certa forma, dum pretium in his idem servatum examussim statuamus quale fuerat rudi metallo ex quo formati sunt. De quo in sequentibus dicturi amplius sumus. Nec vero est quod quis dicat, ante nummum nullum fuisse metallis pretium, quasi ex nummo, aut cum nummo pretia rerum inventa sint ac prodita. Immo non æstimationem rebus posuit nummus, sed ut facilius poneretur, præstitit. Ex copia & inopia rerum apud permutantes æstimatio procedebat, prout aut merx rara pro rara daretur, aut rara pro vili, aut pro vili vilis. Inde datum accepto exæquabatur, aut superabatur. *Mancipiis locuples eget æris Cappadocum rex*, inquit Satyricus. Hinc vilia ibi mancipia, æs carum. Ideo mercatores mancipia inde advehebant in Græciam ære permutata. Cupide enim merces eo deferunt negotiatores, ubi sciunt ex raritate, bene, quæ invexerint, vendi posse, bene, quæ inde advehant, ex vilitate emi, quæ carius in patria vendant. Nummo reperto plurimæ tamen gentes diu eo caruerunt, cum quibus & quæ nummum admiserant, modo prisco, moreque, id est, permutatione, commercium agitare necesse habuerunt: ut cum Indis & Seribus Græci olim, postea Romani. Præterea ante aureos & argenteos nummos signatos cum æreis aut ferreis tantum locus esset, non solebant exteri mercatores eos recipere, nisi si ferro aut ære egerent. Tum non pro nummo sed pro metallo hujusmodi nummos suscipiebant. Quod & in veteribus nummis ex auro argentoq; pluries usurpatum olim scimus, qui ab usu recesserant, ut pro merce

vende-

venderentur & emerentur, id est, vice metalli. Postremo etiam post pecuniæ aureæ argenteæq; usum, cujus inventum posterius ærea & ferrea, si non pura esset, mercatores, cum sua darent, merces alius generis quam tales nummos accipere malebant, ut dicam in sequentibus. In his omnibus, ut nemini obscurum est, permutatio non potuit perfici sine pretio & æstimatione. Æstimatio autem in eo erat posita, ut sciretur, quantum quis ex aliqua re, pro tanto ex alia, in permutatione dari deberet, sive pondus ageretur permutandum cum pondere, numerus cum numero, aut mensura cum mensura. Quinimmo & admetiendæ species sæpe tum quoque permutari solitæ cum adnumerandis, & adnumerandæ cum adpendendis, & adpendendæ cum admetiendis. Quarum rerum inter se commutatio cum spissius proveniret, ob conventionis in mercibus æstimandis difficultatem, aut ipsorum contrahentium morositatem, per proxenetas & interpretes concilianda erat, qui quantum æquum esset, pro tanto dari dijudicabant, & æstimabant. Horum interpretũ inter vendentes & ementes maximus olim in Græcia usus fuit, quem ab eo tempore cœpisse existimo quo res rebus mutabantur, nondum invento nummo. Nam nummus postea pro pario & proxeneta fuit, ad exæquanda mercium pretia, ut inferius suo loco reddam. Προξένους Græci non tantum vocant hujusmodi permutationum mediatores, quod generalius est ad omnia quæ per interpretem geruntur vocabulum, sed etiam proprio ad venditiones emptionesque nomine ἀφηγέτας & ἀφηγώλας dixerunt. Προξένοι dicuntur Philostrato, cujus locum infra producemus. Aristoteli ἀφηγῶλαι. Sic enim legendum apud Pollucem lib. VII, cap. 11: ὁ δὲ τοῖς πιπράσκουσι ἀφοξενῶν, ἀφηγέτωρ, ὡς Δέινιαρχος καὶ Ἰσαῖος. ἀφηγώλαι δ' Ἀριστόλεως αὐτὸν εἶπε, καὶ ἀφηγωλεῖσθαι Πλάτων. Male vulgo: Ἀριστοφάνης.

Lysiæ

Lysiæ sunt πρὸ πράτου. Non igitur, ut ex his constat, pretium ex nummo rebus impositum est quod antea non esset, sed expeditiorem ejus rationem nummus effecit. *Pretium*, ait Varro, *quod æstimationis emptionisque causa constituitur, dictum à peritis, quod hi solum possunt facere recte id.* Periti isti, quos dicit pretium feciſſe, quia recte id facere norunt, sunt illi, quos dixi, proxenetæ, qui adhibebantur ad constituendum pretium & æstimationem ponendam mercibus inter vendentes & ementes, hoc est, permutantes. Sed nugatur more suo doctissimus Romanorum, cum à peritis *pretium* deducit. Nec verius Isidorus, vel auctor unde habet, *pretium dictum esse eo, quod prius illud damus, ut rem quam appetimus possidere valeamus.* Hujus etymi auctor respexit priscum in hac voce scribendi, sed vitiosum, morem, *pratium* pro pretium. In omnibus quippe etiam antiquissimis libris ita semper scriptum reperi. Sic *praces* pro *preces* in antiquis inscriptionibus occurrunt. Id Græce πράσιον, quasi merces quæ vendenti daretur, id est, τῷ πράτῃ. Facilis & tralaticia *A* in *E* mutatio; ut ὄργξ, *sorex*; Ἅρπηξ, *Hurpex*; & similia. Inde quoque *interpres*, *interpretis*, proprie qui ὁ μεσοπράτης Græcis, quasi μεσοπράτης, medius inter vendentem & ementem, aut duo vendentes vel ementes. Nam antiquo permutationis ritu uterque ex æquo venditor simul & emptor erat. Nomen ad alia postea translatum. Verum de his etiam infra. Nunc cum Aristotele ferram ducere pergamus. Permutatio illi, rei edulis cum eduli, naturalis videtur. Cujus erit generis, si res ad vescendum apta cum metallo permutetur, ære puta, aut ferro rudi, nec in nummum signato? An non & illa naturalis videbitur? Vix aliter queat dici. Puto tamen, si quis eum interrogasset, dicturum fuisse mixtam sibi videri, non mere naturalem. Quid ita? Quia metalla ex terra quidem, non tamen frugifera, sed

ἄκαρπα.

ἄκαρπα. Hanc rationem habuit, cur fingeret tertium genus rei quæstuariæ, inter naturalem ponendum & non naturalem, quæ partim secundum naturam sit, quatenus ex terra, partim contra naturam; Ὅσα ἀπὸ γῆς, inquit, καὶ τὰ ἀπὸ γῆς γινομένων, ἀκάρπων μέν, χρησίμων δέ, οἷον ὑλοτομία τε καὶ πᾶσα μεταλλευτική. Si hæc vera sunt, permutatio, qualis in castris Græcorum ad Troiam fiebat, ferri & æris cum vino, ex parte quidem vini prorsus habebitur secundum naturam, ex parte æris aut ferri mixta quodammodo, naturalisque simul, & non naturalis. Si quis igitur & triticum cum ligno permutasset, aut ad ædificandum idoneo, aut ad ignem faciendum destinato, idem diceretur, quia & lignum ex his est quæ ex terra quidem nascuntur, ideoque naturale est, sed quia ἄκαρπον, ea gratia minus naturale. Quæ profecta mira sunt. Sed accipiamus quod ab eo porrigitur. Vetus permutatio cum ære rudi, utcunque naturalis est. Cur cum ære gravi, ad pondus certum formato, ut facilior sit permutatio, non erit naturalis? Quantula hæc mutatio quæ rem naturalem in non naturalem queat convertere? De priore permutatione dixit Aristoteles totidem verbis: ἡ μὲν τοιαύτη μεταβλητικὴ ἔστι φύσιν, ἔστι χρηματιστικῆς ἐστιν εἶδος ἐδέν. *Hæc permutationis species, neque contra naturam, neq; ad genus quæstuariæ quicquam pertinet.* De altera, quæ fit opera ac beneficio æris signati, subjungit: πορισθέντος δὲ τοῦ νομίσματος ἐκ τῆς ἀναγκαίας ἀλλαγῆς, θάτερον εἶδος τῆς χρηματιστικῆς ἐγένετο τὸ καπηλικόν. *Invento nummo ex necessaria permutatione altera species quæstus faciendi nundinatoria emersit.* Sic enim malim reddere, quam cum eruditis paraphrastis & interpretibus, *Cauponariam*. Scio, aliquando Græcos κάπηλον eum dicere, quem Latini *Cauponem*, qui tabernæ nempe vinariæ præest. Ceterum de eo non hic proprie loquitur Aristoteles, sed de quocunque negotiatore, ac mercatore qui mercibus

cibus mutandis quæstum facit, qui μεταβολῶν, & μεταβολοὺς, Græcis dicitur. Et μεταβληκικὸν idem appellat nundinationem quamlibet, quæ nummo negotiatur, eoque suas merces mutat. Quam μεταβληκικὴν omnem, quæ nummo utitur, pro non naturali habet, & καπηλικὴν hic nominat. Sic enim Græci veteres plerumque hanc vocem usurpant. Pollux, qui tamen per abusionem ita sumi notavit: ᾗ τὸ κηλυλίζειν εἴρηται μὴ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ μέρος πιπρασκομένων, ἀλλ' ὅσα ἀθρόως, ἴσως δὲ καὶ χρωμάτων τῶν λεγόντων, ὥσπερ καὶ τὸ καπηλεύειν ἐπὶ τοῦ πιπράσκειν λέγουσιν. Ita legendus ille locus. Κηλυλίζειν, inquit, abusive de merce omni, quæ per partes venditur, non per aversionem, cum tamen proprie dicatur de caupone, qui minimis mensuris, cyathis, quæ κηλύλαι dicuntur, potum vendit. Idem est de verbo ipso καπηλεύειν, quod de quolibet venditionis genere accipitur. Etymologus magnus τὸν κάπηλον, μεταβολον, & οἰνοπώλην, interpretatur. Hic caupo, est ille mercator quilibet, sive qui merces mutat. Et paulo post addit: πόθεν δὲ ὁ ἐν τῷ καπήλῳ οἶνον ἔγκειται; καὶ γὰρ ἕτερόν ἐστιν οἰνοπωλεῖον, καὶ ἕτερον καπηλεῖον. καπήλια γὰρ τὰς πωλοῦσας καπήλους ἔλεγον. *Aliud cœnopolium*, inquit, *aliud* καπηλεῖον, *& in universum, qui quidlibet venderent, Græci* καπήλους *vocabant.* Inde σιτοκάπηλοι & πυροκάπηλοι Polluci, qui frumentum & triticum vendebant. Hinc & mangones ἀνδραποδοκάπηλοι Græcis appellati. Plato in Sophista τὴν ἀγοραστικὴν in duo genera summa distribuit, in αὐτοπωλικὴν & μεταβληκικήν. De suo vendere dicuntur, & αὐτοπῶλαι vocantur, qui, quod ipsi manibus suis fecerunt, quod opera sua & labore pepererunt, aliis distrahunt. Quo in numero sunt agricolæ & artifices omnes. Quicunque ab illis præstinant quod aliis vendant, μεταβολοί sunt, & eorum ars μεταβληκική. Nam qui ab agricola frumentum emit, aut vinum, quod alteri vendat, vel à linteone vestem lineam, &

à quo-

à quolibet alio artifice quod ex arte sua opus venale habet, is non de suo negotiatur, sed de alieno, & μεταβολῶν, hoc est, *permutator* appellatur, non αὐτοπώλης. At μεταβολικὴ rursus, quæ aliena emit ut vendat, & sic versuram facit, in duas adhuc species dividitur ab eodem Philosopho; quarum altera καπηλικὴ vocatur, altera ἐμπορικὴ. Qui in urbibus desident, & circa fora versantur, ut coëmant quæcunque venalia in urbem importantur aliunde, vel quæ in ipsa urbe opifices sellularii fabricantur, eos omnes κάπηλος nominari ait, cujuscunque tandem rei aut mercis negotiatores, ac propolæ habeantur. Qui vero per urbes ultro citroque commeant, & mari navigant, mercibus exportandis importandisque, eos omnes proprie ἐμπόρους dici, ibidem scribit. Idem in lib. II de Republica, in bene moratis & recte constitutis civitatibus extare id genus hominum debere dicit, qui operam suam ac ministerium vendendis emendisque rebus in foro per totum diem residentes præbeant. Ne scilicet, cum agricolæ in urbem venerint sua exposituri, diutius ibi morentur, dum emptores expectent, & sic ab opere suo quod ipsos rus revocat, cessare cogantur. Statim enim occurrunt cociones, qui eos onere liberent, ac rus expeditos remittant, mercibus eorum emptis, quas mox aliis per otium, si qui opus habeant; vendere possint. Αὖτη ἄρα, inquit, ἡ χρεία καπήλων ἡμῖν ἡμέσιν ἐμποιεῖ τῇ πόλει. ἡ δὲ καπήλους καλεῖμεν τοὺς ἐπὶ ἀγορᾶς καθημένους, ἱδρυμένους ἐν ἀγορᾷ, τοὺς δὲ πλανήτας ἐπὶ ταῖς πόλεις ἐμπόρους. Colligas ex his licet, non esse Platoni καπήλους quos Latini *cauponos* appellant. Sed nec Aristoteli hoc loco, qui καπηλικὸν appellat quam paulo post μεταβολικὸν, omnem nundinandi ac merces mutandi rationem, quæ in emendo vendendoque versatur. At Plato καπηλικὸν speciem facit μεταβολικῆς alteram, quam pro omni μεταβολικῇ sumit Aristoteles

teles quæ nummo peragitur. Hic & καπηλείαν in eodem libro appellat omnem permutationē sive mercaturam quæ quæstus & lucri gratia instituta est, cum victus quærendi nativos modos, qui ex terræ fructibus parantur, discernit ab illis qui permutatione constant, in quibus mercatura consistit: οἱ μὲν δὴ βίοι τοσοῦδε χεδόν εἰσιν, ὅσοι γε αὐτόφυτον ἔχουσι τὴν ἐργασίαν, καὶ μὴ δι' ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας πορίζονται τὴν τροφήν. Quo nomine καπηλείας omnem comprehendit μεταβολικὴν, tam ἐμπορικὴν, quam καπηλικὴν proprie nominatam. Alias καπηλεία distinguitur ἀπὸ τῆς ἐμπορίας ea differentiæ ratione quam paulo ante ex Platone explicavimus. Sic & apud Xenophontem de vectigalibus hæ duæ voces diversa notione, eaque, quam notavimus, discretæ, leguntur: ὥστε πολλοὶ ἀφιέρωνται τὴν γῆν ἐργάζεσθαι, ἐπ' ἐμπορίας καὶ καπηλείας καὶ τοκισμοῦ πρέπον. Id est, *ad mercaturas & cocionaturas, & fœnerationes converturtur.* Similiter divisæ hæ negotiationis species reperiuntur lege Solonis, quam Caius describit leg. IV, D. de collegiis, quæ hodie mendosissima circumfertur, vitio tamen, ut apparet, vetusto, utpote quod in Basilicorum interpretatione Græca retentum sit. Pro illis igitur legis verbis, Η ΕΠΙ ΛΕΙΑΝ ΕΡΧΟΜΕΝΟΙ, Η ΕΙΣ ΕΜΠΟΡΙΑΝ, scribendum, Η ΕΙΣ ΚΑΠΗΛΕΙΑΝ ΕΡΧΟΜΕΝΟΙ, Η ΕΙΣ ΕΜΠΟΡΙΑΝ. *Qui societatem contraxerunt cocionaturæ gratia, aut mercaturæ.* Καπήλους & ἐμπόρους designavit, eorumque collegia. Ἐπὶ λείαν, *ad prædam*, quasi ullæ societates ad prædandum in commune coire unquam jure bono potuerint, ferri prorsus non quit. Nec melior scriptura quam excogitavit vir eruditissimus ad leges Atticas, Ἐπὶ λεῖον, quasi *ad frumentum.* Nam λεῖον Græce nusquam pro frumento legitur, sed est seges frumenti ferax, τὸ σιτοφόρον χωρίον, quod & λήϊον dicitur. Hesychius, quo utuntur auctore ut λεῖον sit frumen-

frumentum, non sine vitio est. Pollux ἐμπόρους & κα-πήλους pari modo discriminat lib. 1, cap. v: Ἔμποροι καὶ κάπηλοι καὶ μιλαβολεῖς οἱ ὀρθόν τι περάσαντες, οἱ δὲ καθήμενοι βάναυσοι. Sed vox μιλαβολεῖς plerisque generalis est, tam ad ἐμπόρους, quam ad κάπηλους, de omnibus qui merces mercibus aut pretio mutant. Inde μιλαβολη-τικὴ Aristotelis. Alii tamen μιλαβόλους distinguunt ἀπὸ τῶν ἐμπόρων, & per μιλαβόλους intelligunt qui aliter μιλαπεράτας dicuntur, quasi revenditores. Ita Ono-sander separavit μιλαβόλους & ἐμπόρους in Strategico; ubi quæstuariam ad hæc tria summa genera reducit, τῶν ἀβολοστιλῶν, τῶν μιλαβόλων, καὶ τῶν ἐμπόρων. Ἐμπόρους por-ro & κάπηλους ἀπὸ τῶν βαναύσων hoc discrimine distare facit, quod illi stantes, quod agunt, faciant, βάναυσοι non nisi sedentes. Sellularias artes eo nomine intel-ligit, quæ inde habent nomen. Unde & ἑδραῖοι πηγαὶ dicti eidem Polluci. Hoc non facit, quin multi κά-πηλοι sedeant dum merces suas venales habent, quas & sedentes possunt tradere, & pretium recipere, sed ideo hac nota eos separat à sellulariis artificibus, quia hi non nisi sedendo opus suum facere possunt, cum illi & stando æque sua vendere queant quam sedendo. Multæ quidem sunt artes, quorum opifices stan-tes operantur, nec aliter queant; sed quia plures ope-rentur sedentes, ideo de omnibus usurpatum est. Profecto sellularias non nisi de his, quæ in sella exer-centur, dici conveniat, sed quia earum numerus in artibus sordidis prævalet, hinc ad omnes sordidas no-men hoc extensum est. Quidam eas solas dici βαναύ-σους voluerũt quæ ignis opera opus suum faciunt, quia βαῦνος est caminus. At βαναυσικὰς τέχνας Aristote-les ἑδραίους appellatas scribit in Ethicis ad Eudemum: βαναύσους δὲ τὰς ἑδραίας καὶ μισθαρνικὰς, lib. 1, cap. IV. Καπηλεία autem eo sensu, quem hic notamus, quo ἀπὸ τῆς ἐμπορίας distinguitur, omnium omnino mer-cium negotiatio est, & μιλαβολητικὴ, intra civitatem

manens. Nam quæ per urbes vagatur aut navigat, ἐμπορία proprie vocatur. Mercatura utraque; sed illa stataria; hæc vaga. Ab ἐμπόροις accipiebant κάπηλοι quæ aliis venderent. Inde μεταβολοὶ dicti proprie ac μεταπράται. Fuere porro & qui ab ipsis καπήλοις merces acceptas lucri causa populo divenderent, quos παλιγκαπήλους & ὑποκαπήλους Græci nominant, quales sunt qui vulgo *Revenditores* dicuntur. Philostratus lib. IV, cap. X, de vita Apollonii: Ἀλλ' ἐμπόρων γε καὶ ναυκλήρων κακοδαιμονέστερον τὸ ἐρᾶν ἔδοξεν; πεῖσαι μὲν γὰρ εὐπετὲς ὄσοι, ζητοῦντες ἀργύριον κακῶς περάσειαν, εἴπερ εὐξύνετοι καὶ κάπηλοι ἀναμιχθεῖεν πωλοῦσί τε καὶ πωλοῦνται). Idem lib. VIII, cap. III, mentionem facit ὑποκαπήλων, quos alii Græci παλιγκαπήλους nominant: Καπὶ τῷ πραπέζῃ ἤδη ἀμφιλέγει κάπηλον, ὑποκάπηλον, τελώνης, δουλοπράτης. Statarii illi mercatores, qui Græcis proprie κάπηλοι, iisdem etiam ἀγοραῖοι appellantur, ut Aristoteli in Oeconomico II: Λαμψακηνοὶ δὲ εὐπορηθέντες ὀλίγων τριήρων πολλῶν, ὡς αὐτὸς ὁ λόγος φησὶ μεθίμνῃ τὴν ἀλφίτων, τάλαντα ἑξακόσια ἐπορίσαντο τοῖς ἀγοραίοις πωλοῦντες ἑξακόσια. Hinc eodem libro eos ἀπὸ τῶν ἐμπόρων diversos facit: ἀγανακτοῦσιν δὲ τῶν ἁλιέων, ἔφη αὐτοῖς τὰς ἐμπόρους τε καὶ ἀγοραίους ἅπαντας ἀσυντάκτους πωλεῖσθαι. Plane ἀγοραίους hic vocat qui aliis κάπηλοι. Plutarchus in libro de Tranquillitate ἀγοραίαν & καπηλικὴν conjungit; λέγω δὲ τὸ καπηλικὸν καὶ ἀγοραίαν, ἀλλὰ τὸν μεγάλων, ἧς ἐξομοιοῦσθαι τὸν αὐτὸν ἀναλαβόντα. At ipse Aristoteles nomine κάπηλον omnes omnino mercatores intellexit ne ἐμπόροις quidem exceptis. Nam μεταβλητικὴν omnem eamdem cum καπηλικῇ statuit in hoc Politicorum loco quem præ manibus habemus. Idem in Ethicis Eudemiis omnem rei quærendæ rationem, quæ in venditionibus & emptionibus cōsistit, καπηλικὴν vocat, & ἐμπορίαν etiam comprehendit, lib. I, cap. IV: χρηματιστικὴ δὲ ἡ περὶ ἀγοράσεις καὶ πράσεις, καπηλική. Ita distinguendum. Ergo

omnis

omnis χρηματιστικὴ, quæ circa ἀγορὰσιν καὶ πρᾶσιν versatur, Aristoteli est καπηλικὴ, cujus partes duæ, ἡ ἐμπορικὴ, καὶ ἡ ἀγοραία, quæ eadem cum aliorum καπηλεία. De his καπήλοις, sive ἀγοραίοις, accipienda verba Herodoti de Ægyptiis lib. II: αὐτῶν τοῖσιν αἱ μὲν γυναῖκες ἀγορᾴζουσι καὶ καπηλεύουσιν. οἱ δὲ ἄνδρες κατ' οἴκους ἐόντες ὑφαίνουσι. Ubi *cauponantur* perperam interpretes reddunt. Nam eo loco καπηλεύειν non est cauponari, sed *cocionari* & mercaturam forensem & statariam exercere. Melius vertit Mela: *Forum ac negotia fœminæ: viri pensa ac domos curant.* Non potuit brevius nec verius, nec elegantius. De sola quippe negotiatione & mercatura stataria, quæ in foro exercetur, intellexit Herodotus, non de ἐμπορικῇ & vaga, quam fœminæ non tractabant in Ægypto: nec enim ad exteras nationes navigabant mercatus gratia, in quo maxime versatur ἡ ἐμπορική. Nymphrodorus ἐν νομίμοις βαρβαρικοῖς Herodotum interpretatus est, de Ægypti moribus loquens: ἐκεῖ δὲ αἱ μὲν γυναῖκες ἐν ἀγορᾷ παρεπαΐουσι καὶ καπηλεύουσιν, οἱ δ' ἄνδρες κατ' οἰκίαν ὑφαίνουσιν. Nam quod Herodotus dixit ἀγορᾴζειν, hoc Nymphrodoro ἐν ἀγορᾷ παρεπαΐειν, *in foro versari & agere*, quo significatu ἀγορᾴζειν apud Thucydidem occurrit, & ipsum Herodotum; quod Hesychius exponit, ἐν ἀγορᾷ διατρίβειν. Sic vertenda fuerant Herodoti verba: *mulieres in foro versantur, & negotiantur.* Hinc ἀγοραῖοι iidem qui & κάπηλοι, de quibus etiam exponendus idem Herodotus lib. I, de Lydis: πρῶτοι δὲ ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοψάμενοι ἐχρήσαντο. πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο. Non de cauponibus hæc intelligenda, ut placet interpretibus, sed de cocionatoribus, sive negotiatoribus forensibus, quatenus διὰ τὸ ἐμπόρων differunt. Nam Lydi, longe à mari in continenti degentes, non primi ἔμποροι existere potuerunt, ut Phœnices, sed κάπηλοι. Ita sumenda vox καπηλεῖον apud Heraclidem in πολι-

τέια Locrorum: Καπηλεῖον οὐκ ἔστι μισθολικὸν οὐ καὶ τοῖς, ἀλλ' ὀψωνεῖς πωλεῖ τὰ ἴδια. Plato κάπηλος vocat in sua republica qui ab agricolis, quæ venalia in urbem deferrent, emebant, ut aliis civibus postea venderent. Apud Locros nulli tales κάπηλοι, sed agricolæ urbanis sua vendebant ipsi, non cocionibus. Καπηλεῖον igitur μισθολικὸν vocat, non *cauponium*, nec *mercatum, ubi res commutare liceat*, ut vulgo interpretes, sed negotiatoris tabernam vel ergasterium. Hujusmodi negotiatores sive μισθολεῖς, qui ἀπὸ τῶν ἐμπόρων diversi, Xenophon οὐ ἀγορᾶς μισθαποδόμους appellat lib. III de dictis & factis Socratis: τοὺς οὐ ἀγορᾶς μισθαποδόμους, καὶ φορτίζοντας ὅτι ἐλάττονος πριάμενοι πλείονος ἀποδώσειν αἰσχυνῆ. Ita ergo μισθόλοι iidem cum καπήλοις, alii ἀπὸ τῶν ἐμπόρων sic proprie dictorum. Hinc ἀγορᾶς Aristoteli pro negotiatione tam artificum quam hujusmodi cocionum sive καπήλων, qui in foro versantur ad sua vendenda. Polit. III, cap. V: Ἐν Θήβαις δὲ νόμος ἰσχύει, τὸν δέκα ἐτῶν μὴ ἀπεχημένον τῆς ἀγορᾶς, μὴ μετέχειν ἀρχῆς. *Lex erat Thebis, qui non abstinuisset foro & negotiis decem annos totos, non apisci magistratum.* Doctus paraphrastes, qui *ab omni mercatura* reddidit, aliud agebat, & locum non intellexit. Jam enim ante notavimus, de ἐμπορικῇ non debere accipi. Quinimmo & de solis artibus sordidis & sellularis exponenda hæc esse verba, quod præcessit, satis probat, in quo ostendit, apud multas civitates ex censu magistratu dignos judicari, ac proinde etiam artifices sellularios, τοὺς βαναύσους, admitti. Rationem addit: πολλάκις γὰρ πολλοὶ τῶν τεχνιτῶν. Deinde statim subjungit, οὐ Θήβαις ὁ νόμος ἰσχύει. Ergo de solis opificibus sellularis accipiendum. Quod & evincit alius locus ejusdem Philosophi, ex lib. VII eorumdē Politicorum cap. VIII: ἢ καθάπερ Θηβαίοις, ἀπεχομένοις χρόνον τινὰ τῶν βαναύσων ἔργων. Referenda igitur hæc ἀγορᾶς videtur ad solos opifices, qui & ipsi in

in foro suas officinas habebant, & vendebant quod ex arte effecerant. Ἀγοραίους τέχνας Pollux vocat, & βαναύσους easdem lib. VII, cap. I. quod est περὶ τεχνῶν ἀγοραίων. In ipso capite deinde ita scribit, ut eas explicet: καὶ μὴν ἐπί γε τῆς ἐξῆς τέχνων εἴποι ἄν τις, τέχνας βαναύσους, τέχνας ἀγοραίους, ἀνελεύθερους, ἀπειροκάλους, ἐθραύσους, χειροτεχνικάς, χειρουργικάς. Toto deinde libro recenset atque enumerat artes illas quas βαναύσους & ἐθραύσους heic vocavit, inter quas nonnullæ tamen sunt quæ non sedentes operantur, verum quia plures ex his sellulariæ, ideo & nomen earum prævaluit ad omnes designandas. Capite autem sequenti, priusquam ad ipsarum artium expositionem progrediatur, de vocabulis vendendi & emendi tractat, περὶ τῶν ὠνητικῶν ὀνομάτων. Cur hoc? Quia opifices omnes etiam mercatores, quatenus artes quoque suas vendunt. Ideo & ἀγοραίους quoque appellati, quia & in foro habitarent, aut in forum deferrent cum aliis institoribus quæ haberent venalia opificia. *Foraneos* etiam Latini vocarunt. Unde *conforaneus* in optimo Glossario exponitur συμπάροικος ejusdem artis. Herodotus, fortean opifices ἀγοραίους appellavit lib. I de sepulcro Alyattis Crœsi patris: ἐξεργάσαντο δέ μιν οἱ ἀγοραῖοι ἄνθρωποι καὶ οἱ χειρώνακτες, *opifices & operarii*, χειρώνακτες tamen sunt opifices, οἱ χειρότεχναι, ut Græci eos interpretantur. Ergo ἀγοραῖοι Herodoto sunt quicunque in foro versantur ut opere aut opera quæstum faciant. Artifices porro aut ipsi civibus artes suas vendebant, aut illis propolis quos Græce proprie καπήλους aut ἀγοραίους appellatos docuimus. Nam & Plato artifices non minus quam agricolas in forum venisse dicit ut sua venderent καπήλοις, lib. II, de Rep. ἂν οὖν ἡμέλησας ὁ γεωργὸς εἰς τὴν ἀγορὰν ἢ ὧν ποιεῖ, ἤ τις ἄλλος τῶν δημιουργῶν, μὴ εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἥκῃ τοῖς δεομένοις τὰ παρ' αὐτοῦ ἀλλάξασθαι, ἐργάσεται τὸ αὐτοῦ, καθήμενος ἐν ἀγορᾷ. Nisi, inquit, attemperate venerit in forum artifex aut

agricola in ipso tempore quo aliquis ejus arte aut opificio ac merce egeat, cessabit in foro interim ab opere suo dum expectabit emptorem. Ergo necessarios ex eo probat in bene moratis rebus publicis κάπηλος, qui statim ab isto artifice omnia quæ habet auferant, & ab isto pariter agricola, ut eos ad opus suum remittant, & quæ ab illis emerint, postea per otium civibus prout eos ad emendum necessitas compulerit, divendant. Hi κάπηλοι ad hoc in foro totos dies desidebant, ut ibidem Plato scribit: ἡ δὲ καπήλικὴ τὴς περὶ ἀγορὰν τε καὶ πᾶσιν ἀλλαγὴν ἰδρυμένης ἐν ἀγορᾷ. Inde apparet, cur ἀγοραῖοι etiam dicti sint. Nec aliter apud Latinos mos & usus fuit. Hinc differentia inter opifices ejusdem artis, & negotiatores, cum hi ab illis emerent. Ita ergo *linteo* dicebatur, qui faceret lintea, *lintearius* autem qui vendebat. *Restio* qui restium erat opifex, *restiarius* qui venales habebat restes. Idem discriminis inter *vestificem* & *vestiarium*. Sic exponendus cujus mentio in veteri inscriptione, *Negotiator artis linteariæ*, de linteario nempe, non de linteone. In iisdem inscriptionibus occurrunt, *Negotiatores artis cretariæ, artis macellariæ, artis prosariæ*. Hoc ultimum de his, qui *prosas*, hoc est, pexas tunicas, ab earum confectoribus emerent, ut venderent. Sic *negotiator sagarius* qui saga venum exponeret, & hac merce negotiabatur, non qui conficeret. Eleganter Plinius lib. XXVIII, cap. XXV, de occasu Virgiliarum: *Aliqui ad* III *Idus Novembris, ut diximus, servant, quoniam id sidus vestis institor est, & est in cœlo notatu facillimum. Ergo ex occasu ejus de hieme augurantur quibus est cura insidiandi negotiatoris avaritiæ*. Negotiatorem rei vestiariæ intelligit, quem locum alibi sic emendatum pluribus explicavimus. Iidem κάπηλοι non solum ab artificibus & agricolis emebant res suas, sed etiam ἀπὸ τῶ ἐμπόρων merces quas peregre advexerant, ut ex Philostrato supra notavimus.

tavimus. Hi igitur proprie ἀγοραῖοι dicti, sed nec minus artifices ipsi, ut ex hoc loco Aristotelis constat, de lege Thebanorum, quæ vetabat quemquam magistratum capessere qui non abstinuisset decem annos ἀπὸ τ ἀγορᾶς. Quod ipse αὖθι τ βαναύσων ἔργων & πραγμάτων interpretatus est, tantum abest ut de omni mercatura accipi debeat, ut fecit paraphrastes. Idem tamen Aristoteles lib. VII de Repub. plebem in quattuor partes dividit, εἰς γεωργικὸν, βάναυσον, ἀγοραῖον, θητικόν. Per βάναυσον τελῶν intelligi manifestum est omnes artifices, per ἀγοραῖοι quos diximus καπήλους, qui & ἀγοραῖοι proprie appellati. Ita hic distinxit quos alibi uno eodemque nomine τ ἀγορᾶς videtur comprehendisse, nempe artifices, qui & ipsi ἀγοραῖοι, cum negotiatoribus variarum mercium, qui eodem nomine censebantur. Certe & in Oeconomico ἀγοραίους opposuit ἐμπόροις, & per ἀγοραίους non intellexisse artifices, sed solos καπήλους, luce clarius est. Ἀγορὰ autem, cum generaliter sumitur, omnes vendentes & ementes complectitur, quo in numero sunt & artifices. Hinc ἀγοράζειν emere. Ergo qui abstinuisse ἀπὸ τ ἀγορᾶς debebant per spatium decem annorum, ut magistratum apiscerentur apud Thebanos, non solum à sordidis & sellulariis artibus cessare per id tempus oportuit, sed etiam ab omni negotiatione inhonesta, qualis fuit apud Græcos ἡ καπηλεία, ut notat Appianus lib. I de bello civili: ἀποστραφῶσι γὰρ μισθοδοκεῖν οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι, καθάπερ Ἕλληνες τὸ δανείζειν, ὡς καπηλεύειν. Quod verbum non de cauponatura accipiendum, sed de hujusmodi negotiatione, quam Cicero sordidam statuit in I. Officiorum, & cum opificum arte conjungit; *Sordidi*, inquit, *etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant carius. Nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur, nec vero quicquam est turpius vanitate. Opifices quoq; omnes in sordida arte versãtur, nec enim*

quicquam ingenuum habere potest officina. Hi, qui à mercatoribus mercantur, quod statim carius vendant, sunt plane illi κάπηλοι Græcorum & μιλάβολοι, & μιλαπράται, & ἀγοραῖοι, quos æque in sordida negotiatione versari ait, ut opifices in sordida arte, qui & ipsi quoque ἀγοραῖοι nominati. *Mercatores* autem Ciceroni sunt quos Græci ἐμπόρους nuncupant, qui κατ' ἐξοχὴν sic appellati, quos certum est non comprehensos fuisse lege illa Thebana: honestiores enim semper habiti sunt, ut & ipse Cicero paulo post dicit, qui *mercaturam* appellat τὸν ἐμπορίαν, non τὸν καπηλείαν. Idem pro lege Manilia *mercatores* appellavit qui Græce ἔμποροι: *Majores vestri sæpe, mercatoribus & naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt.* Quos cum naviculatoribus jungit, non possunt esse alii quam ἔμποροι. Ita juncti leguntur apud Philostratum lib. IV, cap. X: Ἀλλ' ἐμπόρων γε, καὶ ναυκλήρων κακοδαιμονέστερον πρὸς ἔθνος; Hinc Aristoteles primam partem τῆς ἐμπορίας fecit τὸν ναυκληρίαν. Glossæ veteres: *Mercator,* ἔμπορος. In aliis: *Mercatura,* ἐμπορική. Sane à merce dicti, quam Græci φορτίον & φόρτον nomine appellant. Eædem Glossæ: *Mercibus,* φορτίοις. Eædem: *Merces,* μισθὸς καὶ σύνθηκη. Inde & Aristoteles φορτηγίαν secundam partem τῆς ἐμπορίας statuit, quod inferius explicabimus. Habemus, ἐμπόρους Græcos quomodo Latini vocaverint, sed quod nomen apud Romanos habuerint κάπηλοι illi qui non sunt caupones, quærendum. *Negotiatorum* appellatio nimis etiam generalis est, quam ut iis conveniat. *Institores* alii erant. *Nundinatorum* quoque laxior denominatio ad ipsos mercatores & ἐμπόρους extendi potest. *Cociones* eos proprie appellatos Latinis, reperio, quos Græci καπήλους in hac significatione dixere. Platò & Aristoteles non solum καπήλους appellarunt, sed etiam μιλαβόλους, aut, ut Xenophon, μιλαβολομῦρας τοὺς ἀγορᾷ, unde ἀγοραῖοι dicti. Hi sunt *cociones*

ciones Latinorum. Gloſſæ veteres: *Cocio*, μιξόβολος. *Cociatura*, μιξαλληλική. Alibi *Cociatria* legitur. Feſtus *coctiones* dictos notat videri, *à cunctatione, quod in emendis vendendiſque mercibus tarde perveniant ad juſti pretii finem.* In foro rerum venalium totos dies conſiſtebant ementes vendenteſque, ut ex tribus locis Petronii conſtat, ubi miſeri iſti *cociones*, qui alia omnia pretio vertunt, & commutant, ipſi in *conciones* converſi & tranſmutati leguntur. Hoc loco primum: *Sed nullo genere par erat cauſa noſtra, & cociones, qui ad clamorem confluxerant, noſtram ſcilicet de more videbant dividiam, quod pro illa parte vindicabant pretioſiſſimam veſtem, pro hac pannuceam ne centonibus quidem bonis dignam.* In foro promercalium iſta nimirum agebantur. Item in altero: *Iam ſequeſtri placebant, & neſcio quis ex cocionibus calvus tuberoſiſſima frontis, qui ſolebat aliquando & cauſas agere, invaſerat pallium.* Tertius jam accedat, ad hanc faciem ſimiliter emendandus: *Et recuperato, ut putabamus, theſauro, in diverſorium præcipites abimus, præcluſiſque foribus ridere acumen non minus cocionum quam calumniantium cœpimus, quod nobis ingenti calliditate pecuniam reddidiſſent.* Adeo protrita & vulgaris notitiæ hæc vox, ut pro verbo ſordido & plebeio eam reprehendat in Laberii mimis Agellius, cũ veteres & purius loquuti *Arillatorem* pro eo dixerint, quem etiam μιξόβολον & πραγματόπωλην Gloſſæ veteres exponunt. Plautus tamen ex antiquis ea voce eſt uſus in Aſinaria, quem locum nec bene legunt, & male intelligunt docti. Sic ergo legi debet:

Cetera quæque volumus uti Græca mercamur fide:
Quum à piſtore panem petimus, vinũ ex œnopolio:
Si æs habent, dant mercem: eadem nos diſciplina utimur. (*vident.*
Semper oculatæ manus ſunt noſtræ, credunt quod
Vetus eſt, Nihili cocio eſt. Scis cujus.nõ dico amplius.

Lena vult mercem suam vendere præsenti pecunia; sibi manus ait oculatas esse; nihil credere nisi quod vident. Allegat & proverbium vetus. *Nihili*, inquit, *cocio est*. Non absolvit, sed addit, *scis cujus*. Quod eo sensu accipiendum est, ut *cujum pecus?* In veteri proverbio illo fuit; *Nihili cocio est, qui credit*, id est, qui rem suam vendit non præsenti pecunia, aut pignore saltem aliquo accepto. At lena ludit, nec totum pronunciat, quia scilicet id notum. *Nihili cocio est*; *scis qualis, nec opus est te moneri*. Scis nempe qualis ille cocio nihili sit, nimirum qui merces suas non præsente pecunia vendit, sed credit. Hinc verbum *cocionari* in Declamatione Quintiliani pro civibus, quod eodem fato cum *cocionibus* Petronii etiam mutatum est in *cocionari*, his verbis: *Vendidit quantum voluit, quanti voluit, & ut hoc ad nostras accederet moras, fortasse diu cocionatus est, omnis cum fide persoluta pecunia est*. Quibus verbis confirmat id quod Festus docuit de horum *cocionum* veriloquio, ideo sic dictos, quod cunctarentur in pretio mercibus faciendo; Quod idem Græci de suis καπήλοις asserunt. Hinc illa apud Æschylum de Parthenopæo:

Ἐλθὼν δ' ἔοικεν ἡ καπηλεύειν μάχῃ,
Μακρὰς κελεύθους δ' ἡ καλαισχυνεῖν πόρον.

Nullam inquit moram in pugna capienda facturus videtur, sed statim prælium ingressurus. Hoc enim sensu καπηλεύειν hic sumitur. Quod Gallice diceremus, *il ne marchandera pas le combat*. Viri docti, qui putant, Ennium eadem mente verbum *cauponari* accepisse, in illis versibus quos Pyrrho affingit, quique apud Ciceronem leguntur, vehementer errant. Hi sunt versus:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis.
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes;
Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.

Præ se fert ibi Pyrrhus, se non quæstus gratia & lucri belli-

belligerare cum Romanis, sed regni tantum & gloriæ cupiditate. Idcirco se nolle ab illis pretium pro captivis accipere, quos gratis reddebat. Non enim se *cauponari bellum*, hoc est, lucrum sectari in bello, sed simpliciter bellum gerere. Vide sequentes versus, qui de sententia Ennii dubitare non sinunt. At καπηλεύειν μάχλω apud Æschylum longe aliud est. Nam & μάχη aliud Tragico Græco quam *bellum* Latini poëtæ. *Cociones* igitur sunt μιλάβολοι, & Græcorum κάπηλοι. Hinc Aristoteles μιλαβληκὼ hic cum καπηλικῇ eamdem facit, & generalem hanc statuit appellationem de omnibus qui merces pretio mutant, ac vertunt. Sic enim etiam Latini usurparunt hoc verbum *vertere*, ut Græci τὸ μιλαβάλλειν. Persius sat. v:

Tolle recens primus piper è sitiente camelo,
Verte aliquid, jura.

Ad quem locum scholiastes: *Negotiare, & speciem pro specie commuta.* Immo etiam species pretio. Hinc *Vertumnus* Deus qui vertendis rebus præerat, id est, vendendis & emendis. Horatius Epistola ultima:

Vertumnum Ianumque liber spectare videris.

Ibi Acro notat, *Vertumnum & Ianum Deos esse qui præsunt negotiis mentium & vendentium, ante quorum templa erant loca, in quibus cum ceteris rebus etiam libri venales erant.* Porphyrio similiter, *Vertumnus Deus, est præses vertendarum rerum, hoc est, emendarum & vendendarum.* Vertumnus ergo numen μιλαβολικὸν, & μιλαβόλων præses. *Versura* quoque μιλαβολὴ est, quam pro fœnore usurparunt, quod inter genera μιλαβληκῆς Aristoteles secundo loco refert. Desinant jam ex his viri docti τῷ καπηλικῷ apud Philosophum pro *cauponaria* accipere, quæ *cocionaria* est potius, vel *cocionatoria*, id est, μιλαβληκή. Non nescio tamen, & κάπηλος Græcis stricta notione pro cauponibus dici, id est, οἰνοπώλαις. Sane

&

& inter καπήλους isti vinarii negotiatores, & caupones. Quod plurium fuit mercimoniorum cõmune, sic sibi privum hoc nomen fecerunt. Inde etiam Latina appellatio. Non enim à *copiis* dicti, sed ex Græco κάπη, quæ φάτνιλω, stabulum, & præsepe significat. Hinc κάπηδον, animalium pabulum, & Latinis *capetum*, ut olim observavimus. Æoles κόπλω pro κάπη dixere, mutando, ut solent, α in ο. Sic *copa* Latinis Æolum Aboriginibus. Nec obstat syllabæ modulus. Nam pro *copa caupam* scripsere, ut pro orichalcho ὀρείχαλκον, *aurichalcum*. Ita longa evasit syllaba. A *copa*, *copus* & *copo*, & *copona*. Festus *tabernam* exponit, nempe vinariam. Et cum ἐργασίαι & tabernæ omnibus opificibus & negotiatoribus suæ sint, ut tamen de *copona* proprie diceretur, usus obtinuit. Horatius:

Nec vicina subest vinum præbere taberna
Quæ possit tibi.

Quod hodieque retinetur in idiotismo Gallico. Inde & *tabernarius* pro œnopola. Pro copone etiam habes leg. *si ex plagis*, D. ad leg. Aquiliam. Virgilius in Copa:

Ebria famosa saltat lascivа taberna.

Ergo *taberna* eadem cum *copona*. Illud tamen magis generale nomen quam istud. Pro diversorio etiam *copona* ponitur, ut apud Horatium:

Sed neque, qui Capuæ Romam petit, imbre lutoque
Aspersus, volet in caupona vivere.

Id est, εἰς πανδοκεῖον. Quod & καπηλεῖον. Qui vinum & panem præberet, & alia ad victum necessaria, proprie appellati videntur κάπηλοι. Nam κάπη, τροφή. Unde ὁμόκαποι, qui simul viverent. Apud Tarentinos, teste Hesychio, καπήλα, ἡ κρεόπωλις ἀγορά. Hoc, *macellum* Romanis. Unde *macellarius*, ὁ κρεοπώλης, qui in veteri inscriptione *negotiator artis macellariæ* dicitur. Quæ vox & ipsa originis Græcæ. Et nugatur sciens

sciens prudensque Varro, qui à *Macello* quodam, cujus ædes in foro fuerint, autumat appellatum, quo condemnato, & in exilium acto, publicatis bonis, ædibus dirutis, locus, ubi erant, τῷ κρεοπωλίῳ destinatus sit. Μάγειρος, & Æolicum μάγιρίος: inde *macellus*; & *macellum*, τὸ κρεοπώλιον, τὸ μαγειρεῖον. Nam hi veluti publici coqui, qui in foro carnes coctas vendebant. Artemidorus lib. III, περὶ κρεοπωλῶν, hos μαγείρους appellat, qui *macellarii* sunt: οἱ δ' ἐν ἀγορᾷ μάγειροι οἱ τὰ κρέα καλακόπτοντες καὶ πιπρασκοντες. Eos distinguit à domesticis μαγείροις, de quibus egit capite præcedenti, quos vocat, τοὺς κατ' οἶκον μαγείρους. Hi proprie *coci*. A laniis differebant, qui crudas tantum venales habere soliti. De his Phædrus:

Pendere ad lanium quidam vidit simium
Inter reliquas merces atque obsonia.

Apud Ciceronem in Pisoniana *copæ* videntur tantum vinum vendidisse, nõ etiam panem, qui apud *propolas* venalis: *Panis & vinum de propola & de copa*. Quod sic exponendum est: *Panis de propola, vinum de copa*. Sed in veteribus Glossis *propolæ* sunt *tabernarii*, id est, cõpones. Atqui *propolæ* apud Lucillium omnes sunt cociones qui aliquid promercale habent, quales κάπηλοι antiqua nominavit Græcia:

Vt cum primitiis ficus propola recentes
Protulit, & pretio ingenti dat primitus paucos.

Græcis vero alii sunt προπῶλαι, nimirum iidem qui & πρόξενοι inter vendentes & ementes. Κάπηλοι certe Græcis maxime Oenopolæ sunt. Et vetus etiam est hæc dictio hoc sensu. Apud Lysiam reperitur in ea contra Æschinem apud Athenæum: ἐγὼ οἱ μὲν κάπηλοι οἱ ἐγγὺς οἰκοῦντες, παρ' ὧν προπόσεις λαμβάνων οὐκ ἀποδίδωμι, δικάσουσι) αὐτῷ συγκλείσουσι τὰ καπηλεῖα. *Caupones*, & *cauponæ*. Aristoteles, si modo ejus sunt quæ sub eo nomine feruntur Problemata, sectione x, eo sensu τὸ καπήλιον usurpavit: ὥσπερ ἂν οἱ ἐπὶ τῷ καπηλίῳ

χα-

χεχρόμβοι μικροὶ μὲν εἰσιν, φαίνονται δ' ἔχοντες πλάτη καὶ βάθη, ὁμοίως συμβαίνει καὶ τοῖς πυγμαίοις. Hujusmodi facies monstruosas & ridiculas, ut hodie, ita etiam olim, in tabernis ac diversoriis publicis prostare & haberi in parietibus aut foribus depictas, moris erat. De nanis hic Aristoteles. Pugna murium & mustellarum apud Phædrum lib. IV:

Cum victi mures mustellarum exercitu,
Historia eorum ut in tabernis pingitur,
Fugerent, & artos circum trepidarent cavos.

Fulvii Rutubæ & Placidejani prælia in taberna carbone aut rubrica picta fuisse, apparet, de quibus Horatius lib. II, Sat. VII. Verum de his alibi. Pollux lib. IX, cap. V, περὶ ταβερνῶν & καπηλεῖα, lupanaria & caupones, emporii partes facit. Et tamen paulo post καπήλους eos nominat, qui distinguuntur ab ἐμπόροις, his verbis: καὶ τὸ πλῆθος ὁ ναυλικὸν μόνον, ὅσον οὐ τοῖς περὶ νῶν ἐστιν ἐργαλεῖον, ἀλλ' ἔμποροι, & κάπηλοι, καὶ ὅσοι ἴχνεσι τοῖς περὶ ζωὴ τέχνας. Isti κάπηλοι non sunt caupones, sed illud negotiatorum genus de quo ante diximus. Et tamen καπηλεῖον est caupona. Certe hoc loco id, me monstrante, observare debent linguæ Græcæ studiosi, aliud esse καπηλεῖον, aliud καπηλείαν. Hæc de omni negotiatione quæ non navigat, illud de caupona. Apud Athenæum, lib. XIII, τὰ πανδοκεῖα & καπηλεῖα, ut diversa, memorantur: ὃς οὐ τοῖς καπηλείοις καὶ τοῖς πανδοκείοις ἀμφιέζεται. Ubi καπηλεῖα sumuntur pro cœnopoliis sive tabernis vinariis, in quibus nihil nisi vinum venditur. Quod sequitur, id testatur: καίτοι ἰσοκρότης & ῥήτορος οὐ τῇ Ἀρεοπαγιτικῇ ἑρμηνότος, οὐ καπηλείῳ ἢ φαγεῖν ἢ πιεῖν ἤδει ἂν οἰκέτης ἐπιεικὴς ἐτόλμησε. Πανδοκεῖα sunt diversoria publica recipiendis viatoribus & hospitibus; in quibus omnia, quæ ad victum pertinent, habebantur promercalia. Hinc qui omnia venderent, πανδοκεῖς appellatos docet Pollux lib. VII, cap. IV: οἱ μὲν δὴ πάντα πιπράσκοντες, καλοῦντ' ἂν

ἐν παυδοκεῖς ἢ παυδοκεύτριαι, ἢ τὸ χωρίον παυδοκεῖον, ἢ τὸ πρᾶγμα παυδοκεύειν ἢ παυδοκεία· οἱ δὲ εἰς τὰ παυδοκεῖα καταγόμενοι καπήλοι ἂν λέγοιντο. Quos sic vocat, sunt hospites & viatores qui in cauponas devertuntur, quod καπήλους Græcis dicitur, unde καπηλεῖον pro diversorio. *Deducticios* hic perperam reddit interpres. *Adventores* Latini vocant istos καπήλους Pollucis. Ut autē Græci distinguunt inter καπηλεῖα & παυδοκεῖα, ita nos vulgo inter *tabernas*, & *diversoria*, quæ tamen etiam passim confunduntur. Nam & tabernæ plerumque viatores & adventores excipiunt, & diversoria vinum venundant civibus. Quin & Latini pariter *cauponas* & *diversoria* pro iisdem habent, hoc est, καπηλεῖα & παυδοκεῖα. Suetonius *diversorias tabernas* appellat in Nerone, quas copæ exercerent: *Quoties Ostium Tiberi defluxeret, aut Bajanum sinum præternavigaret, dispositæ per littora & ripas deversoriæ tabernæ parabantur, insignes ganea, & matronarum institorio copas imitantium, atque hinc inde hortantium ut adpelleret.* Sic legendus ille locus. Nam vulgo est, *insignes ganeæ*. Hic *copæ* sunt παυδοκεύτριαι, ut etiam Dio interpretatur. Glossæ veteres: καπηλεῖον, *popina, taberna, cauponium*. Titulus est in nostro jure, de *nautis, cauponibus, & stabulariis*. Ubi *caupones* sunt παυδοκεῖς, ut recte & Basilicorum interpretes reddiderunt. Nam & leg. III. eod. *caupo mercedem accipere dicitur, ut viatores manere in caupona patiatur*. Id est, pernoctare, ut ad Historiæ Augustæ scriptores notavimus. Id enim proprie *manere* Latinis. Unde *mansiones* in Itinerariis, cauponæ sunt, in quibus viatores solent deverti, ut ibi noctu maneant. Græci σταθμοὺς appellant, id est, stabula. Nam & *stabulum* παυδοχεῖον in veteribus Glossis exponitur. Græci poëtæ στέγειν etiam pro eo dixerunt, ut ξενόστεγον, quasi dicas hospitum ac viatorum stabulum. Sophocli in Inacho παυδόκου ξενόστασις appellatur, quod est τὸ παυδοχεῖον.

δοκεῖον. Græcis enim ξενὼν dicebatur, ab hospitibus recipiendis. Pollux lib. x, cap. vii: μέρη δὲ πόλεως τὸ πανδοκεῖον, τὸ ξενὼν, καθὼς ἐν Ἰνάχῳ Σοφοκλῆς, πανδόκης ξενόστασις. Ex quo apparet, ξενῶνα & πανδοκεῖον idem esse. *Hospitalaria* vulgo nuncupamus τὰς ξενῶνας. Dicebatur & ξενία. Hesychius: ξενία, καταλύματα, καταγώγιον. His adjuncta erant & *stabula* pro equis & jumentis viatorum, quæ & stabula etiam proprie, id est, στάσεις, & σταθμοὶ, aut cum adjectione, ut distinguerentur ab hominum σταθμοῖς, ὀνοστάσεις & ἱπποστάσεις. Idem Sophocles, ὡς δὲ ἵππων δῦναι ὀρμήσας στάσιν. Et unica voce apud Lysiam ἱπποστάσιον, quod & ἱππὼν, ut ξενών. Pollux idem lib. I, cap. XI: εἶτα ἱππὼν καὶ στάσις ἵππων, καὶ ἱπποστάσις, καὶ σταθμὸς, φάτνη. Expressit τλὼ ἱποστάσιον doctissimus poëta, cum dixit: *Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.* Inde enim stabulum. Glossæ: *Stabulum*, ὀνοστάσιον, ἱπποστάσιον, πανδοχεῖον. Vides & pro diversorio hominum accipi, ut Græcis στάσις quoque & σταθμὸς sic sumitur. In titulo D. de cauponibus & stabulariis, *stabulum* est ἱπποστάσιον. Nam *stabularius* mercedem accipit, ut jumenta stabulari apud se permittat. Stabula hæc, ut dixi adjuncta diversorio. Hinc explicanda hæc sunt Lucæ verba de Virgine θεοτόκῳ, cap. II, vers. VII: καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι. *In stabulo eum reclinavit, quia locus in diversorio non erat ipsis.* Quod *præsepium* reddidit vetus interpres, pro stabulo posuit, ut Græcum φάτνη pro eodem, ut notavimus paulo ante ex Polluce. Alias φάτνη pars est stabuli, & suam quisque equorum φατνίον quasi mensam privatam ante se habuit, in quo ipsius *capetum* adponeretur. Loculamentum nempe quadratum, à cujus similitudine & in tectis laqueatis, φάτναι dictæ. Hinc φάτνη & τράπεζα invicem alternant, hæc hominum propria, illa jumentorum, sed hæc pro illa, & vicissim, usurpata. Hesychius: φάτνη, κοι-

καὶ ἡ τραπέζα, καὶ ἡ τῶν κλινῶν. Hinc illud Comici:

Τραπεζ' ἀπόλλων τ' λόγων φάτνη πλέ.
Præsepis instar mensa sine sermonibus.

Hebræi ארוה vocant, à capiendo pabulo, ut Græce κάπλω, ἀπὸ τ κάπλειν, quod est *edere*, & *manducare*. Inde *manducatorium* vulgo vocamus id in quo pabulum equis apponitur in stabulo. Diversum igitur à stabulo, ut mensa à cœnaculo. Rabbini אצטבלאות *Istabla* vocant, voce Latina, quod est stabulum, τὸν τράζιν, & ארוות, τὸν φάτνον. Sic distinguunt Talmudici inter ארוות & אצטבלאות, hoc est, præsepia, & stabula, ubi conciliare conantur locum ex 1 Regum cum altero ex 11 Paralipomenon, de numero equorum Salomonis. Unum siquidem stabulum plures habet præsepias sive φάτνας, & totidem ferme quod equorum capax est stabulum vel ἱππορράσιον. Confunduntur hæc tamen aliquando, quia non semper singulis equis suum præsepe aut sua φάτνη separata assignatur, sed una continua sine dissepimẽto aliquo omnibus equis qui in stabulo stant, patet communis. Ea de causa cum una φάτνη sit in uno stabulo, sæpius φάτνη pro stabulo sumitur, ut in hoc Lucæ loco, ubi sine articulo legendum est ex optimis ac vetustissimis libris, ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν φάτνῃ, non ἐν τῇ φάτνῃ. Quod & Ægyptiaca versio confirmat, & Arabica. Illa enim sine articulo habet, *Hen ouonhph*. Illud *ou*, cum nominibus præponitur, ostendit ea articulo carere. Nam *onhph* est præsepe. Intelligitur φάτνη τ καταλύματος, hoc est, stabulum equorum, quod adjunctum erat diversorio. Κατάλυμα enim, ut & κατάλυσις, est diversorium vel mansio, in quo quis, requiescendo & resolvendo se ex itineris labore, aut cibum capit, aut somnum viator, aut utrumque. Hinc καταλῦσαι apud Hesychium, τὸ ἀναπαῦσαι, διαναπαῦσαι. Sed de his plura ad locum ipsum Lucæ, si Deus vitam dederit. Cum

igitur non esset locus præ nimia multitudine diver-
tentium ἐν τῷ καταλύματι, in ipso diversorio, peperit
Christum Maria, fasciis involvit, & reclinavit ἐν φάτνῃ
τῇ καταλύματος, in stabulo diversorii, quo jumenta
accipi solent. Sic φάτνη hic pro ipso stabulo, quæ &
Græce etiam κάπη, & Æolice κόπη, unde Latinorum
copa, de παυδοκείῳ ipso, ut & copona. Nam & σταθμὸν,
& σταῖν Græci, & φάτνιλα, quod idem est cum κάπῃ,
tam de hominibus quam jumentis usurpant. Et loca
sunt hodieque in Oriente multa, ubi homines & ju-
menta simul in eodem stabulo accipiuntur. Hinc
σταθμὸς pro mansione sive diversorio, in quo homines
equique pernoctant. Procopius de equis veredario-
rum in Historia arcana: ἵπποι ἴσιναι ἵππων ποσαράκοντα
ἐν σταθμοῦ ἑκάστῳ, ἱππόκομοι δύο, καὶ λόγοι τοῦ τῶν ἵππων μέτρου,
ἐπιβάλλει ἐν πᾶσι σταθμοῖς. Hinc *stabulum* Latinis quo-
que recentioris ævi pro diversorio ipso, in quo locus
præbebatur tam hominibus quam equis. Ab illo au-
tem κάπη, καπηλεῖον, & καπηλεῖον, *caupo*, & *caupona*,
idem quod παυδοκεύς, & παυδοκεῖον. At ἡ καπηλεία, quæ
ἀπὸ τῆς ἐμπορίας ab auctoribus discernitur, non est cau-
ponaria, sed omnis negotiatio, omniumque mercium
nundinatio, quæ in foro exercetur. Hujusmodi καπή-
λους diversos facit Plato ἀπὸ τῶν παυδοκείων, καὶ ἀπὸ τοῦ ἐμ-
πόρου, lib. XI de Legibus. Ubi etiam interpretes, qui
cauponationem vertunt, & *cauponariam*, more caupo-
num, finceram illius vocis significationem incrustant
& invertunt. Tres ibi nominat hominum professio-
nes minus honestas habitas, quia lucrum avide sine
fine ac modo appetunt, τὸ περὶ τὴν καπηλείαν, καὶ
ἐμπορείαν, καὶ παυδοκίαν, φύλη. Si καπηλεία eo loco est
cauponatio, quid erit παυδοκία? *Stabulariam* vertunt.
Immo cauponaria est, quæ & ipsa comprehendit sta-
bulariam, quatenus stabula cum diversoriis juncta, &
utraque ab uno sæpius exercebantur. Hinc Basilico-
rum interpretes, quod in edicto prætoris erat, *Nauta*,

caupo-

caupones, ſtabularii, quod cujuſque ſalvum fore receperint, niſi reſtituent, in eos judicium dabo, Græce verterunt, ὅπερ ἂν λάβωσιν ἐπὶ τῇ φυλάξαι οἱ καύκληροι καὶ οἱ πανδοκεῖς, ἐὰ μὴ ἀποκαθιστῶσιν, ἐνάγειν. Quibus verbis πανδοχέων nomine caupones & ſtabularios cõplexi ſunt. Alio tamen loco, ut leg. unica D. Furti adverſus nautas, *cauponam* verterunt καπηλεῖον, & *ſtabulum* πανδοχεῖον. Unde apparet, non unius interpretis illam fuiſſe verſionem. At apud Platonem, verbis ſuperius citatis, καπηλεία eſt *cocionatura, ἐμπορία mercatura, πανδοκία cauponaria.* Sic apud Pollucem hæc vox accipitur lib. VI, cap. XXV: ἐμπόλησις, ἀλλαγὴ, ἀποκάπηλευσις, καπηλεία, μισθωτὴ. καὶ τὰ ὀνόματα, κάπηλος, πραγματικὸς, μισθωτὴς, πωλητής. Item lib. VII, cap. II: καὶ τὰ πραγματικὰ, πρᾶσις, καπηλεία, καπηλικὴ, ἀποκάπηλευσις, μισθωτὴ, μισθωτικὴ. Sic legendum ex veteri codice, non, ut eſt vulgo, μισθολογικὴ. Ex his omnibus notum eſſe poteſt, quid ſit apud Ariſtotelem καπηλικὴ, quam eamdem facit cum μισθωτικῇ, ut καπηλεία apud eumdem omnis eſt μισθωτή. Non pauciora dicenda fuere, ut error interpretum inveteratus evelleretur, qui de re χρηματιστικῇ, quæ in quolibet genere mercium mutandarum verſatur, ἐιδικωτέρως fecere, & intra cauponam redegerunt.

CAP. XIII.

Nulla permutatio καπηλικὴ *Ariſtoteli ſine nummo. Vna eidem permutationis ſpecies ſecundum naturam, quæ res ad victum neceſſarias cum rebus ſimilibus mutat. Æque tamen naturalem videri quæ res edules cum ferro permutat aut ære rudi. In ejus locum ſucceſſiſſe rerum cum nummis permutationem. Ea proprie venditio & emptio dicta. Nullam fuiſſe ante nummum. Idem ſentire cum Ariſtotele Iuriſconſultos Proculi ſententiam ſequutos. Sabi-*

niani contra Proculeianos defensi. Versus Homericos, à Proculo citatos pro ipso non facere. Quid sit ἄμειψις. Explicata permutatio armorum Glauci & Diomedis. Eam ἀμοιβὴν esse proprie, non ἀλλαγὴν aut μεταβολήν. Hujusmodi permutationem instar habere donationis, nec esse venditionem. Quid sit nummo addicere. Locus Suetonii explicatus ac defensus contra eruditos interpretes. Nummus pro minimo pretio. Qui rem caram pro uno nummo vendit, donare potius quam vendere intelligi. Locationem nummo factam non esse locationem, sed pro donatione accipi. Venditio nummo facta, pro venditione etiam valet. Idem statuendum videri & de locatione. Lex LXVI de jure dotium explicata. Variæ permutationum species expositæ, ἀμοιβή, ἀλλαγή, μεταβολή. Venditionem & emptionem, quæ nummo fit, etiam permutationem esse. Πρὸς ἀργύριον ἀλλάξασθαι, pecunia emere. Sic, mutari pretio merces, Latine dici. De Arabum jure in permutationibus. Quatenus apud illos licita quæ cum augmento ab altera parte fiunt. Ἐμπορὴ generale vocabulum esse de omnibus permutationibus, quod in aliquot species speciales dividitur. Origo emendi ac vendendi à permutatione rerum cœpit. Multa argumenta ex Homero petita, quibus probetur, etiam ante nummi usum venditionem & emptionem fuisse frequentatam. Nummus post Homeri ætatem repertus. A Phidone Argivo inventus, qui septem tantum annis anterior Hesiodo ab Eusebio statuitur. Hesiodo nummum minime fuisse cognitum. Χρήματα Græcis non de sola pecunia, sed de omnibus quæ in bonis habentur. An pretium à merce discerni potuerit in antiqua rerum permutatione? ita videri. Mancipia ἀλώνητα, sale empta. Domus βοώνητος. Ἀλλαγὴν appellari eam speciem venditionis quæ permutatis

tatis invicem speciebus olim fiebat. Quomodo pretium à merce in illo genere emptionis distinctum fuerit. Οἰνίζειν esse vinum emere. Æs, ferrum, aurum & argentum rude in thesauris servari antiquitus solita, ut pro pretio esse possent ad res emendas. Κειμήλια quid. Boves etiam pretii vicem sæpe olim præbuisse. Hinc æstimatio rerum per boves facta. Post nummum etiam id invaluisse, tam apud Græcos, quam apud Latinos. Quid fuerit ἐικοστόβοιον in Draconis lege. De multa quæ bubus & ovibus Romæ dicebatur. Quomodo in antiquis permutationibus, citra nummum fieri solitis, venditor ab emptore distingueretur. Paulus Iurisconsultus explicatus. Perperam eum existimare, antequam nummus esset, non aliud pretium fuisse, aliud mercem. Τιμὴν nomen pro pretio apud Homerum non legi, sed ὦνον pro eo poni. Mercium nomen antiquioribus quoque Græcis, qui nummum ignorabant, notum. Quid sit φορὸς & φορεῖον, quid φορεῖς, quid ἀλλαφορεῖς. Vsos etiam fuisse priscos Græcos πεδάσιμος & ὠνὴς nominibus, quamvis res tantum invicem permutarentur. Πελάς & περνὰς & ῥητὰς apud Homerum extare, & ἰμπολὰς. Qui animo rei suæ distrahendæ permutat, esse venditorem, qui alienæ rei habendæ, haberi pro emptore. De illo permutandi genere quod trocum aut bigam vulgo vocant. De alia specie mutationis quæ Græcis δωρὰ & ἀλλοδωρά. Ex eo genere fuisse qua Glaucus arma cum Diomede permutavit. Ξένια & ξενύια quid. Certior & expeditior emendi & vendendi ratio per nummum, non tamen minus naturalis, quam quæ sine nummo. Iuris gentium esse utramque permutationem. Ab eodem jure & nummum esse. Hæc omnia igitur ab eodem jure naturali profecta videri. Qua regula dignosci possit, utrum, quod geritur, venditio & emptio sit, an venditio. Mos permu-

tandi etiam apud eas gentes hodie usurpatus, in quibus aut rarus nummus, aut nullus. De differentiis permutationis rerum, & venditionis emptionisque.

NUnc redeamus ad Aristotelem, qui, nisi nummus fuisset, nullam futuram μεταβλητικὴν, nullam vendendi emendique reciprocationem, videtur persuasum habuisse. Μεταβλητικὴν saltem unam agnoscit, antiquam nimirum illam quæ vinum cum frumento permutabat, quam & secundum naturam esse pronunciat. Hac tamen agnita, eam quoque admittat pro naturali necesse est, quæ vinum cum ære & ferro rudi permutatum ibat, cum Homerus tanto antiquior talem Græcis in usu fuisse perhibeat:

Ἐνθ' ἄρα οἰνίζοντο κάρηκομόωντες Ἀχαιοὶ,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰθωνι σιδήρῳ.

Ante usum nummi, ut toties jam dictum, sic res permutari invicem solebant cum ære & ferro rudi. At si nummum ex ære aut ferro gravem, substituas in locum æris aut ferri rudis, ut postea obtinuit, permutationem feceris ex naturali non naturalem, & pro permutatione venditionem & emptionem. Mira sane res. Venditio igitur nulla fuit, nulla emptio, nisi post nummum repertum. Ita existimasse videtur Aristoteles; cui nostri etiam accedunt Jurisconsulti, saltem qui Proculi sententiam sequuti sunt. Eam merito prævaluisse ideo statuunt, quod permutatio propria sit species contractus à venditione separata. At ego, si judex in ea causa sederem, libenter, immo & libere, secundum Sabinianos contra Proculeianos darem, atque eorum opinionem prævalere dicerem debere. Superius allatis Homeri versibus utebantur Cassius & Sabinus, quasi testibus, quibus probarent, in alia re pretium quam in nummo posse consistere, & permutatione rerum emptionem & venditionem con-

contrahi; eamque emptionis ac venditionis speciem vetustissimam esse, argumēto illorum versuum evincere volebant. Proculus vero, qui contrariam sententiam tuebatur, aliis Homericis versibus se adjuvari ajebat, quasi pro se facientibus. Quos ego tamen contra ipsum adprime facere judico. Versus hi sunt:

Ἔνθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεύς,
Ὃς πρὸς Τυδεΐδην Διομήδεα τεύχεα ἄμειβεν,
Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων.

Ecce, inquiunt, hoc loco rem gestam ἄμειψιν vocavit, hoc est, permutationem, non venditionem. Immo ne nunc quidem, cum venditio & emptio in usu est, si quis tale quid incœptaret quale ibi inter se egisse Diomedem & Glaucum narrat poëta, venditionem id indigetare posset. Diomedes & Glaucus, cum sibi invicem in prælio occurrissent, decertare parati, prius quædam, Heroum tunc temporis more, inter se colloquuti, ex eo colloquio amici discedunt, & in amicitiæ testimonium arma permutant. Hæc donatio mutua, non venditio. Sed nec dici potest permutatio, qualis illa antiqua erat quæ pro specie venditionis & emptionis habita est. Non enim eo animo & proposito inter se arma commutant, ut is qui vinum cum frumento, aut cum ferro permutaret. Arma sunt quæ pro armis donantur, mutua, ut dixi, traditione. Ideo ἀμοιβὴν appellat, non μίσθωσιν, *mutuationem*, non *permutationem*. Nam τὸ ἀμοιβαῖον, proprie mutuum. Quin & ἀμοιβὴ, quæ mutatio, pro mutuatione accipitur, ut supra docuimus. Ἀμοιβὴ etiam proprie remuneratio, sive in bono, sive in malo retribuendo. Hic in bono sumitur. Arma sua dat Diomedes Glauco pro munere, remuneratur eum suis Glaucus. Hinc Satyricus de hac eadem re loquens:

— discedat pigrior alter,
Muneribus missis. —

De Glauco sermo est. Hæc igitur ἀμοιβὴ, non ἀλλαγὴ,

nec μίλαβολή. Sic qui alternis loquuntur, aut canunt, ἀμοιβαῖα loqui & canere dicuntur. Μιλαβολικῶς aut μιλαβολικῶς id non dicerentur facere. Sic Hector & Ajax, cum è duello conciliati & amici discederent, mutuis se donis afficiunt. Balteum hic illi dat, ille alteri ensem. Quæ ἀμοιβὴ armorum, non μίλαβολή. Etiam si μίλαβολὴ diceretur, non ex eo genere esset, qua vendentes & ementes, merces inter se permutant. Nec obstat, quod Homerus dementatum fuisse Diomedem dicat, quod aurea pro æreis donaverit, & pretiosa pro vilibus. Nec enim semper mutua dona paria sunt. Quinimmo vel inde perspicuum est, hunc actum non posse accipi pro venditione & emptione. In emptione quippe & venditione, quantum fieri potest, pretium rei emptæ cum rei venditæ æstimatione exæquatur. At qualis hæc foret venditio, ubi centum boves contra novem permutarentur, ἑκατόμβοια ἐννεαβοίων? Etiam in veris emptionibus venditionibusque, quæ pretio dato peragebantur, si quis rem magnopere pretiosam vili admodum pretio addiceret, donare, non vendere eam censebatur. *Nummo addicere* de his venditionibus dicebant vulgo, quæ instar donationis haberent. Horatius lib. 11, Sat. v:

—huic tu
Dic ex parte tua, seu fundi, sive domus sit
Emptor, gaudentem nummo te addicere.—

Ad quem locum Porphyrio: *ut viderentur emisse, nummum dabant, si cui donabant.* Quibus non licebat donare, ita vendebant, simulata venditione, vera donatione. Quidquid dicant viri doctissimi Casaubonus & Torrentius, ita omnino legendum apud Suetonium in Julio de Servilia M. Bruti matre, quam amavit Cæsar: *ei bello civili super alias donationes amplissima prædia ex auctionibus hasta, nummo addixit.* Donationem Suetonius vocat hanc venditionem. Et revera ita fuit, sed ficta venditio. Viri illi summi

ſummi *minimo addixit* mallent, quomodo & in quibuſdam exemplaribus legitur, ſed mendoſius ſcriptis. Rationes Torrentii, quibus etiam acquieſcit Caſaubonus, operæ pretium eſt cognoſcere. Sequitur apud Suetonium: *Cum quidem pleriſque vilitatem pretii mirantibus, facetiſſime Cicero, quo melius emptum ſciatis, Tertia deducta eſt.* Hujuſmodi venditio, inquit Torrentius, qua nummo quid addicitur, donatio eſt, non venditio. Quomodo igitur verum erit quod ſequitur, pleroſque admiratos fuiſſe vilitatem pretii? Quæ ratio ridicula eſt. An non idem dici poſſet, etiamſi legeretur, *minimo addixerit?* Quis enim hanc veram dixerit emptionem quæ minimo fiat? Nonne quod nummo addicitur, etiam minimo addictum poteſt accipi? Immo quod in quibuſdam codicibus extat ſcriptum, *minimo*, interpretamentum videri poteſt illius *nummo*. Nec melius eſt argumentum quod deinde adfert; Macrobium in eadem re narranda *ære parvo* dixiſſe: *Mater M. Bruti Servilia cum pretioſum ære parvo fundum abſtuliſſet à Cæſare, ſubjiciente haſta bona civium, non effugit dictum tale Ciceronis.* Certe æs illud parvum ſeſtertius nummus eſt. Dicis cauſa, ut venditio videretur, nummum dabant, cum vere eſſet donatio. Nam qui ſic vendit, donare intelligitur. Similiter & conductionem non eſſe dicit Ulpianus leg. XLVI, D. Locati, ſi quis conduxerit nummo uno, *quia & hæc donationis inſtar inducit.* Nempe gratis concedere cenſetur uſum rei ſuæ, quem hoc modo non locat, ſed donat, qui nummum unum mercedis nomine pro eo paciſcitur. Si dixiſſet Juriſconſultus, *ſi quis conduxerit minimo*, tantumdem eſſet. Idemque & in emptione eſt, ut apparet ex leg. XXXVIII. *Si quis donationis cauſa minoris vendat, venditio valet.* Et paulo poſt: *Quoties vero viliore pretio rei donationis cauſa diſtrahitur, dubium non eſt, venditionem valere.* Valet quidem

inter cæteros, ut ſtatim ſubiicitur, non inter virum & uxorem, venditio donandi animo viliore pretio facta. Quouſque vilitas pretii extendenda ſit, non determinat Juriſconſultus: An uſque ad nummum deſcendet, ut venditio teneat? Negant hoc Juriſconſulti neoterici. Legem enim illam non de uno nummo, ſed de vili pretio interpretandam eſſe, contendunt. Quod eſt ridiculum. Negent, ſi poſſunt, quod nummo conſtat, vili pretio emptum eſſe, ſi pluris valeat. Quod viliori pretio dicit lex, etiam id de viliſſimo poteſt intelligi. Quin & venditio valebat etiam rei nummo addictæ, ut ex illis videre eſt quæ ex Suetonio adduximus de fundo magni pretii, quem nummo addixit Cæſar Serviliæ in auctione publica. Porphyrio ad Horatii verſus ſupra allatos: *Quia lege cautum erat, ne rem, vel agrum, vel domum alicujus, in teſtamento donatam, donaret, ut viderentur emiſſe, nummum dabant, ſi cui donabant.* Ubi pretium intervenit, quamvis minimum, venditio omnino putari debet, etiamſi donationis cauſa facta ſit. Pretium enim qualecunque, ut ſit ac videatur venditio, præſtat. Pretium quippe proprium venditionis & emptionis, non locationis & conductionis. Ideo aliud in locatione, quæ nummo uno facta eſt, pronuntiavit Juriſconſultus, quam nullam eſſe dixit, quia donationis inſtar inducit. Cum enim merces diſtinguat inter locatum & commodatum, tantula merces, ut eſt nummus unus, vix pro mercede habenda. Quod de donatione autem ſubjicit, de gratuita uſus commodatione id intelligendum. Ceterum, an non idem & de venditione atq; emptione dici queat, tantulum pretium, nummum nempe unum, non conſtituere venditionem, ſed magis, ut ſit donatio, efficere? Donationis quidem ſpeciem eſſe talem venditionem concedunt, pro venditione tamen valere ajunt. Cur non idem ſit & de locatione nummo uno facta? Certe tam venditio

ditio quam locatio valere dicitur leg. LXVI, D. de jure dotium: *Quidam ergo, remedii loco, recte putaverunt, introducendum, ut locet hunc usumfructum mulieri maritus, vel vendat nummo uno, ut ipsum quidem, jus remaneat penes maritum, perceptio vero fructuum ad mulierem pertineat.* Sic enim hæc verba capienda sunt, quasi dixisset, ut locet usumfructum nummo uno, vel nummo uno vendat. Quippe æque de imaginaria locatione, ut de venditione, id exponendum. Nec enim aliter perceptio fructuum ad mulierem pertinuisset gratuita, quam si nummo uno conductum habuisset usumfructum, aut emptum. Hæc igitur locatio nummo facta nõ minus hic obtinuit quam venditio rei nummo addictæ. Quæ sententia Pomponii est, dissidentis hac in parte ab Ulpiano, qui hujusmodi locationem nullam esse voluit, sed pro donatione tantum valere. Sed verius, ut videtur, Pomponius sensit. Quæ enim ratio differentiæ, ut in emptione aliter res se habeat quam in conductione? Nec porro video, cur quod minimo emptum est, pro empto valeat, quod nummo addictum sit, non valeat, & hæc imaginaria, illa vera habeatur emptio, cum & nummus minimum sit pretium, & minimum pretium de nummo etiam possit intelligi. Sed nec verum est quod notavit Accursius, venditionem illam nummo factam, cujus mentio in lege suprascripta D. de jure dotium, necessitate fieri, vel quia res digna non erat majori mercede. Non necessitate facta ibi dicitur, sed quum remedium quæreretur quomodo ususfructus mulieri restitueretur, qui redire ad dominum proprietatis debebat, hoc introductum, ut per locationem, quæ nummo fieret, aut per venditionem similem, mulier usum fructum retineret, remanente penes maritum jure, qui eum locaverat nummo uno mulieri, vel nummo uno vendiderat. Quo casu & ficta hujusmodi locatio, quemadmodum & venditio,

locum

locum habuit ac valuit. Et falsum, quod adstruit idem Accursius, rem pluris non valuisse, ideo nummo uno venditam. Si hujusmodi autem venditiones, meræ veræque donationes censebantur, quid erit dicendum de illa permutatione Diomedis & Glauci? Certe ex parte Glauci, qui rem impensi pretii cum vilissima permutavit, donatio fuit. Ceterum qui plus dat in remunerando quam accepit, ἀμοιβὼ nihilominus facere dicitur, quemadmodum & Homerus hoc loco fecisse Glaucum cũ Diomede perhibet. Quam ἀμοιβὼ perperam Proculus in argumentum traxit antiquæ permutationi adstruendæ, quæ venditionis & emptionis nomine non esset vocanda. Ἰδὲ γὰρ, εἰ τῶν τε ἄμεινον ἀφῶς ἐκάλεσεν, ἢ πᾶσιν, τὸ χρυσόμορον, inquit Theophilus lib. III, cap. XXIV. Atqui hæc ἄμψις longe distat ab illa antiqua permutatione quæ instar venditionis & emptionis habuit, quam proprie ἀλλαγὴν & μεταβολὴν Græci vocant, non ἀμοιβὴν, quamvis interdum hæc invicem nomina soleant confundi. Sed est rerum ejusdem generis invicem permutatio, sive statim fiat de manu in manum, ut in collybo, sive post tempus, ut in mutuo. Etenim & ἀμοιβὴ dicitur nummorum cum nummis permutatio, unde χρυσαμοιβὸς, qui & nummularius. Pollux lib. III, cap. IX: χρυσεῖα ἀλλαγὴ, ὁ καλούμενος κόλυβος, χρυσεῖα ἀμοιβή. Ita vetus codex. Qui vestes mutat, & aliam pro alia sumit, ἀμείβειν ἐσθῆτας dicitur. Unde & vestes, quæ sic mutantur alternis, ἑξημοιβὲς ἱμάτια Homero, quæ & ἀλλάξιμα recentioribus Græcis. Ita Glaucus & Diomedes arma invicem mutant, qui dum arma pro armis dant, ἀμοιβὴν sic proprie dictam faciunt:

Ὡς ἄρ' ὃς Τυδεΐδῃ Διομήδεϊ τεύχε' ἄμειβεν.

Sic etiam ἀμοιβὴ mutuum, hoc est, permutatio, qua res ejusdem generis redditur. Ubi autem permutatio fit rerum diversi generis, ἀμοιβὴ ibi nomen non habet, sed ἀλλαγὴ aut μεταβολὴ, ut vini cum tritico, cum

ære

ære aut ferro, mancipiis aut bubulis pellibus, ut illa quæ in castris Græcorum ab Homero inducitur. Sed, quam mercatores inter se faciunt, mercium diversi generis commutatio, qualis ante nummum inventum in usu fuit, μεταβολὴ appellata est, & ipsi proinde mercatores μεταβόλοι & μεταβολῆς, ut superiore capite abunde dictum est. Aliorum hominum vel inter se, vel cum mercatoribus rerum permutatio, sive cum aliis rebus fiat, ut olim ante nummum, sive etiam cum nummo, quæ venditio & emptio appellatur, ἀλλαγὴ nominatur; cujus vocis generalis est appellatio ad μεταβολὴν etiam & ἀμοιβὴν porrecta. Hinc ἀλλάξασθαι πρὸς ἀργύριον, merces argento, id est, nummo mutare. Plato de Rep. lib. 11, de cocionatoribus sive καπήλοις, qui res emunt ab agricolis & artificibus: αὐτῶ γὰρ δεῖ μόνους αὐτοὺς πρὸς τὸν ἀγοράζειν, τὰ μὲν ἀπ' ἀργυρίου ἀλλάξασθαι τοῖς τὰ δεομένοις ἀποδόσθαι, τοῖς δὲ αὖ ἀπὸ ἀργυρίου ἀγοράσασθαι ὅσου τὰ δέον πρίασθαι. Idem de legibus lib. v: νόμισμα δ' ἕνεκα ἀλλαγῆς τοῦ καθ' ἡμέραν. Aristoteles quoque dixit in Politicis lib. 1, nummum esse στοιχεῖον καὶ πέρας τῆς ἀλλαγῆς, principium & finem permutationis. Item nummum inventum esse διὰ τὴν ἀναγκαίαν ἀλλαγῆς, propter necessitatem permutationis. Latini etiam, *mutari pretio & nummo*, dicunt quæ emuntur, ut Græci πρὸς ἀργύριον ἀλλάττεσθαι. Virgilius:

— quamvis Milesia magno
Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.

Ad quem locum Servius: *Ingenti pretio comparentur. Nam apud majores omne mercimonium in permutatione constabat. quod & Caius Homerico confirmat exemplo.* Locum Homeri intelligit à Caio citatum, ut hodie extat in 111 Institutionum Justiniani. Hæc omnino contra Proculeianos faciunt, qui negant, venditionem & emptionem antiquis illis, qui nummum ignorabant, & solam mercium permutationem norant,

norant, fuisse cognitam. Nam & venditio emptioque, quæ nummo perficitur, etiam permutatio passim Græcis Latinisque auctoribus nuncupata. Ut enim prisca ratio res cum rebus mutabat, ita nova res cum nummo mutavit. Si hæc posterior mutatio, emptio & venditio dicta est, nec minus prior sic dicenda. Male etiam idem Proculus ἀμοιβὴν, quæ permutationis est species, rerum ejusdem generis, qualis illa armorum apud Homerum inter Glaucum & Diomedem, quæque instar donationis habuit, confundit cum altera in mercimoniis emendis ac vendendis tralaticia, quam ἀλλαγὴν & μεῖλαβολὴν Græci dixere. Hujusmodi permutationem, quæ donationis vel remunerationis cum augmento & accessione ab altera parte vicem habet, Arabes ex jure Muhammedico pro licita agnoscunt, si non consistat in rebus ponderis & mensuræ, vel si non fiat in rebus ejusdem generis. Si utrumque adsit, id est, si res sit quæ detur pro alia ejusdem generis, quæ in pondere & mensura consistat, tum nullam omnino accessionem permittunt, sive illam quæ repræsentatur datione de manu in manum, sive illam quæ post tempus præfinitum constituitur, ut in fœneratione. Si vero absit alterutrum, ut nempe non sit res ejusdem generis quæ permutetur, vel si sit, non consistat in pondere & mensura, tum accessionem in permutatione non vetant, quæ in vestigio fit, dum permutatio peragitur. Exempli gratia, si quis permutet modium tritici cum duobus modiis hordei, licitum est. Nam etsi in mensura res hæ constent, non sunt ejusdem generis. Rursus, si quis det quinque ulnas panni Arienſis, هروي vocant, qui illis in pretio, sex ulnas ejusdem panni, immo vel decem recepturus, pro usuraria & illicita hæc non habetur accessio, quia etsi fiat in rebus ejusdem generis, in veste nimirum, aut panno, unde vestis confi-

citur,

citur, non versatur in rebus quæ pondere & mensura continentur. Res quoque ad victum necessarias, quæ nec ponderari, nec metiri mos est, sic licet permutari, ut una detur pro duabus. Quod augmentum non est usurarium ipsis, nec adeo illicitum. Qui dat igitur unum fasciculum olerum, ut duo recipiat, aut unum ovum ut duo ipsi reddantur, duo dactyli, & similia, non rem facit illicitam, & omnis hujusmodi permutatio non inter vetitas. Aliæ sectæ Arabum in alia sunt sententia, & multum à Muhammedana dissident. De quo nos infra. Permutationem omnem vocant بيع *beih*; sive illam quæ rei fit cum pretio vel nummo, hoc est, venditionem & emptionem, quam proprie vocant سلم *selm*, id est, traditionem; sive nummi cum nummo, quæ ipsis dicitur صرف *sarph*, quam definiunt, بيع الثمن بالثمن, hoc est, *mutationem pretii cum pretio*, quæ est ἀλλαγὴ νομίσματος, vel κόμβος Græcorum; sive denique res cum re permutatur, quam generis nomine appellant بيع, quamque adeo statuunt esse in definitionibus suis, مبادلة مال بمال, id est, *permutationem rei cum re*. Hæc cum sit omnium antiquissima, ideo & ceteris omnibus etiam nomen dedit. Nam invento nummo res permutari cum rebus desierunt, & mutatio cœpit rei cum nummo celebrari. Et recte Paulus leg. 1. D. de contrahenda emptione, *originem emendi vendendique à permutationibus cœpisse* ait. Immo emendi vendendique ratio etiam permutatio est, sed alio modo. Non species, ut antea, pro specie, sed species pro nummo datur, sive, quod idem, species nummo permutatur. Si emptio & venditio permutationis est genus,

nus, profecto & antiqua illa permutatio venditionis & emptionis genus, qualis tunc fieri poterat, recte fuisse dicetur. Ut autem Cassianorum sententiam tueamur adversus Proculeianos, innumera argumenta ac testimonia ex Homeri poësi peti possint, quibus confirmetur, venditionem & emptionem vel illo tempore appellatam fuisse quo in Græcia nummi nulla vestigia extabant. Certum autem est, apud Homerum nullibi apparere mentionem numismatis. Ex illis ipsis versibus, quos supra adduximus, probatur, nummum non illi fuisse cognitum, cum arma Diomedis novem bubus æstimata dicat, Glauci centum. Proclivius erat, ea auro aut aureo nummo æstimare, si tunc aurum, ut in pretio erat, ita etiam pro pretio fuisset. Adde, quod Græcos ad Troiam vinum, quod ipsis in castra è Lemno navibus advehebatur, ære & ferro rudi emptitasse scribit, aut bubulis pellibus, ipsisque etiam bubus, & captivis. Quod non factum esset, si argentum signatum in numerato habuissent. Adjungam & aliud validius argumentum, quo evincatur, post Homeri ætatem nummum in Græcia satis longo intervallo fuisse signatum. A Phidone Argivo primum, nummum argenteum æreumque cusum scribit Strabo, lib. VIII. Is est Phidon quem & mensuras invenisse ferunt & pondera. Non mirum igitur, si & nummorum primus auctor per Græciam celebratur. Eum longe Homero recentiorem fuisse constat. Eusebius Phidone illo Hesiodum septem tantum annis anteriorem constituit, quem centum & amplius post Homerum vixisse in confesso est apud plerosque. Alii tamen ipsum aliquot annis Homero antiquiorem faciunt, ut auctor Marmorum Arundellianorum, qui & Phidonem, qui primus in Ægina nummum argenteum percussit, sex annis posteriorem Homero statuit. Verum de hoc infra alio loco. Sane nec Hesiodus, nec Homerus, argenti aut auri signati

usquam

usquam meminisse deprehenduntur, sed nec æris. Aut recens igitur nummi fuit eorum ætate inventio, ut quæ nec dum ab omnibus recepta esset, aut nondum plane prodita. Χρήματα quidem vocat Hesiodus hoc versu:

Χρήματα μὲν ψυχῇ πίλεν δειλοῖσι βροτοῖσι.

Quo nomine recentiores pecuniam, sive opes quæ in nummo signato sitæ sunt, appellant. Sed ea vox quidquid in bonis habetur, significat, ut & apud Homerum in Odyss. ξ:

— πολλὰ δ' ἄγγεα
Χρήματ' ἀν' Αἰγυπτίους ἀνδρας.

Si ante nummi notitiam venditionis & emptionis vocabula apud Græcos in usu passim fuisse docemus, quid causæ erit quin illi antiquæ permutationi, quæ res pro rebus dabat, venditionis & emptionis recte nomen impositum judicemus? Sic Schola Cassianorum & Sabinianorum vicerit, qui rebus etiam invicem permutatis rite venditionem perfici dixerunt, eamque esse antiquissimam venditionis & emptionis speciem quæ permutatione mercium contraheretur. Profecto tota via errare putandi sunt, qui crediderunt venditionem & emptionem olim non constitisse, quia pecunia non erat, quæ pretium esse in rebus emendis & vendendis posset. Quasi vero loco pecuniæ signatæ alia res pretio fungi non potuerit, cum etiam constet, apud antiquos, qui nummum usum non habuerunt, vendendi emendique commercia promiscue usurpata, & pretii vicem constituisse res ipsas quæ in ἀνταλλαγῇ dabantur. Si nunc pretium in ære signato recte consistit, numquid & tunc non etiam recte procedebat cũ in æris aut ferri rudis massa consisteret? Sed diversæ scholæ auctores opponunt in permutatione qualis antiquitus frequentabatur, discerni non potuisse pretium à merce, nec, uter esset venditor, uter emptor, statui: utrumque

enim mercem esse, & utrumque pretium. Nec ipse deprecor quin ita videatur, si prisco permutandi more non potuit dignosci quis esset emptor aut venditor, qua ex parte pretium aut merx foret. Verum aliter longe se res habet. Emptionis & venditionis contrahendæ quod viam iniverunt faciliorem recentiores nummo reperto, hoc efficere non potest, ut venditio non fuerit permutatio veterum, cum venditionem ipsi eam vellent esse, atque ita vulgo appellarent. Qui vinum pro ære rudi, quod dedisset, acceperat, illud sibi ære emptum dicere poterat, hoc est, χαλκώνητον. Ille alter contra, æs vino emerat qui æs acceperat vinumque præbuerat. Atqui hoc ipsum est quod Proculus & Nerva dicebant, in tali permutatione non distingui pretium à merce, cum utrumque pretium sit, æs nempe & vinum. Verum de hoc paulo post. Nunc tantum id agimus, ut ostendamus, has permutationes veteribus nomine emptionis ac venditionis fuisse cognitas. Sic mancipia ἀλώνητα appellabat, sale empta, qui pro illis salem dederat. Sic in provincia Caniclu apud Paulum Venetum sal pro nummo datur. Coquunt in caldario, & postea ex eo in parvis formis exiguas massas includunt, quas refrigeratas & consolidatas vice nummi expendunt. Sal cum vilis esset apud Græcos, ex eo vili empta omnia ἀλώνητα appellarunt. Ita βοώνητα apud Pausaniam Polydori regis domus, quam Lacedæmonii, eo defuncto ab ejus uxore emerunt pretio boum. Λακεδαιμόνιοι ἦ, inquit, κ) τὰν ὀδὸν ταύτην ἐσὶν, ὡς ἤδη λέλεκται μοι, τὰ ὀνομαζόμενα βοώνητα, Πολυδώρᾳ ποτὶ οἰκία ἔ βασιλεύς. ἀπεθανόντι δὲ αὐτῷ ἔ Πολυδώρᾳ τ γυναικὸς ἐπρίαντο ἀνθ' ἑκάστου βοῦς. ἀργύρᾳ γὰ τότε ἐλί ποτε τότε ἀδὲ χρυσᾷ νομίσματα. κ) τόπον δὲ ἐπ τ ἀρχαῖον ἀνθ' ὧν ἐδίδοσαν βοῦς, καὶ ἀνδραπόδων, κ) ἀργὸν τ ἄργυρον, κ) χρυσόν. Græci certe scriptores ἀνθ' ὧν nominant eam speciem venditionis & emptionis, quæ permutatione

apud

apud sæculum prius peragebatur, quasi mutuam dationem. Pollux, ubi eos reprehendit, qui apud Homerum σύνεδοιον & ἐκάβολοιον de eo genere nummi, cui bovis figura impressa erat, intelligunt, sic loquitur, ut ejus verba corrigenda sunt lib. IX: Οἱ μὲν τοι βοῦν ἐκ τοῦ τυπώματος· ἔστω κλητὸν νομίσμα καὶ ὄμηρον ἀνδύειν νομίζοντες, οὐ τῷ ἐκάβολοι σύνεδοιον τοῦτο καταλαμβάνουσιν. Ἀλλ', Ὁμήρῳ μαρτυρῶν, τιμὴ ἀπαγέσθω ἑκατόμβοιος γενόμενον τὸ παλαιὸν, ἴσμεν, ἀλλ' ἀνταλλαγὴ ἦν, ὡς ὅταν φῇ,

Εἴνεκα δὲ οἰνίζονται κεκτημένοι Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι μὲν ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσι,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.——

Falli tamen puto, qui existimant, in eo contrahendæ venditionis & emptionis modo, qui permutatione & ἀνταλλαγῇ fiebat, non potuisse discerni pretium à merce, neque emptorem à venditore. Hoc cum ex rebus ipsis quæ dabantur, tum ex animo ac proposito contrahentium facile intelligi poterat. Quod vel ex illis Homericis versibus non erit difficile probare. Cui res aliqua, ex his præcipue quæ usu consumuntur & victui necessariæ sunt, ita suppetebat, ut etiam superflueret, si plus haberet quam ipse cum suis absumere posset, nihil aliud quærebat quam ut, quod sibi supererat, distrahere posset, etiamsi nulla alia indigeret, quam è contrario acciperet. Hoc hodieque fit. Vinum habeo in cella longe majori copia quam ipse abuti possum. Si illud diutius servem, mihi peribit, acescet enim aut vappa fiet. Necesse itaque mihi est, illud vendere, nisi jacturam ejus velim pati. Finge, nondum esse nummum, finge nullius rei me esse indigum quam pro vino meo accipere valde exoptem, omnino tamen vendundum est. Eo igitur curabo devehendum, ubi sciam ejus penuria homines laborare, ut sic quam maximi vendam. Quid pro illo recipiam?

Nihil enim illi homines habent quod desiderem, quo ipse indigeam. Potius, quam vinum mihi pereat, quodcunque illi poterunt contra dare, quod servare diu valeam, & durare apud me queat, pelles, boves, æs & ferrum, vel etiam mancipia, accipiam. Jam nemo hic potest dubitare, quis venditor sit futurus, quis emptor, ubi merx futura, ubi pretium. Lemni incolæ vino abundabant, ut insula illa vini ferax est. Habebant in vicinia Græcorum castra, in quibus quotidie multa vini copia cōsumebatur. Ut quæstum facerent, & bene vinum suum venderent, curabant ad Græcorum exercitum deferendum. Venditores eos fuisse, nullum dubium est. Græcos autem, emptores, etiamsi non pecuniam pro eo dederint, sed quod in promptu habebant, alii æs, alii ferrum, alii pelles bubulas, bovesque adeo ipsos, nonnulli etiam captivos. Hæc omnia pretii loco cedebant. Homerus dicit, οἶνον δ' ὠνίζοντο, quod Grammatici veteres *emere* interpretantur. Pollux lib. VI: τὸ δ' ὠνίζεσθαι ἀπὸ τοῦ οἶνον ἀνεμβάτου ποιητικῶς, Hesychius: ὠνίζεσθαι, οἶνον ὠνεῖσθαι. Sic etiam interpretatus est Sabinus apud Paulum leg. 1, D. de contrahenda emptione, his verbis: *Sabinus, Homero teste, utitur, qui exercitum Græcorum ære, ferro, hominibusque vinum emere refert.* Ita reddidit illud ὠνίζεσθαι. Et Theophilus, ὠνίζοντο, οἶνον ἠγόραζον exponit. Et sane ex re ipsa quæ in ἀντιδόσει contra dabatur, facile distinguebatur, ex qua parte pretium dari interpretandum foret, ex qua parte mercem. Et sic etiam poterat discerni emptor à venditore, cum, qui mercem exhiberet, venditor esset, qui pretium, emptor. In aliis enim rebus, ut plurimum pretia constistere solebant, in aliis merces. Quæ res poterant conservari, nec statim erant consumendæ, in his fere pretium constituebant. Unde æs & ferrum, aliaque metalla, plerumque, ut pretii loco esse possent aliis rebus, si quando eguissent, com-

comparandis, condebant & servabant. Boves quoque sæpius ad eum usum habebant, pelles, salem, aliaque ejusdem generis. Æs & ferrum rude frequentius ad eum usum habitum ac servatum reperio & boves. Unde apud Homerum, qui in bello sibi vitam concedi orant, & captivos fieri, in domo patris sui ingentem æris, auri, ferrique vim jacere jactant, quo redimantur, magno ejus compendio qui captos servasset. Inde illa sunt:

Ζώγρει, Ἀτρέος υἱὲ, σὺ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα.
Πολλὰ δ' ἐν ἀφνειῷ πατρὸς κειμήλια κεῖται,
Χαλκός τε χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος,
Τῶν κέν τοι χαρίσαιτο πατὴρ ἀπερείσι' ἄποινα,
Αἴκε μὲ ζωὸν πεπύθοιτ' ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

Et similia non uno loco reperiuntur. Ut Odyss. ξ:

Καί μοι κλήιμαί' ἔδειξεν ὅσα ξωναγέρεϊ Ὀδυσσεῦς,
Χαλκόν τε, χρυσόν τε, πολύκμητόν τε σίδηρον.
Καί νύ κεν ἐς δεκάτην γλυφὶς ἔτερον γ' ἐπὶ βόσκοι,
Τόσσα οἱ ἐν μεγάροις κειμήλια κεῖτο ἄνακτος.

Ergo in istis præcipue pretium rerum emendarum tum constabat, in ære, inquam, auro, & ferro non signato. Quod in signato postea obtinuit. Qui nunc pretio redimuntur captivi, pecunia data, tunc ære & ferro, quod erat pro pretio, redimebantur. Boves etiam frequentissime pretii vicem obtinuisse observo. Hinc æstimatio rerum per boves fieri consueverat communi antiquorum loquendi usu, ut nunc fit per nummos. Tot boum ista res est, dicebant, ut nunc dicimus, tot nummorum. Unde Homerica illa armorum Diomedis & Glauci æstimatio, ut hic ἑκατόμβοια arma habuerit, ille ἐννεάβοια. Quæ loquutio etiam permansit diu post nummum receptum. Notant enim veteres, in Draconis legibus aliquem multari τῷ ἑκατοστεῖ, id est, viginti boum multa, ex veteri nempe instituto. Pollux lib. IX: Καὶ μὴν κἂν τοῖς Δράκοντος νόμοις ἐστὶν ἀπολύειν ἑκατοστεῖον. Sic ibi lego ex

antiqui codicis scriptura, quæ habet ἑκατόβοιον. Vulgo est δεκάβοιον. Romani quoque olim ovium numero & boum multabant, non nummo. Suprema multa erat boum triginta & duarum ovium, minima unius ovis. Quem dicendæ multæ morem diu etiam retinuerunt, postquam civitas ære signato uti cœpit, ut & Athenienses, ne quis putet, in illis verbis Draconis ἑκατόβοιον de nummo intelligendum qui βοῦς dicebatur, quod bovis figura esset insignitus. Nam nummus ille Deliorum fuit, non Athenienſium, ut Pollux recte animadvertit. Varro de Re Rustica lib. II: *Non idem quod multa etiam nunc ex vetere instituto bubus & ovibus dicitur.* Quamvis ita diceretur etiam tempore Varronis, tamen æstimatio jam lege Ateria facta erat, quid solvere deberet in ære cui triginta bubus dicta esset multa, & duabus ovibus. Hæc erat suprema: minima, una ove dicebatur, cujus vel ætate Varronis hæc erat formula: *Marco Terentio, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei uno ove multam dico.* Sic scribendum apud Agellium. At pro ove solvebat denos asses, & pro bubus quod æstimatum erat. Inde ergo & βοάνδα Græci dixerunt quæ bubus empta erant, quæ res pro pretio frequenter in his contractibus vendendi emendique veniebat. Enimvero nisi de certis rebus mutuo inter contrahentes constitissent in quibus pretium constitueretur rerum emendarum, nunquam id genus commercium, quod in vendendo emendoque versatur, expedissent. Nec enim semper aut facile hæc συγχυσία accidere poterat, ut, quo quis careret, alter eo abundaret, & vicissim, quod hic desideraret, ille alter haberet, simulque ambo in unum convenirent, & invicem alter ab altero sumeret quod ipsi deerat. Abunde mihi vinum est, tibi frumentum; rursus frumentum habere expeto, tu unum; mutemus invicem merces nostras, &, quo deficimur, mutuo nobis suppeditemus.

peditemus. In hac ἀνταλλάξει personam ementis à vendente non facile discernere erat, nec pretium à merce. Uterque emptor, uterque venditor. Sed quando id concurrere poterat? Interim si nulla alia permutatio fuisset tum pervulgata, periculum erat, ne, qui nulla re opus habebant, & multis abundabant, aut raro, aut nunquam ea, quæ sibi supereſſent, distrahere possent, si nihil, nisi quod desiderarent, accipere vellent. Ideo necessitate adducti, ut venum exponerent quorum copiam habebant, ea etiam accipere cogebantur, quæ minus desiderarent. Talia autem maxime ad hoc expetebantur, ut ante diximus, quæ condita servari possent & manere donec commoditas ea aliis vendendo se offerret, aut ut tum venderent cum caritas eorũ esset & raritas, aut pro pretio ad illa emenda, quibus carere inciperent, iisdem uterentur. Quo in genere præcipue sunt metalla omne genus, æs, aurum, argentum, quæ ideo κειμήλια vocat Homerus, quia in thesauris reposita jacerent, donec usus veniret ea expendendi, iisque ad alias res præstinandas, quibus aliquando indigerent, vice pretii utendi. In eorum locum successit æs primo certo pondere formatum, deinde & signatum, ad hoc institutum, ut publica ejus ac perpetua æstimatione, ut loquitur Jurisconsultus, rerum permutationes facilius exercerentur. Falsum itaque quod idem Jurisconsultus scripsit, antequam nummus esset, non aliud pretii nomine, aliud mercis vocatum, cujus verba hæc sunt leg. 1, D. de contrahenda emptione: *Olim enim non ita erat nummus: neque aliud merx, aliud pretium vocabatur.* Velle apparet ex nummi institutione natam distinctionem nominum *pretii* ac *mercis*, quæ antea non erat. Sed errat. Auctores qui nummo priores fuerant, hæc nomina agnoscunt. Τιμὴ quidem pro pretio apud Homerum non legitur, cum honorem & gloriam ea vox apud eum tantum significet,

atque etiam pœnam vel multam. Sed ὦνος apud eumdem est pretium, idemque quod posteriorum πρὰ vel πέμπμα, ut paulo post dicetur. *Mercem* autem idem poëta φόρτον, quo nomine & sequens omnis Græcia in eodem significatu usa est etiam post nummum repertum. Est enim φόρτος ἐμπορικὸς, hoc est, merces quæ in navem imponuntur, ut exportentur vendendæ. Hinc & φορτίδος navis apud eum in Odyssea mentio. Λέγει] ἢ φορτὶς, inquiunt grammatici, ἡ πρὸς ἐμπορικὸν φόρτον ναυπηγηθεῖσα. Glossæ veteres: *Merx*, φόρτος. Grammatici, τὰ ἀγώγιμα, quæ sunt merces, antiquioribus Græcis φορτία etiam καθαρῶς, id est, absolute, appellari notant. Et sic & Hesiodus, qui nummum non novit, etiam appellavit. Ex eo & φορτηγία Aristoteli inter partes, quibus constat ἐμπορικὴ, recensetur. Quod pro mercibus venditis, id est, ἀντὶ φορτίων, quas in longinqua vexerat mercator, domum referebat, ὦνον idem Homerus nominat, id est, pretium, Odyss. ξ:

Εἰς Λιβύλλα μ' ἐπὶ νηὸς ἐίσαλο πωλοπόροιο,
Ὑφόρτια βωλόμενος, ἵνα οἱ σὺν φόρτον ἀγοίμι,
Κεῖθι δέ μ' ὡς περάσησι, κ' ἄπειρον ὦνον ἕλοιτο.

Hoc est, ibi ut me venumdaret, & immensum pretium referret. Nam περάσῃ apud Homerum est, τὸ πέρην ἁλὸς πωλήσῃ. Vide & Odyss. ο, in his versibus:

Τὸν μὲν ἄγειμ' ἐπὶ νηὸς, ὅθ' ὑμῖν μυρίον ὦνον
Ἄλφοι, ὅπη περάσητε κατ' ἀλλοθρόους ἀνθρώπους.

Ab illo περάσῃ factum per contractionem recentiorem πρᾶσαι, *vendere*. Qui igitur merces, hoc est, φόρτον, distrahendas aliquo trajiciebat, etiamsi cum aliis mercibus eas mutaret, quod ἀνταφορτίζεσθαι dicebatur, revera tamen venditor suarum mercium fuit, non emptor aliarum, quas vice pretii in earum compensationem, quas vendendas avexerat, reportabat. Apud Theocritum ὦνος pro pretio accipitur, etiam ubi res cum re permutatur, ut poculum, ab artifice affabre factum, pro quo Opilio, id sibi comparare volens,

volens, capram dat, quæ poculi pretium est.

Τὸ μὲν ἐγὼ πρεσβεῖ Καλυδωνίῳ αἶγα τ' ἔδωκα
Οἶνον κ τυρόεντα μέγαν λοιβηΐδα χαλκεῖον.

Verba autem illa Pauli, *olim enim non ita erat nummus*, perperam quidam sic interpretati sunt, quasi diceret, nummũ olim non ita fuisse ut nunc, fuisse quidem, sed non talem ut nunc est, ex auro nempe & argẽto, sed ex alia materia, ex corio utpote vel alia substantia. Quod est ineptissimum. Nam nummus ex corio, si auctoritatẽ ex publico consensu accepisset, eque difficultati permutationum subveniisset, ut aureus vel argenteus, quemadmodum & Carthagine olim in usu fuit, & aliis locis, ut in sequẽtibus observabimus. Plane dicit Paulus, ex eo, quod olim nummus omnino non esset, mercis & pretii nullum fuisse discrimen. *Olim non ita erat nummus*, sic dictum, ut *haud ita pridem*, pro *haud pridem*. Non ita erat olim nummus, nempe ut nunc est. Omnino olim non fuit, at nunc est. Basilicorum interpretes ex loco Pauli, venditionem nullam fuisse ante nummi usum, ac ne consistere quidem potuisse, temere affirmant. In Synopsi lib. XIX, Tit. II: ποτὲ καλλαγὴ ἦν πραγμάτων ἀνταλλαγμάτων. ὕστερον δὲ γέγονεν ἡ πρᾶσις ἀργυρίων ἐπινεμηθέντων. χωρὶς γὰρ ἀργυρίων οὐκ σωίστατ' πρᾶσις. Ubi ἀργύρια videtur usurpasse pro omni nummorum genere, ut & Græcis χαλκίον, ἐπὶ χρυσῷ κ ἀργυρῷ νομίσματος dicebatur. At falsum quod ajunt, nomen πράσεως non constitisse olim sine nummo, sed καλλαγὴν tantum fuisse, cum & ipsa πρᾶσις nihil aliud sit quam καλλαγὴ mercis cum nummo. Non inficiandum tamen est, distinctius evasisse discrimen mercis ac pretii, venditionis & emptionis, ex inventione nummi. Quod sic tamen & antea satis discretum fuisse constat. Id nisi fuisset, neque distincta habuissent vocabula quibus eum contractum exprimerent. Atqui habuisse, manifestum est. Quorsum vero attinuisset, alterum

emptorem, alterum venditorem, aliud pretium, aliud mercem vocare, ubi hinc inde res traderentur sine discerniculo pretii aut mercis, atque ubi uterque, venditor esset & emptor? Si, quod tunc agebant, permutatio tantum fuisset, non etiam emptio & venditio, satis erat aut ἀμαγλῶ eam actionem appellare, aut ἀμοιβῶ, aut ἀντίδοσιν. Atqui exploratum est, vetustissimos etiam illos & ὠνῶ, & πρᾶσιν nominasse, qui tamen usum nummorum non noverant. Idque profecto non feciſſent, nisi sciissent, in ea permutatione alterum esse mentis, alterum vendentis partes sustinere, & aliud esse pretium, aliud mercem. Ὠνὴ mentio fit apud Homerum, ut supra notavimus: ἀπερείσιον ὤνον ἔδωκεν, quod est, *immensum pretium dedit*. Nam ὦνον Grammatici πριὸν exponunt, & τὸ πολλοστὸν μέρος ἀντὶ τινός. Inde verbum ὠνεῖσθαι, *emere*, quia emptor est qui ὦνον, id est, pretium offert. Sic apud Theocritum, in versu quem supra citavimus, capra est ὠνητὸς poculi, id est, pretium. Verbum πρίασθαι apud eumdem Homerum occurrit, in eo versu quem Iurisconsulti citant firmandæ sententiæ Cassianorum, qui permutationem cum venditione & emptione eamdem volebant:

— πρίασθε κλεάπαστιν ἑοῖσιν.

Venditoribus etiam aptum verbum non raro apud Homerum legitur, περνᾶν & περνᾶσθαι. Quod cum vendere proprie significat, ea re distingui oportet ab eo quod emendi habet significationem. Ἐμπολᾶσθαι apud eumdem pro ἐξωνεῖσθαι, *emere*. Odyss. o:

Οἱ δ' ἐναυβολίην ἅπαντα παρ' ἡμῖν αὖθι μόλησθε
Ἐν νηὶ γλαφυρῇ βίοτον πολὺν ἐμπολόωντες.

Utrumque in permutatione antiquorum locum habuit, quæ an aliud sit à venditione & emptione, alii disputent, ipsi certe venditionem & emptionem esse crediderunt, atque ita vocarunt. Cum hæc ita sint, fatendum nihilominus est, aliquam esse permutationem,

nem, quæ à venditione & emptione distingui debeat, quam & ipsam veteribus fuisse notam, certum est, cum hodieque etiam, post distinctam certius ex nummi usu venditionem & emptionem, pervulgata sit, & diversa ab emptione & venditione habeatur. Ubi enim aliquis non animo vendendi rem suam cum altero permutat, qui nec ipse suam venditam velit, sed, cum ita inciderit, ut huic alterius, illius alteri placeat res, si de commutando invicem convenerint, hæc permutatio est quæ multum distat à venditione & emptione. *Trocare* aut *bigare* vulgo hoc dicunt, quibus verbis venditionis & emptionis nomina nullo modo conveniant. Alio animo arma inter se permutarunt Glaucus & Diomedes. Nec enim ad hanc permutationem processerunt, quia Glauci arma Diomedi placerent, aut Diomedis Glauco, sed ut amicitiam paternam ex hospitio initam olim renovarent & confirmarent, mutuis se muneribus & ξενίοις donarunt, arma armis permutantes. Quod permutationis genus etiam diversum ab illa specie quam *trocum* vocari supra diximus. Ἀμοιβὰς quippe & ἀνταλλαγὰς nomine appellari debet. Ideo & ἀμείβω poëta vocitat. Nec enim in his ἀνταλλαγαῖς exacte muneris accepti æstimatio pensitabatur, ut par pari τὸ ἀνταλλαγὲν redderetur, quemadmodum fit in illis permutationibus quæ *troci* aut *bigæ* appellatione veniunt, in quibus si res, quæ datur in compensationem, minus valeat quam altera, solet alter aut aliquo pretio, aut re alia insuper addita, id quod minus est in eo quod dat, rependere. Quod additamentum vulgo *regressum* solent nominare. At hic Glaucus arma accipit, pretio æstimata ἀντιβόειον, &, quæ tradit, sunt ἑκατόμβοια. Solebant olim hospites & amici hujusmodi donis se munerari & remunerari, quæ ξένια propterea dicebantur, aut, ut Homerus vocat, ξεινήια. Sic Oeneus Diomedis avus, cum Bellerophontem Glauci avum

avum excepisset, ξείνιον nomine Bellerophonti dedit baltheum puniceum, & ab illo accepit poculum aureum:

Οἱ δὲ κἀλλήλοισι πόρον ξεινήϊα καλά.
Οἰνοδόης μὲν ζωρήϊα δίδου φοίνικι φαεινὸν,
Βελλεροφόντης δ' ἄρχυστον δίπλαξ ἀμφικύπελλον.

Hæ permutationes, ut superius ostendimus, ἀμοιβαὶ proprie vocabantur, & nihil commune habent cum venditione & emptione, neque etiam cum antiqua illa permutatione, quæ venditionis & emptionis locum tenuit. Ad eam propius accedit quam *troci* nomine vocamus, quæ solet hodieque & inter mercatores aliquando exerceri, qui merces cum mercibus commutant. Ea *commutatio* vocatur & *cambium* in legibus Bojariorum cap. XX, tit. VIII: *& talem, qualem emptio firmitatem habere præcipitur. Commutatio; hoc est, quod cambium vocant.* Ubi *cambium* idem omnino est quod ἀλλαγή. Nam & collybus, quæ est nummorum ἀλλαγὴ, sic vulgo appellatur. In hujusmodi commutatione quoniam ut plurimum discerni non potest venditor ab emptore, cum uterque venditor sit & emptor, non dubium est quin merx simul & pretium in ea confundantur. Ubi autem utrumque discriminari poterat, ut olim factum in permutationibus docuimus, venditionem & emptionem fuisse quod agebatur, existimandum est. Alias si Proculeianis accederemus, negantibus, permutationem illam mercium veteribus usitatam, venditionis & emptionis nomine esse appellandam, nullam tunc locorum mercaturam fuisse, nullas res venales, dici oporteret. Nulli enim emptores aut venditores tunc fuerint, si vera hæc ejus opinio. Nulla siquidem merx est, ubi pretium non est. Vbi non est merx, nec mercator. Vbi nec merx est, nec pretium, ibi ne venditor quidem aut emptor fingi queat. Ita nec ullæ res venales. Nihil horum quippe habet vera permutatio.

tatio. Atqui in suis permutationibus hæc omnia nominibus distincta agnoscunt antiqui, emptorem, venditorem, merces, pretia mercium. Norunt & mercatores ad longinqua navigantes sui quæstus gratia, partim ut, quæ ibi mercimonia venduntur, emant, atque inde apud suos vendenda revehant, partim ut in iisdem locis vendant quæ secum eo devexerint. Quæ apud illos æque viguisse constat ante signati æris usum, quam post ejus institutionem. Ceterum ut fatear, distinctiorem, certiorem, & expeditiorem factam rerum emendarum vendendarumque rationem quæ nummo perficitur, ita non tantum discriminis inter hanc & illam ponendum censeo, ut veterem fuisse naturalem cum Aristotele censeam, cum hæc posterior sit contra naturam. Nimis frivola illa ratio quæ hanc, quam nummus conficit, minus naturalem videri affirmat, quia nummus ex more & instituto, hoc est, νόμῳ, non φύσει. Tota illa quippe permutandi ratio, etiam sine nummo, non minus à lege & instituto profecta existimari debet, quia nihil tale à natura originem sumpsit, quæ omnia creavit omnibus communia. Postquam semel *meum* & *tuum* inter homines jus constituit, & communia in privatorum dominium ac possessionem redegit, tum ratio etiam naturalis suasit, ut suum quisque tueretur, nec meum alius invaderet, nec ego alienum. Tunc modi quærendæ rei & augendæ multi inventi probatique, si cum injuria alterius ac damno conjuncti non essent. Immo ne rem suam quidem quisquam facere seorsim se posse vidit sine auxilio & mutua ope & opera aliorum. Hinc societas cum aliis affectata & quæsita. Quam humanæ vitæ societatem hujusmodi contractibus omnibus contineri præcipue, Cicero in Officiis dicit, in quibus fides bona requiritur, ut sunt tutelæ, societates, fiduciæ, mandata, res emptæ, venditæ, conductæ, locatæ. Ergo venditio & emptio non minus

minus quam permutatio rerum juri naturali consentanea est, cum & ipsa permutatio sub nomine venditionis & emptionis, etiam quibus olim frequentata est, venerit. Jurisconsulti etiam nostri venditionem & emptionem illam, quam nummo acceptam referunt, juris gentium esse, non dubitarunt affirmare. Paulus lege qua supra: *Est autem emptio juris gentium, & ideo consensu peragitur, & inter absentes contrahi potest, & per nuntium, & per litteras.* Id est, per epistolam. Sic delegatio, quæ per litteras fit, per epistolam fieri intelligenda, ut supra docuimus. Si vêditio & emptio ex jure gentium, etiam nummus, per quem factum volunt, ut permutatio vetus in venditionem & emptionem converteretur. Quod enim nummũ juris civilis esse statuunt Jurisconsulti hodierni falluntur. Quod enim communi consensu à plerisque gentibus receptum fuit, id juris esse gentium, credendum est. Aliasne emptio quidem & venditio ei juri attribuenda esset, quæ nummo perficitur. Nec adstrui ex eo potest, à jure civili esse nummum, quia Jurisconsulto nummus sit certa materia ad hoc electa, & forma publica percussa. Unaquæq; civitas peculiarem ac suam formam habuit quam nummis imprimeret, sed nihil hoc ad nummi essentiam. Nam & olim sine ulla alia nota, quam quæ pondus ejus indicaret, flatum constat. Quinimmo & prima ejus origo, certam metalli quantitatem & magnitudinem absque ulla nota aut signo pro nummo dedit usurpandam. Notæ variæ, quas singulæ civitates nummis apud se percussis imprimendas curarunt, non alio fini impositæ videntur quam ut hujus civitatis nummi ab aliarum civitatum nummis distingui possent. Præterea cum omnes gentes, quæ commercia emptione & venditione agitant, nummi usum noverint, non magis emptio & venditio juris esse gentium dici queat quam nummus, utpote quem æque à plurimis gentibus admissum

sum constet ac vēditionis & emptionis morem. Cum porro jus illud gentium idem sit cum jure naturali secundario, de quo in superioribus diximus, huic eidem juri tam permutationes rerum antiquas, quam venditiones & emptiones recentiores acceptas referri conveniet. Nam certe primario illi juri naturali quod cum bestiis homini commune esse volunt, ne permutatio quidem potest tribui, quæ maxime secundum naturam Aristoteli videtur, rerum utilium ad victum cum rebus æque ad victum utilibus, quia per illud jus omnia omnium fuere communia. Ergo cum nec distincta rerum dominia jus illud nosset, ne permutationem quidem nosse potuit, qualis consequuta est dominiorum introductam distinctionem. Atqui præter illa duo juris naturalis genera, primum & secundum, quod jus gentium appellatum est, nullum datur tertium. Nihil proinde certius, quam æque naturalem videri debere permutationem rerum cum nummis, quam rerum cum rebus, cum utraque originem ducat à jure naturali eodem, quod est jus gentium, cui & nummus ipse debet quod inventus est, & unanimi consensu à plerisque receptus. Nec obstat, quod hodieque in multis Asiæ Europæque regionibus etiamnum vetus permutandi ratio usurpatur. Nam & alia multa, quæ juris sunt gentium, multis adhuc populis ignota habentur. Apud illos autem hæc fere permutatio viget, in quibus aut nummus rarus est, aut adhuc ignotus. Quod fit aut permutatione mera, aut ea quę à venditione & emptione non distat, cum sic vocetur. Utriusque differentiæ internoscendæ unam hanc regulam adhiberi posse censeo. Quicunque rem suam cupit alienare, quod ipse ea non opus habeat, & lucrum ex ea facere velit, ne otiosa diutius maneat, aut etiam metu, ne deterior fiat, aut pereat, quamcunque rem pro illa accipiat, is certe venditor est, & pretium accipit rei suæ. Quisquis è

contra-

contrario alienam rem habere desiderat, quia ea opus habeat, si qualibet alia merce eam ab domino consequatur, emptoris partes sustinet, &, quod pro illa dat, pretium ejus rei censendum est. Agricola itaque, qui in urbem venit, ut frumentum, olera, caseum, quæque alia ipsi rure nascentia ex copia supervacanea sunt, distrahat, venditoris munere fungitur, quamvis cõtra nummum res illas suas non mutet, sed aliam rem, ut in permutationibus olim solebat. Idem rusticus si ad urbem accedat eo animo, ut vestes, calceos, instrumenta rei rusticæ ab opificibus earum rerum comparet, tum emptor existit, & pretium est quod solvit, etiamsi res alia sit quam nummus. At si ita incidat, ut tu tuam rem divendere proposueris, ego meam, & inter nos conveniat, ut ego tuam accipiam, tu meam, inibi confunditur pretium cum merce, emptor cum venditore, cum uterque sit emptor & venditor, utrumque, quod datur & accipitur, merx & pretium. Immo nullum pretium censendum datum aut acceptum, cum permutatio mera videatur quod actum est, non emptio aut venditio. Utraque tamen ratio, quidquid dicat Aristoteles, secundum naturam & juri naturali congruens videri debet. Pausanias in Laconicis refert; sua ætate Græcos cum Indis negotiari mutatione mercium mutua, quia nummi usum illi nescirent, etiamsi auri & argenti copia abundarent: Οἱ δὲ εἰς τὸν Ἰνδικὸν ἐκπλέοντες, φορίων φασὶν Ἑλληνικῶν τὰς Ἰνδὰς ἀγοράζειν ἄλλα ἀντ' ἀλλάσσειν, νόμισμα δ' οὐκ ἐπίστασθαι, καὶ ταῦτα χρυσῷ τε ἀφθόνῳ καὶ χαλκῷ παρόντι. σφισί. Græci igitur mercatores, cum Indis negotiantes, secundum naturam agent? ii ipsi inter se contra naturam facient? Quod est absurdum. Restant, priusquam hoc caput absolvamus, examinandæ aliquot differentiæ, quas eruditi Jurisconsulti statuunt inter permutationem veterem, & venditionem, emptionemque. Prima differentia ponitur,

nitur, quod in permutatione non potest discerni, uter emptor sit, uter venditor. Distinguendum de permutatione jam docuimus. Nam in vera permutatione hoc verum. In alia, quæ instar habuit emptionis ac venditionis apud veteres, secus fuisse ostendimus. Secunda refertur, quod permutatio re contrahatur, emptio & venditio consensu. Quasi vero aut hæc re contrahi non possit, hinc tradito pretio præsentario, inde merce, οὐ χειρὸς εἰς χεῖρα, aut illa non etiam consensu. Atqui Jurisconsultus scribit leg. 1, D. de rerum permutatione, *ut consensu nudo constituatur obligatio, hoc in his dumtaxat receptum esse quæ nomen suum habent, ut in emptione, venditione, conductione, mandato.* Ergo permutationem pro innominato contractu habuit, in quo proinde non possit constitui obligatio ex nuda consentientium voluntate. Permutationis sane nomen latissime patet, & ad omnes contractus porrigitur, qui in his duobus verbis consistunt, δὸς, λάβε. Sed permutatio ἐμπορικὴ, de qua hic agimus, quam & καπηλικὴν & μισθαλλακὴν Aristoteles vocavit, verum quoque & speciale nomen apud Græcos habuit venditionis & emptionis, πρᾶσις, καὶ ἀγορασία. Quæcunque igitur de emptione & venditione, à juris peritis traduntur, & in hanc permutationem ἐμπορικὴν, quæ locum habuit antequam nummus esset inventus, quadrare & convenire possunt. Nam & in hac permutatione pretium, & mercem distingui, emptorem ac venditorem, superius probavimus. Nominatum esse contractum hanc permutationem, vel ex eo constat, quod in suo nomine non stet, sed in proprium nomen contractus transeat, quæ est venditio & emptio, ut passim veteres suam sibi usitatam permutationem nominarunt, quæ nummo non perficiebatur. Reliquas differentias, quas Jurisconsulti hodierni notarunt inter permutationem & venditionem, aut ad hoc permutationis καπηλικῆς

genus non pertinent, aut à civili jure Romanorum introductæ fuere: de quibus tractandi nec hic locus, nec hoc tempus.

CAP. XIV.

Naturalem permutationem eam solam Aristoteli videri quæ res ad victum necessarias invicem utrimque tradit. Ea illi potissima ratio cur permutatio, quæ nummo fit, non sit naturalis. Mercaturam ea quoque de causa non esse ex natura. Contra eam rationem multis disputatum. Non solum ad præsens necessaria, sed etiam superflua, quæ in futurum prosint, quæri debere. Multis argumentis id assertum. Cupiditas plura parandi, quam quæ in præsenti sufficiant, non à nummo invecta. Nemo in permutando sibi necessaria habere potuit, quin superflua haberet, quæ pro necessariis daret. Qui vitam voluptariam sectantur, non necessaria tantum, sed etiam superflua quærere. Aristoteles explicatus. Qui in alios benefici esse cupiunt, non esse necessariis contentos. Si honestum, quamplurimus benefacere, honestum etiam, eas facultates parare quibus id possis efficere. Veteres, qui nummo signato non sunt usi, aurum & argentum rude, item æs ac ferrum, in thesauris repositum habuisse. Aurum in lateres conflatum servari solitum. Divitias priscorum etiam in servis fuisse, ut & patriarcharum. Divites tunc non bene nummati dicti, sed à rerum copia quas possidebant, πολυβῶται, πολύαρνοι, & πολύμηλοι, πολυάρχυροι, & πολύχρυσοι. Non posse obtineri αὐτάρκειαν in eo genere vitæ quod Aristoteles admisit. Ἰσονομίαν inducendam fore, ut obineretur. Multa in eam rem dicta. Vbi inæqualitas est conditionum & dignitatum, vix teneri potest æqualitas in bonis conquirendis. Quod alii sufficit, id aliis in

defectu

defectu est, & quod nonnullis superfluit, id in alia conditione positis vix sufficeret. De voluptuariis & liberalibus. Quid sit bene vivere, & Gracis εὖ ζῆν. Viros etiam bonos, & politicos, immo & philosophos, rerum superfluarum acquisitioni studuisse. Quid sit χρηματιστικὴ, & unde dicta. Atticis τὰ χρήματα pro pecuniis, ut Ionibus τὸ χρῆμα pro nummo signato κατ' ἐξοχήν. Qualibet res & opes sic etiam olim appellatæ. Absurda ratio philosophi, nummum ideo nihili esse quia eo abundantes sæpe victu indigent. Multis argumentis ea confutata. Midæ fabulam perperam ab eodem, ut id adstrueret, allegatam. Aliæ ejusdem rationes refutatæ, quibus evincere conatus est, rei quærendæ modum, qui opera nummi fit, naturæ repugnare. Duo genera ab eo poni quæstus faciendi, οἰκονομικὸν, & καπηλικόν. Mercaturam induxisse inexplebilem sitim divitiarum parandarum. Iterum quædam de μισθωτικῇ & καπηλικῇ. Quid differant μίσθωσις & μισθάλλειν. Sententia Themistii καὶ μισθόλωι improbata. Phœnices primi ejus auctores. Non minus tamen infinita cupere & qui alias artes profitentur. Alium esse finem artis, alium artificis. Quid μισθαρνία significet apud Aristotelem. Interpretes & paraphrastas operarum locationem perperam vulgo vertisse. Quid differant μισθωτοὶ & μίσθαρνοι. Opifices & operarii omnes etiam ad μισθωτικὸν pertinent. Agriculturæ studium etiam ad opes sine fine acquirendas, ut alias artes, properare. In fœnore posse etiam modum servari, & αὐτάρκειαν, ut & in mercatura, non minus quam in agricultura. Humani ingenii hoc esse ingenitum vitium, ut infinita desiderent in rebus fere omnibus. Finem divitiarum acquirendarum videri esse necessitatem. Quod necesse est, idem debere statui cum eo quod satis est. De agricolarum αὐταρκείᾳ, qualis sit, & an ideo magis secun-

dum naturam eorum vita, quia αὐτάρκης, & quia ex terra. Quomodo differant γεωργὸι & ἰεργάται. Qui mercede conductam terram colunt, aque ad μισθωτικὸν pertinere, ut qui locant agros suos colendos. De colonis & operariis. Dicaarchi locus de Tanagræis expensus. Αὐτουργία rei rustica inter artes sordidas reposita. Quæ per alios id agit, non posse vere dici γεωργικὸν. Multa alia id genus.

VNica supereſt Ariſtoteli ratio, cui tota ejus opinio innititur de non naturali habenda permutatione quæ nummo fit, firmiſſima, ut videtur, cum ſit & ſpecioſiſſima. Hæc ſi ſubvertetur, quæ pro fundamento eſt illi ſententiæ, ipſa etiam ſtatim corruet. Ut melius, quod vellet, adſtrueret, ſuppoſuit in illa permutatione, non alia mutari invicem ſolita, quam quæ ad victum eſſent neceſſaria, ut vinum cum frumento, oleum cum aceto, pallium cum tunica, pileum cum calceo, & alia hujuſmodi. Cum igitur natura nihil appetat niſi quorum indiget, alia omnia pro ſuperfluis habeat, intra neceſſaria conſiſtere debet illa, quam naturalem tantum eſſe vult Ariſtoteles, mutandarum invicem rerum ratio. Ubique ſane hoc inculcat primo illo Politicôn libro, cui non omnia ad victum ſuppetant, debere aliunde ſupplere, ut, qui indiget aliqua re, ab alio eam, qui affatim habeat, petat, nec plus expetat quam quo ſibi neceſſariam copiam comparet. Hanc unam reddit rationem cur mercatura non ſibi videatur ex natura eſſe, ὅσον γὰρ ἱκανὸν αὐτοῖς, ἀναγκαῖον ἦν ποιεῖσθαι τὴν ἀλλαγήν. Non vult enim ultra procedere permutationem quam ut per eam acquiratur quod ſatis ſit ad victum. Qui igitur huic rei operam dant ut ſuperflua permutationibus quærant, non ſecundum naturam facere, ut mercatores omne genus. Quid ita? quia non neceſſaria tantum ſibi comparare

rare ſtudent, ſed ultra pergunt in acquirendo amplius quam naturæ ſufficit, quæ parvo contenta eſt. Ideo nec mercaturam tantum hoc modo relegat extra naturæ fines, ſed etiam omnia ſellulariarum artium opificia. Quippe qui & opifices omnes quibus ex arte ſua merces captatur, & victus quæritur, ſub tertiam μισθολητικῆς illius ſpeciem comprehendat, quæ naturæ adverſatur. Verum ſi hoc admittamus, quomodo, qui veſtem non habet, eam ſibi parabit, ſi non ſit qui veſtem conficere ſciat, cum qua id quod habet amplius permutet? An unumquemque ſibi veſtem texere debere cenſet, & calceos ſuere? At ſi erit qui ſutrinam noverit, an non plures calceos ſuere eum oportebit, quam ut neceſſaria ad victum, hos cum aliis rebus permutando, ſibi conciliet? Sed quomodo hic temperamentum adhibere ille poterit, aut qua ratione modum illi hunc imperabimus, ut nec plures calceos faciat quam quibus utatur ad ſupplendum quod ipſi deeſt? Si in calceis faciendis illud etiam cogitet, ut ex eorum permutatione non ſufficientem modo victum, ſed etiam ſuperfluentes divitias acquirat, jam non congruenter naturæ vivet: ſi vero intra neceſſitatem & inopiam rerum, quibus indiget, depellendam conſtiterit, nihilque plus appetierit, tum ſapienter, atque, ut natura poſtulat, officio ſuo fungetur. Quod profecto modis omnibus non mirum mihi tantum videtur, ſed etiam abſurdum. Nam quomodo ſcire poterit ille calceolarius, quouſque progredi debeat circa numerum eum calceorum conficiendorum, ut non egere poſſit? Quid enim ſi in morbum inciderit gravem ac diuturnum, quo plus ſolito impendere cogetur, qui & calceos eum facere prohibeat, quibus ſe alat, & familiam ſuſtentet? Niſi habuerit calceos plures antea factos & reconditos, quos tum permutare poſſit cum ipſi amplius expendendum erit, morietur fame, aut etiam morbo, niſi ha-

beat, unde medicis eroget, ac se invalidum delicatius tractet. Plura igitur sano providenda, & ante præparanda sunt, ut æger illis uti queat. Quod si in eodem semper statu manere quis posset, expeditior esset ratio tuendæ mensuræ. Sed res, ut homines, non semper in eodem tenore. Si familia accreverit, quid mihi fiet, si, cum plures alendos habeam, non plus tamen laborem unde copias meas augeam? Quod si ceterarum rerum annona, quibus egeo, & sine quibus vivere non possum, intendetur, earum autem, quibus abundo, minuetur, nisi ante parta ultra sufficientiam conservavero, in magnas incidam difficultates. Ut ecce verbi gratia, frumentum mihi ex agris annuum longe majore copia redit, quam quod possim domi consumere, sed vino careo, quia vineta non habeo. Soleo id permutare cum vino. Anno præcedente tantum mihi supererat frumenti, ut ex eo possem, quod mihi deerat vini, contrahere. Anno sequente grando vites afflixit, aut alia calamitas incidit, quæ vini raritatem & ex eo caritatem induxit. Frumenta contra, quæ meæ divitiæ sunt, uberiore copia provenerunt, ideo vilitas eorum inde evenit. Tritico ita vili, vino ita caro, non possum mihi procurare ad potum necessaria, nisi alterum tantum frumenti dem, aut etiam plus, pro ea vini mensura cujus mihi usus ordinarius indiget. Nisi ergo ex ante provisis & congestis eam mihi frumenti vim paravero quæ ad casus inopinatos utiliter expendi possit, sitim male tolerabo. Quid porro si annus segetibus iniquus extiterit, nihilque omnino ex prædiis meis retulerim, ac ne triticum quidem usibus meis necessarium collegerim? Cum majore etiam penuria mihi colluctandum erit, periculumque adeo mihi meisque ex esuritione magnum impendebit, si in horreis collectam à multis annis copiam non habuero, quæ non solum sufficere ad præsens valeat, sed etiam in futurum redundare ac

super-

superfluere. Hæc res efficit ut in longitudinem consulere homines ament, qui non satis habent præsentia curare, nisi in futurum prospiciant. Ut hoc succedat, non acquiescendum quæsitis, quæ in præsenti suppeditent victum sufficientem & necessarium, sed etiam accumulanda sunt quæ non prævisis atque inopinatis necessitatibus opitulari ac subvenire queant. Hinc honesta primum ratio nata quærendi etiam ultra quam necesse est ad præsentem usum. Postea ut insatiabilis est suopte ingenio hominum plerorumque natura, & præterea cum plurimi experientia edocti quotidie videant, interdum eas emergere necessitates, & expendendi occasiones, quas non satis animo præviderant, inde prolapsi sunt ad divitias in immodicum modum extendendas. Hinc Plato interrogatus, cur senex cum esset, pecuniam cupide appeteret, malle se dixit, ubi moreretur, inimicis aliquid relinquere, quam vivum amicorum opibus opus habere, qui sæpe nihil sunt minus quam amici. Vetera apophthegmata sapientum nondum edita: Πλάτων ἐρωτηθείς, διὰ τί μάλιστα ὢν φιλάργυρος εἴη; ἔφη, κερδίτιον εἶναι μᾶλλον ἀπολιπεῖν τοῖς ἐχθροῖς κωλυόντων, ἢ ζῶν τοῖς φίλοις δεηθῶμεν, κρίσιν γινώσκων ἐν τῷ πολλῶν ἀφιλίας. Simile aliquid apud Stobæum videor legisse. Verissime etiam dixit Xenophon in libro de Vectigalibus, neminem unquam tantam argenti vim quæsisse quin adhuc amplius requireret. Etiamsi maxime quis pecunia abundet, malle tamen eam defodere superfluam, quam non habere, & æque sic defossa delectari quam si uteretur. Ἀργύριον δὲ ὑδεὶς πώποτε οὕτω πολὺ ἐκτήσατο ὥστε μὴ ἐπιθυμῆσαι, ἀλλ' ἰὼν περὶ γῆν πᾶσαν πλανήτας, ἢ θεμιστοῦ κωφευτῆρας, ὑδὲν ἧττον ἡδονται ἢ χρώμενοι αὐτῷ. Hanc aviditatem, quæ nullum sibi finem aut modum quærendi proponit, si nummus tantum invexisset, facile assentirer Aristoteli, rem non naturalem, divitiarum nempe infinitam cupiditatem, ex re minime

naturali, hoc est, è nummaria permutatione, ortum habuisse. Sed longe aliter se res habet. Enimvero, quando rerum cum rebus permutatio vigebat, abundantiam etiam rei, quæ permutanda erat, penes eos fuisse qui permutabant, exploratissimum est. Nemo enim permutabat, nisi id quod ipsi affluebat, cum ea re qua deficiebatur. At illud quo deficiebatur, alteri utique superfluebat. Ut necessaria itaque aliquis haberet, alia debuit habere superflua. Quo plura quis ergo habuit superflua, eo etiam facilius necessaria potuit obtinere. In superfluis proinde quærēdis etiam tum laborasse homines verisimile est, cum non nisi per eorum, quæ superfluerent, exhibitionem, ea quæ essent necessaria, liceret acquirere. Hæc enim tum permutatio agebatur, superfluorum cum necessariis, idque ab utraque parte. Nam utrimque superflua, prò utrimque necessariis dari accipique solebant. Nemo id in permutatione cum altero tradebat, quod ipsi necessarium erat, sed quod ἐκ περισσοῦ possidebat. Ut τὰ ἀναγκαῖα ab alio sumeret, ei sua περιττὰ obtrudebat. Ea περιττὰ, alteri erant ἀναγκαῖα. Ante nummi usum si nulli divites fuissent, & nulli divitiarum cupidi, Aristotelis ratio valeret. Atqui constat, opum coacervandarum insanam cupiditatem, æque prioribus illis sæculis flagrasse cum nondum esset nummus, ac postea ubi esse cœpit. Prætextus, ut dixi, hic multis quærendæ rei & augendæ fuit, ut quam maxime abundarent iis rebus quibus scirent se alias res ad usum necessarias comparare posse. Mitto necessarias. Quam multi enim sunt qui non solum vivere sed bene vivere postulant? Hæc vita in voluptatibus fruendis versatur, quæ parvo contentæ non sunt. Quo pluribus igitur hoc vitæ genus indiget, eo etiam pluribus quærendis invigilant qui ei addicti sunt. Multi etiam natura benefici existunt. Qui tales sunt, ut beneficia in plures ac plura spargere possint, eo etiam avidius

avidius ad multa superflua possidenda animum adjicere solent. Si honestum est, beneficia in multos conferre; erga amicos, qui indigent, munificum esse; pauperes adjuvare; viduas egenas opibus consolari; virgines grandes & præ inopia inlocabiles dotare; pupillos sublevare: nonne etiam honestum erit, ea acquirere per quæ hæc possis efficere? Non igitur illa tantum quærere studebit vir probus & liberalis quæ sibi erunt ad vivendum necessaria, sed etiam per quæ possit aliis plurimum prodesse. Qui tali ingenio sunt præditi, quærunt ut absumant, absumpta porro iterum quærere contendunt. Qui mos est etiam prodigorum. Atque hi quidem cum vitio, liberales vero sine vitio & cum laude. Nam, ut ait Cicero lib. II, Officiorum, *Liberales sunt qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut es alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re vel quærenda vel augenda.* At quomodo liberalis esse poterit qui nihil plus acquiret, quam quod sibi ad victum quotidianum sufficere queat, de superfluis quærendis parum sollicitus? Si nulli porro fuere prodigi, vel liberales ante nummum repertum, imputemus licet nummo opum amplificandarum aviditatem, earumque quocumque modo dissipandarum voluptatem. Pecuniam avide quæsitam fateor ubi innotuit, sed non magis quam res ipsas quibus successit, ut expeditior foret permutationum ratio. Pro auro & argento signato, aurum & argentum rude tum expetebatur. Nec minus æs ac ferrum infectum, quia his permutationes frequentari, ac celebrari solitæ. Ergo & his implebantur *thesauri*, quæ faviſſæ erant voce Græca recondendo auro rudi, quem prisca Græcia ἄῤῥητον vocabat. Non habebant tunc aurum signatum in multas ac minutas facies concisum, asservabant nihilominus ac reponebant in lateres conflatum. Quod & apud Romanos

ante nummi aurei usum obtinuisse, testis Varro apud Nonium lib. III de Vita P. R. *Nam lateres argentei atque aurei primum conflati, atque in aerarium conditi.* Auri vim multam sic etiam asservavit Crœsus in thesauris laterum in formam redacti, ut idem Varro his versibus scripsit:

Ludum fluens sub Sardibus flumen tulit,
Aurum, later quod conquadravit regius.

Χρυσῆ πλίνθος vocavit Herodotus. Idem Varro in Sesquiulisse: *Vbi dicuntur barbari innumerabiles lateres aureos habuisse.* De Lydis aut Phrygibus intelligendum. Idem in Manio: *Hic ut quadrato latere stipata strues.* Incertum tamen an hic de latere aureo exponi debeat. Nec aurum tantum & argentum infectum in thesauris suis recondebant, sed etiam factum, ut tripodes & alia vasa. Erant tunc eorum hæ divitiæ. Apud Homerum, qui se aut parentes suos opulentos jactitant, domi apud se jacere prædicant:

Χρυσόν τε χαλκόν τε πολύκμητόν τε σίδηρον.

Quod alii *factum* & *laboratum*, alii *rudo* & *infectum* interpretantur. De nummo utique, aut ære signato, non posse accipi, certum est. Alia etiam erant præter æs, argentum, & aurum, quibus eorum opulentia spectabatur, quæque in permutationibus etiam locum habebant. In his fuit & servorum multitudo. Has divitias præter naturam esse diceret Aristoteles. Omnes enim natura liberi. Quod & nostri Jurisconsulti asserunt. Sed antiquissimum illud dominium, ut nesciam, an aliquid antiquius. Cum bello quippe natum est, quod naturale esse non negat Aristoteles, adeo ut inter naturales possidendi modos etiam numeret quæ bello quæsita sunt. Quem jure in bello possis occidere, cur servare non liceat, & servum imperioque tuo subjectum efficere? Beneficium quippe accipit, cui vita donatur, quamlibet imperio ejus, qui mortem inferre poterat, obnoxia futura. Patriarchæ

in

in veteri testamento non bubus tantum aut ovibus, sed etiam hominibus, dites memorantur, id est, servis. In permutationem itaque cum aliis rebus cadebant. Nec mirum. Vendi poterant, qui poterant interfici. Hæc omnia, quæ pretii vicem præstabant in antiquis rerum permutationibus, haud minore captabantur & affectabantur ardore, quam nummus postea desideratus & concupitus est, cum in earum locum est subrogatus. Non *bene nummati* tunc temporis homines dicebantur, qui opulentia cæteros antecellebant, non minus tamen aliarum rerum divites & copiosi censebantur, quæ per ea tempora erant in pretio, & permutationibus rerum necessariarum serviebant. Πολύαρνες, πολυβῶται, πολύμηλοι dicebantur, quorum substantia in pecore magno minutoque consistebat. Πολυλήιοι, qui latifundia possidebant. Πολύχρυσοι & πολυάργυροι, qui vim multam auri argentique, licet infecti, ac non signati, habebant. Quæro nunc, an non licuerit etiam secundum naturam agenti has divitias in infinitum augere & extendere, ut postea de nummo factum est. Negabit Aristoteles. Atqui certum est, divitiarum quærendarum, cum in illis rebus constabant, æque immensam cupiditatem, & votum infinitum penes homines illius ævi fuisse, quam postea fuit, ubi in nummo magna earum pars censeri cœpta est. Nam certe & post nummi signati usum multi non in pecunia numerata suas opes sitas habuere, sed aut in latifundiis, aut in numerosa familia, aut in pecorum copia. Et videmus hodieque, plerumque usu evenire, ut harum rerum opulenti pecunia numerata non admodum abundent, ut sunt plurimi nobilium nostratium, qui mercaturam negligunt, & omnem nundinationem nummariam. Solon his versibus, qui apud Plutarchum in ejus vita leguntur, ostendit, non in pecunia tantum numerata divitias collocari tum solitas, sed etiam in aliis rebus:

—ἀπε

— ὥπη πολὺς ἀργυρός ἐστι,
Καὶ χρυσὸς, καὶ γῆς πυροφόρος πέδια,
Ἵπποι θ', ἡμίονοί τε. —

Sic Tibullus cum auro etiam latifundia jungit:

Divitias alius fulvo sibi congerat auro,
Et teneat culti jugera multa soli.

Inde *locupletem* Latini dixerunt, qui cōpluria loca, id est, multas possessiones teneret. Ex quibus constat, vel antequam nummus pretia rebus daret, in hominum animis divitiarum conquirendarum cupidinem æque exarsisse, avaros avidosque earum etiam tum multos extitisse. Quinimmo, quibus nummus ignoratus fuit, vocabula habuisse etiam constat, quibus paupertatem ab divitiis, inopiam ab opulentia distinguerent. Ἄφενον vocat Homerus, qui nummos non noverat, quem Grammatici volunt dici, τὸ ἀπὸ τῶ συνωσίων γεγονηκέναι, ἢ ἀπὸ ἑνὸς οὗ, ὅ ἐστι συνωθῆ, συνηγμένον πλῆθος. Similiter πλοῦτον argutantur dictum, quasi πολυΐστον, nimirum τὸ ἐκ πολλῶν ἐτῶν συνηγμένον, ex multis annis congestas opes, μακρῶν ἐτέων κλίσια, ut loquitur Posidippus. Non bene igitur Aristoteles αὐτάρκειαν illam suam naturalem ante nummi usum floruisse contendit, ubi res cum rebus ad victum necessariis permutarentur; nummoque attribuit, cujus rei immerito culpam sustinet, avaritiæ causas, & amplificandi supervacaneis opibus patrimonii studium. Concederem non invitus Stagiritæ philosopho, magis secundum naturam esse illam αὐτάρκειαν quam solam consectandam esse in permutationibus contendit, siquidem obtineri posset in eo vitæ genere quod ipse admisit. Redeundum quippe illi foret ad ea tempora quibus hominēs in commune vivebant, nec alter altero plus quidquam possidebat, si modū illum teneri vellet, ne quis quid ultra quam natura requirit, appeteret. Qui enim in medium quærebant, veluti ex plenoa cervo, quod sibi opus esset, sumere soliti, nihil amplius

amplius affectabant. Quod hodieque apud multas gentes, quæ secundum naturam vivere censendæ sunt, quia nihil proprii quisquam penes illas possidet, in more esse videmus. Non alter altero ibi honoratior, potentior, aut divitior. Ad quem morem qui suos olim cives reducere conati sunt, decantatum illum Græcis ἀναδασμὸν instituerunt, ut Lycurgus apud Lacedæmonios, qui sic omnes exæquavit, ut nemo civium pauper aut dives diei posset, ut in Solone scribit Plutarchus. Sed nec diu potuit illa æqualitas servari. Ubi enim alicui permittis habere aliquid suum, etiamsi videat vicinos non plus, quam ipse habeat, habere, vitio tamen generis humani non eo contentus est quod habet, sed auctius in dies reddere satagit. Humana enim natura quodcunque incipit & capessit, ejus ampliandi desiderio tenetur. Absque hac omnibus insita hominibus quacunque in re increscendi & ulteriora adpetendi cupidine nec artes essent inventæ, nec ab inventione prima per processus ad perfectionem perductæ. Sic Respublica Lacedæmoniorum, qualem eam Lycurgus formaverat, non multum temporis in æqualitate præscripta duravit. Longius fuerat duratura, si omnia bona communia inter cives esse statuisset. Nam videmus, ab ipsa prima mundi origine plurimas nationes in eo tenore perstitisse, ut communia etiam hodie omnia habeant. Quod tamen difficilius factu fuisset apud Lacedæmonios, quia cincti erant undique populis alia consuetudine utentibus. Cito itaque depravati essent vicinorum exemplo. At illi populi, quibus nihil est proprium, neminem prope se per multa sæcula videbant qui aliter viveret. Mores nostros, ut merces, facile illis transmittemus, & ex navigationibus nostris aliam vitam addiscent. Introducto igitur privato rerum dominio, quod & Aristoteles agnoscit, nulla ratione potest impetrari illa αὐτάρκεια, quam tantopere

pere in rerum invicem permutandarum contractu, ut maxime naturalem, commendat. Primum non unus omnium animus, nec unum votum. Inde nec par omnium conditio. Quod uni sufficiet, hoc alius pro mero defectu accipiet. Sed nec eadem sors omnium potest esse, si respiciamus varias causas & origines, quæ communia prius bona, ut privatorum fierent propria, dederunt. Aliqui in vacuum venerunt, & pro suis usurparunt quæ nullius erant. Alii lege, ut ait Cicero, aut pactione, conditione, sorte. Plurimi etiam bello res suas quæsierunt, ut qui potiti victoria sunt, & vicinos victos finibus expulerunt. Hic modus rei quærendæ, qui bello fit, Aristoteli naturalis visus est. In tam dissimilibus causis ac modis quærendi, dissimiles etiam possessorum fortunas & opes extitisse constat. Alius plus, alius minus acquisivit, vel quod non plus posset, vel quod plus adpeteret. In quo etiam fortuna multos adjuvit, aut deseruit. Qui sua casu aliquo, aut vi rapta amisit, ea majore animi contentione reparare conatur. Qui timet ne sibi quæ possidet eripiantur, ea præsidia comparat, quibus obtinendis certus opum modus præfiniri non potuit. Viam rei quærendæ per latrocinia etiam probat philosophus, ut naturæ congruam. Ut modum illi non servant, ita nec, qui ab illis sua defendere nituntur, modicas copias, quibus eis resistant, conquirere debent. Qui imbecilliores sunt quam ut se tueri possint ab injuria potentiorum, in aliorum æque potentium clientelam confugiunt. Qui multas habent clientelas, pluribus etiam opus habent, quo eas protegant. Hinc prætextus, immo causa legitima, nascitur plerisque opes suas exaggerandi. Qui sentiunt, quid valeant divitiæ dum potentiores reddunt eos quibus affluunt, omni modo etiam eas accumulare certant, ut potentiam simul acquirant. Præterea magistratus etiam esse oportuit, qui injuriam prohiberent à tenuioribus.

nuioribus. Ex primoribus, & divitioribus illi eligendi fuere. Quæ res, expetibiles etiam magis reddidit divitias, quia sternerent viam ad principatum civitatis adipiscendū. Non solum ut talis sit aliquis, illæ acquirendæ, sed etiam ut digne eam personam sustineat. Hinc Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in republica princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Mitto bellorum ductores, mitto etiam reges, quique proximi regum. An putabimus αὐτάρκειαν illam Aristotelicam, quæ usus tantum vitæ necessarios spectat, illis omnibus esse conducibilem? Negabit porro philosophus, dominationem, sive magistratuum plurium, sive unius, è naturæ principiis descendere. Demus hoc illi, modo concedat & nobis, dominia quoque privata non indidem fluere. Nam certe ex privatarum possessionum descriptione ac distributione, natam etiam constat necessitatem omnigenæ dominationis & imperii. Ubi communia sunt omnia, nec pauperis aut divitis ulla distinctio, nec potentis aut invalidi, nulla etiam ibi opus magistratus auctoritate, quæ potentiores in officio contineat, & tenuiores ab injuriis eorum defendat. Postremo, ut recte Cicero, libro de Officiis primo, ex Panætio observat, *expetuntur divitiæ non tantum ad usus vitæ necessarios, sed etiam ad perfruendas voluptates.* Quem ἀπολαυστικὸν βίον Aristoteles appellat. Quod ille τὸ εὖ ζῆν appellat ex vulgari loquendi usu & qui apud Comicos erat frequens. Vnde apud Terentium: *Vixit dum vixit bene.* Et apud Petronium: *Ergo vivamus, dum licet esse, bene.* Hoc est, vivamus bene, dum licet vivere. Aristoteles hoc loco: ὅσοι δὲ τῷ εὖ ζῆν ὑπεράλλουσι, τὸ κατὰ τὰς ἀπολαύσεις καὶ συμβιωτικὰς ζητοῦσιν. *In quibus autem major est animus,* inquit, *in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes & ad gratificandi facultatem.* Deinde subjungit: *Delectant etiam magnifici apparatus vitaque*

tuque cultus cum elegantia & copia. Quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Hoc est quod Solon dicebat hoc versu quem citat Aristoteles:

Πλούτου δ' ὁδὸν οὐδεὶς πέρας πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.

Nullus opum finis fixus mortalibus hæret.

Quæ quidem cupiditas vituperanda non est, si tale adhibeatur temperamentum quale ex Panætio tradit Cicero primo Officiorum, ut fine cujusquam injuria ad voti sui finem perveniat: *Nec vero rei familiaris amplificatio nemini nocens vituperanda est, sed fugienda semper injuria.* Quod expresserat hoc districho de se facto Solon apud Plutarchum:

Χρήματα δ' ἡμέρῃ μιῇ ἔχειν, ἀδίκως δὲ πᾶσαν
Οὐκ ἐθέλω, πάντως ὕστερον ἦλθε δίκη.

Refertque ibidem præclarus ille scriptor, multos ex philosophis antiquis rei amplificandæ operam dedisse. Nam & Thalem Milesium mercaturis institisse, & Hippocratem Mathematicum. Platonem item illum divinum, ut peregrinationis sumptus sustineret, in Ægypto olei cujusdam nundinationem factitasse. Ut omnia Aristoteli, quæ postulat, largiamur, non illud, quod præcipue vult, donabimus, quæstus faciendi artem, quam appellat χρηματιστικὴν, circa nummum maxime versari. Jam enim probavimus, ante nummi notitiam, eam veteribus fuisse frequentatam. Si ideo χρηματιστικὴ circa nummum, quia nummi χρήματα dicuntur, hoc frivolum & ineptum, nec puto eo philosophum respexisse. Atticis quidem τὰ χρήματα de auro argentoque signato usurpantur, ut Ionibus τὸ χρῆμα, ut infra fumus dicturi, sed res opesq; quaslibet ea voce olim Græci appellarunt. Verum lõge absurdior ratio quam proponit ibidem Philosophus, ut probet, nummum nihili esse, & inutilem ad usus vitæ necessarios, quia nummo abundans plerumque victu indiget. Atqui, inquit, absurdum est, id haberi pro genuinis ac veris divitiis quod affluens

possess-

possessorem suum tamen perire sinat. Καίτοι ἄτοπον τοῦτον εἶναι πλοῦτον, ὃς δυπορῶν λιμῷ ἀπόλλει). Immo nihil absurdius hac fingi poterat ratione à philosopho tanto, quantum fuisse revera Aristotelem confitemur. Si alicubi locorum bene nummato fame pereundum fuerit, nescio cui non idem casus sit pertimescendus. Qui nummos affatim habebit, quid non habere poterit? Pone nummosum quocunque voles loco, inter quantas fingere possis angustias, ibi se nummo explicabit, ubi alius in luto defixus hæreret. Si omnia tum deficient, pecunia tam ampla non efficiet ut magis eo loco dominus ejus fame laboret, quam qui prorsus pecuniam non habuerit. Ut non melior eo loco pecuniosi conditio, ita nec deterior quam pecunia carentis. At si des, aliquid ibi reperiri quo vita sustentari possit, id omnino nummis suis extorquebit, etiam ab eo cui nihil aliud ad manum erit quo vitam tueatur. Potius hic peribit fame qui habet unde famem depellat, quam non se vinci patiatur, si pretium præcipue offeratur tam impensum, ut infinito exsuperet æstimationem rei quam possidet, etiamsi sibi apprime eam necessariam intelligat. Illustri exemplo id planum faciam. In obsidione urbis Casilinæ, quam premebat Annibal, in tanta omnium alimentorum difficultate, ut Casilinates ad mandenda coria scutis detracta adigerentur, Prænestinus quidam ex trecentis qui in fide manserant, murem captum, magnitudine oblati pretii invitatus, ducentis denariis vendere maluit, quam edere ipse tali tantaque famis urgente necessitate quæ omnes tum obsessos conficiebat. Quid inde evenit? Qui murem eo pretio vendidit, fame mortuus memoratur. Cui satis pecuniæ fuit, ut eum tam caro emere posset, servatus est. *Sed credo*, inquit auctor qui eam historiam narrat, *deorum providentia & venditori, & emptori, quem uterque merebatur, exitum attribuit. Avaro*

enim fame consumpto, manubiis sordium suarum frui non licuit. Æqui animi vir ad salutarem impensam faciendam, care quidem, verum necessarie comparato cibo vixit. Ex his liquet, quam verum sit, quod adstruxit Aristoteles, ita à legitimarum divitiarum censu nummum abesse, ut, qui ipsum quamvis large possident, à famis periculo non prohibeat. Nam contra est. Quam verior justiorque rei nummariæ æstimator ille Arbiter, qui de eo sententiam ejusmodi his versibus pronuntiat!

Quisquis habet nummos, secura naviget aura,
Fortunamque suo temperet arbitrio.

Et in fine Epigrammatis sic concludit:

Multa loquor, quidvis nummis præsentibus opta,
Eveniet; clausum possidet arca Iovem.

Quod à Menandro sumpsit, qui lepidissimis versibus utilitatem nummi sic commendavit, quos obiter emendabimus:

Ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τὸν θεὸν εἶναι λέγει
Ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας·
Ἐγὼ δ' ὑπέλαβον χρησίμους εἶναι θεὸν
Τ' ἀργύριον ἡμῶν μόνον, ἢ τὸ χρυσίον.
Ἱδρυσάμην τούτους δὲ εἰς τὴν οἰκίαν
Εὐξᾶσθαι βέλτιστ' ἐστὶν ἡμῖν·
Ἀγρὸς, οἰκία, θεραπόντες, ἀγοράζομαι,
Φίλοι, δικάζω, μάρτυρες. μόνον δίδου,
Αὐτὸς δ' ἕξεις τὸν θεὸν ὑπηρέτην.

Quattuor istos postremos versus eleganter expressit Petronius, illo disticho quo quidvis nummis præsentibus optandum monet, idque eventurum promittit, clausum enim Jovem, arcam in qua nummi sunt, possidere. Quod illis respondet Græcis quoad sententiam: Αὐτὸς δ' ἕξεις τὸν θεὸν ὑπηρέτην. Ceterum, quod Aristoteles de nummo dixit, fame periturum qui nihil aliud haberet, id etiam de re aliqua qualibet, quæ in permutationem antiquam veniebat, dici posset.

set. Vini cum frumento permutationem naturalem ille esse scisci. Finge, aliquem non aliam præter vinum habere substantiam. Has ejus solas esse divitias. Hunc statue in urbe aliqua obsessa, ubi nemo plus frumenti possideat, quam quod ipse consumere necesse habeat. Quid faciet iste vino dives? Non ille sitim quidem patietur, sed esuribit plus satis. Idem de ceteris existimari par est, quantumlibet ad victum necessariis, quæ in permutandi vices cadunt. Ut hanc suam rationem de nummi parum utili ac necessario, minimeque etiam naturali usu, probabiliorem faceret Aristoteles, è fabula quoque Midæ adjumentum & argumentum ei firmandæ petit. Καθάπερ, inquit, καὶ τὸ Μίδου ἐκεῖνον μυθολογοῦσι λιμὸν τὴν ἀπληστίαν τοῦ εὔχεσθαι, πάντων αὐτῷ γιγνομένων τῶν προτεθέντων χρυσῶν. Improbi nempe voti compos ille factus, quo omnia quæ tangeret, aurea fieri optavit, impetravitque, sic pæne fame enectus est, nisi melior deus, ejus miseritus, irritum, quod voverat, fecisset. Ex eo ostendere nititur noster Sophus, quam malo loco res ejus forent ad vitam agendum cui nihil aliud præter nummum suppeteret. Quasi vero, si Midas panem fieri quodcunque contingeret, orasset, exorassetque, melius cum ipso actum fuisset. Quid enim illi ex hujus voti exitu poterat accidere aliud quam siti contabescere? Inepta ergo, certe parum apta, illa Aristotelis argumentatio ad derogandam nummo cum usu naturali auctoritatem. Ceterum, ut rem in pauca conferamus, hæc summa ejus argumentationum, quibus adstruere contendit, omnem quæstus faciendi modum, quem nummus operatur, naturæ repugnare. Quæ natura enim desiderat, esse finita. Præter naturam vero esse, infinita desiderare. Amor nummi finem non habet. Nam, ut ait ille, *crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit.* Sic duo genera constituit rei familiaris augendæ, unum secundum natu-

ram, alterum præter naturam. Illud ad οἰκονομικὴν refert, istud ad καπηλικήν. Illam definit artem esse comparandi necessaria ad victum instrumenta. Et certum eam sibi finem proponere, ex eo colligit, quod nulla ars infinita habeat quibus finem suum consequitur. Finis autem ipse in infinitum expetitur, sed ea, quibus ad finem tenditur, finita sunt. Nam in fine terminum sibi statuunt omnes. Divitiarum quærendarum finis usus est. Si tantum ex his adeptus sis quantum satis est ad usum vitæ necessarium, ibi standum est. Hæc αὐτάρκεια est, quam, ut finem ac terminum, respicere debet, qui veras ac naturales divitias parare cogitat. Non hac tamen mente ac proposito exaggerandis opibus invigilant vulgo homines. Nam pro fine habent ipsam quærendi cupidinem, quæ inexplebilis & infinita. Eo & instrumenta parandi divitias infinita ipsis sunt; quod nulla alia ars habet. Hi sunt nummi Aristoteli nostro, quos cum in immensum omni studio augere properant, finem non reperiunt propter quem eos tanta cura coacervare studeant. Ideo artem illam nummorum quærendorum minime naturalem habendam pronuntiat, quæ dissimilis est ceteris artibus quæ ad finem suum contendunt, mediis certis ac determinatis. Καπηλικὴν eam appellat, id est, mercatoriam, vel nundinatoriam. Certum quidem est, ne omnia illi negemus, præsertim manifesta, mercaturam induxisse humanæ vitæ insatiabilem illam divitiarum sitim, cujus primos inventores Phœnices fuisse inter auctores convenit. Cicero lib. III, de Rep. apud Nonium: *Pœni primi mercaturis ac mercibus suis avaritiam & magnificentiam, & inexplebiles cupiditates omnium rerum, importaverunt in Graciam.* Pœni ibi sunt Phœnices, quos Herodotus primæ Musæ initio primos longinquis navigationibus operam dedisse refert, & mercimonia Ægyptiaca & Assyria Argos importasse, quo tempore

pore civitas illa totius Græciæ principatum obtinebat. Nam & Pœnos in Africa ex Phœnicibus oriundos sic appellarunt Romani, quia revera Phœnices nec aliter eos Græci nominant. Primi igitur Phœnices ἔμποροι fuere, & κάπηλοι. Sophocles:

Σὺ δ' ἔθι κ' πρᾶσπ' ὡς Φοίνιξ ἀνὴρ,
Σιδώνιος κάπηλος. —

Ubi notabis obiter, κάπηλον poni pro mercatore quolibet, & præcipue pro eo genere quos ἐμπόρους vocant Græci, qui maria decurrunt exportandis importandisque mercibus, cum κάπηλοι proprie sint, ut antiqui Græci eos acceperunt, urbici ac foranei mercatores qui non navigant. Priore sensu καπηλικῶ hic usurpavit Aristoteles pro μεταβλητικῇ, quæ utrumque genus comprehendit. Pollux: Ἔμποροι, κάπηλοι, μεταβόλοι. Utrique sunt μεταβόλοι. Nam merces utrique mutant, & est generale nomen omnis mercaturæ, ut supra docuimus. Unde μεταβλητικὸν Aristoteli omnis mutandarum mercium ratio, quæ propterea ipsi præter naturam, quia ars est in infinitum avida habendi quærendique. Alii, ut diximus, μεταβόλους proprie eos appellarunt qui Græce κάπηλοι. Quidam contra sic ἐμπόρους nominatos crediderunt, ut Themistius λέγει δ' μεταβάλλειν ἐξ ἄλλης πόλεως ἐς ἄλλην πᾶσαν ἀγοράζοντας. Quem vide Oratione IV. Sed illi melius, qui μεταβόλους à mutandis mercibus denominatos putarunt, quod μεταβάλλειν dixerunt. Unde & μεταβαλόμενοι sunt ipsi κάπηλοι. At οἱ μεταβάλλοντες eo sensu, quo vult Themistius, sunt οἱ ἔμποροι. Primi igitur ἐμπορικὸν introduxere Phœnices. Ponamus, mercaturam primam initium dedisse arti quæstuariæ, quæ pecunias non ad usum, qui finis est divitiarum, colligit, sed ipso colligendi studio delectatur in infinitum, ut, quo plus habet, plus cupiat; an non & aliæ artes idem faciunt, quæ manuum opera & opere victum suis auctoribus quæritant? Nec enim illi contenti, quod satis est, ad

victum quotidianum quæsiviſſe, in quantum poſſunt, lucrum facere contendunt. Immo & hunc finem fere omnes habent, qui eſt infinitus, & à natura alienus, ut ab ipſo fine naturali quem habere deberent. Finis medici deberet eſſe ſanitas ægroti. Alium ille ſibi finem proponit, ut æger ipſi quæſtum afferat, ut ager domino refert. Finem ejus, qui populum gubernat, ſalutem populi, ſi recte gubernaret, eſſe oporteret. Alium ipſe habet, opes proprias & ambitionem. Finis calceolarii calceus pedibus inducendus. Hic verus ac naturalis calcei uſus. Alium ſpectat finem qui eum facit, ut permutando eo ſive vendendo lucretur. Ideo & quamplurimos calceos poteſt, ſuere pergit, ut quamplurimum lucri faciat, idque non ad eum modo finem ut neceſſaria ad victum paret, ſed etiam ut, quod ſuperſit, & ſuperfluat, ſervet. Quod ſine fine eſt. Unde perſpicuum eſt, alium eſſe finem artis, alium artificis. Quod Ariſtoteles diſtinguere debuit. Finis eſt medicæ artis, ægro ſanitatem reddere, medici autem quæſtum ex ea ſanitate facere. Ita de aliis. Recte itaque Seneca lib. III de beneficiis, & apprime ad hanc ſententiam: *Phidias facit ſtatuam. Alius eſt fructus artis, alius artificii. Artis eſt, feciſſe quod voluit; artificii, feciſſe cum fructu.* Ideo & artes omnes quæſtuarias idem Ariſtoteles una cum mercatura, ab illis rei familiaris quærendæ modis, quos naturales vult videri, ſeparat. Nam & μιſαβληλικὴς tertiam ſpeciem conſtituit, quam μισθαρνίαν appellat. Quod vocabulum non plene, nec bene exprimunt tam interpretes quam paraphraſtæ, qui *operarum locationem* reddiderunt, cum ipſe auctor ea voce ſe comprehendere ſignificet omnes artes ſellularias. Τέτων, inquit, μισθαρνία. τοιύτης ἢ μὲν τῶν βαναύσων τεχνῶν, ἡ δὲ τῶν ἀτέχνων, καὶ σώμασι μόνον χρησίμων. Operarum locatio eos tantum cõprehendit, quorum opera, non ars, mercede conducitur, ut bajuli, ceteriq; qui corporis operam locant,

locant, non etiam artifices, qui artes suas habent venales, & quorum opus emitur. Eos ita describit Firmicus lib. IV, cap. VII: *Operarios reddet sempiternos, laboribus deditos, & qui corpus suum ad opus aliquod locare consueverunt, laturarios, humeris ac dorso vitæ subsidia quærentes.* Per μισθαρνίαν igitur omnes eos intelligit qui quacunque ex re, sive opus sit sive opera, mercedem captant, ἀπὸ ᾧ μισθὸν ἄρυσαι. Mercenariam itaque melius verteris. Plato μισθαρνικῶς & μισθαρνικῶ appellat in Sophista, ubi dicit, Sophistas, qui mercede juvenes docebant, μισθαρνικῶ facere, quos & λογλμπόρους vocabant. Unde apud Pollucem μίσθαρνος σοφιστής. At μισθωτὸς idem vocat lib. II de Rep. non μισθάρνους, qui operam suam locabant oneribus portandis, & corporis vires aliis ministeriis obeundis, ut mercedem inde caperent: ἔτι δὴ πνες, ὡς ἐγᾦμαι, εἰσὶ καὶ ἄλλοι βάναυσοι, οἱ ἂν τὸ μὲν τῆς βαναυσίας μὴ πάνυ ἀξιοκατάφρονες εἶεν, τὸ δ' ἔτι σώματος ἰσχυὸν ἐκανῶς ἐπὶ τὰς πόνους ἔχειν. οἱ δὴ πωλοῦντες τὸ τοῦ ἰσχύος χρήσιμον τοῦ τιμὴν ταύτην μισθὸν καλοῦντες, κέκληνται, ὡς ἐγᾦμαι, μισθωτοί. Hi sunt quos Aristoteles dicit ἀτέχνους, καὶ σώματι μόνον χρησίμους, artis expertes, & solo corpore utiles, qui alteram speciem constituunt τῆς μισθαρνικῆς, cum altera sit eorum qui mercedem captant ex artibus quas exercent. Sic ergo μισθωτὸς & μισθαρνὴς differunt invicem ut species & genus. Ergo & opifices & operarii omnes, haud minus quam mercatores, τῆς μεταβλητικῆς ejus, sive καπηλικῆς, quæ quæstum parat non secundum naturam, partem quoque facere censentur, quatenus & ipsi artis suæ & operæ sunt mercatores, & unum finem cum mercatoribus communem ante oculos habent, ut fine modo fineq; jam quæsitis alia quamplurima aggerant. Verum enimvero, si tollas hunc finem artificibus qui termino caret, & insatiabili cupiditate fertur ut equus effrænis, ipsas etiam artes sustuleris. Ipsa illa οἰκονομικὴ, quam

Aristoteles maxime naturalem prædicat, an aliud agit, aut alium finem respicit, quam interminabilem istum, minimeque naturalem? Ubi tam sobrium, ac frugi, modestumque œconomum reperiemus, qui in re familiari augenda non eodem modo laboret, quo artium omne genus professores, qui sua arte se tuentur, consueverunt. Paratis uti qui sciet, & intra usum rerum ad vitam necessariarum, cupiditatem suam coercebit, præstabo illum esse quem nobis Aristoteles inculcat, qui naturæ congruenter vivet. Sed nusquam illum gentium reperiri hodie, neque ætate Aristotelis repertum, possum etiam præstare. Non enim puto, satis esse, ut quis naturalem quæstuariam exerceat, si eam ex terra natis agitet. Quamvis & hoc velle visus sit philosophus. Quid enim aliud sibi vult in his, ubi tertium genus quæstuariæ statuit quasi miscellum, partim secundum naturam, partim contra, quia ex terra quidem natis constat, sed tamen infrugiferis, ut sylvæ cæduæ & metallifodinæ? Ergo naturalis plane illa, quæ ex frugibus terræ & fructuariis cujusq; generis proventibus quæstum facere instituet, eamque quærendi artem tenebit quæ secundum naturam est. At quid si œconomus iste, qui ex agrorum suorum reditu, & pecuariæ rei proventu, rem familiarem amplificare pertendit, non alio animo & fine huic curæ incumbat, quam ut amplissimas opes inde struat; an aliter definiemus id quod agit, quam aliorum destinationem quibus idem studium, quamvis ex aliis rebus? Quis autem nescit, æque interdum, aut etiam magis quæstuosam agriculturam, præcipue illi qui plurimos ac feraciſſimos fundos possideat, quam artem aliam quamlibet aut professionem, ita ut ne mercaturam quidem ipsam excipiamus? Talem enim mercaturam dare possumus, quæ agricultura ad quæstum faciendū longe sit inferior, ne de sellulariis multis artibus excipiamus. Atqui omnis mercatura Aristoteli,

stoteli, qualiscunque sit, & quam minimi lucri, præter naturam tamen esse videtur. Agricultura vero, licet infinito magis quæstui parando & nummis pariendis apta, erit eidem naturalis. Si solam eam ex eo genere statuat, quæ contenta est rebus ad victum necessariis, superfluorũ non appetens; vel fœneratoriam ejusmodi ipsi possimus ostendere qualem honesti viri eam hodie exercent ex legum civilium præscripto. Quam multi enim sunt qui tenuem pecuniolam in fœnore collocatam habent, ex qua tenuiter modiceque vivunt, nihil amplius requirentes quam quod sibi ad usus necessarios sufficiat. Unde illud veteris poëtæ de vita tranquilla:

Est mihi rus parvum, fœnus sine crimine parvum:
Sed facit hæc nobis utraque magna quies.

Ubi notabis obiter, *fœnus* non poni pro usura, sed pro pecunia credita, quæ usuram domino parit. Plerosque etiam artifices dare est qui ex arte sua nihil ultra quærunt quam ut vivant, immo & ex mercatoribus non paucos, non illis magnariis, sed propolis istis qui totas merces in capsula circumferunt. Si qui aliter animati sunt, sed insatiabiliter propter nummum nummos quærunt, & gazis incubant, non mercaturæ, aut artis, quam profitentur, vitio hoc faciunt, sed suo, cum in omni arte & genere vitæ qualicunque modum tenere & αὐτάρκειαν consectari possit qui voluerit. Sed plerique hominum hoc insito naturalique vitio laborant, ut suo modulo se nunquam metiantur, nec ad mensuram corpusculi sui, quæcunque ad vitam hic agendam conducunt, determinare queant. Corpori quidlibet satis est, sed animus infinita expetit. Semper se credit victurum, qui tamen certus est finis non longinqui. Ideo spes longas in vitam brevem mittimus. Ut nec vestes ad corporis formam strictas, sed profusas amamus, ita & fortunas, ut ille ait, lacinioſas affectamus, quæ non expleant quod

natura alendo ac vestiendo tegendoque desiderat, sed quæ animi etiam cupiditati satis faciant, cui tamen nunquam fit satis. Ex quo domos ædificare inventum, quis eam domum probavit, ut volucris nidum quam totam corpore impleret? Ita ædificant ut nunquam morituri, ita ergo & divitias quærunt ut semper iis fruituri. Primum divitiarum modum esse ait Seneca *quod necesse est*, proximum *quod satis est*. Mallem dixisset, ut verius diceret, unum esse modum, quod necesse est. Nam quod necesse est, satis esse debet. Illud, quod satis est, si distinguas à necessario, in infinitum exibit. Cupiditas, quæ semel naturalem modum excessit, in immensum excidit, & animus hac opinione corruptus necessaria quidem sibi ad præsens adesse fatebitur, sed satis esse negabit. Non enim præsentem tantum necessitatem spectat, sed eam quam sibi futuram fingit. Quam longe majorem. semper ideo imaginari vult, ut prætextum habeat plura in dies acquirendi. Plutarchus de amore divitiarum, terminum illis si naturali usu definire eas velit sapiens, statuit necessitatem ut centrum intervallo circunscriptum: Τοῖς γε νῦν ἔχουσιν ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος ὥρισται, καὶ τὸ πέρας παρεστὶ τῆς χρείας, καθάπερ κέντρου τὸ ἀφεστηκὸς ἴσον περιφέρεια. Ut ex circumferentia lineæ omnes ductæ in centro finiuntur, ita omnia, quæ comparantur ad vivendum instrumenta, intra necessarium usum debent consistere ac terminari. Hic est illius loci sensus & lectio, quam viri docti non viderunt. Hanc ἀπέρειαν & naturalium divitiarum modum omnis ars & omnis professio potest persequi, & assequi, nec ipsam fœneratoriam excludimus, si cum modo legibus præscripto exerceatur. Ex his omnibus constare potest, rationem fugere Aristotelem, qui agriculturam cum animo quæstui dedito, & ad rem augendam sine fine ac modo properanti, naturalem magis vellet videri quam aliam artem ex professo

professo hoc agenti. Inde sequeretur è conversō, nummariam quærendi artem, intra modum se continentem, &, quod satis est ad usum, tantum spectantem, minus naturalem habendam. Quæ finem eumdem habent, eumque naturalem, cur æque naturalia non sint, quamvis ex diverso veniant instituto, non me videre fateor. Duæ res præcipue fecerunt, ut γεωργικὸν βίον magis naturæ convenientem statuerit quam ceteros vivendi modos, quia ex terra, & quia αὐτάρκης, id est, sibi sufficientia tantum captat. Αὐτάρκειαν in agricolæ vita magis reperiri qui fateretur, non hoc tamen concedere deberet, in ea sola illam consistere. Nam & plurimi alii βίοι eam consectantur. Quinimmo & per illam vitam etiam via est ad parandas divitias munita. Si non fit tam compendiaria quam per fœnus aut mercaturam, nihil refert, ubi aliquo pervenire intendas, quantum temporis in itinere consumpseris. Finis idem quippe utrique propositus, divitem fieri. Quem etsi tardius assequatur agricola, tamen eo tendit, & tandem quoque pervenit. Musonius in libro qualis quæstus philosopho conveniat: πολλοὶ γὰρ δὴ καὶ ἀλλοδαπὰν γῆν γεωργοῦντες, ἢ δημοσίαν, ἢ ἰδιωτικὴν δωρεὰν τρέφειν ἐ μόνον αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ τέκνα τε καὶ γυναῖκας. Hic plane αὐτάρκεια versatur. Sequitur statim: ἔνιοί γε δὴ καὶ ἐκ τούτου ἄγαν πλουσίους αὐτεργικοὶ καὶ φιλόπονοι ὄντες. *Quinetiam nonnulli ex hoc studio ditissimi existunt, qui ipsimet manus operi admovent, & libenter laborant.* Ergo mercenarii ipsi, & coloni, qui alienum agrum mercede conductum arant, non solum sibi, quod sufficit, ad victum quærunt, sed etiam inde plerumque ad magnas divitias evadunt. Hi sunt quos αὐτεργοὺς Græci vocant, coloni nempe, quorum opera rura curant colenda domini ipsi qui terram non moliuntur. Columella lib. 1, cap. 1: *Vt enim, qui in villis intra septa morarentur, quam qui foris terram molirentur, ignaviores habitos, sic eos, qui*

sub

sub umbra civitatis intra mœnia desides cunctarentur, quam qui rura colerent opera colonorum, segniores visos. Sic legendus ille locus. Coloni sunt proprie quos Græci ἐργάτας appellant, Xenophon ἐργασήρας, Homerus ἐρίβυς, qui distinguuntur ἀπὸ τῶ γεωργῶν. Nam γεωργοὶ sunt ipsi domini agrorum possessores, quique intra consepta villæ morantur, & licet ipsi non admoveant operi manus, fortiores tamen sunt iis qui intra urbis mœnia desides degunt, licet ignaviores illis, qui ruri opus faciunt, & terram exercent. Dicæarchus de Tanagræ urbis Bœotiæ incolis: οἱ μὲν οἰκοῦντες τῆς μὲν ὄψεως λαμπροὶ, τοῖς δὲ βίοις λιχροὶ, πάντες γεωργοὶ, οὐκ ἐργάται. *Omnes aratores, non coloni, vel operarii.* Significat, urbis illius cives agricolas quidem fuisse, & in opibus lautis, sed aliena opera rura sua coluisse. Xenophon in Oeconomico τὸν γεωργὸν duci comparat, τὲς ἐργάτας militibus. Ut dux militibus imperat quæ opus est fieri, ita agricola colonis vel operariis: καὶ ὁ μὲν πολλάκις ἐδὲν ἦττον δεῖ τοῖς ἐργάταις τῶ γεωργὸν ἢ τῶ στρατηγὸν τοῖς στρατιώταις. Paulo ante vocavit eos ἐργασήρας his verbis: τῶ μὲν μέλλοντα γεωργήσειν δεῖ τὲς ἐργασήρας ἐθισθῆναι ἀφόβως ἀφαιρεῖσθαι καὶ πείθεσθαι ἑκόντας. Cum igitur γεωργικὸν βίον Aristoteles, ut maxime naturæ consonum, commendavit, utrum vere γεωργικὸν intellexit, id est, colonorum & operariorum, qui terram αὐτουργικῶς colunt, an, quomodo Græcos accipere docuimus τὲς γεωργὲς, eorum qui opera colonorum fundos suos arandos curant? Videtur potius τὲς αὐτουργὲς designare, hoc est, colonos. Qui enim aliena opera utuntur in agris suis colendis, non magis γεωργοὶ dici merentur, quam qui per servorum suorum ministerium varias exercent artes, earum artium appellari opifices. Rursus illi coloni & ἐργάται, qui mercede cōducti opus ruri faciunt, sub μισθαρνικῶ potius redigendi sunt, quam tertiam speciem τῶ μεθολληκῆς constituit. Quicunque

cunque enim pro opere aut opera mercedem accipiunt, sub illud genus omnes revocavit, quos μισθάρνας appellat. Certe qui per operarios ut colonos rus suum colit, non ipse est qui secundum naturam vivit. Quod enim ex terra victum habet, non ipse magis naturali modo eum sibi sic comparat quam qui emit vinum aut triticum ab ipso colono. Revera enim & ipse, quod ex agro suo habet, sic emere censendus est. Quod cum ita sit, & ipse inter μισθώλας referendus. Dat enim pecuniam, id est, mercedem pro opera, colono. An qui ipsemet laborat, solus existimandus naturæ convenienter vivere? Verum si mercede id faciat, jam ad μισθάρνας & mercenarios relegandus est, qui sunt inter μισθώλας. Dant quippe operam pro pecunia, hoc est, operam mercede permutant. Constat autem, hæc esse relativa. Si enim qui conducit, est μισθωτὸς, qui locat, idem erit. Ergo tam γεωργὸς quam ἐργάτης ad μισθωλικὸν reducendus est. Restat, ut solus ille censeri debeat verus γεωργὸς, & proinde vitam naturæ consentaneam agens, qui fundum suum ipse suis arat manibus, nullius opera in eo colendo usurus. Ceterum quotus quisque sic arator esse poterit? An omnes oportebit esse agricolas, qui quidem vivere secundum naturam volent? Atqui ne sic quidem ullum γεωργὸν esse dabitur quin sit μισθωτός. Omnia instrumenta rustica aliunde emere debet, & ipse fructus quos ex agro percipit, vendere. Quod jam supra attigimus. Melius Musonius hunc rei quærendæ modum, qui ex terra capitur, magis secundum naturam esse affirmat quam ceteros, non ut eos omnino à naturæ finibus excludat, sed ut hunc naturæ convenientiorem statuat: πῶς γὰρ ἂν φύσει μᾶλλον ἀπὸ γῆς, ἢ τροφὸς καὶ μήτηρ ἐστὶν ἡμῶν, ἢ ἀπ' ἄλλου τευ τρέφεται; Ita ergo & αὐτάρκεια major quidem in agricolarum vita, quam in ceteris, & minor lucri aviditas, non tamen ut soli αὐτάρκεις sint, nec ut à lucro prorsus aver-

aversum habeant animum. Dicæarchus de Tanagræis, quos omnes γεωργὸς fuisse dicit: ἅπερι γὰρ αὐτάρκους τε καὶ ἀφθόνου μισοπονηρία, ἀφ' τοῦ τὸ κερδαλεόν τε καὶ φιλεργίαν. ἀφαπάθειαν γὰρ ἀφ' ἧς τι ἀφέλεια ἐν τούτῳ τῇ πόλει ἐ κατέσηπε, διὰ τοῦ ὡς ἐπὶ πολὺ τὰ μέγιστα γίνε) ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀδικήματα. ἐ γὰρ βίου ἐστὶν ἱκανὸς, ἀφαπάθεια ἀφ' κέρδους ἐ φύε), καὶ χαλεπὸν, ἀφ' τύποις ἐγγίνε) πονηρίαν. *Ubi enim victus est sufficiens, lucri cupiditate nemo afficitur, & difficile est, apud tales morum pravitatem invenire.* In opere autem rustico ἡ αὐτουργία inter artes sordidas reposita fuit apud Romanos non illos cascos & rudes, sed politiores jam factos. De quo queritur Columella lib. 1, in præfatione: *Nec mirum, cum sit publice concepta, & confirmata jam vulgaris opinio, rem rusticam sordidum opus, & id esse negotium, quod nullius egeat magisterio præceptoris.* Paulo ante dixerat: *Quæ cum animadvertam, sæpe mecum retractans, ac recogitans, quam turpi consensu deserta exoleverit disciplina ruris, vereor ne flagitiosa, & quodammodo pudenda, aut inhonesta, videatur ingenuis.* Pudenda certe est ingenuo quæ ipsa operatur, & mercedem pro opera flagitat. Non inhonesta est quæ per alios id agit. Verum illa haud magis γεωργικὴ, quam ἰατρικὴ erat, quando quis olim servos haberet modicos, quorum diurnas locabat operas, ex quibus quæstum faciebat. In urbe sedenti & rus nusquam invisenti, sic agricolæ & aratori esse licet.

CAP. XV.

Secundum Aristotelis sententiam nummus permutationem rerum naturalem in non naturalem vertit. Item rei quærendæ ratio à nummo. Item insatiata habendi cupido indidem. Non tamen hæc vera esse. Ante nummi usum in aliis rebus divitiæ constabant,

bant, quarum quærendarum inexplebile votum ac ſtudium æque tum fervebat. Mercatura etiam ante nummum celebris. Cum expediretur ante ſine nummo, poſtea facilius opera nummi explicata. Nummum inventum, ut eſſet inſtrumentum idoneum & commodum omnis permutationis. Ita ceterarum artium inſtrumenta fuiſſe reperta, primo rudiora & ſimpliciora, deinde & abſolutiora ac perfectiora. Sic etiam artes ad ſummum perductas. Nummi inventio apud Græcos Argivo Phidoni tributa. Hic unus Heraclidarum, quotus à Temeno & ab Hercule ipſo. Veterum de eo ſententiæ diverſæ. Iuxta quoſdam Carani frater Phidon. Heſiodus huic coævus. De ætate Heſiodi & Homeri. Neutri nummi uſum fuiſſe cognitum. Homerum videri Heſiodo antiquiorem, aliquot conjecturis probatum. De voce ἔμπορος, quæ aliud Heſiodo, aliud Homero ſignificat. Alios inventores nummi ab aliis auctoribus memorari. Locus Pollucis emendatus. Phidonem inveniſſe pondera & menſuras. An & nummi inventio ei tribuenda, quia pondere, numero, ac menſura conſtat. Hæc tria etiam μέτρα nomine comprehendi. A Phœnicibus invectum in Græciam videri nummi uſum. Hos nummo uſos eſſe aliquot ſæculis ante Phidonis ætatem. Mercaturam quoque hominum primos exercuiſſe. Tempore Abrahami nummum apud eos in uſu fuiſſe. Argentum ſignatum, quod inter mercatores ambulat, & in uſu publico conſtitutum eſt, Hebraice dici, עבר סחר. *Προχωρῶν ἀργύριον Græcis. Hebræis proprie* סחר *qui Græcis* ἔμπορος, *Latine mercator. Id genus mercaturæ, quæ navigat, & vagatur, à Phœnicibus introductum. Nomina nummorum, exceptis quæ à pondere dicta ſunt, aut à forma impreſſa, Phœnicia omnia eſſe aut Perſica. De mina, drachma, & obolo, unde appellationem nacta ſint. De voce Δαράκη,*

pro

pro obolo. Eam quoque Persicam esse, ut & δραχμὴν & ὀβολός. Danach, vel Danich, proprie Persis granum significare, unde & pro exiguo nummo usurpatum. Versus Callimachi de Danace emendati. Arabes sero nummi usum accepisse sub Chalifis apud se signati. Antea Persicis & Romanis usos esse. Hinc & cudi apud se cœptum Dinar nomine Romano nummum aureum vocasse, Dirham Persico argenteum. Videri etiam falsum quod ab antiquis traditum de ponderum & mensurarum inventione, à Phidone. Homero longe antiquiori, non ignoratam ponderum ac mensurarum rationem. Τάλαντον pro pondere apud Homerum, & pro lance vel statera qua pondera examinantur. Στατικῆς, qua ponderaria est, etiam apud eum vestigia extare; Nomina mensurarum varia etiam in ejus poësi reperiri. Quomodo hoc conciliari possit, pondera & mensuras invenisse Phidonem, & tamen earum appellationes apud Homerum extare. Qui Palamedi pondera & mensuras quasi inventori attribuunt, verius sentire. Posse tamen & hoc conciliari, ut initia posuerit Palamedes, colophonem imposuerit Phidon. An argenteum tantum nummum percusserit Phidon. Cur Æginetæ primi nummum argenteum percussisse crediti sint. Αἰγινᾶιον νόμισμα. Drachma Æginetica ceteris in Græcia usitatis major. Tria illa vocabula, μνᾶ, δραχμὴ, & ὀβολὸς, pro pecunia argentea apud omnes Græciæ gentes increbuisse, exceptis iis quæ are gravi usa sunt. De νόμῳ ac δηναλίτῃ Siculorum ac Tarentinorum, item de sestertio nummo Romanorum, quædam obiter notata. Vt mensura & pondera ante nummum omnino prodita, ita æs signatum multo ante aurum vel argentum. Non ab aliis inventus nummus quam qui mercatura dediti, ut ab Æginetis in Græcia, à Lydis in Asia minore, à Phœnicibus in Syria. Idem de ponderibus

ac

ac mensuris debere dici. Omnia fere eorum vocabula aut Persica esse aut Phœnicia. De nummo locus Aristotelis expensus, qui vulgo satis intricatus. Cur aliquando nihili, aliquando pluris fiat nummus. In nummo divitias aque bene censeri, ut olim in materia ex qua nummi. Cur νόμισμα Grace appelletur. Quid sit proprie νόμισμα vel νόμος. Non esse legem. Non esse hanc Aristotelis mentem ut à lege pretium nummo accesserit. Paraphrastes ejus reprehensus. Νομίζειν, *pro*, nummo uti. *Scaliger reprehensus. Locus ex Actis explicatus. Quid sit* νομίζομένη ἄσκησις *in Canone Synodi Gangrensis. Ex consensu & compacto hominum nummus primo introductus, atque inde etiam æstimationem secundum Aristotelem accepit. Id confirmatum verbis Demosthenis.* Ἰδιωτικοὶ νόμοι *quid distent à publicis. Pauli Iurisconsulti lex explicata. Quo sensu ille dixerit æstimationem nummi subvenire publicis necessitatibus quantitatis æquabilitate. Vnde illa æstimatio? An ex lege? An ex materia? An ex forma? An ex pondere? Ad publicam curam postea pertinuisse nummum cudere, non ut inter inventionis initia, ad privatorum consensum. Quid quantitatis nomine intellexerit Paulus. Opiniones interpretum variæ refutatæ. Papinianus explicatus. Quantitatem esse numerum & copiam, non pretium vel æstimationem. Pecuniam non ex substantia usum sui præbere, sed ex quantitate, id est, numero, & copia. Inde pecunia numerata dicta de ære, argento, & auro signato. Pluribus id confirmatum.*

EX his quæ superius disputata sunt, apparet, iniquiorem nummo fuisse Aristotelem. Nescio quare. Non id meritum tamen scio, ut permutationes antea naturali modo peragi consuetas in non naturalem vertisse de-

beat existimari. Hoc etiam existimavit, quantum ex ejus verbis aperte licet conjectare, inexplebilem illam rei quærendæ cupiditatem, quæ divitiarum acervos congerere amat, à nummi inventione originem duxisse. Διὸ δικῶς, inquit, ἡ χρηματιστικὴ μάλιστα δοκεῖ τὸ νόμισμα εἶναι, καὶ ἔργον αὐτῆς, τὸ δυνατὰ θεωρῆσαι, πόθεν ἔσται πλῆθος χρημάτων. Nimirum quæstus illa ratio, quæ hoc tantum captat, ut quamplurimi nummi in acervum exaggerentur, circa nummum versatur, & à nummo initium & ortum accepit. Quid mirum? Profecto, antequam nummi in medium prodirent, non in nummis divitiæ consistebant, sed in aliis rebus quæ erant nummo pariles. Postquam nummus in usum publicum processit, nummos habere quamplurimos pro maximis haberi cœptum est divitiis. Καὶ γὰρ τὸ πλῆθος πολλάκις πιθέσθαι νομίσματος τοῦτο δοκεῖ τὸ εἶδος τῶν χρηματιστικῶν. *Quia quæstuaria*, inquit, *ratio nummo maxime constat, ideo in censu ac divitiis ponunt quam maximam habere nummorum copiam.* Quid olim, priusquam nummus foret cognitus? Nonne adæque ovium, boum, equorum, servorum habere multitudinem summæ opes putabantur, ut & auri, argenti, ærisque magnam vim in thesauris repostam servare? Quærendi ars & ratio in his consistebat tum, ut postea in nummis constitit. Mercatura, sive navigans, quam ἐμπορικὴν vocant Græci, sive forensis, quæ καπηλικὴ iisdem dicitur, utraque certe frequentata est ac celebrata longe antequam usitatus esset nummus. Non igitur nummus ansam & causam præbuit avaritiæ hominum & immoderatæ illi cupidini quæ naturæ convenientem habendi modum non tenuit, sed ipsa mercatura, & per eam merces, non nummo, sed aliis mercibus permutandæ. Aut fateatur, oportet, Aristoteles, mercaturam, quæ eo modo fieret antiquitus, fuisse naturalem; aut, si naturalem quoque negat, saltem concedat, necesse est,

in

in causa nummum non esse ut talis exiterit, quæ antea fuerit talis. Si antiquitus usurpatam in mercaturis permutationem non fecit nummus minus naturalem quam erat, ne nummus quidem ipse minus erit naturalis quam res illæ fuerunt quibus tum permutationes perficiebantur. Saltem non erit magis contra naturam. Æs erat rude quod in permutationem sæpius veniebat, aurum argentumque infectum. Hæc aut non naturalia putanda, aut æque nummus, ut illa, naturalis censendus. Nam ab his ad nummum tandem per gradus descensum est. Post æs rude progressus est usus ad certam æris quantitatem, quæ pondus suum nota sua præferebat. Sic ad nummum ventum est. Isque tandem communi consensu receptus est, & pro instrumento habitus expedito ac facili ad explicandas omnes permutationes. Σύμβολον τ ἀλλαγῆς vocat Plato lib. 11 de Rep. Aristoteles ipse στοιχεῖον & πέρας τ ἀλλαγῆς esse dicit, *principium & finem omnis permutationis.* Ut instrumenta artium perficiendarum alia post alia inventa fuere, rudiora primo & impeditiora, deinde expeditiora & accommodatiora, quis dixerit, postremo excogitata ad compendium & perfectionem artis, minus naturalia, aut magis contra naturam esse, quam quæ prioribus temporibus inter rudimenta artis fuere prodita? Prisci fabri, inquit pœta, *cuneis scindebant fissile lignum*, postea ligno cædendo securis inventa, postremo serra prioribus instrumentis longe utilior & efficacior. Cave proinde putes minus naturalem hanc ligni ad serram cædendi rationem esse quam quæ securi fieret. Ita de aliis. Nec igitur nummus, qui vice instrumenti permutationibus factitandis adhibitus est, supra antiquos permutandi modos facilis & explicatus, minus erit naturalis credendus, quam quibus olim ad hoc uti mos fuit. Si inter recentia inventa nummus esset, non propterea tamen magis præter naturam

esse credi deberet quam quæ vetustioris sunt fabricæ. Et hoc enim naturæ est, ut alia prius, alia posterius ostendat his aut illis. Multæ hodieque gentes sunt æque rudes omnium & ignaræ artium, ut quæ primo surrexerunt ævo. Tempus illas aliquando reddet eruditas ac politas. Typographia nobis recens, vetus res est apud Sinenses. Olim multa fuere quæ nunc non sunt, & inter præclaras quidem artium numeranda. Numini inventionem apud Græcos Græci ipsi Phidoni Argivo tribuunt. Hic unus ex Heraclidis fuit, quem Strabo lib. VIII. Νικᾶν ἀπὸ Τημένου facit. Auctor vero Chronici in Marmoribus Arundellianis ἐν Νικαίᾳ ὧν ἀφ' Ἡρακλέους perhibetur. Non conveniunt. Nam Temenus ab Hercule quartus: à quo Temeno si decimus Phidon secundum Strabonem, ab ipso Hercule decimus quartus fuerit. De Temeno autem constat, ab Hercule quartum esse numerandum. Herculis enim Hyllus, Hylli Cleodæus, Cleodæi Aristomachus, Aristomachi Temenus, cum quo Cresphontes & Aristodemus Peloponnesum occuparunt. Eusebius adhuc eum inferiorem in genere Heraclidarum recenset. Nam Carani fratrem hunc Phidonem fuisse scribit, qui Caranus sextus decimus ab Hercule dicitur Velleio lib. I. Non longe à Carano vixisse Phidonem, illud argumento est, quod Hesiodum idem Velleius æqualem temporis esse scribit quo Caranus vixit. Postquam enim Caranum generis regii sextum decimum ab Hercule profectum Argis regnum Macedoniæ occupasse dixit, statim subnectit: *Hujus temporis æqualis Hesiodus fuit circa* CXX *annos distinctus ab Homeri ætate.* Eusebius quoque Hesiodum & Phidonem circa idem tempus ponit. Hesiodum quippe collocat ad annum MCCX, & Phidonem ad annum MCCXVI. Caranum ipsum ad annum MCCIII. Atque ita quidem editio Scaligeri. At in quattuor antiquissimis codicibus Palatinis, quos olim contuli, ad annum

num MCXCVI, adscriptum legitur: *Hesiodus insignis habetur, ut vult Porphyrius.* Deinde sequitur statim: *Phidon Argivus mensuras & pondera invenit.* Hæc antecedunt tempus Olympiadis primæ ab Iphito constitutæ annis quadraginta quattuor. Quo Iphito posteriorem tamen Phidonem statuit Strabo lib. VIII, ubi memorat, hunc Phidonem Argivum, collecta Temeni posteritate, quæ dissipata erat, urbes adortum, quas Hercules olim ceperat, possessionem agonis Olympiaci ereptum iviſſe Eleis, & per vim eum agonem constituere ipsum voluisse, quem mox Elei Lacedæmoniorum auxilio adjuti subverterunt. Quam rem Pausanias contigisse vult circa annum primum Olympiadis octavæ, hoc est, annis septuaginta quattuor posterius illo numero cui Eusebius Phidonem assignavit. Quo tempore scribit eum Strabo non solum pondera & mensuras inveniſſe, sed etiam nummum, τ ἄλλο τι καὶ τὸν ἀργυροῦν, id est, tam æreum quam argenteum. Auctor Chronici Arundelliani solum argenteum ab ipso primum percussum fuisse tradit: καὶ νόμισμα ἀργυροῦν ἐν τῇ Αἰγίνῃ ἐποίησεν, ἐνδέκατος ὢν ἀφ' Ἡρακλέους. Verum de his alibi latius. Illud certe constat, neque Homeri neque Hesiodi ævo nummum in usu fuisse apud Græcos. Si circa Hesiodi ætatem vixit Phidon, qui nummum æreum argenteumque primus percussit, nondum passim per omnes Græciæ urbes, quo tempore scribebat Hesiodus, receptum fuisse apparet. Sed sunt rursus qui Hesiodum Homero antiquiorem asserunt. Tanto igitur magis ignoratus Hesiodo nummi usus. Ut in alia tamen sim sententia, multa faciunt, quæ alibi exposui. Huc accedit & aliud argumentum, quo recentior Hesiodus Homero recte adstrui possit, quod Homerus vocem ἔμπορος non pro mercatore, ut postea Græci id nominis usurparunt, sed pro vectore simpliciter posuit, quem Græci vocant ἐπιβάτην, qui pacta mercede

aliena navi vehitur, aliquo trajiciendus. Grammatici: ἔμπορος, παρ' Ὁμήρῳ ὁ ἐπ' ἀλλοτρίας νηὸς ἐπιβάτης. Sic Odyss. β. Telemachus se navigaturum dicens, ut patrem investigaret, ait:

Εἶμι μολὼν, ὅθ' ἄλιπ ὁδὸς ἔστε) ἐς ἀγρούς
Ἔμπορος, ὃ γὰρ νηὸς ἐπήβολος ὅδ' ἐρέσσων

Γίνομαι. —

Nihil minus hic hæc vox quam mercatorem significat, sed est simpliciter vector. Atque ita etiam accipienda Odyss. ω.

— ἦ ἔμπορος ἐλήλυθας
Νηὸς ἐπ' ἀλλοτρίης. —

Hesychius: ἔμπορος, στρατιώτης, καὶ ἐπ' ἀλλοτρίας νεὼς πλέων μισθὸν ὁ ἐπιβάτης. Prima notio ex usu illius temporis, secunda antiquior & Homerica. Ideo & protestimonio citat illum Homeri versum ante citatum, ἦ ἔμπορος ἐλήλυθας. At Hesiodus ἐμπορίλη pro mercatura posuit. Ergo & ἔμπορος tunc mercator, non vector, ut usurpabatur Homeri sæculo:

Εὖτ' ἂν ἐπ' ἐμπορίλη πτέρυγας ἀεσίφρονα θυμὸν,
Βόληαι ὃ χρέα πεφυγέιν καὶ λιμὸν ἀτερπῆ.

Ex quibus, ut & aliis quæ alibi attigi, certo colligitur, Hesiodum Homero fuisse recentiorem, qui tamen, ut dixi, nusquam nummi meminit, etsi haud longe ab eo ævo per Phidonem introducti. Non desunt tamen qui aliis inventoribus id adscribant, ut Herodotus Lydis, quos & καπηλείας etiam auctores agnoscit, quasi cocionatoria sine nummo non queat procedere. Notandum est tamen, Herodotum de solo argenteo & aureo nummo sentire, quibus duobus metallis abundarunt Lydi. At æreus nummus utroque antiquior. Xenophanes generatim Lydis nummi inventum attribuit, Aglaosthenes Naxiis. Quidam Athenienſibus ipsis, Erichthonio auctore, hoc est, sexcentis plus minus annis ante Phidonem. Quod ratione caret. Si hoc enim fuisset, non solum Homerus, sed multa ante-

anteriora sæcula notitiam nummi habuissent. Alii Demo quamdam sive Ceam, sive Cumæam Cumæis aut Ceis primis nummi formam tradidisse scripserunt. Locum Pollucis, quo hæc docuit, insignem, sed insigniter vulgo corruptum, jam sic olim emendavimus: Τάχα δ' ἄν τις φιλόπονος εἶναι νομίζοι καὶ τὸ ἐπὶ νομίσματι λόγον ἐπιζητῆν, εἴτε Φείδων πρῶτος ὁ Ἀργεῖος ἔκοψε νόμισμα, εἴτε Δημὼ ἡ Κέα ἢ Κυμαία τοῖς Κείοις ἢ Κυμαίοις, εἴτε Ἀθηναῖος Ἐρεχθέως καὶ Λυκίοις, εἴτε Λυδοὶ, καθά φησι Ξενοφάνης, εἴτε Νάξιοι καὶ τλῶ Ἀγλαοσθένες ὄξαν. De Phidone certum est, pondera eum & mensuras primum inveniisse. Unde & Φειδώνια μέτρα Græcis. Hac ratione adducti videntur & nummi inventionem eidem imputasse, quia nummus in pondere, numero, & mensura consistit. Appenditur enim pecunia & numeratur. Quod utrumque & μέτρησις comprehendit. Nam & Aristoteles μέτρησιν de nummo, qui appenditur, dixit; & Hesychius ὀβραχμιλῶ, εἶδος μέτρου, interpretatur χρυσίον ἡμισιλιquarum *octodecim mensura*, *drachma appellatur*. Ceterum, quidquid dicant Græci de nummo argenteo & æreo à Phidone primum prodito, ego à Phœnicibus in Græciam invectum esse usum nummi, prorsus habeo persuasum. Quippe quos compertum est, plus mille ducentis ante Phidonem Argivum annis non solum mercaturam exercuisse, sed etiam nummo usos esse. Mercaturam, hoc est, ἐμπορεκλῶ, principes eos orbi intulisse, & mortalium primos navigare cœpisse, inter auctores nulla est dissensio. Dionysius, præter eos quos ante adduximus:

Οἱ δ' ἀλὰς ἐγγὺς ἐόντες ἐπιπλαμένοι Φοίνικες,
Τῶν δ' ἀνδρῶν ἧχι ἐῆς οἱ Ἐρυθραῖοι μεγάλοιο,
Οἳ πρῶτοι νήεσσιν ἐπιρρήσσοντο θαλάσσης,
Πρῶτοι δ' ἐμπορίης ἀλιδινέος ἐμνήσαντο.

Apud eos igitur & nummus cum mercatura ipsa inventus videtur. Certe quo tempore Abraham in terra

Chanaan, quæ est Phœnicia, vixit, jam tum nummi argentei aureique usus celebris erat. Ipse quippe Abraham Geneseos XIII, fuisse dicitur πολύσπορον ἐλήνεσι καὶ ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ. Quod de auro & argento infecto posset aliquis Græce imperitior accipere, ut apud Homerum sæpe occurrit, divitias heroum tunc temporis in auro & argento censeri non signato. Sed ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ de argento & auro rudi dixissent Hellenistæ, quomodo & Græci ipsi solent. Nam ἀργύριον pro argento signato utrique sumunt, ut & χρυσίον pro aurea pecunia. Ita & χαλκίον æs signatum. Vide Pollucem lib. IX, cap. VI, sub finem. Præterea capite ejusdem Genes. XXIII, numeratæ pecuniæ argenteæ fit mentio, qua agrum emisse dicitur ab Hephron ad sepeliendam uxorem. Cujus terræ pretium quadringentis siclis Abrahæ constitit. שקל Hebraice vocatur. Unde σίκλος Græcis genus nummi frequens & usitatum in toto oriente. Atque ut de pecunia signata intelligendum esse sciamus, quadringenti sicli perhibentur fuisse argenti, ענר לסחר, hoc est, ut Græci dicerent, ἀργυρίου σταθμοῦ ὃν δεῖ τοῖς ἐμπόροις. Ad verbum Hebræa sonant, *transeuntis per mercatores.* Septuaginta, sensum potius quam verba respicientes, vertunt, πίστεως δίδραχμα ἀργυρίου δοκίμου ἐμπόροις. Certe argentum non aliud recipitur inter mercatores quam probum. Quod dicimus vulgo, *argent de mise*, σταθμὸν ἀργύριον. Vetus interpres Ερπenii reddidit, فضة جايزة في كل تجارة. Id est, argenti currentis in omni mercimonio. Saadias sic etiam vertit, nisi quod habet tantum, في التجارة. *In mercimonio.* In Syriaco redditur: *argenti accepti ad mercaturam in omni oppido*, מתקבל מחורא בכל מדינא. Hieronymus simpliciter *probam monetam* maluit interpretari cum Græcis. Talis enim, quæ cursum habet

inter

inter mercatores. Sic Arabes vocant دراهم العابر, pecuniam sive monetam usitatam, ac receptam, quasi dicas, *monetam transeuntem*, hoc est, περιχωρῆσαν. Latini recentiores dixissent, *ambulantem*. Julianus Antecessor de mutatione solidorum: *Sancimus solidos Romanorum principum forma signatos sine permutationis dispendio per omnes provincias ambulare*. Id est, περιχωρεῖν. Sic *currentem pecuniam* dicimus hodieque quæ cursum habet, & usum in foro, & mercimoniis, vel, ut loquitur lex Constantini lib. IX Cod. Theod. Tit. XXIII, *quæ in usu publico constituta est*. Sextus Empiricus adversus Mathematicos, cap. X: ὥσπερ γὰρ οὐ πόλλ' νομίσματος ἑνὸς περιχωροῦντος καὶ τὸ ἐγχώριον, ὁμοῦ τοῖς πανταχοῦ δυνάμενον ἀγοράζειν ἀπαραιτήτως ποιεῖ. Apud Arrianum in Periplo Erythræi maris: ἀφ' ἧς μέχρι νῦν οὐ βαρυγάζοις πλωτὴ περιχωρεῖται δραχμὴ χρᾶσιν ἑλληνικῆς ἐγκεχαραγμένην. Hoc est, plane quod Moses dixit, עבר לסחר, *argentum transiens inter mercatores*. περιχωρῆν οὐ τοῖς ἐμπόροις. Nec quoslibet autem mercatores vox Hebræa significat, sed proprie quos Græci ἐμπόρους vocant, quales fuere primi Phœnices, à verbo סחר, quod est, circuire & vagari, Hebræis, ut & Chaldæis, Syrisque. Plato πλανήτας appellat: τὰς δὲ πλανήτας ἐπὶ θαλάττῃ πόλεις καλεῖσθαι ἐμπόρους. Ita Horatio: *Mercatorque vagus*, hoc est, ἔμπορος. Apud Esaiam cap. XXIII: μεστοὶ ἔσονται Φοινίκης ἀγοραζόντων τὸν γαλάτην. סחר צידון. Id est, mercator Sidonius. Ab his originem & initium mercatura accepit, ut & nummus. Qui jam à temporibus Abrahami, & longe ante, ut verisimile est, ibi viguit, annis præter propter MCC ante Phidonem, qui nummi cusionem Græcis primus intulisse traditur. Græcos sane ab Orientalibus, Phœnicibus nimirum & Chaldæis, nummum accepisse, nomina ipsa, quibus præcipuas ejus species appellarunt, satis

ostendunt. Præter illas enim nummorum appellationes, quæ à pondere deductæ sunt, ut σταῖρ, ὁλκὴ, τάλαντον, vel à materia, ut χρυσοῦς, ἀργύρεα, χαλκοῦς, vel à forma impressa, ut γλαῦκες, πῶλοι, παρθένοι, vel à nomine principis cujus vultum præferebant, ut Δαρεικοὶ, Δημαρέτειοι, ceteræ omnes exoticæ sunt & ab Oriente inductæ. Præcipua Græcis hæc fuere vocabula, μνᾶ, δραχμὴ, ὀβολὸς, quibus originationes è suo perperam Grammatici adfingunt, cum sint prorsus alieni & peregrini soli. Μνᾶ ex Syriaco מנא *mana* vel *mane*. Quod nomen in omni ferè Oriente usitatum est. Nam & Arabes & Persæ hoc habent eodem significatu. Δραχμὴ non ἀπὸ τοῦ δράξασθαι, quod est somnium grammaticale, sed vel ex Chaldæo, aut Syriaco, דרכמונא, *Darchmona*, vel ex Persico درهم *dirham*, aut *darhem*, quo etiam Arabes usi. Nam illud Syriacum ex Græco potius δραχμὴ factum videtur. Eum nummum Persæ æque in sex *danacas* diviserunt, ut δραχμὴν Græci in sex ὀβολούς. Quæ vox & ipsa origine Phœnicia vel Syriaca, à פלס *pheles*, sicut jam ante docuimus. Vocem quoque illam Persicam *danach*, pro obolo Græci antiquissimi usurparunt, qui sic vocarunt obolum qui indebatur in ore mortuis, unde naulum solverent inferorum portitori. Hesychius: Δανάκη, νομισμάτιόν τι βαρβαρικὸν δυοάμβιον τελέον ὀβολῷ ὀλίγῳ πνί. ἐλέγετο δὲ καὶ ὁ τοῖς νεκροῖς διδόμενος ὀβολός. Inde & *danaca* semis apud eumdem Grammaticum, ἡμιδανάκιον, νόμισμα ποιόν. Suidas: Δανάκη, τοῦτο νομίσματός ἐστιν ὄνομα ὃ τοῖς νεκροῖς ἐδίδοσαν πάλαι, ὡς Ἀριστοφάνης ἐπῴδηρον. Subjicit paulo post idem: ἐπιχωριάζει τῇ μεγάλῃ Ἀντιοχείᾳ τὸ δάνιον, ὅπερ χρῶνται εἰς μικρὰς πραγματείας. Certe Arabes, qui à Persis id nomen etiam mutuati sunt, *danich* pronuntiant, ac scribunt دانق vel دانج. At Persæ, quorum pro-

prius

prius hic nummus, دانک *Danach* aut *Danch*. Persicum esse vocabulum, ex Etymologici magni auctore colligi potest, qui cum notasset βαρβαρικὸν esse nomen, Heraclidem citat ἐν δευτέρῳ Περσικῶν. Sed & Pollux aperte nummum esse Persicum tradit: ἡ μὲν καὶ τὸν δανάκιον εἶναί τινες φασι νόμισμα Περσικόν. Persæ à Chaldæis & Babyloniis id nomen sumpsisse videntur, ut & σίγλον, quo usus est Xenophon in ascensu Cyri, ubi dicit, σίγλον δυὰ ἄγει ἑπτὰ ὀβολὸς καὶ ἡμιωβόλιον Ἀττικός. Hesychio dicitur σίγλον esse νόμισμα Περσικόν. Id ex Hebræo שקל. Alii Græci σίκλον etiam dixere. Grammatici in vocabuli δανάκη etymo tradendo non minus nugati sunt quam in nominibus δραχμῆς & ὀβολῆ. Nam δανάκιον dictam volunt quod δανοῖς in os injiceretur, id est, mortuis, quos antiqua lingua sic vocabat, quasi ξηροῖς. Græce enim δανὸν τὸ ξηρὸν, ut ξύλα δανὰ, ligna sicca, id est, arida. Persice دانک est granum. Unde شاهدانج *xadangi* Arabibus, granum regium. Solent illi quippe in nominibus Persicis, quæ usurpant, litteram ج pro ک ponere. Sic appellant Persæ, & ab his Arabes, semen cannabis. Ab eo & exiguam monetam hoc eodem nomine vocitarunt. De quo nos alibi, ut & de aliis pluribus nummorum peregrinis denominationibus. Callimachus δανάκιον appellavit obolum illum, quem mortuis in os indebat, ut Charonti pro vectura traderent:

Τέκνα καὶ νέκυες παρθμήϊον ἔπι φέρον·
Μέμνηνὶ ἀβολίαν, ὅτε πίθμιον οἴσι μὴ ἄλλοις
Ἀνδράσιν ἐν στομάτεσσι νεὼς ἀχερουσίδος ἦσιν
Ἐμβαθρον δανάκης.——

Qui versus prodigiose depravati leguntur apud auctorem Etymologici. Cum igitur nomina illa δραχμῆς, & ὀβολῆς, & μνᾶς, non confinxerit Phidon, quem primum

primum volunt Græcis nummi signati extitisse repertorem, ne nummum quidem reperisse existimandus, nisi acceperit ab Orientalibus. Rem enim cum nomine simul transisse verius. Sic Arabes, qui sero admodum nummo apud se signato usi sunt, cum primum eum cudere cœperunt, sub Caliphis, nominibus partim Persicis, partim etiam Romanis, quæ duo tunc erant imperia potentissima, monetam suam auream argenteamque nuncuparunt. Argenteæ nomen imposuerunt Persicum درهم, *darhem*, aureæ Romanum, quo & Græci passim tum utebantur, *dinar*, دينار. De denariis aureis nos alibi. Obolos æreos cum Romanis iidem etiam فلس *folles* nominarunt. Ceterum vereor etiam, ne falsum sit, quod veteres prodiderunt de ponderibus & mensuris à Phidone inventis. Immo si præter nummos, qui in pondere ac mensura etiam consistunt, aliud intellexerunt, nempe absolute rerum omnium ponderandarum, & metiendarum rationem, hoc falsissimum. Certum quidem est, nummum non potuisse primo cudi, nisi ponderibus inventis. Immo ne illis quidem locus esse potest quæ Aristoteles scripsit de nummi origine, cui præluserit æris aut ferri moles certo pondere examinata pro nummo. Sed potuit fieri, ut ponderibus & mensuris longe ante institutis, nummus ipse posterius repertus sit. Enimvero ut posterior ejus inventio ponderibus inventis dari potest, ita non quit prior. Ante Phidonem autem ponderum ac mensurarum rationem Græcis fuisse cognitam, vel Homero teste vincitur, apud quem frequens mentio ζ πελάνου occurrit, & in duplici quidem significatu, de re quæ appenditur, ac de instrumento quo appenditur. Instrumentum est, cum dicit:

Καὶ τότε δὴ χρύσεα παλὴν ἐλίτοιμι πέλανδε.

At

At de auri certo pondere intellexit multis locis Odysseæ & Iliadis, ubi meminit χρυσῶ πελάσῖων, quæ pro præmio darentur, ut in hoc versu:

Κεῖτο δ' ἀρ' ἐν μέσοισι δύω χρυσοῖο τάλαντα.

Item alio in Odyssea:

Καὶ χρυσοῖο τάλαντον ἐυκκαλὶς πιμήσειεν.

Grammatici: φασὶ δὲ οἱ παλαιοὶ, ὅτι ἀλχῶς τὸ τάλαντον ζυγὸς ἦν, ὃν σαλῆρα καλοῦμεν, καὶ σταθμὸς χρυσίου συμμετρῶν, ὃν ἡμεῖς, τὸ ἑξήκοντα μνᾶν. Lanx vel statera, aut modicum auri pondus. Modicum illud auri pondus, de quo apud Homerum vocem τάλαντον acceperunt antiqui, tres aureos Atticos esse definierunt. Pollux: Ἡδυάλῳ δὲ τὸ χρυσίου τάλαντον τρεῖς χρυσοῦς Ἀττικοὺς, τοῦτο δ' ἀργυρίου, ἑξήκοντα μνᾶς Ἀττικάς. Aliis Macedonicum hoc talentum appellatum est. Veteres: τὸ δὲ Μακεδονικὸν τάλαντον τρεῖς ἦσαν χρύσιοι. Non plus valuisse talentum auri Homericum, ex ipso Homeri testimonio adstruunt antiqui, in ἱπποδρομίᾳ, ubi tertium præmium est lebes, quarto ἆθλον datur δύο χρυσίου τάλαντα. Cave tamen putes, aureos nummos Homeri temporibus fuisse usitatos & notos. Talentum auri ille vocat, breve auri pondus, quale penderent tres aurei Attici ex his qui postea cusi sunt. Apud eumdem Homerum ἀποτίσασθαι χρέων legitur, pro reddere debitum eodem pondere quo acceptum est. Quod ad τελῶ pertinet, ut infra simus dicturi. Et recte Grammatici, ἀποδώσειν χρέων σταθμῷ, interpretantur. Si pondera porro ætate Homeri fuere, fuisse & mensuras constat. Non enim metalla tantum appendebantur, sed etiam res aliæ quæcunque, ut fruges aridæ & liquidæ. Atqui hæ non poterant ponderari nisi aliquo vase continerentur. Vas illud, quo certum pondus olei, aut mellis, vel tritici, aut hordei continebatur, mensura erat talis ponderis. Sed fortasse nondum Homeri ævo hujusmodi mensuræ in usu erant, ut

essent

essent nempe vasc̃ula quæ hoc vel illud pondus caperent liquoris aut grani. Nec abs re quis putet, hujusmodi mensuras inveniſſe Phidonem. Quibus qui etiam pondera adjecerunt, non ex toto erraſſe videntur. Nam has mensuras ad certum pondus exactas fuiſſe liquet, adeo, ut nulla mensura fuerit quin ſuum habuerit pondus, tam in liquidis quam in ſiccis. Et Φειδώνια potius μέτρα quam ςαθμια dicta ſunt. Quo alluſit & Theophraſtus in Characteriſmo βδελυρίας, qui inter notas βδελυρῦ refert, τὸ φείδωνι μέτρῳ πωλῶαι· ἐγκεκερασμένῳ μετρεῖν. Verſus eſt ex aliquo Comico, qui φείδωνα μέτρον dixit pro φειδᾶ, pro parco & nimis modico: ſimulque alluſit ad nomen *Phidonis*, qui menſuras invenit, quaſi Φειδώνιον illud proprie eſſet μέτρον, alluſione ad nomen facta. Φειδὼς enim parcus, unde & φείδων. Ita Didymus apud Pindarum interpretabatur in Olympionice XIII: πῆς δ' ἱππείοις ὦ ἵππος μέτρῳ. De vaſculis nimirum ad menſuram certam exploratis, quæ inveneratPhidon: ἵππαρα ἦν ἴδεα τὰ Φειδώνεια ὠνῆται, ἐκεῖθεν ἀεὶ τὸ κοιλότητα. Alias ſi ſimpliciter caperemus, Phidonem illum primum ponderum ac menſurarum, hoc eſt, ςαθμῶν καὶ μέτρων extitiſſe auctorem, id à vero alieniſſimum deprehenderetur. Et præſtat, eorum inventionem tribuere Palamedi, ut etiam plurimi ex antiquis fecere. Sophocles in Nauplio de Palamede:

Οὗτος δ' ἀφεῦρε πρῶτος Ἀργείοις ςρατῷ,
Σταθμῶν, ἀριθμῶν, καὶ μέτρων εὑρήματα.

Pondera, numeros, & menſuras. Ita enim legendum, non, ut vulgo citatur ab eruditis, Σταθμά τ' ἀριθμῶν. Plinius lib. VII: *Menſuras & pondera Phidon Argivus, aut Palamedes, ut mavult Gellius.* Ita poteſt res componi, ut pondera Palamedes, menſuras cavas invenerit Phidon. De utroque enim dici potuit, menſuras ſimul & pondera inveniſſe, quatenus nec pondera ſine menſura, nec menſuræ ſine pondere. Obſtabit

tamen

tamen huic iterum sententiæ Homeri auctoritas, qui mentionem plurimarum facit mensurarum, qua liquorum, qua aridarum frugum, ut κοτύλης, χοίνικος, ἀμφιφορέως, χοίνικος, &, si forte, aliarum. Nimis tamen celebris & constans fama apud Græcos à Phidone inventorum μέτρων, quam ut nihil iis contulisse aut de novo addidisse credi possit, etsi non omnia omnino earum nomina adinvenerit. Forte mensuræ illæ, quarum meminit Homerus, ad justum pondus exactæ non erant, utpote quæ veræ non essent mensuræ, sed vasa modo majoris, modo minoris capacitatis, prout cuique liberet facienda curare, cum uno eodemq; nomine χοῖνιξ in eadem civitate diceretur vas frumenti tenendi capax, apud hos majus, apud alios minus. At Phidon redegit hæc omnia vasa, tam liquidorum, quam aridorum, exegitque ad certam mensuram, ut, qui χοίνικα frumenti, exempli gratia, venderet aut emeret, sciret quot pondo ejus grani daret & acciperet. Fortasse etiam simul & in plura vocabula ac partes distribuit antiquiorum mensurarum nomina, & quædam excogitavit quæ non erant, ut præter μέδιμνον, ἡμιμέδιμνον, τρίτον, ἑκτεύς, ἡμίεκτον, & similia. Multa etiam Græci receperunt mensurarum nomina à Persis & Syris, immo & Ægyptiis, ut κοπίθου, ὀβολοῦ, μάρεως, κύπρου, & alia, de quibus alibi dicendi locus. Quod attribuere Phidoni volentibus ratio non deerit. Qui enim minus hoc potuit, quam in nummis quos signasse primus dicitur, nomina eorum ab Oriente accersere, minæ, drachmæ, & oboli? Hæc enim tria nummi genera ex argento primum fuere percussa. Et assentior his, qui volunt, Phidonem ex argento tantum primum in Ægina nummum curasse cudendum. Qua in sententia præter Chronici Arundelliani auctorem, Ephorus etiam fuit, ut apud Strabonem legere est lib. VIII, his verbis: Ἔφορος δέ φησιν ἐν Αἰγίνῃ ἔγγυρον πρῶτον κοπῆναι φησιν ὑπὸ Φείδωνος. Ἐμπορεῖον

γὰρ

γὸ ἠροίας Αἰγ· τ λυπρότητα τ χώρας, τ ἀνθρώπων ἀλλοδαπῶν ἐργάζηλον ἐμπορικῶς, ἀφ' ἧ τ ῥῶπον Αἰγιναῖον ἐμπολὴν λέγεσθαι. Ubi vides & rationem addi, cur apud Æginetas primus ex argento nummus signatus sit, quia emporium ibi erat celebre, & mercatura fervebat, cum insula esset, solique alias sterilis & culturæ parum idonei. Cum igitur illius insulæ homines mercaturæ & navigationi dediti, in Phœniciam sæpe irent, nummos inde argenteos vice mercium aliarum frequenter reportabant. Unde tandem moti exemplo, ad nummos etiam cudendos processerunt eo tempore quo Argivi insulam eam tenuere, sub Phidone Heraclida. Nummum autem argenteum prius in Ægina quam in aliis Græciæ locis percussum fuisse, vel ex pondere colligi potest. Ut enim in ære, sic & in argento, graviores à principio fusos cusosque constat. Æginæa autem drachma major quam quælibet alia in cæteris Græciæ urbibus signata. Unde apud Hesychium: Αἰγιναῖον νόμισμα ἀργυροῦν μέγα, ἢ Αἰγιναῖον· ὁμοίως ὀβολός. Drachmam Ægineticam decem obolis Atticis valuisse, in superioribus docuimus. Mirum vero, quo consensu hæc tria vocabula, μνᾶ, δραχμὴ, & ὀβολὸς, de pecunia argentea per omnem Græciam & Asiam dicta fuerint, exceptis populis qui ære gravi ab initio usi sunt, ut Lacedæmonii, Tarentini, Siculi, & post eos Romani. Alia enim illi vocabula habuere, & ex æris æstimatione nomina argenteæ pecuniæ imposuerunt. Quædam enim ex his gentibus nunquam ex argento nummum usurparunt, ut Lacedæmonii. Quæ vero aliquando usurpare cœperunt, ut sero id ab his institutum, ita æstimatione ad æs facta, quod in usu vetere apud illas fuit, nomen inde nummo fecerunt: ut Siculi & Tarentini nummum argenteum, qui decem λίτρας valebat, δεκάλιτρον appellarunt. Ad hoc instar & Romani, cum nummum ex argento flatum signarunt, quod sub

Servio

Servio primum factum dicitur, non drachmam, sed *denarium* vocarunt, quia denos æris valebat, quod respondet πῷ δεκαλίτρῳ. Sed & *nummum* proprie dixerunt ex Siculo νέμμος, voce generali, numisma argenteum, quod quartam partem denarii sive δεκαλίτρου habet, quem *sestertium* Latino vocabulo nominarunt, quia idem esset quod dupondius ac semis, hoc est, duobus assibus librariis valeret & præterea semisse tertii. Inde *sestertius*. Nam *ses* idem quod semis. Unde *sesquas*, id est, *as sesque*, nempe as & semis. Verum de his alibi. Nec enim de his tractandi hic locus. Teneamus igitur, nummum argenteum ab Æginetis auctore Phidone in alias Græciæ civitates propagatum, cum ibi primo flatus fuerit. De æreo & gravi aliud est. Mirum tamen, nusquam, nec apud Hesiodum, nec apud Homerum, nummi ullum extare vestigium, cum scriptor Chronici Arundelliani non plures quam annos duodecim ponat inter Homerum & Phidonem nummi argentei inventorem, quem Homerum idem auctor posteriorem facit Hesiodo triginta aut quadraginta circiter annis. Exploratum tamen est, ærei nummi gravis notitiam & usum magno intervallo præcessisse argenteum & aureum, in omnibus ferme gentibus. Quod & Aristotelis auctoritate confirmavimus. Vt pondera autem & mensuræ longe ante æreum nummum repertæ, ita & æs signatum multo ante argentum & aurum. Permutationes rerum, quæ fiebant antequam pondera & mensuræ in usu forent, admodum incertas ac difficiles fuisse constat, cum solis oculis arbitris æstimationes fierent. Post pondera & mensuras constitutas, faciliores & expeditiores redditæ. Nummo demum reperto explicatissimæ evasere. Sic venditiones, & emptiones distinctius celebrari cœptæ ex distinctiore mercis & pretii discrimine. Cujus rei certum argumentum, quod qui antiquissimi fuere mercatores, ut Phœnices, nummi

etiam usum ab omni ævo videntur novisse. In Græcia autem nec ab aliis inventi traduntur nummi quam qui maxime mercaturæ fuere dediti, ut ab Æginetis. Apud alios dicitur mercatura simul cum nummo prodita, ut de Lydis scripsit Herodotus. Πρῶτοι ἢ ἀνθρώπων, τῶν ἡμεῖς ἴδμεν, νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοψάμενοι ἐχρήσαντο, πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο. Quod etiam mihi valde fit verisimile. Cum enim auri argentoque abundarent, & præterea viciniores illis populis essent qui ab omni ætate nummis usi fuerant, facile ad hoc inventum, utilitate quasi manu ducente, progressi sunt. Atque inde in Græciam ex Asia eadem est inventio traducta, quicunque tandem ejus inter Græcos fuerit auctor, quem Phidonem plurimi volunt. Quod idem & de ponderibus ac mensuris dici fortean posse, multa nomina Persica, tam in his, quam in nummis, in Græciam tralata, ostendunt. Universam enim Asiam jam olim Persæ quasi suam vindicabant, adeo ut dicerent, initium sibi discidii ac inimicitarum cum Græcis, qui Europam incolebant, excidium Ilii fuisse. Herodotus in Musa prima: τὸν δὲ Ἀσίης καὶ πᾶν τὸ συνεχέος ἔθνεα βάρβαρα οἰκεόντων οἱ Πέρσαι, τὸν δὲ Εὐρώπης καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γένος διέχωρίζον. Οὕτω μὲν Πέρσαι λέγουσι γῆν καὶ ἀπὸ τούτου Ἰλίου ἄλωσιν δυρίσκειν σφίσιν ἐοῦσαν τὸν δρόμον τ ἐς τοὺς Ἕλληνας. Verum à Phœnicibus Græcos & pondera & mensuras, ac deinde etiam nummum accepisse, omnino verissimum, sive Æginetæ in Phœniciam navigarint, sive ipsi Æginam, ut Argos olim mercimoniorum causa, & ceteras Græciæ civitates quæ ad mare sitæ, circumvecti sunt. De quibus vide Herodotum lib. 1. Phœnices, cum sub imperio Persarum diu fuerint, eadem vocabula Persis dedisse, plus quam verisimile. Rem sane tam antiqui instituti, etiamsi serius Græcis acceptam, & adeo necessariam mercimoniis emendis vendendisque, non ita debuit in contemptum adducere & infamare Philosophus

Iosophus noster, ut interim nihili æstimari & nugas esse diceret, modo quantivis pretii haberi & in horum copia divitias constitui. Hæc enim ejus verba sunt: Καὶ γὰρ ἂν πολλάκις πλέας νομισμάτων πολλῶν, λέγω τὸ πρὸς τοῦτ' εἶναι ἢ χρημαλιστικὴν καὶ τὴν καπηλικήν. Ὅτε δ' πάλιν λέγω εἶναι δοκεῖ τὸ νόμισμα καὶ νόμῳ πανθάπαλι, φύσει δ' οὐδέν, ὅτι μεθ' ἑμῶν τε ἢ χρωμένων, οὐδενὸς ἄξιον, ὅτε χρήσιμον πρὸς οὐδὲν ἢ ἀναγκαίων ἐστί. Hæc satis intricata sunt, ac nonnulli jam olim interpretes dubitarunt quid istis sibi vellet auctor. Nummorum copiam interdum pro divitiis habere homines, interdum nihili putare, quia nihil sit ex his naturæ consentaneum, sed totum ex more & instituto pendeat, quod si mutari placeat ex libito utentium, jam nulli usui futurus sit nummus. Hic sensus videtur, quantum verba sonant. Nunc rem ipsam videamus. In rei nummariæ abundantia divitias collocari aliquando, ait, & circa nummum versari rei quæstuariæ summam. Quidni ita habeatur, & vero etiam fiat? Si ante nummum in auri argentique non facti nec signati copia sensus statuebatur, ut in superioribus ostendimus, post nummum ex auro & argẽto percussum, cur non & his abundare, id verò esset locupletem esse? Quid enim distabat habere in cella stipatos auri lateres usque ad centum aut mille centenaria, aut totidem auri pondo in frusta minuta concisi in arca condita servare? Pone, lateres alios minores asservari, alios majores; quid erit discriminis? Quid si porro pro frustis auri rudis, nũmos flatos & signatos cudas? Quæ futura differentia? Reponebatur in thesauris aurum & argentum rude, ut aliquando posset expendi, & inservire rebus ad victum necessariis inde comparandis. Quem ad alium usum custodiuntur in arcis ac loculis nummi aurei & argentei, quam ut emendis, quæ ad vitam pertinent, impendantur? Ergo & quæruntur ad hoc studiosissime, ac servantur diligentis-

sime, & qui habet quamplurimos, merito dives censetur. Sed addit Philosophus: ὅτι δὲ πάλιν λῆρος εἶναι δοκεῖ τὸ νόμισμα καὶ νόμος παντάπασι, φύσει δὲ οὐδέν. Nunc aliquid est, nunc nihil est nummus. Quamobrem? Quia νόμισμα dicitur, & νόμος est potius, quam aliquid ex natura veniens. Dicunt philosophi, omnium, quæ sunt, alia φύσει εἶναι, alia νενομίσθαι, hoc est, natura esse, aut more & instituto. Sic enim malim νόμον & νόμισμα accipere apud Aristotelem, quam legem interpretari. Nec enim recte doctus paraphrastes exposuisse mihi videtur: *Dicunt enim, nihil per se esse nummum, sed à lege pretium habere atque æstimationem.* Non esse eam Aristotelis mentem de nummo, protinus aperiemus. Νόμος hic, & νόμισμα non lex est, sed *mos*, vel *consuetudo*. Hesychius, quem tanti faciunt, ut fundum eruditionis Græcæ esse velint, νόμον etiam συνήθειαν interpretatur: Νόμος, ἔθος, συνήθεια. Hinc proverbium vetus, Νόμος καὶ χώρα, *Consuetudo & regio*. Hinc νόμιμα & νόμισμα, *mores & instituta populorum*, ut in inscriptionibus librorum suorum plerique auctores posuere qui ea describebant. Νόμιμα βαρβαρικὰ composuerat etiam ipse, nisi fallor, Aristoteles, quæ non sunt leges barbaricæ, sed mores & instituta barbarorum. Νόμισμα igitur Græcis nummus, non quia pretium habeat à lege, sed quia more & consensu populorum introductus primò ac receptus. Hoc enim νομίζειν proprie Græcis, in more habere. Ita hoc verbum posuit Aristoteles ipse in libro de Poëtica: Ἴσως δὲ ἀ βέλτιον μᾶλλον, ἀλλ' ἅπερ εἶχον, οἷον τὰ περὶ τοὺς Ὀπλίτας· ἔγχεα δὲ σφίσι ὀρθὰ ἐπὶ σαυρωτῆρος. ἅπερ γὰρ τότ' ἐνόμιζον, ὥσπερ καὶ νῦν Ἰλλυριοί. *Sic enim tunc in more habebant, ut nunc Illyrii.* Hoc idem & de nummo ipso usurparunt. Pollux: τὸν μέντοι Συρακούσιον ἡγεμόνα ἀντὶ ἀργυρίου νομίσαι Διονύσιος καλῆναι ἀνάγκασε. *Stannum jussit pro argento nomismatis loco haberi.* Contra, νόμισμα ἔχειν, pro νομίζειν.

νόμιζειν. Aristophanes: — πρῶτον θεοὺς. Ἡμῖν νόμισμ' οὐκ ἔστιν. Id est, ὃ νομίζομεν θεὸς, *non ducimus deos, nec moris est nostri, deos credere.* In antiquo proverbio, Θέσσαλον νόμισμα, quo dolus & fraus Thessalorum traducitur, *lex Thessalica* non deberet Latine reddi, sed, *mos Thessalus.* Antiquiores porro Græci non dicebant, νομίζειν καττίτερον, aut ἄργυρον, pro, *argentum aut stannum nummi loco habere.* Sic enim & Philostratus dixit, δραχμὴν ἐς Τιβέριον νενομισμένην, *Tiberii vultu signatam drachmam pro nummo habitam.* Veteres quippe sexto casu, non quarto, dicere soliti erant, ἀργύρῳ νομίζειν, aut καττιτέρῳ, hoc est, *argento vel stanno vice nummi uti.* Plato in Eryxia: Ἐν ᾧ Λακεδαίμονι σιδηρῷ χαλκῷ νομίζουσι. *Lacedæmone ferro gravi pro nummo utuntur.* Sic loquutus & Aristides in Oratione ὑπὲρ τῶν πλάρων, his verbis: ἐν ᾗ δὲ οἱ βυζάντιοι σιδήρῳ νομίζουσι, τότε χαλκὸν εἰσὶ δίκαιοι τῶν Ἑλλήνων καλέσαι. Ubi absolute verbum νομίζειν accipitur, pro, *in more habere, & usu,* ut in ea loquutione quam supra ex Aristotele attulimus, ὅπῳ δ' ἂν νόμιζον οἱ Ἰλλυριοὶ, *sic utebantur, sic in more habebant Illyrii.* Scaliger in libro de re Nummaria, ubi hæc explicare conatur, scribit, res, quæ constant ponderè, numero, & mensura, triplici modo usurpari, aut κατ' ἀπαρίθμησιν, aut κατὰ τὸ μέτρον, aut κατὰ τὸ ἴσον. Justus, inquit, modus, secundum quem dicitur ἀπαρίθμησις, vocatur νόμισμα. Ut in re nummaria νόμισμα τοῦ ἀργυρίου, in ponderibus νόμισμα τοῦ σταθμοῦ, in mensuris νόμισμα τοῦ μέτρου. Sed hæc absurda omnia & falsa, quæque alibi à nobis refutantur. Νόμισμα enim ἐν τοῖς μέτροις nihil aliud est, quam τὸ νομιζόμενον μέτρον, *recepta & usitata mensura.* Sic in ponderibus νόμισμα est ὁ νομιζόμενος σταθμὸς, *pondus usuale,* ut ita dicam cum recentioribus. Aristophanes ita dixit κοτυλῶν νόμισμα, pro *mensura usuali cyathorum.*

Εἴπε κάπηλον ἢ κάπηλις τὸν χοῦν
Ἢ τὸ κοτυλᾶν τὸ νόμισμα ἀλλ' ἀλλυμένης).

In his verbis, τὸ νόμισμα τοῦ χοῦ καὶ τῶν κοτυλῶν, nihil aliud est quem *mensura usitata ac recepta congii & cyathorum*, quam illa copa vel copo corrupisse dicitur, minoribus mensuris vinum præbendo quam quæ in more & usu erant positæ. Nam ut νομίζειν est *in more habere*, ita νομίζεσθαι *in more haberi vel esse*. Inde explicandus locus ex Actis Apostolorum cap. XVI, vers. XIII: ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμόν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι. Ibi male vulgaris interpres reddidit, *ubi videbatur oratio esse*. Debuit verti: *Ubi moris erat haberi orationem. Vbi ordinaria erat ac sollēnis Proseucha:* Qua de re ad locum plura. Æque male vetus interpres in Synodo Gangrensi νομιζομένῃ ἄσκησιν interpretatus est *continentiam qua putatur*, aut *divinum cultum ut æstimat*. Εἴπε διὰ νομιζομένην ἄσκησιν. *Si quis, propter institutum ἀσκήσεως. Propter institutam & sollemnis voto acceptam ἄσκησιν.* De quo nos alibi. Ut ad Aristotelem redeamus, quem meliorem porro ejus invenire interpretem possemus quam ipsum? Atqui is in Nicomachiis aperte docet, non ab ulla lege originem habere nummum, sed à consensu & compacto eorum qui illo utuntur. Eoque ἀπὸ τοῦ νόμου nomen habere, id est, à consuetudine & more: Οἷον δ' ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονε καὶ συνέχηλεν, καὶ διὰ τοῦτο τὄνομα ἔχει νόμισμα ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστί. Idemque repetit & in Ethicis ad Eudemum. Immo & in Politicis hoc ipso loco quem præ manibus habemus, nummum differre scribit ex communi hominum conventione & consensu inter se institutum, ut in permutationibus daretur accipereturque: διὸ πρὸς ἃς ἀλλαγὰς τοιοῦτόν τι συνέβαινε πρὸς σφᾶς αὐτοὺς δίδοναι καὶ λαμβάνειν. Adeo nulla lex nummum invenit, aut nummo pretium statuit, ut Demosthenes in ea καὶ Τιμοκράτης plane dicat, nummum à privatis proprio-

rum

tum contractuum gratia inventum, hoc est, καὶ σωμήκλω τῶ ἰδιωλῶν, non publica aliqua lege: ὅτι αὐτὸς ἡγεῖται χρήσιμον μὲν νόμισμα εἶναι τῶν ἰδίων συναλλαγμάτων ἕνεκα τοῖς ἰδιώταις ὀχλήσαι, τὸν δὲ νόμον ἡγεῖσθαι τῆς πόλεως νόμισμα. Elegantissime allusit ad nomina νόμος & νομίσμα. Nummus, inquit, signatus, quod νόμισμα dicitur, veluti lex est privatorum communi eorum consensu recepta ad proprios contractus celebrandos: at lex publica, hoc est, νόμος, est veluti νόμισμα sive nummus civitatis. Argumento utitur à minori. Si puniuntur, inquit, qui corrumpunt nummum, quod est νόμισμα privatorum, quanto magis puniendi qui leges civitatis subvertunt, quod est, τῆς πόλεως νόμισμα. Interpres Ulpianus inter ἰδιωλικὰς νόμους recenset & nummi inventionem. Εἰσὶ δὲ, inquit, καὶ ἰδιωλικοὶ νόμοι, οἷον μὴ λαμβάνειν τόκους τόκων, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοροποι. ἀλλ' οὐχ ὅτοι κωλύειν ἐστὶν ἰκανοὶ τῶν πόλιν, ἀλλ' οἱ δημόσιοι. Privatorum istiusmodi νόμοι non sunt leges, sed consuetudines veteri usu receptæ ex consensu & conventione hominum qui eas introduxerunt. Postremo falsum est quod in paraphrasi interpretis positum est, *nummum à lege pretium habere & æstimationem.* Nec enim id Aristoteles dixit, sed ὅτι δὲ νόμος ortum habere, id est, à consuetudine. Fac pro lege accipi debere; ne sic quidem mentem Aristotelis esset assequutus. Ceterum, si nulla lex publica, ut veteribus illis placuit, nummi usum induxit, sed solus privatorum consensus, eadem res, quæ primo nummum invexit, æstimationem quoque ejus instituit, nempe communis privatorum consensio ac conventio. Ab illa enim æstimatione, quæ illi imposita est, ut aliarum omnium rerum pretium esset, etiam constitutum est, Nec aliter porro in ejus æstimatione facienda processerunt homines, quam in ipsius metalli olim, ex quo nummus postea flatus est. Nam & metallum ipsum rude antiquitus pro pretio

mercium fuit. Immo & metallum metalli pretium factum est, cum carius viliori permutaretur. Quod & in nummo obtinuit. Nec enim æstimatio nummi instituta est duntaxat ad res alias, sed etiam ad alios nummos, ut aurei nimirum ad argenteos & æreos, ut sciretur scilicet quot nummi ærei pro uno argenteo ejusdem ponderis, aut quot argentei pro uno aureo darentur. Hinc Ausonius dixit, *auri pretium as esse.* Ecce enim qui aureum nummum habet, cui opus pane, æreo asse emendo, nisi prius aureum suum æreis permutet, panem unde emat, non habebit. De qua re infra. Quod autem ex Aristotele & Demosthene docuimus, ex privatorum contrahentium conventione nummum inventum, & æstimationem eidem positam, id originem ejus spectat. Nam postea ad publicam curam singularum civitatum pertinuit, ex qua materia cuderetur nummus, qua forma, & quo pondere, & quid valeret. Unde & in rebus publicis, quæ ab uno regerentur, juris ea res regalis facta est. Et Romæ olim, quoties ob necessitates publicas imminutum est assium pondus, lege id factum est, ut Papyria, post bella Punica, & non semel antea, sed semper aliqua lege lata. Sic lege Clodia victoriatus percussus est ex argento, cum antea hic nummus ex Illyrico mercis loco adveheretur. Fuere Romæ & Triumviri Monetales ære, argento, auro flando, feriendo. De quibus nos alio loco. Sic νόμος ἰδιωτικὸς, qualem Aristoteles & Demosthenes nummarium fuisse volunt, δημόσιος evasit. Hinc Paulus leg. 1 D. de contrahenda emptione, ubi de nummi origine loquitur: *Electa materia est, cujus publica ac perpetua æstimatio difficultatibus permutationum æqualitate quantitatis subveniret, eaque materia forma publica percussa usum dominiumque non tam ex substantia præbet quam ex quantitate.* Quod publicam æstimationem ejus esse dicit, & publica forma percussum, ostendit,

dit, non ἰδιωτικὸν de nummo cudendo νόμον, sed publicum esse. Unde vero æstimatio ac pretium nummo? An à lege? Non videtur. Lex enim sequi debet in eo feriendo æstimationem metallorum vulgo usitatam ac receptam in illa civitate in qua nummus cuditur. Nec potest ita eorum inter se proportionem pervertere, ut argentum auro carius constituat, argento æs. Non igitur potest lex sancire, ut argenteus nummus decem aureis ponderis æqualis permutetur, si æstimatio metallorum in contrarium abeat, & auri libra decem argenteis soleat in usu publico permutari. Ergo æstimatio non à lege. An à forma, sive charactere? Ne hoc quidem, etsi viri quidam docti ita sentiant, qui ad eam Pauli legem, quam supra attulimus, id scripserunt. Olim inter prima nummi initia non alia forma ei imprimebatur quam quæ indicaret ipsius pondus. Quod postea aliæ varii generis inditæ, hoc non pertinuit ad æstimationem nummo constituendam, sed ad singularum civitatum nummos distinguendos ex propria cujusque urbis nota. Nummum Atticum noctua insignibat, Corinthiorum Pegasus, Argivorum mus, Cephallenum equus, Mitylinæi suum Sapphus imagine signaverant, Chii Homeri, Romani primo aut navis, aut Iani bifrontis effigie, alii aliis imaginibus ac notis, qui & inde denominationes sortiebantur, ut & Philippei, Darici, Berenicii, Demaretii, Alexandrei, Ptolemaici, à regum vultibus aut reginarum quos præferebant. Hæc forma igitur sive nota dat quidem nummo nomen, &, cujus sit regis aut civitatis, indicat, non pretium ejus facit. Adde quod sub eadem forma plerumque, ut diversum pondus nummi fuit, ita & pretium non idem. In eodem pondere & forma nummi pretium plerumque publica auctoritate mutatum est, aut imminutum aut adauctum. Ut qui ex una drachma duas fecit eadem effigie signatas, non formam mutavit,

sed pondus. Ille rursus, qui eamdem drachmam plus valere jussit quam antea valebat, non imminuto ejus pondere, nec mutata forma, non pretium propter formam aliud fecit. Usu denique plerumque evenit, ut diversa forma nummi signati, hic Athenis, ille Megaris, idem valeant. Non igitur à forma nummi pretium & æstimatio. An id ex materia, hoc est, ut loquitur Jurisconsultus, *substantia*? Hoc vero ille pernegat, cum dicit, *æstimationem nummi publicam ac perpetuam necessitatibus permutationum subvenire quantitatis æqualitate.* Ergo quantitas est quæ æstimationem nummo ponit, non materia ipsa. Quod & clarius statim significat his verbis: *eaque materia forma publica percussa usum dominiumque non tam ex substantia præbet quam ex quantitate.* Quo loco quidam legere malunt, *quam ex qualitate*, ut Budæus. Sed fallitur, & contra stat Florentina scriptura. Quod enim nonnulli adstruunt, non ex substantia, sed ex sua qualitate æstimari, ut, quo major sit, eo majorem usum præbeat, ne id quidem ferri potest. Nam qualitas magis referretur ad metalli differentiam, quam ad magnitudinem ipsius nummi. Hoc sensu si spectemus diversi generis in nummo metallum, nihil erit dubii, quin ex substantia, hoc est, materia, æstimatio nummo accedat. Aureus enim ejusdem ponderis, carior argenteo, argenteus æreo. At Jurisconsultus intellexit de nummis ejusdem generis metalli, in quibus certum est, non substantiam eorum facere diversum pretium, sed aliud. *Quantitatem* esse ait. Quam, qui Florentinam lectionem tuentur, ut Duarenus, significari ea voce volunt, *æstimationem publicam & pecuniæ valorem.* Atqui quod facit æstimationem, non potest idem esse cum æstimatione. Per *quantitatem* videndum an intelligi debeat pondus & numerus. Res, quæ in pondere, numero ac mensura consistunt, in quantitate etiam proprie consi-

consistere dicuntur. Posset & *quantitatis* nomine solus numerus accipi, quod æque ad pondus referretur. Nam cum pecunia omnis certo pondere semper feriri consueverit, in libram modo plures, modo pauciores cudi moris erat. Ex numero itaque pondus cognoscebatur. Exempli gratia, extremo imperio Romano quod sedem in urbe Constantinopolitana habuit, legitimum fuit, septuaginta duos solidos in libram auri flari. Sic seni solidi unciam auri efficiebant, terni semunciam, triceni ac seni semilibram. Atque ita de ceteris partibus libræ, quas tot ac tot solidi reddebant. Et verum quidem est quod diximus, in nummis ejusdem metalli & bonitatis, ex pondere pretium & æstimationem constitui. Ideo olim nota his imponebatur, quæ pondus significaret. Noto enim pondere, non ignoratum pretium. Sed vereor ne alia mens sit Jurisconsulti, quam nemo ex nostris capere quitus sit. Ait, nummum usum sui præbere ac dominium *non ex substantia, sed ex quantitate.* Per *substantiam*, corpus ipsum nummi palam est designare, per *quantitatem*, numerum & copiam. Non de æstimatione nummi loquitur, sed de usu, quem præbet. Præbet autem eum non ex substantia, id est, ipso corpore. Si quis enim divideret nummum, & in pluscula frusta scinderet, nullius jam usus foret, nec se nummos possidere posset dicere, qui sic discerptos & comminutos possideret. Atqui si ex corpore suo, id est, substantia sua usum præstarent; etiam particulæ ipsius corporis usui essent. Nam pannus è purpura desectus etiam purpura est. At nummi pars è nummo resecta pro nummo obtrudi non potest. Non igitur ex substantia, id est, ex corpore usum sui præbet, sed ex quantitate, id est, ex plurium nummorum integrorum copia ac numero. Ut *substantiam* hic *quantitati* opposuit Paulus, ita & *corpus* etiam *quantitati* Papinianus leg. xciv, D. de solutionibus: *Sin autem communes*

munes nummos credam aut solvam, confestim pro parte mea nascetur & actio & liberatio, sive in singulis nummis communionem pro indiviso quis esse intelligat, sive in pecunia non corpora cogitet, sed quantitatem. Et certe, melius, in pecunia considerari quantitatem, quam corpora. Ut enim recte Paulus definiit, non usum ex suo corpore præbent singuli nummi, sed ex quantitate. Duobus modis res communes dividuntur: aut numero, ubi quantitate constant; aut rerum ipsarum singularum per medium partitione. Centeni aurei mihi tecum communes sunt. Si dividi oporteat, uno modo singulos solidos ita partiri erit necesse, ut dividui fiant inter me ac te. Id autem fieri non potest, nisi in duas æquales partes secentur, aut permutentur minutioribus nummis argenteis, ita ut pro singulis aureis ejus monetæ, quæ currebat ætate Justiniani, senos miliarenses argenteos tu habeas, ego senos alteros. Atqui altera ratio dividendi expeditior, quæ numero fit, spectata nummorum quantitate, non corpore, ut nimirum tibi ex centenis illis solidis communibus quinquageni cedant, mihi quinquageni. Ulpianus leg. XXIX D. de solutionibus: *Nam ambigua vox est, decem homines, quemadmodum decem denarii. Sed in nummis, & oleo, ac frumento, & similibus quæ communi specie continentur, apparet, hoc actum, ut numero dividatur obligatio.* Sic igitur exponenda lex Papiniani D. eodem, ubi dicit, in pecunia communi dividunda, non corpora nummorum cogitari, sed quantitatem, nempe si numero divisio fiat. At si corpora singula vel dividantur permutata minutioribus, vel pro indiviso possideantur, tunc non quantitatem, sed corpora ipsorum cogitari, palam est. Hæc cum sint verissima, docti tamen Jurisconsulti in illis Papiniani verbis *quantitatem* accipiunt pro pariatione, ἰσοδυναμίᾳ ac pretio quod nummo à lege publica attributum est. In quo

magno-

magnopere eos ratio fugit, ut & illos qui *quantitatem* sic interpretati sunt in leg. 1, de contrahenda emptione, in qua pecunia dicitur usum *non ex substantia præbere, sed ex quantitate.* Ut scilicet ibi *quantitas* significet æstimationem publicam & pecuniæ valorem. Quæ Duareni sententia est, eaque falsissima. Nec minus falsus Hottomannus, qui argumento illius Papinianæ legis tueri ausus est, nummum non inter res corporales, sed inter incorporales, numerari debere. Quare? *Quia aliud corpus est, aliud quantitas. Quantitas autē pro æstimatione vel pretio nummi.* Quod nusquam invenietur. Nec ulla ex illis legibus, quas ad hoc citavit, id probat, quantitatem esse æstimationem. Omnibus enim locis idem quod ποσότης significat, & summa. Pecuniam autem esse rem corporalem, diserte evincit lex 1 D. de Divisione rerum, in cujus paragrapho 1 docetur, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumq; corporale esse, *veluti fundum, hominem, pecuniam. Nam ipsum jus successionis & ipsum jus utendi fruendi, & ipsum jus obligationis incorporale esse.* Quo loco pecunia strictiore sumitur significatione de numerata, hoc est, nummo. Obligatio igitur ex qua mihi pecunia debetur, jus est incorporale, pecunia ipsa corporalis res est. Nec enim, quod corpus in multis locis juris quantitati opponitur, ex eo adstrui potest, pecuniam, cujus quantitas magis consideratur quam corpus, aliquid incorporale esse. Ipsa quidem pecunia, ut dicit Jurisconsultus, non ex corpore, sed ex quantitate, id est, numero, usum præbet, cum tamen sit corpus. Corpus quippe illud non tam ex sua substantia usui est, quam ex numero vel quantitate. Inde & *pecunia numerata appellatur*, quia numero usum præstat, non corpore. Quo nomine distinguitur ab aliis rebus quæ pecuniæ appellatione etiam censebantur apud veteres, quæque ex corpore ac substantia sua usum præbebant. Ut enim

notum

notum est, pecuniæ nomine omnia intelliguntur quæ in bonis sunt, præcipue corporalia. At nummus, cum inter bona quoque sit corporalia, *numerata pecunia* nomine vocatur, quia quantitate ac numero potius utilis est quam corpore. Quod sic probatur. Si quis aureum solidum habeat, ne quid dicam de majoribus nummis, quales erant centenionales, cui emere necesse sit plurima minoris constatura, quomodo se expediet, nisi habeat ad manum nummos minutos, quibus rem, quam desiderat, possit comparare? Ideo institutæ Nummulariorum mensæ, qui hanc unam negotiationem haberent nummorum distrahendorum ac permutandorum, minores pro majoribus dando, aut majores pro minoribus. De quibus dicā in sequentibus plura. Quod dicit Paulus lege suprascripta de contrahenda emptione, cum nummus inventus est, *electam esse materiam, cujus perpetua ac publica æstimatio necessitatibus permutationum æqualitate quantitatis subveniret*, inde etiam exponendum est. Non enim ibi *quantitas* potest accipi pro æstimatione, cum dicat, æstimationem nummi subvenire necessitati permutationum *æqualitate quantitatis*. Quale hoc quippe esset, si diceretur, *æstimationem subvenire æqualitate æstimationis?* Ibi igitur quantitas, numerus est, vel summa, ἡ ποσότης. Ut exæquetur pretium quod in nummo vertitur, æstimationi mercium, quantitate opus est ac numero. Quemadmodum enim non una rerum æstimatio est, sed varia, ac multiplex, ita & non eadem eademque quantitas necessaria ad pretium mercibus singulis ponendum. In tam multiplici ac diverso mercium pretio non potuere tot nummi forma ac pondere diversi formari qui sufficerent singuli singulorum mercimoniorum æstimationibus exæquandis. Ideo cum de certa nummorum forma convenisset, æqualitate quantitatis precia fuere facienda. Ut res quædam sunt paucioribus, aliæ

aliæ pluribus nummis æstimandæ, quantitate ac numero pretia exæquabuntur. Ita ergo vel inde constabit quod affirmat Paulus, *pecuniam non tam ex substantia quam ex quantitate usum dominiumque præbere.*

CAP. XVI.

Æstimatio nummi in solo pŏdere spectata. Id probatum multis Romanorum imperatorum constitutionibus. Veterum principum solidi aurei idem valere cum recentioribus jussi, si æqualis essent bonitatis. Quousque veterum principum appellatio extendenda. Æstimatio ex pondere in pari metalli bonitate considerandæ. De auro obryzo & Gallico. De voce ὄβρυζον, esse Ægyptiacam. Arabice ابريز. *Aurei sub Augusto percussi majoris ponderis quam Constantini imperio cusi, & sequentium principum. Si non ἰσοστάσιοι, quomodo ἰσοδωμάμοι. Id explicatum. De aspero nummo. Detriti minus ponderosi, ideo & minoris pretii. Non debere aliam esse æstimationem metalli in nummum formati quam rudis & infecti. Forma publica nummo nihil ad æstimationem olim addidit, sed auctoritatem tantum, ne in permutationibus recusaretur. Vim ac potestatem nummi cuicunque materiæ posse dari, sed ea re mercimonia cum exteris impediri. De nummis Athenienſium optimæ materiæ, quos ideo peregrini mercatores libenter suis mercibus permutabant. Optimos nummos plerumque loco mercium divenditos. Pecuniam numeratam ejusdem ponderis, debere esse ejusdem æstimationis cum massa rudi. Lex Pomponii de hoc explicata. In auro & argento id fere semper Romæ observatum. De massa auri. De scrinio massæ auræ. Quid lucrari soliti essent principes pro impensa*

pensa cusionis. Nummi vectigal ad œconomiam regalem pertinens. Locus Aristotelis explicatus. In ære non hoc semper servatum, ut tantumdem valeret in nummo signato quam in massa rudi. Olim tamen inter initia inventionis nummi, id etiam usitatum. De asse librario Romanorum antiquo, postea variis vicibus imminuto. Quomodo intelligenda sint Aristotelis verba, nummum nunc aliquid esse, nunc nihil. Id maxime valuisse in illo nummorum genere qui ex materia vili ac nihili facti. De nūmis alutaceis Carthaginensium. Diversa ab his fuisse aliorum nummos coriaceos. Locus Aristidis rhetoris expensus. Scholiastes ejus vetus citatus. De nummo Lacedæmoniorum, non eum coriaceum fuisse, sed ferri gravis. Seneca locus emendatus. An è corio nummus & testaceus ante Numam in usu fuerit, ut Græculi scripsere. Ea sententia Suetonio tributa à Suida. Secundum quosdam lutea pecunia omnium prima, deinde coriacea, postremo ærea. Aliter Aristotelem sentire de origine, ac progressu nummi. De variis variarum gentium nummis. Quid intersit inter nummos qui ex materia pretium habent, & qui illud debent voluntati principis, aut constituto Reipublicæ. De neutro genere nummorum intellexisse Aristotelem, cum nummum aliquando pluris, aliquando nihili æstimari dixit. Solam auctoritatem nummo datam publico consensu respexisse, ut à nemine nusquam possit recusari. Perperam confundi ab interpretibus quod ille scripsit, in arbitrio esse nostro ut nummus aboleatur, & ut modo pluris, modo minoris æstimetur. Quibus ex causis modo plus valeat, modo minus. De æris raritate apud Romanos. Ejus inopia præcipue effectum, ut à librariis assibus ad semunciarios venerint, & adhuc minores. Debere esse perpetuam, si fieri possit, nummi æstimationem, ut venditiones & emptiones facilius administrentur.

niſtrentur. Nummo conciliari permutationes omnium rerum. Ideo μέσον dici ab Ariſtotele, & mediatorem permutationum. Locus Ariſtotelis correctus & expoſitus. Quid ſit μέσον, & μεσίδιον. Idem nempe quod μεσίτης. Interpretes Ariſtotelis in ea voce reddenda lapſos eſſe. Verbum μεσιδιωθῶσι apud Phrynichum, pro μεσιγγυηθῶσι. Quid ſit interpres, vel μεσαπξάτης, & quod officium in rerum permutationibus habuerit olim. Δικαστὴς μέσος pro arbitro apud Ariſtotelem. Quomodo nummus omnia metiatur & exaquet. Quid ſit σύμμετρον & σύμμετρα ποιῆσαι in illo Ariſtotelis loco. Qualis συμμετρία, quam facit nummus, in emptionibus ſit intelligenda. Hic etiam nugari interpretes. Σύμμετρον in menſuris, idem quod σύσταθμον in ponderibus. De odium & corporis humani ſymmetria, quæ alia ab illa quam nummus præſtat in exæquanda pretio rerum æſtimatione. Quo ſenſu nummus à philoſopho dicatur eſſe κοινὸν μέτρον omnium rerum. Quid ſit μέτρον. An πέρας & determinatio ſive definitio æſtimationis vel pretii rei. Pro adæquatione, quæ menſuræ reſpondet, potius ſumi. Nummi utilitas ac neceſſitas ab Ariſtotele in Ethicis agnita. Plato neceſſarium quoque in ſua republica agnovit nummi uſum. Quam differentiam ſtatuat inter privatam & publicam pecuniam. Quatenus privatis nummum habendum eſſe cenſuerit. Locus ejus obſcurior explicatus. Quomodo Lycurgus in republica à ſe conſtituta αὐτάρκειαν tantopere Ariſtoteli commendatam retinuerit ſimul cum nummi uſu. Vt ex opinione hominum & conſuetudine originem traxerit nummus, non minus tamen ideo commerciis ac ſocietati humanæ utilem cenſendum, nec minus naturalem ejus uſum habendum. Quod ultimum in inventionibus repertum id fere ſemper perfectiſſimum. Quod vero perfectiſſimum, non ſtatim minus

naturale esse. Naturam per gradus & numeros primis inventis ulteriora & perfectiora jolitam addere. Si minus ea naturalia, non minus tamen necessaria, immo etiam magis. Nam ex necessitate productam inventionem. Vnde vestis, inde & nummus.

VT persequamur quæ in præcedentibus tractare instituimus de nummi signati æstimatione ac pretio, unde fit petendum, certum est nõ alia re spectări debere quam ipso pondere. Id ex variis Imperatorrum Romanorum constitutionibus colligi potest, qui solidos veterum Principum recipi jusserunt, & eodẽ pretio distrahi cum novis, qui tunc in usu erant, si modo ejusdem ponderis forent. Ita Justinianus decrevit in Pragmatica sanctione ad Vigilium Papam cap. xx: *Sancimus solidos Romanorum Principum forma signatos sine permutationis dispendio per omnes provincias ambulare.* Idem etiam sanxit Leo omnium anteriorum æque ac posteriorum principum vultibus signatos nummos, qui modo pondus haberent integrum, ab omnibus æqualiter in imperio Romano æstimãdos: πᾶν εἶδος νομίσματος ἀνωμοιοποίητον τῷ μορφῷ, ἔχον γε τὸν ὅλον ἀκριβῆλον, καὶ τῷ ὁλκῷ τέλειον, ἂν τε τῷ χρυσέῳ, ἂν τε τῷ ἀργυρίῳ, δι' ἴσου ἐκ πανδήμου τὴν πολιτείαν. Quod de forma minime adulterina dicit, & materia non proba, satis certum est, nummos etiam ex bono metallo flatos, si formam publicam non haberent, olim, ut nunc, refutari solitos. Qui vero ex materia sunt impura formati, imbrobi reputantur, etiamsi pondere probos exæquent. Idem porro statuerant jam ante Justinianum Valentinianus leg. 1 Cod. de veteris numismatis potestate: *Solidos veterũ principum veneratione formatos tradi ac suscipi ab ementibus ac distrahentibus, sine ulla refragatione, modo ut debiti ponderis sint, & speciei probæ.* Per probam speciem intelligit forma ac materia probos.

Quod

Quod vulgo dicimus, *de bon coin, & de bon aloi.* Ergo, dicet aliquis, non solum pondus nummo pretium dat, sed etiam forma ac materia. Immo cum pondus dicimus æstimationem nummi constituere, ut in eodem genere id fieri intelligimus, ita in pari generis bonitate. Alias ut in diverso genere materiæ pondus pretii non facit diversitatem, sed materia sola, ita nec in eodem genere, si dispar sit bonitas. Isidorus lib. XVI Originum, cap. XVII, scribit ex aliquo antiquo auctore, *In numismate tria quari, metallum, figuram, & pondus. Si aliquid ex his defuerit, numisma non futurum.* Metallum ergo in diverso genere facit diversum pretium, ut in auro, ære, & argento. Pondus in eodem genere metalli æstimationem variat, ut in drachma & didrachmo argenteis, in statere & denario aureis. Figura porro sive forma publica his nummis dat pretium, qui nec metallo cari sunt, nec pondere æstimantur, sed ex sola voluntate principis, aut reipublicæ constituto, auctoritatem & æstimationem accipiunt, ut in testaceis & coriaceis. Plerumque & ex bono ac pretioso factis eadem auctoritate publica duplicatur æstimatio etiam ultra metalli legitimum pretium. Forma igitur & in his valorem constituit. Sic Leucon cum pecunia indigeret, nec modum habendæ alium reperiret, pronuntiavit se alium nummum percussurum; edixitque, ut omnes, quidquid haberent pecuniæ signatæ, ad se deferrent, curaturum se ut alia ferirentur forma, quo in publico usu expendi possent. Unusquisque cum, quidquid habuit, obtulisset, alia nota signatos duplum valere jussit. Polyænus: ὁ δ' ἄλλον χαρακτῆρα ἐπιβαλὼν, ἐπέταξε τὸ πέμπτον διπλάσιον ἐκείνου νομίσματος ἄγειν, ὥστε ἅμα συλλεγέντα τὸ ἥμισυ χρεῶν ἀφεῖναι τοὺς πολίτας ἐζημίωσεν. Sic dimidum lucratus est, cum tamen neminem civium damno afficeret. Potuit quidem & sine formæ mutatione idem nummo constituere pretium, ut duplum valeret, sed

quia homines assueti erant antiquæ formæ, & pretio quod hactenus usitatum fuerat, mutare æstimationem volenti etiam innovanda forma fuit. Idem etiam fecit Dionysius Tyrannus, cum inopia rei nummariæ laboraret, innovavit characterem nummi, æstimatione ejus duplicata, sive idem retinuerit pondus, sive ex una drachma duas cuderit. Sed potius est, ut in eodem pondere forma tantum immutata pretium duplo auxerit. Quod testantur hæc Aristotelis verba ex Oeconomico secundo: ἀνανεχθέντος δὲ τοῦ δήμου, ἐπικόψας χαρακτῆρα, ἐξέδωκε τὴν δραχμὴν δύο δραχμῶν δραχμάς. Alio signo impositio, quod est ἐπικόπτειν, quæ drachma erat, jussit pro didrachmo exponi ac distrahi. Sed hæc omnia fieri certum est præter æquum & bonum, quę sola necessitas publica excusat. At in his quæ recte & ordine fiunt, pondus in eodem bonitatis & materiæ genere pretium nummo debet facere. Ex æquo ut non daretur permutatio bovis cum ove, ita nec sane bovis pinguis cum macro, sani cum morboso. Ceteris igitur paribus in nummo reperiundis, hoc est qualitate & substantia ponderis solius ratio habetur in æstimatione ejus statuenda. Cujus rei causam paulo post reddemus. Interim quæri dignum est, quomodo voluerint imperatores supra memorati omnes nummos veterum principum æquali pretio æstimari, si modo debiti ponderis essent, & paris bonitatis, id est, ex auro obryzo. Nam *auri Gallici*, ut tunc dicebant, aut *Rhenani*, ut nunc dicimus, non par erat præstantia cum obryzo, ideo nec pondus in his discrimen faciebat, sed materia, haud fere secus quam in diverso genere. Hinc Majoranus Augustus in Novella, prohibet, *ne quis solidum integri ponderis calumniosæ reprobationis obtentu recuset exactor, excepto Gallico, cujus aurum minore æstimatione taxatur.* Apud veteres scriptores χρυσὸς ὄβρυζος & κάλλιχρος ita invicem comparantur, ut optimum

mum cum deteriore. Color Gallici auri pallidior, obryzi magis rutilus. Græci qui de urinis scripserer εἴτε τὶ τικ) ὑπόπυῤῥον Κελτικῷ χρυσῷ, ἐοικὸς καὶ μετ' αὐτὸ τὸ πυῤῥόν ὀβρύζῳ ἐικασμένον χρυσῷ. Verum de his alibi, ubi & hanc vocem ὄβρυζον Ægyptiacam docebimus esse. Arabes scribunt ابرز & ابرزي ذهب aurum obryzum. Inde *obrussa* Latinum, & aurum *ad obrussam* exactum, pro ipsa auri probatione, quod sæpius igni excoctum est & purgatum. Hoc enim est ὄβρυζον χρυσός. Similiter & Gratianus leg. III Cod, eodem, vult, *omnium obryzatorum solidorum uniformè pretium postulari*. Sed intelligendum est, modo idem pondus quoq; sit. Τὸ ἰσοδωάκμον enim in talibus debet procedere οὐ δ' ἰσοτασίᾳ. Verum quæstionis est, cum veterum omnium principum solidos pari æstimatione taxandos & recipiendos edixerunt hi Imperatores, qui quidem parem metalli probitatem præferrent, quo usque progredi debeat atque ascendere illa veterum principum appellatio. Si enim usque ad Augustum extenditur, ac sequentes omnes ad sua tempora principes comprehendit, non video in tam diverso aureorum pondere qui statui possit eadem æstimatio. Augusti temporibus, & multorum subsequentium Cæsarum vulgo, quadrageni octoni aurei in libram auri incurrebant. Sub Valentiniano, Gratiano, & Justiniano, qui tres Cæsares nominatim jusserunt veterum omnium principum solidos aureos æqualiter valere, septuaginta duo solidi libram auri efficiebant. Quomodo igitur nummus ab Augusto percussus, poterit esse ἰσοδωάκμος cum aureo Justiniani, qui non erat ἰσοτάσιος? Supponimus enim, parem esse in utroque materiæ præstantiam. An per veteres principes eos tantum intelligi convenit, qui primi aurei solidi pondus imminuerunt, usque ad eum gradum ac numerum, quo sub Justiniani im-

perio passim vulgatus fuit? Quod pondus in nummis aureis veluti legitimum vel ante Constantinum obtinuisse, nos infra pluribus docebimus. Non mirum itaque, si anteriorum principum solidos ἰσοστάσιους illi suprascripti imperatores, ἰσοδυνάμους etiam haberi voluerunt iis qui suo tempore in usu publico erant constituti, ac suo vultu formati. Verum cum tempus non determinent quousque veterum principum appellatio extendi debeat, omnes videntur designasse qui ab Augusto imperarunt. Nec obstat, quod sub primis Cæsaribus majoris ponderis nummos cudi moris fuit. Libra auri semper fuit ἰσοστάσιος καὶ ἰσοδυνάμιος, etiamsi non fuerit omni tempore ἰσόζυθμος. Per libras computabant. Inde & in bonis aliquis habere dicebatur tot κεντηνάρια χρυσοῦ, id est, tot centenas auri libras, aut tot κεντηνάρια in ludos impendisse. Ergo libra Augustea, verbi gratia, quadraginta octo aureorum, æqualis erat pretii cum Justinianea septuaginta duo solidorum. Difficultas, inquies, fuit in singulis aureis expendendis. Immo nulla. Ad nummularium deferebantur, qui, ratione habita ponderis, eos permutabat cum argenteis & æreis, sine ullo collybi dispendio. Ideo & totidem argenteos æreosve tunc currentis monetæ pro quadraginta octo aureis Augusti vultu formatis, ac pro septuagenis binis Justinianeis, adnumerabat. Omnis enim pecunia tunc temporis, tam aurea, quam argentea, appendebatur, non numerabatur tantum. Ea gratia cum tanto fastidio & nummos asperos exigebant. Nam usu detriti, minus ponderosi. Hinc illud Satyrici: *quid asper utile mummus habet.* Id est, pondere integer ac ne minimo quidem diminutus. Inde & *aspratura* pro collybo in veteribus Glossis exponitur, quia nummularii pro detritis, qui amplius expendi non poterant, asperos reddebāt, pro collybo, id quod intererat ex diminutione ponderis, accipientes. Non igitur ex forma,

sed

sed ex pondere, nummis æstimatio, in pari bonitate, & eodem genere metalli. Hinc Constantinus leg. unica Cod Theod. si quis solidi circulum: *Omnes solidi, in quibus nostri vultus veneratio una est, uno pretio æstimandi sunt, atque vendendi, quamquam diversa forma mensura sit. Nec enim qui majore habitu faciei extenditur, majoris esse pretii, aut qui angustiore expressione concluditur, minoris haberi credendus est, cum pondus idem existat.* Idcirco & pari supplicio puniebat lex, ut ibidem subjicitur, *qui mensuram circuli exterioris adroserat, ut ponderis minueret quantitatem, & qui figuratum solidum adultera imitatione in vendēdo subjecerat.* Nam pondere diminuta pecunia tunc temporis, haud magis ferme in usu publico versari & extrudi poterat, quam adulterina. Pondus autem idcirco solam æstimationis causam in nummo statuimus, quia æstimatio, quæ ex materiæ pretio descendit, communis illi omnino est cum metallo ipso rudi & infecto. Nec enim alia esse debet metalli infecti quam signati, quoad ipsam substantiā, æstimatio. Nummi verus usus & causa propter quam inventus est, id plane postulant. Cum ante nummum signatum massæ, ut plurimum auri argentique, sed & æris grandes in permutationibus vicem pretii obtinerent, difficulter sic venditiones expediebantur, quia res leviore æstimanda pretio, contra metalli infecti molem non facile posset permutari. Ut huic difficultati subveniretur, primo repertum, graviores illas massas in plures particulas concidere, ut cum exiguis ac levioris momenti rebus forent permutabiles. Deinde ut illæ particulæ certo pondere formarentur, institutum. Mox ut & nota ponderis iis imprimeretur. Postremo communi consensu receptum, ut ab omnibus reciperentur in permutatione, quæ talem formam haberent impressam, cum tali pondere. Forma primo tantum indicabat pondus, ex pondere autem,

cujus esset æstimationis ea materiæ quantitas, dignoscebatur, relatione facta ad metalli pretium quod in massa ipsa, si permutaretur, habere consuevisset, in usu publico & communi. Id etiam præterea præstitit forma publica, qua percussus fuit nummus, præter ponderis indicationem, ut ne scilicet recusare quisquam ex civibus posset, in emptione & venditione contrahenda, particulam illam metalli hujusmodi figura insignitam. Nihil itaque forma nummi facit ad ejus æstimationem, sed eam duntaxat testificatur, & insuper pro tessera est, qua nummus ab omnibus recipi jubetur. Præterea discernit probos nummos, & publica auctoritate percussos, ab adulterinis, quos privati clam ad lucrū suum percutiunt. Inde forma proba vocatur quæ publica est, ut adulterina quæ privata. Græci vocant κόμμα. Hinc πονηρὸς κόμμαλος iidem appellant omnia quæ fucata sunt, & incrustata. Æstimatio porro nummi non pendet modo à principis vel reip. voluntate, sed ab ipsius metalli, unde flatum est ac formatum, pretio, quod illi impositum est ex pervulgato mercimoniorū usu. Si quis enim princeps vellet ex vilissimo metallo nummum pretiosum cudere, & contra ex metallo admodum caro raroque vilis pretii pecuniam curare feriendam, vix ei auctoritatem usumque inter mercatores impetraret. Consuetudo quippe & usus commercii placito ejus repugnaret. Ne dubium quidem illud est, quin in potestate sit principis aut reipublicæ, quacunque ex materia facto nummo, vim ac pretium, quod voluerit, imponere intra imperii sui duntaxat terminos. Sed non poterit obtinere, ut alii, quam in quos imperium ac jurisdictionem habet, eos nummos acceptos habeant iisque utantur. Atqui non tantum civium, sed etiam exterorum habenda est ratio, qui negotiantur intra regni fines. Alioquin omnia peregrina mercimonia in ea republica frigescent ob difficultatem permutationum,

tionum, quæ iterum antiquo more erunt celebrandæ, rerum nimirum cum rebus. Quis enim mercator extrarius nummum, dicis gratia, coriaceum accipere velit pro mercibus quas importaverit? Ne si quidem ex metallo sit, sed impuriore, aut mixto, sumere eam dignabitur, ut in patriam reportet, cum mercibus propriis permutatam. Mallet alias merces revehere, quam nummum deterioris indicaturæ, sive, ut vulgo vocant, *liga*. Cum enim peregrinus, etiamsi sit speciei probæ, apud exteros semper levior habeatur, quam in provincia cujus est proprius, multo minus, qui improbioris notæ fuerit, ibi erit in pretio. Si vero adeo pura sit ac proba, ut non distet à metallo ipso rudi & infecto, id semper habebit pretium apud omnes, quod metallo, unde facta est, ab omnibus fit. Ea ratione Athenienses meram ex puro puto argento curarunt pecuniam cudendam, ut mercaturis & mercimoniis externis maxime ferveret ac floreret civitas. In aliis enim Græciæ civitatibus, ut refert Xenophon in libro περὶ προσόδων, quia nummis utebantur pessimis, eoque apud extraneos nullius usus, cogebantur mercatores alias invicem merces, pro his, quas intulerant, exportare, quod ἀντιφορτίζεσθαι dicebatur, hoc est, φορτίον ἀντὶ φόρτου, merces pro mercibus accipere antiquo permutationum ritu. Ἀλλὰ μὴν, inquit, καὶ τοῖς ἐμπόροις οὐ μόνον ταῖς πόλεσιν ἡ πόλεων ἀντιφορτίζεσθαί τ ἀνάγκη, νομίσμασι γὰρ οὐ χρησίμοις ἔξω χρῶνται. Qui Athenas vero accedebant mercatores, non solum res, quascunque vellent, quibus homines indigent, inde ad sua poterant revehere, sed si pecuniam numeratam loco mercium sumere mallent, quæstuosissimum faciebant compendium. Nummus enim argenteus, quem Athenis reportabant, optimi mercimonii vice ipsis cedebat, quia, ubicunque locorum eum distraherent, plus quam sortem semper lucrabantur. Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις πόλεσι μόνον ἐστὶν ἀντεξάγειν ὧν ἂν δέωνται

αὐτῶν τοι· ἵνα μὴ βέλτιον ἀνθρωπίζεται, καὶ οἱ ἐργάται ἐξάργιλος καλὸν ἐμπορίαν ἐξάγωσιν. ὅπερ δὲ πωλῶσιν αὐτὸ, πανδοχεῖον τῷ ἐρχομένῳ λαμβάνουσι. Pecunia illa Attica tam bonæ materiæ fuit, ut pro merce optima ibi veniret, ubi pro moneta non posset usum habere. Argenti quippe loco purissimi ac defæcatissimi venum ibat. Quod & in aliis pariter ἀγαθῷ κόμματι ex auro argentoq; nummis usu veniisse scimus, ut pro merce exponerentur: Volusius Mæcianus de Ponderibus: *Victoriatus enim nunc tantundem valet quantum quinarius olim. At peregrinus nummus loco mercis, ut nunc tetradrachmum & drachma, habebatur.* Victoriatus certe, teste Plinio, Romæ olim, priusquam lege Clodia percussus esset, mercis loco habebatur ex Illyrico advectus: Eum vide lib. XXXIII, cap. III. At deterioris notæ nummus, nec ex mero argento aut auro flatus, nullibi potest ac nemini pro merce obtrudi, qui nusquam queat tantumdem valere quantum pro nummo valet. Nam si amittat potestatem ac vim nummi, qua sola censetur, pretio suo excidet, & sic pro merce dari venum neutiquam poterit. Quod in illis solis obtinet qui signati non majorem accipiunt æstimationem quam haberet paris ponderis particula ex massa sumpta si in nummum percussa non foret. Idque in Attico nummo fuisse, ex his, quæ diximus, constat, ut & in illo qui primus fuit signatus. Deteriores nummi, vel ex miscello metallo cusi, intra regionis limites expendi debent, nec ultra locum aut usum habent. Cum Perdiccas, olim Chalcidensibus belligerans, pecunia opus haberet, stagnum ære mixtum signavit, quod χαλκόκρασον καττίτερον vocat Polyænus. Ita mercedem solvit militibus. At mercatores eum nummum non accipiebant, sed pro eo fructus indigenas, aliasque merces. Sic enim corrigendum apud Polyænum lib. IV. Οἱ μὲν ἔμποροι τὸ βασίλειον νόμισμα οὐκ ἐλάμβανον, ἐπεὶ δὲ ἀχρεῖον

ἀχρεῖον

ἀργεῖον ὧ ὑπὲρ τὰς ὄρυς, ἀλεφόρλιζον κορπὺς τὰς ἐπιχωρίνς. Aliter esse debere in bene constitutis rebus-publicis, plane persuasum habeo. Pecunia quippe numerata ejusdem ponderis debet quoque ejusdem æstimationis esse cum argento infecto ἰσοτιμίᾳ, pari utriusque bonitate. Hinc Pomponius leg. 1 D. de auro, argento legatis: *Cui certum pondus argenti dare hæres jussus sit, & pecuniam numeratam dando juro ipso liberatur, si in ea pecunia eadem æstimatio fuerit. Quod ita verum est, si non certum genus argenti legatum sit.* Hujus legis sensum hunc esse volunt, pondus argenti in genere qui debet, liberari æstimationis solutione. Non hæc sententia Pomponii est, sed aliquid plus insinuant verba Jurisconsulti, quo non penetrarunt. Viginti argenti pondo hæres dare jussus est. Potest hæres viginti pondo dando argenti in pecunia numerata liberari. Ita enim prorsus accipiendum. Alias si de æstimatione tantum intellexisset, quæ in pecunia numerata daretur, non addidisset Jurisconsultus: *Si in ea pecunia eadem æstimatio fuerit.* Sensit ergo Pomponius, idem pondus numeratæ pecuniæ ab hærede datum, quod testator in genere jussisset dari, cum certum pondus argenti legavit. Sed adjicit Pomponius, si ea numerata pecunia ejus ponderis, quo legatum est argentum, ejusdem quoq; sit æstimationis quæ in argento infecto esset, si datum foret. Non potest autē intelligi minoris æstimationis esse pecuniam numeratam cum argento infecto, in pari scilicet pondere. In nulla enim unquam republica nummus ita cusus est, ut pondus signati metalli viliori pretio taxaretur quam par pondus infecti. De majori igitur æstimatione capiendum est. Heres, qui dare jussus est certum pondus argenti, potest illud dare in numerata pecunia, si in pari pondere argenti signati eadem quoque æstimatio fuerit. Ceterum si major fuerit, ut plerumque solet esse, non dabit pecuniam numeratam,

meratam, sed argentum non signatum. Nam pecuniam numeratam dando eodem pondere, plus daret quam quantum dare jussus est. Rursus si id pondus daret pecuniæ numeratæ quod æstimationem exæquaret argenti quod legavit testator, non foret daturus idem pondus argenti quod dari ille voluit. Ex his Jurisconsulti verbis colligimus, in multis locis pecuniam numeratam, hoc est, quæ in nummis est, æqualis cum metallo non signato ponderis, æqualis quoque æstimationis fuisse. Quod in auro & argento fere semper Romæ observatum, vel usque ad extrema imperii tempora, alibi notavimus in Opere de re Nummaria. Nam Theodosiano etiam sæculo solidi ex auro obryzo fiebant. Quippe in tributis solvendis, qui à possessoribus dependebantur, in massam conflari solebant, ut inferrentur thesauris Largitionum. Ex eadem massa porro cudebantur novi solidi. In septuaginta duos libra ferebatur accepto, sive ipsi solidi in specie darentur à provincialibus, sive massa ex his conflata transmitteretur. Lex XII Cod. Theod. de susceptoribus: *Nulla debet esse causatio quin solidi ex quocunque titulo congregati, sicut jampridem præcipimus, in massam obryzæ soliditatemque redigerentur.* Item in sequenti lege: *Illud etiam cautionis adjicimus, ut, quotiescumque certa summa solidorum pro tituli qualitate debetur, & auri massa transmittitur, in septuaginta duos solidos libra feratur accepto.* Hujus massæ Scrinium etiam peculiare fuit in Officio Comitis sacrarum Largitionum. In Notitia Imperii Orientis, fit mentio *Primicerii scrinii auræ massæ.* De quo alibi. Pro impensa cusionis servanda ita principes tum sæpe agere soliti, ut per argentarios aureum curarent aliquot pluribus nummulis distribuendum quam quo deberet in usu publico cursum habere, ut constat ex lege Theodosii Novella de pretio solidi. E contra si aureum solidum acciperent iidem argentarii

tarii à privatis cum minuta ærea pecunia permutandum, exempli gratia, si vulgo permutari foleret ducentis ac decem æreis follibus, pro eo tantum dabant centum & octoginta. Quod Justinianus instituit, & sic sextam partem lucrabatur. Græci: ὁ δ' Ἰουστινιανὸς τὸ ἀργυρομισθῶν ὑπὲρ ἑνὸς τριβῶνος χρυσοῦ πωλεῖσθαι τοῖς ξυμβάλλουσιν ἐνωμότων δίκης καὶ ἀμφισβήτους ὀβολὸς αὐτὸς ἐπισχνάμενος πέρδη οἰκεῖα π' αὐτὸν μόνος ὑπὲρ δ' τριβῶνος διεξάγεσθαι ὀβολός. De quo nos alibi latius. Certe ex compendii sui ratione principes atque etiam respublicæ nummum modo minori, modo majori pretio curant distrahendum. Quod etiam notavit Aristoteles in Oeconomico secundo, ubi inter Regalis Oeconomiæ reditus primo loco recenset vectigal quod ex nummo quæritur Regibus; & in eo versatur, ut sciant, qualis sit cudendus, quando vilior aut carior habendus: τέτοι δὲ ἔκφυσιν μὲν, οἷον τὸ νόμισμα λέγω, ποῖον καὶ πότε πλεῖον ἢ ὀλίγον ποιητέον. Sunt qui censent, impensas cusionis de publico fieri oportere. Quod certe æquius foret. In ære non fuit moris observari, ut tantumdem valeret in nummo signato quam in massa. Ideo nec appendebatur ærea moneta. Ab initio tamen hoc idem etiam in æreo nummo apud eos populos factitatum constat qui ære gravi usi sunt, ut signati libra ejusdem esset æstimationis ac rudis. Idque & Romani tenuerunt quamdiu asse librario sunt usi. Postea per varia tempora, necessitatibus reipublicæ exigentibus, à librario ad unciæ quadrantarium assis redactus est, ut ante notabamus, pretio ejus prorsus non imminuto, quamvis de pondere tantum decessisset. In hujusmodi igitur nummis, quales formari opórtere in bene morata republica judicamus, æstimatio, quæ fit è materia, eadem est cum metalli, unde cusi sunt, æstimatione. At propria ac peculiaris ipsius nummi æstimatio è solo pondere procedit. Cum enim numinus non è substantia, sed ex numero

& quantitate usum præbeat, plures species nummi majoris ac minoris formæ ex eadem materia flari consueverant. Sic nummus à nummo solo pondere differebat, & pondus pretium singulis faciebat. Aliud erat in eo genere pecuniæ, in qua non materiæ bonitas quærebatur, sed sola æstimatio publice imposita, ut in nummis è plumbo vel corio factis. Hi enim non è materia in diverso genere, vel ex pondere in eodem, pretium & æstimationem accipiebant, sed è sola voluntate principis aut reipublicæ constituto. Nec audiendi sunt, aut ullo modo ferendi, qui probant, hujusmodi nummos solos in usu esse debere, quos aut avaritia principum non excusanda introduxit, aut sola reipublicæ necessitas potest excusare. Verum de intrinseca & extrinseca, ut loquuntur, nummi bonitate, & aliis ad hanc rem pertinentibus, in nostro de re Nummaria commentario plura. Ad Aristotelem nunc redeamus, cui refutando ea, quæ diximus, præmitti ac præstrui debuere. Modo, inquit, nummus aliquid est, & magnum in ipso divitiarum instar, modo vero nihili est, si libeat utentibus mutare sententiam, & auctoritatem pretiumque, quod illi dederant, detrahere. Hanc enim rationem addit: ὅτι μεταβεβλῆσθαι τὰ χρωμένων ἐθνικὸς ἄξιον, ὅτι χρήσιμον πρὸς ἃ δεῖ τὰ ἀναγκαῖον ἐστί. Ut autem ante dixerat, ex consensu permutantium institutum esse nummum, & magni æstimatum ad emptiones ac venditiones contrahendas, ita diverso consensu posse parvi pendi, & prorsus aboleri, pretio & æstimatione dempta. Atqui in ea nummi specie, qualem supra probavimus in rebuspublicis recte constitutis flari ac feriri solum oportere, ea mutatio & abrogatio nummi non esset metuenda. Quod enim pro nummo non valeret, pro merce pretium haberet, nullo discrimine æstimationis inter metallum signatum ac rude. Alia tamen consuetudo fuit multarum gentium, quæ

nummos

nummos ex rebus nihili formatos habuere, quibus id pretium publica auctoritate imponebant, quod nummi liqueret esse, non ipsius rei. Carthaginenses pecuniam è corio usurparunt. Modios multos ejus monetæ si quis Athenis habuisset, nihilo ditior inde habitus esset, quam si coria, in plures concisa particulas, aut calculos è littore, plenis serracis ibi ostentasset. At Carthaginem contra si quis multa millia Atticarum drachmarum tulisset, æque eas ibi distrahere & quæstum ex his facere potuisset, ac si laminas plures aut frustra argenti purissimi eo importasset. De hac Carthaginiensium pecunia Plato in Eryxia eleganter ita scribit: Αὐλίκα γὰρ ἔστι Καρχηδόνιος νομίσματι χρῶν τοιῷδε. εὖ δέρματος μικροῦ διπλοΐδιον ὅσον τι χωρίον τὸ μέγεθος μάλιστα, ὅπ δέ ἐστι τὸ εὐαποδεδεμένον, οὐδεὶς γιγνώσκει ἐὰν μὴ οἱ ποιοῦντες. εἶτα καλεσφραγισμένον τοῦτο νομίζουσι, καὶ ὁ πλεῖστα τοιαῦτα κεκτημένος, οὗτος πλεῖστα δοκεῖ χρήματα κεκτῆσθαι καὶ πλουσιώτατος εἶναι. εἰ δέ τις παρ' ἡμῖν πλεῖστα τοιαῦτα κεκτημένος εἴη, οὐδὲν ἂν μᾶλλον πλέσται εἴη, ἢ εἰ ψῆφος πολλὰς ἢ οἰκ ἔστ' ὅρους ἔχοι. Ligatura hæc fuit sive διπλόσμος ex aluta vel pelle confecta, cui inclusum nescio quid, quod, quale esset, non dicit Plato; id soli sciebant qui inclusérant. Magnitudine id erat stateris sive tetradrachmi Attici aluta involuti, cui alutæ sigillum publicum impressum fuit. Paulo post idem Plato τὰ δέρματα Carthaginensibus vicem nummi fuisse scribit, id est, *alutas*, sive *alutaceas ligaturas*. Aristides τὰ σύντα νομίσματα appellat Carthaginensium, hoc est, coriacea. Atqui aliud σύτος, aliud δέρμα: *corium*, & *aluta*: res involuta & inligata pelle, & frustum corii in nummum signati. In Oratione ὑπὲρ τῶν πεσάρων ita scribit: Οὐδὲ γὰρ, εἰ Βυζάντιοι σιδήρῳ νομίζουσι, τοῦτο χρῆσιν ἐστὶν δίκαιοι τοῖς Ἕλλησιν κωλύειν, οὐδ' ἢ τοῦτ' ἐστὶ δοκεῖν ἂν φέρειν μισθὸν, ὅπ ἐ χρυσίον οὐδὲ ἀργύριον φέρουσιν, οὐδέ γε εἰ Καρχηδόνιοι. *Neque si Carthaginenses utuntur pecunia ex corio.* Ad

quem

quem locum ita notavit vetus scholiastes in scripto antiquissimo codice: Σκυλίνοις οἱ Καρχηδόνιοι νομίσμασιν ἐπολιτεύοντο οὐκ ἀπὸ Διδοῦς. ἐκείνη γὰρ φυγοῦσα μετὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀδελφοῦ οὐκ ἀπὸ Τύρου, αὐτὴ τὴν βασιλείαν μεταδοῦναι αὐτῇ γῆς, ὅσον δέρμα βοὸς ἐπέχει τόπον. ὁ δὲ ῥᾳδίως ἐπινεύσας. καλεῖται μέχρι οὗ ἐκείνη τὸ σκύτος κύκλῳ χωρίον περιπλαμβάνῃ, ἐκ πόλιν κτίζῃ τὴν Καρχηδόνα. οἱ δὲ Καρχηδόνιοι τὸ συμβὰν ἀεὶ μέχρις σκολίοις νομίσμασιν ἐπολιτεύοντο. Aliud scholion ibidem adjunctum est, cujus auctor non putavit revera Carthaginenses nummis coriaceis usos, sed quia antiquo ritu pelles ferarum & animalium, quibus abundabant, permutarent cum aliis mercibus quas mercatores exteri eo deferebant. Τάχα δὲ λέγει, inquit, ἐκ ὅτι σκύτινα εἶχον νομίσματα, ἀλλὰ βύρσας περιέχοντάς τι πολύτιμον οἰκεῖος χωρίον, καὶ ἅτινος ὁ ἔξωθεν ἐδέχοντο. Sed Platoni potius credendum, Carthaginensibus usitatam ac receptam fuisse hujusmodi pecuniam qualem ille describit. quam nec assecutus videtur ipse Aristides, qui σκύτινον appellat νόμισμα, nec ille scholiastes vetus, qui originem hujus monetæ refert ad historiam sive fabulam de Didone vulgatam. Non enim nummus ipsis è corio fuit, sed aliquid vile tetradrachmi magnitudine & forma, quod inclusum & involutum erat aluta sigillo publico signata. At coriaceus nummus, *orbis est è corio formatus*, ut vocat auctor Anonymus de rebus Bellicis. Talem priscis quoque gentibus olim usurpatam, idem scriptor perhibet antequam æs pro nummo signaretur. Meminit & Seneca corii publica forma percussi. quod Lacedæmoniis pecuniæ numeratæ usum ait præstitisse. Quod alibi non legi. Nam certum est, Lacedæmonios usos esse ferri certo pondere vice nummi. Quod etiam testatur Plato in Eryxia: οὐ δὴ Λακεδαίμονι σιδηρᾷ στάθμᾳ νομίζεται, καὶ ταῦτα μόνοις τοῖς ἀρχαίοις. Verba tamen Senecæ hæc sunt lib. v de Beneficiis: *Æs alienum habere dicitur & qui aureos debet, & qui corium*

corium forma publica percussum, quale apud Lacedæmonios fuit, quod usum pecuniæ numeratæ præstat. Quo genere obligatus es, hoc fidem exolve. Si verum vellet dicere, scribendum illi erat, *& qui ferrum forma publica percussum*. Nam de coriacea Lacedæmoniorum pecunia, nugæ. Alio igitur vitio locus ille laborat. Quid enim sibi vult quod ait, *quale apud Lacedæmonios fuit, quod usum pecuniæ præstat.* An adhuc usum pecuniæ præstabat eo tempore corium apud Lacedæmonios? Dicit fuisse, & simul adhuc esse. Quæ non cohærent. Ferrum quidem fuit, sed certo tantum pondere examinatum, rudi propius quam signato, etsi signatum quoque fuisse constet. Ideo & σιδηρᾶν στρεμμάν vocat Plato, quod non dicitur de nummis signatis. Alii tamen auctores νόμισμα appellant, & quia ex gravi ferro fuit, στρεμμάν Plato appellat, quomodo & Latini *æris gravis* nomine appellarunt æs signatum magnæ molis, asses nempe librarios. Utut sit, verba illa Senecæ vulgo sunt corruptissima, sic, meo judicio, levi negotio emendanda: *Æs alienum habere dicitur, & qui aureos debet, & qui corium forma publica percussum, & quale apud Lacedæmonios fuit, quod usum pecuniæ numeratæ præstabat.* Inseruimus tantum particulam &, & pro *præstat*, scripsimus *præstabat*. Quod indubitatæ veritatis est. *Et quale Lacedæmoniis usum pecuniæ numeratæ præstabat*, nempe ferrum rude, vel grave, magni & stati ponderis. Multi enim veterum non νόμισμα illud fuisse volunt quo Lacedæmonii pro nummo uterentur, sed στρεμμάν. De quo in superioribus. Ideo dicit hic Seneca, *& quale apud Lacedæmonios fuit, quod usum pecuniæ numeratæ præstabat.* De coriacea moneta mirum quod scribunt Græculi historici recentioris ævi, ante Numam Romanis in promiscuo usu fuisse, qui primus illis æream percussit. Ita memorat Johannes Antiochensis περὶ δεκαπολογίας. Suidas Sue-

tonium auctorem laudat, qui id tradiderit: Ἀπὸ σιδήρου καὶ χαλκοῦ πρῶτον ἐχαράξαντο Ῥωμαῖοι τὸ πρὸ αὐτοῦ πάντων ἀφ' ὧν σκυλίνων καὶ ὀστρακίνων τὸν χρόνον πληρώσαντες, ἄπερ ἀνόμαζον οἱ ἴδιοι νόμμια, ὡς φησὶ Τρόγκυλος. Ubi etiam notabis tibi, dicere illum, non solum coriacea numismata, sed etiam testacea & figulina ante Numam omnes in usu habuisse, cum primum æreos & ferreos formasset, ac de suo nomine *Nummos* appellasse. Quæ sunt falsissima. Nam νόμισμα Græcis à more & consuetudine *nummus* appellatus, quia ex instituto gentium & consuetudine inventus ac receptus, ut ex Aristotele supra ostendimus. At νόμος idem quod νόμισμα, *mos & consuetudo*. Ionici generis homines ut νῆσσι, quæ νόσος aliis, dixere; ita νῦμμι qui νόμος, & ὄγκων pro ὄγκος, unde & ἐγκία pro ὀγκία. De quo infra. At Dores etiam consonantem more suo geminarunt, ac scripserunt νῦμμον, sic vocantes quod aliis Græcis νόμισμα, quia νόμος & νόμισμα idem. Suidas de voce νόμος: Δωριεῖς δὲ ἀπὸ νομίσματος χρῶνται τῇ λέξει, καὶ Ῥωμαῖοι ἀποφθεγξάμενοι νῦμμον λέγουσι. Immo sine ulla depravatione hanc vocem à Græcis Dorici generis sumpsere mutuam, apud quos, ut & Siculos, νῦμμος etiam certi nummi genus fuit ejusdem ferme pretii cum Romanorum sestertio nummo, ut alibi dicemus. Consonantes autem in vocibus, & præcipue liquidas, non soli geminant Dores, sed & Æoles, ut ἔννη pro ἐνη, ἄλλος pro ἦλος, unde & Laconicum Φᾶλλος. De quibus alibi. Νέμμας igitur vel Νέμμας cognomen inditum Pompilio videtur potius ab invento nummo, quam nummus ab ipsius nomine dictus. Pervasit autem plerosq; veterum illa opinio de nummo ex corio vel ex terra cocta cuso priusquam ex ære vel ferro formaretur. Quam sententiam Suetonio Tranquillo tribuit Suidas, eamque nescio an inde etiam habeat vetus auctor Anonymus de re militari, cujus hæc

verba

verba sunt: *Rectores superioris vitæ non otiosis opibus, sed condendis potius mœnibus latabantur, in quorum decorem universam auri argentique materiam conferebant. Æris quoque copiam in simulacris propriis ad virtutis suæ testimonia figurabant. Vt vero emendi & vendendi utilitas, & ut facultas regia largitati suppeteret, in aris usum excultam politius terram, & igne solidatam, certis quoque expressionibus figuratam, auro argentoque repositio, usui habuerunt: sed posteriores fastidientes priscæ utilitatis inventum, formatos è coriis orbes auro modico signaverunt, quibus regum munificentia & commutationum necessitas intactis collatoribus utebantur. Sequentior vero ætas, æris redundante materia, quam publicus jam mœnium recusabat ornatus, diuturna, ut prior, monumenta meditata, as, validum ipso pondere, pretiosius figuravit: cujus species pro qualitate, ut diximus, ponderis diuturnior fuit, sed potentia regalis pro licentia speciem suam tantum in auro argentoque signavit, quæ pro reverentia figuræ nullis usibus proficiens ad honorem regium sacrata permansit.* Luteam pecuniam omnium primam & antiquissimam facit, deinde & coriaceam, tum æream, postremo argenteam aureamque. In ea sententia & vetus auctor apud Isidorum lib. XVI, cap. XVII: *Pecunia de pecudibus & proprietatem habebat & nomen. De corio enim pecudum nummi incidebantur & signabantur.* Sed veriora sunt quæ de origine ac processu nummi supra ex Aristotele notabamus, ex ære ac ferro, rudi primo, deinde gravi & signato nota sui ponderis, ad nummum, ut nunc est, factum esse progressum. Antiquissimum fuisse æreum nummum, auctor alius vetus apud Isidorum tradit, loco quem ante citavimus, his verbis: *Antiquissimi nondum auro argentoque invento, ære utebantur. Nam prius area pecunia in usu hominum fuit, post argentea, deinde aurea subsequuta.* Hinc

Æsculanum Deum veteres finxere, qui pater esset *Argentini* Dei, quia prior ærea pecunia quam argentea, ut refert Augustinus de civitate Dei lib. IV, cap. XXI. Ne illud quidem affirmari potest, antiquissimam ac primam omnium apud omnes fuisse æream pecuniam. Nec enim ab eadem origine, nec eodem ordine apud omnes nationes, progressa est nummi inventio ac perfectio. Immo uno eodemque tempore gentes diversæ hoc vel illo genere usæ sunt, ut Athenienses argenteo, Carthaginenses coriaceo, Byzantii ferreo, Lacedæmonii mera ferri massa, aliæ luto cocto & signato. Æthiopes eo sæculo, quo scribebat Plato, lapillis quibusdam insculptis pro nummis usi sunt. Ἐν δὲ τῇ Αἰθιοπίᾳ, inquit, λίθοις ἐγγεγλυμμένοις χρῶνται, οἷς ἀδὲν ἂν ἴχοι χρήσασθαι Λακωνικὸς ἀνήρ. In provincia Carajama, quæ magno regi Tatariæ subest, aureis & albis lapillis utuntur; qui reperiuntur in mari, ut legere est apud Paulum Venetum. In provincia Caniclu, quæ sub eodem est rege, minor moneta ex sale est formata, in exiguis massis. In alia corallium vicem nummi præstat. Ipsius magni Chani moneta non ex auro & argento cuditur, sed ex cortice mori interiore in particulas varias ac rotundas scisso, invicem compacto, ac regali sigillo signato. Apud Cathainos Tataros, teste Haitono, nummus de papyro fit in formam quadratam secto, cui regale signum impressum. Sunt & quæ linteorum orbiculis aut quadris publica aut regia forma insignitis similiter hodieq; utantur gentes. Plura talia possunt ex historia colligi: De quibus in alio opere. An de hujusmodi igitur nummis intellexit Aristoteles, cũ dixit, nummum interim nihil, interim plurimum valere? Talis quippe nummus ex materia pretium non habet, nec proinde ex pondere. Nam ubi materia æstimatur, prout est majoris aut minoris ponderis, ita etiam æstimatio increscit, aut minuitur. Ceterum ubi ex sola principis volun-

voluntate, aut reipublicæ instituto, aut privatorum conventione, ut vult Aristoteles, monetæ constat auctoritas, perinde ut illa sunt, à quibus dependent, variabilia, ita aut aliquid esse aut nihil incipient. Hoc idem repetiit & in Moralibus utrisque in hæc verba: καὶ διὰ τοῦτο τόκος ἔχει νόμισμα, ὅτι ἐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ, καὶ ἐφ' ἡμῖν μεταβάλλειν, καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον. Ut enim paulo ante scripsit, οἷον ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γεγένηται καὶ συμβήκηλε, nummum ex consensu & instituto subvenire necessitatum permutationibus, ita nunc dicit, posse etiam καὶ συμβήκηλε eamdem è permutationum necessitate excludi, & prorsus inutilem reddi, ac nihili fieri. Cum igitur natura non sit, sed instituto ac more, in arbitrio ac potestate est nostra, non esse nummum, & esse. Quod si ita intelligimus, hoc fortasse verum. Immo & verum de illo ipso nummorum genere, qui cum per se ex materia sua & substantia nihil valeant, ex forma publica æstimationem accipiunt, qua abrogata, statim & æstimatione, quam habent, possunt excidere. Sed secus est de his qui materia ipsa pretiosi. Si nummi auctoritatem perdant, pretium metalli retinebunt, & æque in permutationibus ex substantia sua usum præstabunt ac dominium, ut in nummi forma. Atqui quæ de origine nummi tradit, testantur, de hac nummorum specie eum intellexisse, quæ pretio metalli cara est. Primo, inquit, æs & argentum, magnitudine & certo pondere perpensum, pro nummo datum est. Deinde & formam imposuerunt, sive characterem, ut citius defungerentur numeratione citra pensandi laborem. Ὁ γὰρ χαρακτὴρ ἐπέθηκε ποσοῦ σημεῖον. Impressa enim figura, ut ponderis quantitatem indicaret. Ergo ex pondere æstimatio in eodem metalli genere, quam nota imposita hujusmodi nummo testatam faciebat. Tolle notam huic nummo, tolle & nummi nomen, nihilominus materia, ex qua flatus est, sive aurum sit,

sive argentum, sive æs, pretium suum habebit, & in permutationibus locum, ut olim. Sic in provincia Caniclu, apud Paulum Venetum, nummus illius regni in virgulis quibusdam constat aureis, certi ponderis, & perinde, ut est pondus, ita & pretium nummi habetur. In antiquo ac primo nummo non aliter fuisse, ex verbis Aristotelis facile potest intelligi. Hæc cum ita sint, paulo post tamen subjicit, in nummorum copia modo divitias putari consistere, modo nugas esse, prout inter homines ea de re convenerit. In quo parum sibi videtur constare. Nam si pretium, ut nummo deerit, aderit ut metallo, cujus metalli etiam usus olim in permutationibus contrahendis. At copiam hujusmodi metalli habere magnam repositam, pro divitiis olim magnis habebatur, ut superius probatum est. Enimvero hoc tantum effecit hominum institutum ac consensus in nummo recipiendo, ut non liceret eum in permutationibus recusare. Quod in metallo rudi semper antea licitum erat. Atque ita omnino exponendus Aristoteles videtur, qui non respexerit ad hoc aut illud nummi genus pretio vel forma æstimandi, sed ad ipsam nummi speciem, quatenus in permutationibus ex hominum conventione eam nactus est vim ac potestatem, ut ab omnibus accipiatur, à nemine recusetur. Hoc modo si id, quod est, contrario consensu amittat, & nummus esse desinet, ut solo pretio censeatur quo metallum unde constat, nulla jam necessitate ejus recipiendi, sed restituta licentia ejus recusandi, auctoritate omni privabitur. Ut ecce si nummos hodie quis habeat aureos vel argenteos, quodcunque fuerit quo indigebit, id poterit nummis suis permutatum sibi comparare, quia nemo potest hujusmodi nummos refutare. Redeamus ad antiquum permutandi morem absque nummo. Si tantumdem auri vel argenti ille idem in massa habeat, reperietur fortasse aliquis qui

sua

sua velit cum auro illius vel argento permutata, sed poterit etiam fieri, ut nemo sit, qui id cupiat, aut eo egeat. Et, cum liberum esset tum cuique aurum & argentum in permutatione contrahenda non recipere, ita plerumque eveniebat, ut auri & argenti dives, rebus omnibus ad victum necessariis deficeretur, quas nullo modo posset eo auro vel argento, quo abundaret, nanciscí. At si copia illa visque auri & argenti publica auctoritate in pecuniam numeratam flando feriendoque convertatur, tum omnia ipsi ad libitum quocunque loco & tempore suppetent. Sic intelligendum quod voluit Aristoteles. Nummi nimirum vim ac potestatem qua nummus est, quaque usum & functionem habet, non in materiæ æstimatione, quia metalli rudis idem sit pretium; nec in forma publica, quia illa materiæ æstimationi nihil addit; sed in auctoritate ex communi consensu ei attributa, quæ necessitatem omnibus inducit ejus recipiendi. Nummus quippe si nummus non sit, portio metalli est, inter volentes cum aliis rebus permutabilis. Si illa metalli portio nummus fiat, & auctoritatem accipiat per omnes permutationes ambulandi, tum res existit permutabilis etiam inter nolentes. Ideo tamen volunt omnes eam habere, quia non ad præsentes tantum necessitates permutationibus servit, ut certum est metallum ipsum olim serviisse unde factum est, sed etiam ad futuras, ubi eam potestatem à publico consensu accepit. Ὑπὲρ γὰρ μελλήσεως ἀλλαγῆς, ἐὰν νῦν μηδὲν δέηται, ὅπ' ἴσχει ἐὰν δέηθῇ τὸ νόμισμα, οἷον ἐγγυητὴς ἐστὶν ἡμῖν. Ideo necesse est recipi. Δεῖ γὰρ τοῦτο φέρουλε εἶναι λαβεῖν, ut ait idem Philosophus in Ethicis. Sequitur statim ibidem apud eumdem: πάσχει μὲν οὖν καὶ τοῦτο τὸ αὐτό. ἐν γὰρ ἀεὶ ἴσον δυνάται. ὅμως δὲ βέλτιστα μένειν μέλλον. διὸ δεῖ πάντα τιμᾶσθαι. Quæ verba interpretes perperam confundunt cum iis quæ præcesserunt paulo ante de nummo, ὅπ. ὁ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶν καὶ ἐφ' ἡμῖν

ἀμῦ μεταβάλλειν, τὸ ποιῆσαι ἄχρηστον, quasi eodem pertineant, & eumdem sensum habeant. Ita enim scribit ad hunc locum è veteribus Michaël Ephesius: ὅτι οὐδὲ τὸ νόμισμα ἀεὶ ἴσον δύναται, ἀλλὰ μεταπίπτει, καὶ τὸ ποτὲ μὲν πολεῖον δυνάμενον, ὕστερον ἢ ἔλαττον ἢ οὐδὲν ἰσχύει. Multum hæc invicem distant. Aliud enim est, quod ante dixit Philosophus, in nobis esse mutare nummum, & prorsus inutilem reddere, hoc est, penitus abolere, & ab usu removere, restituta antiqua permutatione; aliud quod hic dicitur, οὐδὲ ἀεὶ ἴσον δύναται. Quod pertinet ad nummum in eadem forma manentem ac subsistentem, in qua tamen modo plus valeat, modo minus. Atque ita prorsus est. Nam nummi pretium non solum pendet ex raritate & copia metalli, ex qua flatur, & formatur, quæ res quoque interdum eum viliorem, interdum cariorem præstat, sed etiam ex rerum merciumque abundantia, aut penuria, cum quibus permutatur. Ubi enim inopia est rei nummariæ, ceteræ merces viliores sunt, pecunia ipsa magis in pretio. E contra ubi merces rariores sunt, pecunia solet esse vilior. Abundante porro pecunia ex metalli copia unde flatur, res aliæ omnes carius veneunt, quia, cum pecunia sit vilis, non possunt res vænales, præsertim si paulo rariores sint, sine magna vi pecuniæ haberi. Alias certum est perinde, ut rara sunt aut vilia metalla ex quibus nummus fit, ita & nummo pretium accedere, & decedere. Hinc Annibale Italiam insidente, cum Romani plures quam antea & majores exercitus habere cogerentur, quibus stipendia in ære ex antiquo solvi solita, ad eam æris inopiam redacti sunt, ut imminuendum fuerit ærei nummi pondus, eodem pretio manente. Nec enim ad hoc tantum venerunt, quod auctores perhibent, ut necessitatibus reipublicæ subvenirent, sed etiam quia rarius æs effectum erat. Ad æra itaque militibus solvenda, qui tam magno erant numero, impensis

pensis non sufficiente republica, ex libra æris, cum antea unum tantum assem facerent, duodenos facere cœperunt, non minore pretio, etsi pondere tanto minore. Quod autem postea & ad semunciales asses lege Papyria descenderunt, & ad quadrantarios unciæ alia lege, raritatem æris id effecisse, plane mihi persuadeo. De qua Plinius non obscure ita scripsit lib. XXXIV, cap. I: *Proxime dicantur æris metalla, cui & in usu proximum est pretium, immo vero ante argentum, ac pane etiam ante aurum Corinthio.* Verum de hac æris raritate apud Romanos & proportione cum aliis metallis nummariis, auro, & argento, nos in alio opere. Nunc pergamus lucem fœnerare Aristotelis loco: πάσχει μὲν οὖν καὶ τοῦτο τὸ αὐτό. ὁ γὰρ ἀεὶ ἴσον δυνάμενον. Idem usu venire & nummo dicit quod aliis rebus quarum mercimonia sunt promiscua, ut nimirum aliquando minus, aliquando magis ex raritate aut copia habeantur caræ ac pretiosæ. Idem ergo & nummus patitur. Non enim semper idem valet. Δυνάμεις hic est pretium & æstimatio nummi, sive, ut vulgo loquuntur, valor. Perperam enim vertunt eruditi interpretes: *Non enim semper æqualem vim habet.* Etsi possit & vis hic pro pretio accipi, tamen aliud est. Τὸ ἰσοδυνάμενον in nummis de parili pretio dicitur, ut τὸ ἰσοτάσιον de parili pondere. Hinc apud Africanum de Ponderibus mina minæ ἰσοτάσιος καὶ ἰσοδυνάμεος vocatur, quæ in pari pondere par quoque pretium habet. Quo sensu dixerit Aristoteles nummum τὸν ἀεὶ ἴσον δυνάμενον, non semper idem valere, ex Oeconomico ejusdem secundo potest intelligi, in his verbis: τὰ περὶ ἕκαστον μὲν περὶ τὸ νόμισμα λέγω, ποῖον καὶ πότε λῴστον ἢ δοῦναι ποιητέον. *Quæ circa rem nummariam versatur, quales, & quando vilis aut carus efficiendus sit nummus.* Hujus carum aut vile pretium in argentariorum mensis publica auctoritate constitutis cognoscebatur prout vilius aut carius eum di-

straherent, æstimatione prius à populo aut principe facta. De quo in sequenti capite. Sequitur mox in verbis Aristotelis: Ὅμως ἢ βέλτιστα μίσειν μᾶλλον, διὸ δεῖ πάντα τιμᾶσθαι. Cum nummus, inquit, ut aliæ merces, nunc pluris, nunc minoris valeat, certum tamen magis ac perpetuum debet ejus esse pretium, quodque in eodem ferme statu semper maneat. Hic enim sensus Græcorum verborum, ὅμως δὲ βέλτιστα μίσειν μᾶλλον. Quo pertinet & Pauli Jurisconsulti dictum eadem omnino mente, leg. 1 D. de contrahenda emptione, de nummi inventione: *Electa est materia, cujus publica & perpetua æstimatio difficultatibus permutationum æqualitate quantitatis subveniret.* Nihil enim aliud voluit Aristoteles, quam perpetuam esse debere nummi æstimationem, hoc est, ejusdem semper tenoris, ut facilius inde pretium rebus omnibus fiat. Διὸ δεῖ πάντα τιμᾶσθαι. Quippe cum nummus sit regula & modus permutationis, non debet variare ejus pretium, quo veluti pretio ceteræ res omnes, quæ in permutationem cadunt, æstimantur. Οὕτω γὰρ ἔσται ἀεὶ ἀλλαγή, εἰ ἔστι τοῦτο, κοινωνία. τὸ δὴ νόμισμα μέσον ὥσπερ μέτρον σύμμετρα ποιῆσαι, ἰσάζει. Hoc est, quod idem quoque Jurisconsultus dixit, *ut difficultatibus permutationum æqualitate quantitatis subveniret.* Nummorum quantitate ac numero exæquari καὶ ἰσασθῆναι rerum permutandarum pretium, plane intellexit. Æqualitas enim quantitatis Paulo est tantus pecuniæ numerus qui æqualis esse possit æstimationi rei quæ nummo permutatur. Pro illis verbis apud Aristotelem, ὥσπερ μέτρον, σύμμετρα ποιῆσαι, quidam codices & meliores habent, ὥσπερ μέσον, σύμμετρα ποιῆσαι. Quod etiam confirmatur à Græcis interpretibus ac paraphrastis. Ita enim legisse Andronicum, apparet ex his ejus verbis: καὶ ὅτως ὁ μέτρῳ ὑπόμενον τῷ ἀσυμμέτρων, σύμμετρα ποιεῖ ἐ ἰσάζει. Ex quibus tamen utique patet, non eum intellexisse Aristotelis

telis mentem. Vulgatam lectionem defendi posse, putat vir doctissimus Sylburgius, eo quod sequitur; μετρεῖται γὰρ πάντα νομίσματι. Immo & veterem illam tuetur, quod præcessit apud Aristotelem: διὸ πάντα συμβλητὰ δεῖ πως εἶναι ὧν ἔστιν ἀλλαγή, ἐφ' ᾧ τὸ νόμισμα ἐλήλυθε καὶ γίνεταί πως μέσον, πάντα γὰρ μετρεῖ. Ita igitur & hoc loco: τὸ δὲ νόμισμα ὥσπερ μέσον σύμμετρα ποιῆσαι, ἰσάζει. Idem quippe σύμμετρα ποιῆσαι, & μετρεῖν. Et notandum est, non absolute dicere utrobique, νόμισμα esse μέσον, sed ὥσπερ μέσον, & γίνεσθαί πως μέσον. At simpliciter alibi dixit, esse κοινὸν μέτρον πάντων. Mentem Aristotelis, qua voluit νόμισμα esse veluti μέσον in exæquandis in permutatione rebus, neque veteres, neque recentiores interpretes assequuti videntur. Μέσος hic idem quod μεσίτης, arbiter nimirum & pararius, atque, ut recentior Latinitas loquuta est, *mediator*. Ut enim apud eumdem δικαστὴς μέσος dicitur pro arbitro & mediatore, quem & μεσίδιον etiam appellat, ita hic νόμισμα μέσον vocatur, tanquam mediator & conciliator permutationis, dum æstimationem rei, quæ permutatur pretio, exæquat. Aristoteles paulo ante: ζητοῦσι δικαστὴν μέσον, καὶ καλοῦσιν ἔνιοι μεσιδίους, ὡς ἰὸν τὸ μέσον τυγχάνοντα, τὸ δικαίου τυγχάνομεν. μέσον ἄρά τι τὸ δίκαιον, εἴπερ καὶ ὁ δικαστής. οἱ δικασταὶ ἐπανισοῦσι. Hic μέσος δικαστὴς est judex qui arbiter & mediator addictus est, quem μεσίδιον ab aliis vocatum docet Philosophus. Ita enim exponenda hæc ejus verba, καὶ ζητοῦσι δικαστὴν μέσον, καὶ καλοῦσι ἔνιοι μεσιδίους. Et quærunt judicem arbitrum, quales vocantur à quibusdam & μεσίδιοι. Aliter quidem accepit Andronicus, sed falsus est. Ita autem παραφράζει explicat: καὶ καλοῦσι δὲ αὐτὸν μέσον ὡς ἀπὸ τούτου μέσου τυγχάνοντες, ἔνιοι δὲ οὐχ ἕνα μόνον, ἀλλὰ καὶ δύο καὶ τρεῖς μεσιδίους καλοῦσιν οὓς ἀμφισβητήσουσιν. Ex quibus saltem hoc liquet, μέσον & μεσίδιον eumdem esse, nempe mediatorem & arbitrum. Interpretes Latini neoterici pessime reddiderunt,

diderunt, *quaruntque judicem medium*. Quos sequutus est qui Andronicum vertit, *quare & medium eum vocant. Nonnulli etiam non unum tantum, sed duos aut tres μεζιδίους vocant*. Quasi μεσίδιον Latine reddi non posset, aut quasi *medium* Latini dicerent, quem Græci μέσον aut μεσίτην appellant. Atqui Glossarium vetus, quod tanti facit, ut incomparabile ubique vocitet, docere ipsum potuit, quomodo Græcorum μεσίτης vel μεσίδιον Latine esset nominandus. Sic enim in eo legitur: Μεσίτης, *sequester, arbitrator, mediator*. Idem & μεσίδιον. Nam à μεσίτης μεσιτῶ, pro quo μεσίδιον alii dixere. Sic πεζίδιον & πεζίτιον idem; ἐνδιλιχὴς & ἐντιλιχής. Hesychius utrumque agnoscit: Μεζίδιοις, μέσοις. Idem: μεσίδιον, μέσον, ἴσον. Apud quos pecunia deponebatur, qui *sequestres* Romanis, Græcis etiam μέσοι, & μεσεγγυηταὶ, & μεσίδιοι. Unde verbum μεζιδιωθῆναι, tritum in judiciis, & contractibus. Phrynichus: Μεζιδιωθῆναι πίτερπ) ἢ ἐν τοῖς δικαστηρίοις, ἢ ἐν τοῖς συμβολαίοις, ἀλλὰ σὺ μεσεγγυηθῆναι λέγε. Certe μεσεγγυητὴς nihil aliud quam ὁ μέσον sive μεσίδιον τῶ ἰσχύσης, apud quem pecunia, promissa in diem vel sub conditione, aut etiam controversa deponitur. Per quos pactio inter duos contrahentes inducebatur, etiam μέσοι appellati, Latine *interpretes*. Hi proprie Græcis μεσοπράται, id est, μέσοι τῆ πράσεως, conciliatores & mediatores venditionis. Nam & *pretium*, ut ante notavimus, ex Græco πράσιον, & *interpretes*, qui inter duos contrahentes medium se interponerent conciliandæ emptioni. Postea ad alias pactiones traductum hoc nomen. Hic pretium in venditionibus faciebat. Unde Varro *pretium* dictum à peritis autumat, *quia hi solum possunt recte facere id*. De his emptionum proxenetis & pararii supra nonnulla notavimus. Horum opera utilior & magis necessaria olim quando res rebus permutabantur. Difficilius quippe expediri poterat, quot

calceos

calceos sutor, ut exemplo ab Aristotele posito utamur, agricolæ dare deberet pro modio frumenti. Ubi nummus in medium exiit, tum explicatior facta permutatio. Et sic nummus quasi mediatoris & interpretis vicem implevit in exæquanda rerum æstimatione. Hoc est igitur quod Aristoteles dixit, nummum in emptionibus ac venditionibus γίνεσθαί πως μέσον, καὶ ὅσῳπερ μέσον πάντα συμμίλεσθαι ποιῆσαι καὶ ἰσάζειν. In quibus verbis τὸ συμμέτρον etiam male accepere interpretes, qui vertunt, *res aptæ quadam compositione & convenientia concordes inter se & consentientes reddere.* Multa verba impenderunt, ut nihil conveniens huic loco redderent. Hoc quidem etiam significat τὸ σύμμιλες. nempe quæ analogiam habent, aut κατὰ μίγαθος, aut κατὰ πολῆθος, aut κατὰ ποιότης, aut κατὰ δυνάμεις. Inde *symmetria* in ædibus, & in corpore humano, aliisque rebus, convenientia quædam & consensus partium inter se, & cum toto: quam vocem Latinum nomen non habere, scribit Plinius. Et Varro *symmetriam ædium* dixit apud Nonium: *Harum ædium summetriam confutabant architectones.* Sed hic τὸ σύμμιλες in propria significatione posuit Aristoteles, pro his quæ ejusdem sunt mensuræ, ut σύστατα dicuntur quæ ejusdem sunt ponderis. Unde συμμετρία & συστατία exæquatio eorum quæ in mensura consistunt & pondere. Ita enim accepisse sequentia indicant: τῇ μὲν οὖν ἀληθείᾳ ἀδύνατον τὰ τοσοῦτον διαφέροντα σύμμιλες γενέσθαι, ἀφ' οὗ δὲ τὸν χρείαν ἐνδέχεται ἱκανῶς. Non posse vere veluti mensura exæquari quæ tantopere distent ac discordent, sed quoad usum permutationum, utcunque posse. Sed & statim infert, non posse consistere societatem absque permutatione, neque permutationem absque æqualitate, neque æqualitatem absque συμμιλεία. Quæ non est symmetria quam in ædibus observant architecti, aut in simulacris statuarii, sed exæquatio rerum metiendarum

rum ad eamdem mensuram. Cum enim scripserit lib. x, in iisdem Nicomachiis, nummum esse κοινὸν μέτρον ὧν πάντα μετρεῖται, plane ad μέτρον pertinet, τὰ σύμμετρα πρᾶσιν, id est, exæquare res, & ea quæ eadem mensura metitur quis. Nam τὰ σύμμετρα proprie sunt, τὰ τῷ αὐτῷ μέτρῳ μετρούμενα. Sic tamen ad proprietatem rerum commensurandarum & mensura exæquandarum alluſit, ut nummum non velit esse hujusmodi mensuram qualis eæ sunt sic proprie appellatæ quibus aridæ aut humidæ fruges admetiendo æquantur. Nummus est μέτρον, non quatenus res sic metitur, quæ eadem mensura adæquantur, sed quatenus vice pretii intervenit, quo definitur rerum permutandarum æstimatio, ut par faciat pretium cum æstimatione rei quæ traditur. Hanc συμμετρίαν tantum præstat nummus, & prout est æstimatio rei quæ emenda est, plus aut minus in quantitate & numero, ex eo dando, exæquatio fiat pretii cum merce, quasi si pari mensura res aliquæ admetiendæ traderentur & acciperentur invicem. Ut in rebus quæ mensura constant, τὰ σύμμετρα sunt quæ eamdem habent mensuram, ita in mercibus permutandis, quibus nummus interponitur vice pretii, τὰ σύμμετρα dici certum est quæ ejusdem sunt æstimationis. Quod non solum verum est, cum nummus ut pretium pro merce aliqua datur, sed etiam cum res rebus invicem permutantur. Nummo enim prius æstimantur, deinde permutatio fit ex æquo. Si calceos habeat sutor permutandos cum tritico quod attulit in urbem vænale agricola, ut sciat quot calceos pro modio tritici debeat dare, calceos suos dicit esse tanti, si nummo vellet eos vendere, agricola contra modium tritici se tanti æstimare, si pecuniam pro eo accipiat. Sic exæquatio procedit. Calcei viginti drachmarum cum modio tritici totidem drachmis taxato permutati, plane erunt invicem σύμμετροι. Eadem plane futura

est

est συμμετρία, si viginti drachmas ipsas in nummo dederit sutor pro modio tritici totidem drachmis æstimato. Quod igitur μέτρον nummus Aristoteli appellatur, ἢ πάντα μετρεῖται, non proprie μέτρον illud mensura est, sed definitio vel taxatio pretii, vel æstimationis, hoc est, μέτρον τὸ ἀξίας, ut recte interpretatus est Andronicus: Ἔτι τοίνυν ἡ τὸ νόμισμα μέτρον, ὡς εἴρηται, τὸ τὰ πραγμάτων ἀξίας. Et paulo ante: Διὰ τοῦτο περιλήφθη τὸ νομίσμα, ἅπαντα ὡσὲ πᾶν ἔργον δυνάνται ἀλλαγῆναι, ἡ παντὸς ἔργου τῷ ἀξίαν μετρεῖσι. *Et omnis operis pretium & æstimationem definiunt ac determinant.* Hoc enim sensu μέτρον est nummus. Nam & in Politicis νόμισμα scribit esse πέρας τῆς ἀλλαγῆς, ita hic μέτρον τῆς ἀλλαγῆς appellat. Hesychius: μέτρον, πέρας ἢ ἄλλο ὁτιοῦν μέτρον. Non tantum est τὸ ὁτιοῦν μέτρον, sed etiam τὸ ὁρίζον, ut σταθμὸς usurpatur non solum ἀντὶ τοῦ σταθμᾶσθαι, sed etiam ἀντὶ τοῦ σταθμίζοντος. Sic μέτρον ἥβης est τὸ πέρας ἥβης, ultima juventæ meta, & μέτρον σοφίης, summa sapientiæ. Poëta de Hesiodo: πάσης μέτρον ἔχων σοφίης. Plato nummum etiam dixit σύμβολον τῆς ἀλλαγῆς, quod μέτρον quidam ex Græcis interpretantur. Ita autem & *definitionem* Latini usurpant pro æstimatione vel taxatione pretii. Symmachus lib. x, Epist. XLIX: *Petunt igitur de æternitate vestra, pro ratione præsentis justitiæ definitionis, augmenta, qui jam tanto oneri sustinendo pares esse non possunt.* Supra *taxationem* vocavit. Melius tamen est, cum Aristoteles in metaphora perstiterit rerum metiendarum quæ mensura exæquantur, ut paria sint & σύμμετρα, τὸ μέτρον apud eum intelligere de hujusmodi exæquatione sive mensura, qua res, quæ in permutationem cadunt, æqualitate æstimationis pariant invicem, & σύμμετρα existunt. In his autem Ethicis convenientius & commodius de nummo sensit ac pronuntiavit quam in Politicis fecerat, cum scribat, non futuram societatem, si permutatio

non

non esset, nec permutationem, si non foret æqualitas, nec æqualitatem, non data commensuratione. Ejus porro commensurationis instrumentum esse nummum. Οὕτω γὰρ ἴσαι ἀεὶ ἀλλαγαί, si res nimirum pretio per nummum æstimentur, ἐὰ ᾖ τοῦτο, κοινωνία. τὸ δὲ νόμισμα ὥσπερ μέτρον σύμμετρον ποιῆσαν, ἰσάζει. ὅτε γὰρ οὐκ ἦν ἄλλαγῆς, κοινωνία ἦν, ὅτε ἀλλαγὴ ἰσότητα μὴ ἦν, ὅτε ἰσότης μὴ ἦν συμμετρίας. Hanc porro συμμετρίαν nummus facit. Ante nummum fuisse etiam ἀλλαγὴν, ibidem affirmat. Quod verum est, sed non æque facilem, & explicabilem. Hæc proinde facilitas permutationis nummo debetur, cujus ideo inventio vetustissima. Tam antiquum porro institutum, etiamsi serius Græcis acceptum, & adeo necessarium mercimoniis tractandis & administrandis, non ita debuit in contemptum adduci, vel etiam infamari à Philosopho, ut nugas esse pronunciaret, & omnino inutilem ad rerum necessariarum comparationem. Οὐδὲ γὰρ πάλιν, inquit, λῆρος εἶναι δοκεῖ τὸ νόμισμα καὶ νόμος πανοῦργος εἶναι, φύσει γὰρ οὐδέν, ὅτι μεταθεμένων τῶν χρωμένων οὐδενὸς ἄξιον, ὅτε χρήσιμον οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐστί. Mira profecto hæc verba sunt, ac magis etiam mirabilis ratio. An, quia ab hominum instituto & consuetudine originem duxit nummus, ideo tanquam inutilis & nugatoria res repudiabitur? Utilitatem ejus experientia comprobavit, & summus gentium consensus in eo recipiendo. Sed non miror, tam male de nummo sentire Philosophum, absque quo mercatura vix potest explicari, qui de ipsa tota mercandi & mercium mutandarum ratione non melius opinetur, quam & ipsam præter naturam esse censeat. Sed nec artibus sese æquiorem ostendit, quas etiam cum mercatura parum naturæ convenientes affirmat, saltem quæstum, qui ex his colligitur, ut minime naturalem damnat. Si omnia νομιζόμενα & ab instituto hominum originem trahentia eo ipso reji-

cienda

cienda sunt, actum est ilicet de humana societate quam funditus eversum it qui ab ea tollit quod maximi esse momenti deprehenditur ad commercia & usum humanæ vitæ. Plato, cum absolutissimam vellet reipublicæ formam exhibere, quæque cogitatione potius concipi quam re ipsa posset constitui, nummi tamen necessitatem ad permutationes & alios contractus agnovit in Legibus suis lib. v. Cum enim auri & argenti possessionem non concedat cuiquam privato, nummi tamen habendi facultatem iisdem permittit, ut prorsus necessarii ad quotidianas permutationes, ad pensiones pro habitatione, pretia & mercedes opificibus & operariis solvendas. Locus, quia vulgo male distinctus legitur, sic interpungi ac legi apud eum debet: Πρὸς τύτοις ὃ ἔτι νόμος· ἔστω πᾶσι τύτοις, μηδ' ἐξεῖναι χρυσὸν μηδὲ ἄργυρον κεκλῆσθαι μηδένα μηδενὶ ἰδιώτῃ, νόμισμα δ' ἕνεκα ἀλλαγῆς τῆς καθ' ἡμέραν, ὧν δημιουργοῖς τε ἀποδότεον χειρὸς ἀναγκαῖον, καὶ πᾶσιν ὁπόσων χρεία τοιούτων, μισθὸς μισθωτοῖς, δάνοις, καὶ ἐποίκοις ἀποδόσεως. ὧν ἕνεκα φαμὲν τὸ νόμισμα κεκτῆσθαι, αὐτοῖς μὲν ἐνδιαμονῆς, τοῖς δ' ἄλλοις ἀνθρώποις ἀδόκιμον. Quem locum pessime interpretes reddiderunt, quia nec intellexerunt. Privatis Plato auri argentique non signati scilicet possidendi potestatem adimit, sed signati concedit. Quia ad usus vitæ quotidianos, qui in permutationibus versantur, maxime necessarius videatur. Si operario mercedem pro opera velis solvere, nisi ad manum sit nummus, non facile expedies unde illi satisfacias. Si pro arte opifici similiter manupretium solvendum sit, hærebis, nisi adsit nummus. Si pensio pro domo præstanda, nummo opus est, ut facilis sit solutio. Ἔποικοι ibi non sunt inquilini, qui habitationem conducunt, sed ipsi locatores, & domus domini, quos γεωνόμους etiam dixerunt, ut pensio quæ ipsis pendebatur pro habitatione ab inquilinis γεωνόμοις, ut & ἐνοίκιον. Nam & ἔνοικοι dicebantur

inquilini: at ἔμποροι sunt domini quibus pensio solvitur. In his omnibus contractibus & obligationibus nummi necessitas facile perspicitur. Nam in aliis mercium permutationibus, cum merces pro mercibus darentur, expeditior erat ratio, & nummi minor usus, non adeo sane necessarius. Sed in illis, quæ enumeravit Plato, non adeo expedita poterat iniri via hujusmodi negotiorum dissolvendorum, ante quam nummus esset inventus. Operam suam mihi locavit mercenarius aut in vinea fodienda, aut in agro arando, aut etiam in latura corpore facienda. Finge, tempus esse quo nummus nesciebatur. Oportebat id conductori adesse quod locator libenter acciperet, aliquid nempe cujus indigeret operarius, & quod superesset ei qui illius operam conduxerat. Alias neque hic libenter tradidisset quo ipse opus haberet, neque ille id accepisset quo non careret. Sed fieri sæpe poterat, ut qui solvebat, non haberet ad solvendum nisi illud ipsum quod etiam habebat ille cui erat solutio facienda. Difficultatem hanc, quam frequenter interveniisse in hujusmodi contractibus plusquam certum est, optime nummus explicavit, cujus utilitas, immo potius necessitas, vel inde maxime spectari potest. Subjicit Plato: ὧν ἕνεκά φαμεν τὸ νόμισμα κλητέον αὐτοῖς μὲν ἔνλμον, τοῖς δ' ἄλλοις ἀνθρώποις ἀδύνμον. Nempe vult Plato, his, qui pecuniam accipiunt, aut pro opera sua, aut pro arte, aut rei alicujus usu quam commodarunt, eam esse caram & pretiosam, ceteris vero hominibus minus acceptabilem. At cur hoc? Unde enim erit carus & in pretio nummus iste hominum generi, nisi etiam aliis eum expendere queant quibus sit æque acceptus ac pretiosus? Artifex nummum accepit pro manupretio artis. Quid illo faciet, nisi pistori quoque, à quo panem sumet, aut cauponi, à quo vinum, sit æque ἔνλμος? Sed de mercenariis Plato intelligit, quibus omnibus pecunia magis in ho-

nore

nore & pretio quam ceteris honestioribus, quia illi mercedem in ea accipiunt. Qui enim operam suam pro nummo præbet, aut aliquod opificium, cariorem habet nummum opera aut opificio. E contra ille, qui nummum suum dat pro opera alteri, aut pro alia re, nummum suum minoris æstimat quam id quod in permutationem ejus accipit. Hic sensus est Platonis, nummum esse carum & pretiosum mercenariis, aliis hominibus non item. Atque hoc de privatorum pecunia, quod ἰδιωτικὸν νόμισμα dicere liceat. Sequitur apud Platonem de communi & publico, quod nimirum ipsa civitas in ærario suo conditum servare debet. Hoc duplicis generis statuit Plato in sua republica, τὸ Ἑλληνικὸν, & τὸ ξενικὸν, Græcam, hoc est, indigenam pecuniam, & peregrinam vel exteram. Solam indigenam & Græcam habere concedit privatis, non item peregrinam. At publico & Græcum & externum nummum possidere fas est. Verba, quibus hæc persequutus est, adeo perperam acceperunt interpretes, ut hospites ac peregrinos, non Græcos, in eo vertendo fuisse appareat. Sic ea legenda sunt partim ex conjectura nostra, partim ex librorum auctoritate: Κοινὸν δ' Ἑλληνικὸν νόμισμα, ἕνεκά τε στρατειῶν καὶ ἀποδημιῶν εἰς τὰς ἄλλας ἀνθρώπους, οἷον πρεσβειῶν, ἢ καὶ τινὸς ἀναγκαίας ἀλλαγῆς κηρυκείαν ἐκπέμπειν τινὰ ἂν δέῃ, τούτων χάριν ἀνάγκη ἐκάστοις κεκτῆσθαι τῇ πόλει νόμισμα Ἑλληνικόν. Quæ sic vertenda: *Quod ad communem pecuniam Græcanicam attinet, expeditionum militarium gratia, & peregrinationum apud exteras gentes, utputa legationum aut alius necessariæ permutationis nomine susceptarum, propterea Græca pecunia civitati habenda.* Sequitur de peregrina. *Si quis vero,* inquit, *privatus necesse habeat peregre ire, venia prius à magistratu impetrata, peregre proficiscatur. At si inde domum reversus fuerit cum nummo peregrino quem ibi quæsierit, in civitatis ærario eum deponat, & tantumdem*

tumdem de indigena recipiat proportione aqua. Sic privatis indigenam nummum tantum habere licuit, reipublicæ & indigenam & peregrinum. Lycurgus, cum delicias & luxum, omnemq; superfluarum opum appetitum eliminare ex civitate sua laboraret, nummum saltem retinuit ferreum, aureo argenteoque relegato. Quam necessarius usus esset nummi, ex eo liquet non minus eum intellexisse, quam abusus, qui ex eo nasci posset, quomodo tollendus foret, vidisse. Sic enim αὐτάρκειαν, quam tantopere commendat Aristoteles; ac naturalem prædicat, conservavit, & πλεονεξίαν abdicavit. Ex quibus patet, in una eademque sede morari posse nummum, & rerum naturæ sufficientem convenientemq; usum. Quod una posse consistere negavit Aristoteles. Quomodo utrumque obtinuerit Lycurgus, Plutarchus in ejus vita latius te docebit. Certe nummi necessitatem nihil est quod disertius probet. Alia vestis ad necessitatem, corpori tegendo: alia ad luxum & ambitionem, eidem ornando. Nec secus de nummo. Qui ad usum tantum necessarium in permutationibus eum adhibere voluerunt, ferreo æreoque ut plurimum usi sunt, ut Lacedæmones, Siculi, Romani quoque primis temporibus, eoque magni ponderis. Byzantii ferreos etiam percussere, ut ex Polluce liquet, & Aristophane. Qui vero ad divitias comparandas animum intenderunt, aureos & argenteos usurparunt. Ad summam, quod ultimum in inventionibus repertum est, si præsertim per gradus eo perveniatur, perfectissimum id esse & optimum, ratio ipsa naturalis suadet. Quod in nummo usu veniisse, ut in aliis quamplurimis, exploratissimum est. Cum enim experientia magistra plurimos modos tentasset, ad extremum temporis processu eum elegit, quem utilissimum reapse probavit. Cujus rei certissimum tum argumentum est, si diutius perstiterit in eo retinendo quod aliquando tenuit. Id

in

in nummo videre est. Hunc semel acceptum nunquam postea dimiserunt, qui à primo eum usurpare cœperunt. Inde νομίσμα per excellentiam, & νόμος nomen accepisse posset videri, quasi moris, vel instituti, vel legis fixæ immotæque, quam nunquam refigere & mutare liceret, nisi verius esset, quod supra de ejus etymo diximus. Quod ejus nomen tamen Aristoteles arripuit ad eum elevandum & vituperandum, satis, ut mihi quidem videtur, imprudenter. Fateor, ex opinione hominum & consuetudine potius eum originem trahere quam ex natura. Sed quam multa indidem orta feruntur, quibus tamen hodie carere sine maximo suo incommodo aut damno humana natura non queat. Natura nudum hominem creat. Unde illi vestis? Non utique ex natura. Inde ergo vestis homini unde & nummus. Magis illam dices necessariam quam istum. Hodie sane multæ nationes sine veste agunt, ut sine nummo. Si mercaturam exercerent, non minus ipsis esset necessarius nummus quam veste opus habent qui in frigidioribus locis degunt.

CAP. XVII.

Nummus etiam vendi solitus aliorum mercimoniorum modo. Nummi cum nummo permutatio venditionis & emptionis nomine appellata. Νομισματοπωλικὴ τέχνη *ea ars Platoni nuncupata. Polyæno dicitur* ἐργασία νομίσμα. *De hac nummorum permutatione locus Manilii explicatus & correctus.* Ἀργυραπράται *Græcis vocati qui eam negotiationem exercent, ab argento signato vendendo. Argentarii iidem appellati ab eadem negotiatione Latinis, ut sagarii qui saga vendebant. Iidem & argentariam facere dicti, ut sagarii sagariam. Torrentius notatus in assignanda causa appellationis* Ἀργυραπράται. *Idem*

dem Χρυσαμοιβοὶ *appellati, &* res *ipsa* ἀλλαγή, *ut &* rerum permutatio. *Non dissimilem esse hanc nummorum* ἀλλαγὴν *rerum permutationi. Cur argentarii introducti. Ex multiplici ac vario rerum pretio varias etiam nummorum species proditas. Inde etiam natam eorumdem invicem permutandorum rationem. De ejusdem generis ac diversi nummorum permutatione. Quomodo eam definiant Arabes. Aspratura unde appellata sit. De asperis nummis, ac detritis. In omni permutatione nummorum, minorem fuisse majoris pretium; & viliorem, carioris. Ita æs, auri pretium. Vice versa tamen aliquando aurum fuisse pretium argenti, & argentum æris. Idem nummus modo merx, modo pretium. Unde dicti nummularii &* κολλυβιστής. *Græce* κόλλυβος *pro genere minuti ac vilis nummi. Inde &* κόλλυβος, *& Latine collybus, pro ipsa permutatione. Quid sit* κερμαΐζειν *&* ἀνακερμαΐζειν. *Locus Procopii à Suida citatus, & in eo vertendo error interpretis. Qui sint* οἱ ξυμβάλλοντες. *Argentarium, nummularium, & mensarium, esse synonyma. Cur argentarius à nummulario distinguatur apud Paulum. Differentia argentarii simpliciter dicti, & argentarii coactoris; argentaria, & argentaria coactoris. Argentarios præfuisse auctionibus. Qui sub his pretia ab emptoribus colligerent, coactores dictos. Coactor idem cum collectario.* Κοάκτωρ *in Glossis, vel* Κομάκτωρ. *Eos coactores, nummulis etiam erogandis & permutandis, ab argentario mercede conductos vacasse. Hinc confusa nomina & ministeria coactoris sive collectarii, & nummularii. Vetus inscriptio explicata. Quis sit officinator. Nummulariorum corpus, & monetariorum. De scribis & administris argentariorum Samaritanis appellatis. Cur nummularii monetariis adjuncti. Nummularii obnoxii solidis aureis vendendis. Solidi illi, quos*

vendere tenebantur, à quo & quomodo empti. Compendium permutationis nummariæ ad principem aliquando rediisse, idque in æreo nummo præcipue. Cur aliud in auro & argento observatum quam in ære. An auraria moneta suos peculiares habuerit nummularios, & suos item araria, dubitatum. Non videri diversos habuisse. Per nummularios in Græcia vulgo, ut etiam Romæ, pecuniam publicam populo distributam ac divenditam. Suetonius emendatus & explicatus. Argentarii in Græcia à populo creati. Publicum fuisse eorum ministerium. Sub imperatoribus in certum corpus redactos fuisse. Nemini licuisse id munus exercere præterquam in illud collegium adoptatis. Ab armata militia submoti. De quinqueviris & triumviris mensariis Romæ aliquando creatis, quales. Diversi ii ab aliis mensariis, & inter extraordinarios magistratus. De mensa argentariorum. Græcis ξύλα nomine etiam appellata. Inde ξυλικὸν talentum, mensariorum proprium. Insedisse hanc mensam, non adsedisse. A permutatione Arabice dictos, ut & Græcis κολλυβισταί. Hebraice à mensa mensarios. Pecuniam quoque probasse. Ars publica lege facta denariorum probandorum. In Gallia nemo potest esse trapezita sine regis auctoritate ac permissione. Veterum argentarii etiam fœnerationi operam dabant. Nec dare fœnore, sed etiam accipere soliti. Apud eos pecunia deponebantur custodiendæ. De scriptura mensæ, quid sit. Græcis ἀναγραφὴ dicta. Διαγράψαι idem esse quod numerare. Scribere ac perscribere eodem sensu Latinis. Aliam fuisse hanc mensæ scripturam à scriptura nominum faciendorum. Ἀλλαγὴ nummorum quantopere necessaria fuerit. Vtcunque nummus ab instituto hominum fluxerit, usum tamen ejus in permutatione mercium ac mutuatione ad jus naturale debere referri. Mercaturam non esse juris gen-

tium sive naturalis, nisi & illa omnia pariter sint, quæ μεταβολικῆς nomine Aristoteli comprehensa. Tres ejus partes ab illo factæ. Quid sit proprie ναυκληρία, quid φορτηγία, quid ναύκλησις. Male reddi navigationem quæ sit naviculatio. Φορτηγίαν non esse vecturam, cum vectura sit potius merces. Sed nec τὴν ναύκλησιν institoriam recte verti. Qui sint institores. Παρασήσουσι merces, esse exhibere & repræsentare salvas. Altera permutatoria species fœneratio, quæ & versura dicta. Xenophon similiter tres species quæstuarias facit, & καπηλείας nomine etiam sellularias artes comprehendit, quas μισθαρνίας nomine complexus est Aristoteles. Cum hic secundo loco fœnerationem nominet inter mercaturam & artium negotiationem, non sequius de illa judicare quam de duobus aliis generibus. Tria quoque genera χρηματιστῶν facere Onosandrum, qui primo loco numerat fœneratores ut sequiores; tertio mercatores, ut honestiores. Quæ Platonis sententia fuerit super fœneratione. Iterum quædam de naturali & non naturali permutatione adversus Aristotelem dicta.

ANtiquitus, cum una eademque res in permutationibus modo merx esset, modo pretium, juxta Jurisconsultorum sententiam, ut una tandem res pretium fieret, cæteræ omnes mercis loco haberentur, institutum; & in eo instituto à prima inventione usque ad hoc tempus perseveratum est. Ea res nummus est. Ceterum illa ipsa res, quæ pro pretio in mercimoniis mutandis constituta est, ut etiam mercimoniorum aliorum more emeretur ac venderetur, obtinuit. Et sane id jure. Cum enim successerit in aliarum mercium locum, quæ aliquando pretii vicem implebant, in aliis quidem mercibus permutandis semper pretii instar habet,

habet, at cum ipsa secum, hoc est, nummus cum nummo, permutatur, tunc merx esse incipit. Quod illis revincendis etiam sufficit, qui permutationes antiquas emptionis & venditionis nomine venire negarunt. Quippe si nummi cum nummo mutatio, venditionis & emptionis nomine appellatur, mercis cum alia merce eamdem etiam appellationem merebitur. Νομισμαβπωλικὴ eam artem appellat Plato quæ nummos cum nummis permutat, id est, nummos nummis vendit. In qua sane permutatione nummus alter pretium est, alter merx. Pollux lib. x, cap. vi: Πλάτων μὲν γὰρ τὴν τέχνην ταύτην ἐπὶ πωλικὴ νομισμάτων, καὶ νομισμαβπωλικὸν πρᾶγμα. Alio loco Pollux idem meminit νομισμαβπώλου, nummorum venditoris, ex Antiphane, lib. vii: Καὶ Ἀνιφάνης ἐν Κύκλωπι, νομισμαβπώλης, νομισμαβπωλικὴ καὶ Πλάτωνα. Certe Plato in Sophista cum aliis multis artibus etiam νομισμαβπωλικὴν nominat. Polyænus vocat ἐργασίαν νομίσματος, lib. vi de Arato: Οἱ τῆς κλέψαντες βασιλικὸν χρυσίον ἦκον ἐς Σικυῶνα παρὰ Αἰσίου, ὧν καὶ Ἄρατος λαβὼν τὸν ἐπὶ νομίσματος ἐργασίαν ἐχρῆτο. ὡδὲ γὰρ τότε τὸ χρυσίον καλήκαπλον. Ea est ἐργασία quæ nummos majores minoribus, aut minores majoribus mutat. Quæ ratio ἀλλαγὴ proprie dicitur, cum nihilominus etiam ἀλλαγὴ vocitetur aliarum mercium cum nummo mutatio, quæ venditio & emptio magis proprie est. Ut non mirum sit, si & nummorum ἀλλαγὴ venditionis quoque & emptionis appellationem apud Græcos Latinosque invenerit. Quis enim neget, de hac nummi permutatione accipiendos hos versus Manilii lib. v?

Et coquet argenti glebas, venamque latentem
Eruet, & silicem rivo saliente liquabit.
Et facti mercator erit per utrumque metalli,
Alterum & alterius semper mutabit in usus.

Prioribus duobus versiculis χρυσεψηφὶς intelligit, sequentibus duobus νομισμαβπώλας, quos *mercatores*

facti metalli per utrumque appellat, quia alterum altero mercantur, & alterum etiam in alterius usus mutant, aureum nempe argenteo, aut argenteum æreo, & contra. *Per utrumque*, id est, utroque. Sic apud Plinium lib. XXXIII: *Nec pondere aut facilitate prælatum est ceteris metallis, cum cedat per utrumque plumbo.* Id est, utroque. Pro *facti* in versu Manliano legendum *flati*, nam de nummo intelligendum. *Factum* autem *metallum* aliud est, ut *factum argentum.* Scaliger, qui de auro & argento mixto interpretatur, quod ἤλεκτρον vocabatur, egregie fallitur. Nam duorum illorum versuum posteriorum sensus connectendus est, cum ille velit, priore de electro agi, posteriore χρυσορύκτῳ & χρυσεκλέκτῳ significari. Quod ratione prorsus caret. Sed & nummos, solidosque aureos passim vendi, distrahi, & emi legimus, in Imperatorum constitutionibus. Qui hoc munus habent, & id negotium exercent, ἀργυροπράται etiam dicuntur Græcis, id est, argenti signati venditores, qui & ἀργυραμοιβοὶ vetustioris Græciæ auctoribus, argenti mutatores, sive, ut loquuti sunt posterioris Latinitatis scriptores, *cambiatores.* Res ipsa quippe ἀλλαγὴ proprie nuncupatur, id est, permutatio, quo nomine & antiquam rerum appellarunt permutationem. Hujusmodi ἀργυροπράται, sive ἀργυραμοιβοὶ, Latini *argentarios* dixere, cujus nominis notio venditorem sive mercatorem argenti potius designat quam mutatorem. Ea enim forma facta vocabula negotiationem ejus mercis arguunt, quam in derivatione præferunt. Sic *restiarius* est χοινοπώλης, *lintearius* ὀθονιοπώλης, *sagarius* ὁ σαγοπώλης. Ita ergo *argentarius* ὁ ἀργυροπώλης, sive ἀργυροπράτης, qui Platoni dicitur νομισματοπώλης. Iidem & *argentariam facere* dicebantur, ut alii *sagariam facere*, qui eam artem sive negotiationem profiterentur & exercerent. Torrentius ad Suetonii Neronem perperam ἀργυροπράτας appellatos ex eo censebat,

sebat, quod argentariis res quædam vendendæ committerentur, præsertim auri atque argenti species, nummi veteres, vasa cælata, gemmæque & lapides. Immo χρυσοπῶλαι à solo argento signato dicti, quod vendebant. Sic igitur nummi cum nummo permutatio æque venditionis & emptionis nomine olim vocitata est, ut, res quando cum rebus permutari moris erat, hic contractus venditionis pariter & emptionis meruit apud veteres appellationem. Verum dixerit aliquis, multum interest inter nummorum permutationem, & rerum. Fini namque diverso utrumque fieri. Res enim permutatione sive emptione acquiri, quibus ad victum, aut vestitum aliasque vitæ necessitates indigemus, nummos vero apud argentarios permutari, ut his necessaria ad vitam comparemus. Immo simile utrumque, &, quoad finem, eodem recidit. Rem nobis superfluam pro utili vel necessaria in permutatione damus. Nummum similiter, quem expendere quis non potest, & quo uti nequit, ad res necessarias emendas cum eo permutat qui usui ad hæc omnia sibi futurus est. Quod ut planius fiat, dicendum, quæ causa argentarios, id est, *argenti distractores*, ut eos vocat Julianus antecessor, fecerit. Docuimus supra, nummum ex numero potius & quantitate quam ex substantia sua usum præbere. Cum igitur pro multiplici rerum varietate, non unum quoque sed multiplex earum pretium sit, necesse fuit & varias nummum species non solum ex diversis metallis, sed etiam ex eodem genere cudi. Sic minoris & majoris formæ nummi facti in ære simul & argento & auro. Quæ res permutationibus locum dedit, non solum ejusdem generis ac materiæ nummorum inter se, ut aureorum minoris formæ cum majoribus, sed etiam inter diversi generis ac metalli nummos, ut aureorum cum argenteis, & argenteorum cum æreis, nec in eadem tantum regione, sed ex alia

etiam

etiam in aliam. Hanc ἀλλαγὴν Arabes, ut antea diximus, صرف *sarph*, quam definiunt esse permutationem pretii cum pretio in genere eodem aut diverso, ut auri scilicet cum auro, vel auri cum argento. Si genus idem cum eodem permutetur, non dari excessum, id est, فضل, sed debere id fieri مساويا, id est, par pro pari. In diversi autem generis permutatione, ubi metallum alterum altero pretiosius, tum permutatio non fit ex æquo, sed datur فضل. In eodem porro genere solum pondus æstimationem variam induxit. Inde & permutatio introducta, quæ frustra expeteretur inter ejusdem generis ac ponderis nummos, & ejusdem formæ. Quis enim aureum permutari sibi postularet, viginti quattuor puta siliquarum, cum alio æque pensante? Detriti tamen usu solidi cum asperis mutabantur apud argentarios in eodem genere & forma. Ita quidem est, sed ponderis erat ex attritione detrimentum. Idque suppleudum fuit argentario, qui integrum dabat & asperum. Nam deleti & asemi recusabantur in communi commercio. Ἔπισημοι & asperi quærebantur, quos argentarii mensa submiuistrabat, cum dispendio ponderis quod aberat detrito. Hinc *aspratura* dicta, ut ante docuimus, negociatio argentariorum, sive ipsa permutatio. Glossæ veteres: *Aspratura*, κόλλυβος. In diverso pondere, & eodem genere ratio mutationis evidens. Aureus Justinianeus viginti quattuor siliquas auri obryzi pensabat. Fuere & minutili nummi aurei eodem nomine ac pondere, quæ *siliquæ* Latinis, κεράτια Græcis. Permutabatur itaque nummus aureus, sive solidus Justiniani viginti quattuor siliquis aureis. In diverso genere metalli non pondus, sed materia pretii diversitatem statuebat. In eodem itaque pondere diversa erat æstimatio, perinde, ut proportio fuit metalli

metalli cum metallo, auri cum argento, argenti cum ære, quæ variavit secundum tempora ac regiones. Olim in vetere Græcia drachma aurea decem argenteis permutabatur. Sic nummus aureus, quem Δαρεικὸν dicebant, didrachmi pondere, viginti drachmis Atticis argenteis, ut æstimari, ita & permutari solebat. Romanis alia fuit inter aurum & argentum proportio, nec eadem iisdem semper. Quod explicandum esset, si de ea re nunc ageremus. Non solum autem aureorum nummorum cum argenteis commutatio fuit recepta ac frequens, sed etiam cum æreis. In omni porro hujusmodi permutatione fere semper nummus minor æstimationem ac pretium majoris statuebat, ut aurei argenteus, utriusque æreus. Ita in ea λογαριχῇ, quæ post Constantinum obtinuit, solidus aureus duodecim argenteis, quales *miliarenses* adpellati, & Græce μιλιαρήσια, æstimari dicebatur, argenteus viginti quattuor æreis, qui folles nominabantur. Sic Ausonius *as pretium auri* esse scripsit. Novella Theodosii *de pretio solidi* statuit, quot millibus denariorum distrahi deberet solidus aureus. Idem est & de argento. Volusius de Ponderibus: *Sicut autem assis appellatio ad rerum solidarum, hereditatisque totius, divisio autem ejus ad partium demonstrationem pertinet: ita & ad pecuniam numeratam refertur, quæ olim in ære erat, postea & in argento feriri cœpit: ita ut omnis nummus argenteus ex numero æris potestatem habeat.* Certe ut nummus argenteus ex numero æris habet potestatem, ita aureus ex argenti simul & æris numero eam habere censendus. Non perpetuo tamen hoc verum. Nam & aurum constat pretium quoque æris fuisse, & argenti. Ut in mercimoniis invicem permutandis olim, antequam nummus esset, ex animo & proposito permutantium & contrahentium apparebat, uter venditor esset, uter emptor, utrubi pretium foret aut merx. Ita cum nummus nummo cambia-

cambiatur, ex re, quæ agitur, potest intelligi, quæ species nummi nomen ac vim pretii mereatur, & quæ mercis. Semper quidem argentarius est venditor, &, qui ad eum accedunt nummi permutandi gratia, emptores, sed prout expetitur ab emptore aurum, aut argentum, aut æs, illa, quæ poscit, mercis loco sunt, quæ adfert, pretii instar habent. Qui igitur venit ad argentarium, ut pro aureo solido ducentos & octoginta octo folles æreos ab ejus mensa auferat per cambium, non dubium est, quin aureus solidus pretium haberi debeat illius summæ æreorum. Si quis contra pro totidem æreis follibus unum solidum ab argentario relaturus accederet, æs pretium auri tum sine ullo dubio erat. Et hoc est quod dixit Manilius his versibus, quos paulo ante exposuimus:

Et flati mercator erit per utrumque metalli,
Alterum & alterius semper mutabit in usus.

Hic idem nummus modo merx erat, modo pretium, sive aureus, sive æreus, in permutatione, quæ *cambium* dicebatur. Frequentius autem permutabantur aurei nummi vel argentei æreis, & majores minutis. Unde istis argentariis nomen hæsit *nummulariorum*, à nummulis & minutis nummis, quos pro majoribus dabant, necesse habentibus majores minoribus ad usum quotidianum permutare. Ab eadem causa Græcis quoque κολλυβισταὶ appellati. Nam κόλλυβος minuti nummi species ac minimi pretii apud Græcos, ut ostendit versus Callimachi apud Pollucem, Ἐκ τῶ ἰκεῖ βᾶν κολλύβω πιπράσκεζιν. Quod ipse exponit, Τῶ ὀφθαλμοδούλω, ut Latini dicunt, *nummo addicere*. Et κόλλυβον esse ait νομισμάτιον λεπτόν. Sic apud Aristophanem in Pace:

Οὐδεὶς ἐπρίατ' ἂν δρέπανον, οὐδὲ κολλύβου,
Νεωὶ γ' πεινήσουσ' ἀραχμιῶν ἐμπολῶ.

Ubi vetus scholiastes, κόλλυβον, εἶδος ἀσσαρίου νομίσματος, interpretatur, ἀντὶ τοῦ, οὐδὲ ὀβολοῦ. Glossæ veteres

teres Græco-Lationæ; *Collybus*, κερμάτιον. Suidas: Κόλλυβον, εἶδος νομίσματος. Male apud eum legitur, κόλυμβον. Bovis figuram æri impressam ita vocasse quosdam, legitur apud Hesychium: Κόλλυβος, εἶδος νομίσματος, ἢ ἐν τῷ χαλκῷ κεχαραγμένον βοῦς. Immo æreus nummus bovis figura insignitus, ita juxta quosdam appellatus, auctore Polluce, ut est scriptus in membranis. Nam editi non sic habent, ea parte vitiosiores. Ἔλεγον δὲ πὲ τελκόλλυβον οἱ ποιηταὶ, σμικρὸν νόμισμα. οἱ μέντοι βοῦν ἐν ᾧ τυπώματος ἕκτην κληθὲν νόμισμα καὶ Ὄμηρον εἰδέναι νομίζουσιν, ἐν τῷ, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων. Ergo & βοῦς & κόλλυβος idem nummus æreus, bovis forma percussus. Inde & pro cambio sive permutatione nummorum, quod nomen & Latini ex Græco mutuati in eodem significatu retinuerunt. *Collybi* fit sæpe mentio apud Ciceronem, & apud Suetonium in Augusto, *manibus collybo decoloratis Nerulonensis mensarius.* Nam assidua tractatione æreorum nummulorum, quibus permutatio perficitur, manus sordes contrahunt ac decolorantur, hoc est, genuinum colorem corporis amittunt, ut tincturam è nummo defluentem induant. Sed nec minus, aurea & argentea pecunia, si tractetur frequenter, sordescere solent manus. Κόλλυβος igitur ἡ ἀλλαγὴ, à minutis nummis dicta, quæ κολλυβιστῆς nomen dedit, iisdem κερματιστῆς ab eadem ratione. Κέρμα quippe nummus minutus, ei rei præcipue serviens, ut pecunia major, sive aurea sit, sive argentea, in plures ejusmodi æreos divisa distribuatur atque erogetur petentibus. Quod κερματίζειν & διακερματίζειν dicebant. Aristophanes: Οὐδ' ἀργύριόν πι ἐστὶ κεκερματισμένον. Id est, argentum per minutias nummulorum divisum & erogatum. Idem in Vespis:

— δραχμιὸν μοῦ' ἐμὲ πρῶτον λαβὼν,
Ἐλθὼν διεκερμάτιζε μ' ἐν τοῖς ἰχθύσιν.

Quæ sic explicanda sunt: *Drachmam nuper ille derisor*

risor Lysistratus in commune datam utrique nostrum acceperat, qui ut dividuam faceret, in macello piscium sex obolis eam permutavit, ac pro tribus obolis, qui parti meæ cedebant, tres mugilis squamas in os mihi indidit, ac sic hiantem delusit:

Κἀπειτ' ἐπέθηκε τρεῖς λοπάδας μοι κεφαλίων,
Κἀγὼ 'σίεκαψ', ὀβολὸς ᾗ ἀφόμοιο λαβεῖν.

Vetus auctor apud Suidam: Ἐξύγαιον· ὁ τὴν ζώνης τὰς χρυσᾶς Δαρεικὰς, καλλικερμαλίσαι θέλων τῷ Ἀμφιλύσῃ τῷ παιδικῷ. *Prompsit è zona aureos Daricos, quos permutaret minutis nummis, ut solveret quod debebat cauponi.* Hoc proprium fuit mensariorum sive argentariorum, ut acceptos aureos minuta moneta permutatos darent volentibus, ut ad victum necessaria inde coëmerent. Suidas in voce Κέρμαζε, quæ λεπτίζειν interpretatur, deinde subjicit: Ἐπὶ δὲ Ἰκεσιανῶν βασιλέως τὸ ἀργυρομοιρῶν πρότερον δίκα τὰ Ἀμφισπίας ὀβολὸς, ἃς φόλλεις καλοῦσι, ὑπὲρ ἑνὸς στατῆρος χρυσοῦ πρὸς τοὺς ξυμβάλλοντας, αὐτὸς ἐπιλεχνάμενος κέρδη, οἰκεῖα ὠνούμενος τὰ ἑκάστου μόνης ὑπὲρ ὃ στατῆρος δίδοσθαι τὰς ὀβολὰς διεξάξας. Quæ nos in nostro de re Nummaria explicabimus. Ea verba sunt Procopii ex libro ἀνεκδότων, in quibus vertendis doctus interpres, τοῖς ξυμβάλλουσιν reddidit, *exactoribus*. Sed quinam illi fuerint exactores, vellem nos docuisset. Οἱ ξυμβάλλοντες, sunt privati qui contrahunt & negotiantur cum argentario vel nummulario permutationem nummorum, qui majores nummos minoribus cum eo permutant, aut minores majoribus. Idem error etiam ab eodem admissus alio ejusdem Procopii loco, ubi sermo est de nummulario: Εὗρον δέ ποθεν δέκα ἀργυρομοιρῶν τε Πέτρον ὀνόματι, Σύρον γένος, ὅπερ ἐπίκλησιν Βαρσύμιλον ἐκάλουν, ὃς πάλαι μὲν ἐπὶ τῷ χαλκῇ τραπέζῃ καθήμενος κέρδη αἰσχροποιεῖσθαι οὐκ ἐπῄνει τοῦτο δὴ ἐποιεῖτο τὰ ἐργασίας, τῷ μὲν τοὺς ὀβολοὺς κλοπεῖ δὲ μάλα πικτύλων πάσῃ σκευῶν.

ὠνικῶν. Ubi, τὸς ξυμβάλλοντας αὐτῷ, peſſime vertit idem interpres, *exactores*. Immo, *qui rem cum ipſo habebant, cum ipſo contrahentes*. Ἡ δὲ χαλκῆ τραπέζα καὶ οἱ ὀβολοὶ *nummularium* adſtruunt. Ex his omnibus intelligi poteſt, quare *nummularii* appellati ſunt Latine, qui iidem *argentarii* ac *menſarii*. Quæ tria vocabula ſynonyma ſunt ejuſdem artis ac negotiationis apud Suetonium, in Auguſto, de avo ejuſdem, quem menſarium fuiſſe cum dixiſſet Caſſius Parmenſis, *nummularium* interpretatur ipſe Suetonius, qui *argentarium* etiam appellat. Juriſconſulti tamen noſtri *argentarium* ab *nummulario* diſtinguunt, ut ex his Pauli conſtat leg. IX D. de edendo: *Nummularios quoque non eſſe iniquum cogi rationes edere, Pomponius ſcribit, quia & hi nummularii, ſicut argentarii, rationes conficiunt, quia & accipiunt pecuniam, & erogant per partes, quarum probatio ſcriptura codicibuſque eorum maxime continetur, & frequentiſſime ad fidem eorum decurritur*. Aperte hic, ut vides, *nummularii* alii ab *argentariis*. Quid igitur de his dicemus qui eoſdem faciunt? Ut non unum officium fuit argentariorum, ita diverſi etiam generis fuere nummularii. Ipſi argentarii, nummularii dicti, à nummulis, id eſt, κολλύβοις, vel κερμαλίοις permutandis, quod munus præcipuum habuerunt, unde & κολλυβιστὴς & κερμαλιστὴς Græcis etiam appellati. Iidem tamen auctionibus præerant, & rerum ſumma venalium penes illos erat apud Romanos, ut ex multis auctorum & Juris locis intelligere licet. Quo munere ut facilius fungi poſſent, ſub ſe habuerunt, qui pecuniam colligerent, cogerentque ab his qui res in auctione venditas emerant. Hi etiam vocabantur ab eo officio *argentarii coactores*, non ſimpliciter *argentarii*. Nec *argentariam facere* abſolute dicebantur, ut *argentarii* eorum domini, ſed *coactionem argentariam*. Occurrit ſæpius in veterum Inſcriptionum

libro, *coactoris argentarii* mentio. *Coactores* quoque vocati sine adjectione *argentarii*. De his Horatius:

Si præco parvas, aut, ut fuit ipse, coactor
Mercedes sequerer. —

Horatii igitur pater coactor argentarius fuit, qui in auctionibus pecuniam ab his cui quid venditum fuerat, cogebat. Affine autem facit præconis officium coactoris muneri, quia præcones in auctione ad hastam stabant, & nuntiabant pretia oblata, ut notat vetus Horatii scholiastes Acro, qui & *coactores* ibidem sic interpretatur: *Coactores autem, mercenarii eorum qui habebant argentariam. Sunt autem argentarii, qui habent summam rerum venalium. Sunt autem argentarii qui habent summam divitiarum, à quibus accipiunt forani. Coactor, qui exigit nummos à circumforanis. Aliter. Coactores dicuntur argentarii in auctionibus, qui pecunias cogunt. Ipsi sunt collectarii.* Ita legenda ac distinguenda sunt illa Acronis verba, quæ vulgo depravatissima. *Aliter* ita hic accipitur, ut in Græciis scholiis ἄλλως. *Coactor* igitur idem cum coactore argentario, qui nimirum mercede conductus ab argentario, sive mensario rerum, quæ in auctionibus publicis sub hasta vendebantur, præfecto, pecunias ab his, quibus quid addictum fuerat, cogebant & colligebant, unde & *collectarii* etiam dicti. Porphyrio ad eum, qui ante allatus est, Horatii versum, coactorem scite exponit argentarium coactorem. *Argentarius*, inquit, *scilicet coactor, quod humile ac turpissimum genus quæstus habebatur.* Glossæ veteres: *Argentarius*, κομάκλωρ. Legendum videtur, κομάκλωρ. Sed fallitur. Non enim *argentarii* simpliciter hi coactores dicebantur, sed *coactores argentarii*, ut supra notavimus. Vulcanio placebat, emendari, ἐπαρκάκλωρ, id est, exactor. Sed mihi displicet. Nam & alio loco apud eum auctorem κομάκλωρ etiam scribitur Græce, & explicatur pro Latino coactore: *Coactor,*

ctor, κομμάκλωρ. Non dubium quin de eodem intellexerit. Usus erat hac voce κομμάκλωρ Rhinton, sed quo sensu, incertum. Nec id explanavit Hesychius. Κομμάκλωρ, inquit, ἡ λέξις παρὰ Ῥίνωνι ἐν Μηδείᾳ. Si verum est quod Glossarii auctor scripsit, idem fuerit κομμάκλωρ Siculis cum coactore argentario. Hæc incerta, ut illud certissimum, hujusmodi coactores argentarios, collectariosque, qui in auctionibus mercede conducti hanc operam dabant argentariis, ut & præcones, etiam *nummularios* fuisse dictos, à nummulis quos exigebant ab emptoribus rerum sub hasta venditarum in publica auctione. Atque hi erunt omnino *nummularii* quos Jurisconsulti ab *argentariis* diversos statuunt, quibus & ipsis necessitatem injungunt rationum edendarum, *quia pecunias accipiebant quas per partes erogarent.* An hoc etiam pertinet ad pecunias ex auctionibus collectas, quas accipiebant nummularii sive argentarii coactores? Atqui dicit, per partes eam pecuniam erogare solitos, quam acceperant. Hoc non facere consueti coactores illi argentarii, sed coactam ab emptoribus argentario ipsi reddebant universam, hoc est, illi à quo conducti ad hanc operam sibi præstandam fuerant. Qui igitur pecuniam per partes erogabant, non alii videntur quam quibus id negotium curæ, ut nummulos distribuerent aliam nummorum speciem alia specie mutare quærentibus. Hinc mihi fit verisimile, argentarios, hoc est, dominos ipsos argentariæ mensæ, & exercitores, non tantum sub se habuisse homines, quorum opera ac ministerio uterentur ad colligenda ex rebus in auctione venditis pretia, sed etiam qui nummulos erogarent collybo permutandos. Atque ut illi *coactores & collectarii* ab illo munere dicti, ita hi, *nummularii.* Quid porro vetat, eosdem idem muneris obiisse sub argentariis? Inde certe est, quia promiscue hoc & illud præstarent, hoc est, pecuniam coge-

rent ab emptoribus rerum venalium, eandemque domini vice per partes erogarent petentibus, ut *collectariorum* nomen & *coactorum* etiam de his, qui nummulos in cambio erogabant, usurpatum sit. Suidas: Ἀργυραμοιβὸς, ὁ κέρμα ἀντὶ ἀργύρου ἀλλαττόμενος, ὁ τραπεζίτης, ὁ ἀργυροπράτης, κολλυβιστής. Idem repetit & in voce κολλυβιστής, quem ἀργυραμοιβὸν exponit. Symmachus collectarium quoque posuit pro nummulario, vel argentariæ exercitore, ministro, his verbis, lib. x, Epist. XLIX: *Vendendis solidis, quos plerumque publicus usus exposcit, collectariorum corpus obnoxium est, quibus arca vinaria statutum precium subministrat.* Paulo post *nummularios* eosdem appellat: *Et cum in foro venalium rerum majore summa solidus censeatur, nummulariis pretia minora penduntur. Petunt igitur de æternitate vestra pro ratione præsentis justitiæ, diffinitionis augmenta, qui jam tanto oneri sustinendo pares esse non possunt.* In voce *collectarii* nulla significatio est pecuniam permutantis & erogantis, sed olim, qui sic dicti operam dabant argentariis sive τραπεζίταις in colligendis rerum venditarum pretiis, quorum auctioni præerant argentarii, unde & *coactores argentarii* vocitati. Postea cum & iidem munus etiam administrarent sub iisdem argentariis nummulorum in cambio dividendorum, sic confusa nomina, ut & ministeria. Hinc in veteri Inscriptione mentio fit *officinatorum & nummulariorum argentaria officina.* Ergo in argentaria officina plures erant nummularii, qui servi erant aut mercenarii, ab argentariæ mensæ, vel officinæ magistro ad id muneris obeundum præpositi. Vereor tamen, ne officina argentaria non sit ibi accipienda de mensa argentariorum. Integra sane Inscriptionis verba aliud suadent, quæ ita in saxo concepta sunt: *Officinatores & nummularii officinarum argentariarum familiæ monetariorum.* Officinæ igitur illæ argentariæ ad familiam

miliam monetariorum pertinebant. Et *officinatores* ibi sunt omnes οἱ περὶ τὸ νόμισμα πεχεῖται. In alio veteri saxo inscribuntur, *officinatores monetæ auratiæ, argentariæ Cæsaris.* Eo nomine puto comprehendi flaturarios, suppositores, malleatores, signatores monetæ, & omnes denique qui in officina monetariorum aliquod opus faciebant. Ergo familia monetaria, hoc est, corpus monetariorum, ut suos habuit officinatores, ita & *nummularios.* Unde & vetus quædam ἐπιγραφὴ mentionem habet *M. Vlpii Secundi, nummularii officinæ monetæ.* Qui nummularii & ipsi in corpus & familiam redacti, haud secus ac monetarii, eique corpori obnoxii. Hinc saxum antiquum nobis exhibet, *P. Lollium Maximum, nummularium primum officinæ monetariæ argentariæ.* Quod primus nummularius hic dicitur, primatum in eo corpore habuisse id prodit. Vide leg. 1 Cod. de collegiatis, & chartopratis, & nummulariis. Ipsa lex sancit, *ne argentariorum vel nummulariorum munera declinentur, ab his qui dici tantummodo collegiati vel decani festinant.* Ubi argentarii & nummularii iidem sunt. Nisi quis dixerit, ideo distingui, quia *argentarii* sint ipsi magistri mensæ argentariæ & præpositi, hoc est, ut Justinianus eos in Novellis vocat, οἱ περιστῶτες τὴν ἀργυροπρατίζης, nummularios autem esse proprie administros argentariorum, in nummulis expendendis & erogandis, ut supra docuimus. Justinianus in Novella περὶ ἀργυροπραλικῶν συναλλαγμάτων, qui olim nummularii fuere, vocat ὑπογραφεῖς, & Σαμαρείτας vulgo dictos docet. Quod enim, ut verisimile est, Samaritani versuræ essent periti exercendæ, argentariis se ad hoc munus mercede locabant. Cap. 11 Novellæ supra scriptæ: Καὶ γράμματα φέροι αὐτῷ ὁ τὴν τραπέζης περιεχόντα, ἢ ὑπογραφεὺς αὐτῷ, ὃς Σαμαρείτας καλεῖται. Quinimmo & argentarii ipsi solebant plerumque servos præponere mensæ argentariæ, qui eam sua

vice exercerent, ut institores à mercatoribus ergasterio præficiebantur. Hinc institoriæ etiam actionem adversus eum competere scribit Alexander adversus eum à quo servus mensæ præpositus fuit, leg. III Cod. de Instit. & Exerc. Vide & legg. V, XIX & XX, D. de institoria actione. Revera enim institores erant, aut pro institoribus hi servi quos mensæ suæ exercendæ præponebant argentarii. Hi erunt si forte *nummularii*, quos post Pomponium Paulus scribit cogi debere rationes quoque edere, haud secus atque ipsos argentarios. Auctores tamen, ut dixi, sine discrimine argentarios ipsos nomine nummulariorum & collectariorum indigetant, cum certum sit, collectarios subserviisse argentariis ad pretia colligenda rerum venditarum, ut nummularios ad nummulos è mensa cambiare volentibus erogandos. Collectariorum corpus vendendis solidis, quos publicus usus exposcit, obnoxium esse, scribit Symmachus loco supra citato. Qui nummularii sunt, & argentarii, & ἀργυροπρᾶ-) Justiniani, & ejusdem τῶν ἀργύρᾳ τραπέζης καθισώντες, quos & corporatos fuisse significat eadem Novella, qui τὸ κοινὸν τῶν συστήματος τῶν ἀργυροπρατῶν appellat. In pragmatica sanctione de eorumdem argentariorum sive nummulariorum contractibus, τὸ τῶν ἀργυροπρατῶν σωματεῖον vocat, & τοὺς ἐν τῷ τῶν ἀργυροπρατῶν σωματείῳ καθειλεγμένους, *qui argentariorum corpori adnexi sunt*. Cur eos veteres aliquot inscriptiones monetariorum familiæ adjungant, ea ratio est, quia, ut ait Symmachus, obnoxii erant solidis, qui in usu publico erant constituendi, vendendis. A monetariis eos sumptos certo pretio, quod ex Principis voluntate statuebatur, privatis porro distrahebant. Plerumque autem eveniebat, ut, si taxatio modica facta fuisset pretii, quo solidum tenebantur divendere, crescente interim solidi æstimatione veluti publico consensu in foro rerū vænalium, magno inde adficeretur damno

corpus

corpus nummulariorum. Quæ res sępius eos adigebat ad principem decurrere, & flagitare pretii augmentum. Diserte id patet ex epistola Symmachi, quam pro nummulariis ad Theodosium scripsit eo nomine gravatis, & levamen poscentibus. *Vendendis*, inquit, *solidis, quos plerumque usus publicus exposcit, collectariorum corpus obnoxium est, quibus arca vinaria statutum pretium subministrat. Huic hominum generi taxationis exiguæ vilitate nutanti, Divus frater numinis vestri tantum pro singulis solidis statuit conferendum quantum æquitas illius temporis postulabat, D. Imperator. Sed, paulatim, auri enormitate crescente, vis remedii Divalis infracta est. Et, cum in foro venalium rerum majore summa solidus censeatur, nummulariis pretia minora penduntur. Petunt igitur de æternitate vestra, pro ratione præsentis justiciæ, diffinitionis augmenta, qui jam tanto oneri sustinendo pares esse non possunt.* Ex his verbis perspicitur, statutum pretium à Principe solidis aureis quos vendere debebant nummularii sive collectarii. Id pretium illis subministratum ab arca vinaria. Majore pretio non potuisse solidum distrahere, etiamsi aucta ejus esset æstimatio in foro, sine consensu & auctoritate principis. Si hoc damnum eos spectabat, oportet suos illorum factos solidos. Nam si principis nomine eorum divendēdorum curam tantum habuissent, detrimentum nihil ad illos attinuisset. Quo casu ratio id postulabat, ut compendium collybi ad principem rediret. Hinc scribit Procopius in ἀνεκδότοις, cum antea nummularii pro solidis singulis, privatis qui cum ipsis contractum inibant, ducentos & decem folles vulgo in permutatione cambii numerarent, Justinianum statuisse, ut deinceps centum & octoginta tantum darent. Quo facto lucrifaciebat sextam aurei solidi partem. Τοῦτο ᾧ νομίσματι ἑκάστε λεγυᾶ ἀπέτμων μοῖραν πάντων ἀνθρώπων. Perperam Ala-

mannus legi vellet, ἀπίπεκον. Suidas in voce Κέρμα legit, χρυσοῦ ἕκτλον ἀπὸ μιᾶς μοίρας, sexta aurei parte resecta. Cum enim triginta folles resecaret, ita sextam partem aurei lucrabatur, qui solebat permutari apud mensularium ducentis ac decem follibus. Ita compendium illud ad principem redibat, cum centum & octoginta folles erogabant pro solido qui in usu publico decem ac ducentis permutabatur vulgo. Si hinc lucrum princeps faciebat ex solidis qui nummulario tradebantur, & pro quibus nummularius certam summam follium æreorum, dum permutarentur, expendebat, cur non similiter & in solido qui distrahebatur à nummulariis, permutationis commodum sentiebat Princeps? Non sensisse commodum, vel hinc liquet, quod damnum respiciebat nummularios, si viliori pretio taxati essent solidi quos distraherent quam vulgo in commerciis consuessent exponi. Præterea proprios nummulariorum solidos hoc modo fuisse factos oportet, quos ita cum detrimento suo permutarent, si contigisset auri pretium in foro promercalium rerum increscere. At non sui fiebant eorum folles, ut videtur, quandoquidem quæstus ex collybo principis commodis cedebat. Aliud igitur observatum fuisse, necesse est, in auro & argento, aliud in ære. Et sane aurea & argentea pecunia, certo pretio taxata à monetariis principis, tradi solita nummulariis, quam etiam ipsi privatis statuto à principe pretio permutatam distribuerent. Auri enim & argenti, ut supra diximus, pretium erat æs. Tot æreis æstimari poterat nummus aureus & argenteus. Ideo sic taxatus uterque nummulariis tradebatur, ut eum privatis divenderent, qui prius eum emerant à monetariis. Æreæ pecuniæ, ut vilissimæ, alia non fuit quæ pretium ejus esse posset. Præterea auri & argenti rudis eadem propemodum æstimatio tunc erat, quæ & signati. Ideo non magnum inde Principis

cipis ærario emolumentum accedebat. Solidi quippe fiebant ex auro obryzo, cujus æstimatio, ut jam ante docuimus, non major fuit in nummo quam in massa. Cum igitur emebant solidos à monetariis nummularii, quos populo distraherent, ponderis fere tantum rationem habebant in eo emendo, haud secus ac si massam obryzi emissent. Certum deinde ipsis à principe imponebatur pretium, ut non possent majoris eos populo vendere & erogare quam tot argenteorum & aureorum summa. Quod si interim ut sæpe fiebat contingeret pretium auri increscere, vel ex raritate, vel ex alia causa, tum illi non levi damno feriebantur, quo ut levarentur, principem adibant, ut pretium solido majus poneretur, & æquale æstimationi quam vulgo haberet in foro rerum vænalium. His adde, quod huic muneri, sive oneri obnoxii erant nummularii ex conditione sui corporis, quod declinare non illis licitum. Idcirco & damni eorum, vel indemnitatis, aliquando parvus habitus respectus. In ære sive æreo nummo aliud videtur obtinuisse. Ærei nummi infinito majus pretium fuit quam æris in massa consistentis. Ideo ex hoc genere pecuniæ maximum principis rebus lucrum accedebat. Ea de causa non eam emebant à principe nummularii, ut privatis distraherent, sed iis tradebatur ut nomine principis divenderent, taxato quoque à principe pretio, ut tot nimirum ærei nummi in permutatione darentur pro tali specie nummi aurei vel argentei. Si vellent majus inde ad se compendium redire, id faciebant quod olim feciſſe Justinianum Procopius arguit, ut pro solido permutando minorem numerum æreorum dare juberentur nummularii, quam in usu foroque communi æstimari solerent. Quod jam superius exposuimus, & latius in nostro de re Nummaria exequuti sumus. Novella est Theodosii de pretio solidi, qua præcipit, & *eo præcepto etiam illud in perpetuum vult*

contineri, ne unquam intra sex millia nummorum solidus distrahatur emptus à collectario sex millibus ducentis. Sic enim legenda hujus Novellæ verba alibi adstruimus, & explicamus. Videtur præterea, quod ex antiquis inscriptionibus & scriptionibus collegimus, suos ac peculiares nummularios habuisse auraria & argentaria moneta, suosque etiam æraria. In saxis veteribus mentio fit aliquoties *nummulariorum argentariæ officinæ monetariorum.* In aliis *nummularius* occurrit, *auraria & argentaria moneta Cæsaris.* An ergo æraria moneta alios ac suos habebat nummularios? Procopius in ἀνεκδότοις meminit cujusdam Petri, Barsymæ cognomento, nummularii quem dicit præfuisse ærariæ mensæ. Εὗρον ὃ δὴ δόξαν δεκαμηνιαῖόν τε, Πέτρον ὀνόματι, Σύρον γένος, ὅπερ ἐπίκλησιν Βαρσύμαν ἐκάλουν, ὃς πάλαι μὲν ἐπὶ τῇ χαλκῇ τραπέζῃ καθήμενος κέρδη αἰσχρὰ ἐκ τούτου δὴ ἐπορίζετο τὰ ἐρχασίας. Nec est quod quis objiciat, χαλκὸν ibi accipi debere pro auro etiam & argento, ut sæpe Græci accipiunt, nam, nummulos, hoc est, obolos eum tantum tractasse ac distraxisse, quæ sequuntur ostendunt: τὸν μὲν τοὺς ὀβολοὺς κλοπῇ οὐ μάλα πεχνάζοντα, καὶ τοὺς αὐτῷ ξυμβάλλοντας ἀεὶ τῷ τῆ δακτύλων πώμῃ ἐκκρέοντα. Ærariæ monetæ conjicio eum fuisse tantum nummularium, cum dicat, eum præfuisse τῇ χαλκῇ τραπέζῃ. Alias τὸν δὲ ἀργύρου τραπέζης, id est, argentariam mensam appellant, cujus exercitores ac præfecti nummularii tam aureæ quam argenteæ si forte pecuniæ distribuendæ ac vendendæ facultatem habebant. In antiqua Inscriptione memoratur quidam *stipis argentariæ negotiator.* Qui fortasse in nummis argenteis tantum negotiatus fuerit, non etiam in aureis vel æreis. Si quis tamen contra pertenderit, non alios fuisse auri & argenti & æris nummularios, sed eosdem omnis generis pecuniam tractasse, sibi id habeat, donec certiora de his testimonia

monia nactus fuero. Quod enim eum nummularium præfuisse dicit Procopius τῇ δ' χαλκῇ τραπέζῃ, non ex eo sequitur, nec argentariam mensam eum exercuisse. Nam in mensa argentariorum expositi jacebant ærei nummuli, quos per partes erogabant aureos nummos ære permutare desiderantibus. Hinc apud Johannem dicitur Dominus evertisse mensas nummulariorum, & æs, quod in his erat, effudisse: καὶ τὸ κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ δὲ τραπέζας ἀνέτρεψε. Per τὸ κέρμα intelligit æreos nummulos. Hinc *æs* vertit vetus interpres. Atque ita veteres Glossæ: Κέρμα, *æs*. Arabs tamen interpres reddidit دراهم, id est, *drachmas*, quæ erant argenteæ. Certe & χάλκινα Alexandrini de nummis argenteis dixerunt. Verum de his alibi. His adde, quod argentarii appellati non solum qui argentum, sed & qui aurum, & æs tractabant. Illud utique certissimum est, per hujusmodi nummularios, sive argentarios, non solum Romæ, sed etiam in Græcia, olim publicam pecuniam populo fuisse distributam ac divenditam, & nummorum permutādorum copiam, quod cambium Latini Græci ἀλλαγὴν & κόλλυβον appellant, nonnisi certis hominibus concessam, quos Respublica ipsa constituisset. Aristoteles in Oeconomico secundo de Byzantiis: Τῶν τε νομισμάτων τὴν καταλλαγὴν ἀπέδυτο μιᾷ τραπέζῃ, ἑτέρῳ δ' οὐκ ἐᾷ ἐξεῖναι ἔτι ἀποδόσθαι ἑτέρῳ, ἔτι πελάσθαι παρ' ἑτέρῳ. εἰ δὲ μὴ, στέρησις ἔσται. Ita interpretandum quod Suetonius refert de Cæsare Julio, cum ille in Gallia fana templaque deum donis referta expilavisset, urbes diruisset, sæpius ob prædam quam ob delictum. *Inde factum*, inquit, *ut auro abundaret, terniisque millibus nummum in libras promercale per Italiam provinciasque divenderet.* Sic enim scribi oportet ex antiquissimis codicibus, non, ut vulgo reponunt doctissimi viri, *divideret*. Promercalia divenduntur.

duntur. Et sane per mensarios aurum illud promercale divendidisse intelligendus Cæsar. Quæ summa auri vilitas fuit. Hoc modo triginta aureorum pretio libram auri vendidit, cum vulgo tunc in libram auri quadraginta & octo aurei cuderentur. Per nummularios eam venditionem plane factam constat. In plerisque Græciæ urbibus à populo creabantur hi mensarii, ut constat ex Cicerone in ea pro L. Flacco: *Cum civitate mihi res est acerrima, & conficiendarum litterarum diligentissima, in qua nummus moveri nullus potest sine quinque prætoribus, tribus quæstoribus, quattuor mensariis, qui apud illos à populo creantur.* In sequentibus *publicam mensam* vocant, quam illi exercebant. Publicas quoque fuisse personas quæ eo munere fungerentur apud Romanos, ex multis juris nostri locis patere potest. Gajus leg. x D. de edendo, argentariorum officium ac ministerium publicam habere causam dixit. *Ideo*, inquit, *argentarios tantum, neque ullos alios absimiles eis edere rationes cogit, quia officium eorum atque ministerium publicam habeat causam: & hæc principalis eorũ opera est, ut actus sui rationes diligenter conficiant.* Publicas personas, non privatas fuisse, inde liquet. Proinde falsum, quod notant Jurisconsulti neoterici, posse quemque jure civili per se ac sua voluntate argentarium esse. Jam ante docuimus, corpus eorum & collegium, sub imperatoribus fuisse certum, quod huic muneri obnoxium foret. Nemini igitur licitum præterquam ejusdem collegii corporatis id oneris suscipere, aut id muneris exercere. Justinianus hoc eis privilegium concessit, ut ab armata militia sola removerentur, quamcunque vero aliam possent capessere; leg. unica, Cod. Negotiatores ne militent. At Theodosius etiam *trapezitas*, id est, argentarios, vel nummularios, cum reliquarum mercium quibuscunque negotiatoribus, non solum ab armata militia, sed etiam à provincia-

libus

libus officiis removerat. Vide leg. XII Cod. de cohortalibus. Cum Græcis vocentur τραπεζίται, id est, mensarii, qui κολλυβισταί, iidem & κερματισταί, eademque eorum mensa, quam exercent, dicatur *argentaria*, à quo ipsi *argentarii* appellati, frustra est, quod discrimen olim fuisse adnotant viri docti inter argentarios & mensarios. Torrentius ad Suetonii Augustum observat, ante Cæsarum tempora *mensariorum* nomen paulo fuisse honestius, cum non nisi de publica ratione diceretur; Jurisconsultorum autem nostrorum ævo, qui sub Cæsaribus scripsere, indifferenter *mensarios & argentarios* fuisse dictos eosdem. Quam nihili esse constat observationem. Nam semper, & in Græcia, & Romæ, iidem fuere mensarii, sive trapezitæ cum argentariis, sive nummulariis. Ceterum illi mensarii, quorum nomen honestius fuisse vult sub libera republica, alterius generis & ordinis erant, ad instar mensariorum à senatu constituti extra ordinem ex primoribus senatus, & magistratu amplissimo functis. Et primo quidem *Quinqueviri* creati ad æs alienum inopum dissolvendum, cum placuisset eam rem in curam publicam verti, ut impendio ærarii ea solutio perficeretur, & fœnebri malo perculsi pauperes levarentur. Quinqueviri facti P. Valerio & C. Martio Rutilio II. Coss. *Quos mensarios*, inquit Livius, *à dispensatione pecuniæ appellarunt.* Quicunque enim pecuniam, sive publice, sive privatim, tractabant, mensam sive abacum habuere, in quo pecunia exponi posset, & numerari, vel appendi. Hinc de his Quinqueviris, ad liberandum ære alieno populum institutis ita paulo post Livius: *Tarda nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur, aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit.* Non continuatus hic fuit magistratus *Quinquevirorum mensariorum*, sed confecto negotio,

tio, cujus gratia creati fuerant, plane cessavit. Postea tempore secundi Punici belli alia de causa, propter inopiam nempe argenti, non à senatu, vel consulibus, ut priores Quinqueviri, sed rogatione tribuni plebis, facti *Triumviri mensarii*, ex quibus unus consul ac censor fuerat, alter bis consul, tertius tribunus erat plebis. De quibus Livius lib. XXIII. Puto, tum creatos cum asses ex sextantariis facti sunt unciarii, Hannibale Italiam urgente, cum sumptibus non sufficeret respublica. Quamvis Plinius id factum prodat sub Q. Fabio Maximo dictatore. Sed verisimilius, cum tempus non nimium discordet, hos *Triumviros mensarios* ad hoc tum maxime constitutos, ut penuriæ argenti providerent, & assium pondus, quod unicum illi inopiæ nummariæ remedium semper visum est, imminuerent. Cessante porro causa, quamobrem creati fuere, hic etiam magistratus abolitus, utpote extraordinarius. Quamdiu autem illi *Quinqueviri mensarii* & illi *Triumviri* Romæ fuere, certum est, etiam tum vulgares mensarios, sive trapezitas negotiationem suam exercuisse permutandæ pecuniæ, & erogandæ fœnerandæque ac fœnore à privatis accipiendæ. Quorum etiam officium & ministerium publicam causam habuit, etsi cum privatis contraherent, utpote publice constituti & præpositi huic muneri. Verum nihil affine, aut commune habuerunt cum illis Quinqueviris aut Triumviris mensariis, nisi mensam tractandæ numerandæque aut appendendæ pecuniæ necessariam. Græci τραπεζαν eam appellant, sed & ξύλον, ut ex Demosthene notavit Pollux, quam & πίνακα dixere. Pollux: τραπέζα πολυάργυρος, τραπέζης ἀφορμή. τὸν δὲ τραπεζίτην Δημοσθένης καὶ ξύλον ὀνόμαζεν. σπάλαν δὲ αὐτὸν καὶ πίνακα. Inde ξυλικὸν τάλαντον Africano genus talenti quod mensariis usitatum fuit, quod & ξύλινον. Verba Africani ex capite περὶ ταθμῶν καὶ μέτρων hæc sunt: Οἶδα δὲ καὶ ξύλινον τά-

λαντον

λαυθν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἕτερον, ὃ μνᾶς μὲν ἰδίας ξ' ἔχει, ἐξαπλασίας δὲ χειδὼν τῷ δ' νομίσματος σταθμοῦ. Apud Heronem, cujus locum citavit Scaliger in Posthumo de re Nummaria, ξυλικὸν vocatur, atque ita legitur, præter illa quæ ex Africano attulimus, quæ eadem Hero habet: Τὸ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ξυλικὸν τῷ πέμπτῳ ἀμφίεσται πρὸς τὸ ἀρχαιοτερικὸν ἐπιχώριον ἀφεστηκός. Ubi ξυλικὸν πέλαυθν idem plane quod τραπεζιτικὸν, quod erat mensariorum proprium, quia ξύλον etiam dicebatur mensa nummulariorum. *Bancam* hodie vocamus, sed & *bancum* scamnum dicimus. Sic Græci ξύλον quoque appellabant scamnum, sive sedile. Hesychius: Ξύλον, πρῶτον βάθρον τὸ ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἢ τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ τῷ δικαστηρίῳ. Hinc *Bancarii* dicuntur nobis qui veteribus trapezitæ & mensarii. Huic mensæ in foro positæ non adsidebant, sed insidebant nummularii. Ideo non solum mensæ, sed etiam scamni vel sedilis habuit nomen. Pollux: Τραπεζίσης, ἀργυρογνώμων, ἀργυρασμοιβός, δοκιμαστὴς, ἐπικαθήμενος τραπέζῃ. Id est, *insidens* mensæ, non *adsidens*, ut vulgo vertunt. Apud Procopium in ἀνεκδότοις de nummulario: Ὃς πάλαι μὲν ἐπὶ τῷ δ' χαλκῷ τραπέζης κατῆστο, κέρδη αἰσχρόθεν ἐκ τούτης δὴ ἐπορίζετο τὰ ἐργασίας. Non, *apud aerariam mensam assidens*, ut interpreti placuit reddere, sed, *eam insidens*. Hinc ἐπιτραπέζια, quæ in mensa statuuntur, non ad mensam. Ita ἐπιτραπέζιος Ἡρακλῆς, simulacrum Herculis in mensa collocatum. Inde & ἐπιτραπεζώματα, cibi, & fercula, quæ in mensa collocabantur, τὰ ἐπιθέματα τῶν τραπεζῶν βρώματα. Recte in veteribus Glossis, ἐπικάθημαι, *supersedeo* exponitur. Sedisse simpliciter ex his Johannis cap. 11 constat, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους, & *nummularios sedentes*. Quod interpretandum est, insidentes, non adsidentes, ἐπικαθημένους. In Arabico est, صيارف. Ita vocantur mensarii, à permutatione nummorum, quam

quam vocant صرف. Sic & Græcis κολλαικταὶ dicuntur. Gloſſæ veteres: *Ἀργυραμοιβοί, οἱ νῦν κολλαλλακταί. Campſores*, vel *cambiatores* recens Latinitas dixit, ſatis priſco tamen vocabulo. Hebræi vocant שולחין, id eſt, menſarium, à שלחן, quæ eſt menſa. Arabes quoque مايدة, id eſt, menſam. Ad eorum porro officium ſpectavit etiam, nummos probare, & falſos à veris diſtinguere. Unde & Græcis ἀργυρογνώμονες & δοκιμασταὶ appellati iidem illi argentarii menſariique. Theocritus, Bucolico XIII, ἀργυραμοιβὸς, auri facit etiam exploratores:

Λυδὴν ἶσον ἔχειν πάτερ᾽ ἄνδρα, χρυσὸν ὁποίᾳ
Πόντου μιλῶ φάλαν᾽, ἐπήτυμον, ἀργυραμοιβοί.

Caſſianus Coll. I, cap. XX: *Vt efficiamur ſecundum præceptum Domini probabiles trapezitæ, quorum ſumma eſt diſciplina ac peritia, probare, quodnam ſit aurum puriſſimum, &, ut vulgo dicitur, obryzum, quodve ſit ignis purgatione minus excoctum.* Publicum vel inde conſtat eorum fuiſſe miniſterium. Nam, ut ait Plinius, ars lege facta *denarios* probare, quam tulit Marius Gratidianus ob id plebi acceptiſſimus. De quo alibi. Hujus igitur artis magiſtri, argentarii. In Gallia nemini licet eſſe cambiatori, ſive nummulario, ſine regis permiſſu. Nec aliter fuit apud veteres. Non ſolum autem cambio, ſive commutationi nummorum vacabant menſarii illi veterum, ſed fœnerationi maxime operam dabant, tam paſſivæ, ut ita dicam, quam activæ. Non enim fœnore tantum pecunias dare ſolebant, ſed etiam accipere. Qui hanc artem ex profeſſo exercerent, non alii ferme fuere, quam hi menſarii ſive argentarii publici. Hinc *fœneratorem* cum legimus apud Romanos ſcriptores, de nummulario trapezita plerumque intelligendus. Sic τραπεζίτης Heſychio δανειστὴς exponitur: Τραπεζίτης, κολλυβιστὴς, κερματιστὴς, δανειστής. Juſtinianus in edicto IX

τῶν ἀργυροπραλικῶν σωμάτων, vitam quæstumque nummulariorum in pecunia fœnere danda & accipienda cõsistere ait, & pro aliis etiam respondendo: Καὶ τοῦτο μόνοι ἐάσαι οὐχ ἥττον, ὥστε ἀφ' τὸ τ βίου αὐτοῖς εἰς τὴν δανείζειν καὶ δανείζεσθαι καθεσάναι καὶ ἀνυφανῆν ἐπὶ τὴν ἐπέρων, &c. Apud eorum mensam pecuniæ deponebantur custodiendæ, & fœnebres locabantur. Unde & apud Lucam cap. XIX, in parabola Dominica: καὶ ἀφ' τί σὸν ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τράπεζαν; καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν αὐτὸ ἔπραξα. *Cur non dedisti argentum meum mensario?* Hinc, pecuniam qui solvebat creditoribus suis, aut qui etiam aliis fœnore collocabant, vel eam ex arca sua sumere solebant, vel ex mensa nummularii, quæ ibi deposita servabatur, aut fœnore collocata, vel etiam, si versura vellent solvere, sub usuris à mensario tum demum accipienda. Idque sic exprimebatur in chirographo, utrum *ex arca*, an *ex scriptura mensæ* data ac numerata esset, ut & supra explicavimus. Quæ *scriptura mensæ* nihil aliud erat quam numeratio pecuniæ per mensarium facta. Quia enim pecuniæ numerationem, quocunque nomine eam faceret argentarius, sive redderet eam cui debebat, sive daret petenti fœnore, scriptura antecedebat, ideo & *scriptura mensæ*, pro numeratione ipsa usurpabatur. Quantum quippe de sua mensa adnumeraret, in codicem rationum referebat nummularius. Donatus ad Phormionis illa verba, *jube rescribi: Quoniam, adnumerationem pecuniæ antecedit scriptura, rescribere dicebant pro renumerare.* Ita & Græci ἀφαιρεφῶ, pro numeratione ponunt per trapezitam facta, & ἀφαιρέψαι, pro numerare ex mensa nummularii, ut Latini *scribere* & *perscribere*. Harpocratio: Διαγραψάμενος, Δείναρχος καὶ Λυκούργος, μήποτε ἀντὶ τοῦ καταβαλόντος καὶ καταθέντος. Ἔνιοι δὲ ἀντὶ τοῦ ἀφ' τραπέζης ἀριθμήσαντος, ὡς λέγεται ἐν τῇ συνηθείᾳ. Ergo tralaticium tunc erat illud ἀφαιρέψαι, pro numerare

merare pecuniam ex mensa trapezitæ, hoc est, perscribere. Διαγραφὴν sic accepit Polybius in Excerptis de Scipione: Εὐθέως ὁ Σκιπίων σωμίπαξε τῇ τραπεζίτῃ τὸ κ' ἐ' ταλάντων ἐκατέραν ποιήσας τὴν ἀνάδοσιν· ἦν γὰρ τοῖς ἰ' μησὶ, ἔτεσι δὲ τρισὶν, ὑπὸ Γαΐου καὶ Πουπλίου Σκιπίωνος, ὅτε δὴ πάνυ ἄνδρες ἦσαν ἐπιφανεῖς ἐν τοῖς Ῥωμαίοις γενόμενοι, ἅμα τῇ διελθεῖν τὰς ἰ' μῆνας ἀποφορὰν ἀπέδει τῇ τραπεζίτῃ, καὶ συνέγραφον εἴπ συντάκτῳ Σκιπίωνι αὐτῇ δεῖ τὴν χρηματιστὴν, κἀκείνῳ κελεύοντι αὐτὰς κομίζεσθαι, καὶ ποιεῖν τὴν ἀγραφὴν ἐκατέραν τῶν κ', καὶ ε' ταλάντων. *Et mensario jubente statim illos accipere, ac numerationem faciente utrique viginti quinque talentorum, quæ Scipio ex scriptura illis solvi constituerat.* Ubi ἀγραφὴν ποιεῖν, est, numerare pecuniam, de qua prius nummulario per scripturam cautum erat, & constitutum ut numeraret. Hoc etiam sensu verbum ἐγγράψαι sumptum fuisse, docet Hesychius his verbis: ἐγγράψαι, ὁ ἡμεῖς λέγομεν ἀγράψαι, τὸ ἐν τραπέζῃ λαβόντα ἀγράμματον τῷ τραπεζίτῃ πιστῶσαι. Ita legendum. Prius ergo cavebat quis mensulario scriptura manus propriæ summam quæ erat numeranda; tum deinde ejus nomine numerabatur cui dari eam convenerat. Inde & ἀγράψαι, cum sit *per scripturam cavere*, pro ipso numerandæ pecuniæ actu posita est, ut & ἐγγράψαι. De quo & in libro *de modis usurarum* erit dicendum. Alia tamen hæc *scriptura mensæ*, à scriptura qua obligatio fiebat, quæ nominibus olim fieri dicebatur, ut est in Institutis lib. III, cap. XXI. Cujacius tamen eam scripturam de scriptura mensæ argentariæ interpretatus est, & falsus, ut etiam in sequenti libro pluribus adstruam. Qui pecuniam apud mensam nummularii deposuerat, poterat, cuicunque vellet, & quod vellet, de illa pecunia numerare & solvere, quæ summa etiam *ex mensa* vel ex *scriptura mensæ* solvi dicebatur, cum tamen ea solutione nulla nominum obligatio fieret. In rationum

num suarum librum referebat argentarius, se ex ea summa, quæ apud suam mensam ab illo deposita fuerat, illius nomine tantum exsolvisse, restare apud se tantum. Quæ *scriptura* etiam *mensæ* appellata. Verum de his infra. Quod ad nummorum permutationem attinet, quam inter alia munia præcipuam exercere soliti erant mensarii, nominatim ejus non meminit Aristoteles. Nomine ἀλλαγῆς generali, cujus principium ac finem nummum esse dixit, eam comprehendisse planum est. An naturalem putaverit, non est quærendum, cum id omne, in quo nummus habet locum, ab hoc censu expunxerit. Non conducibilem hanc ἀλλαγὴν esse tantum humanæ societati, sed plane necessariam, palam est. Haud nummus magis mercibus necessarius quam ipsa nummo. Nullus enim usus nummi absque illa foret, nec commercia possent agitari nisi daretur permutatio nummorum inter se. Nec tantum nummis ejusdem regionis aut regni invicem permutandis professio collybistarum utilis, sed etiam in alienigenis, cum quod in una provincia sumptum est, in alia est solvendum. Ibi collybi, ut vocant veteres, maxime ratio versatur. In quotidiano etiam usu ac commercio manifesta ejus utilitas, immo necessitas, deprehenditur. Ecce ex operis suis aliquis multorum dierum aliquot denarios collegerat, cui merces solvenda in nummo aliquo denariis pluribus æstimato, quantum ipse meruerat, puta decadrachmo, aut etiam pentecontadrachmo, ut Cyrenæi nummos habuere. Si panem unius denarii vellet præstinari, nisi esset qui pentecontadrachmum ipsius acciperet, & tot drachmas in minuta pecunia ei redderet, quot ille major nummus valebat, non habuisset unde panem compararet. Prius itaq; illi emendi nummuli quam panem emere posset. Et sic de aliis. Quantumlibet itaque nummus ab instituto hominum fluxerit, usus ejus in permutatione mercium, in permu-

tatione ipsius cum alio nummi genere, item in mutuatione, ad jus naturale referri debet, id est, ad jus gentium, ut supra exposuimus. Cum enim sub mercaturæ genus quam μεταβλητικὴν appellat, hæc omnia reduxerit Aristoteles, aut mercatura nō erit juris gentium, aut ista etiam erunt, quæ sunt ejusdem generis. Ubicunque alicujus rei permutatio versatur, ibi etiam venditionis atque emptionis species vertitur, & ideo mercatura censetur. Qui dat nummos pro nummis, ut lucrū faciat, mercator est nummorum. Qui mutuam dat pecuniam spe lucri, ut recipiat eam cum augmento, permutationem etiam quodammodo facit, & mercaturam quamdam instituit. Ideo Aristoteles μεταβλητικὴν, id est, permutandi artem, in tres dividit species. Primam & maximam ἐμπορίαν esse docet, quam tribus partibus constare facit, ναυκληρίαν, φορτηγίαν, & ψηφιστόν. Interpretes & paraphrastæ ναυκληρίαν quasi *navigationem* verterint, nescio. Nam *navigatio* est ὁ πλοῦς, quæ omnia illa comprehendit. Navigat enim & nauclerus qui navi præest, & mercator qui navem conduxit ad merces vehendas: ipsæ etiam merces, quæ vehuntur, navigant: tum navis etiam ipsa. Mirum, viros doctos, & qui tantum sibi sumunt in cognitione Græcarum litterarum, istic peccare potuisse. Ναυκληρία reddi debuit *navicularia*, ut ναύκληρος est *navicularius*, navis nempe magister ac dominus, qui eam locat mercatori ad merces imponendas & vehendas. Titulus est in nostro Codice, *de naviculariis, seu naucleris*. Dicuntur & *naviculatores*. Ita vocat Cicero quos cum mercatoribus jungit, ut etiam Philostratus ναυκλήρους & ἐμπόρους. Æque igitur hic possis *naviculatoriam*, aut *navicularium* interpretari. Quod autem secundam partem, quæ φορτηγία est Græco Philosopho, *vecturam* reddiderunt, nec in eo mihi satisfaciunt. Nam *vectura* Lātine loquentibus est merces vel naulum quod solvitur pro

mercibus

mercibus vehendis. Gloſſæ veteres: *Vectura, φόρετρον, ναῦλον.* Sic *latura* quod bajulis datur pro ferendo onere. Ita *vecturam* accepit Labeo leg. x D. *de lege Rhodia*, his verbis: *Si vehenda mancipia conduxiſti, pro eo mancipio, quod in nave mortuum eſt, vectura tibi non debetur.* At φορτηγία aliud eſt, nempe ipſarum mercium quæ in navem imponuntur, portatio. Φόρτον enim Græci & φορτίον ipſas merces vocant, ut paſſim in libro de legibus navalibus videre eſt. Et apud Herodotum libro primo, φορτία Αἰγύπτια τε καὶ Ἀσσύρια, ſunt merces Ægyptiæ & Aſſyriæ. Φορτηγία igitur, mercium portatio eſt, ac vectatio, non vectura. Sic Labeo, eadem lege quam ſupra citavimus, *merces portari* dixit, & φορτηγίαν expreſſit hoc modo: *ſi ea conditione navem conduxiſti, ut ea merces tua portarentur, eaſque merces nulla nauta neceſſitate coactus in navem deteriorem, cum id ſciret te fieri nolle, tranſtulit.* Hinc licet perſpicere, cur φορτηγίαν, hoc eſt, mercium vectionem, pro ſecunda parte ἐμπορίας poſuerit Ariſtoteles, cui prima navicularia eſt. Tertia reſtat, quæ καπήλευσις ipſi dicitur. Noſtri paraphraſtæ cum interpretibus *inſtitoriam* reddiderunt. Quid eos moverit, quæro. Nec poſſum eam interpretationem probare. *Inſtitores* non proprie ad mercaturam eam pertinent quam ἐμπορίαν vocavit Ariſtoteles, & primam ſpeciem conſtituit τῆς μισθωτικῆς. Æque enim etiam pertineret ad tertiam quam μισθαρίαν vocitavit, qua comprehēdit negotiationem omnium artium ſellulariarum. Nam & *lintearii* & *veſtiarii*, teſte Juriſconſulto D. de inſtitoria actione, habebant ſuos inſtitores quibus veſtem circumferendam & diſtrahendam dabant. Ita & alii. Nam ad homines ipſos ultro accedebant, ut iis ſuam mercem obtruderent. Unde illud apud Poëtam:

Inſtitor ad dominam veniet diſtinctus emacem.

Ex eo & *circitores* etiam appellatos docet Paulus eo-

dem loco. Sed & muliones *institores* proprie appellatos ibidem notat, & fullonum sarcinatorumque præpositos, stabularios quoque loco institorum esse. Denique tabernæ præfecti & cuicunque alii negotiationi, hoc nomine veniebant. Hinc ἐργασηνέαρχω optimæ Glossæ *institorem*, Græce interpretantur tabernæ præpositum. Ex quibus intelligere est, an recte ναύκληρος, quæ tertia pars statuitur ἐμπορίας, verti possit Institoria. Præterea certum est, venditionem ipsam ac distractionem mercium noluisse Aristotelem tertiam partem facere τῆς ἐμπορίας, ubi naviculariam pro prima, & pro secunda vectionem mercium, posuit. Nam certe, qui merces navicularios vehendas mercede committit, prius eas utique emerat, & alius ei vendiderat. Ipse etiam illas eo fine in alia loca navi trajiciendas curat, ut aliis vendat. Non pars est igitur, quod finis est. Alias hæc ναύκληρος etiam locum haberet in aliis generibus negotiationum ac mercaturarum, quæ in terra exercentur nec navigant. Atqui ἐμπορία Aristoteli ea est proprie mercaturæ species, quæ navigat, cujus tres partes facit, sine quibus stare non potest. Nisi enim sit navicularius cujus navis ad vehendas merces conducatur, nisi merces ipsæ in navem imponantur ac portentur, non est ἐμπορία. Ergo pars tertia talis quoque esse debet, ut sine ea non consistere queat navigans mercatura. Ea ναύκληρος Aristoteli dicitur. Quæ nihil aliud est quam exhibitio mercium, quas navicularius, qui eas vehendas accepit, salvas mercatori, qui conduxit, repræsentat. Ubi φορτηγία pars est secunda ἐμπορίας, non video qui non possit esse tertia ναύκληρος. Quæ vox nihil aliud quam, quod dixi, potest significare. Salva enim ea omnia ναυκληρῆσαι debet navicularius, quæ ejus fidei commissa sunt, ut ex legibus navalibus constat & Rhodiis, quarum & ista est: Ναύκληρος ἐὰν ὑποδέξηται π, ενίγκαι, ἵνα ἀποκαταστήσῃ καὶ ἀποδώσῃ αὐτό.

Utut

Utut sit, nihil minus est τοκισμὸς quam institoria. Aristoteles ideo καπηλικῆς hic non facit mentionem, quasi diversæ ἀπὸ τ ἐμπορικῆς, ut alii faciunt auctores, quia καπηλικὸν eamdem facit cum μισθωτικῇ, & omnem omnino negotiationem, sive stataria sit, ut est τ καπήλων, sive vaga, ut est ἡ τ ἐμπόρων, hoc nomine generali complexus est. Sic ἐμπορία illi species τ καπηλικῆς, sive μισθωτικῆς prima. Secunda porro species μισθωτικῆς Aristoteli ponitur, ὁ τοκισμὸς, res usuraria. Quæ adeo ad μισθωτικὸν pertinet, ut Latini inde *versuram* eam proprie appellarint, id est, μισθολὸν, quo nomine & mercatura dicitur. Hinc, *versuram facere* est, mutuam pecuniam accipere, non *quod initio, qui mutuabantur ab aliis, ideo mutuabantur ut alius solverent*, non *ut domum ferrent, velut verterent creditorem*, ut volunt Grammatici, sed quia versura est ipsum fœnus, & *mutuum*, quod à mutando nomen accepit, & vertendo. Versura igitur, id est, fœneratio, secunda species est μισθωτικῆς, & μισθαρνία, tertia. Ea comprehendit omnem omnino quæstum qui ex opere aliquo, vel opera capitur, ubicunque merces, pretium artis, vel laboris, intervenit. Xenophon in libro de Vectigalibus omnem quæstuariam similiter his tribus comprehendit, τῇ ἐμπορίᾳ, τῇ καπηλείᾳ, & τῷ τοκισμῷ. Per ἐμπορίαν eam mercaturæ speciem intelligit quam superius explicavimus. At καπηλείας nomine etiam complexus est sellulariarum artium negotiationem. Nemo enim est opifex, quin idem quoque artis suæ sit negotiator, & κάπηλος, ut eam vocem Græci sumunt. Vendunt enim omnes artifices quod arte sua perfecerunt opus. Quo nomine αὐτοπῶλαι quidem sunt potius quam κάπηλοι, quomodo ea vocabula Græci auctores distinguunt. Verum ipsi artifices non possunt in arte sua aliquid operari, quin materiam, ex qua opus faciunt, emant. Cum igitur, quod ex arte opus exiit, vendant,

non solum artis suæ αὐτοπῶλαι habendi, sed etiam κάπηλοι, quoad materiam ipsam, quam etiam pluris solent vendere quam quanti emerunt. Quis enim tam sincerus & probus artifex, qui, solo manupretio contentus quod de suo adhibet, non etiam materiam pluris indicet, quam emit? Onosander quoque in Strategico tria genera facit χρηματιστῶν, id est, hominum quæstuarias artes exercentium, ὀβολοστάτλω, μισθώτολοι, & ἔμποροι. Ubi vocat μισθώτολον, qui Xenophonti est κάπηλον. Nec dubium est quin etiam omnes artifices eo nomine complectatur. Recte igitur Aristoteles sellularias artes inter genera μισθωτικῆς, quam etiam καπηλικὴν vocat, recensuit, & tertio quidem loco, ut fœnerationem secundo, nominavit. Sive primam ergo pro pessima dederit intelligendam, sive tertiam, cum inter utramque collocet fœneratoriam, inde colligi licet, non pejoris eam loci facere, nec sequius de illa judicare, quam de mercatura, aut de quæstu, qui capitur ex artium opificio. Onosander primo loco ὀβολοστάτλω, id est, fœneratorem, videtur nominare, quasi pessimum, deinde μισθώτολον, negotiatorem cujuscunque artis ac mercimonii sellularium & forensem, tertium, ut honestiorem, ἔμπορον, sive mercatorem. Ex his omnibus constat, Aristotelem eum solum legitimum ac naturalem quæstum existimasse, qui ex terra captatur ad vitam modo sustentandam, quantum satis cuique est, ut inde victum paret. Quod ejus hæc verba manifesto evincunt: Διὸ καὶ φύσιν ἴσην ἡ χρηματιστικὴ πᾶσιν δοκεῖ κατὰ καρπῶν καὶ τῶν ζώων. Quam res pecuaria dat, & fructuaria, eam solam esse ac videri secundum naturam quærendi & habendi rationem. Quæ eadem Platonis sententia est in legibus lib. v, ubi hæc verba leguntur: Λέγομεν δὴ μήτε χρυσὸν εἶναι δεῖν, μήτε ἄργυρον ἐν τῇ πόλει, μήτ' αὖ χρηματισμὸν πωλικὸν ἁπτὸ βαναυσίας καὶ τόκων, μήτε βοσκημάτων ἀρχῶν, ἀλλ' ὅσα γεωργία δίδωσι καὶ

περὶ φίλ. Quibus vides non ſolum mercaturam eum è ſua republica exterminare, & uſuras, ſed etiam quæſtum omnem qui ex artium ſellulariarum opificio provenit, quod vocat βαναυσίαν, ſola retenta rei quæſtuariæ ſpecie, quam agricultura dat, qua etiam comprehenditur pecuaria. Sed refingendi eſſent homines, ex quibus ad inſtar Platonicæ reſpublica componi deberet. In libris ea forma reipublicæ melius pingi poteſt, quam reapſe conſtitui. Ariſtoteles autem etſi omnem quæſtuariam, quæ nummo fit, naturæ repugnare velit, nihilo ſecius tamen ei locum dat in ſua republica, ut mercaturæ, fœnerationi, & omni artium negotiationi. At Plato, in eodem libro de Legibus, affirmat, ſuæ civitatis homines privatam debere habere pecuniam, propter eas, quas ibi refert rationes. In libris quoque de Republica & mercaturam omnis generis admittit, utpote ſine qua nec agricultura ſtare poſſit. Quid enim faciet agricola, qui tritico abundabit, & vino, & pecore, ſi iis rebus egebit ſine quibus terram colere non poſſit, nec alere aut veſtire operarios, quorum opera utitur ad colendam terram? In urbem veniet ruſticus, & permutabit ſua, quæ habet ſupervacua, cum alienis quorum penuriam patitur. Hoc neceſſe eſſe ut faciat, concedit Plato. Si triticum igitur cum veſte permutabit, aut cum ferramentis arando agro idoneis, permutatio ab una parte naturalis erit, ab altera non naturalis. Quatenus enim triticum è terra provenit, naturalis hæc permutatio: at quia veſtimentum, aut calceamentum ad uſum tantum corporis, non etiam ad permutationem facta ſunt, hic claudicabit permutatio, & naturæ adverſabitur. Hæc ſententia eſt Ariſtotelis, abſurda plane ac falſa. Multo quippe minus naturalem futuram cenſet ſi cum nummo permutetur, quia nummi inventio ex hominum inſtituto, æſtimatio ejus ac pretium etiam inde eſt. Cum tamen &

sine nummo sæpius hærere atque hæsitare debeat illa ipsa χρηματιστικὴ, quæ ex terra quæstum facere nata est, ut jam sæpius supra diximus.

CAP. XVIII.

Qui fœnus damnat, debere & mercaturam. Eo nomine maxime improbari fœnus, quod lucrum ex homine faciat. Si bene calculus ponatur, idem facere & agriculturam, cum aliis omnibus artibus quæstuariis. Pecunia in fœnore pecuniam parit, ut & alia species eamdem speciem mutuo data. In permutatione antiqua oves pariebant boves, & alia aliud. Multæ artes inhonestæ & invisæ, quæ tamen sunt necessariæ humanæ societati. Etiam vilissimas ac sordidissimas utiles haberi. De coriariis & foricariis. Petronius correctus. De foricarum vectigali, & urina. Quid sit φορεῖα, quid forica. De vespillonibus, qui & bispelliones. Quædam artes infames, & populo tamen gratæ, ut histrionum, quædam odiosæ, nec infames, ut fœneratorum. Aliæ & infames pariter, & perniciosæ, odiosæque, ut lenonum. Tria μισθολητικῆς genera Aristoteli recensen, mercaturam, fœnerationem, & mercenariam. Omnes artes eo nomine comprehendi quæstuarias, & eos, quorum operæ, non artes, emuntur. De mercatoribus, qui Grace ἔμποροι: & de magnariis, qui μεγαλέμποροι. Honestiores eos veteribus visos. Mercatura Gallis invisa, & nobilibus non exercenda. Lege Honorii nobiliores negotiari vetiti. Ea lex emendata & explicata. Mercatores vice versa prohibiti lege Iustiniani dignitatem ullam aut militiam capesse-re. Meliori jure fuisse nummularios, hoc est, publicos fœneratores, qui ab sola armata militia eadem lege abstinere jussi. Multis privilegiis muniti à Iustiniano iidem nummularii, & quatenus argenti distracto-

distractores, & quatenus fœneratores. Nobiles apud Romanos vetiti negotiari, non vetiti fœnerari. De artificibus omne genus, qui & ipsi artium suarum negotiatores. Eos ὠνοπώλας proprie dictos. De ὠνοπωλικῇ, & καπηλικῇ. De mercatura stataria & vaga iterum quædam notata. Apud Thebanos neque artifices sellularii neque forenses negotiatores ad honores admissi qui non decennio abstinuissent ab omni nundinatione. De quibus negotiatoribus accipienda sit lex Honorii. Non videri omnes mercatores eo nomine intellectos. Quinam sint ultimi negotiatores in lege Diocletiani. Tres classes fuisse mercatorum, & totidem artificum. Alias artium σοφὰς Græcis appellari, alias ὑποσόφους, alias βαναύσους. In tres quoque classes artes omnes distribuit Aristoteles. In fœnerandi quoque arte tres gradus reperiri. Aliud esse genus fœnoris commune, aliud nauticum, aliud diarium: quibus totidem fœneratorum species constituuntur, honestiorum, aut minus honestorum. Quid sit ὁλοσχερική. Aristoteles, etsi quæstuarias artes neget esse naturales, in republica tamen sua eas admittit. Qua ratione motus Plato fœnerationem è sua republica exterminarit. Ex solis bonis constituere voluisse rempublicam. Non esse autem bonos qui cito divites fieri volunt. Agricultura ideo philosophis probata quia lento gradu ad opes pergit. Vanum id esse, multis probatur. Cum Catone censorio susceptæ disceptatio, qui fures & fœneratores invicem comparavit. Argumentum ejus, ut inane & frivolum, retusum. Non omnes fœneratores lege duodecim quadrupli condemnatos, sed solos eos qui ultra licitum modum usuras exigerent. Intra modum legitimum fœnerantibus nulla irrogata pœna. At fures semper puniti. Frustra etiam & sine causa ab eodem Catone jactatum, fœnerari idem esse quod hominem occidere. De variis qua-

quarendi modis, ab ipso per gradationem expositis, apud Ciceronem. Ea verba explanata. Quid sit bene vestire. Summum fuisse fœneratorem illum ipsum Catonem, ac proinde dicta sua factis refutasse. Agriculturam non pro quæstu habuisse, sed pro oblectamento. Longe aliter sensisse veteres Romanos de fœneratione. Capite pœnas dedisse, aut trans Tiberim vanum iisse, aut etiam in partes secandos creditoribus suis datos, qui decoxissent. Immania hujusmodi supplicia decoctoribus imposita. ne quis fidem falleret in mutuo reddendo. Fœnus optimum illis visum remedium ad inopiam temporariam sublevandam. De etymo Graco fœneratoris, quod fœnori favet, etsi alias ineptum sit. Non melius de medicis judicasse Catonem quam de fœneratoribus. Sententia Plutarchi, qua contra fœneratores affertur, expensa. Nihil illum contra fœnerantes dicere, sed contra eos qui fœnore accipiunt. Non δεῖ δ' μὴ δανείζειν *eum scripsisse, sed* δεῖ δ' μὴ δανείζεσθαι. *Persas etiam damnasse non* δανείζοντας, *id est, fœnore dantes, sed* δανειζομένους, *id est, mutuo accipientes. Quid sit* πολυτέλεια *apud Plutarchum. Alia nonnulla.*

ABunde ostendimus in superioribus, ejusdem hominis esse usuram damnare, & mercaturam artiumque negotia', & quæstum. Quod si ejus auctoritate utimur ad usuram condemnandam, cur non idem præjudicium adhibemus ad exturbandam ex urbibus nostris mercaturam, & earum omnium artium professionem quæ victum suo sibi jumento ac quæstu parant? Iniquum quippe est, in pari omnium conditione dissimilem ferre de una sententiam. Aliquid tamen proprium habere videtur usuraria, cur magis improbetur quam ceteræ μισθολικῆς species. Duo, inquit, genera

genera sunt, ac modi rei familiaris augendæ. Una vocatur καπηλικὴ, quæ mercaturam spectat, atque etiam fœnus: altera est οἰκονομικὴ, quæ ex fructibus terræ rem amplificat. Hæc quidem necessaria est, ac jure laudatur, at illa altera merito improbatur, quia non secundum naturam est, sed alter per eam ex altero lucrum petit. Quasi vero & agricultura, quam fundamentum οἰκονομικῆς statuit, non ex aliis hominibus lucrum facere contendat, dum sua illis vendit, ut, quæ illorum sunt propria, sibi acquirat, haud secus, quam, qui vestem à se factam pretio majore dare alteri conatur, quam quanto sibi ejus opificium constat! Nullum enim discrimen reperio inter triticum quod labore suo agricola ex terra extuderit, & vestem vel calceum quem opifex manuum suarum opera elaboraverit, si uterque vendere illud habet necesse ut vivat, & quam potest maximo vendit? Nonne ἀπ' ἀλλήλων hic quæstus? Si nulla re egeret agricola, & omnia apud se reperiret, quæ ad victum ipsi sunt necessaria, nullius externæ opis ac mercis indigus, faterer libentissime, id esse verum quod adstruit Philosophus, non solum innocentissimum, sed etiam sufficientissimum sibi ipsi ad vivendum hoc vitæ genus esse. Sed longe aliter se res habet. Cum hæc ita sint, inquit, atque ideo secundum naturam non sit mercatura, quia de aliis lucrum facere postulat, meritissimo usuraria negotiatio odiosa est, quia ab ipso nummo rem auget qui non hunc ad usum comparatus fuit: nam permutationis gratia inventus est; & fœnus ei exaggerando studet. Quid tum postea? An ea gratia magis etiam contra naturam hic quæstus faciendi modus? Præclara certa ratio! Pecus etiam per fœturam pecus augere solet. An hoc præter naturam? Ager cum fœnore reddit quod accepit in eodem genere. Numquid & hoc contra naturæ leges ac sollemnia? Immo nihil minus. Audiamus

mus poëtam, qui & ipse vellet hanc tantum vivendi viam nosse mortales:

Arvorum ingenerat studium, ruriſque colendi,
Seminaque in fœnus ſulcatis reddere terris,
Vſuramque ſequi majorem ſorte, receptis
Frugibus innumeris, atque horrea quærere meſſi.
Quod ſolum docuit mortales noſſe metallum.

Sic pecunia pecuniam parit, non eo modo quo pecus aut frumentum propagatur, ſed eo quo poteſt. Nec magis ſane mirum eſt, pecuniam augeri pecunia, quam, triticum, quod mutuum datur ex pacto, alterum tantum tritici poſt certum temporis ſpatium, de quo convenerit, mutuatori referre. Aut negandum eſt, ſecundum naturam eſſe hujuſmodi mutationem, aut confitendum, æque locum habere poſſe in pecunia, & æque eſſe naturalem. Triticum divenditum pecuniam parit venditori. Similiter & pecunia parit pecuniam apud nummularium, qui pro drachma argentea quadraginta & octo obolos in collybo reddit. In permutatione antiqua oves plerumque pariebant boves; ipſi homines jumenta & pecora, cum captivi hujuſmodi animalibus permutabantur. Hæc monſtroſa plane, ſi quis tantum ea, ut ſonant, æſtimet, non vim & uſum permutationis conſideret. Ita ſimpliciter intuenti quod geritur, mirum videri queat, in fœnore pecuniam pecuniæ eſſe productricem & effectricem, cum tamen uſum rei penitius introſpicienti, & rem ipſam attentius penſitanti, nihil ſit quod minus mirum videri poſſit. Hæc enim aliter conſtare non poſſunt. Aut portentoſum plane quid eſt nummi inventio, aut, ſi fatemur, ut eſt, inventionem ejus utilem eſſe ac neceſſariam, concedamus etiam oportet, uſum ejus ad omnia quæ diximus eſſe naturalem; non ſolum ut permutetur cum aliis mercibus, ſed & ut aliarum mercium more, ipſe cum ſemetipſo invicem. Immo ut mutuo quoque detur,

cum

cum usura, sine usura, quemadmodum & aliæ pleræque res solent. Invisam esse fœnerationem, Aristoteli assentior: inhonestam esse, etiam concedo. Non propterea tamen minus utilem dicendum, quam & necessariam propemodum ausim affirmare. Quam multæ aliæ artes & invisæ & inhonestæ, quibus tamen humana societas carere non potest? Ut in exercitu omnes duces esse nec possunt nec debent, sed præter gregales milites, quibus exercitus componitur, sunt etiam alii inferioris gradus, & minus digni loci, qui castra sequuntur, mercatores, lixæ, calones, & alia hujusmodi rutuba; ita est & in humana vita. Natura non magis varios hominum vultus creavit, quam animos. Si hos, omnium omnino pares ac paria cupientes, æque erectos & recta ac pulcra capessentes produceret, nullo modo consisteret hominum societas. In navi omnes ad clavum sedere vellent, nemo ad sentinam stare. Non reperiretur in urbibus qui foricas conducere sustinerent, aut cloacas purgandas, aut coriariorum artem profiteri, nisi essent quibus odor lucri bonus videretur ex artibus male olentibus. Quid enim quæso te fœdius foricaria & coriaria? Esse tamen oportet quibus istæ professiones non fœdæ nec turpes videantur. Βυρσοδεψεῖα extra urbes olim relegabantur, propter fœtorem, ut etiam nunc fit. Non potest eam artem non odisse qui bonos odores amat. Hinc hæc duo in proverbio opponuntur, βύρσα, καὶ μύρον. Quo allusit Satyricus:

— Nec te fastidia mercis
Vllius subeant ableganda Tiberim ultra.
Neu credas ponendum aliquid discriminis inter
Vnguentum & coria.—

Quis neget, locum Petronii, qui ætatem jam in mendo cubuit, ita esse sanandum? *Qui inter hæc nutriuntur, non magis sapere possunt, quam bene olere qui in coriaria habitant.* Quod enim hactenus *in culina* ibi legi

legi passi sunt, nescio sane an aliqui sint, ex his qui tam bono stomacho fuerunt in vulgata lectione toleranda, quibus culina male oleat. Quæ nihil olet, ea certe pessima est. Omnes veteres libri scriptum habent *in coria*, vel *in curia*. Mos fuit antiquorum librariorum, ubi duæ syllabæ similes essent, alteram omittere. Ita hic *coria* tralaticio errore scripserunt pro *coriaria*, πυβυσοδεψεῖα. Ipsis porro coriariis uni fœtentiores videntur *foricarii*, & minus adeo ferendi. Ferri tamen solent, immo & debent, immo & necessarii sunt. Nisi si quis ipse vellet suas foricas & latrinas purgare, & earum eluviem foras exportare. Eorum meminit lex XVII D. de usuris. Quo loco perperam *fornicarios*, pro *foricariis* legunt & explicant quidam magni nominis Jurisconsulti: *Fiscus ex suis contractibus usuras non dat, sed ipse accipit, ut solet, à foricariis, qui tardius pecuniam inferunt; item ex vectigalibus.* Sic sane ibi finantur *foricarii*, quamvis turpissimæ rei redemptores. Satyricus sordidarum hujusmodi atque infirmarum artium professiones, quæ lucrosæ essent suis professoribus, ita enumerat:

— maneant qui nigrum in candida vertunt,
Queis facile est idem conducere, flumina, portus.
Siccandam eluviem, portandum ad busta cadaver,
Et præbere caput domina vanale sub hasta.

Et paulo post:

— inde reversi
Conducunt foricas; & cur non omnia?

Intelligit *foricarios*, qui *foricas*, id est, κοπρολοχεῖα, purgandas publice conduxerant; ut per siccandæ eluviei conductores, qui cloacas publicas. *Foria* est stercus, & quidem liquidius, ex Græco φορειά. Ita & βόρβορον Græcos veteres appellasse, docuit me Arcadius Grammaticus his verbis: Τὸ δὲ παρειὰ, καὶ φορβειὰ, καὶ φορειὰ, ὁ βόρβορος, καὶ ἀρειὰ ἡ ἀπειλὴ, ὀξυνόντως. Inde *forica*, ὁ ἀφεδρὼν, ut in veteri Glossario exponitur.

nitur. Foricis vectigal impositum fuisse videtur olim, ut & urinæ, quod Vespasianus primus commentus est. Et recte vetus scholiastes Juvenalis foricas *stercorum vectigal* interpretatus est. Sic enim legendum. Inde foricarii, qui illud vectigal foricarum redemerant, non ipsi nimirum purgatores foricarum. Quod ex loco etiam Juvenalis, si totus legatur, facile constabit. Ideo & publico hi plerumque debitores existebant, ut ex verbis Jurisconsulti paulo ante citatis apparet, qui proinde & usuras pendebant ob tardius illatam pensionem. Non multo igitur turpiores habendi, quam qui aliarum rerum telonea redimunt. At ipsi, qui id operantur, sordidissimi. *Infimorum operum magistros* eos vulgo vocamus. Nihil sane magis infimum, quam id quod tractant. Fimus est, & oletum. Ideo & ipsi omnium hominum infimi. At necessarii tamen. Inter extremarum sordium artes etiam ibi à Satyrographo nominantur vespillones: De quibus loqui vult cum *portandum ad busta cadaver* dicit conductum. Eorum opera carere posse civitatem, solis illis liceat affirmare, qui parati sunt suos mortuos sepelire & humare. In servis etiam turpe hoc ministerium, & viliora mancipia reddebat, qui id aliquando fecerant. Vocantur in jure nostro *Bispelliones*, quos pro verspellibus & veteratoribus accipiunt Jurisconsulti nobiles, sed falluntur. Glossæ veteres hanc scripturam agnoscunt pro vespillonibus: *Bispelliones*, νεκροθάπται, κηπιάται. *Bispello*, νεκροφόρος. Quasi *Vespillo*, vel *bispello*, à *bispellione* differat, quatenus hic portat ad bustum cadavera, ille vero sepelit. Verum de his, ut de *copiatis*, & *parabolanis*, alibi. Hujusmodi omnes sunt artes, quas eleganter Aristides dicit probro esse suis professoribus, in prima Platonica pro Rhetorica: Νῦν δ' τίς σὺκ οἶδε πολλοῖς ὀνειδιζόμενον τὸν τέχνην ἔσαν; εἶεν, τὰς σκυτοτόμους, καὶ σκυτέως, καὶ γναφέως, καὶ νυροῤῥάφους, τίς ἂν δύσαιμενίσαι τὰ τέχνης;

Nunc vero multis ars sua ignominiæ ac dedecori. Vt coriarios, sutores, fullones, & veteramentarios quis ab arte sua beatos prædicaverit? Quid hodie infamius carnifice? Nec olim honestiores habiti. Jure tamen homines occidunt, cum à fœneratoribus eos improbe necari quidam pronuntient. Quos velim rogatos, an se carnificinam publice exercere mallent quam fœnerationem? Quid responsuri sint, scio. Quod ad me attinet, quamvis longe absim ab animo fœnerandi, malim me dici fœneratorem, quam sutorem esse, vel sartorem. Immo vel fœnerandi negotiationem facere publice potius paterer, quam artem ludicram. Sunt artes quædam infames, ut histrionia. Sunt aliæ viles ac sordidæ, ut coriaria. Invisæ aliæ & odio dignæ, ut fœneratoria. Absit tamen ut eam ad infimas usque sordes vilissimarum, aut ad ignominiam infamium detrudamus. Nec hoc voluit Aristoteles. Odiosam tantum esse dicit, cum tamen ex his, quæ ignominiosæ olim existimatæ sunt, & famosos suos artifices & auctores fecerunt, quasdam & populo olim fuisse & nunc esse perquam acceptissimas constet, ut eorum qui in scenam prodeunt. Ita quædam artes propudiosæ, tamen gratæ sunt: aliæ odiosæ, etsi non infames, nec inhonestæ: nonnullæ & infames pariter, & perniciosæ, ut lenonum. Invisa certe fœneratio, & maxime quidem illis, ut scite scribit Columella, *quibus succurrere videtur.* Quare hoc? Quia ita est ingenium humanum. Plerique enim eo vitio laborant, ut oderint eos à quibus beneficium accepere, si vicem reddere non possint, immo quia nolunt. In mutuo vel gratuito reddendo quam multi sunt qui aurem sibi velli volunt, ac ne tunc quidem nisi coacti reddunt? Qui autem inviti, quod debent, solvunt, non possunt non invisos habere quibus solvendum est, etiamsi nihil amplius, quam quod acceperunt, teneantur solvere. At quanto minus libenter id præ-

stant,

stant, si cum usuris ab datore id repetatur? Tunc maximo odio prosequuntur, qui, quod suum est, cum augmento reposcunt. Proverbium habemus, cujus verba etsi paulo aliter sonent, sensus tamen hic eorum est, *in accipiendo mutuo homines amicos existere, in reddendo inimicos.* Hæc ergo causa est, quæ fœneratores efficit odiosos. Nec aliter de his judicat Cicero, dum improbari eos quæstus perhibet, qui in odia hominum incurrunt, ut *portitorum & fœneratorum*. Non inter illiberales & sordidos quæstus eos ponit. Sequitur enim statim apud eumdem: *Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur.* Μισθωτὸς Platonis intelligit, non μισθάρνης Aristotelis, qui ea voce complexus est non tantum quorum operæ emuntur, sed etiam quorũ artes. Quos omnes inferiores, quoad honestatem, videtur statuisse fœneratoribus, & merito sane. Minus quippe honestum ac liberale, cum labore ex arte & opera victum quærere, quam otiosum ac desidem fœnebri pecunia collocanda vivere, ac divitias parare. Ideo philosophus tria genera μισθαρνικῆς recensens, ut jam ante diximus, maximum & honestissimum primo loco numeravit, eorum qui mercibus operam dant, ultro citroq; per varia loca mari transvehendis. Secundo fœneratores, ut proximum gradum post eos occupantes. Tertio ac postremo mercenarios omnes, qua operæ, qua suæ artis. Nam, ut ait Cicero de his qui operam suam venditant, idcirco inter sordida ministeria, quod agunt, reponitur, *quia in illis ipsa merces auctoramentum servitutis.* Additque idem paulo post in eodem libro Officiorum primo, *opifices omnes in sordida arte versari, nec enim quicquam ingenuum potest habere officina.* Recte proinde Aristoteles hos omnes cum operariis in ultimum locum rejecit inter eos quæstus qui ad mercaturam merces quocunque

modo permutantem pertinent, infra ipsos fœneratores, qui, licet odiosi, minus tamen sordidi censendi. Ipsam illam mercaturam, quam primo loco recensuit Aristoteles, si tenuis sit, *sordidam esse putandam*, idem Cicero pronuntiat ibidem. *Sin*, inquit, *magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda: atque etiamsi satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque contulit, videtur jure optimo posse laudari.* Eos intelligit quos Græci non simpliciter ἐμπόρους nuncupant, sed μεγαλεμπόρους, Latini *magnarios negotiatores*, ut Apuleius, qui per aversionem emunt ac vendunt, non per partes. Ne sic quidem magnopere laudandos esse qui magnariam hanc mercaturam exercerent, docet ibi Cicero, nisi quæstu abdicato, & catalysi facta artis quæstuariæ, sese in agros conferant. Nimirum eo hæc recidunt, ut cum Platone & Aristotele sentiat, agriculturam digniorem esse homine libero & liberaliter educato, quam aliam artem quamlibet unde hominibus vita toleratur. Quod & ipse fateor. Idemque judicium Gallorum nostrorum, qui bono genere prognatis adeo parum convenire mercaturam existimant, ut nobilitate excidere sit, eam colere, aut quamcunque ejus speciem attingere. Diceres, ab Aristotele aliquo aut Platone constitutum Reipublicæ nostræ statum, quantum ad hanc partem attinet. Et sane, nihil tam dedecet generosum animum, quam fallere, decipere, simulare, ac mentiri. Quod adeo familiare est mercatoribus, ut congenitum videatur, & sine his sacra eorum constare vix queant. Nobiles nostri in agris avitis vivunt, & mercimonia sic dedignantur, ut, quo jure utimur, simul aliquis mercator & nobilis esse non queat. Quid enim illo hominum genere vanius, quid infidelius, aut mendaciloquum magis? Nec amicis, nec parentibus

ribus parcunt, dum rem faciant. Perjuria, fraudes, fallaciæ, offuciæ, tela sunt & machinæ quibus opes amplificant suas, ut de minimis repente, immo de nihilo, ad summas provolent. Merito ergo & qui claris essent natalibus, & dignitate aliqua conspicui, immo & qui in re paulo lautiore, negotiari vetantur lege Honorii ac Theodosii, quam in Codicem suum retulit Justinianus Tit. de commerciis & mercatoribus. *Nobiliores*, inquit, *natalibus, & honorum luce conspicuiores, & patrimonio ditiores, perniciosum urbibus mercimonium exercere prohibemus, ut inter plebeios & negotiatores facilius sit emendi vendendique commercium.* Sic enim verba ejus legis emendavimus ex scriptis codicibus, qui habent, *conspicuo ore*, pro *conspicuos*. Omnia enim heic enuntiata in comparandi gradu. At *conspicuior*, ἐπιφανέστερον, ut *egregior*, & *idoneior* apud Jurisconsultos. Per *patrimonio ditiores* doctus Jurisconsultus magistratu functos accipit. Quod non puto. Nam per *honorum luce conspicuos* lex intelligit tam in honoribus positos, & ipso actu, quam honoratos, id est, magistratu functos. Ergo per *patrimonio ditiores* solos intelligit locupletes paternis, aut avitis, bonis, id est, patrimonio, etiamsi nullum adhuc gessissent magistratum. Græci Basilicῶν interpretes ὦν ἐστὶ πολυτιμίους, simpliciter vertunt. Quod non satis exprimit vim ac mentem legis. Quid enim, si quis mercaturis illas divitias comparavit, an, postquam dives evaserit, negotiari prohibebitur? Id ratione caret. De solis igitur intelligenda patrimonio ditioribus, qui non ea bona ipsi acquisierint, sed de patribus hæreditate possederint. Solis igitur plebeiis mercaturam exercere hac lege permittitur, nobilioribus interdictam. Ut nobiles autem heic, & magistratu fungentes, vel divites prohibentur mercaturis insistere, ita è contra mercatoribus ad ullam militiam adspirare interdictum voluit Justi-

nianus leg. unica Cod. negotiatores ne militent. Quod de omni militia esse intelligendum, lex lecta docebit. Excipit ἀργυροπράτας, sive nummularios, quos ab armata tantum militia submovet, sed aliam quamcunque sine metu violatæ legis posse sibi comparare decernit, *quia omnibus essent utiles contractibus.* At hi argyropratæ publice fœnerandi quoque artem profitebantur, ut supra demonstravimus. Quos etiam eo nomine privilegiis multis muniendos idem Justinianus sanxit, quia plurimis fœnerando prodessent. Inter alia privilegia, quibus ab antiquo donati sunt, illud etiam fuit, ut sine stipulatione, immo & sine scriptura, usuræ ipsis præstarentur. Majores præterea usuras accipere permissi, quam aliud quodlibet hominum genus, nempe besses. De quo infra pluribus, in libro de modis usurarum. Justinianus in Novella τοῦτο δὲ ἀργυροπραλικῶν σπουδαιοτέρων CXXXV: καὶ ἅμα τοῦτο θεσπίζομεν, μὴ μόνον τὴν ἐξ ἐπιρρήτου αὐτοῖς δίδοσθαι τόκον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξ ἀγράφου τοιαύτην, ὁποῖον ὁ νόμος αὐτοῖς δίδωσιν ἐπιρρήτων, τυτέστιν, τὴν ὀνομασμένην ἐγκράφως. Τὸν γὰρ πᾶσι σχεδὸν τοῖς δεομένοις ἐπάρκειν ὄντως βοηθεῖν σὺν ἂν εἴη δίκαιον ὑπὸ τοιαύτης ἀδικεῖσθαι λεπτότητος. *Nam qui omnibus propemodum indigentibus opem ferre parati sunt, hos utique per hujusmodi minutias injuriam perpeti non æquum fuerit.* Ita sensit sæculum Justiniani, itaque illis censuit de publicis fœneratoribus, quasi qui adprime utilem operam fœnore exercendo reipublicæ navarent. In eo quoque melioris & honestioris conditionis visi sunt fœneratores quam ceteri negotiatores, quod nobilioribus, cum negotiari lege Principum Romanorum non fuerit licitum, fœnerari tamen licitum fuit semper. Inter negotiatores reponendi etiam veniunt omne genus artifices, quos etiam commercium exercere ante docuimus, dum quod suæ artis est, vendunt, & dum materiam, ex qua opificia perficere possint, emunt. Αὐτοπῶλαι

πῶλαι tamen potius censendi quam μισθοῦλοι, aut κάπηλοι. Ut enim agricolæ vinum & frumentum, quod labore suo & opere pepererunt, vendunt non aliunde emptum, ita hi artificia manuum suarum non ab aliis sumpta venditant, sed suopte ingenio & arte perfecta. Et recte Themistius, Orat. IV, κάπηλοι distinguit ab αὐτοπώλῃ, & αὐτοπωλικῆς nomine intelligit cum Platone τὴν αὐτουργοῦσαν καὶ τὰ αὑτῆς ἔργα νεμίσασθαι καὶ ἀποδιδομένην, cum καπηλικὴν exponat τὴν τὰ ἀλλότρια ὠνουμένην, non *cauponariam*, ut vertit interpres, sed *cocionatoriam*. Utraque ad στατιαῖον genus negotiationis pertinet, ut ἐμπορικὴ ad πλανητικόν. Eleganter ibidem Themistius & pictores & grammatistas & musicos, & quicunque alii artifices quæstuarii, qui vagantur per urbes quæstus faciendi gratia, ad ἐμπορικὸν illud genus refert, at eos, qui intra ejusdem urbis muros sua divendunt, aut aliena, sub αὐτοπωλικῆς, aut καπηλικῆς reponit. Εἴτε γὰρ μυζηλώπης, εἴτε γραμματιστὴν, εἴτε ζωγράφον, εἴτε ἄλλο τι ψυχῆς ὠφέλημα ἢ τερπνὸν ἐπιδημοῦντα τῇ πόλει μισθοῦ ἔνδειν μὲν ὠνοῖτο, ἑτέρωθι δὲ ἀποδιδοῖτο, ἔμπορος ἔστω· ἐὰν δέ τι μεῖον ἢ Λάμπις ὁ Αἰγινήτης. εἴτε αὖτε κατοικουμένου τὸν πόλεμον, καὶ τὰ μὲν ὠνούμενος μαθήματα, τὰ δὲ καὶ αὐτὸς πεκτανόμενος πωλοίη καὶ ἀλλάττοιτο ἀργυρίου, κάπηλος ἔστω ἢ αὐτοπώλης κομψότερος μικρῷ Σαραμβοῦς καὶ Θιαρίνου. Quicunque ergo mercaturæ, aut negotiationis cujuscunque gratia de urbe in urbem commeat, is ἔμπορος proprie; qui vero in urbe manet, sive ut aliquod suum opus & artem venditet aut profiteatur, sive ut vendat quod ab alio emerit, priore modo αὐτοπώλης vocatur, altero κάπηλος. Nonnulli tamen καπηλείας appellatione utrumque comprehenderunt, ut ante ostensum est. Ad summam duo genera sunt μισθωτικῆς, τὸ πλανητικὸν, καὶ τὸ στατιαῖον, *statarium* & *vagum*. De quo satis in superioribus dictum est. Idem Themistius ibidem: Τίνι δὲ μὴ τῶν ἀμακτικῶν ἐγγράφεσθαι οἱ κατὰ-

κατήγορει, μᾶν τῷ πλανήτῃ ἢ τῷ σπεδιάῃ. Artium omnium negotiationem quæstuariam Aristoteles ἢ μισθαρνικῆς nomine complexus est. Earum aliæ honestiores, aliæ minus honestæ, aliæ etiam sordidissimæ. Istæ sunt quas βαναύσους Græci appellant, & ἀγοραίους. Ab his per decennium abstinere apud Thebanos debebat, qui de magistratu aliquo apiscendo vellet cogitare. Cum his decet comparare & conferre genus illud mercatorum, qui mercantur ab aliis mercatoribus quod statim vēdant carius. Sed quæstio est, utrum de his tantum lex Honorii intellexerit, cum nobiliores natalibus, & honore conspicuos vetuit negotiari, an vero etiam de mercatoribus sic proprie dictis, quos Græci ἐμπόρους appellant, quosque adeo honestiores paulo esse constat. Certe de illis tantum capienda esse verba legis, non de magnariis, vel ἐμπόροις, ratio fere testatur, quæ legi subjuncta est: *ut inter plebeios & negotiatores facilius sit emendi vendendique commercium*. Negotiatores illi quippe, quos inter & plebeios vendendi emendique commercium, non alii possunt esse quam hi quos Græce κάπηλους & μισθοδόλους appellari diximus. Nam ἐμπόροι non ipsis plebeiis vendebant, sed istis κάπηλοις & cocionibus. Basilicorum Synopsis πραγματευτὰς in hac lege vertit, qui sunt isti ipsi quos docuimus, nempe *cociones* & κάπηλοι Græcorum. Sic Mela per *negotia & forum* τὸ καπηλικὸν τῆς ἀγορᾶς expressit. Lex Thebana τοὺς ἀγοραίους nomine tam hos negotiatores quam sellularios ac sordidos artifices comprehendit, quos dignitates affectare vetuit, nisi abstinuissent foro per decennium. Thebani autem illi inter Græcos maxime generosi, & nobilitatis ex natalibus tractæ spiritum præ se ferentes. Hos porro negotiatores, qui ab aliis mercantur quod vendant protinus pretio cariore, *nihil proficere*, ait Cicero, *nisi admodum mentiantur. Nec vero*, inquit, *quicquam turpius est vanitate.*

nitate. Sub his adhuc erat tertia classis negotiatorum, qui ab istis ipsis sumebant quod aliis venderent, quos Græcis καπηλους appellari, & παλιγκαπηλους, superius ostendimus. Hi sunt quos *ultimos negotiatores* Diocletianus vocitat leg. VI Cod. de dignitatibus, quosque adeo ad aliquam dignitatem vetat adspirare, & conjungit cum deformibus ministeriis, & abjectis officiis: *Ne quis ex ultimis negotiatoribus, vel monetariis, abjectisque officiis, vel deformibus ministeriis, vel stationariis, omnique officiorum face, diversisque pasti turpibus lucris, aliqua frui dignitate pertentet. Sed & si quis meruerit, repellatur: repulsos autem etiam propriis reddi consortiis oportebit.* Ex his perspicue patet, legem illam Codicis, quæ negotiatores militare vetat, non esse accipiendam de primi ordinis mercatoribus, quos ἐμπορους & μεγαλεμπορους Græci nominant, sed de secundæ ac tertiæ classis negotiatoribus, cocionibus & arillatoribus, quos Diocletiani lex *ultimos negotiatores* vocavit. At Basilicorum interpretes, quorum versio extat in Synopsi, de omni mercatorum genere eam legem acceperunt, quam ita expresserunt, lib. VI: Μηδεὶς ἔμπορος, ἢ μοναζέλος, ἢ πελάνης, ἢ ἀπὸ δύπλας ὀφφικίου, ἐπιχερέσιον γένηται ἀξιωματικὸς, εἰ μὴ χρόνῳ, πάλιν ἀποδιδόσθω τῷ ἰδίῳ σωματείῳ. Sed vereor ut satis mentem suprascriptæ legis assequuti sint. Vera enim sunt quæ de ordine negotiatorum notavimus: & certum est, ἔμπορον Græcis eum esse quem diximus, honestioris generis mercatorem. Præterea, etiamsi ἔμπορος de quolibet negotiatore diceretur, cum simpliciter ἔμπορον nominent, de omni planum est eos intellexisse, cum lex *ultimorum* tantum *negotiatorum* meminerit, quos ullam apisci dignitatem prohibet. Ut tres autem sunt mercatorum gradus, totidem ferme à veteribus ponuntur artificum classes. Nam præter sordidas & sellularias, quæ in infimis consistunt, duas alias

honestiorum artium constituunt classes. In prima sunt, quas nominant σοφὰς, è quarum numero recensentur, poëtæ, musici, astronomi, sophistæ, grammatici, medici, rhetores. Hi, ut honestiores videantur, honoris nomine etiam velant mercedem quam accipiunt. *Honorarium* quippe appellant. Quæ in secundo ordine subsistunt, eas appellant ὑποσοφὰς, ex qua cohorte sunt pingendi fingendique artifices, statuarii, etiam agricolæ. Etenim hæ artes ut perficiantur, & finem suum assequantur, non modica opus habent prudentia. Καὶ γὰρ αὗται τῶν τέχνων σοφίας ἢ πολὺ λείπονται. Ad extremam ergo sortem, ut apparet, rediguntur αἱ βάναυσοι, quæ & ipsæ possunt in plures dividi ac distingui gradus, quatenus & quædam sunt ex illis sordidæ & viles, quædam abjectissimæ & maxime deformes, immo & infames. Sed hoc non agimus. Aristoteles in 1 de Republica tres quoque artium classes constituit, hoc modo, dum alias esse vult τεχνικοβλήτους, alias βαναυσοβλήτους, alias δουλικοβλήτους. Quæ plurimum artis ostentant, illæ τεχνικαὶ, in quibus & fortunæ minimum. Eæ vero βάναυσοι quæ corpora corrumpunt operantium: Εἰ αἷς τὰ σώματα λωβῶνται. Quæ igne operantur, hoc plurimum faciunt. Nam ignis corporibus nocet. Unde & βαναύσους fortasse quidam ὡς ἀπὸ πυρὸς ἐργαζομένους interpretantur. Alia tamen sunt quæ etiam corpus deterunt artificum. Δουλικαὶ sive serviles sunt quæ plus corpore quam animo laborant. Addit tamen & quartam classem, τὴν ἀγωνιστάτην, ὅπου ἐλάχιστον σωφρονεῖ τὸ σῶμα. Sed, cur non illæ eædem videri possint cum δουλικαῖς, non video. Has omnes artes, cujuscunque loci sint, ac generis, τὴν μισθαρνικὴν appellatione involvit, ut jam diximus, Aristoteles, & tertiam ex his speciem τὴν μισθοδοτικὴν constituit, quæ non sit magis secundum naturam quam duæ priores, ἡ ἐμπορικὴ, καὶ ἡ τοκιστική. Ceterum ut mercaturarum & artium variæ

sunt

sunt professiones magis & minus honestæ, ita etiam & fœneratorum alii honestiores, alii minus. Pessimum genus fœneratorum est, ut ab inferiore incipiamus ordine, quos ἡμιοβολιστὰς appellant, qui etiam dicuntur ὀβολοστάται, à quibus ὀβολοστατικὸν hic nominavit Aristoteles, ut maxime vituperabilem & invisam. Alias enim δανεισμὸν honorifico magis vocabulo significavit in Ethicis, ubi eum reponit inter genera contractuum, qui inter volentes ex utriusque partis consensu fiunt, quæ ἑκούσια συναλλάγματα nuncupat. Δανεισμὸς ibi legitima videtur dici fœneratio, qua mutua datur pecunia sub usuris, eo modo quo solent honestiores civibus suis commodare usum pecuniæ, aut alterius rei qua opus habent, post certum tempus cum aliquo augmento ad dominum redituræ. At ὀβολοστατικὴ ea est improba fœnerandi ratio, quæ in diem, & modum excedentibus usuris, fœneratur; quam & ἡμιοβολιστικὸν vocant. De qua in libro sequenti pluribus erit differendum. Post diarios istos roculliones, qui omnium sunt improbissimi, sequuntur in secunda veluti classe, ut minus improbandi, qui nauticum fœnus exercent. Quod genus usuræ Plutarchus in Catone majore vocat ἀμφοδοπρᾶσιν μάλιστα καὶ δανεισμῶν ἐπὶ ναυλοχοῖς. Verum non id fœnus omnium probrosissimum, sed post diarium secundas tenet. At quod inter cetera honestius habetur, est δάνειον ἔγγυον, ut Græci vocant, quo legitimæ ac licitæ usuræ, & ex communi usu & commercio hominum honoratiorum vulgo receptæ, in pactionem veniunt. Δανεισμὸν vocat, ut jam notavi, Aristoteles. Qui, in odium ut magis adduceret, & contra naturam esse doceret hanc rationem μισοβληλικῆς, maxime invisam ac probrosam ejus speciem inter varios fœnerationis modos elegit, quam traduceret, πρὸς ὀβολοστατικόν. Quod non debuit, cum simpliciter omnem prorsus μισοβληλικὸν damnet, tanquam

natu-

naturæ repugnantem, cujus ſpeciem ſecundo loco recenſet τὸ τοκιστικόν. Nec enim turpiſſimas tantum artes contra naturam eſſe docet, ſed etiam honeſtiſſimas, ſi quæſtuariæ ſint, ut & omnem mercaturam. Et Ariſtoteles quidem, etſi omnem quæſtuariam naturæ velit repugnare, nihilominus ei locum dat in ſua republica. Platoni aliud propoſitum fuit in ea republica, quam animo conceperat, conſtituenda, ut omnem quæſtum velut ſordidum & ultra cupitum naturæ finem tendentem, in quantum poſſet, inde exterminaret; quia ſolis bonis viris eam componi & conſtare voluit. At neminem putavit virum bonum poſſe exiſtere qui repente ſe divitem fieri poſtularet. Compendiariam porro ad ſummas divitias viam per mercaturam ac fœnerationem maxime dari vidit. Ideo & fœnerationem præcipue, utpote velociſſime, ad opes non currentem, ſed volantem, improbavit, ut omnes etiam quæſtuarias artes. Scitum eſt illud Plinianum lib. XXXIII, cap. X: *Non erat apud antiquos numerus ultra centum millia; itaque & hodie multiplicantur hæc, ut decies centena millia dicantur. Fœnus hoc fecit, nummuſque percuſſus.* Alibi dicit idem, *à nummo primam eſſe originem avaritiæ excogitatam, fœnore quæſtuoſam ſegnitiam. Hanc paulatim exarſiſſe rabie quadam, non jam avaritiam, ſed famem auri.* Quæ tamen falſo jactari ſupra multis argumentis probavimus. Agriculturam ea de cauſa, cum tamen ars quoque ſit, eaque etiam quæſtuoſa, probaſſe vel minus improbaſſe videntur, & naturæ convenientiorem judicaſſe, quia lentior per eam ad χρηματισμὸν progreſſus. Hinc Cato ille Cenſorius dicebat, τὸν γεωργίαν, ἀφεγγῆ verius eſſe quam εὐέστιον, oblectamentum & avocationem potius, quam quæſtum aut reditum. Mihi ſic videtur. Si quis animum habeat aliquo tendendi, nihil refert quam cito eo pervenire queat. Ubi enim pervenerit, tantumdem

tumdem est, sive triduum in itinere consumpserit, sive intra horam iter perfecerit. Avaritiæ vero finis propositus cum sine fine sit, ut cupiditas ejus inexplebilis est, quo tendit, nusquam poterit pervenire, sive quadrigis albis vehatur, sive testudineo gradu ambulet. Immo fac eam vel Pegaseo volatu ire, tanto minus assequetur quod vult. Hydropis quippe in avaro imago vera est. *Quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ.* His adde, quod jam supra attigimus, agriculturam sine quæstuariis artibus constare non posse, ut nec ipsam per se, nisi sit quæstuaria: Hanc rationem habuit Plato, cur fœnerationem è sua republica facessere juberet. Verba, quibus eam vetat, hæc sunt, è lib. v. de legibus: Μηδὲ δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, ὡς ἐξὸν, μὴ ἀποδιδόναι τὸ ὀφλόμενον, μήτε τόκον, μήτε κεφάλαιον. Ei, qui pecuniam fœnori dederit, hanc pœnam imponit, ut nec usuram nec sortem recipiat. Nec mercaturæ & artibus quæstum profitentibus æquior apparet, soli æquus agriculturæ, ut paulo post videre est apud eumdem: quas etiam sine dubio exterminasset, si rempublicam sine his stare posse judicasset. Ceterum Respublica illa Platonica in libris ejus locum habere tantum potest, ut olim in mente & in idea habuit, nullibi præterea terrarum consistere idonea. Nullum itaque inde telum adversus usurariam peti potest, quo valide sic, ut obrui queat, impetatur. Cum Catone illo Censorio, ut Græcos omittamus, nobis difficilior pugna, qui in procœmio librorum de R. R. sic in fœnus ac rem fœnebrem invehitur: *Majores*, inquit, *nostri sic habuerunt, itaque in legibus posuerunt, furem duplo condemnari, fœneratorem quadruplo. Quanto pejorem civem existimarint fœneratorem quam furem, hinc licet existimari.* Captiosum cavillatorem hic agit noster ille Censor. Quis enim, cum hæc legat, non censeat omnem fœneratorem ea pœna condemnari solitum Romæ, quadrupli nimirum, ut

omnis

omnis fur dupli pœna condemnabatur? Si ita esset, pejor sane civis fœnerator fure, & jure quidem existimatus foret. Atqui non ita est. Non omnem quippe fœneratorem lex duodecim tabularum quadruplo condemnabat, sed qui vetitum lege modum in fœnerando excessisset. Duodecim quippe Tabulis interdictum fuit, *ne quis unciario fœnore amplius exerceret, si quis contra faceret, quadruplione lueret.* Intra hunc modum igitur impunitus fœnerator, & fœnus exercere permissus. At furibus nusquam legitur præscriptus modus intra quem furari licitum foret. Quod si factum fuisset, tum bene comparatio furis & fœneratoris à Catone instituta esset, qua fœneratorem vel fure pejorem habitum nobis persuaderet. Alioquin certum est, levioribus interdum delictis graviores lege indici solitas pœnas, cum homines ad ea proniores videntur. Sæpe etiam alias legibus fœnebribus constricta est apud Romanos fœneratorum avaritia, quæ nisi coërcita fuisset, pauperibus civibus pernicialis admodum extitisset. Hinc legimus in Historia Romana apud Livium multis locis, accusatos ab ædilibus fœneratores, diemque his dictam, ipsosque multatos. Quam multam qui tunc volunt fuisse arbitrariam, non id colligere possunt ex verbis Livii. Immo, quadrupli pœnam in eos ex legibus duodecim tabularum durasse, verisimilius. Latus igitur differentiæ limes inter furtum & fœnus. Furtum est rei alienæ contrectatio invito domino. Qui fœnori dat pecuniam, rem suam offert volentibus utendam cum certi pactione incrementi reddendam. Accipere mutuam pecuniam nolentes nemo cogit. Volenti porro non fit injuria. Qui sat animi olim non habebant, ut sua manu occumberent, aliena utebantur. Qui sic hominem occidisset, pro homicida non poterat puniri in illo sæculo quo quis manum sibi violentam inferre poterat. *Invitum*, inquit poëta, *qui servat, idem*

idem facit occidenti. Si hæc negotiatio à quibusdam necatio appellatur, interfici potius hominem ego tum dicerem cui in extrema necessitate pecunia non daretur mutua, vel sub usura quantalibet, si hoc modo eriperetur ex imminente famis periculo, qua alias moriturus sperareturr, nisi sic subventum ei esset. Quod posse sæpius contingere, neminem opinor negaturum. Ipse porro ille Cato, qui fœnerari hominem esse occidere interpretatus est, melius sane fœneratorem latroni vel sicario quam furi comparasset. Verba de eo Ciceronis sunt lib. II Officiorum, sub finem: *Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis, à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere; Quid secundum? Satis bene pascere; Quid tertium? Bene vestire. Quid quartum? Arare. Et, cum ille, qui quæsierat, dixisset, quid fœnerari? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere?* Tres vel quattuor hic quærendi modos adstruebat Cato. Quæstuosissimum inter hos qui ex pecuaria & bene pascendo petitur. Secundum qui ex mediocri pecuariæ studio paratur, quem tamen & ceteris antistare voluit. Quo significabat, nihil esse quæstuosius pastione. Tertio loco posuit, sive secundo, si summum ac mediocre pastionis studium pro uno numeres, servitiorum multitudinem. Quod designavit per illa verba, *bene vestire.* Quæ perperam sollicitant viri magni, & in his Hottomannus. Bene enim vestit qui plures habet servos vestiendos. Quartum demum & ultimum locum rei quæstuariæ tribuendum censuit arationi. Cui affine est quod ante notabamus ex Plutarcho, τὸν γεωργίαν huic Catoni videri ἀφεγγῆ potius, hoc est, oblectamentum, quam quæstum. Post omnia de fœneratione interrogatus, qua in parte illam locaret rei amplificandæ, fœnerari idem esse respondit quod hominem occidere. Quo responso non obscure indicavit,

cavit, super omnes alias ad quæstum faciendum esse efficacissimi compendii, sed quæ homines ex quibus lucrum faceret, interficeret. Non quid dixerit, sed, quid fecerit Cato, quærendum. Nisi ipse primarius fuisset fœnerator, poterat videri vere & ex animi sententia, quid de fœneratione judicaret, prompsisse. Sed Græcum omnino sustulit proverbium, Σκύβης τ' ὄνον. Profecto si fœnerari est hominem occidere, summus ipse fuit hominum occisor, qui & improbissimum & in primis famosum fœnus per libertos suos exercebat, quod nauticum vocabatur. Si fides est Plutarcho, quantum sit fidendum hic Catonis de fœnerando sententiæ, his docet verbis: Ἐχρήσατο δ', inquit, καὶ τῷ ἀφειδολημόνῳ μᾶλιστα τῷ δανεισμῶν ἐπὶ ναυλοχίᾳ, τὸ τόκον τοῦτον. ἐκέλευε τοὺς δανειζομένους ἐπὶ χρυσοχοΐᾳ πολλὰς ζημιοῦσθαι. ἠγοράζων δὲ παιδάρια καὶ τολοίων τοιούτων, αὐτὸς εἶτα μίαν μερίδα ἀφ' ἑκάστων ἀπέλυθέρα τοῖς δανειζομένοις συμπραγματευομένοις, καὶ συμπαίζειν. ὧν δ' ἦν τοῦτο ἐς ἄπαν ὁ κίνδυνος ἀλλ' ἐς μέρος μικρὸν, ἐπὶ κέρδεσι μεγάλοις. Navigabat ejus libertus cum ipsis mercatoribus & naviculatoribus, & periculum quidem ex parte exigua ipsum respiciebat Catonem, emolumenta vero inde maxima percipiebat. Quod qua ratione fieret, in sequenti libro de modis usurarum explicabimus. Quæ sequuntur apud Plutarchum, declarant quomodo summum ex mancipiis quæstum facere solitus esset. Dabat pecuniam servis suis, qui inde pueros comparabant, quos variis artibus ac doctrinis instituendos curarent, idq; Catonis sumptibus. Sic eruditos, & cariores ex arte, quam didicerant, factos post annum vendebant. Eat nunc, & dicat, pejorem fure videri civem, qui fœnerator est. In hoc solum invenio furem & fœneratorem aliquid simile habere, quod neuter timetur illis, qui nihil habent. Nemo enim pecuniam inopi mutuam dare vult, nec fur ei quicquam surripere potest cui nihil

nihil est. At crimen non est fœnus si mensuram legibus imperatam observet, cum surreptio vel minimæ rei furti obliget illum qui invito domino eam attrectavit, & pœnæ obnoxium reddat. Quod si porro contra fœnus hoc argumentum sumitur, quia, qui illud agitarent ultra modum lege concessum, quadruplo multabantur, in favorem fœnoris longe meliori ratione potest adduci, quod apud eosdem illos Romanos, qui mala fide egissent, quo minus debitum solverent, aut capite pœnas dabant, aut trans Tiberim venum ibant. Nec hoc tantum, sed si plures essent creditores quibus reus esset adjudicatus, secare si vellent atque partiri corpus addicti sibi hominis, lex eis permittebat. Eaque una ex iis quæ in duodecim tabulas relatæ his verbis: *Tertiis nundinis partis secanto. Si plus minusve secuerunt, sine fraude esto.* Cum adversus fœneratores Cato declamitaret, hanc legem dissimulavit, quæ iniquissima fuit, si fœnerari tam nefarium ipsis visum est, ut pejorem fœneratorem fure civem crederent. Cur enim in partes membratim secari voluerunt à creditoribus eum qui debitum non dissolveret mutuaticiæ pecuniæ, cum sancire potius debuissent, non esse solvendum neque fœnus neque sortem ei qui pecuniam fœnebrem locasset? Quod Plato in sua republica constituit, cum fœnus omni modo vetuisset. Contra ea Romani, nisi utilitatem fœnoris, immo necessitatem agnovissent ac probassent, tam acerbis atque immanibus pœnis mala ac lenta nomina ad solvendum nunquam adegissent. Quo pacto fœnoris ac mutuaticæ pecuniæ commercium stabilire videntur voluisse. Cujus rei nos & veteres auctores admonent, cum causas reddunt tam inhumanæ sectionis partitionisque corporis. Sic enim Sextus Cæcilius Jurisconsultus apud Agellium eam immanitatem excusat & purgat hac ratione reddita: *Hanc*, inquit, *fidem majores nostri non modo in officio-*

rum vicibus, sed in negotiorum quoque conctractibus sanxerunt, maximeque in pecunia mutuatica usu atque commercio. Adimi enim putaverunt subsidium hoc inopiæ temporariæ, quo communis omnium vita indiget, si perfidia debitorum sine gravi pœna eluderet. Memorat deinde quomodo confessi æris ac debiti judicatis triginta dies darentur conquirendæ pecuniæ causa quam dissolverent, post quos, nisi dissolverent, ut ad prætorem vocari soliti essent, & ab eo, quibus erant judicati addici, nervo aut compedibus vinciri. Ibi habebantur in vinculis sexaginta dies. Inter eos dies trinis nundinis ad prætorem producebantur, quantæque pecuniæ judicati essent, prædicabatur. Tertiis demum nundinis, ut dixi, capite plectebantur, aut vænum dabantur, aut, si pluribus essent addicti creditoribus, ab iisdem secabantur in partes. Hæc tam horribilis atrocitas non in alium finem instituta, quam, ut fraudatores essent pauciores, & fœnebris pecuniæ commercium in tuto ac solido locaretur. Quod *subsidium inopiæ temporariæ* dici ab eodem Cæcilio videmus, quo societas humana communisque vita maxime indiget. Idque sane verissimum est. Hinc Cloatius Verus apud eumdem Agellium in libris verborum è Græcis tractorum Fœneratorem dictum putavit, quasi φαυνεράτωρ, ἀπὸ τῦ φαίνειν ἐπὶ τὸ χρηστότερον, *quoniam id genus hominum speciem ostentent humanitatis, & commodi esse videantur inopibus nummos desiderantibus.* De etymi veritate nihil dico, cum aliud ejus veriloquium supra adduxerim, sed ex eo colligimus, quæ sententia fuerit veterum Romanorum de re fœnebri, quam inopibus ad tempus conducere & inopiæ temporaneum esse remedium non parvum crediderunt. Catonem unum excipimus, quem non magis faviſſe medicis quam fœneratoribus Plinius nos docuit. Quinimmo & gravius aliquanto in medicos perorat quam in fœnera-

tores,

tores, & merito quidem, quia & ipse fœnerator, & quidem de præcipuis ac majorũ gentium, ut ante ostendimus. Sed eum ante retudimus in gratiam fœneratorum. Medicis arma sunt, quibus se adversus eum defendant, nec auxilio meo opus habent. Hoc mihi sufficit hic proferre, ejusdem esse hominis medicandi artem utilissimam damnare, & fœnerandi non minus utilem. Sed rem, inquit Plinius, medicam non damnavit, sed artem. Possumus similiter dicere, rem fœnebrem non esse damnandam, sed artem. Res ipsa, si modesto modo exerceatur, & legibus se obtemperantem præbeat, cum tali temperamento maximæ est utilitatis. Si ars fiat, quæ nihil aliud nisi quæstum suum respiciat, eumque immodicum, nec se legibus coërcendam permittat, tum exitialis & pernicioſa evadet. Qui Plutarchum adversus usuras testem producunt, quem & librum ex professo contra fœneratores conscripsisse ajunt, nec libri titulum intellexerunt, nec mentem Plutarchi introspexerunt. Nec enim ille πρὸς τὸ μὴ δανείζειν scripsit, sed πρὸς τὸ μὴ δεῖν δανείζεσθαι. Nec fœneratores proprie præcipueque eo opere exagitat, sed eos qui mutuam accipiunt pecuniam, non etiam qui dant, nisi obiter. Non igitur de non fœnerando liber illi conscriptus est, sed de mutuo non accipiendo sub fœnore. Hic primus illi ac principalis in ea scriptione scopus est, absterrere homines, præsertim locupletes, ab usurariis debitis contrahendis. Quem morem tum fuisse divitum frequentem, notat & carpit Plutarchus. Eosque hoc nomine maxime reprehendit, quod, cum vasa haberent argentea vel plurium mensarum, quæ distrahere possent, & necessitati suæ pecuniariæ inde subvenire, è mensa fœneratoris argentaria mallent sumere. Præ luxu itaque & mollitie non suis rebus eos uti, sed ab aliis accipere mutuo sub usura quibus non indigeant. Sic enim ibi legendum: Νυνὶ δ' ὑπὸ τρυφῆς καὶ

μαλακίας ἢ πολυτελείας, ὃ χρῶνται τοῖς ἑαυτῶν ἔχοντες, ἀλλὰ λαμβάνειν ἐπὶ τόκῳ παρ' ἑτέρων μὴ δύνηται. Qui habent, non quibus deficit, pecuniam mutuam accipere solitos ac δανείζειν, eo argumento probat, quod inopibus tunc nemo daret mutuo, sed his solis qui satisdare, & idonee de reddendo cavere possent, fponsoribus vel pignoribus datis, quippe qui ea pecunia non inopiæ alicui suæ subvenire, aut egestati contenderent, sed qui habere vellent unde sumptus facere largiter possent ad luxum ac delicias. Hic enim sensus est illorum Græcorum verborum, ὑπὸ τρυφῆς, καὶ μαλακίας, καὶ πολυτελείας. Ad delicias, & luxum, & sumptus profusos, pecuniam illos divites mutuam quærere dixit. Πολυτέλεια est sumptuum profusio, & πολυτελὴς sumptuosus, qui profundit ac prodigit multa. Alexis in Comœdia Φιλέσῃ:

Ἐγὼ γὰρ τὸ δέον ἔχειν ὁρῶ μόνον
Τὰ περιττὰ μισῶ, τοῖς ὑπερβάλλειν δοκῶ
Τέρψις μὲν οὐκ ἔστιν, πολυτέλεια δέ.

— *in superfluis*
Nulla est voluptas, sumptuum at profusio.

Πολυτέλεια non hic est ostentatio, sed sumptus. Δαπάνην in alia comœdia idem auctor dixerat quod hic πολυτέλειαν, in his versibus quorum eadem pæne verba sunt, nisi quod δαπάνην ibi posuit loco πολυτελείας, & ἡδονὴν ἀντὶ τέρψεως:

— τοῖς ὑπερβάλλειν δοκῶ
Δαπάνη περίεστιν, ἡδονὴ δ' οὐδ' ὑποσῦν.

Et hæc obiter. Commemorat deinde ibidem Plutarchus, & multis exaggerat, quot & quantæ indignitates perferendæ sint iis qui pecuniam mutuam sub usura sumpserunt à fœneratoribus: quam durum, iniquum, importunum, molestum genus illud hominum sit miseris hominibus, quibus fœneraverunt, quosque sibi obstrictos & obnoxios habent. Non eo animo tamen hæcà se dici postea profitetur quasi bellum

lum indixerit fœneratoribus: nulla enim se ab illis injuria adfectum, quam vindicare studio habeat, sed ut ostendat iis, qui propensi sunt ad pecuniam sumendam mutuam, quam turpis ea res sit atque illiberalis, καὶ ὅτι τὸ δανείζεσθαι τῆς ἰσχάτης ἀφροσύνης καὶ μαλακίας ἐστί. Extremæ esse nimirum dementiæ ac mollitiei mutuari. Quod ut adstruat, hoc dilemmate utitur. Aut dives es, inquit, aut egenus. Si rem habes, ad quid mutuaris? Si nihil habes, cur id accipis quod reddere nequeas? Inde concludit, neque divites, neque inopes mutuari oportere. Dementem enim esse, qui, cum pauper sit, ad paupertatem hoc addit onus ipsa egestate intolerabilius, fœneratoris nempe importunitatem, diviti ipsi vix ferendam. Divites autem non necessitate hoc facere aut inopia, sed ut habeant unde luxui & profusis sumptibus satisfaciant. Hæc est quam vocat μαλακίαν & τρυφὴν, quæ locupletes & copiosos ad mutuam sumendam pecuniam adigit, non necessitas. Si enim necessariis ad victum contenti esse possent, & præ luxu parata & facilia non fastidirent, non tantis sumptibus se exhaurirent, nec opus haberent ad fœneratorem decurrere. Luxus igitur divitum fœneratores produxit, si Plutarcho credimus, ut & aurifices, & unguentarios, & alios artifices instrumenta deliciis ac luxuriæ suppeditantes. Nam pauperi nemo dat mutuum. Ergo si nemo esset qui mutuaretur, nemo etiam fœneraretur. Sed fallitur aut fallere vult cum captioso illo suo syllogismo Plutarchus, quo præter inopem ac divitem non esse alium fingit, qui mutuari possit aut debeat. Nam inopem non debere quia non potest solvere; nec divitem, quia non habeat necesse. Ergo debere neminem mutuari. Hoc non necessario consequitur. Quod esset verum, si omnes aut divites essent, aut egeni. Sunt enim inter divites & inopes medii quidam ac mediocres, qui nec inopes, nec divites sunt. Hi & exsolvere

possunt quod mutuati sunt, & necessitate temporaria urgente sæpe coguntur mutuari. Propter hos vel necessarii sunto fœneratores, ad inopiam eorum temporariam sublevandam. Et hic valent quæ ex Platonis legibus adversus mutuum sumentes adfert idem Plutarchus, non debere aquari ex vicinia quemquam nisi prius apud se puteum foderit argilla tenus, quæ humorem apta est continere. Quo cum pervenerit, si aquam non inveniat, tum jus fasque ei esto à vicino petere. Necesse quippe esse ut ab altero mutuum sumat, qui proprium non quit possidere. Nam lex necessitati & inopiæ subvenit. Idem in mutuo ac fœnore observandum, vel teste Plutarcho, convincemus. Hoc utitur ille quidem argumento, ut locupletes ostendat non debere mutuum sub usura accipere, quia quod apud se affatim habent, frustra quærunt foris. Pauperes autem frustra prohiberi, quia non reperitur qui mutuum illis dare velit qui solvere non possunt. At eos perperam Plutarchus omisit, aut dissimulavit, qui necessitate ad tempus laborant, & facultatem habent solvendi, non tam opulenti ut quibus omnia affluunt, nec tam inopes ut qui omnium rerum egeni sunt. Male itaque Plutarchum, pro se facere contra usuram, interpretati sunt, qui vel illum non legerunt, vel ex solo titulo perperam Latine reddito id hauserunt. Nam qui *de vitanda usura* verterunt, ambiguum reliquere, utrum non sit fœnerandum, an non sit mutuo sub fœnore accipienda pecunia. Qui vero ita reddiderunt, quod non oporteat fœnerari, contrariam Plutarcho mentem affingunt, cum fœnerari sit δανείζειν, non δανείζεσθαι. At Plutarchus vetat δανείζεσθαι, hoc est, mutuum accipere, & mutuari, non mutuum dare. Nec ea est differentia vulgo Latinis inter *fœnerare* & *fœnerari*, quæ inter δανείζειν & δανείζεσθαι apud Græcos. Ita & Persæ, teste Herodoto, τὸ δανείζειν non improbabant, sed

τὸ

τὸ δανείζειν, alia tamen ratione moti quam quæ Plutarcho affertur. Qui fœnore dat, non necesse habet mentiri & fallere, ut rem suam faciat. At qui fœnore sumit, præter ingrati culpam quam subit tardius solvendo, plerumque & mentiri cogitur, & sæpius sciens prudensque id etiam facit, dum promittit ad diem solvere, & frustratur. Utrumque porro odere Persæ, & summopere cavent, ne ingrati sint, & ne mendaces. Utrumvis horum vix effugere possunt qui mutuo accipiunt. Ideo ingenuo indignum censent id propter quod mentiri adigitur. Si hoc est, non æquiores fuere mercatoribus, quam fœnore accipientibus, quos mercatores negat Cicero quicquam proficere *nisi admodum mentiantur.*

CAP. XIX.

Mercaturam recte cum fœneratione comparari. Cociones inter mercatores reip. pernicioſiores videri fœneratoribus. Non tolerari in quibuſdam bene moratis civitatibus. De monopoliis, an permitti debeant, & quatenus. Plurimas olim civitates ita difficultatibus ſuis ſubveniſſe, inſtitutis monopoliis. Thales Mileſius μονοπωλίαν quomodo & qualẽ olim inſtituerit. Ariſtoteles explicatus. Ejus interpretes reprehenſi. Quid ſit ἐλαιουργεῖον. De menſis oleariis. Quo tempore oliva colligatur, & oleum ex ea fiat. Monopolium Thaletis aliter à Plinio narrari. De monopolio Democriti. Monopolia ab Ariſtotele admiſſa & probata. Iterum paraphraſtes ejus reprehenſus. Conventiones quæ inter negotiatores ejuſdem mercis fiunt, ut uno pretio ab omnibus vendatur, eſſe monopoliis affines, non tamen monopolii nomine vocanda. Συμπώλια potius dici debere quam μονοπώλια. Quinam ſint συμπεπώκοτες. Quid ſit συμπεπωκυῖα. Inde συμπεπωκυῖα Dorice, & Latine

sepplasia. De sepplasiariis Capuæ. Fœnerationem speciem esse negotiationis. Negotiatorum nomine comprehensos à Iustiniano fœneratores. Græcis quoque dicti πραγματευταί. Apud Athenienses fœnus exercitum sine modo. Ita quondam & Romæ agitatum. Quid sit τόκος in lege Solonis. Quod fœnore datur, sic vocari. Proprie tamen, quod ponderatur, ea voce significari. Quid sit ταντὴς Græcis. Menandri versus correcti ac digesti. Quid sit πνεῦμα αἴχμιον ἄνω. Sublimis anhelitus, Horatio. Πενταστάτηρον pro quinquelibri, τετραστάτηρον pro quadrilibri. Στάτον ab eadem origine quinque minas significare, & στάλαιον rem quinque minarum. Hesychius emendatus. Στατῆρες de his qui fœnore accipiunt. Στατᾶν esse fœnerari. Id ab eo tempore usurpatum quo æs rude & alia metalla appendi solita cum aliis rebus permutabantur, & mutuo dabantur. Μετρεῖν idem quoque esse quod δανείζειν, & in genere quidem de omnibus quæ mensura, pondere, ac numero continentur. Ammonius reprehensus, qui cum aliis antiquis vult, μετρεῖσθαι de his solis dici quæ mensura constant. Nummum aureum & argenteum appendi olim vulgo solitum, non etiam æs aut ferrum signatum. Quando Athenienses ære signato uti cœperint. Nummum ex ære gravem in mutuando appendi, nihil fuisse necesse. Nomina impendii, compendii, & stipendii, à stipe pendenda, ab eo tempore apud Romanos originem cepisse, quo ære rudi utebantur. De ære gravi. Non idem esse cum ære rudi, sed fuisse æs signatum. Error Scaligeri & doctissimorum hujus ætatis virorum castigatus. Græcis τάλαντον eodem sensu quo Latinis æs grave. Ferrum grave signatum Lacedæmoniorum ita Platonem appellasse. De nummis Byzantinorum ferreis, σιδηρέοις nominatis. Locus Livii de ære gravi explicatus & correctus. Quid sit argen-

argentum grave. Alio sensu dictum quam as grave. Raudusculum pro ære rudi, cui locus in veteribus mancupiis, ut post as signatum assi. De æris etymo. Αἷς Doribus pro εἷς. Locus Apollonii Alexandrini expositus & emendatus. Ἄς Tarentinis, pro αἷς. Vtrumque pro uno. Inde As etiam Latinis de nummo uno æreo, ut & Doribus αἷς & ἄς. Quia is nummus ex ære, inde & as pro ipso metallo usurpatum. As & as Romanis indifferenter usurpata. Æs quaternum Martiali pro asse quaterno. Perperam eo nomine à Scaligero reprehensus. As ille, vel ἄς Doricus & Siculus, etiam λίτρας nomine appellatus. Λίτρα fuisse nummi genus, non tantum ponderis, ut perperam opinatus Scaliger. Inde libra Latinorum de asse librario. Tarentini Lacedæmoniorum coloni. Λιτρόσκοποι, qui. Dorice ὄγκος pro ὄγκος, inde ὀγκία. Doricis poëtis λίτρα pro pondere & pro minuto nummo. Vt nomina Latinis impendii & stipendii nata ante as signatum, ita & Græcis τὸ σῆσυ, quod est pendere, pro fœnerari, ante nummi usum, Græcis usitatum. Hinc ἀποσήσασθαι χρέος, apud Homerum, qui non novit pecuniam signatam. Inde ὀβολοστάται, fœneratores. Quod genus fœneratorum hoc nomine proprie appellatum fuerit. Theophrastus explicatus, & ejus lectio adversus correctionem viri docti defensa. Τόκοι pro obolis, & vicissim oboli ἀντὶ τόκων. Κέρμα, pecunia Asiatica, ex Arabico قرض, quod est fœnus. Ἰσταίμενα & σταίμενα, pro pecunia. Fœnus pro pecunia. Sordidiores fœneratores nomine ὀβολοστατῶν infamatos. Iidem & ἡμεροδανειστὴ appellati. De diario fœnore. Pollucem alio capite de obolostate tractasse, alio de Danista. Odio ipsius rei sic etiam omnes vocatos. De monopolio iterum, longe exitialius esse reipublicæ fœneratione, etiamsi justa de causa permittatur & constituto pretio. Fœnerationi

modum ut ex rei nummariæ inopia & copia potius præscribi debere quam ex lege. Si lex id faciat, legis auctorem id maxime spectare debere. Fœnerationem etiam licenter vagam, aliquando esse non malam. At modo constrictam semper esse bonam. Id de monopolio dici non posse. Magis itaque utilem reipublicæ videri fœnerationem quam μονοπωλίαν.

His quæ ante demonstrata sunt, satis eos retudimus, qui Catonis, Ciceronis & Plutarchi testimoniis nitebantur ad inconciliandas nobis usuras, & odiosas reddendas. Ne Aristotelem quidem horum favere sententiæ docuimus, qui, quamvis omnem quæstum qui opera pecuniæ paratur, pro minime naturæ consentaneo habeat, nihilominus & fœnus cum mercatura & quamcunque aliam χρηματιστικὴν in Republ. sua admittit. Planum quinetiam fecimus, cæcos illos Romanos ita de his judicasse ut de negotiatione admodum utili, immo & necessaria ad temporariam multorum inopiam sublevandam, si modo licentia earum cohibeatur intra terminos rationi & æquitati consentaneos. Idcirco sæpius eas ad libitum fœneratorum effusius evagantes coërcere maluisse, & in ordinem redigere, quam tollere. Ad uncias itaque & semuncias tandem reductas, sic ne nocere possent quæ temperatæ prodessent, effecisse. Cujusmodi illud esset fœnus, sequenti libro explicabitur. Et profecto stultitia est maxima, rei necessariæ usu carere velle propter abusum qui facile tolli potest. Quid mercatura utilius, quam & recte cum fœneratione componunt & comparant omnes? At quoddam toleratur etiam in civitatibus bene institutis mercatorum genus, quod fœneratoribus ipsis intra modum coërcitis longe perniciosius esse contenderim. Hi sunt cociones sive κάπηλοι Græcorum, qui, quæ in urbem venalia defe-

deferunt rustici, omnia coëmunt, ut carius ea civibus vendant. Necessarios tamen eos, ut ante diximus, reipublicæ judicat Plato, levi certe de causa. Ut rustici statim, divenditis quæ attulerunt, citius ad opus suum remeare possint. Atqui possunt, si quæ prioribus nundinis non vendiderint, ad sequentes reservare, & interim in urbe aliquo loco, privato vel publico deponere custodienda. Enimvero in multis civitatibus rectius administratis hoc hominum genus etiam solet coërceri, ut ne prius ab rusticis, quod habent, emant, quam cives necessaria sibi ab his præstinaverint, tempore ad hoc statuto, intra quod cives emendi jus habeant, tum forum pateat cocionibus. Aliquæ etiam civitates melius moratæ prorsus eos rejecerunt olim, hodieque rejiciunt quædam, nec ullo modo admittunt. De Locris id refert Heraclides, ut jam ante notavimus, apud eos nullum fuisse locum cocionibus, ἀλλ' ὁ γεωργὸς, inquit, πωλεῖ τὰ ἴδια. De monopoliis porro quid dicendum? In mercatura si admittantur, ac licita passim fiant, ausim dicere haud in minorem civibus casura perniciem, quam si vel improbissimum fœnus lege permittatur. Nam fœnore accipere pecuniam, aut aliud quid, nemo invitus cogitur. Sola necessitas, eaque ultima, homines adigit ad fœneratores confugere, eorumque subsidio uti. Ut malo majori subveniatur, hoc malum remedio est, ideoque minus est quam quod timetur. Quippe nisi quis crederet sibi deterius esse ea inopia qua premitur laborare, quam pecuniam à fœneratore mutuo sub usuris ingentibus sumere, non eo decurreret. Monopolia vero concessa omnes ordines enecant. Velis nolis, & quo pretio ipsis libuerit qui ea exercent, quod emere debes, habendum est. Constat tamen, & plurimas olim respublicas in necessitatibus suis monopolia instituisse. Immo & citra necessitatem, & ad reditus suos tantum augendos. De monopolio

polio Serici à Justiniano instituto habes apud Procopium in Ἀνεκδότοις. Fatentur & multi politici, non omnia monopolia cum jure naturæ pugnare. Quinimmo & posse interdum & privatis permitti justa de causa. Monopolium fuit quo Byzantii usi in magna rei nummariæ penuria, cum nummorum collybum uni mensario elocarunt, nemini data potestate præter illum qui id jus vendiderant, nummi cuiquam distrahendi aut ab alio emendi, nisi qui ea pecunia multari vellet. Ab eodem Aristotele refertur in secundo Oeconomico, Pythoclem Athenienſem suasisse civitati, ut publice redimeret omne plumbum quod à privatis colligebatur ex Lauriis metallis eo pretio quo ab ipsis vænale habebatur, duabus nempe drachmis minam, quod ipsa civitas postea venderet sex drachmis. Nota est historia Josephi, quæ τὸν μονοπωλίαν illustri exemplo commendat. Cui similis ea Thaletis Milesii narrata Aristoteli nostro, qui, ut ostenderet, philosophos posse & quæstuosa sectari, si tanti quæstum ducant, hujusmodi μονοπωλίαν cogitavit. Cum prævidisset ex astrologia sequenti anno, futuram oleæ uberrimam annonam, omnia trapeta, quæ in Mileto & Chio insulis erant, parvo conduxit, priusquam hiems in exitu foret. Quod facile illi fuit tum, cum nemo contra, eo præsertim tempore, licitaturus accederet, arris interim datis ex pauxilla quam potuit corradere pecunia. Ubi tempus advenit olei facturæ, in larga olivatione, cum maxima instaret multitudo urgentium ut trapeta conducerent, & oleum conficerent, quanta voluit mercede, ea elocavit, & inde vim pecuniæ ingentem redegit. In verbis Aristoteles Græcis, quibus hæc narravit quæ leguntur in primo de Republica, quædam sunt animadvertenda. Τὰ ἐλαιουργία, sive ἐλαιουργεῖα, non sunt officinæ oleariæ, ut vertunt tam interpretes, quam paraphrastæ, sed trapeta sive torcularia premendo oleo.

Offici-

Officinæ quippe olearíæ dicerentur & in quibus vęnale habetur oleum, non loca in quibus conficitur. Illa ἐλαιοπωλεῖα sunt, hæc ἐλαιουργεῖα. Vere vetus Glossarium: *Trapetum*, ἐλαιῶν μύλων, ἐλαιουργεῖον. Aliæ Glossæ Græco-Latinæ: Ἐλαιοπωλεῖον, *olearium*. Ἐλαιοληξίον, *trapetum*. Idem omnino est ἐλαιοληξίον cum ἐλαιουργείῳ. *Mensa olearia* aliud sunt in Cod. Theod. tit. de mensis olearíis. Sunt enim mensæ, in quibus expositæ erant mensuræ olearíæ, quæ pertinebant ad ἐλαιοπώλας, quorum corpus fuit ut aliorum negotiatorum. Quamvis enim inferior pars molæ τραπέζα dicatur, ut superior ὄνος, nihil tamen ad has mensas olearias attinet. Vendentium eæ propriæ, ut nummulariorum suæ mensæ, & hic olearíorum. In quas vænales servi ascendebant, ut vænum exponerentur, τραπέζαι quoque dictæ Polluci lib. VII: Ἐφ' ὃ ἀναβαίνοῦσι οἱ δοῦλοι πιπράσκοντες, τοῦτο τράπεζαν Ἀριστοφάνης καλεῖ. Fuit & macellariis, sive coquis publicis & laniis, sua mensa, quæ *Lanionia* vocatur. Calculones etiam habuere suas λογιστηρίας τραπέζας. Sed hæc obiter. Doctus Paraphrastes, ut aliquid amplius diceret in ea re memoranda quam ipse auctor, ne sic ab officio discederet φιλοφρόνως, plus etiam dixit, quam debuit, & decuit. Quorsum enim hæc quæ de suo intexuit? *Nondum tum elapsa hieme, ex astrologiæ, quam intelligebat, ratione, prævidisse, æstate, qua instabat proxime, uberem proventum olearum fore.* Quasi proventus olearum æstate impendeat. Persequitur tamen, ut ostendat hoc sibi placere: *Æstate adventante, cum jam multi, quasi agminatim conducere eas vellent, convenirent, quanti videretur locasse.* Diceres, ut hæc verba sunt, maturam oleam æstate adventante fieri & oleum premi. Sed hoc condonandum doctissimo paraphrastæ. Non enim in his locis olea provenit, nec oleum fit, ut scire posset, quo tempore anni sit opportunitas ejus faciendi. Docere tamen

tamen ipsum potuere auctores quos legit, olivas hieme tantum cogi, & colligi, ac proinde tum quoque oleum confici. Catullus in obscæno carmine:

Mihi corolla picta vere ponitur,
Mihi rubens arista sole fervido,
Mihi virente dulcis una pampino,
Mihique glauca duro oliva frigore.

At si vera sunt quæ Aristotelis interpres pro Aristotelicis nobis reponit, oliva media æstate ad legendum matura est & ad oleum de se dandum. Atqui certum est, oleam non ante mensem Junium florere, eodem nimirum tempore, quo & vinea floret. Quod vel ex Plinio potest quivis doceri. Hoc tempus est adventantis æstatis. Viderit vir doctissimus, an ex florente olea oleum effluere queat. Rei rusticæ auctores admonere & ipsum debuere, oleum ex olea nonnisi frigore solitum fieri. Palladius lib. 1 de olei factorio: *Olearis cella meridianis sit objecta partibus, & contra frigus munita, ut illi per specularia debeat lumen admitti. Ita & operas, quæ hieme futuræ sunt, nullus algor impediet, & oleum cum premetur, adjutum teporibus non valebit adstringi.* Nec autem hic licebit objectare, oleam per totam æstatem & autumnum servatam, ex ea demum hieme oleum confectum. Iidem auctores & in his Cato præcipiunt, non diu in tabulato servandam esse oleam priusquam oleum fiat, sed quam citissime conficias, tam maxime expedire. Atque hæc hactenus. Monopolio Josephi similius erit hoc Thaletis Milesii monopolium, si ad eum modum institutum fuerit, ut à Cicerone narratur, qui vult, Thaletem, *omnem oleam, antequam floreret, in agro Milesio coëmisse.* Sequuto ergo proventu bono olearum, maximas confecit pecunias. Atqui ubi magnus est alicujus rei proventus, solet etiam ejus annona esse vilior. Ita nostri consueverunt ὀπωροπωλεῖν, non quidem priusquam floreant arbores, earum fructum

fructum coëmere, sed dum in flore sunt. Si fructus respondeat ex voto, ut vix caduci ulli flores fiant, sequuta inde vilitate vix tanti est captura, quam quanti esset, si mediocriter responderet. Certum quippe est, in summa abundantia, si talis præsertim ubique sit, minorem esse quæstum cum majore colligendi & servandi labore & impendio. Non sic tamen fuit Thaletis monopolium, & miror unde Cicero hauserit, ut describit. Hieronymus Rhodius eodem modo quo Aristoteles, id scriptum reliquerat, ut est apud Diogenem Laërtium in vita Thaletis: Γερώνυμος δὲ ὁ Ῥόδιος καὶ τῷ δευτέρῳ τῶν ἀπορημάτων, ὅτι βουλόμενος δεῖξαι ῥᾴδιον εἶναι πλουτεῖν, φορᾶς μισθώσεις ἐλαιῶν ἔσπασε πρωνήσας, ἐμισθώσατο τὰ ἐλαιουργεῖα, καὶ παμπολλῶν σωθεὶς χρήματα. *Conduxit trapeta*, vel *olearia torcularia*. Sic enim vertendum fuit. Miror itaque, doctum virum ad eum locum adnotare, à Plinio id Democrito tribui, cum adeo diversum sit quod Plinius de Democrito perhibet lib. XVIII, cap. XXVIII: *Ferunt, Democritum, qui primus intellexit ostenditque cali cum terris societatem, spernentibus hanc curam ejus opulentissimis civibus, provisa olei caritate ex futuro vergiliarum ortu, qua diximus ratione, ostendemusque jam planius, magna tum vilitate propter spem olivæ, coëmisse in toto tractu omne oleum, mirantibus, qui paupertatem quietemq; doctrinarum ei sciebant in primis cordi esse. Atque, ut apparuit causa, & ingens divitiarum cursus, restituisse mercedem anxia & avidiori dominorum pœnitentia, contentum ita probavisse, opes sibi in facili, cum vellet, fore.* Scopus quidem idem Democrito qui Thaleti, ut ostenderet nimirum, philosophis, cum liberet, licere etiam ditescere, sed in re diversa. Addit statim Plinius, *hoc postea & Sextum è Romanis sapientiæ assectatoribus Athenis fecisse eadem ratione.* Prævidit caritatem oleæ Democritus, ubertatem Thales. Hic ex trapetis olearis

riis quæstum fecit quæ conduxerat, ille ex ipsa olea quam ante florem coëmerat. Non improbat hujusmodi monopolia Aristoteles, præcipue si ex præsaga prudentia caritatis aut vilitatis futuræ captantur. Immo & in genere hanc rationem χρηματιστικῆς non damnat, & in privatis laudat, si quis aliquando queat tale aliquid excogitare & comminisci. Ἔστι δ' ὡς, ὥσπερ εἴπομεν, καθόλου τὸ τοιοῦτον χρηματιστικόν, ἐάν τις δυνήται μονοπωλίαν αὐτῷ καθιστάναι. Hoc supra dixit, cum modos recensuit varios, quibus rem facere quis possit: Ἔτι ἢ, inquit, καὶ τὰ λεγόμενα συορεῖδια, δι' ὧν ἐπιτυγχάνουσιν ἔνιοι χρηματιζόμενοι, δεῖ συλλέγειν, πάντα γὰρ ὠφέλιμα τοῦτό ἐστι τοῖς πράσει χρηματιστικῶ, οἷον καὶ τὸ Θάλεω τοῦ Μιλησίου. τοῦτο γὰρ ἐστὶ καταύημά τι χρηματιστικόν, ἀλλ' ἐκείνου μὲν διὰ τὴν σοφίαν ἀποδίδωσι, συγχαίνει δὲ καθόλου τι ὄν. Vir doctus ita hæc τοῦτο φορεῖ. *Est enim præclarissimum inventum rei faciendæ, & quo multi proculdubio sunt usi, quamquam huic propter singularem viri sapientiam adscribitur.* Hoc non dicit Aristoteles quod paraphrastes, præclarissimum esse inventum, sed simpliciter esse καταύημά τι χρηματιστικόν, hoc est, inventionem quamdam ad quæstum faciendum. Munus est boni paraphrastæ, quantum potest, planiorem & pleniorem auctoris sui mentem reddere, non aliquid addere quod contra eam faciat. Sed nec id ab illo dicitur, multos eo ipso invento usos esse. Non enim multi eam sapientiam assequuti sunt, ut ex astris prævidere possent, annonam alicujus rei futuram copiosam aut raram. Verum cum plures captassent hoc genus quæstus, si quando alicui bene successisset, hoc sapientiæ eorum adscribi solitum ab imperito vulgo, quod tamen fortuito evenisset. In universum, ait, hanc quæstus faciendi rationem plerisque usitatam esse, ac generalem haberi; sed ejusmodi aliquam, quæ felicem habuerit successum, tribui solere Thaleti propter singularem ejus sapientiam.

tiam. Quinimmo & factum cujusdam Siculi, in quo nihil est sagacitatis ad divinandum dubiæ & ancipitis capturæ eventum, componit & confert cum illo Thaletis commento. Siculus quidam ex pecunia, quæ penes eum erat deposita, ferrum universum, quod fuit in ferrariis metallis, coëmit. Postea, cum rediissent ex emporiis mercatores, solus eis ferrum vendebat, non pretio admodum ampliato, sed ita tamen, ut ex quinquaginta talentis, quæ penes se depositi nomine servabantur, centum confecerit. Addit Aristoteles: *Τὸ μὲν τοι δ' ἔρεμα θάλεω τ' τάτῳ, τάντ' ἔστιν. ἀμφότεροι γὰρ ἑαυτοῖς ἐπίχειρουν μονοπωλίαν.* In hoc simile facit philosophus utriusque commentum, Thaletis & Siculi, quod sibi ipsis ea arte concinnarint *μονοπωλίαν*, ex quo multum lucri fecerint. Fine, inquam, utriusque inventum par, sed modo diversum. Ita enim scribendum apud Aristotelem, *δ' ἔρεμα*, non *ὄρεμμα*. Aristoteles autem etsi *χρηματιστικὴν* omnem quæ nummo perficitur, aut permutatione aliarum rerum quam quæ ad victum sunt necessariæ, secundum naturam esse neget, non tamen ullam talem è republica sua exterminat. Nam & artes omnes, & negotiationem quamcunque, & mercaturam inde explodere debuisset. Ergo nec *θεολογικὴν* ab ea expungit, quæ media ipsi locatur inter mercaturam, & mercenariam. Præterea & *μονοπωλίαν* etiam admittit, cujus & exempla aliqua ideo se referre dicit, quia utilia sint quæstuariæ studiosis. *Πάνυ γὰρ*, inquit, *ὠφέλιμα ταῦτ' ἐστὶ τοῖς περὶ τὴν χρηματιστικήν*. Deinde cum nonnulla *μονοπωλίας* genera collegisset ac recensuisset, statim subjunxit: *Χρήσιμον δὲ γνωρίζειν ταῦτα καὶ τοῖς πολιτικοῖς, πολλαῖς γὰρ πόλεσι δεῖ χρηματισμοῦ, καὶ τοιούτων πόρων ὥσπερ οἰκίᾳ. Hæc vero scire & politicis expedit, quatenus & multis civitatium hujusmodi quæstus faciendi & rei parandæ ratio plerumque necessaria est, haud secus ac privatis.* Mo-

nopoliis affines sunt & eæ conventiones quæ de compacto fiunt inter plures ejusdem mercis negotiatores, ne quis eorum minoris suam vendat, quam quo pretio ab omnibus ipsis in unum conspirantibus ex collusione constitutum est. Quas depectiones etiam vulgo *monopoliorũ* appellatione nuncupamus. Quinimmo & omnes pactiones, & conventiones etiam in alia re factas, quam in mercimoniis, quæ contra bonum æquumque inter plures fiunt contra aliquem, *monopolia* vulgo dicimus. De oleariis notat Plautus in Captivis, ita solitos in Velabro invicem colludere inter se, & pacisci ut omnes eodem pretio oleum venderent.

Pergo ad alios, venio ad alios, deinde ad alios: una res. Omnes cõpacto rem agunt, quasi in Velabro olearii. Id est, ἐλαιοπῶλαι. Hi in Velabro mensas suas habebant, quæ *olearia mensæ* dicuntur in Cod. Theodos. Hoc non est proprie μονοπωλία, sed συμπωλία potius, aut συμπραξία, esset dicenda. *Conventum & conventiones* vocat lex unica Cod. de monopoliis & conventu negotiatorum illicito. In ipsa lege interdicitur, *ne quis cujuscunque vestis vel piscis, vel cujuslibet alterius rei monopolium audeat exercere: neve quis illicitis habitis conventionibus conjuret, aut paciscatur, ut species diversorum corporum negotiationis non minoris quam inter se statuerint, venundentur.* Ut negotiatores plurimarum mercium societate inter se inita corpus unum aut collegium constituebant. Inter mercatores ejusdem corporis & negotii, hę fieri conventiones solitæ, unanimi corporis totius sive collegii conjuratione & collusione. Statuebant ipsi pretium merci suæ, ne quis ex corpore minoris cuiquam venderet quam dictum esset, ex communi totius corporis sententia. At monopolium tunc nemini licuit exercere, nisi licentia à Principe impetrata, qui vel uni, vel pluribus hanc potestatem, vel jus dabat certæ

mercis

mercis vendendæ, ut nulli præter eum liceret habere vænalem, sub vectigalis onere quod propterea princeps ei merci imponebat. Princeps ipse pretium interdum ponere solebat speciei, cujus monopolium alicui permiserat. In civitatibus vero liberis, ut ex Aristotele constat, unusquisque sibi poterat μονοπωλίαν instituere quo vellet modo, conquisitis & coëmptis per aversionem cujuscunque generis mercimoniis quæ solus postea venderet. At pactiones illæ illicitæ, quas prohibet Zeno lege illa Codicis supra scripta, non sunt *monopolia*, ut vulgo vocantur, cum fiant inter plures συμπράξας. Ut enim notat Pollux, συμπράται οἱ σὺν ἄλλοις πιπράσκοντες. Inde συμπρασιά & συμπράσιον, & Dorice συμπρασία, ex quo Romanis *sepplasia*, vel *sepplasium*, ἡ συμπρασία. Sic enim Latini mutant υ Græcum in *e*. Quod in sexcentis observavimus. Ita vocabatur Capuæ vicus, in quo myropolæ unguenta sua & aromata vænalia habebant, ut Romæ in Velabro olearii. Unius mercis corporati negotiatores συμπράται, ut corpus ipsum, vel actus, vel locus, in quo sua vendunt, συμπράσιον, ut Capuæ. Hinc *sepplasiarius*, ὁ μυροπώλης. Et *folium de sepplasio*, apud Marcellum Empiricum, id est, aromaticum, quod perperam corrupit Cornarius. Idem Empiricus in Carmine:

Quodque ab Idumæis vectum sepplasia vendunt.

Id est, τὰ συμπράσια μυροπωλικά. Id cum de omnibus συμπραλῶν collegiis dici posset, de solis myropolis ut diceretur apud Capuam urbem, obtinuit. In his igitur συμπρασίοις, vel συμπωλίοις, hujusmodi conventiones fieri amant, non in monopoliis, cum quis jus habet solius alicujus mercis vendundæ. Atqui vel liberas illas μονοπωλίας admittit Aristoteles, id est, quo velint pretio, quæ soli habent vænalia venundantes. Minus forent noxiæ reipublicæ, si pretium à magistratu vel à principe his constitueretur. Idem dicen-

dum & de fœneratione. Species & illa negotiationis sive μισθαλλιχῆς. Negotiatores quippe dicti qui eam exercebant. Firmicus lib. III, cap. VIII: *Reddit etiam honestos moribus, & graves, rationibus etiam faciet præpositos aut conductionum, aut instrumentorum, aut vectigalium, aut negotiationum, vel mensarum & fœnerationum negotia tractantes.* Ita scribendum ex vetustissimo Codice. *Mensarum & fœnerationum negotia* jungit, quia iidem mensarii & fœneratores. Idem lib. IV, cap. VII: *Si vero à Mercurio defluens minuta lumine luna ad Iovem feratur, aut rationibus præponit, aut fœnorum negotiationibus facit esse præpositos.* Intelligit nummularios, seu mensarios, quia etiam negotiationibus fœnoris erant publice præpositi. Hinc Justinianus leg. Eos qui, Cod. de usuris, sub nomine *negotiatorum* comprehendit etiam fœneratores sive mensarios, ut pluribus in sequenti libro de modis usurarum dicturi sumus. Nam inter eos qui aliquam negotiationem licitam gerunt, quibus usque ad bessem centesimæ fœnus exercere permittit, publici *fœnorum negotiatores*, ut eos vocat Firmicus, qui idem sunt cum mensariis, censendi sunt. Græcis quoque πραγματευτὴς dicuntur, quo nomine appellati aliarum mercium & artium negotiatores. Et πραγματεύεσθαι apud Lucam est, pecuniam fœnore exercere. Cum igitur non deteriores sint μισθῶται fœneratores, immo etiam aliquanto utiliores reip. & magis necessarii, cæteris paribus, nemo non videt, liberam fœnerationem liberæ μισθώσει præferri debere. Cum liberam porro μισθώσιν admittat Aristoteles, inter genera χρηματιστικῆς licita, & rebus ipsis publicis sæpe usurpata, talem quoque agnoscit fœnerationem nulla lege coërcitam, & ex libidine fœnerantium exerceri solitam. Talis tunc apud Athenienses in usu moreque fuit, apud quos licitum erat, ut libitum, fœnus agitare nullo præscripto modo. Quod

& an-

& antiquitus quoque Romæ receptum ante duodecim tabularum legem, quæ modum imposuit fœnori, ne unciario majus exerceretur, *cum antea*, ut scribit Tacitus, *ex libidine locupletium agitaretur*. Athenis olim, ut etiam Romæ, licuit ἐπὶ σώμασι δανείζειν, ita ut solvere impotes, addicti creditoribus suis, ibidem servirent, aut peregre venundarentur. Unde etiam liquet, quanti fecerint fidem debiti servare, & fœneratores non fraudare. Eum morem abolevit Solo, ne liceret ἐπὶ τοῖς σώμασι δανείζειν, sed eum non sustulit, qua, in quantum quisque vellet, fœnerari fas erat. Verba ipsa legis, qua id permissum fuit, sic concepta leguntur apud Lysiam in ea contra Theomnestum quæ prima est: Τὸ ἀργύριον τάσιμον εἶναι ἐφ' ὁπόσον ἂν βάλῃ ὁ δανείζων. *Pecuniam fœnore dari licere in quantum libuerit fœneratori.* Quæ verba sic interpretatur ipse ibidem Lysias: Τὸ τάσιμον τοῦτ' ἐστιν, ὦ βέλτιστε, ὃ ζυγοῦ ἐστὶν, ἀλλὰ τόκου πρόσταξις ὁπόσον ἂν βάλῃ. *Illud vocabuli τάσιμον, ô bone, non id significat in lance quod appenditur, sed usuram tantam exigi quantam voluerit fœnerator.* Negat Lysias in ea Solonis lege τάσιμον id intelligi quod vulgo ea voce significaretur, quod nempe in statera pendi soleret, sed pecuniam fœneraticiam. Sane τάσιμον & τελικὸν dicebatur tunc quidquid in statera pendi soleret. Hinc τελικὴ, *ars libripendis*. Et τεθμὸς, *pondus*. Item ἰσοτάσιον, *æquilibre*, vel *ejusdem ponderis*. Deinde *statera* Latinis inde nomen accepit pro lance, ex Græco στατὴρ, quod non solum nummi genus designat quattuor drachmarum, sed etiam pondus, sive libram, ut in hoc versu Eupolidis ex Taxiarchis:

—ὅτ' ἐγὼ μὲν πώποτε πώποτε, κρόκης
Πέντε στατῆρας εἶχον ἂν τὸν Δία,
Νῦν δ' ῥοπὴν γε δύο τάλαντ' ἐμοὶ δοκεῖς.

Ita distinguendi illi versus. Loquitur de tunica militis, χλῆν enim subaudiendum, quæ nova cum esset,

quinque libras subteminis habebat, eo vero tempore, quo obsoleta & sordida erat, facile sordium habuit duo talenta pondo. Inde πενταστάτης quinquelibris apud alium comicum, Crateta, cujus versus ita legendos censeo apud Pollucem lib. IX:

Ὅταν γὰρ, οἶμαι, λύκος ἀνθρωπᾷ παχὺς,
Ἀρχῇς, λάβῃ δικέλλαν εὐθὺς σὺ ῥυφᾷν
Πενταστάτηρον, γίνεται τὸ πνεῦμ' ἄνω.

Quos perperam emendat vir doctus in libro postumo de re nummaria. Ubi πενταστάτηρον δικέλλαν vocat ligonem vel rastrum quinque librarum pondo. Superne illis spiritum fieri dicitur, qui anhelitum ex alto ducunt, & vix spirare præ corporis mole possunt, quibus si lassitudo vel ex modico motu accedat, tum quia crebriore & velut in ore posito quatiuntur spiritu, πνεῦμα dicuntur ἄνω ἔχειν. *Sublimis anhelitus* Horatio dicitur de Paride: *Sublimi fugies mollis anhelitu.* ἄνω πνεῦμα ἔχων. Menander apud Athenæum:

—— σὺ θυμοῦνί μοι
Εὐθὰναλῶς ἔτως φαίνεται θαναλῶς μόνως.
Ἔχουσα πολλὰς χολάδας οὐ κεναῖς παχυὶ,
Μόλις λαλοῦσα, κοὐ τὸ πνεῦμ' ἔχουσ' ἄνω,
Ἔθειρ λέγουσα, σὴ πορεῖ ὑπὸ τὴν ἡδονῆς.

Sic legendi & digerendi hi versus. Σταθὴρ & μνᾶ apud Græcos idem est in re libripendiaria. Ea mina est quam appellant μνᾶν τῆ ῥοπῆς. Pollux lib. IX, cap. VI: μνᾶν τῆ ῥοπῆς σταθῆρα ὀνομάζουσι. Quæ præcedunt apud eum, corruptissima sunt: ὁ γὰρ χρυσοῦς σταθὴρ μνᾶν ἡδυάνθ. Quod falsum est. Lege ex libris: πέντε χρυσοῖ σταθῆρες μνᾶν ἡδυάνθ. καὶ γὰρ ἐν τοῖς ἰσταμένοις τῆ μνᾶς τὸ πεμπτὸν σταθῆρα ὀνομάζουσι. Hæc verba ἐν τοῖς ἰσταμένοις non significant, *in his quæ penduntur*, sed, *in his quæ mutuo dantur.* Nam ἵστανται est δανείζειν, ἵστασθαι δανείζεσθαι. Aureus stater duas drachmas pendebat. Auri tunc in Græcia ratio decupla ad argentum fuit. Sic quinque stateres aurei minam argenteam valebant. Sequitur

apud

apud eumdem: μνᾶν τ' ῥοπῆς σταθηρᾷ ὀνομάζουσι. Aliud igitur μνᾶ τ' ῥοπῆς, *mina ponderaria*, quæ eadem est τῷ σταθμῷ, aliud, cum expenditur & numeratur. Tunc stater aureus pars quinta est minæ, quia æstimatur viginti drachmis. Sic Hesychius πλεοστάτηρον τ' πλεομένων exponit, quia στατὴρ ponderis, idem quod mina sive libra. At στάβος, ab eadem origine, quinque minas significabat. Idem: Σταλιαῖον, τὸ πενθήμενον, ᾗ δισχίτας, τυρὸς τὰς δεκαμένας. Sed de his alibi. Sic Latini *pondo* pro *libra* dicunt, & *dupondium* pro *bilibri*, quod esset Græce δισχίτηρον. Alio loco Pollux lib. IV δίκιλλαν illam πενταχάτηρον Cratetis, interpretatur πενθάλιτρον. Nam λίτρα comicis veteribus etiam pro libra, quo nomine & librarium assem Siculi vocarunt, ut supra docuimus. Ceterum si στάσιμον in lege Solonis, quæ laxis habenis, quousque vellet, effundi fœneratoriam permisit, mutuaticiam pecuniam significat, non rem pensitari solitam, unde ἱστάναι pro *fœnerari?* Nam & ὀβολοστάλικλον Aristoteles eo loco, quem exagitavimus, artem fœnerandi appellavit, quasi dicas fœneratricem obolorum. Et στατῆρες in versu quodam Epicharmi, qui citatur à Grammaticis Græcis, sunt debitores, qui mutuantur pecunias sub usura:

Πολλοὶ στατῆρες, ἀποδόλῆρες δ' ἐδ' ἂν εἷς.

Sic Orus Grammaticus apud Etymologici magni auctorem, φησὶ τὸ δανείσασθαι exponit, hoc est, *mutuam pecuniam sub usura sumere*. Et ὀβολοστάτλον exponit τ' τὰ μικρὰ δανείζοντα φίλοις, *qui minutas pecunias amicis dat mutuas*. Hesychius quoque ἱστάναι, δανείζειν exponit, *fœnerari*, & ἵστασθαι δανείζεσθαι, *mutuari*. Unde ergo hæc hujus verbi significatio antiqua pro *fœnerando*, quæ, & *ponderandi* habuit proprietatem? Profecto non aliunde hæc promiscuæ notionis ex uno verbo communicatio, quam quia olim, ante nummũ repertum, æs rude, quod in permutationibus pretii vicem obtinebat, appendi solitum erat, cum

tot libras æris auri argentique rudis & infecti cum diversis mercibus permutarent. Quod contra Aristotelis sententiam unice facit, qui fœnerandi commercium nummi inventioni imputat, cum sit exploratissimum, vel antequam nummus signaretur ex ære, argento, & auro, eumdem præstitisse usum tria illa metalla rudia & non signata. Ut enim μετρεῖν dicebant pro *mutuum sub usura accipere* in illis rebus quæ mensura, pondere, & numero constabant, sic & ἴσαν similiter pro *mutuari* usurpabant in his quæ appenderentur. Docuimus autem supra, μιλρεῖν ad omnia porrigi quæ admetiendo, adpendendo & adnumerando dantur, contra veterum quorumdam sententiam, qui μιλρεῖν apud Hesiodum de fœneratione rerum, quæ in sola mensura consistunt, acceperunt. In quibus est & Ammonius de similibus & differentibus vocabulis, cujus hæc sunt: Μιλρεῖν δὲ ἴσαν Διαφέρει. Μιλρεῖν μὲν γὰρ ἔλεγον οἱ παλαιοὶ, μέτρῳ λαμβάνειν πυρὸν ἢ τι τοιοῦτον ὑπὸ δανεί, ἵνα ἀποδῷ. Ησίοδος, Εὖ μὲν μιλρεῖν ταῦτα γέγετος, εὖ δ' ἀποδέναι. ἐκ τοῦ ἀργύριον ἢ χρυσίον. ἀδόκιμον γὰρ ἐπὶ νομίσματος, ἴσαν. Οἷον τὸ ἡμίμναιον αὐτῆς ἐλάτταμα ἐν τῇ μάχῃ. ἀλλὰ δὲ, χρεολυτήσωσι, καὶ ἀνλησήσωσι, ἀντὶ τοῦ ὀφειλόμενον δανεῖσαι. Vult ἴσαν proprie de pecunia, quæ mutuo datur, dici, quia appenditur, μετρεῖν de tritico & aliis quæ mensura constant. Sed fallitur. Μετρεῖν generale est, ἴσαν de his tantum quæ pondere constant. Quod notat de pecunia dici ἴσαν, & citat Homeri versum, in eo etiam fugit illum ratio. Nam pecunia signata Homeri ævo nulla. Sed multa alia erant quæ in pondere tum consistebant, & mutuo dabantur præter pecuniam, de quibus ἴσαν usurpabatur. Ἀλλὰ δανείζειν accipitur in hoc Theopompi versu, qui citatur à Grammaticis ex Comœdia ejus Καπήλοις:

Ἢ μισθόν, ἢ μίσθησον, ἢ πωλῶ λάβε.

Qui

Qui hunc versum ibi pronuntiat, ab eo, cum quo loquitur, petit, ut rem, de qua sermo est, aut doneť, aut fœnore det, aut vendat, id est, pretium pro ea accipiat. Et recte μίσθωσον ibi δάνεισον interpretantur Grammatici qui citant. Generale igitur τὸ μισθοῦν de omni fœneratione, τὸ ἐτάναι speciale de iis tantum rebus quæ pondere continentur. Mansit itaque verbum illud ἐτάναι pro fœnore dare etiam postquam nummo signato uti cœperunt, qui non appendebatur in fœnerando. Unde & ὀβολοστάται fœneratores. Nec enim puto qui obolos fœnerabatur, solitum eos appendere. Numerabantur tantum. Cum tamen obolis argenteis uterentur Athenienses, videntur, ut pretium illis cum pondere constaret, etiam eos nonnisi adpensos dedisse mutuo vel accepisse. Nam adrosi, & usu detriti, ut minus pendebant quam integri, ita & minus valebant. Quod & in aurea pecunia hodieque fit, immo & in argentea, multis in locis. Quo tempore autem æream pecuniam ferire cœperint Athenienses, non est hujus loci memorare. Non mirum est ergo, apud quos nummus argenteus & aureus diu tantum in usu fuit, qui & appendi solitus, si ἐτάναι iidem pro fœnerare posuerint. Hæc cum ita sint, cur Lysias tam serio monet in lege Solonis, τάξιμον non esse quod in lance penditur, sed quod fœnore datur? Immo de hoc monere debuit. Cum enim τάσιμον sit proprie quod ἐν ζυγῷ ἵστα), in lance penditur, in ea lege id significat quod appensum mutuo sub usuris datur. Præterea Lysiæ ætate ære signato utebantur jam Athenienses à tempore Calliæ, cujus magistratu nummus æreus cusus est, Olympiade LXXXI. De hoc enim Callia intelligendum esse, quod notant veteres, sub Callia primum Archonte percussam esse Athenis æream pecuniam, alibi adstruemus. Hinc & χαλκῆ νομίσματι apud Demosthenem mentio, sed & apud Aristophanem hoc versu:

Μισθὸν ἀπῆρχε τῶν γνάθον χαλκᾶν ἔχων.

Hujusmodi æreis octo obolis unus argenteus permutabatur. Verum de his alibi. Non moris igitur erat, appendi hos minutos æreos nummos, qui *numerata pecunia* nomine proprie veniebant. Certe Theophilus *numeratam pecuniam*, λιτὰς νόμους interpretatur. Si quis hanc fœnore daturus numeraret, etiam ἐξάνευ ab antiquo usu & more dicebatur, quam loquutionem ab eo tempore opinor cœpisse, quo mutationes in ære rudi fiebant. Nam ne æs quidem grave ponderari solitum putem. Profecto vel quantumlibet gravis fuerit nummus, si modo de ponderé constaret, nihil necesse fuit in statera appendere, ne tum quidem, cum pro nummo, ære rudi ad certum pondus examinato usi sunt, præcipue illa in ætate qua ponderis nota impressa est æreis lamínis, quæ pro pretio mercis repræsentabantur, ut supra ex Aristotele monuimus. Cum enim notam præferret quæ pondus ejus designaret, supervacaneum erat in lance id apponere, ut pondus sciretur, quod signi impressio indicabat. In gravi quoque ære, quod olim usurparunt Romani, frustra adsumpta fuisset libra. Asses quippe cum librarii essent, numerandi erant tantum, non appendendi. Nam quando quis decem asses dabat, satis norat cui dabantur, se decem libras æris accipere, quia singuli asses erant librarii. Quibus etiam propterea signum incusum fuit, quod ponderis indicium faciebat, ut & in dupondiis, qui nota duarum librarum pondo insigniri solebant. Partes quoque assis non minus eam notam exhibebant, qua quot unciarum quisque esset dignosci posset, ut nos latius in nostro de re Nummaria explicabimus. Omnia igitur illa vocabula veteribus Romanis usitata. *Stipendii*, à stipe pendenda, *impendii*, *dispendii*, *compendii*, & similia, non ab eo tempore originem habuere, quo æs grave illis, certi utpote ponderis, in

usu

usu fuit, sed ex eo quo rudi utebantur. Mirorque, Plinium dicere lib. XXXIII, cap. III, *libralem assem* appendi solitum. *Populus Romanus*, inquit, *ne argento quidem signato ante Pyrrhum regem devictum usus est. Libralis, unde etiam nunc libella dicitur, & dupondius, appendebatur assis.* Ita hæc interpungenda, ne *dupondios asses* inde, ut quidam fecerunt, constituamus, id est, bilibres. Ad quid, rogo, librarius assis appensus? Si librarius fuit, nec alii tunc cudebantur, quam qui ex libra æris constarēt, non necessarium eos appendi. Sequitur apud eumdem: *Quare aris gravis pœna dicta. Et adhuc expensa in rationibus dicuntur, item impendia, & dependere. Quin & militum stipendiorum, hoc est, stipus ponderandæ pensatores libripendes dicuntur. Qua consuetudine in his emptionibus, quæ mancipii sunt, etiam nunc libra interponitur.* Hæc omnia falsa. Nec enim ab ære gravi & signato, quod & suum certumque pondus habuit, illæ loquutiones propagatæ, sed ab æris rudis usu, quod necesse erat appendi. Subjicit statim: *Servius primus signavit æs. Antea rudi usos Romæ, Timæus tradit.* Ergo ante Servium ære rudi Romani utebantur, quod ponderari opus fuit, ut sciretur, exempli gratia, contra libram auri aut argenti, aliasque res quæ in permutationem veniebant, quot libras æris rependi justum esset. Sic Græci apud Homerum cum vino Lemnio æs & ferrum permutabant, hoc est, ære & ferro rudi vice pretii utebantur ad comparandum vinum Lemnium. Castigandus porro hic error incidit doctissimi viri, qui in posthumo opere de re Nummaria *grave æs* illud Romanorum pro rudi accipit his verbis: *Quod Livius semper meminit æris gravis, putavit, asses quosdam fuisse qui dicerentur leviores, quum tamen grave æs, ut & pueri sciunt, opponatur non signato. Grave æs est τὸ ἐν σταθμῷ, asses autem æs ἐν νομίσματι.* Magnopere falsus est vir ille magnus. Non tamen

tamen illi hic proprius error, sed cum aliis viris eruditissimis communis, qui hic pariter peccarunt. Budæus in 1 de Asse scribit, *fuisse hunc ordinem rei Nummariæ, ut primum Romani ære gravi, id est, nummo rudi & informi usi sint, postea ære signato, deinde argento signato.* Atqui æs illud signatum, quo primum usi Romani, grave fuit, æs vero rude, non signatum fuit. Si æs grave idem cum rudi, nulla ratio erat nominandi æris gravis, cum rude sit semper grave. Ideo grave vocatum est, ut distingueretur ab eo ære signato quod non fuit gravis ponderis, utpote concisum in minutos nummos. Adrianus Junius *as grave* dictum notavit, *quo non numerato, sed appenso debita exolvi solebant.* Immo etiam numerabatur æs illud grave, & multo quidam facilius quam minuta pecunia. Cum librarii essent, qui duas æris libras exolvere debebat, duos tantum asses numerabat, vel dupondium annuum, postea, cui duo æris pondo fuere præstanda, debuit numerare nonaginta sex asses. Ut Latini porro *as grave* dixerunt de ære signato, cum asses habuit librarios, ita prorsus & Græci στεθμὸν appellarunt hujusmodi nummos ex ære aut ferro gravioris ponderis percussos. Plato στεθμὸν appellavit, ut ante notavimus, Lacedæmoniorum nummum ferreum gravem, quod νομίσματος nomine passim auctores alii indigetant. *Ferrum* igitur *grave* ita vocari potuit nummus ille Laconicus, ut *as grave* vocatum est æs signatum gravis ponderis, quo primum usi Romani. Byzantii etiam nummum ex ferro cusum habuerunt, sed non gravem, immo minutum, qui proinde στεθμῦ appellatione, aut *ferri gravis* non potuit nominari. Pollux: Βυζαντίων γε μὴν σιδηροῦν νόμισμα ἴδῃ ὅτου καλέσθαι, σιδήρεον, νόμισμά τι λεπτὸν, ὡς ἀνθ' ἑνὸς, πρίω μοι τριῶν χαλκῶν, λέγειν, πρίω μοι τελῶν σιδηρέων. Ita locus ille constituendus vulgo mendosissimus. Versus Strattidis, qui ibi subjungitur, sic etiam legi debet:

—στεθ-

— τοῦτο δὲ λοιδορεῖ ἡμίεργα
Ἀπαξάπαξα τὴν στρατηγὸν σιδηρέα.

Sic vocat *diobolare scortum*. Hesychius: Σιδηρέοι θεοί. τοῦτο Ἀριστοφάνης ἐν Νεφέλαις· Σιδηρέοι θεοί, ὡς ἐν Βυζαντίῳ, ἔτι εἰσὶν ἐν τῷ λεπτῷ νομίσματι, ᾧ σιδηρεῖ καὶ ἐλαχίστῳ ἐχρῶντο Βυζάντιοι. Deorum quos colebant Byzantii, effigiem in nummulis illis ferreis, quos σιδηρέους appellabant, impressam habuere. De Lacedæmoniorum ferreo nummo sequitur apud eumdem Pollucem: Σιδηρεῖ δὲ νομίσματι τῷ Λακεδαιμονίοις χρῶνται, ἐκ πολλῆς ὄγκου ὀλίγην δυναμένῳ. Hoc est grave ferrum Lacedæmoniorum signatum, quod στάθμον ideo Plato vocitavit, ut *as grave* Romanorum, signatum & illud, & assium librariorum forma, ut & locus Plinii, quem superius adduximus, evincit: *Libralis assis appendebatur. Quare æris gravis pœna dicta.* Festus etiam id manifeste docet: *Grave as dictum à pondere, quia deni asses singuli pondo libras efficiebant denarium ab hoc ipso numero dictum.* Nec unquam apud Livium *as grave* aliter accipiendum, quam pro assibus librariis. Ut lib. IV: *Et quia nondum argentum signatum erat, as grave plaustris quidam convehentes speciosam etiam collationem faciebant.* Nondum argentum signatum erat, ergo æs erat, atque id ipsum grave dicebatur. Sic grave ferrum quod pro nummo Lacedæmoniis erat, id est, ferrum signatum, si vel ad decem minarum æstimationem numerus ejus ascenderet, non aliter vehi quam plaustro poterat, teste Xenophonte de Rep. Laconica, cujus verba ante retulimus. Fefellit fortasse Scaligerum, quod in eodem Livio mentio fit gravis æris eo tempore quo amplius in usu non erant asses illi librarii, qui jam tum sextantarii facti à Punico bello secundo, quod cum Hannibale gestum est, vel etiam à primo, ut alii auctores sunt, qui tradunt, belli Punici secundi temporibus unciales factos, mox & semunciales lege Papyria. At

post

post illud tẽpus meminit gravis æris Livius lib. XXXII: *Cum bellum adversus Philippum Macedoniæ regem duce Tito Quintio Flaminio gerebant, egregia duorum opera servorum & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari patres jusserunt. Servis vicena quina millia æris, & libertatem.* Honoris gratia putem ei libero præmium in ære gravi & antiquo persolutum, servis autem vicena millia æris tum currentis data in assibus, nempe semunciariis. Nisi etiam intelligamus, æris quóque gravis vicena illa quina millia fuisse quæ servis data sunt. Sed tunc satis fuisset dicere, *servis vicena quina millia.* Non solum autem honos, sed etiam emolumentum in ea datione æris gravis magnum. Nam centum millia æris gravis, centum millia pondo sunt æris, quæ, si ad pondus æstimentur, æquivalent vigesies quater centenis millibus assium qui tunc in usu erant. Quæ nimis immanis esset summa. Puto itaque, illud *gravis* insertum à sciolis esse, qui crediderunt, eam loquutionem, qua aliquot millia æris alicui donari dicuntur, de ære gravi semper accipiendam. Nihil ergo verius est, quam, centum millia assium, eorum qui tunc usurpabantur, data illi libero fuisse, & vicena quina millia servis ejusdem æris, hoc est, eorumdem assium. Sed Virgilius etiam ære gravi donatus ab Augusto, cum recitasset eo præsente sextum Æneidos, ut refert Servius his verbis: *Et constat, hunc librum tanta pronunciatione Augusto & Liviæ esse recitatum, ut fletu nimio imperarent silentium, nisi Virgilius finem esse dixisset, qui pro hoc ære gravi donatus est, id est, massis. Nam sic & Livius argentum grave dicit, id est, massas.* Nugatur Servius more suo. Si enim ære gravi donatus est Virgilius, de signato & antiquo ære intelligi oportet, non de massa rudi ærea. Non quidem nunc succurrit, an uspiam apud Livium occurrat mentio argenti gravis. Si reperiretur sic dici, non sane mirarer argentum

gentum infectum ac rude hac appellatione venire. Nam argenteus nummus nunquam in gravi & magno pondere percussus est ut à minuto & levi propterea debuerit distingui. Ita autem *argentum grave* diceretur, ut *argenti grave pondus, & auri*, apud poëtam. At grave æs signatum dici cœpit ad distinctionem minorum assium æreorum, quos pro librariis postea sextantarios & unciarios semunciariosq; percussos constat. Grave igitur æs diversum à rudi. Nec opus fuit ponderari, cum satis notum esset quid ponderis traheret. Si per trutinam solvebatur olim, cujus etiam sua ætate vestigium manfisse scribit Varro in æde Saturni, *quod etiam nunc*, inquit, *propter pensuram trutinam habet positam*, ad id tempus referendum est quo rudi ære usi sunt. Hinc in veteribus mancupiis æs rude tenebat libripens pro asse vel ære signato quod postea moris fuit teneri. Hoc rude æs dicebatur *raudus*, & cum diminutione *rauduſculum*. Inde illa verba sollemnia, *Rauduſculo libram ferito*. Id est, ære rudi. Quod à Servio primum æs signatum quidam tradunt, alii, & fortasse verius, ad Janum id referunt; unde & gravis æris nummum Jani bifrontis forma insignitum constat: alii ad Saturnum. Ipsum sane *aris* etymum apud Romanos ostendit, appellationem ejus vocis ab nummo ex eo metallo signato originem cepisse: deinde & pro quolibet ejus generis metallo etiam rudi & infecto usurpatam eam dictionem fuisse. *Æs* quippe Doricum est eorum Græcorum qui majorem Græciam incoluerunt, αἶς. Quo nomine non Græcorum χαλκὸν appellabant, sed unum obolum gravis ponderis. Αἶς enim Dorice idem quod εἷς, ut αἴθω pro εἴθω dixerunt, αἴκων pro εἰκὼν, κύπαρον pro κύπριον, & sexcenta talia. Quo quis mihi citius credat, auctorem ei idoneum dabo Apollonium Alexandrinum, qui lib. III de Syntaxi, cap. XXIII, ita scribit: Ἐκεῖνο μέντοι ὁμολογόν ἐστιν, ὡς τὸ εἷς διαφέρει τοῦ αἷς, ἢ

αὐτὸ

αὐτὸ μόνον ὄνομά ἐστιν ἀριθμοῦ τὸ εἷς, τὸ δ' ἁπλῶς μὴ ἰδίας ποιότητος παρυφισάμενον ἔχει τὸ εἷς. Docet eo loco, multa nomina metaphorice transfisse ad rem generis significandam, quæ proprie ad unam specialem designandam facta primo fuere, ut ἀλιεύς, qui in mari piscatur, propria notione primitus dictus est, postea etiam appellari cœptus κἂν πεζεύσῃ ᾖ. Sic πυξὶς, quæ ex buxo, etiamsi ex diversa materia fiat, idem nomen τροπικῶς habet. Sic ergo & ἂς Doricum, quod pro εἷς communi, id est, *unus*, ipsis dicitur, alium tamen habet sensum quam aliorum Græcorum εἷς. Nam præter qualitatem propriam, qua nummi genus significat, habet etiam vim nominis numeralis εἷς adjunctam, qua nummũ unum denotat. Sed alio modo hic metaphora & τροπὴ admissa est quam in illis vocabulis πυξὶς & ἀλιεύς. Usu enim loquendi ex specialibus ea facta sunt generalia, istud ἂς ex generali factum quodammodo est speciale. Ad nummum quippe unum restricta est ejus significatio, cum εἷς, ex quo formatum est, de quacunque numeri unitate dicatur. Tarentini porro & Siculi pro illo ἂς Dorico fecerunt etiam ἄς, extrito jota. Sic enim ἄνιγμα dicebant pro αἴνιγμα. Hesychius: Ἄνιγμα, αἴνιγμα, Ταραντῖνοι, καὶ σικελοὶ δ' ἐνιοι· καὶ τροπῇ δ' δυτέρᾳ εἰς ς. Romanis utraque vox accepta, *as* ab ἂς, & *as* ab ἄς, paulo diversa notione, quam tamen aliquando confundunt. *Assem* enim pro eo, quod Doribus erat ἂς, acceperunt. Unde & æreum nummum sic proprie vocarunt, quia ἂς Dorum nummus fuit χαλκοῦς. Sed & *assem* pro unitate qualibet posuerunt, quia ἂς μονάδα quoque denotat, quia idem est cum εἷς Græcorum communi. *Æs* autem ex ἂς deductum pro eo metallo, quod Græcis χαλκὸς est, ideo usurparunt, quia ἂς ille Doricus nummus fuit χάλκινος. *Æs* tamen & *as* plerumque ipsis idem significat in multis loquutionibus etiam apud medii ævi scriptores. Hinc *as quaternum*

ternum Martiali pro quattuor assibus: —*modius datur ære quaterno.* Idem est ac si posuisset, *asse quaterno.* Quod non debuit adeo mirari Scaliger, quasi æs nunquam nummum unum significarit, sed stipem tantum & collectionem. Immo æs pro asse, ut notat Varro lib. VIII de L.L. dicebant antiqui: *A quo dicimus,* inquit, *assem tenentes, Hoc ab ære aneaque libra, & mille æris legasse.* Idem Varro *tressis* ex tribus æris factum ibidem scribit, quod tres asses continet. Sed cur non potius à tribus assibus? Ita enim libro IV. Ubi tamen semissis ipsi dicitur, quod *semi æs,* id est, dimidium assis. Sed & assem putat ibidem dictum ab ære. *As,* inquit, *ab ære.* Certe *as* & *æs* origine idem. Deinde & nomina *denarii* partium partim ab ære, partim ab asse composita sunt. *Tressis, quartussis, sextussis, septussis, nonussis,* & *decussis,* & alia, ab asse sunt denominata, reliqua ab ære, ut *undecias* pro undecim assibus, *tredecias,* pro tredecim, *quattuordecias* & *quindecias,* pro quattuordecim & quindecim. Pro quibus vocabulis in vetustissimo codice reperi scriptum, *undeciare, duodeciare, tredeciare, quattuordeciare,* & *quindeciare* apud Volusianum in libro de Ponderibus. Ita *as* & *æs* ejusdem olim significatus, quia ab eadem origine. Inde *as* ἀπὸ χαλκοῦ Romanis, quia *as* sive *æs* primus nummus, qui apud eos signatus fuit, ex chalco percussus est. Immo quia Dores & Tarentini Siculique nummum hujusmodi χαλκοῦν habuere gravis ponderis, qui ipsis αἷς & ἄς dicebatur, à quibus eum accepere Romani, ut & omnium ejusdem æris sive assis partium denominationes. De quibus in sequenti libro tradam, ubi de usuræ variis modis & appellationibus apud Romanos erit differendum. Gravem & fere librarium fuisse æs illud sive assem Tarentinorum & Siculorum, argumento est & nomen quo etiam vocabatur, nempe λίτρα, à quo Romanorum *libra,* & assis librarius. Errat itaq; Scali-

ger in libro de re Nummaria, qui negat, λίτραν Siculis nomen nummi fuisse, sed ποσότητα, ὁλκὴν & ἄθροισμα. Immo nummus fuit, & quidem gravis, pondere ταλάντου nimirum, hoc est, minæ, sive libræ. Λίτρα enim etiam pro mina sive libra, quæ Græcis ταλὰντ dicebatur. Hesychius: Λίτρα, ὀβολὸς, οἱ δὲ νόμισμα ἀργύριον Σικελοῖς, οἱ δὲ ἐπὶ ταθμοῦ. οἱ δὲ Ῥωμαῖοι λίβραν δὲ β, λίτρας. Vides, & pro pondere, & pro nummo λίτραν Græcis usurpatam. Cur hoc? Quia nummus ille gravis, ideo & nomine ponderis, quod pendebat, appellatus. Ut ταθμὸς etiam vocatus Laconicus nummus ferri gravis Platoni. Tarentini autem, Lacedæmoniorum coloni, fuere qui gravem illum nummum intulere in illam oram Italiæ quam habitarunt, & vicinæ etiam Siciliæ transmiserunt. Idem Hesychius: Λίτρα σκόπτης, ἀργυραμοιβὸς, ἀπὸ δὲ Σικελῶν νομίσματος, ὃ καλεῖται λίτρα. Notat Pollux ex Aristotele in Agrigentinorum πολιτείᾳ multam quibusdam dictam τριάκοντα λίτρας, id est, triginta hujusmodi obolis æneis, λίτρας nominatis Addit, hujusmodi λίτρας æstimatam vulgo obolo Æginetico, qui major erat Attico. Adeo autem gravis erat hic nummus Tarentinus & Siculus λίτρας nomine appellatus, ut in duodecim partes similiter, ut as Romanus, divideretur, quæ singulæ vocabantur ἀγκίαι, ἀπὸ δὲ ὄγκου, à mole. Nam ἄγκον Doribus pro ὄγκον. Comici poëtæ Græci λίτραν etiam pro pondere librario posuerunt. Pollux lib. IV, cap. XXIV, citat ex Demologo:

Τριάκοντα λίτρας ἴσχει νεανίσκου πόδας.

Triginta pondo vincula sive compedes. Unde ergo λίτρα apud Dores Italicos Sicilicosque pro nummo, nisi quia librarius erat, pretio tamen oboli Æginetici? Idem Pollux: Καὶ μὴν οἵ γε Δωριεῖς ποιητὴν τὸν λίτραν πολλαχοῦ νόμισμά τι λέγουσιν, πολλὴ δὲ ταθμοῦ ἴσα. Caret ratione ut minutum nummum eo nomine vocarint, quo pondus minæ sive libræ vocabatur,

cujus

cujus præsertim duodecima pars æreolus unus ὀγκία vocaretur, ἀπὸ τ῀ ὄγκου, à magnitudine aut mole. Nisi quis fortasse dixerit, hunc nummum Siculorum & Dorum Italicorum λίτραν eumdem exitum fecisse, idemq; fatum habuisse quod Romanorum assem, qui cum à primo librarius fuerit, postea ad quadrantem unciæ imminutus est. Verum de his, ut & de partibus λίτρας, & assis librarii, earumque denominationibus, in libro sequente. Ut apud Romanos igitur impendendæ & expendendæ stipis appellationes ab eo tempore natæ sunt quo appendebatur æs rude pro mercium pretio, atque etiam in mutuo dando, unde *impendium* pro usura quæ in sortem accedebat, ita etiam apud Græcos. Nam verba illa τίνειν & τίνεσθαι, quæ mutuum dare & accipere significant, nomina sunt libripendiariæ longe ante nata & usitata, quam nummi signati notitia esset. Hinc ἀποτίνεσθαι χρέων, pro, *debitum recipere.* Iliad. γ:

Δείδω μὴ τὸ χθιζὸν ἀποτίνωσι᾽ Ἀχαιοὶ
Χρέων.—

Quod Grammatici ita interpretantur veteres: δείδια μὴ ὁ χθὲς οἱ Ἕλληνες ἐδάνεισαν χρέων, σήμερον ἀπολάβωσι, τυπτήσι, τῷ νίκῃ, ὡς δεδώκασιν ἡμῖν χθὲς ἡττηθέντες ὑφ᾽ ἡμῶν, μὴ σήμερον ἡμᾶς νικήσωσι. τὸ γὰρ ἀποτίνωσιν ἀντὶ τ῀ ἀπολάβωσιν. ὁ δὲ σκοὸς τὸ διδόναι καὶ λαμβάνειν ἐπιτήδειον τελεῖν, ὥσθ᾽ ἡ τ῀ ἴσου. Non simpliciter recipere significat, sed appensum recipere, vel rependere, quomodo olim & ætate Homeri solebat appendi æs rude in permutationibus mercium, & mutuationibus usurariis. Etymologicum magnum: Στατὴρ ἀπὸ τ῀ ἵστημι, καὶ παρ᾽ ἡμῖν ἐπὶ τ῀ νομίσματός τίθεται, οἱ δὲ ζυγοῦσι ἐπὶ τ῀ δανείζειν. Non certe pro fœnerari accipiebatur, nisi quatenus in mutuo dando æs appendi & ferrum aliaque metalla moris erat. Quidam male feriati critici ex antiquis, quibus ignarum quid vellet illud ἀποτίνωσι, mutarunt in ἀπολίωσι. Sed monet

Eustathius ad eum locum, doctioribus eam correctionem non arridere: Τινὲς μὲν, inquit, γράφουσιν, ἀπόδοσιν, οὐκ ὀρθῶς δὲ οἱ σοφοὶ, ἀλλὰ θέλουσιν εἶναι, ἀποτήσων, ἀντὶ δὲ, ἀποσταθμήσουσι, ἤγουν, σταθμῷ ἀποδώσουσιν, ἢ λήψονται. Ad verbum aut *rependere* est *debitum*, aut, *cum usura appensum recipere*. Nam ἀποτῆσαι est *rependere*, ἀποτήσασθαι vero *recipere appensum*. Sic μεταστῆσαι apud eumdem Eustathium, qui id ejus verbi notionem notat ex veteribus, est τὸ ἐν ἀλλαγῇ μεταστῆσαι, *in commutatione interpendium facere*. Ab ea significatione antiqua tum usitata, cum pendebatur res quæ mutuo dabatur sub fœnore, eadem usurpatio ad illud tempus transiit quo pendi pecunia desiit. Hinc ὀβολοστάτης non qui appensos pro usura obolos reciperet, sed qui simpliciter fœneraret, & obolos pro usura acciperet. Hinc ὀβολοστατικὴ Aristoteli fœneratoria negotiatio, quam merito invisam fuisse dicit. Nam hujusmodi usuraria nundinatio etiam apud hos, quibus accepta erat, maxima invidia & odio flagrabat. Quo nomine minutos ac pusillos tocullionis appellabant, qui in diem fœnerabant, & obolos pro usura colligebant in drachmas, quas quotidie egentibus ac pauperculis sub fœnore quotidiano mutuo dare soliti erant. Eos inde ἡμεροδανειστὰς vocarunt, quod in singulos dies usuram mutui exigerent ex pactione. Quos sub titulo δανειστῶν merito traducit Theophrastus, quasi projectarum homines sordium & perditæ vecordiæ. Hi in foro assidue versabantur, cum cocionibus, quibus & pecuniam fœnore dabant, & diurnas exigebant usuras. Theophrastus: Οὐκ ἀποδυσωπεῖται δὲ, ὃς ἄμα πολλοῖς ἀγοραίοις χρατηγεῖν, καὶ δοῦναι τόκους ἀνιαίους, καὶ δραχμῆς τόκον τρία ἡμιωβόλια πράττειν. *Non erubescunt, qui simul multis cocionibus ducatum præbere, ac pecuniam illis mox fœnore dare, drachmæque usuram diatim obolum cum semisse stipulari.* Immane hoc fœnus, quod quartam

sortis

sortis partem in diem parit, & quattuor diebus sortem exæquat. Hinc æstimetur, quantum in anno reddat tam profligata ac pernicioſa fœnerandi ratio. Nummos, quos è tali captura conficiebant, hoc eſt, minutos obolos, in buccam ſolebant condere, inambulantes interim per popinas, & macella piſcatoria, & alia fora, dum uſuras colligunt ſibi debitas: καὶ τὰς τόκους λαὸ ἔμπολιμαῖος εἰς τὸ γνάθους συλλέγειν. Fruſtra laborat in hoc loco corrigendo vir magnus, dum vellet reponi, vel ὀβόλους, vel χαλκοῦς, vel κέρμασι. Immo τόκους rectum eſt. Sic vocat ipſos obolos qui uſurarum nomine exigebantur. Suidas: Ὀβολὸς· ὁ τόκος, εἶδος νομίσματος. Heſychius: Ὀβολοί, νομίσματα, ἢ τόκοι, ἢ εἴδη νομισμάτων. Eodem nomine vocabant & uſuram, & pecuniam quæ pro uſura ſolvebatur. Sic τὰ ἰσάμματα, quibus proprie ſignificantur quæ fœnore dantur, nam ἰσᾶν eſt fœnore accipere, pro pecunia etiam numerata poſuit Pollux loco quem ſupra emendatiorem attulimus: Πέντε χρυσοῦ στατῆρες μενᾶν ἀδωσανῶν· καὶ δὲ οὗ τοῖς ἰσταμμένοις τὰ μενᾶς τὰ πέμπτον στατῆρα ὀνομάζεις. *In pecunia numerata.* Inde hodieq; Græci στάμμα appellant pecuniam. Arabice قرض *kers* eſt uſura. Pecunia inde κέρσα Aſianis appellata, notante Heſychio: Κέρσα, Ἀσιανὸν νόμισμα. Arabici Lexici cõſarcinatores obſervant, هين *hain* eſſe aurum ſignatum, & denarium. Atqui هين iiſdem Arabibus eſt etiam fœnus vel uſura. Vetus auctor apud Iſidorum lib. x Originum: *Fœnerator, qui pecuniam deponit apud debitorem, quaſi fœnoris actor. Nam fœnus pecunia eſt.* Sane fœnus pecunia eſt credita. Aliis pecunia quæ uſuræ nomine exigitur. Non igitur mirum, ſi τόκοι à Theophraſto ipſi ſunt oboli qui pro uſura præſtantur. Qui minutas igitur ſummas in diem fœnerabantur, unde obolos uſuræ nomine diatim col-

ligerent, ὀβολοστάται Græcis proprie dicti, & τοκογλύφοι. Grammaticis ὀβολοστάτης, ὁ τὰ μικρὰ δανείζων. At idem Theophrastus sub titulo μικρολογίας, id est, sordidæ parsimoniæ, reliquos fœneratores vapulare jubet, qui, licet improbum fœnoris genus exercerent, & usuras usurarum postularent, non tamen pejus audiunt apud ipsum, quam ut μικρολόγοι dicantur, & sordidi, avari, parcique. Δεινὸς ἦ, inquit, κὴ ὑπερημερίαν πρᾶξαι κὴ τόκον τόκε. Ad diem non solutam usuram sorti addebant. Sed hi solitam & ordinariam viam fœnoris insistebant. Ideo minus infames minusque invisi. Pollux quoque diversis capitibus ac titulis ὀβολοστατῶν meminit, & aliorum fœneratorum. Libro quippe tertio, cap. XXIII, περὶ φιλαργύρε, recenset τ ὀβολοστάτου, his verbis: Ἀνελεύθερος, ὀβολοστάτης, καὶ ἡγλιὴ ὀβολοστάτης. ὁ ἦ κίμβιξ κὴ κυμινοπρίστης σὺν ἀνεκδ. Sic legendus ille locus. At sequens apud eum paragraphus est περὶ φειδωλίε, de parco. Πάλιν ἦ, inquit, καὶ ἕτερον εἶδος χρείας, φειδωλὸς, γλιχρὸς, παρισθμικὸς, ἀκριβής. Et mox sub eo titulo recenset τ δανείζοντα ἴγνυα δανείσματα, νωλικὰς ἐκδόσεις, ἐπὶ μεγάλοις τόκοις φοινικιδωσάντα. His omnibus describit fœneratorem, oppositum τῷ ὀβολοστάτῃ, τῷ τὰ μικρὰ δανείζοντι. Prorsusque juxta mentem Theophrasti illum magnarium fœneratorem, ut ita dicam, μικρολογίας tantum & φειδωλίας arcessit. Nam sequitur statim de eodem: ἄγχων τὲς χρήστας, ἀποπνίγων τὲς ὀφείλοντας, ἀπάγων ὑπερημέρους. Quod idem plane de illis ait Theophrastus, δεινὸς ἦ ὑπερημερίαν πρᾶξαι, κὴ τόκον τόκε. Qui præstituta die non solverint, torquet, vexat, & addictos ducit. Quæ non conveniunt in pusillos illos ac circumforaneos toculliones, qui obolis tantum colligendis intenti, non necesse habent angere & excruciare lētos suos debitores, utpote à quibus facile obolos extorqueant, majores usuras non adeo ex proclivi soluturis. Male itaq; summus vir Jos. Scaliger, in post-

humo

humo opere de re Nummaria, ὀβολοστάτιν ideo veteres Atticos fœneratorẽ vocasse notat, quia prima usura fuerit ὀβολὸν ἑμμήνου εἰς μνᾶν, quia in minam obolus menstruus solveretur. Quod falsum est, nec enim hæc significatio est ejus usuræ quem τόκον ἔφικτον Attici vocabant. Obolostatæ autẽ non alii sunt quam quos diximus, minorum nempe gentium fœneratores, qui drachmas pauperibus fœnore dabant, statuta in diem mercede aliquot obolorum, Nec tamen negarim, quin apud idoneos Græcos auctores interdum etiam quilibet fœneratores odio ipsius rei sic vocitentur. Lysias: Οὐδ' ἂν εἰ πολλοὶ ἐλάττονα τόκον λοχίσαιντό σοι, ἢ ὅσον ἔστι ὀβολοστατοῦντες τοῖς ἄλλοις πράττουσι. Vbi ὀβολοστατοῦντες sunt plane οἱ δανείζοντες. Sed & passim Comœdiæ Græcæ, ut notant veteres Grammatici, ὀβολοστάται vocant fœneratores. Nec aliter hoc loco Aristoteles ὀβολοσταθμικὸν, quam pro fœnerandi professione & negotiatione usurpavit, τοκισμὸν paulo post dixit. Ea fœneratio Athenis libera, ut & ipsa μητροπωλία. Nec tamen in infinitum ibant, etsi neutra ulla lege fuerit coërcita. Nam nec illi modus alius impositus, nec huic aliud pretium constitutum, quam quod fori ratio postularet, perinde ut esset rei nummariæ copia vel inopia ad fœnus temperandum, vel mercium similiter raritas aut abundantia ad monopolium moderandum. Quæ res etiam plurimum valebat & in omni alia mercatura ad pretium mercimoniorum intendendum aut minuendum. Prout enim alicujus rei esset in foro vilis aut cara annona, ita licuit mercatoribus viliori eam vel cariori pretio vendere. Ita igitur & fœnori modum res nummaria ipsa, nunc abundans, nunc deficiens, potius quam lex ulla vel constitutio, ponere idonea. Quinimmo si lege aliquando ulla fœnori præscripta moderatio, hoc ipsum spectare debuit ejus auctor, quo loco esset res pecuniaria in illa civitate, utrum larga an tenuis. Qua de re nos in

sequenti libro pluribus. Utcunque se res habeat, si monopolia possunt interdum permitti justa de causa & pretio constituto, longe magis fœneratio concedi debeat, cum præscripto, ex natura & consuetudine regionis, & pecuniæ in ea vel copiosæ, vel raræ ratione, temperamento. Profecto quocunque modo utrumque habeatur, vel licenter vagum, vel coërcitione restrictum, hoc dici potest, fœnerationem cum modo semper esse bonam, aliquando ne malam quidem, liberam relictam. Quod nescio an de monopolio dici queat.

CAP. XX.

An jure divino licita usura. Quot modis jus divinum accipiatur. Ius gentium, vel secundarium naturale, etiam posse divinum dici. Aliud hoc nomine appellari, quod & voluntarium quibusdam dicitur. Quale illud sit. Hoc jus divinum partim esse affine juri gentium, partim civili propius. Civili juri adfine est, cum uni populo datur, ut Hebræis per Mosem à Deo datum est. Multos legislatores gentium nomen divinum fuisse mentitos in legibus condendis. Ius civile multa habere è jure naturali sive gentium, nonnulla specialia, & propria civitatis vel populi cui constituitur. Prior illa pars juris civilis φυσικὴ Aristoteli dicitur, altera νομικὴ. Fœnus, sive mutuum fœnebre, ut & mercaturam negotiationesque omne genus, à jure gentium ortum habere. Vt sciatur, an jure divino licita sint usuræ, spectandum esse jus civile Hebræi populi quod per Mosem ipsis à Deo ipso statutum est. Id esse proprie jus divinum, de quo nunc quæritur. Hoc jus Hebræorum, ut & aliorum populorum jura civilia, partem ex naturali jure trahebat, partem ex legali. De jure illo naturali quædam adhuc disputata,

rata. Hujus participes etiam reperiri nonnullas brutarum animantium, ut homines multi ejusdem exortes inveniuntur. Ratio dictat homini id quod facit secundum jus naturale, at bestiæ ad id feruntur solo impetu, sine ratione. Ius gentium, sive secundarium naturale, in his proprie consistere in quibus ratio homini propria data magis elucescit. Secundarium perperã dici, cum sit magis primarium, quia ordine primum. Hujus juris capacem statim à Deo creatum primum hominem. Qui ab eo desciverunt, induisse naturam belluarum. Pars in eo jure est quæ politicam spectat, pars quæ cultum divinum, & Dei cognitionem. Ab utraque parte quosdam desciviſſe, ab altera tantum alios, solos Israëlitas singulari Dei beneficio utramq; retinuisse. Iura illis à Deo per Mosem tradita, quatenus ex æquitate juris naturalis descendunt, omnes obligare, ut omnia quæ tendunt ad societatem humanam conservandam. Quænam illa sint præcepta. In Decalogo præcipue contineri. Plenitudinem legis in dilectione proximi consistere. Quomodo dilectio illa sive caritas accipienda sit. In eo præcipue versari, ut alteri quis non faciat, quod sibi fieri nolit. Præcepta decalogi in parte negativa omnia eo spectare. Iuxta hanc regulam fœnus examinatum stare. Nemo enim non sibi aliquando velit in sua necessitate hoc modo subveniri, si alio non possit. Altera ejusdem præcepti pars, qua jubemur id aliis præstare quod nobis præstitum vellemus, an fœnus evertat. Non videri. Fœnus nihil cum furto habere simile. Crimina esse quædam communia, quæ à duobus perpetrantur, alia quæ ab uno tantum. Fœnus, si crimen est, duorum esse. Qui mutuum sibi dari ab altero petit, usuramq; promittit, in legem, si quæ usuras prohibeat, videri peccare. Persas magis improbasse qui acciperent quam qui darent mutuo, pactis usuris. An pec-

cent fœneratores in præceptum quo vetatur aliena rei appetentia. Non peccare, & quare. Prohibitoriis Decalogi præceptis non adjunctum esse fœnus. Non igitur simpliciter nec absolute à Deo Iudæis prohibitum videri, tanquam malum. Cum alieno permissum fuisse, cum suis vetitum. In Deuteronomio maledictionis loco adversus inobsequentes à deo ipso pronuntiari, quod non sint daturi gentibus fœnore, sed ab his acceptari. Cur suis, hoc est, ejusdem gentis hominibus, fœnerari vetiti. Quod ab uno generis auctore omnes descenderent, omnesque inter se propinqui & affines essent, tanquam fratres fratribus voluisse Deum gratuitum mutuum dare. Ita apud Romanos & Græcos gratuitam pecuniam mutuo amicis & parentibus dari solitam. Iudæos hoc nomine male audisse apud gentes, quod misericordes tantum suis essent, non alienis. In gratiam pauperum potissimum datam hanc eis legem de usuris à fratribus non accipiendis. De anno remissionis ad remittenda septenni die debita instituto. Anni quoque Iubilæi de non alienandis in perpetuum possessionibus institutione Iudæis esse peculiarem. Cetera eisdem præcepta in eundem finem, debere & apud Christianos in usum revocari, si usuræ interdictio apud eos locum habeat. An fœnus apud Iudæos erga solos pauperes exerceri vetitum. Erga omnes iis interdictum qui ejusdem gentis essent, & omne fœneris genus. De differentia Neschech & Tarbit. Cur junctim ponantur multis scripturæ locis. Vtra majoris aut minoris usuræ sit appellatio. Τοκάγειν, pro, lucrum facere. Τοκάλης, lucri cupidus. Neschech proprie esse pecuniæ usuram, Tarbit frugum. Vtrumque tamen confundi. Marbit & Tarbit idem esse. Ita Latinis accessio & additamentum de usura frugum, ut Hebraice Tarbit, id est, abundantia. Majores semper admissa fructuum usuræ, quam pecuniæ, etiam

apud

apud Romanos ideo superabundantiæ & accessionis nomine appellata. Mutuatio gratuita Iudæis prascripta, inter quartæ classis præcepta à Maimonide reponitur. Nescio hec Græcis per τοκον τοκου plerumque exprimi, qui & δηκλικῶς. An ad Christianos porrigi debeat vetiti fœnoris Iudæis observatio. Non confirmata à Christo hæc usura interdictio in Euangelio. Præcepta Mosaica caritatem proximi spectantia ab eodem non solum confirmata, sed etiam intensa, de fœnore nihil expressum. Explicatio verborum Christi, τῷ αἰτοῦντί σε δίδου. Quid differat αἰτεῖν & αἰτεῖσθαι. De alio Domini præcepto, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς, quomodo sit exponendum. Quid significet verbum αἴρειν in illis Lucæ verbis, ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει. Quis sensus sit & eorum domini verborum, καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες. An contra fœnus faciant. Ita visum plerisque veterum patrum, sed perperam. Multa in eam sententiam allata, quæ probant, verbis illis Dominicis usuram non esse prohibitam.

HActenus variis & validis argumentis demonstravimus, licitas esse usuras jure gentium, quod est secundarium naturale, à quo & mutuum usurarium cum aliis omnibus fere contractibus introductum constat. Etiam probavimus, nec paucis, jure naturali primario vetitas non esse easdem usuras, cui contrariæ non magis videri possunt quam alia omnia quæ jus invexit naturale secundarium priori incognita. Ultimo ostendimus, jure civili plerarumque civitatum, & in his optime compositarum, & sapientissime administratarum, adprobatum ac receptum fœnus fuisse, ut Atheniensis & Romanæ. Ne philosophos quidem antiquos ac scientiæ sapientiæque fama celebres, fœnerandi negotiationem, à republica illa, cujus optimum exem-

exemplar constituere studuerunt, submovisse docuimus. Antiquissimos denique poëtas in his præceptis quibus homines sæculi sui ad vitam bene instituendam formare sategerunt, non puditum esse commendare in reddendo mutuo, plus aliquid quam par pari referendum, quod usuræ incrementum est, in his quæ ante dicta sunt, pariter declaravimus. Nunc restat, quoniam nihil aliud supereſt, ut ad divini juris examen exigamus, an illius quoque regulæ licentia fœnoris accommodari queat. Jus autem illud divinum quoniam multiplici facie censetur, nec unius est intellectus, quam hic significationem ferre debeat, prius paucis perstringendum videtur. Divinum quoque dici posse quod jus gentium appellari supra scripsimus, nullum est dubium. Nam jus illud naturale secundarium, cujus vi ac virtute à rudimentis ac tirocinio prioris naturalis homines recessere, urbes ædificando, leges ac jura condendo, artes prodendo, omnia quæ ad societatem humanam tuendam pertinent instituendo, non potuit hominum mentibus illapsum aliunde incidere quam ex mēte divina. Unde enim nisi à Deo melioris auctore naturæ insitam & ingeneratam illam vim quæ à bestiarum ceterarum more ac vita eos discrevit, habere potuerunt? De hoc divino jure non hic nobis sermo, cui ut alios omnes, ita quoque usurarios contractus, qui ex mutuatione descendunt, acceptos ferri debere, nemo dubitat. Ausim dicere, vel illas etiam gentes, quæ veri Dei cognitionem nullam habent, si cetera bene moratæ sint, & regimen humanæ societati & civili accommodum teneant, istius juris divini pariter & naturalis prudentia censeri. Hauserunt à Deo, quem nesciunt; quidquid boni possident, ut & vitam ipsam, lucemque, licet cui eam debeant ignorent. Quidni ergo & politioris vitæ modum & potioris in gubernando administrationis munia indidem accepisse eos dicamus,

mus, quamvis auctorem ipsum, qui ea ipsis bona dilargitus est, non cognoscant? Quam multa olim extitisse certum est, & etiamnunc extare imperia, respublicas, ac civitates, sola juris illius naturalis divinique, quod jus gentium appellamus, scientia imbutas, sapientissime regnasse, florentissime viguisse, ac diutissime durasse? Ita divina illa mens quibus vult hoc modo influit, etiam illis quibus sese manifestius aperire non vult. Sic sol lucem suam & multis locis infundere solet, quæ, ut solem esse à quo eam accipiunt, nesciunt, ita nec ab eo merentur illustrari. Ne ipsa quidem bruta animalia solis esse lumen intelligunt quo fruuntur. Magna quinetiam hominum portio naturæ solis haud intelligentior est quam ipsa bruta. Est aliud præterea jus divinum, & ipsum quidem magis proprie hoc nomine appellandum, quod Deus ipse aperto numine se confessus humano generi αὐτονομοθεσίας constituit. *Voluntarium* quibusdam placet nominare, quod ex voluntate divina ortum habeat. Sed hoc discrimine tamen non mihi videtur internosci posse à jure naturali de quo paulo ante docuimus. Quippe quod & ipsum à voluntate divina originem ducat. Nam certum est, non inspirari hominum mentibus nisi Deo volente. At neutrum quidem *voluntarium* hoc sensu sic satis Latine dici potest. Quod quis volens facit & patitur, id *voluntarium* est, καὶ αὐθαίρετον, ut Græci loquuntur. Ita αὐθαίρετοι sunt actiones quas quis voluntario facit, & αὐθαίρετα πήματα, ut apud poëtam, mala quæ sua quis voluntate & jumento sibi arcessit. Ita mors *voluntaria*, *voluntarium exilium*, dicuntur, τὰ αὐθαίρετα. Ipse quoque qui aliquid agit, aut patitur sua voluntate, *voluntarius* id agere patique dicitur, & αὐθαιρέτως. Si jus hoc *voluntarium* potest appellari, omnes leges, quas legislator quilibet civibus suis sanxerit, pariter dicentur *voluntaria*. Hoc jus divinum modo affine

est

est juri gentium sive naturali, modo civili juri propius. Pæne idem est cum jure naturali sive gentium, cum pluribus gentibus immo toti humano generi datum cernitur, ut in creatione hominis, Adami posteritati, in ejusdem hominis reparatione post diluvium Noacidis. Juri civili propius est cum populo uni datur, ut Hebræis per Mosem, qui leges à Deo acceptas civibus suis fixit. Ita plures alii legislatores gentium extitere, non dispares hac in re à Mose, nisi quod Deus ipse scribere illis jura non est dignatus, quæ suis porro præscriberent. Multi tamen ex his nomen divinum ementiti sunt, ut acceptiores ac sanctiores essent populo leges quas ferebant. Ita Minos à Jove, Lycurgus ab Apolline se monitum mentiebatur, ut hic Lacedæmoniis, ille Cretensibus jura illa, quæ proponebat, conderet. Et tamen certum est, in his, quæ cum æquitate sanxerunt, & convenienter juri naturali, quod ad regimen attinet politicum, non sine divino numine ad has leges populis suis condendas accessisse. Jus illud civile partem ex naturali trahit, quod est generalius & universo hominum generi conducit, vim & æquitatem eamdem ubiq; gentium præferens; partim speciale est, & ex voluntate legislatoris pendet, qui, quid civibus suis commodum sit, ex eorum moribus & natura æstimans, & ex regionis, quam incolunt, conditione, tales ipsis leges dat quas utiles ad eos regendos & sub uno regimine in pace & concordia conservandos prospicit. Hanc juris civilis partem Aristoteles νομικὸν, *legalem*, appellat, priorem φυσικὸν, id est, *naturalem*. Hæc immota & invariabilis, nusquam refigenda. Illa legalis, priusquam constituatur, indifferens est: ubi statuta est, vim juris habet & observari debet: ut, capram potius quam duas oves immolare, & mina argenti se redimere. Quæ duo exempla posuit Aristoteles. Pleraque eorum, quæ sic statuuntur, etsi ad hanc partem, quæ legali

galis dicitur, pertineant, non ad naturalem, naturali tamen juri contraria non sunt, quinimmo quædam ex his ei plane sunt consentanea, ut, exempli gratia, mutuum reddere cum augmento, quia vult naturalis æquitas, ut gratum se quis in beneficio reddendo ostendat, quod non potest facere nisi paulo plus quam accepit, rependat. Ista quæ ἀδιάφορα per se sunt, & ad jus legale pertinent, quæque ex utilitate aut necessitate regionis & populi cui dantur, vetari aut permitti solent, ea nec vetita, nec permissa alios populos obligant ad consensum his commodandum. Potest enim fieri, ut ex his, quod in uno populo utile ac necessarium, ac proinde permittendum videatur, apud alios non solum non necessarium, sed etiam perniciosum deprehendatur, ideoque vetandum omni modo sit. Nunc igitur videndum, quo jure divino vetitæ intelligi possint, si forte vetari debeant, usuræ. Generali illi, quod Adami & Noaci posteritati usque ad Mosem à Deo datum est, non potest usurarum interdictio adscribi. Nec sane laborandum nobis est, ut pluribus id adstruamus quod nemo negat. Si quis potest inficiari, mercaturas, & negotiationes omne genus, & mutui dationes, rerumque permutationes, percrebruisse tunc apud homines, inficietur idem & mutui cum aliquo augmento redditionem more & usu in illo ævo fuisse receptam. Atqui hæc usura est quam ante satis docuimus æquitati naturalis juris prorsus esse consentaneam. Ad jus igitur illud divinum descendendum est, quo peculiariter per Mosem Deus Israëlitis leges imposuit. Hoc jus civile Hebræi populi non minus quam aliorum populorum, partim jure naturali constat, partim legali. Legalis pars est cæremoniale, τὸ θρησκευτικόν. Ad hoc enim genus referri debet. Ex naturali sunt quæcunque æquitatem naturalem spectant, quæ, ut ait Aristoteles, πανταχοῦ τὸ αὐτὸ ἴσχὺ δυνάμιν, οὐ δὲ τῷ δοκεῖν ἢ μή. Omnia, quæ socie-

societatem humanam adstruunt aut ac destruunt, & quæ honesta aut inhonesta videri non permissio, aut interdictio fecit, sed ipsa vis naturæ hominū omnium mentibus infusa, ea omnia ab illo jure naturali dependent. Auctor enim naturæ Deus ita sensum hujus juris homini, cum eum crearet, indulsit, ut non ante eo privari possit, quam hominem, & mores exuat. Nec poëtæ gentilium, qui philosophiam prius docuerunt quam ulli essent philosophi, hoc videntur ignorasse, qui Jovem suum juris hujus peritiam mortalibus donasse perhibent, quo discernuntur à ferarum immanitate, quæ sese invicem dilacerant, & comedunt. Sic enim canit Hesiodus:

Τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων,
Ἰχθύσι γὰρ καὶ θηρσὶ καὶ οἰωνοῖς πτερόεσσι
Ἔσθεμεν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ μετ' αὐτοῖς,
Ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην ὃς πολλὸν ἀρίστη.

Hunc νόμον sive hanc δίκην, *jus* ac *justiciam*, cujus homines capaces, non capaces bestiæ, alius poëta φύσιν appellavit, id est naturam, nempe ratione utentem, quæ eadem est cum jure naturali. Oppianus de equis, quos naturam revereri dixit, quia illicitos jure naturali concubitus refugiunt, haud secus atque homines:

Ἔσχε δ' αὖ πάντας φύσιν, τὸ μὲν πάμπαν ἄπυστον
Εἰς φιλότητα μολεῖν τλῶ δ' ἥμις, ἀλλὰ μάχεσθαι
Ἄχθεσι μυσῶν. —

Exemplum affert equi, qui matrem capite operto atque ita minus cognitam inire coactus, comperto postmodum facinore, caput saxo illisit ac confregit, idemque mater fecit. Hæc tamen natura sive jus naturale in detestandis hujusmodi incestis nuptiis, ut hominum magis quam bestiarum proprium, ita nec omnibus hominibus commune. Nam & repertæ nationes olim integræ cetera bene moratæ quæ hanc partem juris naturalis non admodum reverenter haberent,

berent, ut Persæ & Ægyptii. Hi sunt quos diximus efferatos naturam induisse belluinam. Sic in eo jure, quod Hesiodus hominibus proprie datum memorat, ut alter alterum non comedat, populi hodieque sunt, & fuere olim qui sese mutuo manderent, à feris hac in parte non dissimiles. Canibales & Charibuæ in novo orbe hac immanitate sunt noti. Quinimmo & feræ sunt quæ non hoc faciunt. Immo raræ sunt quæ in suum genus hoc modo sæviant, atque, ut ait Satyricus,

—tigris agit rabida cum tigride pacem,
Parcit cognatis maculis fera.—

Et vetus proverbium fuit Romanis, *canem caninam non esse*. Bestiis hoc ingeneravit natura sua solo instinctu, sine ratione; hominibus & sua, hoc est, rationis particeps, à qua tamen multi exorbitant, ad belluarum ingenium declinantes singuli sæpius, sæpe populi toti, cum belluæ suam naturam semper ducem sequantur, nec unquam eam deserant, nisi admodum raro, aut vi coactæ. Ita quod Jurisconsulti definiunt jus naturale esse quod natura omnia animalia docuit, pauca certe sunt quæ communia sunt omnibus animalibus, si & homines ea definitione comprehendas. Pleraque eorum instinctum & impetum naturæ potius spectant quam rationem, ut maris & fœminæ copulatio. Hunc enim appetitum copulationis omnibus ex æquo animantibus natura insevit. Et quod jus est in hominibus cum ratione conjunctum, in brutis impetus est tantum naturalis. Eum plerique hominum ratione vincere interdum sciunt, aut, si id non possunt, saltem moderantur. Quam multi enim sunt qui prorsus iis rebus abstinent, quarum naturalis est appetitus? Plurimi vero tametsi non abstineant, non tamē suæ cupiditati habenas laxant, sed ea moderate utuntur. Alii porro existunt qui ratione sua non utentes, bestiarum more libidini indulgent, aut etiam in eo pejores belluis existunt. Certe jus non

est nisi quod facias cum ratione. Sic actionem eamdem, licet cum animantibus communem, quia tamen aliter agunt homines, & alio fini, aliam esse, dicendum. Ad jus igitur naturale pertinent humanæ actiones cum ratione conjunctæ. At quod fit à bestiis non ab eadem ratione illuminatis, juris & justiciæ omnino est expers. In quibus autem ea ratio, quæ homini propria data est, magis eluceſcit, ut in legibus & artibus, in his jus illud ſecundarium naturale ſive gentium totum conſiſtit. Secundarium diximus ex ſententia poëtarum & philoſophorum, qui juris iſtius juſticiæque protinus capaces homines creatos fuiſſe nolunt, cum nati primo brutis ſimiliores vitam quoq; belluino ritu degerent vagi ac palabundi in nemoribus ac ſilvis. Tempore demum procedente nactos eos ducem aliquem hujus juris ſcientia naturæ bonitate præter ceteros præditum, ad meliora ac mitiora ſenſim traductos, intellexiſſe volunt, quale eſſet ſocietatis humanæ bonum ab illa naturali æquitate deſcendens quæ cuique ſuum tribuit, & ab alterius injuria defendit: nec hoc tantum, ſed etiam mutua ope, opera, & opibus ſublevat qui opus aliqua re habet. Quibus rebus maxime ſocietatis illius vinculum continetur. Atqui non ita ſe rem habere, ex veritate ſcripturarum ſacrarum, quæ primam creationem hominis & propagationem, atque humani generis longo poſt tempore ob peccata ſua aquis extincti poſt diluvium reſtaurationem nos docet, plane conſtat. Utrobique enim Deus, præter ipſam vim hujus æquitatis in homine plaſmando menti ejus immiſſam, αὐτοπροθέτων, ut ante dicebamus, pleraque juris illius aperte & exerte inſinuavit. Hinc videmus, ſtatim Adami natos & nepotes urbes condidiſſe, artes inveniſſe, ſocietatem inter ſe coluiſſe, & alia quæ ad juris naturalis vel gentium obſervationem attinent, tenuiſſe. Certum tamen, ex Adami poſteritate pleroſque

que omnes tandem, & ex Noacidis permultos, præcipue post linguarum divisionem, cum hac illac dispergerentur, & varia orbis loca occuparent, desciviſſe ab illa æquitate naturali, & ſimiles beſtiis effectos, ad illud jus, quod naturale primarium diximus, quodque commune homini cum brutis Juriſconſulti faciunt, feritate ſua redactos. Quos hoc modo ἀπηνεωθέντας potius dicendum eſt, quam ullos homines ex ferina & belluis propiore natura, quam prius habuerunt, humanitatem edoctos eſſe. Sic jus illud naturale, quod primarium ſecundum philoſophorum opinionem ſupra diximus, ordine plane ſecundum eſt, & quod ſecundarium vocabimus, ordine primum fuiſſe liquet. Pars illa vero juris naturalis quæ Dei veri cognitionem attinet, quęque habet θρησκείαν conjunctam, qua Deus creator ab homine, qui ejus creatura eſt, colitur, non minus ab iſtis hominibus, quam pars altera juris divini, quæ humanæ ſocietatis conſervandæ ex juris naturalis æquitate rationem ſpectat, depravata eſt, aut prorſus derelicta. Inde pro veri Dei cultoribus idololatræ evaſerunt. Quidam ex his in utroque deſerendo peccarunt, ut illi quos ἀπηνεωθέντας docuimus. Alii alteram partem retinuerunt quæ τὰ πολιτικὰ attinet, ut pleræque illæ gentes quæ prudentia regiminis ante ceteras claruerunt. Nonnulli utramque partem ſartam tectam, idque Dei ſolius ſingulari à quo eam acceperant beneficio, conſervarunt, ut poſteri Abrahami Iſraëlitæ, cui ideo repromiſſio facta eſt. Hunc itaque populum ſibi peculiarem Deus elegit, & cum poſt quadringentos ac triginta annos ab Ægypto tandem, ubi dura premebatur ſervitute, eduxiſſet, in terram promiſſionis reduxit per Moſem, & per eumdem jura illi tradere dignatus eſt. Ea jura partim è naturali, partim è legali compoſita ſunt. Dei veri cognitio & adoratio, quæ populo illi ipſius Dei munere donata eſt, jus naturale reſpicit. Externus

autem cultus, quo Deus se ab his coli voluit, ad *legalem* pertinet, cujus pars *caremoniale*. Φυσικὸς ille νόμος, hic ἐπεισακτος Græcis theologis dicitur. Ad φυσικὸν νόμον, qui partes habet τὸ ἠθικὸν, καὶ τὸ πολιτικὸν, Decalogi tabulæ præcipue pertinent. Si consideres in his non Mosem qui dedit, non populum cui sunt datæ, sed rem ipsam, hoc est, jus naturale quod in his continetur, nullum est dubium quin omnes obliget, non solum gentem Hebræorum cui traditum est. Adeo ut non nos tantum, qui Christiani sumus, sed etiam gentes aliæ, quæ rationis usum habent, & per illam rationem æquitatis etiam naturalis, quæ ad societatem humanam comparata est, intelligentiam, teneantur ea præcepta, ex fonte utpote divini pariter ac naturalis juris descendentia, omni modo observare. Deum unum colere, patrem & matrem honorare, non mœchari, non occidere, non furtum facere, alienum non appetere, non uni Hebræorum populo, sed omnibus ratione uti volentibus, qua præceptum, qua interdictum est. Et cum uno caritatis præcepto totam legem impleri doceat Paulus, idque confirmet allatis Decalogi mandatis, cui dubium erit, quin ea omnia tendant ad societatem humanam tuendam, quod maxime etiam præstare contendit jus naturale gentium appellatum? Hinc facta & à quibusdam olim juris prudentibus hodie extat collatio legum Mosaicarum cum Romanis, ex qua comparatione patet, in omnibus fere supradictis præceptis, jus Romanum cum Judaico cõvenire. Plenitudo igitur legis in societate humana conservanda, hoc est, in dilectione proximi, consistit. *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Quod non eo pertinet, ut, in bonis procurandis sibi & tuis, proximum quis ea notione, ad quam proximi nomen extenditur, præferat, aut etiam in evitandis malis, aut periculis propulsandis, ea malit à capite proximi depellere quam à suo aut suorum, si ab se &

proximo

proximo casum simul utrique impendentem non possit averruncare. Sunt enim quidam gradus caritatis: & vulgo ajunt, eam quæ bene ordinata est, à semet ipso incipere. Si spes boni alicujus mihi alluceat, non id proximo meo potius quam mihi conciliavero, si conciliare mihi illique simul non potero. Nec enim id eo præcepto, quo lex compleri dicitur, commendari puto. Si metus porro mali impendeat utrique nostrum, mihi & proximo, non id vult illud mandatum, ut proximum meo ipsius periculo casui, qui ambobus pariter imminet, eripiam. Illius præcepti quo lex consummatur, hæc omnino vis ac mens est, ut, quod nobis fieri nollemus, alteri non faciamus. Non vis uxorem tuam adulterari? ne alienæ stuprum facias. Non vis occidi ab alio? ne alium interfeceris. Furtum rei tuæ non posses nisi invitus pati? alienam ne compiles. Ita de ceteris. Qui hoc caret, ne faciat alteri quod sibi fieri non vult, proximum sicut se diligit. Ita esse intelligendum, Paulus significat in Epist. ad Rom. cap. XIII. Cum enim suprascripta Decalogi præcepta commemorasset, *non mœchaberis, non occides*, & quæ sequuntur, addit, καὶ εἴτις ἑτέρα ἐντολὴ ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ, ἀνακεφαλαιοῦται ἐν τῷ, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. Quibus verbis plane ostendit, si quis dilexerit proximum suum ut seipsum, non eum occisurum esse, ut nec ipse ab eo vellet occidi, nec aliud quid ei mali esse facturum quod pati ab illo nollet ipse. Clemens in constitutionibus lib. I, cap. I, cum & illa similiter mandata decalogi à Domino nostro summatim in Euangelio repetita & confirmata commemorasset, ad finem capituli subjungit: Διὰ τοῦτο ὦ φίλοι, ἀναλαβὼν, διηγησάμενος, καθαδίκημα ὡδε δεῖ τοῖς τοιούτοις ἐπακολουθοῦσι. Τοῖς δ' ὑπηκόοις θεοῦ ἀνθρώποις εἷς νόμος θεοῦ, ὁ αὐτὸς, ἀληθὴς, ζῶν, ἔτος ἐστὶ παγχρὸν, ὁ σὺ μιζεῖς ὑφ' ἑτέροις γλύπτοις, σὺ ἄλλοι ὁ ποιήσεις. Οὐ βέλτιον γυναικί σε τινα ἐμβλέψαι

κακῶς ἐις ἀλφηρὸν αὐτῆς, μηδὲ σὺ τῇ ἕ πλησίον σε γνωσικὶ κακοήθως ἀπεινίσης. Οὐ βέλῃ σὺ τὸ ἱμάτιον ἀρθῶναι, μηδὲ σὺ τὸ ἕ ἑτέρε ἄρης. Οὐ θέλεις πληγῶναι, λαιδρηθῶναι, ὑβρισθῶναι, μηδὲ σὺ ἄλλῳ τῶτε ἀλφῆς. Legem appellat Dei simplicem, veram, viventem, *quod quis non vult sibi fieri, ut ne alteri id faciat.* Ælius Lampridius in Alexandro Severo: *Si quis de via in alicujus possessionem deflexisset, pro qualitate loci, aut fustibus subjiciebatur, in conspectu ejus, aut virgis aut condemnationi: aut, si hæc omnia transiret dignitas hominis, gravissimis contumeliis, cum diceret, visne hoc in agro tuo fieri quod alteri facis? Clamabatque sapius quod à quibusdam sive Judæis sive Christianis audierat, & tenebat, idque per præconem, cum aliquem emendaret, dici jubebat; Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris.* Pars hujus præcepti affirmativa apud Matthæum & Lucam ita concipitur: Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. Partem negativam eo quoque contineri & subaudiri, scribit Tertullianus lib. IV adversus Marcionem: *Et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita & vos facite illis. In isto præcepto utique alia pars ejus subauditur: Et sicut vobis non vultis fieri ab hominibus, ita & vos ne faciatis illis.* Ad hanc partem pertinent præcipue Decalogi præcepta, ut idem paulo post Tertullianus adfirmat: *proinde denuntians, non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices, docuit, ne faciam aliis quæ fieri mihi nolim.* Hæc duo igitur eamdem vim & intellectum habent ad caritatem, quæ proximo debetur, hominum sensibus & menti intimandam, legemque ex ejus praxi implendam, *Diligere proximum sicut seipsum*, &, *Quod sibi quis fieri non vult, alteri non facere.* Ut ad cetera Decalogi præcepta fecimus, ita si ad fœnus hanc regulam adhibeamus, claudicare plane eam comperiemus. Dicamus ergo, si licet:

Alteri

Alteri ne fœnereris, quia tibi ab illo fœnore aliquid dari nolles. Quis enim est omnium qui in articulo necessitatis, inopia temporaria urgente, non pro maximo beneficio duxerit, pecuniam sibi ab aliquo mutuam dari vel gravissimo fœnore? At de furto nemo est cui non omni tempore liceat hoc inculcari, *Si abs te tuam rem libens tolli nõ videres, cur alii suam furto auferre libebit?* Quia certe nullus est qui ullo in tempore lætus acciperet, aliquid sibi rerum suarum furto sublatum. Sed è converso, dicet aliquis, si accipiamus partem præcepti affirmativam, &, *sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita & vos facite illis*, juxta hujus regulam examinatum fœnus, exanimatum prorsus concidet. Etenim si debeo alii præstare quod ab eo mihi præstitum velim, ut amorem, solatium, obsequium, præsidium, in his etiam potest reponi & mutuum gratuitum. Quippe cum nemo non malit sibi commodari pecuniam gratuitam quam fœnebrem dari, ergo & aliis hoc idem præstandum. Immo hac eadem manente norma usura confirmabitur. Quis enim pro beneficio collato non malit proximum, cui id contulit, gratum & memorem habere quam ingratum & immemorem? Hoc ergo & aliis demus quod nobis datum volumus, ut memores nempe simus beneficiorum acceptorum à proximo. Lex autem gratitudinis poscit, ut in gratia referenda majore mensura, si fieri possit, quod accepimus, reddamus. Ita & usura hic locum habebit. Nam ut honestus & gratus non recusabit eam sponte solvere si possit, pro temporis medii commodo quo usus est aliena pecunia cum proximi sæpius damno, sic nec ab alio sibi præstandam accipere abnuet. Non pugnat igitur cum ea præcepti parte affirmativa, qua jubemur, sicut nobis fieri volumus ab hominibus, ita & nos facere illis. Quod enim facimus, immo & facere debemus, quando possumus, proximo, ut interusurium pecuniæ

mutuo datæ ipsi pendamus, idem ab eo sine offensione caritatis sperare, si modo id possit, & expectare æquum est. Sic nec cum negativa pugnabit. Quod enim sponte facere parati sumus, si modo grati esse volumus, id pactione interposita præstare non refugiemus, præsertim cum ea sæpe tempora incidant, ut vel quovis fœnore pecuniam accipere nobis expediat. At vim, injuriam, contumeliam, fraudem, furtum pati nemini unquam expedit. Ideo nec unquam ea facere aliis debemus quæ nobis fieri nolimus, quia nunquam facta prodesse aut placere cuiquam queant. Nollem itaque doctissimum & clarissimum virum, amicum nostrum, in Explicatione Decalogi, statim post expositum de furtis præceptum, transisse ad tractandam materiam *de mutuo & usura*, hac insuper addita hujus rei ratione, *quia in mutuo dando furtum potest committi.* Idem sensisse videtur & ille qui Gregorii Decretalium librum compilavit. Nam titulo *de furtis* subjunxit titulum *de usuris*. Quasi scilicet paris conditionis & meriti omnino debeant videri qui furantur & qui fœnerantur. Quod quomodo possit procedere, nullus video. Furtum est alienæ rei contrectatio invito domino. Furtum itaque committit qui rem suam nolenti & non sentienti surripit. Nam si sciret, non pateretur. Qui pecuniam aut aliam rem mutuo dat, ea conditione ut mercedis nomine aliquid plus recipiat pro pecunia præstita, ut alius pro opera, an ille furtum facere dici potest? Fur ad ejus ædes se confert quem expilare vult. Numquid & fœnerator ad eum contendit cui pecuniam fœnebrem dare destinat? Immo contra, qui ea indiget, sponte ad fœneratorem accedit: quasi si scilicet ad furem ultro dominus iret, ut ei suæ rei surripiendæ occasionem præberet, immo & volenti eam volens traderet. Id si fieret, an furtum foret quod ageretur? Pactio intervenit inter utrumque, dantem & accipientem fœnore.

nore. Convenit inter eos, ut hic mutuum accipiat, ille post certum tempus recipiat, cum accessione de qua convenit. Quantacunque futura sit illa accessio, à volente & sentiente id quod agitur, & ideo consentiente, datur. Quid simile in furto? Fœnerator quâvis vel gravissimas stipuletur usuras, juvat tamen eum qui solvere eas repromittit. Nam nisi hic se juvari ac suæ necessitati subveniri crederet, nunquam in hujusmodi pactionem descenderet, ad quam non eum adigit fœnerator, sed sua ipsius inopia. Ecquando est ut fur gratam rem domino faciat, dum ei, quod suum est, licet pauxillulum sit, furetur? Profecto si fœneratio crimen est, ex eorum genere est criminum, quæ à duobus committuntur. Multa sunt quæ unum tantummodo reum detinent, & agentem quidem solum, cum patiens sit extra culpam. In his furtum numerandum est, & homicidium, in quibus unus agit, alter patitur. Hic innoxius, ille in noxa. In adulterio duo sunt rei, tam qui infert stuprum, quam cui infertur, nisi si forte per vim huic inferatur. In his, quæ duo committunt, magis ille nocens est à quo principium sceleris fluxit, & qui agit. Ut qui nuptam sollicitavit & pellexit ad stuprum, licet illa quoque peccet, si tandem consentiat, gravius tamen ejus peccatum qui induxit, ac perpulit. In fœnore videamus uter plus delinquat, quandoquidem constat, si crimen sit fœneratio, commune hoc esse inter duos reos, qui petit & qui dat. A petente certum est initium fieri, quique adeo agentis hac in parte sustinet partes. Nam ad eum venit à quo fœnebre mutuum postulat, non contra hic ad illum. Illud utique etiam verissimum est, nisi essent qui peterent, nullos esse futuros qui darent. Quod igitur sunt fœneratores, quamlibet sceleratam ac pernicioſam eorum statuas professionem, in causa esse qui fœnore sibi dari volunt, scias. Tolle inopes & indigentes alieno tali auxilio subsidioque, tolles

ſtatim & fœnerationem. Magis ergo criminoſi qui huic crimini cauſam præbent, quod commune ita eſt duorum, ut origo ſit ab uno, quem tamen vulgo abſolvunt, ut alterum, qui ad hoc invitatus ac ſollicitatus tantum venit, ſolum premant. Certe ſi Perſis antiquis credis, turpius ſe duxiſſe tibi dicent fœnore accipere quam dare, & potioris eſſe conditionis τὸν δανείζοντας, quam τὸν δανειζομένους. Rationem etiam addent, quia proniores hi ad mentiendum quam illi. Immo non neceſſe illis mentiri, iſtis fere ſemper neceſſe ut à creditoribus ſuis mendacio ſe liberent, ſi re ipſa minus poſſunt. Promiſſis enim ditiores quam pecunia, facilius ea promunt de pectore quam nummum ex arca. Ideo frequenter fallunt. Id turpiſſimum cum haberetur apud Perſas, merito damnabant qui æs alienum facerent, quia via inde ad mẽtiendum prona ac declivis. Qui mentiri porro aſſueverit, quid non deinde ab hac aſſuetudine productus audebit ac molietur? Conſuetudines quippe inveteratæ facile in naturam vertunt. Mentiri ſolito, conſequens eſt, ſi uſus veniat, & ſpes lucri aut vindictæ locus id exigat, falſum ſe teſtem præbere, vel odio ejus in quem productus erit, vel in gratiam illius à quo mercede conductus fuerit. Falſum vero teſtimonium dicere, inter illa Decalogi vetita eſt, quæ ſi admittantur, legem Dei, cujus plenitudo conſummatur in diligendo proximo, offendunt & impleri prohibent. Nulla talis in eo fœnoris prohibitio. Atqui oportuit & conjunctim quidem cum furto eam fieri, ſiquidem ita furi ſimilis eſt fœnerator ut non ovum ovo ſimilius. Ubi autem appetentia vetatur cujuſcunque rei quæ ad proximum pertinet, ibi magis conveniebat tractatum de uſuris inſeri. Nam & alienum appetit qui fœnore dat, immo & capit, non tantum concupiſcit, ſi vera ſunt quæ contra fœnus docti homines dicunt. Atqui ne ibi quidem locum habere debuit. Quod hoc argu-

argumento perſpici poteſt. Alienum appetit qui quacunque arte invito aut ignaro domino id habere cupit, & captat ut habeat. Ædes alienas, pecus, uxorem, ſervos, aut ancillas concupiſcere prohibemur. At præceptum Dominicum in Euangelio non ſemel inculcatur, *παντὶ αἰτοῦντί σε δίδου, omni petenti te, dato.* Fac igitur, non per vim, nec ulla arte, me à poſſeſſore, quod cupio, & quod ſuum eſt, extorſiſſe, ſed prece impetraſſe. Nihil hic me peccare contra legem Decalogi hujuſmodi rei alienæ appetentia certum eſt. Multo minus & de fœnore id dicendum eſt, ſi alienum capit non ab invito. Immo prece plerumque ambitur, & exoratur fœnerator, ut mutuam velit pecuniam dare hac mercede pacta. Pecuniam ſuam melius interdum collocaret & utilius in agris mercandis, aut pecoribus, aut ædibus, plus ſibi reddituris. In ipſo Decalogo denique prohiberi debuit fœnus, vel cum furto, vel cum rei alienæ appetentia, ſi à Deo prohibendum omnino fuit. Quod ibi prohibitum non eſt, inde colligas, inter illa, quæ pugnant cum jure naturæ, non eſſe numerandum, quia prohibitoriis præceptis non accenſetur, quæ ex jure naturali ſunt. Recte itaque affirmativam ejus partem è jure naturali eſſe, ſupra obſervavimus. Quod cum ita ſit, aſſeri jure poteſt, prohibitionem ejus, ſive partem negativam, ad jus legale pertinere. Multa enim jure legali prohibentur, quæ juri naturali non repugnant, propter cauſas quas habuit legiſlator ex circumſtantiis locorum, temporum, ſed & hominum, quibus leges imponuntur. Merito ergo in duabus tabulis, quas Deus Moſi dedit, legem moralem & naturalem continentibus, cum præceptis abnutivis fœneratio non eſt repoſita. Interdicta tamen Hebræis fuit per eumdem Moſem quaſi à Deo, ſed ſeorſim, & eo quidem modo, ut inde poſſit intelligi non tanquam abſolute malam & juri naturali contrariam fuiſſe interdictam.

dictam. Quæ simpliciter mala sunt, simpliciter in lege Dei prohibentur: *Non occides, non mœchaberis, non furtum facies.* At usura non simpliciter nec absolute Hebræis interdicitur, sed ea tantum quæ à fratre, id est, ab Hebræo exigitur, non etiam illa quæ ab extraneo. Deuteronomio, cap. XXIII, vers. XIX: Οὐκ ἐκζητήσεις τῷ ἀδελφῷ σου τόκον ἀργυρίου καὶ τόκον βρωμάτων, καὶ τόκον παντὸς πράγματος· ἢ ἐὰν ἐκδανείσῃς. Τῷ ἀλλοτρίῳ ἐκζητήσεις, τῷ ἀδελφῷ σου τὸν ἐκζητήσεις, ἵνα εὐλογήσῃ σε κύριος ὁ θεός σου ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν εἰσπορεύῃ ἐκεῖ κληρονομῆσαι αὐτήν. Qui mœchatione jubentur abstinere, æque his cum extranea quam cum Hebræa prohibita mœchatio intelligitur. Furtum similiter in extero commissum pari pœna vindicaretur ex lege duarum tabularum, atque indigenæ factum. Ita autem fœnerari prohibentur fratri, ut alienigenæ dandi sub fœnore mutui licentiam habeant. Τῷ ἀλλοτρίῳ ἐκζητήσεις, τῷ ἀδελφῷ σου τὸν ἐκζητήσεις. Per se mala, ac damnanda usura, non permitteretur accipi magis à peregrino quam à cive. Et tantum abest ut simpliciter & per se pernicioſam & populo suo fugiendam judicaverit Deus, ut inter maledictiones, quas interminatur Hebræis inobedientibus & mandata sua non servantibus, hæc etiam ipsis eventura prædicatur, Deuter. cap. XXVIII, vers. XLIV: הוא ילוך ואתה לא תלונו, *ipse*, id est, peregrinus, *fœnerabitur tibi, & tu ei non fœneraberis.* Οὗτος δανείσει σοι, σὺ δὲ τούτῳ οὐ δανείσεις. Si vices vertamus, benedictio erat Judæo posse extero fœnerari, non vicissim ab eo fœnore accipere. Jam de re ipsa constat, non eo nomine interdictam verbo Dei Judæis fuisse inter se, quam cum extraneis liberrime possent exercere, quod esset ex se damnanda, sed ob aliam peculiarem causam & extrinsecam, non ex rei ipsius vitio petitam. Ea quærenda est. An quod Deus prævideret avidum & fœneratorium gentis illius animum, quam in

in terram sanctam ac promissam introducebat, ideo ab fœnoris negotiatione abstinere voluit, ne cultum terræ illius desererent? Hoc si esset, ab omni prorsus fœnore abstinuisse eos oportuit. Nam cum multi inter eos manerent exteri & alienigenæ, partim negotiandi gratia, partim aliis de causis, permissum cum his fœnus æque potuit illos à terra colenda avocare, quam si cum indigenis ipsis & civibus suis id exercuissent. Præterea docuimus etiam, posse simul cum fœnore studium agrorum facile conjungi. Aliud quippe agentibus atque etiam dormientibus usuræ currunt. Una interdum ipsis occupatio intervenit, dura nomina ad solvendum compellere, & videre ne decoquant. Quod & ipsum in gratuito mutuo non minus habet locum quam in fœnebri. Mutuum dare porro fratribus suis, non vetabantur, sed sub usura dare mutuum. Qui igitur fratri suo gratis, peregrino sub usura mutuum dare permitteretur, satis habuit negotii quo interpellaretur ne terræ cultui vacaret, siquidem hoc negotium avocat ac distinet. Aliud itaque fuit, quare Deus noluerit eos cum fratribus suis fœnore negotiari, cum peregrinis voluerit. Populus ille Hebræorum, quibus ea lex data, non ex convenarum colluvie factus, sed ad unum auctorem originem referebat. Una familia paucorum capitum, quæ in Ægyptum descenderat Jacobo duce, post quadringentos annos hanc numerosissimam gentem dederat. Omnes itaque propinqui & consanguinei, & prope fratres. Ea re voluisse videtur Deus, cum leges illis daret, societatem ex consanguinitate, quæ inter eos intercedebat, non solum custodire, sed arctiore etiam vinculo constringere, caritatis inter se officia mutua agitari præcipiendo. Ut enim sine ulla lege, solo aut familiaritatis aut necessitudinis respectu, in aliis gentibus mutuum, inter parentes & amicos gratuitum exercetur, fœnebre ad extraneos solos refer-

reservatur, ita in Hebræa natione, quia omnes erant cognatione juncti, lege sanxit Deus ut Hebræus Hebræo tanquam propinquus propinquo non aliter mutuum daret nisi gratis. Apud Græcos sane & Romanos, aliasque etiam gentes bene moratas, inter amicos ipsos non alius fuit mos mutui dandi nisi gratuiti, nedum inter parentes ac cognatos. Hinc, ut supra observabamus, Grammatici τὸ χρῆσαι & τὸ δανεῖσαι, *cõmodare* & *fœnerari*, eo discrimine distinguunt, quod illud in amicis locũ haberet, hoc in quibuslibet, ignotis nimirum & externis. Solebant & Græci pauperes amicos, si quando in egestatem incidissent, hoc genere mutui sublevare quod ἐφόδιον nomine vocabant, ut id redderent si possent & quandocunque possent, sin minus, sibi haberent proprium, si dura semper fortuna premeret. Amicis, ac notis, & parentibus hoc præstabatur in Græcia. Ceteri etsi ex eodem populo ignoti, tanquam peregrini habiti & externi. Quis enim scire poterat an ab antiquo ex eadem stirpe descendissent, quibus id beneficium conferretur, in tanta advenarum subinde immigrantium multitudine? Hi primo advenæ, post aliquot φυσὰς civibus inserti & immixti, cives meri habebantur, etsi aliquando his, qui αὐτόχθονες & ἰθαγενεῖς dicebantur, tanquam veteribus nobilibus, certum sit suam fuisse servatam apud plerosque dignationem. At in Hebræo populo, cum Judæus Judæo pecuniam dabat gratuitam mutuo, etsi minus cognito, non poterat tamen ignorare hoc se officium præstare ejusdem gentis homini, & ejusdem plane cognationis. Non solum enim cærimoniis & cultus divini diversitate à ceteris populis discernebantur, sed etiam impermixta ac sincera generis nota, qua se Abrahami esse semen gloriabantur. Hoc nomine & male audiebant apud alios populos, quod externis parum benevoli ac benefici, caritatis officia in minimis maximisque rebus inter suos tantum exer-

exercerent, ut ejusdem originis consortes & ejusdem religionis consecraneos. Inde illud Satyrici:

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,
Nil præter nubes, & cæli lumen adorant,
Nec distare putant humana carne suillam,
Qua pater abstinuit; mox & præputia ponunt.
Romanas autem soliti contemnere leges,
Iudaicum ediscunt & servant ac metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.
Non monstrare vias eadem nisi sacra colenti,
Quæsitum ad fontem solos deducere verpos.

Potuit addere: Et solis recutitis pecuniam gratuitam commodare, ceteris omnibus sub usura, & quidem gravissima, mutuam dare. Nec enim modus usuræ ipsis lege divina præscriptus, si externum fœnore ferirent. Libera ergo permissa & ut Athenienſibus Solon sanxit, ἐφ' ὁπόσον ἂν βάλῃ ὁ δανείζων. Quod hodieque ubicunque locorum sunt, strenue facere norunt. Nec puto fratribus suis, quo ingenio nati erant, pepercissent, nisi districta lege iis fœnerari essent vetiti. Adeo autem peculiare datum hoc præceptum Judæis opinor, ut proselytos non attinuisse jure possit affirmari. In pauperum porro gratiam hæc lex de usuris Hebræo ab Hebræo non accipiendis videtur potissimum lata. In Judæa enim, utpote quæ nec mercaturis ferveret, nec pecunia abundaret, cum nulla ibi alia opulentia esset, aut ex opulentia luxus, soli pauperes, artifices, utplurimum, vel piscatores, vel agricolæ, mutuaticia pecunia indigebant. At premi inopes, ex eadem præsertim gente ac genere, durum visum est legislatori. Omnia itaque præcepta ad eorum inopiam sublevandam comparata, sed hoc præcipue de mutuum dante & mutuum accipiente sine fœnore, ut & illud de pignore reddendo quod captum esset de paupere ante solis occasum, ut in pallio suo posset cubare. Alias si non egenus foret, quod

captum

captum erat, pro re credita ab eo qui ceperat servabatur donec debitum ipsi esset solutum. Hæc respiciunt misericordiam exhibendam ejusdem gentis hominibus indigentibus. Unde illud Taciti de Judæis Histor. v: *Et quia apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu, adversus omnes alios hostile odium.* Cum interdictione de usuris à fratre accipiendis, id est, à Judæo, ponendum inter peculiaria præcepta & illud de anno remissionis, שמיטה. Septimo quoque anno remittebantur debita ac rescindebantur. Quod erat instar *tabularum novarum*, ut Latini vocarunt, vel quæ Græcis dictæ χρεῶν ἀποκοπή. De quibus in sequenti libro dicemus. Sed eo anno debita remitti tantum solita Judæis, id est, fratribus, non etiam peregrinis, ut patet ex Deut. cap. xv, vers. III. Peculiare & illud fuit præceptum Judaici populi, quod agri eorum in perpetuum non poterant alienari, sed terra semper penes dominos suos manere debebat. Unde post quinquagesimum annum, qui Jubilæus dicebatur, si quis quid ex suis possessionibus vendere ob æs alienum esset coactus, libere dominium earum recipiebat, etiam non persoluto debito. Qui ex eo quod Judæis vetita inter se esset usura, Christianos ad idem observandum obligari contendunt; cur non pariter & annum ἀφέσεως & Jubilæum, & alia omnia quæ huc respiciunt, à Christianis custodiri debere præcipiunt? Cum enim idem eorum præceptorum finis sit quæ Judæis data sunt, ut misericordia & beneficentia ac liberalitas erga pauperes exerceretur, prorsus ratione caret ut alia custodiamus ex his in usum revocata, alia non. Eadem quippe in jussis ac vetitis ratio est, cum negativæ atque affirmativæ in præceptis idem sit scopus. Verum de his paulo post. Ob pauperes solos, ut diximus, interdictam usuram cum indigenis, palam est, quia soli pauperes in Judæa mutuari si forte cogebantur. Quid si igitur mercator

tor cui non esset pecunia præsentaria, quam propterea necesse haberet mutuam sumere ad mercatum profecturus: aut alius inopia temporaria pressus, dives alias satis, an, si sponte sua, ut beneficium acceptum aliqua mercede remuneraretur, interusurium pecuniæ, quam acceperat, dare creditori suo voluisset, Judæo Judæus ipse, an ille recusasset? Non usuræ nomine istam accessionem fac datam, sed gratiæ referendæ, aut muneris. Quid erit? An quia lex vetat districte ullum τόκον capi, quocunque prætextu offeratur, repudiabitur? Certe & senatores aliquando Romæ, qui usuras accipere vetabantur, muneris tamen causa pro pecunia mutuo data ut aliquid acciperent permissum erat. Alia præterea ratio fuit & alius modus usurarum, cum soli pauperes Romæ mutuari cogerentur, & cum etiam divites ex luxu ad id prolaberentur. Stantis reipublicæ primis temporibus unciarium & semunciarium fœnus legitimum fuit, quo ducentis annis sortem usuræ adæquabant. Sub imperatoribus, quo tempore, non jam pauperes, sed luxu perditi homines, ut in delicias, aut in magnificos apparatus profunderent pecuniam, fœnerato eam sumebant, centesimas & sesquicentesimas usuras legitimas constat fuisse, ut in sequenti libro docendum erit. Hinc Plutarchus, ut supra diximus, tractatum composuit, non πρὸς τὸ μὴ δανείζειν, de non fœnerando, sed πρὸς τὸ μὴ δανείζεσθαι, quia soli tunc locupletes, pecunias fœneraticias acciperent mutuo. Eumdem quoque morem opulentiorum sua ætate fuisse notat Basilius: Ὁρᾶμεν, inquit, ἐπὶ τῆς ἀναγκαίων ὑστερήσεις ἐχρεμπόρους ἐπὶ τὸ δάνειον, οὐδὲ γὰρ ἔχουσι τὸ πιστεύσοντας, ἀλλὰ δανείζονται ἄνθρωποι δαπάνας ἀνειμένας, καὶ πολυτελείας ἀκόρεστοις ἐαυτὸς ἐπιδιδόντες. Sunt præterea & multi divites, parci quidem illi satis, & sobrii, nec profusis gaudentes sumptibus, non tamen bene nummati, quia eorum census & opes in

pecoribus aut in agrorum reditu constant, quæ non omni tempore præsentem pecuniam suppeditant. Ne illi quidem, quibus in fœnore magna vis pecuniæ collocata, ea semper abundare possunt. Non enim solent ad diem solvere debitores. Cui igitur ad manum non erit pecunia, qua vel necessaria in præsenti emat, vel in posterum profutura occasione emendi data comparet, si eam sumat mutuo, an faciet male, si usuram, hoc est, mercedem pro usu ejus, præstet, aut ille cui præstabit si accipiat? Cessante hic ratione, quæ fœnus in vetitis posuit, cessare debet & effectus quem causa deficit. Ne pauperes graventur, atque ut subleventur, ideo vetitum est. Ut quis lucrum de alieno faciat, & cum damno quidem alterius, non fert æquitas, quæ postulat immo, pensari ei, qui mutuum dedit, quod intereſt ejus, non posse uti ære suo cum velit. Alias iniquum esse non diffiteor ab eo accessionem aliquam exigere usuræ nomine qui sortem ipsam vix potest reddere. Cui stipem dare debeas non repetiturus, recipere ab eo velle plus quam acceperit, humanitati & caritati inimicum est. Sed ut ille, qui æque, ac tu, abundet, interdum etiam plus, certe non multo minus; cui tu in tempore, quo ipsi deerat, subveneris, qui tuo utitur dum tu cares, non testetur se gratum, aut non rependat in reddendo plus paulo quam datum est, vix ferendum. Apud Hebræos tamen hæc naturalis juris æquitas, quæ usuram apud alios introduxit, non valuit. Unde colligere licet, non in gratiam tantum pauperum, etsi majorem partem ita sit, sed & ob eam, quam diximus, causam, fœnus illis interdictum. Hoc si fuisset, discrimen legislator posuisset inter pauperem & divitem, inter sortem ipsam restituere impotem, & cum sorte usuram etiam reddere idoneum, ut fecit in pignore capiendo. Reddi quippe jussit captum pauperi ante solis occasum, non item locupleti. Præterea ut lex,

quæ

quæ fœnerari peregrino permisit, non distinxit inter egenum peregrinum & locupletem, ita quæ vetuit usuras à cive & Hebræo accipere, cum minime discreverit inopem & copiosum, ab omni eas exigere prohibuit. Et in Deuteronomio absolute prohibetur usuram à fratre accipi, quæ ab alieno exigi conceditur. Nec restrictionem ea verba recipiunt, ut ad solos pauperes referenda sint. Quod enim in Exodo & Levitico expressa fit pauperis mentio, eam ideo fieri censendum est, quia ut plurimum pauperes sunt qui mutuari coguntur à ditioribus. Certe, tametsi aliis rebus abundent, ea re prorsus egent quam petunt mutuam. Ab omnibus sane accipi usuram fuit vetandum, ut tanto magis ab indigente non acciperetur. Si enim à solo indigente eam peti lex prohibuisset, semper ea difficultas occurrisset quis indigens esset intelligendus. Avaritia fœneratorum neminem facile passa esset eo nomine censeri, quo usuras sibi deberi ab omnibus facilius prætenderet. Nemo certe indigens visus fuisset ei qui pecuniam dedisset mutuam, ut usuras liceret exigere. Non igitur illorum sententiæ possum accedere qui non omnem usuram vetitam Hebræis inter suos arbitrantur, sed genus illud tantum πικρόκοκον καὶ δηκλικώτερον quod ipsi *neschech* appellãt. Leniores enim ac leviores quæ non æque sint mordaces ac voraces, fuisse concessas, qualis est quam *tarbith* vocitant, *superabundantiam* Latini interpretes vocarunt, Græci πλεονασμόν. Verum nescio qua ratione ducti id opinentur, nec video cur nomen *tarbit* de minore usura debeat accipi, & *neschech* de majore. Immo πλεονασμὸν de graviori fœnore magis sumi debere dicerem. Nam omnis usura quæ auget quocunque incremento summam sortis, ea πλεονασμὸς est, nec de levi augmento potius quam de magno, si absolute ponatur, dici conveniat. Adde quod utrumque pariter vetitum legitur, tam *tarbit*,

quam *neschech*, Levitici cap. xxv, vers. xxxv. אל-תקח מאתו נשך ותרבית. *Ne accipias ab eo neschech & tarbit*, τόκον καὶ πλεονασμόν. Ubi cum Helleniſtæ proprie *neſchec* τόκον reddant, non inde ſequitur, *tarbit* aliud eſſe genus ab uſura diverſum. Græci enim τόκον definiunt eſſe πλεονασμόν, qua πλέον ἀεὶ παρέχεσθαι γίνεται. In Deuteronomio cap. xxiii, *neſchech* tam de uſura pecuniæ quam de uſura cibariorum dicitur, כסף נשך, *uſura argenti*, ואכל נשך, *uſura cibi*, additurque ibidem, omnem omnino uſuram cujuſcunque rei, quæ fœnore datur, adverſus fratrem exerceri prohibitam, ונשך כל-דבר אשר ישך, τόκον παντὸς πράγματος ὃ ἂν δανείσῃς. Ubi & Chaldæus paraphraſtes רבית pro נשך poſuit, quod idem eſt cum Hebræo *tarbit*, ut ab eadem origine. Et pro לא-תשיך, *ne fœnereris*, vertit לא תרבי. Judæi quoque hodie רבית *ribith* pro uſura dicunt, quod idem omnino eſt cum *tarbit*. Inde quoque Arabicum ربا *riba*, de uſura.

Sed & quæ אכל נשך vocatur in Deuteronomio, *cibi neſchech*, id eſt, *uſura*, id Levitico מרבית *marbith* appellatur, quæ idem eſt cum *tarbith*. Quo loco tamen in pecunia prohibetur utrumque, *neſchec* & *tarbit*, id eſt, uſura, & uſura, altera à morſu, altera ab amplificando vocata. Ibi uſuram cibi, quæ eſt *marbit*, idem Chaldæus interpres Onkeloſius מרביתא reddit, eodem vocabulo quo *neſchec cibi* in Deuteronomio verterat. Ex quibus conſtat, *neſchech* idem eſſe quod *tarbit*, & utrumque id eſſe quod Græci τόκον appellant. Mirum tamen, in pleriſque locis ſcripturæ in vetanda uſura utrumque conjungi, *neſchec* & *tarbit*, ut in Levitico. Sed & in Proverbiis cap. xxviii: Ὁ πληθύων τὸ πλῆτον αὐτοῦ μὴ τόκῳ καὶ πλεονασμῷ, τῷ ἐλεοῦντι πτωχοὺς σωθήσῃ αὐτόν. נשך ותרבית, *cum uſura & ſuperabundantia*. Apud Ezechielem, ut ſupra notavimus, tribus aut quattuor locis utrumque ſimi-

similiter junctim ponitur, τόκῳ καὶ πλεονασμῷ, *neschec & tarbit.* Quam redundantiam sive πλεονασμὸν de usura interpretatur Tertullianus lib. IV adversus Marcionem: *Percurre sequentia Ezechielis de eodem viro justo, pecuniam, inquit, suam fœnore non dedit, &, quod abundaverit, non sumet; fœnoris scilicet redundantiam, quod est usura.* Illud utique certum est, נשך Hebræis idem plane significare quod usuram, ab admordendo. Nam & lucrum de alio facere Græci pariter τρώγειν dicunt. Unde & τρώκτης, *adrosor*, qui de quocunque homine & in re quacunque eum admordendo lucrari satagit. Suidas: Τρώκτης, ὁ ὁπωσοῦν κερδαίνων, οἷον ἀπὸ τρώγων. Hesychius: Τρώκτης, φάγων, ὁ ἀπὸ παίπων ἐοδίων καὶ κερδαίνειν βυλόμενος, πανοῦργος, ἀπατεών. Eustathius ad Homeri Odyss. ξ τρώγειν interpretatur κερδαίνειν, ubi Homerus quemdam Phœnicem ex vitio ac more gentis mercatorem & fœneratorem primarium τρώκτην appellat:

Δὴ τότε Φοίνιξ ἦλθεν ἀνὴρ ἀπατήλια εἰδώς,
Τρώκτης.—

Ibi veteres Grammatici τρώκτην interpretati sunt φιλοκερδῆ, φιλάργυρον, ὁπωσοῦν ἐθέλοντα τρώγειν, ὅ ἐστι κερδαίνειν. Idem Eustathius ad Odyss. ο τρώκτην exponit κερδαλέον, his verbis: Οἱ Φοίνικες, ναυσίκλυτοι λέγονται ἄνδρες. Τοιοῦτοι γὰρ ναυλικώτατοί εἰσιν, ὡς αἱ ἱστορίαι οἴδασι, καὶ τρῶκται ἦγουν κερδαλέοι. Sic *admordere* & Latini usurpant, ut Plautus in Pseudolo:

Iam habet argentum; admordere hunc mihi lubet.

Posset etiam si forte dici, *neschech* à morsu appellatam usuram, quia amara & acerba inopi qui mutuatur. Quæ enim amari sunt & acris saporis, gustum mordent & Græci δηκτικὰ ea appellant. Ita & πικρὸν τόκον iidem Græci vocant, qui est Hebræorum *neschec*, id est, δηκτικός. Clemens in Apostolicis Constitutionibus lib. III, cap. VII: Καὶ ἐπὶ πικροῖς τόκοις δανείζουσι, καὶ μόνα δ' μαμωνᾶ φρονοῦσιν. Merito ergo

neſchec Hebræis uſura à mordendo, quod eſt lucrum vel quæſtus quo admordetur is de quo paratur. Sed nec minus uſura etiam eſt *tarbit*, quam & acceſſionem & incrementum & augmentum pariter Latini appellarunt, ut & Arabes ربا, Chaldæi ربית, Judæi ריבית, omnia ab augendi ſignificatione. Cur igitur hæc duo junguntur in ſcriptura, *neſchech* & *tarbit*, ſi nihil plus alterutrum ſignificat, & utrumque uſura eſt diverſo reſpectu & ratione? Si voce altera majus fœnus, altera minus deſignaretur, poſſet dici minimas maximaſque uſuras prohiberi tralaticia loquutione, id eſt, omnes. Sic poëta Græcus: Πάσας καὶ μικρὰς, καὶ μεγάλας χρείας. Ita Latini, *in minimis maximiſque rebus*, id eſt, in omnibus, ſolent dicere. Tentavimus ſupra, an illud *neſchech* de eo genere uſuræ intelligi poſſit, quo pars de ſumma detrahebatur quæ dabatur mutuo, cum nihilominus quaſi ex integra uſuræ præſtarentur. De quo in ſequenti libro plura. Uſitatiſſima hæc uſuræ ratio hodieque eſt in oriente toto, & olim fuit apud Romanos Græcoſque, neque nunc incognita noſtris fœneratoribus, ut in altero libro dicturus ſum. Vix tamen puto, eam proprie eſſe quæ *neſchec* Hebraice dicitur, cum omnem uſuram ſic vocent. Sed nec tam ſignanter tot locis *neſchec* & *tarbit* diſtinguerentur, dum junctim ſimul ponuntur, niſi diſcrimen inter eas voces aliquod eſſet. Quid ſi *neſchech* pecuniæ eſt uſura, *tarbit* autem cujuſlibet rei alterius, ut omnium ſpecierum, hoc eſt, frugum liquidarum aridarumque? Ita certe videtur. Atque ita ſenſit Hieronymus in commentariis ad XVIII Ezechielis, ubi *neſchech* pro uſura pecuniæ accepit, *tarbit*, id eſt, ſuperabundantiam, pro ſpecierum fœnore. *Sequitur*, inquit, *in tertiodecimo loco: Et amplius non acceperit;* (in Hebræo eſt, תרבית.) *Putant quidam, uſuram tantum eſſe in pecunia. Quod pravi-*

prævidens scriptura divina omnis rei aufert superabundantiam, ut plus nõ recipias quam dediſti. Solent in agris frumenti & milii, vini & olei, ceterarumque ſpecierum, uſura & exigi, ſive, ut appellat ſermo divinus, abundantia. Verbi gratia, ut hiemis tempore demus decem modios, & in meſſe recipiamus quindecim, hoc eſt, amplius partem mediam. Quod confirmari poteſt & verbis Leviticicap. xxv, verſ. xxxvi, quibus tam *neſchech* quam *tarbit*, à fratre accipi vetantur, אל־תקח מאתו נשך ותרבית. *Ne accipias ab eo uſuram & abundantiam.* Οὐ λήψῃ παρ' αὐτοῦ τόκον, οὐδὲ πλεονασμόν. Deinde protinus verſiculo ſequente *neſchec* de uſura pecuniæ exponit, *tarbit*, ſive *marbit*, quod idem eſt, de uſura cibi, hoc eſt, omnium ſpecierum quæ ad victum pertinent. Sic enim Septuaginta verterunt: Τὸ ἀργύριόν σε οὐ δώσεις αὐτῷ ἐπὶ τόκῳ, καὶ ἐπὶ πλεονασμῷ οὐ δώσεις αὐτῷ τὰ βρώματά σε. In Hebræo eſt, מרבית, quod idem eſt cum תרבית. Nam πλεονασμὸν utrumque ſimiliter vertunt Septuaginta. Et hoc plane eſt quod ſupra notabamus, ſignificationem gravioris uſuræ in voce *tarbit* ineſſe nobis magis videri, quam in *neſchech*, contra quam vulgo placitum videmus viris doctiſſimis. Nam cum *tarbit* de uſura fructuum proprie dicatur, ſemper majores uſuras admiſſas fuiſſe in rebus cibi quam in pecunia, in libro ſequenti docemus. Ideo *ſuperabundantia* hæc uſura appellata, & πλεονασμὸς, cum uſura pecuniæ ſit *neſchech*, à morſu deterente & abrodente ſenſim facultates debitoris. At *tarbit*, ſive ſuperabundantia repente magno incremento adauget ſubſtantiam creditoris, tertia parte amplius aut etiam dimidia intra annum ſupra crediti ſummam ac menſuram adcreſcendo, ut fuit legitima Romanis ſub Conſtantino fructuum uſura. Sic Latinis Juriſconſultis *additamentum* & *acceſſio* de uſura fructuum proprie uſurpantur, id eſt, πλεονασμὸς, vel *tarbit*. Alexandro leg. xii Codic.

de usuris, *accessio* appellatur usura frumenti vel hordei mutuo dati. Philippus leg. XXIII eodem, *additamenta usurarum* de usuris fructuum mutuo datorum dixit. De aliis tamen usuris *accessionis* vocabulum passim ponitur, ut & Hebræis *tarbit* de quolibet fœnore, qui & *neschech*, quæ proprie est usura pecuniæ, etiam ad usuram fructuum & cibi significãdam transferunt. Utraque porro usuræ species vetita Judæo cum Judæis, & utraque eidem permissa cum peregrinis. In Psalmo XIV: Τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δῶρα ἐπ' ἀθῴοις οὐκ ἔλαβεν. ὁ ποιῶν ταῦτα οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. *Qui non dedit pecuniam suam fœnore*, nempe fratri suo, id est, Israëlitæ. Et sic etiam intelligendum quod habetur apud Ezechielem cap. XVIII: Μετὰ τόκου οὐκ ἔδωκε, καὶ πλεονασμὸν οὐκ ἔλαβε, ὅτου ζωὴ ὁ ζήσεται. Qui usuram accepit pecuniæ, aut superabundantiam ex frugibus à fratre suo, quod nefas erat, non autem à peregrino, quod fas. Nec assentiendum Hieronymo, qui eo loco vult, usuram Judæo ab omnibus prohiberi, contra expressam permissionem peregrino fœnerandi, eidem datam Deuter. XXIII: *Et quomodo dicitur*, inquit, *Fratri tuo non fœnerabis, alieno autem fœnerabis? Sed vide profectum. In principio legis à fratribus tantum fœnus tollitur, in propheta ab omnibus usura prohibetur, dicente Ezechiele: Pecuniam suam non dedit ad usuram. Porro in Euangelio virtutis augmentum est, præcipiente Domino: Fœneramini his à quibus non speratis recipere.* Nec enim credibile est, rem à Mose ex verbo Dei permissam, à propheta postea fuisse interdictam. Praxis ipsa Judæorum ab omni ævo, & ubicunque locorum fuerint, fœnus cum alieno exercentium, ostendit, aliter eos Prophetæ verba & Psalmistæ esse interpretatos. Quod Ezechiel, ut nec David, inter fratrem & peregrinum non distinguit, sed simpliciter fœnus exercenti malum à Deo minatur, de eo fœnore intelligi

ligi tantum debere palam est quod Deus per Mosem prohibuerat, non de eo quod permiserat. Hoc porro præceptum de mutuatione gratuita cum Judæo Judæis agitandaMaimonides inter quartæ classis præcepta recenset, quod pertinuit ad misericordiam inter suos potius ac fidei domesticos quam inter exteros & ignotos exercendam. Hoc enim caritatis officium Græci ipsi Romanique amicis ac parentibus magis quam extraneis præstare soliti, ut gratuito mutuo eos juvarent. Non igitur ut societati contrarium divina hac lege damnatum fœnus liquet, quippe eadem permissum si cum extraneo res esset, sed ut magis caritati consentaneum, præcipue quæ caris & fratribus ejusdem regionis ac religionis, hominibus exhibenda est, alterum iis injunctum, ut sine fœnore mutuum darent. Nemo negaverit, & hominem ab homine sublevari, qui in necessitate sua pecuniam vel rem quamcunque ab aliquo invenit mutuandam, etiamsi præmium pro ea solvere debeat. Nec enim dubium est. & operam esse gratam acceptamque quam quis desideranti præstat licet mercede conductam, etsi gratum sit magis quod gratis fit. Hoc amico datur, illud extraneo. Societati humanæ mercenaria opera paratur, caritati proximi gratuita. Ad humanam societatem, jusque naturale gentium, cum usura, hoc est, mercede mutuum dandum refertur, à quo etiam introductum est: ad caritatem proximi quod fine usura datur, peculiari jure Judæis præscriptum. Proximus autem omnis Judæo Judæus. Ideo jussit eos Deus non aliter inter se vivere quam si fratres essent ex eodem patre. Et revera omnes ab una origine. Neminem voluit indigentem reperiri in eo populo quem suis cumularat benedictionibus, quemque servituti Ægyptiorum ereptum in terram sanctam patribus eorum promissam inducebat. Quo hoc obtineretur, præcepta omnia eo referenda fuere, ut si quis

indigeret, à fratribus suis ab illa egestate, in quantum fieri posset, liberaretur, mutuatione gratuita, restitutione pignoris, in vindemia & messe spicilegio & racematione non facienda, sed pauperibus relinquenda, institutione anni remissionis & anni Jubilæi, & aliis multis quæ peculiariter à Deo huic populo suo & peculiariter electo constituta fuere. Inter quæ illud de fœnore, quando Judæis quatenus Judæis interdictum fuit, non ad alios qui Israëlitæ non sint, videtur trahendum, præsertim ubi & ipsi, si cum aliis mutuatio intercederet, non idem observare tenerentur. Nunc ergo de Christianis videndum, an ad eos porrigi debeat & vetiti fœnoris observatio. Hoc dici posset si Christus in Euangelio præceptum illud de fœnore Judæis datum expresse vel tacite confirmasset, aut Apostoli ipsius id fecissent, vel si absque ulla tali Christi aut Apostolorum expressa confirmatione, quod Judæos olim obligavit, Christianos eo nunc teneri censendum foret. Nisi alterutrum sit, frustra sunt qui laborant nobis probare illicitum esse Christi religionem professis legitimum fœnus. De primo videamus an sit. Hoc facillime potest. Nam vel sufficit negare, à Christo vel Apostolis ejus tale quid de novo circa usuras custodiri præceptum, quale lex Mosis Judæis servandum præcepit. Nullo certe testimonio novi Testamenti id posse ostendi scio, cum plura adferri queant, quibus constet, nihil novi super earum prohibitione, quo magis vetarentur, sanxisse dominum sive per se, sive per Apostolos suos. Quinimmo cum aliquot aliquando præcepta Mosaica, non solum ex Decalogo, sed etiam alia, ex his præcipue quæ spectant proximi dilectionem, in Euangelio non solum confirmarit, sed etiam intenderit, cum de fœnore nihil dixerit, argumento est, id non improbasse. Ad illud *non mœchaberis*, addidit apud Matthæum cap. v, *immo qui uxorem alterius concupiverit, in corde*

corde suo jam esse mœchatum. Lege Mosis uxorem dimittere volenti id licitum, modo daret ei libellum repudii. At Dominus vetuit uxorem à quocunque dimitti, nisi ex causa scortationis, & pro adultero habendum pronuntiavit, qui repudiatam duxisset. Dictum fuit in Decalogo, *non peierabis.* Ne jurare quidem Christus permisit. In veteri lege talio permissa fuit, quæ oculum pro oculo, dentem pro dente exigeret. *Ego vero*, inquit Dominus, *dico vobis, non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram. Et ei qui vult tecum in judicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium.* Hic locus erat & præcepto de fœnore pariter corroborando & extendendo. Moses in Deuteronomio sanxit, fratri non esse fœnerandum, sed extraneo sub usura mutuum dandum. Ego vero, dicere tum potuit Christus, ne extraneo quidem vos velim fœnerari. Immo id Christus ibi facit, sed alio modo, & in hanc fere sententiam: Mutuum dare jussi estis fratribus vestris indigentibus, id recepturi quod dedistis. At ego vobis dico, debere mutuum dari etiam quod acceperint non reddituris. Nam ibi statim subjicit, τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. Ergo & inter caritatis officia reponit, ut petenti dare, ita & mutuam roganti pecuniam, commodare, hoc est, δανείζειν. Hic αἰτεῖν & δανείζεσθαι differunt. Αἰτεῖ non redditurus quod petit, at δανείζεται, hoc est, mutuatur, qui reddendi quod accepit animum habet. Ita Græci αἰτεῖν atque αἰτεῖσθαι distinguunt. Αἰτεῖ qui sibi proprium dari vult, αἰτεῖται, qui commodari tantum rem sibi cupit. Versus Menandri hoc discrimen egregie sic indicat:

Οὐ πάρ' ἐμοῦ αἰτῶν, ἀλλὰ λοπάδ' αἰτούμενος.

Haud patinam mutuatus, haud ignem petens.

Grammatici: Αἰτῶ, καὶ αἰτοῦμαι, διαφέρει, τὸ μὲν ἐμὸν αἰτῶ ἵνα ἔχω πάντως παραδῷ, καὶ μὴ ἀποδώσω, τὸ δὲ αἰτοῦμαι ἵνα ἔχω χρῆσιν

χρήσει αὖ εἰς δανείζειν. Hoc sensu αἰτεῖν idem est quod δανείζειν de eo qui petit redditurus. Quod verbis Matthæi opponitur τῷ αἰτοῦντι, ut δίδωμι opponi solet τῷ δανείζειν. Nam δίδωσι, vel dono dat, non repeturus; δανείζει, hoc est, mutuum dat, recepturus quod dedit. Ita hæc sunt Matthæi explicanda: Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς. *Dona petenti, & ne averseris mutuari à te volentem.* Subjicitur hic versiculus alteri qui præcessit, Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο. *Quicunque te angariaverit mille passus, vade cum illo & alia duo.* Præcedebat & illud de pallio sponte insuper dimittendo cum quis per vim tunicam auferre vellet. Quæ omnia pertinent ad sanciendum novum illud Domini dictatum de diligendis inimicis, quos lex vetus odio prosequendos monebat, cum solam proximi dilectionem inculcaret. At Dominus etiam nos jubet adversum eum beneficos esse qui nobis malevolens erit. Ita ergo & petenti dare vel donare quod petit præcipit, & mutuari à nobis aliquid cupientem non repellere. At non magnum hoc est, mutuum roganti commodare quod recipias. Nec sane hæc mens est Domini eo loco. Non enim simpliciter ut petēti dandum esse monet, ita & mutuaturo commodandum, sed neminem esse repellendum qui mutuo petit sibi dari. *Et volentem mutuari à te ne averseris.* Hoc est, ne causeris, minime idoneum esse qui mutuum à te petit, sed quicunque à te volet mutuari, noli considerare an possit reddere quod acceperit, vel an nolit. Neminem rejicias quasi defectum facultatibus: quique pignoribus vel sponsoribus datis idonee cavere reddendam pecuniam non queat, vel qui mala voluntate affectus debitum possit inficiari, & solutionem recusare. Lucas in eadem re narranda id ita expressit cap. VI, vers. XXX: Παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει. Dixit παντὶ, quod subintelligen-

intelligendum esse apud Matthæum, quæ sequuntur, ostendunt, hoc est, *tam inimico quam amico petenti: quicunque aliquid à te petierit.* Et recte ita Græci interpretati sunt, ut ex Theophylacto colligitur, qui exponit: Κἂν ἐχθρὸς, κἂν φίλος, κἂν ἄπιστος, εἴτε χρήμασιζητεῖ, εἴτε ἄλλω βοηθειαν. Pro illis Matthæi, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σου δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς, habes hæc apud Lucam: καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει. Quæ sententia si recte accipiatur, forte eodem recidit quo verba Matthæi, quæ præcipiunt neminem mutuari volentem esse repudiandum & aversandum. Si contigerit hoc modo, dum neminem repellis, te mutuum dedisse alicui qui solvendo non sit, aut nolit reddere, ne repetas ab illo quæ abs te mutuatus est animo fraudandi. Αἴρειν non est auferre, vel tollere, vel ἀφαιρεῖν, sed sumere ab aliquo, ferre & capere, ut de eo qui mutuum accipit. Αἴρειν ἐκ παμίου, vel προαίρειν, est, sumere vel promere aliquid de promptuaria cella. Etiam adponere significat & idem quod προσαίρειν. Apud Menandrum notant veteres, αἴρειν τράπεζαν idem esse quod προτιθέναι. Grammatici προσφέρειν etiam exponunt, ut apud Aristophanem: Αἴρ' αἴρε μᾶζαν ὡς πίχησε καυτήρια. Id est, προσφέρε. Suidas αἴρεται προσπέμπεται etiam exponit in versu Cratini:

Τὸν σῖτον αἴρεσθ' ἔχ ὕπνα λαχεῖν μέρος.

Id verbi utrumque designat, *ferre ad aliquem*, & *ferre ab aliquo*. Unde & αἴρεται μισθὸν, *mercedem accipere*, apud Homerum: — καὶ μισθὸν ἄρηται, *Et mercedem ferat*. Apud Clementem in Constitutionibus lib. VII, cap. II, utrumque sic jungitur: Καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει, πῶς αὐτὸν λύσει σε δίδου, καὶ μὴ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανείσασθαι παραιτοῦ σε ἀπὸ τῆς χειρός. Quæ quidem verba fateor & alium posse habere sensum, de non repetendo quod sibi quis per vim abstulerit; sed ferre etiam possunt eum quem diximus. Id disertius planiusque paulo post Lucas explicat. Et statim

tim quidem subjungit, si quis diligat à quibus diligitur, nihil eum gratiæ meritum, cum & peccatores idem præstent peccatoribus à quibus diliguntur. Neque si quis benefactori suo vicem rependat, id gratiæ loco sibi apponi postulare posse, cum & iniquis idem sit moris. Deinde infert: Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε λαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; Καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα. *Si mutuum*, inquit, *dederitis, à quibus speratis vos recepturos, quid gratiæ erit vobis? Nam & peccatoribus peccatores dant mutuum, ut paria recipiant.* Ergo peccatores, hoc est vulgus, non alii solent dare mutuum, nisi à quo sperent debitum posse recipere. Non omni itaq; petenti dant, sed aversantur & excludunt quem vident ob res domi angustas lentum futurum nomen, quia nolunt perdere suum, sed bene volunt collocare. Notabis interim, Dominum, ut inter Judæos loquentem, non de alio mutuo intelligere quam de gratuito, ubi recipiuntur tantum τὰ ἴσα, id est, sors ipsa absque usura & πλεονασμῷ. Nec aliud δανείζειν heic significat quam *mutuum dare absque usura*. Quod etiam Theophylactus ad Matthæum observat loco suprascripto: Δάνεισμα δὲ ἐνταῦθα τόκον λέγει, ἀλλὰ πλὴν ἁπλῶς χρῆσιν, ἐπεὶ καὶ ἐν τῷ νόμῳ χωρὶς τόκου ἐδάνειζον. *Fœnus dicit, non quod datur cum usura, sed simplex mutuum. Quoniam in lege mutuo dabant citra usuram.* Quid ad hæc Dominus? Qui diligendos inimicos voluit, non tantum proximos: qui benefacere malevolentibus suos discipulos jussit, & benedicere maledicentibus, dari quoque mutuum præcipit, etiam non reddituris, cum lex non nisi reddendum caventibus præstari vellet. Hoc est quod per Matthæum dixit: Τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. Id est, *Quemcunque à te cupientem mutuari, etiam ad solvendum non idoneum, aversari noli.* Quod plenius Lucas, ubi rem eamdem exposuit, his verbis

verbis exequutus est: Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες. *Et mutuum date, nihil inde sperantes.* Hoc est, etiamsi nihil ab eo vos recepturos speretis cui mutuum dederitis. Facite ergo aliquid plus quam peccatores solent, qui nolunt cuiquam mutuum dare nisi ea spe ut recipiant πλέονα. Vos æquo animo ad mutuum dandum cuicunque accedite, etiam citra spem sortis recuperandæ. Hæc omnino vera est illius loci interpretatio, nec alia quærenda est. Μηδὲν ἀπελπίζοντες, id est, μηδὲν ἐλπίζοντες ἀπ' αὐτῶν, nihil ab eo, cui mutuum dederitis, sperantes recipere. Sic ἀπέχειν est ἔχειν παρά τινος, *habere ab aliquo, accipere*, ut ad locum ipsum pluribus sumus dicturi. Hæc Domini verba jugulum usuræ petere, non nemo ex veteribus patribus & ex recentioribus Theologis existimavit. Tertullianus inter antiquiores, ne alios nominem, in hac fuit sententia, vetitam usuram Hebræis fuisse, Christum autem ne de crediti quidem summa suos esse voluisse sollicitos cum crederent. Præceptum Mosaicum de usura non accipienda præludium quasi fuisse voluntatis Dominicæ de sorte perdenda, qui jusserit etiam dari mutuum his à quibus nihil se recepturos sperarent. Ita enim scribit lib. IV adversus Marcionem: *Heic nunc de fœnore cum interponit, & si fœneraveritis à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia est vobis? Percurre sequentia de eodem viro justo. Pecuniam, inquit, suam fœnore non dedit, &, quod abundaverit, non sumet: fœnoris scilicet redundantiam, quod est usura. Prius igitur fuit ut fructum fœnoris eradicaret, quo facilius assuefaceret hominem ipsi quoque fœnori, si forte perdendo, cujus fructum didicisset amittere. Hanc etenim dicimus operam legis fuisse procurantis Euangelio. Quorumdam tunc fidem paulatim ad perfectum disciplinæ Christianæ nitorem, primis quibusque præceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat.*

Hæc

Hæc summa est Tertulliani sententiæ suprascriptis verbis comprehensæ, mutuationem in lege usura caruisse, cum salvum mutuum semper ad dantem rediret, in Euangelio perfectiore disciplina imbutos Christi discipulos posse & ipsam sortem crediti, si usus sit, amittere, nedum aliquid in mutuando requirant ultra summam capitis sibi reddi. *Fœnus*, ut jam ante observavimus, pro ipsa credita pecunia posuit, & pro ipso mutuo gratuito. Ita & vulgaris interpres accepit apud Lucam, cum vertit: *Et peccatores peccatoribus fœnerantur, ut recipiant æqualia.* Καὶ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσι, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα. Hæc fœneratio quæ recipit tantum τὰ ἴσα, prorsus est sine usura, & accipi proinde debet pro simplici mutui datione. Basilius porro inter Græcos Domini sermonem in Matthæo contra usuram facere interpretatus est, & componit eum cum præcepto Mosaico, τὸ ἀργύριόν σου οὐ δώσεις ἐπὶ τόκῳ, ut doceat, tam veteri lege, quam nova, usuras prohiberi: Μήπω τὸ ἀλογίστως δανείσασθαι ἀπηγόρευται; καὶ τὸ ἀργύριόν σου οὐ δώσεις ἐπὶ τόκῳ. ἵνα οὖν παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης τὸ συμφέρον σοι διδαχθῇς, μὴ ἀγαθῆς ἐλπίδος ὡσεὶ μισθὸν ἀπίῃς οὐκέτι τοὺς τόκους τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἀπαιτῶν. Usuram quasi mercedem bonorum operum, quæ in terra fecerimus, in cælo apud Deum nos recepturos affirmat, quam pro beneficio pecuniæ mutuo datæ heic exigere non debemus. Certe ut apud Lucam concepta sunt Dominici præcepti verba, longe etiam magis usurarum latus transverberant. Nam qui de perdenda crediti summa laborare vetatur, quis credat ei concedi pactiones pro credito usurarias facere? Longe est ab eo qui nihil speraturus de sorte etiam egentissimis credere jubetur, ut ultro paciscatur aliquid ultra sortem sibi reddi, de qua melius & præcepto convenientius periclitaretur. Illud quidem certum est, Dominum non de alio mutuo loqui quam quod Judæis permissum lege fuit,

Judæo

Judæo daturis mutuum. Cui præcepto ad pleniorem disciplinæ perfectionem hoc de suo velut auctarium mensuræ addidit, ut etiam non reddituris τὸ ἴσον mutuum credatur, quomodo & aliis firmandis, ut districtior eorum esset observatio, majori ea severitate constrinxit. Etenim qui in difficilioribus regulam tenet, in facilioribus rarius excidit. Qui potest libenter, mutuo quod dedit, perdere, dum lucro apponit si id servet, aliquid plus vix sibi sperare permittit, & usuris tanto libentius ut careat à se impetrat. Verum enimvero, recte pensitata re, & ex omnibus calculis bene subducta ratione, non magis fœnerationi adversari Dominicum illud dictum reperietur, quam venditioni quod in eodem versiculo dixit, dandum esse omni petenti. Petitor, de quo Dominus intellexit, non redditurus petit, & ille dator, quem designat, non repetiturus dat. Ex vi itaque hujus mandati nemini liceret vendere id quod habet, sed teneretur donare. Nullus artifex artem suam venditaret, nemo operarius, ob operam, mercedem poscereț, mercatores nulli esse deberent, quia emunt ut vendant. Petenti cuilibet, panem sine pretio pistor dare necesse haberet, vinum gratis præbere omnibus copo, agricola frumentum urbanis gratuitum admetiri, nummularius pecuniam requirentibus adnumerare sine permutatione. Præterea legibus injuriam persequenti imputaretur quod in maxilla percussus alteram non ultro obtulisset percutiendam. Raptum sibi pallium in jure conquerenti objiceretur à judice quod super tunicam pallio quoque non cessisset. Cupita oculis tenus mulieris forma pro adulterio plecteretur. Juramentum quodlibet perjurii nomen & pœnam subiret. Hæc omnia certe eodem spectant, quæ si ad solam usuræ prohibitionem valent, in ceteris irrita sunt, censura veniam corvis dabit ut merulas æque nigros vexet. Cur enim mercaturam patietur

esse ἡ πολίτεια quæ fœneratores non tolerabit? Tantum abest ut petenti dent quod habent, ut, quod hac ipsa hora vili emerint, è vestigio vicino suo non dubitent, si queant, vendere pretio longe majore. Hæc eorum ars est, hæc vita est. An caritatem proximi sic minus offendere existimandi sunt quam fœnerator, qui ob usum pecuniæ suæ, quamdiu ea caret, interusurii nomine mercedem à volente pactus fuerit?

CAP. XXI.

Christum adventu suo nihil mutari voluisse in ejus reipublicæ regimine sub qua nasci voluit. Regiminis politici partem facere usurarii mutui contractus. Si in orbe Romano ii liciti ante Christum, Christi adventu non illicitos esse factos. Christum, cum ad Iudæos loqueretur, mutui gratuiti mentionem tantum facere solitum. In parabolis, quas cum discipulis habebat quos ad gentes erat missurus, fœnus non improbavit. Βαλεῖν ἀργύριον τραπεζίταις quomodo intelligendum. An illi à Domino damnati ac proinde ab republica Christiana exterminandi quia eorum mensas everterit. Negotiatores similiter ejiciendos fore è republ. quia & Christus eos simul è templo cum nummulariis ejecit. Quomodo id accipiendum, utrum allegorice, an ad litteram. Si allegorice, ad solos Ecclesiasticos pertinere prohibitionem fœnoris & omnis negotiationis Apostolicis Canonibus soli Episcopi & presbyteri fœnerari vetantur. An illi canones Apostolorum genuini. Concilium Nicænum solus Clericis fœnus interdixisse, item Laodicenum, item Carthaginense & Arelatense. Paulus ἀφιλάργυρον Episcopum debere esse præcipit, Diaconum αἰσχροκερδῆ esse vetat. Quomodo hac intelligenda. Quid sit πραγματεία, in verbis Pauli. Negotiatio omnis etiam Episcopis Diaconisque prohibita.

hibita. Cur à veteribus Canonistis nulla fœnerantibus indicta publica pœnitentia. Avaritia omnium malorum radix & mater. Primi Christiani Apostolorum tempore in Ecclesia Hierosolymitana bonis in medium datis in commune vivebant. Alia instituta & aliam vitam fuisse Ecclesiæ sub persecutione positæ, & pacificæ. Quod dominus circa habitum victumque Apostolis suis præscripsit, non omnibus fidelibus de plebe injuncta videri. In omnibus sectis extitisse qui austerius ceteris vixerint. De differentia apud Theologos Græcos σαρκικῶν, ψυχικῶν, & πνευματικῶν. Apud philosophos gentilium totidem genera hominum describi. In prima classe ponendi improbi fœneratores & μισοπῶλαι. Secunda, qui mercaturam & fœnus agitant ex legum præscripto. In tertia nullos inveniri neque negotiatores, neque fœneratores. Ad spiritales solos pertinere Dominica præcepta de bonis vendendis, & alia austeriora. Spiritales nec fœnore dare, nec accipere. Patres veteres etiam reddendam cum mutuo usuram, si quis possit, præcipere. Non posse omnes esse spiritales, sed nec debere. Aliam & majorem exigi virtutem ab Episcopis quam à plebeiis, à duce quam à militibus. Vt diversæ in cælo mansiones, ita in terra diversæ viæ ad beatam vitam ferentes, & diversi gradus eo tendentium. Episcopi in primivita Ecclesia, presbyterique, habitu victuque austeriore quam ceteri. Vix potuisse fœnus interdici plebi, ut nec negotiationes artesque quæstuarias. Ideo solis presbyteris & Episcopis hæc interdicta. Cur posteriores pontifices contra antiquorum conciliorum auctoritatem eam prohibitionem ad Laicos etiam extenderint. Quia non vetita à Christo usura, nec ab Apostolis, ideo fœnerantibus nulla in Ecclesia prisca irrogata pœnitentia. Mitiores fuisse criminum pœnas Ecclesiasticas quam politicas. Fœnoris

modum excedentis pœnam quadruplum jure civili fuisse, at legitimi nullam. Non ad Ecclesiam pertinere, leges de vetandis usuris sancire quæ jure civili licitæ sint, præcipue quas expresso verbi divini mandato vetitas esse non liqueat. Quæ patres adversum fœnus in scriptis suis declamitant, non derogare veterum conciliorum sanctionibus quæ eas plebi permittunt. Christianos imperatores omnes, excepto Basilio, eas permisisse. Leonem ejus filium coactum easdem restituere multis de causis. Quæ causa pontifices Romanos adegerit exæquare Laicos clericis in usuræ interdictione. Ante Nicænum concilium etiam Episcopi fœnerari soliti. Patres ejusdem concilii in vetanda Clericis usura non alia auctoritate uti nisi veteris testamenti. Regulam fuisse generalem, permissionem fœnoris Iudæis cum gentibus ceteris datam, exceptionem à regula, quod suis vetiti fœnerari. Vt Iudæus omni Iudæo frater, ita & Christianus Christiano. Vnde illa appellatio inter Christianos. Tertullianus explicatus, qui omnia inter Christianos sui temporis præter uxores indiscreta esse dixit. Non omnia inter eos fuisse communia, bonis in medium collatis. De collectis ipsorum, & arca honoraria. Communionem bonorum in Ecclesia tantum Hierosolymitana fuisse usurpatam. De sectatoribus Pythagoræ, qui omnia inter se communia habuerunt. Eam κοινωνίαν improbatam Epicuro, quia diffidentiam testaretur, quæ nulla inter amicos esse debet. Hoc communionis genus etiam probatum veteribus Christianis. Christiani nec negotiatores olim, nec mercatores, sed suarum duntaxat artium & opificiorum venditores. Tertullianus correctus, & expositus. Quales fuere sub persecutionibus, & quales post pacem Ecclesiis universis redditam, orbemque factum Christianum. Cur tam diversi hi ab illis. Primi Christiani pro fratribus omnes

omnes homines habuere. Arnobius emendatus. In orbe Christiano non posse obtineri, tot in gentes diviso, lingua & moribus diversas, ut fraternum nomen cum re ipsa invalescat. Vbi mercatura admissa, cetereque negotiationes quæstuosæ, non posse inde fœnus exulare. Vbi bella justa habentur, nec fœnus injustum haberi inter Christianos debere. An verum sit, ubi jus belli sit, ibi jus usuræ esse. De utilitate & necessitate fœnoris multa disputata. Muhammedi cur vetitum. Ab omni ævo mercatores Arabes fuisse. An & fœneratores. Alia secta Arabum usuram etiam vetuerunt. Ipse Muhammed, in rebus ad victum necessariis, eam admisisse quæ pondere & mensura non constarent. Si fœnus malum sit, malum esse necessarium. Alia multa.

PErsequamur quæ in superiori capite præstruximus, & adstruere jam cœpimus. Ut id facilius fiat, altius paulo res arcessenda est. Sic enim melius constabit quam pravo præjudicio damnentur usuræ, quasi à Christo vetitæ & proinde in republica Christiana non permittendæ. Servator noster, ad redemptionem generis humani venturus, carnem humanam assumere eo tempore voluit, quo Judæa suis non amplius regibus neque legibus in civilibus parebat, sed imperio gentilium erat subjecta. Gentes porro ut servaret, venisse eum certum est, non solum Judæos, sed & gentes magis quam Judæos. Cum advenisset igitur, atque innotescere cœpisset, homines ad salutem & regni cœlestis acquisitionem invitans, statim professus est, regnum suum non esse ex hoc mundo. Quo dicto maxime testatus est, nihil se immutatum velle in ea reipublicæ ac regiminis forma sub qua naturam induere humanam dignatus est. Pluribus deinde ac certioribus argumentis & signis id ostendit, dum, quæ Cæsaris sunt,

Cæsari reddenda præcipit, dum censum & ipse solvit, & à suis solvi jubet, dum magistratui parere omnes ac subjici debere per apostolos suos pronuntiat. In quibus omnibus longe maxima pars & portio politiæ consistit. Eam igitur cum in majoribus convellere noluisse eum satis constet, nec in minoribus quicquam ei detractum voluisse censendum est. Etenim cum legibus imperii Romani ex naturæ suæ humanæ conditione obnoxius sit natus, vimque illarum legum & auctoritatem vel morte sua crucisque supplicio sancire non refugerit, nihil in ea parte, quæ civilem administrationem attinet, innovandum censuisse, credendus est. Ita ergo omnia, sicut ante adventum ejus agi gerique solebant, ex legum jurisque civilis præscripto agenda ac gerenda reliquit, circa mercaturam, negotiationes omne genus, artium quæstuariarum professiones, commercia, contractus, obligationes, & alia hujusmodi, sine quibus vita humana ac civilis non constat. In his locum habere & rerum permutationes, venditiones, emptiones, mutuationes tam gratuitas quam fœnebres, nullum est dubium. Illud magis proprie in quæstione de orbe Romano, an, postquam ex gentilitate Christianitatem cœpit profiteri, aliis legibus aliisque moribus, quam quibus antea utebatur, quantum ad regimen attinet politicum, debuerit uti, & an aliis usus sit. Nam certe si Resp. Romana non alias leges accepit, nec alias consuetudines post fidei acceptum sacramentum, Christiana ex gentili facta, nec circa usuras quicquam demutari in ea regenda debuit, ut neque quicquam mutatum est super mercatura & aliis artibus professionibusque quæstuariis. Quod si porro in generali administratione post orbis ad fidem conversionem nihil innovatum est circa hæc quæ diximus, nec circa singulorum professiones & actiones aliquid innovandum fuisse patet, quin, quæ antea licitæ erant

genti-

gentilibus, Christianis postea factis manserint licitæ. Si hoc enim poneretur, ut fœnerator post fidem Christi acceptam fœnerationi renunciare deberet, negotiator negotiationi suæ, & artis quæstuosæ professor artificio suo; consequeretur inde, & in orbe Christiano nullos mercatores esse admittēdos, nullos artifices, & nullos fœneratores. Quæ tria ut junxit Aristoteles ad χρηματιστικὸν omnem comprehendendam, ita licita ante Christi adventum in Imperio Romano semper fuisse certum est, nec vetita fuisse postquam ad religionem conversus fuit orbis. Verum quomodo hæc stare possint cum abnegatione sui & mundi fuga & odio, divitiarumque contemptu quæ Dominus suis sectatoribus mandavit, in sequentibus explicabitur. Nunc videndum est, an legitimas usuras quæ ante Christum in imperio licitæ fuerant, illicitas suo adventu Christus fecerit. Atqui id non est verisimile, nisi nobis liqueat expresse verbi ejus mandato fuisse vetitas. Quod cum nullo possit testimonio probari, & contrarium ex his, quæ ante diximus, appareat, hæc assertio nostra magis magisq; inde confirmanda est, Christum non vetuisse usuras. Certe in Euangelio, cum ad Judæos loquitur, & præcepta iis dat, non alterius mutui mentionem facit, quam gratuiti, quale fuit Judæis inter se usitatum, in quo τὸ ἴσον tantum recipiuntur, ut Lucæ VI. Alibi vero ubi privatim cum discipulis sermonem habet, quos ad gentes mittebat, quibus usuræ, jure quo utebantur, erant permissæ, in parabola ὡδὶ τὸν τὰ τάλαντα λαβόντων, sub domini persona servum eum laudat qui domini pecuniam fœnore exercuerat, & ex quinque talentis decem confecerat, forte duplicata. Alterum vero, qui talentum à Domino acceptum defoderat, & sterile retulerat, servi nequam nomine increpat. Ἔδει σε, inquit, τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις, καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ. *Oportebat te meam pecu-*

niam collocare trapezitis, & ego veniens eam recepissem cum usura. Ita illud βαλεῖν vertendum erat, id est, *collocare argentariis*, vel, *ponere apud argentarios*, non *committere*, ut interpretes. Βαλεῖν ex idiotismo illius ævi idem quod *ponere*, vel *locare*, quo sensu & *mittere* sequior Latinitas dixit. Βαλεῖν θεμέλια, *ponere fundamenta*, etiam melior Græcia novit. Quo sensu & βαλεῖν ἀργύριον dici posse, ex his quæ supra notavimus capite VII, constat. Hi τραπεζίται publici fuere fœneratores, ut sunt in Hollandiæ urbibus *Longobardi* appellati, apud quos pecunia fœnore ponebatur, qui otiosam domi manere in arca nollent, & à quibus qui mutuaticia opus habebant sumpta, sumere solebant. Horum mensas evertisse dicitur Christus cum in templo sedentes eos deprehendisset, & pecuniam, quæ in his erat exposita, effudisse. Quo argumento statim evincere volent qui fœnori sunt iniquiores, à Domino id esse damnatum. Quod frustra volent. Hi in locis publicis, ut in basilicis, in foro, in templorum porticibus, mensas suas habere consueverant, & patere omnibus, qui mutuum ipsis sub usura dare aut ab iisdem accipere erant parati, præter nummorum cum nummis permutationē, quam etiam exercebant. Non aliam causam inde eos ejiciendi videtur Dominus noster habuisse, quam quod in loco sancto & orationi destinato sederent. Nam cum hoc dicto eos expulit: Ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται, ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ποιεῖτε σπήλαιον λῃστῶν. Ubi & fœneratores cum latronibus comparat, sed nec minus mercatores, ementes ac vendentes, quos etiam simul cum fœneratoribus inde ejecit. Καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε. Si ad litteram hæc accipiuntur, ut certe debent, non dicendum, noluisse Christum esse omnino nummularios, sive fœneratores, nec mercatores, sed in loco tali eos versari & quæstum

exercere

exercere non pati potuisse. E templo quidem eos exire jussit, quia domus est orationis, non, ut forum, locus nundinationis ac fœnerationis. In foro autem aut alio quolibet orbis loco deprehensos non ita accepturus illos fuit. Si vero allegorice id accipitur, quia de templo tantum ut facesserent imperavit, non è civitate, solis templi ministris interdictum fœnus omnemque negotiationem, verissima interpretatione inde colligere licebit & concludere. Et sane non aliis quam Episcopis presbyterisque primitiva Ecclesia & temporibus Apostolorum propior usuras esse vetandas censuit. Quinimmo vel ipsi Apostoli, si modo eorum Canones sunt qui hoc nomen inscriptum præferunt, non aliter judicarunt. Ut germanos esse non præsto, ita possum vetustissimos asserere. Theodoretus Cyrri Episcopus in Canonum compilatione ἀνεκδότῳ pro geminis agnovit. Si non omnes sunt Apostolici, quosdam forte esse existimari potest. Intra eorum numerum, qui legitimi à quibusdam habentur, Canon est XLIV, qui sic sanxit: Ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, τοὺς ἀπολῶν τοὺς δανειζομένους, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω. Non esse tamē Apostolicum, discretio ordinis episcopalis & presbyterici, Apostolis incognita, facile probat. Quodcunque sit, ad Laicos fœnoris prohibitio non extenditur hoc canone, ut nec in definitione XVII Concilii Nicæni, quæ solos, τοὺς ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζομένους, id est, clericos, centesimas exigere & sesquicentesimas à suis debitoribus vetat, aut omnino aliquid tale comminisci turpis lucri gratia, nisi deponi velint. Ἐκατοστὰς καὶ ἡμιολίας. Eæ usuræ fuere tunc temporis legitimæ, ut in sequenti libro dicemus. Laodicena Synodus Nicena posterior idem etiam constituit, decreto IV ὅτι οὐ μὴ δεῖν τοὺς ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους τοὺς λεγομένους ἡμιολίας λαμβάνειν. Hæ sunt usuræ sesquicentesimæ, illo ævo lege permissæ, quas solis in ordinem allectis

sacrum Ecclesia decrevit esse inconcessas. Sexta Synodus in Trullo idem quoq; sanxit circa Clericos, iisdem fere verbis quibus Canon Apostolorum supra scriptus. Laicis non idem onus impositum, quale & Clericis Codex Ecclesiæ Africanæ imponit, sed solis, ut abstineant ab usuris, Canon. XVI: *Item placuit, ut clericus, si commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat: si speciem, eamdem speciem, quantam dederit, accipiat.* Quod quantum dederit, accipere tantumdem modo jubetur, tam in pecunia, quam in alia specie quacunq;, usuram excludit, nec Laicos eadem prohibitione includit quos non nominat. Ejusdem collationis Canon V solos Clericos arcet à fœnore, non etiam Laicos: *Avaritia cupiditas, quam rerum omnium malarum matrem esse, nemo qui dubitet, proinde inhibenda est, ne quis alienos fines usurpet, aut per prænium terminos patrii statutos transcendat, nec omnino cuiquam clericorum liceat de qualibet re fœnus accipere.* In fine decreti, quod in Laicis reprehendendum est, in clericis damnari oportere dicunt patres Carthaginenses: *Proinde quod in Laicis reprehenditur, id multo magis debet in Clericis prædamnari.* In Laicis reprehensionem tantum mereri ajunt, non damnationem, ἐπιλήψιμον esse, non κολαστέον, τοῦτον. Certe & gentilium philosophi usuram ἀποτέλεσμα καὶ μισθὸν χρηματισμοῦ, tametsi admittendum censeant, esse pronuntiarunt, *invisum & inhonestum quæstum.* Quod præcipue in illam fœnerationem convenit, quæ modo caret, & finem non alium sibi proponit nisi lucrum sine fine. Non propterea tamen in Laicis condemnata est, ut in Laicis. Arelatense quoque concilium primum Nicæno æquale, *Ministros, qui fœnerantur, juxta formam divinitus datam à cõmunione* sanxit *abstinere.* Negotiatio & mercatura non minus his interdicta à veteribus conciliis quam fœneratio, cum tamen mercaturam in ordine Laico nulla unquam

quam damnaverit Synodus. Canon III Synodi Chalcedonensis edicit, ne Episcopi & alii de clero aliena prædia conducant, aut se immiscean negotiis sæcularibus, aut patrimoniorum administrationes suscipiant. Ὥρισεν τοίνυν ἡ ἁγία συνοδος, μὴ ἐπίσκοπον, μὴ κληρικὸν, μὴ μονάζοντα ἢ μισθοῦν κλήματα, ἢ πραγματεύεσθαι, ἢ ἐπιτάττειν ἑαυτῷ κοσμικῶς διοικήσειν. Codicis Ecclesiæ Africanæ Canon XVI, non ab usuris debere tantum abstinere sancit Episcopos, presbyteros, & diaconos, sed etiam vetat esse conductores, aut procuratores, aut illa negotiatione turpi victum quærere. Gelasius Papa, ad Episcopos Lucaniæ & Siciliæ scribens, clericos monet, *ut in quocunque gradu positi sint, noverint, ab indignis quæstibus abstinendum, & ab omni cujuslibet negotiationis ingenio.* Paulus ipse in Epistola ad Timotheum I, cap. III, Episcopum præcipit oportere esse ἀφιλάργυρον, & diaconos non debere esse αἰσχροκερδεῖς. Vetustissima quippe exemplaria in Episcopi admonitione qualis esse debeat, vocem αἰσχροκερδὴς non habent. Inde sequitur, ut, qui ἀφιλάργυρος est & pecuniæ cupiditate non tenetur, nullum omnino genus quæstus affectare debeat, etsi honestioris, ex quo videri queat avidus & avarus. Hoc ergo in Episcopo, eodemque tunc & presbytero, monet Apostolus, ut ne honestam quidem lucri faciendi rationem captet. At diaconos secundi illa ætate gradus in Ecclesia ministros satis habet instruere, ut ne sint αἰσχροκερδεῖς, hoc est, turpis lucri cupidi. Lucrosa ergo omnis negotiatio Episcopum non decet quem ἀφιλάργυρον esse oportet. Turpis & inhonesta diaconum dedecet. Clarius idem Paulus in II ad Timoth. cap. II Ministros Ecclesiæ, ut veros Christi milites ab omni sæculari negotiatione, cohibet prohibetque. Οὐδεὶς, inquit, στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ. Ubi πραγματείαι fortasse non sunt negotia quælibet, vel occupa-

occupationes sæculares, sed mercaturæ sive negotiationes. Nam Græcis πραγματεία id etiam significat. Quod sexcentis si liberet auctorum testimoniis liceret confirmare. Glossæ veteres: *Negotiatio*, πραγματεία. Aliæ Græco-Latinæ: πραγματεία, *negotiatio, nundinatio.* Inde πραγματευτὴς, *negotiator, mercator*, μισθώτης, μισθαπόδης Græcis, & κάπηλος. De milite loquitur, cui legibus militiæ non licuit negotiari. Lex enim militaris fuit, οἱ στρατιῶται μήτε γεωργίας ἀπεχολείσθωσαν, ἢ ἐμπορίας, μήτε πολιτικῷ φορτίδια εἰς ἰωτὺς λαμβανέτωσαν, ἢ τῇ στρατείας καὶ τῆς στρατιωτικῶν προσομίων σκοδάλου). Immo ut multorum canonum sanctionibus constitutum est, ut ne Episcopi, presbyteri & Diaconi conductores sint, aut procuratores, vel administratores alienorum bonorum, nec fidejussores, idem etiam militibus interdictum olim fuisse legimus: Οἱ στρατιῶται ἔτε οἰκονομεῖτωσαν, ἔτε μισθωσθωσαν, ἔτε ἐγγυάτωσαν ἀλλοτρίων πραγμάτων χάριν). Proinde & πραγματεία hic accipi etiam posset apud Apostolum de negotiosa, laboriosa & actiosa quacunque sollicitudine, ut certum est, eam vocem apud Græcos usurpari. Sed quocunque tandem modo sumatur specialiter de negotiatione mercimoniorum, aut generalius de omni occupatione, βίον vocat Apostolus aliorum hominum vitam, quos à militibus distinguit. Sic privati, pagani, passim de ceterorum hominum vulgo, qui à militibus discernebantur. Militaris itaque vita diversa ac distincta à communi, quæ βίος Græce appellatur, Latine *sæculum, mundus, vita. Negotium* porro etiam pro negotiatione sive κατηλεία, ut apud Melam de Ægyptiis: *Eorum ac negotia fœmina, viri pensa ac domos curant.* Ubi negotia sunt αἱ κατηλεῖαι, αἱ πραγματεῖαι. Ita & in Canone XVI Codicis Africani: *Placuit, ut Episcopi, presbyteri, Diaconi, non sint conductores, aut procuratores, neque ullo turpi negotio & inhonesto victum quarant.* Τῇ πραγμα-

πραγματείᾳ, τῇ καπηλείᾳ ἐπονειδίστῳ. Quam hujus vocis notionem alibi pluribus confirmamus. Ut soli igitur olim Ecclesiæ ministri & pastores ab negotiatione omni arcebantur, & speciatim usura, quæ species est negotiationis, atque ita etiam vocata est, nunc etiam quæstuosum omne negotium iis interdici qui Ecclesiæ curam gerunt, summopere probarem. Avaritia quemlibet è grege Christi non decet, multo minus deceat pastorem, qui ceteris præire exemplo debet. Quo enim ore increpabit avaros, ac redarguet, qui aliquam ejusmodi artem pertractabit ad quæstum & lucrum lata via pergentem? Viæ, quæ eo tendunt, maxime compendiariæ sunt, fœneratio, & mercatura. Nec minus hæc, quam illa Clericis prohibita, Laicis etiam Christianis utraque permissa, cum tamen excessus in utravis in his quoque damnandus sit. Excessus ille avaritia est, in quem facile deflectunt omnes professiones quæstuosæ, sed illæ duæ præcipue. Hinc toties & tam acerbe in eos declamitant Ecclesiæ veteris patres Græci ac Latini, & magis quidem adversus fœnerationem, quia hæc in excessum & avaritiam pronior ac declivior, quam mercaturæ. Canonistæ antiqui Græci, quærentibus cur avaritiæ, quæ mater est & radix omnium malorum à Paulo merito nuncupatur, nulla pœna ab Ecclesia, nulla pœnitentia publice agenda esset proposita, respondent, ei malo mederi posse conciones quæ in Ecclesia ad populum haberentur. Nec igitur apud illos inter vetita fœnus, ut nec mercatura, nisi solis ministris, quibus ἡ καθαίρεσις indicta, si alterutrum pertractarent. Inde est, quod nec unquam legimus quemquam publice olim in Ecclesia primitiva pro fœnoris excessu, pro monopolio, nedum pro simplici fœnore, vel licita mercatura, pœnitentiam egisse, & exomologesim fecisse. Sane nec in Epistolis Canonicis Græcorum, quæ hodie extant, pœna ulla irrogata, aut ullum

ullum pœnitentiæ agendæ tempus præscriptum legitur fœneratori etiam ultra modum legitimum fœneranti. Christus in Ecclesia sua fundanda, cum Apostolos ad eam rem per universum orbem mitteret, ut avaritiam maxime condemnabat, ita paupertatem in primis & divitiarum contemptum commendabat iisdem Apostolis, qui & ipsi porro illis, quos Christo acquirebant, idem inculcare soliti. Dicebat suis Christus, difficile esse servire duobus dominis, Deo, & Mammonæ. Inde & juveni, interroganti, quo pacto posset lucrari vitam æternam, mandata servanda esse, primo respondit. Sed cum ille regessisset, omnia à se servata, tum eidem præcipit, ut omnia quæ haberet, bona divenderet, ac pauperibus daret; siquidem vellet esse perfectus. Hic cum multa possideret, non lætus hæc accepit, & abiit. Tum Christus ad discipulos conversus dixit, divitem difficulter admodum introiturum in regnum cælorum. Immo & insuper addidit, facilius fore, camelum per foramen acûs trajicere, quam ut dives in regnum illud æternum admitteretur. Id eo tempore & postea, quamdiu Ecclesia Christi sub persecutionibus fuit, maxime apparuit. Cum enim nihil aliud ante oculos haberent qui Christo nomen dabant, nisi bonorum amissionem, supplicia, & cruces, frustra laborassent de quærendis quæ statim erant cum vita amittenda. Tanto etiam magis ab his conquirendis aversum habuere animum, qui pactam Christo semel fidem deserere nollent, quia maximum videbant in his profectus ad salutem & salutis impedimentum. Quam multi enim tunc, qui abundabant bonis, ne illa amitterent, ei se sectæ verebantur addicere, cui quotidie impendebat fortunarum excidium & eversio? Quam multi etiam porro jam Christiani facti, quia divites erant, metu perdendarum opum, persecutione instante, à fide potius defecerunt ne bonis deficerentur? Nullas plu-

res

res aut frequentiores apostasias & lapsus prima vidit Ecclesia quam ob has causas. Bona enim multis vita ipsa cariora sunt. Recte itaque Paulus in Epistola ad Timotheum prima, & convenienter illis temporibus: *Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, & laqueum, & desideria multa & nociva, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas, ἡ φιλαργυρία, quam quidam appetentes, erraverunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.* Eadem sententia & proverbii Arabici. حب الدنيا والمال راس كل خطيئة. *Amor mundi & divitiarum, fons omnis peccati est.* Inde primi fideles Christo acquisiti in Hierosolymitana Ecclesia ab Apostolis ipsis gubernata in commune vivebant, nemo erat inter eos egenus; qui prædia aut ædes possidebant, ea vendebant, ut iis, qui indigebant, victus suppeteret. Quod haud scio an & aliis locis factitarint, primo præsertim sæculo. De quo paulo post. Alii tamen mores, alia vita esse debuit Ecclesiæ oppressæ & liberæ: latentis & manifestæ: sub persequutionibus denique positæ, & pacificæ. Præterea quæ Dominus injunxit discipulis suis, missurus eos ad verbum suum prædicandum, non omnibus è populo fidelibus æque custodienda præscripsit, ut calceamenta non haberent, unicam tantum indutui tunicam haberent, peram secum non ferrent, neque baculum. In omni denique sæculo, & in omni secta extitere homines, qui non contenti fecisse quæ fieri liceret, & his abstinere quæ vetita essent, ea observare quæ mandata forent, ad majus virtutum ac pietatis specimen se vocatos rati, austeriorem, velut perfectiorem eamdem, vitæ formam elegerunt. Quod eorum more affectasse videntur qui aliquo cursum destinantes, compendia viæ sectantur per spineta plerumque & vepres, quasi citius eo sic evasuri quo tendunt,

dunt, quam si regia & communi, sed longiore circumagerentur. Vel potius ut abjectis mundanis bonis, quasi sarcinis & impedimentis, succinctiores & securiores, quo vellent, pervenirent. Tales inter Judæos Naziræi & Esseni: Inter Christianos Monachi & Ascetæ. Inter Græcos philosophi, inter philosophos Stoici & Cynici. Inter Persas qui *Deruis* vocantur. Habent & Turcæ suos monachos. Hi omnes, quæ licita omnibus, sibi solis illicita volunt esse. Recte itaque Græci Christiani patres, tres hominum status, veluti per classes, constituunt, ac distinguunt, σαρκικῶν, ψυχικῶν, & πνευματικῶν. Quos appellant σαρκικὲς, eos esse ajunt qui contra naturam vivunt, hoc est, contra juris naturalis æquitatem, qua societas humana conservatur. Hi ex alienis incommodis sua comparare commoda non verētur, & jus sibi faciunt ex aliorum injuria. Rapere, clepere, occidere, mœchari, dum suo indulgeant genio & libidini serviant, etiam cum proximi detrimento ac pernicie, nihil pensi habent. Hæc est σαρκικὴ πολίτευσις, quæ brutorum animantium vitæ propior est quam hominum ratione utentium. Sub hanc classem redigere possis & mercatores monopolia vetita exercentes, & fœneratores ultra licitum ac legitimum modum fœnus agitantes. Secundus status est τῶν ψυχικῶν, qui secundum naturam vivere existimantur, quia neminem lædunt ut sibi boni aliquid faciant, atque ita rem familiarem augere festinant, ut sine cujusquam injuria ac damno eam amplificent. Eas solas voluptates consectantur, quæ nemini futuræ sunt noxiæ & exitiosæ. Ad summam præceptum illud observant, quo plenitudo legis continetur, ut nemini faciant quod sibi fieri nolint. In quo præcepto & alia pars subintelligitur quam posuit Lucas: Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, κὴ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. Ex hoc genere sunt & qui mandata omnia custodiunt. Nihil enim admittunt

tunt quod legibus sit vetitum, nec tamen abstinent ab illis omnibus quæ concessa vident, ac licita. Quo pertinet & Domini responsum ad juvenem interrogantem quid facere deberet, ut adipisceretur vitam æternam, *servato mandata*, πήρησον τὰς ἐντολάς. Cum rursus ille quæreret, quænam illa essent mandata, dixit ei Christus: *Non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices.* Sub hanc ψυχικὴν καθέστασιν reduci debent, qui negotiantur, qui fœnerantur, qui artes quascunque exercent quæstuarias, dummodo intra fines legibus præscriptos id faciant. Omnia quippe quæ à juris naturalis ac gentium æquitate descendunt, commercia, contractus & alia negotia quæ citra proximi noxam agitari possint, agunt. *Psychicos* Tertullianus in libro de Monogamia vocat, quos non admodum probat, utpote qui de genere Spiritalium haberi vellet. *Hæretici*, inquit, *nuptias auferunt, Psychici ingerunt. Illi nec semel, isti non semel nubunt.* Psychici enim, qui nec secundas, nec tertias, non etiam quartas nuptias, à Christo prohibitas videbant, toties nubebant, quoties eos usus aut necessitas vel occasio ad hoc vocaret. Tertius ordo est πνευματικῶν, qui *spiritales* ab eodem Tertulliano appellantur, ut ψυχικοὶ sunt *animales*. Hanc πνευματικὴν καθέστασιν Græci definiunt ita, ὅταν καὶ βλάπτειν βέλοιτο λόγῳ τὸ καλὸν, τὸ κακὸν ἔχειν. Primi, qui secundum carnem tantum sapiunt, lædere volunt, lædi nolunt. Secundi, *animales*, nec lædi, nec lædere. Tertii, *spiritales*, lædi quam lædere malunt. Ita & Socrates præcipiebat; præstare ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν, injuriam acceptam ferre quam inferre melius esse. Addunt iidem Græci, ὅτι ἡ μὲν πρώτη καθέστασις τῶν κατὰ φύσιν, ἡ δὲ μέση κατὰ φύσιν, ἡ δὲ τελίτη ὑπὲρ φύσιν. Philosophi totidem gradus hominum faciunt. Qui Theologis σαρκικὸς dicitur, illis homo est ὁ πολὺς καὶ χυδαῖος, ὁ συμπεφυρμένος τῇ ἡδονῇ, καὶ ὑπ' αὐτῆς καθαπτοιημένος,

μόριον, qui partem sui corpus esse credit, non magis in censum rationalium animalium quam ratione carentium referendus, μηδὲν μᾶλλον λογικὸν ἢ ἄλογον ζῶον ὑπάρχων, atque hominis nomine indignus. Hæ sunt Satyrici *prona in terras anima ac cælestium inanes.* Quem ψυχικὸν Theologi vocant, hunc verum hominem isti esse dicunt, κ) τ κῷ τῷ λογικῷ ψυχῷ ἐσπαρμένον, qui corpore tanquam instrumento utitur, non tanquam parte altera animalis rationalis. Hunc ex præscripto legum vivere ajunt, cui & conveniunt morales civilesque virtutes, quem & κῷ φύσιν τ λογικῆς ζωῆς agere ajunt: *secundum naturam vitæ rationalis.* Ergo priores τῷ φύσιν τ λογικῆς ζωῆς agunt, ut quod sequitur genus ὑπὲρ φύσιν animæ rationalis vitam instituit. Hi sunt quos in tertio gradu & perfectionis summa collocant, qui ipsis θεωρητικοὶ appellantur, qui respondent τοῖς πνευματικοῖς Theologorum Christianorum. Οὗτοι, inquiunt, τῷ αὐτῷ λογικῷ ζωῷ ὑπερβέβηκαν, ὅλοι εἶναι βέλονται τ κρειττόνων: *qui rationalem naturam vitamque supergressi, toto impetu ad Deum tendunt, eique se applicant.* In prima illa classe carnalium, ut aptemus eam divisionem ad nostrum hoc argumentum, invenies negotiatores & fœneratores omnes improbos. In secunda bono more modoque, nec ultra legum præscripta id agitantes. In tertia quæ supra naturam sapit, nulli neque negotiatores, neque fœneratores reperientur, nec ullus omnino artis quæstuosæ professor aut opifex. Si quis ex hac secta cogitur arte quam didicit vivere, eatenus tantum eam exercet ut in diem vivat, non ut aliquid lucretur, quod abscondat & in thesauris reponat. Ita Paulus Apostolus se tuebatur artificio suo. Ita antiqui Monachi in Cœnobiis agebant, in quibus neminem recipi moris erat nisi qui artem aliquam teneret, & manibus suis operari posset. Ad hunc tertium gradum pertinet, quod Dominus

minus secundo respondit juveni quærenti qua via vitam æternam posset ingredi. Cum enim mandata primo servare jussus, ea se omnia impleſſe à primis annis dixisset, &, quid adhuc faciendum supereſſet, interrogaret, hoc responsum à Domino nostro accepit. Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σε τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ. *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes omnia, daque pauperibus, & thesaurum in cælo habebis.* Hæc est plane vita Apostolica discipulorum Christi, qui omnia reliquere ut ipsum sequerentur. Hoc est mundo renuntiare. Hic est perfectus vitæ Christianæ modus. Hæc spiritalium sive πνευματικῶν vita, ex Christi præcepto agenda. Injuria malle affici quam afficere, maxillam præbere alteram percutienti post alteram percussam, pallium auferenti insuper & tunicam eripiendam offerre. Hi nec pecuniam fœnore dare possunt quam nullam ad hoc sibi reliquerunt. Sed nec vellent si haberent, qui ab omni quæstu abhorrent, etiam licito ac legitimo. Nec fœnore accipere iidem sustinerent, qui ideo pecunias cum earum amore abjecerunt, quia habere nolunt. Si egeant qui tales sunt, & artem unde vivant, nesciant, mendicato potius pane vitam sustentabunt, quam mutuo accipiant quod non possint reddere. Qui enim ipsi offendi satius ducunt quam offendere, multo minus in referenda pro beneficio gratia cessarent, etiamsi nulla lex pro vicis relatione usuras in mutuo præstandas sanxisset. Nam qui dant inviti beneficium, etiam inviti reddunt. Ipsi quinetiam patres Ecclesiæ docent, reddendum esse cum usura mutuum, si quis abundet. Theologus: Ἀποδώσομέν τοίνυν σὺν τόκῳ τὸ χρέος, ἂν ἄρα τοσοῦτον δύνησθε φανῆναι. Si, qui potest, tenetur crediti usuram præstare, an male facit qui ab eo qui potest eam exigit? Immo certum est, recte facere. Nollet enim sanctus ac spiritalis, qui usuram solvit, eam ultro proximo suo pendere,

dere, si sciret, eum in accipiendo peccare. Ad hoc perfectionis specimen quis hodie adspirat? Ne monachi quidem, quamvis id affectent, hodierni, eo possunt contendere; adeo multa sunt, quæ eos à veteribus ascetis ἀορίστῳ τῷ μίσῳ discernant. De quibus alius erit dicendi locus. Profecto, qui de toto Orbe unum cœnobium facere vellet, aut omnes homines sub regulam Pachomii redigere, frustra laboraret. Non haberent quibus sua bona venderent, si omnibus idem propositum foret paupertatis vovendæ & mundo renunciandi. Nemo quippe esset qui emeret, in pari universorum studio & voluntate vendendi & nihil habendi. Non minus verum est quam elegans hoc Arabicũ Proverbium: لو كان الناس كلهم عقال خربت الدنيا *Si omnes homines sapientes essent, mundus in solitudinem ac vastitatem redigeretur.* Quod non solum de continentia accipiendum est, deque abstinẽtia à conjugio, & licitis voluptatibus, sed etiam de omni vitæ genere à quo abhorrent sapientes, qui nec negotiantur, nec fœnerantur, nec aliud quidquam eorum agunt quę ad humanam societatem conservandam conducunt. Pleriq; eorum sibi vivunt, nec ad rempub. capessendam accedunt, quales Græcis ἡσυχικὸς, aut Theologis μοναχικὸς appellari, ante diximus. Certe ut non omnes possunt ad hanc normam sapientes esse, ita nec fortasse debent, si ratio habeatur societatis inter homines tuendæ, sine qua nec mundus hic potest subsistere, qui si ex solis sapientibus constaret, vix consisteret. Sed profecto, si non alia ex causa mundus est interiturus, semper mansurum qui affirmabit, non falsus erit opinionis. Ceterum, ut in cælo stella differt à stella magnitudine & claritate, ita & in hoc inferiore mundo homo ab homine virtute ac pietate. In domo Dei ut diversæ sunt mansiones, sic in terris, diversæ viæ ad beatam

vitam

vitam tendentium, immo & varii perfectionum gradus. Non eadem virtus militem gregarium decet & ducem alioſque milites principales. Major ab his & pluribus numeris abſolutior requiritur quam ab illis. Non par itaque ſanctitas vitæ & auſteritas morum à vulgo debet exigi, quam ab Eccleſiæ præſidentibus, ut eos vocat Tertullianus, qui Græcis etiam ſunt οἱ προεστῶτες. Hi ſunt Epiſcopi, Presbyterive, & Diaconi. Quemadmodum locum Apoſtolorum in Eccleſia tenebant, qui in primo ordine presbyterii locati, ita ad exemplum eorum primis Eccleſiæ ſæculis vitam ſuam mores & opera habitumque componere nitebantur. Et quia veſtitum ſibi fingere abnormem & inuſitatum ne ridiculi eſſent, nolebant, eum eligere conſueverant quo utebantur maxime auſteræ inter gentiles ſectæ philoſophi. Pallium nempe detritum, hoc eſt, τρίβωνα, cum una tunica, qui fuit Cynicorum habitus. Nam & Dominus, cum Apoſtolos mitteret ad prædicandum Euangelium, unica tunica juſſit eſſe contentos, cui pallium ſuperinjectum. Hinc Tertullianus, non cum Chriſtianus factus eſt ad pallium ſeceſſit, relicta toga, ſed cum in ordinem presbyterorum allectus eſt, ut olim ad librum ejus de Pallio obſervavimus. Fuere & qui ex eo quod voluntatis erat, neceſſitatis regulam facere voluerunt omnibus tenendam, qui auſterius propoſitum capeſſere deſtinarent, πρὸ νομιζομένου ἄσκησιν, ut Euſtathius ille, quem propterea condemnarunt Synodi Gangrenſis patres. Epiſcopi præcipue, ut dixi, presbyterique, ad illam ἄσκησιν ſeverioris ac perfectioris diſciplinæ primis Eccleſiæ temporibus contendebant. Quæ auſteritas in paupertate voluntaria & divitiarum contemptu in primis conſiſtebat, & ab omni quæſtus, etiam liciti & honeſti, abſtinentia. Hoc unum ante omnia omni ſtudio affectabant, ne eſſent aut viderētur φιλάργυροι, cujuſmodi eos nec eſſe nec videri vult Apoſtolus in

ea ad Timotheum, qua, qualis esse debeat Episcopus sive presbyter, ei præcipit. Cum in secunda ad eumdem monet eos abstinere debere ab omni negotiatione sæculari, omnem illis ansam causamque φιλαργυρίας sic præcidi voluit. Inde & antiquiorum conciliorum patres, Græci, Gallicani, Africani, & Itali, nominatim fœnerationem & mercaturam, quæ duæ sunt præcipuæ & βίε πραγμαλείαι, & maxime quæstuosæ, avaritiæque latissimam aperientes fenestram, ordini sacro interdixerunt, non etiam plebi, hoc est, Episcopis, presbyteris, & diaconis. Videbant enim, non posse interdici & populo has duas negotiandi professiones, fœnus & mercaturam, quin simul etiam omnes artes quæstuariæ eliminandæ essent ab Ecclesia Dei. Satis visum est, ea non tractare Ecclesiæ ministros & pastores, quæ eos abducere possent à cura gregis cui præerant, & ab instituto vitæ perfectioris, cui se dediderant, avocare. Quo magis miror posteriores Pontifices veteribus non sanctitate pares, quamvis potestate superiores, laicis etiam illicitum omne fœnus voluisse. Quid eos movit, ut jugum hoc importabile plebis Christianæ cervicibus imponerent? Quid eorum affeclas recentiores canonistas adegit, ut tam multa colligerent argumenta huic prohibitioni asserendæ? Plusne viderunt quam antiquorum conciliorum patres, qui soli clero non usurpandas usuras statuerunt? An majore pietate adducti id fecerunt? Nonne & hoc fuit potestatis, quam ad temporalia usque extenderunt, argumentum? Nam politica plane res est, usuris modum imponere, aut prorsus eas vetare. Ex jure quidem gentium descendit generatim usuras pro re mutuaticia pacisci. At modus earum accipiendarum ex jure civili est uniuscujusque reipublicæ. Quod enim gravissimum in uno regno fœnus videri posset, in alio pro levissimo haberetur. Hanc differentiam facit rei nummariæ inopia, vel copia.

Sed

Sed nec in eadem ciuitate idem semper modus esse potest aut debet usurarum. Prout pecunia in ea vilis aut cara est, ita oportet minui aut augeri usurariam rationem. Ex temporibus igitur & locis ut ea res variat, ita magistratus est, videre, quando & quis modus ei rei figi debeat. Si prohibitas esse à Christo constaret in novo testamento, tum sane ad eos spectare deberet earumdem prohibitio qui in foro interno jurisdictionem exercent. Immo ne necesse quidem esset eas ab illis in vetitum devocari quas jure divino illicitas esse omnibus constaret. Satis illi haberent contra vetitum nitentibus pœnas Ecclesiasticas infligere, & pœnitentiæ tempus statuere, ut in homicidio, adulterio, furto, & aliis. Hæc enim præcepto divino interdicta non prohibet Ecclesiastica jurisdictio fieri, sed si fiant, sciunt quomodo castiganda sint. At nusquam legimus, ne improbissimo quidem fœnori, ullam pœnitentiam indictam per canones & sanctiones juris Ecclesiastici, ut ante diximus. Nec sane video quousq; procedere potuissent in castigatione fœneratorum sancienda in cõscientiæ foro. Homicidia, adulteria, furta, & si quæ alia, mortis pœna plectunt leges civiles; quæ Ecclesiasticis legibus nullo capitis supplicio puniuntur. Qui crimen publice confitebatur, accepta pœnitentia, eaque ad certum tempus acta, reconciliabatur altari. Hæc olim cum severissima esset Ecclesiastica disciplina, nunc, cum ex auriculari & privata confessione introducta sit mitior ac remissior, tanto major peccandi est libido, quanto venia paratior est. Nam peccant ut absolvantur, absolvuntur ut iterum peccent. Cum igitur in omnibus delictis puniendis leges civiles longe sint acerbiores canonicis, ecquod supplicium potuere canonicæ cõstitutiones fœneratoribus decernere minus ac mitius quam id quod erat civili jure constitutum? Atqui ne legem quidem, quæ fœnori modum posuit, violantes ultra

quadruplum condemnare placuit. Nullas autem adversus eos pœnas Ecclesiam statuisse, ante demonstravimus. Multo minus pœnitentiam ullam agendam decreverit iis qui intra præscriptam legibus normam fœnus exercerent licitum, eoque minime puniendum. Etsi enim & permissa quædam jure civili, ut secundas nuptias, aliqua pœnitentia dignas judicaverit aliquando vetus Ecclesia, de fœnore tamen nunquam tale quidquam censuit nisi in Presbyteris & Episcopis. Nec enim attendendum est quod plerique patrum Latinorum & Græcorum in scriptis suis crebro in usuras & fœneratores declamitant. Πλεονεξίαν omnem insectantur, αἰσχροκέρδειαν damnant, & φιλαργυρίαν. Sane id merito. Ergo & in fœnerationem invehi debent, & alios quæstus quos avaritia ad divitias properans ut maxime compendiosos aucupatur. Ita & in mercaturâ & alias negotiationes quæstuarias persæpe de suggestu detonarunt. Non tamen hoc satis esse debuit Canonistis, quod arriperent ad condemnandam omnem usuram, usumque ejus è republica Christiana tollendum. Potius respiciendum fuit, quid maximus patrum numerus in multis antiquioribus conciliis legitime congregatis super ea re definierint. Cum tot concilia solis Clericis fœnerandi licentiam ademerint, laicis reliquerint, cur isti quasi sapientiores sanctioresque omnibus ex æquo eam libertatem sublatum eunt? Ne Ecclesia quidem potuit rem legibus imperii permissam, populo Christiano interdicere, præcipue cum nullum de ejus prohibitione extaret Domini nostri vel Apostolorum ejus mandatum. Nam id permittere vel vetare ad sæcularem potestatem spectat, nullo præsertim, quod contra faciat, existente præcepto divino. Poterat quidem ut dictum est, ex vi disciplinæ suæ, si quemquam noluisset è populo fœnerari, qui deprehensi essent id facere, aliquo pœnitentiæ agendæ spatio emendare. Quod cum non

non fecerit, inde colligi poteſt, Eccleſiam primitivam in Laicis uſuras, præſertim legitimas, nuſquam improbaſſe. Poſſet dici, ſub imperatoribus gentilibus non ſui juris fuiſſe Eccleſiam, nec auſam eſſe aliquid determinare contra leges imperiales, quæ uſuras permittebant. Immo tanto magis tunc eas vetaſſet quo purior eo tempore fuit, ut fontibus ſuis propior, & ad extrema quæque pro Chriſto patienda paratior, ſi prohibitionem eam Chriſti verbo conſentaneam eſſe comperiſſet. Quid de Chriſtianis imperatoribus dicent, quorum cum plurimi extiterint pii ac probi, & verbi divini zelotæ, nemo tamen eorum ad prohibendas uſuras proceſſit, excepto Leone, apud Harmenopulum lib. III, Tit. VII. Ita enim veteres codices ibi ſcribunt: Νεαρᾷ δ' κύρε Λέοντος τ τόκων ἀπαγορεύσεως. Ubi dicit, etiamſi anterioribus principibus Chriſtianis placuerit, uſurarum præſtationem recipi ac tolerari, ſe tamen eam, ut indignam τ τ χριστιανῶν πολιτείας, ἀποδοκιμάσαι εἶναι judicaſſe, ἅπερ ὠφελῆσ τ θείας νομοθεσίας κεκωλυκόλου, Sed per θείαν νομοθεσίαν, non aliam intelligit quam legem Moſaicam, qua vetita Judæis inter ſe uſura. Nam ex novo fœdere nulla poterat talis afferri. Aſſentior autem doctis Juriſconſultis, non Leonis, ſed Baſilii fuiſſe illam conſtitutionem quæ uſuras accipi ex mutuo vetuit. Baſilii quippe illius filius. Leo, cognomento Philoſophus, coactus eſt Novellam de prohibenda uſura paternam abrogare. Quæ ejus conſtitutio extat hodieque inter Novellas ſub ejus nomine editas, numero LXXXIII. In qua fatetur, plus mali dediſſe quam profuiſſe illam patris legem, qua uſuras ſuſtulerat. Καὶ ἀπλῶς, inquit, ἀφ' πλὼ ἐπιπολάζειαν ἐν βίῳ κακίαν ἡ χρεία δ' νόμε ὑ μόνον σὐκ ὤνησεν, ἀλλὰ καὶ βεβλαβήκασιν. Rationes in ea legi licet, cur vetitæ uſuræ, non ſolum nihil juverint, ſed etiam nocuerint. Conſtantinus Magnus, ſub quo Nicænum primum concilium congregatum

est Oecumenicum, primus imperator Christianus, qui & synodo interfuit, nihil de usuris mutavit, nec de modo earum legitimo quidquam statuit præter id quod ab illis qui ante se imperaverant sancitum fuerat, etiam non Christianis. Quinimmo synodus supra scripta, cui adfuit ipse, quæque ipsius jussu fuit convocata, non aliis quam sacri ordinis personis vetandas censuit usuras. Atqui poterant pio ac Christiano Principi persuadere, omnibus esse interdicendas, si quidem existimassent, cum verbo divino eas pugnare, aut si id conducere pietati & caritati judicassent à nemine Christi fidem professo fœnus exerceri. Idem Constantinus leg. 1 Cod. Theod. de usuris, statuit, ut, *quicunque fruges humidas vel arentes indigentibus dederint, usuræ nomine tertiam partem superfluam consequerentur.* Hæc erat usura gravissima. Nam qui duos modios frumenti mutuos dederat, unum modium annuum usuræ nomine recipiebat. Constat porro, semper majores in frugibus tam liquidis, quam siccis usuras fuisse admissas propter incertum fructum, ut Jurisconsultis placuit. At Justinianus usuras fructuum redegit ad nonam pro tertia parte superflua quæ lege Constantini solvebatur, & pro octo modiis unum dari præcepit. Valentinianus cum Theodosio & Arcadio legitimas usuras non ultra centesimas servari voluit. Qui modus in usuris usitatus, quasi licitus & legitimus, sub omnibus fere imperatoribus non Christianis & Christianis ab Augusto ad Justinianum usque tenuit, ut in altero libro dicendum erit. Quid ergo movit Pontifices, ut extenderent usuræ prohibitionem, contra legum civilium & Ecclesiasticorum canonum statuta, etiam ad laicos? Si ulla ratione inducti ad hoc sunt, justam tamen non esse, quia pugnet cum antiquis sanctionibus Ecclesiæ, plane etiam licet affirmare. Puduit eos fortasse videre Presbyteros & Episcopos divitias omni modo

modo & via adcumulantes, quibus tamen ſolis omnes avaritiæ explendæ cauſas præcidiſſet antiqua Eccleſia, adempta fœnerandi & negotiandi facultate. Quanti enim pudoris fuit, qui olim ſe divites eſſe ſponte ſua nolebant, quos Eccleſia ipſa noluit fieri tales, curatores nempe ſuos ac paſtores, amputata occaſione per quam fierent, eoſdem poſtea opibus ſuperaſſe omnes, qui ex profeſſo deditaque opera id agerent ut quam maximas opes quærerent, eoſque nunc ſuperare? Audius olim ob nullam aliam cauſam ab Eccleſia receſſit ac ſchiſma fecit, niſi quod divites in ea videret, quos ferre non poſſet, Epiſcopos. Fruſtra igitur antiqui canones conciliorum ideo Epiſcopis aliiſque de clero ordinibus mercaturam & fœnus etiam legitimum voluerunt eſſe illicita, ſi tamen αἰσχροκέρδειαν his & φιλαργυρίαν, qua nunc cum ipſis mercatoribus & negotiatoribus contendunt, auferre non potuerunt. Quid attinet uſuras licitas eſſe laicis, & clericis illicitas, ſi tamen hi acquirendi voto & effectu laicos ipſos longe antecedunt? Exæquandi ergo fuere prohibitione, qui cupiditate pares erant, ne dici poſſet in congerendis opibus minus præſtare, qui tamen majora ad id efficiendum & expeditiora haberent inſtrumenta. Sic placuit & uſuram interdici laicis, quia clericis ſine rubore non poterat permitti. In ſimili itaque prohibitione ſi ab utriſque non ſervetur, non magis nunc incuſandi clerici, qui cum in ceteris paria faciant cum laicis, in parandis per vetita divitiis pari quoque ambulant paſſu. Niſi hæc cauſa eos impulerit, nullam aliam ſcio. Sed hi ſunt nimirum qui culicem eliquant, & camelum deglutiunt. Simoniæ velandæ qua ſacra omnia venundantur, nullum non mantelum & colorem quotidie quærunt, ut exerceri poſſit impune. Rem legibus humanis conceſſam, nec divinis interdictam, & ſocietati humanæ retinendæ prorſus neceſſariam, temere damnant.

mnant. Nam divini juris non esse usurarum interdictionem, ex his, quæ diximus, plane compertum est. Ne positivi quidem esse liquet, de omnibus, sed de solis Ecclesiastici ordinis viris. Concilio quippe Nicæno, Canone XVII, prohibentur in posterum, qui in sacrum ordinem allecti fuerint, usuras accipere: Ὡς εἴ τις ἀρετὴν μᾶλλον τὸν τόκον λαμβάνων ἐκ μεταχειρίσεως, ἢ ἄλλως μεταχειρίζομενον τὸ παρ' ἑαυτοῦ, ἡμιολίους ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν αἰσχρὸν κέρδους ἕνεκα, καταπεπτωκὼς τῆς κλήρου, καὶ ἀλλότριος τοῦ κανόνος ἔσται. Perspicuum est etiam ex eodem Canone, plurimos antehac Episcopos, & alios è clero solitos non solum leves usuras capere, sed etiam gravissimas, quales erant tunc legitimarum maximæ centesimæ & sesquicentesimæ: Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξεζητήθησαν τὴν πλεονεξίαν, καὶ τὴν αἰσχροκερδίαν διώκοντες, ἐπιλάθονται τοῦ θείου γράμματος, λέγοντος, τὸ ἀργύριον αὐτῶν οὐκ ἐδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δανείζοντες ἐκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν. Non simpliciter eos dicit δανείζειν, eoque nomine reprehendit, sed quod fœnerantes accipiant centesimas & sesquicentesimas. Καὶ δανείζοντες ἐκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν καὶ ἡμιολίους. Quæ erant, ut in altero dicam volumine, gravissimæ usuræ legitimarum, ac proinde à Justiniano, cum modum usuris poneret, in sola pecunia trajecticia ac nautico fœnore permissæ. Ergo ante hoc decretum Nicæni concilii Episcopi aliique è Clero fœnerabantur, idque illis licitum erat, cum nulla adhuc determinatio generalis concilii usuras interdixisset clericis. Cyprianus certe in libro de Lapsis queritur, plurimos tunc Episcopos, quos & hortamento ceteris esse oporteret & exemplo, divina procuratione contempta, procuratores rerum sæcularium fieri, & plebe deserta per provincias oberrantes, *quæstuosa negotiationis nundinas aucupari, usurisque multiplicantibus fœnus augere.* Nondum igitur ullius concilii definitio illo in tempore usuras interdixerat Episcopis.

Nulli

Nulli tum legebantur Canones Apostolorum qui id vetarent, ut inde manifestum sit, non esse Apostolicos qui hodie extant. Paulus ad Timotheum 1 Episcopum tantum hortatur ne sit φιλάργυρος, & Diaconum monet ne sit, αἰσχροκερδής, de usura vetanda nihil expresse meminit. Atqui dicat quis, in fœnore haberi posse pecuniam levissimis usuris sine φιλαργυρίας, aut αἰσχροκερδείας crimine. Pone, centesimas tum fuisse, ut erant, legitimas, ac licitas usuras; qui trientibus usuris fœnus exercebit, non erit φιλάργυρος, nec αἰσχροκερδής. Ante Concilium igitur Nicænum nulla extitit Ecclesiastica sanctio generalis aut particularis quæ fœnus Clericis interdixerit. Nam Laodicena Synodus Nicæna posterior fuit. Notabis, & patres Nicæni concilii in illo decreto, quo usuras Clericis, & maxime centesimas sesquicentesimasque, prohibent, nullum è novo testamento præceptum ei sanctioni firmandæ allegare, sed è veteri duntaxat, hoc est, è Psalmo XIV. Quod magnum argumentum est, nullum ipsis è novo testamento in promptu fuisse testimonium quo usuras vel ministris Ecclesiæ vetandas esse liqueret, nedũ plebeiis. Quinimmo, si & ullos sciissent tunc extare veros ac genuinos Apostolicos Canones super usura Ecclesiasticis prohibenda, eorum potissimum auctoritate usi essent ad eam prohibitionem, nõ tum primum sanciendam, sed renovandam. Restat ergo, ut prohibitio fœnoris Christianis facienda, si modo facienda, ex veteri lege & Judæorum exemplo trahi debeat. Sed nullo argumento evinci potest legem qua vetita Judæis usura, Christianos obligare, nisi quis etiam inde & χρεοκοπίαν septimi anni, & Jubilæum, & alia, eodem pertinentia instituta, in usum quoque revocanda & observanda Christianis evincere contenderet. Docuimus ante ex jure naturali, usuras apud gentes esse introductas. Id etiam probat, quod Judæis lege divinia permissæ sunt cum ceteris

ceteris omnibus gentibus. Hæc lex & regula generalis fuit. Exceptio ab illa regula hæc illis data est, ut qui cum omnibus fœnus exercebant, solis fratribus mutuo darent sine fœnore. Hanc eamdem sibi exceptionem præscribunt hodie plerique, & sponte quidem sua, à lege & more communi, qui ignotis & extraneis omnibus pecuniam fœnebrem dant mutuo, notis & amicis ac parentibus gratuitam. Quod in Græcia olim & Romæ moris fuisse inter amicos, supra ostendimus. Noluit Deus, ut jam ante notavimus, ullum reperiri egētem in populo suo, sed omnes tanquam fratres inter se vivere, ut erant ab uno parente omnes. Hæc fratrum appellatio inter Christianos etiam aliquandiu viguit, nec solum tantisper dum intra Hierosolymitanam civitatem sub Apostolis Ecclesia Christi stetit, sed etiam aliis si forte in quibus propagata est locis, præsertim quamdiu fuit persequutionibus vexata. Nec fratres modo invicem se appellabant, *quod unius Dei parentis homines, quod consortes ejusdem fidei, & spei coharedes*, ut ait Minutius, sed etiam quia fraterno inter se more viverent, ut solent fratres qui pro indiviso paternis bonis una fruuntur. In commune quod quisque habebat, conferebant, convivia communia agitabant dilectionis nomine vocitata, nihil indiscretum denique habebant, præter uxores, ut ait Tertullianus in Apologetico, qui hanc etiam fraterni nominis inter Christianos communicati causam adfert. *At quanto*, inquit, *dignius fratres & dicuntur, & habentur, qui unum patrem Deum agnoverint, qui unum spiritum biberint sanctitatis, qui de uno utero ignorantiæ ejusdem ad unam lucem expaverint veritatis. Sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate tragœdia exclamat, vel quia ex substantia familiari fratres sumus, qua penes vos fere dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animaque miscemur, nihil de rei communica-*

municatione dubitamus. Omnia indiscreta sunt apud nos, praeter uxores. Hæc rei familiaris communicatio inter Christianos, & fraternitatis appellatio mutua, simul mansit, simulque etiam abolita est. Ceterum quod idem Tertullianus omnia inter Christianos tunc temporis fuisse indiscreta præter uxores dicit, non ita accipiendum est, quasi omnia omnium bona communia inter eos fuerint, ut fuisse certum est Apostolorum tempore in Ecclesia Hierosolymitana. Talis bonorum communio Tertulliani ævo non amplius in usu erat, cum ex his, quæ ab unoquoq; erant divendita, pecunia redacta in medium conferretur, eamdem fidem profitentibus communis futura. Huic universali fortunarum, quas quisque haberet, collationi & communicationi adversatur quod in eadem pagina apud eumdem auctorem legitur de conferendæ stipis ratione quæ tunc Christianis usurpata. *Etiamsi quod arcæ genus est*, inquit, *non de honoraria summa quasi redemptæ religionis congregatur. Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, &, si modo velit, &, si modo possit, adponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi depositæ pietatis sunt.* Si, quantum quisque vellet, conferebat, idque singulis mensibus, non universorum bonorum fiebat collatio, sed stipis tantum modicæ. Genus ἐφόρου plane hoc fuit, in singulis Christianorum Ecclesiis per singulos menses colligi soliti. Ad quem usum dispensaretur, statim subjicit, ad egenos nempe alendos, & humandos. *Nam inde non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis, humandisque, & pueris ac puellis re ac parentibus destitutis, jamque domesticis senibus.* Justinus Martyr in 11 Apologia ejusdem collaticiæ stipis sive ἐφόρου à Christianis fieri soliti meminit, nisi quod nihil habet de menstrua die. Οἱ εὐπορῶντες ὁ, inquit, καὶ βουλόμενοι, κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος ὃ τῶν ἰδίων, ὃ βούλεται, δίδωσι, καὶ

καὶ τὸ συλλεγόμενον ἀνάλωμα τῆς ἀφειδῶν ἀπολύτε), καὶ οὕτως ἐπικυρεῖ ὀρφανοῖς τε, καὶ χήραις, καὶ τοῖς ἀφ' ὑστου ἢ ἄλλῳ αἰτίαν λειπομένοις, καὶ τοῖς ἐν δεσμοῖς ὅσι, καὶ τοῖς παρεπιδήμοις ὅσι ξένοις, καὶ ἁπλῶς πᾶσι τοῖς ἐν χρείᾳ ὅσι κηδεμὼν γίνε). Quomodo igitur, si hoc genere tantum collationis usi, indiscreta omnia apud ipsos dicere potuit idem Tertullianus? An non hæc inter se pugnant? Nam generalis collatio universorum bonorum pauperes divitibus exæquat; & præstat, ut in eo cœtu, in quo singuli omne, quod habent, conferunt, nemo dives sit aut pauper, sed omnes invicem æquales. Atqui vel ex Tertulliano liquet, alios tum fuisse pauperes in Ecclesia, alios divites. Nam ad alendos pauperes, conferebant divites. Quæ æqualitas nescio an unquam in Ecclesia Christiana obtinuerit, ne ætate quidem Apostolorum. Hujusmodi enim collectas etiam sub Apostolis ex eorum præscripto frequentatas constat ex Pauli Epist. I ad Corinth. cap. XVI: Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε. Quomodo faciendas instituerit, ibidem legere est. Ab eo tempore collectarum ille mos, de quibus Justinus & Tertullianus, in Ecclesiis servatus est. At quid opus hujusmodi collectis, si bonorum à singulis facta universorum collatio? In Ecclesia Hierosolymitana illa communio locum tantum videtur habuisse, in qua, ut Lucas refert in Actis IV, οὐδὲ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν, ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων, διεδίδετο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν. Quod & ipsum tamen liberum cuique fuit facere, & non facere, ut Petrus capite sequenti ad Ananiam dixit, qui pretii partem ex divenditis bonis subtraxerat, & reliquum ad Apostolorum pedes abjecerat, οὐχὶ μένον σοι ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; Sed quomodo conciliabitur quod auctores scribunt de communicatione

rei

rei familiaris inter Christianos fieri consueta, si communio illa abfuit, quam plerique fuisse imaginantur. Certe & Justinus, qui collectæ illius meminit, qua quisque arbitratu suo in arcam communem conferebat, in eadem Apologia tradit hoc Christianorum disciplinæ fuisse proprium, ut in commune conferrent quæ haberent. Χρημάτων ὁ κεκτημένων οἱ πόροις πᾶσιν μεταδιδόασι, καὶ κοινὰ ἅπαντα ἐσμὲν καὶ οὐδὲν πασῶν διαφόρως κοινωνοῦμεν. Ostendit quæ differentia fuerit ea in re gentilis & Christiani. *Olim*, inquit, *cum gentiles eramus, quæstum lucrumque ante omnia sectari soliti, nunc quæ habemus in commune conferentes, omni indigenti ea communicamus.* Toto certe cælo deerrarunt, qui sibi persuasere ex illis testimoniis, veteres Christianos omnia revera bona inter se habuisse communia, quibus pro indiviso in medium collatis unusquisque frueretur. Vt æqualitas dignitatum inter ipsos non in ipsis personis fuit, sed in animo, quo se major parem minori ferebat, & dominus servum non aliter tractabat quam si frater esset, ita & communio bonorum apud eos non in re ipsa fuisse dignoscitur, sed in voluntate sola communicandi, quam & effectus sequebatur si usus veniret. Qua de re extat præclarus apud Lactantium locus in lib. de Justicia, cap. de officiis viri justi: *Dicet aliquis; Nonne sunt apud vos alii pauperes, alii divites, alii servi, alii domini? Nonne inter singulos aliquid interest? Nihil. Nec alia causa est, cur nobis invicem fratrum nomen impertiamur, nisi quia pares esse nos credimus. Nam cum omnia humana non corpore, sed spiritu metiamur, tametsi corporum sit diversa conditio, nobis tamen servi non sunt, sed eos & habemus & dicimus spiritu fratres, religione conservos.* Sequitur de divitiis: *Divitiæ quoque non faciunt insignes, nisi quos possunt bonis operibus facere clariores. Divites sunt enim non qui divitias habent, sed qui utuntur illis ad*

opera justicia. Et qui pauperes videntur, eo tamen divites sunt, quia & non egent, & nihil concupiscunt. Ita igitur hæc communio quæ inter Christianos tunc temporis fuit, intelligenda est, ut qui divites erant, semper parati essent indigētibus suas facultates communicare, æque facile ac si non suæ sed ipsorum quoque forent. Inde & idem Lactantius versum Poëtæ interpretatur, quo ille cecinit sæculo aureo omnia fuisse communia & in medio posita, non de hac communione quæ pro indiviso possidenda cuncta dat, sed de liberalitate divitum, qui, quæ sibi sunt propria, ea egentibus reddunt communia.

Ne signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat, in medium quærebant.—

Quod poëta, inquit, *dictum sic accipi oportet, non ut existimemus, nihil omnino tum fuisse privati, sed more poëtico figuratum, ut intelligamus, tam liberales fuisse homines, ut natas sibi fruges non includerent, nec soli absconditis incubarent, sed pauperes ad communionem proprii laboris admitterent.* Non alia plane fuit communio veteribus Christianis præter hanc, qua divites opum suarum usum, cum proprietatem retinerent, omnibus indigentibus haud secus patere volebant, quam si essent communes. At quam instituit Pythagoras inter suos discipulos ac sectatores, cum κοινὰ τὰ τῶν φίλων debere esse pronuntiaret, alterius erat generis. Deponebant in medium facultates singuli, & in unum redactas, omnium communes statuebant. Quod κοινωνίαν τῆς οὐσίας καὶ εἰς ἓν ποιεῖσθαι dicebant. Diogenes in ejus vita: Καὶ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ κατιδίᾳ τὰς οὐσίας εἰς ἓν ποιέμενοι. Id erat simile illi consortio quod Romani appellabant *Herctο non cito*, quo omnium ejusdem hæreditatis consortes eam possidebant pro indiviso. Agellius lib. 1, cap. IX: *Sed id quoque prætereundum non est, quod omnes, simul atque à Pythagora in cohortem illam disciplinarum*

rum recepti erant, quod quisque familia pecuniaque habebat, in medium dabant, & coibatur societas inseparabilis, tanquam illud fuit antiquum consortium quod jure atque verbo Romano appellabatur Herctο non cito. Hoc est, bonis non divisis. Talem κοινωνίαν primis Christianis nunquam fuisse usurpatam, nisi si forte in Ecclesia Hierosolymitana, alibi ostendam pluribus, contra doctissimorum virorum sententiam, qui id opinantur. Pythagoricam porro illam κοινωνίαν magnopere improbabat Epicurus, qui τῶν ἀπιστούντων eam esse dicebat, hoc est, diffidentium. Diocles apud Diogenem, τὸν τε Ἐπίκουρον μὴ ἀξιοῦν εἰς τὸ κοινὸν καταβιβάζειν τὰς οὐσίας, καθάπερ τὸν Πυθαγόραν κοινὰ τὰ φίλων λέγοντα, ἀπιστοῦντων γὰρ εἶναι τὸ τοιοῦτον, εἰ μὴ ἀπίστων, οὐδὲ φίλων. Hanc diffidentiam male interpretatus est vir doctissimus in Notis ad Porphyrii Pythagoram. Volebat nimirum Epicurus, ita omnia inter amicos haberi communia, ut tamen unusquisq; proprietatem ac possessionem retineret, usus tantum promiscuus esset petentibus amicis qui eo egerent. Qui vero postularet ab singulis ea in medium dari omnibus profutura, bonæ voluntati amicorum videretur diffidere, quasi aliter de suo erga amicos liberales esse non possent nisi coacti per collationem. Nam qui semel in commune contulit quod suum erat, non amplius ejus est dominus, ac, velit nolit, alii, ad quos ea nihil pertinebant, bona ejus participant. At tales amicos esse oportet, ut de eorum benevolentia & liberalitate æque securi sint amici ac si bona eorum cum his pro indiviso possiderent, in necessitatibus suis non aliter iis usuri quam si essent propria, vel saltem communia. Hæc κοινωνία placebat Epicuro, quæ parem habet fiduciam voluntatis amicorum, quam si societas & consortium inter eos omnium bonorum intercederet. Sic ergo, & non alio modo, indiscreta fuisse inter Christianos sui temporis Tertullianus affirmat;

Propter quam voluntariam & mutuam omnium rerum communicationem, fraterni inter se nominis appellatione merito gaudebant. Quamdiu igitur frater Christianus Christiano, & vere quidem frater, non inani titulo tenus, certe nec fœnerabatur alter alteri, cum ne mutuo quidem quisquam fratri aliquid daret repeturus. Si fœneratores tum inter Christianos nulli, certe nec negotiatorem ac mercatorē fuisse ullum eo tempore Christianum, satis certum est. Emebant quæ sibi ad victum essent necessaria, vendebant artes & opera sua, ut haberent unde viverent, sed nemo aliquid emere solebat, ut carius fratri aut etiam ulli alii venderet. Quod est mercatorum ac negotiatorum, id ex professo agitantium, proprium. Tertullianus in Apologetico id diserte adstruit, ubi ostendit, Christianos tunc temporis non adeo inutiles & infructuosos fuisse negotiis, ut eos esse calumniabantur gentiles. Insignis est locus, quem ideo totum hic subjiciemus: *Meminimus, gratiam debere nos Domino Deo creatori. Nullum fructum operum ejus repudiamus, plane temperamus ne ultra modum aut perperam utamur. Itaque non sine foro, non sine macello, non sine balneis, tabernis, officinis, stabulis, nundinis vestris, ceterisque commerciis, cohabitamus in hoc sæculo. Navigamus & nos vobiscum, & militamus, & rusticamur, & mercatus proinde miscemus, artes, opera nostra publicamus usui vestro. Quomodo infructuosi videmur negotiis vestris, cum quibus & de quibus vivimus, non scio.* Ita legenda hæc verba sunt ex antiquissimo Codice Bibliothecæ Puteanæ. Nam vulgo editum est: *rusticamur & mercamur, proinde miscemus artes.* Quibus ex verbis, mercaturam etiam exercuisse primos illos Christianos, constaret. Quod esse falsum, alibi plenius ostendam. Αὐτοπώλας fuisse indicat, non μεταβόλας vel κατήλας. *Rusticamur,* inquit, *vobiscum, & mercatus proinde miscemus.* Rustici

stici enim in mercatum deferebant quæ habebant venalia ex agrorum, quos colebant, reditu. Artes quoque & opera sua artifices Christiani, publicabant usui gentilium, dum ea venderent, ut inde se tuerentur. Lactantius lib. v, cap. xviii, de Christianis sui temporis: *Scilicet peregrinis mercibus, aut humano sanguine delectabitur, qui nec lucrum sciat appetere, cui sufficit victus?* &c. Quidquid dicat, constat tamen, vel eo tempore fuisse multos qui ad hoc exemplum non viverent, ut soliti priores. Ceterum mirum non est, ita vixisse primos Christianos, cum fieri Christianum nihil aliud esset quam mundo renunciare & rebus humanis, atque, ut loquitur idem Tertullianus in Exhortatione ad castitatem, *semetipsum de sæculo exheredare.* Tum innocentiorem & austeriorem longe vitam egisse laicos constat quam postea clericos, ubi una veluti conversione totus orbis Christianus est factus. Ab eo tempore fraternum nomen cum re ipsa evanuit. Et sane cum res ipsa stare amplius non posset, aboleri etiam nomen oportuit, quod vim inde accipiebat, & quod convivium faciebat aliter cum fratre quam fraterna caritate viventibus. Exinde de acquirendis bonis cogitare cœperunt Christiani ubi de iis amittendis nihil amplius metuendum putarunt. Antea nemo Christo nomen dabat, nisi cum sancto proposito & constanti fide. Postea, ut turbam sequerentur, concurrebant homines, non quia meliora se sequi crederent, sed quia plures idem credentes ibi viderent. Hi vitia sua vitamque pristinam in religionem, quam erant sectaturi, adferebant. Illi omnia prius exuebant quæ scirent cum fide, quam erant professuri, non congruere; eo certe animo ad eam accedebant, ut, antiquum hominem deponerent, ac novum induerent. Tempore persequutionum nemo Christianus fuit nisi verus. Nam qui non essent tales, nec diu manebant. At pace Ecclesiarum

fundata per orbem sub Imperatoribus jam Christianis, versis vicibus, quod antea erant Christiani, id cœperunt esse pagani, ut numero pauciores, ita sæculo & reipublicæ odiosiores. Ergo & Christiani facti plures ea omnia agere aggressi sunt quæ antea, pagani cum essent, exercebant, præsertim in more posita & legibus permissa; mercaturis instare, negotiari, fœnerari, artes quæstuosas operari, nec curare honestæ essent an turpes dum lucrum adferrent; omni denique modo divitiis accumulandis invigilare. Mutata porro religione, mutari simul regimen civile, quod antea obtinuerat, non potuit, nec fortasse debuit. In tanta hominum multitudine, ut omnes recta capessere sponte sua non possunt, ita nec à malo abstinent nisi coacti, præsertim cum tam multos in gregem fidelium compulisset non amor veritatis, sed aliæ causæ humanæ. Hi reprimendi legum metu à facinoribus fuere. Alios, quæ maxima turba fuit, ea agere æquum fuit quæ legibus permitterentur, & humanæ societati conservandæ conducerent. Stare quippe non potest respublica, nisi sint negotiatores, fœneratores, & artifices. Homines itaque etiam esse oportuit qui talia curarent, vel ob hoc ipsum quia meliora curare non possent. Hi non sunt, licet Christiani, quos ad majora virtutum specimina vocatos dicere possimus. Nam ut ad salutem omnes vocati, pauci tamen electi, cum non volentis sit, aut currentis, ut aliquis eligatur, sed Dei sit munus; ita nec ad altiores virtutes aspirare possunt omnes qui ad eas invitari videntur. Deberet quidem id fieri; verum non quærimus jam quid debeat, sed quid possit. Et recte Leo ille Philosophus, cum usuras restitueret, à patre Basilio sublatas, eam rationem earum denuo permittendarum adfert; ἐπεὶ οὖν τὸ ὕψος ἡ πενία οὐκ ἐπὶ πάντας ἐπαρθῶσιν, δεῖ δὲ θεῖον νόμον τὸ ἀπήχημα δίκαιον, ἀλλ' ὑπαλλήλους ἐς ὀλίγα τὰ δρεπτὰ ἡ ἀνάδοσις, ἀγαπη-

ἀγαπῶν ἐν κυρίῳ καὶ νόμους ἀνθρωπίνους βιώσαι. Pauci, quos æquior amavit Deus, eo possunt contendere, ut elevato ad sublimia spiritu, terrena hæc conculcent, & divinas leges meditentur. A cæteris nihil amplius requirendum, si modo id recte possint præstare, quam ut legibus se accommodent, & ex eorum præscripto vitam instituant. Fateor & ipse quoque, quæ officia olim homini Hebræo præstari jussit lex Mosis, ea nunc præstanda esse homini cuivis, omni populorum discrimine per Euangelium sublato, & latius porrecto proximi intellectu, si id posset obtineri. Ita quidem & primi Christiani factitarunt; non fratres tantum suos ad benefaciendum putabant qui ejusdem essent fidei consortes, sed etiam omnes. Tertullianus in Apologetico ad Nationes: *Fratres autem etiam vestri sumus, jure naturæ matris unius, etsi vos parum homines, quia mali fratres.* Sed clarius Arnobius lib. IV Adversus easdem Gentes, de conventiculis Christianorum: *In quibus nihil auditur, nisi quod humanos faciat, nisi quod mites, verecundos, pudicos, castos, familiaris communicatores rei, & cum omnibus quos sol videt, germanitatis necessitudine copulatos.* Ita legendum esse hunc locum, ex vestigiis antiquæ scripturę in editionibus vulgo corruptissimum, Notæ nostræ docebunt. Discipulus ejus lib. V, cap. X, de Christianis: *Nimirum apud eos, qui bella nesciunt, qui concordiam cum omnibus servant, qui amici sunt inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligunt.* Si Christiani tunc omnes homines, quos sol videret, cujuscunque religionis essent, suos fratres ducebant, omniaque in eos humanitatis & benignitatis officia exercere semper parati erant; quid nos nunc facere oportet Christianos Christianis? An non eos saltem habere pro fratribus & amore fraterno diligere, si Turcis id præstare non possumus? Faceſſat ergo jam usura; & Gallus Hispano, Christianus utpote Christia-

no, frater fratri, jam non solum mutuum det absque fœnore id recepturus, sed etiam si recepturus id omnino non sit. Faciamus hoc, si potè fieri. Si rex est ullus tam potens ut ad hoc suos possit subditos cogere, ut non dicam hosti sed civi ita se benignos velint præbere, per me licet, lex quæ id jubeat, sanciatur, & in ære æternum mansura figatur. Nec is sum qui meliora tantum videnda ac probanda, non etiam sequenda censeam. Sed esse oportet qui legi pareant, aliter frustra, quod rectum est, imperaturæ. Quædam bono fine instituta primo, postea experientia, ut ait ille, magistra, meliori fine abrogari debuerunt. Quod dictum olim de presbyterorum conjugio, melius etiam de fœnore dicatur si prohibeatur. Is enim plerumque consequi solet ex vetitis abusus, ut minorem liqueat ex concessis futurum. Idcirco prius interdicta iterum permittenda. Leo certe coactus legem patris tollere quę usuram tollebat, id etiam aperte confessus est, vi veritatis adigente, bonam esse legem quæ usuras vetuerat, sed meliorem sibi visam quæ restitueret, propter hominum malitiam, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῶν τόκων βίᾳ καχίαν. Deinde addit, nihil se habere quamobrem carpat aut incusет legem paternam, quod eam abolere cogatur, sed quia ad eam perfectionis sublimitatem, qualem lex illa ab hominibus exigebat, humanum genus adspirare non posset: Οὐκ ἔχομεν αἰτιᾶσθαι τὸν νόμον ὧν τῶν οἰκείων, μὴ ἡμῖν, διὰ τὸ, ὥσπερ εἴπον, μὴ ἐφικνεῖσθαι δι' ὕψος αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινον, τὸ καλὸν πεύσομαι ὅρισμα. Profecto, quantum ad nomen proximi attinet extendendum ad omnes Christi lavacro imbutos, vix id obtineri posse videtur in orbe Christiano tot in sectas scisso, etiamsi ex una gente constaret, eadem lingua, iisdem institutis sub eodem domino utente. Nunc vero cum & Christianitas in tot ac tam diversos populos sit divisa, lingua, habitu, moribus, regimine; nec religio ubique, quamvis ab uno fonte

& ca-

& capite, uniformis & concors habeatur; ea conjunctio animorum dari inter Christianos non potest, quæ fratres & proximos inter se faciat universos. In parvo populo, & regione non magna, qualis Judæa fuit, cum omnes eadem lingua uterentur, iisdem legibus, ab una origine omnes descendissent, id facile fuisse, nemo non videt. Fingamus, unum idemque de fide sentire quotquot in orbe sunt Christiani, & uno eodemque imperio regi, quasi si esset una civitas. Si in eo imperio regnove distincta privatorum dominia simul admittas, si *Tuum Meumque* agnoscas, si mercaturam permittas & artium negotiationem, alioſve quærendi modos; non poteris efficere quin sint in ore omnium hæ dicta, facto etiam ac re confirmanda, *proximus sum egomet mihi.* Μὴν ὁ γὰρ ἐμὶ τῶν ἐμῶν ἐμοὶ φίλος. *Tunica propior pallio. Caritas bene ordinata à semetipsa incipit.* Quæ omnia indicant, hæc tempora non longius abesse à priorum Christianorum ævo, quam mores ipsos abesse sentimus ab eorumdem æquitate, pietate, & caritate. Hi numero pauci in singulis plerumque urbibus, & indiscreta pæne habentes omnia, haud paulo melius quam ipsi Judæi, fraterna inter se dilectione jungi poterant, & reipsa non minus esse fratres, quam mutua hujus appellatione gaudere. Nunc frustra quis postulet ad eam vitam revocare Christianos. Ubi enim Christiano Christianus hostis esse legitimus, jure quo utimur, potest: Ubi bella justa inter duos reges aut populos eamdem fidem ac religionem professos censentur: Ubi Romani Pontifices, qui se Christi vicarios in Ecclesia Dei dici volunt, ea comprobant ac fovent, sæpius etiam concitant, ipsique belligerant: Ubi civilium dissensionum arma prætextu non carent, & colore justiciæ se tuentur qui ea inferunt: Ubi denique privati, non cives modo, sed vicini, nec vicini tantum, sed affines & propinqui, immo & fratres, de limitibus

agrorum inter se jure litigant, odiaque exercent legitima, vanum est disputare an usura faciat contra caritatem proximi & Christiano sit prohibenda. Dicit Ambrosius in libro de Tobia, ab illo usuram exigendam cui merito nocere desideras: *Cui jure*, inquit, *inferuntur arma, huic legitime indicantur usurae: quem bello vincere potes, de hoc cito potes centesima vindicare te. Ab hoc usuram exige quem non sit crimen occidere. Sine ferro dimicat qui usuram flagitat. Sine gladio se de hoste ulciscitur qui fuerit usurarius exactor inimici. Ergo ubi jus belli, ibi etiam jus usurae.* Hæc plane declamatoria sunt. Quod ubi jus belli est, ibi etiam jus usuræ esse vult, significat, non cum aliis exerceri fœnus debere quam quos jure belli possumus occidere, & cum quibus justum habemus bellum. Quidam hodieque certe opinantur, Judæos non cum aliis gentibus olim fœnus agitare permissos, quam quas impune interficere poterant, quasque adeo internecione delere jussi erant. Non ita mihi videtur. Certe in regulis juris Muhammedani simile est, quod sancitur licitum esse fœnus Muslimo cum inimicis مسلم وحربي. Ita vocant Christianos & omnes alias gentes quæ sectam Muhammedi non sequuntur, cum quibus, donec aut excisæ sint, aut se dediderint, belli sempiterni jus habent. Nam bellum ipsis est حرب *harb*. Et دار الحرب *dar elharb*, regionem vocant Christianorum, quasi *hosticum* dicas, quia cum his perpetuum justumque habent bellum ex lege Muhammedis. Ergo Muhammedano cum Christiano non est vetitum fœnus. Sed addit eadem regula, في دارة *in ejus territorio*, hoc est, si Muhammedanus inter Christianos versetur, posse illi fœnerari. Si contra Christianus inter Muhammedanos agat, usuram ab illo accipere non licere, non magis

quam

quam ab ullo Muhammedano vel Muſlimo, ut ſeſe vocant. Profecto nec à Chriſtianis exigi licitæ, qui ſe illis ſubjicere coacti ſunt, & tributum ſolvunt. Qui apud ipſos quoque vivunt, etſi è regione venerint quæ nondum ipſis pareat, quia tamen in fide eorum & clientela quodammodo ſunt, ideo æquo jure videntur cum ſubjectis. Rationem addunt, cur cum hoſte in hoſtico permiſſa ſit Muhammedano uſura; لانه مال مباح فيجوز اخذه باي طريق كان, *quia facultates eorum patent veluti ad prædam, & direptio earum licita eſt quacunque via.* Quæ plane eadem ratio eſt qua Ambroſius vult, *ubi jus belli, ibi etiam jus uſuræ eſſe.* Quod verum ſit apud Muhammedanos, apud Chriſtianos locum habere non potuit quales primis Eccleſiæ ſæculis fuere. *Nimirum apud eos*, ut ait Lactantius, *qui bella neſciebant, qui amici erant etiam inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligebant.* Apud Chriſtianos hujus ævi ne id quidem locum habeat, quo more ac jure inter ſe aut vivunt, aut vivere eos oportet. Neminem quippe eo modo perſequi bello debent, quo Muhammedani ſolent quicunque diverſæ religionis ſunt. Si bella juſta aliqua ſunt Chriſtiano adverſus Chriſtianum, non perpetua eſſe debent, nec eo fini ut alter alterum regno expellat, ſibiq; ſubjiciat, ſed eo modo duo reges bello ob controverſias inter ſe ortas diſceptare convenit ut privati litigant. Bellum ad tempus ſumitur ut deponatur, mox pace facta, ac diſcordia compoſita. Quamdiu bellum inter duas gentes Chriſtianas, non magis tum inter eas fœnus poteſt exerceri quam rerum aliarum agitari commercium. Ut negotiatio omnis inter utraſq; redit finito bello, ita & fœnus. Inter amicos igitur, non inter inimicos & hoſtes, reciprocatur fœneratio. Quis enim ſuſtineat inimico credere quod nunquam ſit recepturus, quodque ſit ipſi periturum

ſin

sine bona gratia? Reddere quippe inimicus quod deberet inimico, non magis posset in animum inducere, quam inimicus id commodare quo juvari suum inimicum à se posse existimaret. Hoc vix amici faciunt hodie ut appellati libenter quod debent solvant. Ut fœnus negotiationis est genus, ita non potest cum aliis populis exerceri quam inter quos aliorum quoque negotiorum commercium intercedit. Quod inter cives & amicos exercetur, etiam id exercendum, & exerceri vero tantum potest cum amicis gentibus. Si à civibus & amicis exigi nullo modo debet, nec ab inimicis quidem esset exigendum Christiano, eo jure & modo quo ab hostibus accipiendum censent Muhammedani. Nam Christianus ex Christi lege amicus esse debet inimico, & omnes, quibus etiam odio est, pro fratribus diligere. Nullibi igitur locum habere poterit quod dixit Ambrosius; *ubi jus belli sit ibi jus usuræ esse:* nisi si forte, ut diximus, inter Muhammedanos. Ceterum si tollendum omnino est fœnus ut caritati contrarium, prohibeantur prius & cetera omnia quæ caritatis illius exercitium impediunt, &, quam decet esse inter fratres gratiam, dissuunt ac discindunt, tum veniatur ad fœnus, quod non est Christianę dilectionis maximum obstaculum, removendum. Pellant Simoniam de Ecclesia Canonistæ, tum solliciti sint de usura pellenda. E medio abjiciatur mercatura, hoc est, fallendi fraudandiq; ars, & comes simul ei facessere jubeatur fœneratio, sine qua vix potest subsistere. Maneat hæc, si illa relinquitur. Si quis porro reducere velit frigore jam intermortuam illam caritatem antiquam, reducat & omnia quæ illam calfaciebant, Agapas priscorum Christianorum, bona inter fratres communia, divitiarum & mortis contemptum, zelum pro Dei gloria, & alias virtutes Christianas, quæ jam pridem exulant, solo tantum nomine cognitæ. Quamdiu divites erunt & pauperes,

peres, non poterit pauper amare divitem nihil sibi largientem, nec dives pauperem cum importunitate petentem. Quamdiu artes illæ erunt in pretio quæ paupertatem fugientes ad divitias conquirendas avide currunt, nusquam locus esse poterit caritati quam quærimus, cum nemo sit artes eas profitentum, quin sibi melius esse malit quam alteri, & bona sua ex proximi malis augere omni modo velit. Quod cum fit, id fieri non posse certum est sine exitio & pernicie dilectionis illius qua proximum amare tenemur. Sublevare inopem, caritatis esse officium, nemo nescit, sed pauci sciunt id facere quod sibi faciendum esse norunt. Ut diversi gradus inopiæ sunt, ita & modi varii ejus sublevandæ. Prorsus egenus, non mutuum petit quod reddere nequit, sed eleemosynam, id est, id beneficium quod nunquam sit redditurus. Mutuum frustra talibus daretur. Est genus inopiæ temporalis, quæ petit sibi succurri tantisper, dum ex angustiis, quibus premitur, emergat. Immo ad hoc opem rogat quo facilius possit inde liberari. Hæc est quæ mutuum poscit, id redditura ubi facultas reddendi ipsi suppetierit. Si nunquam suppeteret, nunquam repeti volebat caritas prisca Christianorum ex Christi præcepto ordinata. Si eæ facultates sint, ut possit præter mutuum & usurã vice gratiæ persolvere, ingratus est, nisi eam præstet juxta eamdem caritatis normam quæ gratiam referri pro beneficio jubet. Is cui refertur, ut accipere eam potest sine caritatis offensione, ita sine ejus damno non potest acerbe nec præter modum exigere. Propter ingratos, qui non reddebant mutuum cum accessione cum id possent, lege jubendæ usuræ fuere: propter acerbos exactores, qui immodicas sibi persolvi cogebant, easdem vetari, æquum rursus visum est. Iniquum tamen erat paucorum gratia, qui modum excederent, excludi multos ab illo levamine, quod in temporaria sua inopia

spera-

sperabant, mutui inveniendi, conditione reddendi apposita cum usura. Plerique enim, hac spe sublata, ex pecunia, quam mutuo dediſſent, gratiæ ſive mercedis pro usu ejus, quo privabantur ipſi, recipiendæ, vel sane lucri ex re sua faciendi, nolebant gratuito mutuum dare, in tam abundante præcipue ingratorum annona. Sic medium Christiani non minus quam Ethnici legiſlatores tenuerunt, inter diſtrictam vetandi severitatem & effusam permittendi licentiam, ut eas licitas vellent, sed cum modo ex circumſtantiis locorum, rerum, personarum temperato. Cum Basilius Macedo eas lege prohibuiſſet, nemo reperiebatur qui gratis pecuniam suam cõmodare cuiquam vellet. Ea de causa plerique inopes ad incitas redigebantur, & bonis evolvebantur. Sic eam legem abrogare coactus est Leo Philosophus ejus filius, & usuras, quæ ad id locorum, nisi per patrem, non fuerant vetitæ, iterum, sicut antea erant, inter permiſſa reponere. Οἱ δὲ πολλὰ, inquit, ἐλπίδι τῶν τόκων τοῖς δάνειον τοῖνυμοι, πρὸς τῷ νόμῳ, τὸ μηδένα δυσὶ δεσπόταις κέρδος ἐξάγειν ὁμοῦ καὶ δανείσματος, ἀφιλάνθρωποί τινες καὶ ἀμελήτικτοι τοῖς τοὺς δεομένους τῆς τοιαύτης φιλανθρωπίας ἠξίωσαν. Alia incommoda & mala ibidem recitat ex interdictione fœnoris nata, ὅρκων παραλήσεις καὶ ἀθετήσεις. Jurabant enim multi in judicio, se non accepiſſe usuras quas acceperant, aut juramentum fœneratores à debitoribus exigebant de non repetendis usuris, si quas solviſſent, & super his non movenda apud judicem quæstione. Qui id juraverant creditori suo, plerumque pejerati eas repoſcebant & in jus vocabant fœneratores. Nec sine causa porro in singulis Hollandiæ urbibus conſtituti publici fœneratores, *Longobardi* vulgo dicti, quales erant olim sub Imperio Romano & in Græcia trapezitæ vel argentarii, qui inopibus pecuniam dant mutuam sub pignoribus. Absque quo esſet, plerique bonis vili pretio

tio venditis everterentur, aut vertere solum foroque cedere cogerentur, qui respirandi inde laxamentum nacti res suas iterum in solido locant, & pignora recipiunt à fœneratore, persoluto cum usuris pactis debito. In Gallia nostra si idem mos obtineret, melius ageretur cum rusticis & artificibus inopibus, qui à tributorum exactoribus appellati ubi solvendo non sunt, supellectili omni statim divendita, idque vilissimo pretio, lectis etiam, in quibus cubant, excutiuntur. Quæ postea magno utpote ad vitam necessaria emere iterum coacti, paulo post iterum minimo addici pro tributi solutione vident, donec tandem ad ultimas egestatis metas, nunquam in posterum emersuri, compellantur. Audio de quodam vestifice Middelburgensi, qui prædicare solet, absque ope *Longobardi*, & opera unius poculi argentei octo vel decem circiter florenis æstimandi, renuntiaturum se suæ sæpius arti fuisse, sibique inde nihil futurum aliud super, quam gnaviter esuritioni operam dare. Sartoriis operis, quas habet conductas, in fine singularum hebdomadum solvenda est pensio. Defertur ad fœneratorem poculum. Ubi pecuniam ipse accepit ab his qui debent pro factura vestium, quia non semper ad diem solvunt, ad redimendum poculum properat. Mox iterum oppignerat ubi opus habet, iterumque liberat. Sic totus ipsi annus it obliganti & redimenti vasculum suum, cum usura quidem satis grandi, utpote quæ ternas centesimas in annum conficiat, sed quæ maximam ipsi afferat utilitatem & grande compendium, dum à maximo eum dispendio prohibet, immo à certo omnium fortunarum exitio. Quæ hactenus de fœnore & usuris diximus, fœnerandi morem spectant, qualis apud veteres GræcosRomanosque receptus fuit, qualisq; hodie inter mercatores & trapezitas exerceri solet. Eo enim omnia referri debent quæcunque docuimus de usura

permit-

permittenda, & permissa semper in Imperio Romano ab Imperatoribus æque Christianis, ut paganis. Quod ad reditus nostros annuos attinet, qui successerunt in locum antiquis usitati fœnoris, longe minus dubitandum reor, an inter licita sint recipiendi, si modum à lege & rege præscriptum teneant. In commercio sunt, ut res cæteræ. Venduntur, permutantur, in dotis dictione traduntur, ut ædes, agri, & alia bona. Quinimmo & consuetudines sunt quædam in Gallia, ut Francica, quæ eos inter immobilia reputant. De quibus nos in sequenti libro de modis Usurarum, ubi etiam declarabimus unde originem ceperint. Nimis scrupulosas & infirmas esse conscientias judico quæ verentur illo genere usurarum uti. Quæ apud veteres autem permissæ fuere, quæque hodie sunt impermissæ, quas tamen multi privatorum clam exercent, ab his omni Christiano abstinendum censeo, non alia de causa quam quia princeps eas non admittit, & lege vetitæ sunt. In his enim omnibus quid à Principe & republica concessum sit, spectandum est, idque pro legitimo ac licito habendum, ut moneta, non quæ optima, recipienda, sed quæ cursum habet in foro rerum vænalium, cum pretio lege præscripto. Usuras quippe in genere à jure naturali sive gentium permissas esse supra demonstravimus. Sed modus earum jure civili, id est, lege temperandus est, isque à privatis observandus. Si quis eam rem exigat ad regulam caritatis quæ proximo à Christianis debeatur, triplex ejus exhibendæ gradus est. Primus ac summus, in dando consistit quod non sis recepturus. Hæc eleemosyna est vel ἔρανος Græcorum, non mutuum. Secundus in mutuo dando quod recipias, par pro pari, sine ulla accessione. Quod Dominus dixit μὴ τόκον λαβεῖν. Tertius & infimus in eo genere mutui est quod repetas cum usura. Quo genere sæpe juvantur non minimum, qui pecuniam ad præ-

sens

sens non habent, & quærunt unde agros emant, aut ædes, aut pecora, vel alias merces ex quibus multum lucri faciant. Primus locum habet in prorsus egeno. Secundus in eo qui temporali inopia pressus est, qui habet aut habebit unde solvat. Tertius in divite, sed non satis nummato, & lucrum ex eo mutuo captante, ut solent mercatores à mercatoribus mutuari. In hoc postremo & infimo gradu etiam caritas multis modis potest elucere, si libenter des, si sine pignoribus, si expectes dum debitori tuo commodum sit solvere, si non acerbe appelles, si datum hoc beneficium quasi inopi & egenti non exprobres. Adeo autem fœneratio affinis est mercaturæ ut & ipsa sit negotiationis species, & mercatura sive ἐμπορία pecuniæ, & mercatoribus ipsis præterea summopere necessaria. Cum Muhammed in Alcorano suo eam vellet interdicere, nonnulli obstrepebant, qui dicerent, non eam magis esse vetandam quam mercaturam. Dicebant quippe; انما البيع مثل الربا, quod permutatio rerum similis esset fœnerationi. Respondet eis Muhammedus, Deum permisisse permutationem, at vetuisse usuram, واحل الله البيع وحرم الربا, in Surata Corani secunda. Nec resurrecturos porro ibidē asserit qui fœnus exercerent, nisi quomodo resurgent quos Sathanas obsessos dementaverit. Sed falsum, quod planus ille affirmat, simpliciter à Deo in veteri testamento fœnus Judæis interdictum, quod ipsis permissum fuit agitare cum omnibus peregrinis. Quid ille igitur Dei osor spectavit, cum Arabibus suis mercaturam rerumque permutationem licitam esse voluit, usuram illicitam? Ismaëlitæ ab omni ævo mercaturæ dediti, præcipue illi generi quod Græci ἐμπορικὸν appellant, estque πλανητικὸν & vagum, ut ipsi πλανῆται sunt & errones. Gene-

seos XXXVII Ismaëlitis, qui è Gilhad, quæ Saadiæ Γέφυρα Syriæ urbs, varias merces in Ægyptum camelis deportabant, venditur Josephus è cisterna, in quam eum dimiserant fratres, extractus. Ismaëlitæ illi mercatores sunt Arabes omnibus interpretibus Chaldæis, Arabibus, & Persæ. Alter ex Chaldæis *Saracenos* interpretatur, סרקאי. Tavosius Persa *Arabum Caravanam* appellat, ut hodieq; nomen habent, كروني عربان. Quos ab antiquo mercatores fuisse constat, an non etiam fuere fœneratores? Hæc enim affinia sunt & conjuncta, & vix alterum sine altero reperitur. Quatenus & fœneratio etiam negotiatio est pecuniæ, & nulli frequentius mutuari sub usura habent necesse quam mercatores. Huic generi hominum quales Arabes fuere, ultro citroque discursanti mercium causa, ac subinde sedes mutanti, minus fortasse convenit fœneratio hujusmodi qualis apud Græcos Romanosque exercebatur. Stataria quippe & sedentaria forensisque hæc negotiatio. Plinius *quæstuosam segnitiem* appellat. Ideo fortasse Muhammed, quia minus accommodata esset ingenio suæ gentis ac moribus quam mercatura, hanc permisit, illam vetuit. Nec enim in ea suis interdicenda videtur respectum habuisse quod & Judæis similiter à Deo fuisset interdicta. Cum enim Deus usuram cibi æque prohibuerit ac pecuniæ, Muhammed usuram rerum edulium permisit quæ non in pondere & mensura darentur. Earum vero quæ in pondere & mensura consisterent, quod vocat معيار الشرعي, id est, νομικὸν μέτρησιν, non admisit mutuationem, sive permutationem, nisi سوا بسواء, par pari, absque incremento nimirum & accessione. In ceteris licitam esse voluit, ut duos olerum fasciculos pro uno paciscì, duo ova pro uno, duos dactylos, & similia.

Hoc

Hoc enim fundamentum usuræ vetitæ sibi posuit, ut res ejusdem generis, quæ pondere & mensura continerentur, fœnoris accessionem in mutuo dando vel permutatione facienda non reciperent, ut jam ante notavimus, & in sequenti libro latius exposituri sumus. Si alterutrum itaque abesset, hoc est, si res ejusdem generis reddenda foret, non in pondere vel mensura, aut ejusdem quidem ponderis vel mensuræ reddi deberet, sed non in eodem genere, tum id licere cum augmento reponi. Quinimmo & pecuniæ etiam numeratæ ut follium & drachmarum admisit usurariam mutuationem, quia non in pondere & mensura constarent, sed in numero. Qua de re nos in sequenti tractatu plura. Aliæ sectæ Arabum, ut Xaphienses, & Malichenses, etiam ciborum, quam permiserat Muhammed, non in pondere, aut mensura dandorum, fœnebrem mutuationem prohibuerunt, rigidiores hac in parte ipso Muhammede, ut infra dicturi sumus. In toto oriente fere ab omni ævo credendi consuetudo minus frequens fuit quam inter Europæos. Non nisi de rebus certis ac præsentibus præsentes ipsi contrahere inter se ferme solent, & venditiones emptionesque raro aliter fiunt nisi præsentaria pecunia. Græci quoque olim hunc morem habuere. Unde proverbium, *Græca mercari fide.* Ἑλλὰς χρεὼς ἐις χεῖρα, hoc dicebant, &, δὸς, λάβε. Arabes similiter, يدا بيد *de manu in manum.* Quod & Phœnicibus in more fuisse testatur Sophocles, his versibus quos Grammatici citant:

— δίχ' ὁ Φοίνιξ νόμος,
Τῇ μὲν δίδωμι χρεὰ, τῇ δ' λαμβάνω.

At fœnus non potest esse nisi in diem credatur. Apud quos autem credendæ pecuniæ, aut alterius cujuslibet rei mos inolevit post præstitutum tempus reddendæ, ibi æquum etiam fuit jus introduci interusurii præ-

ſtandi pro commodo medii temporis quo quis alie-
nam rem, quam utendam accepit, retinuit. Ut emptor, qui rei emptæ pretium non repræſentavit, pro mora pretii ſoluti naturaliter tenetur uſuram præſtare. Quæ uſura Arabibus نسيئة *zeſia* dicitur. Quo caſu ea apud illos recepta ſit, in ſequentibus docebo. Alii eam mercem, cujus ſciunt ſibi pretium non eſſe repræſentandum, eo carius diſtrahunt quam facerent ſi id in continenti perſolveretur, ut quaſi in anteceſſum hoc modo uſuram ſuæ pecuniæ apud emptorem remanentis percipiant. Quod an licitum, dubitarunt Canoniſtæ. Tandem tamen pronuntiarunt illicitum, ex dicto illo Dominico, *date mutuum, nihil inde ſperantes.* Cujus præcepti vi non uſura tantum recuſari deberet pro mora ſolutionis tardius factæ, ſed & ipſum pretium pro re vendita nullum à venditore recipi oporteret. Ceterum quamcunque habuerit rationem Muhammed uſuræ prohibendæ, id ad nos parum attinet quibus conſiderandum eſt, quid reipublicæ Chriſtianæ forma, ut nunc eſt, requirat, aut ferre poſſit, & quid in ea re ſit verbo divino non repugnans. Neceſſitatem mutui fœnebris inter omnes gentes, quæ mercatura utuntur, & commercia cum exteris vel cum ſuis habent, id etiam maxime teſtatur, quòd contra adeo expreſſam & exertam fœnoris prohibitionem hodieque gentes illæ, quæ Muhammedis ſectam ſequuntur, non poſſunt eo abſtinere. Quia verò lege non eſt permiſſum, jus non dicitur adverſus eos qui rei creditæ fœnus abjurant. Mutuo tamen contrahentium conſenſu recipitur ſub uſuris mutuandi conſuetudo. Præſtaret, non eſſe vetitum, cum lex, quæ vetuit, obtinere non poteſt ne contra vetitum eatur. Quæ ratio perſuaſit Leoni philoſopho, ut legem à patre Baſilio latam de fœnore non exercendo aboleret, ut paulo ante docebam. Multa alia dici poſſent

possent pro fœnore asserendo contra versuræ eversores, quæ libenter omittimus, quia jam ab aliis eruditis viris occupata sunt. Accuratissime nuper, ut omnia, doctissimeque hoc argumentum tractavit Reverendus & clarissimus vir, celeberrimusque Theologus, Andreas Rivetus, in Explicatione Decalogi. Nonnulla etiam adhuc eodem pertinentia in sequenti commentario, de modo usurarum, sparsim erunt inserenda, quandoquidem, ut modus in omnibus rebus optimus est, ita ad usuras, ne noxiæ sint, moderandas in primis habetur necessarius. Jam ergo videmur verissime posse concludere, si malum sit fœnus, malum esse omnino necessarium, quo carere πολιτείᾳ hodierna vix queat, ut nec aliis multis, quæ melius fortasse abessent, si ad meliorem aliquam perfectioremque regiminis civilis ideam Christianis, ut nunc sunt, adspirare daretur, reique publicæ statum habere possent melioribus temperatum & institutis & legibus. Quod optare, proclivius multo est quam sperare. Id vero consequi, ut hominum sunt vitia, prorsus ἀδυνάτον esse, nemo non videt. Sed quantumvis malam fateamur versuram, sola necessitate excusandam, confessio vel invitis ejus adversariis hæc extorquenda, ita jure civili, quo veteres usi sunt Christiani, in Imperio Romano, sub Imperatoribus Christianis, approbatam esse ac receptam, ut nec cum jure naturali nec cum divino pugnet. Quod ubi confessi fuerint, nec illud negare poterunt, eam & juri gentium, quod etiam naturale est, sed solorum hominum ratione utentium, & situm est in humani generis societate, maxime esse consentaneam, utpote à quo orta sit atque introducta.

Δόξα τῷ Θεῷ.

OMISSA,

Quæ addenda sunt & suis locis inserenda sic.

PAg. 6, lin. 31, *post illa verba*, manifestum est, *adde:* Lactantius in Epitome cap. 11 : *Ne quis arbitretur, aut victimas, aut odores, aut dona præsentia desiderari à Deo.* Ἀπροσδεὲς intelligit.

Pag. 16, lin. 18, *post* μεγάμηκας, *adde:* Sed sæpe apud Græcos, tã in verbis quam in nominibus ει diphthongus pro iota simplici longo reperitur, & contra. Hinc & in antiquis saxis & libris quibusdam δανειστὴς & δανείζειν scriptum invenitur, cum rectum sit δανίζειν, atque etiam multi codices antiquissimi ita scriptum habeant.

Pag. ead. lin. 28, *pro illis*, ut à τέλω τέλειον, *lege & adde:* ut à γάνω γάνειον, unde Latinis *ganeum*, sic à δάνω δάνειον. Quod non est ὑποπροσεστηκὸς. Nam τὸ δανίον diceretur. Nec ea forma factum est ut παμπείον, & scribi deberet δανεῖον. Sed est adjectivum vice substantivi, ut τὸ τέλειον pro τέλω, ita τὸ δάνειον pro δάνω, & subintelligitur χρέω, τὸ δάνειον χρέω, pro δανειακὸν. Sic τὰ τέλεια eadem quæ τέλη. Hesychius: Τέλεια καὶ τέλη, τὰ ἀναλώματα καὶ τὰ συνέδρια ἢ οὐ λέσχη. Ita ergo δάνειον idem quod δάνω. Nam & δάνω primitivum, non tantum pro dono, ut Euphorion posuit, sed etiam pro mutuo accipitur apud Græcos. Sirachides cap. XXIX: Πολλοὶ, ὡς εὕρημα ἐνόμισαν δάνω. Ammonius: Λαμβάνων οὐ δάνη, ἵνα δώσω. Quod & alibi reperitur.

Pag. 49, lin. 7, *post*, ponunt, *adde:* Hesychius tamen πληρωτὴν ἐρώτα interpretatur σωματοῦν. Sic enim apud eum distinguendum est; πληρωτὴς ἐρώτα, σωματοῦς. Videtur enim plane intelligere, non qui stipem debitam confert ac solvit, sed qui cœtum ipsum complet,

complet, & conventui vel convivio intereſt, nec præſentiam in eo ſuam patitur deſiderari. Nam συναγωγὸς, is eſt, qui conventui participat, ut contra ἀσυνάγωγος vel ἀπασυνάγωγος qui à conventu ſeparatus eſt ac ſegregatus. In his eraniſtarum epulis συνάγειν dicebant *una bibere*, vel *ad bibendum coire*. Heſychius: Συνάγειν, μεῖ' ἀλλήλων πίνειν. Ergo & συναγωγὸς, qui unus eſt ex illis & inter illos præſens qui ſimul compotant. Pollux tamen πληρώσαι ἔρανον pro *ſolvere* ac *inferre ſtipem* poſuit lib. VIII, cap. XIII: Ἐράνης φορὰ, ἐράνης κολλοκολή. κολλογκεῖν τὸ ἔρανον, πληρώσαι τὸ ἔρανον, ἐκλιπεῖν φορὰν. Contraria enim heic videtur poſuiſſe, πληρώσαι τὸ ἔρανον, & ἐκλιπεῖν φορὰν. Sed hæc omnia eodem recidunt quoad ſignificationem. Semel in menſe coibant ad epulandum, ſemel etiam ſtipem conferebant. Et videntur quoties coirent ad epulas communes, etiam ſolitos menſtruam inferre ſtipem quam quiſque eraniſtarum tenebatur penſitare. Igitur ἐράνης πληρωτὴς tum dicebatur qui aderat, & cœtum convivientium complebat, ſimulque debita collatione fungebatur, eamque implebat. Nam qui ἐκλιπεῖν φορὰν volebant, hoc eſt, ſolutioni renuntiare, nec ſe præſentes convivio ac conventui ſiſtebant, nec συναγωγοὶ erant. Utroque ſenſu πληρωτὴς ἐράνης dici poteſt, & qui adeſt convivio ſive compotationi, & qui, quod debet, ſolvit. Nam & vox ἔρανος *convivium* pariter ſignificat, & *ſtipem* quæ confertur. Sic & πληρώσαι, utrumque etiam deſignat, *implere promiſſum* ac *ſolvere*, & *cœtum*, cujus pars eſt dum ſe præſentem ſiſtit, *complere*. At collatio illa, quæ publice penditur à civibus, vel amicis præſtatur ἐράνης nomine, ad hanc ἐράνης πλήρωζιν, de qua hic quæſtio eſt, non pertinet.

Pag. 51, lin. 4, *poſt illa*, à conferendo, *adde*: Ἔρανος etiam fuit illa collatio, & quidem menſtrua, quam Chriſtiani primis Eccleſiæ tēporibus in arcam quam-

dam mittebant, ut pauperes inde alerentur & humarentur. de qua Tertullianus in Apologetico: *Etiam si quod arca genus est, non de honoraria summa quasi redempta religionis congregatur. Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, & si modo possit, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt.* Vide quæ sequuntur. Sed de eo Christianorum erano nos alibi. Xenophon alter in Κυνηγετικῷ, qui nondum est editus, ἔφεσον appellat collationem Gallis veteribus venatoribus usitatam, arcæ ad hoc destinatæ, quam ἠσωρὸν appellat, stipem inferentibus, prout esset fera quam in venatu ceperant. Ex qua summa collecta annua die sacrificium Dianæ facere soliti. Qui leporem ceperat, duos asses in thesaurum injiciebat: qui vulpem, drachmam: qui capream, quattuor drachmas. Titulus capitis est, περὶ δὲ Κυλίκων νόμε, καὶ ὅτι αὐτῶν γινομένης ἐφόδε τῇ Ἀρτέμιδι.

Pag. ead. lin. 8, *post* infundendis, *adde:* Omnes enim sodalitates arcam habuere communem ad stipem, quam inferebant singuli ex collegio menstruam recipiendam. Sed & collegiis licitis, quibus coëundi jus à senatu vel principe concessum erat, ut pistorum, naviculariorum, & aliorum, arca communis fuit, quia tes etiam inter se habuere communes. Lex 1. D. Quod cujuscunque: *Quibus autem permissum est corpus habere collegii, societatis sive cujuscunque alterius eorum nomine, proprium est ad exemplum reipubl. habere res communes, arcam communem, & actorem sive syndicum, per quem tanquam in republica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur, fiat.* Et *collegia* quidem ea corpora negotiatorum, quæ societatis causa coëunt & omnia habent communia, magis dici solent, *sodalitates* autem eorum sunt proprie qui religionis vel delectationis gratia coëuntes nihil habent commune nisi arcam cui singuli ex collegio sodales

stipem

stipem menstrua die inferre tenentur. Nullus fere Deorum cultus apud veteres absque hujusmodi sodalitatibus. Cicero de Senectute: *Sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæa magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus.*

Pag. 53, lin. 25. συμβολᾶι appellata, *adde:* Ita apud Terentium in Andria: *Symbolam dedit, cœnavit.*

Pag. 54, lin. 7, cœtu, *adde:* Sed melius, συμβολὴ hic pro collatione accipere, ut idem sit quod κολλεκτή. Quo sensu & apud Pollucem legitur lib. VIII, cap. ultimo: Καὶ τὰ πρᾶγμα, συμβόλεια, συνεισφορά, συμβολή, ἔρανος. Cicero in II de Oratore *collectam* vocat: *Ego vero*, inquit ille, *quoniam collectam à conviva Crasse exigis, non committam, ut, si defugerim, tibi causam dem recusandi.* Incertum est, cum de convivii collecta loquatur, utrum de symbola intelligat, quæ ab unoquoque exigebatur in conviviis, quæ de symbolis ἀπὸ τῶν συμβολῶν fiebant, an de collatione ab singulis in cœtu eranistarum facienda æque ad convivandum. Sed præstat intelligi debere de eranistica collatione.

Pag. 56, lin. 6, ut hinc apparet, *adde:* Quod & egregie confirmat Cicero in Catone, his verbis, quibus liqueat non valde sumptuosa vulgo fuisse hæc sodalium convivia: *Primum habui semper sodales. Sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæa magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat quidam fervor ætatis quæ progrediente omnia fiunt in dies mitiora.*

Pag. 60, lin. 2, fœnore, *adde:* Quæ præcedunt apud Plautum, de amicorum ἐράνῳ, sive mutuo, suadent eum versum accipiendum: (*copia.*

Nunc pergam ad forum, atque experiar opibus, omni
Supplicabo, exobsecrabo, ut quemq; amicum videro.
Dignos, indignos adire, atq; experiri certum est mihi.
Nam si mutuo non potero, &c.

Pag. 141, lin. 20, debitor, *adde:* Sed contrarium plane habetur apud Harmenopulum lib. III, Tit. VII, ex libro Magistri cui titulus τὸ Ῥωμαϊκόν. Sic enim scribit: Πολλή ἐστι διαφορὰ ἐπερωτήσεως ἐπὶ τόκων καὶ συμφωνίας. Εἰ μὲν γὰρ ὁμολογῶ, ὁμολογεῖς παρέχειν μοι καὶ τὰς τόκους, τοῦτο ἰσχυρόν ἐστι πρὸς ἀπαίτησιν. εἰ δ' ὅπως ἀπλῶς χάρεσαι), ἐδανεισάμην ἀπὸ σε τόδε, καὶ συνεφώνησα δοῦναί σοι καὶ τὰς τόκους, τοῦτο δὲ πάνυ ἰσχυρόν ἐστι πρὸς ἀπαίτησιν. Sane in plerisque Chirographis, quæ occurrunt apud Jurisconsultos, ipsa etiam stipulationum verba sollemnia posita reperiuntur. *Stipulatus est Manius, ego Lucius spopondi.* Verum de his alibi.

Pag. 155, lin. 25, præcipitium, *adde:* De mendo tamen ne suspicari possimus, obstat quod apud Harmenopulum lib. I, Tit. III legitur, ex libro Ῥωμαϊκῷ Magistri, Tit. XXX, cap. VII: Ἐπὶ τριάκοντα χρυσίου λίτρας καὶ δύο δηκῶσι πρὸς μαρτυρίαν, καὶ μέχρι ἓξ πεντήκοντα τρεῖς δηκῶσι. Usque ad triginta duas libras vult duos testes sufficere: à triginta duabus libris usque ad quinquaginta, tres adhibendos esse. Atqui ipse Justinianus in ea lege Codicis ult. Si certum petatur, ita demum instrumenta Chirographaria sine trium testium subscriptione valida haberi prohibet, si summa, quæ his cavetur vel reddenda, vel reddita, excedat libras quinquaginta. Ergo usque ad quinquaginta libras auri licuit tum chirographa valitura conscribere quæ à tribus testibus non essent subscripta. Verum de his adhuc in altero Volumine de Usurarum modo plura.

Pag. 165, lin. 27, post *commodare*, *adde:* Inde & ἀνθιχρησις commodatio est mutua, non mutuus usus, ut in sequentibus dicam, ubi de Antichresi erit differendum.

Pag. 167, l. 30, non accipit, *adde:* Hesychius: ἐκμισθοι, οἱ μισθὸν μὴ λαμβάνοντες. Idem significat & ἀπόμισθος, *mercedis* nimirum *expers.* Et tamen ἐκμισθῶν & ἀπομισθῶν verba eamdem habent cum simplici μισθῶν signi-

significationem, quibus respondent Latina *elocare* & *ablocare*. Apud Aristotelem in Politicis, lib. 1, cap. XI: ἐπιμισθῶν est *elocare*: Καὶ ἐξαίφνης ἐπιμισθοῦται ὁ τόπον ἐχθρός. Eodem sensu positum legi & apud Xenophontem in libro de Vectigalibus: Ἐκλήσαι χιλίους ἀνθρώπους ὧς οἰκεῖον Σωσίᾳ τῷ Θρᾳκὶ ἐξεμίσθωσαν: *quos ille Sosia Thraci elocavit*. Idem est & ἀπομισθῶ. Glossæ: ἀπομισθῶ, *eloco*. Apud Pollucem lib. IX, cap. V, qui vectigalia elocant, ea dicuntur ἀπομισθοῦν: qui conducunt, μισθώσασθαι. Nihil igitur plus significat ἀπομισθοῦν quam μισθοῦν. Sed omnino, quod dixi, ἐπιμίσθωσιν proprie, pro locatione si ponatur, non esse Græcum, id verum est. Nam æque conductionem potest significare. Nulla quippe differentiæ ratio inter μίσθωσιν & ἐπιμίσθωσιν, ut hæc locatio sit, illa conductio, cum utraque eamdem habeat notionem. Quale enim discrimen est inter μισθῶσαι & μισθώσασθαι, idem plane est inter ἐπιμισθῶσαι, & ἐπιμισθώσασθαι, ἀπομισθῶσαι & ἀπομισθώσασθαι, ut prius de locatione, alterum de conductione usurpetur. At μίσθωσις & ἐπιμίσθωσις idem, sive pro locatione, sive pro conductione accipiatur, cum æque ductum videri possit ἀπὸ τοῦ μισθῶσαι quam ἀπὸ τοῦ μισθώσασθαι.

Pag. 168, lin. 26, *post* Appianus, *adde:* ita loquitur.

Pag. 289, lin. ult. *post* aut, *adde:* quam.

Pag. 304, lin. 8, *post*, fuit, *adde:* Talis est quæ hodieque in usu apud plerasque Americanas gentes, eas præcipue quæ non vagantur. Serunt ac colligunt frumenti id genus quod vocatur Indicum. Quod mulierum apud eos munus est. Ligonibus ligneis suo modo factis terram, quo possunt modo, movent, & quotannis renovant. Singula grana in singulis scrobibus vel foraminibus, ut fabæ apud nos solent, defodiunt. Nihil pote simplicius. Nec operosior aut artificiosior esse potuit agri cultio ante usum ferri proditum.

Pag. 307, lin. 9, *post* constant, *adde:* Ita & Latinis mensura

mensura æque lato significatu aliquando accipitur. Frontinus in expositione Formarum: *Ergo ne quid nos præteriisse videamur, omnium mensurarum appellationes conferamus. Nam mensura non tantum ista, de qua loquimur, appellatur, sed & quidquid pondere, aut capacitate, aut animo finitur.*

Pag. 442, lin. 7, *post* æstimatio, *adde:* si formam accipimus pro charactere ipso vel nota qua signatus est nummus. Alias formæ nummariæ etiam appellantur ipsi τύποι quibus hac vel illa magnitudine formantur nummi, & cuduntur. De his formis intelligenda verba Lampridii in Alexandro Severo: *Formas binarias, ternarias, & quaternarias, & denarias etiam, atque amplius, usque ad bilibres quoque, & centenarias, quas Heliogabalus invenerat, resolvi præcepit.* Hac ratione ex forma æstimatio nummi procederet, quia ex pondere. Prout enim major forma, ita pondus quoque majus, & perinde pretium. Sed nos per formam hic intelligi volumus notam ipsam qua signatus est nummus.

Pag. 460, lin. 34, *post* quo, *adde:* pretio.

Pag. 528, lin. 3, post *prædicaverit*, *adde:* Pollux lib. VI, cap. XXXI, ἐπονειδίστους βίους appellat, & enumerat omnes artes quæ suis sunt professoribus probrosæ & infames. Quænam sint, ibi videre licet. Certe fœneratores inter eas non recenset. Ἀλλ' οἶμαι, inquit, τοιοῦτοι βίοι τὸ ἐπονείδιστον ἐπ' αὐτοῖς ἔχουσιν, εἴ τις ἐπιμένοι τῇ πόρνῃ. Ita legenda illius verba.

Pag. 557, lin. 2, *post* conficitur, *adde:* Non ignoro, officinas eas dici in quibus operantur artifices, quæ distinguuntur à tabernis, in quibus opificia tantum & aliæ merces ac species venduntur, non etiam fiunt. At in officinis plerisque ars simul exercetur, &, quod ex arte fit opificium, vænale habetur. Officinæ illæ *tabernæ* etiam simul sunt & dici possunt. Græci ἐργαστήρια appellant utrasque. Unde in Glossis ἐργαστηριάρχης

ἐμπόρος *tabernarius* & *institor* exponitur. In vino & oleo aliud est. *Tabernam vinariam* Latini dicunt in qua vinum venditur: non dicerent *officinam vinariam*, quia ibi non fit vinum. Sed nec officina est vinaria, nec sic dicitur in qua vinum solet fieri. Idem omnino est de oleo. Tabernæ sunt olearię, vel mensæ in quibus venditur, nec tamen sunt officinæ in quibus premitur & fit, sed *trapeta* vel *prela*.

Pag. 581, lin. 22, *post* pecuniam, *adde:* Quæ ἰσάριθμα hic appellavit Pollux, ac distinxit ἀπὸ τῆς ῥοπῆς, paulo post ἀριθμὸν vocat: Τὰ δὲ ἐν τοῖς βαλανείοις ἀμφίβολοι, σωτηρίας πλεονεκτήσει, εἴτε ῥοπὴν, εἴτε ἀριθμὸν λέγοι.

Pag. 589, lin. ult. *post* voluntariæ, *adde:* Certe voluntarium non dicitur, nisi ut distinguatur ab eo quod non est voluntarium. Si qua actio voluntaria vocetur, sic certum est eam nuncupari, quo discernatur ab ea quæ in eodem genere non sponte suscipitur. Voluntarium est exilium quo sponte quis secedit, quia ut plurimum solet esse non voluntarium. At jus aliquod aut lex aliqua vix dici queant voluntaria, quoniam, ut ait Cicero, nemo quidquam invitus decernit. Si qua lex foret, quam legislator aliquis per vim ferre coactus esset, cum aliam quamdam sponte ac sine vi tulisset, hæc voluntaria diceretur, ad alterius distinctionem, ad quam ferendam non voluntate sua, sed vi compulsus fuisset. Nullum igitur jus voluntarium, nisi quis ponat aliud esse involuntarium, & invito conditore factum. Quod dari vix potest, certe hic locum non habet.

Pag. 593, lin. 4, *post* hodieque sunt, *adde:* qui homine vescuntur.

Pag. 597, lin. 11, *post* eripiam, *adde:* Si naufragium fecero, non equidem alium, qui tabulam prior occupaverit, quem facile possem deturbare, utpote viribus imbecilliorem, deturbabo ut salvus enatem & ille pereat qui tabulam ceperat, sed si ego prior eam conscendero,

ſcendero, alterſ æque naufrago, qui ſine ſpe ſalutis natabit, non eam tradam, ut meo periculo ſervetur. Quin & acie fuſa, hoſtibus inſequentibus, ſi ipſe in fuga, pedibus ſalutem quærens, alium eumque ſaucium equo inſidentem ac pariter fugientem deprehendero, caritas me vetat illum ex equo dejicere ut ipſe hoſtes effugiam. Verum eadem caritas, quam pro ſe debet quiſque naturaliter habere, non hoc mihi injungit, ut, ſi ipſe ſaucius fugiens equo inhæream, eum alteri pediti cedam fugienti quo celerius aufugiat, & interim me ipſum hoſti capiendum aut occidendum ſponte præbeam.

Pag. 613, lin. ult. *poſt φρονλίζω, adde:* Quidquid amarum eſt, & acerbum, non ſolum guſtui, ſed etiam animo, Latini cum Græcis id *mordere* dicunt. Unde apud Ciceronem, *morſus doloris.* Et in Quæſtionibus Tuſculanis, *momordit paupertas.* Ita ergo & uſura diceretur mordere, quæ gravis eſſet. Sic Græci δηκλικὸν appellant quidquid acri dolore animum tangere ſolet, atque ad vivum pungere & fodicare.

INDEX

INDEX AVCTORVM EMENDATORVM.

Acro. 498
Aristoteles. 561
Arnobius. 663
Athenæus. 566
Boëthius. 213
Callimachus. 427
Cicero. 187
Codex legum. 528
Columella. 411.412
Duodecim tabulæ. 210
Epicharmus. 245
Etymologici author. 427
Eupolis. 565
Festus. 316.317
Firmicus. 564
Glossæ veteres. 498
Homerus. 579
Isidorus. 165
Iustinianus. 533
Iuvenalis scholiastes vetus. 529
Lampridius. 277
Lucas Euangelista. 353
Manilius. 489.490
Marcellus Empiricus. 563
Novellarum vetus interpres. 155
Pauli apostoli locus in epist. ad Tim. 635
Petronius. 345.346.527.528
Plato. 320.321.481.483
Plautus. 345
Plinius. 342
Plutarchus. 410.547.548
Pollux. 161. 310. 311. 331. 334. 355. 364. 370. 373. 423. 495. 566. 572. 684
Polyænus. 458.459
Proclus. 275
Sophocles. 430
Stobæus. 297
Suetonius. 351.360.507
Suidas. 495
Tacitus. 162
Tertullianus. 660
Theodosii Novella. 505. 506
Theophilus. 241.242
Varro. 215.302.374

INDEX AVCTORVM NOTATORVM.

Accursius. 363.364
Adrianus Iunius. 572
Alamannus. 503.504
Ambrosius. 666.667.668
Ammonius. 568
Andronicus. 20. 57. 166. 474. 475
Andronici interpres. 56. 57. 166. 476.
Aristides, & scholiastes. 464

Aristo-

Aristoteles. 237. 255. 282. 282. 287. 294. 332. 358. 381. 383. 384. 388. 389. 394. 396. 397. 398. 400. 401. 402. 403. 407. 408. 410. 412. 417. 418. 428. 434. 435. 436. 462. 468. 469. 470. 480. 484. 485. 515. 520. 521. 524. 525. 539. 540. 554. 568.
Aristotelis interpres. 281. 306. 307. 308. 340. 436. 439. 516. 517. 535. 556. 557. 560.
Auctor anonymus de re militari. 466. 467.
Auctor interpretamenti ad leg. XII tab. 210
Auctor vetus apud Isidorum. 467
Basilicorum interpretes. 377. 533. 537.
Biblia vulgata. 438
Budæus. 442. 572
Casaubonus. 49. 54. 55. 63. 128. 129. 360. 361.
Cato Censorius. 541. 545
Cicero. 558. 559
Cornarius. 563
Cujacius. 137. 145. 209. 245. 514
Decretalium Compilator. 600
Diogenis Laërtii interpres. 559
Duarenus. 442. 445
Epiphanius. 324
Eustathius. 53
Festi abbreviator. 30. 260. 261
Glossæ veteres. 498
Gothofredus. 131. 533
Harmenopulus. 70
Hesychius. 495
Hieronymus. 616
Horomannus. 81. 82. 84. 99. 100. 101. 108. 111. 113. 115. 117. 209. 271. 445. 543
Institutorum Iuris auctor. 247
Ioannes Antiochensis. 465. 466
Isidorus. 127. 332
Michaël Ephesius, Aristotelis interpres. 472
Molinæus. 81. 94. 221
Muhammed. 673
Paulus IC. 120. 375
Plato. 520. 521
Plinius. 540. 559. 571
Plutarchus. 549. 551
Pollucis interpres. 48. 80. 512
Procopii interpres. 496. 497. 511
Proculus. 358. 364. 365. 368. 380
Scaliger. 238. 437. 490. 573. 577. 578. 582. 566. 571.
Seneca. 410
Servius. 574
Solinus. 31
Suidas. 465. 466
Sylburgius. 475
Theophilus IC. 139. 141. 144. 149. 242
Theophrasti interpres. 581
Torrentius. 360. 361. 490. 491. 509
Tribonianus. 76. 141. 142. 145. 149. 272
Turnebus. 214
Varro. 87. 206. 332
Vetus interpres in synod. Gangr. 438
Ulpianus. 363
Vulcanius. 498

INDEX GRÆCVS.

A.

Ἀγελαστικὸν animal, homo, natura. 250

Ἀγλωνίσαν τέχνην, καὶ δολικήν. 538

Ἀγοραῖ, Aristoteli quid? 340. 343. quosnam mercatores cōprehendat? 536

Ἀγοράζειν· ἐν ἀγορᾷ πωλεῖν. 339. emere. 343

Ἀγοραία. καπηλεία. 338. καπηλική. 536

Ἀγοραῖοι, βάναυσοι. 536. καπηλοι. 20. 338. 339. 341. 342. 343. 344. tabelliones, & mercatores. 155. τέχνην. 341

Ἀγοραστικῆς summa genera. 334

Ἀγραυλεῖν. 298

Ἀγώγιμα. φορτία. 376

Ἄθλα. 5

Ἀθρόως, acceptilatio. 132

Αἰγυπτίων, Κέφι. 324

Αἴκε, Dorice, pro εἴτε, & εἴκε. 575

Αἴρειν, & ἀφαιρεῖν. 621

Αἴρειν τράπεζαν, ὠθεῖσθαι. 621

Αἴρεσθαι, ferre ad, & ferre ab. 629

Αἷς, Dorice, pro εἷς. 575. as, æs. 576

Αἶσα. 53

Αἴσχος, quid? 324

Αἰχρεοκρεδεῖς, & ἀφιλάργυροι. 635

Αἰχρεοκρεδία clericorum notata. 651

Αἰχρεοκρεδίαν damnans, nō ob id & fœnus damnat. 648

Αἰτεῖν τινα· δανείζεσθαι. 275

Αἰτεῖν, & αἰτεῖσθαι. 619

Αἰτεῖσθαι, δανείζεσθαι. 620

Ἀκκεπτιλατίων· ἀποχή. 132

Ἁλικὸν, salarium. 150

Ἁλιεῦς, de mari sumptum, quei ad πολιμίους referatur? 576

Ἁλιευτικὸς, vivendi modus. 288. 298. 300

Ἀλλαγή. 489. 490

Ἀλλαγὴ, & ἀμοιβὴ, diversa. 359. 364

Ἀλλαγὴ, vox, quam μεταβολὴ, vel ἀμοιβὴ, generalior. 365. quid? 366

Ἀλλαγὴ ante nummum, sed impeditior. 480. plane necessaria. 515

Ἀλλαγὴ νομίσματος, κάλλυβος, cambium, commutatio. 367.380.507
Ἄλλαγῆς principium ac finis, nummus. 515
Ἄλλαγμα, pretium. 12
Ἀλλάξασθαι πρὸς ἀργύριον. 365
Ἀλλάξιμα ἱμάτια. 364
Ἄλλος, Fallo, ἦλθον. 466
Ἄλσεα, saltus. 302
Ἀλφεσίβοιαν, bene dotatæ. 310
Ἀλιώτης ἀνδράποδα. 370
Ἀμείβειν ἐσθῆτος. 364
Ἄμειψις, permutatio, sitne venditio? 359. ἀλλαγὴ, & μεταβολὴ, non ἀμοιβή. 364
Ἀμείβεσθαι loqui, & canere. 360
Ἀμοιβαῖον, mutuum. 359
Ἀμοιβή. 23
Ἀμοιβὴ, & μεταβολὴ, diversa. 359
Ἀμοιβὴ, mutuatio, remuneratio. 359. 360. non ἀλλαγὴ, non μεταβολή. 364. 366. permutationis species. 366. mutua donatio. 379.380
Ἀμφιφορεύς. 431
Ἀναδασμὸς Lycurgi. 397
Ἀναγκαῖα, & ἀφελητὰ, quomodo eædem res esse possint? 392
Ἀναθήματα. 6.678
Ἀνδραποδοκάπηλοι, mangones. 334
Ἄνεγμα, οἴνιγμα. 575
Ἀνταπόδοσις, mutuum. 61
Ἀντέρως. 7
Ἀνῆδος, emptionis species. 370.371.375
Ἀνηδρεία, & ἀνήδρευτον. 8. 379
Ἀνθαφορίζειν. 376.457
Ἀνίχαερες. 7
Ἀνίχρησις. 682
Ἀπελπίζειν. 131. ἐλπίζειν ἀπό. 623
Ἀπέλπιν, & ἀπέλπισις. 131
Ἀπίχειν, ἔχειν ἀπό. 623
Ἀποδημείωσις hominũ. 595
Ἀποκοπαὶ χρεῶν. 608
Ἀπόμισθοι, & ἀπομισθῆν. 682. 683
Ἀπομισθῶσαι, & ἀπομισθώσεως. 683
Ἀποσῆσαι, ἀποσήσεως. 580
Ἀποσῆσαι χρέα, ἀποδῦναι στεῦμα. 429.579
Ἀποσωλήνωσις. 679
Ἀπουσία, defectus. 182.183. 186
Ἀπὸ φάκλης, de facto, contrahi. 230
Ἀποχή. 131
Ἀργυραμοιβὸς, nummularius. 364. ἡμιεκτιαῖος. 500
Ἀργυραμοιβοί. 490. sunt etiam

etiam auri exploratores. 512
Ἀργυρισπητής. 489
Ἀργύρια, pro omni nummorum genere. 377. 426
Ἀργύριον, & ἄργυρος, uti differant? 424
Ἀργυρογνώμονες. 512
Ἀργυροπρᾶται. 490. 491. nummularii, argentarii. 502
Ἀργυροπρασίαι privilegia. 534
Ἀργυροπώλης. 490
Ἀργύρου τράπεζα, de omni nummo. 506
Ἀ'ελθμεῖν. 273
Ἀ'ελθμεῖα. ibid.
Ἀ'ελθμῶν inventor, Palamedes. 430
Ἀ'ελθμὸς, ἱστάμενα, ῥοπή. 685
Ἀ'ελτεῖα. 5
Ἄ'ρπαξ, hurpex. 332
Ἀ'ρπίδη, vox Ægyptiaca. 431
Ἀ'ρτεμίδος ἔργον. 680
Ἀ'ρχαῖα, sortes. 189. 190.
Ἄ'σημοι nummi, deleti. 492
Ἄ'σκησις νομιζομένη. 438. 645
Ἀσύμβολος. 52
Ἀσφάλεια, cautio. 131
Ἀσφάλεια· συγγραφή. 233
Ἄ'πχνοι, μισθωτοί. 407
Αὐθαιρέτως, & αὐθαιρέτως. 589
Αὐρὸς, aurum rude. 393
Αὐτάρκεια Aristotelis prætensa. 396. 397. 398. 399. vera. 404
Αὐτάρκεια in omni arte vitæque genere haberi potest. 409. 410. 411. præcipue in agricultura. 413
Αὐταρκείας conservatio. 484
Αὐτοπώλης, & κάπηλος. 519. 520. vel μισθόλογος. 535
Αὐτοπῶλαι, artifices omnes. 535
Αὐτοπῶλαι primi Christiani, non μισθόλογοι, vel κάπηλοι. 660
Αὐτοπωλικὴ species τῆς ἀγοραστικῆς. 334
Αὐτουργία ad sordidas artes refertur. 414
Αὐτουργοὶ, mercenarii, coloni. 411
Ἀφαιρεῖν, & αἱρεῖν. 621
Ἀφεδρὼν, forica. 528
Ἄ'φενος. 396
Ἀφιλάργυροι, & αὐχροκερδεῖς. 635
Ἀ'χαλτεῖν. 8

Β.

Βαίνω, βῶ. 216
Βαλανηφάγοι. 239
Βαλεῖν, collocare, ponere. 632
Βαλλάντιον. 324
Βαναυσία, sellularia. 521
Βάναυσοι, & βαναυσικαὶ τέχναι, ἀγοραῖοι τέχναι. 337. 341. 343. 536. 538. βαναυσώτατοι τέχναι. 538
Βεβαιωτὴς, secundus auctor. 209. 210
Βίος, vita hominum, sed non militum. 636
Βίος ἀπολαυστικὸς, Aristoteli, quis? 399
Βίος γεωργικὸς, an cæteris naturalior? 411
Βίος ἐποικιδίος, πῆς. 684
Βόρβορος, stercus, φορεικά. 528
Βῦς, an pro numismate? 305. an pro σαθμῷ, & βάρει? 310. nummus qualis? 374. κόλυβος. 495
Βοάνιζα. 370. 374.
Βύρσαι, καὶ μύρον. 527
Βυρσοδεψεῖα odiosa, sed necessaria. 527. 528

Γ.

Γάνος, γάνεσθαι, gancum. 678
Γεωργία, Catoni quid? 540. 543.
Γεωργικὴ, res per alios operans. 414
Γεωργικὸς βίος. 288. 296. 301. an naturalior cæteris? 411
Γεωργοὶ, quinam? 412. μεσόβοσκοι. 413
Γῆν ἐργάζεσθαι, an de hortorum cultura? 303
Γλαῦκες, nummi. 426
Γράμμα τυπικὸν, sollemnis formula. 143
Γράμματα. 138. 145
Γραμματεῖον, chirographū. 130. 139. 140. συγγραφή. 233

Δ.

Δαίνω, δῶ. 17. 216
Δανὰξύλα, ξηρά. 427
Δανάκη, obolus. 426. unde dicta? 427
Δανείζειν, pro δανίζειν, nulla ratione, usu solo. 678. caritatis officium. 619. absque usura mutui dare. 622
Δανείζειν, & διδόναι. 215. opposita. 620
Δανείζειν, fœnerari. 232
Δανείζειν ἐπὶ σώματος. 565
Δανείζειν, δανείζεσθαι. 13. 17. 18. 21. 25. 27. 43. 44. 79. 102,

102. 103. 167. 168. 169. 170. 547. 550
Δανείζειν, αἰτεῖν. 620
Δανείσαι, χρῆσαι. 606
Δανείσειν, & χρήσειν. 60. 163
Δανεῖν, dare. 17. 216
Δάνειον. 15. 17. 18. 24. 35. 216. 231. 232. creditum. 65. mutuum. 79. χρέος, & fœnus. 80. 123. usura. 180. expensum. 147
Δάνειον, adjectivum, scilicet χρέος. 678
Δάνειον ἔγγυον. 539. ἔνδικον. 232
Δανεία merces, τόκος. 81. genera. 87. 174
Δανεῖσαι. Vide, Δανείζειν.
Δάνεισμα. 31. 42. 79. mutuum; fœnebre, scilicet. 231
Δάνεισμα ἄτοκον, & ἔνδικον, vel ἐπίτοκον. 201
Δανεισμός. 35. 36. 168
Δανεισμὸς, & βουλοσταλικὴ, quales contractus Aristoteli? 539
Δανεισμὸς, & χρῆσις. 166
Δανεισμὸς ἐπὶ τόκῳ. 36
Δανειστὴς. 36. 79. 80
Δανειστὴ, τραπεζίτου. 512
Δανειστικὴ ἐργασία. 37
Δανειστικὸν, mutuaticũ. 107
Δανίζειν, melius quam δανείζειν. 15
Δανοὶ, defuncti, obolo δανάκῃ, seu naulo Charontis instructi. 427
Δάνος. 15. 17
Δάνος, δῶρον, & δάνειον. 216. mutuum. 678
Δαπάνη, πολυτέλεια. 548
Δαρεικοὶ, nummi. 426. 493
Δεῖπνον ἀπὸ συμβολῶν. 52. ἐξ ἐπιδόσεων. 54. 55
Δεκάδοια, quid? 310. 374
Δεκάλιτρος νόμος. 432. denarius, 433
Δέρμα, & σκύτος. 463
Δέσμη, pugilli, manipuli. 92
Δηλαὶ, quænam? 613
Δημαρέτοι, nummi. 426
Διαγραφὴ, scriptura mensæ. 513
Διαγραφὴν ποιεῖν, ἀφγράψαι, numerare ex mẽsa. 513. 514
Διακερμαΐζειν. 495
Διάκονοι μὴ αἰχροκερδεῖς. 635
Δίδακλον. 5
Διδόναι, & δανείζειν. 215. opposita. 620
Δικαστὴς μίσθος. 475
Δίκη ἐμπορικὴ, καὶ ἐμπορική. 42. 47. 48. 49
Δίκη χρέως, actio ex mutuo. 80
Διστάτηρον, dupondium. 567

Δοκιμασταὶ, ἀγορανόμοι. 512
Δόμα, donum. 215
Δὸς, λάβε. 385.675
Δόσις, & χρῆσις, & datio. 202.203.215
Δυλικώτατ) τέχναι. 538
Δραχμὴ, unde dicta? 310. 325. εἶδ@ μέτρα. 423. 426
Δωάμεις nummi, quid? 473
Δωρεά. 5.8.17.215
Δωρεὰν, & ἀνθ' δωρεᾶ. 379
Δωρεῖσθαι, χαρίζεσθαι. 7.17. 60
Δῶρον. 6.8.17.23
Δώς. 17. dos, δόσις. 215
Δωτίνη. 17.215
Δῶτις, δώς. 215

E.

Ἔγχυον δάνειον. 539
Ἐδραῖοι τεχνῖ). 337. ἀγοραῖοι· βάναυσοι. 341
Ἐδραθῆναι, quænam pecunia dicatur? 161
Ei pro i simplici. 678
Εἴδη philosophorum. 88
Εἰκοσάδοι@ ποινή. 373.374
Εἶναι φύσ[ι], ἢ νόμῳ. 436
Εἰσαγωγαὶ, ἐισφοραί. 53
Εἰς ἐν ποιεῖσθαι τὰς οὐσίας. 688
Εἰσφοραί. 49.51
Ἐνεάδοιον. 371.373
Ἑκατόμβοια, quid? 305.371. 373
Ἐκδανείζειν. 19
Ἐκδιδόναι, & λαβεῖν. 167
Ἔκδοσις, locatio. 161
Ἐκλιπεῖν φορὰν. 48.59.679
Ἔκμισθ@. 167
Ἔκμισθοι, & ἐκμισθῆν. 682. 683
Ἐκμισθῶσαι, collocare, locare. 161.163.167
Ἐκμισθῶσαι, & ἐκμισθώσασθαι. 683
Ἐκμίσθωσις. ibid.
Ἐκλύσις. 431
Ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα. 675
Ἐλαιοπωλεῖα, & ἐλαιοτρίβια, vel ἐλαιουργεῖα, vel ἐλαιοθέρμια, diversa. 556.557
Ἐλεημοσύνη. 39
Ἐμπολᾶσθαι, ἐξωνεῖσθαι. 378
Ἐμπορία, & ἐμπορικὴ, mercatura; species μισθοδοτικῆς. 281.335.338. 538. & vaga. 339. 385. 519. & species χρηματιστικῆς. 520. & ejus partes. 344.516. 518. inhonesta. 354. 355. mercatura navigans. 36. & ante nummum. 418
Ἐμπορικῆς μέρ@, ἡ φορτηγία. 376. primi inventores, Phœnices. 339. 404.405.423
Ἐμπορικὸς βί@ ab Aristotele

ſtotele perperam prætermiſſus. 296
Ἐμπορίᾳ μίξη, ſecundum Pollucem. 350
Ἔμποροι, magnarii. 536. μεγαλέμποροι. 537. mercatores. 544. vagi. 425. μεταῤῥόλοι. 405. primi, Phœnices. 339. 404. 405. 423
Ἔμπορον. 337. Homero & Heſiodo, quid? 421. 422. proprie quis? 535
Ἐνδελεχὴς, ἐνδελεχῶς. 476
Ἐνέχυρον, ὑποθήκη, fiducia. 69
Ἔνη, ἔννη. 466
Ἐνθήκη, merces. 344
Ἐννεάδοια, quid? 305. 310
Ἔννη, ἔνη. 466
Ἐνοίκιον, στεγανόμιον. 481
Ἐντελεχὴς, ἐνδελεχὴς. 476
Ἐνῶκον, & ἐπίτοκον, diverſa. 201
Ἕξας, ſextans. 316
Ἐξερᾶν, effundere. 50
Ἐξημερίδα ἱμάτια. 364
Ἑξωνέλαχ, ἐμπολᾶλαχ. 378
Ἐπείσακτον νόμον. 596
Ἐπερώτησις, ſtipulatio. 127
Ἐπιβάτης, ἔμπορος, vector. 421. 422
Ἐπιδόσεις. 55
Ἐπίδοσιμα convivia. 54. 55
Ἐπίδοσις. 41. 54. 55
Ἐπικλήμη, non eſt aſſideo. 511
Ἐπικαρπία, uſura. 96. 125
Ἐπικόπλειν, nummo aliud ſignum imponere. 452
Ἐπίσημοι nummi, aſperi. 492
Ἐπίσκοποι ἀφιλάργυροι. 635
Ἐπίτηξ, & ἐπίτοκος fœmina, τοκᾶσα. 201
Ἐπιτροπίζειν, & ἐπιτροπεύεσθαι. 511
Ἐπίχειρα. 5
Ἔποικοι, locatores. 481
Ἐπονείδιστοι βίοι. 684
Ἐπωδελία. 310
Ἐρᾶν, fundere. 50
Ἐρανέμποροι. 63
Ἐρανίζειν, & ἐρανίζεσθαι. 43. 62
Ἔρανισμα. 42. 43. 44. 52. 55
Ἐρανιστῶν ſodalitas. 51
Ἔρανος. 38. 41. 42. 43. 44. 45. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 58. 59. χρῆσις. 60. 61. eleemoſyna & ſtipes. 62. creditum. 65. convivium, & ſtipes ad convivendum. 55. 679. Hebræorum. 606. Athenienſium in caritate annonæ. 63. Chriſtianorum. 679. 680. τῶν Κελτῶν. 680. Gallicarum urbium. 62. amicorũ. 681. primus caritatis gradus. 672

Ἐρανὸς arca, ὁ θησαυρός. 680.
genus in ecclesiis veterũ.
655. πλήρωσις. 48. 679.
πληρωτής. 678. 679. συν-
εισφορά. 681. συντέλεια.
681. φορὰ, καθόλου. 679
Ἔρανον πληρώσασθαι. 679
Ἔργον, pecuniæ ulura. 29.
96. 125. 200
Ἔργα, & ἐργάζεσθαι, & ἐργα-
σία, & ἐργάται, de agri-
cultura. 299
Ἐργάζεσθαι. 29. de pecunia,
& terra. 200
Ἐργασία νομίσματος. 29. νο-
μισματοκοπική. 489
Ἐργασῆρες, ἐργάται, coloni,
μίσθαρνοι. 412. μισθόδου-
λοι. 413
Ἐργασήρεια, & ἐργασηλάρ-
χης. 684. 685
Ἐργασηριάρχης, institor. 518
Ἔργαται, coloni. 412
Ἐρμηνοδύλικον, honorarium
pararii. 150
Ἐσθῆτες ἀμείβειν. 364
Ἑστία. 56
Εὐαγγέλια. 5
Εὖ ζώειν, quid? 399
Εὐφρώτης, Phrat. 324
Εὐχαριστεῖν. 8
Εὐχρηστεῖν, cõmodare. 164
Εὔχρηστος, cõmodus. 164
Ἐφεδρο-τόκος. 583
Ἐφημερίδες, kalendaria.
148. 149

Z.

Ζημία, & κέρδος. 97
Ζυγὸς, statĩ. 429

H.

Ἡδονὴ, τέρψις. 548
Ἠθικὸν, & φυσικὸν εἶδος.
596
Ἡλεκτρον. 490
Ἥλιος, ἅλως, Φᾶλος. 466
Ἡμερομισθωτής. 21. 539. 580
Ἡμιδιωβόλιον, semiobolus.
426
Ἡμίεκτον. 431
Ἡμίλιτρον. 316
Ἡμιμέδιμνος. 431
Ἡμίσημον νομισμάτιον, συμ-
βολα, taleæ. 128
Ἡσυχλῆς ὑπατοκαπίζιος. 511

Θ.

Θέσις νομοθετικὴ, quid
Harmenopulo? 649
Θεοὶ σιδάρεοι. 573
Θεωρητικὸν, πολιτικόν.
642. 644
Θηρευτικὴ, an πολεμικῆς
species? 255
Θηρευτικὸς βίος. 288. 296.
300. 304
Θησαυροὶ, faviſſæ. 393
Θησαυρὸς, arca & ἱερὸν. 680
Θησαυρὸς, thenſaurus, the-
ſaurus. 324
Θιασισμὸς, διωχὴν. 44

Θία-

Θίασος· συστία· ἔρανος. 44.45
Θιασῶται. 43.44
Θιὸς, θεός. 45
Θρησκευτικὸν, cæremoniale, legalis juris pars. 591. 596. depravatum. 595
Θυμικὸν homini cum bestiis commune. 250

I.

Ἰ Ἀγορὰ, res per alium operans. 414
Ἰδιόχρεον· χρέος ἰδιαφον. 139
Ἰδιωτικὸν νόμισμα. 483
Ἰλαστήρια. 6
Ἰμάτια ἀλλάξιμα, & ἐξημιβά. 364
Ἰσοστασία. 278
Ἵππος ἀγορὰς, ἵππος ἄστιος, ἵππων. 352
Ἰσοδυάμει nũmi, an non & ἰσοστάσιοι? 453.454
Ἰσοδυάμων in nũmo, quid? 473. æquilibre. 565
Ἴστρμα, pecunia numerata. 581. ῥοπὴ, ἀριθμός. 685
Ἵστημι, δυνάζειν. 273. & quare? 566. 567. 568. 569. 570
Ἱστάναι, pendere. 323
Ἴσταχ, mutuari. 568. 581
Ἰχθυοφάγοι. 296

K.

Καθαίρεσις, indicta Clericis fœneratoribus. 637
Καθήμενοι, insidentes. de mensariis. 511
Καιρία ἱππολάζεσθαι τὸ πρὸ βίου. 664
Κάπη. 46. Φάτνη, προφή. 348.354. unde dictũ? 353
Κάπηλα, macellum. 348
Καπηλεία, & τὸ καπηλεῖον, diversa. 350
Καπηλεία, pro omni negotiatione. 636. μισθωληλακῇ. 336.337.354. vel μισθωλῇ, & mercatura. 355. ἀγοραία. 338. etiam sellularies apud Xenophontẽ complectitur. 519. quibus inhonesta? 345
Καπηλεῖς auctores Lydi. 422
Καπηλικὴ, mercatura forensis, ante nummum. 418. ἀγοραία. 536. an cauponaria? 535. ἐμπορικὴ. 385. nundinatoria. 333. 334. 335. 338. 339. 347. 355. μισθωληλικὴ. 280. sic Aristoteli. 519. 520. cui eadem præter naturam. 404. 405. 408. 409. 524
Καπήλιον, καπηλεῖον, caupona. 349. 355. quid? 339. 340. 349. Ἐμπορεῖον μέρος, Polluci. 350
Καπηλεῖον, & ἡ καπηλεία, diversa. 350

Καπηλεῖον, πανδοκεῖον. 348. 355
Καπηλεία, & πανδοκεία, diversa. 351
Καπηλεύειν. 334. cocionari. 339. 343
Καπηλεύειν μάχην. 346. 347
Κάπηλοι. 20. quinam? 340. 343. 344. late & proprie dicti. 405. ἀγοραῖοι. 334. 335. 337. 338. 339. 340. 342. 344. 349. 354. οἰνοπῶλαι. 333. 347. 349. 350. cocionatores. 365. vel cociones. 536. fœneratoribus longe perniciosiores. 554. an necessarii? 555. primi, Lydi. 339. & Phœnices. 404. 405. nulli inter primos Christianos. 660
Κάπηλος, & καπηλεῖον, unde? 354
Κάπηλος, & αὐτοπῶλης. 519. vel μεταβολος. 535. ut & Xenophonti. 520.
Κάπηλος, mercator. 636
Κάπηθον, pabulum. 348
Καπίθη, vox Ægyptiaca. 431
Καταβολή. 48. φορὰ ἐφάπαξ. 679. 681
Καταγωγή, deverti in diversorium. 351
Καταγώγιον, diversorium. 351
Καταλῆξαι τὰς ὠσίας. 658
Καλύκτας, an deducticii? 351
Καλλιμαχή, quid? 377
Καλλιμακτηί. 512
Καλύμμα. 353
Καλαῦσαι. ibid.
Καλύπτεις τοῦ θεοῦ φύσιν, καὶ φύσιν, ὑπὲρ φύσιν. 640. 641. 642
Καλυνεγκεῖν τὸ ἔρανον. 48. 679
Καλεῖν, infundere.
Κειμήλια, quænam vocata? 375
Κελτῶν ἔρανος. 680
Κεντηνάρια χρυσᾶ. 155. centenæ auri libræ. 454
Κεράτια, siliquæ. 492
Κέρδος. 96. 97
Κέρμα. 495. æs. 507
Κερματίζειν. 495
Κερμάτιον, κόλλυβος. 497
Κερματισταὶ, κολλυβισταί. 495. 497. 508. τραπεζίται. 512
Κέρμα, Ἀσιανὸν νόμισμα. 581
Κεφαλὴ, κεφάλαιον, sors. 189. 190. 191
Κέφτ, Αἴγυπτος. 324
Κίμβιξ. 582
Κιχρᾶν, & κιχρᾶσθαι. 169. 170. 174
Κλῆρος, sors. 189. possessio, fundus. 190

Κοάκλωρ, vel κομάκλωρ. 498.499
Κολεκτάρεος, δραμεραμβιδός. 500
Κόλυβος. 364. 367. cambium. 495. ἀλλαγή. 507. aspratura. 492. nummi species. 494. non autem ipsa impressa bovis figura. 495
Κολυβισμός. 494. 495. 497. 508. τραπεζίται. 512
Κόμισρα. 5
Κόμμα, in nummo quid? 456. 458
Κοινὸν ἐρανιστῶν, collegium. 48
Κοινωνία τῶ ἐν Ἐφεσοτλύμοις Χελειαιῶν. 654. 655. 656. 657. 659. aureo sæculo. 658. Ἐπικούρου. 658. 659
Κόπη, κόπη, φάτνη. 348. 354
Κοπιάται, bisselliones. 529
Κορεθδοχεῖα, foricæ. 528
Κοτύλη, & κοτυλίζειν. 334. 431
Κτῆσις, & χρῆσις, opposita. 165. 202
Κύπαρον, Dorice, pro κύπαρον. 575
Κύωες, vox Ægyptica. 431

Λ.

Λαβεῖν, & ὀφείλειν. 167
Λεῖον, λήϊον, quid. 336
Λεπτοὶ νόμμοι, numerata pecunia. 570
Λεπτόν. 324
Λήϊον, λεῖον, quid? 336
Λητρικὸς, secundum naturam vivendi modus, Aristoteli. 288. 289. 290. 296
Λίβρα, λίτρα, στατήρ. 578. Siculis quid? 315. 323. libra, nummus, & librarius assis. 567. 577
Λίτρα, oboli æmei. 578
Λιτῆρες, litteris. 139
Λογάμποροι. 407
Λογικὸν, vel λόγος, & λογισμὸς, juris gentium principium. 244. 245. homini proprium. 250
Λογισθέλαι τραπέζαι. 557
Λογοθεσία. 145
Λόγος ἐνδιάθετος, & προφορικός. 245. 246
Λόγος, & λογισμὸς ἀνθρώπινος, & θεῖος. 245. 262
Λυτὴρ, lunter. 324
Λυσιτελὴς, commodus. 164

M.

Μάγερος, μάγειρος, & μαγειρεῖον. Macellus,

lus, coquus publicus, & macellum. 349
Μαλακία, τρυφή. 548
Μάρις, vox Ægyptiaca. 431
Μαπιοπηχίας libri, Ovidii ars amatoria. 280
Μάχη, & bellum, diversa. 347
Μεγαλέμποροι. 532. 537
Μέδιμνος. 431
Μισηγυητὴ, sequestri. 476
Μισιδωθλῶαι. ibid.
Μισίδιος, μίσος, anne Latine reddi possit? ibid.
Μισῖται, μεσίδιοι, pararii. 146
Μισίτης, sequester, arbitrator. 475. 476
Μισίτος, μεσίδιος. 476
Μισοπρώτης, interpres. 332
Μισοπρῶται, μεσίδιοι, pararii. 476
Μίσος, μεσίδιος, μεσίτης, arbiter, pararius, mediator. 475. 476
Μιξοβάλλειν, vertere merces. 347. 405
Μιξοβάλλοιτες, & μιξοβαλλόμβοι. 405
Μιξοβολικὴ, mercaturæ genus. 516. 519. species τῆ ἀγοραστικῆς. 334. Aristoteli quæ? 337. 338. 358. μιξοβολὴ, nundinatoria, vel cociatura, seu καπηλική. 334. 345. 347. 355. 405. 519. 520. & ars permutatoria, 280. an nummi permutatio? 281. an δόξης φοζιν? 282. 285. 287. 300. μιξοβολικὴ ἐμπορική. 385. καὶ καπηλική. ante nummum. 418. σταδιαία καὶ πλανητική. 535
Μιξοβολικὴ, pro stataria, species χρηματιστικῆς. 520
Μιξοβολικῆς species fœneratio. 564
Μιξοβολικῆς species tres. 281. 335. 516. 519. 531. 538. vetustas. 301
Μιξοβολὴ, versura, fœnus. 347. 519
Μίξαβολὴ, & ἀμοιβὴ, diversa. 359. 364
Μίξαβολὴ ante nummum inventum quænam? 365
Μιξάβολος, μίξαβολοῦς. 334. μίξαπρώτης. 337. 338. 340. 344. 345. cocio. 347. vox relativa. 413. pro statario negotiatore. 520. mercator. 636. κάπηλος. 405. 520. 536
Μιξάβολοι, & αὐτόπωλαι. 535
Μιξάβολοι nulli inter primos Christianos. 660

Μισθαρνική. 287. omniū prima. 297.301
Μισθωτοί, opifices metallorū quæſtuoſi. 281. 282.288
Μισθωτάτω. 337.338.344
Μισθωτάτης, mercator. 636
Μισθωτῆται. 580
Μίσημψυχώτες opinio unde orta? 240.248
Μιτρῆν. 568.569
Μιτρεῖαζ· δανείζειν. 273. 274. mutuum accipere ſub uſura. 568
Μίτρησις, quid? 306.307. de nūmo appenſo. 273. 423
Μιτρητά. 273
Μίτρον, quid, Ariſtoteli? 307. τὸ ἰσαζόμενον, & τὸ ὁρίζειν. 479. de nummo. 479
Μίτρα permutandarū rerum, naturale, & ſubſidiarium. 314
Μίτρα Φειδώνια. 423. non γένμια. 430
Μίτρων auctor, Palamedes. 430. & Phidon. 431
Μικρολόγοι, ſordidi avari. 582
Μιλιαρήσια, miliarenſes. 493
Μισθαρνικὴ, & μισθαρνικὴ μισθαρνία, & ejus ſpecies. 407
Μισθαρνία. 36. & μισθαρνικὴ. 536.538. μισθοληπτικῆς ſpecies. 281. 517.519. & quid ſignificet? 406. unde dicta? 407
Μισθαρνική. 536.538
Μίσθαρνοι. 531. μισθόλολοι. 413
Μίσθαρνοι, & μισθωτοί. 407
Μίσθαρνος σοφιστής. 407
Μισθὸς, δῶρον. 6.22. uſura. 96
Μισθῶσαι, locare. 160.166. 167
Μισθῶν, & μισθάσασθαι. 683
Μίσθωσις, an conductio? 166. ἕξις. 167
Μίσθωσις, & ἐμμίσθωσις. 683
Μισθωτά. 531
Μισθωτὸς, & μίσθαρνοι. 407
Μνᾶ, cujus originis? 426
Μνᾶ, στατήρ. 566
Μνᾶ τροπῆς, mina ponderaria. 566.567
Μοιτᾶν, ἀμείβειν. 4.174
Μοῖτον, mutuum, vox Sicula. 3.35. ἀμοιβή. 220
Μονοπωλία, ſpecies χρηματιστικῆς. 564
Μονοπωλία. 555.556. ab Ariſtotele admiſſa. 561. 563.

563. 564. fœnerationeNό̓μισμα, unde dictũ? 314
deterior. 564. Athenis
libera. 583
Μονοπωλίαι συμπωλίαι affinis. 562
Μόρος, mors. 190
Μύρον καὶ βύρσαι. 527

N.

NAυκληρία, τ' ἐμπορίας μέρος. 344. neque est navigatio. 516
Ναύκληρος, navicularius. 516
Ναῦλον, vectura. 83. 517
Νομαδικὸς βίος. 288. 296
Νόμαια, instituta populorum. 436
Νομὴ, nemora. 302
Νομὴ, utendi jus. 212
Νομικὴ, legalis, pars juris divini. 590. 591
Νομικὴ μέτρησις. 674. 675
Νόμιμα ἐθνικὰ, ἤτοι φυσικὰ, jus gentium. 278
Νόμιμα, instituta populorum. 436
Νομίζειν, in more habere, uti vice nummi. 436. 437. 438
Νομίζεσθαι, & νομιζόμενα. 438
Νόμισμα, νόμος, consuetudo, mos. 436. 437. nũmus, νόμος. 466
Νόμισμα, unde dictũ? 314
Νόμισμα, quid? & cur inventum? 365. 479
Νόμισμα privatorũ, nummus signatus; &, νόμισμα civitatis, lex publica. 439
Νόμισμα ἰδιωτικὸν, καὶ δημόσιον, Ἑλληνικὸν, ξενικόν. 483
Νόμισμα μέσον. 475
Νόμισμα χαλκῶν. 569
Νόμισμα, σταθμός. 310. 322. 465. 572
Νόμισμα, στατὴρ. 579
Νόμισμα ἔχειν· νομίζειν. 436. 437
Νομίσματος ἐργασία. 489
Νομίσματος etymon. 238
Νομίσματος, & νόμου nomen, unde? 485
Νομίσματα σκύτινα. 463. 464. 466
Νόμισμα βασιλικὴ, & νομισματοπώλης. 489. 490
Νομοθετικὴ θεία, Harmenopulo quid? 649
Νόμος ἰδιωτικός. 439. δημόσιος. 440
Νόμος, Φύσις, jus naturale. 592
Νόμος φυσικὸς, καὶ ἐπιεικὴς. 596
Νόμος, νόμισμα. 466
Νόμισμα σκύτινα & ὀστράκινα. 466

Νόμμος, nummus sestertius. 323
Νόμμος, νόμος, νόμος. 466
Νόος, λόγος, juris naturalis principium, cur θεός? 245

Ξ.

Ξενία, hospitium vel hospitalaria. 352
Ξένια, ξενήια. 379
Ξενόσταξις, viatorum stabulum. 351
Ξενών, πανδοκεῖον. 352
Ξίφος σφῆσομεν, & ἑσομεθῶμεν, τομόν· ἄσομεν, ἀσφῆσομεν, μαλακόν. 320
Ξυλικοὶ, vel ξύλινον πέλαγος. 510
Ξύλον, τραπέζα, πίναξ. 510. scamnum, sedile. 511
Ξυμβάλλοντες, an exactores? 496

O.

Ὀβελοὶ, ὀβολοί. 310. ὄφελοι. 311.324
Ὀβολός. 426. ὀβολός. 581
Ὀβολοστάται. 337
Ὀβολοστάτης, fœnerator. 520. quare? 567. 569. 580. 582. 583
Ὀβολοστατικὴ, ars fœnerandi. 35. usuraria. 281.282. fœneratoria; & quare? 567. 580. 583. species χρηματιστικῆς. 520
Ὀβολοστατικὴ, & δανεισμός. 539. ab Aristotele admissa, sed præter naturam illi tamen. 561
Ὀβολοστατοῦντες, οἱ δανείζοντες. 583
Ὄβρυζος, vox Ægyptiaca. 453
Ὀγκία, unde? 315
Ὀθονιοπάλης. 490
Οἰκοδομικὴ. 297.298
Οἰκονομικὴ, quærendæ rei ratio. 280
Οἰκονομικὴ, & καπηλικὴ, rei augendæ genera. 524
Οἰκονομικὴ Aristotelis, quo illi gradu? & quæ? 404. 407.408
Οἰνίζομαι, vinum emere. 372
Οἰνοπῶλαι, quando κάπηλοι? 333.347
Ὁλκὴ, drachma. 323.426
Ὁλκὸς, sulcus. 190
Ὁμήκαποι. 45.348
Ὁμοσίπυοι. 45
Ὁμόταφοι. 45.46
Ὄνος ἐλαιουργέων, & τραπέζα. 557
Ὀνοστάσις. 352
Ὀπωροπῶλαι. 558.559
Ὅρος, fors, terminus. 190
Οὐγκία, ὄγκος, ὄγκος. 466
Οὐγκίαι, & ὄγκος. 578.579
Ὀφείλημα. 76. ὄφλημα. 79

Ὀφεί-

Ὀφέλω, an ex ὀφείλω? 311
Ὀφιλοί, ὀφειλοί. 311.324

Π.

Παλιγκάπηλοι. 338
Παυδικεῖον. 348.350.ξενών. 352
Παυδικεῖα, & καπηλεῖα, diversa. 351
Παυδικεῖα, & παυδικεῖς. 350.351.355
Παυδικώτερα, copa. 351
Παυδικία, an stabularia? 354. cauponaria. 355
Παυδικὸν ξενοτροφεῖς, παυδικεῖον. 351
Παυδοχοῦς, vel παυδικοῦς, & παυδοχεῖα. 350.351.355
Παραγράψαι, ἀπογράψαι, numerare ex mēsa. 514
Παραγραφή. 233
Παράστασις, ἐμπορίας pars. 516. quid? 517
Παρασῆσαι, de fidei commissis. 518
Παρατιθέναι τράπεζαν, αἴρειν. 621
Παρὰ τὸ μέλον, & ὠφελῆ τὸ δέον. 56.528
Παρθένοι, nummi. 426
Παρεμπίπτες κωμῳδοί. 57
Πάροδον. 57
Παρουσία, οὐσία, copia, abundantia. 182
Πεζίδιον, πεζίον. 476
Πέλαγος, & πίλαγος. 321. 322
Πενταετήρων, πενταέτηρος. 566.567
Πενθέγκιον. 316
Περάσαι, τὸ πέρας ἀφαιρεῖσθαι. 376
Περιγραφή. 106
Περιουσία, παρουσία. 182
Περιπλοκὴ καὶ ἀναγκαία, ὅπως τὰ αὐτά. 392
Περιῶν, & ὑπερῶν. 378
Πήμαλα αὐθαίρετα. 589
Πικρὸς τόκος. 613
Πίναξ, ξύλον, τράπεζα. 510
Πιστεύειν, de mutuo, & deposito. 99
Πίστις, fides, Æolicum, unde Latinum *fides*. 22
Πιστὸς, ex πιστὸς, fidus. ibid.
Πλανῆται ἔμποροι. 425
Πλανητικὸν, τὸ σταδιαῖον, μεταβολητικῆς εἰδη. 535
Πλεῖον τὸ πλέον, usura. 19. 60.
Πλεοναστμὸς, usura. 181.184. 187. an Judæis vetitus sub usuræ ratione? 611. quid sit? 615
Πλεονεξίας abdicatio. 484
Πλεονεξίαν qui damnat, fœnus non ob id damnat. 648
Πλῆθος, plebs; ejusque partes. 343

Πλη-

Πληροφορία, debiti solutio. 49
Πληρώσασθαι τὸ ἔργον. 48. 679
Πλήρωσις, ἐράνου. 679
Πληρωτὴς ἐράνου. 678.679
Πλῆς, navigatio, non ναυκληρία. 516
Πλῆτρον. 396
Πνεῦμα ἄνω ἔχον. 566
Πολεμαλκοί. 640.641. perfecti. 642. eorum vita. 643
Ποῖον, ποιὴ. 21.22.23. fœnus, merces. 180
Πολιλκὴ, ad φυσικὸν naturalis juris partem refertur. 595.596
Πολυάργυροι. 395
Πολύαρνις. 395
Πολυβῶται. 395
Πολυλήιοι. 395
Πολύμηλοι. 395
Πολυτέλεια, & πολυτελὴς. 548
Πολύχρυσοι. 395
Πορεῖαι, & ἐμπορίαι μίσθοι, secundum Pollucē. 350
Ποῦς, pondus. 324
Πραγματεῖαι, negotiationes. 635.636
Πραγματεῖαι & βίου κύκλαι. 646
Πραγματεύσασθαι. 564
Πραγματεύτης, arillator, cocio. 345. 536. 564. negotiator. 636
Πραγματικῶς cõtrahi. 230
Πρᾶσαι, πρίασθαι, vendere. 376
Πρᾶσις, alienationis modus. 215. an olim absque nummo? 365. 366. 368. 369. 377. 378
Πρᾶσις καὶ ἀγοραστία, & μεταβλητικῆς ἰδιότητος ὄνομα, καὶ ἀλλῆς. 385
Πράσιον, pretium. 332
Πρέσβαι, ὠνεῖσθαι, quam vetusta vocabula? 378
Προαίρεσις, αἵρεσις. 621
Προεστῶτες τῆς ἐκκλησίας. 645
Προξενητικὸν, merces pararii. 150
Πρόξενοι. 331. 349
Προπράτης, pararii. 146.
Προπράτορες. 331. 332
Προπράτης, interpres. 332
Προπῶλαι, pararii. 146. 331. 349
Προσαίρεσις. 621
Πρόσλημψις, multa. 22
Προχωρῶν ἀργύριον, argent qui a cours. 424. ambulans. 425
Πυξὶς, proprie quæ ex buxo. 575
Πυροκάπηλοι. 334
Πῶλοι, nummi. 426

P.

Ρῆμα τυπικόν, sollemnis formula. 143
Ρ'οπὴ, ἰσάμμα, ῥοπὴ μός. 685

Σ.

Σαμπώλης. 490
Σαμαρῆται, nummularii, ὑπογραφεῖς. 501
Σαρκικοί. 640.641.642
Σέσαπ@-, servus. 256
Σίγλ@-, σίκλ@-. 427
Σιδώρειοι θεοί. 573
Σίδηρ@- πολύκμητ@-. 394
Σίδηρ@-, ξίφ@-. 320
Σιδηρᾶς στατμὸς, an de nūmo signato? 465
Σίκλον. 324
Σίκλ@-, genus nummi. 424.427
Σιὸς, θεός. 45
Σιπύη. 46
Σιβυλλόπωλοι. 334
Σῖτον αἰτεῖν· δανείζεσθαι. 275
Σκυβάλη, talia. 312
Σκύτ@-, & δέρμα, diversa. 363
Σοφαὶ τέχναι, qualis artificiorum classis? 538
Σοφιστὴς μίσθαρν@-. 407
Σπαῦς, αυ@ς, π@ς, pondus. 324
Σπαδικὸν καὶ πλαστικὸν, μισθωτικῆς ὕλης, 535
Σπαθμός. 310. νόμισμα. 310. 322. qualis nummus? 572.573.578.pondus. 565
Σπαθμὸς χρυσίου σύμμετρος, modicum auri pondus. 429
Σπαθμὸς, τὸ σταθμιζόμενον, καὶ τὸ σταθμίζον. 479
Σπαθμὸς σιδηρᾶς, an de nūmis signatis? 465
Σπαθμοὶ, cauponæ, mansiones. 351.352.354
Σπαθμᾶν auctor, Palamedes. 430
Σπάνμα, pecunia. 581
Σπάσιμον, & σπαστικόν. 565. 567.569
Σπάσις, stabulum, πανδοκεῖον. 351.352.354
Σπαῶ, & σπάσιμα. 273
Σπατήρ. 323.426.429. nūmus, & pondus. 565. 567. λίτρα, nummus. 578.579
Σπατῆρες, debitores sub usura, & quare? 567
Σπαθικὴ, ponderaria. 324. 429. ars libripendis. 565
Σπατὸς, pondus. 324. quinque minæ. 567
Σπιχνόμιον, & σπιχνόμ@-. 481
Σπῆσαι, σπᾶσθαι, mutuum dare, & accipere, ante num-

nummum signatum. 579
Στῆσαι, δανείσαι· & quare? 566.567
Σπαθλον· ἰχυρόν. 127
Στόμα, στόμωμα, ferri acies. 320
Στρατὴ στοὰ ρία, diobolare scortum. 573
Στύπος· κίρδος. 127
Συφιλὸν, συφλὸν, στρεὸν, σκληρόν. 127
Συγγραφεῖς. 133
Συγγραφή. 133.233
Συλλέγειν & συλλίγειν. 59
Συλλογεῖς. 43
Συλλογή. 58.59
Σύλλογος. 59
Σύμβολα, talex. 128
Συμβόλαιον, chirographō. 130.139.140
Συμβολή. 53. μίλαβολή. 681.
Σύμμετρα, & συμμετρία. 477.478.479
Συμμορία, φρατρία, σύσημα πολιτικόν. 51
Συμμορίται, collegæ. 51
Συμπεθερία, μητροπολία affinis. 562
Συμπεράσιον, & συμπέρασμα. 563
Συμπολία, μητροπολία affinis. 562
Συνάγειν, ad bibendum coire. 679
Συναγώμενοι. 54
Συναγώγιμα convivia. 54
Συναγωγὸς. 678.679
Συναλλαγμάτων ἰκεσίων genera. 166
Συνεξάγειν, συμφέρειν. 51.54
Συνεφορά. 61. ἱερὰ νῆσος. 681
Συνήθεια, solemnia commoda, salaria. 97
Συνθεσμα, σύσημα πολιτικόν. 51
Συντέλεια ἱερὰ νῆσος. 681
Συπόχνος, conforaneus. 341
Συπαρράσια, sepplasia. 563
Συοπίζει· διασοβεῖ· ἔρανος. 44
Σύοπος, ἐρανισμός. 44.45.46.51
Σύστεθμα, & συστεθμία. 477
Σύσημα πολιτικὸν, collegium. 51
Συσήμαλα ἑταιρικά. 51
Σχεδάρια, aversaria. 147
Σχοινοπόλης, restiarius. 490
Σῶρα. 5

T.

ΤΑλαντον. 426.429
Τάλαντον ξυλικὸν, vel ξύλινον. 510. τραπεζιλικόν. 511
Ταλάντη nomen. 322. 323. apud Homerum. 428
Τεχνικὴ, inventione tertia. 297

Τίλεια. 678
Τέρψις, ἡδονή. 548
Τετραφόδια, mundum, tabulæ. 148
Τίτρως, quadrans. 316
Τεταρτεμόριον ὑπολικὸν, uncia. 317
Τιχνικώτατ᾽ τέχναι, quæ? 538
Τιμὴ, τίμημα, Homero quid? 375. & postea? 376
Τίμων, πρή. 21. 22
Τιμωρία, multa. 22
Τοκίζειν. 102
Τοκισμός. 35. 36. usuraria. 519. μισθωλικῆς species. 281. 540. ὀβολοστελικὴ. 583
Τοκιστής. 36
Τοκιστικὴ, species μισθωλικῆς. 538
Τοκογλύφοι. 582
Τόκοι δανειστικοί. 174. oboli usurarii. 581. usuræ. 83. 84. 125. 199. & cur? 282. τελεσματικός. 612. ἐπιλήψιμος, & καλακρίσιμος, in quibusnam? 634. ἔφικτος. 583. πικρός. 613
Τόκος, & δάνειον. 81
Τόκος vocabulum. 180. 184. 187
Τοκῶσα fœmina, ἐπίτοκος. 201
Τὸ ὑπὲρ μέτρον, accessio, usura. 277
Τραπέζα, ξύλον, πίναξ. 510
Τραπέζαι τῶν ἐλαιοπωλῶν, sunt oleariæ mēsæ. 557
Τραπέζα & ἀργύρου, de omni nummo. 506
Τραπέζα χαλκῆ, etiam de argento. 507
Τραπέζα, & φάτνη. 352
Τραπεζῖται. 508. Longobardi. 632
Τραπεζίτης, δανειστής. 512
Τραπεζιτικὸν πάλαισμα. 511
Τρίας, triens. 316
Τρίβων Cynicorum. 645
Τριχάλκους, nummi species. 495
Τριλίτης. 431
Τροφὴ, μαλακία. 548
Τρύγαν, lucrum facere de alieno. 613
Τρύπης, χειρδαλίων. 613
Τύποι, formæ nummariæ. 684

Υ.

Υ Græcum in E Romanum. 563
Ὑλοθρμία. 287. artium secunda. 297. 301
Ὑπερήμεροι. 582
Ὑποθήκη, fiducia. 69
Ὑποκάπηλοι. 338. 537
Ὑποκείμενον, nexum. 206

Ὑπόκρισις, pronunciatio. 246
Ὑπόλοιποι φορεῖ. 59
Ὑπόσοφοι, altera artificum classis. 538
Ὑποτιθέναι, fiduciare. 69
Ὑρὰξ, sorex. 190.332
Ὑφαιλική. 297

Φ.

Φαινερατῶρ, fœnerator. 21. ejus etymon. 546
Φαίνω, φᾶ. 216
Φάσις, φαίνω. 216
Φάτνη, pars stabuli, & stabulum. 352.353.354
Φείδων μίτρεον. 430
Φειδώνια μίτρα. 423. non τεθμια. 430
Φέρνη, dos. 215
Φιλάνθρωπον, non φιλανθρώπιον. 150
Φιλαργυρία, quid? 639
Φιλαργυρία clericorũ notata. 651
Φιλαργυρίαν damnans, nõ ob id quoque fœnus damnat. 648
Φορώνω, φορῶ. 216
Φορεὶ ὑπόλοιποι. 59
Φορεῖ. 48. κοιλοβολὴ ἱερώνυ. 679
Φορεῖν ἐκλιπτεῖν. 59
Φορειά, stercus, foria. 528
Φόρεσον, vectura. 83.517
Φορτηγία, ἡ ἐμπορίας μίσ. 344.376.516. quid non sit? 517. & quid sit? 518
Φορτίον, & φόρτος, merx. 344.376.517
Φορτὶς, ναῦς φορτηγοῦσα. 376
Φόρτος, φορτίον, merx. 344.376.517
Φρὰτ, Euphrates. 324
Φρατρία, collegium. 51
Φυσικὴ, naturalis pars juris divini & civilis. 590. 591. depravata. 595
Φυσικὸς νόμος. 596
Φύσις, jus naturale, νόμος. 592. τὰ πολιτικὰ complectitur. 595
Φώσκω, φαίνω, φᾶ. 216

X.

Χάλκεια, argentei nummi. 507
Χαλκίον, ἐπὶ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ νομίσματος. 377
Χαλκίον, & χαλκὸς, uti differant? 424
Χαλκόκροτος κωπήρης. 485
Χαλκοῦ τίμημα. 426.569
Χαλκὸς, & χαλκοῦ τράπεζα, de auro & argento. 506. 507

Χαλκώνηλ@· οἶν@· 370
Χαρίζεσθαι. 8.17
Χάρις, quid? 4.5.35. ἀντὶ χάριτος. 8
Χαρισήμενα. 5.6
Χειρόγραφον. 130.139
Χειροτέχναι, & χειρώνακτες, opifices. 341
Χελωνοφάγοι. 296
Χοδὸς. 431
Χοίνιξ. 431
Χόλ@·, χολή. 21
Χορηγεῖν. 55
Χορηγοὶ, unde dicti? 58
Χῶς. 53
Χρᾶν, κιχρᾶν, χρῆσαι. 169
Χρῶσθαι, κιχρᾶσθαι. 174
Χρέια, necessitas, est μέτρον permutandarum rerum. 314
Χρεοκοπία septimi anni. 653
Χρεόκοπ@·, decoctor. 80
Χρέ@·. 12. 70.76.79.80. debitum, & creditum. 188
Χρεῶν ἀποκοπαί. 80.608
Χρεῶσται, χρεωστόμοι. 79. 80
Χρεωφέλημα. 76.79
Χρεωφειλίτης. 79
Χρήμαθα, Hesiodo, & Homero, quid? 369. 400
Χρηματισμὸς ἐπιπλήξεως & μισητός. 634
Χρηματιστῶν tria genera. 520
Χρηματιστική. 339. triplex. 631. ex terra quæstum nata facere. 522. non circa nummum solum; nam eo vetustior. 400. ab Aristotele admissa. 554. 560. est præter naturam illi. 561
Χρηματιστικῆς species, μισοπωλία. 564
Χρῆσαι, de mutuo. 18. 60. 163. 166. 167. 168. 174. κιχρᾶν. 169. δανεῖσαι. 606
Χρήσασθαι, δανείσασθαι. 36.37
Χρήσασθαι, & δανείσασθαι. 60
Χρήσιμ@·, commodus. 164
Χρῆσις. 216. δανεισμὸς. 166. μίσθωσις. 167. commodatum. 168. usura. 83. usus, & usus datio. 165. 166
Χρῆσις pecuniæ. 60
Χρῆσις, & δόσις. 202
Χρῆσις, & κίχησις, oppositæ. 165. 202
Χρησμοὶ, sortes. 189
Χρήσης. 21. 163. 166. 168
Χρυσίον, & χρυσὸς, uti differant? 424
Χρυσίου σταθμὸς σύμμιξ@·, modicum auri pondus. 429

Χρυσοῦ, νῦμμοι. 426
Χρυσὸς ἄπυρος. 286. ὄρυζος, καὶ Κιλικός. 452. 453

Ψ.

Ψυχαὶ. 640. 641. 642

Ω.

Ὠιδαὶ, πῖαι, quam vetusta vocabula? 378
Ὦν, ὠνή. 21. πρᾶσις. 376. vocis antiquitas. 378
Ὠφέλεια, usura. 96

INDEX LATINVS RERVM & VERBORVM locupletissimus.

A.

Abalienatio. Vide, Alienatio.
Abbreviaturæ & cõpendia in scribendo librariis antiquis usitata. 528
Ablocare, elocare. 683
Aborigines Æolum. 348
Abusus in mutuis; non commodatis. 194
Abusus caussa, non est carendum usu. 554
Accessio, usura. 181. τὸ ὑπὲρ μέτρον. 277
Accessio. προσθασμός. 615. 616
Accessiones, & gradus, ejusdem prædicamenti. 254
Acceptilatio, quid? 143
Acceptilatio, stipulatio, correspondentia. 132. 234
Accipi mutuo, fœnore. 13
Accipiens commodatum & locatum, quid præstet? 222. 223
Accipientis fieri, & non fieri. 219
Aciarium ferrum. 320
Acquirendarum & alienandarum rerum modi iidem. 216
Acquirendi modi. 398. 543. *Aristoteli quinam?* 403
Acquirendi ratio, & bellum, coæva. 305. *ante nummum.* 418
Actio pro evictione, auctoritas. 207. 209
Actiones mutui, & usurarum. 109. 110. 113. *juris civilis.* 257
Actiones cum animalibus homini communes, pauca. 593. *toto genere tamen diversa.* 594
Actuarii. 146
Addicere nummo. 361. 494
Additamentum, προσθασμός. 615. 616
Admordere, lucrum de alieno facere. 613
Adoratio dei. 595
Adrosi nummi. 569
Adventores, hospites diversantes, παράκτιοι. 351
Adversaria. 147. *menstrua.* 148
Adulteria. 258
Æ pro e, ex vitioso priscorum scribendi more. 332
Ædes commodare, non officium est. 175
Æginetæ, nummi auctores. 434
Æginetica drachma. 432. *mina.* 321
Ægineticus obolus. 578
Ægrotus non sterilis. 198. 199
Ægyptii efferati. 593
Æoles, Aboriginum auctores. 348
Æqualitas duplex. 92

Æqualitas divitum & pauperum in prima ecclesia quæsita? 656.657
Æqualitas hominum, juris naturalis. 247
Æqualitas juris per imperium tollitur. 241
Æquitas juris naturalis. 630. contractuum modicorũ fons. 641
Ær non sterilis. 198
Ærariorum officina, moneta. 506
Ærarius mergus. 33
Ærea pecunia. 467
Ærea pecunia an primus auctor Numa? 465. 466. pretium. 504
Ærei nummi & æris in massa æstimatio. 505. pondus, manente eodem pretio, imminutum. 472. vetustas. 422. 433. 466. 467. 468. apud Athenienses inventor. 569
Ærei nummuli, χάλκια. 509
Æreus obolus. 570
Æreus solidus. 493
Ære alieno laborare. 33
Æris, vel æsis, partium denominationes, unde? 577. etymum, & cur ἀνὴ & χαλκοῦ. 575
Æris formati, signati, origo. 575. 575
Æris pondo. 574
Æs alienum, χρέος. 80
Æs, pro asse. 577
Æs, vel as Romanorum, Siculorum, & Tarentinorum. 577. ejus fatum. 579
Æs, pretium auri, & vicissim. 440. 493. & argenti. 504
Æs collatitium. 39
Æs creditum, fœnus. 81
Æs grave cusum ab initio. 432. non ponderari solitum. 570
Æs grave signatum, & numeratum. 572. ante argentum signatum. 573. pro nummo usurpatum. 312. 315. 322. 328
Æs grave, σταθμός. 465
Æs in massa & nummo signato num ejusdem valoris esse deberet? 461
Æs parvum, sestertius. 361
Æs quaternum. 576. 577
Æs rude, & signatum, ante nummi usum. 327. 358. 419
Æs rude, non signatum. 577
Æs signatum. Vide, ærei nummi.
Æs signatum, ferrum factum, infectumve. 394
Æsculanus deus. 468
Æstimatio in nummis, eadem deberet esse cum metallis, unde cusi sunt, æstimatione. 461
Æstimatio pecuniæ, & de ea Pomponii locus explicatus. 459. 460
Æstimationis nummi caussa solum pondus & pretium est. 451. 455. 456. 459. 461. 462
Agea in navi; πάγος. 57
Agricola, vir terræ. 304
Agricola. 288. 296. 301. sunt αὐτοπάλαι. 334
Agricolarum vita, succentivæ. 301
Agricultura an exitialis fœneratio? 225
Agricultura, an non naturalis vivendi modus? 303. naturalis,

valu, quæstuosa. 409. 410.
quæstuaria. 540. 541. cum fœnore conjungi potest. 605.
sola naturalu Platoni & Aristoteli. 520. 521. cur minus improbata? 540. οἰκονομικῆς fundamentum. 525. alius artibus dignior, omnium postrema. 299. 301. 532. ante ferri usu. 683. ferri artem præsupponit. 298. an mercatura vetustior? 297. mercatura quædam. 413
Albi lapilli pro nummis. 468
Alexandrinus nummus. 441
Alienationis genera, & modi. 202. 204. 215
Alienandarum, & acquirendarum rerum, iidem modi. 216
Alienatio. proprium facit. 217
Alienatio proprietatis rei in mutuo, qua? & quanta? 221
Aluta, corium, diversa. 463
Alutacea ligatura, qualis pecunia? 463
Amatoria ars, Ovidii, μαθηματικῆς libri. 280
Ambacti, servi. 260
Ambulans moneta. 425
Amicorum ἔρανοι. 681
Amicis commodatur. 606. 617. sine usura mutuum datur. 654
Amicitiæ genera duo. 19. 60
Amor mundi, peccati fons. 639
Amor nummi finem non habet. 403. 404
Amylatum. 41
Anhelitus sublimis. 566
Animales, ψυχικοί. 640. 641. 642
Animalibus & homini communia pauca. 593. & toto genere diversa. 594
Animorum imparitas, societatis & vitæ humanæ fundamentum. 527
Animus infinita expetit. 409. 410
Animus hominis, juris naturalis principium. 244
Annuis reditibus quibusnam abstinendum? 672
Annuli dimidiati. 128
Annus remissionis & jubilæus. 608. 663
Antapocha. 133
Antichresis tacita. 272
Apocha. 131
Apostolici Canones, vetustissimi. 633. 653
Appendi obolos argenteos, cur solitum? 569
Arabum sella. 367
Arbiter & arbitrator, μέσος & μεσίδιος. 475. μεσίτης. 476
Arca communes ad stipem. 680
Arenatum, mortarium, impensa. 40
Argent de mise, ἀργύριον. 624
Argentaria officina. 500
Argentaria mensa, de omni nummo. 506
Argentaria, nummulariorum mensa. 509
Argentariam coactionem facere. 497
Argentariam facere. 490
Argentarius semper venditor. 494. quis? 498. 501. 502
Argentarii, & argentaria. 490
Argentarii coactores. 497. 500
Argentarii, mensarii, nummularii. 497
Argentarii, qui & aurum & as tractabant. 507

Argentarii & mensarii, an differant? 509
Argentariorum corpus. 502. 508. *officium.* 508. 510. 512
Argentea drachma. 493. 526
Argentea mina. 566
Argentea pecunia. 467
Argentei nummi primus inventor, Phidon. 431. 432. 433
Argenteus nummus gravis. 575
Argenteus obolus. 570
Argenteus solidus. 493
Argentinus deus. 468
Argenti & auri ratio decupla olim. 329. 566
Argenti distractores. 491
Argenti possessio è Platonis republica quei proscripta? 481
Argenti pretium, as. 504
Argenti rudi & signati æstimatio. 504
Argentum factum. 490
Argentum grave ab initio cusum. 432
Argentum grave, an apud Livium? 574
Argentum, pretium auri. 493
Argentum signatum recentius ære nummo. 433
Arillator, cocio, μισθοδόλος. 345
Arillatores, ultimi negotiatores. 537
Aristoteles, principium naturæ negavit. 302
Arma justa, quæ? 258
Armorum ἀμοιβή. 359. 360
Ars in infinitum avida, Aristoteli, sola μεσοδόλικη. 405
Ars amatoria Ovidii, μαστιοτιχίας libri. 280
Ars lucrativa, & fœneratoria. 53
Artis finis, & opus. 199
Artium negotia damnat, qui usuram. 524
Artes multæ invisæ & inhonestæ; sed nihilominus necessariæ & utiles. 527
Artes quæstuosæ, an contra naturam? 410. 411
Artes sordidæ, αὐτουργίαι. 414
Artificia quæstuosa. 281. 282
Artifex omnis, κάπηλος, & αὐτοπώλης. 334. 519. 520
Artifices, opifices, 341. *δημιουργοὶ βάναυσοι.* 343
Artifices viliores. 409
Artifices, quales negotiatores? 534
Artifices à republica inseparabiles. 662
Artificum & artium classes. 537. 538
Asceta. 640
Asini mutuo scabunt. 279. 280
Aspratura, collybus. 454
Asperi nummi, ἐπίσημοι. 454. 492
Aspratura. 492
Assis librarii Romanerũ. 315. 570. *librales.* 571. 573
Asses librarii, facti sextantarii. 316. 573. *semunciarii.* 574. *vel semunciales.* 473. *unciarii.* 510. 575
Assium supputatio. 574
Assis. 317
Assis partium denominationes, unde? & etymum. 576. 577.
Assis dupondius, bilibris? 571. 577
Assis librarius. 461. 567
Assis librarius, & gravis. 577
As vel æs Romanorum, Siculorum & Tarentinorum. 577. *ejus fatum.* 579
As gravis, libra, mina, σταθμὸς. 577. 578

Athenienſium in plumbo μγοπωλία. 556
Attica mina. 321
Attica pecunia, optimi valoris. 457
Attica drachma. 493
Atticus obolus. 432.578
Avaritia, inexplebilis. 391
Avaritia non quemlibet decet. & quid? 637. *à Chriſto damnata.* 638
Avaritia cauſſa, an nummus? 418.540. *finis ſine fine.* 541
Avaritia clericorum notata. 651
Auctor primus, & ſecundus. 209.210
Auctoritas, quid? 207.209.210
Auctoritas uſus. 210
Auctoritas jus, an jus uſucapionis? 207.210
Aucupium. 304
Audii ſchiſma, unde? 651
Averſaria. 147
Augenda rei Ariſtateli duo modi. 525
Augmentum, quod non uſurarium. Arabibus licitum. 366.367
Aviditas pecuniarum, & κακλίας, infinita. 391.405
Aviditas in agricultura minor quam in aliis vitiis. 413
Aviditatis habendi cauſſa, an nummus? 418.540
Auraria moneta officinatores. 500
Aurea mala, pelles, vellera, cujus originis? 305
Aureum ſæculum, quo omnia communia. 658
Aurea virgula pro nummis. 470
Aurea pecunia. 467
Aurea drachma. 493
Aurei lapilli pro nummis. 468
Aurei nummi. 484
Aureus Atticus. 429
Aureus Juſtinianeus. 492
Aureus ſolidus. 493.505
Aureus ſtater. 566.567
Aurum, & ſericum, a quivalebant olim. 329
Aurum Gallicum, vel Rhenanum. 452
Aurum prædarum à Julio Cæſare venditum. 507.508
Aurum, pretium argenti, & viciſſim. 493
Aurum rude, αὐρός. 393
Aurum ſignatũ recentius nummo ære. 435
Auri & argenti ratio olim decupla. 529.566
Auri exploratores, ſunt etiam δοκιμαγιβοί. 512
Auri libra. 443
Auri poſſeſſio è Platonis republica quei proſcripta? 481
Auri pretium, as. 440.504
Auri rudis & ſignati æſtimatio. 504
Auri talentum, apud Homerum. 429
Auricularis confeſſio notata. 647

B.

Banca, bancum, cui nummularii inſidebant. 511
Bancarii, quia menſæ inſidebant. 511
Bellerophon & Oeneus. 379.380
Bella, è quo jure? 247. 248. 249. 251. 252. 253. 257. 262. 290. 291. *an naturalia, ſecun-*

secundum Aristotelem? 394. *an dominii acquirendi modus, secundum eumdem?* 255
Bella Christianorum adversus Christianos an justa? 667
Bella gratuita. 256
Bellum, & acquirendi ratio, coæva. 305
Bellum, & fœnus, pugnantia. 667
Bellum, & μάχη, diversa. 347
Belli jus, an jus usura? 666. 667
Belli natura, & antiquitas; & quam homini primo naturale? 256
Belli sempiterni jus Muhammedanorum. 666
Bene nummati. 395
Benefici multi, natura. 392. *iidem multorum possidendorum avidi.* 393
Beneficorum & prodigalium in quibus convenientia? 393
Beneficiorum natura. 276. 278
Beneficii regula triplex. 672
Beneficium, officium, gratuitæres.
Beneficium solius accipientis causa datur. 197
Berenicius nummus. 441
Bestiarum actiones juris & justiciæ expertes. 594
Bigæ, & bigare. 379
Bilibris assis, dupondius. 571
Bispellio, bispello, vespillo; non verspillo, vel veterator. 529
Bonorum communitas. 397
Bonus pater familias. 10
Bovis figura in numo an βάλανος dicta? 495
Byzantiorũ μυριοπώλια in pecunia rei nummariæ. 556

C.

Cæremoniale, ἱερατικὸν, legalis juris pars. 590. 591. 595
Calcei usus, an duplex? 237
Callias nummi ærei apud Athenienses cusi inventor. 569
Calumniatoris etymon, & proprietas. 182
Cambiatores. 490
Cambiator, mensarius. 512
Cambiatori in Gallia sine regis jussu nemini licet esse. 512
Cambium. 494. *commutatio.* 380. *κάπηλος.* 495
Campsores. 512
Cancellatum instrumentũ. 135
Canibales efferati. 593
Canis canina non est. 593
Canoa, navigia novi orbis. 298
Canones apostolici, vetustissimi. 633. 653
Canonistæ notati. 646. 648. 676
Capetum, pabulum. 348
Captivitates, juri naturali incognitæ. 248
Caput, sors. 189
Caritas proximi. 596
Caritas proximi, & societas humana, uti differant? 617
Caritas à sensu ipsa incipit. 597. 665
Caritas in naufragio, & acie fusa, qualis? 685. 686
Caritatis obstaculum an fœnus? & quantum? 668
Caritatis regula triplex. 672
Carnales, σαρκικοί. 640. 641
Carnificina, & fœneratoria. 530
Carpere, calumniari. 182. 184
Carthaginenses fecerunt nummos è corio. 463

Cabiani, & Proculeiani. 358. 368. 369
Cato Censorius medicis, & fœneratoribus, iniquus. 546.
ipse fœnerator summus. 544. 546. 547
Caupa, copa, φάτνη. 348
Caupones, emporii pars, Polluci. 350
Caupo, κάπηλος. 333. 334. 347
Copo, copus. 348. 349. *παιδαγώγος.* 351
Caupones, & cocionatores, uti differant? 339. 344. *κάπηλοι.* 349
Caupo, stabularius. 355
Caupo, & caupona, unde dicta? 354
Caupona, κάπηλεῖον. 349. 355
Caupona, & diversoria. 351
Cauponaria, παιδεία. 355. *ubi male pro καπηλικῇ?* 333. *non καπηλικὴ.* 535
Cauponari bellum. 346
Cauponatio, cauponaria. 354
Cautio, quid? 130. 132. 133
Cautio pro æque bonæ rei redditione, non necessaria. 218
Cautio, chirographum. 126. 145
Cautio chirographi, obligatio. 134
Cautio chirographaria. 153. 154
Cautionis vocabulum. 233
Cautum, cautio. 142
Cavere per scripturam, ἀλλογράφως. 514
Caveri. 131
Celtarum ἔθνος. 680
Centenarium auri. 155
Centesima usura. 609
Centesimæ quo sæculo & quibus permissæ, & quibus non? 633
Centrum divitiarum, necessitas. 410
Chanaan, Phœnicia. 424
Charibuæ efferati. 593
Chirographaria instrumēta valida, vel secus, quænam? 682
Chirographaria scriptura. 142
Chirographi essentia. 163. *obligatio.* 134
Chirographi, & pignoris, redditio. 133
Chirographorum sollemnes stipulationes. 682
Chirographum. 130. 142
Chirographum, instrumentum. 129. 130. *privatum.* 156
Christianus, sic dictus, Christiano hostis legitimus, nostro jure. 665
Christianus verus, amicus inimico. 668
Christiani & gentilis differentia circa studium eleemosynæ. 657
Christianis de fœnore quid statuendum? 618
Christiani, Judæorum lege de usuris non obligantur. 653
Christiani quando acquirendis bonis operam cæperint dare? 661
Christiani artes suas usui vendebant gentilium. 661
Christianorum eranos. 680
Christi doctrina in republica humana quomodo nil mutatum velit? 629. 630
Christus venit in carnem, magis ut gentes servaret quam Judæos. 629
Christus quare, & quorumnam trapezitarum everterit mensas? 632
Circitores, insultores. 517

Civile jus, quid? 230. *Hebraei populi.* 591.595
Civiles dissensiones notata. 665
Civilia naturalibus opponuntur. 229
Civitatis nummus, & privatorum. 439
Clerici soli à fœnore & aliis absenti. 634.635.636.637.646.648.652
Clericorum avaritia notata. 651
Clericorum posteriorum vita, & laicorum prima ecclesia. 661
Clientes, servi. 260
Coactionem argentariam facere. 497
Coactores, & coactores argentarii. 497.498. *an nummularii?* 499.500
Cocionari, κωπηλεύειν. 339.343.346
Cociatria, cociatura, cocionaria, cocionatoria, & cocionatura, μεταβολικὴ, κωπηλικὴ. 336.345.347.355.535. *utrum sine nummo procedere possit?* 422
Cociones, & cocionatores. 536. *κώπηλοι.* 344.365. *cociones, à cunctando.* 345.346. *μεταβολαὶ.* 347.349. *fœneratoribus longe perniciosiores.* 554. *necessarii.* 555
Cocus, & lanius. 349
Codex rationum. 145.146.149.151
Cœrare, curare. 4
Cœtum ἐρανικὸν complere, πληρώσαι. 679
Cognitio dei. 595
Collatio, & collectio. 61
Collatio eranistica, & symbola. 681
Collaticium as, & quadrantes collati. 39
Collecta. 681
Collectæ apostolorum ecclesiastica quid arguant? 656
Collectarii, coactores. 498. *an nummulari.* 499.500.502
Collectio, & collatio. 61
Collegia, sodalitia. 51
Collegia, & societates, uti differant? 680
Collegiorum differentia, ex fine & proposito; quod, voluptas, aut quæstus. 47
Collegium eranistarum, χοινὸν ἐρανιστῶν. 48.49
Collocari, de pecunia fœnebri, & servo. 160. *quo sensu?* 161. *de ædificiis.* 162
Collybi, id est, collybistæ; & eorum professionis utilitas. 515
Collybus, aspratura. 454. *qualis permutatio.* 364.367. *nummorum ἀλλαγὴ.* 380. *cambium.* 495
Coloni, αὐτουργοί. 225.411. *ἐργάται.* 412
Comes sacrarum largitionum apud Romanos quis? 460
Commercia maximum humanæ societatis momentum. 481
Commerciorum moderatorum fons, jus naturale æquitas. 641
Committere, male pro collocare. 632
Commodare. 163. 164. 170. 172.174. *amicorum est.* 606. 617
Commodari. 169
Commodari, & mutuo dari. 9
Commodandarum, vel locandarum & mutuandarum rerum differentia. 218.219

Commodati divisio. 172
Commodatio, & locatio. 171. 172
Comodator, χρήστης, proprie. 163
Commodatum. 222. 223. *genus mutui.* 174. *χρῆσις. commodatio.* 60. 167. 168
Commodatum, & locatum. 32. 160. 163. 173
Commodatum, & mutuum. 172
Commodum, pro commodatione. 164
Commodum temporis. 165
Commodum, usura, salarium, præmium, merces. 96. 97
Commodus, utilis. 164
Commune jus, gentium, naturale. 229. 230. 240. 241. 242. 243
Communes res, uti dividendæ? 444
Communia homini cum omnibus animalibus, panca. 593. *& genere tamē diversa.* 594
Communia hominibus & bestiis vis, quæ non commune jus efficit. 242
Communitas bonorum. 397. *quid præsupponat?* 399
Communitas prima ecclesia, ubi, & quali? 639. *Hierosolymæ tātum.* 654. 655. 656. 659
Communio sæculo aureo. 658. *Pythagoræ.* 658. 659
Commutare verba cum aliquo. 12
Commutatio, cambium. 380
Compendium, & impendium. 187
Compendii vocabulum. 570
Complere cœtum ἐφόρων, πληρώσασθαι. 679
Concioces, an avaritiæ malo mederi possint? 637
Condere pecuniam, locare. 162
Conductio. 128
Conducti nummi. 200
Conductio, & locatio, utrius juris? 235
Conducticius, ἐκμισθώσιμος. 107
Conductio. 160. 166. *ἐκμίσθωσις.* 167
Conductio, & μίσθωσις, non eadem. 166
Conductores esse, quibus vetitum? 635
Confessio auricularis notata. 647
Conforaneus, συμπολίτης. 341
Conjunctio animorum inter nos Christianos quare dari nequeat? 664. 665
Conservatio juris utriusque, solius Dei singulare beneficium. 595
Conspicuior, comparative. 533
Constitutiones super usuris. 649. 650. 655. 662. 664. 670. 676
Contemptus divitiarum à Christo commendatus. 638
Contractus, & res, sine quibus non potest esse, sunt ejusdem juris. 237
Contractus in præsentia, & præsentaria pecunia, in Oriente. 675
Contractuum genera. 36. *medicorum fons, juris naturalis æquitas.* 641. *voluntariorum species.* 166
Contrahi re, & de facto. 230. *verbis.* 233
Contrarium nil ejusdem juris. 265

Contributiones, ἐπιδόσεις. 54
Conventa, & *conventiones*, συμπωλίαι, μνησπωλίαις affines. 562
Convivia sodalitatum, qualia? 681
Convivia ἀπὸ συμβολῶν. 41. 53. συναγώγιμα. 54. ἐξ ἐπιδόσεως. 54.55
Copa, φάτνη. 348.354. παυδοκεύτελα. 349.350
Copia, id est, quantitas. 443
Copiatæ, bisselliones. 529
Copona, taberna vinaria. 348. 349.354
Copus, copo, caupo. 348.349
Corallium pro pecunia. 468
Coria, *per abbreviationem pro* coriaria, *librariis antiquis scribere mos fuit.* 528
Coriaria odiosa, sed necessaria. 527. *sordida.* 530
Coriacea pecunia. 462. 463. 464.466.467
Corium, & aluta, diversa. 463
Corporale bonum, pecunia. 445. 446
Corporales res. 203. *duum generum.* 204
Corpori quidlibet satis. 409
Corpus alere corpore. 199
Corpus argentariorum. 502.508
Corpus humanum, quibusnam pro instrumento tantum, non pro parte altera animalis? 642
Corpus & quantitas, oppositæ. 443.444
Cortex morti, pro pecunia. 468
Crasso quis dives? 399
Creatio hominis. 594
Credendi consuetudo minus frequens ab omni ævo in Oriente. 675
Credendi verbum. 66.68
Credere pecuniam, fœnerare. 100. *Vide*, Pecunia.
Credita res, & fiducia data res. 68.69.99
Crediti species. 121
Creditum ei, fœnus. 81
Creditum, mutuum, debitum. 65.66.67.68.70.71.72. 75.76.77.79
Creditum, & mutuum. 99
Creditum, fœnus, mutuum. 129
Creditum, & debitum. 188
Creditum ire. 77. *& iri.* 78
Creditor. 70.79.98.99
Creditores, δανειστὴς, *benefici.* 36
Creditores fuerum debitorum corpora secuere & partiti sunt. 545.546
Cretaria avis. 342
Crimina duum generum; aut unam, aut utramque partem ream detinent. 601
Criminatorum etymon & proprietas. 182
Cujus, cuja, cujum, qualis. 345. 346
Culicem quinam eliquent, ut deglutiant camelum. 651
Cultus dei. 595.596
Cupidinis immoderatæ caussa, anne nummus? 418
Cupiditas opum, qua non vituperanda. 400
Cupiditas opum insana. 391. *an fuerit ante nummi usum?* 392
Cupiditas nummi, non habet finem. 403.404
Cupiditas infinita omnibus artibus communis, non propria μεταβολικῆς. 405
Cupiditas naturalis, & qua

in immensum excidit. 410
Carare, carare. 4
Currens pecunia. 425
Cusionis nummorum impensa, unde recipienda? 460. 461

D.

DAmnum, unde dictum? 97
Danaca, obolus, sexta pars drachmæ. 426
Danista. 20
Danisticum genus. 21
Dano, do. 16
Dare, donare, differunt. 16
Dare, δανεῖν. 17
Dare proprium, dare utendum, opposita. 217
Dare symbolam. 681
Dari mutuo, fœnore, &c. 13
Daricus nummus. 441
Datio, & δόσις, diversa. 203
David Psalmista num damnet quod Moses permisit? 616
Debitor nec dolum præstat, nec culpam, nec diligentiam. 221
Debitorem tenere. 135
Debitores ingrati. 530. 531
Debitores solvendi impotes, Athenis & Romæ uti tractati. 565
Debitorum corpora secta & partita inter creditores. 545. 546
Debitum ἄτυπον, vel ἔντυπον, & ἐπίτυπον. 301
Debitum, creditum. 76
Debitum, & creditum. 188
De bon coin, de bon aloy. 451
Decadrachmus nummus Cyrenæorum. 515
Decalogus quonam pertineat? 596. 598
Decussis etymum. 577
Deductitii, an κολλέκτιοι? 351
De facto contrahi, quæ dicantur? 230
Defectio hominis, & ἀποθεμάλωσις. 594. 595
Definitio, & etymologia, uti differant? 3
Definitio, taxatio pretii. 479
Dei cognitio, & adoratio. 595
Delegare. 145
Delegatio, an obligatio per literas. 143
Delegatio per literas. 382
Deleti nummi, ἄσημοι. 492
De manu in manum. 676
Demaretius nummus. 441
Democriti μονοπωλίαι. 559
Denarii nomen. 428. *primus argenteus Romanorum nummus.* 433
Denarius probare, in officio argentariorum. 512
Depectiones negotiatorum, monopoliis non absimiles. 562
Deruis Persarum monachi. 640
Desiderium humanæ naturæ amplianda, quale? 397. 398
Detriti nummi. 454. 492. 569
Dilectio proximi. 596. *à seipso incipit.* 597. *ad decalogum & fœnus collata.* 597. 598. 599
Dimidiati nummi. 128
Diobolare scortum, πρατὴ σιδηρᾶ. 573
Diomedis & Glauci permutatio. 359. 364. 366. 379
Dionysius tyrannus nummos duplum valere jussit. 452
Disciplina perfectionis, & severa. 645
Dispendii vocabulum. 570
Dissensiones civiles notatæ. 665
Dissolvere nomen. 147

Distra-

Distractores argenti. 491
Diversoriorum & tabernarum mos fuit primitus, monstruosas & ridiculas in parietibus foribusque picturas haberi. 350
Diversoria, & taberna, diversa. 351
Divina mens influit quibus vult, etiam illis quibus manifestius aperire sese nō vult. 589
Divinum jus. 588.589.590
Divini juris partes. 590.591.595
Divisio rerum, per numerum, aut partitionem. 444
Divitiarum contemptus à Christo commendatus. 638. *parandarum instrumenta infinita Aristoteli.* 404. *modus unus, terminus, centrum.* 410. *studium.* 638.639. *an fuerit ante nūmi usum?* 392. *in beneficiis necessario requiritur.* 393. *finis, est usus.* 404. *usus, & possessio.* 165
Divitiæ patriarcharum. 395
Divitiæ ante nummum inventum. 418. *in metallo rudi ante nummum signatum.* 470
Divitiæ, & divites, quinam? 657
Divites multi non bene, nec semper nummati. 609.610
Divites & pauperes in primis ecclesiis. 656
Divitum inopumq; medii. 549.550
Dives, qui, secundum Crassum? 399
Divitis & pauperis affectus reciproci, quales? 668
Divortia propria aquarū. 207
Domini legitimi sex res. 217
Dominia prima. 255
Dominium, res antiquissima. 394. *an bello acquiratur?* 255
Dominium, & possessio, non idē. 173
Dominium in commodato non transfertur. 172
Donare, χαρίζεσθαι. 7
Donare, dare, uti differant? 16
Donarium. 6
Donatio. 202. *alienationis modus.* 215
Donatio, & venditio. 359.360
Donatio mutua Glauci & Diomedis. 359.364.366.379
Donativum. 7
Dona. 6.23
Dona mutua, non semper paria. 360
Donum, δωτίνη. 215
Dos, δώς. 215
Drachma, unde dicta? 310.325
Drachma Æginæa. 432
Drachma Arabum. 325
Drachma, moneta argētea. 507
Drachma argentea. 5.26
Drachma Attica. 321.493
Drachma aurea, argenteæ decem, & duodecim. 493
Drachma, ὁλκή. 323
Duellum. 253
Duodeciava. 577
Dupondium, bilibre. 567.570
Dupondius assis, bilibris. 573
Durum, molle, lentum, quei idem? 320
Dux, & miles: ἡγεμὼν, καὶ ἐργάτης. 412

E.

Ecclesiæ facies alia, aliam vitam, aliosque mores arguit. 639
Ecclesiæ ministri à fœnore & aliis prohibiti. 633. 634. 635. 637. 646
Ecclesiæ præsidentes. 645
Ecclesiæ primæ virtutes. 668
Ecclesiarum puritas, major quo propiores fonti. 649
Ecclesiasticorum avaritia notata. 651
Egestatis gradus. 669. 673
Egregior, comparative. 533
Eleemosyna differentiam monstrat inter Christianum & gentilem. 657
Eleemosyna, eranos. 62
Elocare, ablocare. 683
Emere ut carius vendatur, à prima Hierosolymitana ecclesia alienum. 660
Emptio, auctoritas. 210. 212
Emptionis & venditionis ortus. 238
Emptor, & venditor. 214
Emporii partes, secundum Pollucem. 350
Epicuri contra Pythagoræ κοινωνίαν sententia. 659
Episcopi, procuratores sæculares, & fœneratores gravissimi. 652
Epulæ menstruæ, ἔρανοι. 679
Equi, qua in re naturam reverentur? 592
Equus, Cephalleni nummi insigne. 441
Erani redemptores. 63
Eranistica collatio, & symbola. 681
Ergastulum terræ laborandæ, temporalis laboriosa vita. 303
Esseni. 640
Etymologia, & definitio, uti differant? 3
Evictionis actio, auctoritas. 207. 209
Exactores, an ξυμβάλλοντες. 496
Exæquatio mercis & pretii. 478
Exceptio non numeratæ pecuniæ. 153
Exceptionis tempus. 142
Excessus, τὸ ὑπὲρ μέτρον. 277
Excessus in fœnerando & mercatura, avaritia. 637
Exercere pecuniam. 28
Exerceri, de agro, non fructu; de pecunia & fœnore, non usura. 29
Exilium voluntarium. 589. cur dici queat? 685
Expedire nomen. 147
Expensum ferre. 147
Expensum, τὸ δάνειον. 147
Expungere nomen. 147
Extraneo, fœnore datur. 606. 617
Ezechiel propheta num vetet quod Moses permisit? 616

F.

Fabricandi ars. 297. 298
Facere nomen. 147
Facinora legibus reprimenda. 662
Factum metallum vel argentum. 490
Familia monetariorum. 502
Farcimen, impensa. 41
Faviſſa, ἡσσωθεῖσι. 393
Feræ nonnullæ hominibus minus efferæ. 592. 593

Ferrei nummi. 321. 322. 467. 468. 484. 572. 573
Ferri ars & usus, agricolationi prior. 298. 301
Ferrum aceto candens intinctum inutile. 319
Ferrum factum, laboratumve, vel rude, & infectum. 394
Ferrum grave. 572. *signatum.* 573
Ferrū molle, & aciarium. 320
Ferrum rude, ante nūmi usum. 358
Fidejussorem tenere. 135
Fidejussor, auctor secundus. 209. 210
Fiducia, hypotheca. 68. 69
Fiducia data res; & res credita. 68. 69
Fiduciarius servus; male, pro fiduciato. 69
Fiduciata res. 69
Fidus, & fides, unde? 22
Fieri accipientis. 219. 222
Fieri debere, & fieri posse, non confundenda. 662
Figulina numismata. 466
Fines artis, & artificu. 406
Finis finiti infinita cupiditas. 404
Finis, non est pars. 518
Flatum metallum, nummus. 490
Fœnerandi & medicandi non res, sed ars damnata. 547
Fœnerare, credere pecuniam. 100
Fœnerare, & fœnerari. 13. 169. 550
Fœnerari, χρῆσαι. 163
Fœneraticia, mutuaticia. 107
Fœneraticia negotiatio, τοκισμὸς, species μεσοβολητικῆς. 281. 282
Fœneratio, mutuum cum usura datū. 174. *utrius juris?* 265. 269. 272. *τοκισμὸς, pars μεσοβολητικῆς.* 280. 519. 520. *monopolia utilior, & magis necessaria.* 564. *præter naturam, Aristoteli.* 289
Fœneratio activa, & passiva, nummulariorum. 512. 513. *invisa, inhonesta; necessaria tamen, & utilis.* 530. 676. *an βίου ἐπανειδὴς?* 684. *nempe, quæ modo caret.* 634. *notata.* 637. *damnata Aristoteli & Platoni.* 540. 541
Fœneratio & mercatura conjuncta. 554
Fœneratio ante nummi inventionem. 568
Fœneratio & monopolium. 584
Fœneratio, quibus interdicta? 633. 634. 637. *& cur?* 646
Fœneratio improba, ἢ σκεπτικῶν; modica, ἢ ψυχικῶν. 640. 641. 642
Fœneratio, negotiationis species. 673. *negotiatio stataria.* 674. *à Muhammede prohibita.* 673. *& cur?* 674
Fœnerationis & mercaturæ eadem ratio in pretio intendendo vel minuendo. 583
Fœnerationis necessitas. 527. 676
Fœnerationi modus constituendus à principe vel magistratu. 563. 564
Fœneratoris etymon Græcum. 546
Fœnerator, & fur. 541, 544
Fœnerator, & δολοφόνος, uti opponantur? 582

Fœnerator, χρήστης. 163
Fœneratores à republica inſeparabiles. 660
Fœneratores, latrones. 632
Fœneratores lege non coërciti, nondum tamen tam exitiales atque mercatores nonnulli. 224
Fœneratores luxu divitum producti, ſecundum Plutarchũ. 549
Fœneratores maximi, minimũ infames, vel inviſi, quinam? 582
Fœneratores minus ſordidi quã opifices. 532
Fœneratores, τοκισταί. 36
Fœneratores in prima Hieroſolymitana eccleſia nulli. 660
Fœneratorum claſſes. 539
Fœneratoribus πράπηλοι longe pernicioſiores. 554. *licet neceſſarii?* 555
Fœneratoribus uſura permiſſa. 179
Fœneratoria, & carnificina, & ars ludicra. 530
Fœneratoria inviſa. 527. 530. 676. 684. *& quænam?* 634
Fœneratoria, τοκισμός, ὁδολοσχικὴ. *Athenæ libera.* 583
Fœnore accipientes proniores ad mentiendum quam dantes. 602
Fœnore laborare. 33
Fœnore ſumere, maledictio; fœnerari, benedictio. 604
Fœnore ſumitur à trapezitis. 17. 60
Fœnori nulla pœnitentia locus uſquam indicta. 637. 647. 648. 649
Fœnoris definitio. 159. *& diverſitas.* 160. *dictio.* 21. 23. 24. 25. 27. 28. 29. 33. 34. 35. 85. *etymon.* 180 *genera.* 174. *initium à petente.* 60. *merces, uſura.* 81
Fœnoris modus, totus politicus eſt. 646. 648. *modorum varietas.* 160
Fœnoris & furti collatio. 600. 601
Fœnoris quam Chriſtiani rationem habere debeant? 618
Fœnoris & uſuræ abſurda diſtinctiones. 121. 122
Fœnus exercere. 28
Fœnus agitare, exercere. 101. 102. 103. 104
Fœnus agitare apud Athenienſes ſine præſcripto licitum. 564. *& Romæ ante legem XII tabb.* 565
Fœnus. In fœnus dare, fœnore dare. 32
Fœnus improbantes, non poſſunt mercaturam excuſare. 625. 626. 631
Fœnus, crediti ſpecies. 121. *vel mutui.* 87. δάνειον. 171. *pecunia credita.* 409. 581. *& mutuum gratuitum.* 624
Fœnus, & gratuitum. 160
Fœnus, creditum, mutuum. 120. *ejuſdem juris.* 235
Fœnus, mutuũ. 159. *mutuum* ἐνοχον. 29. *mutuum* ἐπίοχον. 81. *pecunia fœnebris.* δάνειον, χρέος. 123
Fœnus, pro fœneratione. 164
Fœnus, verſura, μεταβολή. 347
Fœnus quomodo pro uſura? 32. *uſura.* 121. *quia nunquam ſine uſura.* 122
Fœnus, & bellum, pugnantia. 667

Fœnus an licitum? 193. 198. 201. 221. 223. *an naturalis terræ fœtus?* 30. *an naturale?* 229. *an civile?* 233. *an παρὰ φύσιν?* 280. *an crimen?* 545. *caritatis obstaculum an sit; & quantum?* 668. *an in Decalogo prohibitum?* 603. *laicis si illicitum, jugum est importabile.* 646. *malum necessarium, si malum.* 677. *cum dilectione proximi collatum.* 598. 599. *uti fœnus pariat?* 122

Fœnus sesquicentesimum, duocentesimum, trecentesimum, centesimum, trientarium, unciarium, semunciarium. 28. 30. 31. 33. 609

Fœnus immane, quarta partis de sorte in diem. 580. 581

Fœnus gravissimum ab episcopis acceptum. 544. 652

Fœnus nauticum. 24. 25. 31. 539

Folium de sepplasio. 563

Folles, nummi minuti. 92. *oboli arei.* 428

Follium, exiguorum nummorum, nomen & genera. 324

Foranei, ἀγοραῖοι. 341

Forensis mercatura. 339. *καπηλικὴ, ante nummum.* 418

Foria, stercus, φορεία. 528

Forica, pro foricarum & stercorum vectigali. 529

Forica, κοπρόδοχεῖα. 528

Foricarum vectigal. 529

Foricaria odiosa, sed necessaria. 527. 528

Foricarii, vectigalium foricarum redemptores; non purgatores. 529

Forma nummi proba & adulterina, nil facit ad nummi æstimationem. 456

Formæ vocabulum. 684

Fortunæ lacinios. 409

Fragile, & molle, differunt. 320

Fragmenti falsum etymon. 2

Fratrum appellatio inter Christianos. 654. 660. *quando expirarit?* 661

Fratres ad benefaciendū, omnes. 663

Fraudes. 262

Fricatio mulorum mutua. 279. 280

Fructuosa omnia. 198

Fructus pecuniæ, usura. 200

Fruges, reditus. 287

Frugis centesima, pro, centena; male. 31

Fullonū præpositi, institores. 518

Functio. 9

Functionum sive pensionum reliquater. 59

Fundari, uti de pecunia dicatur? 161. 162

Fundus, κλῆρος. 190

Fur, & fœnerator. 541. 544

Furtum, quid? 542. 600

Furta, cur non à jure gentium? 257. 258. 262

Fusio, functio, solutio. 10

G.

GAllicarum urbium collecta pro pastoribus. 62

Galli per mercaturam nobilitate excidunt. 532. *& qua lege?* 533

Gallorum mos quoad jus servitutis. 260

Gallorum veterum νόμος. 680

Gallus Hispano frater esse debet ad benefaciendum. 663
Ganeum, γάνειον. 678
Generatio, est multiplicatio. 181
Gentilis & Christiani differentia circa eleemosynam. 657
Gentium jus, uti opponatur juri naturali? 248
Gentium jus, naturale, secundarium, commune. 229. 230. 240. 241. 251. 252. 254. 677. *secundarium.* 383. *divinum.* 588. *duplex.* 259. 261. 278. *nullas bestias attingit.* 594
Gentium jus naturale, & proximi caritas, uti differant? 617
Gentium juris, quanam? 382
Gentes efferatæ. 593
Gentes, Judæorum lege de usuris non obligantur. 654
Gentes nonnullæ à veri dei cognitione alieni, juris tamen divini alicujus prudentia censentur. 588
Genus, species. 88
Ghena rex, id est, Guineæ. 286
Gladius obtusus, mollis, ἄσυμφορος. 320
Glauci, & Diomedis permutatio. 359. 364. 366. 379
Gradus, sunt ejusdem juris. 238
Gradus, & accessiones, ejusdem prædicamenti. 254
Græca fide. 676
Græci unde nummi usum habeant? 425
Græci à Phœnicibus pondera, mensuras & nummum acceperunt. 434
Græcorum & Persarum discidium ab excidio Ilii fuit ortum. 434
Grates. 7
Gratia par, nulla gratia. 276
Gratia, mercedis incunabula. 278. 279
Gratia coacta. 269. *propter ingratitudinem introducta.* 270. 279
Gratia, pro rei mala remuneratione 7. 22
Gratiæ relatio, utrius juris? 268. 269. 278
Gratuitum, & non gratuitum. 32
Gratuitum, causa accipientis solius datum. 197
Gratuitum, & fœnus, oppositæ. 160
Gravis as, libra, mina, σταθμός. 577. 578
Grave as. 572. *signatum.* 573. *non solitum ponderari.* 570. *an pro rudi?* 571. 572. *signatum, numeratum.* 572. *ante argentum signatum.* 573. *& ante as rude.* 575
Grave as & argentum ab initio cusum. 432
Grave argentum, an apud Livium? 574
Graves nummi primum ex ære & ferro. 350
Gravis nummus ari & ferro rudi successit. 358
Gravis nummus æreus aureo argenteoque vetustior. 433
Guinea, Ghenæ rex. 286

H.

HAbeo, unde dictum? 131
Hæreditas fiduciatria. 69
Hebræi naturalis juris æquitas invalida fuit. 610
Hebræorum jus civile. 591. 595

595. *populi dignatio.* 606
Herilo non cito, quid Romanus? 658. 659
Hesiodi ætate nummus nondum. 273. 368. 421
Hesiodus an Homero recentior? 421. 422. 433. 536
Homeri ætate, signata pecunia nulla. 305. 310. 368. 421. 568
Homerus & Hesiodus, uter vetustior? 421. 422. 433
Homerus, Chii nummi insigne. 441
Homo, animal natura ἀγελαστικόν. 250
Hominis creatio, & defectio à jure naturali. 594. *quæ ἀποθηκίωσις.* 595
Homini & animalibus communia pauca. 593. *& toto genere diversa.* 594
Homines, an juris justiciaque capaces creati? 594
Hominum ἀποθηκίωσις. 595
Hominum status, vel classes tres. 640
Honesta res, quæ per alios operatur. 414
Honestum minus, cum labore ex arte victûs quærere, quam desidem fœnore vivere, & divitias parare. 531
Honorarium. 538
Horatii Lyrici pater coactor. 498
Hortorum cultura, an per τὸ γλῶ ἐργάζεσθαι exprimi posit? 303
Hospitalaria, ξενών. 352
Humana natura amplianda desiderium, quale? 397. 398
Humana vita gradus. 302. *diversitates cum mansionibus in domo dei comparatæ.* 644
Humana vita & societas in animorum imparitate subsistit. 527
Humana societas, & proximi caritas, uti differant? 61
Humana societas fœnebri commercio quam maxime indiget. 546
Hurpex, ἅρπαξ. 332
Hydropis imago in avaritia. 541

I.

IAnus, primus æs signasse dicitur. 575
Ianus bifrons, Romani nummi insigne. 441
Idem non quod simile. 129
Idololatriæ origo. 595
Ideneior, comparative. 533
Ignorantia contrarietatem nullam infert. 265
Ilii excidium Persis initium discidii à Græcis. 434
Impendii vocabulum. 570
Impendium pro usura. 579
Impendium primum, quod sors pecuniæ; & secundum, quæ debitoris ἀπραξία. 186. 187. 189. 190
Impensæ, & impensa. 40. 41
Impensa cusionis nummorum, unde recipienda? 460. 461
Imperfectionis & perfectionis gradus & classes. 640. 641. 642
Imperium naturæ. 244
Imperium, æqualitatem juris tollit. 241
Implere promissum, debitum. 48. 49.
Inanes actiones. 134
Inane chirographum. 134

Inanes tabulæ. 134
Incentiva vitæ. 301
Incorporale jus super corporali re. 445
Incorporalis res, usus. 217
Incrementum, usura. 181
Indicatura deterioris nummus. 457
Indigentes, caussa fœnerationis. 601
Indi, novi orbis, efferati. 593
Indorum mos quoad servitutẽ. 261
Infantes mutuos dare ad edendum. 36
Infinita divitiarum parandarum instrumenta, Aristoteli. 404
Infinita cupiditas omnibus artibus communis, non solius μεταβλητικῆς propria. 405
Ingenium, juris naturalis principium. 244
Ingenuis inhonesta res quæ ipsa operatur; non inhonesta quæ per alios. 414
Ingratitudo recentior gratitudine. 270
Ingratitudo, usurarum caussa. 669
Inhonesta res, quæ ipsa operatur. 414
Inhonestæ, & sordida negotiatio; κατηλείαι. 343
Inhonestæ professiones. 354
Infimorũ operũ magistri. 529
Injuriæ non capax, nec juris est. 241
Injuriam non faciens, nec pati potest. 241
Innovationes, & accessiones seu gradus, diversa. 254
Inopia gradus. 669.673
Inopiæ & necessitati subvenis lex. 550
Inopes & indigentes fœnerationis caussa. 601
Inopum divitumq; medii. 549. 550
In provinciam venire. In provincia versari. 106
Insatiabilitas, non ex artis vel mercaturæ vitio est, sed hominum. 409
Institor. 685
Institores, quinam? 517.518
Institoria, non est παραστασις. 517
Instrumentum, pro chirographo. 129.130
Instrumenta ἐπ' ἀγορᾶς. 155. *forensia, publica, privata.* 156
Instrumentorum genera. 156
Interesse, usura. 176
Interfici, & vendi. 395
Interpres, προπράστης. 332
Interpretis etymon. 476
Interpretes, proxenetæ. 331
Interrogatio, stipulatio. 127
Interusurii jus quare introducendum fuerit? 675
Intributiones, ἐπιδόσεις. 54
Inventio ultima, perfectissima. 484
Involuntarium jus. 685
Iosephi patriarchæ in Ægypto μονοπωλία. 556.558
Ire creditum. 77
Ire in creditum, lacrimas, flammas, maciem, seninm. 67. 69.70.71. *de re, & persona.* 72. 73. 74. 98. *modi quatuor.* 151
Isauri, latrocinio & rapto infames. 295
Ismaëlitæ, mercatores πλανῆται, ab omni ævo. 673. *Arabes, Persæ, & Saraceni.* 674

Iſtabla, Rabbinis quid? 353
Iubilæus annus. 608.653
Iudæi uſura inter ſuos prohibita. 275. *nec uſura modus præſcriptus.* 607
Iudæorum ſuper uſuris lex an Chriſtianos attingat? 653. *vel alias gentes.* 654
Iudæorum lex de uſuris cum gentibus. 666
Iudæus omni Iudæo proximus. 617
Iudaici & Romani iuris collatio. 596
Iudicia ἐρανικὰ, & ἐμπορικά. 42.47.48
Iulius Cæſar quo pretio aurum divendiderit? 507.508
Iuppiter, quæ occaſione patris nomen invenerit? 300. *ei ſecundus & tertius vivendi gradus attributus.* 303
Iuris æqualitas per imperium tollitur. 241
Iuris divini partes; legalis, & naturalis. 590.591.595
Iuris gentium, quænam? 382
Iuris naturalis æquitas. 610. *principium.* 244. *falſa definitio refellitur.* 247. *definitio vulgaris notatur.* 593. *præcepta, prohibitoriis non accenſenda.* 603
Iuris utriuſque conſervatio, ſolius Dei ſingulare beneficiũ. 595
Iuris Romani & Iudaici collatio. 596
Ius ſine ratione nullum. 240
Ius non jus. 251
Ius non eſt, quod contrarìn ſibi profert. 265
Ius auctoritatis, & mancipii. 209
Ius auctoritatis, an jus uſucapionis? 207.210
Ius belli, an jus uſuræ? 666. 667
Ius divinum. 588.589.590
Ius civile, quid? 230. *Hebræi populi.* 591.595
Ius συδιαφόρων, an hominibus cum beſtiis commune? 245
Ius incorporale ſuper re corporali. 445
Ius gentium, commune, naturale. 229.230.240.241.242.243.250.251.252.254.257.258.677. *divinum.* 588. *duplex.* 259.261.278
Ius naturale jureconſultorum. 289. *tertium, Ariſtotelicum.* 290
Ius naturale, φύσις, νόμος. 592
Ius naturale primarium. 585. *& ſecundarium.* 583
Ius naturale, quomodo ipſius civilis pars? 591
Ius naturale nullas beſtias attingit. 594
Ius naturale gentium, & proximi caritas, uti differant? 617
Ius naturale uti juri gentium opponatur? 248
Ius voluntarium. 589. *& involuntarium.* 685
Ius utendi, poſſeſſio. 212
Ius, juſtitia, ratio, connexa. 243. *& inſeparabilia.* 593. 594
Iuſticiæ prætextus notatus. 665

K.

KAlendaria, ἐφημερίδες. 149.150.151

L.

Laborare fœnore, are alieno; bene. uſurir; male. 33
Laici non prohibiti à fœnore. 633.634.637
Laicorum jugum importabile, fœnus eis illicitum pronunciare. 646
Laicorum primæ eccleſiæ vita longe auſterior, quam poſtea clericorum. 661
Lanionia menſa. 557
Lanius & cocus. 349
Lapilli pro nummis. 468
Largitiones ſacræ apud Romanos quæ? 460
Latrocinia. 258. *ab Ariſtotele probata.* 398
Latrones, Ariſtoteli ſecundum naturam vivendi modum præſtant. 288.289.290.296
Latura. 83. *quid?* 517
Laturarii, bajuli. 83
Legale, pars divini & civilis juris. 590. 591. *& quomodo?* 591
Legale jus multa prohibet, quæ naturali non adverſantur. 590.603
Leges voluntariæ. 589
Leges eccleſiaſticæ & civiles, uti differant? 647
Legum Moſaicarum cum Romanis collatio. 596
Legibus facinora reprimenda. 662
Legis plenitudo. 596
Lex contraria ſibi non ſancit. 265
Leucon; qui nummos eoſdē aliter ſignatos duplum valere juſſit. 451
Lex dei, vera, ſimplex, vivax. 598
Lentum, durum, molle, quidem? 320
Lex neceſſitati & inopiæ ſubvenit. 550
Liber rationum. 145.146.150. 151
Liberale minus, cum labore ex arte victum quærere, quam deſidem fœnore vivere, & divitias parare. 531
Liberi omnes, natura. 305.394
Libertas æqualis, juris naturalis. 247.254
Libripendiaria nummo ſignato vetuſtior. 579
Libra. 324. 577. λίτρα, σταθμὸς. 578. *pondo.* 315. *mina, pondo, σταθμὸς.* 567. *libra auri, quanta?* 154.443. *veterum principum.* 453.454
Libra, quæ minus, mox duodecim aſſium facta. 473
Libræ Romanæ. 460
Librarium pondus. 578
Librarius aſsis. 146.315.567. 570. *libralis.* 571. 573. *& gravis.* 577
Librarii aſſes, ſextantarii facti. 573
Liga nummus, ſed indicatura deterioris. 457
Lignorum cædendorū ars. 287. *ejus vetuſtas.* 297.301
Lintearius. 490. *& Linteo.* 342
Linteorum orbiculi & quadri pro nummis. 468
Litera, στοιχεῖα, elementa orationis. 136. *ſcriptura.* 138. 145. *epiſtola.* 382
Literarum obligationes. 136. 137.139.141.142
Lites, juris civilis. 257

Locare nomen. 147
Locandarum, vel commodandarum, & mutuandarum rerum, differentia. 218.219
Locari, & conduci, de pecunia fœnebri, & ædificiis. 160. 162.163.200
Locaticius, μισθώσιμος. 107
Locatio. 160.202. *& commodatio.* 172. *& conductio, utrius juris?* 235. *imaginaria. ficta.* 363. *nummo facta, an donatio?* 362.363. *pecunia.* 161. *λῆσις.* 166. *μίσθωσις.* 167. *nulla gratuita.* 174.175
Locatum. 222.223. *& commodatum.* 32.173
Locati & conducti significationes ubi permisceantur? 167
Locri nõ tulerunt cociones. 555
Locuples, quis? 396
Lombardi, fœneratores. 224. *Longobardi, τραπεζίται.* 632.670. *In Gallia nulli, & hinc gravissima incommoda.* 671
Lucrum, & merces, quid differant? 95
Lucrum, & usura, quid differant? 97
Lucri studium discrimen monstrat inter gentilem & Christianum. 657
Lunter, λυτήρ. 324
Lupanaria, emporii pars, Polluci. 350
Lutea pecunia an omnium antiquissima? 467.468
Luxus divitiũ fœneratores produxit, secundum Plutarchũ. 549
Lycurgi ἀναδασμός. 377. *nummus.* 484
Lycurgus, qualis legislator? 590
Lydi, an nũmi & καπηλεῖαι auctores. 339.422.434

M.

Macellaria ars. 342.348 *Macellarius, κρεοπώλης.* 348
Macellum, καπήλα. 348. *unde vox?* 349
Magnarii negotiatores. 532. *ἐμποροι.* 536
Magnarius fœnerator, & ὁδοιπορίτης, uti opponantur? 582
Malichenses, Arabum secta. 675
Malum minus, majoris remedium est. 555
Malum necessarium, fœnus, si malum. 677
Mala simpliciter, & non simpliciter, ubi prohibeantur singula? 603. 604
Mancipii res. 203. 204. 208. 213
Mancipi, id est, res mancipii. 205
Mancipii & auctoritatis jus. 209
Mancipio dare. 204.205.208
Mancipia, pro rebus mobilibus. 214
Mancipia, tyrannorũ servi. 261
Mancipium secundum, Cujacio. 209
Manducatorium, quid, in stabulo? 353
Manere in caupona, pernoctare. 351
Mangones, ἀνδραποδοπῶλαι. 334

Mansiones, cauponæ. 351
Manumissio, an juris gentium? 247.254
Marbith, tarbit. 612.615
Marchander le combat, Gallus quid? 346
Mare non sterile. 198
Massa æris, primum pro nummo. 305
Massæ æris informes, ante nummum signatum. 312.315
Materia, Iureconsultis substantia. 442
Materialia. 40
Matrimonium, juris naturalis. 230.253. *quid?* 243
Mattya. 52
Mediator, μεσίδιος, μέσος, arbiter. 475
Medicandi & fœnerandi non res, sed ars damnata. 547
Medicina quam agricultura vetustior. 299
Medicis iniquus Cato Censorius. 546
Medius, an Latine pro μεσίτης dici possit? 476
Meliora non tantum videnda & probanda, sed & sequenda sunt. 664
Mensa. 512
Mensa argētaria, de omni nummo. 506
Mensa jumentorum, φάτνη & manducatorium, τραπεζα. 352.353
Mensæ scriptura. 137
Mensæ olearia. 557.562
Mensarii, nummularii, argentarii. 496. 497. *à populo creati.* 508.510.512. *an diversi ab argentariis?* 509. *vulgares.* 510. *cambiatores.* 512. *fœneratores.* 512
Mensariorum officium. 512. *vita & quæstus.* 513
Mensurarum inventor Phidon, & Palamedes. 430.431. *vox.* 684
Mensura & pondus. 306.307
Mensura usualis. 437
Mensuræ non sine ponderibus. 429. 430. *vetustiores nummis, & Phidone.* 428. & *nummo æreo.* 433
Mensurarum nomina apud Homerum. 431
Menstruæ epulæ, ἔρανοι. 679
Mercator vagus, ἔμπορος. 344.425
Mercator pecuniæ, & nummorū, νομισματοπώλης. 489. 516
Mercatores primi, Phœnices. 295.404.423
Mercatores, nummi inventores? 434
Mercatores fœneratoribus quinam magis exitiales reipublicæ? 224. 554. & *an necessarii?* 555
Mercatores, latronibus comparati. 632
Mercatores magnarii, & viliores. 409. *stationarii.* 338. *forenses.* 339
Mercatores, duum generū. 536
Mercatores fœnerantes in Hierosolymitana ecclesia nulli. 660
Mercatorum classes & gradus. 537
Mercatorum sacra, decipere, simulare, mentiri. 532. 533 536.551
Mercatoribus ad militiam aspirare interdictum. 533. *lucra permissa.* 179. *Plutarchus iniquus.*

iniquus. 551
Mercatoria, ἐμπορική, & unde orta? 404
Mercaturane, an agricultura, vetustior. 297.298
Mercatura, ἐμπορία, species μεταβλητικῆς. 281. 555
Mercatura navigans, & forensis, ante nummum. 418
Mercatura sordida, quanam? 532
Mercatura, pro lucro ex mercibus. 83
Mercatura sine fœneratione sustineri nequit. 226.554.673. 674
Mercatura, quibus interdicta? 633.634.637. *& cur?* 646
Mercatura notata. 637
Mercatura, prater naturam, Aristoteli. 289. 404. 405. 408.409.480.525. *damnata Aristoteli, & Platoni.* 540. *à Platone exterminata.* 520.521
Mercatura Gallos nobilitate privat. 532. *& qua lege?* 533
Mercatura ortus. 302
Mercatura & fœnerationis eadem ratio in pretio intendendo vel minuendo. 583
Mercatura, τὰ ἐμπορίας, partes. 344
Mercaturam damnat, qui usuram. 524
Mercaturam tolerare iniquum est, si fœnus sit improbandum. 625.626.631
Merces. 7. *auctoramentum servitutis.* 531. *gratia coacta.* 279. *ποινή.* 180
Merces fœnoris, usura. 81
Merces, usura. 85. 95. 96. 191.195
Merces, & lucrum, quid differant? 95
Merces pretiumve ubi intervenit, utriusque contrahentium commodum agitur. 177
Merces tantula, an pro mercede habenda? vel, an constituat locationem? 362
Merces ex commodato locatum, ex mutuo fœnus efficit. 160
Merces, rerum locatarum & commodatarum discrimen. 173
Mercedis nomen. 96
Mercedis pensitatio utrius juris? 259
Mercedu expers, ἄμισθος, ἀπρόμισθος. 682
Mercedem ut pendas pro rei tua usu proprio, absurdum. 219
Mercedum nomina. 5
Mercenaria, μισθαρνία, species μεταβλητικῆς. 281. 282.407
Mercenarii, αὐτουργοί. 411
Merx, φόρτος. 376
Merx, & mercatura, quid distent? 83
Merx, & pretium, antiquitus eadem res. 488
Merx, ob pretium non repræsentatum, quare carius vendi possit? 676
Mercium & pretii discrimen. 370. 371. 375. 380. 383. 384
Meretrix non sterilis, licet non pariat. 199
Mergus ærarium. 33
Metallum factum. 490
Metallum rude, permutabile modo inter volentes. 471

Metallum, permutatoria quam maxime idoneum. 328
Metallū, metalli pretium. 440
Metalli usus ad contractus ante pecuniam formatam. 470
Metallorum effodiendorum ars. 287. *quam vetusta?* 297. 301
Metallorum pretia ante nummi inventionem. 330
Meum, tuum. 201. 202. 220. 277. 381. 665
Midæ fabula. 403
Miles, & dux: ἱερατης, καὶ γεωργος. 412
Miliarenses. 493
Mina, libra. 578
Mina Æginetica, & Attica. 321
Mina argentea. 566
Mina ponderaria, μνᾶ τῆς ῥοπῆς. 566. *libra, στατηρ.* 567
Minimum, maximumque, id est, omne. 614
Ministri ecclesiæ, à fœnore, & aliis, prohibiti. 633. 634. 635. 637. 646
Minos, legislator qualis? 590
Mittere, pro ponere, locare. 632
Modus divitiarum, necessitas. 410
Mœtare, mutare. 4
Molle, durum, lentum, quomodo idem? 320
Molle, & fragile, differunt. 320
Molle ferrum. 320
Monachi. 640. *notati.* 644
Monarchia. 261
Moneta aurariæ officinatores. 500
Moneta proba. 424. *transiens, ambulans.* 425. *Vide,* Pecunia.
Moneta, monetariorum officina. 506
Monetariorum familia. 502
Monopola, συρχιγί. 640
Monopolia, quam exitialia? 214. *fœneratione deteriora.* 564
Monopoliæ affinis συμπωλία. 562
Monopolium. 555. 556. *Aristoteles uti non improbet?* 560. *à Principe impetrandū.* 562. 563. *mercaturæ excessus.* 637
Monopolium, & fœneratio. 584
Mora, usurarum caussa. 271. 272
Mordere, & morsus. 686. *calumniari.* 182. *rodere.* 188
Mores nostri temporis à primorum Christianorum moribus longius absunt quam ævum ab ævo. 665
Mori cortex pro pecunia. 468
Mortarium, impensa, arenatum. 40
Mortuus non sterilis. 199
Mors, μοῖρα. 190
Mors voluntaria. 589
Mosaicarum legum cum Romanis collatio. 596
Moses num permittat quod Ezechiel vetat postea? 616
Mosis jus civile. 591. 595
Muhammedanorum cum aliis gentibus sempiterni belli jus ex lege Muhammedis. 666
Muhammedani contra usuram prohibitam jus fœnerantur. 676
Mulctarum maxima, minimaque, apud veteres gentiles. 374
Muli mutuo scabuni. 279. 280
Mulier ἐπίτοκος, *&* ἄτοκος. 201
Multatica, & multaticia pecunia. 107

Mundus,

Mundus, βίος. 636
Mundi amor, peccati fons. 639
Mundo renuntiare, quid? 643
Mundum, tabula. 148
Munificentia Cæsarum. 102. 103
Munus pro mutuo reddi permissum olim. 277
Mus, Argivi nummi insigne. 441
Mus Prænestini, in obsessa Casilina venditus. 401
Mussimorum, seu Muhammedanorum usurarum in Christianos jus. 666.667
Mutandi vox. 11.12
Mutare, matare. 4
Mutari pretio, nummo. 365
Mutitare. 11.36
Mutitatio prisca. 266. *utrius juris?* 268. *signato nummo vetustior.* 277
Mutitatio conviviorum. 56
Mutuandarum & locandarum vel commodandarum rerum, differentia. 218.219
Mutuare, mutuari. 13. 20. 100.169.170
Mutuari, commodato accipere. 173
Mutuari, ἐγγυᾶσθαι. 568
Mutuaticia, & mutuatica pecunia. 107
Mutuaticia res uti sua fiat accipienti. 222
Mutuatio; mutatio est; & inde nomen. 12. 174. 219. 220. 519. *Vide*, Permutatio.
Mutuatio, ἀμοιβή. 359. *non est alienationis modus.* 216
Mutua dona non semper paria. 360
Mutua donatio Glauci & Diomedis. 359.364.366.379
Mutua laudatio litteratorum, & mutua muli. 279.280
Mutua pecunia. 101
Mutuam pecuniam dare, fœnus agitare, δανείζειν. 102.103. 104
Mutuum, ἀμοιβαῖον. 359. *dictum à mutando.* 12. 174. 219.220. 519. *est è jure gentium.* 230.231. *an contra naturam?* 240. *qualis permutatio?* 364
Mutuum proprie sumptum. 159. *fœnus ἀτόκως.* 29. *de usu tãtum intelligitur.* 202. *in quibus rebus?* 217
Mutuum, pro mutuatione. 164
Mutuum gratuitum. 101.102. *secundus, caritatis gradus.* 672
Mutuum, & cõmodatum. 172
Mutuum, species commodati. 174. *& crediti.* 121
Mutuum cum usura reddendum, patres docuerunt. 643
Mutuum, & fœnus. 32.35. 121.122. 160. *ejusdem juris.* 235
Mutuum, fœnus, creditum. 66. 67.70.99.100.120
Mutuum fœnebre. 35.100.107. *usurarium?* 121. *fœnus.* 122. 123. *tertius caritatis gradus.* 672. *utrius juris?* 265. 269.272.587
Mutuum, δάνεισμα, δάνειον, fœnebre. 231.232. *usurarium.* 280
Mutuum, in contractibus res seu de facto. 230
Mutuum dare, fœnerari. 20. *non est officium.* 175. 619. *non magnum nempe.* 620

Mutuam accipere, nõ mutuum dare, à Plutarcho & Persis vetitum. 547.550
Mutuum accipere sub usura, μετρξεῖ&αq. 568
Mutuum dare, & accipere, ante nummi signati notitiam. 579
Mutuum dare, fœnerari. 20. *non est officium caritatis.* 175. *non magnum nempe.* 619.620
Mutuum dari, non Latinum; sed mutuo. 13
Mutui etymon verum. 2. 35. *falsum.* 201.206. *à mutando nomen.* 12. 174. 219. 220. *& vertendo.* 519. *definitio, & vox.* 3. 87. 94. *proprietas, & genera.* 87. 232
Mutui, & fœnoris, discrimen. 173
Mutui fœnebris necessitas. 676
Mutui obligatio, vel actio. 109. 113. 115. *an contractus juris gentium?* 117. 125
Mutui proprietas quomodo minus alienetur quam in usufructu? 221
Mutui usus, non rei proprietas, accipientis fit. 217. 218
Mutui utilitas, & necessitas. 277
Mutuo dare quibusnam oporteat? 196
Mutuo dare, proprium non facit. 217
Mutuo sumitur ab amicis. 17. 60
Mutuo dari, &, commodari. 9
Mutui nummi. 100

N.

Natura bestiarum, & hominum, uti differat? 593
Natura imperium. 244
Natura magis consentanea, quæ minus rudia, magisque digesta. 240
Natura nomine, quid Aristoteles intelligat? 282. 285
Natura principium, an sit? 302
Naturale quotupliciter dicatur? 229
Naturale jus jureconsultorum. 289. *tertium, Aristotelicum.* 290
Naturale jus. 229. 230. 240. *commune.* 241. 242. 243. *gẽtium.* 250. 251. 252. 254. 677. *divinum.* 588
Naturale jus, juri gentium uti opponatur? 248
Naturale jus primarium. 595. *& secundarium.* 385
Naturale jus, quomodo ipsius civilis pars? 591. *& juris divini?* 590. 591. 595
Naturale jus bestias non attingit. 594
Naturale jus, & caritas proximi, uti differant? 617
Naturalis juris æquitas. 610
Naturalis juris æquitas commerciorum moderatorii fons. 641
Naturalis juris falsa definitio refellitur. 247. *definitio vulgaris notatur.* 593
Naturalis juris præcepta prohibitoriis nõ accensenda. 603
Naturalis obligatio. 117. 118
Naturales artes, &c. quænam? 411

Naturalissimum, quid? 230
Naturaliter fieri, de facto, & re vera. 230
Naturaliter obligari, pacto obligari. 230
Navigans mercatura, ἐμπορικὴ, ante nummum. 418
Navigatio, ὁ πλοῦς, non ναυκληρία. 516
Navicularia, & naviculatoria, ναυκληρία. 516.518
Navicularius, & naviculator, ναύκληρος. 516
Navigiorum varia genera. 298
Navii, Romani nummi insigne. 441
Naulum Charontis. 426.427
Nauticum fœnus. 539. 544. 652
Naziræi. 640
Necessitas, divitiarum modus, terminus, centrum. 410
Necessitas, χρεία, μέτρον est naturale rerum permutandarum. 514
Necessitati & inopiæ subvenit lex. 550
Nectere, obligare. 206
Negativa præcepti pars. 598. 600. *ad jus legale pertinet.* 603
Negotiatio à republica inseparabilis. 662. *quibus interdicta?* 634
Negotiatio improba, τὸ σπερχικὸν; limitata, τὸ ψυχικὸν. 640.641.642
Negotiatio inhonesta, & sordida, καπηλεία. 343. 636
Negotiatio, & mercatura, affines. 673.674
Negotiatio stataria. 339. & *vaga.* 518.535
Negotiationis species, fœneratio. 564
Negotiationum præfecti, institores. 518
Negotiatores, & opifices. 242. *artifices omnes.* 534
Negotiatores vinarii, quando κάπηλοι? 333.347
Negotiatores ultimi. 537
Negotiatores fœnerantes in Hierosolymitana ecclesia nulli. 660
Negotiatorum vox, generalior quam τὸ κάπηλον. 344
Negotium, negotiatio, καπηλεία. 636
Negotia omnia damnat, qui usuram. 524
Nembrodus, venator potens. 304
Nemora, νομοί. 302
Nesechech & tarbith. 611.612. *δηλοῦσι τόκον.* 613. *differentia eorum.* 614.615. *quomodo vetita.* 616
Nexus traditio. 214
Nexus, est obligatio. 205.206. 207
Nexum, nec suum, Varroni. 206
Nexum, quod per libram geritur; inproprie. 207
Noacus, agricola. 304
Nobilis, esse mercator nequit. 532. *& qua lege?* 533.536
Nobilibus fœnerari, non etiam negotiari, licitum. 534
Noctua, Attici nummi insigne. 441
Nomen facere, locare, dissolvere, expedire, expungere. 147
Nomen factum, & stipulatus. 151
Nomina, proprie quid? 150.151
Nominibus facta obligatio, qua? 141.142
Nomen nummi ad pretium nil facit. 459

Nomina in rius *negotiationem denotant.* 490
Nonnisis, etymum. 577
Nota & nomen nummi nihil ad pretium facit. 469
Nova tabulæ. 608
Novum testamentū contra usuras nil habet. 649.653
Nuda pacta. 110.125.126
Numa Pompilius ærea moneta auctor. 465. *unde nomen habeat?* 466
Numeratio, solutio, correspondentia. 132
Numeratio pecuniæ per mensarium facta, scriptura mensæ. 513
Numerorum inventor, Palamedes. 430
Numerus, id est, quantitas. 443. 446
Nummaria, num contra naturam? 411
Numisma. in eo quot quærenda? 451
Nummismata testacea, & figulina. 466
Nummularius, ἀργυρομισθός. 364
Nummulario in Gallia nemini sine regu licet esse jussu. 512
Nummularii. 494. *mensarii, argentarii.* 495. *quinam?* 499.500.501.502
Nummularii officinarum & variorum. 506
Nummularii aurum Iulii Cæsaris vendunt. 508
Nummulariorum mensa, ad quid? 446. *privilegia.* 534
Nummulus, κόλλυβος, κερμάτιον. 497
Nummus quid? 235.478.479 *quid Platoni & Aristoteli? & an contra naturam?* 419. *ab Aristotele, cum iis in quibus locū habet è naturalium consensu expunctus.* 515. *si sit ex institutione, non tamē contra naturam?* 381. *etiam ad Platonis rempublicam necessarius.* 181. *mercenarii, non alius carus & pretiosus.* 481. 483. *metallum statum.* 490. *principium ac finis ἀλλαγῆς.* 365. *& quam necessarius?* 515. *quasi interpres.* 477. *subsidiarium μέτρον rerum permutandarū.* 314. *an aliquid & nihil?* 436. 462. 468. 469. *an avaritiæ prima origo?* 540. *merx & pretiū.* 236. 237. 458. 462. 488. 489. 494. *nummi pretium.* 449. *non præstat rerum pretium, sed expeditam permutandi rationem.* 332. *an juris cīvilis?* 382. *cur inventus?* 313. 365. *inventus, non statim apud omnes nationes pro nummo receptus fuit.* 330. *Hesiodi ætate incognitus.* 273. 368. 421. *& Homeri ætate.* 305. 310. 368. 421. 568. *inter nolētes etiam permutabilis.* 471
Nummus, & rerum conveniens usus non pugnantia, contra Aristotelem. 484
Nummus æreus argenteo & aureo vetustior. 422. *primus an à Numa formatus.* 466. *ejus pondus, manente pretio, imminutum.* 472. *ejus apud Athenienses inventor.* 569
Nummus argēteus gravis. 575. *primus inventor, Phidon.* 431. 432. 433

Num-

Nummus asper, & detritus. 454. *deletus, ἄσημος.* 492. *erosus.* 569
Nummus ex corio. 377. 462. 463. 464. 466. 467
Nummus ferreus. 321. 322 467. 468. 484. 572. 573
Nummus, ferrum factum, infectumve. 394
Nummus gravis ari & ferro rudi successit. 358
Nummus ligæ, seu indicatura deterioris. 457
Nummus sestertius, νόμος. 323. 433
Nummus signatus Muhammede recentior. 91. & *Hesiodo.* 273
Nummus signatus primus. 312. *as grave.* 322. *ejus commoda.* 477
Nummus privatorum, signatus; &, nummus civitatis, lex publica. 439
Nūmi æstimatio. 441. 442. 443. 450. *æstimationis caussa est solū pondus & pretium.* 451. 455. 456. 459. 461. 462. *amor finem non habet.* 403. 404. *bonitas, quotuplex?* 462. *commoda & utilitas.* 401. 402. 482. *διώκμις, quid?* 473. *forma, unde, & qualis?* 441. *forma proba & adulterina nil facit ad æstimationem.* 456. *inventio, cur?* 525. *utilis & necessaria; & ob id naturalis.* 526. *origo, unde?* 438. 440. 485. *invenienti gradus.* 314. 315. 318. 327. 419. *progressus, & antecedentia.* 433. 434. 455. *inventores.* 420. 421. 422. 423. *inventio, quid effecerit, secundum Aristotelem?* 417. 418. *nomen, unde?* 438. 440. 485. *nota nil ad pretium facit.* 469. *pars nummus non est.* 443. *pretium, unde?* 451. 456. 472. *à publica autoritate.* 473. *& principe.* 503. *permutatio, an naturalis?* 388. *an μεσωδλητική?* 281. *venditionis species.* 489. 491. *negotiatio Aristoteli naturæ repugnans habetur.* 521. *permutati lucrum an redeat ad principem?* 504. *proba species, formam ac materiam complectitur.* 450. *usus non è substantia, sed è numero & quantitate.* 461. 462. 491. *unde? & an juris naturalis.* 515. 516
Nummo nondum invento, quænam mercium μεσωδλή? 365
Nummo addicere. 360. 494
Nummo, pretio, mutari. 365
Nummorum etyma. 466. *imagines.* 441. *mercator.* 516. *permutatio, & pretium.* 493.
Nummi, id est, fors. 191
Nummi, sunt in pondere & mēsura. 428
Nummi ex bono metallo sine forma publica, refutari soliti. 451
Nummi aliter signati duplum valere jussi. 451. 452
Nummi conducti. 200
Nummi dimidiati. 128
Nummi graves, ex ære & ferro primum. 330
Nummi è plumbo. 458. 462
Nummi sine nota impressa. 382. *Vide,* Pecunia.
Nummi veterum principum

& eorum valor. 452.453
Nundinatoria, κάπηλική. 333. 404. *μεσαδηλική.* 334
Nutrire, pascere. 185
Nutritionu, & usura, comparatio. 185

O.

Obligatio, cautio chirographi. 134. *contractus.* 231. *jus incorporale super re corporali.* 445. *nexus.* 205. 206. 207
Obligatio scripturæ. 141
Obligatio sortis, & usurarum, ejusdem generis. 159
Obligationes. 152. 153. 154
Obligationes literarũ. 136. 137. 139. 141. 142
Obligationes mutui & usurarum. 109. 110. 113. 117. 118. 120
Obligationes, naturales, civiles, mixtæ. 229. 234
Obligationum genera. 143
Oblimare, imminuere. 182. 183
Obolus, sexta pars drachmæ. 426
Obolus Æginetieus & Atticus. 578
Obolus æreus. 570. *follis.* 428
Obolus argenteus. 570
Obolus Atticus. 432
Oboli usurarii, τόκοι. 581
Obolos an appendi solitum, vel tantum numerari? 569
Obrussa etymon. 453
Oeneus, & Bellerophon. 379. 380
Oetier, uti. 4
Officinæ vox. 684. 685
Officina argẽtaria. 500. *& ejus officinatores.* 501
Officina monetariorum, moneta. 506
Officina nil ingenuũ habet. 531
Officinatores. 500. 501
Officium, beneficium, res gratuita. 175
Olearia taberna. 685
Olearia mansa. 557. 562
Olearii, ἐλαιοπῶλαι. 562
Olearum proventus an æstate? 557. *hieme.* 558
Omnibus est vetandum, etiamsi non propter omnes, quod difficultatem habere potest si id solummodo nonnullis vetaretur. 611
Operarii, sub κάπηλικῇ. 407
Operarum locatio, an μισθαρνία? 406
Opifex, & χειροτέχνης. 412
Opifex omnis, est κάπηλος, vel αὐτοπώλης. 519. 520
Opifices, quoque sunt mercatores. 341. *differunt à negotiatoribus.* 342. *ἀγοραῖοι.* 344. *sub qua μεσαδηλική.* 389. *sub κάπηλικῇ.* 407
Opifices omnes in sordida arte. 531
Opificum vel artificum classis. 537
Opificia quæstuosa. 281. 282. *metallorum.* 288
Opus ex operante, ut usura ex nummis. 125
Opus pecuniæ, usura. 200
Opum studium, ante nummi usum. 392. *in beneficio necessario requiritur.* 393
Oraculum, sors. 190
Oratio, λόγος θεοφορικός. 245
Orientis mos quoad servitutem. 261. *fabulandi mos.* 354

P.

Pachomii regula. 644
Pacta nuda. 110. 125. 126
Pactis apud Romanos stipulationes pleraeque subjecta. 127
Pacto obligari naturaliter obligari. 230
Pactum servari naturalissimū. 230
Pactum usurarum. 115
Pactione & per syngraphā contrahi. 233
Paganorum & Christianorum in vita & numero vicissitudo. 662
Palamedes πάλαμος & μέτρων auctor. 430
Pallium olim ecclesiasticorum, τρίβων Cynicus. 645
Pannus Arienſis, Arabibus in pretio. 366
Papyrus pro pecunia. 468
Paradisi primi vita. 303
Paraphrasta boni muneris. 560
Pararii. 146
Pararius, proxeneta. 331. arbiter, μέσος, μεσίδιος. 475
Pariatio, & pretium, an in quantitate? 444. 445
Pars non est finis. 518
Pascere, nutrire. 185
Pastoralis vita, an non naturalis? 303. incentiva. 301
Pastores. 288. 296
Pastores ecclesiæ, à fœnore, & aliis, prohibiti. 633. 634. 635. 637. 646
Patriarcharum divitiæ. 395
Patria potestas, utrius juris? 230
Patrimonii res, & ususfructus. 220
Pauci electi, quid sit? 662. 663
Paulus apostolus an usuram vetuerit? 653
Pauperes & divites in primis ecclesiis. 656
Pauperis & divitis affectus reciproci, quales? 668. 669
Pauperiem facere. 241
Paupertas à Christo commendata. 638
Pauperum gratia ferebatur lex de usuris nō accipiendis. 607. 608
Peccatores, vulgus. 622
Pecora ante nummi usum pro pretio. 305
Pecorum possessio an recte jureconsultis præter naturam? 304. quam vetusta? 305
Pecuaria res. 305
Pecunia. 25. πάμφυρα. 581
Pecunia numerata. 93. 570. ἰσόμφυρα. 581
Pecunia, quando non numerata, sed appensa? 454. quando nec appensa? 461
Pecunia, nempe numerata, id est nummus. 445. 446
Pecunia papyracea. 468
Pecunia ex arca, vel ex scriptura mensæ. 513. 514
Pecunia currens. 425
Pecunia principalis. 190
Pecunia, sors. 191
Pecunia commodata. 173. 174
Pecunia credita, sors. 78. 100. 409
Pecunia gratuita. 103
Pecunia fœnebris. 123. fœnus. 123. subsidium inopia temporaria. 546
Pecunia fœnebris, & gratuita. 160, opponuntur. 171

Pecunia privata, publica; Graca, peregrina. 483
Pecunia trajecticia. 652
Pecunia tralaticia. 174
Pecunia, res corporalis. 445. *vel corporale bonum omne.* 446
Pecunia an natura sterilis? 298. *& quanam?* 199
Pecunia Muhammede recentior. 91. *& venditione.* 365. 366. 368. 369
Pecunia etymon. 467. *inventæ series & progressus.* 467. *cõmoda & utilitas.* 401. 402. 471. 477. *fructus & opus, usura.* 200
Pecuniæ æstimatio; & de ea Pomponii locus explicatus. 459. 460. *pretium & vilitas, unde?* 472. *aviditas insatiabilis.* 391. *amor finem non habet.* 403. 404. *mercator, γαμισμῷ δ πώλης.* 489
Pecuniam credere, fœnerare. 100
Pecuniam exercere. 28. *Vide,* Nummus.
Pegasus, Corinthiaci nummi insigne. 441
Pensiones, fructus prædiorum. 200
Pensionum, sive functionum reliquator. 59
Pentecontadrachmus Cyrenæorum nummus. 515
Peregrinis fœnore datur. 606. 617
Perennis pecunia. 161
Perfectionis gradus. 642. *& vita.* 643. *studium quam frigidum?* 644. *disciplina, ἄσκησις.* 645
Perfectissimum, in inventione ultimum. 484
Periculi præstatio. 221. 222
Permutatio, juris gẽtium. 314. *ἀμειψὶς, an venditio?* 359. 364. *non est donatio mutua.* 359. *an innominatus contractus?* 385. *naturalis, præter naturam, mixta, Aristoteli.* 332. *dominiorum præsupponit distinctionẽ.* 383. *in mutuo omni.* 87. *in mutuatione duplex.* 10. 11. *Glauci & Diomedis.* 359. 364
Permutatio mercium, an præter naturam? 480
Permutatio rerum, fœnerationi similis. 673
Permutatio rerum, & rerum cum nummis, ejusdem juris. 382. 383
Permutatio pretii cum pretio. 492
Permutatio nummorũ; & uter pretium? 493
Permutatio nummi, an μεσαιτικὴ? 281. *an naturalis?* 388
Permutatio vetustior nummo & emptione. 238. *sed impeditior.* 480
Permutatio aliqua ante nummi usum, quæ non tamen venditio esset, veteribus nota fuit. 379. *utriusque differentia.* 384. 385
Permutationis genera. 367. *gradus, ad nummum inventum usque.* 433
Permutator, μεσαιτὴς. 334
Permutatoria, ars scilicet, μεσαιτικὴ. 280. *antiquissima.* 304. *aris vel nũmi intreductione non immutata.* 328
Permutatoriam quamnam Aristoteles recipiat? 285. 287

Persæ non tam τὸ δανείζειν, quam τὸ δανείζεσθαι improbant. 169. *quo sensu mutuum accipere velint?* 550. 551. *turpius ducunt fœnore accipere quam dare.* 602
Persæ efferati. 593
Persæ à Phœnicibus vocabula ponderum, mensurarum, & numerorum habent. 434
Persarum mos quoad servitutem. 260
Persarum & Græcorum discidium ab Ilii excidio fuit ortum. 434
Perscribere, numerare ex mensa. 513
Pes in navi, improprie. 207
Phidon, an nummi, mensuræ, & ponderum primus inventor? 368. 420. 421. 422. 423. 425. 427. 428. 430. 431. 432. 434
Philippeus nummus. 441
Philanthropum, præmium proxenetæ. 150
Phœnices, Pœni. 404. 405. *primi mercatores,* 295. 339. 404. *nummi & mercaturæ auctores.* 423. *& cur?* 433. 434. *Græcis & Persis quid obtulerint?* 434
Phœnicia, Chanaan. 424
Pignoris, & chirographi, redditio. 133
Pignus, hypotheca. 69
Piscatores. 288. 296. 300. 304
Piscibus solu nonnulli quinam vivant? 296
Plato, olei nundinator. 400. *senex pecuniæ avidus; & cur?* 391
Platonis reipublicæ idea. 481. *notata.* 521. 540. 541. 545
Plebis quatuor partes. 343
Plumbei nummi. 458. 462
Plutarchus an scripserit in usuras? 547
Plutarchi libellus περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι. 609
Poculum, pro vino. 121
Pœna, id est, merces. 180
Pœni, Phœnices. 404. *& illi ex his oriundi.* 405
Polonorum mos quoad servitutem. 260
Pomponii locus explicatus de pecuniæ numeratæ æstimatione. 459. 460
Pondo æris. 574
Pondo, libra. 567
Pondus & pretium solum æstimationis caussa in nummo. 451. 455. 456. 459. 461. 462
Pondus, & mensura. 306. 307
Pondus librarium, λίτρα. 578
Pondus usuale. 437
Pondus, pondo, πνύς. 324
Ponderum primus auctor, Palamedes. 430
Pondera, nummi & Phidone antiquiora. 428. *& ærei nummi.* 433
Pondera, non sine mensuris. 429. 430
Ponere, ædificare, collocare, fundare. 162
Poni, de pecunia & fundamentis ædificiorum. 161. 162. 163
Pontifices Romani posteriores notati. 646. 650. 665
Populi ejusdem religionis bella moventes notantur. 665
Portitores, odiosi. 531
Positiones, ædificia. 162
Possessio, κλῆρος. 189
Possessio, est usus, nō dominū. 173

Possessio, utendi jus. 212
Possessio pecorum ac servorum, an recte jureconsultis præter naturam? 304. *quam vetustia?* 305
Præceptorum pars affirmativa, & negativa. 598.599.600
Præcepta prohibitoria. 603
Præcepta Christi nonnulla sunt, quæ non omnes homines attingunt. 639
Præceptum, Nemini facere quod fieri tibi nolis; τῶν ψυχικῶν. 640. *item*; Servare mandata. 641
Præcones, qui? 499
Præla. 685
Pramnium. 7
Præneſtinus, qui in obſeſſa Caſilina murem vendere & mori, quam eſſe, malnit. 401
Præſepium, pro ſtabulo. 352
Præſidentes Eccleſiæ. 645
Præſtare, & præſtum. 170.171
Prætextus juſtitiæ notatus. 665
Prata, quaſi parata. 198
Pretium. 7.22. *Vide*, Merces.
Pretium, unde dictum? 476
Pretium nummi. 493. *an pariatio quantitatis?* 444.445. *unde?* 469. *à principe.* 503
Pretium nũmo poſiturus princeps vel reſpublica, exterorum quoq;, non tantum ſuæ civitatis & imperii, rationem habeat neceſſe eſt. 456
Pretium, venditionis proprium. 362
Pretium, & merx, antiquitus res eadem. 488
Pretii & mercium diſcrimen. 370. 371. 375. 380. 383. 384
Pretii nomen. 332
Pretio, nummo, mutari. 365
Pretia rerum, ante nummi inventionem. 330.332
Primarium naturale jus. 595
Privatorum nummus; & civitatis. 439
Proba moneta. 424
Proba ſpecies nummi qua? 450
Proculeiani, & Caſſiani, Sabinianique. 358.368.380
Procuratores eſſe, quibus vetitum? 635
Prodigorũ, & liberalium, quanta convenientia? 393
Pronunciatio. 246
Propheta Ezechiel an vetet quod Moſes permiſit? 616
Propola, & copa. 349
Propolæ viliores. 409
Propriæ quæ fiant? 398
Proprietas rei, & res, uti ſeparari queant? 217.218
Proprietas rei minus in mutuo quam in uſufructu alienatur; & quomodo? 221
Proprietas, & uſus. 202
Proſæ, pexæ tunica. 342
Proſaria ars. 342
Proſelytis inter Judæos an fœneratio permiſſa? 607
Proxeneta. 146.331.332
Proximus egomet mihi. 665
Proximus Judæo omnis Judæus. 617
Proximi dilectio, plenitudo legis. 596. *à ſe ipſo incipit.* 597. *ad decalogum & fœnus collata.* 597.598.599
Proximi caritas, & ſocietas humana, uti differant? 617
Proximi nomen ad omnes Chriſtianos ſic dictos cur extendi non poſſit? 664
Ptolemaicus nummus. 441

Pythagoras Samius, principium naturæ negavit. 302
Pythagoræ communio bonorum. 658.659

Q.

Quadrans. 316.324
Quadrantarii uncia. 473
Quærendæ rei ratio, secundum Aristotelem. 280.281
Quærendi modi. 543
Quæstuaria, μισθαρνικὴ, Aristoteli. 536
Quæstuaria ratio ante nummum. 418
Quæstuaria naturalis, quænam? 408.410.411
Quæstuaria quæ nummo fit, ab Aristotele naturæ repugnare dicitur. 521
Quæstuariæ artis tria genera. 337.519.520
Quæstuaria, damnata Aristoteli & Platoni. 540
Quæstuosa artificia, mercenaria. 281.282
Quæstuosa segnities, fœneratio. 674
Quæstus, & artes quæstuariæ, an minime naturales? 480
Quæstus immodicus, & στερεχῶν. 640. *modicus, & ψυχρῶν.* 640
Quæstus invisus, & inhonestus. 634
Quæstus modi duo, Aristoteli. 525
Quæstum damnat, qui usuram. 524
Qualitas, an nummo æstimationem ponat? 442
Quantitas an nummo æstimationem ponat? 442. *summa, numerus, & copia.* 443.445. 446. *an pretium & pariatio?* 444.445
Quantitas & corpus, oppositæ. 443.444
Quantitas, id est, summa. 445
Quartusio etymum. 577
Quasi merces, usura. 219
Quasi sua res. 219.222
Quasi usufructus. 220
Quaternum as. 576.577
Quattuordecias, & quattuordeciare. 577
Quinarius nummus Romanorum. 323
Quincunx. 316
Quindecias, & quindeciare. 577
Quinqueviri, quinam? 509
Quitancia, apocha. 133

R.

Ratio, justitia, & jus, connexa. 242.243
Ratio à jure separari nequit. 593.594
Ratio bestiarum, qua? 245
Ratio οὐδείς θεός, an hominibus cum bestiis communis? 245
Rationum codex. 145.146. *liber.* 149.151
Ratiocinia. 145
Raudus, raudusculum. 575
Realis argentea. 321
Re contrahi, qua dicantur? 230
Reddam, *verbum, in chirographo expressum, an acceptilationem efficiat?* 141
Redditio & τόκος, & πλείονος. 19. *cum accessione.* 276. 277
Reditus, fruges. 287

Reditibus annuis, quibusnam Christiano abstinendum. 672
Refundere, reddere. 51
Reges ejusdem fidei bella moventes notantur. 665
Regressus, in trocando, quid? 379
Religione mutata an regimen civile mutari debeat? 662
Religionis studium, non semper ex amore veritatis. 662
Reliquator pensionum sive functionum. 59
Remissionis annus. 608.653
Remuneratio, ἀμοιβή. 359
Renunciare mundo, quid? 643
Res, & rei proprietas, separari quei possint? 217.218
Res communes, uti dividenda? 444
Rei familiaris augendæ Aristoteli modi duo. 525. *Vide*, Quærendi, & Quæstuaria.
Res mancipii, nec mancipii, corporales. 203.204.213
Respublica sine negotiatione nulla stare potest. 662
Respublica Gallorum qua in re Platonicæ & Aristotelicæ similis? 532
Respublica Platonica notata. 521.540.541.545
Reipublicæ Platonis idea. 481
Rerum melior status, optatur facilius quam speratur. 677
Restiarius. 490. & *restio.* 342
Retributionis vocabula, media. 22
Revenditores. 338
Ribith, tarbith. 612. *incrementum.* 614
Romani & Iudaici Iuris collatio. 596
Romani ærei nummi pondus, pretio manente eodem, imminuunt. 472. *unde partium assis vel aris denominationes habeant?* 377. *senatores accipere usuram vetiti, non munus.* 609
Romanis tributa quei persolvi solita? 460
Romanorum as vel æs. 577. & *ejus fatum.* 579. *lex super fœnore.* 545. & *sententia, & æquitas.* 546.554
Rude æs, non signatum. 572

S.

Sabiniani, & Proculeiani. 358.368.369
Sæculum, βίος. 636
Sæculum aureum, quo omnia communia. 658
Sagarius, negotiator. 342. & *sagaria.* 490
Salarium. 150
Sal coctus in vicem nummi. 370
Salis massula pro pecunia. 468
Saltus, ἄλσεα. 302
Sapientes omnes si essemus, mundus in solitudinem redigeretur. 644
Sappho Mitylenæi nummi insigne. 441
Sarcinatorum præpositi, institores. 518
Saturno primus vivendi gradus attributus. 303
Scabunt mutuo asini, & muli. 279.280
Scamnum, ξύλον; cui trapezitæ insidebant. 511
Schedæ, aversaria. 147
Scortum diobolare, ἑταῖρα διώβολος. 573
Scribere, numerare ex mensa. 513

Scrinium massarum largitionum sacrarum, quodnam apud Romanos? 460
Scriptura chirographaria. 142. *imaginaria, quid?* 143. *mensa.* 513. *obligationis.* 514. 515. *privata.* 152
Scripturæ obligatio. 141. *vocabulum, quid significet?* 137. 139
Sectæ Arabum. 367
Sectores, unde dicti? 95
Secundarium naturale jus cur ita vocetur? 594
Securitates, chirographa. 131
Sedile, ξύλον; cui mensarii insidebant. 511
Seges, ἄρουρα, & fructus. 121. 122
Segnities quæstuosa, fœneratio. 674
Sellularia, βαναυσία. 521
Sellularia artes. 281. 337. *μισθαρνία.* 406, *quoque sub κατηλείαν à Xenophonte rediguntur.* 519. *& ab Aristotele.* 520
Semiæs. 577
Semissis. 316. *ejus etymum.* 577
Semunciales asses. 473. *& Semunciarii.* 316. 574
Semunciarium fœnus. 609
Senatores Romani usuram accipere vetiti, non munus. 609
Senes cur pecuniarum avidi? ex Platonis exemplo. 391
Sepplasia, συμπλάσια. 563
Sequester, μέσος. 476
Sericum, & aurum, æquivalebant olim. 329
Sermo, λόγος προφορικός. 245
Servitus, cujus juris? 247. 248. 254. 257. 260
Servius, Romanorum rex, primus signasse dicitur æs. 571. 575
Servorum etyma. 256. *possessio an recte jurecensultis præter naturam?* 304. *quam vetusta?* 305
Ses, semis. 433
Sesquas. 433
Sesquicentesima censura. 609
Sesquicentesimæ, quando & quibus permissæ, vel quibus non? 633
Sesquicentesimæ usuræ gravissimæ, ab episcopis acceptæ. 652
Sestertius, νέμμος. 317. *æs parvum.* 361. *νέμμος.* 323. 433
Sextans. 316
Sextantarii asses. 316. 510. 573
Sexti Romani Athenis monopolium. 559
Sextusius etymum. 577
Siclum. 324
Siculi cujusdam in ferro μονοπωλία. 561
Siculorum æs vel æs. 577. *ejus factum.* 579
Sidonii; mercaturæ & nummi autores. 425
Signata pecunia Homero recentior. 568. *ejus commoda.* 477
Signati æris primus autor. 575
Signatores testes. 135. *ubi adhibiti?* 152
Signatum aurum, argentumque, ære nummo recentiora. 433
Signatus nummus, lex privatorum: lex publica, nummus civitatis. 439
Siliquæ, κεράτια. 492
Simonia clericorum notata. 651
Societas, sub æquali jure operis

tet sit. 240.241. rationem præsupponit. 243. qua re contineatur maxime? 277. contractibus continetur. 381. fœnebri commercio quam maxime indiget. 546
Societas humana, & proximi caritas, uti differant? 617
Societatis causa cõservans. 268. maximum momentum in cõmerciis. 487
Societates, & collegia, uti differant? 680
Sodales. 43
Sodalitatum convivia, qualia? 681. finis, & propositum. 46. 47
Solidi principum veterum, & valor eorum. 452.453
Solidi Romani. 460
Solidus aureus, argenteus, æreus. 493.505
Sollēnis formula, ῥῆμα, γράμμα τυπικόν. 143
Sollemnitas. 145
Solo morem Φ δανείζειν ἐπὶ σώμασι sustulit. 565
Solvere versura. 42
Solvere stipem, πληρώσαι. 679
Solvi ex mensa, vel scriptura mensæ. 514
Solutio, functio. 9
Solutio, numeratio, correspondentia. 132
Sordida ministeria, quanam? 531
Sordida, & inhonesta negotiatio, καπηλεία. 343
Sordida artes, αὐτουργοί. 414
Sorex, ὕραξ. 190.332
Sors an bis vendatur in mutuo. 195.196
Sors, & usura. 189.190.191
Sortis & usurarum obligatio, generis ejusdem. 159. stipulationes. 109.113
Sortis perdenda an nullam rationem habendã Christus præceperit? 623.624.625
Species, genus. 88
Species nummi proba, qua? 450
Spiritales, πνευματικοί. 640. 641. an opifices, vel artium quæstuosarũ professores. 642
Sponsor, auctor secundus. 209. 210
Stabularia, an πανδοκία? 354
Stabularii, caupones. 355. institores. 518
Stabulum, πανδοχεῖον. 351. 352.354.355
Stataria negotiatio, καπηλική. 519.520.535
Statarii mercatores. 338.339
Stater aureus. 566.567
Statera. 324. lanx. 429
Stateræ nomen. 565
Status rerum perfectior optatur facilius quam speratur. 677
Stercorum vectigal. 529
Sterile nihil. 198
Stipendii vocabulum. 570
Stipes, eleemosyna. 62. unde dicta? 127
Stipis arca communes. 680
Stipem solvere, πληρώσαι. 679
Stipula dimidiata. 228. fracta. 127
Stipulam frangere. 128
Stipulari, firmare. 234. 127. unde dictum? 128
Stipulari pecuniam pro domo, & domum pro pecunia, & pecuniam pro pecunia. 200
Stipulatio. 137.233.234
Stipulatio, acceptilatio, correspon-

ſpondentia. 132
Stipulatio apud Romanos omnibus fere pactis ſubjecta. 127
Stipulationes ſortis & uſurarum. 109. 113. 114. 115. 120
Stipulationum ſollemnia verba. 682
Stipulatus, &, nomen factum. 151
Stipulum, unde dictum? 127
Stipulum, firmum. 234
Stringere, radere, decerpere, abligurire. 182
Sna res, & quaſi ſua. 219. 222
Sublimis anhelitus. 566
Subſcriptio trium teſtium. 682
Subſtantia, Iureconſſ. pro materia. 442. *corpore ipſo.* 443
Suffectio, ὑποκατάστασις. 10. *permutatio in mutuo.* 87
Sulcus, ὀλκός. 190
Summa, ſors. 190. 191. *quantitas.* 445. 446
Superabundantia, πλεονεκτημάς, uſura ſpecies, an Iudæis prohibita inter ſuos? 611. *quid ſit?* 615
Superne ſpiritus quibus fieri dicatur? 566
Syllabarum ſimilium, ubi concurrerent, alteram omitti, librariis antiquis in more fuit. 528
Symbola, & eraniſtica collatio. 681
Symbola. 52. 54
Symmetria adium. 477
Syngrapha. 133. 139. 142. 153. 233

T.

Abelliones. 146. 156
Taberna, & diverſoria, diverſa. 351
Taberna, officina. 684
Taberna præfecti, inſtitores. 518
Taberna, & taberna vinaria, & tabernarius. 348. 349. 350
Taberna vinaria, & elearia. 685
Tabernarius. 685
Tabulæ accepti & expenſi. 147. *æternæ.* 148. *an kalendaria?* 150. 151
Tabulæ novæ. 608
Talentum Macedonicum, & auri, apud Homerum. 429
Taleæ uſus. 127. σύμβολα. 128
Talea, vel talia, quid? 312.
Tarbith & neſchech. 611. 612. *eorum differentia.* 614. 615. *quomodo vetita?* 616
Tarentinorum as vel aſſis. 577. *ejus factum.* 579
Taxatio, definitio pretii. 479
Templi miniſtris an fœnerare liceat? 633. *mercatura & alia interdicta.* 634. 635. 637
Tenere fidejuſſorem, debitorem. 135
Terminus divitiarum, neceſſitas. 410
Teſſerarum aliquot genera. 128
Teſtacea numiſmata. 466
Teſtamentum novum nil contra uſuras habet. 649. 653
Teſtamenti etymon. 3
Teſtes, ſignatores. 135
Teſtium trium ſubſcriptio. 682
Tetraſſarius, ſemuncia. 317

Texendi ars. 297.298
Thales Milesius, agnovit animalium generationis principia. 302
Thaletis Milesii μονομαλία in trapetis. 556.558.559
Thebanis lex fuit, τὰ δίκαια ἐτῶν μὴ ἀπεχημένον τὰ ἐν ἀρχαῖς, magistratum capessere non posse. 104.340.343.536
Thensaurus, thesaurus. 324
Tocullliones diarii. 539. 580. 582
Traditio, quid? 215. *rerum corporalium est.* 203.217. *mutua, non est venditio, nec permutatio.* 359. *nexu.* 214. *nuda.* 214
Traditionis differentia. 205
Trapetῶ, ἐλαιουργεῖον, ἐλαιοτρίβιον. 557.685
Trapezita, mensarii. 509.510
Trapezita, sive mensarii vulgares diversi à triumviris mensariis. 510
Trapezitarῶ ministerium causa publica. 508.510.512
Tredeciae, & tredeciare. 577
Trefis etymon. 577
Tributa Romanis uti persoluta? 460
Triens. 316. *usura.* 28
Triumviri mensarii. 510
Trocus, & trocare. 379.380
Tunica propior pallio. 665
Tyrannorum servi, mancipia. 261

V.

VAga negotiatio, ἐμπορία. 520.535
Vanum instrumentum. 135
Vectatio & vectura, diversa. 517. *vel vectio.* 518
Vectigal ἀσελγές. 198
Vectigal foriæ, & urinæ. 529
Vectigalia Romani sua uti persoluerint? 460
Vector, ἔμπορος. 421.422
Vectura. 83. *an φορτηγία?* 516. *Φόρετρον, naulum.* 517
Velabrum, locus oleariorum. 562.563
Vellus, unde dictum. 301
Venaticus, & venaticius, quid differant. 107
Venatores. 288.296.300.304
Venatorum Gallorum ἔργον. 680
Vendendi ratio post nummum inventum expeditior, certior; non tamen minus naturalis quam ea quæ ante nummum inventum. 381
Vendi possunt, quos interfici jus est. 395
Venditio. 202. *non est donatio mutua.* 359.360.362.363. *alienationis modus.* 215. *permutatio.* 366. 367. *juri naturali consentanea.* 382. *an ante nummi usum.* 365. 366. 368.369.377
Venditio ficta, & imaginaria. 363
Venditio, & emptio, permutationis μεθ' ὅλης ἰδιότης specialia nomina. 385
Venditionis & emptionis ortus. 238
Venditionis, & permutationis veterum, differentia. 384. 385
Venditor, primus auctor. 209. 210
Venditor, & emptor. 214
Venditoris & emptoris discrimen.

men. 370.371.375.380. 383.384
Verbis contrahi. 233
Verborum obligatio acceptilatione sublata. 234
Versura, quid? 13. μεταβολὴ, fœnus. 347.519
Versuram facere. 519
Versura solvere. 42
Vertere merces, μεταβάλλειν. 347
Vertumnus, numen μεταβολικὸν, & μεταβόλων præses. 347
Verua vice nummi ante signatum nummum. 311
Vespillo. 529
Vestifex, & vestiarius. 342
Vestis, & nummus ejusdem originis, & necessitatis. 485
Vestitus ecclesiasticorum. 645
Victoriatus nummus. 440.458
Vim vi repellere. 252
Vinaria taberna, copona. 348, 349.350.354.685
Vinarii negotiatores, κάπηλοι, & quomodo? 333.347
Vindicta, belloram gratuitorum caussa. 256
Vini cultura & usus, an ante Noacum ignoratus? 304
Vir terræ, agricola. 304
Vir bonus Platoni, quis? 540
Virgilius an ære gravi ab Augusto donatus pro sexto Æneidos? 574
Virgulæ æreæ pro nummis. 470
Vita apostolica, & perfectionis. 643
Vita, βίος, at non militaris. 636
Vita pastoralis, an non naturalis? 303
Vita primi paradisi. 303
Vita temporalis, ergastulum terræ laborandæ. 303
Vita utenda data, non mancipio nostra. 202
Vitæ humanæ gradus. 302. diversitas, cum mansionibus in domo dei comparata. 644
Vivendi modi Aristoteli quinq. 287.288.296
Vltimi negotiatores. 537
Vltimum in inventione, perfectissimum. 484
Vncia, τὸ δωδέκατον Γαλλικόν. 317
Vnciarii asses. 316.510.575
Vnciarium fœnus. 609
Vndecies, & undeciere. 577
Voluntarium jus, & voluntarius. 589
Voluntarium exilium, jus, lex, actiones. 685
Vrina vectigal. 529
Vsualis mensura, ac pondus. 437
Vsucapio. 211
Vsucapionis jus, an jus auctoritatis? 207.210
Vsuraria uxor. 82
Vsuraria, ἐδολοτελὴς, τῆς μεταβλητικῆς pars. 280. 281. τοκισμὸς, pars μεταβλητικῆς. 519.520. cur Platoni damnata? 541
Vsura. 27.28.29.96. unde dicta? 82,83. an præter naturam? 235.280. utrius juris? 277.278.652.653. an juris civilis contractus? 117.677. an cum jure divino pugnet? 588, 591. ad gentium jus naturale, non ad proximi caritatem proprie, pertinet. 617. ex mora debetur. 271.272. non pro sorte exitur, nec pro nihilo,

nihilo, sed pro sortis usu, & creditoris interesse. 195.196. 197. à quo exigenda, secundum Ambrosium? 666. quibus interdicta? 633. 634. 637. non simpliciter prohibita à Mose. 603. 604. & quare? 605. omnis Hebræis inter ipsos vetita. 611. à Mahomete qualis prohibita? 674. an à Christo vetita? 623. 625. 631. an faciat contra caritatem, ubinam vanum disputare? 665. 666. quei inter Christianos moderanda? 670. omnis adcrescens, & decrescens. 183. 187

Vsura, & sors. 189. 190

Vsura, & fœnus. 121

Vsura, fœnoris merces. 81. fructus fœnoris. 97. interesse. 176. non lucrum, sed merces. 85. 95. 97. 98. 191. 195. 617. quasi merces. 219. an mutuum usurarium? 121. τὸ πλέον. 19. 60. pœna pro usu. 180. proprietatis argumentum. 221. τόκος, & ἐπικαρπία, ex ipso nummorum corpore. 125. 199. cur τόκος? 282. τὸ ὑπὲρ μέτρον. 277

Vsura centesima, non recte. 31

Vsura centesima, & sesquicentesima; unciaria, & semunciaria. 609

Vsuræ genera. 188. 189. 190

Vsuræ jus, an ubi jus belli? 666. 667

Vsuræ nomina. 180. 181

Vsura & fœnoris inepta distinctiones. 121. 222

Vsura, & nutritionis, comparatio. 185

Vsuram damnare, est mercaturam damnare, artium, negotia, & quæstum. 524

Vsuram exigere licet. 643

Vsura propter ingratos recepta. 669

Vsura quibus gentibus permissa non sunt, ea privato & mutuo consensu tamen hos recipiunt. 676

Vsura omnes compensativa, propter moram. 175. 176. 178. 179

Vsura absque stipulatione nulla. 271

Vsura fœnebres, & non fœnebres. 81. legitimæ, quæ? 179. licita, quo jure? 587. quibus constitutionibus? 649. 650. 653. 662. 664. 670. 676. pœnales. 179. in debita, soluta repeti non possunt. 271. an è republica exterminandæ? 282. à Platone exterminatæ. 520. 521. in laicis in primitivis ecclesiis nusquam improbatæ. 637. 647. 648. 649. cur deinde? 651. gravissimæ ab episcopis acceptæ. 652

Vsurarum distinctiones. 174. modus, plane politica res est. 646. 648. 672. obligatio. 108. 109. 113. 115

Vsurarum & sortis obligatio, generis ejusdem. 159

Vsurarum tractatus quonam referendus. 602

Vsurarum non accipiendarum lex, in pauperum gratiam condita. 607. 610

Vsurarum novum testamentum non meminit. 649. 653

Vsurarum à Christianis exigendarum

darum apud Muſlimos jus quale? 666.667
Vſurã laborare, non dici, ut, fœnore laborare. 33
Vſuras exercere, non dici ut fœnus. 28
Vſus, & uſura. 81
Vſus, abuſus. 194
Vſus, & proprietas. 202
Vſus, eſt poſſeſſio; & à re inſeparabilis. 173
Vſus, utendi jus. 212
Vſus ſine re, nullus. 219
Vſus mutui, & proprietas rei, diverſa. 217.218
Vſus nummi; unde? 461.462
Vſus rerum ſufficiens natura, conveniensque, & nummus, Ariſtoteli αὐτάρκεια. 484
Vſus cujuſque rei Ariſtoteli duplex; & quinam? 283
Vſu non eſt cæcendum propter abuſum. 554
Vſus auctoritas. 210
Vſus venditio, an in mutuo vel locato? 217
Vſusfructus rerum, & quaſi. 219.220
Vſusfructus tantum morte finitur. 220
Vſusfructus proprietas magis alienatur quam mutua rei. 221
Vtendi jus, poſſeſſio. 212
Vtendum dare, cõmodare. 164. 165
Vti, ætier. 4
Vtilis, commodus. 164
Vulgus, peccatores. 622

X.

Xaphienſes, Arabum ſecta. 675

Z.

Zeno Citticus principium generandorum animalium extitiſſe credidit. 302

Pag. 7. *lin. à fine* 5. *lege* respondet. *pag.* 8. *lin.* 20. *lege* si dixero. *pag.* 12. *lin.* 8. *post* accepisse *ponenda* συμπ. *l.* 9. Quia. *Ead. l. post* mutasset. *ponenda virgula. Ead. p. lin.* 25. in mutuo. *p.* 16. *l.* 8. δανίσεις. *l.* 9. δανείσεις. *p.* 18. *l.* 25. δανεῖσαι. *p.* 22. *l. à fine.* 3. dignus cras ! *p.* 23. *l.* 1. fero. *p.* 26. *l.* 21. Præterea. *p.* 27. *l.* 1. usus est. *Ead. p. l.* 22. Latine. *p.* 28. *l. à fine* 6. *tolle distinctionem post* exercere. *Ead. p. l. à fine* 4. *post* exercere. *pone interrogationem. Ead. p. l. penult.* Pecunia. *p.* 31. *l.* 10. redit. *pag.* 42. *l. post* ἐμπορικὸς *pone virgulam. Ead. p. lin.* 4. *à fine,* potius. *p.* 47. *l.* 8. *à fine,* κρατηλείαν. *pag.* 48. *l.* 12. eorum. *p.* 50. *l.* 9. *post* collaticia, *tolle distinctionem. p.* 51. *l.* Præter eas. *p. ead. l.* 9. *à fine,* ex Solonis lege, sicut. *p.* 62. *l. ult.* ἔχῃ *pro* εἴην. *p.* 68. *l.* 7. credere. *p.* 72. *l.* 2. ei servo. *p.* 98. *l.* 2. Item. *p.* 127. *l.* 13. stipulatione. *p.* 129. *l.* 13. Κεῖ *pro* Κεῖ. *p.* 130. *l.* 8. ᾗ ὑεῖ *pro* δ' ὑεῖ. *p. ead. lin.* 9. Quorsum, *pro.* Quo enim. *p. ead. l.* 23. *post,* alterius, *pone virgulam. p.* 132. *l.* 5. *à fine,* abstinere. *p.* 156. *l.* 4. *tolle alterum* in. *p.* 160. *l.* 6. si alii. *p.* 161. *l.* 12. ὀφειλήματα, ἀποδόσεις. *p.* 167. *l.* 22. locatione. *p.* 168. *l.* 4. *à fine,* ἐκφορτίον. *p.* 170. *l.* 14. & mutuor, *ut ante. p.* 148. *l.* 4. *à fine,* τί ἦθος; *p.* 185. *l.* 15. per detrimentum. *p.* 189. *l.* 1. *post* imponebant, *adde,* quod alterum genus fuit ? *p.* 190. *l.* 10. *post* fundum *adde virgulam. & mox lege,* oraculum. *p.* 192. *l.* 11. mancipio. *p. ead. l.* 8. *à fine, expunge verba ista,* Inter acquirendi modos mutuum non reponi. *p.* 199. *l.* 29. τόκα. *p.* 212. *l.* 4. dominum credit. *p.* 218. *l.* 2. Dat enim. *p. ead. l. ult.* examussim. *p.* 230. *l.* 4. *dele* qui. *p.* 257. *l.* 25. *post* sunt, *pone virgulam. p.* 259. *l.* 27. indigetarunt. *p.* 264. *l.* 12. *post* naturali, *pone virgulam loco puncti. p.* 269. *l.* 4. *à fine,* receptio. *p.* 270. *l.* 6. mutuum. *p.* 289. *l. ult. lege,* aut quam ipsi. *p.* 292. *l.* 15. agricola. *p.* 298. *l.* 2. ὑφαντικῆς καὶ οἰκοδομικῆς. *p.* 313. *l.* 21. est, tantum effecit. *p.* 318. *l.* 2. sumus. *p.* 320. *l.* 3. αὐτῶ. *p.* 324. *l. ult.* nummo. *p.* 326. *l. penult.* invicem. *p.* 333. *l.* 16. profecto. *p.* 334. *l.* 19. caupo est, ille mercator. *p.* 342. *l.* 4. rebusp. *p. ead. l.* 5. *à fine,* intelligit. Quem locum. *p.* 346. *l.* 15. in concionari. *p.* 355. *l.* 14. μεταβολάς. *p.* 369. *l.* 27. nummi. *p.* 374. *l. penult.* vinum. *p.* 375. *l.* 14. vendendi. *p.* 380. *l.* 1. ξενικὰ. *p.* 395. *l.* 21. *post* factum est, *pone interrogationem. p.* 396. *l. ult.* pleno acervo. *p.* 401. *l.* 1. fame perire. *p.* 405. *l.* 18. μεταβολικὴ. *p.* 414. *l.* 26. medicos. *p.* 420. *l.* 11. Auctori. *p.* 429. *l.* 25. ἀποδόσεως. *p.* 438. *l.* 4. quam. *p.* 440. *l.* 18. rebusp. *p.* 460. *l.* 3. *à fine,* quam quo pretio. *p.* 477. *l.* 14. significant. *p.* 480. *l.* 18. inutile. *p.* 486. *l.* 25.

*l.*25. coactionis. *p.*498.*l.*20. Græcis. *p.ead. l.*25. cogebat & colligebat. *p.* 500. *l.* 9. argentariæ exercitoris ministro. *p.*502. *l.*3. *dele*, adversus eum. *pag.* 507. *l.*2. Latini, Græci. *p.*508. *l.*13. vocat. *p.*513. *l.*11. solvebant. *p.*530. *l.*20. populo tum, *pro*, olim. *p.*547. *l.ult.* τρυφῆς. *p.*548. *l.* 11. τρυφῆς. *p.*553. *l.*16. ἀγκῶν. *p.*560. *l.*2. *post* coëmerat, *adde*: ut ait Cicero: vel ipsum oleum cum sperareturejus vilitas ex floris copia, ut vult Plinius. *p.*562. l.28. constituebant, inter mercatores. *p.* 566. *l.* 30. πέμπτων. *p.* 567. *l.* 26. δανεῖσαι. *p.ead. l.*27. sub usura dare. *p.*573. *l.*6. Βυζάντιοι. *p.*577. *l.*4. *à fine*, Grave. *p.*578. *l.*25: ἀγκῶν. *p.*579. *l.*6. *à fine*, ἴσημι. *p.*580. *l.ult.* dimidio. *p.*582. *l.*16. γωνὴ. *p.*590. *l.*28. continendos. *p.*595. *l.*13. vocavimus. *p.*596. *l.*1. legale. *p.*603. *l.*4. *dele*, an. *p.*625. *l.*2. *post*, auctarium, *adde*, & cumulum. *p. ead. l.* 28. Raptam sibi tunicam. *p.* 630. *l.* 3. *post*, subjici, *adde*, potestatibus. *p.*633. *l.*17. genuinis. *p.*634. *l.*6. *à fine*, ut in clericis. *p.* 637. *l.*22. mercatura. *p.* 645. *l.* 8. *tolle*, Et Diaconi. *p.* 648. *l.* 21. tollendum. *p.* 658. *l.* 4. *à fine*, quæ omnes. *p.*665. *l.*14. hæc dicta.

Inter addenda reponendum.

Pag. 465. *lin.*5. *à fine, post hæc verba*, præstabat, *adde*: Vt dubitem tamen de hac conjectura apud Senecam, facit locus Nicolai Damasceni, in quem nuper incidi, de Lacedæmoniis. Νομίσματι, inquit, χρῶντες σκυλίνῳ. *Pecunia utuntur coriacea.* Certum quidem est, eum hallucinari, & Lacedæmoniis perperam tribuere, quod fuit Carthaginensium, sed potuit id ab illo sumere Seneca.

F I N I S.

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

Digitized by Google